

ए॒ष वां॑ स्तोमो॑ अ॒श्विना॑व॒का॒रि॒ माने॑भिर्म॒घवा॑ना सुवृ॒क्तिः ।

या॒तं व॒र्ति॑स्त॒नया॑य॒ त्मने॑ चा॒गस्त्ये॑ ना॒सत्या॑ म॒दन्ता ॥ ५ ॥

अता॑रिष्म॒ तम॑स॒स्पार॑म॒स्य प्र॑ति॒ वां स्तोमो॑ अ॒श्विना॑व॒धाधि॑ ।

ए॒ह या॒तं प॒थिभि॑र्दे॒यानै॑र्वि॒द्यामे॑षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम् ॥ ६ ॥ १ ॥

॥ १८५ ॥ ऋषि - अगस्त्यः । देवता - आवावृथिव्यौ । छन्द - त्रिष्टुप् ॥

॥ १८५ ॥ क॒तरा॑ पूर्वा॑ क॒तरा॑र्प॒रायोः॑ क॒था जा॒ते क॒वयः॑ को वि वे॒द ।

वि॒श्वं त्मना॑ वि॒भृतो॑ य॒द्द नाम॑ वि॒ वर्ते॑ते अ॒हनी॑ च॒क्रिये॑व ॥ १ ॥

भू॒रि॒ द्वे अ॒चर॑न्ती च॒रेन्तं॑ प॒द्वन्तं॑ ग॒र्भे॒मप॑दी॒ दधा॑ते ।

नि॒त्यं न सु॒नुं पि॒त्रो॒रुप॑स्थे॒ द्यावा॑ रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अभ्वा॑त् ॥ २ ॥

ए॒षः । वा । स्तोमः । अ॒श्विनौ । अ॒का॒रि । माने॑भिः । ग॒घ॒ज्जना॑ । सु॒वृ॒क्तिः । या॒तं ।

व॒र्तिः । त॒नया॑य । त्मने॑ । च । अ॒गस्त्ये॑ । ना॒सत्या॑ । म॒दन्ता ॥ ५ ॥ अता॑रिष्म ।

तम॑सः । पा॒रं । अ॒स्य । प्र॑ति । वां । स्तोमः । अ॒श्विनौ । अ॒धा॒धि । आ । इ॒ह । या॒तं ।

प॒थि॒भिः । दे॒व॒स्यानैः॑ । वि॒द्यामं । इ॒षं । वृ॒जनं॑ । जी॒रदा॑नुं ॥ ६ ॥ १ ॥

क॒तरा । पूर्वा॑ । क॒तरा । अ॒र्परा॑ । अ॒योः । क॒था । जा॒ते इति॑ । क॒वयः॑ ।

कः । वि । वे॒द । वि॒श्वं । त्मना॑ । वि॒भृतः॑ । यत् । ह । नामं । वि । वर्ते॑ते इति॑ ।

अ॒हनी॑ इति॑ । च॒क्रिया॑ऽइव ॥ १ ॥ भू॒रि॒ द्वे इति॑ । अ॒चर॑न्ती इति॑ । च॒रन्तं॑ ।

प॒द्वन्तं॑ । ग॒र्भे । अ॒पदी॑ इति॑ । द॒धा॒ते इति॑ । नि॒त्यं । न । सु॒नुं । पि॒त्रोः । उ॒प॒स्थे ।

द्यावा॑ । रक्ष॑तं । पृथि॒वी इति॑ । नः । अभ्वा॑त् ॥ २ ॥

अष्ट० २ अध्या० १६ व० २, ३.] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १, ८५

अनेहो दात्रमादितेरनर्वहुवे स्वर्वद्वधं नमस्वत् ।

तद्रोदसी जनयतं जरित्रे चावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ३ ॥

अतप्यमाने अवसावन्ती अनु स्याम रोदसी देवपुत्रे ।

उभे देवानां भयैभिरह्नां चावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ४ ॥

सङ्गच्छमाने युवती समन्ते स्वसारा जामी पित्रोरुपस्थे ।

अभिजिघ्रन्ती भुवनस्य नाभि चावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ५ ॥ २ ॥

उर्वी सङ्गनी बृहती ऋतेन हुवे देवानामवसा जनित्री ।

दधाते ये अमृतं सुप्रतीके चावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ६ ॥

अनेहः । दात्रं । आदितेः । अनर्व । हुवे । स्वः । स्वत् । अवधं । नमस्वत् । तत् ।

रोदसी इति । जनयतं । जरित्रे । चावा । रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ३ ॥

अतप्यमाने इति । अवसा । अवन्ती इति । अनु । स्याम । रोदसी इति । देवपुत्रे इति ।

देवपुत्रे । उभे इति । देवानां । भयैभिः । अह्नां । चावा । रक्षतं । पृथिवी इति ।

नः । अभ्वात् ॥ ४ ॥ सङ्गच्छमाने इति । सङ्गच्छमाने । युवती इति । समन्ते इति ।

सङ्गच्छते । स्वसारा । जामी इति । पित्रोः । उपस्थे । अभिजिघ्रन्ती इत्यभिजिघ्रन्ती ।

भुवनस्य नाभि । चावा । रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ५ ॥ २ ॥

उर्वी इति । सङ्गनी इति । बृहती इति । ऋतेन । हुवे । देवानां । अवसा । जनित्री

इति । दधाते इति । ये इति । अमृतं । सुप्रतीके इति । सुप्रतीके चावा । रक्षतं ।

पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ६ ॥

उ॒र्वी पृ॒थ्वी ब॒हुले दू॒रेऽन्ते॒ उप॑ ब्रु॒वे नम॑सा॒ यज्ञे अ॒स्मिन् ।
 द॒धाते॒ ये सु॒भगे॑ सु॒प्रत॑तू॒र्ती द्या॒वा रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अभ्वा॑त् ॥ ७ ॥
 दे॒वान्वा यच्च॑कृ॒मा कचि॑दागः सखा॑यं वा स॒दमि॒जास्प॑तिं वा ।
 इ॒यं धी॒भूया॑ अव॒यान॑मे॒षां द्या॒वा रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अभ्वा॑त् ॥ ८ ॥
 उ॒भा शं॒सा न॒र्या मा॑म॒विष्टा॒सुभे॑ मा॒मृती॒ अव॑सा स॒चेता॑म् ।
 भू॒रिं चि॒दर्यः॑ सु॒दास्त॑रा॒येषा॑ मद॑न्त इ॒पये॑म दे॒वाः ॥ ९ ॥
 ऋ॒तं दि॒वे तद॑वोचं पृथि॒व्या अ॒भि॒श्रावा॑यं प्रथ॒मं सु॒मेधाः॑ ।
 पा॒ताम॒वद्या॑हृ॒रिता॑द॒भीकै॑ पि॒ता मा॒ता च॑ रक्ष॒ताम॒वोभिः॑ ॥ १० ॥
 इ॒दं द्या॒वापृथि॒वी स॒त्यम॑स्तु पि॒त॒मा॒त॒र्यदि॒होष॑ब्रु॒वे वा॑म् ।
 भू॒तं दे॒वाना॑म॒वमे॑ अ॒वोभि॑र्वि॒द्यामे॑षं वृ॒जने॑ जी॒रदा॑नुम् ॥ ११ ॥ ३ ॥

उ॒र्वी इति॑ । पृ॒थ्वी इति॑ । ब॒हुले इति॑ । दू॒रेऽन्ते॒ इति॑ दू॒रेऽन्ते॒ । उप॑ । ब्रु॒वे । नम॑सा ।
 य॒ज्ञे । अ॒स्मिन् । द॒धाते॒ इति॑ । ये इति॑ । सु॒भगे॑ इति॑ सु॒भगे॑ । सु॒प्रत॑तू॒र्ती इति॑
 सु॒प्रत॑तू॒र्ती । द्या॒वा । रक्ष॑तं । पृथि॒वी इति॑ । नः । अभ्वा॑त् ॥ ७ ॥ दे॒वान् । वा ।
 यत् । च॒कृ॒म । कत् । चि॒त् । आगः॑ । सखा॑यं । वा । स॒दं । इत् । जाःऽस्प॑तिं वा ।
 इ॒यं । धीः । भू॒याः । अव॒यान॑ । ए॒षां । द्या॒वा । रक्ष॑तं । पृथि॒वी इति॑ । नः ।
 अभ्वा॑त् ॥ ८ ॥ उ॒भा । शं॒सा । न॒र्या । मां । अ॒विष्टां । उ॒भे इति॑ । मां । उ॒ती इति॑ ।
 अव॑सा । स॒चेतां । भू॒रिं । चि॒त् । अ॒र्यः । सु॒दाःस्त॑रा॒य । इ॒षा । म॒दन्तः । इ॒पये॑म ।
 दे॒वाः ॥ ९ ॥ ऋ॒तं । दि॒वे । तत् । अ॒वोचं॑ । पृथि॒व्यै । अ॒भि॒श्रावा॑यं । प्रथ॒मं ।
 सु॒मेधाः॑ । पा॒तां । अव॑द्यात् । दुः॒इता॑त् । अ॒भीकै॑ । पि॒ता । मा॒ता । च॑ । रक्ष॒तां ।
 अ॒वोऽभिः॑ ॥ १० ॥ इ॒दं । द्या॒वापृथि॒वी इति॑ । स॒त्यं । अ॒स्तु । पि॒तः । मा॒तः ।
 यत् । इह । उ॒प॒ब्रु॒वे । वां । भू॒तं । दे॒वानां॑ । अ॒वमे॑ इति॑ । अ॒वोऽभिः॑ । वि॒द्यामे॑ ।
 वृ॒जने॑ । जी॒रदा॑नुम् ॥ ११ ॥ ३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० ४] नञवेदः [षण्ठ० १ अनु० २४ सू० १८६

॥ १८६ ॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-विश्वेदेवा । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥१८६॥ आ न इळाभिर्विदथे सुशस्ति विश्वानरः सविता देव एतु ।

अपि यथा युवानो मत्संथा नो विश्वं जगदभिषित्वे मनीषा ॥ १ ॥

आ नो विश्व आस्क्रां गमन्तु देवा मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ।

भुवन्यथा नो विश्वे वृधासः करन्तसुपाहा विधुरं न शवः ॥ २ ॥

प्रेष्ठं वो अतिथिं गृणीषेऽग्निं शस्तिभिस्तुर्वणिः सजोषाः ।

असद्यथा नो वरुणः सुक्तीतिरिषश्च पर्पदरिगूर्तः सूरिः ॥ ३ ॥

उप व एषे नमसा जिगीषोपासानक्ता सुदुघेव धेनुः ।

समाने अहन्विमिमानो अर्कं विष्टुरूपे पयंसि सस्मिन्नूर्ध्व ॥ ४ ॥

आ । नः । इळाभिः । विदथे । सुशस्ति । विश्वानरः । सविता । देवः ।

एतु । अपि । यथा । युवानः । मत्संथा । नः । विश्वं । जगत् । अभिषित्वे ।

मनीषा ॥ १ ॥ आ । नः । विश्वे । आस्क्राः । गमन्तु । देवाः । मित्रः । अर्यमा ।

वरुणः । सजोषाः । भुवन् । यथा । नः । विश्वे । वृधासः । करन् । सुसहा ।

विधुरं । न । शवः ॥ २ ॥ प्रेष्ठं । वः । अतिथिं । गृणीषे । अग्निं । शस्तिभिः ।

तुर्वणिः । सजोषाः । असत् । यथा । नः । वरुणः । सुक्तीतिः । इषः । च ।

पर्पत् । अरिगूर्तः । सूरिः ॥ ३ ॥ उप । वः । आ । इषे । नमसा । जिगीषा ।

उपसानक्ता । सुदुघाऽइव । धेनुः । समाने । अहन् । विमिमानः । अर्कं । विष्टुरूपे ।

पयंसि । सस्मिन् । ऊर्ध्व ॥ ४ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० ४,५] कण्वेदः [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १८६

उत नोऽहिर्बुध्योऽमयस्कः शिशुं न पिप्युषीव वेति सिन्धुः ।
येन नपांतमपां जुनामं मनोजुवो वृषणो यं वहन्ति ॥ ५ ॥ ४ ॥
उत न ईं त्वष्टा गन्त्वच्छा रमत्सुरिभिरभिपित्वे सजोषाः ।
आ वृत्रहेन्द्रश्चर्षणिप्रास्तुविष्टमो नरां न इह गम्याः ॥ ६ ॥
उत न ईं मतयोऽश्वयोगाः शिशुं न गावस्तरुणं रिहन्ति ।
तमीं गिरो जनयो न पत्नीः सुरभिष्टमं नरां नसन्त ॥ ७ ॥
उत न ईं मरुतो वृद्धसेनाः स्मद्रोदसी समनसः सदन्तु ।
वृषदश्वासोऽवनयो न रथा रिशादसो मित्रयुजो न देवाः ॥ ८ ॥
प्र नु यदेषां महिना चिकित्रे प्र युञ्जते प्रयुजरते लुवृक्ति ।
अथ यदेषां सुदिने न शरुर्विश्वमेरिणं पुषायन्त सेनाः ॥ ९ ॥

उत । नः । अहिः । बुध्यः । मयः । करिति कः । शिशुं । न । पिप्युषीव । वेति ।
सिन्धुः । येन । नपांतं । अपां । जुनामं । मनः । जुवः । वृषणः । यं । वहन्ति ॥ ५ ॥ ४ ॥
उत । नः । ईं । त्वष्टा । आ । गंतु । अच्छ । स्मत् । सुरिभिः । अभिऽपित्वे ।
सऽजोषाः । आ । वृत्रऽहा । इन्द्रः । चर्षणिऽप्राः । तुविऽस्तमः । नरा । नः । इह ।
गम्याः ॥ ६ ॥ उत । नः । ईं । मतयः । अश्वयोगाः । शिशुं । न । गावः ।
तरुणं । रिहन्ति । तं । ईं । गिरः । जनयः । न । पत्नीः । सुरभिऽस्तमं । नरां ।
नसन्त ॥ ७ ॥ उत । नः । ईं । मरुतः । वृद्धऽसेनाः । स्मत् । रोदसी इति ।
सऽमनसः । सदन्तु । वृषदऽश्वासः । अवनयः । न । रथाः । रिशादसः । मित्रऽयुजः ।
न । देवाः ॥ ८ ॥ प्र । नु । यत् । एषां । महिना । चिकित्रे । प्र । युञ्जते ।
प्रऽयुजः । ते । सुऽवृक्ति । अथ । यत् । एषां । सुदिने । न । शरुः । विश्वं । आ ।
इरिणं । पुषायन्त । सेनाः ॥ ९ ॥

अ० २ अध्या० ५ व० ५,६] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १८७

प्रो अ॒श्विना॒व॒व॒से कृ॒णु॒ध्वं प्र पू॒षणं॒ स्व॒त॒व॒सो हि स॒न्ति ।

अ॒द्वेषो वि॒ष्णु॒र्वा॒तं ऋ॒भु॒क्षा अ॒च्छं सु॒न्नायं॑ व॒वृ॒तीय दे॒वान् ॥ १० ॥

इ॒यं सा वो अ॒स्मे दी॒धिति॑र्यज॒त्रा अ॒पि॒प्रा॒णीं च स॒द॒नी च भू॒याः ।

नि या दे॒वेषु॒ यत॑ते व॒सु॒यु॒र्वि॒द्यामे॒षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम् ॥ ११ ॥ ५ ॥

॥ १८७ ॥ ऋषिः-अगस्त्य. । देवता-अन्नस्तुति । छन्द-गायत्री ॥

॥ १८७ ॥ पि॒तुं नु स्तो॒षं म॒हो ध॒र्माणं॑ तवि॒षीम् ।

यस्य॑ त्रि॒तो व्यो॒जं॒सा वृ॒त्रम् वि॒ष॒र्वम॑र्दय॒त् ॥ १ ॥

स्वा॒दो पि॒तो म॒धो पि॒तो व॒यं त्वा वृ॒त्रम॑हे ।

अ॒स्माक॑म॒वि॒ता भ॒व ॥ २ ॥

प्रो इति । अ॒श्वि॒नौ । अ॒व॒से । कृ॒णु॒ध्वं । प्र । पू॒ष॒णं । स्व॒त॒व॒सः । हि । स॒न्ति ।
अ॒द्वेषः । वि॒ष्णुः । वा॒तः । ऋ॒भु॒क्षाः । अ॒च्छं । सु॒न्नायं॑ । व॒वृ॒तीय । दे॒वान् ॥ १० ॥
इ॒यं । सा । वः । अ॒स्मे इति॑ । दी॒धितिः॑ । य॒ज॒त्राः । अ॒पि॒प्रा॒णीं । च । स॒द॒नी ।
च । भू॒याः । नि । या । दे॒वेषु॑ । यत॑ते । व॒सु॒युः । वि॒द्यामे॑ । इ॒षं । वृ॒ज॒नं ।
जी॒रदा॑नुं ॥ ११ ॥ ५ ॥

पि॒तुं । नु । स्तो॒षं । म॒हः । ध॒र्माणं॑ । तवि॒षीं । यस्य॑ । त्रि॒तः । वि । व्यो॒जं॒सा । वृ॒त्रं ।
वि॒ष॒र्वं । अ॒र्दय॑त् ॥ १ ॥ स्वा॒दो इति॑ । पि॒तो इति॑ । म॒धो इति॑ । पि॒तो इति॑ ।
व॒यं । त्वा । वृ॒त्रम॑हे । अ॒स्माक॑ । अ॒वि॒ता । भ॒व ॥ २ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० ६, ७] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १८७

उप० नः पि॒त॒वा च॒र शि॒वः शि॒वाभि॒रु॒तिभिः ।

म॒यो॒भुर॒द्विषे॒ष्यः सखा॑ सु॒शेवो॒ अद्व॑याः ॥ ३ ॥

तव॒ त्वे पि॒तो रसा॒ रजा॑स्यनु॒ विष्टि॑ताः ।

दि॒वि वा॒ता इ॒य श्रि॒ताः ॥ ४ ॥

तव॒ त्वे पि॒तो द॒द॒तस्त॒व त्वादि॑ष्ठ॒ ते पि॒तो ।

प्र स्वा॒द्यानो॒ रसा॑नां तुवि॒ग्रीवा॑ इवे॒रते ॥ ५ ॥ ६ ॥

त्वे पि॒तो म॒हानां॑ दे॒वानां॑ म॒नो हित॑म् ।

अका॑रि॒ चारु॑ के॒तुना॒ तवाहि॑मव॒साव॑धीत् ॥ ६ ॥

यद्दो पि॒तो अज॑गन्वि॒वस्व॒ पर्व॑तानान् ।

अत्रा॑ चि॒न्नो म॒धो पि॒तोऽरं॑ भ॒क्षाय॑ ग॒म्याः ॥ ७ ॥

यद्पा॒मोष॑धीनां॒ परि॑शमा॒रि॒शाम॑हे ।

वा॒तापे॒ पीव॑ इ॒द्व ॥ ८ ॥

उप० । नः । पि॒तो इति॑ । आ । च॒र । शि॒वः । शि॒वाभिः॑ । उ॒तिभिः॑ । म॒योऽभुः॑ ।
अ॒द्विषे॑ष्यः । सखा॑ । सु॒शेवः॑ । अद्व॑याः ॥ ३ ॥ तव॑ । त्वे । पि॒तो इति॑ । रसाः॑ ।
रजा॑सि । अनु॑ । वि॒स्थिताः॑ । दि॒वि । वा॒ताऽइ॒व । श्रि॒ताः ॥ ४ ॥ तव॑ । त्वे । पि॒तो
इति॑ । द॒द॒तः । तव॑ । स्वा॒दिष्ठ॑ । ते । पि॒तो इति॑ । प्र । स्वा॒द्यानः॑ । रसा॑नां ।
तुवि॒ग्रीवाः॑ऽइ॒व । ई॒रते॑ ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्वे इति॑ । पि॒तो इति॑ । म॒हानां॑ । दे॒वानां॑ । म॒नः ।
हि॒तम् । अका॑रि । चारु॑ । के॒तुना॑ । तव॑ । अहि॑ । अव॒सा । अव॑धीत् ॥ ६ ॥ यत् ।
अदः॑ । पि॒तो इति॑ । अज॑गत् । वि॒वस्व॑ । पर्व॑तानां । अत्र॑ । चि॒त् । नः । म॒धो इति॑ ।
पि॒तो इति॑ । अरं॑ । भ॒क्षाय॑ । ग॒म्याः ॥ ७ ॥ यत् । अ॒पा । ओष॑धीना । परि॑श ।
आ॒रि॒शाम॑हे । वा॒तापे॑ । पीव॑ । इत् । भ॒व ॥ ८ ॥

अष्ट० २ अद्या० ६ व० ७,८] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १८८

यत्तं सोम गवा॑शिरो यवा॑शिरो भजा॑महे ।

वाता॑पे पीव॒ इह्र॑व ॥ ९ ॥

कर॑म्भ ओष॑धे भव॒ पीवो॑ वृ॒क्क उ॑दार॒धिः ।

वाता॑पे पीव॒ इह्र॑व ॥ १० ॥

तं त्वा॑ व॒यं पि॑तो वचो॑भिर्गा॒वो न॒ ह॒व्या सु॑ष्टु॒दिम॑ ।

दे॒वेभ्य॑स्त्वा स॒ध॒माद॑म॒स्मभ्य॑ त्वा स॒ध॒माद॑म् ॥ ११ ॥ ७ ॥

॥ १८८ ॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-आग्निः । छन्दः-गायत्री ॥

॥ १८८ ॥ समि॑द्धो अ॒द्य रा॑जसि दे॒वो दे॒वैः सह॑स्रजित् ।

दू॒तो ह॒व्या क॒विर्व॑ह ॥ १ ॥

तनू॑नपा॒द॒तं य॒ते म॒ध्वा य॒ज्ञः स॒म॒ज्य॑ते ।

द॒ध॒त्स॒ह॒स्रिणी॑रिषः ॥ २ ॥

आ॒जु॒हानो॑ न ई॒ड्यो॑ दे॒वा आ॑ व॒क्षि य॒ज्ञिया॑न् ।

अ॒ग्ने सह॑स्र॒सा अ॑सि ॥ ३ ॥

यत् । ते । सोम । गोऽआशिरः । यवऽआशिरः । भजा॑महे । वाता॑पे । पीवः । इह्र॑व ।
भव ॥ ९ ॥ कर॑म्भः । ओष॑धे । भव । पीवः । वृ॒क्कः । उ॑दार॒धिः । वाता॑पे । पीवः ॥
इत् । भव ॥ १० ॥ तं । त्वा । व॒यं । पि॑तो इति । वचो॑ऽभिः । गा॒वः । न । ह॒व्या ।
सु॑ष्टु॒दिम॑ । दे॒वेभ्यः । त्वा । स॒ध॒माद॑ । अ॒स्मभ्य॑ । त्वा । स॒ध॒माद॑ ॥ ११ ॥ ७ ॥

सं॒सृ॒द्धः । अ॒द्य । रा॑जसि । दे॒वः । दे॒वैः । सह॑स्रजित् । दू॒तः । ह॒व्या ।
क॒विः । व॒ह ॥ १ ॥ तनू॑नपात् । ऋ॒तं । य॒ते । म॒ध्वा । य॒ज्ञः । स॒म॒ज्य॑ते ।
द॒ध॒त् । सह॑स्रिणीः । इ॒षः ॥ २ ॥ आ॒जु॒हानः । नः । ई॒ड्यः । दे॒वान् । आ ।
व॒क्षि । य॒ज्ञिया॑न् । अ॒ग्ने । सह॑स्र॒सा । अ॑सि ॥ ३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० ८, ९] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १८८

प्राचीनं बर्हिरोजसा सहस्रवीरमस्तृणन् । यत्रादित्या विराजन्थ ॥ ४ ॥
विराट् सम्राड्विभ्वीः प्रभ्वीर्बहीश्च भूयसीश्च याः ।

दुरो घृतान्यक्षरन् ॥ ५ ॥ ८ ॥

सुरूक्मे हि सुपेशसाधिं श्रिया विराजन्तः । उषासावेह सीदताम् ॥ ६ ॥
प्रथमा हि सुवाचसा होतारा दैव्या कवी ।

यज्ञं नो यक्षतामिमम् ॥ ७ ॥

भारतीळे सरस्वति या वः सर्वा उपब्रुवे । ता नश्चोदयत श्रिये ॥ ८ ॥
त्वष्टा रूपाणि हि प्रभुः पशुन्विश्वान्तस्मानजे ।

तेषां नः स्फातिमा यज ॥ ९ ॥

उप त्मन्यां वनस्पते पार्थो देवेभ्यः सृज । अग्निर्हव्यानि सिष्वदत् ॥ १० ॥
पुरोगा अग्निर्देवानां गायत्रेण समज्यते । स्वाहाकृतीषु रोचते ॥ ११ ॥ ९ ॥

प्राचीनं । बर्हिः । ओजसा । सहस्रवीरं । अस्तृणन् । यत्र । आदित्याः । विराजन्थ ॥ ४ ॥ विराट् । संराट् । विभ्वीः । प्रभ्वीः । बहीः । च । भूयसीः ।
च । याः । दुरः । घृतानि । अक्षरन् ॥ ५ ॥ ८ ॥ सुरूक्मे इति सुरूक्मे । हि ।
सुपेशसा । अधि । श्रिया । विराजन्तः । उपसी । आ । इह । सीदता ॥ ६ ॥
प्रथमा । हि । सुवाचसा । होतारा । दैव्या । कवी इति । यज्ञं । नः । यक्षतां ।
इमं ॥ ७ ॥ भारति । इळे । सरस्वति । याः । वः । सर्वाः । उपब्रुवे । ताः । नः ।
चोदयत । श्रिये ॥ ८ ॥ त्वष्टा । रूपाणि । हि । प्रभुः । पशून् । विश्वान् । सं-
आनचे । तेषां । नः । स्फाति । आ । यज ॥ ९ ॥ उप । त्मन्यां । वनस्पते । पार्थः ।
देवेभ्यः । सृज । अग्निः । हव्यानि । सिष्वदत् ॥ १० ॥ पुरोगाः । अग्निः ।
देवानां । गायत्रेण । सं । अज्यते । स्वाहाकृतीषु । रोचते ॥ ११ ॥ ९ ॥

॥ १८९ ॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-अग्निः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥१८९॥ अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्निश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।

युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूर्यिष्ठां ते नमोऽर्जक्तिं विधेम ॥ १ ॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा ।

पृश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः ॥ २ ॥

अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः ।

पुनरस्मभ्यं सुविताय देव क्षां विश्वेभिरमृतेभिर्यजत्र ॥ ३ ॥

पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रैरुत प्रिये सदन आ शुशुकान् ।

मा ते भयं जरितारं यविष्ठ नूनं विदन्मापरं सहस्वः ॥ ४ ॥

मा नो अग्नेऽव सृजो अघायविष्यवे रिपवे दुच्छुनायै ।

मा दत्वते दशते मादते नो मा रिपते सहसावन्परा दाः ॥ ५ ॥ १० ॥

अग्ने । नय । सुपथा । राये । अस्मान् । विश्वानि । देव । वयुनानि ।
विद्वान् । युयोधि । अस्मत् । जुहुराणं । एनः । भूर्यिष्ठां । ते । नमः । अर्जक्तिं ।
विधेम ॥ १ ॥ अग्ने । त्वं । पारय । नव्यः । अस्मान् । स्वस्तिभिः । अति ।
दुःशानि । विश्वा । पृश्च । पृथ्वी । बहुला । नः । उर्वी । भवा । तोकाय । तन-
याय । शं । योः ॥ २ ॥ अग्ने । त्वं । अस्मत् । युयोधि । अमीवाः । अनग्नित्राः ।
अभिऽअमन्त । कृष्टीः । पुनः । अस्मभ्यं । सुविताय । देव । क्षा । विश्वेभिः ।
अमृतेभिः । यजत्र ॥ ३ ॥ पाहि । नः । अग्ने । पायुभिः । अजस्रैः । उत । प्रिये ।
सदने । आ । शुशुकान् । मा । ते । भयं । जरितारं । यविष्ठ । नूनं । विदन् । मा ।
अपरं । सहस्वः ॥ ४ ॥ मा । नः । अग्ने । अव । सृजः । अघाय । अविष्यवे ।
रिपवे । दुच्छुनायै । मा । दत्वते । दशते । मा । अदते । नः । मा । रिपते । सहसा-
वन्परा दाः ॥ ५ ॥ १० ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० ११, १२] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १९०

वि ष त्वावाँ ऋतजात यंसदृणानो अग्रे तन्वेवस्थम् ।

विश्वाद्रिरिक्षोःत वा निनित्सोरभिहुतामसि हि देव विष्पद् ॥ ६ ॥

त्वं ताँ अग्रे उभयान्वि विद्वान्वेपि प्रपित्वे मनुषो यजत्र ।

अभिपित्वे मनवे शास्यो भूर्मर्मृजेन्य उशिग्भिर्नाक्रः ॥ ७ ॥

अवोचाम निवर्चनान्यस्मिन्मानस्य सूनुः सहसाने अग्रौ ।

वयं सहस्रमृषिभिः सनेम विद्यामेपं वृजनं जीरदानुम् ॥ ८ ॥ ११ ॥

॥ १९० ॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-बृहस्पति । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १९० ॥ अनर्वाणं वृषभं मन्द्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्धया नव्यमर्कैः ।

गाथान्यः सुरुचो यस्य देवा आशृण्वन्ति नवमानस्य मर्ताः ॥ १ ॥

तस्मृत्विया उप वाचः सचन्ते सर्गो न यो देवयतामसर्जि ।

बृहस्पतिः स ह्यज्ञो वरांसि विभ्वाभेवत्समृते मातरिश्वा ॥ २ ॥

वि । ष । त्वावान् । ऋतऽजात । यंसत् । गृणानः । अग्रे । तन्वे । वस्थम् ।

विश्वात् । रिरिक्षोः । उत । वा । निनित्सोः । अभिऽहुताँ । असि । हि । देव ।

विष्पद् ॥ ६ ॥ त्वं । तान् । अग्रे । उभयान् । वि । विद्वान् । वेपि । प्रऽपित्वे

मनुषः । यजत्र । अभिऽपित्वे । मनवे । शास्यः । भूः । मर्मृजेन्यः । उशिक्भिः

न । अक्रः ॥ ७ ॥ अवोचाम । निवर्चनानि । अस्मिन् । मानस्य । सूनुः । सह

साने । अग्रौ । वयं । सहस्रं । ऋषिभिः । सनेम । विद्याम । इपं । वृजनं ।

जीरऽदानुम् ॥ ८ ॥ ११ ॥

अनर्वाणं । वृषभं । मन्द्रजिह्वं । बृहस्पतिं । वर्धय । नव्यं । अर्कैः । गाथान्यः ।

सुरुचः । यस्य । देवाः । आशृण्वन्ति । नवमानस्य । मर्ताः ॥ १ ॥ तं । ऋत्वियाः

उपवाचः । सचन्ते । सर्गः । नवयः । देवयता । असर्जि । बृहस्पतिः । सः ।

विभ्वभेजः । वरांसि । विभ्वा । अभवन् । स । ऋते । मातरिश्वा ॥ २ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० १२, १३] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १९०

उप॑स्तुतिं नम॑स उद्यतिं च श्लो॑कं यंस॑त्सविते॒व प्र वा॒ह ।

अ॒स्य ऋत्वा॑ह॒न्यो॒ऽयो अ॑स्ति मृ॒गो न भी॑मो अ॒रक्ष॑सस्तुवि॒ष्मान् ॥ ३ ॥

अ॒स्य श्लो॑कं दि॒वीय॑ते पृथि॒व्यास॑त्यो न यंस॑द्यक्षभृद्वि॒चेताः ।

मृ॒गाणां॑ न हे॒तयो॑ यन्ति चे॒मा बृ॒हस्प॑तेरहि॒मायाँ॑ अ॒भि द्यून् ॥ ४ ॥

ये त्वा॑ देवो॒स्त्रिकं॑ म॒न्यमा॑नाः पा॒पा भ॒द्रमु॑पजी॒वन्ति॑ प॒ज्जाः ।

न दू॒ह्ये॒ऽअनु॑ ददा॒सि वा॒मं बृ॒हस्प॑ते च॒र्यस॑ इति॒प्यारु॑म् ॥ ५ ॥ १२ ॥

सु॒प्रैतुः॑ सू॒यव॑सो न प॒न्था दु॒र्निय॑न्तुः परि॑प्रीतो न मि॒त्रः ।

अ॒न॒र्वाणो॑ अ॒भि ये च॑क्षते नोऽपी॒वृता॑ अपो॒र्णुव॑न्तो॒ अस्थुः॑ ॥ ६ ॥

सं यं स्तु॒भोऽव॑न॒यो न॑ यन्ति स॒मुद्रं॑ न स्र॒वतो॑ रोध॒चक्राः॑ ।

स वि॒द्वान् उ॒भयं॑ च॒ष्टे अ॒न्तर्वृ॑हस्पति॒स्तर॒ आप॑श्च गृ॒ध्रः ॥ ७ ॥

उप॑स्तुतिं । नम॑सः । उत्प॑र्यति । च । श्लो॑कं । यंस॑त् । स॒विता॑ऽइव । प्र । वा॒ह इति॑ ।

अ॒स्य । ऋत्वा॑ । अ॒ह॒न्यः । यः । अ॑स्ति । मृ॒गः । न । भी॑मः । अ॒रक्ष॑सः ।

तुवि॑ष्मान् ॥ ३ ॥ अ॒स्य । श्लो॑कः । दि॒वि । ई॒यते॑ । पृथि॒व्या । अ॒त्यः । न । यंस॑त् ।

यक्ष॑भृत् । वि॒चेताः । मृ॒गाणां॑ । न । हे॒तयः॑ । यन्ति॑ । च । इ॒माः । बृ॒हस्प॑तेः ।

अहि॑ऽगायान् । अ॒भि । द्यून् ॥ ४ ॥ ये । त्वा॑ । दे॒व । उ॒स्त्रिकं॑ । म॒न्यमा॑नाः ।

पा॒पाः । भ॒द्रं । उप॑जीवन्ति । प॒ज्जाः । न । दुः॒ध्ये । अनु॑ । ददा॒सि । वा॒मं ।

बृ॒हस्प॑ते । च॒र्यसे॑ । इत् । पि॒यारुं॑ ॥ ५ ॥ १२ ॥ सु॒प्रैतुः॑ । सु॒यव॑सः । न । प॒न्थाः ।

दुः॒निय॑न्तुः । परि॑प्रीतः । न । मि॒त्रः । अ॒न॒र्वाणः॑ । अ॒भि । ये । च॑क्षते । नः ।

अपि॑ऽवृताः । अप॑ऽऽर्णव॑न्तः । अ॒स्थुः ॥ ६ ॥ सं । यं । स्तु॒भः । अ॒व॒न॒यः । न ।

यन्ति॑ । स॒मुद्रं॑ । न । स्र॒वतः॑ । रोध॒चक्राः॑ । सः । वि॒द्वान् । उ॒भयं॑ । च॒ष्टे । अ॒न्तः ।

बृ॒हस्प॑तिः । तरः । आपः । च । गृ॒ध्रः ॥ ७ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० १३, १४] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १९१

ए॒वा म॒हस्तु॑विजा॒तस्तु॑वि॒ष्मान्बृ॒हस्पति॑र्दृ॒पभो॑ धा॒यि दे॒वः ।

स नः॑ स्तु॒तो वी॒रव॑द्भा॒तु गो॒मद्वि॒द्यामे॒षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नु॒म् ॥ ८ ॥ १३ ॥

॥ १९१ ॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-सूर्या । छन्द-अनुष्टुप् ॥

॥ १९१ ॥ कङ्क॑तो न कङ्क॑तोऽथो॑ स॒तीन॑कङ्क॑तः ।

द्वावि॑ति प्लु॒षी इति॑ न्य॒दृष्टा॑ अलि॒प्सत ॥ १ ॥

अ॒दृष्टा॑न्ह॒न्त्याय॑त्यथो॑ ह॒न्ति प॑रा॒यती॑ ।

अथो॑ अव॒घ्नती॑ ह॒न्त्यथो॑ पि॒नष्टि॑ पि॒षती॑ ॥ २ ॥

श॒रासः॑ कु॒शरा॑सो द॒र्भासः॑ सै॒र्या उ॒त ।

मौ॒ञ्जा अ॒दृष्टा॑ वैरि॒णाः स॒र्वे सा॒कं न्य॑लि॒प्सत ॥ ३ ॥

नि गा॒वो गो॒ष्ठे अ॑स॒दन्नि॑ मृ॒गासो॑ अ॒विक्ष॑त ।

नि के॒तवो॑ ज॒नानां॑ न्य॒दृष्टा॑ अलि॒प्सत ॥ ४ ॥

ए॒त उ॒ त्वे प्र॑त्य॒दृश्रन्प्र॑दोषं तस्का॑रा इ॒व ।

अ॒दृष्टा॑ वि॒श्वदृष्टाः॑ प्र॒तिबु॑द्धा अ॒भूत॑न ॥ ५ ॥ १४ ॥

ए॒व । म॒हः । तु॒वि॒ज्जा॒तः । तु॒वि॒ष्मान् । बृ॒हस्प॑तिः । दृ॒पभः॑ । धा॒यि । दे॒वः । सः ।
नः । स्तु॒तः । वी॒रव॑द् । भा॒तु । गो॒म॒प॒न्तु । वि॒द्यामे॒षं । वृ॒ज॒नं । जी॒रदा॑नुं ॥ ८ ॥ १२ ॥

कङ्क॑तः । न । कङ्क॑तः । अथो॑ इति॑ । स॒तीन॑कङ्क॑तः । द्वौ । इति॑ । प्लु॒षी इति॑ ।

इति॑ । नि । अ॒दृष्टाः । अ॒लि॒प्सत ॥ १ ॥ अ॒दृष्टा॑न् । ह॒न्ति । आ॒य॒ती । अथो॑ इति॑ ।

ह॒न्ति । प॑रा॒य॒ती । अथो॑ इति॑ । अव॒घ्नती॑ ह॒न्ति । अथो॑ इति॑ । पि॒नष्टि॑ ।

पि॒षती॑ ॥ २ ॥ श॒रासः॑ । कु॒शरा॑सः । द॒र्भासः॑ । सै॒र्या । उ॒त । मौ॒ञ्जाः । अ॒दृष्टाः ।

वैरि॒णाः । स॒र्वे । सा॒कं । नि । अ॒लि॒प्सत ॥ ३ ॥ नि । गा॒वः । गो॒ष्ठे । अ॒स॒दन् ।

नि । मृ॒गासः॑ । अ॒वि॒क्षत॑ । नि । के॒तवः॑ । ज॒नानां॑ । नि । अ॒दृष्टाः । अ॒लि॒प्सत ॥ ४ ॥

ए॒ते । उ॒ इति॑ । त्वे । प्र॒ति । अ॒दृश्रन् । प्र॒दोषं॑ । तस्का॑राऽइ॒व । अ॒दृष्टाः । वि॒श्वदृष्टाः॑

दृष्टाः । प्र॒तिबु॑द्धाः । अ॒भूत॑न ॥ ५ ॥ १४ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० १५, १६] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अंनु० २४ सू० १९१

यौ॒षेः पि॒ता पृ॒थि॒वी मा॒ता सो॒मो आ॒तादि॑तिः स्व॒सा ।

अदृ॑ष्टा विश्व॑दृष्टास्तिष्ठ॑ते॒ळ्यता॒ सु क॑म् ॥ ६ ॥

ये अ॑स्या॒ ये अ॒ङ्ग्याः सू॒चीका॒ ये प्र॑क॒ङ्कताः ।

अदृ॑ष्टाः किं॒ चने॒ह वः॒ सर्वे॑ सा॒कं नि॒ जस्य॑त ॥ ७ ॥

उत्पु॑रस्तात्सूर्य॑ एति विश्व॑दृष्टो अदृष्ट॒हा ।

अदृष्टान्त॑सर्वा॒ङ्गभ॑यन्त॑सर्वा॒श्च या॒तुधा॒न्यः ॥ ८ ॥

उद॑प॒सद॒सौ सूर्यः॑ पु॒रु विश्वा॑नि॒ जूर्वे॑न् ।

आ॒दि॒त्यः प॑र्व॒तेभ्यो॑ विश्व॑दृष्टो अदृष्ट॒हा ॥ ९ ॥

सूर्ये॑ वि॒षमा॒ संजा॑मि॒ दृतिं॑ सु॒रा॒वतो॑ गृ॒हे । सो चि॒न्नु न॑ म॒रानि॑ नो॒

वयं॑ म॒रामा॑रे अ॒स्य यो॒जनं॑ ह॒रि॒ष्टा मधुं॑ त्वा मधु॒ला च॑कार ॥ १० ॥ १५ ॥

इ॒यत्ति॑का श॒कुन्ति॑का स॒का ज॑घास ते वि॒षम् । सो चि॒न्नु न॑ म॒रानि॑ नो॒

वयं॑ म॒रामा॑रे अ॒स्य यो॒जनं॑ ह॒रि॒ष्टा मधुं॑ त्वा मधु॒ला च॑कार ॥ ११ ॥

घौः । वः । पि॒ता । पृ॒थि॒वी । मा॒ता । सो॒मः । आ॒ता । अ॒दि॒तिः । स्व॒सा । अदृ॑ष्टाः ।

विश्व॑दृष्टाः । तिष्ठ॑त । ङ्ळ्य॑त । सु । कं ॥ ६ ॥ ये । अ॒स्याः । ये । अ॒ङ्ग्याः ।

सू॒चीकाः । ये । प्र॒क॒ङ्क॒ताः । अदृ॑ष्टाः । किं । च॒न । इ॒ह । वः । सर्वे॑ । सा॒कं । नि ।

ज॒स्य॑त ॥ ७ ॥ उत् । पु॒रस्ता॑त् । सूर्यः॑ । ए॒ति । विश्व॑दृष्टः । अदृष्ट॒हा । अदृष्टा॑न् ।

सर्वा॑न् । ज॒भय॑न् । सर्वाः॑ । च । या॒तु॒ऽधा॒न्यः ॥ ८ ॥ उत् । अ॒प॒स॒त् । अ॒सौ । सूर्यः॑ ।

पु॒रु । विश्वा॑नि । जूर्वे॑न् । आ॒दि॒त्यः । प॑र्व॒तेभ्यः । विश्व॑दृष्टः । अदृष्ट॒हा ॥ ९ ॥

सूर्ये॑ । वि॒षं । आ । संजा॑मि । दृ॒तिं । सु॒रा॒व॒तः । गृ॒हे । सः । चि॒त् । नु । न ।

म॒रानि॑ । नो इति । वयं॑ । म॒राम॑ । आ॒रे । अ॒स्य । यो॒जनं॑ । ह॒रि॒ऽस्थाः । मधुं॑ । त्वा ।

मधु॒ला । च॑कार ॥ १० ॥ १५ ॥ इ॒य॒त्ति॒का । श॒कु॒न्ति॒का । स॒का । ज॑घास । ते॒ऽ

वि॒षं । सो इति । चि॒त् । नु । न । म॒रानि॑ । नो इति । वयं॑ । म॒राम॑ । आ॒रे । अ॒स्य॒ऽ

यो॒जनं॑ । ह॒रि॒ऽस्थाः । मधुं॑ । त्वा । मधु॒ला । च॑कार ॥ ११ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० १६] ऋग्वेदः [गण्ड० १ अनु० २४ सू० १९१

त्रिः सप्त विष्णुलिङ्गका विषस्य पुण्यमक्षन् । ताश्चिन्नु न मरन्ति

नो वयं मरामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा मधुला चकार ॥ १२ ॥

नवानां नवतीनां विषस्य रोषुषीणाम् ।

सर्वासामग्रभं नासारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा मधुला चकार ॥ १३ ॥

त्रिः सप्त मयूर्यः सप्त स्वसारो अशुर्वः ।

॥ तास्ते विषं विजंभिर उदकं कुम्भिनीरिव ॥ १४ ॥

इयत्तकः कुषुम्भकस्तकं भिनद्मयदर्मना ।

ततो विषं प्र वावृते पराचीरनु संवतः ॥ १५ ॥

कुषुम्भकस्तदब्रवीद्गिरेः प्रवर्तमानकः ।

वृश्चिकस्यारसं विषमरसं वृश्चिक ते विषम् ॥ १६ ॥ १६ ॥ २४ ॥ १ ॥

त्रिः । सप्त । विष्णुलिङ्गकाः । विषस्य । पुण्यं । अक्षन् । ताः । चित् । नु । न

मरन्ति । नो इति । वयं । मराम । आरे । अस्य । योजनं । हरिऽस्थाः । मधु त्वा

मधुला । चकार ॥ १२ ॥ नवानां । नवतीनां । विषस्य । रोषुषीणां । सर्वासां

अग्रभं । नाम । आरे । अस्य । योजनं । हरिऽस्थाः । मधु । त्वा । मधुला

चकार ॥ १३ ॥ त्रिः । सप्त । मयूर्यः । सप्त । स्वसारः । अशुर्वः । ताः । ते । विषं ।

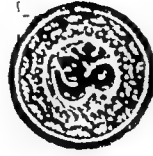
वि । जंभिरे । उदकं । कुम्भिनीऽइव ॥ १४ ॥ इयत्तकः । कुषुम्भकः । तकं ।

भिनद्मि । अदर्मना । ततः । विषं । प्र । वावृते । पराचीः । अनु । संवतः ॥ १५ ॥

कुषुम्भकः । तत् । अब्रवीत् । गिरेः । प्रवर्तमानकः । वृश्चिकस्य । अरसं । विषं ।

अरसं । वृश्चिक । ते । विषं ॥ १६ ॥ १६ ॥ २४ ॥ १ ॥

॥ इति चतुर्विंशोऽनुवाकः । प्रथमं मंडलं समाप्तं ॥



॥ अथ द्वितीयं मण्डलम् ॥

॥ प्रथमोऽनुवाकः ॥

॥ १ ॥ ऋषिः-आङ्गिरसः । देवता-अग्निः । छन्दः-जगती ॥

॥ १ ॥ त्वमग्ने शुभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १ ॥

त्वमग्ने होत्रं त्वं पोत्रमृत्विष्यं त्वं नेष्ट्रं त्वमग्निदंतायतः ।

त्वं प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमै ॥ २ ॥

त्वमग्ने इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुगायो नमस्यः ।

त्वं ब्रह्मा रयिविद्वह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरंध्या ॥ ३ ॥

त्वं । अग्ने । शुभिः । त्वं । आशुशुक्षणिः । त्वं । अद्भ्यः । त्वं ।
अश्मनः । परि । त्वं । वनेभ्यः । त्वं । ओषधीभ्यः । त्वं । नृणां । नृपते । जायसे ।
शुचिः ॥ १ ॥ त्वं । अग्ने । होत्रं । त्वं । पोत्रं । अृत्विष्यं । त्वं । नेष्ट्रं । त्वं । अग्निः ।
अदंतायतः । त्वं । प्रशास्त्रं । त्वं । अध्वरीयसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहपतिः ।
नो । दमै ॥ २ ॥ त्वं । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सतां । असि । त्वं । विष्णुः ।
रुगायो । नमस्यः । त्वं । ब्रह्मा । रयिविद्वत् । ब्रह्मणः । स्पते । त्वं । विधर्तरिति ।
विधर्तः । सचसे । पुरंध्या ॥ ३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० १७, १८ ॥ ऋग्वेदः ॥ [मण्ड० २ अनु० १२ सू० ३]

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वं मित्रो भवसि दस्म ईड्यः ।

त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य संभुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥ ४ ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव गावो मित्रमहः सजात्यम् ।

त्वमांशुहेमां ररिषे स्वश्व्यं त्वं नरां शर्धो असि पुरुवसुः ॥ ५ ॥ १७ ॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे ।

त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयस्त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मनां ॥ ६ ॥

त्वमग्ने द्रविणोदा अरङ्कृते त्वं देवः सविता रत्नधा असि ।

त्वं भगो नृपते वस्वं ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽविधत् ॥ ७ ॥

त्वं । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतऽव्रतः । त्वं । मित्रः । भवसि । दस्मः । ईड्यः ।

त्वं । अर्यमा । सत्पतिः । यस्य । संभुजं । त्वं । अंशः । विदथे । देव ।

भाजयुः ॥ ४ ॥ त्वं । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुवीर्यं । तव । गावः । मित्रमहः ।

सजात्यं । त्वं । आंशुहेमां । ररिषे । सुश्व्यं । त्वं । नरां । शर्धो । असि ।

पुरुवसुः ॥ ५ ॥ १७ ॥ त्वं । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वं । शर्धो ।

मारुतं । पृक्षः । ईशिषे । त्वं । वातैः । अरुणैः । यासि । शङ्गयः । त्वं । पूषा ।

विधतः । पासि । नु । त्मनां ॥ ६ ॥ त्वं । अग्ने । द्रविणऽदाः । अरङ्कृते । त्वं ।

देवः । सविता । रत्नधाः । असि । त्वं । भगः । नृपते । वस्वं । ईशिषे । त्वं ।

पायुः । दमे । यः । ते । अविधत् ॥ ७ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० १८, १९] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० १ सू० १

त्वामग्ने दम आ विशपतिं विशस्त्वां राजानं सुविदत्रं मृजते ।

त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ ८ ॥

त्वामग्ने पितरं मिष्टिभिर्नरस्त्वां आत्राय शम्यां तनूरुधम् ।

त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽविधत् त्वं सखा सुशेवं पास्यधृषः ॥ ९ ॥

त्वमग्ने ऋभुराके नमस्यस्त्वं वाजस्य क्षुमतो राय ईशिषे ।

त्वं वि भास्यतु दक्षि दावने त्वं विशिक्षुरसि यज्ञमातनिः ॥ १० ॥ १८ ॥

त्वमग्ने अदितिर्देव दाशुषे त्वं होत्रा भारती वर्धसे गिरा ।

त्वमिळा शतहिमासि दक्षसे त्वं वृत्रहा वंसुपते सरस्वती ॥ ११ ॥

त्वां । अग्ने । दमे । आ । विशपतिं । विशः । त्वां । राजानं । सुविदत्रं । मृजते ।
त्वं । विश्वानि । सुअनीक । पत्यसे । त्वं । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८ ॥
त्वां । अग्ने । पितरं । मिष्टिभिः । नरः । त्वां । आत्राय । शम्यां । तनूरुधम् । त्वं ।
पुत्रः । भवसि । यः । ते । अविधत् । त्वं । सखा । सुशेवं । पास्यधृषः ॥ ९ ॥
त्वं । अग्ने । ऋभुः । आके । नमस्यः । त्वं । वाजस्य । क्षुमतः । रायः । ईशिषे ।
त्वं । वि । भासि । अतुं । दक्षि । दावने । त्वं । विशिक्षुः । असि । यज्ञं ।
आतनिः ॥ १० ॥ १८ ॥ त्वं । अग्ने । अदितिः । देव । दाशुषे । त्वं । होत्रा ।
भारती । वर्धसे । गिरा । त्वं । इळां । शतहिमा । असि । दक्षसे । त्वं । वृत्रहा ।
वंसुपते । सरस्वती ॥ ११ ॥

त्वमग्ने सुभृतः । जस्यं वयस्तव स्पाहं वर्णं आसन्दिशि श्रियः ।

त्वं वार्जः प्रतरणो बृहन्नसि त्वं रयिर्बहुलो विश्वतस्पृथुः ॥ १२ ॥

त्वामग्न आदित्यासं आस्यन्त्वां जिह्वां शुचं यश्चक्रिरे कवे ।

त्वां रातिषाचो अध्वरेषु सश्चिरे त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम् ॥ १३ ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतांसो अद्रुहं आसा देवा हविरदन्त्याहुतम् ।

त्वया मर्तांसः स्वदन्त आसुति त्वं गर्भो वीरुधां जज्ञिषे शुचिः ॥ १४ ॥

त्वं तान्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने सुजात प्र च देव रिच्यसे ।

पृक्षो यदन्नं महिना वि ते भुवदनु चावापृथिवी रोदसी उभे ॥ १५ ॥

त्वं । अग्ने । सुभृतः । उत्तरं । वयः । तव । स्पाहं । वर्णं । आ । संदिशि ।

श्रियः । त्वं । वार्जः । प्रतरणः । बृहन् । असि । त्वं । रयिः । बहुलः । विश्वतः ।

पृथुः ॥ १२ ॥ त्वां । अग्ने । आदित्यासः । आस्यं । त्वां । जिह्वां । शुचं यः ।

चक्रिरे । कवे । त्वां । रातिषाचः । अध्वरेषु । सश्चिरे । त्वे इति । देवाः । हविः ।

अदन्ति । आहुतं ॥ १३ ॥ त्वे इति । अग्ने । विश्वे । अमृतांसः । अद्रुहः ।

आसा । देवाः । हविः । अदन्ति । आहुतं । त्वया । मर्तांसः । स्वदन्ते । आसुति ।

त्वं । गर्भः । वीरुधां । जज्ञिषे । शुचिः ॥ १४ ॥ त्वं । तान् । सं । च । प्रति ।

च । असि । मज्मना । अग्ने । सुजात । प्र । च । देव । रिच्यसे । पृक्षः । यत् ।

अन्नं । महिना । वि । ते । भुवत् । अनु । चावापृथिवी इति । रोदसी इति ।

उभे इति ॥ १५ ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअं ग्रासश्च पेशसमग्रे राति सुं पसृजन्ति सूरयः ।

अस्माश्च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ वृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥ १९ ॥

॥ २ ॥ ऋषि.—गृत्समदः । देवता—अग्निः । छन्द—जगती ॥

॥ २ ॥ यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तनां गिरा ।

समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदम् ॥ १ ॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरेऽग्रे वत्सं न स्वसरेषु धेनवं ।

दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥ २ ॥

तं देवा वुध्रे रजसः सुदंसं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे ।

रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्निं मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यम् ॥ ३ ॥

ये। स्तोतृभ्यः । गोऽअं ग्रा । अश्चऽपेशसं । अग्रे । राति । उपऽसृजन्ति । सूरयः । अस्मान् ।
च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । वृहत् । वदेम । विदथे ।
सुवीराः ॥ १६ ॥ १९ ॥

यज्ञेन वर्धत । जातवेदसं । अग्निं । यजध्वं । हविषा । तनां । गिरा ।
संमिधानं । सुप्रयसं । स्वऽऽनरं । द्युक्षं । होतारं । वृजनेषु । धूर्षदम् ॥ १ ॥
अभि । त्वा । नक्तीः । उपसः । ववाशिरे । अग्रे । वत्सं । न । स्वसरेषु । धेनवं ।
दिवऽइव । इत् । अरतिः । मानुषा । युगा । आ । क्षपः । भासि । पुरुवार ।
संयतः ॥ २ ॥ तं । देवाः । वुध्रे । रजसः । सुदंसं । दिवःपृथिव्योः । अरतिं ।
नि । एरिरे । रथमिव । वेद्यं । शुक्रशोचिषं । अग्निं । मित्रं । न । क्षितिषु ।
प्रशंस्यं ॥ ३ ॥

तमुक्ष्माणं रजसि स्व आ दमे चन्द्रमिव सुरुचं हार आ दधुः ।

पृथ्व्याः पतरं चितयन्तमक्षभिः पाथो न पाथुं जनसी उमे अनु ॥ ४ ॥

स होता विश्वं परि भूत्वध्वरं तमु हव्यैर्मनुष ऋजते गिरा ।

हिरिशिप्रो बृधसानासु जभुरद्यौर्न स्तृभिश्चितयद्रोदसी अनु ॥ ५ ॥ २० ॥

स नो रेवत्समिधानः स्वस्तये सन्ददस्वान्नयिमस्मासु दीदिहि ।

आ नः कृष्णुष्व सुविताय रोदसी अग्रे हव्या मनुषो देव वीतये ॥ ६ ॥

दा नो अग्रे बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्णं शुक्रमुपसो वि दियुतः ॥ ७ ॥

तं । उक्ष्माणं । रजसि । स्वे । आ । दमे । चंद्रमिव । सुसुरुचं । हारे । आ । दधुः ।

पृथ्व्याः । पतरं । चितयंतं । अक्षभिः । पाथः । न । पाथुं । जनसी इति । उमे इति ।

अनु ॥ ४ ॥ सः । होता । विश्वं । परि । भूतु । अध्वरं । तं । ऊं इति । हव्यैः ।

मनुषः । ऋजते । गिरा । हिरिशिप्रः । बृधसानासु । जभुरत् । द्यौः । न । स्तृभिः ।

चितयत् । रोदसी इति । अनु ॥ ५ ॥ २० ॥ सः । नः । रेवत् । संसिधानः ।

स्वस्तये । संसदस्वान् । रयिं । अस्मासु । दीदिहि । आ । नः । कृष्णुष्व । सुविताय ।

रोदसी इति । अग्रे । हव्या । मनुषः । देव । वीतये ॥ ६ ॥ दाः । नः । अग्रे ।

बृहतः । दाः । सहस्रिणः । दुरः । न । वाजं । श्रुत्यै । अपा । वृधि । प्राची इति ।

द्यावापृथिवा इति । ब्रह्मणा । कृधि । स्वः । न । शुक्रं । उपसः । वि । दियुतः ॥ ७ ॥

स इ॒धान॒ उ॒प॒सो॒ रा॒म्या॒ अनु॒ स्व॒र्णं॒ दी॒दे॒द्रु॒षेणं॒ भा॒नुना॑ ।

हो॒त्रा॒भि॒र॒ग्नि॒र्मनु॑पः स्व॒ध्वरो॒ राजा॑ वि॒शाम॑ति॒थि॒श्चा॒रु॒रा॒यवे॑ ॥ ८ ॥

ए॒वा नो॑ अ॒ग्ने अ॒मृते॑षु पू॒र्व्य धी॒ष्पी॒पाय॑ बृ॒हदि॑वेषु मा॒नुषा॑ ।

दु॒हा॒ना धे॒नुर्वृ॑जने॑षु का॒रवे॑ त्मना॑ श॒तिनं॑ पु॒रु॒रूप॑मि॒षणि॑ ॥ ९ ॥

व॒यम॑ग्ने अ॒र्वता॑ वा सु॒वीर्यं॑ ब्र॒ह्म॑णा वा चि॒तये॑मा जना॑ अ॒ति ।

अ॒स्माकं॑ शु॒न्नम॑धि प॒ञ्च कृ॒ष्टि॒पू॒च्चा स्व॒र्णं शु॑शु॒चीत॑ दु॒ष्टरं॑ ॥ १० ॥

स नो॑ बो॒धि स॒हस्य॑ प्र॒शंस्यो॑ यस्मिन्त्सुजा॒ता इ॒ष्यन्त॑ सू॒रयः॑ ।

य॒म॑ग्ने य॒ज्ञमु॑प॒यन्ति॑ वा॒जिनो॑ नित्ये॑ तो॒के दी॒दि॒वांसं॑ स्वे द॒मे ॥ ११ ॥

सः । इ॒धा॒नः । उ॒प॒सः । रा॒म्याः । अनु॑ । स्वः । न । दी॒दे॒त् । अ॒रु॒षेणं॑ । भा॒नुना॑ ।
हो॒त्रा॒भिः । अ॒ग्निः । मनु॑पः । सु॒ऽअ॒ध्वरः॑ । राजा॑ । वि॒शा । अ॒ति॒थिः । चा॒रुः ।
आ॒यवे॑ ॥ ८ ॥ ए॒व । नः । अ॒ग्ने । अ॒मृते॑षु । पू॒र्व्य । धीः । पी॒पा॒य । बृ॒हत्॒ऽदि॑वेषु ।
मा॒नुषा॑ । दु॒हा॒ना । धे॒नुः । वृ॒जने॑षु । का॒रवे॑ । त्मना॑ । श॒तिनं॑ । पु॒रु॒ऽरूपं॑ ।
मि॒षणि॑ ॥ ९ ॥ व॒यं । अ॒ग्ने । अ॒र्वता॑ । वा । सु॒ऽवी॒र्यं॑ । ब्र॒ह्म॑णा । वा । चि॒त॒ये॒म ।
जना॑न् । अ॒ति । अ॒स्माकं॑ । शु॒न्नं । अ॒धि । प॒ञ्च । कृ॒ष्टि॒षु । उ॒च्चा । स्वः । न ।
शु॑शु॒चीत॑ । दु॒ष्टरं॑ ॥ १० ॥ सः । नः । बो॒धि । स॒हस्य॑ । प्र॒शंस्यः॑ । यस्मिन् ।
सु॒ऽजा॒ताः । इ॒ष्यन्त॑ । सू॒रयः॑ । यं । अ॒ग्ने । य॒ज्ञं । उ॒प॒य॒न्ति॑ । वा॒जिनः॑ । नित्ये॑ ।
तो॒के । दी॒दि॒वांसं॑ । स्वे । द॒मे ॥ ११ ॥

अष्ट० २ अध्या० ६ व० २१, २२] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० १ सू० ३

उभयांसो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्रे सूरयश्च शर्मणि ।

वस्वो रायः पुरुश्चन्द्रस्य भूयंसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥ १२ ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशंसमग्रे रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।

अस्माञ्च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥ २१ ॥

॥ २ ॥ ऋषिः—शुक्लमदः । देवता—अग्निः । छन्दः—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३ ॥ समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्थात् ।

होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वग्निरर्हन् ॥ १ ॥

नराशंसः प्रति धामान्यजन् तिस्रो दिवः प्रति महा स्वर्चिः ।

घृतपुषा मनसा हव्यमुन्दन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २ ॥

उभयांसः । जातवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्रे । सूरयः । च । शर्मणि ।
वस्वः । रायः । पुरुश्चन्द्रस्य । भूयंसः । प्रजावतः । सुअपत्यस्य । शग्धि-
नः ॥ १२ ॥ ये । स्तोतृभ्यः । गोअग्राम । अश्वपेशंसं । अग्रे । राति-
मुपसृजन्ति । सूरयः । अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्य । आ-
बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १३ ॥ २१ ॥

संइद्धः । अग्निः । निहितः । पृथिव्यां । प्रत्यङ् । विश्वानि । भुवनानि
अस्थात् । होता । पावकः । प्रदिवः । सुमेधाः । देवः । देवान् । यजतु । अग्निः ।
अर्हन् ॥ १ ॥ नराशंसः । प्रति । धामानि । अजन् । तिस्रः । दिवः । प्रति । महा ।
सुअर्चिः । घृतपुषा । मनसा । हव्यं । उन्दन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सं । अनक्तु-
देवान् ॥ २ ॥

ईळितो अग्ने मनसा नो अहँन्देवान्यक्षि मानुषात्पूर्वो अद्य ।
स आ वह मरुतां शर्धो अच्युतमिन्द्रं नरो वहिषदं यजध्वम् ॥ ३ ॥
देवं वहिर्वर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वेद्यस्याम् ।
घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियांसः ॥ ४ ॥
वि श्रयन्तामुर्विया ह्यमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा नमोभिः ।
व्यचस्वतीर्वि प्रयन्तामजुर्या वर्ण पुनाना यशसं सुवीरम् ॥ ५ ॥ २२ ॥
साध्वपांसि सनता न उक्षिते उपासानक्ता वय्येव रणिवते ।
तन्तुं ततं संवयन्ती समीची यज्ञस्य पेशः सुदुघे पर्यस्वती ॥ ६ ॥
दैव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यक्षतः समृचा वपुष्टरा ।
देवान्यजन्तावृतुथा समञ्जतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु त्रिषु ॥ ७ ॥

ईळितः । अग्ने । मनसा । नः । अहँन् । देवान् । यक्षि । मानुषात् । पूर्वः । अद्य ।
सः । आ । वह । मरुतां । शर्धः । अच्युतं । इन्द्रं । नरः । वहिऽसदं । यजध्वं ॥ ३ ॥
देवं । वहिः । वर्धमानं । सुवीरं । स्तीर्णं । राये । सुभरं । वेद्ये इति । अस्यां ।
घृतेन । अक्तं । वसवः । सीदत । इदं । विश्वे । देवाः । आदित्याः ।
यज्ञियांसः ॥ ४ ॥ वि । श्रयन्ता । उर्विया । ह्यमानाः । द्वारः । देवीः । सुप्रायणाः ।
नमोऽभिः । व्यचस्वतीः । वि । प्रयन्ता । अजुर्याः । वर्ण । पुनानाः । यशसं ।
सुवीरं ॥ ५ ॥ २२ ॥ साधु । अपांसि । सनता । नः । उक्षिते इति । उपासानक्ता ।
वय्योऽश्व । रणिवते इति । तन्तुं । ततं । संवयन्ती इति संवयन्ती । समीची इति
संसीची । यज्ञस्य । पेशः । सुदुघे इति सुदुघे । पर्यस्वती इति ॥ ६ ॥ दैव्या ।
होतारा । प्रथमा । विदुऽष्टरा । ऋजु । यक्षतः । सं । ऋचा । वपुऽष्टरा । देवान् ।
यजन्तो । ऋतुऽथा । सं । अञ्जतः । नाभा । पृथिव्याः । अधि । सानुषु । त्रिषु ॥ ७ ॥

सरस्वती साधयन्ती धियं न इळा देवी भारती विश्वसूतिः ।

तिस्रो देवीः स्वधया वहिरेदमच्छिद्रं पान्तु शरणं निषद्य ॥ ८ ॥

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।

प्रजां त्वष्टा वि ष्यतु नाभिंमस्मे अथा देवानामप्येतु पार्थः ॥ ९ ॥

वनस्पतिरवसृजन्नुपं स्थादग्निहविः सूदयाति प्र धीभिः ।

त्रिधा समंक्तं नयतु प्रजानन्देवेभ्यो दैव्यः शमितोपं हव्यम् ॥ १० ॥

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्बस्य धाम ।

अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वह्नि हव्यम् ॥ ११ ॥ २३ ॥

सरस्वती । साधयन्ती । धियं । नः । इळा । देवी । भारती । विश्वसूतिः । तिस्रः ।

देवीः । स्वधया । वहिः । आ । इदं । अच्छिद्रं । पान्तु । शरणं । निषद्य ॥ ८ ॥

पिशङ्गरूपः । सुभरः । वयोऽधाः । श्रुष्टी । वीरः । जायते । देवकामः । प्रजा ।

त्वष्टा । वि । स्यतु । नाभिं । अस्मे इति । अथा । देवानां । अपि । एतु ।

पार्थः ॥ ९ ॥ वनस्पतिः । अवसृजन् । उपं । स्थात् । अग्निः । हविः । सूदयाति ।

प्र । धीभिः । त्रिधा । संऽअंक्तं । नयतु । प्रजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः । शमिता ।

उपं । हव्यं ॥ १० ॥ घृतं । मिमिक्षे । घृतं । अस्य । योनिः । घृते । श्रितः ।

घृतं । ऊं इति । अस्य । धाम । अनुऽस्वधं । आ । वह । मादयस्व । स्वाहाकृतं ।

वृषभ । वह्नि । हव्यं ॥ ११ ॥ २३ ॥

॥ ४ ॥ ऋषि-सोमाहुतिर्भागिव । देवता-अग्नि । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४ ॥ हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृत्तिं विशामग्निमतिथिं सुप्रयसम् ।

मित्रं हव यो दिधिषाय्यो भूदेव आदेवे जनै जातवेदाः ॥ १ ॥

इमं विधन्तो अपां सधस्थे द्वितादधुर्भृगवो विश्वायोः ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिर्जीराश्वः ॥ २ ॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विश्व प्रियं धुः क्षेप्यन्तो न मित्रम् ।

स दीदयदुशतीरुम्या आ दक्षाय्यो यो दास्वते दम आ ॥ ३ ॥

अस्य रणवा स्वस्थेव पुष्टिः सन्दष्टिरस्य हियानस्य दक्षोः ।

वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्वामत्यो न रथ्यो दोधवीति वारान् ॥ ४ ॥

हुवे । वः । सुद्योत्मानं । सुवृत्तिं । विशां । अग्निं । अतिथिं । सुप्रयसं ।

मित्रः इव । यः । दिधिषाय्यः । भूत् । देवः । आदेवे । जनै । जातवेदाः ॥ १ ॥

इमं । विधन्तः । अपां । सधस्थे । द्विता । अदधुः । भृगवः । विश्व । आयोः ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूमं । देवानां । अग्निः । अरतिः ।

जीरदश्वः ॥ २ ॥ अग्निं । देवासः । मानुषीषु । विश्व । प्रियं । धुः । क्षेप्यन्तः ।

न । मित्रं । सः । दीदयत् । उशतीः । उम्याः । आ । दक्षाय्यः । यः । दास्वते ।

दमे । आ ॥ ३ ॥ अस्य । रणवा । स्वस्थे इव । पुष्टिः । सन्दष्टिः । अस्य ।

हियानस्य । दक्षोः । वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्वां । अत्यः । न । रथ्यः ।

दोधवीति । वारान् ॥ ४ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० २४, २५] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० १ सू० ४]

आ यन्मे अभ्वं वनदः पनन्तोशिग्भ्यो नामिमीत वर्णम् ।
स चित्रेण चिकिते रंसुं भासा जुजुर्वा यो सुहुरा युवा भूत् ॥ ५ ॥ २४ ॥
आ यो वनां तातृषाणो न भाति वार्ष पथा रथ्यैव स्वानीत् ।
कृष्णाध्वा तपू रण्वश्चिकेत द्यौरिव स्मर्यमानो नभोभिः ॥ ६ ॥
स यो व्यस्थादभि दक्षदुर्वा पशुनैति स्वगुरगोपाः ।
अग्निः शोचिष्मा अतसान्युष्णकृष्णव्यथिरस्वदयन्न भूमं ॥ ७ ॥
नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीयै विदथे मन्मं शंसि ।
अस्मे अग्ने संयद्वीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥ ८ ॥
त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहां वन्वन्त उपरां अभि ध्युः ।
सुवीरांसो अभिमातिषाहः स्मत्सूरिभ्यो गृणते तद्वयो धाः ॥ ९ ॥ २५ ॥

आ । यत् । मे । अभ्वं । वनदः । पनन्त । उशिक्भ्यः । न । अमिमीत । वर्णम् ।
सः । चित्रेण । चिकिते । रंसुं । भासा । जुजुर्वान् । यः । सुहुः । आ । युवा ।
भूत् ॥ ५ ॥ २४ ॥ आ । यः । वनां । तातृषाणः । न । भाति । वाः । न । पथा ।
रथ्याऽइव । स्वानीत् । कृष्णऽध्वा । तपुः । रण्वः । चिकेत । द्यौऽइव । स्मर्यमानः ।
नभोऽभिः ॥ ६ ॥ सः । यः । वि । अस्थात् । अभि । दक्षन् । दुर्वा । पशुः । न ।
एति । स्वऽद्युः । अगोपाः । अग्निः । शोचिष्मान् । अतसानि । उष्णान् ।
कृष्णऽव्यथिः । अस्वदयत् । न । भूमं ॥ ७ ॥ नु । ते । पूर्वस्य । अवसः ।
अधिऽइतौ । तृतीयै । विदथे । मन्मं । शंसि । अस्मे इति । अग्ने । संयत्द्वीरं
बृहन्तं । क्षुमन्तं । वाजं । क्षुऽअपत्यं । रयिं । दाः ॥ ८ ॥ त्वया । यथा
गृत्सऽमदासः । अग्ने । गुहां । वन्वन्तः । उपरान् । अभि । सूरिति रयः । दाः ।
अभिमातिऽसाहः । स्मत् । सूरिभ्यः । गृणते । तत् । वयोः । धाः ॥ ९ ॥ २५ ॥

[अष्ट० २ अध्या० ५ व० २६] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० १ सू० ५]

॥ ५ ॥ ऋषिः-सोमाहुतिमर्गिवः । देवता-अग्निः । छन्दः-अनुष्टुप् ॥

॥ ५ ॥ होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्यं ऊतये ।

प्रयक्षजेन्यं वसुं शकेम वाजिनो यमम् ॥ १ ॥

आ यस्मिन्त्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि ।

मनुष्वदैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति ॥ २ ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् ।

परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥ ३ ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रशास्ता ऋतुनार्जनि ।

विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानुं रोहते ॥ ४ ॥

ता अस्य वर्णायुवो नेष्टुः सचन्त धेनवः ।

क्षुचित्सिद्धभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥ ५ ॥

यदी मातुरुप स्वसा घृतं भरन्त्यस्थित ।

तासां बन्ध्वर्युरागतौ यवौ वृषीव मोदते ॥ ६ ॥

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृभ्यः । ऊतये । प्रयक्षन् । जेन्यं ।
वसुं । शकेम । वाजिनः । यमं ॥ १ ॥ आ । यस्मिन् । सप्त । रश्मयः । तताः ।
यज्ञस्य । नेतरि । मनुष्वत् । दैव्यं । अष्टमं । पोता । विश्वं । तत् । इन्वति ॥ २ ॥
दधन्वे । वा । यत् । ई । अनुं । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊं इति । तत् । परि ।
विश्वानि । काव्या । नेमिः । चक्रं ईव । अभवत् ॥ ३ ॥ साकं । हि । शुचिना ।
शुचिः । प्रशास्ता । ऋतुना । अर्जनि । विद्वान् । अस्य । व्रता । ध्रुवा । वयाः ईदं ।
अनुं । रोहते ॥ ४ ॥ ताः । अस्य । वर्ण । आयुवः । नेष्टुः । सचन्त । धेनवः ।
क्षुचिन् । सिद्धभ्यः । आ । वरं । स्वसारः । याः । इदं । ययुः ॥ ५ ॥ यदि ।
मातुः । उप । स्वसा । घृतं । भरन्ती । अस्थित । तासां । बन्ध्वर्युः । आगतौ ।
यवः । वृषी ईव । मोदते ॥ ६ ॥

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजम् ।

स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयम् ॥ ७ ॥

यथा विद्वाँ अरं करद्विध्वेभ्यो यजतेभ्यः ।

अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चक्रुमा वयम् ॥ ८ ॥ २६ ॥

॥ ६ ॥ ऋषिः—सोमाहुतिर्भागिवः । देवता—अग्निः । छन्द—गायत्री ॥

॥६॥ इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः । इमा ऊ षु श्रुधी गिरः ॥१॥

अया ते अग्ने विधेमोजो नपादश्वमिष्टे । एना सूक्तेन सुजात ॥ २ ॥

तं त्वा गीर्भिर्गिर्वेणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः । सपर्येमं सपर्यवः ॥ ३ ॥

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् । युयोध्यस्मद्वेपांसि ॥ ४ ॥

स नो वृष्टि दिवस्परि स नो वाजमनर्वाणम् । स नः सहस्रिणीरिधः ॥५॥

स्वः । स्वाय । धायसे । कृणुता । ऋत्विक् । ऋत्विजं । स्तोमं । यज्ञं । च । आत् ।

अरं । वनेम । ररिम । वयं ॥ ७ ॥ यथा । विद्वान् । अरं । करत् । विध्वेभ्यः ।

यजतेभ्यः । अयं । अग्ने । त्वे इति । अपि । यं । यज्ञं । चक्रुम । वयं ॥ ८ ॥ २६ ॥

इमा । मे । अग्ने । संऽइधे । इमा । उपऽसदं । वनेरिति वनेः । इमाः । ऊं

इति । सु । श्रुधि । गिरः ॥ १ ॥ अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊजोः । नपात् ।

अश्वंऽइष्टे । एना । सुऽउक्तेन । सुऽजात ॥ २ ॥ तं । त्वा । गीऽग्निः । गिर्वेणसं ।

द्रविणस्युं । द्रविणऽदः । सपर्येमं । सपर्यवः ॥ ३ ॥ सः । बोधि । सूरिः । मघवा ।

वसुपते । वसुदावन् । युयोधि । अस्मत् । द्वेपांसि ॥ ४ ॥ सः । नः । वृष्टि ।

दिवः । परि । सः । नः । वाजं । अनर्वाणं । सः । नः । सहस्रिणीः । रिधः ॥ ५ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० २७, २८] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० १ सू० ७

ई॒ळांना॒याव॒स्यवे॒ यवि॑ष्ठ दू॒त नो गि॒रा । यजि॑ष्ठ हो॒तरा ग॑हि ॥ ६ ॥

अ॒न्तर्ही॒म ई॒य॒से वि॒द्वान्ज॒न्मो॒भयां॑ क॒वे । दू॒तो ज॒न्यैव॒ मि॒त्र्यः ॥ ७ ॥

स वि॒द्वाँ आ च॑ पि॒प्रयो॒ यक्षि॑ चि॒कित्व॑ आ॒नुष॑क् ।

आ चा॒स्मिन्त्स॑त्सि व॒हिषि॑ ॥ ८ ॥ २७ ॥

॥ ७ ॥ ऋषि-सोमाहुतिर्भागिव । देवता-अग्निः । छन्द-गायत्री ॥

॥ ७ ॥ श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्नें द्युमन्तमा भर । वसो पुरुषृहं रयिम् ॥ १ ॥

मा नो अरातिरीशत देवस्य मर्त्यस्य च । पर्षि तस्यां उत द्विषः ॥ २ ॥

विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्या इव । अति गाहेमहि द्विषः ॥ ३ ॥

शुचिः पावक वन्चोऽग्रे वृहद्वि रोचसे । त्वं घृतेभिराहुतः ॥ ४ ॥

त्वं नो असि भारताग्नें वशाभिरुक्षभिः । अष्टापदीभिराहुतः ॥ ५ ॥

ई॒ळांना॒य । अ॒व॒स्य॒वै । यवि॑ष्ठ । दू॒त । नः । गि॒रा । यजि॑ष्ठ । हो॒तः । आ ।
ग॑हि ॥ ६ ॥ अ॒न्तः । हि । अ॒ग्ने । ई॒य॒से । वि॒द्वान् । ज॒न्म । उ॒भयां । क॒वे । दू॒तः ।
ज॒न्याऽ॒व । मि॒त्र्यः ॥ ७ ॥ सः । वि॒द्वान् । आ । च । पि॒प्रयः । यक्षि॑ । चि॒कित्वः ।
आ॒नुष॑क् । आ । च । अ॒स्मिन् । स॒त्सि । व॒हिषि॑ ॥ ८ ॥ २७ ॥

श्रेष्ठं । यविष्ठ । भार॒त । अ॒ग्ने । द्यु॒मन्तं॑ । आ । भ॒र । व॒सो इति॑ । पु॒रु॒ष॒रू॒हं ।
र॒यि ॥ १ ॥ मा । नः । अ॒रा॒तिः । ई॒श॒त । दे॒व॒स्य । म॒र्त्य॒स्य । च । पर्षि॑ । त॒म्याः ।
उ॒त । द्वि॒षः ॥ २ ॥ वि॒श्वाः । उ॒त । त्व॒या । व॒यं । धा॒राः । उ॒द॒न्याऽ॒व । अ॒ति ।
गा॒हे॒म॒हि । द्वि॒षः ॥ ३ ॥ शु॒चिः । पा॒व॒क । व॒न्चः । अ॒ग्ने । वृ॒ह॒त् । वि । रो॒च॒से ।
त्वं । घृ॒ते॒भिः । आ॒हु॒तः ॥ ४ ॥ त्वं । नः । अ॒ग्नि । भार॒त । अ॒ग्ने । व॒शा॒भिः ।
उ॒क्ष॒भिः । अ॒ष्टा॒प॒दी॒भिः । आ॒हु॒तः ॥ ५ ॥

अष्ट० २ अध्या० ५ व० २८, २९] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० १ सू० ८

द्वंनः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥ ६ ॥ २८ ॥

॥ ८ ॥ ऋषिः—गृत्समद । देवता—अग्निः । छन्दः—गायत्री ॥

॥८॥ वाजयन्तिव नू रथान्योगां अग्रेरुपं स्तुहि । यशस्तमस्य मीळहुषः ॥१॥

यः सुनीथो ददाशुषेऽजुर्यो जरयन्नरि । चारुप्रतीक आहुतः ॥ २ ॥

य उं श्रिया दमेष्वा दोषोषसि प्रशस्यते । यस्य व्रतं न मीर्यते ॥ ३ ॥

आ यः स्वर्ण भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा । अजानो अजरैरभि ॥ ४ ॥

अत्रिमनु स्वराज्यमग्निसुक्थानि वावृधुः । विश्वा अधि श्रियो दधे ॥ ५ ॥

अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य देवानांमूतिभिर्वयम् ।

अरिष्यन्तः सचेमह्यभि प्याम पृतन्यतः ॥ ६ ॥ २९ ॥ ५ ॥

द्वुऽअन्नः । सर्पिःऽआसुतिः । प्रत्नः । होता । वरेण्यः । सहसः । पुत्रः ।
अद्भुतः ॥ ६ ॥ २८ ॥

वाजयन्ऽइव । नू । रथान् । योगान् । अग्रेः । उप । स्तुहि । यशःस्तमस्य ।
मीळहुषः ॥ १ ॥ यः । सुऽनीथः । ददाशुषे । अजुर्यः । जरयन् । अरि ।
चारुऽप्रतीकः । आऽहुतः ॥ २ ॥ यः । उं इति । श्रिया । दमेषु । आ । दोषा ।
उषसि । प्रऽशस्यते । यस्य । व्रतं । न । मीर्यते ॥ ३ ॥ आ । यः । स्वः । न ।
भानुना । चित्रः । विऽभाति । अर्चिषा । अजानः । अजरैः । अभि ॥ ४ ॥ अत्रि ।
अनु । स्वऽराज्यं । अग्नि । उक्थानि । वावृधुः । विश्वाः । अधि । श्रियः । दधे ॥ ५ ॥
अग्रेः । इन्द्रस्य । सोमस्य । देवानां । मूतिभिः । वयं । अरिष्यन्तः । सचेमहि ।
अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६ ॥ २९ ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ अथ द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ ९ ॥ ऋषिः-गृत्समदः । देवता-अग्निः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ १ ॥ नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीद्विवाँ असदत्सुदक्षः ।

अदंघ्रव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रम्भरः शुचिंजिह्वो अग्निः ॥ १ ॥

त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।

अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधि गोपाः ॥ २ ॥

विधेम ते परमे जन्मन्नग्रे विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे ।

यस्माद्योनेरुदारिंधा यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिद्धे ॥ ३ ॥

अग्ने यजस्व हविषा यजीयाञ्छुष्टी देष्णमभि गृणीहि राधः ।

त्वं असिं रयिपतीं रयीणां त्वं शुक्रस्य वचंसो मनोता ॥ ४ ॥

नि । होता । होतृऽसदने । विदानः । त्वेषः । दीद्विऽवान् । असदत् ।

सुऽदक्षः । अदंघ्रव्रतऽप्रमतिः । वसिष्ठः । सहस्रंऽभरः । शुचिंऽजिह्वः । अग्निः ॥ १ ॥

त्वं । दूतः । त्वं । ऊँ इति । नः । परऽस्पाः । त्वं । वस्यः । आ । वृषभ । प्रऽनेता ।

अग्ने । तोकस्य । नः । तने । तनूनां । अग्रंऽयुच्छन् । दीद्यत् । बोधि । गोपाः ॥ २ ॥

विधेम । ते । परमे । जन्मन् । अग्ने । विधेम । स्तोमैः । अवरे । सधऽस्थे । यस्मात् ।

योनेः । उतऽदारिंध । यजे । तं । प्र । त्वे इति । हवींषि । जुहुरे । संऽद्धे ॥ ३ ॥

अग्ने । यजस्व । हविषा । यजीयान् । शुष्टी । देष्णं । अभि । गृणीहि । राधः । त्वं ।

हि । असिं । रयिऽपतिः । रयीणा । त्वं । शुक्रस्य । वचंसः । मनोता ॥ ४ ॥

उभयं ते न क्षीयते वसव्यं दिवेदिवे जायमानस्य दस्य ।

कृधि क्षुमन्तं जरितारं सत्रे कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः ॥ ५ ॥

सैनानीकेन सुविद्वान् अस्मे यदा देवां आयोजितः स्वरित ।

अदब्धो गोषा उत नः परस्पा अग्रे सुसमुत रेवदिदीहि ॥ ६ ॥ १ ॥

॥ १० ॥ ऋषि-मृत्समद । देवता-अग्नि । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १० ॥ जोहूत्रो अग्निः प्रथमः पिताऽइव । पदे । गनुपा । यत् । संऽइद्वः ।

श्रियं वसानो अमृतो विचेता गर्भजेन्यः श्रवस्यः रा वाजी ॥ १ ॥

श्रूया अग्निश्चित्रभानुर्ह्य मे चित्राग्निर्गोभिः पुरा विचेताः ।

श्यावा रथं वहतो रोहिता वोत्तारुपाह चक्रे विभृत्रः ॥ २ ॥

उत्तानायाऽमजनयन् सुसुतं सुवन् अग्निः पुरुषेगामु गर्भः ।

गिरिणायां चिन् अक्षुना गह्वेऽभिः परिरितुतः वसति प्रचेताः ॥ ३ ॥

उभयं । ते । न । क्षीयते । वसव्यं । दिवेऽदिवे । जायमानस्य । दस्य । कृधि ।
क्षुऽमन्तं । जरितारं । अत्रे । कृधि । पतिं । सुऽअपत्यस्य । रायः ॥ ५ ॥ सः ।
एना । अनीकेन । सुऽविद्वान् । अस्मे इति । यदा । देवान् । आऽयोजितः । स्वरिति ।
अदब्धः । गोषाः । उत । नः । परऽपाः । अग्रे । सुऽसुम् । उत । रेवत् ।
दिदीहि ॥ ६ ॥ १ ॥

जोहूत्रः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽइव । इळः । पदे । गनुपा । यत् । संऽइद्वः ।
श्रियं । वसानः । अमृतः । विऽचेताः । गर्भजेन्यः । श्रवस्यः । राः । वाजी ॥ १ ॥
श्रूयाः । अग्निः । चित्रऽभानुः । ह्ये । मे । चित्राग्निः । गोभिः । अमृतः ।
विऽचेताः । श्यावा । रथं । वहतः । रोहिता । वा । उत । अरुपा । अहं । चक्रे ।
विऽभृत्रः ॥ २ ॥ उत्तानायां । अजनयन् । सुऽसुतं । सुवन् । अग्निः । पुरुषेगामु ।
गर्भः । गिरिणायां । चिन् । अक्षुना । गह्वेऽभिः । अपरिरितुतः । वसति ।
प्रऽचेताः ॥ ३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ६ व० २, ३] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० १ सू० ११

जिघर्म्यग्निं हविषां वृतेन प्रतिक्षियंतं भुवंनाति विश्वा ।
 पृथुं तिरश्चा वयसा वृहन्तं व्यचिष्टमसौ रश्म न दृशानं ॥ ४ ॥
 आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुषेत ।
 मर्यश्रीः स्पृह्यद्वर्णो अग्निर्नाभिसृशौ तन्वाज्जहुराणः ॥ ५ ॥
 ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वाद्वातासो मनुवद्वदेम ।
 अनूतमग्निं जुहा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥ ६ ॥ २ ॥

॥ ११ ॥ ऋषि-उत्तमद । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ११ ॥ श्रुधी ह्यग्निन्द्र सा रिषण्यः स्याम ते दावने वसूनाम् ।

इमा हि त्वासूजो वर्धयन्ति स्पृह्यवः स्तिन्धवो न क्षरन्तः ॥ १ ॥
 सृजो महीरिन्द्र या अपिन्द्रः परिष्टिता अहिना गूर पूर्वाः ।
 अमर्त्यं चिदासं सन्धमानलवः पितृवृक्षैर्दद्विधानः ॥ २ ॥

जिघर्मि । अग्नि । हविषा । वृतेन । प्रतिक्षियंतं । भुवंनाति । विश्वा । पृथुं । तिरश्चा ।
 वयसा । वृहन्तं । व्यचिष्टं । असौ । रश्मः । दृशानं ॥ ४ ॥ आ । विश्वतः । प्रत्यञ्चं ।
 जिघर्मि । अरक्षसा । मनसा । गत । जुषेत । मर्यश्रीः । स्पृह्यद्वर्णः । अग्निः । न ।
 अभिसृशौ । तन्वा । जहुराणः ॥ ५ ॥ ज्ञेयाः । भागं । सहसानः । वरेण ।
 त्वाद्वातासः । मनुवद्वदेम । अनूतं । अग्नि । जुहा । वचस्या । मधुपृचं ।
 धनसाः । जोहवीमि ॥ ६ ॥ २ ॥

श्रुधि । त्वं । इन्द्र । सा । रिषण्यः । स्याम । ते । दावने । वसूनाम् । इमाः । हि ।
 तां । जज्ञैः । वर्धयन्ति । स्पृह्यवः । स्तिन्धवः । न । क्षरन्तः ॥ १ ॥ सृजः । महीः ।
 इन्द्र । याः । अपिन्द्रः । परिष्टिताः । अहिना । गूरु । पूर्वाः । अमर्त्यं । चिदासं ।
 सन्धमानं । लवः । पितृवृक्षैः । दद्विधानः ॥ २ ॥

उक्थेष्विषु शूर येषु चाकन्स्तोमेष्विन्द्र रुद्रियेषु च ।

तुभ्येदेता यासु मन्दसानः प्र वायवे सिस्वते न शुभ्राः ॥ ३ ॥

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयन्तः शुभ्रं वज्रं बाहोर्दधानाः ।

शुभ्रस्त्वमिन्द्र वावृधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सहाः ॥ ४ ॥

गुहां हितं गुह्यं गूळहमप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियन्तम् ।

उतो अपो द्यां तस्तभ्वांसमहन्नहि शूर वीर्येण ॥ ५ ॥ ३ ॥

स्तवा नु तं इन्द्र पूर्या महान्युत स्त्वाम नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं बाहोरुशन्तं रतवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६ ॥

हरी नु तं इन्द्र वाजयन्ता घृतश्चुतं स्वारमस्वाष्टाम् ।

वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित्सरिष्यन् ॥ ७ ॥

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु । इन्द्र । रुद्रियेषु । च । तुभ्य ।

इत् । एताः । यासु । मन्दसानः । प्र । वायवे । सिस्वते । न । शुभ्राः ॥ ३ ॥ शुभ्रं ।

नु । ते । शुष्मं । वर्धयन्तः । शुभ्रं । वज्रं । बाहोः । दधानाः । शुभ्रः । त्वं । इन्द्र ।

वृधानः । अस्मे इति । दासीः । विशः । सूर्येण । सहाः ॥ ४ ॥ गुहां । हितं ।

गुह्यं । गूळह । अप्सु । अपिष्टृतं । मायिनं । क्षियन्तं । उतो इति । अपः । द्यां ।

तस्तभ्वांसं । अहन् । अहिं । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥ ३ ॥ स्तवं । नु । ते । इन्द्र ।

पूर्या । महानि । उत । स्त्वाम । नूतना । कृतानि । स्तवं । वज्रं । बाहोः । उशन्तं ।

स्तवं । हरी इति । सूर्यस्य । केतू इति ॥ ६ ॥ हरी इति । नु । ते । इन्द्र । वाजयन्ता ।

घृतश्चुतं । स्वारं । अस्वाष्टां । वि । समना । भूमिः । अप्रथिष्ट । अरंस्त । पर्वतः ।

चित् । सरिष्यन् ॥ ७ ॥

नि पर्वतः साधप्रयुच्छन्तसं मातृभिर्वावशानो अक्रान् ।
दूरे पारे वाणीं वर्धयन्त इन्द्रैषितां धमनिं पप्रथन्नि ॥ ८ ॥
इन्द्रो मह्यं सिन्धुमाशयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन्निः ।
अरैजेतां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥
अरारोर्वीवृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वीत् ।
नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत्पपिवान्तसुतस्य ॥ १० ॥ ४ ॥
पिवापिवेदिन्द्र शूर सोमं मन्दन्तु त्वा मन्दिनः सुतासः ।
पृणन्तस्ते कुक्षी वर्धयन्तिवत्था सुतः पौर इन्द्रमाव ॥ ११ ॥
त्वे इन्द्राप्यभूम विप्रा धियं वनेम ऋतया सर्पन्तः ।
अवस्यवो धीमहि प्रशस्ति सद्यस्ते रायो दावने स्याम ॥ १२ ॥

नि । पर्वतः । सादि । अप्रयुच्छन् । सं । मातृभिः । वावशानः । अक्रान् । दूरे ।
पारे । वाणीं । वर्धयन्तः । इन्द्रैषितां । धमनिं । पप्रथन् । नि ॥ ८ ॥ इन्द्रः । मह्यं ।
सिन्धुं । आशयानं । मायाविनं । वृत्रं । अस्फुरत् । निः । अरैजेतां । रोदसी इति ।
भियाने इति । कनिक्रदतः । वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९ ॥ अरारोर्वीत् । वृष्णः ।
अस्य । वज्रः । अमानुषं । यत् । मानुषः । निजूर्वीत् । नि । मायिनः । दानवस्य ।
मायाः । अपादयत् । पपिवान् । सुतस्य ॥ १० ॥ ४ ॥ पिवापिव । इत् । इन्द्रः ।
शूर । सोमं । मन्दन्तु । त्वा । मन्दिनः । सुतासः । पृणन्तः । ते । कुक्षी इति । वर्धयन्तु ।
वत्था । सुतः । पौरः । इन्द्रः । आव ॥ ११ ॥ त्वे इति । इन्द्रः । अपि । अभूम ।
विप्राः । धियं । वनेम । ऋतया । सर्पन्तः । अवस्यवः । धीमहि । प्रशस्ति । सद्यः ।
ते । रायो । दावने । स्याम ॥ १२ ॥

स्याम ते तं इन्द्र ये तं ऊती अवस्यव ऊर्जं वर्धयन्तः ।

शुष्मिन्तमं यं चाकनाम देवास्ते रयिं रासि वीरन्तसम ॥ १३ ॥

रासि क्षयं रासि मित्रसस्मे रासि शर्थे इन्द्र सार्वतं नः ।

सजोषसो ये च मन्दसानाः प्र वायवः पान्त्यग्रणीतिम् ॥ १४ ॥

व्यन्तिवन्तु येषु मन्दसानस्तृप्तसोमं पाहि द्रव्यदिन्द्र ।

अस्मान्तसु पृत्स्वा तरुत्रावर्धयो घ्रां वृहद्भिर्देः ॥ १५ ॥ ५ ॥

वृहन्त इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुन्नमादिवानान् ।

स्तृणानासो वर्हिः परत्यावत्त्वोताः इदिन्द्र वाजं नग्मन् ॥ १६ ॥

उग्रेष्विन्नु शूर मन्दसानस्त्रिकद्रुकेषु पाहि सोमसिन्द्र ।

प्रदोयुवच्छमश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतरयं पीतिम् ॥ १७ ॥

स्याम । ते । ते । इन्द्र । ये । ते । ऊती । अवस्यवः । ऊर्जं । वर्धयन्तः । शुष्मिन्तमं
यं । चाकनाम । देव । अस्मे इति । रयिं । रासि । वीरन्तं ॥ १३ ॥ रासि
क्षयं । रासि । मित्रं । अस्मे इति । रासि । शर्थे । इन्द्र । सार्वतं । नः । सजोषसः
ये । च । मन्दसानाः । प्र । वायवः । पान्ति । अग्रणीति ॥ १४ ॥ व्यन्तु । इत् । नु
येषु । मन्दसानः । पृत् । सोमं । पाहि । द्रव्यत् । इन्द्र । अस्मान् । मु । पृन्ऽमु । आ
तरुत्र । अवर्धयः । घ्रां । वृहद्भिः । अर्केः ॥ १५ ॥ वृहन्तः । इत् । नु । ये । ते
तरुत्र । उक्थेभिः । वा । सुन्नं । आदिवानान् । स्तृणानासः । वर्हिः । परत्यावत्
त्वाऽर्जताः । इत् । इन्द्र । वाजं । अग्मन् ॥ १६ ॥ उग्रेषु । इत् । नु । शूर । मन्दसानः
त्रिकद्रुकेषु । पाहि । सोमं । इन्द्र । दोयुवत् । श्मश्रुषु । प्रीणानः । याहि ।
हरिभ्यां । सुतरयं । पीति ॥ १७ ॥

धिष्वा शवः शूर येन वृत्रं जघासिनश्चातुर्जौर्णवाशम् ।
 अपावृणोज्योतिराय्यं नि सव्यतः सादि दस्युः ॥ १८ ॥
 सनेम ये ते ऊतिभिस्तारन्तो विश्वाः सृष्टं आर्येण दस्यून् ।
 अस्मभ्यं तत्तदाष्टं विश्वरूपं न्ययः साव्यतः त्रि तार्यं ॥ १९ ॥
 अस्य तुवानस्य मन्दिनस्तितल न्यदुदं बह्वानो अस्तः ।
 अयर्तयत्तद्वर्यो न चक्रं सितकलनिष्ठो अग्निरस्वान् ॥ २० ॥
 नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन् दक्षिणा मघोनी ।
 शिक्षां सोतृभ्यो मातिं धग्भगो नो बृहद्देव विद्वं सुवीराः ॥ २१ ॥ ६ ॥ १ ॥

॥ द्वितीयांशुवाकः ॥

॥ १२ ॥ ऋषि - गुत्तमद । चेवता - इन्द्र । छन्द - त्रिष्टुप् ॥

॥ १२ ॥ यो जात एव प्रयसो जनस्वान्देवो देवान्गतातुना पर्यभूषत् ।
 यस्य शुष्माद्रोदसी अर्यसेतां नृस्मरय जहा स जनास इन्द्रः ॥ १ ॥

धिष्वा । शवः । शूर । येन । वृत्रं । अघ्नयभिनत् । दातुं । और्णवाशम् । अप ।
 अवृणोः । ज्योतिः । आर्य्यं । नि । सव्यतः । सादि । दस्युः । इन्द्र ॥ १८ ॥
 सनेम । ये । ते । ऊतिभिः । तारन्तः । विश्वाः । सृष्टं । आर्येण । दस्यून् ।
 अस्मभ्यं । तत् । तदाष्टं । विश्वरूपं । न्ययः । साव्यतः । त्रि तार्यं ॥ १९ ॥ अस्य ।
 तुवानस्य । मन्दिनः । तितल्यं । नि । अदुदं । बह्वानः । अस्तरितस्तः । अयर्तयत् ।
 सूर्यः । न । चक्रं । सितकलनिष्ठः । इन्द्रः । अग्निरस्वान् ॥ २० ॥ नूनं । सा । ते ।
 प्रति । वरं । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी । शिक्षां । सोतृभ्यः । मा ।
 अति । धग् । भगः । नः । बृहत् । देव । विद्वं । सुवीराः ॥ २१ ॥ १ ॥

यः । जातः । एव । प्रयसः । जनस्वान् । देवः । देवान् । गतातुना । परिभूष-
 पत् । यस्य । शुष्माद्रोदसी । शिक्षां । मातिं । धग्भगो । नो । बृहद्देव । विद्वं । सुवीराः । ॥ १ ॥

यः पृथिवीं व्यथमानामदहन्त्यः पर्वतान्प्रकुपितान् अरम्णात् ।
यो अन्तरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तश्नात्स जनास इन्द्रः ॥ २ ॥
यो हत्वाहिमरिणात्सस सिन्धून्यो गा उदाजदपथा वलस्य ।
यो अश्मनोरन्तरग्निं जजानं संवृक्समतसु स जनास इन्द्रः ॥ ३ ॥
येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।
श्वघ्नीव यो जिगीवां लक्षमाददर्यः पुष्टानि स जनास इन्द्रः ॥ ४ ॥
यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेति घोरमुतेमाहुर्नैषो अस्तीत्येनम् ।
सो अर्यः पुष्टीर्विजं इवामिनाति श्रदस्मै धत्त स जनास इन्द्रः ॥ ५ ॥ ७ ॥
यो रभस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नार्धमानस्य कीरेः ।
युक्तग्राव्णो योऽविता सुशिप्रः सुतसोमस्य स जनास इन्द्रः ॥ ६ ॥

यः । पृथिवीं । व्यथमानां । अदहन्त्यः । यः । पर्वतान् । प्रकुपितान् ।
अरम्णात् । यः । अन्तरिक्षं । विममे । वरीयः । यः । द्यां । अस्त-
श्नात् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ २ ॥ यः हत्वा । अहिं । अरिणात् । सस ।
सिन्धून् । यः । गाः । उदाजदपथा । वलस्य । यः । अश्मनोः । अन्तः ।
अग्निं । जजानं । संवृक् । समत्सु । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ३ ॥ येन । इमा ।
विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासं । वर्णं । अधरं । गुहां । अकरित्यकः ।
श्वघ्नीव । यः । जिगीवान् । लक्षं । आदत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासः ।
इन्द्रः ॥ ४ ॥ यं । स्म । पृच्छन्ति । कुह । सः । इति । घोरं । उत । ई । आहुः ।
न । एषः । अस्ति । इति । एनं । सः । अर्यः । पुष्टीः । विजः । इव । आ । मिनाति ।
श्रत् । अस्मै । धत्त । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ५ ॥ ७ ॥ यः । रभस्य । चोदिता ।
यः । कृशस्य । यः । ब्रह्मणः । नार्धमानस्य । कीरेः । युक्तग्राव्णः । यः । अविता ।
सुशिप्रः । सुतसोमस्यः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ६ ॥

यस्याश्वांसः । प्रदिशि यस्य गावो यस्य ग्रामा यस्य विश्वे रथांसः ।

यः सूर्यं य उपसं जजान यो अपां नेता स जनास इन्द्रः ॥ ७ ॥

यं क्रन्दसी संयती विद्वयेते परेऽवर उभया अमित्राः ।

समानं चिदर्थमातस्थिवासा नाना हवेते स जनास इन्द्रः ॥ ८ ॥

यस्मान्न ऋते विजयन्ते जनासो यं युध्यमाना अवसे हवन्ते ।

यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत्स जनास इन्द्रः ॥ ९ ॥

यः शश्वतो महेनो दधानानमन्यमानाञ्छवीं जघान ।

यः शर्थेते नानुददाति शृध्यां यो दस्योर्हन्ता स जनास इन्द्रः ॥ १० ॥ ८ ॥

यः शम्बरं पर्वतेषु क्षियन्तं चत्वारिंश्यां शरद्यन्वविन्दत् ।

ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इन्द्रः ॥ ११ ॥

यस्य । अश्वांसः । प्रदिशि । यस्य । गावः । यस्य । ग्रामाः । यस्य । विश्वे ।
 रथांसः । यः । सूर्यं । यः । उपसं । जजान । यः । अपा । नेता । सः । जनासः ।
 इन्द्रः ॥ ७ ॥ यं । क्रन्दसी इति । संयती इति संयती । विद्वयेते इति विद्वयेते । परे ।
 अवरैः । उभयाः । अमित्राः । समानं । चित् । रथं । आतस्थिवासा । नाना ।
 हवेते इति । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ८ ॥ यस्मात् । न । ऋते । विजयन्ते । जनासः ।
 यं । युध्यमानाः । अवसे । हवन्ते । यः । विश्वस्य । प्रतिमानं । बभूव । यः ।
 अच्युतच्युत् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ९ ॥ यः । शश्वतः । महेनः । दधानान् ।
 अमन्यमानान् । शवीं । जघान । यः । शर्थेते । न । नानुददाति । शृध्यां । यः ।
 दस्योः । हन्ता । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १० ॥ ८ ॥ यः । शम्बरं । पर्वतेषु । क्षियन्तं ।
 चत्वारिंश्यां । शरदि । अनुऽअविन्दत् । ओजायमानं । यः । अहिं । जघान । दानुं ।
 शयानं । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ११ ॥

यः सप्त॑र॒श्मिर्हृ॒ष॒भ॒रतु॑वि॒ष्मा॒गवा॑सृ॒जत्स॑र्त॒वे स॒प्त सि॒न्धून् ।
 यो रौ॒हिण॑स॒स्फुर॑त् वज्र॑वा॒हुर्वा॒मारो॑हन्तं स ज॒नास॑ इन्द्रः ॥ १२ ॥
 द्यावा॑ चिद॒स्यै पृथि॑वी न॒मेते॑ शु॒ष्मा॒चिद॒स्य प॑र्व॒ता भ॑यन्ते ।
 यः सोम॑पा नि॒चितो॑ वज्र॑वा॒हुर्यो॑ वज्र॑हरतः स ज॒नास॑ इन्द्रः ॥ १३ ॥
 यः सु॒न्वन्त॑म॒वति॑ यः प॒चन्तं॑ यः शंस॑न्तं यः श॒शम॑न्मृ॒ती ।
 यस्य॑ ब्र॒ह्म वर्ध॑नं यस्य॑ सोमो॒ यस्ये॑दं राधः स ज॒नास॑ इन्द्रः ॥ १४ ॥
 यः सु॒न्वते॑ प॒चते॑ दु॒ध आ चि॒ह्नाजं॑ दर्द॒र्षि स॑ किल॒सि स॒त्यः ।
 व॒यं तं॑ इन्द्र॒ विश्व॑हं प्रि॒यासः॑ सु॒वीरा॑सो वि॒दथ॒मा व॑देम ॥ १५ ॥ ९ ॥

॥ १३ ॥ ऋपि-गृत्समद । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १३ ॥ ऋतु॑र्जनि॒त्री तर॑या॒ अप॒स्परि॑ म॒क्षू जा॒त आ॒वि॒शद्या॑सु वर्ध॑ते ।
 तदा॑ह॒ना अ॒भव॑त्पि॒प्युषी॑ प॒योऽंशोः॑ पी॒यूषं॑ प्रथ॒मं तदु॒क्थ्यं॑ ॥ १ ॥

यः । सप्त॑र॒श्मिः । हृ॒ष॒भः । तु॒वि॒ष्मा॒न् । अ॒व॒ऽअ॒सृ॒जत् । र॒त॒वे । स॒प्त । सि॒न्धून् । यः ।
 रौ॒हि॒णं । अ॒स्फु॒रत् । वज्र॑वा॒हुः । द्यां । आ॒ऽरो॒हन्तं॑ । सः । ज॒ना॒सः । इन्द्रः ॥ १२ ॥
 द्यावा॑ । चि॒त् । अ॒स्यै । पृथि॑वी रतिं । न॒मे॒ते रतिं॑ । शु॒ष्मा॒त् । चि॒त् । अ॒स्य । प॑र्व॒ताः ।
 भ॑यन्ते । यः । सोम॑पाः । नि॒ऽचि॒तः । वज्र॑वा॒हुः । यः । वज्र॑ह॒रतः॑ । सः । ज॒ना॒सः ।
 इन्द्रः ॥ १३ ॥ यः । सु॒न्वन्तं॑ । अ॒वति॑ । यः । प॒चन्तं॑ । यः । शंस॑न्तं । यः । श॒श॒म॒न् ।
 मृ॒ती । य॒स्य । ब्र॒ह्म । वर्ध॑नं । य॒स्य । सोमो॑ । य॒स्ये॑दं । रा॒धः । सः । ज॒ना॒सः ।
 इन्द्रः ॥ १४ ॥ यः । सु॒न्वते॑ । प॒चते॑ । दु॒धः । आ । चि॒त् । वा॒जं । दर्द॒र्षि । सः ।
 किल॑ । अ॒सि । स॒त्यः । व॒यं । ते । इन्द्र॑ । विश्व॑हं । प्रि॒या॒सः । सु॒वी॒रा॒सः । वि॒दथ॑ ।
 आ । व॑देम ॥ १५ ॥ ९ ॥

ऋतुः । जनि॑त्री । तर॑याः । अपः । परि॑ । म॒क्षू । जा॒तः । आ । अ॒वि॒श॒त् ।
 द्या॒सु । वर्ध॑ते । तत् । आ॒ह॒नाः । अ॒भव॑त् । पि॒प्युषी॑ । प॒यः । अ॒ंशः । पी॒युषः । प्रथ॑मं ।
 तत् । उ॒क्थ्यं॑ ॥ १ ॥

स॒ध्री॒मा य॑न्ति॒ परि॒ वि॒भ्रं॒तीः॒ पयो॑ वि॒श्व॒स्प॒त्याय॑ प्र भ॑रन्त॒ भो॒ज॒नम् ।
स॒मा॒नो अ॒ध्वा प्र॒वता॑सु॒व्यदे॒ यस्ता॑कृ॒णोः प्रथ॑मं सा॒स्यु॒च्यथः॑ ॥ २ ॥
अ॒न्वे॒को व॒दति॒ यद्वा॑ति॒ तद्रू॒पा मि॒नन्त॑द॒द्या ए॒कं ई॒यते॑ ।
वि॒श्वा ए॒कस्य॑ वि॒भ्रु॒द॒तिति॑क्षते॒ यस्ता॑कृ॒णोः प्रथ॑मं सा॒स्यु॒च्यथः॑ ॥ ३ ॥
प्र॒जास्यः॑ पु॒ष्टिं वि॑भ॒जन्त॒ आस॑ते॒ रयि॑नि॒व पु॒ष्टं प्र॒भ॒वन्त॑मा॒यते॑ ।
अ॒सि॒न्व॒दं॒ः पि॒तु॒र॒सि भो॒ज॒नं यस्ता॑कृ॒णोः प्रथ॑मं सा॒स्यु॒च्यथः॑ ॥ ४ ॥
अ॒धा॒कृ॒णोः पृ॒थि॒वीं स॒न्द॒धे दि॒वे यो धा॒तीना॑र॒हि॒द्वारि॑ण॒कथ॑थः ।
तं त्वा॒ स्तोमै॑भि॒रु॒द॒धिर्न॑ या॒जि॒ते दे॒वं दे॒वा अ॒ज॒नन्त॑सा॒स्यु॒च्यथः॑ ॥ ५ ॥ १० ॥
यो भो॒ज॒नं च॒ द॒ध॒से च॒ व॒र्ध॒स्य॒ता सु॒ष्टं ज॒यु॒तु॒दोहि॑थ ।
सः अ॒व॒धि नि॒ द॒धि॒वे वि॒न॒ति॒ वि॒श्व॒स्यै॒कं र॒जि॒से सा॒स्यु॒च्यथः॑ ॥ ६ ॥

स॒ध्री । ६ । आ । य॑न्ति । परि॒ । वि॒भ्रं॒तीः । पयोः । वि॒श्व॒स्प॒त्याय॑ । प्र । भ॑रन्त॒ । भो॒ज॒नम् । स॒मा॒नः । अ॒ध्वा । प्र॒व॒ता । सु॒व्यदे॒ । यः । ता । अ॒कृ॒णोः । प्र॒थ॒मं । सः । अ॒सि॒ । उ॒च्यथः॑ ॥ २ ॥ अनु० । ए॒कः । व॒द॒ति॒ । यन् । व॒दा॒ति॒ । तत् । रू॒पा । मि॒नन् । तत्स॒र्वा॒पाः । ए॒कः । ई॒य॒ते॒ । वि॒श्वः । ए॒क॒स्मिन् । वि॒भ्रु॒द॒ः । ति॒ति॒ज॒ते॒ । यः । ता । अ॒कृ॒णोः । प्र॒थ॒मं । सः । अ॒सि॒ । उ॒च्यथः॑ ॥ ३ ॥ प्र॒जा॒स्यः । पु॒ष्टिं । वि॑भ॒ज॒न्तः । आ॒स॒ते॒ । रयि॑र॒न॒ । पु॒ष्टं । प्र॒भ॒व॒न्त॑ । आ॒स॒ते॒ । अ॒सि॒न्वन् । दं॒ष्ट्रः । पि॒तुः । अ॒सि॒ । भो॒ज॒नं । यः । ता । अ॒कृ॒णोः । प्र॒थ॒मं । सः । अ॒सि॒ । उ॒च्यथः॑ ॥ ४ ॥ अ॒धा॒कृ॒णोः । पृ॒थि॒वीं । स॒न्द॒धे॒ । दि॒वे॒ । यः । धा॒ती॒ना॒ । अ॒रि॒ण॒क॒थ॒थः॑ । यः । त॒ । त्वा॒ । स्तो॒मै॒भिः॒ । उ॒द॒धिः॒ । न॒ । या॒जि॒ते॒ । दे॒वं॒ । दे॒वाः । अ॒ज॒नन्त॑ । सः । अ॒सि॒ । उ॒च्यथः॑ ॥ ५ ॥ १० ॥ यः । भो॒ज॒नं॒ । च॒ । द॒ध॒से॒ । च॒ । व॒र्ध॒स्य॒ता॒ । सु॒ष्टं॒ । ज॒यु॒तु॒दो॒हि॒थ॒ । सः । अ॒व॒धि॒ । नि॒ । द॒धि॒वे॒ । वि॒न॒ति॒ । वि॒श्व॒स्यै॒कं॒ । र॒जि॒से॒ । सा॒स्यु॒च्यथः॑ ॥ ६ ॥

यः पुष्पिणींश्च प्रस्वश्च धर्मणाधि दाने व्यर्वनीरधारयः ।
यश्चासमा अर्जनो दिद्युतो दिव उरुर्वी अभितः सास्युक्थ्यः ॥ ७ ॥
यो नार्मरं सहवसुं निहन्तवे पृक्षाय च दासवैशाय चार्वहः ।
ऊर्जयन्त्या अपरिविष्टमास्यमुतैवाद्य पुरुकृत्सास्युक्थ्यः ॥ ८ ॥
शतं वा यस्य दश साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद् चोदमाविथ ।
अरज्जौ दस्यून्तसमुनब्दभीतये सुप्राव्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ ९ ॥
विश्वेदनु रोधना अस्य पौस्यं ददुरस्मै दधिरे कृत्नवे धनम् ।
पळस्तभ्ना विष्टिरः पञ्च सन्दशः पारि परो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ १० ॥ ११ ॥
सुप्रवाचनं तव वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विन्दसे वसु ।
जातूष्ठिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थ सेन्द्र विश्वांस्युक्थ्यः ॥ ११ ॥

यः । पुष्पिणीः । च । प्रऽस्वः । च । धर्मणा । अधि । दाने । वि । अर्जनीः ।
अधारयः । यः । च । असमाः । अर्जनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः । ऊर्वान् ।
अभितः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ७ ॥ यः । नार्मरं । सहऽवसुं । निहन्तवे ।
पृक्षाय । च । दासऽवैशाय । च । अर्वहः । ऊर्जयन्त्याः । अपरिविष्टम् । आस्यं । उत ।
एव । अद्य । पुरुऽकृत् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ८ ॥ शतं । वा । यस्य । दश ।
साकं । आ । अद्यः । एकस्य । श्रुष्टौ । यत् । ह । चोदं । आविथ । अरज्जौ ।
दस्यून् । सं । उनप् । दभीतये । सुप्रऽअव्यः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ९ ॥
विश्वा । इत् । अनु । रोधनाः । अस्य । पौस्यं । ददुः । अस्मै । दधिरे । कृत्नवे । धनं ।
पद् । अस्तभ्नः । विऽस्तिरः । पञ्च । संऽदशः । पारि । परः । अभवः । सः । असि ।
उक्थ्यः ॥ १० ॥ ११ ॥ सुप्रवाचनं । तव । वीर । वीर्यं । यत् । एकेन । क्रतुना ।
विन्दसे । वसु । जातुऽस्थिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या । चकर्थ । सः । उन्द्र ।
विश्वा । असि । उक्थ्यः ॥ ११ ॥

अरमयः सरपसस्तराय कं तुर्वीतये च वय्याय च सुतिम् ।

नीचा सन्तमुदनयः परावृजं प्रान्धं श्रोणं श्रवयन्त्सास्युक्थ्यः ॥ १२ ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यम् ।

इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून्वृहद्वदेम विदधे सुवीराः ॥ १३ ॥ १२ ॥

॥ १४ ॥ ऋषि - गृत्तमद । देवता - इन्द्र । छन्दः - त्रिष्टुप् ॥

॥ १४ ॥ अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममामत्रेभिः सिञ्चता मयमन्धः ।

कामी हि वीरः सदमस्य पीति जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥ १ ॥

अध्वर्यवो यो अपो वत्रिवांसं वृत्रं जघानाशन्येव वृक्षम् ।

तस्मा एतं भरत तद्वशाथ एष इन्द्रो अर्हति पीतिमस्य ॥ २ ॥

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः ।

तस्मा एतमन्तरिक्षे न वातमिन्द्रं सोमैरोर्णुत जूर्न वस्त्रैः ॥ ३ ॥

अरमयः । सरऽअपसः । तराय । कं । तुर्वीतये । च । वय्याय । च । सुतिम् । नीचा ।
संतं । उत् । अनयः । परावृजं । प्र । अंधं । श्रोणं । श्रवयन् । सः । असि ।
उक्थ्यः ॥ १२ ॥ अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं । अर्थयस्व ।
बहु । ते । वसव्यं । इंद्र । यत् । चित्रं । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । वृहत् । वदेम ।
विदधे । सुवीराः ॥ १३ ॥ १२ ॥

अध्वर्यवः । भरत । इंद्राय । सोमं । आ । अमत्रेभिः । सिञ्चत । मयं । अंधः ।
कामी । रि । वीरः । सदे । अस्य । पीति । जुहोत । वृष्णे । तत् । इत् । एषः ।
वष्टि ॥ १ ॥ अध्वर्यवः । यः । अपः । वत्रिऽवांसं । वृत्रं । जघान । अग्न्याऽऽव ।
दृषं । तस्मै । एतं । भरत । तन्ऽवशाथ । एषः । इंद्रः । अर्हति । पीति । अस्य ॥ २ ॥
अध्वर्यवः । यः । दृभीकं । जघान । यः । गाः । उदाजदप । अपं । हि । वलं ।
वरिति वः । तस्मै । एतं । अन्तरिक्षे । न । वातं । इंद्रं । सोमैः । आ । ऊर्णत । जृः ।
न वस्त्रैः ॥ ३ ॥

अध्व॑र्यवो॒ य उ॒रणं॑ ज॒घान॑ न॒वं च॒ख्वांसं॑ न॒वति॑ च॒ वा॒हून् ।

यो अ॒र्बु॒द॒म॒वं नी॒चा व॒वा॒धे त॒मिन्द्रं॑ सोम॑स्य अ॒थे हि॒नोत॑ ॥ ४ ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः स्व॒श्रं ज॒घान॑ यः कु॒ष्णम॒शु॒पं यो व्यंस॑म् ।

यः पि॒पुं नमु॑चि॒ यो रु॒धि॒क्रां तस्मा॑ इन्द्रा॒यान्व॑सो जु॒होत॑ ॥ ५ ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः श॒तं श॒म्बर॑स्य पु॒रं वि॒भेदा॒त्मने॑व पु॒र्वीः ।

यो व॒र्चि॒नः श॒तमिन्द्रं॑ स॒हस्रं॑ स॒पाव॑प॒द्भर॑ता सोम॑म॒स्यै ॥ ६ ॥ १३ ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः श॒त॒मा स॒हस्रं॑ श्रू॒म्या उप॑स्थेऽव॒प॒जघ॑न्वान् ।

कु॒त्स॑स्यायो॒र॒तिथि॑ग्व॒स्य वी॒रान्न्यवृ॑ण॒गभ॑र॒ता सोम॑म॒स्यै ॥ ७ ॥

अध्व॑र्यवो॒ यन्नरः॑ का॒मया॑ध्वे शु॒ष्टी व॒हन्तो॑ न॒शथा॑ तदि॒न्द्रैः ।

ग॒भ॑स्तिपू॒तं भ॑रत शु॒तायेन्द्रा॑य सोमं॑ यज्य॒वो जु॒होत॑ ॥ ८ ॥

अध्व॑र्यवः । यः । उ॒रणं । ज॒घान॑ । न॒वं । च॒ख्वांसं॑ । न॒वति॑ । च॒ । वा॒हून् । यः ।

अ॒र्बु॒दं । अ॒र्बु॒दं । नी॒चा । व॒वा॒धे । तं । इ॒न्द्रं । सोम॑स्य । अ॒थे । हि॒नोत॑ ॥ ४ ॥

अध्व॑र्यवः । यः । सु॒ । अ॒श्रं । ज॒घान॑ । यः । कु॒ष्णं । अ॒शु॒पं । यः । वि॒अंसं॑ । यः ।

पि॒पुं । नमु॑चि॒ । यः । रु॒धि॒क्रां । न॒शतां॑ । इ॒न्द्राय॑ । अ॒व॒सः । जु॒होत॑ ॥ ५ ॥ अध्व॑र्यवः ।

यः । श॒तं । श॒म्बर॑स्य । पु॒रं । वि॒भेदं॑ । अ॒त्मने॑व । पु॒र्वीः । यः । व॒र्चि॒नः । श॒तं ।

इ॒न्द्रः । स॒हस्रं॑ । स॒पाव॑प॒द्भर॑ता । भ॑रत । सोमं॑ । अ॒स्यै ॥ ६ ॥ १३ ॥ अध्व॑र्यवः । यः ।

श॒तं । आ । स॒हस्रं॑ । श्रू॒म्याः । उप॑स्थेऽव॒प॒जघ॑न्वान् । कु॒त्स॑स्य । आयोः ।

अ॒तिथि॑ग्व॒स्य । वी॒रान्न्य॑ । वृ॒ण॒गभ॑र॒ता । सोमं॑ । अ॒स्यै ॥ ७ ॥ अध्व॑र्यवः ।

यत् । न॒रः । का॒मया॑ध्वे । शु॒ष्टी । व॒हन्तो॑ । न॒शथा॑ । तदि॒न्द्रैः । ग॒भ॑स्तिपू॒तं । भ॑रत ।

शु॒ताये॑ । इ॒न्द्राय॑ । सोमं॑ । यज्य॒वः । जु॒होत॑ ॥ ८ ॥

अध्वर्यवः कर्त॑ना शु॒ष्टिर्मा॑स्यै वदे॒ नि॒पू॒तं प॒त्र उ॒द्वय॑ध्वम् ।

जु॒षा॒णो ह॒स्त्य॑म॒सि दा॑स्यो व॒ इन्द्रा॑य॒ सोमं॑ ज॒दिरं॑ सु॒दी॒त ॥ ९ ॥

अध्व॑र्यवः प॒यसो॑ध्व॒र्यया॑ गोः सोमै॑भि॒रि॒ष्टा॒ता शो॒जनि॑न्द्रम् ।

वेदा॑ह॒मस्य॑ नि॒पू॒तं स ए॒तद्वि॒त्स॒न्तं इ॒दयो॑ यज॒तर्हि॑च॒क्रेत ॥ १० ॥

अध्व॑र्यवो यो दि॒व्यस्य॑ द॒स्यो यः पार्थि॑वस्य॒ क्षम्य॑स्य॒ राजा॑ ।

तद्द॑र्दं न पृ॒णता॑ द॒वेने॒न्द्रं सोमै॑भि॒स्तद॑र्दो॒ वो अ॒स्तु ॥ ११ ॥

अ॒स्मभ्य॑ तद॒सो दा॑नाय॒ राधः॑ स॒मर्थ॑द॒स्व बहु॑ ते॒ वस॑व्यम् ।

इ॒न्द्र यच्चि॑त्रं श्र॑व॒या अ॒नु वृ॒न्वृ॒रु॒दे॒य वि॒द्वे सु॒दी॒राः ॥ १२ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ ऋषि-गुत्तमद । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥१५॥ प्र घा न्य॒रय॑ स्मृ॒तां सु॒हानि॑ सु॒त्या सु॒त्यस्य॑ क॒णानि॑ वोचम् ।

त्रि॒दं॒शु॒को॒जपि॑वत् न॒त्या॒य न॒रे अ॒ग्नि॒नि॒ष्टे॒ तव॑त ॥ १ ॥

अष्ट० २ अध्या० ६ व० १५, १६] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० २ सू० १

अवंशे षामस्तभायद्बृहन्तमा रोदसी अपृणदन्तरिक्षम् ।

स धारयत्पृथिवीं पप्रथच्च सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ २ ॥

सद्यैव प्राचो वि मिमाय मानैर्वज्रेण खान्यत्तृणन्नदीनाम् ।

वृथासृजत्पथिभिर्दीर्घयाथैः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ३ ॥

स प्रवोळ्हृन्परिगत्या दभीतेर्विश्वमधागायुधमिद्धे अग्नौ ।

सं गोभिरश्वैरसृजद्रथैभिः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ४ ॥

स ई महीं धुनिमेतोरम्णात्सो अस्नातृन्पारयत्स्वस्ति ।

त उत्स्लाय रयिमभि प्र तस्थुः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ५ ॥ १५ ॥

सोदंश्च सिन्धुमरिणान्महित्वा वज्रेणानं उपसः सं पिपेष ।

अजवसो जविनीभिर्विवृश्चन्त्सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ६ ॥

अवंशे । षां । अस्तभायत् । बृहन्तं । आ । रोदसी इति । अपृणत् । अन्तरिक्षं । सः ।
धारयत् । पृथिवीं । पप्रथत् । च । सोमस्य । ता । मदं । इन्द्रः । चकार ॥ २ ॥
सद्यैव । प्राचः । वि । मिमाय । मानैः । वज्रेण । खानि । अतृणत् । नदीनां ।
वृथा । असृजत् । पथिभिः । दीर्घयाथैः । सोमस्य । ता । मदं । इन्द्रः । चकार ॥ ३ ॥
सः । प्रवोळ्हृन् । परिगत्य । दभीतैः । विश्वं । अधाक् । आयुधं । इद्धे । अग्नौ ।
सं । गोभिः । अश्वैः । असृजत् । रथैभिः । सोमस्य । ता । मदं । इन्द्रः । चकार ॥ ४ ॥
सः । ई । महीं । धुनिं । एतौः । अरम्णात् । सः । अस्नातृन् । अपारयन् । स्वस्ति ।
ते । उत्स्लायं । रयिं । अभि । प्र । तस्थुः । सोमस्य । ता । मदं । इन्द्रः ।
चकार ॥ ५ ॥ १५ ॥ सः । उदंश्चं । सिन्धुं । अरिणात् । महित्वा । वज्रेण ।
अनं । उपसः । सं । पिपेष । अजवसः । जविनीभिः । विवृश्चन् । सोमस्य । ता ।
मदं । इन्द्रः । चकार ॥ ६ ॥

स वि॒द्वाँ अ॒प॒गो॒हं क॒नीना॑मा॒वि॒र्भव॑न्नु॒दति॑ष्ठ॒परा॑वृक् ।

प्रति॑ श्रो॒णः स्था॒द्वय॑र्न॒गच॑ष्ट सोम॑स्य ता म॒द इन्द्र॑श्चकार ॥ ७ ॥

भि॒न॒द्वल॑म॒ङ्गिरो॑भिर्गृ॒णानो॑ वि पर्व॑तस्य दृ॒हिता॑न्यैरत् ।

रि॒णग्रो॑धाँसि कृ॒त्रिसा॑ण्येषां सोम॑स्य ता म॒द इन्द्र॑श्चकार ॥ ८ ॥

स्वप्ने॑ना॒भ्युप्या॑ चु॒र्मुर्नि॑ धु॒निं च ज॒घन्य॑ दस्युं प्र द॒भीति॑मावः ।

र॒म्भी चि॒दत्र॑ वि॒विदे॑ हिर॑ण्यं सोम॑स्य ता म॒द इन्द्र॑श्चकार ॥ ९ ॥

नूनं॑ सा ते प्रति॑ वरं॑ ज॒रित्रे॑ दु॒हीय॑दिन्द्र दक्षि॑णा म॒घोनी॑ ।

शि॒क्षा स्तो॒तृभ्यो॑ मा॒तिं ध॒ग्भगो॑ नो वृ॒हद्व॑देम वि॒दये॑ सु॒वीराः॑ ॥ १० ॥ १६ ॥

॥ १६ ॥ ऋषि-गृत्समद. । देवता-इन्द्रः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १६ ॥ प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्नाविव समिधाने हविर्भरे ।

इन्द्रमजुयं जरयन्तमुक्षितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥ १ ॥

सः । वि॒द्वान् । अ॒प॒गो॒हं । क॒नीना॑ । आ॒विः । भ॒वन् । उ॒त् । अ॒ति॒ष्ठत् । प॒रा॒वृक् ।
प्रति॑ । श्रो॒णः । स्था॒त् । वि । अ॒नक् । अ॒च॒ष्ट । सोम॑स्य । ता । म॒द । इन्द्रः ।
च॒कार ॥ ७ ॥ भि॒न॒त् । व॒लं । अ॒गि॒रः॒ऽभिः । गृ॒णानः । वि । पर्व॑तस्य । दृ॒हि॒तानि॑ ।
ऐ॒रत् । रि॒णक् । रो॒धाँसि । कृ॒त्रि॒मा॒णि । ए॒षां । सोम॑स्य । ता । म॒द । इन्द्रः ।
च॒कार ॥ ८ ॥ स्वप्ने॑न । अ॒भि॒ऽउ॒प्य । चु॒र्मु॒र्नि॑ । धु॒निं । च । ज॒घन्य॑ । दस्युं । प्र ।
द॒भी॒ति॑ । आ॒वः । र॒म्भी । चि॒त् । अ॒त्र । वि॒वि॒दे । हि॒र॒ण्यं । सोम॑स्य । ता । म॒द ।
इन्द्रः । च॒कार ॥ ९ ॥ नूनं॑ । सा । ते । प्रति॑ । वरं॑ । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यन् । इन्द्र॑ । दक्षि॑णा ।
म॒घोनी॑ । शि॒क्ष । स्तो॒तृ॒भ्यः । मा । अ॒ति॑ । ध॒क् । भ॒गः । नः । वृ॒ह॒न् । व॒दे॒म ।
वि॒दये॑ । सु॒वी॒राः ॥ १० ॥ १६ ॥

प्र । वः । सता । ज्येष्ठतमाय । सु॒ऽऽ॒नु॒ति । अ॒ग्ना॒ऽव । मं॒ऽऽ॒धाने । ह॒विः ।
भ॒रे । इन्द्र॑ । अ॒जु॒यं । ज॒रय॑न्तं । उ॒क्षि॒तं । स॒ना॒न् । यु॒वा॒नं । अ॒व॒से । ह॒वा॒म॒हे ॥ १ ॥

यस्मादिन्द्राद्बृहत्तः किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्समृताधि वीर्या ।
जठरे सोमं तन्वीः सहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुम् ॥ २ ॥
न क्षोणीभ्यां परिभ्वे त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः ।
न ते वज्रमन्वश्नोति कश्चन यदाशुभिः पतंसि योजना पुरु ॥ ३ ॥
विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरन्ति वृषभाय सश्र्वते ।
वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिवेन्द्र सोमं वृषभेण भानुना ॥ ४ ॥
वृष्णः कोशः पवते मध्वं ऊर्मिवृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।
वृषणाध्वर्यू वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥ ५ ॥ १७ ॥
वृषा ते वज्रं उत ते वृषा रथो वृषणा हरीं वृषभाण्यायुधा ।
वृष्णो मदस्य वृषभ त्वसींशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृणुहि ॥ ६ ॥

यस्मात् । इन्द्रात् । बृहत्तः । किं । चन । ई । क्रते । विश्वानि । अस्मिन् । संऽमृता ।
अधि । वीर्या । जठरे । सोमं । तन्वि । सहः । महः । हस्ते । वज्रं । भरति । शीर्षणि ।
क्रतुं ॥ २ ॥ न । क्षोणीभ्यां । परिऽभ्वे । ते । इन्द्रियं । न । समुद्रैः । पर्वतैः । इन्द्र ।
ते । रथः । न । ते । वज्रं । अनु । अश्नोति । कः । चन । यत् । आशुऽभिः ।
पतंसि । योजना । पुरु ॥ ३ ॥ विश्वे । हि । अस्मै । यजताय । धृष्णवे । क्रतुं ।
भरन्ति । वृषभाय । सश्र्वते । वृषा । यजस्व । हविषा । विदुऽष्टरः । पिवे । इन्द्र । सोमं ।
वृषभेण । भानुना ॥ ४ ॥ वृष्णः । कोशः । पवते । मध्वः । ऊर्मिः । वृषभऽअन्नाय ।
वृषभाय । पातवे । वृषणा । अध्वर्यू इति । वृषभासः । अद्रयः । वृषणं । सोमं
वृषभाय सुष्वति ॥ ५ ॥ १७ ॥ वृषा । ते । वज्रः । उत । ते । वृषा । रथः
वृषणा । हरी इति । वृषभाणि । आयुधा । वृष्णः । मदस्य । वृषभ । त्वं । ईशिषे
इन्द्र । सोमस्य । वृषभस्य । तृणुहि ॥ ६ ॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सर्वनेषु दार्ष्टुषिः ।
 कुविन्नो अस्य वचंसो निबोधिषदिन्द्रसुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ ७ ॥
 पुरा संस्वाधाद्भ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्पुषीं ।
 सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ ८ ॥
 नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे हुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनीं ।
 शिक्षां स्तोतृभ्यो मातिं धग्भर्गो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥ १८ ॥

॥ १७ ॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १७ ॥ तदस्मै नव्यमङ्गिरस्वदर्चत शुष्मा यदस्य प्रत्नयोदीरते ।

विश्वा यद्गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य हुहितान्यैरयत् ॥ १ ॥

स भूतु यो ह प्रथमाय धायस्व ओजो मिमानो महिमानमातिरत् ।

शरो यो युत्सु तन्वं परिच्यत जीर्षणि चां महिना प्रत्यमुञ्चत ॥ २ ॥

प्र । ते । नावं । न । समने । वचस्युवं । ब्रह्मणा । यामि । सर्वनेषु । दार्ष्टुषिः ।
 कुविन् । नः । अस्य । वचंसाः । निबोधिषत् । इन्द्रं । सुत्सं । न । वसुनः ।
 सिचामहे ॥ ७ ॥ पुरा । संस्वाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः । न ।
 वत्सं । यवसस्य । पिप्पुषीं । सकृत् । नु । ते । सुमतिभिः । शतक्रतो । ननं शतक्रतो ।
 सं । पत्नीभिः । न । वृषणः । नसीमहि ॥ ८ ॥ नूनं । सा । ते । प्रति । वरं ।
 जरित्रे । हुहीयन् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनीं । जिघ्रं । स्तोतृभ्यः । मा । अति ।
 धग् । भर्गः । नः । वृत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥ १८ ॥

तत् । अस्मै । नव्यं । मङ्गिरस्वत् । अर्चत । शुष्माः । यत् । अम्य । प्रत्नयोदीरते ।
 विश्वा । यत् । गोत्रा । सहसा । परीवृता । मदे । सोमस्य । हुहितानि ।
 एरयत् ॥ १ ॥ सः । भूतु । यः । ह । प्रथमाय । धायस्व । ओजः । मिमानः ।
 महिमानं । या । अतिरत् । शः । सः । युत्सु । तन्वं । परिच्यत । जीर्षणि ।
 चा । महिना । प्रति । अमुञ्चत ॥ २ ॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्ग्रदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्मैरयः ।
 रथेष्टेन हर्यश्वेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्त्रते सध्वश्क् पृथक् ॥ ३ ॥
 अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्मनैशानकृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।
 आद्रोर्दसी ज्योतिषा वह्निरातनोत्सीव्यन्तमांसि दुधिता समन्ययत् ॥ ४ ॥
 स प्राचीनान्पर्वतां दृंहदोजसाधराचीनमकृणोदपामपः ।
 अधारयत्पृथिवीं विश्वधायसमस्तभ्रान्मायया द्यामवस्त्रसः ॥ ५ ॥ १९ ॥
 सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद्विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परि ।
 येनां पृथिव्यां नि क्रिविं शयध्यै वज्रेण हृत्त्व्यवृणक्तुविष्वणिः ॥ ६ ॥
 अमाजूरिव पित्रोः सचा सती समानादा सदस्त्वानिये भगम् ।
 कृधि प्रकेतमुप मास्या भर दृद्धि भागं तन्वोऽयेन समहः ॥ ७ ॥

अध । अकृणोः । प्रथमं । वीर्यं । महत् । यत् । अस्य । अग्रे । ब्रह्मणा । शुष्मै ।
 ऐरयः । रथेऽस्थेन । हरिऽअश्वेन । विच्युताः । प्र । जीरयः । सिस्त्रते । सध्वश्क् ।
 पृथक् ॥ ३ ॥ अध । यः । विश्वा । भुव । आ । अभि । मज्मना । ईशानऽकृत् ।
 प्रऽवयाः । अभि । अवर्धत । आत् । रोर्दसी इति । ज्योतिषा । वह्निः । आ । अतनोत् ।
 सीव्यन् । तमांसि । दुधिता । स । अव्ययत् ॥ ४ ॥ सः । प्राचीनान् । पर्वतान् ।
 दृंहत् । ओजसा । अधराचीनं । अकृणोत् । अपां । अपः । अधारयत् । पृथिवीं ।
 विश्वऽधायसं । अस्तभ्रात् । मायया । द्यां । अवस्त्रसः ॥ ५ ॥ १९ ॥ सः । अस्मै ।
 अरं । बाहुभ्यां । यं । पिता । अकृणोत् । विश्वस्मात् । आ । जनुषः । वेदसः ।
 परि । येन । पृथिव्यां । नि । क्रिविं । शयध्यै । वज्रेण । हृत्वी । अष्टवृणक् ।
 तुविऽस्त्वनिः ॥ ६ ॥ अमाजूऽइव । पित्रोः । सचा । सती । समानात् । आ ।
 सदसः । त्वा । इये । भगं । कृधि । प्रऽकेतं । उप । मासि । आ । भर । दृद्धि ।
 भागं । तन्वः । येन । समहः ॥ ७ ॥

भोजं त्वा॑मिन्द्र॒ वयं॑ हु॒वेम॑ द॒दिष्ट्वा॑मिन्द्रापाँ॒सि वाजा॑न् ।
 अ॒वि॒ड्ढी॑न्द्र चि॒त्रया॑ न॒ ऊती॑ कृ॒धि वृ॑ष॒न्निन्द्र॒ वस्य॑सो नः ॥ ८ ॥
 नूनं॑ सा ते॒ प्रति॑ वरं॑ ज॒रित्रे॑ दु॒हीय॑दिन्द्र॒ दक्षि॑णा म॒घोनी॑ ।
 शि॒क्षां स्तो॒तृभ्यो॒ माति॑ ध॒ग्भगो॑ नो वृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ ९ ॥ २० ॥
 ॥ १८ ॥ ऋषि-गृत्समदः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ १८ ॥ प्रा॒ता रथो॑ नवो॑ योजि॒ सस्त्रि॑श्चतु॒र्युग॑स्त्रि॒कशः॑ स॒प्त॒रश्मिः॑ ।
 द॒श॒रि॒त्रो म॒नुष्यः॑ स्व॒र्षाः स॑ इ॒ष्टिभि॑र्म॒तिभ्यो॑ रं॒द्यो भू॒त् ॥ १ ॥
 सा॒स्मा अ॑रं प्रथ॒मं स॑ द्वि॒तीयं॑मु॒तो तृ॒तीयं॑ म॒नुषः॑ स॒ होता॑ ।
 अ॒न्यस्या॑ ग॒र्भम॑न्य ऊं ज॒नन्त॑ सो अ॒न्येभिः॑ स॒चते॑ जे॒न्यो वृ॑षा ॥ २ ॥
 ह॒री नु॑ कं रथ॒ इन्द्र॑स्य योज॒मायै॑ सू॒क्तेन॑ वच॒स्ता न॑वेन ।
 मो पु॒ त्वा॒मत्र॑ वृ॒हद्वो॑ हि वि॒प्रा नि॑ री॒रम॑न्यज॒माना॑सो अ॒न्ये ॥ ३ ॥

भोजं । त्वां । इन्द्र । वयं । हुवेम । ददिः । त्वं । इन्द्र । अपाँसि । वाजान् । अवि॒ड्ढि ।
 इन्द्र । चि॒त्रया । नः । ऊती । कृधि । वृषन् । इन्द्र । वस्यसः । नः ॥ ८ ॥ नूनं । सा ।
 ते । प्रति । वरं । ज॒रित्रे । दु॒हीयत् । इन्द्र । दक्षि॑णा । म॒घोनी । शि॒क्षा । स्तो॒तृभ्यः ।
 मा । अति । धक् । भगः । नः । वृहत् । वदेम । वि॒दथे । सु॒वीराः ॥ ९ ॥ २० ॥
 प्रा॒तरिति॑ । रथः । नवः । योजि । सस्त्रिः । चतुः॒ऽयुगः । त्रि॒ऽकशः ।
 स॒प्त॒रश्मिः । द॒श॒रि॒त्रः । म॒नुष्यः । स्वः॒ऽसाः । सः । इ॒ष्टिभिः । म॒तिभिः ।
 रं॒द्यः । भू॒त् ॥ १ ॥ सः । अ॒स्मै । अ॒रं । प्रथ॒मं । सः । द्वि॒तीयं । उ॒तो इति॑ । तृ॒तीयं ।
 म॒नुषः । सः । होता । अ॒न्यस्याः । ग॒र्भे । अ॒न्ये । ऊं इति॑ । ज॒नन् । सः । अ॒न्येभिः ।
 स॒चते॑ । जे॒न्यः । वृ॑षा ॥ २ ॥ ह॒री इति॑ । नु । कं । रथे । इन्द्र॑स्य । योजं । आ॒र्ये ।
 सु॒क्तेन॑ । वच॒सा । न॑वेन । मो इति॑ । पु । त्वां । अ॒त्र । वृ॒हद्वः । हि । वि॒प्राः ।
 नि । री॒रम॑न् । यज॒माना॑सः । अ॒न्ये ॥ ३ ॥

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिन्द्र याह्या चतुर्भिरा पद्भिर्हूयमानः ।

आष्टाभिर्दशभिः सोमपेयंमयं सुतः सुमन्त्र मा मृधंस्कः ॥ ४ ॥

आ विंशत्या त्रिंशता याह्यर्वाङा चत्वारिंशता हरिभिर्युजानः ।

आ पञ्चाशता सुरथैभिरिन्द्रा पृष्ट्या संस्त्या सोमपेयम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

आशीत्या नवत्या याह्यर्वाङा शतेन हरिभिरूह्यमानः ।

अयं हि ते शुनहोत्रेषु सोम इन्द्रं त्वाया परिपिक्तो मदाय ॥ ६ ॥

मम ब्रह्मैन्द्र याह्यच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्वा रथस्य ।

पुरुत्रा हि विहव्यो बभूथास्मिञ्शूर सर्वने मादयस्व ॥ ७ ॥

न म इन्द्रेण सख्यं वि योपदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।

उप ज्येष्ठे वरुथे गर्भस्तौ प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥ ८ ॥

आ । द्वाभ्यां । हरिभ्यां । इन्द्र । याहि । आ । चतुर्भिः । आ । पदभिः

हूयमानः । आ । अष्टाभिः । दशभिः । सोमपेयं । अयं । सुतः । सुमन्त्र । मा

मृधः । करिति कः ॥ ४ ॥ आ । विंशत्या । त्रिंशता । याहि । अर्वाङ् । आ

चत्वारिंशता । हरिभिः । युजानः । आ । पञ्चाशता । सुसुरथैभिः । इन्द्र । आ

पृष्ट्या । संस्त्या । सोमपेयं ॥ ५ ॥ २१ ॥ आ । अशीत्या । नवत्या । याहि

अर्वाङ् । आ । शतेन । हरिभिः । उह्यमानः । अयं । हि । ते । शुनहोत्रेषु । सोमः

इन्द्र । त्वाया । परिपिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥ मम । ब्रह्म । इन्द्र । याहि । अच्छ

विश्वा । हरी इति । धुरि । धिष्व । रथस्य । पुरुत्रा । हि । विहव्यः । बभूथ

अस्मिन् । शूर । सर्वने । मादयस्व ॥ ७ ॥ न । मे । इन्द्रेण । सख्यं । वि । योप

अस्मभ्यं । अस्य । दक्षिणा । दुहीत । उप । ज्येष्ठे । वरुथे । गर्भस्तौ

प्रायेप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

अष्ट० २ अध्या० ६ व० २२, २३] ऋग्वेदः . [मण्ड० २ अ० २ सू० १९

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे हुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षां स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो वृहदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥ २२ ॥

॥ १९ ॥ ऋषिः-गुत्तमद । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १९ ॥ अपांथस्यान्धसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयंसः ।

यस्मिन्निन्द्रः प्रदिविं वावृधान ओक्तो दधे ब्रह्मण्यन्तं नरः ॥ १ ॥

अस्य मन्दानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिन्द्रो अर्णोऽवृतं वि वृश्चत् ।

प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमन्त ॥ २ ॥

स माहिन् इन्द्रो अर्णो अपां प्रैरयदहिहाच्छा समुद्रम् ।

अजनयत्सूर्ये विदद्गा अक्तुनाह्वां वयुनानि साधत् ॥ ३ ॥

मो अप्रतीनि मनवे पुराणीन्द्रो दाशदाशुपे हन्ति वृत्रम् ।

द्यो यो नृयो अतसाय्यो भूत्पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥ ४ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरित्रे । हुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी । शिक्ष ।
स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । वृहत् । वदेम । विदथे ।
वीराः ॥ ९ ॥ २२ ॥

अपांवि । अस्य । अंधसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य । प्रयंसः ।
रस्मिन् । इन्द्रः । प्रदिविं । वावृधानः । ओक्तः । दधे । ब्रह्मण्यन्तः । च । नरः ॥ १ ॥
अस्य । मन्दानः । मध्वः । वज्रहस्तः । अहि । इन्द्रः । अर्णः । अवृतं । वि । वृश्चत् । प्र ।
यत् । ययः । न । स्वसराणि । अच्छा । प्रयांसि । च । नदीनां । चक्रमन्त ॥ २ ॥
सः । माहिन् । इन्द्रः । अर्णः । अपां । प्र । ऐरयत् । अहिहा । अच्छा । समुद्रं ।
अजनयत् । सूर्ये । विदत् । गाः । अक्तुनां । अह्वां । वयुनानि । साधत् ॥ ३ ॥
सः । अप्रतीनि । मनवे । पुराणि । इन्द्रः । दाशत् । दाशुपे । हन्ति । वृत्रं । सद्यः ।
द्यो । नृयो । अतसाय्यः । भूत् । पस्पृधानेभ्यः । सूर्यस्य । सातौ ॥ ४ ॥

स सु॒न्वत इन्द्रः॑ सूर्य॑मा दे॒वो रि॒ण्ड्म॒र्त्याय॑ स्त॒वान् ।

आ यद्र॑यि गु॒हर्द॒वच॑मस्मै भ॒रदं॑शं नैतं॑शो द॒शस्य॑न् ॥ ५ ॥ २३ ॥

स र॑न्धयत्स॒दिवः॑ सार॑थये शु॒ष्णम॑शु॒पं कुर्य॑वं कु॒त्साय॑ ।

दि॒वो॒दासा॑य न॒वति॑ च न॒वेन्द्रः॑ पु॒रो व्यै॑र॒च्छम्ब॑रस्य ॥ ६ ॥

ए॒वा ते इन्द्रो॑च॒थम॑हेम श्र॒वस्या॑ न त्मना॑ वा॒जय॑न्तः ।

अ॒श्याम॑ तत्सा॑स॒माशु॑षाणा न॒नमो॑ वध॒रदे॑वस्य पी॒योः ॥ ७ ॥

ए॒वा ते गृ॑त्स॒मदाः॑ शु॒र म॑न्मा॒वस्य॑वो न व॒युना॑नि त॒क्षुः ।

ब्र॒ह्म॒ण्यन्त॑ इन्द्र ते न॒वीय॑ इष॒सूर्जं॑ सु॒क्षिति॑ सु॒म्नम॑श्रुः ॥ ८ ॥

नू॒नं सा ते॒ प्रति॑ वरं ज॒रित्रे॑ दु॒हीय॑दिन्द्र दक्षि॒णा म॒घोनी॑ ।

शि॒क्षां स्तो॒तृभ्यो॑ मा॒ति ध॒ग्भगो॑ नो वृ॒हद॑देम वि॒दये॑ सु॒वीराः॑ ॥ ९ ॥ २४ ॥

सः । सु॒न्वते । इन्द्रः॑ । सूर्य॑ । आ । दे॒वः । रि॒णक् । म॒र्त्याय॑ । स्त॒वान् । आ । यत् ।

र॒यि । गु॒हर्द॒वच॑मस्मै । भ॒रत् । अंशं॑ । न । एतं॑शः । द॒शस्य॑न् ॥ ५ ॥ २३ ॥

सः । र॑न्धयत् । स॒दिवः॑ । सार॑थये । शु॒ष्णं । अ॒शुपं॑ । कुर्य॑वं । कु॒त्साय॑ ।

दि॒वः॒दासा॑य । न॒वति॑ । च । न॒व । इन्द्रः॑ । पु॒रः । वि । ऐ॒रत् । शं॒व॒रस्य॑ ॥ ६ ॥

ए॒व । ते । इन्द्र॑ । उ॒च॒थं । अ॒हेम॑ । श्र॒वस्या॑ । न । त्मना॑ । वा॒जय॑न्तः । अ॒श्याम॑ । तत् ।

सा॑स॒ । आ॒शु॒षाणाः॑ । न॒नमः॑ । वधः॑ । अ॒दे॒वस्य॑ । पी॒योः ॥ ७ ॥ ए॒व । ते ।

गृ॑त्स॒मदाः॑ । शु॒र । म॑न्म । अ॒व॒स्य॒वः । न । व॒युना॑नि । त॒क्षुः । ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑ । इन्द्र॑ ।

ते । न॒वीयः॑ । इषं॑ । ऊ॒र्जं । सु॒क्षिति॑ । सु॒म्नं । अ॒श्रुः ॥ ८ ॥ नू॒नं । सा । ते ।

प्र॒ति । वरं॑ । ज॒रि॒त्रे । दु॒हीय॑त् । इन्द्र॑ । दक्षि॒णा । म॒घोनी॑ । शि॒क्षां । स्तो॒तृभ्यः॑ । मा ।

अ॒ति । ध॒क् । भ॒गः । नः॑ । वृ॒हत् । व॒दे॒म । वि॒दये॑ । सु॒वीराः॑ ॥ ९ ॥ २४ ॥

॥ २० ॥ ऋषिः-गृत्समद । देवता-इन्द्र । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ २० ॥ वयं ते वयं इन्द्र विद्धि षु नः प्र भरामहे वाजयुर्न रथम् ।
विदन्यवो दीध्यतो मनीषा सुम्रमियक्षन्तस्त्वावन्तो नृन् ॥ १ ॥
त्वं न इन्द्र त्वाभिस्तृती त्वायनो अभिष्टिपासि जनान् ।
त्वमिनो दाशुषो वरुतेत्थाधीरभि यो नक्षति त्वा ॥ २ ॥
स नो युवेन्द्रो जोहूत्रः सखा शिवो नरामस्तु पाता ।
यः शंसन्तं यः शशमानसृती पचन्तं च स्तुवन्तं च प्रणेवन्त ॥ ३ ॥
तमुं स्तुष इन्द्रं तं गृणीषे यस्मिन्पुरा वावृधुः शशदुश्च ।
स वस्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः ॥ ४ ॥
सो अङ्गिरसामुचथा जुजुष्वान्ब्रह्मा तूतोदिन्द्रो गातुमिष्णन् ।
मुष्णह्वसः सूर्येण स्तवानश्वस्य चिच्छिश्नश्चतृव्याणि ॥ ५ ॥ २५ ॥

वयं । ते । वयः । इन्द्र । विद्धि । षु । नः । प्र । भरामहे । वाजयुः । न ।
रथं । विदन्यवः । दीध्यतः । मनीषा । सुम्रं । इयक्षन्तः । त्वावन्तः । नृन् ॥ १ ॥
त्वं । नः । इन्द्र । त्वाभिः । तृती । त्वायतः । अभिष्टिपा । असि । जनान् । त्वं ।
इन्द्र । दाशुषः । वरुता । इत्थाधीः । अभि । यः । नक्षति । त्वा ॥ २ ॥ सः ।
नः । युवेन्द्रः । जोहूत्रः । सखा । शिवः । नरा । अस्तु । पाता । यः । शंसन्तं ।
यः । शशमानं । तृती । पचन्तं । च । स्तुवन्तं । च । प्रणेवन्तं ॥ ३ ॥ तं । ऊं इति ।
स्तुषे । इन्द्रं । तं । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा । वावृधुः । शशदुः । च । सः । वस्वः ।
कामं । पीपरन् । इयानः । ब्रह्मण्यतः । नूतनस्य । आगेः ॥ ४ ॥ सः । अङ्गिरसां ।
उचथां । जुजुष्वान् । ब्रह्मा । तूतोन् । इन्द्रः । गातुं । इष्णन् । मुष्णन् । उपसः ।
सूर्येण । स्तवान् । अश्वस्य । चिन् । छिश्नन् । चतृव्याणि ॥ ५ ॥ २५ ॥

अष्ट० २ अध्या० ६ व० २६, २७] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० २ सु० २१

स हं श्रुत इन्द्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मत्तमः ।

अवं प्रियमर्शसानस्य सद्वाजिरो भरद्वास्य स्वधावान् ॥ ६ ॥

सं वृत्रहेन्द्रः कृष्णयोनीः पुरन्दरो दासीरैरयच्छि ।

अजंनयन्मनवे क्षामपश्च सत्रा शंसं यजमानस्य तूतोत् ॥ ७ ॥

तस्मै तवस्यमनु दायि सत्रेन्द्राय देवेभिरणीसातौ ।

प्रति यदस्य वज्रं बाहोर्धुहृत्वी दस्यून्पुर आयसीनि तारीत् ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षां स्तोतृभ्यो मातिं धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ ऋषि-यत्समदः । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥२१॥ विश्वजिते धनजिते स्वजिते सत्राजिते नृजिते उर्वराजिते ।

अश्वजिते गोजिते अजिते भरेन्द्राय सोमं यजताय हर्यतम् ॥ १ ॥

सः । ह । श्रुतः । इन्द्रः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुषे । दस्मत्तमः । अवं ।

प्रियं । अर्शसानस्य । सद्वा । शिरः । भरत् । दासस्य । स्वधावान् ॥ ६ ॥ राः ।

वृत्रहा । इन्द्रः । कृष्णायोनीः । पुरन्दरः । दासीः । ऐरयत् । वि । अजंनयत् ।

मनवे । क्षां । अपः । च । सत्रा । शंसं । यजमानस्य । तूतोत् ॥ ७ ॥ तस्मै ।

तवस्यं । अनु । दायि । सत्रा । इन्द्राय । देवेभिः । अणीसातौ । प्रति । यत् । अस्य ।

वज्रं । बाहोः । धुः । हृत्वी । दस्यून् । पुरः । आयसीः । नि । तारीत् ॥ ८ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी । शिक्षां ।

स्तोतृभ्यः । मा । अति । धग् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥ २६ ॥

विश्वजिते । धनजिते । स्वजिते । सत्राजिते । नृजिते । उर्वराजिते ।

अश्वजिते । गोजिते । अपजिते । भर । इन्द्राय । सोमं । यजताय । हर्यतं ॥ १ ॥

अभिभुवँऽभिभङ्गाय वन्वतेऽपांल्लहाय सहमानाय वेधसे ।
तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सत्रासाहे नम इन्द्राय वोचत ॥ २ ॥
सत्रासाहो जनभक्षो जनलहश्च्यवनो युध्मो अनु जोषमुक्षितः ।
वृतश्चयः सहुरिविद्वारित इन्द्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥ ३ ॥
अननुदो वृषभो दोषतो वधो गम्भीर ऋग्वो असंसृष्टकाव्यः ।
रध्रचोदः श्रथनो वीळितस्पृयुरिन्द्रः सुयज्ञ उपस स्वर्जनत् ॥ ४ ॥
यज्ञेन गालुमप्तुरो विविद्विरे धियो हिन्वाना उशिजो मनीषिणः ।
अभिस्वरा निषदा गा अयस्यय इन्द्रे हिन्वाना द्रविणान्याशत ॥ ५ ॥
इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चित्ति दक्षस्य सुभगत्वमस्मे ।
पोषं रयीणामारिंष्टि तदूनां स्वाङ्गानं वाचः सुदिनत्वमह्नाम् ॥ ६ ॥ २७ ॥

अभिऽभुवँ । अभिऽभङ्गाय । वन्वते । अपांल्लहाय । सहमानाय । वेधसे । तुविग्रये ।
वह्नये । दुष्टरीतवे । सत्राऽसहे । नमः । इन्द्राय । वोचत ॥ २ ॥ सत्राऽसहः ।
जनऽभक्षः । जनऽसहः । च्यवनः । युध्मः । अनु । जोषं । उक्षितः । वृतऽचयः ।
सहुरिः । विद्वुः । अरितः । इन्द्रस्य । वोचं । प्र । कृतानि । वीर्या ॥ ३ ॥ अननुदः ।
वृषभः । दोषतः । वधः । गम्भीरः । ऋग्वो । असंसृष्टकाव्यः । रध्रचोदः । श्रथनः ।
वीळितः । स्पृयुः । इन्द्रः । सुयज्ञः । उपसः । स्वः । जनत् ॥ ४ ॥ यज्ञेन । गालुम् ।
अप्तुरः । विविद्विरे । धियः । हिन्वानाः । उशिजः । मनीषिणः । अभिऽस्वरा ।
निषदा । गाः । अयस्यवः । इन्द्रे । हिन्वानाः । द्रविणानि । आशत ॥ ५ ॥ इन्द्र ।
श्रेष्ठानि । द्रविणानि । धेहि । चित्ति । दक्षस्य । सुभगत्वम् । अस्मे इति । पोषं ।
रयीणा । अरिंष्टि । तदूनां । स्वाङ्गानं । वाचः । सुदिनत्वम् । अह्नाम् ॥ ६ ॥ २७ ॥

अष्ट० २ अध्या० ६ व० २८] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० १ सू० २२

॥ २२ ॥ ऋषिः-शुक्लमदः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-अष्टिः ॥

॥ २२ ॥ त्रि॒क॒द्रु॒केषु॑ म॒हिषो॑ य॒वा॒शि॒रं॑ तु॒वि॒शु॒ष्म॒स्तृ॒पत्सोम॑म॒पि॒वृ॒
द्वि॒ष्णु॒ना सु॒तं यथा॑व॒शत् । स ई॑ म॒माद् म॒हि क॒र्म क॒र्त॒वे म॒हा॒सु॒रं सैनं॑
स॒श्व॒दे॒वो दे॒वं स॒त्यमि॒न्द्रं स॒त्य इ॒न्द्रुः ॥ १ ॥

अ॒ध त्वि॒षी॒माँ अ॒भ्यो॒ज॒सा क्रि॒विं यु॒धाभ॑व॒दा रोद॑सी अ॒पृ॒णद॑स्य म॒ज्मना॑
प्र वा॒वृ॒धे । अ॒ध॒त्ता॒न्यं ज॒ठरे॑ प्रे॒मरि॑च्यत सैनं स॒श्व॒दे॒वो दे॒वं स॒त्यमि॒न्द्रं
स॒त्य इ॒न्द्रुः ॥ २ ॥

सा॒कं जा॒तः क॒र्तु॒ना सा॒कमो॒ज॒सा व॒वक्षि॑थ सा॒कं वृ॒द्धो वी॒र्यैः॑ सा॒सहि॑र्मृ॒धो
विच॑र्षणिः । दा॒ता रा॒धः स्तु॒वते॑ का॒म्यं व॒सु सैनं॑ स॒श्व॒दे॒वो दे॒वं स॒त्यमि॒न्द्रं
स॒त्य इ॒न्द्रुः ॥ ३ ॥

तव॑ त्य॒न्नयै॑ नृ॒तोऽपं॑ इ॒न्द्र प्र॒थमं॑ पू॒र्व्यं दि॒वि प्र॒वाच्यं॑ कृ॒तम् ।

य॒द्दे॒वस्य॑ श॒र्वसा॑ प्रा॒रिणा॑ अ॒मुं रि॒णन्पः॑ ।

श्रु॒वद्वि॒श्वं म॒भ्यादे॒वमो॒ज॒सा वि॒दादूर्जं॑ श॒तक्र॑तुर्वि॒दादि॑षम् ॥ ४ ॥ २८ ॥ २ ॥

त्रि॒क॒द्रु॒केषु॑ । म॒हि॒षः । य॒वऽआ॒शि॒रं । तु॒वि॒शु॒ष्मः । तृ॒पत् । सो॒मं । अ॒पि॒वृत् ।
वि॒ष्णु॒ना । सु॒तं । यथा॑ । अ॒व॒शत् । सः । ई॑ । म॒माद् । म॒हि । क॒र्म । क॒र्त॒वे । म॒हा॒ ।
सु॒रं । सः । ए॒नं । स॒श्वत् । दे॒वः । दे॒वं । स॒त्यं । इ॒न्द्रं । स॒त्यः । इ॒न्द्रुः ॥ १ ॥ अ॒ध॒ ।
त्वि॒षी॒माँ । अ॒भि । ओ॒ज॒सा । क्रि॒विं । यु॒धा । अ॒भ॒वत् । आ । रोद॑सी उ॒ति॒ ।
अ॒पृ॒णत् । अ॒स्य । म॒ज्मना॑ । प्र । वृ॒धे । अ॒ध॒त्त । अ॒न्यं । ज॒ठरे॑ । प्र । ई॑ ।
अ॒रि॒च्य॒त । सः । ए॒नं । स॒श्वत् । दे॒वः । दे॒वं । स॒त्यं । इ॒न्द्रं । स॒त्यः । इ॒न्द्रुः ॥ २ ॥
सा॒कं । जा॒तः । क॒र्तु॒ना । सा॒कं । ओ॒ज॒सा । व॒वक्षि॑थ । सा॒कं । वृ॒द्धः । वी॒र्यैः॑ ।
सा॒सहिः । मृ॒धः । वि॒च॒र्ष॒णिः । दा॒ता । रा॒धः । स्तु॒वते॑ । का॒म्यं । व॒सु । सः । ए॒नं ।
स॒श्वत् । दे॒वः । दे॒वं । स॒त्यं । इ॒न्द्रं । स॒त्यः । इ॒न्द्रुः ॥ ३ ॥ तव॑ । त्यत् । नयै॑ ।
नृ॒तो इति॑ । अपं॑ । इ॒न्द्र । प्र॒थमं॑ । पू॒र्व्यं । दि॒वि । प्र॒वाच्यं॑ । कृ॒तं । यत् । दे॒वस्य॑ ।
श॒र्वसा॑ । प्र । अ॒रि॒णाः । अ॒मुं । रि॒णन् । अपः॑ । भु॒वन् । वि॒श्वं । अ॒भि । अ॒दे॒वं ।
ओ॒ज॒सा । वि॒दात् । ऊ॒र्जं । श॒तऽक्र॑तुः । वि॒दात् । इ॒षं ॥ ४ ॥ २८ ॥

॥ त्रितीयोऽनुवाकः ॥

॥ २३ ॥ ऋषि—रुत्समदः । देवता—बृहस्पति । छन्दः—जगती ॥

॥ २३ ॥ ग॒णानां॑ त्वा ग॒णप॑तिं ह॒वाम॑हे क॒वि क॑र्त्त॒नामु॑पमश्र॑वस्तमम् ।

ज्ये॒ष्ठराजं॑ ब्रह्म॑णां ब्रह्म॑णस्प॒त आ नः॑ शृ॒ण्वन्नू॒तिभिः॑ सी॒द् सा॒दनम् ॥ १ ॥

दे॒वाश्चित्ते॑ अ॒सुर्य॑ प्र॒चेत॑सो बृ॒हस्प॑ते य॒ज्ञियं॑ भा॒गमा॑नशुः ।

उ॒त्ता इ॒व सूर्यो॑ ज्योति॑षा म॒हो वि॒श्वेषा॑मिज्ज॒निता॑ ब्रह्म॑णामसि ॥ २ ॥

आ वि॒वाध्या॑ परि॒राप॑स्तमांसि च ज्योति॑ष्मन्तं रथं॑ मृ॒तस्य॑ तिष्ठसि ।

बृ॒हस्प॑ते भी॒सम॑मि॒न्द्रम॑भेनं रक्षो॒ह्णं गो॒त्रभि॑दं स्व॒र्विद॑म् ॥ ३ ॥

सु॒नीति॑भिर्नयसि त्राय॑से ज॒नं यस्तु॑भ्यं दा॒द्यान्न॑ तम॒हो अ॑श्रवत् ।

ब्र॒ह्म॒ह्मि॒प॒त॒त॒प॒नो म॑न्युभीर॑सि बृ॒हस्प॑ते म॒हि त॑त्तं म॒ह्मि॒त्यन॑न् ॥ ४ ॥

ग॒णानां॑ । त्वा । ग॒णप॑तिं । ह॒वाम॑हे । क॒वि । क॑र्त्त॒ना । उ॒पम॑श्र॒वः । तमं॑ ।
ज्ये॒ष्ठराजं॑ । ब्रह्म॑णां । ब्रह्म॑णः । प॒ते । आ । नः॑ । शृ॒ण्वन् । उ॒ति॒भिः । सी॒द् ।
सा॒दनं ॥ १ ॥ दे॒वाः । चि॒त् । ते । अ॒सुर्य॑ । प्र॒चेत॑सः । बृ॒हस्प॑ते । य॒ज्ञियं॑ । भा॒गं ।
आ॒नशुः । उ॒ताऽइ॒व । सूर्यो॑ । ज्योति॑षा । म॒हः । वि॒श्वेषा॑ । ज॒न । ज॒निता॑ । ब्रह्म॑णां ।
अ॒सि ॥ २ ॥ आ । वि॒वाध्या॑ । परि॒राप॑ः । तमा॑ंसि । च । ज्योति॑ष्मन्तं । रथं॑ ।
मृ॒तस्य॑ । तिष्ठ॑सि । बृ॒हस्प॑ते । भी॒सं । अ॒सि॒न्द्रम॑भेनं । रक्षो॒ह्मन् । गो॒त्रभि॑दं ।
स्व॒र्विद॑म् ॥ ३ ॥ सु॒नीति॑भिः । नय॑सि । त्राय॑से । ज॒नं । यः । तु॑भ्यं । दा॒द्यान्न॑ ।
तम॒हो । अ॑श्रवत् । ब्र॒ह्म॒ह्मि॒प॒त॒त॒प॒नः । म॑न्युऽभीः । अ॒सि । बृ॒हस्प॑ते ।
म॒हि । त॑त्तं । ने । म॒ह्मि॒त्यन॑न् ॥ ४ ॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्च नारातयस्मितिर्न द्याविनः ।
विश्वा इदस्माध्वरसो वि वाघसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥ ५ ॥ २९ ॥
त्वं नो गोपाः पथिकृद्धिचक्षणस्तवं व्रतार्य मतिभिर्जरामहे ।
वृहस्पते यो नो अभि द्वरो दधे स्वा तं मर्मर्तु दुच्छुना हरस्वती ॥ ६ ॥
उत वा यो नो मर्चयादनगसोऽरातीवा मर्तः सानुक्रो वृकः ।
वृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि ॥ ७ ॥
व्रातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पर्तारधिवक्तारमस्मयुम् ।
वृहस्पते देवनिदो नि वर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुम्नमुन्नशन् ॥ ८ ॥
त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा वसु मनुष्या ददीमहि ।
या नो दूरे तळितो या अरातयोऽभि सन्ति जम्भया ता अनमसः ॥ ९ ॥

न । तं । अंहः । न । दुःइतं । कृतः । चन । न । अरातयः । तितिरुः । न ।
द्याविनः । विश्वाः । इत् । अस्मात् । ध्वरसः । वि । वाघसे । यं । सुगोपाः ।
रक्षसि । ब्रह्मणः । पते ॥ ५ ॥ २९ ॥ त्वं । नः । गोपाः । पथिकृद् । विचक्षणः ।
तव । व्रतार्य । मतिभिः । जरामहे । वृहस्पते । यः । नः । अभि । द्वरः । दधे ।
स्वा । तं । मर्मर्तु । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६ ॥ उत । वा । यः । नः । मर्चयात् ।
अनागसः । अरातिऽवा । मर्तः । सानुक्रः । वृकः । वृहस्पते । अप । तं । वर्तय ।
पथं । सुगं । नः । अस्यै । देववीतये । कृधि ॥ ७ ॥ व्रातारं । त्वा । तनूनां ।
हवामहे । अवस्पर्तः । अधिवक्तारं । अस्मयुं । वृहस्पते । देवनिदः । नि ।
वर्हय । मा । दुःइवाः । उत्तरं । सुम्नं । उत् । नगन् ॥ ८ ॥ त्वया । वयं ।
सुवृधा । ब्रह्मणः । पते । स्पार्हा । वसु । मनुष्या । आ । ददीमहि । याः । नः ।
दूरे । तळितः । याः । अरातयः । अभि । सन्ति । जम्भया । ताः । अनमसः ॥ ९ ॥

अष्ट० २ अध्या० ६ व० ३०, ३१] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू० २३

त्वया वयस्तुतमं धीमहे वयो बृहस्पते परिणा सस्मिना युजा ।
 मा नो दुःशंसा अभिदिप्सुरीशत प्र सुशंसा मतिभिस्तारिषीमहि ॥ १० ॥ ३० ॥
 अननुदो वृषभो जगिराह्वं निष्टसा शत्रुं पृतनासु सासहिः ।
 असि सत्य ऋणया ब्रह्मणस्पत उग्रस्य चिहमिता वीरुहर्षिणः ॥ ११ ॥
 अदेवेन मनसा यो रिषण्यति गासासुयो मन्यमानो जिघांसति ।
 बृहस्पते सा प्रणक्तस्य नो वयो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य शर्धतः ॥ १२ ॥
 भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गन्ता वाजेषु सन्ति धनन्धनम् ।
 विश्वा इद्यों अभिदिप्स्योऽसुधो बृहस्पतिर्वि चवर्हा रथो इव ॥ १३ ॥
 तेजिष्ठया तपनी रक्षसस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्यम् ।
 आबिरतत्कृष्व यदस्त उक्थ्यं बृहस्पते वि परिणायो अर्दय ॥ १४ ॥

त्वया । वयं । उत्तमं । धीमहे । वयोः । बृहस्पते । परिणा । सस्मिना । युजा ।
 मा । नः । दुःशंसाः । अभिदिप्सुः । ईशत । प्र । सुशंसाः । मतिभिः ।
 तारिषीमहि ॥ १० ॥ ३० ॥ अननुदः । वृषभः । जगिः । आह्वं । निःशंसा ।
 शत्रुं । पृतनासु । सासहिः । असि । सत्यः । ऋणयाः । ब्रह्मणः । स्पते । उग्रस्य ।
 चिह् । हमिता । वीरुहर्षिणः ॥ ११ ॥ अदेवेन । मनसा । यः । रिषण्यति ।
 गासां । उग्रः । मन्यमानः । जिघांसति । बृहस्पते । सा । प्रणक्तः । तस्य । नः ।
 वधः । नि । कर्म । मन्युं । दुःशंस्य । शर्धतः ॥ १२ ॥ भरेषु । हव्यः । नमसा ।
 उपसद्यः । गन्ता । वाजेषु । सन्ति । धनं । धनम् । विश्वाः । इन् । अयः । अभि-
 दिप्सवः । सुधो । बृहस्पतिः । वि । चवर्हा । रथो इव ॥ १३ ॥ तेजिष्ठया । तपनी ।
 रक्षसः । तप । ये । त्वा । निदे । दधिरे । दृष्टवीर्यम् । आदिः । तत् । कृष्व । यत् ।
 अर्दय । ते । उक्थ्यं । बृहस्पते । वि । परिणायः । अर्दय ॥ १४ ॥

बृहस्पते॒ अ॒ति॒ य॒द॒र्यो॒ अ॒र्ही॒द्यु॒म॒द्वि॒भा॒ति॒ क॒र्तु॒म॒ज्ज॒ने॒षु ।

य॒दी॒द॒य॒च्छ॒र्व॒स॒ क॒त॒प्र॒जा॒त॒ त॒द॒स्मा॒सु॒ द्र॒वि॒णं॒ धे॒हि॒ चि॒त्र॒म् ॥ १५ ॥ ३१ ॥

मा॒ नः॒ स्ते॒ने॒भ्यो॒ ये॒ अ॒भि॒ बृ॒ह॒स्प॒दे॒ नि॒रा॒मि॒णो॒ रि॒प॒वो॒ऽज्ञे॒षु॒ जा॒गृ॒धुः ।

आ॒ दे॒वा॒ना॒ओ॒ह॒ते॒ वि॒ व्र॒यो॒ ह॒दि॒ बृ॒ह॒स्प॒ते॒ न॒ परः॒ सा॒म्नो॒ वि॒दुः ॥ १६ ॥

वि॒श्वे॒भ्यो॒ हि॒ त्वा॒ भु॒व॒ने॒भ्य॒स्परि॒ त्व॒ष्टा॒ज॒न॒त्सा॒मः॒सा॒मः॒ क॒विः ।

स॒ ऋ॒ण॒चि॒द्रे॒ण॒या॒ ब्र॒ह्म॒ण॒र॒प॒ति॒र्द्द॒हो॒ ह॒न्ता॒ म॒ह॒ क॒त॒स्य॒ ध॒र्त॒रि॒ ॥ १७ ॥

त॒व॒ श्रि॒ये॒ व्य॒जि॒ही॒त॒ प॒र्व॒तो॒ ग॒वां॒ गो॒त्र॒मु॒द॒सृ॒जो॒ य॒द॒ङ्गि॒रः ।

इ॒न्द्रे॒ण॒ यु॒जा॒ त॒र्ष॒सा॒ परी॒वृ॒तं॒ बृ॒ह॒स्प॒ते॒ नि॒र॒पा॒मो॒ब्जो॒ अ॒र्ण॒व॒म् ॥ १८ ॥

ब्र॒ह्म॒ण॒स्प॒ते॒ त्व॒म॒स्य॒ य॒न्ता॒ सू॒क्त॒स्य॒ वो॒धि॒ त॒न॒यं॒ च॒ जि॒न्व ।

वि॒श्वं॒ त॒द्भ॒द्रं॒ य॒द॒व॒न्ति॒ दे॒वा॒ बृ॒ह॒द्भ॒दे॒म॒ वि॒द॒थे॒ सु॒वी॒राः ॥ १९ ॥ ३२ ॥ ६ ॥

बृहस्पते । अति । यत् । अर्यः । अर्हीत् । द्युऽमत् । विऽभाति । कर्तुऽमत् । जनेषु ।

यत् । दीदयत् । शर्वसा । कृतऽप्रजात । तत् । अस्मासु । द्रविणं । धेहि ।

चित्रं ॥ १५ ॥ ३१ ॥ मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । दृहः । पदे । निरामिणः ।

रिपवः । अज्ञेषु । जगृधुः । आ । देवानां । ओहते । वि । व्रयः । हृदि । बृहस्पते ।

न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥ विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि ।

त्वष्टा । अर्जनत् । साम्नःऽसाम्नः । कविः । सः । ऋणऽचित् । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः ।

पतिः । दृहः । हन्ता । महः । कृतस्य । धर्तरि ॥ १७ ॥ तव । श्रिये । वि ।

वि । अजिहीत । पर्वतः । गवां । गोत्रं । उत्ऽअसृजः । यत् । अंगिरः । इन्द्रेण ।

युजा । तर्षसा । परिऽवृत्तं । बृहस्पते । निः । अपां । औब्जः । अर्णवं ॥ १८ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य । वोधि । तनयं । च । जिन्व ।

विश्वं । तन् । भद्रं । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । बदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १९ ॥

॥ इति द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ अथ द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥



॥ २४ ॥ ऋषिः-गृत्समदः । देवता-ब्रह्मणस्पतिः । छन्दः-जगती ॥

॥ २४ ॥ सेमामविद्वद्दि प्रभृति य ईशिषेऽया विधेम नवया महा गिरा ।

यथा नो मीद्वान्स्तवते सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो मतिम् ॥ १ ॥

यो नत्त्वान्यनमन्त्योजसोतादर्दमन्युना शम्बराणि वि ।

प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविंशदसुमन्तं वि पर्वतम् ॥ २ ॥

तदेवानां देवतमाय कर्त्वमश्रुन्द्वाव्रदन्त वीळिता ।

उद्गा आजदभिन्द्ब्रह्मणा वलमर्गहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥ ३ ॥

अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत् ।

तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दशो बहु साकं सिसिचुस्तसमुद्रिणम् ॥ ४ ॥

॥ अथ द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥



सः । इमा । अविद्वद्दि । प्रभृति । यः । ईशिषे । अया । विधेम । नवया ।

महा । गिरा । यथा । नः । मीद्वान् । स्तवते । सखा । तव । बृहस्पते । सीषधः ।

सः । उत । नः । मति ॥ १ ॥ यः । नत्त्वानि । अनमत् । नि । ओजसा । उत ।

अदर्दः । मन्युना । शम्बराणि । वि । प्र । अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः ।

आ । च । अविंशत् । वसुसुमन्तं । वि । पर्वतं ॥ २ ॥ तत् । देवानां । देवतमाय ।

कर्त्तुम् । अश्रुन्द्वा । व्रदन्त । वीळिता । उद्गा । गाः । आजन् । अभिन्त ।

ब्रह्मणा । वलम् । अर्गहत् । तमः । वि । व्यचक्षयत् । स्वर्गिति स्वः ॥ ३ ॥

अश्मास्यमवतम् । ब्रह्मणः । पतिः । मधुधारम् । अभि । यम् । ओजसा ।

अतृणत् । तम् । एव । विश्वे । पपिरे । स्वः । उद्गा । बहु । साकम् । सिसिचुः । उत्तम् ।

उद्रिणम् ॥ ४ ॥

सना ता का चिद्भुवना भवीत्वा माद्भिः शरद्भिर्दुरो वरन्त वः ।

अयंतन्ता चरतो अन्यदन्यदिद्या चकार वयुना ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥ १ ॥

अभिनक्षन्तो अभि ये तमानशुनिधि पणीनां परमं गुहां हितम् ।

ते विद्वांसः प्रतिचक्ष्यान्ता पुनर्यत उ आयन्तदुदीयुराविशम् ॥ ६ ॥

ऋतावानः प्रतिचक्ष्यान्त पुनरात आ तस्थुः कवयो महस्पथः ।

ते बाहुभ्यां धमितमग्निमश्मनि नकिः पो अस्त्यरणो जहुहि तम् ॥ ७ ॥

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना ।

तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षंसो दृशये कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

सना । ता । का । चित् । भुवना । भवीत्वा । मात्भिः । शरत्भिः । दुरः । वरन्त ।

वः । अयंतन्ता । चरतः । अन्यत् अन्यत् । इत् । या । चकार । वयुना । ब्रह्मणः ।

पतिः ॥ ५ ॥ १ ॥ अभिनक्षन्तः । अभि । ये । तं । आनशुः । निधि । पणीनां ।

परमं । गुहां । हितं । ते । विद्वांसः । प्रतिचक्ष्यं । अन्ता । पुनः । यतः । ऊं इति ।

आयन् । तत् । उत् । ईयुः । आविशं ॥ ६ ॥ ऋतावानः । प्रतिचक्ष्यं । अन्ता ।

पुनः । आ । अतः । आ । तस्थुः । कवयः । महः । पथः । ते । बाहुभ्यां धमितं ।

अग्नि । अश्मनि । नकिः । सः । अस्ति । अरणः । जहुः । हि । तं ॥ ७ ॥

ऋतज्येन । क्षिप्रेण । ब्रह्मणः । पतिः । यत्र । वष्टि । प्र । तत् । अश्नोति । धन्वना

तस्य । साध्वीः । इषवः । याभिः । अस्यति । नृचक्षंसः । दृश्ये । कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० २,३] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू० २४

स संज्ञयः स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।

चाक्ष्मो यद्वाजं भरते मती धनादित्सूर्यस्तपति तप्यतुर्वधा ॥ ९ ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदत्राणि राध्या ।

हृमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुञ्जते विशाः ॥ १० ॥ २ ॥

पोऽवरे वृजने विश्वथा विभुर्महामु रण्वः शर्वसा ववक्षिथ ।

स देवो देवान्प्रति पप्रथे पृथु विश्वेद् ता परिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ ११ ॥

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिदारपश्चन प्र मिनन्ति व्रतं वाम् ।

अच्छेन्द्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजेव वाजिना जिगातम् ॥ १२ ॥

सः । संज्ञयः । सः । विज्ञयः । पुरःऽहितः । सः । सुऽस्तुतः । सः । युधि । ब्रह्मणः ।
पतिः । चाक्ष्मः । यत् । वाजं । भरते । मती । धना । आत् । इत् । सूर्यः । तपति । तप्यतुः ।
वधा ॥ ९ ॥ विभु । प्रभु । प्रथमं । मेहनावतः । बृहस्पतेः । सुविदत्राणि । राध्या ।
हृमा । सातानि । वेन्यस्य । वाजिनः । येन । जनाः । उभये । भुञ्जते । विशाः ।
॥ १० ॥ २ ॥ यः । अवरे । वृजने । विश्वथा । विभुः । महा । मु । रण्वः ।
शर्वसा । ववक्षिथ । सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु । विश्वो । इत् ।
उं । इति । ता । परिभूः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११ ॥ विश्वं । सत्यं । मघवाना ।
युवोः । इत् । आपः । चन । प्र । मिनन्ति । व्रतं । वाम् । अच्छे । द्वा । ब्रह्मणस्पती । इति ।
विः । नः । अक्षे । युजेव । वाजिना । जिगातम् ॥ १२ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० ३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० १]

उ॒ताशि॒ष्ठा अ॒नु शृ॒ण्वन्ति॒ व॒ह्नयः॒ स॒भेयो॒ विप्रो॑ भ॒रते॒ म॒ती ध॒ना ।

वी॒ळुद्वे॒षा अ॒नु व॒शा ऋ॒णमा॑द॒दिः स॒ ह वा॒जी सं॒मिथे॒ ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥ १३ ॥

ब्रह्म॑ण॒स्पते॑र॒भव॑यथाव॒शं स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि॒ कर्मा॑ करि॒ष्यतः॑ ।

यो गा उ॒दाज॒त्स दि॒वे वि चा॑भजन्म॒हीव॑ री॒तिः शर्व॑सा॒सरत्पृ॑थक् ॥ १४ ॥

ब्रह्म॑ण॒स्पते॒ सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑ रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो व॑यंस्वतः ।

वी॒रेषु॑ वी॒राँ उ॒प पृ॒ङ्धि न॒स्त्वं यदी॑शा॒नो ब्रह्म॑णा वे॒षि मे॒ हव॑म् ॥ १५ ॥

ब्रह्म॑ण॒स्पते॒ त्वम॑स्य य॒न्ता सू॒क्तस्य॑ वो॒धि त॑नयं च जि॒न्व ।

वि॒श्वं तद्भ॒द्रं यद॑वन्ति दे॒वा बृ॒हद॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ १६ ॥ ३ ॥

उ॒त । आ॒शि॒ष्ठाः । अ॒नु । शृ॒ण्व॒न्ति । व॒ह्नयः । स॒भेयः । वि॒प्रः । भ॒र॒ते । म॒ती । ध॒ना ।
वी॒ळु॒द्वे॒षाः । अ॒नु । व॒शा । ऋ॒णं । आ॒द॒दिः । सः । ह । वा॒जी । सं॒मि॒थे । ब्रह्म॑णः ।
प॒तिः ॥ १३ ॥ ब्रह्म॑णः । प॒तेः । अ॒भवत् । यथा॑व॒शं । स॒त्यः । म॒न्युः । म॒हि ।
कर्मा॑ । क॒रि॒ष्य॒तः । यः । गाः । उ॒त्त॒ज॒त् । सः । दि॒वे । वि । च । अ॒भ॒जत् ।
म॒ही॒व । री॒तिः । शर्व॑सा । अ॒सरत् । पृ॑थक् ॥ १४ ॥ ब्रह्म॑णः । प॒ते । सु॒य॒म॒स्य ।
वि॒श्वहा॑ । रा॒यः । स्या॑म । र॒थ्यः । व॑यंस्वतः । वी॒रेषु॑ । वी॒रान् । उ॒प । पृ॒ङ्धि । नः ।
त्वं । यत् । ई॒शानः । ब्रह्म॑णा । वे॒षि । मे । हव॑म् ॥ १५ ॥ ब्रह्म॑णः । प॒ते । त्वं ।
अ॒स्य । य॒न्ता । सू॒क्तस्य॑ । वो॒धि । त॑नयं । च । जि॒न्व । वि॒श्वं । तत् । भ॒द्रं । प॒त् ।
अ॒व॒न्ति । दे॒वाः । बृ॒हत् । व॒दे॒म । वि॒दथे॑ । सु॒वी॒राः ॥ १६ ॥ ३ ॥

॥ २५ ॥ ऋषिः-गृत्समदः । देवता-ब्रह्मणस्पतिः । छन्दः-जगती ॥

॥२५॥ इन्धानो अग्निं वनवद्वनुष्यतः कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत् ।

जातेन जातमति स प्र संसृते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ १ ॥

वीरेभिर्वीरान्वनवद्वनुष्यतो गोभीं रयिं पप्रथद्वोधति त्मना ।

तोक् च तस्य तनयं च वर्धते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २ ॥

सिन्धुर्न क्षोदः शिमीवाँ ऋघायतो वृषेव वर्ध्रारभि वष्टयोजसा ।

अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

तस्मा अर्पन्ति दिव्या असश्चतः स सत्वभिः प्रथमो गोषु गच्छति ।

अनिभृष्टतविषिहन्त्योजसा ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४ ॥

तस्मा इद्विष्वे धुनयन्त सिन्धवोऽच्छिद्रा शर्म दधिरे पुरुणि ।

देवानां सुम्ने सुभगः स एधते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥ ४ ॥

इन्धानः । अग्निः । वनवत् । वनुष्यतः । कृतब्रह्मा । शूशुवत् । रातहव्यः ।

इत् । जातेन । जातम् । अतिः । सः । प्र । संसृते । ययं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः ।

पतिः ॥ १ ॥ वीरेभिः । वीरान् । वनवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रयिं । पप्रथत् ।

वोधति । त्मना । तोक् । च । तस्य । तनयं । च । वर्धते । ययं । युजं । कृणुते ।

ब्रह्मणः । पतिः ॥ २ ॥ सिन्धुः । न । क्षोदः । शिमीज्वान् । ऋघायतः । वृषाङ्गव ।

वर्ध्रान् । अभि । वष्टि । ओजसा । अग्नेऽङ्गव । प्रसितिः । न । अहम् । वर्तवे । ययं ।

युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥ तस्मै । अर्पन्ति । दिव्याः । असश्चतः । सः ।

सत्वभिः । प्रथमः । गोषु । गच्छति । अनिभृष्टतविषिः । हन्ति । ओजसा । ययं ।

युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४ ॥ तस्मै । इत् । विष्वे । धुनयन्त । मिथेवः ।

अस्तिप्र । शर्म । दधिरे । पुरुणि । देवानां । सुम्ने । सुभगः । सः । एधते । ययं ।

युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥ ४ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० ५] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू०

॥ २६ ॥ ऋषि—गृत्समव. । देवता—ब्रह्मणस्पतिः । छ ट. —जगती ॥

॥ २६ ॥ ऋजुरिच्छंसां वनवदनुष्यतो देवयन्निददेवयंतमभ्यन्तत् ।

सुप्रावीरिद्वनवत्पृत्सु दुष्टरं यज्वेदयज्योर्वि भजानि भोजनम् ॥ १ ॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्यै ।

हविष्कृणुष्व सुभगो यथासंसि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥ २ ॥

स इज्जनैन स विशा स जन्मना स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः ।

देवानां यः पितरंमाविवांसति श्रद्धामेना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥ ३ ॥

यो अस्मै हव्यैर्घृतवद्विरविधत्प्र तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः ।

उरुष्यतीमंहसो रक्षती रिषोऽंहोश्चिदस्मा उरुचकिरद्भुतः ॥ ४ ॥ ५ ॥

ऋजुः । इत् । शंसः । वनवत् । अनुष्यतः । देवयन् । इत् । अदेवयन्तं
अभि । असत् । सुप्रऽअवीः । इत् । वनवत् । पृत्सु । दुष्टरं । यज्वा । इत्
अयज्योः । वि । भजाति । भोजनं ॥ १ ॥ यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः ।
भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृत्रस्तूर्यै । हविः । कृणुष्व । सुभगः । यथा । असंसि ।
ब्रह्मणः । पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥ २ ॥ सः । इन् । जनेन । सः । विशा ।
सः । जन्मना । सः । पुत्रैः । वाजं । भरते । धना । नृभिः । देवानां । यः । पितरं ।
आऽविवांसति । श्रद्धाऽमेनाः । हविषा । ब्रह्मणः । पतिं ॥ ३ ॥ यः । अस्मै । हव्यैः ।
घृतवत्सुभिः । अविधत् । प्र । तं । प्राचा । नयति । ब्रह्मणः । पतिः । उरुष्यति ।
ई । अंहसः । रक्षति । रिषः । अंहोः । चित् । अस्मै । उरुचकिः । अद्भुतः ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ २७ ॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-आदित्य । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥२७॥ इ॒मा गि॒र आ॒दि॒त्येभ्यो॑ घृ॒तस्त्रूः॑ स॒नाद्राज॑भ्यो जु॒ह्वा जु॒होमि॑ ।

शृ॒णोतु॑ मि॒त्रो अ॒र्य॒मा भ॒गो न॑स्तुविजा॒तो वरु॑णो दक्षो अं॒शः ॥ १ ॥

इ॒मं स्तोमं॑ स॒क॒तवो॑ मे अ॒द्य मि॒त्रो अ॒र्य॒मा वरु॑णो जु॒पन्त॑ ।

आ॒दि॒त्यासः॑ शुच॑यो धा॒र॒पू॒ता अ॒वृ॒जिना॑ अन॒व॒द्या अ॒रि॒ष्टाः ॥ २ ॥

त आ॒दि॒त्यासं॑ उ॒रवो॑ ग॒भी॒रा अ॒द॒व्धासो॑ दि॒प्स॒न्तो भूर्य॑क्षाः ।

अ॒न्तः प॑श्यन्ति वृ॒जि॒नोत॑ सा॒धु सर्वे॑ राज॑भ्यः पर॒मा चि॒दन्ति॑ ॥ ३ ॥

धा॒रय॑न्त आ॒दि॒त्यासो॑ जग॒त्स्था दे॒वा वि॒श्वस्य॑ भु॒व॒नस्य॑ गो॒पाः ।

दी॒र्घाधि॑यो रक्ष॑माणा अ॒सुर्य॑मृ॒तावा॑न॒श्चय॑माना ऋ॒णानि॑ ॥ ४ ॥

इ॒माः । गि॒रः । आ॒दि॒त्येभ्यः॑ । घृ॒तस्त्रूः॑ । स॒नात् । राज॑भ्यः । जु॒ह्वा ।
जु॒होमि॑ । शृ॒णोतु॑ । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । भ॒गः । नः॑ । तु॒वि॒ज्जा॒तः । वरु॑णः । दक्षः ।
अं॒शः ॥ १ ॥ इ॒मं । स्तोमं॑ । स॒क॒तवः॑ । मे । अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः ।
जु॒पन्त॑ । आ॒दि॒त्यासः॑ । शुच॑यः । धा॒र॒पू॒ताः । अ॒वृ॒जिनाः॑ । अन॒व॒द्याः । अ॒रि॒ष्टाः ॥ २ ॥
ते । आ॒दि॒त्यासः॑ । उ॒रवः॑ । ग॒भी॒राः । अ॒द॒व्धासः॑ । दि॒प्स॒न्तः । भूरि॑अ॒भाः ।
अ॒न्तरि॑ति । प॑श्यन्ति । वृ॒जि॒ना । उ॒व । सा॒धु । सर्वे॑ । राज॑भ्यः । पर॒मा । चि॒त् ।
अ॒न्ति ॥ ३ ॥ धा॒रय॑न्तः । आ॒दि॒त्यासः॑ । जग॑त् । स्थाः । दे॒वाः । वि॒श्वस्य॑ । भु॒व॒नस्य॑ ।
गो॒पाः । दी॒र्घाधि॑यः । रक्ष॑माणाः । अ॒सुर्य॑ । मृ॒तावा॑नः । च॒य॑मानाः । ऋ॒णानि॑ ॥ ४ ॥

विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्यमन्भय आ चिन्मयोभु ।

युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ परि श्वभ्रैव दुरितानि वृज्याम् ॥ ५ ॥ ६ ॥

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पन्था अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।

तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहन्तु शर्म ॥ ६ ॥

पिपर्तु नो अदिती राजपुत्राति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।

बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्माप स्याम पुरुवीरा अरिष्ठाः ॥ ७ ॥

तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीरुत द्यून्त्रीणि व्रता विदथे अन्तरैषाम् ।

ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन्वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥

त्री रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।

अस्वमजो अनिमिषा अदब्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥

विद्यां । आदित्याः । अवसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् । भये । आ । चित् ।
मयःऽभु । युष्माकं । मित्रावरुणा । प्रणीतौ । परि । श्वभ्राऽश्व । दुःऽदितानि ।
वृज्यां ॥ ५ ॥ ६ ॥ सुगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पन्थाः । अनृक्षरः । वरुण ।
साधुः । अस्ति । तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः ।
दुःऽपरिहन्तु । शर्म ॥ ६ ॥ पिपर्तु । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि ।
अर्यमा । सुगेभिः । बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम । पुरुऽवीराः ।
अरिष्ठाः ॥ ७ ॥ तिस्रः । भूमीः । धारयन् । त्रीन् । उत । द्यून् । त्रीणि । व्रता ।
विदथे । अन्तः । एषां । ऋतेन । आदित्याः । महि । वः । महित्वं । तत् । अर्यमन् ।
वरुण । मित्र । चारु ॥ ८ ॥ त्री । रोचना । दिव्या । धारयन्त । हिरण्ययाः ।
शुचयः । धारऽपूताः । अस्वमजः । अनिमिषाः । अदब्धाः । उरुऽशंसाः । ऋजवे ।
मर्त्याय ॥ ९ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० ७,८] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू० २७

त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा ये च देवा असुर ये च मर्ताः ।

शतं नो रास्व शरदो विचक्षेऽक्षयामयूंषि सुधितानि पूर्वा ॥ १० ॥ ७ ॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सुव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।

पाक्या चिद्वसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरक्षयाम् ॥ ११ ॥

यो राजभ्य ऋतुभिभ्यो ददाश यं वर्धयन्ति पुष्टयश्च नित्याः ।

स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावां विदधेषु प्रशस्तः ॥ १२ ॥

शुचिरपः स्यवसा अदव्य उप क्षेति वृद्धव्याः सुवीरः ।

नकिष्टं घन्त्यन्ति न दूराद्य आदित्यानां भवन्ति प्रणीतौ ॥ १३ ॥

३ । विश्वेषां । वरुण । असि । राजा । ये । च । देवाः । असुर । ये । च । मर्ताः ।
तं । नः । रास्व । शरदः । विचक्षे । अक्षयाम् । अयूंषि । सुधितानि ।
र्वा ॥ १० ॥ ७ ॥ न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सुव्या । न । प्राचीनम् ।
मादित्याः । न । उत । पश्चा । पाक्या । चित् । वसवः । धीर्या । चित् । युष्मानीतः ।
अभयं । ज्योतिः । अक्षयाम् ॥ ११ ॥ यः । राजभ्यः । ऋतुभिभ्यः । ददाश । यं ।
वर्धयन्ति । पुष्टयः । च । नित्याः । सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुदावां ।
विदधेषु । प्रशस्तः ॥ १२ ॥ शुचिः । अपः । स्यवसाः । अदव्यः । उप । क्षेति ।
वृद्धव्याः । सुवीरः । नकिः । तं । घन्ति । अन्तिनः । न । दूरात् । यः ।
आदित्यानां । भवन्ति । प्रणीतौ ॥ १३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० ८] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू० २७

अदिते मित्र वरुणोत मृळ यद्रौ वयं चक्रुमा कच्चिदागः ।

उर्वश्यामभयं ज्योतिरिन्द्र मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः ॥ १४ ॥

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टि सुभगो नाम पुण्यन् ।

उभा क्षयावाजयन्त्याति पृत्सूभावर्धौ भवतः साधू अस्मै ॥ १५ ॥

या वो माया अभिद्रुहे यजत्राः पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।

अश्वीव तां अति येष रथेनारिष्ठा उरावा शर्मन्तस्याम ॥ १६ ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदान आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादवं स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७ ॥ ८ ॥

अदिते । मित्र । वरुण । उत । मृळ । यत् । वः । वयं । चक्रुम । कत् । चित् ।
आगः । उरु । अश्यां । अभयं । ज्योतिः । इन्द्र । मा । नः । दीर्घाः । अभि । नशन् ।
तमिस्राः ॥ १४ ॥ उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति संज्ञीची । दिवः ।
वृष्टि । सुभगः । नाम । पुण्यन् । उभा । क्षयां । आऽजयन् । याति । पृत्सु ।
उभौ । अर्धौ । भवतः । साधू इति । अस्मै ॥ १५ ॥ याः । वः । मायाः । अभिद्रुहे ।
यजत्राः । पाशाः । आदित्याः । रिपवः । विचृत्ताः । अश्वीऽव । तान् । अति ।
येष । रथेन । अरिष्ठाः । उरौ । आ । शर्मन् । स्याम ॥ १६ ॥ मा । अहं । मघोनः ।
वरुण । प्रियस्य । भूरिदानः । आ । विदं । शूनं । आपेः । मा । रायः । राजन् ।
सुयमात् । अवं । स्थां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १७ ॥ ८ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० ९] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू० २८

॥ २८ ॥ ऋषि-गुत्तमः । देवता-वरुणः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ २८ ॥ इ॒दं क॒वेरा॒दित्यस्य॑ स्व॒राजो॑ वि॒श्वानि॑ मा॒न्त्यभ्य॑स्तु म॒हा ।

अति॑ यो म॒न्द्रो य॒जथा॑य दे॒वः सु॒कीर्तिं॑ भि॒क्षे वरु॑णस्य भू॒रैः ॥ १ ॥

तव॑ व्र॒ते सु॒भगा॑सः स्याम स्वा॒ध्यां वरु॑ण तुष्टु॒वांसः॑ ।

उ॒पाय॑न उ॒पसां॑ गोमतीनाम॒ग्रयो॑ न ज॒रमा॑णा अ॒नु धू॑न् ॥ २ ॥

तव॑ स्याम पु॒रुवी॑रस्य श॒र्मन्नु॒रुशंस॑स्य वरु॒ण प्र॑णेतः ।

यू॒यं नः॑ पु॒त्रा अ॒दिते॑रद॒व्या अ॒भि क्षेम॑ध्वं यु॒ज्याय॑ दे॒वाः ॥ ३ ॥

प्र सी॒मादि॒त्यो अ॒सृज॑ष्ठि॒धत्ता॑ ऋ॒तं सिन्ध॑वो वरु॒णस्य॑ यन्ति ।

न श्रा॑म्यन्ति न वि सु॒चन्त्ये॑ते व॒यो न प॑सू रघु॒या परि॑जमन् ॥ ४ ॥

इ॒दं । क॒वेः । आ॒दि॒त्यस्य॑ । स्व॒राजः॑ । वि॒श्वानि॑ । सं॒ति । अ॒भि । अ॒स्तु ।
म॒हा । अति॑ । यः । म॒न्द्रः । य॒जथा॑य । दे॒वः । सु॒की॒र्ति । भि॒क्षे । वरु॑णस्य ।
भू॒रैः ॥ १ ॥ तव॑ । व्र॒ते । सु॒भगा॑सः । स्या॒म । सु॒आ॒ध्याः । वरु॑ण । तु॒स्तु॒वांसः॑ ।
उ॒पा॒य॒ने । उ॒पसां॑ । गो॒मती॑नां । अ॒ग्रयः॑ । न । ज॒रमा॑णाः । अ॒नु । धू॑न् ॥ २ ॥
तव॑ । स्या॒म । पु॒रु॒वी॒रस्य॑ । श॒र्मन् । उ॒रु॒शंस॑स्य । वरु॑ण । प्र॒णे॒त॒रिति॑ प्र॒णे॒तः । यू॒यं ।
नः । पु॒त्राः । अ॒दि॒तेः । अ॒द॒व्याः । अ॒भि । क्षे॒म॒ध्वं । यु॒ज्याय॑ । दे॒वाः ॥ ३ ॥ प्र ।
सी॒मा । आ॒दि॒त्यः । अ॒सृ॒जत् । वि॒सृ॒ज॒ता । ऋ॒तं । सिन्ध॑वः । वरु॑णस्य । य॒न्ति । न ।
श्रा॑म्यन्ति । न । वि । सु॒च॒न्ति । ए॒ते । व॒यः । न । प॑सूः । रघु॒या । परि॑जमन् ॥ ४ ॥

वि मच्छ्रथाय रशनामिवागं ऋध्यामं ते वरुण खामृतस्य ।
 मा तन्तुं श्रेदि वयंतो धियं मे मा मात्रां शार्यपसं पुर ऋतोः ॥ ५ ॥ ९ ॥
 अपो सु म्यक्ष वरुण भियसं मत्सम्राळृतावोऽनु मा गृभाय ।
 दामेव वत्साद्वि मुमुग्ध्यहो नहि त्वदारे निमिषश्चनेशे ॥ ६ ॥
 मा नो वधैर्वरुण ये तं इष्टावेनः कृण्वन्तमसुर श्रीणन्ति ।
 मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि पू मृधः शिश्रथो जीवसे नः ॥ ७ ॥
 नमः पुरा ते वरुणोत नूनमुतापरं तुविजात ब्रवाम ।
 त्वे हि कं पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि दुळभ व्रतानि ॥ ८ ॥
 परं ऋणा सावीरध मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजं ।
 अव्युष्टा इनु भूर्यसीरुपास आ नो जीवान्वरुण तामुं शाधि ॥ ९ ॥

वि । मत् । श्रथय । रशनांऽइव । आगः । ऋध्यामं । ते । वरुण । खां । ऋतस्य ।
 मा । तंतुः । श्रेदि । वयंतः । धियं । मे । मा । मात्रां । शारि । अपसं । पुरा ।
 ऋतोः ॥ ५ ॥ ९ ॥ अपो इति । सु । म्यक्ष । वरुण । भियसं । मत् । संऽराद ।
 ऋतऽवः । अनु । मा । गृभाय । दामेऽइव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि । अंहः । नहि ।
 त्वत् । आरे । निऽमिषः । चन । ईशे ॥ ६ ॥ मा । नः । वधैः । वरुण । ये । ते ।
 इष्टौ । एनः । कृण्वंतं । असुर । श्रीणन्ति । मा । ज्योतिषः । प्रऽवसथानि । गन्म
 वि । सु । मृधः । शिश्रथः । जीवसे । नः ॥ ७ ॥ नमः । पुरा । ते । वरुण । उत
 नूनं । उत । अपरं । तुविऽजात । ब्रवाम । त्वे इति । हि । कं । पर्वते । न । श्रितानि ।
 अमंऽच्युतानि । दुऽदभ । व्रतानि ॥ ८ ॥ परा । ऋणा । सावीः । अयं ।
 मत्ऽकृतानि । मा । अहं । राजन् । अन्यऽकृतेन । भोजं । अविऽष्टाः । इत् । नु ।
 भूर्यसीः । उपसः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तामुं । शाधि ॥ ९ ॥

अ० २ अध्या० ७ व० १०, ११ । ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू० २९

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वमे भयं भीरवे मह्यमाह ।

स्तेनो वा यो दिप्सन्ति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यस्मान् ॥ १० ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदान आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादवं स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ११ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ ऋषिः—एतसमद । देवता—विश्वेदेवा । छन्दः—त्रिष्टुप् ॥

॥ २९ ॥ धृत्वता आदित्या इषिरा आरे मत्कर्त रहसुरिवागः ।

शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वां अवसे हुवे वः ॥ १ ॥

यूयं देवाः प्रमतिर्युयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतयुयोत ।

अभिक्षत्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च ॥ २ ॥

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वमे । भयं । भीरवे । मह्यं । आह ।
स्तेनः । वा । यः । दिप्सन्ति । नः । वृकः । वा । त्वं । तस्मात् । वरुण । पाहि ।
अस्मान् ॥ १० ॥ मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिदानः । आ । विदं ।
शूनं । आपेः । मा । रायः । राजन् । सुयमान् । अव । स्थां । बृहत् । वदेम ।
विदथे । सुवीराः ॥ ११ ॥ १० ॥

एतज्जताः । आदित्याः । इषिराः । आरे । मत् । कर्त । रहसुः । अगः ।
शृणुतः । वः । वरुण । मित्रं । देवाः । भद्रस्य । विद्वान् । अवसे । हुवे । वः ॥ १ ॥
यूयं । देवाः । प्रमतिः । यूयं । ओजः । यूयं । द्वेषांसि । सनुतः । युयोत ।
अभिक्षत्तारः । अभि । च । क्षमध्वं । अद्य । च । नः । मृळयत । अपरं । च ॥ २ ॥

कि॒म् नु॒ वः कृ॒णवा॒माप॑रेण॒ किं स॒नेन॑ वस॒व आ॒प्येन॑ ।
यू॒यं नो॑ मि॒त्रावरु॑णादि॒ते च स्व॒स्तिमि॑न्द्रा॒मस्तो॑ द॒धात ॥ ३ ॥
ह॒ये दे॒वा यू॒यमि॑दा॒पयः॑ स्थ॒ ते मृ॑ळ॒त ना॒धमा॑नाय॒ मह्य॑म् ।
मा वो॒ रथो॑ म॒ध्यम॒वाळु॑ते भू॒न्मा यु॒ष्माव॑त्स्वा॒पिपु॑ श्रमि॒ष्म ॥ ४ ॥
प्र व॒ एको॑ मि॒मय॒ भूर्या॑गो यन्मा॑ पि॒तेव॑ कि॒तव॑ श॒शास॑ ।
आ॒रे पा॒शा आ॒रे अ॒घानि॑ दे॒वा मा मा॒धि पु॒त्रे वि॒मिव॑ ग्र॒भीष्ट ॥ ५ ॥
अ॒र्वाञ्चो॑ अ॒द्या भ॑व॒ता यज॑त्रा॒ आ वो॒ हार्दि॑ भ॒यमा॑नो व्य॒येय॑म् ।
त्रा॒ध्वं नो॑ दे॒वा नि॒जुरो॑ वृ॒कस्य॑ त्रा॒ध्वं क॒र्ताद॑व॒पदो॑ यज॒त्राः ॥ ६ ॥
माहं॑ म॒घो नो॑ वरु॒ण प्रि॒यस्य॑ भूरि॒दान्न॑ आ वि॒दं शू॒नमा॑पेः ।
मा रा॒यो रा॑जन्त॒सुय॑मा॒दव॑ स्थां वृ॒हद॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ ७ ॥ ११ ॥

किं । ऊं इति । नु । वः । कृणवाम । अपरेण । किं । सनेन । वसवः । आप्येन ।
यूयं । नः । मित्रावरुणा । अदिते । च । स्वस्ति । इन्द्रामस्तः । दधात ॥ ३ ॥ हये ।
देवाः । यूयं । इत् । आपयः । स्थ । ते । मृळत । नाधमानाय । मह्यम् । मा । वः ।
रथः । मध्यमवाद् । ऋते । भूत् । मा । युष्मावत्सु । आपिपुं । श्रमिष्म ॥ ४ ॥
प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा । पितादव । कितव । शशास ।
आरे । पाशाः । आरे । अघानि । देवाः । मा । मा । अधि । पुत्रे । विदव ।
ग्रभीष्ट ॥ ५ ॥ अर्वाचः । अद्य । भवत । यजत्राः । आ । वः । हार्दि । भयमानः ।
व्ययेयं । त्राध्वं । नः । देवाः । निजुरः । वृकस्य । त्राध्वं । कर्तान् । अवपदः ।
यजत्राः ॥ ६ ॥ मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिदान्नः । आ । विदं ।
शूनं । आपेः । मा । रायः । राजन् । सुयमात् । अव । स्थां । बृहत् । वदेम ।
विदथे । सुवीराः ॥ ७ ॥ ११ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० १२] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू० ३०

॥ ३० ॥ ऋषि-गुल्ममद । देवता-इन्द्र । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३० ॥ ऋतं देवाय कृण्वते सवित्र इन्द्रायाहिमे न रमन्त आपः ।

अहरदर्यात्यक्तुरपां कियत्या प्रथमः सर्ग आसाम् ॥ १ ॥

यो वृत्राय सितमत्राभरिष्यत्प्र तं जनित्री विदुषं उवाच ।

पथो रदन्तीरनु जोषमस्मै दिवेदिवे धुनयो यन्त्यर्थम् ॥ २ ॥

जध्वो ह्यस्थादध्यन्तरिक्षेऽथा वृत्राय प्र वधं जभार ।

मिहं वसान उप हीमदुद्रोत्तिग्मायुधो अजयच्छत्रुमिन्द्रः ॥ ३ ॥

वृहस्पते तपुषाश्चैव विध्य वृकद्वरसो असुरस्य वीरान् ।

यथा जघन्य धृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिन्द्र ॥ ४ ॥

ऋतं । देवाय । कृण्वते । सवित्रे । इन्द्राय । अहिमे । न । रमन्ते । आपः ।
अतःऽअहः । याति । अक्तुः । अपां । कियति । आ । प्रथमः । सर्गः । आमां ॥ १ ॥
यः । वृत्राय । सितं । अत्र । अभरिष्यत् । प्र । तं । जनित्री । विदुषं । उवाच ।
पथः । रदन्तीः । अनु । जोषं । अस्मै । दिवेऽदिवे । धुनयः । यन्ति । अर्थ ॥ २ ॥
जध्वैः । हि । अस्थान् । अधि । अन्तरिक्षे । अथ । वृत्राय । प्र । वधं । जभार । मिहं ।
वसानः । उप । हि । हि । अदुद्रोत् । तिग्मऽआयुधः । अजयन् । शत्रुं । इन्द्रः ॥ ३ ॥
वृहस्पते । तपुषा । अश्वाऽश्व । विध्य । वृकद्वरमः । असुरस्य । वीरान् । यथा ।
जघन्यं । धृषता । पुरा । चिन् । एव । जहि । शत्रुं । अस्माकं । इन्द्र ॥ ४ ॥

[अष्ट० २ अध्या० ७ व० १२, १३] ऋग्वेद [मण्ड० २ अनु० ३ सू० ३]

अवं क्षिप दिवो अश्मानमुच्चा येन शत्रुं मन्दसानो निजूर्वाः ।

लोकस्य सातौ तनयस्य भूरैरस्माँ अर्धं कृणुतादिन्द्र गोनाम् ॥ ५ ॥ १२ ।

प्र हि क्रतुं बृहथो यं वनुथो रधस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।

इन्द्रासोमा युषमस्माँ अविष्टमस्मिन्भयस्थे कृणुतसु लोकम् ॥ ६ ॥

न मां तमन्न श्रमन्नोत तन्द्रन्न वोचाम मा सुनोतेति सोमं ।

यो मे पृणाद्यो ददद्यो निबोधाद्यो मां सुन्वन्तमुप गोभिरायत् ॥ ७ ॥

सरस्वति त्वमस्माँ अविद्धि मरुत्वती धृषती जेषि शत्रून् ।

त्वं चिच्छर्धन्तं तविषीयमाणमिन्द्रो हन्ति वृषभं शंडिकानाम् ॥ ८ ॥

अवं । क्षिप । दिवः । अश्मानं । उच्चा । येन । शत्रुं । मन्दसानः । निजूर्वाः ।
लोकस्य । सातौ । तनयस्य । भूरैः । अस्मान् । अर्धं । कृणुतात् । इन्द्र-
गोनां ॥ ५ ॥ १२ ॥ प्र । हि । क्रतुं । बृहथः । यं । वनुथः । रधस्य । स्थः ।
यजमानस्य । चोदौ । इन्द्रासोमा । युषं । अस्मान् । अविष्टं । अस्मिन् । भयस्थे ।
कृणुतं । ऊं इति । लोकं ॥ ६ ॥ न । मा । तमन् । न । श्रमन् । न । उत । तन्द्रन् ।
न । वोचाम् । मा । सुनोत । इति । सोमं । यः । मे । पृणान् । यः । ददत् । यः ।
निबोधात् । यः । मा । सुन्वन्तं । उप । गोभिः । आ । अयत् ॥ ७ ॥ सरस्वति ।
त्वं । अस्मान् । अविद्धि । मरुत्वती । धृषती । जेषि । शत्रून् । त्वं । चिन् । शर्धन्तं ।
तविषीयमाणं । इन्द्रः । हन्ति । वृषभं । शंडिकानां ॥ ८ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० १३, १४] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू० ११

यो नः सनुत्य उत वा जिघत्सुरभिख्याय तं तिगितेन विध्य ।

वृहस्पत आयुधैर्जेपि शत्रून्ब्रुहे रीपन्तं पारिं धेहि राजन् ॥ ९ ॥

अस्माकैभिः सत्वंभिः शूर शूरैर्वीर्या कृधि यानि ते कर्त्तव्यानि ।

ज्योगभूवन्ननुधूषितासो हत्वी तेषामा भरा नो वसूनि ॥ १० ॥

तं वः शर्धे मारुतं सुम्रयुर्गिरोषं ब्रुवे नमसा दैव्यं जनम् ।

यथा रयि सर्ववीरं नशामहा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥ ११ ॥ १३ ॥

॥ ३१ ॥ ऋषिः-गृत्समदः । देवता-विश्वेदेवा । छन्द-जगती ॥

॥ ३१ ॥ अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

प्र पृथो न पशन्वस्मन्स्परिं श्रवस्यजो हृषीवन्तो वनर्षदः ॥ १ ॥

यः । नः । सनुत्यः । उत । वा । जिघत्सुः । अभिख्याय । तं । तिगितेन । विध्य ।

वृहस्पते । आयुधैः । जेपि । शत्रून् । ब्रुहे । रीपन्तं । पारिं । धेहि । राजन् ॥ ९ ॥

अस्माकैभिः । सत्वंभिः । शूर । शूरैः । वीर्या । कृधि । यानि । ते । कर्त्तव्यानि ।

ज्योग । अभूवन् । अनुधूषितासः । हत्वी । तेषां । आ । भरा । नः । वसूनि ॥ १० ॥

तं । वः । शर्धे । मारुतं । सुम्रयुः । गिरोषं । ब्रुवे । नमसा । दैव्यं । जनम् ।

यथा । रयि । सर्ववीरं । नशामहा । अपत्यसाचं । श्रुत्यं । दिवेदिवे ॥ ११ ॥ १३ ॥

अस्माकं । मित्रावरुणा । अवतं । रथं । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुभिः ।

सचाभुवा । प्र । पृथः । नः । पशन् । वस्मान्तः । परिं । श्रवस्यजः । हृषीवन्तः ।

वनर्षदः ॥ १ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० १४] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अहु० ३ सू० ३१

अध॑ स्मा॒ न उ॒द॑व॒या स॒जोष॑सो रथं दे॒वासो॒ अ॒भि वि॒क्षु वा॒ज॒यु॒म् ।

पदा॒शवः॒ यथा॑भि॒स्ति॒त्र॒तो रजः॑ पृ॒थि॒व्याः सानो॑ ज॒ङ्घ॒नन्त॑ पा॒णिभिः॑ ॥ २ ॥

उ॒त स्य॑ न इन्द्रो॑ वि॒श्वच॑र्षणिर्दिवः शर्धे॑न॒ मा॒रु॒तेन॑ सु॒क्रतुः॑ ।

अनु॑ नु स्था॒त्यवृ॒काभि॑रु॒तिभी॑ रथं म॒हे स॒नये॑ वा॒ज॒सात॑ये ॥ ३ ॥

उ॒त स्य॑ दे॒वो भु॒व॑नस्य स॒क्षणि॑स्त्वष्ट्रा॒ग्नाभिः॑ स॒जोषा॑ जू॒जुव॑द्रथम् ।

इळा॒ भगो॑ बृहद्दि॒वोत॑ रोद॑सी पू॒षा पु॒र॑न्धि॒र॒श्विना॑वधा॒ पती॑ ॥ ४ ॥

उ॒त त्ये॑ दे॒वी सु॒भगे॑ मिथू॒दृशो॑षासा॒नक्ता॑ जग॑तामपी॒जुवा॑ ।

स्तु॒षे य॒द्वाँ पृ॒थि॒वि न॒व्य॑सा॒ वचः॑ स्था॒तुश्च॒ वय॑स्त्रि॒व॒या उप॑स्ति॒रे ॥ ५ ॥

अध॑ । स्म । नः । उ॒त् । अ॒व॒त । स॒जोष॑सः । रथं । दे॒वा॒सः । अ॒भि । वि॒क्षु । वा॒ज॒यु॒म् । यत् । आ॒श॒वः । प॒था॒भिः । ति॒त्र॒तः । रजः॑ । पृ॒थि॒व्याः । सा॒नो॑ । ज॒ङ्घ॒नन्त॑ । पा॒णि॒भिः ॥ २ ॥ उ॒त । स्यः । नः । इन्द्रः॑ । वि॒श्व॒च॒र्ष॒णिः । दि॒वः । शर्धे॑न । मा॒रु॒तेन॑ । सु॒क्र॒तुः । अनु॑ । नु । स्था॒ति । अ॒वृ॒काभिः । उ॒ति॒भिः । रथं । म॒हे । स॒नये॑ । वा॒ज॒सा॒तये॑ ॥ ३ ॥ उ॒त । स्यः । दे॒वः । भु॒व॑नस्य । स॒क्ष॒णिः । त्वष्ट्रा॑ । अ॒ग्नाभिः॑ । स॒जोषा॑ । जू॒जु॒व॒त् । रथं । इळा॑ । भगः॑ । बृह॒त्॒दि॒वा । उ॒त । रोद॑सी इति । पू॒षा । पु॒र॑न्धिः । अ॒श्वि॒नो॑ । अध॑ । पती॑ इति ॥ ४ ॥ उ॒त । त्ये॑ इति । दे॒वी इति । सु॒भगे॑ इति सु॒भगे॑ । मिथू॒दृ॒शा । उ॒प॒सा॒न॒क्ता । जग॑तां । अ॒पि॒जु॒वा॑ । स्तु॒षे । यद् । वा । पृ॒थि॒वि । न॒व्य॑सा । वचः॑ । स्था॒तुः । च । वयः॑ । त्रि॒व॒या । उ॒प॒स्ति॒रे ॥ ५ ॥

॥६०॥ २ अध्या० ७ व० १४, १५] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ३ सू० ३२

त वः शंसंस्तुशिजामिव श्मस्यहिर्बुध्न्योऽज एकपादुत ।

व्रेत ऋभुक्षाः सविता चनो दधेऽपां नपादाशुहेमा धिया शमि ॥ ६ ॥

ता वो वश्म्युयता यजत्रा अतक्षन्नायवो नव्यसे सम् ।

प्रवस्यवो वाजं चकानाः ससिर्न रथ्यो अहं धीतिर्मश्याः ॥ ७ ॥ १४ ॥

॥ ३२ ॥ ऋषिः—गृत्समदः । देवता—द्यावापृथिव्यौ । छन्द.—जगती ॥

॥३२॥ अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भूतमवित्री वचंसः सिषांसतः ।

पयोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्तुते वस्युवो महो दधे ॥ १ ॥

मा नो गुहा रिपं आयोरहन्दभन्मा न आभ्यो रीरधो दुच्छुनाभ्यः ।

मा नो वि योः सुख्या विद्धि तस्य नः सुम्नायता मर्नसा तत्त्वमेहे ॥ २ ॥

त । वः । शंसं । तुशिजांश्च । श्मसि । अहिः । बुध्न्यः । अजः । एकपात् । उत ।
व्रेतः । ऋभुक्षाः । सविता । चनः । दधे । अपां । नपात् । आशुहेमा । धिया ।
मि ॥ ६ ॥ एता । वः । वश्मि । उत्स्यता । यजत्राः । अतक्षन् । आयवः ।
न्यसे । सं । श्रवरयवः । वाजं । चकानाः । ससिः । न । रथ्यः । अहं । धीति ।
मश्याः ॥ ७ ॥ १४ ॥

अस्य । मे । द्यावापृथिवी इति । ऋतायतः । भूतं । अवित्री इति । वचंसः ।
सिषांसतः । ययोः । आयुः । प्रतरं । ते इति । इदं । पुरः । उपस्तुते इत्युपस्तुते ।
वस्युः । वा । माः । दधे ॥ १ ॥ मा । नः । गुहाः । रिपः । आयोः । अहं ।
भन्मा । मा । नः । आभ्यः । रीरधः । दुच्छुनाभ्यः । मा । नः । वि । योः । सुख्या ।
विद्धि । तस्य । नः । सुम्नायता । मर्नसा । तत् । त्वा । इमे ॥ २ ॥

अहँलता मनसा श्रुष्टिमा वह दुर्हानां धेनुं पिप्युषीमसश्चतम् ।

पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

राकामहं सुहवीं सुष्टुती हुवे शृणोतुं नः सुभगा बोधतु त्मना ।

सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम् ॥ ४ ॥

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि ।

ताभिर्नो अद्य सुमना उपार्गहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५ ॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।

जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिद्भि नः ॥ ६ ॥

या सुवाहुः स्वङ्गुरिः सुप्रसा बहुसूवरी ।

तस्यै विश्वत्स्यै हविः सिनीवात्यै जुहोतन ॥ ७ ॥

अहँलता । मनसा । श्रुष्टि । आ । वह । दुर्हानां । धेनुं । पिप्युषीं । असश्च

पद्याभिः । आशुं । वचसा । च । वाजिनं । त्वां । हिनोमि । पुरुहूत । विश्वहा ॥

राकां । अहं । सुहवीं । सुष्टुती । हुवे । शृणोतुं । नः । सुभगा । बोधतु । त्मना

सीव्यतु । अपः । सूच्या । अच्छिद्यमानया । ददातु । वीरं । शतदायम् । उक्थ्यम् ॥

याः । ते । राके । सुमतयः । सुपेशसः । याभिः । ददासि । दाशुषे । वसूनि

ताभिः । नः । अद्य । सुमनाः । उपार्गहि । सहस्रपोषं । सुभगे । रराणा ॥

सिनीवालि । पृथुष्टुके । या । देवानां । असि । स्वसा । जुषस्व । हव्यं । आहुतं

प्रजा । देवि । दिदिद्भि । नः ॥ ६ ॥ या । सुवाहुः । सुङ्गुरिः । सुप्रसा

बहुसूवरी । तस्यै । विश्वत्स्यै । हविः । सिनीवात्यै । जुहोतन ॥ ७ ॥

या गुह्यर्था सिनीवाली या राका या सरस्वती ।

इन्द्राणीमंह जतये वरुणानीं स्वस्तये ॥ ८ ॥ १५ ॥ ३ ॥

॥ चतुर्थोऽनुवाकः ॥

॥ ३३ ॥ ऋषिः—यत्तमद । देवता—रुद्र । छन्द—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३३ ॥ आ ते पितॄर्मरुतां सुम्नमेतु मा नः सूर्यस्य सन्दर्शो युयोथाः ।

अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ १ ॥

त्वादत्तेभी रुद्र शन्तमेभिः शतं हिमां अनीय भेषजेभिः ।

व्यस्मद्वेषो वितरं व्यंहो व्यसीवाश्चातयस्वा विपृचीः ॥ २ ॥

श्रेष्ठो जानस्य रुद्र श्रियासि तवस्तवस्तवसां वज्रवाहो ।

पवि णः पारमंहस्तः स्वस्ति विश्वां असीती रपंसो युयोधि ॥ ३ ॥

या । गुह्यः । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती । इन्द्राणी । अहे ।
जतये । वरुणानीं । स्वस्तये ॥ ८ ॥ १५ ॥ ३ ॥

आ । ते । पितॄः । मरुतां । सुम्नं । एतु । मा । नः । सूर्यस्य । सन्दर्शः ।
युयोथाः । अभि । नः । वीरः । अर्वति । क्षमेत । प्र । जायेमहि । रुद्र ।
प्रजाभिः ॥ १ ॥ त्वादत्तेभिः । रुद्र । शन्तमेभिः । शतं । हिमां । अनीय ।
भेषजेभिः । वि । अस्मद् । द्वेषः । वितरं । वि । अहं । वि । असीवाः । चातयस्वा ।
विपृचीः ॥ २ ॥ श्रेष्ठः । जानस्य । रुद्र । श्रिया । अग्नि । तवस्तवस्तवसां । वज्रमां ।
वज्रवाहो इति वज्रवाहो । पवि । नः । पारं । अहंस्तः । स्वस्ति । विश्वाः ।
असीतीति । रपंसो । युयोधि ॥ ३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० १६, १७] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू०

मा त्वा रुद्र चुकुधामा नमोभिर्मा दुष्टंती वृषभ मा सहती ।

उन्नो वीराँ अर्पय भेषजेभिर्भिषक्तं त्वा भिषजां शृणोमि ॥ ४ ॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमैभी रुद्रं दिषीय ।

ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्यै बभ्रुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥ ५ ॥ १६ ।

उन्मा ममन्द वृषभो मरुत्वान्त्वक्षीयसा वयंसा नार्धमानम् ।

घृणीव छायामरपा अशीया विवासेयं रुद्रस्य सुम्नं ॥ ६ ॥

कस्य ते रुद्र मृळयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलायः ।

अपभर्ता रपसो दैव्यस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

मा । त्वा । रुद्र । चुकुधाम । नमःऽभिः । मा । दुःऽस्तुती । वृषभ । मा । सहती ।
उत् । नः । वीरान् । अर्पय । भेषजेभिः । भिषक्स्तं । त्वा । भिषजां । शृणोमि ॥
हवीमऽभिः । हवते । यः । हविःऽभिः । अव । स्तोमैभिः । रुद्रं । दिषीय । ऋदूदरं
सुहवः । मा । नः । अस्यै । बभ्रुः । सुशिप्रः । रीरधत् । मनायै ॥ ५ ॥ १६
उत् । मा । ममन्द । वृषभः । मरुत्वान् । त्वक्षीयसा । वयंसा । नार्धमानं । घृणिऽव
छायां । अरपाः । अशीय । आ । विवासेयं । रुद्रस्य । सुम्नं ॥ ६ ॥ क । स्यः । ते
रुद्र । मृळयाकुः । हस्तः । यः । अस्ति । भेषजः । जलायः । अपभर्ता । रपसः
दैव्यस्य । अभि । नु । मा । वृषभ । चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० १७, १८] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ३३

प्र व॒भ्रवै वृष॒भाय॑ श्वि॒ती॒चे म॒हो म॒हीं सु॒ष्टुति॑र्मीरयामि ।

न॒म॒स्या क॑ल्म॒लीकि॑नं नमो॑भिर्गृणीमसि॑ त्वे॒षं रु॒द्रस्य॑ नाम ॥ ८ ॥

स्थि॒रेभि॒रङ्गैः पुरु॑रूपं उ॒ग्रो व॒भ्रुः शु॒क्रेभिः॑ पि॒पिशे॑ हिरण्यैः ।

ई॒शा॒नाद॒स्य भु॒व॒नस्य॑ भूरे॒र्न वा उ॑ योषद्रुद्राद॑सुर्यम् ॥ ९ ॥

अ॒र्ह॒न्वि॒भर्षि॑ साय॑कानि ध॒न्वा॒र्ह॒न्नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम् ।

अ॒र्ह॒न्नि॒दं द॑यसे वि॒श्वम॒भ्वं न॒ वा ओ॒जी॒यो रु॒द्र त्व॑दस्ति ॥ १० ॥ १७ ॥

स्तु॒हि श्रु॑तं ग॒र्त॒सद॑ यु॒वानं॑ मृ॒गं न भी॑ममु॒पह॑न्तुमु॒ग्रम् ।

मृ॒द्या ज॑रि॒त्रे रु॒द्र स्त॒वानो॒ऽन्यं ते॑ अ॒स्मन्नि॒ व॑प॒न्तु से॒नाः ॥ ११ ॥

प्र । व॒भ्रवै । वृष॒भाय॑ । श्वि॒ती॒चे । म॒हः । म॒हीं । सु॒ष्टु॒ति॒र् । ई॒र॒या॒मि॒ । न॒म॒स्य॑ ।
वा॒ म॒ली॒कि॒नं । नमो॑ऽभिः । गृ॒णी॒मसि॑ । त्वे॒षं । रु॒द्रस्य॑ । ना॒म ॥ ८ ॥ स्थि॒रेभिः॑ ।
अ॒ङ्गैः । पुरु॑रूपः । उ॒ग्रः । व॒भ्रुः । शु॒क्रेभिः॑ । पि॒पिशे॑ । हि॒रण्यैः । ई॒शा॒नात् । अ॒स्य॑ ।
भु॒व॒नस्य॑ । भूरे॒र्न । न । वै । ऊं इति॑ । यो॒ष॒त् । रु॒द्रात् । अ॒सुर्ये॑ ॥ ९ ॥ अ॒र्ह॒न् ।
वि॒भर्षि॑ । साय॑कानि । ध॒न्व॑ । अ॒र्ह॒न् । नि॒ष्कं । य॑ज॒तं । वि॒श्वरू॑पं । अ॒र्ह॒न् । इ॒दं ।
द॑य॒से । वि॒श्वं । अ॒भ्वं । न । वै । ओ॒जी॒यः । रु॒द्र । त्व॑त् । अ॒स्ति ॥ १० ॥ १७ ॥
स्तु॒हि । श्रु॑तं । ग॒र्त॒सद॑ । यु॒वानं॑ । मृ॒गं । न । भी॑मं । उ॒प॒ह॑न्तुं । उ॒ग्रं । मृ॒त् ।
ज॑रि॒त्रे । रु॒द्र । स्त॒वानः । अ॒न्यं । ते॑ । अ॒स्मन् । नि॒ । व॑प॒न्तु । से॒नाः ॥ ११ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० १८] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ३]

कुमारश्चित्पितरं वन्दमानं प्रति नानाम रुद्रोपयन्तम् ।

भूरर्दातारं सत्पतिं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ १२ ॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शन्तमा वृषणो या मयोभु ।

यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वरिम ॥ १३ ॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्गही गात् ।

अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृळ ॥ १४ ॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान यथा देव न हृणीषे न हंसि ।

हवनश्रुत्रौ रुद्रेह बोधि बृहद्भदेम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥ १८ ॥

कुमारः । चित् । पितरं । वन्दमानं । प्रति । नानाम् । रुद्र । उपयन्तं । भूरः । दातारं ।
सत्पतिं । गृणीषे । स्तुतः । त्वं । भेषजा । रासि । अस्मे इति ॥ १२ ॥ या । वो ।
भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शन्तमा । वृषणः । या । मयोऽभु । यानि । मनुः ।
अवृणीत । पिता । नः । ता । शं । च । योः । च । रुद्रस्य । वरिम ॥ १३ ॥ परि
नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि । त्वेषस्य । दुःप्रतिः । गही । गात् । अव ।
स्थिरा । मघवद्भ्यः । तनुष्व । मीढ्वः । तोकाय । तनयाय । मृळ ॥ १४ ॥ एव ।
बभ्रो इति । वृषभ । चेकितान । यथा । देव । न । हृणीषे । न । हंसि । हवनश्रुत्रौ ।
नः । रुद्र । इह । बोधि । बृहत् । बदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १५ ॥ १८ ॥

अ० २ अध्या० ७ व० १९] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ३४

॥ ३४ ॥ ऋषि-ऋत्तमद । देवता-मरुत । छन्द-जगती ॥

॥ ३४ ॥ धारावरा मरुतो धृष्णवो जसो मृगा न भीमास्तविषीभिरर्चिनः ।

अग्रयो न शुशुचाना ऋजीपिणो भूमिं धमन्तो अप गा अवृण्वत ॥ १ ॥

द्यावो न स्तुभिश्चितयन्त खादिनो व्यश्त्रिया न वृत्तयन्त वृष्टयः ।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवक्षसो वृषाजनि पृथ्याः शुक्र ऊर्धनि ॥ २ ॥

उक्षन्ते अश्वान् अत्या इवाजिषु नदस्य कर्णेस्तुरयन्त आशुभिः ।

हिरण्यशिप्रा मरुतो द्विविधतः पृक्षं याथ पृषतीभिः समन्यवः ॥ ३ ॥

पृक्षे ता विश्वा शुर्वना ववक्षिरे मित्राय वा सदमा जीरदानवः ।

पृषदश्वातो अतवभ्रराधस ऋजिप्यासो न वयुनेषु धृषदः ॥ ४ ॥

धारावराः । मरुतः । धृष्णुऽर्जसः । मृगाः । न । भीमाः । तविषीभिः ।
अर्चिनः । अग्रयः । न । शुशुचानाः । ऋजीपिणः । भूमिं । धमन्तः । अप । गाः ।
अवृण्वत ॥ १ ॥ द्यावः । न । स्तुभिः । चितयन्त । खादिनः । वि । अत्रियाः ।
न । वृत्तयन्त । वृष्टयः । रुद्रः । यद्वो । वः । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः । वृषा । अजनि ।
पृथ्याः । शुक्र । ऊर्धनि ॥ २ ॥ उक्षन्ते । अश्वान् । अत्यान्ऽव । आजिषु । नदस्य ।
कर्णेः । तुरयन्ते । आशुभिः । हिरण्यशिप्राः । मरुतः । द्विविधतः । पृक्षं । याथ ।
पृषतीभिः । सऽन्यवः ॥ ३ ॥ पृक्षे । ता । विश्वा । शुर्वना । ववक्षिरे । मित्राय ।
वा । सदमा । जीरऽदानवः । पृषदऽश्वातः । अतवभ्रराधसः । ऋजिप्यासः ।
न । वयुनेषु । धृषदः ॥ ४ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० १९, २०] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ३४

इन्धन्वभिर्धेनुभीं रृशदूधभिरध्वस्मभिः पथिभिर्भ्राजदृष्टयः ।

आ हंसासो न स्वसंराणि गन्तन मधोर्मदाय मरुतः समन्यवः ॥ ५ ॥ १९ ॥

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नरां न शंसः सर्वनानि गन्तन ।

अश्वामिव पिप्यत धेनुमूर्धनि कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसम् ॥ ६ ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथं आपानं ब्रह्म चितयंहिवेदिवे ।

इषं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनि मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः ॥ ७ ॥

यद्युञ्जते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान्रथेषु भग आ सुदानवः ।

धेनुर्न शिष्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषम् ॥ ८ ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वंसवो रक्षता रिषः ।

वर्तयंत तपुषा चक्रियाभि तमवं रुद्रा अशसौ हन्तना वधः ॥ ९ ॥

इन्धन्वऽभिः । धेनुऽभिः । रृशदूधऽभिः । अध्वस्मऽभिः । पथिऽभिः । भ्राजत्ऽदृष्टयः ।
आ । हंसासः । न । स्वसंराणि । गन्तन । मधोः । मदाय । मरुतः । सऽमन्यवः
॥ ५ ॥ १९ ॥ आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नरा । न । शंसः ।
सर्वनानि । गन्तन । अश्वामिव । पिप्यत । धेनुं । ऊर्धनि । कर्ता । धियं । जरित्रे ।
वाजपेशसं ॥ ६ ॥ तं । नः । दात । मरुतः । वाजिनं । रथं । आपानं । ब्रह्म ।
चितयत् । दिवेऽदिवे । इषं । स्तोतृऽभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनि । मेधा । अरिष्टं ।
दुष्टरं । सहः ॥ ७ ॥ यत् । युञ्जते । मरुतः । रुक्मवक्षसः । अश्वान् । रथेषु ।
भगे । आ । सुदानवः । धेनुः । न । शिष्वे । स्वसरेषु । पिन्वते । जनाय । रातऽ-
हविषे । मही । इषं ॥ ८ ॥ यः । नः । मरुतः । वृकताति । मर्त्यः । रिपुः । दधे ।
वसवः । रक्षत । रिषः । वर्तयंत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तं । अवं । रुद्राः ।
अशसः । हन्तना । वधरिति ॥ ९ ॥

चित्रं तद्धो मरुतो यामं चेकिते पृश्न्या यदूधरप्यापयो दुहुः ।
यद्वा निदे नवंमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुस्तामंदाभ्याः ॥ १० ॥ २० ॥
तान्वो महो मरुतं एवयात्रो विष्णोरेषस्य प्रभृथे हवामहे ।
हिरण्यवर्णान्कुकुहान्यतस्तुचो ब्रह्मण्यन्तः शंस्यं राधं ईमहे ॥ ११ ॥
ते दशग्वाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिन्वन्तूपसो व्युष्टिषु ।
उषा न रामीररुणैरपोर्णुते महो ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा ॥ १२ ॥
ते क्षोणीभिररुणेभिर्नाजिभीं रुद्रा क्रतस्य सदनैषु वावृधुः ।
निमेघमाना अत्यैन पाजसा सुश्चन्द्रं वर्णं दधिरे सुपेशंसम् ॥ १३ ॥
तां इयानो महि वरूथमृतय उप वेदेना नमसा गृणीमसि ।
त्रितो न यान्पञ्च होतृनभिष्टय आववर्तदवराञ्चक्रियावसे ॥ १४ ॥

चित्रं । तद् । वः । मरुतः । यामं । चेकिते । पृश्न्याः । यद् । ऊधः । अपि ।
आपयः । दुहुः । यद् । वा । निदे । नवंमानस्य । रुद्रियाः । त्रितं । जराय । जुस्ता ।
अदाभ्याः ॥ १० ॥ २० ॥ तान् । वः । महः । मरुतः । एवयात्रः । विष्णोः ।
एषस्य । प्रभृथे । हवामहे । हिरण्यवर्णान् । कुकुरान् । यतस्तुचः । ब्रह्मण्यन्तः ।
शंस्यं । राधः । ईमहे ॥ ११ ॥ ते । दशग्वाः । प्रथमाः । यज्ञं । मूहिरे । ते । नः ।
हिन्वन्तु । उपसः । विष्टिषु । उषाः । न । रामीः । अरुणः । अपं । जर्णुते । महः ।
ज्योतिषा । शुचता । गोअर्णसा ॥ १२ ॥ ते । क्षोणीभिः । अरुणेभिः । न ।
अंजिभिः । रुद्राः । क्रतस्य । सदनैषु । वावृधुः । निमेघमानाः । अत्यैन । पाजसा ।
सुश्चन्द्रं । वर्णं । दधिरे । सुपेशंसं ॥ १३ ॥ तान् । इयानः । महिं । वरूथं । मृतयं ।
उप । य । १३ । एना । नमसा । गृणीमसि । त्रितः । न । यान् । पञ्च । होतृन् ।
अभिष्टये । आववर्तन् । अवराञ्चक्रियावसे ॥ १४ ॥

[अष्ट० २ अध्या० ७ व० २१, २२] ऋग्वेदः । [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ३५]

ययां रथं पारययात्तंहो ययां निदो मुञ्चय वन्दितारम् ।

अर्वाची सा मरुतो या व ऊतिरो पु वाश्रेवं सुमतिजिगातु ॥ १५ ॥ २१ ॥

॥ ३५ ॥ ऋषिः—गृत्समद । देवता—अपाम्रपात । छन्द—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३५ ॥ उपैमसृक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।

अपां नपादाशुहेमा कुवित्स सुपेशसस्करति जोजिषहि ॥ १ ॥

इमं स्वस्मै हृद आ सुतष्टं मन्त्रं वोचेम कुविदस्य वेदत् ।

अपां नपादसुर्यस्य मन्हा विश्वान्यर्यो भुवना जजान ॥ २ ॥

समन्या यन्त्युप यन्त्यन्याः समानमूर्वं नद्यः पृणति ।

तसू शुचिं शुच्यो दीदिवांसमपां नपातं परि तस्थुरावः ॥ ३ ॥

ययां । रथं । पारयय । अति । अंहः । ययां । निदः । मुञ्चय । वन्दितारं । अर्वाची ।
सा । मरुतः । या । वः । ऊतिः । ओ इति । सु । वाश्राश्च । सुमतिः ।
जिगातु ॥ १५ ॥ २१ ॥

उपै । ई । असृक्षि । वाजस्युः । वचस्यां । चनः । दधीत । नाद्यः । गिरो ।
मे । अपा । नपात् । आशुहेमा । कुवित् । राः । सुपेशसः । कर्ति । जोजिष ।
हि ॥ १ ॥ इमं । सु । अस्मै । हृदः । आ । सुतष्टं । मन्त्रं । वोचेम । कुविद ।
अस्य । वेदत् । अपा । नपात् । असुर्यस्य । मन्हा । विश्वानि । अर्यः । भुवना ।
जजान ॥ २ ॥ सं । अन्याः । यन्ति । उपै । यन्ति । अन्याः । समानं । ऊर्वा ।
नद्यः । पृणति । तं । ऊं इति । शुचिं । शुच्यः । दीदिवांस । अपा । नपातं ।
परि । तस्थुः । आर्यः ॥ ३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० २२, २३] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ३५

तस्मैरा युवतयो युवानं सृष्ट्यन्तानाः परि यन्त्यापः ।
स शुक्रेभिः शिक्नेभी रेवदस्मे दीदायानिध्वो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४ ॥
अस्मै तिस्रो अव्यथया नारीर्देवाय देवीर्दिधिपन्त्यशम् ।
कृता इवोषु हि प्रसूते अप्सु स पीयूषं धवति पूर्वसूनाम् ॥ ५ ॥ २२ ॥
अश्वत्थात्र जनिमास्य च स्वर्द्धो रिपः सन्धुचः पाहि सुरीन्द्र ।
आमातुं पृषु परो अंग्रसृष्ट्यं नारातयो वि नशन्नाहृतानि ॥ ६ ॥
स आ दमे लुङ्घ्या यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभद्रमसति ।
तो अपां नपां दुर्जयन्नप्सु न्तर्वल्लुदेवाय विधत्ते वि शान्ति ॥ ७ ॥
यो अप्स्या शुचिना दैव्येन ऋतावर्जस उर्विया विभ्राति ।
वया रद्व्या सुर्वनान्यस्य प्र जायन्ते दीर्यश्च प्रजाभिः ॥ ८ ॥

तं । तस्मैराः । युवतयः । युवानं । सृष्ट्यन्तानाः । परि । यन्ति । आपः । सः ।
शुक्रेभिः । शिक्नेभिः । रेवत् । अस्मे इति । दीदायं । अनिध्वः । घृतनिर्णिग् ।
अप्सु ॥ ४ ॥ अस्मै । तिस्रः । अव्यथया । नारीः । देवाय । देवीः । दिधि-

अपां नपादा ह्यस्यादुपस्थं जिह्मानां मूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।
 तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्तीर्हिरण्यवर्णाः परि यन्ति यद्वाः ॥ ९ ॥
 हिरण्यरूपः स हिरण्यसन्दृग्पां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।
 हिरण्ययात्परि योनेर्निषया हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै ॥ १० ॥ २३ ॥
 तदस्यानीकसुत चारु नामापीच्यं वर्धते नप्तुरपास् ।
 यमिन्धते युवतयः समित्था हिरण्यवर्णं घृतमन्नमस्य ॥ ११ ॥
 अस्मै बहूनामवमाय सख्ये यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।
 सं सानु मार्जिम दिधिषामि विलमैर्दधाम्यन्नैः परि वन्द ऋग्भिः ॥ १२ ॥
 स ईं वृषांजनयत्तासु गर्भे स ईं शिशुर्धयति तं रिहन्ति ।
 सो अपां नपादनभिम्लातवर्णोऽन्यस्येवेह तन्वां विवेष ॥ १३ ॥

अपां । नपात् । आ । हि । अस्यात् । उपस्थं । जिह्मानां । ऊर्ध्वः । विद्युतं ।
 वसानः । तस्य । ज्येष्ठं । महिमानं । वहन्तीः । हिरण्यवर्णाः । परि । यन्ति ।
 यद्वाः ॥ ९ ॥ हिरण्यरूपः । सः । हिरण्यसन्दृक् । अपां । नपात् । सः । इत् ।
 जं इति । हिरण्यवर्णः । हिरण्ययात् । परि । योनेः । निऽसद्य । हिरण्यदाः ।
 ददति । अन्नं । अस्मै ॥ १० ॥ २३ ॥ तत् । अस्य । अनीकं । उत् । चारुं ।
 नाम । अपीच्यं । वर्धते । नप्तुः । अपां । यं । इन्धते । युवतयः । सं । इत्था ।
 हिरण्यवर्णं । घृतं । अन्नं । अस्य ॥ ११ ॥ अस्मै । बहूना । अवमाय । सख्ये ।
 यज्ञैः । विधेम । नमसा । हविऽभिः । सं । सानु । मार्जिम । दिधिषामि । विलमैः ।
 दधामि । अन्नैः । परि । वन्दे । ऋक्भिः ॥ १२ ॥ सः । ईं । वृषां । अजनयन ।
 तासु । गर्भे । सः । ईं । शिशुः । धयति । तं । रिहन्ति । सः । अपा । नपात् ।
 अनभिम्लातवर्णः । अन्यस्येद्व । इह । तन्वां । विवेष ॥ १३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० २४, २५] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ३६

अस्मिन्पदे परमे तस्थिवांसमध्वस्पभिर्विश्वहा दीदिवांसम् ।

आपो नम्रे घृतमन्नं वहन्तीः स्वयमत्कैः पारि दीयन्ति यद्वाः ॥ १४ ॥

अयांसमग्रे सुक्षिति जनायायांससु मघवद्भ्यः सुवृत्तिम् ।

विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥ २४ ॥

॥ ३६ ॥ ऋषि-गुत्समद । देवता-इन्द्र । छन्दः-जगती ॥

॥३६॥ तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ठ गा अपोऽधुक्षन्त्सीमविभिराद्रिभिर्नरः ।

पिबेन्द्र स्वाहा प्रहुतं वषदकृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईशिषे ॥ १ ॥

यज्ञैः सम्मिश्राः पृषतीभिर्ऋष्टिभिर्यामञ्छुभ्रासो अञ्जिषु प्रिया उत ।

आसया वह्निर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिवत दिवो नरः ॥ २ ॥

अस्मिन् । पदे । परमे । तस्थिवांसं । अध्वस्पभिः । विश्वहा । दीदिवांसं । आपः ।

नम्रे । घृतं । अन्नं । वहन्तीः । स्वयं । अत्कैः । पारि । दीयन्ति । यद्वाः ॥ १४ ॥

अयांसं । अग्रे । सुक्षिति । जनाय । अयांसं । ऊं इति । मघवद्भ्यः । सुवृत्तिम् ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे ।

सुवीराः ॥ १५ ॥ २४ ॥

तुभ्यं । हिन्वानः । वसिष्ठ । गाः । अपः । अधुक्षन् । सी । अविभिरः ।

अद्रिभिरः । नरः । पिबे । इन्द्र । स्वाहा । प्रहुतं । वषदकृतं । होत्रात् । आ । सोमं ।

प्रथमः । यः । ईशिषे ॥ १ ॥ यज्ञैः । सम्मिश्राः । पृषतीभिः । ऋष्टिभिः । यामन् ।

भ्रासः । अञ्जिषु । प्रियाः । उत । आऽमघं । वह्निः । भरतस्य । सूनवः । पोत्रात् ।

आ । सोमं । पिवत । दिवः । नरः ॥ २ ॥

अष्ट० २ अध्या० ७ व० २५] ऋग्वेदः । [अष्ट० २ अष्ट० ४ सू० ३३]

अमेध नः सुहवा आ हि गन्त॑न नि वहि॑पि सद॒तना रणि॑ष्टन ।

अथो म॑न्दस्व जुजुषा॑णो अ॒न्धस॑स्त्वष्ट॑दे॒वेभिर्जनि॑भिः सु॒मत्स॑र्गः ॥ ३ ॥

आ व॑क्षि दे॒वाँ इ॒ह वि॒प्र यक्षि॑ चो॒शन्हो॑त॒र्नि ष॑दा योनि॑षु त्रि॒षु ।

प्रति॑ वीहि॒ प्रस्थि॑तं सो॒म्यं मधु॑ पिवा॒ग्नी॒ध्रात्तव॑ भा॒गस्य॑ तृ॒णुहि ॥ ४ ॥

एष॒ स्य ते॑ त॒न्वो नृ॒म्णव॑र्धनः स॒ह ओजः॑ प्र॒दिवि॑ वा॒होर्हितः॑ ।

तुभ्यै॑ सु॒तो म॑घव॒न्तुभ्य॑माभृ॒तस्त्वम॑स्य ब्राह्म॑णा॒दा तृ॒पत्पि॒व ॥ ५ ॥

जुषे॑थाँ य॒ज्ञं वो॑ध॒तं ह॒वस्य॑ मे स॒त्तो हो॒ता नि॒विदः॑ पू॒र्व्या अनु॑ ।

अच्छा॑ राजा॑ना॒ नम॑ ए॒त्यावृ॑तं प्रशा॒स्त्रादा॑ पि॒वतं॑ सो॒म्यं मधु॑ ॥ ६ ॥ २५ ॥ ७ ॥



अमा॑ऽश्व । नः । सु॒ह॒वाः । आ । हि । ग॒न्त॑न । नि । वहि॑पि । स॒द॒त॒न । रणि॑ष्टन ।

अथै॑ । म॑न्दस्व । जुजुषा॑णः । अ॒न्धसः॑ । त्वष्टः॑ । दे॒वेभिः॑ । जनि॑ऽभिः । सु॒मत्स॑र्गः ॥ ३ ॥

आ । व॑क्षि । दे॒वान् । इ॒ह । वि॒प्र । यक्षि॑ । च । उ॒शन् । हो॒तः । नि । स॒द ।

योनि॑षु । त्रि॒षु । प्रति॑ । वीहि॒ । प्र॒स्थि॑तं । सो॒म्यं । मधु॑ । पि॒व । आ॒ग्नी॒ध्रात् । तव॑ ।

भा॒गस्य॑ । तृ॒णुहि ॥ ४ ॥ एषः॑ । स्यः । ते । त॒न्वः । नृ॒म्णव॑र्धनः । स॒हः । ओजः॑ ।

प्र॒दिवि॑ । वा॒होः । हि॒तः । तुभ्यै॑ । सु॒तः । म॑घव॒न् । तुभ्यै॑ । आ॒भृ॒तः । त्वं ।

अ॒स्य । ब्राह्म॑णात् । आ । तृ॒पत् । पि॒व ॥ ५ ॥ जुषे॑थाँ । य॒ज्ञं । वो॑ध॒तं । ह॒वस्य॑ ।

मे । स॒त्तः । हो॒ता । नि॒वि॒दः । पू॒र्व्याः । अनु॑ । अच्छा॑ । राजा॑ना । नमः॑ । ए॒ति ।

आ॒वृ॒तं । प्र॒शा॒स्त्रात् । आ । पि॒व॒तं । सो॒म्यं । मधु॑ ॥ ६ ॥ २४ ॥ ७ ॥

॥ इति द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ अथ द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ ३७ ॥ ऋषिः—यत्नमदः । देवता—द्रविणोदः । छन्दः—जगती ॥

॥ ३७ ॥ मन्दस्व होत्रादनु जोषमन्वसोऽध्वर्यवः स पूर्णो वष्टयासिचम् ।

तस्मा एतं भरत तद्वगो ददिर्होत्रात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥ १ ॥

यसु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददियो नाम पत्यते ।

अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोत्रात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥ २ ॥

मेयन्तु ते बह्व्यो येभिरीयसेऽरिषण्यन्वीळ्यरवा वनस्पते ।

आयूयां वृष्णो अभिगृया त्वं नेष्ट्रात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥ ३ ॥

॥ अथ द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

मन्दस्व । होत्रात् । अनु । जोषं । अन्वसः । अध्वर्यवः । सः । पूर्णो । वष्टि ।
 आऽसिचं । तस्मै । एतं । भरत । तद्वगः । ददिः । होत्रात् । सोमं । द्रविणऽदः ।
 पिवं । ऋतुऽभिः ॥ १ ॥ यं । ऊं इति । पृथे । अहुवे । तं । इदं । हुवे । नः । इत् ।
 ऊं इति । हव्यः । ददिः । यः । नाम । पत्यते । अध्वर्युभिः । प्रस्थितं । सोम्यं ।
 मधु । पोत्रात् । सोमं । द्रविणऽदः । पिवं । ऋतुभिः ॥ २ ॥ मेयन्तु । ते । बह्व्यः ।
 येभिः । रीयसे । अरिषण्यन् । वीळ्यरवा । वनस्पते । आयूयां । वृष्णो इति । अभिगृया ।
 त्वं । नेष्ट्रात् । सोमं । द्रविणऽदः । पिवं । ऋतुभिः ॥ ३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १,२] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ३८

अपा॑न्त्रो॒त्रादु॒त पो॒त्राद॑म॒स्रोत॒ नेष्ट्रा॑द॒जुष॑त॒ प्रयो॑ ह॒ितम् ।

तु॒रीयं॑ पा॒त्रम॑मृ॒क्तम॑म॒र्त्यं द्र॒विणो॒दाः पि॑षतु द्रा॒विणो॒दसः॑ ॥ ४ ॥

अ॒र्वाञ्च॑म॒द्य य॒र्यं नृ॒वाह॑णं॒ रथं॑ यु॒ञ्जाथा॑मि॒ह वां वि॒मोच॑नम् ।

पुं॒क्तं ह॒वीषि॑ म॒धुना॑ हि कं ग॒तम॑था॒ सोमं॑ पि॒वतं॑ वा॒जिनी॑व॒सू ॥ ५ ॥

जोष्य॑ग्रे स॒मिधं॑ जोष्याहु॒तिं जोषि॑ ब्र॒ह्म ज॒न्यं जोषि॑ सुष्टु॒तिम् ।

वि॒श्वेभि॑र्वि॒श्वो ऋ॒तुना॑ व॒सो म॒ह उ॒शन्दे॒वाँ उ॒शतः॑ पा॒यया॑ ह॒विः ॥ ६ ॥ १ ॥

॥ ३८ ॥ ऋषिः—गृत्समदः । देवता—सविता । छन्दः—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३८ ॥ उ॒दु ष्य॑ दे॒वः स॒विता॑ स॒वायं॑ श॒श्वत्त॑मं तद॒पा व॒ह्नि॑र॒स्थात् ।

नू॒नं दे॒वेभ्यो॑ वि॒ हि धा॑ति॒ रत्न॑म॒थाभ॑ज॒द्रीति॑हो॒त्रं स्व॒स्तौ ॥ १ ॥

अपा॑त् । हो॒त्रात् । उ॒त । पो॒त्रात् । अ॒म॒त्त॒ । उ॒त । ने॒ष्ट्रात् । अ॒जु॒ष॒त॒ । प्र॒यः । हि॒तं ।
तु॒रीयं॑ । पा॒त्रं । अ॒मृ॒क्तं । अ॒म॒र्त्यं । द्र॒वि॒णः । उ॒दाः । पि॒व॒तु । द्र॒वि॒णः । उ॒द॒सः ॥ ४ ॥
अ॒र्वा॒चं । अ॒द्य । य॒र्यं । नृ॒वा॒ह॒नं । रथं॑ । यु॒ञ्जा॒थां । इ॒ह । वां । वि॒मो॒च॒नं । पुं॒क्तं ।
ह॒वी॒षि॑ । म॒धु॒ना । आ । हि । कं । ग॒तं । अथ॑ । सोमं॑ । पि॒व॒तं । वा॒जि॒नी॒व॒सू इति॑
वा॒जि॒नी॒व॒सू ॥ ५ ॥ जोषि॑ । अ॒ग्रे । सं॒ऽइ॒धं । जोषि॑ । आ॒ऽहु॒तिं । जोषि॑ । ब्र॒ह्म ।
ज॒न्यं । जोषि॑ । सु॒ऽस्तु॒तिं । वि॒श्वे॒भिः । वि॒श्वान् । ऋ॒तु॒नां । व॒सो इति॑ । म॒हः ।
उ॒शन् । दे॒वान् । उ॒श॒तः । पा॒य॒य॒ । ह॒विः ॥ ६ ॥ १ ॥

उ॒त् । ऊं इति॑ । स्यः । दे॒वः । स॒वि॒ता । स॒वा॒यं । श॒श्व॒त्त॒मं । तत् । अ॒पाः । व॒ह्निः ।
अ॒स्था॒त् । नू॒नं । दे॒वे॒भ्यः । वि॒ । हि॒ । धा॑ति॒ । रत्नं॑ । अथ॑ । आ । अ॒भ॒ज॒त॒ ।
वी॒ति॒ऽहो॒त्रं । स्व॒स्तौ ॥ १ ॥

मण्ड० २ अध्या० ८ व० २] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू०

विश्वस्य हि श्रुष्ट्यै देव ऊर्ध्वः प्र बाह्वा पृथुपाणिः सिसृति ।

आपश्चिदस्य व्रत आ निर्मृग्रा अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥ २ ॥

आशुभिश्चियान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।

अक्षर्षूणां चिद्ध्ययाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्थागात् ॥ ३ ॥

पुनः समव्यदितं वयन्ती मध्या कर्तोर्न्यधाच्छक्म धीरः ।

उत्संहायास्थादृथस्तूरदर्धररमतिः सविता देव आगात् ॥ ४ ॥

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सुनवे भागमाधादन्वम्य केतमिषिनं सवित्रा ॥ ५ ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । श्रुष्ट्यै । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाह्वा । पृथुपाणिः । सिसृति ।

आपः । चिद् । अस्य । व्रते । आ । निर्मृग्राः । अयं । चिद् । वातः । रमते ।

परिज्मन् ॥ २ ॥ आशुभिः । चिद् । यान् । वि । मुचाति । नूनं । अरीरमन् ।

अतमानं । चिद् । एतोः । अक्षर्षूणां । चिद् । नि । अयान् । अविष्या । अनु । व्रतं ।

सवितुः । मोक्था । आ । अगात् ॥ ३ ॥ पुनरिति । सं । अव्यन् । विज्मन्तं । वयन्ती ।

मध्या । कर्तोः । नि । अधात् । शक्म । धीरः । उद् । उत्संहायं । अस्थात् । वि ।

श्रुन् । अदर्धः । अरमतिः । सविता । देवः । आ । अगात् ॥ ४ ॥ नाना ।

शोकांसि । दुर्यः । विश्वं । आयुः । वि । तिष्ठते । प्रभवः । शोकोः । अग्नेः । ज्येष्ठं ।

माता । सुनवे । भागं । आ । अधात् । अनु । अन्व । केतं । इषिनं । सवित्रा ॥ ५ ॥ २ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० ३] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू०

समावर्तति विष्टितो जिगीषुर्विश्वेषां कामश्चरताममाभूत् ।

शश्वौ अपो विकृतं हित्व्यागादनु व्रतं सवितुर्दैव्यस्य ॥ ६ ॥

त्वया हितमप्यमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्थुः ।

वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्भिनन्ति ॥ ७ ॥

याद्राध्यैर्वरुणो योनिमप्यगनिशितं निमिषि जभुराणः ।

विश्वौ मार्ताण्डो व्रजन्मा पशुर्गात्स्थशो जन्मानि सविता व्याकः ॥ ८ ॥

न यस्येन्द्रो वरुणो न मित्रो व्रतमर्यमा न भिनन्ति रुद्रः ।

नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ ९ ॥

सं० आवर्तति । वि० स्थितः । जिगीषुः । विश्वेषां । कामः । चरतां । अमा । अभूत् ।
शश्वान् । अपः । वि० कृतं । हित्वी । आ । अगात् । अनु । व्रतं । सवितुः ।
दैव्यस्य ॥ ६ ॥ त्वया । हितं । अप्यै । अप्सु । भागं । धन्वं । अनु । आ ।
मृगयसः । वि । तस्थुः । वनानि । वि० भ्यः । नकिः । अस्य । तानि । व्रता ।
देवस्य । सवितुः । भिनन्ति ॥ ७ ॥ यात्० राध्यै । वरुणः । योनिं । अग्नौ ।
अनि० शितं । नि० मिषि । जभुराणः । विश्वः । मार्ताण्डः । व्रजं । आ । पशुः । गात् ।
स्थ० शः । जन्मानि । सविता । वि । आ । अकरित्यकः ॥ ८ ॥ न । यस्य । इंद्रः ।
वरुणः । न । मित्रः । व्रतं । अर्यमा । न । भिनन्ति । रुद्रः । न । नारातयः । तं । इंद्रं ।
स्वस्ति । हुवे । देवं । सवितारं । नमो० भिः ॥ ९ ॥

भगं धियं वाजयन्तः पुरन्धिं नराशंसो ग्रास्पतिर्नो अव्याः ।

आये वामस्य सङ्गथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १० ॥

अस्मभ्यं तद्विवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात्र ।

शं यस्तोतृभ्यं आपये भवात्युरुशंसाय सवितर्जरित्रे ॥ ११ ॥ ३ ॥

॥ ३९ ॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-अश्विनौ । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३९ ॥ ग्रावाणेव तदिदर्थं जरये गृध्रेव वृक्षं निधिमन्तमच्छ ।

ब्रह्माणेव विदर्थं उक्थशासां दृतेव हव्या जन्या पुरुत्रा ॥ १ ॥

प्रातर्यावाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा संचेधे ।

मेने इव तन्वाः शुभमाने दम्पतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २ ॥

भगं । धियं । वाजयन्तः । पुरंऽधि । नराशंसः । ग्राः । पतिः । नः । अव्याः । आऽअये ।
वामस्य । संऽगथे । रयीणा । प्रियाः । देवस्य । सवितुः । स्याम ॥ १० ॥ अस्मभ्यं ।
तत् । दिवः । अत्ऽभ्यः । पृथिव्याः । त्वया । दत्तं । काम्यं । राधः । आ । गात्र ।
शं । यत् । रतोतृभ्यः । आपये । भवाति । उरुशंसाय । सवितः । जरित्रे ॥ ११ ॥ ३ ॥

ग्रावाणाऽइव । तत् । इत् । अर्थं । जरये इति । गृध्राऽइव । वृक्षं । निधिमन्तं ।
अच्छं । ब्रह्माणऽइव । विदर्थं । उक्थशासां । दृताऽइव । हव्या । जन्या ।
पुरुत्रा ॥ १ ॥ प्रातःस्यावाणा । रथ्याऽइव । वीरा । अजाऽइव । यमा । वरं । आ ।
संचेधे इति । मेने इवेति मेनेऽइव । तन्वा । शुभमाने इति । दम्पती इवेति दम्पतीऽइव ।
क्रतुविदा । जनेषु ॥ २ ॥

शृङ्गेव नः प्रथमा गन्तमर्वाक् शफाविव जभुराणा तरौभिः ।

चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुस्त्रार्वाश्वा यातं रथ्येव शक्रा ॥ ३ ॥

नावेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव ।

श्वानेव नो अरिषण्या तनूनां खृगलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥ ४ ॥

वातेवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुपा यातमर्वाक् ।

हस्ताविव तन्वेऽशम्भविष्टा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥ ५ ॥ ४ ॥

ओष्ठाविव मध्वाले वदन्ता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।

नासेव नस्तन्वो रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भूतमस्मे ॥ ६ ॥

शृङ्गाऽइव । नः । प्रथमा । गन्तं । अर्वाक् । शफौऽइव । जभुराणा । तरःऽभि
 चक्रवाकाऽइव । प्रति । वस्तोः । उस्त्रा । अर्वाचा । यातं । रथ्याऽइव । शक्रा ॥ ३
 नावाऽइव । नः । पारयतं । युगाऽइव । नभ्याऽइव । नः । उपधी इवेत्युपधीऽ
 प्रधी इवेति प्रधीऽइव । श्वानाऽइव । नः । अरिषण्या । तनूनां । खृगलाऽइव । विस्रस
 पातं । अस्मान् ॥ ४ ॥ वाताऽइव । अजुर्या । नद्याऽइव । रीतिः । अक्षी इवेत्यक्षीऽ
 चक्षुपा । आ । यातं । अर्वाक् । हस्ताऽइव । तन्वे । शम्भविष्टा । पादाऽइव । न
 नयतं । वस्यः । अच्छ ॥ ५ ॥ ४ ॥ ओष्ठाऽइव । मध्वं । आस्त्रे । वदन्त
 स्तनाऽइव । पिप्यतं । जीवसे । नः । नासाऽइव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णाऽइव
 सुश्रुता । भूतं । अस्मे इति ॥ ६ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० ५, ६] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ४०

हस्तैव शक्तिभिः सन्ददी नः क्षामेव नः समजतं रजांसि ।

इमा गिरों अश्विना युष्मयन्तीः क्षणोत्रेणैव स्वधितिं सं शिशीतम् ॥ ७ ॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदासो अक्रन् ।

तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद्वदेम विदधे सुवीराः ॥ ८ ॥ ५ ॥

॥ ४० ॥ ऋषि - गृत्समद । देवता - सोमापूषणौ । छन्द - जगती ॥

॥ ४० ॥ सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।

जातो विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृष्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥ १ ॥

हमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गृह्णामजुष्टा ।

आभ्यामिन्द्रः पक्वामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुस्त्रियास्तु ॥ २ ॥

हस्ताऽर्ध्व । शक्ति । अभि । सन्ददी इति सन्ददी । नः । क्षामेऽव । नः । सं ।
अजतं । रजांसि । इमाः । गिरः । अश्विना । युष्मयन्तीः । क्षणोत्रेणऽव ।
स्वधितिं । सं । शिशीतं ॥ ७ ॥ एतानि । वां । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमं । गृत्सम-
दासः । अक्रन् । तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातं । बृहद् । वदेम । विदधे ।
सुवीराः ॥ ८ ॥ ५ ॥

सोमापूषणा । जनना । रयीणा । जनना । दिवः । जनना । पृथिव्याः ।
जातो । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपौ । देवाः । अकृष्वन् । अमृतस्य । नाभिं ॥ १ ॥
हमौ । देवौ । जायमानौ । जुषन्ते । हमौ । तमांसि । गृह्णाम । अजुष्टा । आभ्यां ।
इन्द्रः । पक्व । आमाह । अंतरिति । सोमापूषभ्यां । जनद् । दुस्त्रियास्तु ॥ २ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० ६] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू०

सोमा॑पूष॒णा रज॑सो वि॒मानं स॒प्तच॑क्रं रथ॒मवि॑श्वमिन्वम् ।

वि॒ष्ववृ॑तं मन॑सा यु॒ज्यमा॑नं तं जि॒न्वथो वृ॒षणा प॑ञ्चर॒श्मिम् ॥ ३ ॥

दि॒व्य॒न्यः स॑दनं च॒क्र उ॒च्चा पृ॑थि॒व्याम॒न्यो अ॒ध्यन्ता॑रि॒क्षे ।

ताव॒स्मभ्यं पु॒रु॒वारं पु॒रु॒क्षुं रा॒यस्पोषं वि॒ष्यतां नाभि॑म॒स्मे ॥ ४ ॥

वि॒श्वान्य॒न्यो भु॒वना ज॒जान॑ विश्व॒मन्यो अ॑भिचक्षा॒ण एति॑ ।

सोमा॑पूष॒णाव॑व॒तं धि॒यं मे यु॒वाभ्यां वि॒श्वाः पृ॑त॒ना ज॑येम ॥ ५ ॥

धि॒यं पू॒षा जि॒न्वतु॑ विश्वमि॒न्वो र॒यिं सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु ।

अ॒व॒तु दे॒व्यदि॑तिर॒न॒र्वा वृ॒हद्व॑देम वि॒दये॑ सु॒वीराः ॥ ६ ॥ ६ ॥

सोमा॑पूष॒णा । रज॑सः । वि॒ऽमा॑नं । स॒प्त॒च॒क्रं । रथं । अवि॑श्वमि॒न्वम् । वि॒ष्व॒वृ॒तं

मन॑सा । यु॒ज्यमा॑नं । तं । जि॒न्व॒थः । वृ॒ष॒णा । प॑ञ्च॒र॒श्मि ॥ ३ ॥ दि॒वि । अ॒न्यः

स॑दनं । च॒क्रे । उ॒च्चा । पृ॑थि॒व्यां । अ॒न्यः । अ॒धि । अ॒न्ता॑रि॒क्षे । तो । अ॒म॒भ्यं

पु॒रु॒ऽवा॑रं । पु॒रु॒ऽक्षुं । रा॒यः । पोषं । वि । स्य॒ता । नाभिं । अ॒स्मे इति॑ ॥ ४ ॥

वि॒श्वानि॑ । अ॒न्यः । भु॒व॒ना । ज॒जा॑नं । विश्वं । अ॒न्यः । अ॒भि॒च॒क्षा॒णः । ए॒ति

सोमा॑पूष॒णौ । अ॒व॒तं । धि॒यं । मे । यु॒वा॒भ्यां । वि॒श्वाः । पृ॑त॒नाः । ज॑ये॒म ॥ ५ ॥

धि॒यं । पू॒षा । जि॒न्व॒तु । वि॒श्वं॒ऽइ॒न्वः । र॒यिं । सोमः । रयि॒ऽप॒तिः । द॒धा॒तु । अ॒व॒तु ।

दे॒वी । अ॒दि॒तिः । अ॒न॒र्वा । वृ॒ह॒न् । व॒दे॒म । वि॒दये॑ । सु॒वी॒राः ॥ ६ ॥ ६ ॥

अट० २ अध्या० ८ व० ७] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ४१

॥ ४१ ॥ ऋषि-गृत्तमद । देवता-वायु । छंदः-गायत्री- ॥

॥ ४१ ॥ वा॒यो ये ते॒ सह॒स्रि॒णो रथा॑स॒स्तेभि॒रा ग॑हि ।

नि॒यु॒त्वान्त॒सोम॑पीतये ॥ १ ॥

नि॒यु॒त्वान्वा॒यवा ग॑ह्य॒यं शु॒क्रो अ॑यामि ते ।

गन्ता॑सि सु॒न्वतो गृ॒हम् ॥ २ ॥

शु॒क्रस्या॒य गवा॑शिर॒ इन्द्र॑वायू नि॒यु॒त्वतः ।

आ या॑तं पि॒वंतं न॒रा ॥ ३ ॥

अ॒यं वा॑ मि॒त्रावरु॑णा सु॒तः सोम॑ः क॒तावृ॑धा ।

ममे॒दिह श्रु॑तं ह॒वम् ॥ ४ ॥

राजा॑ना॒वन॑भि॒द्रुहा ध्रु॒वे स॒दस्यु॑त्तमे ।

स॒हस्र॑स्थू॒ण आ॒साते ॥ ५ ॥ ७ ॥

वा॒यो इति॑ । ये । ते । सह॒स्रि॒णः । रथा॑सः । तेभिः । आ । ग॒हि । नि॒यु॒त्वान् ।

सोम॑ऽपीतये ॥ १ ॥ नि॒यु॒त्वान् । वा॒यो इति॑ । आ । ग॒हि । अ॒यं । शु॒क्रः । अ॒या॒मि ।

ते । गन्ता॑ । अ॒सि । सु॒न्वतः । गृ॒हं ॥ २ ॥ शु॒क्रस्य॑ । अ॒य । गो॒ऽवा॒शिरः ।

इन्द्र॑वायू इति॑ । नि॒यु॒त्वतः । आ । या॑तं । पि॒वंतं । न॒रा ॥ ३ ॥ अ॒यं । वा॒ ।

मि॒त्रा॒वरु॑णा । सु॒तः । सोम॑ः । क॒ता॒वृ॒धा । मम॑ । इ॒त् । इ॒ह । श्रु॒तं ।

ह॒वम् ॥ ४ ॥ राजा॑नौ । अ॒न॒भि॒द्रु॒हा । ध्रु॒वे । स॒द॒सि । स॒द॒स्यु॒त्त॒मे । स॒ह॒स्र॑स्थू॒णम् ।

आ॒सा॒ते इति॑ ॥ ५ ॥ ७ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० ८] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू०

ता स॒म्राजा घृ॒तासु॒ती आ॒दि॒त्या दा॒नु॒नस्प॒ती ।

स॒र्वे॒ते अ॒न॒व॒ह॒रं ॥ ६

गोम॑द् पु॒ न॒स॒त्याश्व॑व॒द्यात॑म॒श्विना॑ ।

व॒ती रु॒द्रा नृ॒पाय्य॑म् ॥ ७

न य॑त्प॒रो ना॒न्तर॑ आ॒दध॑र्षी॒वृष॑ण्वसू ।

दुःशं॑सो म॒र्त्यो रि॒पुः ॥ ८

ता न॒ आ वो॑ळ॒हम॑श्विना रा॒यि पि॒शङ्ग॑स॒न्द॒शम् ।

धि॒ष्ण्या व॑रि॒वावि॑दम् ॥ ९

इ॒न्द्रो अ॒ङ्गं म॒हद्भ॒यम॒भी प॑द॒पं चु॑च्यवत् ।

स हि स्थि॒रो वि॒च॒र्ष॒णिः ॥ १० ॥ ८ ।

ता । स॒म्राजा । घृ॒तासु॒ती इति॑ घृ॒तऽआ॑सुती । आ॒दि॒त्याः । दा॒नु॒नः । प॒ती इति॑ ।

स॒र्वे॒ते इति॑ । अ॒न॒व॒ह॒रं ॥ ६ ॥ गो॒म॒द् । ऊं इति॑ । सु । ना॒स॒त्या । अ॒श्व॑व॒द्या ।

या॒तं । अ॒श्वि॒ना । व॒र्तिः । रु॒द्रा । नृ॒पाय्यं ॥ ७ ॥ न । यत् । प॒रः । न । अ॒न्त॑रः ।

आ॒द॒ध॒र्षी॒त् । वृ॒ष॒ण्व॒सू इति॑ वृष॒ण्व॒सू । दुःशं॑सः । म॒र्त्यः । रि॒पुः ॥ ८ ॥ ता

नः । आ । वो॑ळ॒हं । अ॒श्वि॒ना । रा॒यि । पि॒शङ्ग॑स॒न्द॒शं । धि॒ष्ण्या । व॒रि॒वावि॑दं ॥ ९ ।

इ॒न्द्रः । अ॒ङ्गं । म॒हद् । भ॒यं । अ॒भि । स॒त् । अ॒पं । चु॑च्यवत् । सः । हि । स्थि॒रः ।

वि॒च॒र्ष॒णिः ॥ १० ॥ ८ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० ९, १०] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ४१

इन्द्रंश्च मृळ्याति नो न नः पश्चादघं नेशत् ।

भद्रं भवाति नः पुरः ॥ ११ ॥

इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् ।

जेता शत्रून्विचर्षणिः ॥ १२ ॥

विश्वे देवास्त आ गत शृणुता मं इमं हवम् ।

एदं वहिर्नि षीदत ॥ १३ ॥

तीव्रो वो मधुमां अयं ह्युनहोत्रेषु मत्सरः ।

एतं पिबत् काम्यम् ॥ १४ ॥

इन्द्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवास्तः पूर्षरातयः ।

विश्वे मम श्रुता हवम् ॥ १५ ॥ ९ ॥

अम्बितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।

अप्रशस्ता इव स्मस्ति प्रशस्तिमम्य नस्कृधि ॥ १६ ॥

इन्द्रः । च । मृळ्याति । नः । न । नः । पश्चात् । अघं । नशत् । भद्रं । भवाति । नः ।
पुरः । ॥ ११ ॥ इन्द्रः । आशाभ्यः । परि । सर्वाभ्यः । अभयं । करत् । जेता ।
शत्रून् । विचर्षणिः ॥ १२ ॥ विश्वे । देवास्तः । आ । गत । शृणुता । मे । इमं ।
हवम् । आ । एदं । वहिः । नि । षीदत ॥ १३ ॥ तीव्रः । वो । मधुमान् । अयं ।
ह्युनहोत्रेषु । मत्सरः । एतं । पिबत् । काम्यम् ॥ १४ ॥ इन्द्रज्येष्ठाः । मरुद्गणाः ।
देवास्तः । पूर्षरातयः । विश्वे । मम । श्रुता । हवम् ॥ १५ ॥ ९ ॥ अम्बितमे ।
नदीतमे । देवितमे । सरस्वति । अप्रशस्ता इव । स्मस्ति । प्रशस्ति । अम्य । नः ।
स्कृधि ॥ १६ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १०] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० १]

त्वे विश्वां सरस्वति त्रितायूषि देव्याम् ।

शुनहोत्रेषु मत्स्य प्रजां देवि दिदिङ्मि नः ॥ १७ ॥

इमा ब्रह्मं सरस्वति जुषस्व वाजिनीवति ।

या ते मन्मं गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुह्वति ॥ १८ ॥

प्रेतां यज्ञस्य शम्भुवां युवामिदा वृणीमहे ।

अग्निं च हव्यवाहनम् ॥ १९ ॥

द्यावां नः पृथिवी इमं सिधमद्य दिविस्पृशम् ।

यज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥ २० ॥

आ वासुपस्थमदुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः ।

इहाद्य सोमपीतये ॥ २१ ॥ १० ॥

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । त्रिया । आयूषि । देव्या । शुनहोत्रेषु । मत्स्य

प्रजा । देवि । दिदिङ्मि । नः ॥ १७ ॥ इमा । ब्रह्मं । सरस्वति । जुषस्व

वाजिनीवति । या । ते । मन्मं । गृत्समदाः । ऋतावरि । प्रिया । देवेषु

जुह्वति ॥ १८ ॥ प्र । इतां । यज्ञस्य । शम्भुवां । युवा । इत् । आ । वृणीमहे

अग्निं । च । हव्यवाहनं ॥ १९ ॥ द्यावां । नः । पृथिवी इति । इमं । सिधं

अद्य । दिविस्पृशं । यज्ञं । देवेषु । यच्छतां ॥ २० ॥ आ । वां । वासुपस्थं

अदुहा । देवाः । सीदन्तु । यज्ञियाः । इह । अद्य । सोमपीतये ॥ २१ ॥ १० ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० ११] , ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ४२

॥ ४२ ॥ ऋषिः-गुत्तमद । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४२ ॥ कनि॒क्रद॒ज्ज॒नुषं॑ प्र॒ब्रुवा॒ण इ॒यति॑ वाचं॒ मरि॒तेव॒ नाव॑म् ।

सु॒मङ्ग॒लंश्च॑ श॒कुने॒ भवा॑सि॒ मा त्वा॒ का चि॑द॒भि॒भा वि॒श्व्या॑ वि॒दत् ॥ १ ॥

मा त्वा॑ इ॒येन॒ उद्ध॑धी॒न्मा सु॑प॒र्णो मा त्वा॑ वि॒द॒दिषु॑मान्॒वीरो॒ अस्ता॑ ।

पि॒त्र्याम॑तुं प्र॒दिशं॑ कनि॒क्रद॒त्सु॒मङ्ग॒लो भ॒द्रवा॒दी व॑दे॒ह ॥ २ ॥

अ॒थं क्र॑न्द् दक्षि॒णतो॑ गृ॒हाणां॑ सु॒मङ्ग॒लो भ॒द्रवा॒दी शं॑कु॒न्ते ।

मा नः॑ स्ते॒न ई॒शत॒ माघ॑शंसो बृ॒ह॒द॒देम॑ वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ ३ ॥ ११ ॥

कनि॒क्रद॒त् । ज॒नुषं॑ । प्र॒ब्रु॒वा॒णः । इ॒यति॑ । वाचं॑ । अ॒रि॒ताऽ॒व । नाव॑म् ।

सु॒म॒ङ्ग॒लः । च॑ । श॒कुने॒ । भवा॑सि । मा । त्वा । का । चि॒त् । अ॒भि॒भा । वि॒श्व्या॑ ।

वि॒दत् ॥ १ ॥ मा । त्वा । इ॒येनः॑ । उ॒त् । व॒धी॒त् । मा । सु॒प॒र्णः । मा । त्वा ।

वि॒दत् । इ॒षु॒मा॒न । वी॒रः । अस्ता॑ । पि॒त्र्या॑ । अ॒तु । प्र॒दि॒शं॑ । कनि॒क्रद॒त् ।

सु॒म॒ङ्ग॒लः । भ॒द्रवा॒दी । व॒द॒ । ह॒ ॥ २ ॥ अ॒थं । क्र॑न्द् । दक्षि॒णतः॑ । गृ॒हाणां॑ ।

सु॒म॒ङ्ग॒लः । भ॒द्रवा॒दी । शं॑कु॒न्ते । मा । नः॑ । स्ते॒नः । ई॒शत॒ । मा । अ॒घ॒शंसः॑ ।

वि॒दथे॑ । सु॒वीराः॑ ॥ ३ ॥ ११ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १२] ऋग्वेदः [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ४३

॥ ४३ ॥ ऋषिः—गृत्समदः । देवता—इन्द्रः । छन्दः—जगती ॥

॥४३॥ प्रदक्षिणिदभि गृणन्ति कारवो वयो वदन्त ऋतुथा शकुन्तयः ।

उभे वाचौ वदति सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानु राजति ॥ १ ॥

उद्गातेव शकुने सामं गायसि ब्रह्मपुत्र इव सर्वनेषु शंससि ।

वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्यां सर्वतो नः शकुने भद्रमा वंद

विश्वतो नः शकुने पुण्यमा वंद ॥ २ ॥

आवदंस्त्वं शकुने भद्रमा वंद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्धि नः ।

यदुत्पतन्वदसि कर्करियथा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥ १२ ॥ ४ ॥ २ ॥

प्रदक्षिणित् । अभि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदन्तः । ऋतुथा ।
शकुन्तयः । उभे इति । वाचौ । वदति । सामगाऽइव । गायत्रं । च । त्रैष्टुभं । च ।
अनु । राजति ॥ १ ॥ उद्गाताऽइव । शकुने । सामं । गायसि । ब्रह्मपुत्रऽइव ।
सर्वनेषु । शंससि । वृषाऽइव । वाजी । शिशुमतीः । अपिऽइत्यं । सर्वतः । नः ।
शकुने । भद्रं । आ । वद । विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यं । आ । वद ॥ २ ॥
आऽवदन् । त्वं । शकुने । भद्रं । आ । वद । तूष्णीं । आसीनः । सुमतिं ।
चिकिद्धि । नः । यत् । उत्पतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम ।
विदथे । सुवीराः ॥ ३ ॥ १२ ॥ ४ ॥ २ ॥

॥ इति चतुर्थोऽनुवाकः । द्वितीयं मंडलं समाप्तं ॥



॥ अथ तृतीयं मण्डलम् ॥

॥ प्रथमोऽनुवाकः ॥

॥ १ ॥ ऋषिः—विश्वामित्र । देवता—अग्नि । छन्दः—त्रिष्टुप् ॥

॥ १ ॥ सोमस्य मा तवसं वक्ष्ये वक्षि चकर्थ विदधे यजंघ्ये ।

यौ अच्छा दीद्युञ्जे अद्रि शमाये अग्ने तन्वं जुषस्व ॥ १ ॥

यं यजं चकृम वर्धतां गीः समिद्रिभिः नमसा दुवस्यन् ।

यः शशासुर्विदधा कवीनां गृत्साय चित्तवसे गातुर्मीपुः ॥ २ ॥

यौ दधे मेधिरः पृतदक्षो दिवः सुवन्दुर्जनुषा पृथिव्याः ।

विन्दन्तु दर्शतमस्वन्तर्देवासौ अग्निमपसि स्वसृणाम् ॥ ३ ॥

सोमस्य । मा । तवसं । वक्षि । अग्ने । वक्षि । चकर्थ । विदधे । यजंघ्ये ।
वान । अच्छ । दीद्युञ्जे । अद्रि । शमाये । अग्ने । तन्वं । जुषस्व ॥ १ ॥
यौ । यजं । चकृम । वर्धता । गीः । समिद्रिभिः । अग्नि । नमसा । दुवस्यन् ।
यः । शशासुः । विदधा । कवीना । गृत्साय । चित् । तवसे । गातुः । मीपुः ॥ २ ॥
यौ । दधे । मेधिरः । पृतदक्षः । दिवः । सुवन्दुः । जनुषा । पृथिव्याः ।
विन्दन्तु । दर्शत । तमस्वन्तः । देवासौ । अग्नि । अपसि । स्वसृणा ॥ ३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १३, १४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० १]

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यद्वीः श्वेतं जज्ञानमरुपं महित्वा ।

शिशुं न जातमभ्यारुश्वां देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥ ४ ॥

शुक्रेभिरङ्गै रजं आततन्वान् क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।

शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥ ५ ॥ १३ ॥

वव्राजा सीमनदतीरदब्धा दिवो यद्वीरवसाना अनग्नाः ।

सना अत्र युवतयः सयोनीरेकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥ ६ ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनीं स्रवथे मधूनाम् ।

अस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना मही दस्मस्य मातरा समीची ॥ ७ ॥

वभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौद्धानः शुक्रा रभसा वपूषि ।

श्रोतन्ति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥ ८ ॥

अवर्धयन् । सु०भगं । सप्त । यद्वीः । श्वेतं । जज्ञानं । अरुपं । महित्वा । शिशुं । न ।
जातं । अभि । आरुः । अश्वाः । देवासः । अग्निं । जनिमन् । वपुष्यन् ॥ ४ ॥
शुक्रेभिः । अङ्गैः । रजः । आ०त०त०न्वान् । क्रतुं । पुनानः । कविभिः । पवित्रैः ।
शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपा । श्रियः । मिमीते । बृहतीः ।
अनूनाः ॥ ५ ॥ १३ ॥ वव्राज । सी । अन०द०तीः । अ०द०ब्धाः । दिवः । यद्वीः ।
अ०द०सानाः । अन०ग्नाः । सनाः । अत्र । युवतयः । स०योनीः । एकं । गर्भं । द०धिरे ।
सप्त । वाणीः ॥ ६ ॥ स्तीर्णाः । अस्य । स०ह०तः । विश्व०रू०पाः । घृत०स्य । योनीं ।
स्रवथे । मधूनां । अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिन्वमानाः । मही इति । दस्मस्य ।
मा०तरा । समीची इति स०द०ची ॥ ७ ॥ वभ्राणः । सूनो इति । सहसः । वि ।
अद्यौ । दधानः । शुक्रा । रभसा । वपूषि । श्रोतन्ति । धाराः । मधुनः । घृतस्य ।
वृषा । यत्र । वावृधे । काव्येन ॥ ८ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १४, १५] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० १

पितुश्चिद्धर्जनुषां विवेद व्यस्य धारां अमृजद्वि धेनाः ।
गुहा चरन्तं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यद्दीभिर्न गुहां वभूव ॥ ९ ॥
पितुश्च गर्भे जनितुश्च वध्रे पूर्वीरिक्तौ अधयत्पीप्यानाः ।
वृष्णे सपत्नी शुचये सर्वन्धू उभे अस्मै मनुष्येऽनि पाहि ॥ १० ॥ १४ ॥
उरौ मह्यं अनिवाधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पूर्वीः ।
ऋतस्य योनावशयदृमृता जामीनामग्निरपसि स्वमृणाम् ॥ ११ ॥
अत्रो न वध्रिः संमिधे महीनां दिदृक्षेयः सूनवे भाक्कजीकः ।
उद्वस्त्रिया जनिता यो जजानापां गर्भो नृतमो यद्दो अग्निः ॥ १२ ॥
अपां गर्भे दर्शतमोऽधीनां वनां जजान सुभगा विरूपम् ।
देवास्तश्चिन्मनसा सं हि जग्मुः पनिष्ठं जातं तवसे दुवस्यन् ॥ १३ ॥

पितुः । चित् । ऊर्ध्वः । जनुषां । विवेद । वि । अस्य । धाराः । अमृजन् । वि ।
धेनाः । गुहा । चरन्तं । सखिभिः । शिवेभिः । दिवः । यद्दीभिः । न । गुहां ।
वभूव ॥ ९ ॥ पितुः । च । गर्भे । जनितुः । च । वध्रे । पूर्वीः । रिक्तः । अधयन् ।
पीप्यानाः । वृष्णे । सपत्नी इति सपत्नी । शुचये । सर्वन्धू इति मण्डू । उभे इति ।
अस्मै । मनुष्येऽनि इति । नि । पाहि ॥ १० ॥ १४ ॥ उरौ । महान् । अनिवाधे ।
ववर्धे । आपः । अग्निः । यशसः । सं । हि । पूर्वीः । ऋतस्य । योनां । अशयन् ।
दृमृताः । जामीना । अग्निः । अपसि । स्वमृणा ॥ ११ ॥ अत्रः । न । वध्रिः ।
तद्विधे । महीनां । दिदृक्षेयः । सूनवे । भाक्कजीकः । उद्व । उद्विषाः । जनिता ।
यः । जजान । अपा । गर्भे । नृतमः । यद्दः । अग्निः ॥ १२ ॥ अपां । गर्भे ।
दर्शतं । ओषधीना । वनां । जजान । सुभगां । विरूपम् । देवानां । चित् । न । ना ।
स । हि । जग्मुः । पनिष्ठं । जातं । तवसे । दुवस्यन् ॥ १३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १३, १४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू०

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यद्वीः श्वेतं जज्ञानमरूपं महित्वा ।

शिशुं न जातमभ्यारुश्वं देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥ ४ ॥

शुक्रेभिरङ्गै रजं आततन्वान् क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।

शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥ ५ ॥ १३ ॥

वव्राजा सीमनदतीरदब्धा दिवो यद्वीरवसाना अनग्नाः ।

सना अत्र युवतयः सयोनीरेकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥ ६ ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनीं स्रवथे मधूनाम् ।

अस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना मही दस्मस्य मातरा समीची ॥ ७ ॥

वभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौद्धानः शुक्रा रभसा वपूँषि ।

श्रोतन्ति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥ ८ ॥

अवर्धयन् । सु०भगं । सप्त । यद्वीः । श्वेतं । जज्ञानं । अरूपं । महित्वा । शिशुं । न
जातं । अभि । आरुः । अश्वः । देवासः । अग्निं । जनिमन् । वपुष्यन् ॥ ४ ॥
शुक्रेभिः । अङ्गैः । रजः । आ०त०त०न्वान् । क्रतुं । पुनानः । कविभिः । पवित्रैः
शोचिः । वसानः । परिं । आर्युः । अपा । श्रियः । मिमीते । बृहतीः
अनूनाः ॥ ५ ॥ १३ ॥ वव्राज । सी । अन०द०तीः । अ०द०ब्धाः । दिवः । यद्वीः ।
अ०द०सानाः । अन०ग्नाः । सनाः । अत्र । युव०त०यः । स०यो०नीः । एकं । गर्भं । द०धि०रे ।
सप्त । वाणीः ॥ ६ ॥ स्तीर्णाः । अस्य । स०ह०तः । विश्व०रू०पाः । घृत०स्य । योनीं ।
स्रव०थे । मधू०नां । अ०म्युः । अत्र । धे०न०वः । पिन्व०मानाः । मही इति । द०स्म०स्य ।
मा०त०रा । समी०ची इति स०द०ची ॥ ७ ॥ वभ्राणः । सूनो इति । सह०सः । वि ।
अ०द्यौ० । द०धानः । शु०क्रा । र०भ०सा । वपूँ०षि । श्रो०त०न्ति । धा०राः । मधु०नः । घृत०स्य ।
वृ०षा । यत्र । वा०वृ०धे । का०व्ये०न ॥ ८ ॥

अष्ट० २. अध्या० ८ व० १४, १५] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० १

पितुश्चिद्धर्जनुषां विवेद व्यस्य धारां असृजद्वि धेनाः ।
 गुहा चरन्तं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यद्दीभिर्न गुहां बभूव ॥ ९ ॥
 पितुश्च गर्भे जनितुश्च वध्रे पूर्विरिकौ अधयत्पीप्यानाः ।
 वृष्णे सपत्नी शुचये सर्वंधू उभे अस्मै मतुष्येऽनि पाहि ॥ १० ॥ १४ ॥
 उरौ महौ अनिवाधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पूर्वीः ।
 ऋतस्य योनावशयदमूना जामीनामग्निरपसि स्वसृणाम् ॥ ११ ॥
 अक्रो न वध्निः समिधे महीनां दिदृक्षेयः सूनवे भाक्कजीकः ।
 उदुस्त्रिया जनिता यो जजानापां गर्भो नृतमो यद्दो अग्निः ॥ १२ ॥
 अपां गर्भे दर्शतमोर्षधीनां वनां जजान सुभगा विरूपम् ।
 देवासेश्चिन्मनसा सं हि जग्मुः पनिष्ठं जातं तवसें दुवस्यन् ॥ १३ ॥

पितुः । चित् । ऊर्ध्वः । जनुषां । विवेद । वि । अस्य । धाराः । असृजत् । वि ।
 धेनाः । गुहा । चरन्तं । सखिभिः । शिवेभिः । दिवः । यद्दीभिः । न । गुहा ।
 बभूव ॥ ९ ॥ पितुः । च । गर्भे । जनितुः । च । वध्रे । पूर्वीः । एकैः । अधयत् ।
 पीप्यानाः । वृष्णे । सपत्नी इति सऽपत्नी । शुचये । सर्वंधू इति सऽवंधू । उभे इति ।
 अस्मै । मतुष्येऽ इति । नि । पाहि ॥ १० ॥ १४ ॥ उरौ । महान् । अनिऽवाधे ।
 ववर्ध । आपः । अग्निं । यशसः । सं । हि । पूर्वीः । ऋतस्य । योनां । अशयन् ।
 दमूनाः । जामीना । अग्निः । अपसि । स्वसृणा ॥ ११ ॥ अक्रः । न । वध्निः ।
 संऽधे । महीनां । दिदृक्षेयः । सूनवे । भाऽक्कजीकः । उत् । उदुस्त्रियाः । जनिता ।
 यः । जजान । अपा । गर्भः । नृतमः । यद्दः । अग्निः ॥ १२ ॥ अपां । गर्भे ।
 दर्शतं । ओषधीना । वनां । जजान । सुभगा । विरूपं । देवानः । चित् । म । सा ।
 त । हि । जग्मुः । पनिष्ठं । जातं । तवसें । दुवस्यन् ॥ १३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १५, १६] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० १

वृहन्त इहानवो भार्कजीकमग्निं सचन्त विद्युतो न शुक्राः ।

गृहैव वृद्धं सदसि स्वे अन्तरपार ऊर्वे अमृतं दुर्हानाः ॥ १४ ॥

ईळे च त्वा यजमानो हविर्भिरीळे सखित्वं सुमतिं निकामः ।

देवैरवो मिसीहि सं जरित्रे रक्षां च नो दम्येभिरनीकैः ॥ १५ ॥ १५ ॥

उपक्षेतारस्तवं सुप्रणीतेऽग्ने विश्वानि धन्या दधानाः ।

सुरेतसा श्रवंसा तुज्जमाना अभि म्याम पृतनायूरदेवान् ॥ १६ ॥

आ देवानामभवः केतुरग्ने मन्द्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान् ।

प्रति मर्तो अवासयो दमूना अनु देवाग्रथिरो यामि सार्धम् ॥ १७ ॥

वृहन्तः । इन् । भानवः । भाःऽर्कजीकं । अग्निं । सचन्त । विद्युतः । न । शुक्राः ।

गृहाऽव । वृद्धं । सदसि । स्वे । अन्तः । अपारे । ऊर्वे । अमृतं । दुर्हानाः ॥ १४ ॥

ईळे । च । त्वा । यजमानः । हविःऽभिः । ईळे । सखित्वं । सुऽमतिं । निऽकामः ।

देवैः । अवः । मिसीहि । सं । जरित्रे । रक्षां । च । नः । दम्येभिः । अनीकैः ॥ १५ ॥ १५ ॥

उपऽक्षेतारः । तवं । सुऽप्रणीते । अग्ने । विश्वानि । धन्या । दधानाः । सुऽरेतसा ।

श्रवंसा । तुज्जमानाः । अभि । म्याम । पृतनाऽयून् । अदेवान् ॥ १६ ॥ आ ।

देवानां । अभवः । केतुः । अग्ने । मन्द्रः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् । प्रति ।

मर्तान् । अवासयः । दमूनाः । अनु । देवान् । ग्रथिः । यामि । सार्धम् ॥ १७ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १६] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० १

नि दुरोणे अमृतो मर्त्यानां राजा ससाद विदधानि सार्धम् ।

घृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विश्वानि काव्यानि विद्वान् ॥ १८ ॥

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरुतिभिः सरण्यम् ।

अस्मे रयि बहुलं सन्तर्त्तुं सुवाचं भागं यशसं कृधी नः ॥ १९ ॥

एता ते अग्रे जनिमा सनानि प्र पूर्व्याय नूतनानि वोचं ।

महान्ति वृष्णे सवना कृतेमा जन्मञ्जन्मन् निहितो जातवेदाः ॥ २० ॥

जन्मञ्जन्मन् निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः ।

तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ २१ ॥

नि । दुरोणे । अमृतः । मर्त्यानां । राजा । ससाद । विदधानि । सार्धम् ।

घृतप्रतीकः । उर्विया । वि । अद्यौत् । अग्निः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ॥ १८ ॥

आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । उतिभिः । सरण्यम् ।

अस्मे इति । रयि । बहुलं । सन्तर्त्तुं । सुवाचं । भागं । यशसं । कृधि । नः ॥ १९ ॥

एता । ते । अग्रे । जनिम । सनानि । प्र । पूर्व्याय । नूतनानि । वोचं । महान्ति ।

वृष्णे । सवना । कृता । इमा । जन्मन्जन्मन् । निहितः । जातवेदाः ॥ २० ॥

जन्मन्जन्मन् । निहितः । जातवेदाः । विश्वामित्रेभिः । इध्यते । अजस्रः । तस्य ।

वयं । सुमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ॥ २१ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १६, १७] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० १]

इ॒मं य॒ज्ञं स॒हसा॒वन् त्वं नो॑ दे॒वत्रा धेहि॑ सु॒क्रतो ररा॑णः ।

प्र यंसि॑ हो॒त॒र्बृ॒हती॒रिपो॑ नोऽग्ने॒ महि॑ द्रवि॒णसा॑ यज॒स्व ॥ २२ ॥

इळा॑म॒ग्ने पु॒रु॒दं॒सं स॒नि गोः श॑श्वत्त॒मं ह॒व॒मा॒नाय॑ सा॒ध ।

स्या॒न्नः सु॒नु॒स्तन॑यो वि॒जावा॒ग्ने सा ते॑ सु॒म॒तिर्भू॒त्वस्मे ॥ २३ ॥ १६ ॥

॥ २ ॥ ऋषिः—विश्वामित्रः । देवता—अग्नि । छन्दः—जगती ॥

॥ २ ॥ वै॒श्वान॒राय॑ धि॒षणा॑मृ॒तावृ॒धे घृ॒तं न पृ॒तम॒ग्नये॑ जना॒मसि॑
द्वि॒ता हो॒ता॒रं म॒नु॒षश्च॑ वा॒घतो॑ धि॒या रथं॑ न कु॒लि॒शः स॒मृ॒ण्वति॑ ॥ १ ॥
स रो॒चय॑ज्ज॒नुषा॑ रो॒द॒सी उ॒भे स मा॒त्रो॒र॒भ॒वत्पु॒त्र ई॒ड्यः ।
ह॒व्यवा॑ळ॒ग्निर॒जर॒श्चनो॑हितो दू॒ळभो॑ वि॒शाम॑नि॒धिर्वि॒भाव॑सुः ॥ २ ॥

इ॒मं । य॒ज्ञं । स॒हसा॒वन् । त्वं । नः । दे॒व॒त्रा । धे॒हि । सु॒क्रतो॑ इति॑ मु॒क्रा
ररा॑णः । प्र । यंसि॑ । हो॒तः । बृ॒हतीः । इ॒पः । नः । अ॒ग्ने । महि॑ । द्रवि॒णं । अ
यज॒स्व ॥ २२ ॥ इळा॑ । अ॒ग्ने । पु॒रु॒दं॒सं । स॒नि । गोः । श॑श्वत्त॒मं । ह॒व॒मा॒ना
सा॒ध । स्यात् । नः । सु॒नुः । तन॑यः । वि॒जा॒वा । अ॒ग्ने । सा । ते । सु॒म॒ति
भू॒तु । अ॒स्मे इति॑ ॥ २३ ॥ १६ ॥

वै॒श्वान॒राय॑ । धि॒षणा॑ । ऋ॒त॒वृ॒धे । घृ॒तं । न । पृ॒तं । अ॒ग्नये॑ । जना॒म॒सि
द्वि॒ता । हो॒ता॒रं । म॒नु॒षः । च । वा॒घतः॑ । धि॒या । रथं॑ । न । कु॒लि॒शः । स
ऋ॒ण्वति॑ ॥ १ ॥ सः । रो॒चय॑त् । ज॒नुषा॑ । रो॒द॒सी इति॑ । उ॒भे इति॑ । सः । मा॒त्रो
अ॒भ॒वत् । पु॒त्रः । ई॒ड्यः । ह॒व्य॒वाद् । अ॒ग्निः । अ॒जरः॑ । चनः॑ऽहितः । दूः॒ऽद॒मं
वि॒शा । अ॒ति॒धिः । वि॒भा॒व॑सुः ॥ २ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १७, १८] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० २

क्र॒त्वा दक्ष॑स्य॒ तरु॑षो वि॒धर्म॑णि दे॒वासो॑ अ॒ग्निं ज॑नयन्त॒ चित्ति॑भिः ।

रु॒चा॒नं भा॒नुना॒ ज्योति॑षा स॒हाम॑त्यं न वाजं॑ स॒निष्य॑न्नुप॑ ब्रुवे ॥ ३ ॥

आ म॒न्द्रस्य॑ स॒निष्य॑न्तो वरै॑ण्यं वृ॒णीम॑हे अ॒ह्यं वाजं॑ मृ॒ग्मियं॑म् ।

रा॒ति भृ॑गूणा॒मुशि॑जं क॒विक्र॑तुम॒ग्निं राज॑न्तं दि॒व्येन॑ शोचिषा ॥ ४ ॥

अ॒ग्निं सु॒म्नाय॑ दधिरे पु॒रो जना॑ वाजं॑ श्रवसमि॒ह वृ॒क्तव॑र्हिषः ।

य॒तसु॑चः सु॒रुचं॑ वि॒श्वदै॑व्यं रु॒द्रं य॒ज्ञानां॑ साध॑दिष्टि॒मप॑सांम् ॥ ५ ॥ १७ ॥

पाव॑कशो॒चे तव॑ हि क्षयं॑ परि॒ होत॑र्य॒ज्ञेषु॑ वृ॒क्तव॑र्हिषो नरः ।

अ॒ग्ने दु॒वं इ॒च्छमा॑नास॒ आप्य॑सु॒पास॑ते द्रवि॑णं धेहि॒ तेभ्यः॑ ॥ ६ ॥

क्र॒त्वा । दक्ष॑स्य । तरु॑षः । वि॒धर्म॑णि । दे॒वासः । अ॒ग्निं । ज॑नयन्त॒ । चित्ति॑भिः ।
रु॒चा॒नं । भा॒नुना॑ । ज्योति॑षा । स॒हाम॑ । अ॒त्यं । न । वाजं॑ । स॒निष्य॑न् । उप॑ ।
ब्रु॒वे ॥ ३ ॥ आ । म॒न्द्रस्य॑ । स॒निष्य॑न्तः । वरै॑ण्यं । वृ॒णीम॑हे । अ॒ह्यं । वाजं॑ ।
मृ॒ग्मियं॑ । रा॒ति । भृ॑गूणां । उ॒शिजं॑ । क॒विऽक्र॑तुं । अ॒ग्निं । राज॑न्तं । दि॒व्येन॑ ।
शोचि॑षा ॥ ४ ॥ अ॒ग्निं । सु॒म्नाय॑ । दधि॒रे । पु॒रः । जनाः॑ । वाजं॑ श्रवसं । इ॒ह ।
वृ॒क्तव॑र्हिषः । य॒तऽसु॑चः । सु॒रुचं॑ । वि॒श्वऽदै॑व्यं । रु॒द्रं । य॒ज्ञानां॑ । साध॑न्दिष्टि॒म् ।
अ॒पसां॑ ॥ ५ ॥ १७ ॥ पाव॑कऽशो॒चे । तव॑ । हि । क्षयं॑ । परि॑ । होतः॑ । य॒ज्ञेषु॑ ।
वृ॒क्तव॑र्हिषः । नरः॑ । अ॒ग्ने । दु॒वं । इ॒च्छमा॑नासः । आप्यं॑ । उप॑ । आ॒स॒ते । द्रवि॑णं ।
धे॒हि । तेभ्यः॑ ॥ ६ ॥

आ रोदसी अष्टणदा रथमहज्जातं यदेनमयसो अथारयन् ।
सो अध्वराय परिणीयते कविरत्यो न वाजंसातये चनोहितः ॥ ७ ॥
नमस्यते हव्यदाति स्वध्वरं दुयस्यत दम्यं जातवेदसम् ।
रथीर्कृतस्य बृहतो विचर्पणिरग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः ॥ ८ ॥
तिस्रो यद्वस्यं समिधः परिज्जनोऽग्नेरपुनन्नृशिजो अमृत्यवः ।
तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजंस्तु लोकस्तु द्वे उपं जामिमीयतुः ॥ ९ ॥
विशां कविं विश्वपतिं मानुषीरिपः सं सीमकृण्वत्स्वधितिं न तेजसे ।
स उद्धतो निवतो याति वेविषत्स गर्भमेघु भुवनेषु दीवरत् ॥ १० ॥
स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिषानृषां चित्रेषु नानंदन्न सिंहः ।
वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि दाशुषे ॥ ११ ॥

आ । रोदसी इति । अष्टणत् । आ । स्थः । महत् । जातं । यत् । एनं । अप
अथारयन् । सः । अध्वराय । परि । नीयते । कविः । अत्यः । न । वाजंसा
चनःऽहितः ॥ ७ ॥ नमस्यते । हव्यदाति । सुऽअध्वरं । दुयस्यत । द
जातवेदसं । रथीः । कृतस्य । बृहतः । विचर्पणिः । अग्निः । देवानां । अभ
पुरःऽहितः ॥ ८ ॥ तिस्रः । यद्वस्यं । संऽध्वः । परिज्जनः । अग्नेः । अप
उशिजः । अमृत्यवः । तासां । एकां । अदधुः । मर्त्ये । भुजं । ऊं इति । ल
ऊं इति । द्वे इति । उपं । जामि । ईयतुः ॥ ९ ॥ विशा । कविं । विश्व
मानुषीः । रिपः । सं । सीं । अकृण्वत् । स्वधितिं । न । तेजसे । सः । उद्ध
निऽवतः । याति । वेविषत् । सः । गर्भं । एषु । भुवनेषु । दीवरत् ॥ १० ॥ १
सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रजज्ञिषान् । नृषां । चित्रेषु । नानंदन्न । न । सि
वैश्वानरः । पृथुपाजाः । अमर्त्यः । वसु । रत्ना । दयमानः । वि । दाशुषे ॥ ११ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १९] ऋग्वेदः [म० ६० ३ अनु० १ सू० २

दै॒व॒ान॒रः प्र॒व॒या ना॒क॒सा॒रू॒ह॒दि॒व॒स्पृ॒ष्टं भ॒न्द॒मा॒नः सु॒म॒न्म॒भिः ।

स पूर्॒व॒ज्ज॒न॒य॒ञ्ज॒न्त॒वे ध॒नं स॒मा॒न॒म॒ज्मं प॒र्ये॒ति जा॒गृ॒विः ॥ १२ ॥

कृ॒ता॒वा॒नं य॒ज्ञि॒यं वि॒प्र॒मु॒क॒थ्य॒मा यं द॒धे मा॒त॒रि॒श्वा दि॒वि क्ष॒य॒म् ।

तं चि॒त्र॒या॒मं ह॒रि॒केश॒मी॒महे सु॒दी॒ति॒म॒ग्निं सु॒वि॒ताय॒ न॒व्य॒से ॥ १३ ॥

शु॒चिं न या॒म॒न्नि॒षि॒रं स्व॒र्द॒शं के॒तुं दि॒वो रो॒च॒न॒स्था॒मु॒र्ष॒ध॒म् ।

अ॒ग्निं मू॒र्धा॒नं दि॒वो अ॒प्र॒ति॒ष्कु॒तं त॒मी॒महे न॒म॒सा वा॒जि॒नं बृ॒हत् ॥ १४ ॥

म॒न्द्रं हो॒ता॒रं शु॒चि॒म॒द्र॒या॒वि॒नं द॒मू॒न॒स॒मु॒क॒थ्यं वि॒श्व॒न्व॒र्ष॒णि॒म् ।

र॒थं न क्षि॒त्रं व॒पु॒षाय॒ दर्श॒नं म॒नु॒हि॒तं स॒द॒मि॒त्राय॒ ई॒महे ॥ १५ ॥ १९ ॥

दै॒व॒ान॒रः । प्र॒व॒या । ना॒कं । आ । अ॒रू॒ह॒न् । दि॒वः । पृ॒ष्टं । भ॒न्द॒मा॒नः । सु॒म॒न्म॒भिः ।

सः । पूर्॒व॒ज्ज॒न् । ज॒न॒य॒न् । ज॒न्त॒वै । ध॒नं । स॒मा॒नं । अ॒ज्मं । प॒रि॒ । ए॒ति॒ ।

जा॒गृ॒विः ॥ १२ ॥ कृ॒त॒वा॒नं । य॒ज्ञि॒यं । वि॒प्रं । उ॒क॒थ्यं । आ । यं । द॒धे ।

मा॒त॒रि॒श्वा । दि॒वि । क्ष॒यं । तं । चि॒त्र॒या॒मं । ह॒रि॒केश॒ । ई॒महे । सु॒दी॒ति॒ । अ॒ग्नि॒ ।

सु॒वि॒ताय॒ । न॒व्य॒से ॥ १३ ॥ शु॒चिं । न । या॒म॒न् । इ॒षि॒रं । स्व॒ः । स्व॒र्द॒शं । के॒तुं । दि॒वः ।

रो॒च॒न॒स्था॒ । उ॒ः । उ॒र्ष॒ध॒म् । अ॒ग्नि॒ । मू॒र्धा॒नं । दि॒वः । अ॒प्र॒ति॒ष्कु॒तं । तं । ई॒महे ।

न॒म॒सा । वा॒जि॒नं । बृ॒हत् ॥ १४ ॥ म॒न्द्रं । हो॒ता॒रं । शु॒चिं । अ॒द्र॒या॒वि॒नं । द॒मू॒न॒मं ।

उ॒क॒थ्यं । वि॒श्व॒न्व॒र्ष॒णि॒म् । र॒थं । न । क्षि॒त्रं । व॒पु॒षाय॒ । दर्श॒नं । म॒नु॒हि॒तं । स॒द॒मि॒त्रं ।

ई॒महे ॥ १५ ॥ १९ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० २०] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० ३

॥ ३ ॥ ऋषि-विश्वामित्रः । देवता-अग्निः । छन्द-जगती ॥

॥ ३ ॥ वैश्वानरायं पृथुपाजंसे विपो रत्ना विधन्त धरुणेषु गार्तवे ।
अग्निर्हि देवाँ अमृतो दुवस्यत्यथा धर्माणि सनता न दृदुषत् ॥ १ ॥
अन्तर्दूतो रोदसी दस्म ईयते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः ।
क्षयं वृहन्तं परि भूपति शुभिर्देवेभिरग्निरिषितो धियावंसुः ॥ २ ॥
केतुं यज्ञानां विदथस्य सार्धनं विप्रामो अग्निं मह्यन्त चित्तिभिः ।
अपांसि यस्मिन्नधिं सन्द्युर्गिरस्तस्मिन्सुम्नानि यजमान आ चक्रे ॥ ३ ॥
पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वायताम् !
आ विवेश रोदसी भूरिर्वर्षसा पुरुप्रियो भन्दते धामभिः कविः ॥ ४ ॥
चन्द्रमग्निं चन्द्ररथं हरित्रतं वैश्वानरमप्सुपदं स्वविदम् ।
विगाहं तूणिं तविषीभिरावृतं भूणिं देवासं इह सुश्रियं दधुः ॥ ५ ॥ २० ॥

वैश्वानरायं । पृथुपाजंसे । विपः । रत्ना । विधन्त । धरुणेषु । गार्तवे । अग्निः
हि । देवान् । अमृतः । दुवस्यति । अथ । धर्माणि । सनता । न । दृदुषत् ॥ १ ॥
अन्तः । दूतः । रोदसी इति । दस्मः । ईयते । होता । निषत्तः । मनुषः ।
पुरोहितः । क्षयं । वृहन्तं । परि । भूपति । शुभिः । देवेभिः । अग्निः । उपितः ।
धियावंसुः ॥ २ ॥ केतुं । यज्ञानां । विदथस्य । सार्धनं । विप्रामः । अग्निं ।
मह्यन्त । चित्तिभिः । अपांसि । परिमन् । अधि । सन्द्युः । गिरः । तस्मिन् ।
सुम्नानि । यजमानः । आ । चक्रे ॥ ३ ॥ पिता । यज्ञानां । अमृतः । विपः । चिता ।
विमानं । अग्निः । वयुनं । च । वायतां । आ । विवेश । रोदसी इति । भूरिर्वर्षसा ।
पुरुप्रियः । भन्दते । धामभिः । कविः ॥ ४ ॥ चंद्र । अग्निं । चंद्ररथं । हरित्रतं ।
वैश्वानरं । अप्सुपदं । स्वविदं । विगाहं । तूणिं । तविषीभिः । आवृतं ।
भूणिं । देवासं । इह । सुश्रियं । दधुः ॥ ५ ॥ २० ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० २१] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सु० ३

अग्निर्देवेभिर्मनुषश्च जन्तुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुषेशसं धिया ।

रथीरन्तरीयते सार्धदिष्टिभिर्जीरो दमूना अभिशस्तिचातनः ॥ ६ ॥

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्यूजा पिन्वस्व समिषो दिदीहि नः ।

वयांसि जिन्व बृहत्तश्च जागृव उशिग्देवानामसि सुकृतुर्विषाम् ॥ ७ ॥

विश्वपतिं यद्वमतिथि नरः सदा यन्तारं धीनामुशिजं च वाघताम् ।

अध्वराणां चेतनं जातवैदसं प्र शंसन्ति नमसा जूतिभिर्वृषे ॥ ८ ॥

विभावा देवः सुरणः परि क्षितीरग्निर्वभूव शर्वसा सुमद्रथः ।

तस्य व्रतानि भूरिपोषिणो वयमुप भूषेम दम आ सुवृत्तिभिः ॥ ९ ॥

वैश्वानर तव धामान्या चक्रे येभिः स्वर्विदभवो विचक्षण ।

जात आष्टणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरसि त्मना ॥ १० ॥

अग्निः । देवेभिः । मनुषः । च । जन्तुभिः । तन्वानः । यज्ञं । पुरुषेशसं । धिया ।
रथीः । अन्तः । ईयते । सार्धदिष्टिभिः । जीरो । दमूनाः । अभिशस्तिऽचातनः ॥ ६ ॥
अग्ने । जरस्व । सुऽअपत्ये । आयुनि । ऊर्जा । पिन्वस्व । सं । इषः । दिदीहि ।
नः । वयांसि । जिन्व । बृहत्तः । च । जागृवे । उशिक् । देवानां । असि । सुऽकृतुः ।
विषाम् ॥ ७ ॥ विश्वपतिं । यद्वं । अतिथिं । नरः । सदा । यन्तारं । धीना । उशिजं ।
च । वाघतां । अध्वराणां । चेतनं । जातवैदसं । प्र । शंसन्ति । नमसा । जूतिभिः ।
वृषे ॥ ८ ॥ विभावा । देवः । सुरणः । परि । क्षितीः । अग्निः । वभूव । शर्वसा ।
सुमद्रथः । तस्य । व्रतानि । भूरिऽपोषिणः । वयं । उप । भूषेम । दमे । आ ।
सुवृत्तिभिः ॥ ९ ॥ वैश्वानर । तव । धामानि । आ । चक्रे । येभिः । स्वऽवित् ।
विदभवः । विऽचक्षण । जातः । आ । अष्टणः । भुवनानि । रोदसी इति । अग्ने । ता ।
विश्वा । परिऽभूः । असि । त्मना ॥ १० ॥

अष्ट०-२ अध्या० ८ व० २१, २२ ॥ ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अतु०-३ सू० ४]

वैश्वानरस्यं दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः ।

उभा पितरा मह्यन्नजायताग्निर्द्यावापृथिवी भूरिरेतसा ॥ ११ ॥ २१ ॥

॥ ४ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-आप्रियः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४ ॥ समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः ।

आ देव देवान्यजथाय वक्षि सखा सखीन्सुमना यक्ष्यन्ते ॥ १ ॥

यं देवासस्त्रिरहन्नायजन्ते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ।

सेमं यज्ञं मधुमन्तं कृधी नस्तनूनपाद्घृतयोनिं विधन्तम् ॥ २ ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतांरि ऋः प्रथमं यजध्वै ।

अच्छा नमोभिर्वृषभं वन्दध्वै स देवान् अदिषितो यजीयान् ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वो वां गातुरध्वरे अकार्यूर्ध्वा शोर्चापि प्रस्थिता रजांसि ।

दिवो वा नाभा न्यसादि होतां स्तृणी हि देवव्यचा वि वर्हिः ॥ ४ ॥

वैश्वानरस्यं । दंसनाभ्यः । बृहत् । अरिणात् । एकः । सुऽअपस्यया । कविः । उभा ।

पितरा । मह्यन् । अजायन् । अग्निः । द्यावापृथिवी इति । भूरिरेतसा ॥ ११ ॥ २१ ॥

समित्समित् । सुऽगनाः । बोधि । अस्मे इति । शुचाऽशुचा । सुऽमति ।

रासि । वस्वः । आ । देव । देवान् । यजथाय । वक्षि । सखा । सखीन् । सुऽमनाः ।

यक्षि । अग्ने ॥ १ ॥ यं । देवासः । त्रिः । अहन् । आऽयजन्ते । दिवेदिवे ।

वरुणः । मित्रः । अग्निः । मः । उमं । यज्ञं । मधुमन्तं । कृषि । नः । तन्नेऽनपात ।

घृतऽयोनिं । विधन्तं ॥ २ ॥ प्र । दीधितिः । विश्ववारा । जिगाति । होतां । ऋः ।

प्रथमं । यजध्वै । अच्छा । नमःऽभिः । वृषभं । वन्दध्वै । मः । देवान् । यजा ।

दिषितः । यजीयान् ॥ ३ ॥ ऊर्ध्वः । वा । गातुः । अध्वरे । अकारि । ऊर्ध्वा ।

शोर्चापि । प्रऽस्थिता । रजांसि । दिवः । वा । नाभा । नि । अमादि । होता ।

स्तृणीमहि । देवऽव्यचाः । वि । वर्हिः ॥ ४ ॥

स॒प्त हो॒त्राणि॒ मन॑सा वृ॒णा॒ना इ॒न्ध॑नं वि॒श्वं प्र॑ति य॒ज्ञ॒तेन॑ ।
 नृ॒पेश॑सो वि॒दथे॑षु प्र जा॒ता अ॒भी॒ष्टं य॒ज्ञं वि च॑रन्त पूर्वीः ॥ ५ ॥ २२ ॥
 आ भ॒न्द॑माने उ॒षसा॒ उपा॑के उ॒त स्म॑येते त॒न्वा वि॒रूपे॑ ।
 यथा॑ नो मि॒त्रो वरु॑णो जुजोष॒दिन्द्रो॑ म॒रुत्वो॑ उ॒त वा॒ महो॑भिः ॥ ६ ॥
 दै॒व्या हो॒तारा॑ प्रथ॒मा न्यु॑ञ्जे स॒प्त पृ॒क्षासः॑ स्व॒धया॑ मदन्ति ।
 ऋ॒तं शंस॑न्त ऋ॒तमि॒त्त आ॑हुर॒नु व्र॑तं व्र॒तपा॑ दी॒ध्यानाः॑ ॥ ७ ॥
 आ भा॑र॒न्ती भा॑र॒न्तीभिः॑ स॒जोषा॑ इ॒ळा दे॒वैर्मनु॑ष्ये॒भिर॒ग्निः ।
 सर॑र॒वती॒ सार॑स्व॒तेभि॑र॒वाक् ति॒स्रो दे॒वीर्ब॒र्हिरे॑दं स॒दन्तु॑ ॥ ८ ॥
 तन्न॑स्तु॒रीप॒मथ॑ पोषयि॒तु दे॒वं त्व॒ष्टि र॑रा॒णः स्थ॑स्व ।
 यतो॑ वी॒रः क॑र्म॒ण्यः सु॒दक्षो॑ यु॒क्तग्रा॑वा जाय॑न्ते दे॒वका॑मः ॥ ९ ॥

स॒प्त । हो॒त्राणि॑ । मन॑सा । वृ॒णा॒नाः । इ॒न्ध॑नः । वि॒श्वं । प्र॑ति । य॒न् । ऋ॒तेन॑ । नृ॒पे॒श॑सः । वि॒दथे॑षु । प्र । जा॒ताः । अ॒भि । अ॒भ्यं । य॒ज्ञं । वि । च॒रन्त॑ । पूर्वीः ॥ ५ ॥
 ॥ २२ ॥ आ । भ॒न्द॑माने इति । उ॒षसो॑ । उ॒पा॑के इति । उ॒त । स्म॑येते इति । त॒न्वा ।
 वि॒रूपे॑ इति वि॒रूपे॑ । यथा॑ । नः । मि॒त्रः । वरु॑णः । जुजोष॒तु । इं॒द्रः । म॒रुत्वान् ।
 उ॒त । वा । महो॑भिः ॥ ६ ॥ दै॒व्या । हो॒तारा॑ । प्रथ॒मा । नि । ऋ॒ञ्जे । स॒प्त ।
 पृ॒क्षासः॑ । स्व॒धया॑ । मद॑न्ति । ऋ॒तं । शंस॑न्तः । ऋ॒तं । इत् । ते । आ॒हुः । अनु॑ ।
 व्र॒तं । व्र॒त॒ष्पाः । दी॒ध्यानाः॑ ॥ ७ ॥ आ । भा॑र॒न्ती । भा॑र॒न्तीभिः॑ । स॒जोषाः॑ ।
 इ॒ळा । दे॒वैः । मनु॑ष्ये॒भिः । अ॒ग्निः । सर॑र॒वती । सार॑स्व॒तेभिः॑ । अ॒वाक् । ति॒स्रः ।
 दे॒वीः । ब॒र्हिः । आ । इ॒दं । स॒दन्तु॑ ॥ ८ ॥ तत् । नः । तु॒रीपं॑ । अथ॑ । पो॒षयि॑न्तु ।
 दे॒वं । त्व॒ष्टिः । वि । र॒रा॒णः । स्थ॑स्वेति स्थ॒स्व । यतो॑ । वी॒रः । क॑र्म॒ण्यः । सु॒दक्षः॑ ।
 यु॒क्त॒ग्रा॒वा । जाय॑न्ते । दे॒वका॑मः ॥ ९ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० २३, २४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १]

वनस्पतेऽवं सृजोप देवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

आ याह्यग्रे समिधानो अर्वाङ्निद्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।

वर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

॥ ५ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५ ॥ प्रत्यग्निरुपसृञ्चेकितानोऽर्वाधि विप्रः पदवीः कवीनाम् ।

पृथुपाजा देवयद्भिः समिद्धोऽप द्वारा तमसो वह्निरावः ॥ १ ॥

प्रेष्ठग्निर्वावृधे स्तोमैर्भिर्गीभिः स्तोतृणां नमस्य उक्थैः ।

पूर्वोक्तस्य सन्दृशश्चकानः सं दूतो अयौदुषसो विरोके ॥ २ ॥

अधाय्यग्निर्मानुषीषु विश्वर्षां गर्भो मित्र ऋतेन सार्धम् ।

आ हर्यनो यजतः सान्वस्थादभूदु विप्रो हव्यो मतीनाम् ॥ ३ ॥

वनस्पते । अव । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सूदयाति । स
इत् । ऊं इति । होता । सत्यतरोः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥ ?
आ । याहि । अग्रे । संऽध्वानः । अर्वाङ् । इद्रेण । देवैः । मुऽरथं । तुरेभि
वर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुऽपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । म
यतां ॥ ११ ॥ २३ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । चेकितानः । अर्वाधि । विप्रः । पदऽवीः । कवीना
पृथुऽपाजाः । देवयत्भिः । संऽद्धः । अप । द्वागं । तमसः । वह्निः । आग्नि
॥ १ ॥ म । इत् । ऊं इति । अग्निः । वृधे । स्तोमैर्भिः । गीऽभिः । स्तोतृ
नमस्यः । उक्थैः । पूर्वाः । ऋतस्य । संऽदृशः । चकानः । सं । दूतः । अपा
दुषसः । विऽरोके ॥ २ ॥ अयायि । अग्निः । मानुषीषु । विश्व । अर्षा । गर्भ
मित्रः । ऋतेन । सार्धम् । आ । हर्यनः । यजतः । मानु । अन्थाव । अभूत् ।
इति । विप्रः । हव्यः । मतीनां ॥ ३ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० २४, २५] ऋग्वेदः — [मण्ड० ३ अनु० १-सू० ६

मि॒त्रो अ॒ग्निर्भव॑ति यत्समि॒द्धो मि॒त्रो हो॒ता वरु॑णो जा॒तवे॑दाः ।

मि॒त्रो अध्व॑र्युरि॒षिरो द॑मू॒ना मि॒त्रः सिन्धू॑नामु॒त पर्व॑तानाम् ॥ ४ ॥

पाति॑ प्रि॒यं रि॒पो अ॒ग्रं प॒दं वेः पाति॑ य॒द्वश्च॑र॒णं सूर्य॑स्य ।

पाति॑ नाभा॑ स॒प्तशी॑र्षाणम॒ग्निः पाति॑ दे॒वाना॑मु॒पमा॑द॒मृष्वः ॥ ५ ॥ २४ ॥

ऋ॒भुश्च॑ऋ ई॒ड्यं चा॒रु॒ नाम॑ वि॒श्वानि॑ दे॒वो व॒युना॑नि वि॒द्वान् ।

स॒सस्य॑ च॒र्मं घृ॒तव॑त्प॒दं वे॒स्तदि॑द॒ग्नी र॑क्ष॒त्यप्र॑युच्छन् ॥ ६ ॥

आ योनि॑म॒ग्निघृ॑तव॑न्तम॒स्थात्पृ॑थुप्र॒णाण॑मु॒शन्त॑मु॒ज्ञानः॑ ।

दी॒द्यानः॑ शुचि॑र्ऋष्वः पा॒वकः॑ पुनः॑ पुन॒मा॒तरा॑ न॒व्यंसी॑ कः ॥ ७ ॥

स॒द्यो जा॑त ओष॑धीभिर्वक्षे॒ यदी॑ वर्ध॑न्ति प्र॒स्वो घृ॑तेन ।

आप॑ इव प्र॒वता॑ शु॒भमा॑ना उ॒रुष्य॑द॒ग्निः पि॒त्रोरु॑प॒स्थे ॥ ८ ॥

मि॒त्रः । अ॒ग्निः । भ॒व॒ति॒ । यत् । सं॒डई॑द्धः । मि॒त्रः । हो॒ता । वरु॑णः । जा॒तऽवे॑दाः ।

मि॒त्रः । अध्व॑र्युः । इ॒षि॒रः । द॑मू॒नाः । मि॒त्रः । सिन्धू॑नां । उ॒त । पर्व॑तानां ॥ ४ ॥

पाति॑ । प्रि॒यं । रि॒पः । अ॒ग्रं । प॒दं । वेः । पाति॑ । य॒द्वः । च॒र॒णं । सूर्य॑स्य । पाति॑ ।

नाभा॑ । स॒प्तऽशी॑र्षाणं । अ॒ग्निः । पाति॑ । दे॒वानां॑ । उ॒प॒मा॑दं । ऋ॒ष्वः ॥ ५ ॥ २४ ॥

ऋ॒भुः । च॒क्रे । ई॒ड्यं । चा॒रु॒ । नाम॑ । वि॒श्वानि॑ । दे॒वः । व॒युना॑नि । वि॒द्वान् । स॒सस्य॑ ।

च॒र्मं । घृ॒तऽव॑त् । प॒दं । वेः । तत् । इत् । अ॒ग्निः । र॒क्ष॒ति॒ । अ॒प्र॑युच्छन् ॥ ६ ॥

आ । योनि॑ । अ॒ग्निः । घृ॒तऽव॑न्तं । अ॒स्थात् । पृ॒थुप्र॑णानं । उ॒श॑न्तं । उ॒ज्ञानः॑ ।

दी॒द्यानः॑ । शुचि॑ः । ऋ॒ष्वः । पा॒वकः॑ । पुनः॑ऽपुनः । मा॒तरा॑ । न॒व्यंसी॑ इति ।

व॒रिति॑ कः ॥ ७ ॥ स॒द्यः । जा॑तः । ओष॑धीभिः । व॒वक्षे॑ । यदि॑ । वर्ध॑ति । प्र॒ऽस्वः ।

घृ॒तेन॑ । आप॑ऽइव । प्र॒ऽवता॑ । शु॒भमा॑नाः । उ॒रुष्य॑त् । अ॒ग्निः । पि॒त्रोः । उ॒प॒ऽस्थे ॥ ८ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० २५, २६] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ म०

उदुं द्रुतः समिधा यद्वा अद्यौष्ठर्षमैन्दिवो अधि नामा पृथिव्याः ।

मित्रो अग्निरीड्यो मातरिश्वा दूतो वक्ष्यजथाय देवान् ॥ ९ ॥

उदस्तम्भीत्समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नूत्तमो रोचनानाम् ।

यदी भृगुभ्यः परि मातरिश्वा गुहा सन्तं हव्यवाहं समीधे ॥ १० ॥

इळामग्रे पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सनुस्तनयो विजावाग्रे सा तं सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥ २५ ॥

॥ ६ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ६ ॥ प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देव्यन्तः ।

दक्षिणावाड्वाजिनी प्राच्येति हविर्भरन्त्यग्नये घृताचीं ॥ १ ॥

आ रोदसी अपृणा जायमान उत प्र रिक्था अध नु प्रयज्यो ।

दिवश्चिदग्रे महिना पृथिव्या वच्यन्तां ते वह्नयः सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

उत् । ऊं इति । स्तुतः । संऽर्था । यद्वा । अद्यौत् । वर्षमैन् । दिवः । अधि । नामा । पृथिव्याः । मित्रः । अग्निः । ईड्यः । मातरिश्वा । आ । दूतः । वक्षत् । यजथाय । देवान् ॥ ९ ॥ उत । अस्तम्भीत् । संऽर्था । नाकं । ऋष्वः । अग्निः । भवन । उदस्तमः । रोचनानां । यदि । भृगुभ्यः । परि । मातरिश्वा । गुहा । सन्तं । हव्य-
वाहं । संऽर्धे ॥ १० ॥ इळां । अग्रे । पुरुदंसं । सनि । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सनुः । तनयः । विजाऽर्वा । अग्रे । मा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥ २५ ॥

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीचीं । नयत । देव्यन्तः । दक्षि-
णाऽवाद् । वाजिनी । प्राचीं । एति । हविः । भरती । अग्नये । घृताचीं ॥ १ ॥
आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः । उत । प्र । रिक्थाः । अग्ने । न । प्रयज्यो इति प्रयज्यो । दिवः । चित् । अग्रे । महिना । पृथिव्याः । वच्यन्तां । ते । वह्नयः । सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

अ३० २ अध्या० ८ व० २६, २७] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० ६]

यौश्च त्वा पृथिवी यज्ञियांसो नि होतारं सादयन्ते दमाय ।
यदी विशो मानुषीर्देवयन्तीः प्रयस्वतीरीळंते शुक्रमचिः ॥ ३ ॥
महान्तस्धस्यै ध्रुव आ निषत्तोऽन्तर्यामा माहिने हर्यमाणः ।
आस्त्रे सपत्नी अजरे अमृक्ते सवर्दुवै उरुगायस्य धेनू ॥ ४ ॥
व्रता ते अग्रे महतो महानि तव कृत्वा रोदसी आ तंतन्ध ।
त्वं दृतो अभवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्षणीनाम् ॥ ५ ॥ २६ ॥
कृतस्य वा केशिना योग्याभिवृत्तस्तुवा रोहिता धुरि धिष्व ।
अथा वह देवान्देव विश्वान्त्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६ ॥
दिवश्चिदा ते रुचयन्त रोक्ता उषो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।
अपो यदग्र उशध्वनेषु होतर्मन्द्रस्य पनयन्त देवाः ॥ ७ ॥

यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियांसः । नि । होतारं । सादयन्ते । दमाय । यदि ।
विशः । मानुषीः । देवयन्तीः । प्रयस्वतीः । ईळंते । शुक्रं । अचिः ॥ ३ ॥
महान् । सधस्यै । ध्रुवः । आ । निषत्तः । अंतः । व्यावा । माहिने इति । हर्यमाणः ।
आस्त्रे इति । सपत्नी इति सपत्नी । अजरे इति । अमृक्ते इति । सवर्दुवै इति
सवः । उरुगायस्य । धेनू इति ॥ ४ ॥ व्रता । ते । अग्रे । महतः । महानि ।
तव । कृत्वा । रोदसी इति । आ । तंतन्ध । त्वं । दृतः । अभवः । जायमानः । त्वं ।
नेता । वृषभ । चर्षणीना ॥ ५ ॥ २६ ॥ कृतस्य । वा । केशिना । योग्याभिः ।
पुनः । रोहिता । धुरि । धिष्व । अथा । वा । देवान् । देव । विश्वान् ।
उशध्वनेषु । कृणुहि । जातवेदः ॥ ६ ॥ दिवः । चिदा । आ । ते । रुचयन्त ।
रोक्ताः । उषः । विभातीः । अनु । भासि । पूर्वीः । अपः । यदग्र । अग्रे । उशध्वनेषु ।
होतर्मन्द्रस्य । पनयन्त । देवाः ॥ ७ ॥

अष्ट० २ अध्या० ८ व० २७] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू०

उ॒रौ वा॒ ये अ॒न्तरिक्षे॑ म॒द॒न्ति दि॒वो वा॒ ये रो॒चने॑ स॒न्ति दे॒वाः ।

ऊ॒मां वा॒ ये सु॒ह॒वांसो॑ यज॑त्रा आ॒येमि॒रे र॒थ्यो अ॒ग्ने अ॒श्वाः ॥ ८ ॥

ऐ॒भिर॒ग्ने स॒रथं॑ या॒ह्यर्वा॑ङ् ना॒नार॒थं वा॑ वि॒भवो॑ ह्य॒श्वाः ।

प॒त्नीव॑तस्त्रि॒शतं॑ त्रींश्च॑ दे॒वाननु॑ष्व॒धमा॑ ब॒ह मा॒दय॑स्व ॥ ९ ॥

स हो॒ता यस्य॑ रो॒द॒सी चि॒दु॒र्वी य॒ज्ञंय॑ज्ञम॒भि वृ॒धे गृ॒णीतः॑ ।

प्राचीं॑ अ॒ध्वरे॑वं तस्थुः सु॒मेकै॑ कृ॒ताव॑री कृ॒तजा॑तस्य स॒त्ये ॥ १० ॥

इ॒ळांम॒ग्ने पु॒रुद॑सं स॒नि गोः॑ श॒श्वत्त॑मं ह॒वमा॑नाय साध ।

स्या॒न्नः स॒नुस्त॑नयो वि॒जावा॒ग्ने सा ते॑ सु॒मति॑र्भू॒त्वस्मे ॥ ११ ॥ २७ ॥ ८ ॥ २ ।

उ॒रौ । वा॒ । ये । अ॒न्तरि॑क्षे । म॒द॒न्ति । दि॒वः । वा॒ । ये । रो॒चने॑ । स॒न्ति । दे॒वाः ।
ऊ॒मां । वा॒ । ये । सु॒ह॒वांसः॑ । यज॑त्राः । आ॒ऽयेमि॒रे । र॒थ्यः । अ॒ग्ने
अ॒श्वाः ॥ ८ ॥ आ । ए॒भिः । अ॒ग्ने । स॒रथं॑ । या॒हि । अ॒र्वाङ् । ना॒ना॒ऽर॒थं । वा॒
वि॒ऽभ॒वः । हि । अ॒श्वाः । प॒त्नी॒ऽव॒तः । त्रि॒शतं॑ । त्रीन् । च । दे॒वान् । अ॒नु॒ऽस्व॒धं
आ । ब॒ह । मा॒दय॑स्व ॥ ९ ॥ सः । हो॒ता । यस्य॑ । रो॒द॒सी इति॑ । चि॒त॒
उ॒र्वी इति॑ । य॒ज्ञंय॑ज्ञं । अ॒भि । वृ॒धे । गृ॒णीतः॑ । प्राची॑ इति॑ । अ॒ध्वरा॑ऽव । तस्थुः ।
सु॒मेकै॑ इति॑ सु॒मेकै॑ । कृ॒ताव॑री इत्यु॒तऽव॑री । कृ॒तऽजा॑तस्य । स॒त्ये इति॑ ॥ १० ॥
इ॒ळां । अ॒ग्ने । पु॒रु॒द॒सं । स॒नि । गोः॑ । श॒श्वत्त॑मं । ह॒वमा॑नाय । सा॒ध । स्या॒त् ।
नः । स॒नुः । त॑नयः वि॒जा॒ऽवा । अ॒ग्ने । सा । ते॑ । सु॒म॒तिः । भू॒तु । अ॒मे इति॑
॥ ११ ॥ २७ ॥ ८ ॥ २ ॥

॥ इति द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

तृतीयोऽष्टकः

तृतीयं मण्डलम्

[प्रथमोऽध्यायः]

॥ ऋग्वेदः ॥

[प्रथमोऽनुवाकः]

॥ ७ ॥ ऋषि-विश्वामित्रः । देवता-भूमिः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ हरिः ॐ ॥

॥ ७ ॥ प्र य आरुः शितिष्टस्य धासेरा मातरां विविशुः सप्त वाणीः ।

परिक्षितां पितरां सं चरेते प्र संस्मृते दीर्घमायुः प्रयक्षे ॥ १ ॥

दिवक्षंसो धेनवो वृष्णो अश्वां देवीरा तस्थौ मधुमद्वहन्तीः ।

ऋतस्य त्वा सदसि क्षेमयन्तं पर्येकां चरति वर्तनि गौः ॥ २ ॥

आ सीमरोहत्सुयमा भवन्तीः पतिंश्चिकित्वान्रयिविद्रंयीणाम् ।

प्र नीलंष्टो अतसस्य धासेस्ता अवासयत्पुरुषप्रतीकः ॥ ३ ॥

प्र । ये । आरुः । शितिऽष्टस्य । धासेः । आ । मातरां । विविशुः । सप्त ।
वाणीः । परिऽक्षितां । पितरां । सं । चरेते इति । प्र । संस्मृते इति । दीर्घ । आयुः ।
प्रयक्षे ॥ १ ॥ दिवक्षंसः । धेनवः । वृष्णः । अश्वाः । देवीः । आ । तस्थौ ।
मधुमद्वहन्तीः । ऋतस्य । त्वा । सदसि । क्षेमयन्तं । परिं । एकां । चरति ।
वर्तनि । गौः ॥ २ ॥ आ । सीं । अगोहत् । सुयमाः । भवन्तीः । पतिः ।
चिकित्वान् । रयिऽवि । रयीणा । प्र । नीलंष्टः । अतसस्य । धासेः । ताः ।
अवासयत् । पुरुषप्रतीकः ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० १,२] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १-३]

महिं त्वाष्ट्रमूर्जयन्तीरजुयं स्तभूयमानं वहतौ वहन्ति ।

व्यङ्गैभिर्दिशुतानः सधस्थ एकांमिव रोदसी आ विवेश ॥ ४ ॥

जानन्ति वृष्णो अरुषस्य शेवमुत ब्रध्नस्य शासने रणन्ति ।

दिवोरुचः सुरुचो रोचमाना इळा येषां गण्या माहिना गीः ॥ ५ ॥ १ ॥

उतो पितृभ्यां प्रविदानु घोषं महो महद्भ्यामनयन्त शूषम् ।

उक्षा ह यत्र परि धानमक्तोरनु स्वं धानं जरितुर्ववक्ष ॥ ६ ॥

अध्वर्युभिः पञ्चभिः सप्त विप्राः प्रियं रक्षन्ते निहितं पदं वेः ।

प्राञ्चो मदन्त्युक्षणो अजुर्या देवा देवानामनु हि व्रता गुः ॥ ७ ॥

महिं । त्वाष्ट्रं । ऊर्जयन्तीः । अजुयं । स्तभूयमानं । वहतः । वहन्ति । वि । अंगैभिः ।
दिशुतानः । सधस्थे । एकांऽइव । रोदसी इति । आ । विवेश ॥ ४ ॥ जानन्ति ।
वृष्णः । अरुषस्य । शेवं । उत । ब्रध्नस्य । शासने । रणन्ति । दिवऽरुचः । मुऽरुचः ।
रोचमानाः । इळा । येषां । गण्या । माहिना । गीः ॥ ५ ॥ १ ॥ उतो इति ।
पितृभ्यां । प्रविदा । अनु । घोषं । महः । महद्भ्यां । अनयन्त । शूषं । उक्षा ।
ह । यत्र । परि । धानं । अक्तोः । अनु । स्वं । धानं । जरितुः । ववक्ष ॥ ६ ॥
अध्वर्युभिः । पंचभिः । सप्त । विप्राः । प्रियं । रक्षन्ते । निहितं । पदं । वेगिति वेः ।
प्राञ्चः । मदन्ति । उक्षणः । अजुर्याः । देवाः । देवानां । अनु । हि । व्रता ।
गुरिति गुः ॥ ७ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० २] ऋग्वेदः [अण्ड० ३ अनु० १ सू० ७

दै॒व्या॒ हो॒ता॒रा प्रथ॒मा न्यृ॒ञ्जे स॒प्त पृ॒क्षासः॑ स्व॒धया॑ म॒दन्ति॑ ।

ऋ॒तं शंस॑न्त ऋ॒तमि॒त्त आ॒हुरनु॑ व्र॒तं व्र॑त॒पा दी॒व्यानाः॑ ॥ ८ ॥

पृ॒षा॒यन्ते॑ म॒हे अ॒त्याय॑ पूर्वी॒वृष्णे॑ चि॒त्राय॑ र॒श्मयः॑ सु॒धामाः॑ ।

दे॒व हो॒तर्म॒न्द्रत॑रश्चि॒कित्वा॒न्महो॑ दे॒वान्नो॑द॒सी ए॒ह व॑क्षि ॥ ९ ॥

पृ॒क्षप्र॑यजो द्रवि॒णः सु॒वाचः॑ सु॒केत॑वं उ॒पसो॑ रे॒वदू॑षुः ।

उ॒तो चि॑द॒ग्ने म॒हिना॑ पृ॒थि॒व्याः कृ॒तं चि॑दे॒नः सं म॒हे द॑शस्य ॥ १० ॥

इ॒ळा॒म॒ग्ने पु॒रुद॑सं स॒नि गोः॑ श॒श्वत्त॑मं ह॒वमा॑नाय सा॒ध ।

स्या॒न्नः सु॒नुस्त॑न॒यो वि॒जावा॑ग्ने सा ते॒ सु॒मति॑र्भू॒त्वस्मे॑ ॥ ११ ॥ २ ॥

दै॒व्या । हो॒ता॒रा । प्र॒थ॒मा । नि । ऋ॒ञ्जे । स॒प्त । पृ॒क्षासः॑ । स्व॒धया॑ । म॒दन्ति॑ । ऋ॒तं ।
शंस॑न्तः । ऋ॒तं । इत् । ते । आ॒हुः । अनु॑ । व्र॒तं । व्र॑त॒पाः । दी॒व्यानाः॑ ॥ ८ ॥
पृ॒षा॒यन्ते॑ । म॒हे । अ॒त्याय॑ । पूर्वीः । वृष्णे॑ । चि॒त्राय॑ । र॒श्मयः॑ । सु॒ध्या॒माः । दे॒व ।
हो॒तः । म॒न्द्रत॑रः । चि॒कित्वा॒न् । महः॑ । दे॒वान् । रोद॑सी इति । आ । इ॒ह ।
व॒क्षि ॥ ९ ॥ पृ॒क्षप्र॑यजः । द्रवि॒णः । सु॒वाचः॑ । सु॒केत॑वः । उ॒पसः॑ । रे॒वत् ।
उ॒षुः । उ॒तो इति॑ । चि॒त् । अ॒ग्ने । म॒हिना॑ । पृ॒थि॒व्याः । कृ॒तं । चि॒न् । ए॒नः । सं ।
म॒हे । द॒शस्य॑ ॥ १० ॥ इ॒ळा॒ । अ॒ग्ने । पु॒रुद॑सं । स॒नि । गोः । श॒श्वत्त॑मं ।
ह॒वमा॑नाय । सा॒ध । स्या॒त् । नः॑ । सु॒नुः । तन॑यः । वि॒जा॒वा । अ॒ग्ने । सा । ते॒ ।
सु॒मतिः॑ । भू॒त् । अ॒स्मे इति॑ ॥ ११ ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० ३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अर्चु० १ सू०

॥ ८ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-विश्वेदेवाः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ८ ॥ अ॒ञ्जन्ति॒ त्वाम॑ध्व॒रे दे॒व॒यन्तो॒ वन॑स्पते॒ मधु॑ना॒ दैव्ये॑न ।

यदूर्ध्व॑स्तिष्ठा॒ द्रवि॑णे॒ह ध॑त्ता॒द्यद्वा॒ क्षयो॑ मा॒तुर॒स्या उप॑स्थे ॥ १ ॥

समि॑द्धस्य॒ श्रय॑माणः॒ पुर॒स्ताद्ब्र॑ह्म॒ वन्वा॒नो अ॒जरं॑ सु॒वीरं॑म् ।

आ॒रे अ॒स्मद॑र्म॒तिं वा॑र्ध॒मान॒ उच्छ्र॑य॒स्व म॒हते॒ सौभ॑गाय ॥ २ ॥

उच्छ्र॑य॒स्व वन॑स्पते॒ वर्ष्म॑न्पृथि॒व्या अ॒धि ।

सु॒मिती॑ मी॒यमा॑नो॒ वर्चो॑ धा॒ यज्ञ॑वा॒हसे ॥ ३ ॥

युवा॑ सु॒वासाः॒ परि॑वीत॒ आगा॑त्स॒ उ श्रेय॑न्भवति॒ जाय॑मानः ।

तं धीरा॑सः॒ कव॑य॒ उन्न॑यन्ति॒ स्वा॒ध्योऽम॑नसा॒ देव॒यन्तः ॥ ४ ॥

अ॒ञ्जन्ति॑ । त्वां । अ॒ध्व॒रे । दे॒व॒यन्तः॑ । वन॑स्पते । मधु॑ना । दैव्ये॑न । यत् ।
ऊ॒र्ध्वः । तिष्ठा॑ः । द्रवि॑णा । इ॒ह । ध॑त्तात् । यत् । वा । क्षयः॑ । मा॒तुः । अ॒म्याः ।
उप॑स्थे ॥ १ ॥ सं॒द॒द्धस्य॑ । श्रय॑माणः । पुर॒स्तात् । ब्र॑ह्म । वन्वा॒नः । अ॒जरं॑ ।
सु॒वीरं॑ । आ॒रे । अ॒स्मत् । अ॒र्मति॑ । वा॑र्ध॒मानः । उन् । श्रय॑म् । म॒हते॑ ।
सौभ॑गाय ॥ २ ॥ उत् । श्रय॑स्व । वन॑स्पते । वर्ष्म॑न् । पृथि॒व्याः । अ॒धि । सु॒मिती॑ ।
मी॒यमा॑नः । वर्चो॑ । धाः । यज्ञ॑वा॒हसे ॥ ३ ॥ युवा॑ । सु॒वासाः । परि॑वीतः ।
आ । अ॒गात् । सः । ऊ॒ इति॑ । श्रेय॑न् । भव॑ति । जाय॑मानः । तं । धीरा॑सः ।
कव॑यः । उन् । न॒यन्ति॑ । सु॒द॒आ॒ध्यः । म॑नसा । दे॒व॒यन्तः॑ ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० ३,४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० ८

जा॒तो जा॒यते सु॒दिन॒त्वे अ॒ह्नां स॒म॒र्थ आ वि॒दथे॒ वर्ध॑मानः ।
 पु॒नन्ति॒ धीरा॑ अ॒पसो॑ म॒नीषा दे॒व्या वि॒प्र उ॒दि॒यति॑ वाच॑म् ॥ ५ ॥ ३ ॥
 यान्त्वो नरो॑ दे॒वय॒न्तो नि॒मि॒म्युर्व॒नस्प॑ते स्व॒धिति॑र्वा त॒तक्ष॑ ।
 ते दे॒वासः स्व॑र॒वस्त॑स्थि॒वांसः प्र॒जाव॑द॒स्मे दि॒धिष॑न्तु र॒त्नम् ॥ ६ ॥
 ये वृ॒क्णासो॒ अधि॑ क्ष॒मि नि॒मि॒तासो य॒तसु॑चः ।
 ते नो॑ व्य॒न्तु वा॒र्ये दे॒वत्रा॑ क्षे॒त्रसा॑ध॒सः ॥ ७ ॥
 आ॒दि॒त्या रु॒द्रा व॑स॒वः सु॒नी॒था द्या॒वाक्षा॑मां पृ॒थि॒वी अ॒न्तरि॑क्षम् ।
 स॒जोष॑सो य॒ज्ञम॑व॒न्तु दे॒वा ऊ॒र्ध्व कृ॑ण्वन्त्व॒ध्वर॑स्य॒ केतु॑म् ॥ ८ ॥
 हंसा इ॒व श्रे॒णि॒शो य॑ता॒नाः शु॒क्रा व॑सा॒नाः स्व॑र॒वो न आ॑गुः ।
 उ॒न्नी॒यमा॑नाः क॒विभिः॑ पु॒रस्ता॑द्दे॒वा दे॒वाना॑म॒पि य॑न्ति पा॒थः ॥ ९ ॥

जा॒तः । जा॒यते । सु॒दिन॒त्वे । अ॒ह्नां । स॒म॒र्थे । आ । वि॒दथे॑ । वर्ध॑मानः । पु॒नन्ति॑ ।
 धी॒राः । अ॒पसः॑ । म॒नीषा । दे॒व॒याः । वि॒प्रः । उ॒त् । इ॒यति॑ । वाच॑म् ॥ ५ ॥ ३ ॥
 यान् । वः । नरः॑ । दे॒व॒यन्तः॑ । नि॒मि॒म्युः । व॒नस्प॑ते । स्व॒धितिः॑ । वा । त॒तक्ष॑ ।
 ते । दे॒वासः । स्व॑र॒वः । त॒स्थि॒वांसः॑ । प्र॒जाव॑न्तु । अ॒स्मे इति॑ । दि॒धिष॑न्तु ।
 र॒त्नम् ॥ ६ ॥ ये । वृ॒क्णासः॑ । अधि॑ । क्ष॒मि । नि॒मि॒तासः॑ । य॒तसु॑चः । ते । नः॑ ।
 प्य॑न्तु । वा॒र्ये । दे॒व॒त्रा । क्षे॒त्रसा॑ध॒सः ॥ ७ ॥ आ॒दि॒त्याः । रु॒द्राः । व॑स॒वः ।
 सु॒नी॒थाः । द्या॒वाक्षा॑मां । पृ॒थि॒वी । अ॒न्तरि॑क्षम् । स॒जोष॑सः । य॒ज्ञम् । अ॒वन्तु॑ । दे॒वाः ।
 ऊ॒र्ध्व । कृ॑ण्वन्तु । अ॒ध्वर॑स्य॒ केतु॑म् ॥ ८ ॥ हंसाः इ॒व । श्रे॒णि॒शः । य॑ता॒नाः ।
 शु॒क्रा । व॑सा॒नाः । स्व॑र॒वः । नः॑ । आ । अ॒गुः । उ॒न्नी॒यमा॑नाः । क॒विभिः॑ ।
 पु॒रस्ता॑द् । दे॒वाः । दे॒वाना॑म् । अ॒पि । य॑न्ति । पा॒थः ॥ ९ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० ४,५] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० ९

शृङ्गाणी॒वेच्छृङ्गि॒णां॒ सं द॒दृ॒श्रे च॒पा॒ल॒वन्तः॒ स्वर॑वः पृथि॒व्याम् ।

वा॒घ॒र्हि॒र्वा वि॒ह॒वे श्रो॒प॒मा॒णा अ॒स्माँ अ॒वन्तु॒ पृ॒त॒ना॒ज्येषु॑ ॥ १० ॥

व॒न॒स्प॒ते श॒त॒व॒ल्शो वि॒ रो॒ह स॒हस्र॑वल्शा॒ वि व॒यं रु॒हेम ।

यं त्वा॒म॒यं स्व॒धिति॑स्तेज॒मानः॒ प्रणि॒नाय॑ म॒ह॒ते सौ॒भ॒गाय॑ ॥ ११ ॥ ४ ॥

॥ ९ ॥ ऋषि - विश्वामित्र । देवता - अग्निः । छन्द - बृहती ॥

॥ ९ ॥ सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्तांस ऊतये ।

अपां नपातं सुभगं सुदीदिति सुप्रतृतिमनेहसम् ॥ १ ॥

कार्यमानो वना त्वं यन्मातृरजंगन्नपः ।

न तत्ते अग्ने प्रमृपे निवर्तने यदूरे सन्निहाभवः ॥ २ ॥

शृङ्गाणिऽइव । इत् । शृङ्गिणीं । सं । द॒दृ॒श्रे । च॒पा॒ल॒वन्तः । स्वर॑वः । पृथि॒व्यां ।

वा॒घ॒र्हि॒र्वा वि॒ह॒वे । श्रो॒प॒मा॒णाः । अ॒स्मान् । अ॒वन्तु॒ । पृ॒त॒ना॒ज्येषु॑ ॥ १० ॥

व॒न॒स्प॒ते । श॒त॒व॒ल्शः । वि॒ । रो॒ह । स॒हस्र॑वल्शाः । वि॒ । व॒यं । रु॒हेम॒ । यं । त्वां ।

अ॒यं । स्व॒धितिः॑ । तेज॒मानः । प्र॒नि॒नाय॑ । म॒ह॒ते । सौ॒भ॒गाय॑ ॥ ११ ॥ ४ ॥

सखायः । त्वा । ववृमहे । देवं । मर्तांसः । ऊतये । अपा । नपातं । सुभगं ।

सुदीदिति । सुप्रतृति । अनेहसं ॥ १ ॥ कार्यमानः । वना । त्वं । यन् । मातृः ।

अजंगन् । अपः । न । तत् । ते । अग्ने । प्रमृपे । निवर्तने । यत् । दूरे । मत् ।

इह । अभवः ॥ २ ॥

अतिं तृष्टं ववक्षिथायैव सुमना असि ।

प्रप्रान्ये यन्ति पर्यन्य आसते येषां सख्ये असि श्रितः ॥ ३ ॥

ईयिवांसमति स्त्रिधः शश्वतीरति सश्वतः ।

अन्वीमविन्दन्निचिरासो अद्रुहो अप्सु सिंहमिव श्रितम् ॥ ४ ॥

ससृवांसमिव त्मनाग्रिमित्था तिरोहितम् ।

एनं नयन्मातरिश्वा परावतो देवेभ्यो मथितं परि ॥ ५ ॥ ५ ॥

तं त्वा मतीं अगृभ्णत देवेभ्यो हव्यवाहन ।

विश्वान्यद्यज्ञां अभिपासि मानुष तव क्रत्वा यविष्ठय ॥ ६ ॥

तद्भद्रं तव दंसना पात्राय चिच्छदयति ।

त्वां यदग्ने पशवः समासते समिद्धमपिशर्वरे ॥ ७ ॥

आ जुहोता स्वध्वरं शीरं पात्रकशोचिषम् ।

आशुं दूतमजिरं प्रत्नमीड्यं श्रुष्टी देवं सपर्यत ॥ ८ ॥

अतिं । तृष्टं । ववक्षिथ । अयं । एव । सु॒मनाः । अ॒सि । प्र॒प् । अ॒न्ये । य॒न्ति ।
 परिं । अ॒न्ये । आ॒सते । येषां । स॒ख्ये । अ॒सि । श्रि॒तः ॥ ३ ॥ ई॒यि॒वा॒सं । अतिं ।
 स्त्रि॒धः । श॒श्व॒तीः । अतिं । स॒श्व॒तः । अनुं । ईं । अ॒वि॒न्दन् । नि॒चि॒रा॒सः । अ॒द्रु॒हः ।
 अ॒प्सु । सि॒हं॒सः । श्रि॒तं ॥ ४ ॥ स॒सृ॒वा॒सं॒सः । त्मनां । अ॒ग्निः । इ॒त्या ।
 ति॒रो॒हि॒तं । आ । ए॒नं । न॒यन् । मा॒त॒रि॒श्वा । परा॒व॒तः । दे॒वे॒भ्यः । म॒थि॒तं ।
 परिं ॥ ५ ॥ ५ ॥ तं । त्वा । म॒तीः । अ॒गृ॒भ्ण॒त । दे॒वे॒भ्यः । ह॒व्य॒वा॒ह॒न । वि॒श्वान् ।
 यन् । य॒ज्ञान् । अ॒भि॒पा॒सि । मा॒नु॒ष । तव । क्र॒त्वा । य॒वि॒ष्ठ॒य ॥ ६ ॥ तद् । भ॒द्रं ।
 तव । दं॒स॒ना । पा॒त्रा॒य । चि॒न् । छि॒द॒य॒ति । त्वां । यन् । अ॒ग्ने । प॒श॒वः । सं॒श्र॒म॒ते ।
 सं॒सृ॒जः । अ॒पि॒श॒र्व॒रे ॥ ७ ॥ आ । जु॒हो॒त । स्व॒ध्व॒रं । शी॒रं । पा॒त्र॒क॒शो॒चि॒षं ।
 आ॒शुं । दू॒तं । अ॒जि॒रं । प्र॒त्नं । ई॒ड्यं । श्रु॒ष्टी । दे॒वं । स॒प॒र्य॒त ॥ ८ ॥

त्रीणि शता त्री सहस्राण्यग्निं त्रिंशच्च देवा नवं चासपर्यन् ।

औक्षन्धृतैरस्तृणन्वर्हिंस्मा आदिहोतारं न्यसादयन्त ॥ ९ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ऋषि.-विश्वामित्रः । देवता-अग्निः । छन्दः-गायत्री ॥

॥ १० ॥ त्वानग्ने मनीषिणः सम्राजं चर्षणीनाम् ।

देवं मर्तास इन्धते समध्वरे ॥ १ ॥

त्वां यज्ञेष्वृत्विजमग्ने होतारमीळते ।

गोपा ऋतस्य दीदिहि स्वे दमे ॥ २ ॥

स घा यस्ते ददांशति समिधा जातवेंदसे ।

सो अग्ने धत्ते सुवीर्यं स पुष्यति ॥ ३ ॥

स केतुरध्वराणामग्निर्देवेभिरा गमत् ।

अञ्जानः सप्त होतृभिर्हविष्मते ॥ ४ ॥

त्रीणि । शता । त्री । सहस्राणि । अग्निं । त्रिंशत् । च । देवाः । नवं । च ।
असपर्यन् । औक्षन् । धृतैः । अस्तृणन् । वर्हिः । अस्मै । आत् । इत् । होतारं । नि ।
असादयन्त ॥ ९ ॥ ६ ॥

त्वां । अग्ने । मनीषिणः । सम्राजं । चर्षणीनां । देवं । मर्तासः । इन्धते । मं ।
अध्वरे ॥ १ ॥ त्वा । यज्ञेषु । ऋत्विजं । अग्ने । होतारं । ईळते । गोपाः । ऋतस्य ।
दीदिहि । स्वे । दमे ॥ २ ॥ सः । घा । यः । ते । ददांशति । संदत्ता ।
जातवेंदसे । सः । अग्ने । धत्ते । सुवीर्यं । सः । पुष्यति ॥ ३ ॥ सः । केतुः ।
अध्वराणां । अग्निः । देवेभिः । आ । गमन् । अञ्जानः । सप्त । होतृभिः ।
हविष्मते ॥ ४ ॥

अ० ३ अध्या० १ व० ८, ९] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० ११

प्र होत्रे पूर्वे वचोऽग्र्ये भरता बृहत् ।

विषां ज्योतीषि विभ्रते न वेधसे ॥ ५ ॥ ७ ॥

अग्निं वर्धन्तु नो गिरो यतो जायते उक्थ्यः ।

महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥ ६ ॥

अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवान्देवयते यज ।

होता मन्द्रो वि राजस्यति स्त्रिधः ॥ ७ ॥

स नः पावक दीदिहि शुमदस्मे सुवीर्यम् ।

भवां स्तोतृभ्यो अन्तमः स्वस्तये ॥ ८ ॥

तं त्वा विषां विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते ।

हन्यवाहममर्त्य सहोवृधम् ॥ ९ ॥ ८ ॥

॥ ११ ॥ ऋषि-विश्वामित्र. । देवता-अग्निः । छन्द-गायत्री ॥

॥ ११ ॥ अग्निर्होता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्षणिः ।

स वेद यज्ञमातुषक् ॥ १ ॥

प्र । होत्रे । पूर्वे । वचः । अग्र्ये । भरत । बृहत् । विषा । ज्योतीषि । विभ्रते । न ।
वेधसे ॥ ५ ॥ ७ ॥ अग्नि । वर्धन्तु । नः । गिरेः । यतः । जायते । उक्थ्यः । महे ।
वाजाय । द्रविणाय । दर्शतः ॥ ६ ॥ अग्ने । यजिष्ठः । अध्वरे । देवान् । देवयते ।
यज । होता । मन्द्रः । वि । राजसि । अति । स्त्रिधः ॥ ७ ॥ सः । नः । पावक ।
दीदिहि । शुमन् । अस्मे इति । सुवीर्ये । भवा । स्तोतृभ्यः । अन्तमः ।
स्वस्तये ॥ ८ ॥ तं । त्वा । विषाः । विपन्यवः । जागृवांसः । सं । इन्धते ।
हन्यवाह । अमर्त्य । सहोवृधं ॥ ९ ॥ ८ ॥

अग्निः । होता । पुरोहितः । अध्वरस्य । विचर्षणिः । सः । वेद । यज्ञ ।
मातुषक् ॥ १ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० ९, १०] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० ११

स हव्यवाळमर्त्य उशिग्दूतश्चनोहितः ।

अग्निर्धिया समृण्वति ॥ २ ॥

अग्निर्धिया स चेतति केतुर्यज्ञस्य पूर्व्यः ।

अर्थे ह्यस्य तरणि ॥ ३ ॥

अग्निं स्रुनुं सनश्चुतं सहसो जातवेदसम् ।

वह्निं देवा अकृण्वत ॥ ४ ॥

अदाभ्यः पुरेता विशामग्निर्मानुषीणाम्

तूर्णीं रथः सदा नवः ॥ ५ ॥ ९ ।

साहान्विश्वा अभियुजः क्रतुर्देवानाममृक्तः ।

अग्निस्तुविश्रंवस्तमः ॥ ६ ॥

अभि प्रयांसि वाहसा दाश्वाँ अश्नोति मर्त्यैः ।

क्षयं पावकशोचिपः ॥ ७ ॥

परि विश्वानि सुधिताग्नेरश्याम मन्मभिः ।

विप्रांसो जातवेदसः ॥ ८ ॥

सः । हव्यवाद् । अमर्त्यः । उशिक् । दूतः । चनःऽहितः । अग्निः । धिया । सं ।
कृण्वति ॥ २ ॥ अग्निः । धिया । सः । चेतति । केतुः । यज्ञस्य । पूर्व्यः । अर्थे ।
हि । अस्य । तरणि ॥ ३ ॥ अग्निः । स्रुनुं । सनश्चुतं । सहसः । जातवेदसं ।
वह्निं । देवाः । अकृण्वत ॥ ४ ॥ अदाभ्यः । पुरःऽप्रेता । विशा । अग्निः । मानुषीणा ।
तूर्णीः । रथः । सदा । नवः ॥ ५ ॥ ९ ॥ साहान् । विश्वाः । अभिऽयुजः । क्रतुः ।
देवानां । अमृक्तः । अग्निः । तुविश्रंवस्तमः ॥ ६ ॥ अभि । प्रयांसि । वाहसा ।
दाश्वान् । अश्नोति । मर्त्यैः । क्षयं । पावकशोचिपः ॥ ७ ॥ परि । विश्वानि ।
सुधिता । अग्नेः । अश्याम । मन्मभिः । विप्रांसः । जातवेदसः ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० १०,११] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० १ सू० १२

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सनिषामहे ।

त्वे देवास एरिरे ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ १२ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्राग्नी । छन्द-गायत्री ॥

॥ १२ ॥ इन्द्राग्नी आ गतं सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् ।

अस्य पातं धियेविता ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः ।

अया पातमिमं सुतम् ॥ २ ॥

इन्द्रमग्निं कविच्छदा यज्ञस्य जूत्या वृणे ।

ता सोमस्येह तृप्ताम् ॥ ३ ॥

तोशा वृत्रहणां हुवे सजित्वानापरजिता ।

इन्द्राग्नी वाजसातमा ॥ ४ ॥

प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीयाविदो जरितारः ।

इन्द्राग्नी इष आ वृणे ॥ ५ ॥ ११ ॥

अग्ने । विश्वानि । वार्या । वाजेषु । सनिषामहे । त्वे इति । देवासः । आ ।
एरिरे ॥ ९ ॥ १० ॥

इन्द्राग्नी इति । आ । गतं । सुतं । गीऽभिः । नभः । वरेण्यं । अस्य । पातं ।
धिया । इषिता ॥ १ ॥ इन्द्राग्नी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः ।
अया । पातं । इमं । सुतं ॥ २ ॥ इन्द्रं । अग्निं । कविच्छदा । यज्ञस्य । जूत्या । वृणे ।
ता । सोमस्य । इह । तृप्ताम् ॥ ३ ॥ तोशा । वृत्रहणां । हुवे । सजित्वानां ।
अपराजिता । इन्द्राग्नी इति । वाजसातमा ॥ ४ ॥ प्र । वा । अर्चन्ति । उक्थिनः ।
नीयविदः । जरितारः । इन्द्राग्नी इति । इषः । आ । वृणे ॥ ५ ॥ ११ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० १२, १३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० १३]

इन्द्राग्नी नव॒ति॒ पुरो॑ दा॒सप॑त्नीरध्व॒नुत॑म् ।

सा॒कमे॒केन॒ कर्म॑णा ॥ ६

इन्द्राग्नी अप॑स॒स्पर्धु॑ष॒ प्र य॑न्ति धी॒तयः॑ ।

ऋ॒तस्य॑ प॒थ्याऽनु॑ ॥ ७

इन्द्राग्नी त॒विषा॑णि॒ वां स॒धस्था॑नि॒ प्रया॑सि च ।

यु॒वोर॒प्तूयै॑ हि॒तम् ॥ ८

इन्द्राग्नी रो॒चना॑ दि॒वः परि॑ वाजै॒षु भूष॑थः ।

तद्वा॑ं चेति॒ प्र वी॒र्यम् ॥ ९ ॥ १२ ॥ १ ।

॥ द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥



॥ १३ ॥ ऋषि - ऋषभ । देवता - अग्निः । छन्द - अनुष्टुप् ॥

॥ १३ ॥ प्र वो॑ दे॒वाया॒ग्नये॒ बर्हि॑ष्ठमर्चास्मै ।

गम॑द्दे॒वेभि॒रा स॒ नो य॑जिष्ठो ब॒र्हिरा॑ संदत् ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी इति । नवति । पुरः । दासपत्नीः । अध्वनुत । साकं । एकेन । कर्मणा ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी इति । अपसः । परि । उप । प्र । यन्ति । धीतयः । ऋतस्य । पथ्याः ।

अनु ॥ ७ ॥ इन्द्राग्नी इति । तविषाणि । वा । सधस्था नि । प्रयासि । च । युवोः ।

अप्तूयै । हितं ॥ ८ ॥ इन्द्राग्नी इति । रोचना । दिवः । परि । वाजेषु । भूषथः ।

तत् । वा । चेति । प्र । वीर्यम् ॥ ९ ॥ १२ ॥

प्र । वोः । देवाय । अग्नये । बर्हिष्ठं । अर्च । अर्घ्यम् । गमन् । देवेभिः । आ ।

सः । नः । यजिष्ठः । बर्हिः । आ । सद्दत् ॥ १ ॥

ऋ॒ता॒वा॒ यस्य॒ रोद॑सी॒ दक्षं॑ स॒र्वन्त॑ ऊ॒तयः॑ ।

ह॒विष्म॑न्त॒स्तमी॑ळते॒ तं स॑नि॒ष्यन्तो॑ऽव॒से ॥ २ ॥

स य॒न्ता वि॒म्रं ए॒षां स॒ य॒ज्ञा॒नाम॒था हि॒ षः ।

अ॒ग्निं तं॒ वो दु॒वस्य॑त॒ दा॒ता यो॒ वनि॑ता म॒घम् ॥ ३ ॥

स नः॒ शर्मा॑णि वी॒तये॑ऽअ॒ग्निर्य॑च्छतु॒ शन्त॑मा ।

यतो॑ नः॒ पु॒ष्णव॑रु॒स्तु दि॒वि क्षि॒तिभ्यो॑ अ॒प्स्वा ॥ ४ ॥

दी॒दि॒वांस॑म॒पूर्व्यं॒ वस्वी॑भिरस्य॒ धीति॑भिः ।

ऋ॒क्षा॒णो अ॒ग्निमि॑न्धते॒ हो॒तारं॑ वि॒शप॑तिं वि॒शाम् ॥ ५ ॥

उ॒त नो॒ ब्र॒ह्म॒न्नवि॑ष उ॒क्थे॑षु॒ देव॑हूत॑मः ।

शं नः॒ शो॒चा म॒रु॒द्वोऽग्ने॑ सह॒स्र॒सात॑मः ॥ ६ ॥

नू नो॑ रा॒स्व स॒ह॒स्र॒वत्तो॒कव॑त्पु॒ष्टिम॑द्र॒स्तु ।

शु॒मद॑ग्ने सु॒वीर्यं॑ व॒र्षि॑ष्ठम॒नु॒पक्षि॑तम् ॥ ७ ॥ १३ ॥

ऋ॒त॒वा॒ । यस्य॑ । रोद॑सी इति । दक्षं । स॒र्वन्ते । ऊ॒तयः । ह॒विष्म॑न्तः । तं । ई॒ळते॑ ।
तं । स॒नि॒ष्यन्तः । अ॒व॒से ॥ २ ॥ सः । य॒न्ता । वि॒म्रः । ए॒षां । सः । य॒ज्ञा॒नां । अथ॑ ।
हि । सः । अ॒ग्निः । तं । वः । दु॒वस्य॑त॒ दा॒ता । यः । वनि॑ता । म॒घम् ॥ ३ ॥ सः ।
नः । शर्मा॑णि । वी॒तये॑ । अ॒ग्निः । य॒च्छतु॑ । श॑न्त॒मा । यतः॑ । नः । पु॒ष्णव॑रु॒स्तु ।
दि॒वि । क्षि॒तिभ्यः॑ । अ॒प्स्व । आ ॥ ४ ॥ दी॒दि॒वांसं॑ । अ॒पूर्व्यं । वस्वी॑भिः ।
अ॒स्य । धी॒तिभ्यः॑ । ऋ॒क्षा॒णः । अ॒ग्निः । इ॒न्धते॑ । हो॒तारं॑ । वि॒शप॑तिं । वि॒शां ॥ ५ ॥
उ॒त । नः । ब्र॒ह्म॒न्न । अ॒वि॒षः । उ॒क्थे॑षु॒ देव॑हूत॑मः । शं । नः । शो॒च । म॒रु॒द्व्यः ।
अ॒ग्ने । स॒ह॒स्र॒सात॑मः ॥ ६ ॥ नू । नः । रा॒स्व । स॒ह॒स्र॒वत् । तो॒कव॑त् । पु॒ष्टि॒म॒द्र॒स्तु ।
व॒स्तु । शु॒म॒द्र॒ । अ॒ग्ने । सु॒वीर्यं॑ । व॒र्षि॑ष्ठ । अ॒नु॒पक्षि॑तम् ॥ ७ ॥ १३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० १४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अं० २ सू० १]

॥ १४ ॥ ऋषिः-ऋषभः । देवता-अग्निः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १४ ॥ आ होता मन्द्रो विदथान्यस्थात्सत्यो यज्वा कवितमः स वेधाः ।

विशुद्रथः सहसस्पुत्रो अग्निः शोचिष्केशः पृथिव्यां पाजो अश्रेत् ॥ १ ॥

अयामि ते नमउक्तिं जुषस्व ऋतावस्तुभ्यं चेतते सहरवः ।

विद्वाँ आ वक्षि विदुषो नि षत्सि मध्य आ वहिर्रुतये यजत्र ॥ २ ॥

द्रवतां त उषसा वाजयन्ती अग्ने वार्तस्य पथ्याभिरच्छं ।

यत्सीमञ्जन्ति पूर्य हविर्भिरा बन्धुरैव तस्थतुर्दुरोणे ॥ ३ ॥

मित्रश्च तुभ्यं वरुणः सहस्वोऽग्ने विश्वे मरुतः सुम्नमर्चन् ।

यच्छोचिषा सहसस्पुत्र तिष्ठा अभि क्षितीः प्रथयन्त्सूर्यो नृन् ॥ ४ ॥

आ । होता । मन्द्रः । विदथानि । अस्थात् । सत्यः । यज्वा । कवितमः । सः । वेधाः । विशुद्रथः । सहसः । पुत्रः । अग्निः । शोचिःऽकेशः । पृथिव्या । पाजो । अश्रेत् ॥ १ ॥ अयामि । ते । नमःऽउक्ति । जुषस्व । ऋताऽवः । तुभ्यं । चेतते । सहरवः । विद्वान् । आ । वक्षि । विदुषः । नि । षत्सि । मध्ये । आ । वहिः । रुतये । यजत्र ॥ २ ॥ द्रवतां । ते । उषसा । वाजयन्ती इति । अग्ने । वार्तस्य । पथ्याभिः । अच्छं । यत् । सीम् । अञ्जन्ति । पूर्य । हविःऽभिः । आ । बन्धुराऽव । तस्थतुर्दुरोणे ॥ ३ ॥ मित्रः । च । तुभ्यं । वरुणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वे । मरुतः । सुम्नम् । अर्चन् । यत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । तिष्ठा । अभि । क्षितीः । प्रथयन्त्सूर्यः । नृन् ॥ ४ ॥

यं ते अ॒द्य रं॒रि॒मा हि का॒मं सु॒त्ता॒नहं॒स्ता नम॑सो॒प॒स॒र्य ।

य॒जि॒ष्ठेन॒ मन॑सा॒ यक्षि॑ दे॒वान॒स्स॑ध॒ता म॒न्म॑ना॒ विप्रो॑ अ॒ग्ने ॥ ५ ॥

य॒क्षि पु॒त्र स॒हसो॑ वि॒ पूर्वी॑ दे॒वस्य॑ य॒न्त्यु॒तयो॑ वि॒ वाजाः॑ ।

त्वं दे॒हि स॒ह॒स्त्रि॒णं र॒यि नो॑ऽद्रो॒घेण॒ वच॑सा॒ स॒त्यम॑ग्ने ॥ ६ ॥

तुभ्यं॑ दक्ष॒ कवि॑क॒तो या॒नी॒मा दे॒व म॒ती॒सो अ॒ध्वरे॑ अ॒कर्म॑ ।

त्वं वि॒श्वस्य॑ सु॒रथ॑स्य॒ वोधि॑ सर्वं॒ तद॑ग्ने अ॒मृत॑ स्व॒देह॑ ॥ ७ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ ऋषि-उत्कील । देवता-अग्निः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ १५ ॥ वि पाजसा पृथुना शोशुचानो वार्यस्व द्विषो रक्षसो अर्मीवाः ।

सुशर्मणो बृहत् शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीतौ ॥ १ ॥

यं । ते । अ॒द्य । रं॒रि॒म । हि । का॒मं । सु॒त्ता॒नहं॒स्ताः । नम॑सा । उ॒प॒स॒र्य ।

य॒जि॒ष्ठेन॒ मन॑सा । य॒क्षि । दे॒वान् । अ॒स्स॑ध॒ता । म॒न्म॑ना । वि॒प्रः । अ॒ग्ने ॥ ५ ॥

त्वत् । हि । पु॒त्र । स॒हसः॑ । वि । पूर्वीः । दे॒वस्य॑ । यंति॑ । उ॒तयः॑ । वि । वाजाः ।

त्वं । दे॒हि । स॒ह॒स्त्रि॒णं । र॒यि । नः । अ॒द्रो॒घेण॑ । वच॑सा । स॒त्यं । अ॒ग्ने ॥ ६ ॥

तुभ्यं॑ । दक्ष॒ । क॒वि॒क॒तो इति॑ क॒वि॒क॒तो । या॒नि । इ॒मा । दे॒व । म॒ती॒सः । अ॒ध्वरे॑ ।

अ॒कर्म॑ । त्वं । वि॒श्वस्य॑ । सु॒रथ॑स्य । वो॒धि । सर्वं॑ । तत् । अ॒ग्ने । अ॒मृत॑ । स्व॒देह॑ ।

॥ ७ ॥ १४ ॥

वि । पाजसा । पृथुना । शोशुचानः । वार्यस्व । द्विषः । रक्षसः । अर्मीवाः ।

सुशर्मणः । बृहत् । शर्मणि । स्यां । अग्नेः । अहं । सुहवस्य । प्रणीतौ ॥ १ ॥

अष्ट० ३ अ० १ व० १५] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० १]

त्वं नो अस्या उपसो व्युष्टौ त्वं सूर उदिते बोधि गोपाः ।

जन्मैव नित्यं तनयं जुषस्व स्तोमं मे अग्रे तन्वा सुजात ॥ २ ॥

त्वं नृचक्षा वृषभानु पूर्वीः कृष्णास्वग्रे अरुषो वि भाहि ।

वसो नेषि च पर्षि चात्यंहः कृधी नो राय उशिजो यविष्ठ ॥ ३ ॥

अषाब्धो अग्रे वृषभो दिदीहि पुरो विश्वाः सौभंगा सज्जिगीवान् ।

यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोर्जातवेदो बृहतः सुप्रणीते ॥ ४ ॥

अच्छिद्रा शर्म जरितः पुस्णि देवाँ अच्छा दीद्यानः सुमेधाः ।

रथो न सस्त्रिभि वक्षि वाजमग्रे त्वं रोदसी नः सुमेके ॥ ५ ॥

त्वं । नः । अस्याः । उपसः । विउष्टौ । त्वं । सूरैः । उदिते । बोधि । गोपाः ।
जन्मैव । नित्यं । तनयं । जुषस्व । स्तोमं । मे । अग्रे । तन्वा । सुजात ॥ २ ॥
त्वं । नृचक्षाः । वृषभ । अनु । पूर्वीः । कृष्णानु । अग्रे । अरुषः । वि । भाहि ।
वसो इति । नेषि । च । पर्षि । च । अति । अंहः । कृधि । नः । राये । उशिजः ।
यविष्ठ ॥ ३ ॥ अषाब्धः । अग्रे । वृषभः । दिदीहि । पुरः । विश्वाः । सौभंगा ।
सज्जिगीवान् । यज्ञस्य । नेता । प्रथमस्य । पायोः । जातवेदः । बृहतः । सुप्र-
णीते ॥ ४ ॥ अच्छिद्रा । शर्म । जग्तिगति । पुस्णि । देवान् । अच्छ । दीद्यानः ।
सुमेधाः । रथः । न । सस्त्रिभि । वक्षि । वाजं । अग्रे । त्वं । रोदसी ।
नः । सुमेके इति सुमेके ॥ ५ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० १५, १६] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० १६

प्र पीपय वृषभ जिन्व वाजानग्ने त्वं रोदसी नः सुदोधे ।

देवेभिर्देव सुरुचा रुचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परिं छात् ॥ ६ ॥

इळांमग्ने पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सुनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ७ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ ऋषि - उ कील । देवता - अग्निः । छन्द - बृहती ॥

॥ १६ ॥ अयमग्निः सुवीर्यस्येशं महः सौभगस्य ।

राय ईशे स्वपत्यस्य गोमंत ईशे वृत्रहथानाम् ॥ १ ॥

इमं नरो मरुतः सश्चता वृधं यस्मिन्नायः शैवृधासः ।

अभि ये सन्ति पृतनासु दुह्यो विश्वाहा शत्रुमादधुः ॥ २ ॥

स त्वं नो रायः शिशीहि मीद्वो अग्ने सुवीर्यस्य ।

तुविंशुन्न वषिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः ॥ ३ ॥

प्र । पीपय । वृषभ । जिन्व । वाजान् । अग्ने । त्वं । रोदसी इति । नः । सुदोधे इति
सुदोधे । देवेभिः । देव । सुरुचा । रुचानः । मा । नः । मर्तस्य । दुःमतिः ।
परिं । छात् ॥ ६ ॥ इळां । अग्ने । पुरुदंसं । सनि । गोः । शश्वत्तमं ।
हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सुनुः । तनयः । विजावा । अग्ने । सा । ते ।
सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ७ ॥ १५ ॥

अय । अग्निः । सुवीर्यस्य । ईशे । महः । सौभगस्य । रायः । ईशे ।
स्वपत्यस्य । गोमंतः । ईशे । वृत्रहथाना ॥ १ ॥ इमं । नरः । मरुतः । सश्चत ।
वृधं । यस्मिन्नाय । रायः । शैवृधासः । अभि । ये । सन्ति । पृतनासु । दुःह्यः ।
विश्वाहा । शत्रुं । आदधुः ॥ २ ॥ नः । त्वं । नः । रायः । शिशीहि । मीद्वः ।
अग्ने । सुवीर्यस्य । तुविंशुन्न । वषिष्ठस्य । प्रजावतः । अनमीवस्य ।
शुष्मिणः ॥ ३ ॥

अष्ट० १ अध्या० १ व० १६, १७] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अंश० ३ म० १]

चक्रि॒र्यो वि॒श्वा भु॒वना॒भि सा॒सहि॒श्चक्रि॒र्दे॒वेष्व॒ आ दु॒र्धः ।

आ दे॒वेषु॒ यत॑त॒ आ सु॒वीर्य॑ आ शंसं॒ उत॑ नृ॒णाम् ॥ ४ ॥

मा नो॑ अ॒ग्नेऽम॑तये॒ मावी॑रता॒यै री॒रधः॑ ।

मागो॑ता॒यै सह॑स॒स्पुत्र॒ मा नि॒देऽप॒ द्वेषा॑स्या कृ॒धि ॥ ५ ॥

श॒ग्धि वा॒जस्य॑ सु॒भग॒ प्रजा॑व॒नोऽग्ने॑ बृ॒हतो॑ अ॒ध्वरे॑ ।

सं रा॒या भू॒र्यसा॑ सृ॒ज म॒योभु॒ता तु॒वि॒द्युम्न॑ यश॑स्वता ॥ ६ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ ऋषि - अत । देवता - अग्नि । छन्द - त्रिष्टुप् ॥

॥ १७ ॥ स॒मि॒ध्यमा॑नः प्रथ॒मानु॒ धर्मा॑ स॒म॒क्तुभि॑रज्यते वि॒श्ववारः॑ ।

शोचि॒ष्कैशो॑ घृ॒तनि॑र्णि॒क्पाव॑क्तः सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्नि॒र्यज॑थाय दे॒वान् ॥ १ ॥

यथा॒र्य॒ज्ञो हो॒त्रम॑ग्ने पृथि॒व्या यथा॑ दि॒वो जा॑तवे॒दश्चि॒कित्वा॑न् ।

ए॒याने॑न॒ ह॒विषा॑ यक्षि दे॒वान्म॑नु॒ष्व॒य॒ज्ञं प्र ति॑रे॒मम॑थ ॥ २ ॥

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । ससहिः । चक्रिः । देवेषु । आ । दुर्धः ।

आ । देवेषु । यतते । आ । सुवीर्ये । आ । शंसं । उत । नृणां ॥ ४ ॥ मा । नः ।

अग्ने । अमृतये । मा । अवीरतायै । रीरधः । मा । अगोतायै । सहसः । पुत्र । मा ।

निदे । अप । द्वेषांसि । आ । कृधि ॥ ५ ॥ शग्धि । वाजस्य । सुभग । प्रजावतः ।

अग्ने । बृहतः । अध्वरे । सं । राया । भूर्यसा । सृज । मयोऽभुता । तुविद्युम्न ।

यशस्वता ॥ ६ ॥ १६ ॥

संइध्यमानः । प्रथमा । अनु । धर्म । सं । अक्तुभिः । अज्यते । विश्ववारः ।

शोचिःस्कैशः । घृतनिर्निक् । पावक्तः । सुयज्ञः । अग्निः । यजथाय । देवान् ॥ १ ॥

यथा । अर्यज्ञः । होत्रं । अग्ने । पृथिव्याः । यथा । दिवः । जातवेदः । चिकित्वा ।

एव । अनेन । हविषा । यक्षि । देवान् । मनुष्वयज्ञं । प्र । तिरेममथ ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० १७, १८] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० १८

श्रीण्यायूषि तवं जातवेदस्तिस्त्र आजानीरुषस्ते अग्ने ।

ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः ॥ ३ ॥

अग्निं सुदीति सुदृशं गृणन्तो नमस्यामस्त्वेडा जातवेदः ।

त्वां दूतमरति हव्यवाहं देवा अकृण्वन्नमृतरय नाभिम् ॥ ४ ॥

यस्त्वद्धोता पूर्वा अग्ने यजीयान्द्विता च सत्ता स्वधया च शम्भुः ।

तस्यानु धर्मं प्र यजा चिकित्वोऽथा नो धा अध्वरं देववीतौ ॥ ५ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ ऋषि-कत । देवता-अग्नि । छंद-त्रिष्टुप् ॥

॥ १८ ॥ भवा नो अग्ने सुमना उपेतौ सखेऽसख्ये पितरैव साधुः ।

पुरुद्वहो हि क्षितयो जनानां प्रतिं प्रतीचीदहनादरातीः ॥ १ ॥

तपो ष्वग्ने अन्तरां अमित्रां तपो शंसमररूपः परस्य ।

तपो वसो चिकितानो अचित्तान्वि ते तिष्ठन्तामजरा अयासः ॥ २ ॥

श्रीणि । आयूषि । तवं । जातवेदः । तिस्रः । आजानीः । उपसः । ते । अग्ने ।

ताभिः । देवानां । अवः । यक्षि । विद्वान् । अथ । भव । यजमानाय । शं । योः ॥ ३ ॥

अग्निं । सुदीति । सुदृशं । गृणन्तः । नमस्यामः । त्वा । इदं । जातवेदः । त्वां ।

दूतं । अरति । हव्यवाहं । देवाः । अकृण्वन् । अमृतरय । नाभिं ॥ ४ ॥ यः ।

त्वत् । होता । पूर्वाः । अग्ने । यजीयान् । द्विता । च । सत्ता । स्वधया । च । शम्भुः ।

तस्य । अनु । धर्मं । प्र । यज । चिकित्वः । अथ । नः । धाः । अध्वरं ।

देववीतौ ॥ ५ ॥ १७ ॥

भव । नः । अग्ने । सुमनाः । उपेतौ । सखेऽसख्ये । पितराऽह्व ।

साधुः । पुरुद्वहः । हि । क्षितयः । जनानां । प्रतिं । प्रतीचीः । दहनात् ।

अरातीः ॥ १ ॥ तपो इति । सु । अग्ने । अन्तरान् । अमित्रान् । तपो । शंसं ।

अररूपः । परस्य । तपो इति । वसो इति । चिकितानः । अचित्तान् । वि । ते ।

तिष्ठन्ता । अजराः । अयासः ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अ-या० १ व० १८, १९] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० १९]

इ॒ध्मेना॑ग्र इ॒च्छमा॑नो घृ॒तेन॑ जु॒होमि॑ ह॒व्यं तर॑से वला॒य ।
 याव॑दी॒शो ब्र॑ह्म॒णा व॑न्द॒मान इ॒मां धि॒यं श॑त॒सेया॑य दे॒वीम् ॥ ३ ॥
 उ॒च्छोचि॑षां स॒हस॑स्पुत्र॒स्तुतो॑ बृ॒हद्व॑यः श॒शमा॑नेषु॒ धेहि॑ ।
 रेव॑द॒ग्ने वि॒श्वामि॑त्रेषु शं यो॒र्मर्मु॑ज्मा ते॒ तन्वं॑भूरि॒ कृत्वः॑ ॥ ४ ॥
 कृ॒धि रत्नं॑ सु॒सनित॑र्ध॒नानां॑ स वेद॑ग्ने भव॒सि यत्समि॑द्धः ।
 स्तो॒तुर्दुरो॑णे सु॒भग॑स्य रेव॒त्सु॒प्रा क॑र॒न्ता दधि॑षे व॒पूषि॑ ॥ ५ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ ऋषि—कुण्डिकपुत्रो गायी । देवता—अग्नि । छन्द—त्रिष्टुप् ॥

॥ १९ ॥ अ॒ग्निं हो॒तारं॑ प्र वृ॒णे मि॒येवे॑ गृ॒त्सं क॑वि॒ विश्व॑वि॒दम॑मूरम् ।
 स नो॑ यक्ष॒देवता॑ता य॒जीया॑न्ना॒ये वाजा॑य वन॒ते म॒घानि॑ ॥ १ ॥
 प्र ते॑ अ॒ग्ने ह॒विष्म॑न्तीमि॒यम्य॑च्छां सु॒द्युम्नां॑ रा॒तिनीं॑ घृ॒ताची॑म् ।
 प्र॒दक्षि॑णि॒देवता॑तिमु॒राणः॑ सं रा॒तिभिर्व॑सु॒भिर्य॑ज॒मश्रे॑त् ॥ २ ॥

इ॒ध्मेन॑ । अ॒ग्ने । इ॒च्छमा॑नः । घृ॒तेन॑ । जु॒होमि॑ । ह॒व्यं । तर॑से । वला॒य । याव॑त् । ई॒शे ।
 ब्र॑ह्म॒णा । व॑न्द॒मानः । इ॒मां । धि॒यं । श॑त॒सेया॑य । दे॒वीं ॥ ३ ॥ उ॒त् । शो॒चिषा॑ ।
 स॒हसः॑ । पु॒त्र । स्तु॒तः । बृ॒हत् । व॑यः । श॒शमा॑नेषु॒ । धे॒हि । रेव॑त् । अ॒ग्ने ।
 वि॒श्वामि॑त्रेषु । शं । योः । म॒र्मुज्म॑ । ते । तन्वं॑ । भू॒रि । कृ॒त्वः ॥ ४ ॥ कृ॒धि । रत्नं॑ ।
 सु॒स॒नितः॑ । ध॒नानां॑ । सः । व॒ । इ॒त् । अ॒ग्ने । भ॒व॒सि । यत् । सं॒द॒द्धः । स्तो॒तुः ।
 दुरो॑णे । सु॒भग॑स्य । रेव॑त् । सु॒प्रा । क॑र॒न्ता । दधि॑षे । व॒पूषि॑ ॥ ५ ॥ १८ ॥

अ॒ग्निं । हो॒तारं॑ । प्र । वृ॒णे । मि॒येवे॑ । गृ॒त्सं । क॑वि॒ । विश्व॑वि॒दं । अ॒मूरं॑ ।
 सः । नः । य॒क्षन् । दे॒व॒ता॒ता । य॒जीया॑न् । रा॒ये । वाजा॑य । वन॒ते । म॒घानि॑ ॥ १ ॥
 प्र । ते॑ । अ॒ग्ने । ह॒विष्म॑न्ती । इ॒यमि॑ । अ॒च्छं । सु॒द्यु॒म्नां । रा॒तिनीं॑ । घृ॒ता॒ची॒म् ।
 प्र॒दक्षि॑णि॒न् । दे॒व॒ता॒ति॒ । उ॒रा॒णः । सं । रा॒ति॒भिः । व॒सु॒भिः । य॒ज॒म॒श्रे॒त् ॥ २ ॥

स तेजीयसा मनसा त्वोत उत शिक्ष स्वपत्यस्य शिक्षोः ।
 अग्रे रायो नृतमस्य प्रभूतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥ ३ ॥
 भूरीणि हि त्वे दधिरे अनीकाग्रे देवस्य यज्यवो जनांसः ।
 स आ बह देवताभि यविष्ठ शर्धो यद्य दिव्यं यजांसि ॥ ४ ॥
 यत्त्वा होतारमनजन्मियेधे निषादयन्तो यजथाय देवाः ।
 स त्वं नो अग्रेऽवितेह बोध्यधि श्रवांसि धेहि नस्तनूषु ॥ ५ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ ऋषि - गाथी । देवता - विश्वेदेवा । छन्द - त्रिष्टुप् ॥

॥ २० ॥ अग्निनुषसंमश्विना दधिकां व्युष्टिषु हवते वह्निर्ऋयैः ।
 सुज्योतिषो नः शृण्वन्तु देवाः सजोषतो अध्वरं वावशानाः ॥ १ ॥
 अग्रे त्री ते वाजिना त्री षधस्यां तिस्रस्ते जिह्वा ऋतजात पूर्वीः ।
 तिस्र उं ते तन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥ २ ॥

सः । तेजीयसा । मनसा । त्वाऽऽतः । उत । शिक्ष । सुऽअपत्यस्य । शिक्षोः । अग्रे ।
 रायः । नृतमस्य । ऽभूतौ । भूयाम । ते । सुऽस्तुतयः । च । वस्वः ॥ ३ ॥ भूरीणि ।
 हि । त्वे इति । दधिरे । अनीका । अग्रे । देवस्य । यज्यवः । जनांसः । सः । आ ।
 बह । देवऽतार्ति । यविष्ठ । शर्धः । यत् । अद्य । दिव्यं । यजांसि ॥ ४ ॥ यन् ।
 त्वा । होतारं । अनजन् । मियेधे । निऽसादयन्तः । यजथाय । देवाः । सः । त्वं ।
 नः । अग्रे । अविता । इह । बोधि । अधि । श्रवांसि । धेहि । नः । तनूषु ॥ ५ ॥ १९ ॥
 अग्नि । उपसं । अश्विना । दधिऽकां । विऽष्टिषु । हवते । वह्निः । ऋयैः ।
 सुऽज्योतिषः । नः । शृण्वन्तु । देवाः । सऽजोषसः । अध्वरं । वावशानाः ॥ १ ॥
 अग्रे । त्री । ते । वाजिना । त्री । षधस्यां । तिस्रः । ते । जिह्वाः । ऋतऽजात । पूर्वीः ।
 तिस्रः । उं इति । ते । तन्वः । देवऽवाताः । ताभिः । नः । पाहि । गिरः ।
 अप्रयुच्छन् ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० २०, २१] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २१

अग्ने भूरीणि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।

याश्च माया मायिनां विश्वमिन्द्र त्वे पूर्वीः सन्दधुः पृष्टवन्त्रो ॥ ३ ॥

अग्निर्नेता भग इव क्षितीनां दैवीनां देव क्रतुपा क्रतावा ।

स वृत्रहा सनयो विश्ववेदाः पर्षद्विधाति दुरिता गृणन्तम् ॥ ४ ॥

दधिक्रामग्निमुषसं च देवीं बृहस्पतिं सवितारं च देवम् ।

अश्विना मित्रावरुणा भगं च वसून् रुद्रां आदित्यां इह हुवे ॥ ५ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ ऋषिः-कौशिको गायी । देवता-अग्निः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ २१ ॥ इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्य ।

स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य होतः प्राशान प्रथमो निषद्य ॥ १ ॥

घृतवन्तः पावक ते स्तोकाः श्रौतन्ति मेदसः ।

स्वधर्मन्देवर्षीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम् ॥ २ ॥

अग्ने । भूरीणि । तव । जातवेदः । देव । स्वधावः । अमृतस्य । नाम । याः । च ।
मायाः । मायिनां । विश्वमिन्द्र । त्वे इति । पूर्वीः । सन्दधुः । पृष्टवन्त्रो ।
पृ-ऽवन्त्रो ॥ ३ ॥ अग्निः । नेता । भगः इव । क्षितीनां । दैवीनां । देवः । क्रतुपाः ।
क्रतावा । सः । वृत्रहा । सनयोः । विश्ववेदाः । पर्षन् । विश्वा । अति । दुरिता ।
गृणन्तम् ॥ ४ ॥ दधिक्रामाः । अग्निः । उषसं । च । देवीं । बृहस्पतिं । सवितारं । च ।
देवम् । अश्विना । मित्रावरुणा । भगं । च । वसून् । रुद्रान् । आदित्यान् । इह ।
हुवे ॥ ५ ॥ २० ॥

इमं । नः । यज्ञं । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । जातवेदः । जुषस्य ।
स्तोकानां । अग्ने । मेदसः । घृतस्य । होतृगतिं । प्र । अशान । प्रथमः ।
निषद्य ॥ १ ॥ घृतवन्तः । पावक । ते । स्तोकाः । श्रौतन्ति । मेदसः । स्वधर्मिनः ।
देवर्षीतये । श्रेष्ठं । नः । धेहि । वार्यम् ॥ २ ॥

तुभ्यं स्तोका घृतश्चतोऽग्ने विप्राय सन्त्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥ ३ ॥

तुभ्यं श्रोतन्त्यग्निगो शचीवः स्तोकासौ अग्ने मेदसो घृतस्य ।

कविशस्तो बृहता भानुना आगां हव्या जुषस्व मेधिर ॥ ४ ॥

ओजिष्ठं ते मध्यतो मेद् उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।

श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अर्थि त्वचि प्रति तान्देवशो विहि ॥ ५ ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ ऋषि-गाथी । देवता-अग्नि । छन्द-त्रिष्टुप् ।

॥ २२ ॥ अयं सो अग्निर्यस्मिन्सोममिन्द्रः सुतं दधे जठरं वावशानः ।

सहस्रिणं वाजमत्यं न ससिं सन्वान्तसन्तस्तृसे जातवेदः ॥ १ ॥

अग्ने यत्ते दिवि वर्चः पृथिव्यां यदोषधीष्वप्स्वा यजत्र ।

येनान्तरिक्षमुर्वीततन्ध त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

तुभ्यं । स्तोकाः । घृतश्चतुः । अग्ने । विप्राय । सन्त्य । ऋषिः । श्रेष्ठः । सं । मध्यसे ।

यज्ञस्य । प्रऽअविता । भव ॥ ३ ॥ तुभ्यं । श्रोतन्ति । अग्निगो इत्यग्निगो । शचीवः ।

स्तोकासौ । अग्ने । मेदसः । घृतस्य । कविशस्तः । बृहता । भानुना । आ ।

अगाः । हव्या । जुषस्व । मेधिर ॥ ४ ॥ ओजिष्ठं । ते । मध्यतः । मेदः । उद्धृतं ।

प्र । ते । वयं । ददामहे । श्रोतन्ति । ते । वसोऽति । स्तोकाः । अर्थि । त्वचि । प्रति ।

तान् । देवशः । विहि ॥ ५ ॥ २१ ॥

अयं । सः । अग्निः । यस्मिन् । सोमं । इन्द्रः । सुतं । दधे । जठरं ।

वावशानः । सहस्रिणं । वाजं । अत्यं । न । ससिं । सन्वान् । सन् । सन्तुमे ।

जातवेदः ॥ १ ॥ अग्ने । यत् । ते । दिवि । वर्चः । पृथिव्यां । यत् । ओषधीषु ।

अपऽह । आ । यजत्र । येन । अन्तरिक्षं । उर । आऽतन्धं । त्वेषः । सः । भानुः ।

अर्णवः । नृचक्षाः ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० २२, २३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २]

अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिषण्या ये ।
या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आपः ॥ ३ ॥

पुरीष्यासो अग्रयः प्रावणेभिः सजोषसः ।

जुषन्तां यज्ञमद्रुहोऽनमीवा इषो महीः ॥ ४ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ ॥ ऋषि-देवश्रव । देवता-अग्निः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ २३ ॥ निर्मथितः सुधित आ सधस्थे युवां कविरध्वरस्य प्रणेता ।
जूर्यैस्वग्निरजरो वनेष्वत्रा दधे अमृतं जातवेदाः ॥ १ ॥
अमन्थिष्ठां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देवयांतः सुदधम् ।
अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु द्यून् ॥ २ ॥

अग्ने । दिवः । अर्ण । अच्छ । जिगासि । अच्छ । देवान् । ऊचिषे । धिषण्याः ।
ये । याः । रोचने । परस्तात् । सूर्यस्य । याः । च । अवस्तात् । उपतिष्ठन्ते ।
आपः ॥ ३ ॥ पुरीष्यासः । अग्रयः । प्रावणेभिः । सजोषसः । जुषन्तां । यज्ञं ।
अद्रुहः । अनमीवाः । इषः । महीः ॥ ४ ॥ इळां । अग्ने । पुरुदंसं । सनि । गोः ।
शश्वत्तमं । हवमानाय । साध । स्यान् । नः । सनुः । तनयः । विजावा । अग्ने ।
सा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे स्ति ॥ ५ ॥ २२ ॥

निःसमथितः । सुधितः । आ । सधस्थे । युवां । कविः । अ-व-र-स्य ।
प्र-णेता । जूर्यैस्व । अग्निः । अ-ज-रः । व-नेषु । अ-त्र । द-धे । अ-म-र-तं ।
जातवेदाः ॥ १ ॥ अमन्थिष्ठां । भारता । रेवत । अ-ग्निः । देवश्रवाः । देवयांतः ।
सुदधम् । अग्ने । वि । पश्य । बृहता । अ-भि । रा-या । इ-षां । नः । नेता । भ-व-ता ।
अ-नु । द्यून् ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० २३, २४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २४

दश क्षिपः पूर्वं सीमजीजनन्तुजातं मातृषु प्रियम् ।
 अग्निं स्तुहि दैववातं देवश्रवो यो जनानामसद्वशी ॥ ३ ॥
 नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या इळायास्पदे सुदिनत्वे अह्वाम् ।
 दृषद्वत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि ॥ ४ ॥
 इळासग्ने पुनदंसं सनि गोः श्वत्तमं हवमानाय साध ।
 स्यान्नः सनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ ऋषि-विश्वामित्र. । देवता-अग्नि । छन्दः-गायत्री ॥

॥ २४ ॥ अग्ने सहस्व पृतना अभिसातीरपास्य ।

दुष्टरस्तरन्नरातीर्वचो धा यज्ञवाहसे ॥ १ ॥

अग्ने इळा समिध्यसे वीतिहोत्रो अमर्त्यः । जुषस्व सू नो अध्वरम् ॥ २ ॥

अग्ने शुम्नेन जागृवे सहस्रः सनवाहुत । एदं दर्हिः सदो मम ॥ ३ ॥

अग्ने विश्वेभिरग्निभिर्देवेभिर्महया गिरः । यज्ञेषु ये उ चायवः ॥ ४ ॥

अग्ने दा दाशुषं रयि वीरवन्तं परीणसं । शिशीहि नः सनुमतः ॥ ५ ॥ २४ ॥

दश । क्षिपः । पूर्वं । सी । अर्जीजनन् । तुजातं । मातृषु । प्रियं । अग्निं । स्तुहि ।
 दैववातं । देवश्रवः । यः । जनानां । असन् । वशी ॥ ३ ॥ नि । त्वा । दधे ।
 वरं । आ । पृथिव्याः । इळायाः । स्पदे । सुदिनत्वे । अह्वाम् । दृषन्स्वत्यां । मानुषे ।
 आपयायां । सरस्वत्यां । रेवन् । अग्ने । दिदीहि ॥ ४ ॥ इळां । अग्ने । पुनदंसं ।
 सनि । गोः । श्वत्तमं । हवमानाय । साध । स्यान् । नः । सनुः । तनयः ।
 विजावा । अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ५ ॥ २३ ॥

अग्ने । सहस्व । पृतनाः । अभिसातीः । अप । अस्य । दुष्टरः । तरन् ।
 अर्गताः । वचः । धाः । यज्ञवाहसे ॥ १ ॥ अग्ने । इळा । सं । इध्यसे ।
 वीतिहोत्रः । अमर्त्यः । जुषस्व । सु । नः । अध्वरं ॥ २ ॥ अग्ने । शुम्नेन । जागृवे ।
 सहस्रः । सनो इति । आहुत । आ । एदं । दर्हिः । सदः । मम ॥ ३ ॥ अग्ने ।
 विश्वेभिः । अग्निभिः । देवैः । मह्यः । गिरः । यज्ञेषु । ये । उ । चायवः ॥ ४ ॥
 अग्ने । दा । दाशुषं । रयि । वीरवन्तं । परीणसं । शिशीहि । नः । सनुमतः ॥ ५ ॥ २४ ॥

अष्टौऽध्या० १ व०-२५, २६] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २५, २६]

॥ २५ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्निः । छन्द-विराट् ॥

॥ २५ ॥ अग्नै दिवः सूनुरेसि प्रचैतास्तनो पृथिव्या उत विश्ववेदाः ।

ऋधग्देवाँ इह यजा चिकित्वः ॥ १ ॥

अग्निः संनोति वीर्याणि विद्वान्सनोति वाजंममृताय भूषन् ।

स नो देवाँ एह वह् पुरुक्षो ॥ २ ॥

अग्निर्यावापृथिवी विश्वजंन्ये आ भाति देवी अमृते अमूरः ।

क्षयन्वाजैः पुरुश्चन्द्रो नमोभिः ॥ ३ ॥

अग्न इन्द्रश्च दाशुपो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोप यातम् ।

अमर्धन्ता सोमपेयाय देवा ॥ ४ ॥

अग्नै अपां समिध्यसे दुरोणे नित्यं सूनो सहसो जातवेदः ।

सधस्थानि मह्यमान ऊनी ॥ ५ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-वैश्वानर । छन्द-प्रिशृप् ॥

॥ २६ ॥ वैश्वानरं मनसा निचार्य हविर्ग्रन्तो अनुपत्यं स्वयिदेन् ।

सुदानुं देवं रथिरं वन्ध्ववं गार्भो रण्वं कुशिकासो हवामहे ॥ १ ॥

अग्नै । दिवः । सूनुरे । असि । प्रचैताः । तनो । पृथिव्याः । उत
विश्ववेदाः । ऋधक् । देवान । इह । यज । चिकित्वः ॥ १ ॥ अग्निः । संनोति
वीर्याणि । विद्वान् । सनोति । वाजं । अमृताय । भूषन् । सः । नः । देवान । आ
इह । वह् । पुरुक्षो इति पुरुक्षो ॥ २ ॥ अग्निः । यावापृथिवी इति । विश्वजंन्ये इति
विश्वजंन्ये । आ । भाति । देवी इति । अमृते इति । अमूरः । क्षयन् । वाजैः ।
पुरुश्चन्द्रः । नमोऽभिः ॥ ३ ॥ अग्नै । इन्द्रः । च । दाशुपः । दुरोणे । सुतावतः ।
यज्ञं । इह । उप । यातं । अमर्धन्ता । सोमपेयाय । देवा ॥ ४ ॥ अग्नै । अपा । सं ।
समिध्यसे । दुरोणे । नित्यं । सूनो इति । सहसः । जातवेदः । सधस्थानि ।
मह्यमानः । ऊनी ॥ ५ ॥ २५ ॥

वैश्वानरं । मनसा । अग्निं । निचार्यं । हविर्ग्रन्तः । अनुपत्यं । स्वयिदेन् ।
सुदानुं । देवं । रथिरं । वन्ध्ववः । गार्भोऽभिः । रण्वं । कुशिकासो । हवामहे ।

तं शुभ्रमग्निमवसे हवामहे वैश्वानरं मातरिश्वांस्तुत्यन् ।
 बृहस्पतिं मनुषो देवतांतये विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुव्यदन् ॥ २ ॥
 अश्वो न क्रन्दजनिभिः समिध्यते वैश्वानरः कुङ्किभिर्युगेयुगे ।
 स नो अग्निः सुवीर्यं स्वश्रव्यं दधातु रत्नममृतं बु जागृविः ॥ ३ ॥
 प्र यन्तु वाजास्तविषीभिरग्नयः शुभे सम्मिश्राः पृवतीरयुक्षत ।
 बृहदुक्षो मरुतो विश्ववेदसः प्र वेपयन्ति पर्वतां अदाभ्याः ॥ ४ ॥
 अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टय आ त्वेषमुग्रमव ईमहे वयम् ।
 ते स्वानिनो रुद्रियां वर्षनिर्णिजः सिंहा न हेषकृतवः सुदानवः ॥ ५ ॥ २६ ॥
 व्रातंव्रातं गणङ्गणं सुशस्तिभिरग्नेर्भामं मरुतामोज ईमहे ।
 एषदश्वासो अनवभ्रराधसो गन्तारो यज्ञं विदथेषु धीराः ॥ ६ ॥
 अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।
 अर्कस्त्रिधातू रजंसो विमानोऽजंस्तो घर्मो हविरस्ति नाम ॥ ७ ॥

तं । शुभ्रं । अग्निः । अवसे । हवामहे । वैश्वानरं । मातरिश्वांस्तुत्यन् । उक्त्यं । बृहस्पतिं ।
 मनुषः । देवतांतये । विप्रं । श्रोतारं । अतिथिं । रघुव्यदन् ॥ २ ॥ अश्वः । न ।
 क्रन्दन् । जनिभिः । सं । इध्यते । वैश्वानरः । कुङ्किभिर्युगेयुगे । सः । नः ।
 अग्निः । सुवीर्यं । सुश्रव्यं । दधातु । रत्नं । अमृतं । जागृविः ॥ ३ ॥ प्र ।
 यन्तु । वाजाः । तविषीभिः । अग्नयः । शुभे । सम्मिश्राः । पृवतीः । अयुक्षन् ।
 बृहदुक्षः । मरुतः । विश्ववेदसः । प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् । अदाभ्याः ॥ ४ ॥
 अग्निश्रियः । मरुतः । विश्वकृष्टयः । आ । त्वेषं । उग्रं । अवः । ईमहे । वयं । ते ।
 स्वानिनः । रुद्रियां । वर्षनिर्णिजः । सिंहाः । न । हेषकृतवः । सुदानवः ॥ ५ ॥ २६ ॥
 व्रातंव्रातं । गणङ्गणं । सुशस्तिभिः । अग्नेः । भामं । मरुतां । ओजः । ईमहे ।
 एषदश्वासः । अनवभ्रराधसः । गन्तारः । यज्ञं । विदथेषु । धीराः ॥ ६ ॥
 अग्निः । अस्मि । जन्मना । जातवेदाः । घृतं । मे । चक्षुः । अमृतं । मे । आसन् ।
 अर्कः । त्रिधातूः । रजंसः । विमानः । अजंस्तोः । घर्मः । हविः । अस्ति । नाम ॥ ७ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० २७, २८] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० ३]

त्रिभिः पवित्रैरुपोद्वयैर्के हृदा सति ज्योतिरनुं प्रजानन् ।

वर्षिष्ठं रत्नसकृत स्वधाभिरादियावापृथिवी पर्यपश्यन् ॥ ८ ॥

शतधारमुत्समक्षीयमाणं विपश्चितं पितरं वक्त्वानाम् ।

मेळि मदन्तं पित्रोरुपस्थे तं रोदसी पिष्टं सत्यवाचम् ॥ ९ ॥ २७ ॥

॥ २७ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि । छंद-गायत्री ॥

॥ २७ ॥ प्र वो वाजा अभिचवो हविष्मन्तो घृताच्या ।

देवाञ्जिगाति सुम्नयुः ॥ १ ॥

ईळे अग्नि विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनम् । श्रुष्टीवानं धितावानम् ॥ २ ॥

अग्ने शक्रेभं ते वयं यमं देवस्य वाजिनः । अति द्वेषांसि तरेम ॥ ३ ॥

समिध्यमानो अव्यरेऽग्निः पावक ईड्यः । शोचिष्केशस्तमीमहे ॥ ४ ॥

पृथुपाजा अमर्त्यो घृतनिर्णिक्स्वाहुतः । अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाद् ॥ ५ ॥ २८ ॥

तं सवाधो यतमुच इत्या धिया यज्ञवन्तः । आ चक्रुर्ग्निसूतये ॥ ६ ॥

त्रिभिः । पवित्रैः । अपुपोन् । हि । अर्क । हृदा । सति । ज्योतिः । अनुं ।

प्रजानन् । वर्षिष्ठं । रत्नं । असकृत । स्वधाभिः । आत् । इन् । आवापृथिवी इति ।

परि । अपश्यन् ॥ ८ ॥ शतधारं । उत्सं । अक्षीयमाणं । विपःश्चितं । पितरं ।

वक्त्वानां । मेळि । मदन्तं । पित्रोः । उपस्थे । तं । रोदसी इति । पिष्टं ।

सत्यवाचं ॥ ९ ॥ २७ ॥

प्र । वो । वाजाः । अभिचवः । हविष्मन्तः । घृतान्यां । देवान् । जिग

सुम्नयुः ॥ १ ॥ ईळे । अग्नि । विपःश्चितं । गिरा । यज्ञस्य । साधनं । श्रुष्टीवा

धितावानं ॥ २ ॥ अग्ने । शक्रेभं । ते । वयं । यमं । देवस्य । वाजिनः । अ

द्वेषांसि । तरेम ॥ ३ ॥ समिध्यमानः । अव्यरे । अग्निः । पावकः । ई

शोचिःष्केशः । तं । ईमहे ॥ ४ ॥ पृथुपाजाः । अमर्त्यः । घृतनिर्निक् । स्वाहु

तः । अग्निः । यतस्य । हव्यवाद् ॥ ५ ॥ २८ ॥ तं । सवाधोः । यतमुचः । इत्या

धिया । यज्ञवन्तः । आ । चक्रुः । अग्नि । सूतये ॥ ६ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० २९, ३०] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २८

होता॑ दे॒वो अ॒मर्त्यः॑ पु॒रस्ता॑देति मा॒यया॑ । वि॒द्यानि॑ प्र॒चोद॑यन् ॥ ७ ॥
वा॒जी वा॒जेषु॑ धी॒यते॑ऽध्व॒रेषु॑ प्र॒ नी॒यते॑ । वि॒प्रो य॒ज्ञस्य॑ सा॒धनः॑ ॥ ८ ॥
धि॒या च॑क्रे वरे॑ण्यो भू॒तानां॑ गर्भ॒मा द॑धे । दक्ष॑स्य पि॒तरं॑ तनां ॥ ९ ॥
नि त्वा॑ द॒धे वरे॑ण्यं दक्ष॑स्ये॒ळा सह॑स्कृत । अ॒ग्ने सु॒दी॒तिमु॒शिजं॑ ॥ १० ॥ २९ ॥
अ॒ग्निं य॒न्तुरं॑ म॒सुरं॑ मृतस्य यो॒गे व॒नुषः॑ । वि॒प्रा वा॒जैः स॒मिन्ध॑ते ॥ ११ ॥
ऊ॒र्जो न॒पात॑मध्व॒रे दी॒दिवा॑ स॒मुप॑ च॒विं । अ॒ग्निमी॒ळे क॒विक्र॑तुम् ॥ १२ ॥
ई॒ळेन्यो॑ नम॒स्यस्ति॒रस्त॑मा॒सि दर्श॑तः । स॒म॒ग्नि॒रिन्ध॑ते वृषां ॥ १३ ॥
वृषो॑ अ॒ग्निः स॒मिन्ध॑तेऽध्वो न दे॒ववा॑हनः । तं ह॒विष्म॑न्त ई॒ळते॑ ॥ १४ ॥
वृष॑णं त्वा व॒यं वृष॑न् वृष॑णः स॒मिधी॑महि । अ॒ग्ने दी॒द्यतं॑ वृ॒हत् ॥ १५ ॥ ३० ॥

॥ २८ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्निः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ २८ ॥ अ॒ग्ने जु॒पस्व॑ नो ह॒विः पु॒रो॒ज्जाशं॑ जा॒तवे॑दः ।

प्रा॒तःसा॒वे धि॒याव॑सो ॥ १ ॥

पु॒रो॒ज्जा अ॒ग्ने प॒चत॑स्तुभ्यं वा घा परि॑ष्कृतः । तं जु॒पस्व॑ य॒विष्ठ॑य ॥ २ ॥

होता॑ । दे॒व । अ॒मर्त्यः॑ । पु॒रस्ता॑न् । ए॒ति । मा॒यया॑ । वि॒द्यानि॑ । प्र॒चोद॑यन् ॥ ७ ॥
वा॒जी । वा॒जेषु॑ । धी॒यते॑ । अ॒ध्व॒रेषु॑ । प्र॒ । नी॒यते॑ । वि॒प्रः । य॒ज्ञस्य॑ । सा॒धनः॑ ॥ ८ ॥
धि॒या । च॑क्रे । वरे॑ण्यः । भू॒तानां॑ । गर्भ॑ । आ । द॒धे । दक्ष॑स्य । पि॒तरं॑ । तनां ॥ ९ ॥
नि । त्वा । द॒धे । वरे॑ण्यं । दक्ष॑स्य । इ॒ळा । सह॑ऽस्कृत । अ॒ग्ने । सु॒दी॒तिम् ।
उ॒शिजं॑ ॥ १० ॥ २९ ॥ अ॒ग्नि । य॒न्तुरं॑ । अप॑न्तुरं । ऋ॒तस्य॑ । यो॒गे । व॒नुषः॑ ।
वि॒प्राः । वा॒जैः । सं । इन्ध॑ते ॥ ११ ॥ ऊ॒र्जः । न॒पातं॑ । अ॒ध्व॒रे । दी॒दि॒वा॒सं ।
उ॒प॑ । च॒विं । अ॒ग्नि । ई॒ळे । क॒विऽक्र॑तुं ॥ १२ ॥ ई॒ळेन्यः॑ । नम॒स्यः॑ । ति॒रः ।
त॒मा॒सि । दर्श॑तः । सं । अ॒ग्निः । इन्ध॑ते । वृषां ॥ १३ ॥ वृषो॑ इति । अ॒ग्निः । सं ।
इन्ध॑ते । अ॒ध्वः । न । दे॒व॒वा॒हनः॑ । तं । ह॒विष्म॑न्तः । ई॒ळते॑ ॥ १४ ॥ वृष॑णं । त्वा ।
व॒यं । वृष॑न् । वृष॑णः । सं । इ॒धी॒महि॑ । अ॒ग्ने । दी॒द्यतं॑ । वृ॒हत् ॥ १५ ॥ ३० ॥

अ॒ग्ने । जु॒पस्व॑ । नः । ह॒विः । पु॒रो॒ज्जाशं॑ । जा॒तवे॑दः । प्रा॒तःसा॒वे । धि॒याव॑सो
इति धियावसो ॥ १ ॥ पु॒रो॒ज्जाः । अ॒ग्ने । प॒चतः॑ । तु॒भ्यं । वा । घा । परि॑ष्कृतः ।
तं । जु॒पस्व॑ । य॒विष्ठ॑य ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० ३१, ३२] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० ५१

अग्नें वीहि पुरोळाशमाहुतं तिरोअंहयम् । सहस्रः सूनुरस्यध्वरं हितः ॥ ३ ॥

माध्यन्दिने सवने जातवेदः पुरोळाशमिह कवे जुषस्व ।

अग्नें यदस्य तव भागधेयं न प्र मिनन्ति विदधेपु धीराः ॥ ४ ॥

अग्नें तृतीये सवने हि कानिषः पुरोळाशं सहस्रः सूनवाहुतम् ।

अथा देवेष्वध्वरं विषन्वया धा रत्नवन्तममृतेषु जागृविम् ॥ ५ ॥

अग्नें वृथान आहुति पुरोळाशं जातवेदः । जुषस्व तिरोअंहयम् ॥ ६ ॥ ३१ ॥

॥ २९ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ २९ ॥ अस्तीदमधिमन्यन्मस्ति प्रजननं कृतम् ।

एतां विष्पत्नीमा भराग्निं मन्थाम पूर्वथा ॥ १ ॥

अरण्योनिहितो जातवेदा गर्भं इव सुधितो गर्भिणीषु ।

दिवेदिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ २ ॥

उत्तानायामव भ । चिकित्वान्तस्यः प्रवीता वृषणं जजान ।

अरुपस्तृपो कशदस्य पाज इळायास्पुत्रो वयुनेऽजनिष्ट ॥ ३ ॥

अग्ने । वीहि । पुरोळाशं । आहुतं । तिरःऽअंहयं । सहस्रः । सूनुरः । आन ।

अध्वरं । हितः ॥ ३ ॥ माध्यन्दिने । सवने । जातवेदः । पुरोळाशं । उह । कवे ।

जुषस्व । अग्नें । यदस्य । तव । भागधेयं । न । प्र । मिनन्ति । विदधेपु । धीराः ॥ ४ ॥

अग्नें । तृतीये । सवने । हि । कानिषः । पुरोळाशं । सहस्रः । सूनो इति । आहुतं ।

अथा । देवेषु । अध्वरं । विषन्वया । धाः । रत्नवन्तं । अमृतेषु । जागृविम् ॥ ५ ॥

अग्नें । वृथानः । आहुति । पुरोळाशं । जातवेदः । जुषस्व । तिरःऽअंहयं ॥ ६ ॥ ३१ ॥

अस्ति । इदं । अधिमन्यनं । अस्ति । प्रजननं । कृतं । एतां । विष्पत्नी ।

आ । भर । अग्नि । मन्थाम ॥ पूर्वथा ॥ १ ॥ अरण्योः । निहितः । जातवेदाः ।

गर्भःऽव । सुधितः । गर्भिणीषु । दिवेऽदिवे । ईड्यः । जागृवद्भिः । हविर्भद्रभिः ।

मनुष्येभिः । अग्निः ॥ २ ॥ उत्तानायाः । अव । भर । चिकित्वान् । स्यः ।

प्रवीता । वृषणं । जजान । अरुपस्तृपः । कशदु । आय । पाजः । इळायाः । स्पुत्रः ।

वयुने । अजनिष्ट ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० १ व० ३२, ३३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० ३९

इच्छायास्त्वा एदे वयं नाभां पृथिव्या अधि ।

जातवेदो नि धीम॒ यशे॑ ह॒व्याथ॒ वोळ॑ह॒वे ॥ ४ ॥

मन्थ॑ता नरः क॒चिम॑द्र॒यन्तं॑ प्र॒चेत॑सम॒मृतं॑ सु॒प्रती॑कम् ।

यज॑स्य॒ केतुं॑ प्रथ॒मं पुर॑स्तादि॒ग्निं न॑रो जनयता सु॒शेवं॑म् ॥ ५ ॥ ३२ ॥

यदी॒ मन्थ॑ति बा॒हुभि॑र्वि रौ॒चते॑ऽध्यो न चा॒ज्य॑रूपो बने॒ष्वा ।

चि॒त्रो न याम॑न्न॒ग्निनो॑रनि॒वृतः॑ परि॒ वृण॑क्तय॒श्मन॑स्तृणा द॒हन् ॥ ६ ॥

जा॒तो अ॒ग्नी रौ॒चते॑ चे॒कितानो॑ बा॒जी वि॒प्रः क॒विश॑स्तः सु॒दानुः॑ ।

यं दे॒वास ई॒ड्यं वि॒न्ववि॑दं ह॒व्य॒वाह॑म॒दधु॑र॒ध्वरेषु॑ ॥ ७ ॥

सीद॑ होतः स्व उ॒ं लो॒के चि॑कित्वा॒न्त्साद॑या य॒ज्ञं सु॑कृ॒तस्य॑ योनीं ।

दे॒वावी॑दे॒वान्हु॒विषा॑ य॒जास्य॑न्ने॒ बृह॑द्य॒जमाने॑ व॒र्यो धाः॑ ॥ ८ ॥

कृ॒णोते॑ धू॒मं वृ॒षणं॑ स॒खायो॑ऽस्र॒धन्त॑ इ॒तन॑ वा॒जम॑च्छ ।

अ॒यम॒ग्निः पृ॑तनापाद् सु॒वीरो॑ येन॒ दे॒वासो॑ अ॒संह॑न्त द॒स्यून् ॥ ९ ॥

अ॒यं ते॒ योनि॑र्क॒त्वियो॒ यतो॑ जा॒तो अ॒रौच॑थाः ।

तं जा॒नन्न॑ अ॒ आ सी॒दाथा॑ नो व॒र्यया॑ गिरः ॥ १० ॥ ३३ ॥

अष्ट० ३ अ-य० १ व० ३४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २१

तनूनपादुच्यते गर्भे आसुरो नराशंसो भवति यद्विजायते ।
मातरिश्वा यदमिमीत मानरि वातस्य सर्गो अभवत्सरीमणि ॥ ११ ॥

सुनिर्मथा निर्मथितः सुनिधा निहितः कविः ।

अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान्देवयते यज ॥ १२ ॥

अजीजनमृतं मर्त्यासोऽग्नेमानं तरणिं वीळुजम्भम् ।

दश स्वसारो अगुर्वः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रभन्ते ॥ १३ ॥

प्र सप्तहोता सनकाद्गोचन सातुरूपरथे यदगोचदूर्धनि ।

न नि मियति सुरणो दिवेदिवे यदसुररय जठरादजायत ॥ १४ ॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिष्टिदुः ।

द्युम्नवद्ब्रह्म कुशिकास एरिर एकैकः दमे अग्नि समीधिरे ॥ १५ ॥

यद्य त्वां प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिदित्योऽवृणीमदीह ।

ध्रुवमया ध्रुवसुतार्णमिष्टः प्रजानन्विहो उध याहि सोमम् ॥ १६ ॥ ३४ ॥ १ ॥ २ ॥

तनूनपात् । उच्यते । गर्भः । आसुरः । नराशंसः । भवति । यत् । विजायते ।

मातरिश्वा । यत् । अमिमीत । मातरि । वातस्य । सर्गः । अभवत् । सरीमणि ॥ १॥

सुनिःसमथा । निःसमथितः । सुनिधा । निहितः । कविः । अग्ने । सुअ-या ।

कृणु । देवान् । देवऽयते । यज ॥ १२ ॥ अजीजनन् । अमृतं । मर्त्यासः । अग्नेमानं ।

तरणिं । वीळुजम्भं । दश । स्वसारः । अगुर्वः । समीचीः । पुमांसं । जातं । अभि ।

भं । रभन्ते ॥ १३ ॥ प्र । सप्तहोता । सनकान् । अगोचन । सातुः । उपऽस्थे । यत् ।

अगोचत् । ऊर्धनि । न । नि । मियति । सुअणः । दिवेऽदिवे । यत् । अगुर्मय ।

जठरात् । अजायत ॥ १४ ॥ अमित्रायुधः । मरुताऽय । प्रयाः । प्रथमजा ।

ब्रह्मणः । विश्वं । इत् । विदुः । द्युम्नऽयत्न । ब्रह्मं । कुशिकासः । आ । ईरि ।

एकैःऽएकः । दमे । अग्नि । सं । ईधिरे ॥ १५ ॥ यत् । अय । त्वा । प्रयति ।

यज्ञे । अस्मिन् । होतृभिः । चिदित्यः । अवृणीमदि । इत् । ध्रुवं । अयः । प्र ।

उत् । अगमिष्टः । प्रजानन् । विहो । उध । याहि । सोमम् ॥ १६ ॥ ३४ ॥ १ ॥ २ ॥

॥ इति दूर्वासादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ अथ तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

॥ ३० ॥ ऋषिः—विश्वामित्र । देवता—इन्द्र । छन्द—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३० ॥ इच्छन्ति त्वा सोम्यासः सखायः सुन्वन्ति सोमं दधन्ति प्रयांसि ।
 तितिक्षन्ते अभिशस्ति जनानां निन्द्र त्वदा कश्चन हि प्रकेतः ॥ १ ॥
 न ते दूरे परमा चिद्रजास्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्याम् ।
 स्थिराय वृष्णे सवना कृतेमा युक्ता ग्रावाणः समिधाने अग्नौ ॥ २ ॥
 इन्द्रः सुशिप्रो मघवा तरुत्रो महाव्रातरुविकूर्मिर्कघावान् ।
 यदुग्रो धा बाधितो मर्त्येषु कर्त्या ते वृषभ वीर्याणि ॥ ३ ॥

॥ अथ तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

इच्छन्ति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुन्वन्ति । सोमं । दधन्ति । प्रयांसि ।
 तितिक्षन्ते । अभिशस्ति । जनानां । इन्द्रं । त्वदा । आ । कः । चन । हि । प्रकेतः ॥ १ ॥
 न । ते । दूरे । परमा । चिद्रजां । आ । तु । प्र । याहि । हरिभ्याम् ।
 स्थिराय । वृष्णे । सवना । कृतेमा । युक्ताः । ग्रावाणः । समिधाने ।
 अग्नौ ॥ २ ॥ इन्द्रः । सुशिप्रः । मघवा । तरुत्रः । महाव्रातः । रुविकूर्मिः ।
 कघावान् । यदुग्रः । धा । बाधितः । मर्त्येषु । कर्त्या । ते । वृषभ । वीर्याणि ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १, २] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अंश० ३ सू० ३१

त्वं हि एसा च्यावयन्नच्युतान्येको वृत्रा चरसि जिघ्रमानः ।

तव व्यावापृथिवी पर्वतासोऽनुं व्रताय निमितेव तस्थुः ॥ ४ ॥

उनाभये पुरुहूत श्रवोभिरेको दृळ्हमवदो वृत्रहा सन् ।

इमे चिदिन्द्र रोदसी अपारे यत्सङ्गृभ्णा मयवन्काशिरित्तो ॥ ५ ॥ १ ॥

प्र स्र तं इन्द्र प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्नैतु शत्रून् ।

जहि प्रतीचो अनृचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥ ६ ॥

यस्मै धायुरदधा मर्त्यायाभक्तं चिद्रजते गेह्यंसः ।

भद्रा तं इन्द्र सुमतिवृताची सहस्रदाना पुरुहूत रातिः ॥ ७ ॥

त्वं । हि । एसा । च्यावयन्न । अच्युतानि । एकः । वृत्रा । चरसि । जिघ्रमानः । तं ।

व्यावापृथिवी इति । पर्वतासः । अनुं । व्रताय । निमितेव । तस्थुः ॥ ४ ॥ उत ।

अभये । पुरुहूत । श्रवः । अभिः । एकः । दृळ्हं । अवदः । वृत्रहा । सन् । इमे इति । वि ।

द्र । रोदसी इति । अपारे इति । यत् । सङ्गृभ्णाः । मयवन्न । काशिः । इत् । ते ॥ ५ ॥ १ ॥

प्र । स्र । ते । इन्द्र । प्रवता । हरिभ्यां । प्र । ते । वज्रः । प्रमृणन् । एतु । शत्रून् ।

जहि । प्रतीचः । अनृचः । पराचः । विश्वं । सत्यं । कृणुहि । विष्टं । अस्तु ॥ ६ ॥

यस्मै । धायुः । अदधाः । मर्त्याय । अभक्तं । चिन् । भजते । गेह्यं । सः । भद्रा । ते ।

इन्द्र । सुमतिः । वृताची । सहस्रदाना । पुरुहूत । रातिः ॥ ७ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० २,३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ३०

सह॒दा॒नुं॑ पु॒रु॒ह॒त क्षि॒यन्त॑म॒ह॒स्तमि॑न्द्र सं पि॒ण॒कुणा॑रुम् ।

अ॒भि वृ॒त्रं वर्ध॑मानं पि॒या॒रु॒न॒पाद॑मिन्द्र त॒वसा॑ जघ॒न्थ ॥ ८ ॥

नि सा॒म॒नामि॑पि॒रामि॑न्द्र भू॒मि म॒हीम॑पा॒रां स॒द॒ने स॒स॒त्थ ।

अस्त॑भ्रा॒द्यां वृष॑भो अ॒न्तरि॑क्ष॒मर्ष॑न्त्वाप॒स्त्वये॒ह प्र॑सू॒ताः ॥ ९ ॥

अ॒ला॒तृ॒णो ब॒ल इ॒न्द्र व्र॒जो गोः पु॒रा ह॑न्तो॒र्भय॑मानो॒ व्या॑र ।

सु॒गान्प॒थो अ॑कृ॒णोन्निर॒जे गाः प्रा॒वन्वा॑णीः पु॒रु॒ह॒तं ध॑म॒न्तीः ॥ १० ॥ २ ॥

एको॒ द्वे वसु॑मती स॒मी॒ची इ॒न्द्र आ प॑प्रौ पृथि॒वी॒नु॒त द्याम् ।

उ॒तान्तरि॑क्षाद॒भि नः॑ स॒न्नी॒क इ॒षो र॒थीः स॒यु॒जः शू॒र वा॒जान् ॥ ११ ॥

सह॒दा॒नुं । पु॒रु॒ह॒त । क्षि॒यन्त॑ । अ॒ह॒स्तं । इ॒न्द्र । सं । पि॒ण॒क् । कुणा॑रं । अ॒भि ।
वृ॒त्रं । वर्ध॑मानं । पि॒या॒रं । अ॒पाद॑ । इ॒न्द्र । त॒वसा॑ । जघ॒न्थ ॥ ८ ॥ नि । सा॒म॒नां ।
इ॒पि॒रां । इ॒न्द्र । भू॒मि । म॒ही । अ॒पा॒रां । स॒द॒ने । स॒स॒त्थ । अस्त॑भ्रा॒त् । द्यां । वृष॑भः ।
अ॒न्तरि॑क्षं । अ॒र्षे॒त् । आपः॑ । त्वया॑ । इ॒ह । प्र॑सू॒ताः ॥ ९ ॥ अ॒ला॒तृ॒णः । ब॒लः ।
इ॒न्द्र । व्र॒जः । गोः । पु॒रा । ह॑न्तोः । भय॑मानः । वि । आ॒र । सु॒गान् । प॒थः ।
अ॒कृ॒णो॒त् । निः॑ऽअ॒जे । गाः । प्र । अ॒व॒न् । वा॒णीः । पु॒रु॒ह॒तं । ध॑म॒न्तीः ॥ १० ॥ २ ॥
एको॑ । द्वे इति । वसु॑मती इति वसु॑मती । स॒मी॒ची इति स॑ऽऽची । इ॒न्द्रः । आ । प॒ ।
पृथि॒वी । उ॒त । द्यां । उ॒त । अ॒न्तरि॑क्षा॒त् । अ॒भि । नः॑ । स॑ऽऽके । इ॒षः । र॒थीः ।
स॒यु॒जः । शू॒र । वा॒जान् ॥ ११ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० ३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ३]

दिशः सूर्यो न सिंताति प्रदिष्टा दिवेदिवे हयैश्वप्रसूताः ।

सं यदानळध्वन आदिद्वैविमोचनं कृणुते तत्त्वस्य ॥ १२ ॥

दिदृक्षन्त उपसो यामन्त्रक्तोदिवस्वत्या महि चित्रमनीकम् ।

विश्वे जानन्ति महिना यदागादिन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुणि ॥ १३ ॥

महि ज्योतिर्निहितं वक्षणास्वामा पकं चरति विभ्रती गौः ।

विश्वं स्वादा लक्ष्म्यतल्लुप्तियायां यत्सीमिन्द्रो अदधाद्भोजनाय ॥ १४ ॥

इन्द्र दृष्टं यामकोशा अभूवन् यज्ञाय शिक्ष गृणते सखिभ्यः ।

दुर्मायवो दुरेवा मर्त्यासो निपङ्गिणो रिपवो हन्त्वांसः ॥ १५ ॥ ३ ॥

दिशः । सूर्यः । न । सिंताति । प्रदिष्टाः । दिवेदिवे । हयैश्वप्रसूताः । सं । यत् ।
आनन्द । अध्वनः । आत् । इत् । अर्थः । विमोचनं । कृणुते । तत् । त्व
अस्य ॥ १२ ॥ दिदृक्षन्ते । उपसः । यामन् । अक्तोः । दिवस्वत्याः । महि । वि
अनीकं । विश्वे । जानन्ति । महिना । यत् । आ । अगात् । इन्द्रस्य । कर्म । सुकृता
पुरुणि ॥ १३ ॥ महि । ज्योतिः । निहितं । वक्षणां । आमा । पकं । चरति
विभ्रती । गौः । विश्वं । स्वादा । संभृतं । उक्षियायां । यत् । सी । इन्द्रः । अदधात्
भोजनाय ॥ १४ ॥ इन्द्र । दृष्टं । यामकोशाः । अभूवन् । यज्ञाय । शिक्ष । गृणते
सखिभ्यः । दुर्मायवः । दुःस्वपाः । मर्त्यासः । निपङ्गिणः । रिपवः
हन्त्वांसः ॥ १५ ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० ४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ३६

सं घोषः शृण्वेऽवमैरमित्रैर्जही न्येष्वशनिं तपिष्ठाम् ।

वृश्चेमधस्ताद्वि रुजा सहस्व जहि रक्षो मघवन्नधयस्व ॥ १६ ॥

उहृह रक्षः सहभूलनिन्द्र वृश्चा मध्यं प्रत्यग्रं शृणीहि ।

आ कीवन्तः सललूकं चकार्य ब्रह्मद्विपे तपुषि हेतिमस्य ॥ १७ ॥

स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः सं यन्महीरिष आसत्सि पूर्वीः ।

रायो वन्तारो वृहतः स्यामास्मे अस्तु भगं इन्द्र प्रजावान् ॥ १८ ॥

आ नो भर भगमिन्द्र वृषन्तं नि ते देष्णस्य धीमहि प्ररेके ।

ज्व ईव पप्रथे कामो अस्मे तमा पृण वसुपते वसूनाम् ॥ १९ ॥

सं । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अमित्रैः । जहि । नि । एषु । अशनिं । तपिष्ठां । वृश्च ।

वृ । अधस्तात् । वि । रुज । सहस्व । जहि । रक्षः । मघवन् । रंधयस्व ॥ १६ ॥

उहृ । वृह । रक्षः । सहभूलं । इन्द्र । वृश्च । मध्यं । प्रति । अग्रं । शृणीहि । आ ।

कीवन्तः । सललूकं । चकार्य । ब्रह्मद्विपे । तपुषि । हेति । अस्य ॥ १७ ॥ स्वस्तये ।

वाजिभिः । च । प्रणेतारिति प्रणेतः । सं । यद् । महीः । इषः । आत्मन्मि । पूर्वीः ।

रायः । वन्तारः । वृहतः । स्याम । अस्मे इति । अस्तु । भगः । इन्द्र । प्रजावान् ॥ १८ ॥

वा । नः । भर । भगं । इन्द्र । वृषन्तं । नि । ते । देष्णस्य । धीमहि । प्ररेके ।

ज्वः । इव । पप्रथे । कामः । अस्मे इति । तं । आ । पृण । वसुपते । वसूनां ॥ १९ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० ४,९] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ ग० ३

इ॒मं का॒मं म॒न्दया गो॒भिर्अ॒श्वैश्च॒न्द्रव॑ता रा॒ध॒सा प॒प्रथ॑श्च ।

स्व॒र्यवो॑ म॒तिभि॒स्तुभ्य॑ वि॒प्रा इन्द्रा॑य वा॒हः कु॒शिका॑सो अ॒क्रन् ॥ २० ॥

आ नो॑ गो॒त्रा द॑र्द॒हि गो॒पते॒ गाः स॒म॒स्मभ्य॑ स॒नयो॑ यन्तु वा॒जाः ।

दि॒वक्षा॑ अ॒सि वृ॒षभ॑ स॒त्यशु॑प्मोऽ॒स्मभ्य॑ सु म॑घवन्वोधि गो॒दाः ॥ २१ ॥

शु॒नं हु॒वेम॑ म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म॒स्मिन्भरे॒ नृत्त॑म॒ वाज॑सातौ ।

शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमृ॒तये॑ स॒मत्सु॒ घ्नन्त॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जित॑ ध॒नाना॑म् ॥ २२ ॥ ४ ॥

॥ ३१ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३१ ॥ शास॒द्वह्नि॑दु॒हितु॑र्न॒पत्यं॑ गा॒द्वि॒ष्टाँ ऋ॒तस्य॑ दी॒धिति॑ स॒प॒र्यन् ।

पि॒ता यत्र॑ दु॒हितुः॑ से॒कंमृ॒जन्त॑सं श॒ग्म्येन॑ म॒नसा॑ दध॒न्वे ॥ १ ॥

इ॒मं । का॒मं । म॒न्द॒य । गो॒भिः । अ॒श्वैः । च॒न्द्र॒व॒ता । रा॒ध॒सा । प॒प्रथ॑ः । च । म॒न्दा॒याः ।
म॒ति॒भिः । तु॒भ्यै । वि॒प्राः । इन्द्रा॑य । वा॒हः । कु॒शिका॑सः । अ॒क्रन् ॥ २० ॥ आ ।
नः । गो॒त्रा । द॑र्द॒हि । गो॒प॒ते । गाः । सं । अ॒स्मभ्य॑ । स॒नयः॑ । यन्तु॑ । वा॒जाः ।
दि॒वक्षाः । अ॒सि । वृ॒षभ॑ । स॒त्य॒शु॒प्मः । अ॒स्मभ्यै॑ । सु । म॑घ॒व॒न् । दधि॑ ।
गो॒दाः ॥ २१ ॥ शु॒नं । हु॒वेम॑ । म॒घ॒वा॒नं । इन्द्र॑ । अ॒स्मिन् । भ॑र । नृ॒त्त॑म॒ ।
वाज॑सातौ । शृ॒ण्वन्त॑ । उ॒ग्रं । ज॒तये॑ । म॒मृ॒त॒सु॑ । घ्नन्त॑ । वृ॒त्राणि॑ । सं॒जि॒त॑ ।
ध॒ना॒नां ॥ २२ ॥ ४ ॥

शास॒न् । ब॒ह्निः । दु॒हितुः॑ । न॒पत्यं॑ । गा॒व । वि॒द्वान् । ऋ॒त॒स्य॑ । दी॒धि॒ति॑ ।
स॒प॒र्यन् । पि॒ता । यत्र॑ । दु॒हितुः॑ । से॒कं । मृ॒जन् । सं । श॒ग्म्येन॑ । म॒न॒सा॑ । द॒ध॒न्वे ॥

१ जामये तान्वो रिक्थमारैक्चकार गर्भे सनितुर्निधानम् ।
यदीं मातरों जनयन्त वह्निमन्यः कर्ता सुकृतोरन्य क्रन्धन् ॥ २ ॥
अग्निर्जज्ञे जुह्वारेजमानो महस्पुत्राँ अरुषस्यं प्रयक्षे ।
महानाभो मद्या जातमेषां मही प्रवृक्ष्यंश्वस्य यज्ञैः ॥ ३ ॥
अभि जैत्रीरसचन्त स्पृधानं महि ज्योतिस्तमसो निरजानन् ।
तं जानतीः प्रत्युदायनुपासः पतिर्गवामभवदेक इन्द्रः ॥ ४ ॥
वीळौ सतीरभि धीरा अतृन्दन्प्राचाहिन्वन्मनसा सप्त विप्राः ।
विश्वामविन्दन्पथ्यामृतस्यं प्रजानन्नित्ता नमसा विवेश ॥ ५ ॥ ५ ॥
विदद्यदीं सरमा रुग्णमद्रेर्महि पार्थः पूर्य सध्यंक्कः ।
अग्रं नयत्सुपद्यक्षराणामच्छा रवं प्रथमा जानती गात् ॥ ६ ॥

न । जामये । तान्वः । रिक्थं । अरैक् । चकार । गर्भे । सनितुः । निऽधानं । यदि ।
मातरः । जनयन्त । वह्नि । अन्यः । कर्ता । सुकृतोः । अन्यः । क्रन्धन् ॥ २ ॥
अग्निः । जज्ञे । जुह्वा । रेजमानः । महः । पुत्रान् । अरुषस्यं । प्रयक्षे । महान् ।
गर्भेः । मही । आ । जातं । एषां । मही । प्रवृत् । हरिऽअश्वस्य । यज्ञैः ॥ ३ ॥
अभि । जैत्रीः । असचन्त । स्पृधानं । महि । ज्योतिः । तमसः । निः । अजानन् ।
तं । जानतीः । पति । उत् । आयन् । उपसः । पतिः । गवां । अभवन् । एकः ।
इन्द्रः ॥ ४ ॥ वीळौ । सतीः । अभि । धीराः । अतृन्दन् । प्राचा । अहिन्वन् ।
मनसा । सप्त । विप्राः । विश्वां । अविन्दन् । पथ्यां । अमृतस्यं । प्रजानन् । न्न ।
ता । नमसा । आ । विवेश ॥ ५ ॥ ५ ॥ विदत् । यदि । सरमा । रुग्णं । अद्रेः ।
महि । पार्थः । पूर्य । सध्यंक् । करिति कः । अग्रं । नयन् । सुपदी । अक्षगणां ।
अन्त । रवं । प्रथमा । जानती । गात् ॥ ६ ॥

अगच्छद्दु विप्रतसः सम्बीयन्नसृदयत्सुकृते गर्भगद्विः ।

ससान मर्यो युवभिर्भग्नस्यन्नयाभवदङ्गिराः सद्यो अर्चन् ॥ ७ ॥

सतःसतः प्रतिमानं पुरोभूविश्वो वेद जनिमा हन्ति शुष्णम् ।

प्र णो दिवः पदवीर्गव्युरर्चन्तसखा सखीरमुञ्चन्तिरवद्यात् ॥ ८ ॥

नि गव्यता मनसा सेदुरकैः कृण्वानासो अमृतत्वाय गातुम् ।

इदं चित्रु सदनं भूर्येषां येन मासाँ असिषासन्नृतेन ॥ ९ ॥

सम्पश्यमाना अपदन्नभि स्वं पयः प्रलस्य रेतसो दुधानाः ।

वि रोदसी अतपद्घोष एषां जाते निःष्ठामदधुर्गोषु वीरान् ॥ १० ॥ १ ॥

स जातेभिर्वृत्रहा सेदु हव्यैरुदुस्त्रियाँ असृजदिन्द्रो अकैः ।

उरुह्यस्मै घृतवद्भरन्ती मधु स्वाद्य दुदुहे जेन्या गौः ॥ ११ ॥

अगच्छत् । ऊं इति । विप्रतसः । सखिऽयन् । अमृदयन् । सुऽकृते । गर्भे । अद्विः ।
समानं । मर्यः । युवभिः । मन्मन् । अर्थ । अभवन् । अंगिराः । सपः ।
अर्चन् ॥ ७ ॥ सतःऽसतः । प्रतिऽमानं । पुरःऽभूः । विश्वो । वेद । जनिम । हन्ति ।
शुष्णं । प्र । नः । दिवः । पदऽवीः । गव्युः । अर्चन् । सखा । सखीन । अमृतम् ।
निः । अवद्यात् ॥ ८ ॥ नि । गव्यता । मनसा । सेदुः । अकैः । कृण्वानासो ।
अमृतऽत्वाय । गातुं । इदं । चित्र । नु । सदनं । भूरि । णां । येन । मासाँ ।
असिषासन् । नृतेन ॥ ९ ॥ सम्पश्यमानाः । अपदन् । अभि । स्वं । पयः ।
प्रलस्यं । रेतसः । दुधानाः । वि । रोदसी इति । अतपन् । घोषः । णां । जाते ।
निःऽस्थां । अदधुः । गोषु । वीरान् ॥ १० ॥ १ ॥ सः । जातेभिः । वृत्र ।
हा । सेदुः । उरुह्यः । स्मै । घृतवद्भरन्ती । मधु । स्वाद्य । दुदुहे । जेन्या । गौः ॥ ११ ॥

पि॒त्रे पि॒ष्वकुः॑ स॒द॒नं स॒म॒स्मै म॒हि त्वि॒षी॑मत्सु॒कृतो॑ वि हि ख्यन् ।
वि॒ष्क॒भ॒न्तः स्का॒भ॒नेना॒ जनि॑त्री आसी॒ना ऊ॒र्ध्वं र॒भ॒सं वि मि॑न्वन् ॥ १२ ॥
म॒ही यदि॑ वि॒षणा॑ शि॒श्रथे॑ धात्सं॒द्योवृ॑धं वि॒भ्वं॑रोद॒स्योः ।
गि॒रो यस्मि॑न्नव॒द्याः संमी॒चीर्वि॒श्वा इन्द्रा॑य तवि॒षीर॑नु॒त्ताः ॥ १३ ॥
म॒ह्य॒ तं स॒ख्यं व॒श्मि श॒क्तीरा॑ वृ॒त्रघ्ने॑ नि॒युतो॑ यन्ति पूर्वीः ।
म॒हिं स्तो॒त्रम॒व आ॒गन्म॒ सूरै॑र॒स्माकं॑ सु॒ संव॑वन्वोधि गो॒पाः ॥ १४ ॥
म॒हि क्षे॒त्रं पु॒रुश्च॒न्द्रं वि॒वि॒द्वाना॑दि॒त्सखि॑भ्यश्च॒रथं॑ स॒मैर॑त् ।
इन्द्रो॑ नृभि॒रजन॑द्दी॒द्यानः॑ सा॒कं सूर्य॑रु॒पसं॑ गा॒नुम॑ग्निम् ॥ १५ ॥ ७ ॥
अ॒प॒श्चि॒दे॒ष वि॒भ्वो॑ऽद॒मू॒नाः प्र स॒ध्री॒चीर॑सृज॒द्वि॒श्वश्च॑न्द्राः ।
म॒ध्वः पु॒नानाः॑ क॒विभिः॑ प॒वित्रै॑र्यु॒भिर्हि॑न्वन्त्य॒क्तुभि॑र्वनु॒त्रीः ॥ १६ ॥

पि॒त्रे । चि॒त् । च॒क्रुः । स॒द॒नं । सं । अ॒स्म । म॒हि । त्वि॒षी॑मन् । सु॒कृतः॑ । वि । हि ।
ख्यन् । वि॒ष्क॒भ॒न्तः । स्का॒भ॒नेन । जनि॑त्री इति । आसी॒नाः । ऊ॒र्ध्वं । र॒भ॒सं । वि ।
मि॑न्वन् ॥ १२ ॥ म॒ही । यदि॑ । वि॒षणा॑ । शि॒श्रथे॑ । धात् । स॒द्यः॑वृ॒धं । वि॒भ्वं॑ ।
रोद॒स्योः । गि॒रः । यस्मि॑न् । अ॒न॒व॒द्याः । सं॒दी॒चीः । वि॒श्वाः । इन्द्रा॑य । तवि॒षीः ।
अनु॒त्ताः ॥ १३ ॥ म॒हि । आ । ते । स॒ख्यं । व॒श्मि । श॒क्तीः । आ । वृ॒त्रघ्ने॑ ।
नि॒युतः॑ । यन्ति । पूर्वीः । म॒हि । स्तो॒त्रं । अ॒वः । आ । अ॒गन्म॒ । सूरैः॑ । अ॒स्माकं॑ ।
सु॒ । म॒य॒वन् । वो॒धि । गो॒पाः ॥ १४ ॥ म॒हि । क्षे॒त्रं । पु॒रु । च॒न्द्रं । वि॒वि॒द्वान् ।
आत् । इत् । सखि॑भ्यः । च॒रथं॑ । सं । ऐ॒रत् । इ॒न्द्रः । नृभिः॑ । अ॒ज॒नन् । दी॒द्यानः॑ ।
सा॒कं । सूर्य॑ । रु॒पसं॑ । गा॒नुं । अ॒ग्नि ॥ १५ ॥ ७ ॥ अ॒पः । चि॒त् । ए॒षः । वि॒भ्वः॑ ।
द॒मू॒नाः । प्र । स॒ध्री॒चीः । अ॒सृज॒न् । वि॒श्वश्च॑न्द्राः । म॒ध्वः । पु॒नानाः॑ । क॒विभिः॑ ।
प॒वित्रैः॑ । यु॒भिः । हि॒न्वन्ति॑ । अ॒नु॒ग्निः । धनु॑त्रीः ॥ १६ ॥

अष्ट० १ अध्या० २ व० ८] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० १]

अनुं कृष्णे वसुंधिती जिहाते उमे सूर्यस्य मंहना यज्ञत्रे ।
 परि यत्ते महिमानं वृजध्यै सखाय इन्द्र काम्याः ऋजिप्याः ॥ १७ ॥
 पतिर्भव वृत्रहन्सूनुतानां गिरां विश्वार्धुर्वृषभो वयोधाः ।
 आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरुतिभिः सरण्यन् ॥ १८ ॥
 तमङ्गिरस्वन्नमसा सपर्यन्नव्यं कृणोमि सन्यसे पुराजाम् ।
 द्रुहो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मघवन्सातये धाः ॥ १९ ॥
 मिहः पावकाः प्रतता अभूवन्त्स्वस्ति नः पिष्टहि पारमांसाम् ।
 इन्द्र त्वं रथिरः पाहि नो रिषो मक्षूमक्षू कृणुहि गोजितो नः ॥ २० ॥
 अदेदिष्ट वृत्रहा गोपतिर्गा अन्तः कृष्णो अरूपैर्धामभिर्गात् ।
 प्र सूनुतां दिशमानं ऋतेन दुरंश्च विश्वा अवृणोदप स्वाः ॥ २१ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुंधिती इति वसुंधिती । जिहाते इति । उमे इति । सूर्यस्य ।
 मंहना । यज्ञत्रे इति । परि । यत् । ते । महिमानं । वृजध्यै । सखायः । इन्द्र । काम्याः ।
 ऋजिप्याः ॥ १७ ॥ पतिः । भव । वृत्रहन् । सूनुतानां । गिरां । विश्वार्धुर्वृषः ।
 वृषभः । वयोऽथाः । आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः ।
 उतिभिः । सरण्यन् ॥ १८ ॥ तं । अङ्गिरस्वत् । नमसा । सपर्यन् । नव्यं । कृणोमि ।
 सन्यसे । पुराजाम् । द्रुहः । वि । याहि । बहुलाः । अदेवीः । स्वर्गिति स्तः । च ।
 नः । मघवन् । सातये । धाः ॥ १९ ॥ मिहः । पावकाः । प्रतताः । अवृत्र ।
 स्वस्ति । नः । पिष्टहि । पारं । आमां । इन्द्र । त्वं । रथिरः । पाहि । नः । रिषः ।
 मक्षूमक्षू । कृणुहि । गोजितः । नः ॥ २० ॥ अदेदिष्ट । वृत्रहा । गोपतिः ।
 गाः । अन्तर्गति । कृष्णान् । अरूपैः । धामभिः । गात् । प्र । सूनुताः । दिशमानः ।
 ऋतेन । दुरंश्च । विश्वाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ २१ ॥

अ० १ अध्या० २ व० ८, ९] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ३२

शुनं हुवेम मघवान्मिन्द्रस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तुग्रसूतये समस्तु ग्रन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानाम् ॥ २२ ॥ ८ ॥

॥ ३२ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३२ ॥ इन्द्र सोमं सोमपते पिबेम माध्यन्दिनं सर्वनं चारु यत्ते ।

प्रमुध्या शिप्रे मघवन्नुजीषिन्विमुच्या हरी इह मादयस्व ॥ १ ॥

गवाशिरं मन्थिनंमिन्द्र शुक्रं पिवा सोमं ररिमा ते मदाय ।

ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सजोषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व ॥ २ ॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्वन्त इन्द्र मरुतस्त ओजः ।

माध्यन्दिने सर्वने वज्रहस्त पिवा रुद्रेभिः सगणः सुशिप्र ॥ ३ ॥

शुनं । हुवेम । मघवान् । इन्द्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातौ । शृण्वन्तं ।

उग्रं । ऊतये । समस्तु । ग्रन्तं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥ २२ ॥ ८ ॥

इन्द्रं । सोमं । सोमपते । पिबे । इमं । माध्यन्दिनं । सर्वनं । चारुं । यत् । ते ।

प्रमुध्या । शिप्रे इति । मघवन् । ऋजीपिन् । विमुच्या । हरी इति । इह ।

मादयस्व ॥ १ ॥ गोऽशिरं । मन्थिनं । इन्द्र । शुक्रं । पिबे । सोमं । ररिमा । ते ।

मदाय । ब्रह्मकृता । मारुतेन । गणेन । सजोषाः । रुद्रैः । तृपद् । आ । वृषस्व ॥ २ ॥

ये । ते । शुष्मं । ये । तविषी । अवर्धन् । अचन्तः । इन्द्र । मरुतः । ते । ओजः ।

माध्यन्दिने । सर्वने । वज्रहस्त । पिबे । रुद्रेभिः । सगणः । सुशिप्र ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० ९, १०] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू०]

त इन्वस्य सधुमद्विप्र इन्द्रस्य शर्धो मस्तो य आसन् ।
 येभिर्वृत्रस्यैपितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥ ४ ॥
 मनुष्वदिन्द्र सर्वनं जुषाणः पिवा सोमं शश्वते वीर्यीय ।
 स आ ववृत्स्व हर्यश्व यज्ञैः सरण्युभिरपो अणी सिसर्पि ॥ ५ ॥ ९ ॥
 त्वमपो यद्धं वृत्रं जघन्वाँ अत्याँ इव प्रासृजः सर्तवाजौ ।
 शयानमिन्द्र चरता वधेन वत्रिवांसं परि देवीरदेवम् ॥ ६ ॥
 यजाम इन्नमसा वृद्धमिन्द्रं वृहन्तमृष्वमजरं युवानम् ।
 यस्य प्रिये ममतुर्यज्ञियस्य न रोदसी महिमानं ममाते ॥ ७ ॥
 इन्द्रस्य कर्म सुकृतां पुत्रिणि व्रतानि देवा न मिनन्ति विश्वे ।
 दाधार यः पृथिवाँ द्यामुतेमां जजान सूर्यमुपसं सुदंसाः ॥ ८ ॥

ते । इन् । तु । अम्य । सधुम् । विविप्र । इन्द्रस्य । शर्धोः । मस्तः । ये । आसन् ।
 येभिः । वृत्रस्य । एपितः । विवेद । अमर्मणः । मन्यमानस्य । मर्म ॥ ४ ॥ मनुष्य ।
 इन्द्र । सर्वनं । जुषाणः । पिवा । सोमं । शश्वते । वीर्यीय । सः । आ । ववृत्स्व ।
 हरिऽअश्व । यज्ञैः । सरण्युभिः । अपः । अणी । सिसर्पि ॥ ५ ॥ ९ ॥ त्वं । अपः ।
 यत् । ह । वृत्रं । जघन्वान् । अन्यान् इव । प्र । असृजः । सर्तवः । आजौ । शयानम् ।
 इन्द्र । चरता । वधेन । वत्रिवांसं । परि । देवाः । अदेवं ॥ ६ ॥ यजामः । अ-
 नमसा । वृद्धं । इन्द्रं । वृहन्तं । ऋष्वं । अजरं । युवानं । यस्य । प्रिये इति । ममः ।
 यज्ञियस्य । न रोदसी इति । महिमानं । ममाते इति ॥ ७ ॥ इन्द्रस्य । कर्म ।
 सुकृता । पुत्रिणि । व्रतानि । देवाः । न । मिनन्ति । विश्वे । दाधार । यः । पृथि-
 वां । उत । इमां । जजान । सूर्ये । उपसं । सुदंसाः ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १०, ११] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ३२

अद्रो॑ष स॒त्यं तव॑ तन्म॑हि॒त्वं स॒द्यो य॒ज्ञातो॑ अपि॑वो ह॒ सोमं॑ ।

न द्या॑वं इन्द्र॒ तव॑स॒स्त ओजो॑ नाह॒ न मा॑साः श॒रदो॑ वरन्त ॥ ९ ॥

त्वं स॒द्यो अपि॑वो जा॒त इन्द्र॒ मदा॑य॒ सोमं॑ प॒रमे॒ व्योम॑न् ।

यक्ष॒ द्यावा॑पृथि॒वी आवि॑वेशी॒रथा॑भवः पू॒र्व्यः का॒रुधा॑याः ॥ १० ॥ १० ॥

अह॒न्नाहिँ॑ परि॒शयान॑म॒र्णो ओजा॑यमा॒नं तुवि॑जात॒ तव्या॑न् ।

न ते॑ म॒हि॒त्वमनु॑ भू॒दध॒ द्यौर्य॑द॒न्यया॑ स्वि॒ग्या इ॒क्षाम॑व॒स्थाः ॥ ११ ॥

य॒ज्ञो हि ते॑ इन्द्र॒ वर्ध॑नो भू॒दुत॑ प्रि॒यः सु॒तसो॑मो मि॒येधः॑ ।

य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॑व य॒ज्ञियः॑ स॒न्यज्ञ॑स्ते व॒ज्रम॑हि॒रत्य॑ आवत् ॥ १२ ॥

अद्रो॑ष । स॒त्यं । तव॑ । तत् । म॒हि॒त्वं । स॒द्यः । यत् । जा॒तः । अपि॑वः । ह॒ । सोमं॑ ।
न । द्या॑वं । इन्द्र॒ । तव॑सः । ते॒ । ओजः॑ । न । अहो॑ । न । मा॑साः । श॒रदः॑ ।
वर॑न्त ॥ ९ ॥ त्वं । स॒द्यः । अपि॑वः । जा॒तः । इन्द्र॒ । मदा॑य । सोमं॑ । प॒रमे॒ ।
वि॒ओम॑न् । यत् । ह॒ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । आ । आवि॑वेशीः । अथ॑ । अ॒भ॒वः ।
पू॒र्व्यः । का॒रु॒धायाः ॥ १० ॥ १० ॥ अह॑न् । अहिँ॑ । परि॒श॒या॒नं । अ॒र्णः ।
ओजा॑यमा॒नं । तुवि॑जात॒ । तव्या॑न् । न । ते॒ । म॒हि॒त्वं । अनु॑ । भू॒न् । अयं॑ । द्यौः ।
यत् । अ॒न्य॒या । स्वि॒ग्या । इ॒क्षा॒म॒व॒स्थाः ॥ ११ ॥ य॒ज्ञः । हि । ते॒ । इन्द्र॒ । वर्ध॑नः ।
भू॒त् । दु॒त । प्रि॒यः । सु॒त॒सो॒मः । मि॒ये॒धः । य॒ज्ञेन॑ । य॒ज्ञः । अ॒व॒ । य॒ज्ञि॒यः । म॒न् ।
य॒ज्ञः । ते॒ । व॒ज्रं । अ॒हि॒र॒त्ये॑ । आ॒वत् ॥ १२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० ११] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू०

यज्ञेनेन्द्रमवसा चक्रे अर्वागैनं सुम्नाय नव्यसे ववृत्याम् ।
यः स्तोमैर्भिर्वावृधे पूर्व्येभिर्यो मध्यमेभिरुत नूतनेभिः ॥ १३ ॥
विवेष यन्मा धिषणां जजान स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमहः ।
अंहसो यत्र पीपरयथा नो नावेव यान्तमुभयं हवन्ते ॥ १४ ॥
आपूर्णो अस्य कलशः स्वाहा सेक्तेव कोशं सिसिचे पिवध्वै ।
समुं प्रिया आववृत्रन्मदाय प्रदक्षिणिदभि सोमांस इन्द्रं ॥ १५ ॥
न त्वां गभीरः पुरुहूत सिन्धुर्नाद्रयः परि पन्तौ वरन्त ।
इत्था सखिभ्य इपितो यदिन्द्रा दृळ्हं चिदरुजो गव्यमूर्वम् ॥ १६ ॥
शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु व्रन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानाम् ॥ १७ ॥ ११

यज्ञेन । इन्द्रं । अवसा । आ । चक्रे । अर्वाक् । आ । एनं । सुम्नाय । नव्यसे
ववृत्याम् । यः । स्तोमैर्भिः । वृधे । पूर्व्येभिः । यः । मध्यमेभिः । उ
नूतनेभिः ॥ १३ ॥ विवेष । यन् । मा । धिषणां । जजान । स्तवै । पुरा । पार्यादि
इन्द्रं । अहः । अंहसः । यत्र । पीपरन् । यथा । नः । नावाऽवेव । यान्तं । उभयं
हवन्ते ॥ १४ ॥ आऽपूर्णः । अम्य । कलशः । स्वाहा । सेक्तेऽव । कोशं । सिसिचे
पिवध्वै । सं । ऊं इति । प्रियाः । आ । अववृत्रन् । मदाय । प्रदक्षिणिन् । अभि
सोमांसः । इन्द्रं ॥ १५ ॥ न । त्वा । गभीरः । पुरुहूत । सिन्धुः । न । अत्रेण
परि । मन्तः । व्रन्त । इत्था । सखिभ्यः । इपितः । यन् । इन्द्रं । आ । दृळ्हं । चिद
अरुजः । गव्यं । उर्व ॥ १६ ॥ शुनं । हुवेम । मघवानं । इन्द्रं । अस्मिन् । भरे
नृतमं । वाजसातौ । शृण्वन्तं । उग्रं । मृतये । समत्सु । व्रन्तं । वृत्राणि । सञ्जितं
धनानां ॥ १७ ॥ ११

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १२] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ३३]

॥ ३३ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३३ ॥ प्र पर्वतानामुशती उपस्थादश्वे हव विमिते हासमाने ।

गावैव शुभ्रे मातरां रिहाणे विपादलुतुद्री पर्यसा जवेते ॥ १ ॥

इन्द्रैषिते प्रसवं भिक्षमाणे अच्छां समुद्रं रथ्यैव याधः ।

समाराणे जमिभिः पिन्वमाने अन्या वामन्यामप्येति शुभ्रे ॥ २ ॥

अच्छा सिन्धुं मातृत्तमामयासं विपाशसुर्वी सुभगांमगन्म ।

वत्समिव मातरां संरिहाणे संमानं योनिमनु सञ्चरन्ती ॥ ३ ॥

एना वयं पर्यसा पिन्वमाना अनु योनिं देवकृतं चरन्तीः ।

= वर्तये प्रसवः सर्गोत्तः कियुर्विप्रो नयौ जोहवीति ॥ ४ ॥

प्र । पर्वतानां । उशती इति । उपस्थाद् । अश्वे इवेत्यश्वेऽव । विमिते इति
वेऽसिते । हासमाने इति । गावाऽव । शुभ्रे इति । मातरां । रिहाणे इति । विपाद् ।
तुद्री । पर्यसा । जवेते इति ॥ १ ॥ इन्द्रैषिते इतीन्द्रैऽपिते । प्रसवं । भिक्षमाणे इति ।
अच्छा । समुद्रं । रथ्याऽव । याधः । समाराणे इति संऽआराणे । जमिभिः ।
पेन्वमाने इति । अन्या । वा । अन्या । अपि । एति । शुभ्रे इति ॥ २ ॥
अच्छा । सिन्धुं । मातृत्तमां । अयासं । विपाशं । सुर्वी । सुभगां । अगन्म ।
वत्समिव । मातरां । संरिहाणे इति संऽरिहाणे । संमानं । योनिं । अहं । सञ्चरन्ती
इति संऽचरन्ती ॥ ३ ॥ एना । वयं । पर्यसा । पिन्वमानाः । अहं । योनिं । देवकृतं ।
चरन्तीः । न । वर्तये । प्रसवः । सर्गोत्तः । कियुः । विप्रः । नयौ । जोहवीति ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १२, १३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ व

रमध्वं मे वचसे सोम्याय कृतावरीरुपं मुहूर्तमेवैः ।

प्र सिन्धुमच्छा बृहती मनीषावस्युरहे कुशिकस्य सृनुः ॥ ५ ॥ १२ ॥

इन्द्रो अस्मौ अरद्वज्रबाहुरपाहन्यृश्रं परिधि नदीनाम् ।

देवोऽनयत्सविता सुपाणिस्तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

प्रवाच्यं शश्वधा वीर्यं न्तदिन्द्रस्य कर्म यदहिं विवृश्रत् ।

वि वज्रेण परिषदो जघानायन्नापोऽयं नमिच्छमानाः ॥ ७ ॥

एतद्वचो जरितर्मापि मृष्टा आ यत्ते घोषानुत्तरा युगानि ।

उक्थेयु कारो प्रति नो जुपस्व मा नो नि कः पुरुषत्रा नमस्ते ॥ ८ ॥

रमध्वं । मे । वचसे । सोम्याय । कृतावरीः । उप । मुहूर्त । एवैः । प्र । सि
अच्छे । बृहती । मनीषा । अवस्युः । अहे । कुशिकस्य । सृनुः ॥ ५ ॥ १२
इन्द्रः । अस्मान् । अरद्वत् । वज्रं स्वाहुः । अप । अहन । वृश्रं । परिधि । नदी
देवः । अनयत् । सविता । सुपाणिः । तस्य । वयं । प्रसवे । यामः । उर्वीः ॥
प्रवाच्यं । शश्वधा । वीर्यं । नत् । इन्द्रस्य । कर्म । यत् । अहिं । विवृश्रत् ।
वज्रेण । परिषदः । जघान् । आयन् । आपः । अयं न । इच्छमानाः ॥ ७
एतन् । वचः । जरितः । मा । अपि । मृष्टाः । आ । यत् । ते । घोषान् । नन्ति
युगानि । उक्थेयु । कारो प्रति । प्रति । नः । जुपस्व । मा । नः । नि । पुरुषत्रा
पुरुषत्रा । नमः । ते ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १३, १४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० १३

ओ षु स्वसारः कारवें शृणोत ययौ वो दूरादनसा रथेन ।

नि षू नमध्वं भवता सुपारा अधोअक्षाः सिन्धवः स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

आ ते कारो शृणवामा वचांसि ययाथ दूरादनसा रथेन ।

नि ते नंसै पीप्यानेव योषा मर्यायेव कन्या शश्वचै ते ॥ १० ॥ १३ ॥

यद्गत्वा भरताः सन्तरेयुर्गव्यन्यामं इषित इन्द्रजितः ।

अर्षादहं प्रसवः सर्गितक्त आ वो वृणे सुमतिं यज्ञियांनाम् ॥ ११ ॥

अतारिपुर्भरता गव्यवः समभक्त विप्रः सुमतिं नदीनाम् ।

प्र पिन्वध्वमिषयन्तीः सुराधा आ वक्षणाः पृणध्वं यात शीर्भम् ॥ १२ ॥

उदं जर्मिः शम्या हन्त्वापो योक्त्राणि सुञ्चत ।

मादुष्कृतौ व्येनसाघ्न्यौ शूनमारताम् ॥ १३ ॥ १४ ॥

ओ इति । सु । स्वसारः । कारवें । शृणान् । ययौ । वः । दूरात् । अनसा । रथेन ।

नि । सु । नमध्वं । भवत । सुपाराः । अधःअक्षाः । सिन्धवः । स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

आ । ते । कारो इति । शृणवाम् । वचांसि । ययाथ । दूरान् । अनसा । रथेन । नि ।

ते । नंसै । पीप्यानाइव । योषा । मर्यायइव । कन्या । शश्वच । त इति ते ॥ १० ॥ १३ ॥

यत् । अंग । त्वा । भरताः । सन्तरेयुः । गव्यन् । ग्रामः । इषितः । इन्द्रजितः ।

अर्षात् । अहं । प्रसवः । सर्गितक्तः । आ । वः । वृणे । सुमति । यज्ञियांनां ॥ ११ ॥

अतारिषुः । भरताः । गव्यवः । सं । अभक्त । विप्रः । सुमति । नदीनां । प्र ।

पिन्वध्वं । इषयन्तीः । सुराधाः । आ । वक्षणाः । पृणध्वं । यात । शीर्भं ॥ १२ ॥

उदं । वः । जर्मिः । शम्याः । हन्तु । आपः । योक्त्राणि । सुञ्चत । मा । मादुष्कृतौ ।

विप्येनसा । आयौ । शूनं । आ । अरतां ॥ १३ ॥ १४ ॥

मह० ३ अध्या० २ व० १४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ११]

॥ १४ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ १४ ॥ इन्द्रः पू॒र्भि॒दाति॑र॒हासं॑ म॒र्कैर्वि॒दद्व॑ सु॒दय॑मानो वि शत्रून् ।

ब्र॒ह्म॑ज॒तस्त॒न्वा वा॒वृ॒धा॒नो भूरि॑दा॒त्र आ॒वृ॒ण॒द्रोद॑सी उ॒मे ॥ १ ॥

म॒खस्य॑ ते तवि॒षस्य॑ प्र जू॒तिमि॑र्यमिं वाचं॒ममृ॑ताय॒ भूष॑न् ।

इन्द्रं॑ क्षि॒तीना॑म॒सि मा॒नुषी॑णां वि॒शां दै॒वीना॑मु॒त पू॒र्व॒यावा॑ ॥ २ ॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑वृ॒णोच्छ॑र्ध॒नीतिः॑ प्र मा॒यिना॑म॒मिना॒द्वर्ष॑णीतिः ।

अ॒ह॒न्व्यै॑स॒मु॒शध॑ग्वने॒ष्ववि॑र्धेना॒ अ॒कृ॒णो॒द्रा॒म्याणा॑म् ॥ ३ ॥

इन्द्रः॑ स्व॒र्या ज॒नय॑न्न॒हानि॑ जि॒गायो॑शि॒ग्भिः पृ॑त॒ना अ॒भि॒ष्टिः ।

प्रा॒रोच॑य॒न्मन॑वे के॒तुम॑ह्ना॒मवि॑न्द॒ज्ज्योति॑र्वृ॒हते॑ र॒णाय॑ ॥ ४ ॥

इन्द्रः । पू॒ऽभि॒त् । आ । अ॒ति॒र॒त् । दा॒सं । अ॒र्कैः । वि॒द॒त्स्व॑मुः । द॒य॑मान
वि । शत्रून् । ब्र॒ह्म॑ज॒तः । त॒न्वा । व॒वृ॒धा॒नः । भूरि॑दा॒त्रः । आ । अ॒वृ॒ण॒त
रोद॑सी इति । उ॒मे इति ॥ १ ॥ म॒खस्य॑ । ते । तवि॒षस्य॑ । प्र । जू॒ति॒ । र्यमिं
वाचं॑ । अ॒मृ॒ताय॑ । भूष॑न् । इन्द्रं॑ । क्षि॒तीना॑ । अ॒सि । मा॒नुषी॑णां । वि॒शां । दै॒वीना॑
उ॒त । पू॒र्व॒यावा॑ ॥ २ ॥ इन्द्रो॑ । वृ॒त्रं । अ॒वृ॒णो॒त् । उ॒च्छ॑र्ध॒नीतिः॑ । प्र । मा॒यिना॑
अ॒मि॒नात् । वर्ष॑णीतिः । अ॒ह॒न । वि॒ऽअ॑मं । उ॒शध॑कृ । वने॑षु । आ॒यिः । धे॒ना
अ॒कृ॒णो॒त् । रा॒म्याणा॑म् ॥ ३ ॥ इन्द्रः॑ । स्व॒ऽमाः । ज॒नय॑न् । अ॒हानि॑ । जि॒गा॒य
उ॒शि॒ग्भिः । पृ॑त॒नाः । अ॒भि॒ष्टिः । प्र । प्रा॒रोच॑य॒न् । मन॑वे । के॒तुं । अ॒ह्ना । अ॒भि॒ष्ट
ज्योतिः॑ । वृ॒हते॑ । र॒णाय॑ ॥ ४ ॥

इन्द्रस्तुजो बर्हणा आ विवेश नृवदधानो नयीं पुरुणि ।

अचेतयद्वियं इमा जरित्रे प्रेमं वर्णमतिरच्छुक्रमांसाम् ॥ ५ ॥ १५ ॥

महो महानि पनयन्त्यस्येन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुणि ।

वृजनेन वृजिनान्तसं पिपेष मायाभिर्दस्यूरभिभूत्योजाः ॥ ६ ॥

युषेन्द्रो मृता वरिवश्चकार देवेभ्यः सत्पतिश्चर्षणिप्राः ।

विवस्वतः सदाने अस्य तानि विप्रा उवधेभिः कवयो गृणन्ति ॥ ७ ॥

सत्रासाहं वरेण्यं सहोदां ससवांसं स्वरपश्च देवीः ।

ससान यः पृथिवीं व्यामुतेमामिन्द्रं मदन्त्यनु धीरणासः ॥ ८ ॥

इन्द्रः । तुजः । बर्हणाः । आ । विवेश । नृवदत् । दधानः । नयीं । पुरुणि । अचेतयत् ।

वियः । इमाः । जरित्रे । प्र । प्रेमं । वर्णं । अतिरत् । शुक्रं । आसां ॥ ५ ॥ १५ ॥

महः । महानि । पनयन्ति । अस्य । इन्द्रस्य । कर्म । सुकृता । पुरुणि । वृजनेन ।

वृजिनान् । सं । पिपेष । मायाभिः । दस्यून् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ६ ॥ युधा ।

इन्द्रः । मृता । वरिवः । चकार । देवेभ्यः । सत्पतिः । चर्षणिऽप्राः । विवस्वतः ।

सदाने । अस्य । तानि । विप्राः । उवधेभिः । कवयः । गृणन्ति ॥ ७ ॥ सत्राऽमहं ।

वरेण्यं । सत्राऽदां । ससवांसं । स्वः । अपः । च । देवीः । समानं । यः । पृथिवीं ।

यां । एत । इमां । इन्द्रं । मदन्ति । अहं । धीरणासः ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १६, १७] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० १३

स॒साना॒त्यौ उ॒त सूर्ये॑ स॒सानेन्द्रः॑ स॒सान पु॒रुभो॒जसं॑ गा॒म् ।

हि॒र॒ण्यथ॑सु॒त भो॒गं स॒सान ह॒त्वी द॒स्यून्प्रा॒र्ये वर्ण॑मावत् ॥ ९ ॥

इन्द्र॒ ओष॑धीर॒सनो॒दहानि॑ वन॒स्पती॑र॒सनो॒दन्तरि॑क्षम् ।

वि॒भेदं॑ व॒लं नु॒नुदे॑ वि॒वाचो॑ऽथा॒भवद्द॒मिता॑भि॒क्रतू॑नाम् ॥ १० ॥

शु॒नं हु॒वेम॑ स॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तमं॑ वा॒जसा॑तौ ।

शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमृ॒तये॑ स॒मत्सु॑ घ्नन्तं वृ॒त्राणि॑ स॒ज्जितं॑ ध॒नाना॑म् ॥ ११ ॥ १६ ॥

॥ ३५ ॥ ऋषि - विश्वामित्रः । देवता - इन्द्रः । छन्द - त्रिष्टुप् ॥

॥ ३५ ॥ ति॒ष्ठा ह॒री रथ॑ आ यु॒ज्यमा॑ना या॒हि वा॒युर्न॑ नि॒युतो॑ नो अ॒च्छ ।

पि॒वा॒स्यन्धो॑ अ॒भि॒मृष्टो॑ अ॒स्मे इन्द्र॒ स्वाहा॑ र॒रिमा॑ ते म॒दाय॑ ॥ १ ॥

स॒सान । अ॒त्यान् । उ॒त । सूर्ये॑ । स॒सान । इन्द्रः॑ । स॒सान । पु॒रुभो॒जसं॑ । गा॒म् ।

हि॒र॒ण्यथ॑ । उ॒त । भो॒गं । स॒सान । ह॒त्वी । द॒स्यून् । प्र । आ॒र्ये । वर्ण॑ । आ॒वत् ॥ १० ॥

इन्द्रः॑ । ओष॑धीः । अ॒स॒नो॒न् । अ॒हानि॑ । वन॒स्पती॑न् । अ॒म॒नो॒न् । अ॒न्तरि॑क्षं । वि॒भेदं॑ ।

व॒लं । नु॒नुदे॑ । वि॒वाचः॑ । अथ॑ । अ॒भवन् । द॒मिता॑ । अ॒भि॒क्र॒तूनां॑ ॥ १० ॥

शु॒नं । हु॒वेम॑ । स॒घवा॑नं । इन्द्रः॑ । अ॒स्मिन् । भरे॑ । नृ॒तमं॑ । वा॒जसा॑तौ । वा॒ज॒सा॒तौ ।

उ॒ग्रं । उ॒नये॑ । स॒म॒मृ॒तुं । घ्नन्तं॑ । वृ॒त्राणि॑ । स॒ज्जितं॑ । ध॒नानां॑ ॥ ११ ॥ १६ ॥

ति॒ष्ठ । ह॒री इति॑ । रथे॑ । आ । यु॒ज्यमा॑ना । या॒हि । वा॒युः । न । नि॒यु॒तो॒ऽन॒

नः । अ॒च्छ । नि॒शामि॑ । अ॒यः । अ॒भि॒मृ॒ष्टः । अ॒स्मे इति॑ । इन्द्रः॑ । स्वाहा॑ । र॒रि॒मा॒

ते । म॒दाय॑ ॥ १ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १७] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ३५

उपाजिरा पु॒रु॒ह॒ताय॒ स॒सी॒ ह॒री॒ रथ॑स्य धू॒र्वा यु॑नज्मि ।

द्रव॑द्यथा॒ सम्भृ॑तं वि॒श्वत॑श्चि॒दु॒पे॒मं य॒ज्ञ॒मा व॑हात॒ इन्द्र॑म् ॥ २ ॥

उपा॑ नयस्व वृ॒षणा॒ तपु॑प्पोतेम॒व त्वं वृ॑षभ स्वधावः ।

ग्र॒सेता॒म॒श्वा वि॒ मु॒चे॒ह शो॒णा दि॒वेदि॑वे स॒दृशी॑रद्धि धा॒नाः ॥ ३ ॥

ब्र॒ह्म॒णा ते ब्र॒ह्म॒यु॒जा यु॑नज्मि॒ हरी॑ सखा॒या स॒ध॒माद॑ आ॒शू ।

स्थि॒रं रथ॑ सु॒खमिन्द्रा॑धि॒तिष्ठ॑न्प्र॒जान॑न्वि॒ष्टाँ उप॑ याहि॒ सोम॑म् ॥ ४ ॥

मा ते॒ हरी॑ वृ॒षणा॒ वी॒त॒ष्टा नि॒ री॒र॒ज॒न्यज॑मानासो अ॒न्ये ।

अ॒त्याया॑हि श॒श्व॒न्तो व॒यं ते॒रं सु॒तेभिः॑ कृ॒णवा॒म सोम॑ः ॥ ५ ॥ १७ ॥

उप॑ । अ॒जि॒रा । पु॒रु॒ह॒ताय॑ । स॒सी॒ इति॑ । ह॒री॒ इति॑ । रथ॑स्य । धू॒ऽसु । आ ।
यु॒न॒ज्मि॑ । द्रव॑त् । यथा॑ । सं॒भृ॒तं । वि॒श्वतः॑ । चि॒त् । उप॑ । इ॒मं । य॒ज्ञं । आ । व॒हा॒तः ।
इन्द्र॑म् ॥ २ ॥ उपा॑ इति॑ । नय॒स्व । वृ॒षणा॑ । तपु॑ऽपा । उ॒त । इ॒ । अ॒व । त्वं । वृ॒ष॒भ ।
स्व॒धा॒ऽवः । ग्र॒से॒तां । अ॒श्वा । वि॒ । मु॒च॒ । इ॒ । शो॒णा । दि॒वे॒ऽदि॒वे । स॒दृ॒शीः ।
अ॒द्धि । धा॒नाः ॥ ३ ॥ ब्र॒ह्म॒णा । ते । ब्र॒ह्म॒यु॒जा । यु॒न॒ज्मि॑ । ह॒री॒ इति॑ । सखा॑या ।
स॒ध॒मा॒दे । आ॒शू इति॑ । स्थि॒रं । रथ॑ । सु॒खं । इन्द्र॑ । अ॒धि॒तिष्ठ॑न् । प्र॒जान॑न् ।
वि॒ष्टाँ । उप॑ । या॒हि । सोम॑म् ॥ ४ ॥ मा । ते॒ । हरी॑ इति॑ । वृ॒षणा॑ । वी॒त॒ष्टा ।
नि॒ । री॒र॒ज॒न्यज॑मानासः । अ॒न्ये । अ॒ति॒ऽआ॒दी॒रि । श॒श्व॒न्तः । व॒यं । ते॒ । अ॒रं ।
सु॒तेभिः॑ । कृ॒ण॒वा॒म । सोम॑ः ॥ ५ ॥ १७ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १८] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अंनु० ३ सू० १]

तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ् शश्वत्तमं सुमना अस्य पाहि ।

अस्मिन्यज्ञे बर्हिष्या निषद्या दधिष्वेमं जठर इन्दुमिन्द्र ॥ ६ ॥

स्तीर्णं ते बर्हिः सुत इन्द्र सोमः कृता धाना अक्षवे ते हरिभ्याम् ।

तदोक्से पुरुशाकाय वृष्णे मरुत्वन्ते तुभ्यं राता हवींषि ॥ ७ ॥

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापः समिन्द्र गोभिर्मधुमन्तमक्रन् ।

तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन्विद्वान्पथ्याऽनु स्वाः ॥ ८ ॥

याँ आभजो मरुत इन्द्र सोमे ये त्वामवर्धन्नभेवङ्गुणस्तै ।

तेभिरेतं सजोषां वावशानोऽग्नेः पिव जिह्या सोममिन्द्र ॥ ९ ॥

तव । अयं । सोमः । त्वं । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत्तमं । सुमनाः । अयं
पाहि । अस्मिन् । यज्ञे । बर्हिषि । आ । निऽसद्यं । दधिष्व । इमं । जठरं । इन्द्र
इन्द्र ॥ ६ ॥ स्तीर्णं । ते । बर्हिः । सुतः । इन्द्र । सोमः । कृताः । धानाः । अक्षवे
ते । हरिभ्याम् । तदोक्से । पुरुशाकाय । वृष्णे । मरुत्वन्ते । तुभ्यं । राता
हवींषि ॥ ७ ॥ इमं । नरः । पर्वताः । तुभ्यं । आपः । सं । इन्द्र । गोभिः ।
मधुमन्तं । अक्रन् । तस्य । आऽगत्या । सुमनाः । ऋष्व । पाहि । प्रजानन् ।
विद्वान् । पथ्याः । अनु । स्वाः ॥ ८ ॥ यान । आ । अभजः । मरुतः । इन्द्र । माव
ये । त्वां । अवर्धन् । अभवन् । गुणः । ते । तेभिः । पृतं । सजोषाः । वावशा
अग्नेः । पिव । जिह्या । सोमं । इन्द्र ॥ ९ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १८, १९] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ३६]

इन्द्र॒ पिबं॑ स्व॒धया॑ चि॒त्सु॒तस्या॒ग्नेर्वा॑ पा॒हि जि॒हया॑ यज॒त्र ।

अ॒ध्व॒र्यो॒र्वा प्र॑य॒तं श॒क्र ह॒स्ता॒द्धोतु॑र्वा य॒ज्ञं ह॒विषो॑ जुष॒स्व ॥ १० ॥

शु॒नं हु॒वेम॑ म॒घवा॑न॒मिन्द्रं॑ म॒स्मिन्भ॑रे नृ॒तमं॑ वाज॑सातौ ।

शृ॒ण्वन्त॑सु॒प्रसू॑तये॒ सम॑त्सु घ्न॒न्तं वृ॒त्राणि॑ स॒ज्जितं॑ ध॒नाना॑म् ॥ ११ ॥ १८ ॥

॥ ३६ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १६ ॥ इ॒मासू॑ पु॒ प्रभृ॑ति सा॒तये॑ धाः श॒श्वच्छ॒श्वदृ॑तिभि॒र्याद॑मानः ।

सु॒तेसु॑ते वावृ॒धे वर्ध॑नेभि॒र्यः क॑र्मभि॒र्मह॑द्भिः सु॒श्रुतो॑ भू॒त् ॥ १ ॥

इन्द्रा॑य सोमाः प्र॒दिवो॑ वि॒दा॒ना ऋ॒भुर्ये॑भिर्वृ॒षप॑र्वा विहा॑याः ।

प्र॒प॒म्यमा॑नान्प्रति॒ पू गृ॑भा॒येन्द्र॒ पिब॑ वृ॒षधू॑तस्य॒ वृष्णः॑ ॥ २ ॥

इ॒न्द्र । पि॒बं । स्व॒धया॑ । चि॒त् । सु॒तस्य॑ । अ॒ग्नेः । वा । पा॒हि । जि॒हया॑ । य॒ज॒त्र ।
अ॒ध्व॒र्योः । वा । प्र॑य॒तं । श॒क्र । ह॒स्ता॒त् । द्धो॒तुः । वा । य॒ज्ञं । ह॒विषः॑ ।
जुष॒स्व ॥ १० ॥ शु॒नं । हु॒वेम॑ । म॒घवा॑नं । इ॒न्द्रं । अ॒स्मिन् । भ॑रं । नृ॒तमं॑ ।
वाज॑सातौ । शृ॒ण्वन्तं॑ । उ॒ग्रं । उ॒तये॑ । स॒मत्सु॑ । घ्न॒न्तं । वृ॒त्राणि॑ । स॒ज्जितं॑ ।
ध॒नाना॑म् ॥ ११ ॥ १८ ॥

इ॒मां । ऊं॒ इति॑ । सु॒ । प्र॑भृ॒ति । सा॒तये॑ । धाः । श॒श्वच्छ॒श्वदृ॑तिभिः ।
याद॑मानः । सु॒तेसु॑ते । वावृ॒धे । वर्ध॑नेभिः । यः । क॑र्मभिः । मह॑द्भिः । सु॒श्रुतः॑ ।
भू॒त् ॥ १ ॥ इ॒न्द्राय॑ । सोमाः । प्र॒दिवः॑ । वि॒दा॒नाः । ऋ॒भुः । येभिः । वृ॒षप॑र्वा ।
विहा॑याः । प्र॒प॒म्यमा॑नान् । प्रति॑ । सु॒ । गृ॒भा॒य । इ॒न्द्रं । पि॒बं । वृ॒षधू॑तस्य ।
वृष्णः॑ ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० १९, २०] कृष्वैदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ॥

पि॒वा॒ वर्ध॑स्व॒ तव॑ घा सु॒तास॒ इन्द्र॒ सोमा॑सः प्रथ॒मा उ॒त्तेमे॑ ।

यथा॑पि॒वः पू॒र्व्याँ इन्द्र॒ सोमाँ॑ ए॒वा पा॑हि॒ पन्यो॑ अ॒द्या न॑वी॒यान् ॥ ३

म॒हाँ अम॑त्रो वृ॒जने॑ वि॒र॒प्श्यु॑ग्रं श॒वः प॑त्यते धृ॒ष्णवो॑जः ।

नाहं॑ वि॒व्याच॑ पृथि॒वी च॒नैनं॑ यत्सोमा॑सो ह॒र्य॑श्व॒मम॑न्दन् ॥ ४ ॥

म॒हाँ उ॒ग्रो वा॑वृ॒धे वी॒र्या॑य स॒माच॑क्रे वृष॒भः काव्ये॑न ।

इन्द्रो॑ भ॒गो वा॒ज॒दा अ॑स्य गा॒वः प्र जा॑यन्ते दक्षि॒णा अ॑स्य पू॒र्वीः ॥ ५

प्र यत्सि॑न्ध॒वः प्र॒स॒वं यथा॑य॒न्नापः॑ स॒मु॒द्रं र॒थ्ये॑व जग्मुः ।

अत॑श्चि॒दिन्द्रः॒ सद॑सो वरी॑या॒न्यदी॑ सोमः पृ॒णति॑ दु॒ग्धो अ॒ंशुः ॥ ६ ॥

पि॒व । वर्ध॑स्व । तव॑ । घ । सु॒तासः । इन्द्र॑ । सोमा॑सः । प्रथ॒माः । उ॒त्त । उ॒त्तेमे॑ ।

अपि॒वः । पू॒र्व्यान् । इन्द्र॑ । सोमा॑न् । ए॒व । पा॑हि । पन्यः । अ॒द्य । न॑वी॒यान् ॥

म॒हान् । अम॑त्रः । वृ॒जने॑ । वि॒र॒प्श्यी । उ॒ग्रं । श॒वः । प॑त्यते । धृ॒ष्णु । ओजः॑

अहं॑ । वि॒व्याच॑ । पृथि॒वी । च॒न । नैनं॑ । यत् । सोमा॑सः । ह॒रि॒ऽश्वं । अ॒म॒न्दन्

म॒हान् । उ॒ग्रः । वा॑वृ॒धे । वी॒र्या॑य । स॒मा॒च॒क्रे । वृष॒भः । काव्ये॑न । इन्द्रः॑ ।

वा॒ज॒दाः । अ॒स्य । गा॒वः । प्र । जा॑यन्ते । दक्षि॒णाः । अ॒स्य । पू॒र्वीः ॥ ५ ॥

प्र । यत् । सि॑न्ध॒वः । प्र॒स॒वं । यथा॑ । आ॒यन॑ । आ॒पः । स॒मु॒द्रं । र॒थ्ये॑व । ज॒ग्मुः ।

अतः॑ । चि॒त् । इन्द्रः॑ । सद॑सः । वरी॑यान् । यत् । उ॒त्त । सोमः॑ । पृ॒णति॑ । दु॒ग्धः ।

अ॒ंशुः ॥ ६ ॥

बृ० ३ अध्या० २ व० २०] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० १५

समुद्रेण सिन्धवो यार्दमाना इन्द्राय सोमं सुषुतं भरन्तः ।

अंशुं दुहन्ति हस्तिनो भरित्रैर्मध्वः पुनन्ति धारया पवित्रैः ॥ ७ ॥

हृदा इव कुक्षयः सोमधानाः समीं विव्याच सवना पुच्छणि ।

अस्मा पदिन्द्रः प्रथमा व्याशं वृत्रं जघन्वाँ अवृणीत सोमम् ॥ ८ ॥

आ तू भर माकिरेतत्परिं छाडिद्वा हि त्वा वसुपतिं वसूनाम् ।

इन्द्र यत्ते माहिंनं दत्रमस्त्यस्मभ्यं तर्ह्यश्व प्र यन्धि ॥ ९ ॥

अस्मे प्र यन्धि मघवन्नृजीपिन्निन्द्रं रायो विश्ववारस्य भूरैः ।

अस्मे शतं शरदो जीवसे धा अस्मे वीराञ्छश्वन्त इन्द्र शिमिन् ॥ १० ॥

समुद्रेण । सिन्धवः । यार्दमानाः । इन्द्राय । सोमं । सुषुतं । भरन्तः । अंशुं । दुहन्ति ।

हस्तिनः । भरित्रैः । मध्वः । पुनन्ति । धारया । पवित्रैः ॥ ७ ॥ हृदाऽइव ।

कुक्षयः । सोमधानाः । सं । इमिति । विव्याच । सवना । पुच्छणि । अस्मा ।

यत् । इन्द्रः । प्रथमा । वि । आशं । वृत्रं । जघन्वान् । अवृणीत् । सोमं ॥ ८ ॥

आ । तू । भर । माकिः । एतत् । परिं । यत् । विश्व । हि । त्वा । वसुपतिं ।

वसूनां । इन्द्रं । यत् । ते । माहिंनं । दत्रं । अस्ति । अस्मभ्यं । तत् । हरिऽअश्व ।

प्र । यन्धि ॥ ९ ॥ अस्मे इति । प्र । यन्धि । मघवन् । नृजीपिन् । इन्द्रं । रायोः ।

विश्ववारस्य । भूरैः । अस्मे इति । शतं । शरदः । जीवसे । धाः । अस्मे इति ।

वीरान् । शश्वन्तः । इन्द्रं । शिमिन् ॥ १० ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० २०, २१] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० १५]

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घनन्तं वृत्राणि सन्जितं धनानाम् ॥ ११ ॥ २० ॥

॥ ३७ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-गायत्री ॥

॥ ३७ ॥ वार्त्रिहत्याय शर्वसे पृतनाषाढाय च । इन्द्र त्वा वर्तयामसि ॥ १ ॥

अर्वाचीनं सु ते मनं उत चक्षुः शतक्रतो । इन्द्रं कृण्वन्तु वाघतः ॥ २ ॥

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीभिरीमहे । इन्द्राभिमातिषाढ्ये ॥ ३ ॥

पुरुष्टुतस्य धामभिः शतेन महयामसि । इन्द्रस्य चर्षणीधृतः ॥ ४ ॥

इन्द्रं वृत्राय हन्तवे पुरुष्टुतमुप ह्रुवे । भरेण वाजसातये ॥ ५ ॥ २१ ॥

शुनं । हुवेम । मघवानं । इन्द्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातौ । शृण्वन्तु ।

उग्रं । जृतये । समत्सु । घनन्तं । वृत्राणि । सन्जितं । धनानां ॥ ११ ॥ २० ॥

वार्त्रिहत्याय । शर्वसे । पृतनाऽमघाय । च । इन्द्र । त्वा । आ । वर्तयामसि ॥

अर्वाचीनं । सु । ते । मनः । उत । चक्षुः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्रं । कृण्वन्तु

वाघतः ॥ २ ॥ नामानि । ते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विश्वाभिः । गीभिः ।

रिमहे । इन्द्रं । अभिमातिऽमघे ॥ ३ ॥ पुरुष्टुतस्य । धामभिः । शतेन । महयामसि

इन्द्रस्य । चर्षणिऽधृतः ॥ ४ ॥ इन्द्रं । वृत्राय । हन्तवे । पुरुष्टुतं । उप । ह्रुवे ॥ भरेण

वाजसातये ॥ ५ ॥ २१ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० २२] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अंतु० ३ सू० ३७

नाजेषु सासहिर्भव त्वामीमहे शतक्रतो । इन्द्रं वृत्राय हन्तवे ॥ ६ ॥

गुम्नेषु पृतनाज्ये पृतसुतूर्पु श्रवंःसु च । इन्द्र साक्ष्वाभिर्मातिषु ॥ ७ ॥

गुष्मिन्तमं न जनये गुम्निनं पाहि जागृविम् । इन्द्र सोमं शतक्रतो ॥ ८ ॥

इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पञ्चसु । इन्द्र तानि न आ वृणे ॥ ९ ॥

अगन्निन्द्र श्रवो बृहद्युम्नं दधिष्व दुष्टरम् । उक्ते शुष्मं तिरामसि ॥ १० ॥

अर्वावर्तो न आ गृह्यथो शक्र परावर्तः ।

उ लोको यस्तं अद्रिव इन्द्रेह तत् आ गृहि ॥ ११ ॥ २२ ॥

वाजेषु । सासहिः । भव । त्वां । ईमहे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । वृत्राय ।
हन्तवे ॥ ६ ॥ गुम्नेषु । पृतनाज्ये । पृतसुतूर्पु । श्रवंःसु । च । इन्द्र । साक्ष्वा ।
अभिर्मातिषु ॥ ७ ॥ गुष्मिन्तमं । नः । जनये । गुम्निनं । पाहि । जागृवि ।
इन्द्र । सोमं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ ८ ॥ इन्द्रियाणि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
या । ते । जनेषु । पञ्चसु । इन्द्र । तानि । ते । आ । वृणे ॥ ९ ॥ अगन् । इन्द्र ।
श्रवः । बृहत् । युम्नं । दधिष्व । दुष्टरं । उक्ते । ते । शुष्मं । तिरामसि ॥ १० ॥
अर्वाऽवर्तः । नः । आ । गृहि । अथो इति । शक्र । पराऽवर्तः । उं इति । लोकः ।
यः । ते । अद्रिष्वः । इन्द्र । इह । ततः । आ । गृहि ॥ ११ ॥ २२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० २३] ऋग्वेदः [ऋ० ३ अनु० ३ सू०

॥ ३८ ॥ ऋषिः—प्रजापतिः । देवता—इन्द्रः । छन्दः—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३८ ॥ अ॒भि तष्ट्रे॑व दी॒धया मनी॑षाम॒त्यो न वा॒जी सु॒धुरो॒ जिह्वा॑नः ।

अ॒भि प्रि॒याणि॒ मर्म॑श॒त्परा॑णि क॒वीरि॑च्छामि स॒न्द्दशो॑ सु॒मेधाः॑ ॥ १ ॥

इ॒नोत पृ॑च्छ॒ जनि॑मा क॒वीनां॑ म॒नो॒धृतः॑ सु॒कृत॑स्तक्षत॒ द्याम् ।

इ॒मा ष॑ ते प्र॒णयो॑र्ध॒र्धमा॒ना म॒नो॒वाता॒ अध॒ नु ध॑र्म॒णि ग॒मन् ॥ २ ॥

नि पी॒मिद॑न्न गु॒ह्या द॒धाना॒ उत क्ष॑त्राय॒ रोद॑सी स॒मञ्ज॑न् ।

सं मा॒त्राभि॑र्म॒मिरे॒ येसु॒र्वी अ॒न्तर्म॑ही स॒मृते॒ धाय॑से धुः ॥ ३ ॥

आ॒तिष्ठ॑न्तं॒ परि॒ विश्वे॑ अ॒भूष॑ञ्छि॒यो व॒सान॑श्चरति॒ स्वरो॑चिः ।

म॒हत्त॑दृ॒णो अ॒सुर॑स्य॒ नामा॒ विश्व॑रूपो अ॒मृता॑नि त॒स्थी ॥ ४ ॥

अ॒भि । तष्ट्रे॑व । दी॒धय॒ । म॒नी॒षां । अ॒त्यः । न । वा॒जी । सु॒धुः । जिह्वा॑नः । अ॒भि । प्रि॒याणि॒ । मर्म॑श॒त्परा॑णि । क॒वीन् । इ॒च्छामि॒ । सं॒द्दशो॑ सु॒मेधाः॑ ॥ १ ॥ इ॒ना । उ॒त । पृ॑च्छ । जनि॑म । क॒वीनां॑ । म॒नः॒धृतः॑ । सु॒कृतः॑ । द्याम् । इ॒माः । ष॑ इति । ते । प्र॒णयः॑ । ध॒र्धमा॒नाः । म॒नो॒वाताः॑ । अध॑ । नु । ध॑र्म॒णि । ग॒मन् ॥ २ ॥ नि । पी॒मि । उ॒त । अ॒त्र । गु॒ह्या । द॒धानाः॑ । उ॒त । स॒मञ्ज॑न् । रोद॑सी इति । सं । अ॒ञ्जन् । सं । मा॒त्राभिः॑ । म॒मिरे॑ । ये॒सुः । उ॒र्वी इति॑ । अ॒न्तर्म॑ही इति । स॒मृते॒ इति॑ सं॒स्कृते॑ । धाय॑से । धु॒र्गति॑ धुः ॥ ३ ॥ आ॒तिष्ठ॑न्तं । परि॒ विश्वे॑ । अ॒भूष॑न् । श्रियः॑ । व॒सानः॑ । च॒रति॒ । स्व॒रोचिः॑ । म॒मृता॑नि । त॒स्थी ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० २३, २४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ३ सू० ३८

असूत॒ पूर्वो॑ वृष॒भो ज्याया॑नि॒मा अस्य॑ शु॒रुधः॑ सन्ति॒ पूर्वाः॑ ।

दि॒वो न॒पाता वि॒दध॑स्य धी॒भिः क्ष॒त्रं रा॑जाना प्र॒दिवो॑ द॒धाये ॥ ५ ॥ २३ ॥

त्रीणि॑ रा॒जाना वि॒दधे॑ पु॒रुणि॑ परि॒ विश्वा॑नि भू॒षथः॑ सदा॑सि ।

अप॑श्य॒मत्र॒ मन॑सा जग॒न्वान्ब्र॑ते गन्ध॒र्वा अपि॑ वा॒युकै॑शान् ॥ ६ ॥

तदि॒वस्य॑ वृष॒भस्य॑ धे॒नोरा॑ नाम॒भिर्मि॑मिरे स॒क्म्यं गोः॑ ।

अ॒न्यद॑न्यद॒सुर्य॑व॒साना॑ नि सा॒यिनो॑ नमिरे रू॒पम॑स्मिन् ॥ ७ ॥

तदि॒वस्य॑ स॒वि॒तुर्नकि॑मे हि॒र॒ण्ययी॑म॒मति॑ यामा॒शिश्रे॑त् ।

आ रु॑ण्टु॒ती रोद॑सी वि॒श्वमि॒न्वे अपो॑व॒ योषा॑ जनि॑मानि ष॒त्रे ॥ ८ ॥

असूत । पूर्वः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः । अस्य । शुरुधः । सन्ति । पूर्वाः । दिवः ।

नपाता । विदधस्य । धीभिः । क्षत्रं । राजाना । प्रदिवः । दधाये इति ॥ ५ ॥ २३ ॥

त्रीणि । राजाना । विदधे । पुरुणि । परि । विश्वानि । भूषथः । सदासि । अपश्यं ।

अत्र । मनसा । जगन्वान् । ब्रते । गन्धान् । अपि । वायुकैशान् ॥ ६ ॥ तन् ।

इत् । रु । अरय । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामभिः । ममिरे । सक्म्यं । गोः ।

अन्यदअन्यद् । असुर्य । वसानाः । नि । सायिनः । ममिरे । रूपं । अस्मिन् ॥ ७ ॥

तन् । इत् । रु । अरय । सवितुः । नकिः । ने । हिरण्ययी । अमति । यां । अशिश्रेत् ।

या । रुण्टुती । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वमिन्वे । अपिश्च । योषां ।

जनिमानि षत्रे ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ व० २४, २५] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० ३१]

युवं प्र॒त्नस्य॑ सा॒धथो॑ म॒हो यदै॒वीं स्व॒स्तिः परि॑ णः स्या॒तम् ।

गो॒पाजि॑हस्य त॒स्थुषो॑ वि॒रूपा॑ वि॒श्वे प॒श्यन्ति॑ मा॒यिनः॑ कृ॒तानि॑ ॥ ९ ॥

शु॒नं हु॒वेम॑ म॒घवा॑न॒मिन्द्रं॑ म॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तमं॑ वा॒जसा॑तौ ।

शृ॒ण्वन्त॑ सु॒ग्र॒सूतये॑ स॒मत्सु॑ घ्नन्त॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जितं॑ घ॒नाना॑म् ॥ १० ॥ २४ ॥ ३॥

॥ चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

॥ ३९ ॥ ऋषिः—विश्वामित्रः । देवता—इन्द्रः । छन्द—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३९ ॥ इन्द्रं॑ म॒तिर्हृ॒द् आ व॒च्यमा॑नाच्छा पतिं॑ स्तोमं॑ त॒ष्टा जिगा॑ति
या जा॒गृवि॑र्वि॒दथे॑ श॒स्यमा॑नेन्द्र॒ यत्ते॑ जा॒यन्ते॑ वि॒द्धि तस्य॑ ॥ १ ॥

यु॒वं । प्र॒त्नस्य॑ । सा॒ध॒थः । म॒हः । यद् । दै॒वीं । स्व॒स्तिः । परि॑ । नः । स्या॒तम् ।
गो॒पाजि॑हस्य । त॒स्थुषः॑ । वि॒रू॒पा । वि॒श्वे । प॒श्य॑न्ति । मा॒यि॒नः । कृ॒ता॒नि ॥
शु॒नं । हु॒वेम॑ । म॒घ॒वा॒नं । इ॒न्द्रं । अ॒स्मिन् । भरे॑ । नृ॒त॒मं । वा॒जे॒ऽसा॒तौ । शृ॒
ण्व॒न्त॑ । सु॒ग्र॒सू॒तये॑ । स॒म॒त्सु॑ । घ्न॑न्त॑ । वृ॒त्रा॒णि । सं॒जि॒तं । घ॒ना॒नां ॥ १० ॥ २४ ॥

इ॒न्द्रं । म॒तिः । हृ॒द् । आ । व॒च्य॒मा॒ना । अ॒च्छा । पतिं॑ । स्तो॒मं॑ त॒ष्टा
जिगा॑ति । या । जा॒गृ॒विः । वि॒दथे॑ । श॒स्य॒मा॒ना । इ॒न्द्रं । यत् । ते । जा॒यन्ते॑ । वि॒
द॒स्यं ॥ १ ॥

दिवश्चिदा पूर्वा जायमाना वि जागृविर्विदथै शस्यमाना ।

भद्रा वस्त्राण्यर्जुना वसना सेयमस्मे सनजा पित्र्या धीः ॥ २ ॥

यमा चिदत्र यमसूरसूत जिहाया अग्रं पतदा स्थधात् ।

वपुंषि जाता मिधुना संचेते तमोहना तपुषो बुध एता ॥ ३ ॥

नकिरेषां निन्दिता मर्त्येषु ये अस्माकं पितरो गोषु योधाः ।

इन्द्र एषां दंहिता माहिनावानुद्गोत्राणि ससृजे दंसनावान् ॥ ४ ॥

सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरभिज्ञा सत्त्वभिर्गा अनुग्मन् ।

सत्त्वं तदिन्द्रो दशभिर्दशग्वैः सूर्ये विवेद तमसि क्षियन्तम् ॥ ५ ॥ २५ ॥

दिवः । चित् । आ । पूर्वा । जायमाना । वि । जागृविः । विदथै । शस्यमाना ।
भद्रा । वस्त्राणि । अर्जुना । वसना । सा । इयं । अस्मे इति । सनजा । पित्र्या ।
धीः ॥ २ ॥ यमा । चित् । अत्र । यमसूरः । असूत । जिहायाः । अग्रं । पतन् ।
आ । रि । अस्थात् । वपुंषि । जाता । मिधुना । संचेते इति । तमोहना । तपुषः ।
बुधे । आस्ता ॥ ३ ॥ नकिः । एषां । निन्दिता । मर्त्येषु । ये । अस्माकं । पितरः ।
गोषु । योधाः । इन्द्रः । एषां । दंहिता । माहिनावान् । उद्गोत्राणि । ससृजे ।
दंसनावान् ॥ ४ ॥ सखा । ह । यत्र । सखिभिः । नवग्वैः । अभिज्ञा । आ ।
सत्त्वभिः । गाः । अनुग्मन् । सत्त्वं । तत् । इन्द्रः । दशभिः । दशग्वैः । सूर्ये ।
विवेद । तमसि । क्षियन्तम् ॥ ५ ॥ २५ ॥

अष्ट० ३ अध्या० २ ष० २६] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० १]

इन्द्रो मधु सम्भृतमुस्त्रियायां पद्मद्विवेद शफवन्नमे गोः ।

गुहां हितं गुह्यं गृळ्हमप्सु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान् ॥ ३ ॥

ज्योतिर्वृणीत तमसो विजानन्नारे स्याम दुरितादभीकै ।

हमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुषस्वेन्द्र पुरतमस्य कारोः ॥ ७ ॥

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसी अनु ष्यादारे स्याम दुरितस्य भूरैः ।

भूरिं चिद्धि तुजतो मर्त्यस्य सुपारासो वसवो बर्हणावत् ॥ ८ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु धन्तं वृत्राणि सञ्जितं धर्मानाम् ॥ ९ ॥ २६ ॥

इन्द्रः । मधु । सम्भृतं । उस्त्रियायां । पद्मवत् । विवेद । शफवन्नमे । गोः । १
गुहां । हितं । गुह्यं । गृळ्हं । अप्सु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणावान् ॥ ६ ॥ ज्योतिः
वृणीत । तमसः । विजानन् । आरे । स्याम । दुरितावान् । अभीकै । इमाः । मि
सोमपाः । सोमवृद्ध । जुषस्व । इन्द्र । पुरतमस्य । कारोः ॥ ७ ॥ ज्योतिः
यज्ञाय । रोदसी इति । अनु । स्यान् । आरे । स्याम । दुरितस्य । भूरैः । ८
चिद्धि । हि । तुजतः । मर्त्यस्य । सुपारासः । वसवः । बर्हणावत् ॥ ८ ॥ ३
हुवेम । मघवानं । इन्द्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातो । शृण्वन्तः । ९
मृतये । समत्सु । धन्तं । वृत्राणि । सञ्जितं । धर्मानाम् ॥ ९ ॥ २६ ॥ २ ॥

॥ इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्यायः ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ ४० ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-गायत्री ॥

॥ ४० ॥ इन्द्रं त्वा वृषभं वयं सुते सोमं हवामहे ।

स पाहि मध्वो अन्धंसः ॥ १ ॥

इन्द्रं क्रतुविदं सुतं सोमं हर्यं पुरुषदुत ।

पिवा वृषस्व तार्तपिम् ॥ २ ॥

इन्द्रं प्र णो धितावानं यज्ञं विश्वैर्भिर्देवेभिः ।

तिरः स्तवान विस्पते ॥ ३ ॥

इन्द्रं सोमांः सुता इमे तव प्र यन्ति सत्पते ।

क्षयं चन्द्रास इन्द्रवः ॥ ४ ॥

दधिष्वा जठरं सुतं सोममिन्द्रं वरेण्यम् ।

तव वृक्षास इन्द्रवः ॥ ५ ॥ १ ॥

इन्द्रं । त्वा । वृषभं । वयं । सुते । सोमं । हवामहे । सः । पाहि । मध्वः ।
अन्धंसः ॥ १ ॥ इन्द्रं । क्रतुविदं । सुतं । सोमं । हर्यं । पुरुषदुत । पिवा । आ ।
वृषस्व । तार्तपि ॥ २ ॥ इन्द्रं । प्र । णो । धितावानं । यज्ञं । विश्वैर्भिः । देवेभिः ।
तिरः । स्तवान । विस्पते ॥ ३ ॥ इन्द्रं । सोमांः । सुताः । इमे । तव । प्र । यन्ति ।
सत्पते । क्षयं । चन्द्रासः । इन्द्रवः ॥ ४ ॥ दधिष्वा । जठरं । सुतं । सोमं । इन्द्रं ।
वरेण्यं । तव । वृक्षासः । इन्द्रवः ॥ ५ ॥ १ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० २,३] ऋग्वेदः । [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० ४]

गिर्वेणः पाहि नः सुतं मधोर्धाराभिरज्यसे ।

इन्द्र त्वादातसिचशः ॥ ६ ॥

अभि शुभ्रानि वनिन इन्द्रं सचन्ते अक्षिता ।

पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥ ७ ॥

अर्वावतो न आ गंहि परावतंश्च वृत्रहन् ।

इमा जुषस्व नो गिरः ॥ ८ ॥

पदन्तरा परावतमर्वावतं च हूयसे ।

इन्द्रेह तत आ गंहि ॥ ९ ॥ २ ॥

॥ ४१ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्रः । छन्दः-गायत्री ॥

॥ ४१ ॥ आ तू न इन्द्र मय्यंशुवान सोमपीतये ।

हरिभ्यां यात्यद्विवः ॥ १ ॥

सूक्तो होता न ऋत्वियंस्तिस्तिरे वर्हिरानुपक् ।

अयुञ्जन्प्रातरद्वयः ॥ २ ॥

गिर्वेणः । पाहि । नः । सुतं । मधोः । धाराभिः । अज्यसे । इन्द्र । त्वादातं । उव ।
नः ॥ ६ ॥ अभि । शुभ्रानि । वनिनः । इन्द्रं । सचन्ते । अक्षिता । पीत्वी ।
सोमस्य । वावृधे ॥ ७ ॥ अर्वावतः । नः । आ । गंहि । परावतः । न । वृत्रहन् ।
इमाः । जुषस्व । नः । गिरः ॥ ८ ॥ यन् । अन्तरा । परावतं । अर्वावतः । न ।
हूयसे । इन्द्रं । इह । ततः । आ । गंहि ॥ ९ ॥ २ ॥

आ । तू । नः । इन्द्र । मय्यंशु । वानः । सोमपीतये । हरिभ्यां । याति ।
द्विवः ॥ १ ॥ सूक्तः । होता । नः । ऋत्वियः । तिस्तिरे । वर्हिः । अनुपक् ।
अयुञ्जन् । प्रातः । अद्वयः ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० ३,४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अंशु० ४ सू० ४१

इ॒मा ब्र॒ह्मं ब्र॒ह्मवा॒हः क्रि॒यन्त॒ आ ब॒र्हिः सी॒द ।

वी॒हि शूर॑ पु॒रोळा॒शम् ॥ ३ ॥

रा॒रन्धि॑ स॒र्वने॒षु ण॒ ए॒षु स्तो॒मेषु॑ वृ॒त्रह॑न् ।

उ॒क्थे॒ष्विन्द्र॑ गि॒र्वणः॑ ॥ ४ ॥

म॒तयः॑ सो॒मपा॒सुं रि॒हन्ति॑ श॒र्वस॒स्पति॑म् ।

इ॒न्द्रं व॒त्सं न॒ मा॒तरः॑ ॥ ५ ॥ ३ ॥

स म॑न्दस्वा॒ ह्यन्ध॑सो रा॒धसे॑ त॒न्वा म॒हे ।

न स्तो॒तारं॑ नि॒दे क॑रः ॥ ६ ॥

व॒यमि॑न्द्र त्वा॒यवो॑ ह॒विष्म॑न्तो ज॒राम॑हे ।

उ॒त त्व॑म॒स्मयु॑र्व॒सो ॥ ७ ॥

मा॒रे अ॒स्मद्वि॑ मु॒मुचो॑ ह॒रि॒प्रिया॒र्वाङ्म॑हा॒हि ।

इ॒न्द्रं स्व॑धा॒वो म॑त्स्वे॒ह ॥ ८ ॥

अ॒र्वाञ्च॑ त्वा सु॒से रथे॑ व॒हता॑मिन्द्र॒ केशि॑ना ।

घृ॒तस्मृ॑ व॒रि॒रा॒सदे॑ ॥ ९ ॥ ४ ॥

इ॒मा । ब्र॒ह्मं । ब्र॒ह्मवा॒हः । क्रि॒यन्ते॑ । आ । ब॒र्हिः । सी॒द । वी॒हि । शूर॑ । पु॒रोळा॒शम्
॥ ३ ॥ रा॒रन्धि॑ । स॒र्वने॒षु । नः । ए॒षु । स्तो॒मेषु॑ । वृ॒त्रह॑न् । उ॒क्थे॒षु । इ॒न्द्र । गि॒र्वणः॑
॥ ४ ॥ म॒तयः॑ । सो॒मपा॒सुं । उ॒रं । रि॒हन्ति॑ । श॒र्वसः॑ । प॒तिं । इ॒न्द्रं । व॒त्सं । न ।
मा॒तरः॑ ॥ ५ ॥ ३ ॥ सः । म॑न्दस्व । हि । अ॒न्धसः॑ । रा॒धसे॑ । त॒न्वा । म॒हे । न ।
स्तो॒तारं॑ । नि॒दे । व॒रः ॥ ६ ॥ व॒यं । इ॒न्द्र । त्वा॒यवः॑ । ह॒विष्म॑न्तः । ज॒राम॑हे । उ॒त ।
त्वं । अ॒स्मद्वि॑ । व॒सो॒ इति॑ ॥ ७ ॥ मा । आ॒रे । अ॒स्मद् । वि । मु॒मुचः॑ । ह॒रि॒ऽ-
प्रि॒य । अ॒र्वाञ्च॑ । या॒ति । इ॒न्द्रं । स्व॑धा॒वः । म॑त्स्व । इ॒ह ॥ ८ ॥ अ॒र्वाञ्च॑ । त्वा ।
सु॒से । रथे॑ । व॒हता॑ । इ॒न्द्र । केशि॑ना । घृ॒तस्मृ॑ इति॑ घृ॒तस्मृ॑ । व॒रिः । आ॒सदे॑ ॥ ९ ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० २,३] ऋग्वेदः ० [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० ४]

गिर्वेणः पाहि नः सुतं मधोर्धाराभिरज्यसे ।

इन्द्र त्वादांतसिपशः ॥ ६ ॥

अभि शुभ्रानि वनिन इन्द्रं सचन्ते अक्षिता ।

पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥ ७ ॥

अर्वावतो न आ गंहि परावतंश्च वृत्रहन् ।

हमा जुषस्व नो गिरः ॥ ८ ॥

यदन्तरा परावतमर्वावतं च ह्यसे ।

इन्द्रेह तत आ गंहि ॥ ९ ॥ २

॥ ४१ ॥ ऋषि-विश्वामित्र. । देवता-इन्द्रः । छन्द-गायत्री ॥

॥ ४१ ॥ आ तू न इन्द्र मय्यशुवान सोमपीतये ।

हरिभ्यां याह्यद्विवः ॥ १ ॥

सत्तो होता न ऋत्विगंस्तिस्तिरे वहिरानुपक् ।

अयुञ्जन्प्रातरद्वयः ॥ २ ॥

गिर्वेणः । पाहि । नः । सुतं । मधोः । धाराभिः । अज्यसे । इन्द्र । त्वादातं । श
यशः ॥ ६ ॥ अभि । शुभ्रानि । वनिनः । इन्द्रं । सचन्ते । अक्षिता । पीत्वी
सोमस्य । ववृधे ॥ ७ ॥ अर्वावतः । नः । आ । गंहि । परावतः । च । वृत्रहन्
हमाः । जुषस्व । नः । गिरः ॥ ८ ॥ यन् । अन्तरा । परावतं । अर्वावतं । च
ह्यसे । इन्द्रे । इह । ततः । आ । गंहि ॥ ९ ॥ २ ॥

आ । तू । नः । इन्द्र । मय्यशु । शुवानः । सोमपीतये । हरिभ्यां । याहि ।
अद्विवः ॥ १ ॥ सत्तः । होता । नः । ऋत्विगः । तिस्तिरे । वहिः । आनुपक् ।
अयुञ्जन् । प्रातः । अद्वयः ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० ३,४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अं० ४ सू० ४१

इ॒मा ब्र॒ह्मं ब्र॒ह्मवा॒हः क्रि॒यन्त॒ आ ब॒र्हिः सी॒द ।

वी॒हि शूर॑ पु॒रो॒ळाशं॑म् ॥ ३ ॥

रा॒र॒न्धि स॒र्व॒नेषु॑ ण ए॒षु स्तो॒मेषु॑ वृ॒त्रह॑न् ।

उ॒क्थे॒ष्विन्द्र॑ गि॒र्वणः॑ ॥ ४ ॥

म॒तयः॑ सोम॒पासु॑रं रि॒हन्ति॑ श॒र्व॒स॒स्पति॑म् ।

इ॒न्द्रं व॒त्सं न मा॒तरः॑ ॥ ५ ॥ ३ ॥

स म॑न्द॒स्वा अ॒न्ध॒सो रा॒ध॒से त॒न्वा म॒हे ।

न स्तो॒तारं॑ नि॒दे क॑रः ॥ ६ ॥

व॒यमि॑न्द्र त्वा॒यवो॑ ह॒विष्म॑न्तो ज॒राम॑हे ।

उ॒त त्व॑म॒स्मयु॑र्व॒सो ॥ ७ ॥

मा॒रे अ॒स्मद्भि॑ मु॒मुचो॑ हरि॒प्रिया॒र्वाड्या॑हि ।

इ॒न्द्रं स्व॒धावो॑ म॒त्स्वेह॑ ॥ ८ ॥

अ॒र्वाञ्च॑ त्वा सु॒से रथे॑ व॒ह॒तामि॑न्द्र के॒शिना॑ ।

घृ॒त॒स्नं व॒रि॒रा॒सदे॑ ॥ ९ ॥ ४ ॥

इ॒मा । ब्र॒ह्मं । ब्र॒ह्मवा॒हः । क्रि॒यन्ते॑ । आ । ब॒र्हिः । सी॒द । वी॒हि । शूर॑ । पु॒रो॒ळाशं॑
॥ ३ ॥ रा॒र॒न्धि । स॒र्व॒नेषु॑ । नः । ए॒षु । स्तो॒मेषु॑ । वृ॒त्रह॑न् । उ॒क्थे॒षु । इ॒न्द्र । गि॒र्वणः॑
॥ ४ ॥ म॒तयः॑ । सोम॒पा॒सु॒रं । उ॒हं । रि॒हन्ति॑ । श॒र्व॒सः । पति॑ । इ॒न्द्रं । व॒त्सं । न ।
मा॒तरः॑ ॥ ५ ॥ ३ ॥ सः । म॑न्द॒स्व । हि । अ॒न्ध॒सः । रा॒ध॒से । त॒न्वा । म॒हे । न ।
स्तो॒तारं॑ । नि॒दे । क॑रः ॥ ६ ॥ व॒यं । इ॒न्द्र । त्वा॒यवः॑ । ह॒विष्म॑न्तः । ज॒राम॑हे । उ॒त ।
त्वं । अ॒स्मद्भिः॑ । द॒सो॒ हति॑ ॥ ७ ॥ मा । आ॒रे । अ॒स्मद् । वि । मु॒मुचः॑ । हरि॑-
प्रि॒य । अ॒र्वा॒ह । या॒हि । इ॒न्द्रं । स्व॒धा॒वः । म॒त्स्वे॑ । इ॒ह ॥ ८ ॥ अ॒र्वा॒चं । त्वा ।
सु॒से । रथे॑ । व॒ह॒ता॑ । इ॒न्द्र । के॒शिना॑ । घृ॒त॒स्नं॒ हति॑ घृ॒त॒स्नं॒ । ब॒र्हिः । आ॒ग्ने॑ ॥ ९ ॥ ४ ॥

आ च त्वामेता वृषणा वहांतो हरी सखाया सुधुरा स्वङ्गा ।
 धानावदिन्द्रः सर्वनं जुषाणः सखा सख्युः शृणवद्वन्दनानि ॥ ४ ॥
 कुविन्मा गोपां करंसे जनस्य कुविद्राजानं मघवन्नृजीषिन् ।
 कुविन्म ऋषिं पपिवांसं सुतस्य कुविन्मे वस्वो अमृतस्य शिक्षाः ॥ ५ ॥
 आ त्वा बृहन्तो हरयो युजाना अर्वागिन्द्र सधमादो वहन्तु ।
 प्र ये द्विता दिव क्रञ्जन्त्याताः सुसम्मृष्टासो वृषभस्य मूराः ॥ ६ ॥
 इन्द्र पिव वृषधूतस्य वृष्ण आ यं ते श्येन उंशते जभारं ।
 यस्य मदे च्यावयसि प्र कृष्टीर्यस्य मदे अर्प गोत्रा ववर्थं ॥ ७ ॥
 शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजंसातौ ।
 शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानाम् ॥ ८ ॥ ७ ॥

आ । च । त्वां । एता । वृषणा । वहांतः । हरी इति । सखाया । सुधुरा । सुधुराणां ।
 धानाऽवत् । इन्द्रः । सर्वनं । जुषाणः । सखा । सख्युः । शृणवत् । वन्दनानि ॥ ४ ॥
 कुवित् । मा । गोपां । करंसे । जनस्य । कुवित् । राजानं । मघवन् । ऋजीषिन् ।
 कुवित् । मा । ऋषिं । पपिवांसं । सुतस्य । कुवित् । मे । वस्वः । अमृतस्य ।
 शिक्षाः ॥ ५ ॥ आ । त्वा । बृहन्तः । हरयः । युजानाः । अर्वाक् । इन्द्र । सधमादो ।
 वहन्तु । प्र । ये । द्विता । दिवः । क्रञ्जन्ति । आताः । सुसम्मृष्टासः । वृषभस्य ।
 मूराः ॥ ६ ॥ इन्द्र । पिव । वृषधूतस्य । वृष्णः । आ । यं । ते । श्येनः । जभारं ।
 यस्य । मदे । च्यावयसि । प्र । कृष्टीः । यस्य । मदे । अर्प । गोत्रा ।
 ववर्थं ॥ ७ ॥ शुनं । हुवेम । मघवानं । इन्द्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजंसातौ ।
 शृण्वन्तं । मुग्रं । मृतये । समत्सु । घन्तं । वृत्राणि । सञ्जितं । धनानां ॥ ८ ॥ ७ ॥

॥ ४४ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-बृहती ॥

॥ ४४ ॥ अ॒यं ते॑ अ॒स्तु ह॒र्य॒तः सोम॑ आ ह॒रि॒भिः सु॒तः ।
जुषा॑ण इन्द्र॒ ह॒रि॒भिर्न॑ आ ग॒द्या तिष्ठ॑ ह॒रि॒तं रथ॑म् ॥ १ ॥
ह॒र्य॒ष्टुष॑संम॒र्चयः॑ सूर्ये॑ ह॒र्य॒क्ष॒रोच॑यः ।
वि॒द्यांश्चि॒कित्वा॒न्ह॒र्य॒श्व॒वर्ध॑सु इन्द्र॒ विश्वा॑ अ॒भि श्रियः॑ ॥ २ ॥
या॒मिन्द्रो॑ ह॒रि॒धाय॑सं पृथि॒वीं ह॒रि॒वर्ष॑सम् ।
अ॒धाय॑रु॒रितो॑र्भूरि॒ भो॒ज॒नं य॒योर॑न्तर्ह॒रि॒श्चर॑त् ॥ ३ ॥
ज॒ज्ञानो॑ ह॒रि॒तो वृषा॑ विश्व॒मा भा॑ति रोच॒नम् ।
ह॒र्य॒श्वो ह॒रि॒तं धत्त॑ आ॒युध॑मा व॒ज्रं बा॒ढोर्ह॑रि॒म् ॥ ४ ॥
ए॒न्द्रो ह॒र्य॒न्त॒मर्जु॑नं व॒ज्रं शु॒भ्रैर॑भी॒धृत॑म् ।
अ॒पावृ॒णो॒रु॒रि॒भिरा॒द्रि॒भिः सु॒तमु॒द्गा ह॒रि॒भिरा॑जत ॥ ५ ॥ ८ ॥

अ॒यं । ते॑ । अ॒स्तु । ह॒र्य॒तः । सोमः॑ । आ । ह॒रि॒भिः । सु॒तः । जुषा॑णः ।
इन्द्रः॑ । ह॒रि॒भिः । नः॑ । आ । ग॒द्या । आ । तिष्ठ॑ । ह॒रि॒तं । रथ॑म् ॥ १ ॥ ह॒र्य॒न् ।
उ॒ष॒सं । अ॒र्च॒यः । सूर्ये॑ । ह॒र्य॒न् । अ॒रोच॑यः । वि॒द्यान् । चि॒कित्वा॒न् । ह॒रि॒श्व॒श्व॒वर्ध॑से । इन्द्रः॑ । विश्वाः॑ । अ॒भि । श्रियः॑ ॥ २ ॥ या॑ । इन्द्रः॑ । ह॒रि॒धाय॑नं । पृथि॒वीं ।
ह॒रि॒वर्ष॑सं । अ॒धाय॑न् । ह॒रि॒तोः । भू॒रि॒ । भो॒ज॒नं । य॒योः । अ॒न्तः । ह॒रिः॑ ।
च॒र॑त् ॥ ३ ॥ ज॒ज्ञानः॑ । ह॒रि॒तः । वृषा॑ । विश्वं॑ । आ । भा॑ति । रोच॒नं । ह॒रि॒श्व॒श्वः ।
ह॒रि॒तं । ध॒त्ते । आ॒युधं॑ । आ । व॒ज्रं । बा॒ढोः । ह॒रिः॑ ॥ ४ ॥ इन्द्रः॑ । ह॒र्य॒न्त॑ । अ॒र्जु॑नं ।
व॒ज्रं । शु॒भ्रैः । अ॒भि॒रु॒रि॒भिरा॒द्रि॒भिः । अ॒यं । अ॒पावृ॒णो॒त् । ह॒रि॒भिः । अ॒द्रि॒भिः । सु॒तं । उ॒द्गा॑ ।
याः । ह॒रि॒भिः । अ॒ज॒त ॥ ५ ॥ ८ ॥

। ॥ ४५ ॥ ऋषिः-निशामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-ऋषती ॥

॥ ४५ ॥ आ म॒न्द्रैरिन्द्र॑ हरि॑भिर्या॒हि म॒यूर॑रोमभिः ।
 मा त्वा के चि॒त्ति यम॑न्वि॒न पा॒क्षिनोऽति॑ धन्वे॒व ताँ इ॒हि ॥ १ ॥
 वृ॒त्र॒खादो वलं॑रुजः पु॒रां द॒र्मो अ॒पाम॑जः ।
 स्था॒ता रथ॑स्य ह्यो॒रभि॑स्वर इन्द्रो॑ दृ॒ळ्हा चि॑दा॒रुजः ॥ २ ॥
 ग॒म्भी॒राँ उ॒द्धो॑रिव॒ क्रतुं॑ पु॒ण्यसि॑ गा इ॒व ।
 प्र सु॑गो॒पा यव॑सं धे॒नवो॑ यथा इ॒दं कु॑ल्या इ॒वाश॑त ॥ ३ ॥
 आ न॒स्तुजै॑ रयि॒ भरा॑ंशं न प्र॒तिजा॑नते ।
 वृ॒क्षं प॒कं फलं॑म॒ङ्गीव॑ वृ॒नुद्दी॑न्द्रं स॒म्पा॒र॒णं व॒सु ॥ ४ ॥
 स्व॒युरिन्द्र॑ स्व॒राळं॑सि स्मदि॑ष्टिः स्वयं॑शस्तरः ।
 न वा॑वृ॒धान ओज॑सा पु॒रुष्पु॑त॒ भवा॑ नः सु॒श्रव॑स्तमः ॥ ५ ॥ १ ॥

आ । म॒न्द्रैः । इन्द्र॑ । हरि॑भिर्या॒हि । म॒यूर॑रोमभिः । मा । त्वा ।
 चि॒त् । नि । यम॑न् । वि॒ । न । पा॒क्षिनः । अति॑ । धन्वे॒व । ता॒न् । इ॒हि ॥ १ ॥
 वृ॒त्र॒खा॒दः । वलं॑रुजः । पु॒रां । द॒र्मः । अ॒पां । अ॒जः । स्था॒ता । रथ॑स्य । ह्यो॒र॒भि॒स्व॒रे । इन्द्रो॑ । दृ॒ळ्हा । चि॒त् । आ॒रु॒जः ॥ २ ॥ ग॒म्भी॒रा॒न । उ॒द्धो॑रिव॒ । क्र॒तुं॑ । पु॒ण्य॒नि । गाः॒ऽइ॒व । प्र । सु॑गो॒पाः । यव॑सं । धे॒नवः । यथा॑ । इ॒दं॒ । कु॒ल्याः॒ऽइ॒व । आ॒श॒त ॥ ३ ॥ आ । नः । तु॒जै॑ । र॒यि । भ॒रा॑ । वा॑ ।
 प्र॒ति॒जा॒न॒ते । वृ॒क्षं । प॒कं । फलं॑ । अ॒ङ्गी॒ऽइ॒व । वृ॒नु॒द्दि॒ । इन्द्र॑ । स॒म्पा॒र॒णं । व॒सु ॥ ४ ॥
 स्व॒युः । इन्द्र॑ । स्व॒रा॒ळं॑ । अ॒ग्नि । स्म॒दि॒ष्टिः । स्वयं॑शः॒स्तरः । मः । पु॒रु॒ष्पु॒त॒ ।
 ओज॑सा । पु॒रु॒ष्पु॒त॒ । भ॒वा॑ । नः । सु॒श्रव॑स्तमः ॥ ५ ॥ १ ॥

॥ ४६ ॥ ऋषिः—विश्वामित्रः । देवता—इन्द्रः । मन्त्रः—त्रिष्टुप् ॥

॥ ४६ ॥ यु॒ध्मस्य॑ ते वृ॒षभ॑स्य॒ स्वरा॑जं उ॒ग्रस्य॑ यू॒नः स्य॑र्विरस्य॒ घृ॒ष्वेः ।
अ॒जूर्य॑तो व॒ज्रिणो॑ वी॒र्या॑णिन्द्रं श्रु॒तस्य॑ म॒हतो॑ म॒हानि॑ ॥ १ ॥
म॒हाँ अ॑सि म॒हिष॑ वृ॒ष्ण्यै॑भिर्धन॒स्पृष्टु॑ग्रं स॒हमा॑नो अ॒न्यान् ।
ए॒को वि॒श्वस्य॑ भु॒वन्स्य॑ रा॒जा स यो॑धया॒ च क्ष॑यया॒ च ज॑नान् ॥ २ ॥
प्र मा॒त्रा॑भी रिरि॒चे रोच॑मानः प्र दे॒वेभि॑र्वि॒श्वतो॑ अप्र॒तीतः॑ ।
प्र म॒ज्मना॑ दि॒व इन्द्रः॑ पृ॒थिव्याः॑ प्रो॒रोर्म॑हो अ॒न्तरि॑क्षाद॒जीषी॑ ॥ ३ ॥
उ॒रं ग॑भीरं ज॒नुषा॑भ्यु॒ग्रं वि॒श्वव्य॑चसमव॒तं म॑तीनाम् ।
इन्द्रं॑ सोमा॑सः दि॒वि सु॑तासः स॒मुद्रं॑ न स॒वत॑ आ वि॒शन्ति॑ ॥ ४ ॥
यं सोम॑मिन्द्र पृथि॒वीद्या॑वा ग॒र्भे न॑ मा॒ता वि॑भृ॒तस्त्वा॑या ।
तं ते॑ हि॒न्वन्ति॑ त॒मु ते॑ नृ॒जन्त्य॑ध्व॒र्यवो॑ वृ॒षभ॑ पा॒तवा॑ उ ॥ ५ ॥ १० ॥

यु॒ध्मस्य॑ । ते । वृ॒षभ॑स्य । स्व॒राजः॑ । उ॒ग्रस्य॑ । यू॒नः । स्य॑र्विरस्य । घृ॒ष्वेः ।
अ॒जूर्य॑तः । व॒ज्रिणः॑ । वी॒र्या॑णि । इन्द्रं॑ । श्रु॒तस्य॑ । म॒हतः॑ । म॒हानि॑ ॥ १ ॥ म॒हान् ।
अ॒सि । म॒हिष॑ । वृ॒ष्ण्यै॑भिः । धन॒स्पृष्टु॑ । उ॒ग्र । स॒हमा॑नः । अ॒न्यान् । ए॒कः । वि॒श्वस्य॑ ।
भु॒वन्स्य॑ । रा॒जा । सः । यो॑धयः । च । क्ष॑ययः । च । ज॑नान् ॥ २ ॥ प्र । मा॒त्राभिः॑ ।
रि॒रि॒चे । रोच॑मानः । प्र । दे॒वेभिः॑ । वि॒श्वतो॑ । अप्र॒तीतः॑ । प्र । म॒ज्मना॑ । दि॒वः ।
इन्द्रः॑ । पृ॒थिव्याः॑ । प्र । उ॒रोः । म॒तः । अ॒न्तरि॑क्षाद् । ऋ॒जीषी॑ ॥ ३ ॥ उ॒रं । ग॑भीरं ।
ज॒नुषा॑ । अ॒भि । उ॒ग्रं । वि॒श्वव्य॑चसं । अ॒वतं॑ । म॒तीना॑म् । इन्द्रं॑ । सोमा॑सः । प्र॒दि॒वि ।
स॒तासः॑ । स॒मुद्रं॑ । न । स॒वतः॑ । आ । वि॒शन्ति॑ ॥ ४ ॥ यं । सोम॑म् । इन्द्रं॑ । पृथि॒वी॒द्या॒वा । ग॒र्भे । न । मा॒ता । वि॒भृ॒तः॑ । त्वा॑या । तं । ते॑ हि॒न्वन्ति॑ । तं । उ॒न्ति॑ । ते॑ ।
म॒ज्मन्ति॑ । ध्व॒र्यवः॑ । वृ॒षभ॑ । पा॒तवः॑ । उ॒न्ति॑ ॥ ५ ॥ १० ॥

॥ ४७ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४७ ॥ म॒रु॒त्वाँ इन्द्र॑ वृ॒षभो॑ र॒णाय॑ पि॒वा सोम॑मनु॒ष्वधं॑ म॒दाय॑ ।
 आ सि॒ञ्च॒स्व ज॒ठरे॑ म॒ध्वं ऊ॒र्मि त्वं॑ रा॒जासि॑ प्र॒दिवः॑ सु॒तानां॑ ॥ १ ॥
 स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः॑ सोमं॑ पि॒व वृ॒त्रहा॑ शू॒रं वि॒द्वान् ।
 ज॒हि शत्रूँ॑रप॒ मृधो॑ नुद॒स्वाथाभ॑यं कृ॒णुहि॑ वि॒श्वतो॑ नः ॥ २ ॥
 उ॒त क्र॒तुभिर्क्र॑तु॒पाः पा॒हि सोम॑मिन्द्रं दे॒वेभिः॑ स॒खिभिः॑ सु॒तं नः॑ ।
 याँ आभ॑जो म॒रुतो॑ ये त्वान्व॒हन्वृ॒त्रम॑द॒धुस्तु॑भ्य॒मोजः॑ ॥ ३ ॥
 ये त्वा॑हि॒हृत्ये॑ म॒घव॑न्न॒वर्ध॑न्ये शा॒म्बरे॑ ह॒रिवो॑ ये ग॒र्विष्टौ॑ ।
 ये त्वा॑ नू॒नमे॑नु॒मद॑न्ति वि॒प्राः पि॒वेन्द्र॒ सोमं॑ स॒गणो॑ म॒रुद्भिः॑ ॥ ४ ॥
 म॒रुत्वं॑न्तं वृ॒षभं॑ वा॒वृ॒धान॑म॒क॒चारि॑ दि॒व्यं शा॒समिन्द्र॑म् ।
 वि॒श्वासा॑ह॒मव॑मे नू॒तना॑पो॒ग्रं स॒होदा॑मि॒ह तं हु॑वेम ॥ ५ ॥ ११ ॥

म॒रु॒त्वाँ । इन्द्र॑ । वृ॒षभः॑ । र॒णाय॑ । पि॒व । सोमं॑ । अ॒नु॒ऽस्व॒धं । म॒दाय॑ । आ ।
 सि॒ञ्च॒स्व । ज॒ठरे॑ । म॒ध्वः । ऊ॒र्मि । त्वं । रा॒जा । अ॒सि । प्र॒दिवः॑ । सु॒तानां॑ ॥ १ ॥
 स॒जोषाः॑ । इन्द्र॑ । स॒गणः॑ । म॒रुत्॒ऽभिः॑ । सोमं॑ । पि॒व । वृ॒त्र॒हा । शू॒र । वि॒द्वान् ।
 ज॒हि । शत्रूँ॑ । अ॒प । मृ॒धः । नु॒द॒स्व । अ॒य । अ॒भ॒यं । कृ॒णु॒हि । वि॒श्वतो॑ ।
 ॥ २ ॥ उ॒त । क्र॒तु॒ऽभिः॑ । क्र॒तु॒ऽपाः॑ । पा॒हि । सोमं॑ । इन्द्र॑ । दे॒वेभिः॑ । स॒खि॒ऽभिः॑ ।
 सु॒तं । नः॑ । या॒न । आ । अ॒भ॒जः । म॒रु॒तः । ये । त्वा॑ । अ॒नु॒ । अ॒ह॒न् । वृ॒त्रं ।
 अ॒द॒धुः । तु॒भ्ये॑ । अ॒ोजः॑ ॥ ३ ॥ ये । त्वा॑ । अ॒हि॒ऽहृत्ये॑ । म॒घ॒ऽव॒न् । अ॒व॒र्ध॒न् । वे॑ ।
 शा॒म्बरे॑ । द॒न्वि॒ऽवः॑ । ये । गो॒ऽऽष्टौ॑ । ये । त्वा॑ । नू॒नं । अ॒नु॒ऽम॒द॑न्ति । वि॒प्राः । पि॒व ।
 इन्द्र॑ । सोमं॑ । स॒ग॒णः । म॒रु॒त्॒ऽभिः॑ ॥ ४ ॥ म॒रु॒त्वं॑न्तं । वृ॒ष॒भं । वा॒वृ॒धा॒नं । अ॒क॒ऽव॒ऽचा॒रि॑ ।
 दि॒व्यं । शा॒स॒मं । इन्द्र॑ । वि॒श्वा॒ऽस॒ह॑ । अ॒व॒मे । नू॒त॒ना॒व । पो॒ग्रं । स॒हो॒दा॑मि॒ह । तं । हु॑वे॒म ॥ ५ ॥ ११ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० १२] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० ४८

॥ ४८ ॥ ऋषि-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४८ ॥ स॒द्यो हं जा॒तो वृ॒षभः॑ क॒नीनः॑ प्रभ॑र्तुमावदन्ध॑सः सु॒तस्य॑ ।
 सा॒धोः पि॒व प्र॒तिका॑मं यथा॑ ते रसा॑शिरः प्रथ॑मं सो॒म्यस्य॑ ॥ १ ॥
 य॒ज्ञाय॑धास्तद॒हर॑स्य का॒मेऽंशो॑ पी॒यूष॑मपि॒वो गि॒रि॒ण्ठाम् ।
 तं ते॑ मा॒ता परि॒ योषा॑ जनि॑त्री म॒हः पि॒तुर्द॑म आ॒सिञ्च॑दग्ने॑ ॥ २ ॥
 उप॑स्थाय मा॒तर॑मन्न॒मैष्ट ति॒ग्मम॑पश्य॒दभि॑ सोम॒मूषः॑ ।
 प्र॒याव॑यन्नचर॒दृत्सो॑ अ॒न्यान्म॒हानि॑ च॒क्रे पु॒रुध॑प्र॒तीकः॑ ॥ ३ ॥
 उ॒ग्रस्तु॑रा॒पाळ॑भिभू॒त्यो जा॑ यथाव॒शं तन्वं॑ च॒क्र ए॒षः ।
 त्व॒ष्टार॑मिन्द्रो॒ जनु॑षा॒भिभू॑या॒मुण्या॑ सोम॑मपिब॒च्चमृ॑षु ॥ ४ ॥
 शु॒नं हु॒वेम॑ म॒घवा॑नमिन्द्रं॒मस्मि॑न्भरे॒ नृत॑मं वाज॑सातौ ।
 शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॒तय॑ स॒मत्सु॑ घन॒न्तं वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जित॑ ध॒नाना॑म् ॥ ५ ॥ १२ ॥

स॒द्यः । १ । जा॒तः । वृ॒षभः । क॒नीनः । प्रभ॑र्तु । आ॒वत् । अ॒ंधसः । सु॒तस्य॑ ।
 सा॒धोः । पि॒व । प्र॒ति॒ष्वा॒मं । यथा॑ । ते । रस॑ऽआशिरः । प्रथ॑मं । सो॒म्यस्य॑ ॥ १ ॥
 यत् । जा॒य॒धाः । तत् । अरः । अ॒स्य । का॒मे । अं॒शोः । पी॒यूषं । अपि॒वः ।
 गि॒रि॒ऽर॒थां । तं । ते । मा॒ता । परि॑ । योषा॑ । जनि॑त्री । म॒हः । पि॒तुः । द॒मं । आ॑ ।
 अ॒सि॒च॒त् । अग्ने॑ ॥ २ ॥ उप॑स्थाय । मा॒तरं॑ । अ॒भै । ऐ॒ष्ट । ति॒ग्मं । अ॒प॒श्य॒त् ।
 अ॒भि । सोम॑ । उ॒षः । प्र॒ऽय॒व॒यन् । अ॒च॒र॒त् । दृ॒त्सुः । अ॒न्यान् । म॒हानि॑ । च॒क्र ।
 पु॒रु॒ध॒ऽप्र॒ती॒कः ॥ ३ ॥ उ॒ग्रः । तु॒रा॒पा॒ट् । अ॒भिभू॑ति॒ऽओ॒जाः । यथा॑व॒शं । तन्वं॑ ।
 ए॒षः । त्व॒ष्टारं॑ । इन्द्रः । जनु॑षा॒ । अ॒भिभू॑षं । आ॒मु॒ण्यं । सोम॑ । अ॒पि॒व ।
 च॒मृ॒षु ॥ ४ ॥ शु॒नं । हु॒वेम॑ । म॒घवा॑नं । इन्द्रं । अ॒स्मिन् । भरे॑ । नृ॒त॒मं । वाज॑ऽसातौ ।
 शृ॒ण्वन्त॑ । उ॒ग्रं । उ॒त॒य॑ । स॒मत्सु॑ । घन॒न्तं । वृ॒त्राणि॑ । स॒ञ्जित॑ । ध॒नाना॑म् ॥ ५ ॥ १२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० १३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० ४

॥ ४९ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्र । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥४९॥ शंसो महामिन्द्रं यस्मिन्विश्व आ कृष्टयः सोमपाः काममव्यन् ।
यं सुकृतुं धिषणे विश्वतष्टं घनं वृत्राणां जनयन्त देवाः ॥ १ ॥
यं नु नकिः पृतनासु स्वराजं द्विता तरति नृत्यं हरिष्ठाम् ।
इनतमः सत्वेभिर्यो हं शूषैः पृथुजया अमिनादापुर्दस्योः ॥ २ ॥
सहावा पृतसु तरणिर्नार्वा व्यानशी रोदसी मेहनावान् ।
भगो न कारे हव्यो मनीनां पितेव चारुः सुहवो वयोधाः ॥ ३ ॥
धर्ता दिवो रजसस्पृष्ट ऊर्ध्वो रथो न वायुर्वसुभिर्नियुत्वान् ।
क्षपां वस्ता जनिता सूर्यस्य विभक्ता भागं धिषणेव वाजम् ॥ ४ ॥
शुनं हवेम मयवान्मिन्द्रमस्मिन्भरे नृत्यं वाजसातो ।
ष्टुष्टवन्तमुग्रमृतये समत्सु घनन्तं वृत्राणि सञ्चितं घनानाम् ॥ ५ ॥ १३ ॥

शंस । महो । इन्द्रं । यस्मिन् । विश्वोः । आ । कृष्टयः । सोमपाः । कामो
अव्यन् । यं । सुकृतुं । धिषणे इति । विश्वतष्टं । घनं । वृत्राणां । जनयन्
देवाः ॥ १ ॥ यं । नु । नकिः । पृतनासु । स्वराजं । द्विता । तरति । नृत्यं
हरिष्ठाम् । इनतमः । सत्वेभिर्योः । यः । ह । शूषैः । पृथुजयाः । अमिना
आपुः । दस्योः ॥ २ ॥ सहवा । पृतसु । तरणिः । न । अर्वा । विद्वान्नि
रोदसी इति । मेहनावान् । भगोः । न । कारे । हव्यः । मनीनां । पितेव
चारुः । सुहवः । वयोधाः ॥ ३ ॥ धर्ता । दिवः । रजसः । स्पृष्टः । ऊर्ध्वः । रथः । न ।
वायुः । वसुभिः । नियुत्वान् । क्षपां । वस्ता । जनिता । सूर्यस्य । विभक्ता
भागं । धिषणेव । वाजं ॥ ४ ॥ शुनं । हवेम । मयवान् । मिन्द्रमस्मिन्
भरे । नृत्यं । वाजसातो । शृण्वन्तं । उग्रं । मृतये । समत्सु । घनं । वृत्राणां
सञ्चितं । घनानाम् ॥ ५ ॥ १३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० १४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० ५०

॥ ५० ॥ ऋषिः-विश्वामित्र । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५० ॥ इन्द्रः स्वाहां पिवतु यस्य सोमं आगत्या तुम्रो वृषभो मस्तवान् ।

ओरुव्यचाः पृणतामेभिरन्नैरास्य हविस्तन्वः काममृध्याः ॥ १ ॥

आ ते सपर्यु जवसे युनज्जि ययोरनुं प्रदिवः श्रुष्टिमावः ।

इह त्वा धेयुर्हरयः सुशिप्र पिवा त्वस्य सुपुतस्य चारोः ॥ २ ॥

गोभिर्मिमिक्षुं दधिरे सुपारमिन्द्रं ज्यैष्ठ्याय धार्यसे गृणानाः ।

मदानः सोमं पपिवां क्रंजीपिन्तसमस्मभ्यं पुरुषा ना इपथ ॥ ३ ॥

हमं कामं मन्दया गोभिरश्वैश्चन्द्रवता राधस्ता पप्रथश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ ४ ॥

इन्द्रः । स्वाहा । पिवतु । यस्य । सोमः । आगत्य । तुम्रो । वृषभः ।
मस्तवान् । आ । ओरुव्यचाः । पृणतां । एभिः । अन्नैः । आ । अस्य । हविः ।
तन्वः । कामं । मृध्याः ॥ १ ॥ आ । ते । सपर्यु इति । जवसे । युनज्जि । ययोः ।
अनुं । प्रदिवः । श्रुष्टि । मावः । इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुशिप्र । पिवा ।
तु । अस्य । सुपुतस्य । चारोः ॥ २ ॥ गोभिः । मिमिक्षुं । दधिरे । गृणान् ।
इन्द्रं । ज्यैष्ठ्याय । धार्यसे । गृणानाः । मदानः । सोमं । पपिवात् । क्रंजीपिन् ।
सं । अस्तमभ्यं । पुरुषा । नाः । इपथ ॥ ३ ॥ हमं । कामं । मन्दया । गोभिः । अश्वैः ।
चन्द्रवता । राधस्ता । पप्रथः । च । कुशिकासो । अक्रन् ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० १४, १५] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० :

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजंसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि सज्जितं धनानाम् ॥ ५ ॥ १४ ॥

॥ ५१ ॥ ऋषि-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५१ ॥ च॒र्षणी॒धृतं॑ म॒घवा॑नमु॒क्थ्यं॑ इ॒न्द्रं गि॒रौ बृ॒हती॑रभ्य॒नूप॑त ।

वा॒वृ॒धा॒नं पु॒रु॒हूतं॑ सु॒वृ॒क्तिभि॑रम॒र्त्यं ज॒र॒माणं॑ दि॒वेदि॑वे ॥ १ ॥

श॒त॒क्र॒तुम॑र्ण॒वं शा॒कि॒नं न॒रं गि॒रौ म॒ इन्द्र॑मु॒प॒ यन्ति॑ वि॒श्वतः॑ ।

वा॒ज॒स॒निं पू॒भिदं॑ तू॒णिम॑प्सु॒रं धा॒मसा॑चम॒भिषा॑चं स्व॒र्विद॑म् ॥ २ ॥

आ॒क॒रे व॒सोर्ज॑रि॒ता प॑न॒स्थते॑ऽने॒हसः॑ स्तु॒भ इन्द्रो॑ दु॒वस्य॑ति ।

वि॒वस्व॑तः स॒द॒न आ॒ हि पि॑प्रि॒ये स॒त्रासा॑हम॒भिमा॑ति॒हनं॑ स्तु॒हि ॥ ३ ॥

शुनं । हुवेम । मघवानं । इन्द्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजंसातौ । शृण्वन्तं । उग्रं । मूतये । समत्सु । घ्नन्तं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥ ५ ॥

च॒र्षणि॑धृतं । म॒घवा॑नं । उ॒क्थ्यं । इ॒न्द्रं । गि॒रः । बृ॒हतीः । अ॒भि । अ॒न॒वृ॒धा॒नं । पु॒रु॒हूतं॑ । सु॒वृ॒क्तिऽभिः॑ । अ॒म॒र्त्यं । ज॒र॒माणं॑ । दि॒वेऽदि॑वे ॥
श॒त॒क्र॒तुं । अ॒र्ण॒वं । शा॒कि॒नं । न॒रं । गि॒रः । मे । इ॒न्द्रं । उ॒प॒ । य॒न्ति॑ । वि॒श्व॒वा॒ज॒स॒निं । पू॒भिदं॑ । तू॒णि । अ॒प्सु॒रं । धा॒मसा॑चं । अ॒भिषा॑चं । स्व॒र्विद॑म् ॥
आ॒क॒रे । व॒सोः । ज॒रि॒ता । प॑न॒म्यते॑ । अ॒ने॒हसः॑ । स्तु॒भः । इन्द्रो॑ । दु॒वस्य॑ति ।
वि॒वस्व॑तः । स॒द॒ने । आ॒ । हि । पि॑प्रि॒ये । स॒त्रासा॑हं । अ॒भिमा॑ति॒हनं॑ । स्तु॒हि ॥

णाम् त्वा नृतमं गीभिर्बुधैरभि प्र वीरमर्चता सवार्धः ।

सहसे पुरुमायो जिहीते नमो अस्य प्रदिव एक ईशे ॥ ४ ॥

वीरस्य निष्बुधो मर्त्येषु पुरु बर्हनि पृथिवी बिभर्ति ।

द्राय घाव ओषधीरुतापो रयि रक्षन्ति जीरयो वनानि ॥ ५ ॥ १५ ॥

भ्यं ब्रह्माणि गिरं इन्द्र तुभ्यं सत्रा दधिरे हरिवो जुषस्व ।

ध्यापिरवसो नूतनस्य सखे वसो जरितृभ्यो वयो धाः ॥ ६ ॥

न मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शार्याते अपिबः सुतस्य ।

व प्रणीती तव शूर शर्मन्ना विवासन्ति कवयः सुयज्ञाः ॥ ७ ॥

॥ ४ ॥ इति । त्वा । नृतमं । गीऽभिः । उग्रैः । अभि । प्र । वीरं । अर्चत ।
वार्धः । सं । सहसे । पुरुऽमायः । जिहीते । नमः । अस्य । प्रदिवः । एकः ।
॥ ४ ॥ पूर्वीः । अस्य । निऽसिधः । मर्त्येषु । पुरु । बर्हनि । पृथिवी ।
भर्ति । द्राय । घावः । ओषधीः । उत । आपः । रयि । रक्षन्ति । जीरयः ।
नानि ॥ ५ ॥ १५ ॥ तुभ्यं । ब्रह्माणि । गिरः । इन्द्र । तुभ्यं । सत्रा । दधिरे ।
उदः । जुषस्व । बोधि । आपिः । अवसः । नूतनस्य । सखे । वसो नति ।
रितृभ्यः । वयः । धाः ॥ ६ ॥ इन्द्र । मरुत्वः । इह । पाहि । सोमं । यथा ।
र्याते । अपिबः । सुतस्य । तव । प्रणीती । तव । शूर । शर्मन् । ना । विवासन्ति ।
वयः । सुयज्ञाः ॥ ७ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० १६] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ व० ५]

स वाव॒शान॒ इह॒ पा॒हि॒ सोमं॒ म॒रुद्भि॒रिन्द्र॒ साखि॑भिः सु॒तं नः॑ ।

जा॒तं य॒त्वा परि॑ दे॒वा अभू॑पन्म॒हे भ॒राय॑ पु॒रु॒हू॒त वि॒श्वे ॥ ८ ॥

अ॒प्त॒र्यै म॒रुत॑ आ॒पिरे॒पोऽम॑न्द॒न्निन्द्र॒मनु॑ दाति॒वाराः॑ ।

तेभिः॑ सा॒कं पि॒वतु॑ वृ॒त्र॒खा॒दः सु॒तं सोमं॑ दा॒शु॒षः स्वे स॒ध॒स्ये ॥ ९ ॥

इ॒दं ह्य॒न्वो॒जसा॑ सु॒तं रा॑धानां प॒ते । पि॒वा त्व॑स्य गि॒र्वणः॑ ॥ १० ॥

यस्ते॒ अनु॑ स्व॒धाम॑स॒त्सु॒ते नि य॑च्छ त॒न्वम् । स त्वा॑ मम॒तु सो॒म्यम् ॥ ११ ॥

प्र ते॑ अ॒श्रोतु॑ कु॒क्ष्योः मेन्द्र॒ ब्रह्म॑णा शि॒रः । प्र वा॒हू शू॒र रा॒वसे ॥ १२ ॥ १३ ॥

सः । वा॒व॒शानः॑ । इ॒ह । पा॒हि॒ । सोमं॑ । म॒रु॒त॒भिः । इ॒न्द्र । सा॒खि॑भिः । सु॒तं । नः॑ ।

जा॒तं । यत् । त्वा । परि॑ । दे॒वाः । अभू॑पन् । म॒हे । भ॒राय॑ । पु॒रु॒हू॒त । वि॒श्वे ॥ ८ ॥

अ॒प्त॒र्यै । म॒रु॒तः । आ॒पिः । ए॒षः । अ॒म॑न्दन् । इ॒न्द्र । अनु॑ । दाति॒वाराः॑ । तेभिः॑ ।

सा॒कं । पि॒वतु॑ । वृ॒त्र॒खा॒दः । सु॒तं । सोमं॑ । दा॒शु॒षः । स्वे । स॒ध॒स्ये ॥ ९ ॥ इ॒दं ।

। । अनु॑ । ओ॒जसा॑ । सु॒तं । रा॑धानां । प॒ते । पि॒वा । त्व॑ । अ॒स्य । गि॒र्वणः॑ ॥ १० ॥

यः । ते॑ । अनु॑ । स्व॒धां । अ॒म॑न् । सु॒ते । नि । य॑च्छ । त॒न्वम् । सः । त्वा॑ । मम॒तु ।

सो॒म्यम् ॥ ११ ॥ प्र । ते॑ अ॒श्रोतु॑ । कु॒क्ष्योः । प्र । इ॒न्द्र । ब्रह्म॑णा । शि॒रः । प्र ।

वा॒हू म॑नि । शू॒र । रा॒वसे ॥ १२ ॥ १३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० १७, १८] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० ५२

॥ ५२ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५२ ॥ धा॒ताव॑न्तं॒ कर॑भि॒णाम॑पू॒र्वन्तमु॑वि॒धन॑म् । इन्द्र॑ प्रा॒तर्जु॑षस्व नः॥१॥

पु॒रो॒ळाशं॑ प॒च॒त्यं जु॒षस्वेन्द्रा॑ गु॒रस्व॑ च । तुभ्यं॑ ह॒व्यानि॑ सि॒स्रते ॥ २ ॥

पु॒रो॒ळाशं॑ च नो॒ घसो॑ जोष॒यासे॒ गिर॑श्च नः । व॒धु॒युरि॑व॒ योष॑णाम् ॥ ३ ॥

पु॒रो॒ळाशं॑ स॒नश्नु॑त प्रा॒तःसा॒वे जु॑षस्व नः । इन्द्र॑ क॒तुहि॑ तै वृ॒हन् ॥ ४ ॥

मा॒ध्य॒न्दि॒नस्य॑ स॒र्व॒नस्य॑ धा॒नाः पु॒रो॒ळाश॑मिन्द्र॒ कृष्वे॒ह चा॑रुम् ।

प्र॒ यस्त॑तो॒ता ज॑रि॒ता तू॒र्य॑थो वृ॒षाय॑माण॒ उप॑ गी॒र्भिरी॑द्वे ॥ ५ ॥ १७ ॥

तृ॒तीये॑ धा॒नाः स॒र्व॒ने पु॒रु॒ष्टुन॑ पु॒रो॒ळाश॑माहु॑तं मा॒मह॑स्व नः ।

न॒भृ॒सन्तं॑ वा॒ज॒वन्तं॑ त्वा॒ दा॒वे प्र॑य॒रवन्त॑ उप॒ शि॒श्रेम॑ धी॒तिभिः॑ ॥ ६ ॥

धा॒नाऽव॑न्तं । कर॑भि॒णाम॑ । अ॒पू॒र्व॑न्तं । उ॒वि॒ध॒नम् । इन्द्र॑ । प्रा॒तः । जु॒ष॒स्व ।
नः ॥ १ ॥ पु॒रो॒ळाशं॑ । प॒च॒त्यं । जु॒ष॒स्व । इन्द्र॑ । आ । गु॒र॒स्व । च । तुभ्यं॑ ।
ह॒व्यानि॑ । सि॒स्र॒ते ॥ २ ॥ पु॒रो॒ळाशं॑ । च । नः । घ॒सः । जो॒ष॒या॒से । गिरः॑ । च ।
नः । व॒धु॒युऽरि॑व । योष॑णां ॥ ३ ॥ पु॒रो॒ळाशं॑ । स॒न॑ऽश्नु॒त । प्रा॒तः॑ऽसा॒वे । जु॒ष॒स्व ।
नः । इन्द्र॑ । क॒तुः । हि । ते । वृ॒ह॒न् ॥ ४ ॥ मा॒ध्य॒न्दि॒नस्य॑ । स॒र्व॒नस्य॑ । धा॒नाः ।

अह० ३ अध्या० ३ व० १८, १९] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ व० १८]

पूषण्वते ते चकृमा करम्भं हरिवते हर्यश्वाय धानाः ।

अपूपमहि सर्गणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७ ॥

प्रति धाना भरत तूयमस्मै पुरोळाशं वीरतमाय नृणाम् ।

दिवेदिवे सदृशीरिन्द्र तुभ्यं वर्धन्तु त्वा सोमपेयाय धृष्णो ॥ ८ ॥ १८ ॥

॥ ५३ ॥ ऋषि-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५३ ॥ इन्द्रापर्वता बृहता रथेन वामोरिष आ वहतं सुवीराः ।

वीतं हव्यान्यध्वरेषु देवा वर्धेथां गीभिरिळ्या मदन्ता ॥ १ ॥

तिष्ठा सु कं मयवन्मा परा गाः सोमस्य नु त्वा सुधृतस्य यक्षि ।

पितुर्न पुत्रः सिचमा रंभे त इन्द्र स्वादिष्टया गिरा शचीवः ॥ २ ॥

पूषण्वते । ते । चकृम । करंभं । हरिष्वते । हरिष्वश्वाय । धानाः । अपूपं । अहिः ।

सर्गणः । मरुद्भिः । सोमं । पिब । वृत्रहा । शूर । विद्वान् ॥ ७ ॥ प्रति ।

धानाः । भरत । तूयं । अस्मै । पुरोळाशं । वीरतमाय । नृणां । दिवेदिवे ।

सदृशीः । इन्द्र । तुभ्यं । वर्धन्तु । त्वा । सोमपेयाय । धृष्णो इति ॥ ८ ॥ १८ ॥

इन्द्रापर्वता । बृहता । रथेन । वामीः । इषः । आ । वहतं । सुवीराः । वीरः ।

हव्यानि । अध्वरेषु । देवा । वर्धेथां । गीःभिः । इळ्या । मदन्ता ॥ १ ॥ तिष्ठ ।

सु । कं । मयवन् । मा । परा । गाः । सोमस्य । नु । त्वा । सुधृतस्य । यक्षि ।

पितुः । न । पुत्रः । सिचं । आ । रंभे । ते । इन्द्र । स्वादिष्टया । गिरा । शचीवः ॥ २ ॥

शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहीन्द्राय वाहः कृणवाय जुष्टम् ।

एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदाथा च भृद्वथमिन्द्राय शस्तम् ॥ ३ ॥

जायेदस्तं मघवन्त्सेदु योनिस्तदित्त्वा युक्ता हरयो वहन्तु ।

यदा कदा च सुनवाम सोममग्निष्ठा दृतो धन्वात्यच्छं ॥ ४ ॥

परां पाहि मघवन्ता च पाहीन्द्र आतरुभयत्रां ते अर्थम् ।

यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥ ५ ॥ १९ ॥

अपाः सोममस्तमिन्द्र प्र पाहि कल्पाणीर्जाया सुरणं गृहे तं ।

यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत् ॥ ६ ॥

शंसाव । अध्वर्यो इति । प्रति । मे । गृणीहि । इन्द्राय । वाहः । कृणवाय । जुष्टं । आ । इदं ।
 बर्हिः । यजमानस्य । सीद । अर्थं । च । भृद्व । वथं । इन्द्राय । शस्तं ॥ ३ ॥
 जाया । इत् । अस्तं । मघवन् । सा । इत् । जं इति । योनिः । तत् । इत् । त्वा ।
 युक्ताः । हरयः । वहन्तु । यदा । कदा । च । सुनवाम । सोमं । अग्निः । स्वा ।
 दृतः । धन्वाति । अच्छं ॥ ४ ॥ परां । पाहि । मघवन् । आ । च । पाहि । इष्टं ।
 आतः । उभयत्र । ते । अर्थं । ग० । रथस्य । वृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं ।
 वाजिनः । रासभस्य ॥ ५ ॥ १९ ॥ अपाः । सोमं । अस्तं । इष्टं । प्र । पाहि ।
 कल्पाणीः । जाया । सुरणं । गृहे । तं । यत्रं । रथस्य । वृहतः । निऽधानं ।
 विऽमोचनं । वाजिनः । दक्षिणावत् ॥ ६ ॥

भट्ट० ३ अध्या० ३ व० २०] ऋग्वेदः [गण० ३ अनु० ४ सू० ५३

इ॒मे भो॒जा अङ्गि॑रसो॒ विरू॑पा दि॒वस्पु॒त्रासो॒ अमृ॑रस्य वी॒राः ।

वि॒श्वामि॑त्राय॒ दद॑तो म॒घानि॑ सहस्र॒सावे॒ प्र ति॑रन्त॒ आयुः॑ ॥ ७ ॥

रूपं॑रूपं म॒घवा॑ वोभवीति मा॒याः कृ॑ण्वानस्तन्वं॑परि॒ स्वान् ।

त्रिर्य॑द्वि॒वः परि॑ सु॒हूर्त॑जागात्स्वैर्मन्त्रैरन्तु॒पा कृ॒तावा॑ ॥ ८ ॥

महाँ॑ ऋषि॑र्दे॒वजा॑ दे॒वजू॒तोऽक्ष॑त॒भ्नात्सि॒न्धुम॑र्ण॒वं नृ॒चक्षाः॑ ।

वि॒श्वामि॑त्रो यद॒वह॑त्सु॒दास॒मप्रि॑यायत कु॒शिके॑भि॒रिन्द्रः॑ ॥ ९ ॥

हंसा॑ इ॒व कृ॑णुथ॒ इलोक॑मद्रि॒भिर्म॑दन्तो गी॒र्भिर॑ध्वरे सु॒ते सचा॑ ।

दे॒वेभि॑र्वि॒प्रा ऋ॒पयो॑ नृचक्ष॒सो वि पि॑ब॒भ्यं कु॒शिकाः॑ सो॒म्यं मधु॑ ॥ १० ॥ २० ॥

इ॒मे । भो॒जाः । अङ्गि॑रसः । वि॒रू॒पाः । दि॒वः । पु॒त्रासः॑ । अमृ॑रस्य । वी॒राः ।

वि॒श्वामि॑त्राय । दद॑तः । म॒घानि॑ । सह॒स्र॒सा॒वे । प्र । ति॑रन्ते । आयुः॑ ॥ ७ ॥

रूपं॑रूपं । म॒घवा॑ । वो॒भवी॑ति । मा॒याः । कृ॑ण्वानः । तन्वं॑ । परि॑ । स्वा॑ । निः ।

यत॑ । दि॒वः । परि॑ । सु॒हूर्त॑ । आ । अगा॑त् । स्वैः । मन्त्रैः॑ । अन्तु॒पाः ।

॒वा ॥ ८ ॥ म॒घान् । ऋ॒षिः । दे॒व॒जाः । दे॒वजू॒तः । अक्ष॑त॒भ्नात् । निः ।

अ॒र्ण॒वं । नृ॒चक्षाः॑ । वि॒श्वामि॑त्रः । यत् । अ॒वह॑त् । सु॒दामे॑ । अ॒प्रि॒याय॑त ।

कु॒शिके॑भिः । इन्द्रः॑ ॥ ९ ॥ हंसाः॑ इ॒व । कृ॑णुथ॒ श्लोकैः॑ । अ॒द्रि॒भिः । म॒दन्ताः॑ ।

गी॒र्भिर॑ध्वरे । सु॒ते । सचा॑ । दे॒वेभिः॑ । वि॒प्राः । ऋ॒पयः॑ । नृ॒चक्षा॑मः । निः ।

पि॒ब॒भ्यं । कु॒शिकाः॑ । सो॒म्यं । मधु॑ ॥ १० ॥ २० ॥

[६० ३ अध्या० ३ व० २१] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० ५३]

उ॒प॒ प्रेतं॑ कृ॒शिका॑श्चे॒तय॑ध्व॒सश्चै॑ रा॒ये ऽ मु॑ञ्चता सु॒दासः॑ ।

राजा॑ वृ॒त्रं ज॑ङ्घन॒त्प्राग॑पा॒गुद॑ग॒था य॑जाते॒ वर॑ आ दृ॒धि॒न्याः ॥ ११ ॥

य इ॒मे रोद॑सी उ॒मे अ॒हमिन्द्र॑मनु॒ष्टब्ध॑म् ।

वि॒श्वामि॑त्रस्य रक्षति॒ ब्रह्मे॑दं भा॒रतं॑ ज॒नम् ॥ १२ ॥

वि॒श्वामि॑त्रा अ॒रास॑त॒ ब्रह्मे॑ना॒य व॒ज्रिणे॑ ।

क॒र॒दि॒न्नः सु॒राध॑सः ॥ १३ ॥

किं ते॑ कृ॒ण्वन्ति॒ की॒क॒टेषु॑ गा॒यो ना॒शि॒रं दु॒ष्टे न त॑प॒न्ति घ॒र्म ।

आ नो॑ भ॒र प्र॑म॒गन्द॑स्य वे॒दो नै॒चाशा॑खं त्व॒वन्न॑न्ध॒या नः ॥ १४ ॥

स॒स॒र्प॒रीर॑म॒न्ति वा॒य॑मा॒ना वृ॒ह॒न्नि॑मा॒य ज॒मद॑ग्नि॒दत्ता॑ ।

आ सूर्य॑स्य वृ॒हि॒ता त॑तान॒ श्रवो॑ दे॒वेष्द॑मृ॒तम॑जु॒र्यम् ॥ १५ ॥ २१ ॥

एष । प्र । सू॒त । कृ॒शिकाः । चे॒तय॑ध्वं । अ॒ध्वं । रा॒दे । प्र । मु॑ञ्च॒त । सु॒दामः॑ ।
राजा॑ । वृ॒त्रं । ज॑ङ्घ॒नत् । प्रा॒गु । अपा॑क् । उद॑क् । अ॒ध्वं । य॑जा॒ते । वर॑ । आ ।
दृ॒धि॒न्याः ॥ ११ ॥ यः । इ॒मे इति॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒मे इति॑ । अ॒हं । इन्द्रं॑ ।

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० २२ । ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ४ म० ५]

ससर्परीरं भरत्तूर्यमेभ्योऽधि श्रवः पाञ्चजन्यासु कृष्टिषु ।

सा पक्ष्यान् नव्यमायुर्दधाना नां मे पलस्तिजमदग्र्यो ददुः ॥ १६ ॥

स्थिरौ गावौ भवतां वीळुरक्षो मेषा वि वर्हि मा युगं वि शारि ।

इन्द्रः पातल्ये ददतां शरीतो ररिष्टनेमे अभि नः सचस्व ॥ १७ ॥

वलं घेहि तनृषु नो बलमिन्द्रानलुत्सु नः ।

बलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि बलदा असिं ॥ १८ ॥

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमोजौ घेहि स्पन्दने शिशपायाम् ।

अक्षं वीळो वीळित वीळयस्व मा यामादस्मादयं जीहिपो नः ॥ १९ ॥

अयमस्मान्वनस्पतिर्मा च हा मा च रीरिषत् ।

स्वस्त्या गृहेभ्य आबसा आ विमोचनात् ॥ २० ॥ २२ ॥

ससर्परीः । भरत् । तूर्यं । एभ्यः । अधि । श्रवः । पाञ्चजन्यासु । कृष्टिषु । सा
पक्ष्या । नव्यं । आयुः । दधाना । नां । मे । पलस्तिजमदग्र्यः । ददुः ॥ १६ ॥
स्थिरौ । गावौ । भवतां । वीळुः । अक्षः । मा । ईपा । वि । वर्हि । मा । युगं
वि । शारि । इन्द्रः । पातल्ये इति । ददतां । शरीतोः । अरिष्टनेमे । अभि । नः
सचस्व ॥ १७ ॥ वलं । घेहि । तनृषु । नः । बलं । इन्द्र । अनलुत्सु । नः । वरु
तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वं । हि । बलदाः । अभिं ॥ १८ ॥ अभि
व्ययस्व । खदिरस्य । सारं । ओजः । घेहि । स्पन्दने । शिशपायां । शिश
वीळो इति । वीळित । वीळयस्व । मा । यामात् । अस्मान् । अयं । जीहिपो
नः ॥ १९ ॥ अयं । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च । रीरिषत्
स्वस्ति । आ । गृहेभ्यः । आ । अबसम् । आ । विमोचनात् ॥ २० ॥ २२ ॥

इन्द्रोतिभिर्वह्नुलाभिर्नो अय यांश्चेष्टाभिर्मघवज्जर जित्व ।

यो नो वेष्टयधरः सस्यदीह यमुं द्विष्मस्तमुं प्राणो जहातु ॥ २१ ॥

परशुं चिद्धि तंपति शिम्बलं चिद्धि वृश्चति ।

उखा चिदिन्द्र येयन्ती प्रयस्ता केनमस्यति ॥ २२ ॥

न सायकस्य चिकिते जनासो लोधं नयन्ति पशु मन्यमानाः ।

वाबाजिनं वाजिनां हासयन्ति न गर्दभं पुरो अश्वांश्चयन्ति ॥ २३ ॥

इम इन्द्र भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वम् ।

हिन्वन्त्यश्वमरणं न नित्यं स्पांवाजं परि नयन्त्याजौ ॥ २४ ॥ २३ ॥ ४ ॥

इंद्र । जतिभिः । बह्वलाभिः । नः । अय । यांश्चेष्टाभिः । मघवज्जर । शूर ।

जित्व । यः । नः । द्वेष्टि । अधरः । सः । एदीह । यं । जं इति । द्विष्मः । तं ।

जं इति । प्राणः । जहातु ॥ २१ ॥ परशुं । चिद्धि । वि । तपति । निम्बलं । चिद्धि ।

वि । वृश्चति । उखा । चिद्धि । इंद्र । येयन्ती । प्रयस्ता । केन । अस्यति ॥ २२ ॥

न । सायकस्य । चिकिते । जनासः । लोधं । नयन्ति । पशु । मन्यमानाः । न ।

वाबाजिनं । वाजिनां । हासयन्ति । न । गर्दभं । पुरः । अश्वांश्च । नयन्ति ॥ २३ ॥

इमे । इंद्र । भरतस्य । पुत्राः । अपपित्वं । चिकितुः । नः । प्रपित्वं । हिन्वन्ति ।

अश्वं । मरणं । न । नित्यं । स्पांवाजं । परि । नयन्ति । आजौ ॥ २४ ॥ २३ ॥

॥ पंचमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

॥ ५४ ॥ ऋषिः-प्रजापतिः । देवता-विश्वेदेवाः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५४ ॥ इ॒मं म॒हे वि॒द॒ध्या॒य शू॒षं श॒श्वत्कृ॒त्व ई॒ज्या॒य प्र जं॒जुः ।
 शृ॒णोतुं नो द॒म्येभिर॒नीकैः शृ॒णोत्व॒ग्निर्दिव्यैर॒जंसः ॥ १ ॥
 माहिं म॒हे दि॒वे अ॒र्चा पृथि॒व्यै का॒मो म इच्छ॑श्चरति प्र॒जान॒न् ।
 ययो॑र्हे स्तोमे॒ वि॒दथे॑षु दे॒वाः संप॒र्यवो॑ मा॒दय॑न्ते स॒न्नायोः ॥ २ ॥
 यु॒वोर्ऋ॒तं रो॒दसी स॒त्यम॑स्तु म॒हे पु णः सु॒विता॒य प्र भू॑तम् ।
 इ॒दं दि॒वे नमो॑ अ॒ग्ने पृथि॒व्यै संप॒र्यामि॒ अय॑सा॒ यामि॒ रत्न॑म् ॥ ३ ॥
 उ॒तो हि वां पू॒र्व्या आ॒वि॒वि॒द्र क॒ताव॑री रो॒दसी स॒त्यवा॑चः ।
 नर॑श्चि॒त्वां समि॒ये अ॒र॒सा॒तौ व॒च॒न्दि॒रे पृथि॒वि वे॒दि॒दानाः ॥ ४ ॥ २४ ॥

इ॒मं । म॒हे । वि॒द॒ध्या॒य । शू॒षं । श॒श्वत् । कृ॒त्वः । ई॒ज्या॒य । प्र । जं॒जुः ।
 शृ॒णोतुं । नः । द॒म्येभिः । अ॒नीकैः । शृ॒णोतुं । अ॒ग्निः । दि॒व्यैः । अ॒जंसः ॥ १ ॥
 माहिं । म॒हे । दि॒वे । अ॒र्च । पृथि॒व्यै । का॒मः । मे । इच्छ॑न् । च॒रति॒ । प्र॒जा॒नि॒ ।
 प्र॒जान॑न् । ययोः । इ । स्तोमे॒ । वि॒दथे॑षु । दे॒वाः । संप॒र्यवः । मा॒दय॑न्ते । स॒न्ना॒योः ॥ २ ॥
 यु॒वोः । ऋ॒तं । रो॒दसी॑ इति । स॒त्यम् । अ॒भ्यु । म॒हे । पु । णः । सु॒वि॒ता॒य । प्र । भू॑तम् ।
 इ॒दं । दि॒वे । नमः॑ । अ॒ग्ने । पृथि॒व्यै । संप॒र्यामि॑ । अ॒य॒सा॒ । यामि॑ । रत्न॑म् ॥ ३ ॥
 उ॒तो॒ गति॑ । हि । वां । पू॒र्व्याः । आ॒वि॒वि॒द्र । क॒ता॒व॒री॑ । रो॒दसी॑ । स॒त्य॒वा॒चः । नरः॑ । चि॒त् । वां । म॑न्द॒रे । व॒च॒न्दि॒रे । पृथि॒वि । वे॒दि॒दानाः ॥ ४ ॥

को अ॒द्या वे॒दं क॒ इह॒ म॒ वोच॑दे॒वाँ अ॒च्छा॑ प॒थ्या॒शु॒का स॒मेति॑ ।
द॒द॒श्रे ए॒षाम॒व॒मा स॒दांसि॑ परे॒षु या॑ गु॒ह्येषु॑ व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥ २४ ॥
क॒बि॒र्ह॒च॒क्षा अ॒भि॒ र्षी॑म॒चष्ट॑ क॒तस्य॑ यो॒ना वि॒ष्ट॒ते स॒द॒न्ती॑ ।
ना॒ना च॒क्रा॒ते स॒द॒नं॑ यथा॒ वेः स॒मा॒नेन॑ क॒र्तु॒ना सं॒वि॒द्वा॒ने ॥ ६ ॥
स॒मा॒न्या वि॒यु॒ते दू॒रे अ॒न्ते॑ ध्रु॒वे प॒दे तं॒स्थ॒तु॒र्जाग॒स्कं॑ ।
उ॒त स्व॒सा॒रा यु॒व॒ती भ॒र्वन्ती॑ आ॒हुं ह्रु॒वा॒ते मि॒थु॒नानि॑ ना॒म ॥ ७ ॥
वि॒श्वे॒दे॒ते ज॒नि॒मा सं॒ वि॒वि॒क्तो म॒हो दे॒वान्वि॒भ्र॒ती न॒ व्य॒धेते॑ ।
ए॒ज॒द्भ्रु॒वं प॒त्य॒ते वि॒श्वमे॒कं ऋ॒त॒प॒त॒धि वि॒षु॒णं वि॒ जा॒तम् ॥ ८ ॥
स॒ना पु॒रा॒णम॒र्घ्ये॒भ्यार॑न्म॒हः पि॒तु॒र्जा॒र्जोमि॑ त॒मः ।
दे॒वा॒सो य॒त्र प॒नि॒तार॑ ए॒वँर॒रौ प॒थि व्यु॑ते त॒स्थु॒रन्तः॑ ॥ ९ ॥

का । अ॒द्या । वे॒द । कः । इ॒ह । म॒ । वो॒च॒न । दे॒वान् । अ॒च्छा॑ । प॒थ्या॑ । का॒ना सं॒ ।
ए॒ति । द॒द॒श्रे । ए॒षां । अ॒व॒मा । स॒दांसि॑ । परे॒षु । या॑ । गु॒ह्येषु॑ । व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥ २४ ॥
क॒विः । कृ॒च॒क्षाः । अ॒भि । र्षी॑ । अ॒चष्ट॑ । क॒तस्य॑ । यो॒ना । वि॒ष्ट॒ते इति॑ वि॒ष्ट॒ते ।
स॒द॒न्ती इति॑ । ना॒ना । च॒क्रा॒ते इति॑ । स॒द॒नं । ए॒षां । वेः । स॒मा॒नेन॑ । क॒र्तु॒ना ।

इ॒मं स्तोमं॑ री॒दसी॑ प्र ब्र॒वीम्य॑द॒दराः॑ शृ॒णव॑न्नग्नि॒जिहाः॑ ।

मि॒त्रः स॒म्राजो॑ व॒रुणो॑ यु॒वान् आ॒दि॒त्यासः॑ क॒वयः॑ प॒प्रधा॑नाः ॥ १॥

हि॒र॒ण्यपा॑णिः स॒वि॒ता सु॑जि॒ह्वस्त्रि॑रा दि॒वो वि॒द्ये प॒त्य॑मानः ।

दे॒वेषु॑ च स॒वि॒तः श्लो॒कम॑श्रे॒राद॑त्प॒म्यमा॑ सु॒व सर्व॑ता॒तिम् ॥ ११॥

सृ॒ष्टृत्पु॑पा॒णिः स्व॒वाँ कृ॑ता॒वा दे॒वस्त्व॑ष्टा॒वसे॑ ता॒नि नो॑ धात् ।

पू॒षण॑न्तं क॒भवो॑ मा॒द्यध्व॑सृ॒र्ध्वग्रा॑वा॒णो अध्व॑रम॒न्तष्ट ॥ १२॥

वि॒द्युर्ग्र॑था म॒रुतं॑ कृ॒ष्टिम॑न्तो दि॒वो म॒यी कृ॑तजा॒ता अ॒यासः॑ ।

स॒र॒स्वनी॑ शृ॒णव॑न्य॒ज्ञिया॑सो धा॒ता र॒यि स॒हवी॑रं तु॒रासः॑ ॥ १३॥

वि॒ष्णुं स्तो॑मा॒सः पु॒रुद॑स्मम॒र्का भ॑ग॒स्येव॑ का॒रि॒णो या॑म॒नि ग॑मन् ।

उ॒न्म॒क्रयः॑ व॒हु॒हो य॒स्य पूर्॒वाणि॑ सं॒र्वन्ति॑ यु॒वत॑यो ज॒नित्रीः॑ ॥ १४॥

इ॒मं । स्तो॒मं । री॒द॒सी इति॑ । प्र । ब्र॒वी॒मि । कृ॒दृद॒राः । शृ॒ण॒व॒न । अग्नि॑

मि॒त्रः । स॒म्रा॒जः । व॒रु॒णः । यु॒वा॒नः । आ॒दि॒त्या॒सः । क॒व॒यः । प॒प्र॒धा॒नाः ॥

हि॒र॒ण्य॒पा॒णिः । स॒वि॒ता । सृ॒जि॒ह्वः । त्रिः । आ । दि॒वः । वि॒द्ये ।

दे॒वे॒षु । च । स॒वि॒त॒गि॒ति । श्लो॒क । अ॒श्रे । आत् । अ॒स्मभ्य॑ । आ

सर्व॑ता॒ति ॥ ११ ॥ सृ॒ष्टृत् । सृ॒ष्टृ॒पा॒णिः । स्व॒वा॒न । कृ॒त॒जा॒ता । दे॒वाः ।

अ॒व॒से । ता॒नि । नः । धा॒त् । पू॒ष॒ण॒न्तः । क॒भ॒वः । मा॒द्य॒ध्व॒व । क॒र्ध्व॒ग्रा॒वा॒णः ।

अध्व॑र॒म॒न्त॒ष्ट ॥ १२ ॥ वि॒द्यु॒र्ग्र॒थाः । म॒रु॒तः । कृ॒ष्टि॒म॒न्तः । दि॒वः ।

कृ॒त॒जा॒ताः । अ॒या॒सः । स॒र॒स्व॒नी । शृ॒ण॒व॒न । य॒ज्ञि॒या॒सः । धा॒ता । र॒यि ।

तु॒रा॒सः ॥ १३ ॥ वि॒ष्णुं । स्तो॒मा॒सः । पु॒रु॒द॒स्म । अ॒र्काः । भ॑ग॒स्य॒स्य ।

या॑म॒नि । ग॑म॒न् । उ॒न्म॒क्र॒मः । व॒हु॒हः । य॒स्य । पूर्॒वाः । न । सं॒र्व॒न्ति ।

ज॒नि॒त्रीः ॥ १४ ॥

विश्वेर्वीर्यैः पत्यमान उमे आ पमौ रोदसी सहित्वा ।
 रो बृत्रहा धृष्णुर्षेणः सङ्गृभ्यां न आ भरा भूरिं पश्वः ॥ १५ ॥ २६ ॥
 स्या मे पितरां बन्धुपृच्छां सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।
 हि स्यो रयिदौ नो रयोणां दात्रं रक्षेधे अकवैरदब्धा ॥ १६ ॥
 तद्वः कवयश्चारु नाम यद्व देवा भवंध विश्व इन्द्रं ।
 ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तक्षता नः ॥ १७ ॥
 मा णो अदितिर्यशियासोऽदब्धानि वरुणस्य व्रतानि ।
 तं नो अनपत्यानि गन्तोंः प्रजावात्रः पशुमाँ अस्तु गातुः ॥ १८ ॥
 नो दूतः पुरुष प्रसूतोऽनां गानो वोचतु सर्वताता ।
 तं नः पृथिवी यौरुतापः सूर्यो नक्षत्रैर्वन्तरिक्षम् ॥ १९ ॥

। विश्वः । वीर्यैः । पत्यमानः । उमे इति । आ । पमौ । रोदसी इति ।
 सत्वा । पुरंऽद्वः । बृत्रहा । धृष्णुर्षेणः । संऽगृभ्य । नः । आ । भरा । भूरिं ।
 ॥ १५ ॥ २६ ॥ नासत्या । मे । पितरा । बन्धुपृच्छां । सजानान्यं ।
 वनोः । चारु । नाम । युवं । हि । स्यः । रयिदौ । नः । रयोणां । दात्रं ।
 इति । अकवैः । अदब्धा ॥ १६ ॥ मण्ड । तत् । वः । कवयः । चारु । नाम । यत् ।
 देवाः । भवंध । विश्वे । इन्द्रं । सखा । ऋभुभिः । पुरुहूत । प्रियेभिः । इमां ।

शृण्वन्तु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळया मदन्तः ।
 आदित्यैर्नो अदितिः शृणोतु यच्छन्तु नो मरुतः शर्म भद्रम् ॥ २० ॥
 सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पन्था मध्वा देवा ओषधीः सं पिष्टुक्त ।
 भगो मे अग्ने सख्ये न मृध्या उद्रायो अश्यां सदनं पुरुक्षोः ॥ २१ ॥
 स्वदस्व हव्या समिषो दिदीह्यस्मज्ज्वसं मिमीहि श्रवांसि ।
 विश्वाँ अग्ने पृत्सु ताज्जेषि शत्रूनहा विश्वाँ सुमना दीदिही नः ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ ५५ ॥ ऋषि - प्रजापतिः । देवता - विश्वेदेवाः । छन्द - त्रिष्टुप् ॥

॥ ५५ ॥ उपसः पूर्वा अध अह्युषु हिदि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।
 व्रता देवानासुप नु प्रभृषन्महद्देवानां मसुरत्वमेकम् ॥ १ ॥
 सो पू णो अत्र जुहुरन्त देवा मा पूर्वे अग्ने पितरः पदज्ञाः ।
 पुराण्योः सदानोः केतुरन्तर्महद्देवानां मसुरत्वमेकम् ॥ २ ॥

शृण्वन्तु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवक्षेमासः । इळया । मदन्तः । आदित्यैः ।
 नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छन्तु । नः । मरुतः । शर्म । भद्रम् ॥ २० ॥ सदा ।
 सुगः । पितुऽमान् । अस्तु । पन्थाः । मध्वा । देवाः । ओषधीः । सं । पिष्टुक्तः ।
 भगः । मे । अग्ने । सख्ये । न । मृध्याः । उद्रायः । अश्यां । सदनं । पुरुक्षोः ।
 पुरुक्षोः ॥ २१ ॥ स्वदस्व । हव्या । सं । द्षः । दिदीहि । अस्मज्ज्वसं । मिमीहि ।
 श्रवांसि । विश्वाँ । अग्ने । पृत्सु । ताज्जेषि । शत्रूनहा । विश्वाँ । सुमनाः । दीदिहि । नः ॥ २२ ॥ २३ ॥

उपसः । पूर्वाः । अध । यत् । अह्युषुः । महत् । वि । जज्ञे । अक्षरं ।
 गोः । व्रता । देवानां । उप । नु । प्रभृषन् । मसुर । देवानां । अमरः ।
 एकम् ॥ १ ॥ सो ऽति । सु । नः । अत्र । जुहुरन्तु । देवाः । मा । पूर्वे ।
 पितरः । पदज्ञाः । पुराण्योः । सदानोः । केतुः । अन्तः । पश्यन्तु । देवाः ।
 मसुरत्वमेकम् ॥ २ ॥

वि मे पुरुषा पतयन्ति कामाः शम्यच्छा दीये पूज्याणि
समिद्धे अग्रावृतमिद्धदेम महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ३ ॥
समानो राजा विभूतः पुरुषा शयै शयासु ग्रथुन्तो वनानु ।
अन्या वत्सं भरति क्षेति माता महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ४ ॥
आक्षित्पूर्वास्वपरा अनूत्सद्यो जातासु तरुणीष्वन्तः ।
अन्तर्वीतीः सुवते अप्रवीता महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ५ ॥ २८ ॥
तयुः परस्तादध नु द्विमातावन्धनश्चरति वत्स एकः ।
मित्रस्य ता वरुणस्य व्रतानि महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ६ ॥
द्विमाता होता विदथेषु सुग्राळन्वग्रं चरति क्षेति बुधः ।
प्र रण्यानि रण्यवाचो भरन्ते महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ७ ॥

वि । मे । पुरुषा । पतयन्ति । कामाः । समिद्धे । अग्रावृतम् । मिद्धदेम । महद्देवानां । असुरत्वमेकम् ॥ ३ ॥

शररयेव युध्यन्तो अन्तमस्य प्रतीचीनं ददशे विश्वमायत् ।
 अन्तर्मतिश्चरति निष्पिबं गोर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ८ ॥
 नि चैवेति पलितो दूत आस्वन्तर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ।
 वपूषि विभ्रद्भि नो वि चष्टे महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ९ ॥
 विष्णुर्गोपाः परमं पाति पार्थः प्रिया धामान्यमृता दधानः ।
 अग्निष्टा विश्वा भुवन्नानि वेद महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १० ॥ २९ ॥
 नाना चक्राते यस्याश्चपूषि तयोरन्यद्रोचते कृष्णमन्यत् ।
 श्वावी च यदरूपी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ११ ॥
 माता च यत्र दृहिता च धेनू संवर्द्धये धापयेते समीची ।
 ऋतस्य ते मदसीते अन्तर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १२ ॥

शररयेव । युध्यन्तः । अन्तमस्य । प्रतीचीनं । ददशे । विश्वं । आयत् । अन्तः ।
 पतिः । चरति । निःस्पिबं । गोः । महद् । देवानां । असुरत्वम् । एकं ॥ ८ ॥
 नि । चैवेति । पलितः । दूतः । आसु । अन्तः । महान् । चरति । रोचनेन । वपूषि ।
 विभ्रद्भि । अभि । नः । वि । चष्टे । महद् । देवानां । असुरत्वम् । एकं ॥ ९ ॥
 उः । गोपाः । परमं । पाति । पार्थः । प्रिया । धामानि । अग्निः । दधानः ।
 : । ता । विश्वा । भुवन्नानि । वेद । महद् । देवानां । असुरत्वम् ।
 ॥ १० ॥ २९ ॥ नाना । चक्राते इति । यस्याः । वपूषि । तयोः । अन्यत् ।
 रोचते । कृष्णः । अन्यत् । श्वावी । च । यत् । अरूपी । च । स्वसारौ । महद् ।
 देवानां । असुरत्वम् । एकं ॥ ११ ॥ माता । च । यत्र । दृहिता । च । धेनू इति ।
 संवर्द्धये इति संबः । धापयेते इति । समीची इति संवर्द्धये । ऋतस्य । ते ।
 मदसीते इति । अन्तः । महद् । देवानां । असुरत्वम् । एकं ॥ १२ ॥

अ॒न्यस्यां व॒त्सं रि॒हती मि॒माय कया धु॒त्रा नि द॑धे धे॒नुरु॒धः ।
 ऋ॒तस्य सा पर्यसा॒पि॒न्व॒ते॒ष्ठा म॒हद्दे॒वानां॑म॒सुर॒त्वमेक॑म् ॥ १३ ॥
 प॒द्या व॒स्ते पु॒रु॒रूपा व॒पूँ॒ष्य॒ध्वा त॑स्थौ ज्य॒वि रे॒रि॒हाणा ।
 ऋ॒तस्य स॒म वि च॑रामि वि॒ठान्म॒हद्दे॒वानां॑म॒सुर॒त्वमेक॑म् ॥ १४ ॥
 प॒दे इ॒व नि॒हिते द॒स्मे अ॒न्तस्त॒योर॒न्यदु॒ष्टमा॒विर॒न्यत् ।
 स॒ध्री॒ची॒ना प॒थ्यासा॑ वि॒पू॒ची म॒हद्दे॒वानां॑म॒सुर॒त्वमेक॑म् ॥ १५ ॥ ३० ॥
 आ धे॒नवो धु॒नय॑न्ता॒मशि॒श्वीः स॒व॒र्दु॒घाः श॒श्या अ॒प्र॒दु॒ग्धाः ।
 न॒र्या न॒र्या यु॒व॒तयो भ॑वन्ती॒र्म॒हद्दे॒वानां॑म॒सुर॒त्वमेक॑म् ॥ १६ ॥
 यद॒न्यास्तु॑ वृ॒षभो॑ रो॒र॒वीति॒ सो अ॒न्यस्मि॒न्य॒धे नि द॑धाति॒ रेतः॑ ।
 स हि क्ष॒पा॒नान्त॑स भ॒गः स राजा॑ म॒हद्दे॒वानां॑म॒सुर॒त्वमेक॑म् ॥ १७ ॥

अ॒न्यस्याः । व॒त्सं । रि॒हती । मि॒मा॒य । क॒या । धु॒त्रा । नि । द॑धे । धे॒नुः । ज्य॒यः ।
 ऋ॒त॒रथ॑ । सा । पर्यसा । अ॒पि॒न्व॒त । ष्ठा । मा॒त् । दे॒वानां॑ । अ॒सुर॒त्वं । ए॒कम् ॥ १३ ॥
 प॒द्या । व॒स्ते । पु॒रु॒रूपा । व॒पूँ॒षि । ज्य॒वि । रे॒रि॒हाणा ।

वीरस्य नु रवद्वयं जनासः प्र नु वोचाम विदुरस्य देवाः ।
 प्रोक्ता युक्ताः पञ्चपञ्चा वहन्ति महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १८ ॥
 देवस्त्वष्टां सविता विश्वरूपः पुषोर्पञ्जाः पुष्या जजान ।
 इमां च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १९ ॥
 मही समरचम्वा समीची उमे ते अस्य वसुन्ता न्यष्टे ।
 शृण्वे वीरो विन्दमानो वसूनि महद्देवानामसुरत्वमेकम् २०
 इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप क्षेति हितमित्रो न राजा ।
 पुरःसदः गर्भसदो न वीरा महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २१ ॥
 निष्पिध्वरीन् ओषधीरुतापो रयि तं इन्द्रपृथिवी जिभति ।
 सखायस्ते वामभाजः स्याम महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २२ ॥ ३१ ॥ ३॥

वीरस्य । नु । सुअद्वयं । जनासः । प्र । नु । वोचाम । विदुः । अस्म । देवाः ।
 प्रोक्ता । युक्ताः । पञ्चपञ्चा । आ । वहन्ति । महत् । देवानां । अमृतम् ।
 एकं ॥ १८ ॥ देवः । त्वष्टा । सविता । विश्वरूपः । पुषोर्प । पञ्जाः । पुष्या ।
 जजान । इमा । च । विश्वा । भुवनानि । अस्य । महत् । देवानां । अमृतम् ।
 एकं ॥ १९ ॥ मही इति । सं । पृथु । चम्वा । समीची इति पृथ्वी । उमे अ-
 ने इति । अम्य । वसुन्ता । न्यष्टे इति निष्पृष्टे । शृण्वे । वीरः । विन्दमानः । वसूनि
 महत् । देवानां । अमृतम् । एकं ॥ २० ॥ इमां । च । नः । पृथिवीं

॥ अथ तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ ५६ ॥ ऋषिः-प्रजापतिः । देवता-विश्वेदेवाः । मन्त्रः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५६ ॥ न ता मि॒नन्ति सा॒यिनो न धी॒रा व्र॒ता दे॒वानां प्रथ॒मा भु॒वणि ।

न रो॒दसी अ॒हुहा वे॒द्याभि॒र्न पर्व॑ता नि॒नमे॑ तस्मि॒र्वासः॑ ॥ १ ॥

ष॒ड्राँ ए॒को अ॒र्चर॒न्विभ॑र्त्यु॒तं व॒र्षिष्ठ॑सु॒प गा॒व आ॒गुः ।

ति॒स्रो म॒हीरु॑प॒रास्त॑स्थु॒रत्या गु॒हा छे नि॒हिते॑ द॒श्येका॑ ॥ २ ॥

त्रि॒पाज॑र॒यो वृ॑ष॒भो वि॒श्वरू॑प उ॒त ऋ॒धा पु॒रुध॑ प्र॒जावा॑न् ।

अ॒ग्नी॒काः प॑त्य॒ते सा॒हि॒नावा॑न्त॒स र॑तो॒श्वा वृ॑ष॒भः अ॒श्व॒तीना॑म् ॥ ३ ॥

अ॒भी॒क आ॒सां प॒दवी॑र॒वो न्या॑दि॒त्याना॑म॒द्वे चाम॑ नाम ।

आ॒प॒श्चि॒दर॑मा अ॒रम॑न्त दे॒वीः पृ॒थग्ब्र॑ज॒न्तीः परि॑ पी॒मवृ॑क्षन् ॥ ४ ॥

॥ अथ तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

बृह० ३ अध्या० ४ व० १] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० ५३

त्री प॒थस्थां सिन्धव॑स्त्रिः क॑वीनामु॒त त्रिमा॒ता वि॒दथे॑षु स॒म्राट् ।

ऋ॒ताव॑री॒र्योप॑णास्ति॒स्रो अप्या॑स्त्रिरा दि॒वो वि॒दथे॑ प॒त्यमा॑नाः ॥ ५ ॥

त्रिरा दि॒वः सं॒वित॒र्ज्या॑णि दि॒वेदि॑व आ सु॒व नि॒र्नो अ॒हः ।

त्रिधा॑तुं रा॒य आ सु॒वा व॑सू॒नि भ॑गं ब्रा॒तर्नि॑प॒णे सा॒तये॑ धाः ॥ ६ ॥

त्रिरा दि॒वः सं॒वि॒ता सौ॑प॒वीति॒ राज्ञा॑ना मि॒त्रावरु॑णा सु॒पाणी॑ ।

आ॒प॒श्चि॒दस्य॑ रो॒दसी॑ चि॒तु॒र्वा रत्नं॑ भि॒क्षन्त॑ स॒वितुः॑ स॒वायं॑ ॥ ७ ॥

त्रि॒क्ष॒त्ता द॒ण॒ता रो॒च॒नानि॑ त्र॒यो राज॑न्त्यसु॒रस्य॑ वी॒राः ।

ऋ॒तावा॑न उपि॒रा दु॒लभा॑म॒ग्निरा दि॒वो वि॒दथे॑ सन्तु दे॒वाः ॥ ८ ॥ १ ॥

ये । स॒थ॒स्था । सि॒न्ध॒वः । त्रिः । क॑वी॒नां । उ॒त । त्रि॒मा॒ता । वि॒द॒थे॑षु । सं॒म्रा॒ट् ।
ऋ॒त॒व॒री॒र्यो॒प॒णाः । ति॒स्रः । अप्या॑ः । त्रिः । आ । दि॒वः । वि॒द॒थे॑ ।
प॒त्य॒मा॒नाः ॥ ५ ॥ त्रिः । आ । दि॒वः । स॒वि॒तः । त्र्या॑णि । दि॒वे॒दि॒वे॑ । आ ।
सु॒व । त्रिः । नः । अ॒हः । त्रि॒धा॑तुं । रा॒यः । आ । सु॒वा । व॑सू॒नि । भ॑गं ।
ब्रा॒त॒र्नि॒प॒णे॒ । सा॒त॒ये॑ । धाः ॥ ६ ॥ त्रिः । आ । दि॒वः । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ ।
सु॒पा॒णी॑ । आ॒प॒श्चि॒द॒स्य॑ । रो॒द॒सी॑ । चि॒त॒र्वा॒ । रत्नं॑ । भि॒क्ष॒न्त॑ । स॒वि॒तुः॑ । स॒वा॒यं॑ ॥ ७ ॥
त्रिः । त्रि॒क्ष॒त्ता॒ । द॒ण॒ता॒ । रो॒च॒नानि॑ । त्र॒यो॒ । राज॑न्ति । अ॒सु॒र॒स्य॑ । वी॒राः ।
ऋ॒ता॒वा॒नः । उपि॒रा॒ । दु॒ल॒भा॒म॒ग्निरा॑ । दि॒वः । वि॒द॒थे॑ । सन्तु॑ । दे॒वाः ॥ ८ ॥ १ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० २] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० ५ सू० ५७

॥ ५७ ॥ ऋषिः-विश्वामित्र । देवता-विश्वदेवा । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५७ ॥ प्र मे विविक्ताँ अविदन्मनीषां धेनुं चरन्तीं प्रयुतामगोषाम् ।

सद्यश्चित्रा दुदुहे भूरिं धासेरिन्द्रस्तदग्निः पनितारो अस्याः ॥ १ ॥

इन्द्रः सु पूषा वृषणा सुहस्ता दिवो न प्रीताः शंगयं दुदुहे ।

विधे यदस्यां रणयन्त देवाः प्र वोऽन्नं वसवः सुम्नसंश्याम् ॥ २ ॥

पा जामयो वृष्णं हृच्छन्ति शक्तिं नमस्यन्तीर्जीनते गर्भमस्मिन् ।

अच्छा पुत्रं धेनवो वावगाना मध्वरन्ति विश्रन्तं वपूँषि ॥ ३ ॥

अच्छा विवत्रिम रोदसी सुमेवे ग्रावो युजानो अंधरे मनीषा ।

हमा इ ते मनवे ष्टरिवारा ऊर्ध्वा भवन्ति दर्शना यजत्राः ॥ ४ ॥

प्र । मे । विविक्ताँ । अविदत् । मनीषां । धेनुं । चरन्तीं । प्रयुतां । अगोषां ।
सद्यः । चित्रा । या । दुदुहे । भूरिं । धासेः । इन्द्रः । तत् । अग्निः । पनितारः ।
अस्याः ॥ १ ॥ इन्द्रः । सु । पूषा । वृषणा । सुहस्ता । दिवः । न । प्रीताः ।

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० २,३] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ म०

या ते जिह्वा मधुमती सुमेधा अग्ने देवेषूच्यते उरुची ।

तयेह विश्वा अवसे यजत्राना सादय पाययां च मधूनि ॥ ५ ॥

या ते अग्ने पर्वतस्येव धारासंश्चन्ती पीपयद्देव चित्रा ।

तामस्मभ्यं प्रमर्ति जातवेदो वसो रास्व सुमर्ति विश्वजन्त्याम् ॥ ६ ॥ १

॥ ५८ ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-अश्विनौ । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५८ ॥ धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दुहानान्तः पुत्रश्चरति दक्षिणायाः ।

आ द्योतन्ति बहति शुभ्रयामोपसः स्तोमो अश्विनावजीगः ॥ १ ॥

सुयुग्वहन्ति प्रति वामृतेनोर्ध्वा भवन्ति पितरैव मेधाः ।

जरेधामस्मष्टि पणेर्मनोषां युचोरवश्चक्रुमा यातमर्वाक् ॥ २ ॥

या । ते । जिह्वा । मधुमती । सुमेधाः । अग्ने । देवेषु । उच्यते । उरुची । तया
इह । विश्वान् । अवसे । यजत्रान् । आ । सादय । पाययां । च । मधूनि ॥ ५ ॥
या । ते । अग्ने । पर्वतस्येव । धारा । असंश्चन्ती । पीपयन् । देव । चित्रा । तां
अस्मभ्यं । प्रमर्ति । जातवेदः । वसो इति । रास्व । सुमर्ति । विश्वजन्त्यां ॥ ६ ॥

धेनुः । प्रत्नस्य । काम्यं । दुहाना । अंतरिति । पुत्रः । चरति । दक्षिणाया
आ । द्योतन्ति । बहति । शुभ्रयामा । अपसः । स्तोमः । अश्विनौ । अ-
ग्निरिति ॥ १ ॥ सुयुक् । बहन्ति । प्रति । वां । ऋतेन । ऊर्ध्वाः । पार्श्व-
स्तिगांश्च । मेधाः । जरेधां । अस्मन् । वि । पणेः । मनोषां । युचोः । अयः । यु-
क्ता । यातं । अर्वाक् ॥ २ ॥

अह० ३ अध्या० ४ व० १,४] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० ५८

सुयुग्मि॒र॒धैः सु॒ता रथे॑न द॒स्त्रावि॑मं शृ॒णुतं॑ श्लो॒कम॑द्रैः ।

किम॒द्वा वां प्र॑त्यव॒र्तिं ग॑मि॒ष्टाहु॑र्वि॒प्रासो अ॒श्विना पु॒राजाः ॥ ३ ॥

आ म॒न्येधा॒मा ग॑तं क॒च्चिदे॒वैर्वि॑श्वे जना॑सो अ॒श्विना॑ हव॒न्ते ।

इ॒मा हि वां गो॒क्रंजी॒का म॑धू॒नि प्र मि॒त्रासो॑ न द॒दु॒क्यो अ॒ग्ने ॥ ४ ॥

नि॒रः पु॒रु चि॑द॒श्विना॒ रजा॑स्याद्गु॒पो वां म॑घ॒वाना॒ जने॑षु ।

ए॒ह या॑तं प॒थिभि॑र्दे॒व्यानै॑र्द॒स्त्रावि॑मे वां नि॒धयो॑ म॒धूना॑म् ॥ ५ ॥ ३ ॥

पु॒रा॒णमो॑कः स॒ख्यं शि॒चं वां यु॒वोर्नै॒रा द्र॑वि॒णं ज॒हा॒न्याम् ।

पु॒नः कृ॑ण्व॒ानाः स॒ख्या शि॒वानि॑ म॒ध्वा म॑दे॒म स॒ह नू॒ संमा॑नाः ॥ ६ ॥

सुयुग्मिः । अश्वैः । सुवृता । रथेन । दस्त्रा । अश्विन । श्लोकमद्रैः । कि ।
अंग । वा । प्रति । अवर्ति । गमिष्टा । आहुः । वि । ततः । अश्विना । पुनः । ॥ ३ ॥
आ । मन्येय । आ । गतं । कत् । चित् । एवैः । विश्वे । जनासः । अश्विना । हवन्ते ।
इमा । हि । वां । गोऽऽजीका । मधूनि । प्र । मित्रासः । न । ददुः । अग्नेः ।

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० ४,५] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५

अश्विना वायुना युवं सुदक्षा नियुद्धिश्च सजोपसा युवाना ।

नासंत्या निरोर्जह्यं जुपाणा सोमं पिवत्तमस्रिवा सुदानू ॥ ७ ॥

अश्विना परि वा निपः पुरुचीरीपुर्भीभिर्यतमाना अमृधाः ।

रथो ह वामृतजा अद्रिजृतः परि चावापृथिवी याति सद्यः ॥ ८ ॥

अश्विना मधुपुत्तंसो युवाकुः सोमस्तं पातमा गतं दुरोणे ।

रथो ह वां भूरि वर्षः करिक्तसुताधतो निष्कृतमार्गमिष्टः ॥ ९ ॥

॥ ५९ ॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-मित्र । छंद-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५९ ॥ मित्रो जनान्यातयति जुपाणां मित्रो दाधार पृथिवीमुत

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्ट मित्राय हव्यं घृतपञ्जुहोत ॥ १ ॥

अश्विना । वायुना । युवं । सुदक्षा । नियुद्धिभिः । च । सजोपसा । यु
नासंत्या । निरोर्जह्यं । जुपाणा । सोमं । पिवत्तं । अम्रिवा । सुदानू इति सुद
अश्विना । परि । वां । उपः । पुरुचीः । पुर्भीः । गीःभिः । यतमानाः । य
रथः । ह । वां । वामृतजाः । अद्रिजृतः । परि । चावापृथिवी
याति । सद्यः ॥ ८ ॥ अश्विना । मधुपुत्तंसः । युवाकुः । सोमः । तं ।
जा । गतं । दुरोणे । रथः । ह । वां । भूरि । वर्षः । करिक्त । सुता
निःस्कृतं । मार्गमिष्टः ॥ ९ ॥ ४ ॥

मित्रः । जनान् । यातयति । जुपाणः । मित्रः । दाधार । १ ।
पां । मित्रः । कृष्टीः । अनिमिषा । अभि । चष्ट । मित्राय ।
दुरोणः । घृतपञ्जुहोत ॥ १ ॥

॥ १ ॥ अध्या० ४ व० ५, ६] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० ५९

स मि॒त्र॒ म॒तो॑ अ॒स्तु॒ प्र॒य॒श्वा॒न्य॒स्त॑ आ॒दि॒न्य॒ शि॒श्र॑न्ति॒ व्र॒ते॒न॑ ।
॥ ह॒न्य॒ते॒ न जी॑य॒ते॒ त्वो॒तो॒ नैन॑भ॒हो॑ अ॒श्वो॒त्यन्ति॑तो॒ न दू॒रात् ॥ २ ॥
अ॒न॒मी॒वा॒स॒ इ॒ळ॒या॒ म॒द॒न्तो॒ मि॒त॒श्वो॒ वरि॑म॒न्ना पृ॒थि॒व्याः ।
आ॒दि॒त्य॒स्य॑ व्र॒त॒क्षु॑प॒क्षि॒यन्तो॑ व॒यं मि॒त्र॒स्य॑ सु॒रु॒तौ स्या॑म ॥ ३ ॥
अ॒यं मि॒त्रो न॑म॒स्यः॑ सु॒ज्ञो॒वो॒ राजा॑ सु॒क्ष॒त्रो अ॑ज॒निष्ट॑ वे॒धाः ।
अ॒यं व॒यं जु॑म॒तौ य॒ज्ञि॒य॒त्या॒पि भ॒द्रे सौ॑म॒न॒से स्या॑म ॥ ४ ॥
अ॒हो॑ आ॒दि॒त्यो न॑म॒सो॒प॒स॒व्यो॒ या॒त॒य॒ज॒तो गृ॒ण॒ते नृ॒ज्ञे॒वः ।
अ॒र॒मा ए॒तत्प॒न्य॑त॒मा॒य जु॒ष्ट॑म॒ग्नौ मि॒त्रा॒य ह॒वि॒रा जु॑हो॒त ॥ ५ ॥ ५ ॥
मि॒त्र॒र॒थं च॑र्ष॒णीधृ॒तोऽग्नौ॑ दे॒वर॒थं सान॑सि ।

जुगन्मि॒त्र॒रथं॑चरन्मन् ॥ ६ ॥

प्र । सः । मि॒त्र॒ । म॒तो॑ । अ॒स्तु॒ । प्र॒य॒श्वा॒न॒ । यः । नै॒ । आ॒दि॒न्य॒ । शि॒श्र॑न्ति॒ ।
व्र॒ते॒न॑ । न । ह॒न्य॒ते॒ । न । जी॑य॒ते॒ । त्वा॒ऽऽ॒तः॑ । न । ए॒न॑ । अ॒हो॑ । अ॒श्वो॒ति॒ ।
अ॒न्ति॑तः । न । दू॒रात् ॥ २ ॥ अ॒न॒मी॒वा॒सः॑ । इ॒ळ॒या॒ । म॒द॒न्तः॑ । मि॒त॒श्वः॑ ।

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० ६, ७] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ व० १]

अ॒भि यो म॒हि॒ना दि॒वँ मि॒त्रो व॒भू॒य स॒प्र॒याः ।

अ॒भि अ॒श्वी॒भिः पृ॒थि॒वीम् ॥ ७ ॥

मि॒त्राय॒ पञ्च॑ ये॒मिरे॒ जना॑ अ॒भिष्टि॑श॒वसे॒ ।

स दे॒वान्वि॒श्वान्वि॒भर्ति॑ ॥ ८ ॥

मि॒त्रो दे॒वेष्वा॒युषु॒ जना॑य वृ॒क्तजं॑हि॒षे ।

इ॒षं इ॒ष्टव्र॑ता अ॒कः ॥ ९ ॥ १ ॥

॥ ६० ॥ ऋषिः-विश्वामित्रः । देवता-ऋभ्यः । छन्द-जगती ॥

॥ ६० ॥ इहेहं वो मनसा बन्धुतां नर उशिजो जग्मुर्भि तानि वेदमा ।

याभिर्मायाभिः प्रतिजृतिवर्षसः सौधन्वना यज्ञियं भागमानश ॥ १ ॥

याभिः शर्चाभिश्चमसाँ अपिंशत यया धिया गामरिणीत चर्मणः ।

येन हरो मनसा निरतश्चन तेन देवत्वमृभवः समानश ॥ २ ॥

अ॒भि । यः । म॒हि॒ना । दि॒वँ । मि॒त्रः । व॒भू॒य । स॒प्र॒याः । अ॒भि । अ॒श्वी॒भिः ।
पृ॒थि॒वीम् ॥ ७ ॥ मि॒त्राय॑ । प॒ञ्च॑ । ये॒मिरे॒ । जना॑ । अ॒भिष्टि॑श॒वसे॒ । सः । दे॒वाः ।
वि॒श्वान् । वि॒भर्ति॑ ॥ ८ ॥ मि॒त्रः । दे॒वेषु॑ । आ॒युषु॑ । जना॑य । वृ॒क्तजं॑हि॒षे । इ॒षः ।
इ॒ष्टव्र॑ताः । अ॒कस्मि॒न्य॒कः ॥ ९ ॥ ६ ॥

इहेहं । वः । मनसा । बन्धुतां । नरः । उशिजः । जग्मुः । अभि । तानि ।
वेदमा । याभिः । मायाभिः । प्रतिजृतिवर्षसः । सौधन्वनाः । यज्ञियं ।
भागं । आनश ॥ १ ॥ याभिः । शर्चाभिः । चामान । अपिंशत । यया । धि॒या ।
गाम॑रिणीत । चर्मणः । येन । हरो इति । मनसा । निरतश्चन ।
दे॒वत्व॑मृभवः । मे , आनश ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० ७] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० ६०

इन्द्रस्य सुख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसो दधन्विरे ।

सौधन्वनासो अमृतत्वमेरिरे विष्टी शमीभिः सुकृतः सुकृत्यया ॥ ३ ॥

इन्द्रेण पाथ सरथं सुते सचा अथो वशानां भवथा सह श्रिया ।

न वः प्रतिमै सुकृतानि वाघतः सौधन्वना ऋभवो वीर्याणि च ॥ ४ ॥

इन्द्रं ऋभुभिर्वाजवद्भिः समुक्षितं सुतं सोममा वृषस्वा गर्भस्त्योः ।

धियेपितो मघवन्दाशुपो गृहे सौधन्वनेभिः सह मत्स्वा नृभिः ॥ ५ ॥

इन्द्रं ऋभुमान्वाजवान्मत्स्वेह नोऽस्मिन्सर्वने जग्या पुरुष्टन ।

इमानि तुभ्यं स्वसंराणि येमिरे वृता देवानां मनुष्य धर्मेभिः ॥ ६ ॥

इन्द्रस्य । सुख्यं । ऋभवः । सं । आनशुः । मनोः । नपातः । अपसः । दधन्विरे ।

सौधन्वनासः । अमृतत्वं । आ । हरिरे । विष्टी । शमीभिः । सुकृतः ।

सुकृत्यया ॥ ३ ॥ इन्द्रेण । पाथ । सरथं । सुते । सचा । अथो । वशानां । भवथा ।

आ० १ अध्या० ४ व० ७,८] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० ५ व० १]

इन्द्रं ऋभुभिर्वाजिभिर्वाजयन्निह स्तोमं जरितुर्यं याहि यज्ञियम् ।

शतं केतैभिरिपिरेभिरायवे सहस्रणीथो अध्वरस्य होमनि ॥ ७ ॥ ७ ॥

॥ ६१ ॥ ऋषि-विश्वामित्रः । देवता-उषः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ६१ ॥ उषो वाजेन वाजिनि प्रचेताः स्तोमं जुषस्व गृणतो मयोनि ।

पुराणी देवि युवतिः पुरन्धिरनुं व्रतं चरसि विश्ववारे ॥ १ ॥

उषो देव्यमर्त्या वि भाहि चन्द्ररथा स्रुता ईरयंती ।

आ त्वा वदन्तु सुयमांसो अश्वा हिरण्यवर्णा पृथुपाजंसो ये ॥ २ ॥

उषः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य केतुः ।

समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व ॥ ३ ॥

इन्द्रं । ऋभुभिः । वाजिभिः । वाजयेन् । इह । स्तोमं । जरितुः । उषं । याहि ।
यज्ञियं । शतं । केतैभिः । इपिरेभिः । आयवे । सहस्रणीथः । अयमर्थं ।
होमनि ॥ ७ ॥ ७ ॥

उषः । वाजेन । वाजिनि । प्रचेताः । स्तोमं । जुषस्व । गृणतः । मयोनि ।
पुराणी । देवि । युवतिः । पुरन्धिः । अनुं । व्रतं । चरसि । विश्ववारे ॥ १ ॥
उषः । देवि । अयमर्त्या । वि । भाहि । चन्द्ररथा । स्रुताः । ईरयंती । आ । त्वा ।
वदन्तु । सुयममंसः । अश्वाः । हिरण्यवर्णा । पृथुपाजंसः । ये ॥ २ ॥ उषः ।
प्रतीची । भुवनानि । विश्वो । उर्ध्वा । तिष्ठसि । अमृतस्य । केतुः । समानं । मर्थं ।
चरणीयमाना । चक्रमिव । नव्यस्या । ववृत्स्व ॥ ३ ॥

पृ० ३ अध्या० ४ व० ८] ऋग्वेदः [मण्ड० १ अनु० ५ सू० ६१

नव॒ स्यू॒मे॒व चि॒न्व॒ती म॒घो॒न्यु॒पा या॑ति॒ स्व॒स॒रस्य॒ प॒त्नी ।

व॒र्ज॒न॒न्ती सु॒भगा॑ सु॒दं॒सा आ॒न्ता॒द्वि॒वः प॑प्र॒थ आ॑ पृ॒थि॒व्याः ॥ ४ ॥

अ॒च्छा वो॑ दे॒वीमु॒पसं॑ वि॒भा॒तीं प्र वो॑ भर॒ध्वं नम॑सा सु॒वृ॒क्ति॒म् ।

ऊ॒र्ध्वं म॑धु॒धा दि॒वि पा॒जो अ॒श्रे॒त्प्र रो॑च॒ना रु॒चे र॒णव॑स॒द्वक् ॥ ५ ॥

ऋ॒ताव॑री दि॒वो अ॒कै॒रवो॒ध्या रे॒वती॑ रो॒द॒सी चि॒त्रम॑स्थात् ।

आ॒य॒तीम॑ग्न उ॒पसं॑ वि॒भा॒तीं वा॒ममै॑षि॒ द्रवि॑णं भि॒र्क्ष॒माणः ॥ ६ ॥

ऋ॒तर॑यं वृ॒ध उ॒पसा॑मि॒षण्य॑नृ॒षा म॒ही रो॒द॒सी आ वि॑वे॒ज ।

म॒ही मि॒त्रर॑यं य॒रुण॑रय॒ माया॑ च॒न्द्रेयं॑ भा॒नुं वि द॑धे पु॒न॒त्रा ॥ ७ ॥ ८ ॥

व । स्यू॒मे॒व । चि॒न्व॒ती । म॒घो॒नी । उ॒पाः । या॑ति । स्व॒स॒रस्य॒ । प॒त्नी । स्वः ।
न॒न्ती । सु॒भगा॑ । सु॒दं॒साः । आ । अ॒न्ता॒त् । दि॒वः । प॑प्र॒थे । आ । पृ॒थि॒व्याः ॥ ४ ॥
अ॒च्छा । वो॑ । दे॒वी । उ॒पसं॑ । वि॒भा॒ती । प्र । वो॑ । भर॒ध्वं । नम॑सा । सु॒वृ॒क्ति॒म् ।
ऊ॒र्ध्वं । म॑धु॒धा । दि॒वि । पा॒जोः । अ॒श्रे॒त् । प्र । रो॑च॒ना । रु॒चे । र॒णव॑स॒द्वक् ॥ ५ ॥
ऋ॒ता॒व॒री । दि॒वः । अ॒कैः । अ॒वो॒धि॒ । आ । रे॒वती॑ । रो॒द॒सी इति॑ । चि॒त्रं । अ॒म॒स्थात् ।
आ॒य॒ती॒म॒ग्न॒ । अ॒ग्ने॒ । उ॒पसं॑ । वि॒भा॒ती । वा॒मं । ए॒षि॒ । द्र॒वि॒णं । भि॒र्क्ष॒माणः ॥ ६ ॥
ऋ॒तर॑यं । वृ॒ध॒ । उ॒पसा॑मि॒षण्य॑नृ॒षा । म॒ही इति॑ । रो॒द॒सी इति॑ । आ । वि॑वे॒ज॒ ।
म॒ही । मि॒त्रर॑यं । य॒रुण॑रय॒ । मा॒या॒ । च॒न्द्रे॒यं॒ । भा॒नुं॒ । वि॒ द॑धे॒ । पु॒न॒त्रा ॥ ७ ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० ९] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० १]

॥ ६२ ॥ ऋषि-विश्वामित्रः । देवता-इन्द्रावरुणौ । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ६२ ॥ इ॒मा उ॑ वां भृ॒मयो॑ म॒न्यमा॑ना यु॒वाव॑न्ते न तु॒ज्या॑ अभू॒वन् ।

क॑त्यदिन्द्रावरुणा यशो॑ वां येन॑ स्मा॒ सिन॑ भर॒थः सखि॑भ्यः ॥ १ ॥

अ॒यसु॑ वां पु॒रुत॑मो॒ रयी॒यञ्छ॑श्वत्त॒मम॑व॒से जो॑हवीति ।

स॒जोषा॑विन्द्रावरुणा म॒रुद्भिर्दि॑वा पृथि॒व्या शृ॑णु॒तं ह॒व मे ॥ २ ॥

अ॒स्मे तदिन्द्रावरुणा वसु॑ ष्याद् अ॒स्मे र॒यिर्म॑रुतः स॒र्ववी॑रः ।

अ॒स्मान्ब॑रु॒न्त्रीः शर॑णैर॒वन्त्व॑स्मान्दो॒त्रा भा॑र॒न्ती दक्षि॑णाभिः ॥ ३ ॥

मृ॒हस्प॑ते जु॒पस्व॑ नो ह॒व्यानि॑ विश्वदे॒व्य ।

रा॒स्य र॒त्नानि॑ दा॒शुषे॑ ॥

इ॒माः । ऊं इति॑ । वां । भृ॒मयः । म॒न्यमा॑नाः । यु॒वाव॑न्ते । न । तु॒ज्याः । अभू॒वन् ।
क॑ । त्वत् । इन्द्रावरुणा यशः । वां । येन॑ । स्म । सिन॑ । भर॒थः । सखि॑भ्यः ॥ १ ॥
अ॒यसं । ऊं इति॑ । वां । पु॒रुत॑मः । र॒यि॒ष्यन् । श॒श्वन्त्त॑मं । अ॒वसे॑ । जो॒ह॒वीति॑ ।
स॒जोषो॑ । इन्द्रावरुणा । म॒रुद्भिः । दि॒वा । पृथि॒व्या । शृ॑णु॒तं । ह॒व । मे ॥ २ ॥
अ॒स्मे इति॑ । तत् । इन्द्रावरुणा । वसु॑ । स्यात् । अ॒स्मे इति॑ । र॒यिः । म॒रुतः । स॒र्ववी॑रः ।
अ॒स्मान् । ब॒रु॒न्त्रीः । शर॑णैः । अ॒वन्तु॑ । अ॒स्मान् । दो॒त्रा । भा॑र॒न्ती । दक्षि॑णाभिः ।
मृ॒हस्प॑ते । जु॒पस्व॑ । नः । ह॒व्यानि॑ । विश्वदे॒व्य । रा॒स्य । र॒त्नानि॑ । दा॒शुषे॑ ॥ ३ ॥

[अष्ट० ३ अध्या० ४ व० ९, १०] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० ६२]

शुचि॑म॒र्कैर्वृ॒हस्पति॑मध्व॒रेषु॑ नमस्यत ।

अना॒म्योज॒ आ च॑के ॥ ५ ॥ ९ ॥

वृ॒षभं॑ च॒र्षणी॒नां वि॒श्वरूप॑मदा॒भ्यम् ।

वृ॒हस्पति॑ वरे॒ण्यम् ॥ ६ ॥

इ॒यं ते॑ पू॒षन्ना॒ष्टृणे॑ सु॒ष्टुति॑र्दे॒व न॒व्यसी॑ ।

अ॒स्माभि॒स्तुभ्यं॑ शस्यते ॥ ७ ॥

तां जु॑ष॒रव॒ गिरं॒ मम॑ वाज॒यन्ती॑म॒या धि॒र्यम् ।

प॒धूयु॑रि॒व पोष॑णाम् ॥ ८ ॥

पो वि॒श्वाभि॒ वि॒पश्य॑ति॒ श्रुच॑ना॒ सं च॒ पश्य॑ति ।

स नः॑ पू॒षापि॒ता भु॑वत् ॥ ९ ॥

शुचि॑ । अ॒र्कैः । वृ॒हस्पति॑ । अध्व॒रेषु॑ । नम॒स्यत॑ । अना॒मि । आ॒ च॒के । आ ।

च॒के ॥ ५ ॥ ९ ॥ वृ॒षभं॑ । च॒र्षणी॒नां । वि॒श्वरूपं॑ । अदा॒भ्यम् । वृ॒हस्पति॑ ।

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० १०, ११] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० १]

तत्सवि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि ।

धियो॒ यो नः॑ प्रचोदयात् ॥ १० ॥ १० ॥

दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्वयं॑ वा॒जय॑न्तः पुर॒न्ध्या ।

भर्ग॑स्य रा॒तिमी॑महे ॥ ११ ॥

दे॒वं नरः॑ सवि॒तारं॑ वि॒प्रां य॒ज्ञैः सु॑वृ॒क्तिभिः॑ ।

नम॑स्यन्ति धि॒येपि॒ताः ॥ १२ ॥

सोमो॑ जिगाति गा॒तुवि॒द्दे॒वाना॑मेति निष्कृ॒तम् ।

ऋत॑स्य योनि॒मास॑दम् ॥ १३ ॥

सोमो॑ अ॒स्मभ्यं॑ वि॒पदे॑ चतु॒ष्पदे॑ च प॒शवे॑ ।

अ॒न॒मी॒वा इ॒षं स्कर॑त् ॥ १४ ॥

तत् । स॒वि॒तुः । वरे॑ण्यं । भर्गो॑ । दे॒वस्य॑ । धी॒म॒हि । धि॒यः । यः । नः॑ । प्र॒चो॒दया॑त्
। १० ॥ १० ॥ दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । व॒यं । वा॒ज॒य॒न्तः । पुर॑न्ध्या । भर्ग॑स्य । रा॒ति॒मी॒महे॑
॥ ११ ॥ दे॒वं । नरः॑ । स॒वि॒तारं॑ । वि॒प्राः । य॒ज्ञैः । सु॑वृ॒क्तिभिः॑ । नम॑स्यन्ति
धि॒येपि॒ताः ॥ १२ ॥ सोमो॑ । जि॒गा॒ति । गा॒तु॒वि॒द् । दे॒वाना॑म् । नि॒ष्कृ॒तम् ।
ऋत॑स्य । योनि॒मा॒स॒दम् ॥ १३ ॥ सोमो॑ । अ॒स्म॒भ्यं । वि॒पदे॑ । च । प॒श॒वे॑ । अ॒न॒मी॒वा । इ॒षं । स्कर॑त् ॥ १४ ॥

॥ १० ३ अध्या० ४ व० ११] ऋग्वेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० ६१

॥ ॥ स्माक॒मायु॑र्व॒र्धय॑न्न॒भिषा॑तीः सह॑मानः ।

॥ ॥ सोमः स॒धस्थ॒मास॑दत् ॥ १५ ॥

॥ ॥ नो मि॒त्रावरु॑णा घृ॒तैर्गव्य॑तिमु॒क्षत॑म् ।

॥ ॥ मध्वा॒ रजा॑सि सु॒क्रतू ॥ १६ ॥

॥ ॥ र॒शसा॑ नमो॒वृधा॑ म॒हा दक्ष॑स्य राज॒धः ।

॥ ॥ द्राधि॑ष्ठा॒न्तिः शुचि॑व्रता ॥ १७ ॥

॥ ॥ ए॒णाना॑ ज॒मद॑ग्निना॒ योना॑वृ॒तस्य॑ सो॒दत॑म् ।

॥ ॥ पा॒तं सोम॑मृ॒तावृ॑धा ॥ १८ ॥ ११ ॥ ५ ॥ ३ ॥

॥ ॥ स्माकं । आयुः । वर्धयन् । अभिषांतीः । सहमानः । सोमः । सधस्थम् । ना ।

॥ ॥ असदन् ॥ १५ ॥ आ । नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यंति । उक्षन् । मन्वा ।

॥ ॥ रजांसि । सुक्रतू इति सुक्रतू ॥ १६ ॥ रशसा । नमोवृधा । महा । दक्षस्य ।

॥ अथ चतुर्थं मण्डलम् ॥



॥ प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

॥ १ ॥ ऋषि—वामदेव. । देवता—अग्नि. । छन्दः—जगती ॥

॥१॥ त्वां ह्यग्ने॒ सद॒मित्संम॒न्यवो॑ दे॒वासो॑ दे॒वम॑र॒ति न्यैरि॑र इति॒ कृत्वा॑ नोति॒
अम॑र्त्यं यजत॒ मर्त्ये॑ष्व॒वा दे॒वमादे॑वं जनत॒ प्रचे॑तसं

विश्व॒ामादे॑वं जनत॒ प्रचे॑तसम् ॥ १ ॥

स भा॒तरं॑ वरु॒णम॒ग्र आ व॑वृ॒त्स्व दे॒वाँ अ॒च्छा सु॒मती॑

यज्ञ॑व॒नसं॑ ज्येष्ठं॒ यज॑व॒नम॑

कृ॒तावा॑नमादित्यं च॒र्षणी॑धृ॒तम् रा॒जानं॑ च॒र्षणी॑धृ॒तम् ॥ २ ॥

सखे॑ स॒न्वाय॑म॒भ्या व॑वृ॒त्स्वाशुं॑ न च॒क्रं रथ्ये॑व रं॒त्यास्म॑भ्यं द॒स्म रं॒ता ।

अ॒ग्रे मृ॒च्छाकं॑ व॒र्ण्णे स॒चा वि॒दो म॒रुत्सु॑ वि॒श्वभा॑नुषु ।

तो॒काय॑ तु॒जे शु॒शु॒चान॑ शं कृ॒ध्यस्म॑भ्यं द॒स्म शं कृ॒धि ॥ ३ ॥

त्वां । हि । अ॒ग्ने । सद॑ । इत् । स॒ऽम॒न्यवः॑ । दे॒वासः॑ । दे॒व । अ॒
नि॒ऽए॒ग्निरे॑ । इति॑ । कृ॒त्वा । नि॒ऽए॒ग्निरे॑ । अ॒म॒र्त्यं । य॒जत॑ । म॒र्त्ये॑षु । आ ।
आ॒ऽदे॒वं । ज॒नत॑ । प्र॒चे॒त॒सं । वि॒श्वे॑ । आ॒ऽदे॒वं । ज॒नत॑ । प्र॒चे॒त॒सं ॥ १ ॥
भा॒तरं॑ । वरु॒णं । अ॒ग्रे । आ । व॒व॒न्म॒ । दे॒वान॑ । अ॒च्छा । सु॒मती॑ । य॒ज्ञ॑व॒न॒म॒

मण्ड० ३ अध्या० ४ व० १२, १३] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० १

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळोऽव यासिसीष्टाः ।

यजिष्ठो बह्वितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥ ४ ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ ।

अथ यस्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एषि ॥ ५ ॥ १२ ॥

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य सन्दर्गदेवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।

शुचिं घृतं न तप्तमघ्न्यायाः स्पार्हा देवस्य मंहनैव धेनोः ॥ ६ ॥

त्रिरस्य ता परमा सन्ति सत्या स्पार्हा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।

अनन्ते अन्तः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोहचानः ॥ ७ ॥

स द्रुतो विश्वेदभि वष्टि सद्मा होता हिरण्यरथो रंसुजिहः ।

रोहिदंश्चो वपुष्यो विभावा सदा रणवः पितुमर्ताव संसत् ॥ ८ ॥

त्वं । नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेळः । अव । यासिसीष्टाः ।
यजिष्ठः । बह्वितमः । शोशुचानः । विश्वा । द्वेषांसि । प्र । मुमुग्ध्यस्मत् ॥ ४ ॥
सः । त्वं । नः । अग्ने । अवमः । भवोती । नेदिष्ठः । अस्याः । उषसः । व्युष्टौ ।

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० १३, १४] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० १]

स चेतयन्मनुषो यज्ञवन्धुः प्र तं मद्या रशनया नयन्ति ।

स क्षेत्यस्य दुर्यासु सार्धन्देवो मर्तस्य सधनित्वमाप ॥ ९ ॥

स तू नो अग्निर्नयतु प्रजानन्नच्छा रत्नं देवभक्तं यदस्य ।

धिया यद्विश्वे अमृता अकृण्वन्धौषिता जनिता सत्यमुक्षन् ॥ १० ॥ ११

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो बुधे रजसो अस्य योनीं ।

अपादशीर्षा गुहमानो अन्तायोर्युवानो वृषभस्य नीळे ॥ ११ ॥

प्र शर्ध आर्त प्रथमं विपन्यं क्रतस्य योनां वृषभस्य नीळे ।

स्पाहो युवां वपुष्यो विभावां सप्त प्रियासोऽजनयन्त वृष्णे ॥ १२ ॥

अस्माक्रमन्नं पितरो मनुष्या अभि प्र सेदुर्कृतमाशुपाणाः ।

अश्मन्नजाः सुदृवां वने अन्तरुन्वा आजनुपसो हुवानाः ॥ १३ ॥

सः । चेतयन् । मनुषः । यज्ञवन्धुः । प्र । तं । मद्या । रशनया । नयन्ति । सः । योनिं ।
अस्य । दुर्यासु । सार्धन् । देवः । मर्तस्य । सधनित्वं । आप ॥ ९ ॥ सः । तू । नो ।
अग्निः । नयतु । प्रजानन् । अच्छा । रत्नं । देवभक्तं । यन् । अम्य । धिया । यद्वि ।

सू० ३ अध्या० ४ व० १४, १५] ऋग्वेदः [षण्ड० ४ अनु० १ सू० १

ने मर्मजत दृचांसो अर्दि तदैपास्ये अभितो वि वौचन् ।

श्वयन्त्रासो अभि कारमर्चन्विदन्त ज्योतिश्चकृपन्त धीभिः ॥ १४ ॥

ने गन्धता मनसा दृध्रमुग्धं गा येमानं परि पन्तमद्रिम् ।

दृहं नरो वचसा दैव्येन व्रजं गोमन्तमुगिजो वि वबुः ॥ १५ ॥ १४ ॥

ने मन्दत प्रथमं नाम येनोऽग्निः सप्त सानुः परमाणि विन्दन् ।

तज्ज्ञानतीरभ्यनूपत ब्रा आविर्भुवदग्नीर्यशसा गोः ॥ १६ ॥

नेशत्तमो दुधितं रोचत चोग्देव्या उपसो भानुरतं ।

आ सूर्यो बृहतरितष्टदजो ऋजु मर्तेषु वृजिनां च पश्यन् ॥ १७ ॥

आदित्पश्चा बुबुधाना व्यख्यन्नादिद्वलं धारयन्त शुभक्तम् ।

विभ्वे विभ्वांसु दुर्यांसु देवा मित्रं धिमे दग्धं सन्धमन्तु ॥ १८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० १५, १६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ व०]

अच्छां वोचेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वभरसं यजिष्ठम् ।

शुच्यूधो अतृणन्न गवामन्यो न पूतं परिषित्तमंशोः ॥ १९ ॥

विश्वेप्रासदितिर्यज्ञिधानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम् ।

अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमृळीको भवतु जातवेदाः ॥ २० ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ ऋषि.-वामदेव । देवता-अग्निः । छन्द.-त्रिष्टुप् ॥

॥ २ ॥ यो मर्त्येष्वमृतं ऋतावां देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।

होता यजिष्ठो महा शुचय्यै हव्यैरग्निर्मनुष ईर्यध्यै ॥ १ ॥

इह त्वं मृतो सहसो नो अद्य जातो जातौ उभयौ अन्तरग्ने ।

दूत ईयसे युयुजान ऋष्य ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्रांश्च ॥ २ ॥

अच्छं । वोचेय । शुशुचानं । अग्निं । होतारं । विश्वभरसं । यजिष्ठं । शुचिः । दूतः ।
अतृणन् । न । गवां । अन्यः । न । पूतं । परिषित्तं । अंशोः ॥ १९ ॥ विश्वेषां ।
अदितिः । यज्ञिधानां । विश्वेषां । अतिथिः । मानुषाणां । अग्निः । देवानां । वा ।
आवृणानः । सुमृळीकः । भवतु । जानवेंदाः ॥ २० ॥ १५ ॥

अष्ट० ३ अध्या० [४ व० १६, १७] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० २]

अ॒त्या वृ॒ध॒स्त्नू रोहि॑ता घृ॒त॒स्नू कृ॒त॒स्य॑ म॒न्ये म॒न॒सा ज॒वि॒ष्टा ।
अ॒न्त॒री॒य॒से अ॒रु॒पा यु॑ज॒ानो यु॒ष्मांश्च॑ दे॒वान्वि॒श आ च॒ म॒र्ता॒न् ॥ ३ ॥
अ॒र्य॒म॒णं व॒रु॒णं मि॒त्र॒मे॒षा मि॒न्द्रा॒वि॒ष्णूं म॒रु॒तो अ॒श्वि॒नो॒त ।
स्व॒श्वो अ॒ग्ने सु॒र॒थः सु॒रा॒धा ए॒दं वह॑ सु॒ह॒वि॒षे ज॒ना॒य ॥ ४ ॥
गो॒मो अ॒ग्नेऽ॒ग्नि॒मो अ॒श्वी य॒ज्ञो नृ॒व॒त्स॒खा स॒द॒मि॒दं प्र॒मृ॒ण्यः ।
इ॒न्द्रा॒वाँ ए॒षो अ॑सु॒र प्र॒जावा॑न्दी॒र्वो र॒यिः पृ॑थु॒वु॒ध्नः सु॒भावा॑न् ॥ ५ ॥ १६ ॥
य॒स्तं दृ॒ध्मं ज॒भर॑त्सि॒ष्वि॒द॒ानो नृ॒धो॒नं वा त॒त॒प॒ते त्वा॒या ।
धु॒य॒र॒त॒स्य स्व॑त॒वाँः पा॒युर॑ग्ने॒ विश्व॑स्मात्सी॒मवा॑य॒न उ॑रु॒ण्य ॥ ६ ॥
य॒स्ते भ॒रा॒द॒ग्नि॒य॒ते पि॒द॒न्नं नि॒शि॒ष॒न्म॒न्द्र॒मा॒ति॒थि॒नु॒दी॒र॒त ।
आ दे॒व॒यु॒रि॒न॒ध॒ते दुरो॑णे त॒रि॒म॒न्न॒भि॒र्धु॒यो अ॑न्तु॒ दा॒स्यान् ॥ ७ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० १५, १६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० १]

अच्छां वोचेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वभरसं यजिष्ठम् ।

शुच्यूधो अतृणन्न गवामन्धो न पूतं परिषिक्तमंशोः ॥ १९ ॥

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम् ।

अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमृळीको भवतु जातवेदाः ॥ २० ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ ऋषिः—वामदेवः । देवता—अग्निः । छन्दः—त्रिष्टुप् ॥

॥ २ ॥ यो मर्त्येष्वमृतं कृतावां देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।

होता यजिष्ठो मद्वा शुचध्यै हव्यैरग्निर्मनुष ईर्यध्यै ॥ १ ॥

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जाताँ उभयाँ अन्तरग्ने ।

दूत ईयसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्रांश्च ॥ २ ॥

अच्छ । वोचेय । शुशुचानं । अग्निं । होतारं । विश्वभरसं । यजिष्ठं । शुचि । ऊधः ।
अतृणत् । न । गवाँ । अंधः । न । पूतं । परिऽसिक्तं । अंशोः ॥ १९ ॥ विश्वेषां ।
अदितिः । यज्ञियानां । विश्वेषां । अतिथिः । मानुषाणां । अग्निः । देवानां । अवः ।
आऽवृणानः । सुऽमृळीकः । भवतु । जातवेदाः ॥ २० ॥ १५ ॥

यः । मर्त्येषु । अमृतः । कृतावां । देवः । देवेषु । अरतिः । निऽधायि ।
होता । यजिष्ठः । मद्वा । शुचध्यै । हव्यैः । अग्निः । मनुषः । ईर्यध्यै ॥ १ ॥ इह ।
त्वं । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । जातः । जातान् । उभयान् । अन्तः । अग्ने ।
दूतः । ईयसे । युयुजानः । ऋष्व । ऋजुमुष्कान् । वृषणः । शुक्रान् । च ॥ २ ॥

॥ प्रष्टु० ३ अध्या० [४ व० १६, १७] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० २]

॥ अत्यां वृध॒स्तू रोहि॑ता घृ॒तस्तू॑ क॒तस्य॑ म॒न्ये म॑न॒सा ज॒विष्टा॑ ।

॥ अ॒न्तरी॑य॒से अ॒रुषा॑ यु॒जानो॑ यु॒ष्मांश्च॑ दे॒वान्वि॒ज आ च॑ म॒तीन् ॥ ३ ॥

अ॒र्यम॑णं व॒रुणं॑ मि॒त्रमे॑षा॒मिन्द्रा॑वि॒ष्णूं म॒रुतो॑ अ॒श्विनो॑त ।

स्व॒र्वा अ॒ग्ने सु॒रयः॑ सु॒राधा॑ ए॒दं वह॑ सु॒ह॒विषे॑ ज॒नाय॑ ॥-४ ॥

॥ गो॒मो अ॒ग्नेऽवि॑मो अ॒श्वी य॒ज्ञो नृ॒वत्स॑न्ना स॒दमि॑दं प्र॒नृ॒ण्यः ।

इ॒जावाँ ए॒षो अ॑सु॒र प्र॒जावा॑न्दी॒र्वो र॒यिः पृ॑थु॒बुध॑नः सु॒भावा॑न् ॥ ५ ॥ १६ ॥

य॒तं दृ॒धं ज॒भर॑त्सि॒ष्विदा॑नो नृ॒धो न॑ वा त॒तप॑ते त्वा॒या ।

॥ धु॒व॒र॒तस्य॑ स्व॒त॒वाँ पा॒युर॑ग्ने वि॒श्व॑स्मात्सी॒मया॑य॒न उ॑न॒प्य ॥ ६ ॥

य॒स्ते भ॑राद॒ग्निय॑ते पि॒दन्नं॑ नि॒जिष॑न्म॒न्द्रम॑ति॒भिर्नु॑दी॒रत॑ ।

आ दे॒व्युरि॑न॒धते॑ दुरो॒णे त॑रि॒म॒ग्नयि॑र्यु॒यो अ॑न्तु दा॒ग्यान् ॥ ७ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० १९ । ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ ।

सुकर्माणः सुखो देवयन्तोऽयो न देवा जनिमा धमेन्तः ।

शुचन्तो अग्निं ववृधन्त इन्द्रसूर्वं गव्यं परिषदन्तो अग्नन् ॥ १७ ॥

आ यूथेवं क्षुमतिं पश्वो अख्यद्देवानां यज्जनिमान्त्युग्र ।

मतीनां चिदुर्वशीरकृप्रन्वृधे चिदर्यं उपरस्यायोः ॥ १८ ॥

अकर्म ते स्वपंसो अभूम ऋतमवसन्नृषसो विभातीः ।

अनूनमग्निं पुरुधा सुदचन्द्रं देवस्य ममृजतश्चारु चक्षुः ॥ १९ ॥

एता ते अग्रे उचथानि वेधोऽवोचाम कवये ता जुषस्व ।

उच्छोचस्व कृणुहि वस्यंसो नो महो रायः पुरुवार प्र यन्धि ॥ २० ॥ १९

सुकर्माणः । सुखः । देवयन्तः । अयः । न । देवाः । जनिम । धमेन्तः । शुचः ।

अग्निं । ववृधन्तः । इन्द्रं । ऊर्वं । गव्यं । परिषदन्तः । अग्नन् ॥ १७ ॥

यूथाऽयं । क्षुमतिं । पश्वः । अख्यत् । देवानां । यत् । जनिम । अतिं ।

मतीनां । चित् । उर्वशीः । अकृप्रन् । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १८ ॥

अकर्म । ते । सुअपंसः । अभूमं । ऋतं । अवसन् । उपसः । विभातीः । अतीः ।

अग्निं । पुरुधा । सुदचन्द्रं । देवस्य । ममृजतः । चारुं । चक्षुः ॥ १९ ॥ एता । ते ।

अग्रे । उचथानि । वेधः । अवोचाम । कवये । ता । जुषस्व । उन् । ये ।

कृणुहि । वस्यंसः । नः । महः । रायः । पुरुवार । प्र । यन्धि ॥ २० ॥ १९ ॥

पृ० १ अध्या० ४ व० २०] ऋषेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० १

॥ १ ॥ ऋषिः-दामदेवः । देवता-भूमि । हन्त-त्रिष्टुप् ॥

॥ १ ॥ आ वो राजानमध्वरस्यं ब्रह्म होतारं सत्ययज्ञं रोदस्थोः ।

अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥ १ ॥

अयं योनिभ्रुकृमा यं वयं ते जायेव पत्यं उशती सुवासोः ।

अर्वाचीनः परिवीतो नि पीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

आशुण्वते अदृपिताय मन्मं नृचक्षसे सुमृत्नीकाय वेषः ।

वाराय शस्तिममृताय शंसं वार्येय सोतां मधुपुयमीजे ॥ ३ ॥

वं चिन्नः शर्या अग्ने अस्या क्रतरयं बोध्यतचिन्वाधीः ।

कदा तं उवपा संधमायानि कदा भवन्ति नृन्या गृहे तं ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० २०, २१] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० ।

क॒था ह॒ तद्व॑रु॒णाय॒ त्वम॑ग्ने क॒था दि॒वे ग॑र्ह॒से क॒न् आ॑गः ।

क॒था मि॒त्राय॑ मी॒ळहु॑षे॒ पृथि॑व्यै ब्र॒वः क॑द॒ग्ने क॒द्ग॒र्गाय॑ ॥ ५ ॥ २० ॥

क॒द्वि॒ष्ण्या॑सु वृ॒धसा॑नो अ॒ग्ने क॒द्राता॑य॒ प्रत॑वसे शु॒भं॒ये ।

परि॑ज्मने नास॑त्याय॒ क्षे ब्र॒वः क॑द॒ग्ने रु॒द्राय॑ नृ॒घ्ने ॥ ६ ॥

क॒था म॒हे पु॑ष्टि॒म्भरा॑य॒ पू॒ष्णे क॒द्ग॒द्राय॑ सु॒म॒न्त्राय॑ ह॒वि॒र्दे ।

क॒द्वि॒ष्णव॑ उरु॒गाया॑य॒ रेतो॑ ब्र॒वः क॑द॒ग्ने शर॑वे वृ॒ह॒त्यै ॥ ७ ॥

क॒था श॒र्धाय॑ म॒रुता॑मृ॒ताय॑ क॒था सू॒रे वृ॑ह॒ते पृ॒च्छय॑मानः ।

प्रति॑ ब्र॒वोऽदि॑नये तु॒राय॑ सा॒धा दि॒वो जा॑तवेदश्चि॒कित्वा॑न् ॥ ८ ॥

क॒था । ह॒ । तत् । व॑रु॒णाय॑ । त्वं । अ॒ग्ने । क॒था । दि॒वे । ग॑र्ह॒से । क॒त् । नः । आ॑गः ।

क॒था । मि॒त्राय॑ । मी॒ळहु॑षे॒ । पृथि॑व्यै । ब्र॒वः । क॒त् । अ॒र्थ॒म्णे । क॒त् । भ॒र्गाय॑ ॥ ५ ॥ २० ॥

क॒त् । वि॒ष्ण्या॑सु । वृ॒धसा॑नः । अ॒ग्ने । क॒त् । वा॒ताय॑ । प्र॒त॒वसे॑ । शु॒भं॒ऽये । परि॑ज्मने ।

नास॑त्याय । क्षे । ब्र॒वः । क॒त् । अ॒ग्ने । रु॒द्राय॑ । नृ॒घ्ने ॥ ६ ॥ क॒था । म॒

पु॑ष्टि॒म्भरा॑य॒ । पू॒ष्णे । क॒त् । रु॒द्राय॑ । सु॒म॒न्त्राय॑ । ह॒वि॒ऽदे । क॒त् । वि॒ष्ण॑

उरु॒गाया॑य॒ । रेतः॑ । ब्र॒वः । क॒त् । अ॒ग्ने । शर॑वे । वृ॒ह॒त्यै ॥ ७ ॥ क॒था । श॒र्धा॑

म॒रुता॑ । मृ॒ताय॑ । क॒था । सू॒रे । वृ॑ह॒ते । पृ॒च्छय॑मानः । प्रति॑ । ब्र॒वः । अ॒दि॒तं

तु॒राय॑ । सा॒ध॒य॒ । दि॒वः । जा॑तवेदः । चि॒कित्वा॑न् ॥ ८ ॥

अष्ट० १ अध्या० ४ व० २१, २२] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० ६]

ऋ॒तेन॑ ऋ॒तं निर्य॑तमीळ॒ आ गो॒रामा॒ सचा॒ सधु॑मत्प॒क्रम॑न्ने ।

कृ॒ष्णा स॒ती रु॒ता धा॒सिनै॒षा जा॒भयै॑ण॒ पय॑सा पी॒षाय ॥ ९ ॥

ऋ॒तेन॑ हि ण्मा॑ वृष॒भश्चि॒दुक्तः॑ पु॒मौ अ॒त्रिः पय॑सा पृ॒ष्ठये॑न ।

अ॒स्पन्द॑मानो अ॒चर॑च्छ॒योधा॒ वृषा॑ शु॒क्रं वृ॑द्धे पृ॒थ्वि॒रुधः॑ ॥ १० ॥ २१ ॥

ऋ॒तेना॑र्हि व्य॑सन्नि॒भद॑न्तः॒ सम॑ङ्गि॒रसो॒ नव॑न्त॒ गाभिः॑ ।

शु॒नं नरः॑ परि॑ पद॒घ्नपा॑स॒माविः॑ त्व॒रभ॑व॒ज्जा॒ते अ॒ग्नौ ॥ ११ ॥

ऋ॒तेन॑ दे॒वीर॒मृता॒ अमृ॑ता॒ अणो॑भि॒रापो॒ नधु॑म॒ङ्गिर॑न्ने ।

वा॒जी न स॒र्गेषु॑ प्र॒तुभानः॑ प्र॒सद॑भि॒ग्नप्र॑यित॒ये द॑ध॒न्युः ॥ १२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० २२] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू०

मा कस्यं यक्षं सदभिहुरो गा मा वेशस्यं प्रमिनतो मापेः ।

मा भ्रातुरग्रे अतृजोऋणं वेमा सख्युर्दक्षं रिपोर्भुजेम ॥ १३ ॥

क्षां णो अग्रे तव रक्षणेभी रारक्षाणः सुमस्र प्रीणानः ।

मतिं स्फुर चि रंज वीड्वहो जहि रक्षो महिं चिद्वावृधानम् ॥ १४ ॥

भभिर्भव सुमनां अग्रे अकैरिमान्स्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।

उत ब्रह्माण्यंगिरो जुषस्व सं ते शस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५ ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीयान्यग्रे निण्या वचांसि ।

निवर्चना कवये काव्यान्यशंसिषं मतिभिर्विप्रं उक्थैः ॥ १६ ॥ २२ ॥

मा । कस्यं । यक्षं । सदं । इत् । हुरः । गाः । मा । वेशस्यं । प्रमिनतः । मा
मापेः । मा । भ्रातुः । अग्रे । अतृजोः । ऋणं । वेः । मा । सख्युः । दक्षं । रिपोः
भुजेम ॥ १३ ॥ रक्षं । नः । अग्रे । तव । रक्षणेभिः । रारक्षाणः । सुमस्र
प्रीणानः । मतिं । स्फुर । चि । रंज । वीड्वहो । अहं । जहि । रक्षः । महिं । चिन्
वृधानम् ॥ १४ ॥ एभिः । भव । सुमनाः । अग्रे । अकैः । इमान् । स्पृश
मन्मभिः । शूर । वाजान् । उत । ब्रह्माणि । अंगिरः । जुषस्व । सं । ते । शस्तिः
देववाता । जरेत ॥ १५ ॥ एता । विश्वा । विदुषे । तुभ्यं । वेधः । नीयानि
अग्रे । निण्या । वचांसि । निवर्चना । कवये । काव्यानि । अशंसिषं । मतिभिः
विप्रः । उक्थैः ॥ १६ ॥ २२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० २३] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० ४

॥ ४ ॥ ऋषिः-जामदेव । देवता-अग्निः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४ ॥ कृ॒णु॒ष्व पा॒जः प्र॒सि॒तिं न पृ॒थ्वीं या॒हि रा॒जे॒वाम॑वाँ इ॒भेन॑ ।

तृ॒ष्वीम॑नु प्र॒सि॒तिं द्रू॒णानो॑ऽस्तांसि॒ वि॒ध्य र॒क्ष॒स॒स्तपि॑ष्ठैः ॥ १ ॥

तव॑ भ्र॒मास॑ आशु॒या प॑त॒न्त्यनु॑ स्पृ॒श धृ॒प॒ता शोशु॑चानः ।

तपू॑ष्य॒ग्रे जु॒द्धा प॑त॒द्भान॑म॒न्दि॒तो वि॒रुज॑ वि॒ष्वगु॑ल्काः ॥ २ ॥

प्र॒ति स्पर्शो॑ वि॒रुज॑ तू॒र्णित॑मो भ॒वा पा॒युर्वि॒तो अ॒स्या अ॒र्द॒व्यः ।

यो नो॑ दू॒रे अ॒घ॒शो नो॑ यो अ॒न्त्य॒ग्रे मा॒क्रि॒ष्टे व्यथि॑रा द॒व्य॒र्षाव॑ ॥ ३ ॥

उ॒र्द॒ग्रे तिष्ठ॑ प्र॒त्या त॑नु॒ष्व न्य॒मि॒त्राँ ओ॒द॒तात्ति॑ग्म॒र्द॒ने ।

यो नो॑ अ॒रोति॑ स॒मि॒धान॑ य॒मे नी॒चा तं प॑रि॒य॒त॒नं न शृ॒णोम॑ ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० २३, २४] ऋग्वेदः [मण्ड०-४ अनु० १ सू० ४

ऊर्ध्वो भव॒ प्रति॑ वि॒ध्या॒ध्य॒स्मदा॒विष्कृ॑णुष्व॒ दैव्या॑न्यग्रे ।

अव॑ स्थि॒रा त॑नुहि तातु॒जूनां॑ जा॒मिमजा॑मि॒ प्र मृ॑णीहि॒ शत्रू॑न् ॥ ५ ॥ २३ ॥

स ते॑ जानाति सु॒मतिं॑ य॒विष्ठ॒ य ई॒र्वते॑ ब्रह्म॒णे गा॒तुमै॑र॒न्त ।

वि॒श्वान्य॑स्मै सु॒दिना॑नि रा॒यो द्यु॒म्नान्य॒र्यो वि॒ दुरो॑ अ॒भि द्यौ॑त् ॥ ६ ॥

सेद॑ग्रे अस्तु सु॒भगः॑ सु॒दानु॑र्यस्त्वा॒ नित्ये॑न ह॒विषा॒ य उ॒क्थैः॑ ।

पि॒प्री॑षति॒ स्व आ॒युषि॑ दुरो॒णे वि॒श्वेद॑स्मै सु॒दिना॒ सास॑दि॒ष्टिः ॥ ७ ॥

अ॒र्चामि॑ ते सु॒मतिं॑ घोष्य॒र्वाक्सं॑ ते॒ व॒वाता॑ जरतामि॒यं गीः॑ ।

स्व॒श्वास्त्वा॒ सुर॑था॒ म॒र्जये॑मा॒स्मे क्ष॒त्राणि॑ धा॒रये॑रन् द्यून् ॥ ८ ॥

ऊ॒र्ध्वः । भ॒व । प्र॒ति । वि॒ध्य । अ॒धि । अ॒स्मत् । आ॒विः । कृ॒णुष्व । दै॒व्यानि॑ ।
अ॒ग्रे । अव॑ । स्थि॒रा । त॑नुहि । या॒तुऽजूनां॑ । जा॒मि । अजा॑मि । प्र । मृ॒णीहि॑ ।
श॒त्रून् ॥ ५ ॥ २३ ॥ सः । ते॑ । जा॒ना॒ति । सु॒म॒ति । य॒विष्ठ॒ । यः । ई॒र्वते॑ ।
ब्रह्म॒णे । गा॒तुं । ऐ॑र॒न्त । वि॒श्वानि॑ । अ॒स्मै । सु॒दि॒ना॒नि । रा॒यः । द्यु॒म्ना॒नि । अ॒र्यः ।
वि । दुरो॑ । अ॒भि । द्यौ॑त् ॥ ६ ॥ सः । इत् । अ॒ग्रे । अ॒स्तु । सु॒भ॒गः । सु॒द॒ना॒ः ।
यः । त्वा । नित्ये॑न । ह॒विषा॑ । यः । उ॒क्थैः । पि॒प्री॑षति । स्वे । आ॒युषि॑ । द्यु॒म्नः ।
वि॒श्वानि॑ । इत् । अ॒स्मै । सु॒दि॒ना॒ । सा । अ॒स॒त् । इ॒ष्टिः ॥ ७ ॥ अ॒र्चामि॑ । ते॑ ।
सु॒म॒ति । घोषि॑ । अ॒र्वाक् । सं । ते॑ । व॒वा॒ता । जर॑ता । इ॒यं । गीः । सु॒द॒ना॒ः ।
त्वा । सु॒र॒थाः । म॒र्ज॒ये॒म । अ॒स्मे इति॑ । क्ष॒त्रा॒णि । धा॒र॒ये॒ । भ॒व । द्यून् ॥ ८ ॥

॥८०॥ ३ अध्या० ४ व० २४, २५] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अ०-१-सू० ४

ह त्वा भूर्या चरेद्भुप तमन्दोषावस्तर्दीद्विवांसमनु धून् ।

॥लन्तस्त्वा सुमनसः सपेमाभि शुम्ना तंस्थिव्रांसो जनानाम् ॥ ९ ॥

इत्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अंग उपयाति वलुमता रथेन ।

तस्य प्रा॒ता भ॑व॒सि॒ तस्य॒ सखा॒ यस्तं॒ आति॒थ्यमा॑नु॒पग॒जुजो॑षत् ॥१०॥२४॥

महो रुजामि वन्धुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय ।

इं नो अरय वचंसश्चिकिद्धि होनर्यविष्ट सुकृतो दम्भनाः ॥ ११ ॥

अरवंमजस्तरणयः सुजेवा अतन्द्रासोऽवृक्ता अश्रमिष्ठाः ।

ते पाययः स्वध्वजो निषद्याग्रे तव नः पान्त्वमूर ॥ १२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ४ व० २५] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १]

ये पा॒यवो॑ मा॒मते॒यं ते॑ अ॒ग्ने प॒श्यन्तो॑ अ॒न्धं दु॒रिता॒दर॑क्षन् ।

र॒रक्ष॑ ता॒न्नु॒कृतो॑ वि॒श्ववे॑दा दि॒प्सन्त॑ इ॒द्रिप॒वो नाहं॑ दे॒भ्युः ॥ १३

त्वया॑ व॒यं स॒धन्य॑स्त्वो॒तास्त॒व प्र॒णीत्य॑श्याम॒ वाजा॑न् ।

उ॒भा शंसा॑ सू॒दय॑ स॒त्यता॑तेऽनु॒ष्टुया॑ कृ॒णु॒ह्यह्या॑ण ॥ १४ ॥

अ॒या ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधा॑ वि॒धेम॒ प्रति॒ स्तोमं॑ श॒स्यमा॑नं गृ॒भाय॑ ।

द॒हाश॑सो॒ रक्ष॑सः पा॒ह्यस्मा॑न्नु॒हो नि॒दो मि॒त्रम॑हो अ॒वद्या॑त् ॥ १५ ॥ २५



ये । पा॒यवः॑ । मा॒मते॒यं । ते॑ । अ॒ग्ने । प॒श्यन्तः॑ । अ॒न्धं । दुः॒ऽइ॒तात् । अ॒र॑क्षन् ।

ता॒न् । सु॒ऽकृ॒तः । वि॒श्ववे॑दाः । दि॒प्सन्तः॑ । इ॒त् । रि॒पवः॑ । न । अ॒हं । दे॒भ्युः ॥

त्वया॑ । व॒यं । स॒ऽध॒न्यः । त्वा॒ऽऽकृ॒ताः । त॒व । प्र॒ऽणी॒ती । अ॒श्या॒म । वा॒जा॒न् ।

शंसा॑ । सू॒दय॑ । स॒त्य॒ऽता॒ते । अ॒नु॒ष्टु॒या । कृ॒णु॒हि । अ॒ह्या॒ण ॥ १४ ॥ अ॒या

अ॒ग्ने । स॒ऽइ॒धा । वि॒धेम॑ । प्र॒ति । स्तो॒मं । श॒स्यमा॑नं । गृ॒भा॒य । द॒हं । अ॒

र॒क्ष॑सः । पा॒हि । अ॒स्मा॒न् । नु॒हः । नि॒दः । मि॒त्र॒ऽम॒हः । अ॒व॒द्या॒न् ॥ १५ ॥ २५ ॥

॥ इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥



॥ अथ तृतीयाष्टके पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ ५ ॥ ऋषिः-वामदेव । देवता-अग्निः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ५ ॥ वैश्वानराय मीळद्दुपे सजोषाः कथा दाशेमाग्रये बृहन्नाः ।

अनूनेन बृहता बक्षधेनोप स्तभायदुपमिन्न रोषः ॥ १ ॥

मा निन्दत य इमां मयं राति देवो ददौ मर्त्याय स्वर्धावान् ।

पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता वैश्वानरो नृत्तमो यद्वो अग्निः ॥ २ ॥

सामं द्विवर्हा महि तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषभस्तुविष्मन् ।

पदं न गोरपगृहं विद्विहानग्निर्मयं प्रेदुं वोचन्मनीषाम् ॥ ३ ॥

प्र तां अग्निर्विभसत्तिग्मजंभरतापिष्टेन गोधिपा यः सुराधाः ।

प्र ये भिनन्ति यरणस्य धामं प्रिया भिन्नस्य चेतनो ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

अभ्रानरो न योषणो व्यन्तः पतिरिपो न जनयो दुर्ग्याः ।

पापासः सन्तो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरं ॥ ५ ॥ १ ॥

इदं मे अग्रे कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म ।
 बृहद्वाथ धृषता गभीरं यद्वं पृष्ठं प्रयसा ससधातु ॥ ६ ॥
 तमिन्वेव ससना समानसभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।
 ससस्य चर्मन्नाधि चारु पृश्नेरग्रे रूप आरुपितं जवारु ॥ ७ ॥
 प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहां हितसुपं निणिग्वदन्ति ।
 यदुस्त्रियाणासप वारिव व्रन्पाति प्रियं रूपो अग्रं पदं वेः ॥ ८ ॥
 इदमु त्यन्महिं महाभनीकं यदुस्त्रिया सचतं पूर्यं गौः ।
 क्रतस्य पद अधि दीद्यानं गुहां रघुष्यद्रघुयष्टिवेद ॥ ९ ॥
 अधं व्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुल्यं चारु पृश्नेः ।
 मातुष्पदे परमे अन्ति पद्मोवृष्णः शोचिषः प्रयंतस्य जिह्वा ॥ १० ॥ २ ॥

इदं । मे । अग्रे । कियते । पावक । अमिनते । गुरुं । भारं । न । मन्म । बृहत् ।
 दवाथ । धृषता । गभीरं । यद्वं । पृष्ठं । प्रयसा । ससधातु ॥ ६ ॥ तं । इत् । तु ।
 एव । ससना । समानं । अभि । क्रत्वा । पुनती । धीतिः । अश्याः । ससस्य ।
 चर्मन् । अधि । चारु । पृश्नेः । अग्रे । रूपः । आरुपितं । जवारु ॥ ७ ॥ प्रवाच्यं ।
 वसः । किं । मे । अस्य । गुहां । हितं । सुपं । निणिग्वदन्ति । यत् ।
 स्त्रियाणा । अपं । वाऽईव । व्रन् । पाति । प्रियं । रूपः । अग्रं । पदं ।
 रिति वेः ॥ ८ ॥ इदं । उं इत् । त्यत् । गहिं । महां । अनीकं । यत् । उस्त्रिया ।
 सचतं । पूर्यं । गौः । क्रतस्य । पदे । अधि । दीद्यानं । गुहां । रघुष्यन् । रघुष्यत् ।
 विवेद ॥ ९ ॥ अधं । व्युतानः । पित्रोः । सचा । आसा । अमनुत । गुल्यं । चारु ।
 पृश्नेः । मातुः । पदे । परमे । अन्ति । सत् । गोः । वृष्णः । शोचिषः ।
 प्रयंतस्य । जिह्वा ॥ १० ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० ३] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० ५

ऋतं वोचे नमसा पृच्छयसांस्तवाजसां जातवेदो यदीदम् ।

त्वमस्य क्षयसि यद्ध विध्वं दिवि यद्ध द्रविणं यत्पृथिव्याम् ॥ ११ ॥

किं नो अस्य द्रविणं कद्ध रत्नं दि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वात् ।

गुहाध्वनः परमं यत्रो अस्य रेकुं पदं न निदाना अगन्त ॥ १२ ॥

का मर्यादा ब्रधुना कद्ध वानसच्छा नमेव रघवो न वार्जम् ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः तूरो वर्णेन तत्तनहुपासः ॥ १३ ॥

अनिरेण वचसा पात्सवेन प्रतीत्येन ब्रधुनातृपासः ।

अथा ते अंघ्रे किमिहा वंदत्यनायुधाम् आसता मचन्तान् ॥ १४ ॥

अस्य श्रिये समिधानस्य दृष्ट्यां समोर्गनीं वम आ न्नेच ।

गजछस्तानः सुदृशीकरूपः क्षिणिते नया पुनरां अयोत् ॥ १५ ॥ ३ ॥

॥ ६ ॥ ऋषिः-वामदेव । इवता-भग्निः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ६ ॥ ऊ॒र्ध्वं ऊ॒ षु णो॑ अध्वरस्य हो॒तर॒ग्ने तिष्ठ॑ दे॒वता॑ता यजी॒यान् ।
 त्वं हि वि॒श्वम॒भ्यसि॑ म॒न्म प्र वे॒धसं॑ चि॒त्तिर॑सि मनी॒षाम् ॥ १ ॥
 अ॒मूरो॒ होता॒ न्यसा॑दि वि॒क्ष्वग्नि॑र्म॒न्द्रो वि॒दथे॑षु प्र॒चेताः॑ ।
 ऊ॒र्ध्वं भा॒नुं स॒विते॑वा॒श्रेन्मै॑ते॒व धू॒मं स्त॑भा॒यदु॒प याम् ॥ २ ॥
 य॒ता सु॒जूर्णी॑ रा॒तिनी॑ घृ॒ताची॑ प्रदक्षि॒णिदे॒वता॑तिमु॒राणः॑ ।
 उ॒दु स्व॑रु॒न्वजा॑ ना॒क्रः प॒श्वो अ॑न॒क्ति सु॒धितः॑ सु॒मेकः॑ ॥ ३ ॥
 स्ती॒र्णे व॒र्हिषि॑ स॒मिधा॑ने अ॒ग्रा ऊ॒र्ध्वो अ॑ध्व॒र्युर्जु॑षा॒णो अ॑स्थात् ।
 प॒र्यग्निः॑ प॒शुपा॑ न होता॑ त्रि॒विष्ट्ये॑ति प्र॒दिवं॑ उ॒राणः॑ ॥ ४ ॥
 परि॑ त्मना॑ मि॒तदु॑रेति॒ होमा॑ग्निर्म॒न्द्रो मधु॑वचा॒ ऋता॑वा ।
 द्र॒वन्त्य॑स्य वा॒जिनो॑ न शो॒का भ॑र्यन्ते॒ विश्वा॑ ध्रु॒वना॑ यद॒भ्राद् ॥ ५ ॥ ४ ॥

ऊ॒र्ध्वः । ऊ॒ इति॑ । सु । नः । अ॒ध्वर॑स्य । हो॒तः । अ॒ग्ने । तिष्ठ॑ । दे॒व॒स्ता॒ता ।
 यजी॒यान् । त्वं । हि । वि॒श्वं । अ॒भि । अ॒सि । म॒न्म । प्र । वे॒धसं॑ । चि॒त् । ति॒ग्नि ।
 मनी॒षां ॥ १ ॥ अ॒मूरः । हो॒ता । नि । अ॒सा॒दि । वि॒क्ष्व । अ॒ग्निः । म॒न्द्रः । वि॒दथे॑षु ।
 प्र॒चे॒ताः । ऊ॒र्ध्वं । भा॒नुं । स॒वि॒ताऽइ॒व । अ॒श्रेत् । मे॒ताऽइ॒व । धू॒मं । स्त॑भा॒यत् । उप॑ ।
 ॥ २ ॥ य॒ता । सु॒जूर्णिः॑ । रा॒तिनी॑ । घृ॒ताची॑ । प्र॒दक्षि॑णित् । दे॒व॒स्ता॒ति ।
 उ॒रा॒णः । उ॒त् । ऊ॒ इति॑ । स्व॑रु॒न् । न॒व॒ज॒जाः । न । अ॒क्रः । प॒श्वः । अ॒न॒क्ति ।
 सु॒धितः॑ । सु॒मे॒कः ॥ ३ ॥ स्ती॒र्णे । व॒र्हिषि॑ । स॒मि॒धा॒ने । अ॒ग्नौ । ऊ॒र्ध्वः । अ॒ध्व॒र्युः ।
 जु॒षा॒णः । अ॒स्थात् । परि॑ । अ॒ग्निः । प॒शु॒पाः । न । हो॒ता । त्रि॒विष्टि॑ । ए॒ति ।
 प्र॒दि॒वः । उ॒रा॒णः ॥ ४ ॥ परि॑ । त्मना॑ । मि॒त॒दुः । ए॒ति । हो॒ता । अ॒ग्निः ।
 म॒न्द्रः । मधु॑वचाः । ऋ॒त॒वा । द्र॒व॑न्ति । अ॒स्य । वा॒जिनः॑ । न । शो॒काः । भ॑र्यन्ते ।
 वि॒श्वा । ध्रु॒वना॑ । यत् । अ॒भ्राद् ॥ ५ ॥ ४ ॥

ना ते अग्ने स्वनीक स॒न्दग्धो॒रस्य॑ स॒तो वि॒षुण॑स्य॒ चारुः॑ ।
 यत्ते शोचि॑स्तमसा॒ वर॑न्त न ध॒वस्मान॑स्तन्वी॒रेष॑ आ धुः ॥ ६ ॥
 यम्य॒ सातु॑र्जनितो॒रवारि॑ न मा॒तरा॑पि॒तरा॒ नू चि॑दि॒ष्टौ ।
 धा मि॒त्रो न सु॑धितः पा॒वको॑ऽग्निर्दी॒दाय॑ मा॒नुषी॑षु वि॒क्षु ॥ ७ ॥
 ये प॒ञ्च जी॑र्जनन्त॒संवसा॑नाः स्वसा॒रो अ॒ग्नि मा॒नुषी॑षु वि॒क्षु ।
 शु॒भ्रम॒श्वयो॑ऽन दन्तं शु॒क्रं स्वा॑सं पर॒शुं न ति॒ग्मम् ॥ ८ ॥
 इ॒त्ये अ॒ग्ने ह॒रितो॑ घृ॒तस्ना॑ रोहि॒तास॑ कृ॒ज्ज॒ञ्चः॒ स्वन्धः॑ ।
 ग॒घासो॑ वृ॒षण॑ कृ॒ज्जुमु॑ज्जा आ दे॒वता॑ति॒गद॑न्त द॒रमाः ॥ ९ ॥
 इ॒त्ये ते॒ स॒ह॒माना॑ अ॒यास॑स्त्वे॒यासो॑ अ॒ग्ने अ॒र्चय॑ध॒रन्ति॑ ।
 धे॒नासो॑ न ह॒वस॑नासो॒ अथ॑ तुवि॒ष्वण॑सो मा॒रुतं॑ न प्रा॒थैः ॥ १० ॥

अट्ट० ३ अध्या० ५ व० ५,६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० १]

अकारि ब्रह्मं समिधानं तुभ्यं शंसात्युक्तं यजते व्यू धाः ।

होतारमग्निं मनुषो नि पैदुर्नमस्यन्तं उशिजः शंसमायोः ॥ ११ ॥ ५ ॥

॥ ७ ॥ ऋषिः-वामदेवः । देवता-अग्निः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ७ ॥ अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्व
यममवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विश्वं विशेविशे ॥ १ ॥

अग्ने कदा ते आनुषग्भुवद्देवस्य चेतनम् ।

अथा हि त्वां जगृध्रिरे मर्तांसो विक्ष्वीज्यम् ।

ऋतावानं विचेतसं पश्यन्तो द्यामिव स्तुभिः ।

विश्वेषामध्वराणां हस्कृतीरं दमेदमे ॥

अकारि । ब्रह्मं । संसद्धानं । तुभ्यं । शंसाति । उक्तं । यजते । वि । ऊं इति ।
होतारं । अग्निः । मनुषः । नि । पैदुः । नमस्यन्तः । उशिजः । शं
आयोः ॥ ११ ॥ ५ ॥

अयं । इह । प्रथमः । धायि । धातृभिः । होता । यजिष्ठः । अ-
ईज्यः । यं । अमवानः । भृगवः । विरुरुचुः । वनेषु । चित्रं । वि-
विशेविशे ॥ १ ॥ अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनं ।
हि । त्वा । जगृध्रिरे । मर्तांसः । विश्व । ईज्यं ॥ २ ॥ ऋतवानं । वि-
पश्यन्तः । द्यामिव । स्तुभिः । विश्वेषां । अध्वराणां । हस्कृतीरं । दमेदमे ॥ ३ ॥

० ३ अध्या० ५ व० ६, ७] ऋग्वेदः [मण्ड०-४-अनु० १ सू० ७

शुं द॒तं वि॒वस्व॑तो॒ दि॒श्व॒ य॒श्च॑र्ष॒णीर॒भि ।

आ ज॑ञ्चः के॒तु॒ना॒य॒वो भृ॒ग॑वा॒णं वि॒शे॒र्षि॑शे ॥ ४ ॥

१० हो॒ता॒र॒मा॒नु॒ष॒कि॒च॒कि॒त्वांसं॒ नि पे॑दिरे ।

र॒ण्वं पा॑व॒क॒र्गो॒चि॒ष्टं य॒जि॒ष्टं स॒प्त धा॑म॒भिः ॥ ५ ॥ ६ ॥

ग॒र्भ॑न्तीषु मा॒तृषु॒ वन॒ आ वी॒तं अ॒ञ्जि॒तम् ।

चि॒त्रं स॒न्तं गु॒ह्यं हि॒तं तु॒वेदं॒ क॒चिद॒र्थि॑नम् ॥ ६ ॥

व॒स्य॒ य॒जि॒थु॒ता स॒स्मि॒न्न॒ध॒नृ॒त॒स्य॒ धा॑म॒न्न॒य॑न्त दे॒वाः ।

१० अ॒ग्नि॒र्न॒म॒सा रा॒त॒ह॑व्यो वे॒र॑ध॒राय॒ स॒द॒मि॒दृ॒ताया॑ ॥ ७ ॥

वेरध्वरस्य दृत्यानि विद्वानुमे अन्ता रोदसी सञ्चिकित्वान् ।

दूत ईयसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८ ॥

कृष्णं त एम रुशतः पुरो भाश्चरिष्णवश्चिर्वपुषामिदेकम् ।

यदप्रवीता दधते ह गभै सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दूतः ॥ ९ ॥

सद्यो जातस्य ददृशानमोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचिः ।

वृणक्ति तिग्मामतसेषु जिहां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जम्भैः ॥ १० ॥

तृषु यदन्ना तृषुणा ववक्षं तृषु दूतं कृणुते यदो अग्निः ।

वातस्य मेळि सचते निजूर्वन्नाशुं न वाजयते हिन्वे अवी ॥ ११ ॥ ७ ॥

वेः । अध्वरस्य । दृत्यानि । विद्वान् । उमे इति । अंतरिति । रोदसी ।
सञ्चिकित्वान् । दूतः । ईयसे । प्रदिवः । उराणः । विदुः । स्तरः । दिवः ।
आरोधनानि ॥ ८ ॥ कृष्णं । ते । एम । रुशतः । पुरः । भाः । चरिष्णु ।
वपुषां । इत् । एकं । यत् । अप्रवीता । दधते । ह । गभै । सद्यः । चित् । जातः ।
भवसि । इत् । ऊं इति । दूतः ॥ ९ ॥ सद्यः । जातस्य । ददृशानं । ओजः । य
यस्य । वातः । अनुवाति । शोचिः । वृणक्ति । तिग्मां । अतसेषु । वि
स्थिरा । चित् । अन्ना । दयते । वि । जम्भैः ॥ १० ॥ तृषु । यत् । अन्ना । कृ
ववक्षं । तृषु । दूतं । कृणुते । यदः । अग्निः । वातस्य । मेळि । सचते । नि
आशुं । न । वाजयते । हिन्वे । अवी ॥ ११ ॥ ७ ॥

अष्ट० ३ अष्टा० ५ व० ८] अग्नेदः [मष्ट० ४ अनु० १ व० ८

॥ ८ ॥ ऋषिः-वामदेवः । देवता-अग्निः । छन्दः- गायत्री ॥

॥ ८ ॥ दूतं वाँ विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यं ।

यजिष्ठमृजसे गिरा ॥ १ ॥

स हि वेदा बसुधितिं मुह्यं आरोधनं दिवः ।

स देवाँ एह वक्षति ॥ २ ॥

स वेद देव आनमं देवाँ क्रतायते दमे ।

दाति प्रियाणि चिबसु ॥ ३ ॥

न होता सेह दूर्यं चिकित्वाँ अन्तरीयते ।

चिह्यं आरोधनं दिवः ॥ ४ ॥

ने त्पामं ये अन्नये ददाशुहव्यदातिभिः ।

य ई पुष्यन्त इन्धते ॥ ५ ॥

ने राया ते सुवीर्यैः सस्रबांसो वि शृण्विरं ।

ये अन्ना दधिरे दुर्वाः ॥ ६ ॥

दूतं । वाँ । विश्ववेदसं । हव्यवाहं । अमर्त्यं । यजिष्ठं । मृजसे । गिरा ॥ १ ॥
सः । हि । वेदः । बसुधितिः । मुह्यं । आरोधनं । दिवः । सः । देवात् । आ ।
१ । वक्षति ॥ २ ॥ सः । वेदः । देवः । आनमं । देवात् । क्रतायते । दमे ।
दाति । प्रियाणि । चिबसु । एह । ॥ ३ ॥ सः । होता । सः । १ । दूर्यं । अन्तरीयते ।
चिकित्वाव । अन्तः । ईयते । शिवात् । आरोधनं । दिवः ॥ ४ ॥ ते । त्पामं । ये ।
अन्ने । ददाशुः । हव्यदातिभिः । ये । ई । पुष्यन्तः । इन्धते ॥ ५ ॥ ते । रायाः ।
ते । सुवीर्यैः । सस्रबांसः । वि । शृण्विरं । ये । अन्ना । दधिरे । दुर्वाः ॥ ६ ॥

बृ० ३ अध्या० ९ व० ८१] ऋग्वेदः [मण्ड०-४-अनु०-१-७१

अस्मे रायों दिवेदिवे सं चरन्तु पुरुस्पृहः ।

अस्मे वाजास ईरताम् ॥ ७ ॥

स विप्रश्चर्षणीनां शवसा मानुषाणाम् ।

अति क्षिपेव विध्यति ॥ ८ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ ऋषिः-आमदेवः । देवता-अग्निः । उन्दः-गायत्री ॥

॥ ९ ॥ अग्ने मृळ महां असि य ईमा देवयुं जनम् ।

इयेथ बहिरासदम् ॥ १ ॥

स मानुषीषु दुलभो विश्व प्रावीरमर्त्यः ।

दूतो विश्वेषां भुवत् ॥ २ ॥

स सन्न परि नीयते होता मन्द्रो दिविष्टिषु ।

उत पोता नि पीदति ॥ ३ ॥

उत आ अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे ।

उत ब्रह्मा नि पीदति ॥ ४ ॥

अस्मे इति । रायः । दिवेऽदिवे । सं । चरन्तु । पुरुऽस्पृहः । अस्मे इति । वाजासः । ईरता ॥ ७ ॥ सः । विप्रः । चर्षणीनां । शवसा । मानुषाणां । अति । क्षिपेव । विध्यति ॥ ८ ॥ ८ ॥

अग्ने । मृळ । महान् । असि । यः । ई । आ । देवयुं । जनं । इयेथ । बहिः । आऽसदं ॥ १ ॥ सः । मानुषीषु । दुःलभः । विश्व । प्राऽवीर्यः । अमर्त्यः । दूतः । विश्वेषां । भुवत् ॥ २ ॥ सः । सन्न । परि । नीयते । होता । मन्द्रः । दिविष्टिषु । उत । पोता । नि । पीदति ॥ ३ ॥ उत । आः । अग्निः । अध्वरे । उतो अग्निः । गृहपतिः । दमे । उत । ब्रह्मा । नि । पीदति ॥ ४ ॥

मष्ट० ३ अध्या० ५ व० ९, १०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० १०

वे॒षि शं॒ध्वरी॒यता॑मु॒पव॒क्ता ज॒ता॒नाम् ।

ह॒व्या च॒ मानु॑षाणाम् ॥ ५ ॥

वे॒षी॒ष्ठस्य॑ दू॒त्यं॑प॒स्य जु॒जो॑षो अध्व॒रम् ।

ह॒व्यं स॒र्त॑स्य॒ वो॒ळ॒ह॒वे ॥ ६ ॥

अ॒स्माकं॑ जो॒ष्यध्व॑रम॒स्माकं॑ य॒ज्ञम॑द्भि॒रः ।

अ॒स्माकं॑ अ॒णु॒धी ह॒वम् ॥ ७ ॥

य॒रि॑ ते दू॒ळ॒भो र॒थोऽस्माँ॑ अ॒श्रो॒तु चि॒श्वतः॑ ।

येन॒ र॒क्ष॑न्ति द्वा॒शु॒षः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ ९० ॥ ऋषिः-तामदेव । देवता-शक्ति । हव्य-हव्यी ॥

॥ १० ॥ अत्रे॒ तम॒द्या॒भं न॒ रता॑मः॒ जु॒तु न॒ भ॒द्रं ह॑दि॒व्य॒शम् ।

अ॒ण॒याना॑ न॒ ओ॒रैः ॥ १ ॥

अथा॒ त॒त्रे॒ ततो॑र्भ॒द्रस्य॑ दू॒क्ष॑स्य॒ ग्रा॒धोः ।

र॒थी॒र्त॒त॒रं दृ॒ढो न॒शु॒भः ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० १०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ मनु० १ सू० १०

एभिर्नो अर्कैर्भवा नो अर्वाङ् स्वर्णं ज्योतिः ।

अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः ॥ १ ॥

आभिष्टे अथ गीर्भिर्गृणन्तोऽग्ने दाशेम ।

प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः ॥ ४ ॥

तव स्वादिष्टाग्ने संदृष्टिरिदा चिदहं इदा चिदक्तोः ।

श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥ ५ ॥

घृतं न पूतं तनूररेपाः शुचि हिरण्यम् ।

तत्ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥ ६ ॥

कृतं चिद्धि ष्मा सनेमि द्वेषोऽग्रं इनोषि मर्तात् ।

इत्या यजमानादतावः ॥ ७ ॥

शिवा नः सख्या सन्तु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे ।

सा नो नाभिः सदेने सस्मिन्नूर्ध्वम् ॥ ८ ॥ १० ॥ १ ।

एभिः । नः । अर्कैः । भवा । नः । अर्वाङ् । स्वः । न । ज्योतिः । अग्ने । विश्वेभिः ।
सुमना । अनीकैः ॥ १ ॥ आभिः । ते । अथ । गीःऽभिः । गृणन्तः । अग्ने ।
प्र । ते । दिवः । न । स्तनयन्ति । शुष्माः ॥ ४ ॥ तव । स्वादिष्टा । अग्ने ।
संदृष्टिः । इदा । चित् । अहं । इदा । चित् । अक्तोः । श्रिये । रुक्मः । न ।
रोचते । उपाके ॥ ५ ॥ घृतं । न । पूतं । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यं । तव ।
ते । रुक्मः । न । रोचत । स्वधाऽवः ॥ ६ ॥ कृतं । चित् । हि । स्म । सनेमि ।
द्वेषः । अग्ने । इनोषि । मर्तात् । इत्या । यजमानात् । ऋतऽवः ॥ ७ ॥ शिवा । नः ।
सख्या । सन्तु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति । सा । नः । नाभिः । सदेने ।
सस्मिन् । ऊर्ध्वम् ॥ ८ ॥ १० ॥ १ ॥

॥ दितायोऽनुवाकः ॥ २ ॥

॥ ११ ॥ अग्निः-वाग्देवः । देवता-अग्निः । अन्व-विष्णुः ॥

॥ ११ ॥ भ॒द्रं ते॑ अ॒ग्ने स॒हस्रि॒मनी॑कमु॒पाक॑ आ रो॒चते॑ सूर्य॑स्य ।

दृ॒ष्टो द॑ष्टो न॒क्तया॑ वि॒दरु॑क्षितं दृ॒ष्ट आ रू॒पे भ॑र्त॒म् ॥ १ ॥

वि॒ वा॒द्यग्ने॑ गृ॒णते॑ म॒नीषां॑ स॒ं वेप॑सा तुविजात॒ स्तबा॑नः ।

वि॒श्वेभि॒र्यज्ञा॒चनः॑ शु॒क्र दे॒वैस्त॒न्नो रा॒स्व सु॒महो॑ भूरि॒ मन्य॑ ॥ २ ॥

त्व॒द॒ग्ने वा॒न्या त्व॒न्मनी॑षास्त॒दुक्थ॑ जायन्ते रा॒भ्यानि॑ ।

त्व॒देति॑ द्रवि॒णं वी॒रपे॑शा इ॒त्थाभि॑मे दा॒शुपे॑ मन्यो॒य ॥ ३ ॥

त्व॒द्वाजी॑ वा॒जग॒भरो॑ विहा॒या अ॒भिष्टि॒कृज्जा॑यते म॒न्यश॑म्पः ।

त्व॒द्र॒यिर्दे॒वज॑तो म॒योधु॒रस॒वदा॒शुर्जु॑बां अ॒ग्ने अ॒र्वा ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० १०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अद्व० १ सू० १०

एभिर्नो अर्कैर्भवा नो अर्वाङ् स्वर्णं ज्योतिः ।

अग्ने विश्वेभिः सुमना अर्नकैः ॥ ३ ॥

आभिष्टे अथ गीर्भिर्गुणन्तोऽग्ने दाशेम ।

प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः ॥ ४ ॥

तव स्वादिष्टाग्ने संदष्टिरिदा चिदहं इदा चिदक्तोः ।

श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥ ५ ॥

घृतं न पूतं तनूरेपाः शुचि हिरण्यम् ।

तत्ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥ ६ ॥

कृतं चिद्विष्मा सनेमि द्वेषोऽग्रं इनोषि मर्तीत् ।

इत्या यजमानादृतावः ॥ ७ ॥

शिवा नः सरुया सन्तु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे ।

सा नो नाभिः सदने सस्मिन्नूधन् ॥ ८ ॥ १० ॥ १ ।

एभिः । नः । अर्कैः । भवा । नः । अर्वाङ् । स्वः । न । ज्योतिः । अग्ने । विश्वेभिः
सुमना । अर्नकैः ॥ ३ ॥ आभिः । ते । अथ । गीःऽभिः । गुणन्तः । अग्ने
दाशेम । प्र । ते । दिवः । न । स्तनयन्ति । शुष्माः ॥ ४ ॥ तव । स्वादिष्टा । अग्ने ।
संदष्टिः । इदा । चित् । अहं । इदा । चित् । अक्तोः । श्रिये । रुक्मः । न ।
रोचते । उपाके ॥ ५ ॥ घृतं । न । पूतं । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यं । तव ।
ते । रुक्मः । न । रोचत । स्वधावः ॥ ६ ॥ कृतं । चित् । वि । स्म । सनेमि ।
द्वेषः । अग्ने । इनोषि । मर्तीत् । इत्या । यजमानाव । ऋतवः ॥ ७ ॥ शिवा । नः ।
सरुया । सन्तु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति । सा । नः । नाभिः । सदने ।
सस्मिन् । ऊधन् ॥ ८ ॥ १० ॥ १ ।

॥ दितायोऽनुवाकः ॥ २ ॥

॥ ११ ॥ अग्नि-रागदेव । देवता-वर्गः । इन्द्र-विष्णु ॥

॥ ११ ॥ भ॒द्रं ते॑ अ॒ग्ने स॒हसि॒मनी॑कमु॒पाक॒ आ रो॑च॒ते सूर्य॑स्य ।

म॒नां दृ॒शे द॑दृ॒शे न॒क्त॒या बि॒दरु॑क्षितं दृ॒श आ रू॒पे भ॒द्रम् ॥ १ ॥

वि वा॒स॒ग्ने गृ॒ण॒ते म॒नी॒षां सं वे॑ष॒सा तु॒विजा॑त॒ स्त॒बा॒नः ।

विभे॑भि॒र्य॒ज्ञा॒व॒नः शु॒क्र दे॒वैस्त॒त्रो रा॒स्य सु॒म॒हो भू॒रि म॒न्म ॥ २ ॥

त॒व दे॒ग्ने कान्या॒ त्वन्म॑नी॒षास्त॒दु॒क्था जा॑य॒न्ते रा॒ध्या॒नि ।

त॒व दे॒ति द्र॒वि॒णं वी॒र॒पे॒क्षा इ॒त्थाभि॑मे दा॒शु॒पे म॒न्या॑य ॥ ३ ॥

त॒व॒जा॒जी वा॑ज॒ग्भ॒रो बि॒हा॒या अ॒भिष्टि॑कृ॒ज्जा॑य॒ते न॒न्यशु॑ष्मः ।

त॒व॒पि॒दे॒व॒ज॒तो म॒यो॒धुस्त॒वदा॑शु॒र्जु॒बां अ॒ग्ने भ॒र्वा ॥ ४ ॥

भ॒द्रं ते॑ । अ॒ग्ने । स॒ह॒सि॒म् । म॒नी॑कं । उ॒पा॒क॒ । आ । रो॒च॒ते । सूर्य॑स्य ।
म॒नां । दृ॒शे । द॑दृ॒शे । न॒क्त॒या । बि॒द॒ । अ॒रु॒क्षि॒तं । दृ॒शे । आ । रू॒पे । भ॒द्रम् ॥ १ ॥
वि । वा॒स॒ग्ने । अ॒ग्ने । गृ॒ण॒ते । म॒नी॒षां । सं । वे॑ष॒सा । तु॒वि॒जा॒त॒ । स्त॒बा॒नः ।
वि॒भे॒भिः । य॒ज्ञा॒व॒नः । शु॒क्र । दे॒वैः । त॒व । नः । रा॒स्य । सु॒म॒हः । भू॒रि ।
म॒न्म ॥ २ ॥ त॒व । अ॒ग्ने । कान्या॑ । त॒व । म॒नी॒षाः । त॒व । उ॒क्था । जा॑य॒न्ते ।

अ० ३ अध्या० ५ व० ११] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १२

त्वामग्ने प्रथमं देवयन्तो देवं मर्ता अमृत मन्द्रजिह्वम् ।

द्वेषोयुतमा विवासन्ति धीभिर्दमूनसं गृहयन्तिममूरं ॥ ५ ॥

आरे अस्मदमन्तिमारे अंह आरे विश्वा दुर्मति यन्निपासि ।

दोषा शिवः संहसः सूनो अग्ने यं देव आ चित्सर्वसे स्वस्ति ॥ ६ ॥ १२ ॥

॥ १२ ॥ ऋषिः-वामदेव । देवता-अग्निः । छन्दः- त्रिष्टुप् ॥

॥ १२ ॥ यस्त्वामग्रं इनयते यत्सुक्तिस्ते अन्नं कृणवत्सस्मिन्नहन् ।

स सु शुम्नैरभ्यस्तु प्रसक्षत्तव कृत्वा जातवेदश्चिकित्वान् ॥ १ ॥

इध्मं यस्ते जभरन्च्छ्रमाणो महो अग्ने अनीकमा संपर्पन् ।

स इधानः प्रति दोषामुषासं पुष्यन्नयि संचते वनन्नमित्रान् ॥ २ ॥

स्वां अग्ने । प्रथमं । देवयन्तः । देवं । मर्ताः । अमृत । मन्द्रजिह्वं । द्वेषः युतं ।
आ । विवासन्ति । धीभिः । दमूनसं । गृहयन्ति । अमूरं ॥ ५ ॥ आरे । अस्मन् ।
अमन्ति । आरे । अंहः । आरे । विश्वा । दुर्मति । यत् । निपासि । दोषा । शिवः ।
सहसः । सूनो इति । अग्ने । यं । देवः । आ । चित् । सर्वसे । स्वस्ति ॥ ६ ॥ १२ ॥

यः । त्वां । अग्ने । इनयते । यत्सुक् । त्रिः । ते । अन्नं । कृणवन् । सम्पिन ।
अहन् । सः । सु । शुम्नैः । अभि । अस्तु । प्रसक्षन् । तव । कृत्वा । जातवेदः ।
चिकित्वान् ॥ १ ॥ इध्मं । यः । ते । जभरन् । श्रमाणः । महः । अग्ने । अनीकं ।
आ । संपर्पन् । सः । इधानः । प्रति । दोषां । उषसं । पुष्यन् । रयि । संचते ।
न्न । मित्रान् ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० १२] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १०

अ॒ग्नि॒री॒शे वृ॒ह॒तः क्ष॒त्रियं॑स्या॒ग्नि॒र्वा॒जस्य॑ प॒र॒मस्य॑ रा॒यः ।

द॒धा॒ति र॒त्नं वि॒ध॒ते य॒वि॒ष्टो व्या॒नु॒प॒द्म॒म॒र्त्याय॑ स्व॒धावा॑न् ॥ ३ ॥

य॒च्चि॒त्ति ते॑ पु॒रु॒ष॒श्चा य॑वि॒ष्टाचि॑त्तिभि॒श्च॒कृ॒मा क॒च्चि॒दा॒गः ।

कृ॒धो ष्व॑स्माँ अदि॒ते॒रना॑गा॒न्येनाँ॑सि शि॒श्र॒धो वि॒ष्व॒ग॒मे ॥ ४ ॥

म॒ह॒र्षि॒व॒द॒ग्न ए॒न॒सां अ॒भी॒कं ऊ॒र्वा॒द्दे॒वाना॑मु॒न म॒र्त्याना॑म् ।

ना ते॒ स॒न्धा॒यः स॒द॒मि॒द्रि॒षाम॑ य॒च्छां तो॒काय॑ त॒न॒याय॑ शं योः ॥ ५ ॥

यथा॑ ह॒ त्य॒ष्ट॑स॒द्यो गो॑र्व॒ चि॒त्प॒दि दि॒नाम॑मु॒ञ्च॒ता य॒ज॒त्राः ।

ए॒वो ष्व॑स्मन्मु॒ञ्च॒ता व्य॑ष्टः प्र ता॒यि॒घ्नं प्र॒त॒रं न॒ आयुः॑ ॥ ६ ॥ १२ ॥

अ॒ग्निः । ई॒शे । वृ॒ह॒तः । क्ष॒त्रियं॑स्य । अ॒ग्निः । वा॒ज॒स्य । प॒र॒म॒स्य । रा॒यः । द॒धा॒ति ।
र॒त्नं । वि॒ध॒ते । य॒वि॒ष्टः । वि । आ॒नु॒प॒र । म॒र्त्याय॑ । स्व॒धावा॑न् ॥ ३ ॥ यत् । चि॒त् ।
वि । ते । पु॒रु॒ष॒श्चा । य॒वि॒ष्ट । अदि॒ते॒रना॑गः । शि॒श्र॒धो । वि॒ष्व॒ग॒मे । कृ॒धो ।
म॒ह॒र्षि॒व॒द॒ग्न । ए॒न॒सां । अ॒भी॒कं । ऊ॒र्वा॒द्दे॒वाना॑म् । मु॒न । म॒र्त्याना॑म् ।
ना ते॒ । स॒न्धा॒यः । स॒द॒मि॒द्रि॒षाम॑ । य॒च्छां । तो॒काय॑ । त॒न॒याय॑ । शं । योः ॥ ५ ॥
यथा॑ । ह॒ । त्य॒ष्ट॑ । स॒द्यो । गो॑र्व॒ । चि॒त्प॒दि । दि॒नाम॑ । मु॒ञ्च॒ता । य॒ज॒त्राः ।

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० १३] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १३]

॥ १३ ॥ ऋषिः-वामदेवः । देवता-अग्निः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥ ।

॥ १३ ॥ प्रत्यग्निरूपसामग्रमरुयद्विभातीनां सुमना रत्नधेयम् ।

यातमश्विना सुकृतो दुरोणसुत्सूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेद्द्रुप्सं दविध्वद्गविषो न सत्त्वा-

अनुं व्रतं वरुणो यन्ति मित्रो यत्सूर्यं दिव्यारोहयन्ति ॥ २ ॥

यं सीमकृण्वन्तमसे विपृचं ध्रुवक्षेमा अनवस्यन्तो अथैम् ।

तं सूर्यं हरितः सप्त यद्दीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहन्ति ॥ ३ ॥

वाहिष्ठेभिर्विहरन्यासि तन्तुमवव्ययज्ञसितं देव वस्म ।

दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मैवावाधुस्तमो अप्सवन्तः ॥ ४ ॥

अनायतो आनेवद्धः कथायं न्यद्दुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददृश दिवः स्कम्भः समृतः पाति नाकम् ॥ ५ ॥ १३]

प्रति । अग्निः । उपसो । अग्रै । अख्यत् । विऽभातीनां । सुऽमनाः । रत्नऽधेयं ।

यातं । अश्विना । सुऽकृतः । दुरोणं । उत । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

ऊर्ध्वं । भानुं । सविता । देवः । अश्रेत् । द्रुप्सं । दविध्वत् । गोऽङ्गः । न । सत्त्वा ।

अनुं । व्रतं । वरुणः । यन्ति । मित्रः । यत् । सूर्यं । दिवि । आऽज्रोहयति ॥ २ ॥

यं । सीं । अकृण्वन् । तमसे । विऽपृचं । ध्रुवऽक्षेमाः । अनवऽस्यतः । अथै । तं ।

सूर्यं । हरितः । सप्त । यद्दीः । स्पशं । विश्वस्य । जगतः । वहन्ति ॥ ३ ॥

वाहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तन्तुं । अवऽव्ययन् । असितं । देव । वस्म ।

दविध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मैऽङ्गः । अव । अधुः । तमः । आऽप्तु ।

अंतरिनि ॥ ४ ॥ अनायनः । आनेऽवद्धः । कथा । अयं । न्यद्दु । उत्तानः । अव ।

पद्यते । न । कया । याति । स्वधया । कः । ददृश । दिवः । स्कम्भः । संऽमृतः ।

पाति । नाकं ॥ ५ ॥ १३ ॥

अ३० ३ अध्या० ५ व० १४] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १४

॥ १४ ॥ ऋषि-त्रामदेव. । देवता-अग्नि. । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १४ ॥ प्रत्य॒ग्निरु॒षसो॑ जा॒तवे॑ना अ॒रुप॑दे॒वो रोच॑माना॒ महो॑भिः ।

आ ना॑स्त्यो॒रुगा॒या रथे॑ने॒सं यज॑नु॒षं नो॒ यात॑म॒च्छं ॥ १ ॥

ऊ॒र्ध्वं के॒तुं सं॒दिता॑ दे॒वो अ॒श्रेज्ज्यो॒तिर्वि॒श्वर॑मै॒ सुव॑नाय कृ॒ण्वन् ।

आ॒प्रा घा॒वांष्ट्रि॒क्षी अ॒न्तरि॑क्षं वि॒ त्र्यो र॒दिम॑भि॒श्चेकि॑तानः ॥ २ ॥

आ॒च॒हन्त्य॑रु॒णीज्यो॑ति॒षागा॑न्म॒हती चि॒त्रा र॒दिम॑भि॒श्चेकि॑ताना ।

प्र॒वो॒धय॑न्ती॒ लु॒विता॑य॒ दे॒व्यु॒षा द॑यते॒ सु॒युजा॑ रथे॒न ॥ ३ ॥

आ वां ब॒हि॒ष्ठा ब॒ह ते व॑हन्तु॒ रथा॑ अ॒वा॒न्त उ॒प॒सो व्यु॑ष्टौ ।

इ॒मे हि वां मधु॑पे॒याय॒ सोमा॑ अ॒ग्नि॒न्यजे॑ दृ॒ष्ट्वा सा॑द॒येथा॑म् ॥ ४ ॥

अना॑यता॒ अ॒नि॒वृ॒क्तः का॒थाय॑ न्य॒द॒दृ॒क्ता॒नोऽयं॑ प॒वते॑ न ।

वा॒यो या॒ति र॒भ॒षा को द॑द॒र्ज दि॒शः स॒न्तः स॒न्तः पा॒नि ना॑त॒म् ॥ ५ ॥ १४ ॥

अट्ट० ३ अध्या० ५ व० १५] ऋग्वेदः [गण्ट० ४ अनु० २ सू० १५

॥ १५ ॥ ऋषिः—नामदेवः । देवता—भग्निः । छन्द—गायत्री ॥

॥ १५ ॥ अ॒ग्निर्होता॑ नो अध्व॒रे वा॒जी सन्प॑रि॒ णी॒यते ।

दे॒वो दे॒वेभ्युं॑ य॒ज्ञियः॑ ॥ १ ॥

परि॑ त्रिवि॒ष्ट्यध्व॑रं यात्य॒ग्नी र॒थीरि॑व ।

आ दे॒वेषु॑ प्रया॒ दध॑त ॥ २ ॥

परि॑ वा॒जप॑तिः क॒वि र॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत् ।

दध॑न्नानि दा॒शुपे॑ ॥ ३ ॥

अ॒यं यः सृ॒ज्ये पु॒रो दै॒ववा॑ते संमि॒ध्यते॑ ।

शु॒माँ अ॒मित्र॑दं॒भनः॑ ॥ ४ ॥

अ॒स्य चा॒ वी॒र ई॒वंतोऽग्ने॑री॒शीत॑ म॒र्त्यः ।

ति॒ग्मज॑म्भस्य मी॒ळदु॑षः ॥ ५ ॥ १५ ॥

अ॒ग्निः । हो॒ता । नः । अ॒ध्व॒रे । वा॒जी । सन् । परि॑ । नी॒यते॑ । दे॒वः । दे॒वेभ्युं॑ ।

य॒ज्ञियः॑ ॥ १ ॥ परि॑ । त्रि॒वि॒ष्टि । अ॒ध्व॒रं । याति॑ । अ॒ग्निः । र॒थीः । ई॒व । आ ।

दे॒वेषु॑ । प्रया॑ । दध॑त ॥ २ ॥ परि॑ । वा॒जप॑तिः । क॒विः । अ॒ग्निः । ह॒व्यानि॑ ।

अ॒क्र॒मीत् । दध॑त् । र॒त्रानि॑ । दा॒शुपे॑ ॥ ३ ॥ अ॒यं । यः । सृ॒ज्ये । पु॒रः । दै॒ववा॑ते ।

संमि॒ध्यते॑ । शु॒मान् । अ॒मित्र॑दं॒भनः॑ ॥ ४ ॥ अ॒स्य । च । वी॒रः । ई॒वंतः । अ॒ग्नेः ।

ई॒शीत॑ । म॒र्त्यः । ति॒ग्मज॑म्भस्य । मी॒ळदु॑षः ॥ ५ ॥ १५ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० १६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अष्ट० २ सू० १५

तमर्वन्तं न सानसिर्गुपं न दिवः जिशुम् ।

मर्त्यज्यन्ते दिवेदिबे ॥ ६ ॥

सोयगन्ता हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः ।

अन्ता न हृत बदरं ॥ ७ ॥

३। त्या यंजता हरीं कुमारात्साहदेव्यात् ।

प्रयता सय आ देवे ॥ ८ ॥

५। वीं देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः ।

दीर्घायुर्गन्तु सोमकः ॥ ९ ॥

१। पुषं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यम् ।

दीर्घायुषं गृजोतन ॥ १० ॥ १६ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० १७] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १६

॥ १६ ॥ ऋषिः-वामदेवः । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ १६ ॥ आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी द्रवन्त्वस्य हरय उष नः ।
तस्मा इदन्धः सुषुमा सुदक्षमिहाभिपित्वं कर्तते गृणानः ॥ १ ॥
अवं स्य शुराध्वनो नान्तेऽस्मिन्नो अय सर्वने मन्दर्ध्वे ।
शंसात्युक्थमुशनैव वेधाश्चिकितुषे असुर्याय मन्म ॥ २ ॥
कविर्न निण्यं विदथानि साधन्वृषा यत्सेकं विपिपानो अर्चात् ।
दिव इत्था जीजनत्सप्त कारूनह्ना चिच्चक्रुर्वयुना गृणन्तः ॥ ३ ॥
स्वर्ग्यदेदिं सुदृशीकमकैर्महि ज्योतीं रुरुचुर्यद् वस्तोः ।
अन्धा तमांसि दुर्धिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृत्तमो अभिष्टौ ॥ ४ ॥

आ । सत्यः । यातु । मघवान् । ऋजीषी । द्रवन्तु । अस्य । हरयः । उष ।
नः । तस्मै । इत् । अंधः । सुषुम । सुदक्षं । इह । अभिऽपित्वं । कर्तते । गृणानः ॥ १ ॥
' । स्य । शूर । अध्वनः । न । अन्ते । अस्मिन् । नः । अय । सर्वने । मन्दर्ध्वे ।
' सांति । उक्थं । उशनऽइव । वेधाः । चिकितुषे । असुर्याय । मन्म ॥ २ ॥ कविः ।
न । निण्यं । विदथानि । साधन । वृषा । यत् । सेकं । विऽपिपानः । अर्चात् ।
दिवः । इत्था । जीजनत् । सप्त । कारून । अह्ना । चित् । चक्रुः । वयुना ।
गृणन्तः ॥ ३ ॥ स्वः । यत् । वेदिं । सुदृशीकं । अकैः । महि । ज्योतिः । रुरुचुः ।
यत् । इ । वस्तोः । अन्धा । तमांसि । दुर्धिता । विचक्षे । नृऽभ्यः । चकार ।
नृत्तमः । अभिष्टौ ॥ ४ ॥

अष्ट० १ अध्या० ५ व० १७, १८] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १६

व॒क्ष इन्द्रो॒ अ॒मि॒त॒मृ॒जो॒ण्यु॒मे आ प॒प्रौ रो॒द॒सी म॒हि॒त्वा ।

अ॒त॒श्चि॒दस्य॒ म॒हि॒मा वि रे॒च्य॒मि यो वि॒श्व॒ऽभु॒व॒ना व॒भू॒व ॥ ५ ॥ १७ ॥

वि॒श्व॒ऽनि ग॒क्तो न॒र्या॒णि वि॒द्वान॒पो रि॒रि॒ष स॒खि॒भिर्नि॒कामैः ।

अ॒श्म॒नं चि॒थे वि॒भिर्दु॒र्व॒चो॒भिर्व॒जं गो॒म॑न्त॒मु॒गि॒जो वि व॑ष्टुः ॥ ६ ॥

अ॒पो वृ॒त्रं व॒त्रि॒वा॒सं प॒रा॒ह॒न्प्रा॒व॒त्ते व॒ज्रं पृ॒थि॒वी स॒र्व॑ताः ।

ना॒र्णा॒सि स॒मु॒द्रि॒या॒ण्ये॒नोः प॒ति॒र्भ॒व॒ञ्च॒व॒मा श॒र धृ॒णो ॥ ७ ॥

अ॒पो य॒द॒ग्निं पु॒म्ह॒न् द॒द॒रा॒वि॒भ्रु॒व॒न्म॒ग्मां पृ॒थ्वीं न॑ ।

स नो॑ ने॒ता वा॒ज॒मा र्ध॑वि॒ ष॒ड॒गिं ना॒त्रा म॒ज॒त्र॒दि॒गो॒भिर्ग॒णानः ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० १८, १९] कङ्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० ११

अच्छां कविं नृमणो गा अभिष्टौ स्वर्षाता मघवन्नाथमानम् ।

कृतिभिस्तमिषणो शुन्नहृतौ नि मायाबानब्रह्मा दस्युरर्त ॥ ९ ॥

आ दस्युघ्ना मनसा याह्यस्तं भुवन्ते कुत्सः सख्ये निकामः ।

स्वे योनौ नि षदतं सरूपा वि वां चिकित्सद्वत्चिद्ध नारी ॥ १० ॥

यासि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हयोरीशानः ।

कृज्जा बाजं न गध्यं युयूषन्कविर्यदहन्पार्याय भूषात् ॥ ११ ॥

कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः प्रपित्वे अहः कुर्यवं सदस्ता ।

कृयो दस्यून् मृण कुत्स्येन प्र सुरश्चक्रं बृहतादभीके ॥ १२ ॥

अच्छां । कविं । नृमणः । गाः । अभिष्टौ । स्वःऽसाता । मघवन् । नाथमानं ।
॥ ९ ॥ तं । इषणः । शुन्नहृतौ । नि । मायाऽनान् । अब्रह्मा । दस्युः ।
॥ ९ ॥ आ । दस्युघ्ना । मनसा । याहि । अस्ति । भुवन् । ते । कुत्सः ।
सख्ये । निऽकामः । स्वे । योनौ । नि । षदतं । सऽरूपा । वि । वां । चिकित्सा ।
कृतऽचित् । ह । नारी ॥ १० ॥ १८ ॥ यासि । कुत्सेन । राऽरथं । अवस्युः ।
तोदः । वातस्य । हयोः । ईशानः । कृज्जा । बाजं । न । गध्यं । युयूषन् । कविः ।
षद । अहन् । पार्याय । भूषात् ॥ ११ ॥ कुत्साय । शुष्णं । अशुषं । नि । बर्हीः ।
प्रऽपित्वे । अहः । कुर्यवं । सदस्ता । सद्यः । दस्यून् । प्र । मृण । कुत्स्येन । प्र ।
सुरः । चक्रं । बृहतात् । अभीके ॥ १२ ॥

अष्ट० १ अध्या० ५ व० १९, २०] ऋग्वेदः [मन्त्र० ४ अनु० १ व० १५

तं पिपुं मृगं शशुवांसमृजिभने वैदधिनायं रन्धीः ।

पञ्चाशत्कृष्णा नि वपः सहस्रात्कं न पुरो जरिमा नि ददः ॥ ११ ॥

सुरं वपाके तन्वदधानो वि यसे चेत्यमृतस्य वर्षः ।

मृगो न हस्ती तविपीमुपाणः सिंहो न भीम आयुधानि त्रिश्रत ॥ १४ ॥

इन्द्रं कामां वक्ष्यन्तो अग्मन्त्स्वर्माळहे न सर्वते वक्राताः ।

अवरयवः शशामासा उक्थैरोको न रणवा सुदृगाव पुष्टिः ॥ १५ ॥ १९ ॥

तमिह इन्द्रं सुदृवं वृक्षे म पाता वकार न्यो उहृगि ।

यो मावते जरिन्ने गण्यं चिन्मक्ष्ण बाजं भवति न्यार्त्तगंभाः ॥ १६ ॥



तं । पिपुं । मृगं । शशुवांसं । अजिभने । वैदधिनायं । रन्धीः । पञ्चाशत् ।
कृष्णा । नि । वपः । सहस्रात्कं । न । पुरो । जरिमा । वि । ददमिति ददः ॥ १३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० २०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अष्ट० २ सू० १६

ति॒न्ना य॒दन्तर॒शनिः प॒ता॒ति कस्मि॑न्चि॒च्छूर॒ मुहु॑के ज॒ना॒नाम् ।

घो॒रा य॒दर्थ॑ स॒मृति॑र्भ॒वात्य॑र्ध॒स्मा न॑स्त॒न्वो बो॒धि गो॒पाः ॥ १७ ॥

ध्रु॒वोऽवि॒ता वा॒मदे॑वस्य धी॒नां भुवः॑ स॒खावृ॑को वा॒जसा॑तौ ।

त्वा॒मनु॒ प्र॒म॒ति॒मा ज॑ग॒न्मो॒रुशं॑सो ज॒रित्रे॑ वि॒श्वर्ध॑ स्याः ॥ १८ ॥

ए॒भिर्दृ॒भि॒रिन्द्र॒ त्वा॒युभि॑ष्टा म॒घव॑र्द्धि॒र्भघ॑व॒न्विश्व॑ आ॒जौ ।

द्या॒वो न॒ ह्यु॒न्नैर॑भि॒ सन्तो॑ अ॒र्यः क्ष॒पो म॑दे॒म श॒रद॑श्च पु॒र्वीः ॥ १९ ॥

ए॒वेदि॑न्द्रा॒य वृ॒षभा॑य वृ॒ष्णे ब्र॒ह्मा॑कर्म भृ॒गवो॑ न रथ॑म् ।

नृ॒ चि॒च॒था नः॑ स॒ख्या वि॒योष॑द॒सन्न॒ उ॒ग्रोऽवि॒ता त॑नू॒पाः ॥ २० ॥

नृ॒ स्तु॒त इ॒न्द्र नृ॒ गृ॒णान॑ इ॒धं ज॒रित्रे॑ न॒द्यो॒न पी॑पेः ।

अ॒का॒रि॒ ते ह॒रि॒वो ब्र॒ह्म न॒व्यं धि॒या स्या॑म र॒थ्यः स॒दा॒साः ॥ २१ ॥ २० ॥

ति॒न्ना । यत् । अ॒न्तः । अ॒शानः । प॒ता॒ति । कस्मि॑न् । चि॒त् । शूर॑ । मु॒हु॒के । ज॒ना॒नां ।
घो॒रा । यत् । अ॒र्यः । सं॒सृ॒तिः । भ॒वा॒ति । अ॒र्धः । स्म । नः । त॒न्वः । बो॒धि ।
गो॒पाः ॥ १७ ॥ ध्रु॒वः । अ॒वि॒ता । वा॒म॒दे॒वस्य॑ । धी॒नां । भुवः॑ । स॒खा । अ॒वृ॒कः ।
वा॒ज॒सा॒तौ । त्वां । अ॒नु॒ । प्र॒म॒ति॒ । आ । ज॒ग॒न्म॒ । उ॒रु॒शं॑सः । ज॒रि॒त्रे । वि॒श्व॒र्धः ।
स्याः ॥ १८ ॥ ए॒भिः । नृ॒ऽभिः । इ॒न्द्र । त्वा॒यु॒ऽभिः । त्वा । म॒घ॒व॒र्द्धि॒ऽभिः । म॒घ॒व॒ज॒न॒ ।
वि॒श्वे॑ । आ॒जौ । द्या॒वः । न । ह्यु॒न्नैः । अ॒भि । सं॒तः । अ॒र्यः । क्ष॒पः । म॑दे॒म ।
श॒रदः॑ । च । पु॒र्वीः ॥ १९ ॥ ए॒व । इ॒त् । इ॒न्द्रा॒य । वृ॒ष॒भा॒य॑ । वृ॒ष्णे । ब्र॒ह्म॑ । अ॒र्ध॒भिः ।
भृ॒गवः॑ । न । रथ॑म् । नृ॒ । चि॒त् । यथा॑ । नः । स॒ख्या । वि॒योष॑द॒सन् । अ॒मे॒त॒ नः॑ ।
उ॒ग्रः । अ॒वि॒ता । त॑नू॒पाः ॥ २० ॥ नृ॒ । स्तु॒तः । इ॒न्द्र । नृ॒ । गृ॒णा॒न॒ । र॒थ्यः॑ ।
ज॒रि॒त्रे । न॒द्यः । न । पी॒पे॒रि॒ते॑ पी॒पेः । अ॒का॒रि॒ । ते॒ । ह॒रि॒वः॑ । ब्र॒ह्म॑ ।
धि॒या । स्या॑म । र॒थ्यः॑ । स॒दा॒साः ॥ २१ ॥ २० ॥

भा० १ अध्या० ५ सू० २१] अग्नेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १७

॥ १७ ॥ अग्नि-वाक्येन । रेखा-रन् । इन्द्र-गिह्व ॥

॥ १७ ॥ त्वं म॒हो ई॒न्द्र तु॒भ्यं ह॒ क्षा अ॒नु भू॒त्रं म॒हता॑ म॒न्यत॒ योः ।

त्वं भू॒त्रं शर्व॑सा ज॒घ्न॒वान्सृ॒जः सि॒न्धूर॑हि॒ना ज॒घ्न॒साना॑त् ॥ १ ॥

तव॑ त्वि॒षो जनि॑म॒ग्नेज॒त यो रेज॒द्भूमि॑भि॒षसा॒ स्वस्य॑ म॒न्योः ।

ज॒घा॒यन्तं सु॒भ्वः प॑र्व॒तासु॒ आर्द॑न्व॒न्वा॒नि स॒रय॑न्त॒ आर्यः॑ ॥ २ ॥

भि॒नद्भि॒रि शर्व॑सा द॒र्जमि॒षग॒त्रादि॑ष्कृ॒ष्वानः॒ संह॑स्त॒ान ओजः॑ ।

व॒धीकृ॒त्रं व॒र्जेण॑ म॒न्द॒मानः॒ सर॒त्रापो॒ जर्व॑सा इ॒न्वर्ज॑न्तोः ॥ ३ ॥

सु॒वीर॑ग॒ते जनि॑ता म॒न्यत॒ कौ॒सि॒न्ध्वेय॒ यता॑ म॒न्यन्त॑सो भू॒त ।

य इ॒ ज॒जानं॑ र॒पये॒ सु॒व॒ज्ज॒मन॑प॒न॒पुनं॑ स॒हस्रो॑ न भू॒त ॥ ४ ॥

मह० ३ अध्या० ५ व० २१, २२] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ व० १७

एकं इच्छ्यावयति प्र भूमा राजां कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः ।

सत्यमेनमनु विश्वे मदन्ति रार्ति देवस्य गृणतो मघोनः ॥ ५ ॥ २१ ॥

सत्रा सोमां अभवन्नस्य विश्वे सत्रा मदासो बृहतो मर्दिष्टाः ।

सत्राभवो वसुपतिर्वसूनां दत्रे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ॥ ६ ॥

स्वमर्धं प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ।

त्वं प्रति प्रवत आशयानमहि वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥ ७ ॥

सत्राहणं दार्धृषि तुम्रमिन्द्रं महामंपारं वृषभं सुवज्रम् ।

इन्ता यो वृत्रं सनिंतोत वाजं दातां मयानि मघवां सुराधां ॥ ८ ॥

यः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूमा । राजां । कृष्टीनां । पुरुहूतः । इन्द्रः ।

सत्यं । एनं । अनु । विश्वे । मदन्ति । रार्ति । देवस्य । गृणतः । मघोनः ॥ ५ ॥ २१ ॥

सत्रा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सत्रा । मदासः । बृहतः । मर्दिष्टाः ।

सत्रा । अभवः । वसुपतिः । वसूनां । दत्रे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ॥ ६ ॥

त्वं । अर्धं । प्रथमं । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः । त्वं ।

प्रति । प्रवतः । आशयानं । अहि । वज्रेण । मघवन् । वि । वृश्चः ॥ ७ ॥

सत्राहणं । दार्धृषि । तुम्रं । इन्द्रं । महामं । अपारं । वृषभं । सुवज्रं । दातां । यः ।

वृत्रं । सनिंता । इन्ता । वाजं । दातां । मयानि । मघवां । सुराधाः ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० २२, २३] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १७

अ॒यं वृ॒त॒त॒चा॒त॒य॒ते स॒मी॒ची॒र्य आ॒जि॒षु न॒घ॒वां नृ॒ण॒व ए॒कः ।

अ॒यं बा॒जं भ॒रति॒ यं स॒नो॒त्य॒र॒य प्रि॒या॒सः स॒ख्ये स्था॒म ॥ १ ॥

अ॒यं नृ॒ण॒वे अ॒ध ज॒य॒न्तु॒त घ्न॒न्त्य॒सु॒त प्र कृ॒णु॒ते यु॒षा गाः ।

य॒दा स॒त्यं कृ॒णु॒ते म॒न्यु॒मिन्द्रो॒ वि॒श्वं दृ॒ळ्हं भ॑य॒न् ए॒ज॒द॒स्मात् ॥ १० ॥ २२ ॥

म॒मिन्द्रो॒ गा अ॑ज॒य॒र॒सं हिर॑ण्या॒ सम॑श्चि॒त्या म॒घ॒ना यो ह॑ पूर्॒तीः ।

ए॒भि॒र्नृ॒भि॒र्नृ॒त॒मो अ॒र॒य ना॒मै रा॒यो मि॒भ॒न्ता न॑म्भ॒र॒व॒च॒ व॒स्वः ॥ ११ ॥

कि॒यं॒मि॒न्द्रो अ॒भ्ये॑ति॒ मा॒तुः कि॒यं॒मि॒न्द्रो ज॒न॒तु॒यो ज॒जान॑ ।

यो अ॑ग॒म्य॒ ह्य॒ण॒मं सु॒हृ॒बैरि॒षति॑ दा॒तो न॒ दा॒तः ए॒न॒व॒मि॒न्द्रैः ॥ १२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० २३, २४] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १७

क्षि॒यन्तं त्व॒मक्षि॑यन्तं कृ॒णोती॑र्यति रे॒णुं म॒घवा॑ स॒मोहं॑ ।

बि॒भ॒ञ्ज॒नुर॒शनि॑माँ इ॒व द्यौ॒रु॒त स्तो॒तारं॑ म॒घवा॑ व॒सो धा॒त् ॥ १३ ॥

अ॒यं च॒क्रमि॑षण॒त्सूर्य॑स्य न्ये॒तशं॑ री॒रम॑त्स॒सृमा॑णम् ।

आ कृ॒ष्ण ई जु॒हुरा॑णो जि॒घति॑ त्व॒चो बु॒ध्ने रज॑सो अ॒स्य यो॒नौ ॥ १४ ॥

अ॒सि॒क्रयां॑ यज॑मानो न होता ॥ १५ ॥ २३ ॥

ग॒व्यन्त॑ इ॒न्द्रं स॒ख्याय॑ वि॒प्रा अ॒श्वाय॑न्तो वृ॒षणं॑ वा॒जय॑न्तः ।

ज॒यी॒यन्तो॑ ज॒नि॒दाम॑क्षि॒तोति॒मा न्या॑व॒यामोऽव॑ते न को॒शम् ॥ १६ ॥

क्षि॒यन्तं । त्वं । अक्षि॑यन्तं । कृ॒णो॒ति । इ॒र्यति॑ । रे॒णुं । म॒घवा॑ । सं॒ऽओहं॑ । वि॒ऽभं॒ज॒नुः
अ॒शनि॑मान्ऽइ॒व । द्यौः । उ॒त । स्तो॒तारं॑ । म॒घवा॑ । व॒सो । धा॒त् ॥ १३ ॥ अ॒यं ।
च॒क्रं । इ॒षण॑त् । सूर्य॑स्य । नि । ए॒त॒शं । री॒रम॑त् । स॒सृमा॑णं । आ । कृ॒ष्णः । ई ।
जु॒हुरा॑णः । जि॒घति॑ । त्व॒चः । बु॒ध्ने । रज॑सः । अ॒स्य । यो॒नौ ॥ १४ ॥ अ॒भि॒क्र॒न्यां
यज॑मानः । न । होता ॥ १५ ॥ २३ ॥ ग॒व्यन्तः॑ । इ॒न्द्रं । स॒ख्याय॑ । वि॒प्राः
अ॒श्व॒ऽयन्तः॑ । वृ॒षणं॑ । वा॒जय॑न्तः । ज॒नि॒ऽयन्तः॑ । ज॒नि॒ऽदां । अ॒क्षि॒त॒ऽकृ॒ति॑ । आ
न्या॒व॒यामः॑ । अव॑ते । न । को॒शम् ॥ १६ ॥

प्रा॒ता नो॑ वो॒धि द॒द॒ज्ञान॑ आ॒पिर॑भि॒ख्याता॑ म॒दिता॑ सो॒म्याना॑म् ।

स॒खा पि॒ता पि॒तृ॒तमः॑ पि॒तृणां॑ कर्ने॒ष्टु लो॒कमु॑श॒ने व॑यो॒धाः ॥ १७ ॥

स॒खी॒यता॑म॒विता॑ वो॒धि स॒खा गृ॒णान॑ इन्द्र॒ स्तु॒वते॑ व॒यो धाः॑ ।

व॒यं या॑ ते॒ च॒क्र॒मा म॒वाध॑ आ॒भिः श॒र्माभि॑र्म॒ह्यन्त॑ इन्द्र ॥ १८ ॥

पु॒त इन्द्रो॑ म॒घवा॑ य॒ज्ञं दृ॒ष्ट्वा भू॒री॒ण्येको॑ अ॒प्र॒तीनि॑ ह॒न्ति ।

भ॒स्य प्रि॒पो ज॑रि॒ता य॒स्य श॒र्म॒ल॒जि॒दं॒दा वा॒र॒यन्ते॑ न म॒नीः ॥ १९ ॥

ए॒वा न॒ इन्द्रो॑ म॒घवा॑ वि॒र॒ज्जी क॑र॒त्स्वर॑ग॒ च॒रि॒गीवृ॑द॒न॒वा ।

ए॒वं रा॒जा ज॒नुषां॑ धे॒स्य॒ग्ने अ॒धि भ॒वो मा॒ति॒नं य॒ज्ञ॒रि॒त्रे ॥ २० ॥

न॒ पु॒त इन्द्र॑ न गृ॒णान॑ इ॒धं ज॑रि॒त्रे न॒स्यो॑ऽन॒ य॒ये ।

अ॒कारि॑ ते॒ हरि॒वो ब्र॒ह्म न॒म्यं धि॒या स्वा॑म॒ नमः॑ म॒वा॒ग्माः ॥ २१ ॥ २४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० २५] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १८

॥ १८ ॥ ऋषिः-वामदेवः । देवता-इन्द्रः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १८ ॥ अयं पन्था अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायन्त विश्वे ।
अतश्चिदा जनिषीष्ट प्रवृद्धो मा मातरंमुया पत्तवे कः ॥ १ ॥
नाहमतो निरया दुर्गहैतत्तिरश्चता पार्श्वान्निर्गमाणि ।
बहूनि मे अकृता कर्त्वा नि युध्यं त्वेन सं त्वेन पृच्छे ॥ २ ॥
परायती मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यतु नू गमानि ।
त्वष्टुर्गृहे अपिवत्सोममिन्द्रः शतधन्यं चम्बोः सुतस्य ॥ ३ ॥
किं स ऋधकृणवयं सहस्रं मासो जभारं शरदश्च पूर्वीः ।
नृही न्वस्य प्रतिमानमस्त्यन्तर्जातेषुत ये जनित्वाः ॥ ४ ॥

अयं । पन्थाः । अनुवित्तः । पुराणः । यतः । देवाः । उदजायन्त । विश्वे ।
अतः । चित् । आ । जनिषीष्ट । प्रवृद्धः । मा । मातरं । अमुया । पत्तवे ।
कः ॥ १ ॥ न । अहं । अतः । निः । अय । दुःसर्गा । एतन् । तिश्चता ।
पार्श्वात् । निः । गमानि । बहूनि । मे । अकृता । कर्त्वा नि । युध्यं । त्वेन । सं ।
त्वेन । पृच्छे ॥ २ ॥ परायती । मातरं । अनु । अचष्ट । न । न । अनु । गानि ।
अनु । तु । गमानि । त्वष्टुः । गृहे । अपिवत् । सोमं । इन्द्रः । शतधन्यं । चम्बोः ।
सुतस्य ॥ ३ ॥ किं । सः । ऋधक् । कृणवत् । यं । सदस्यं । मासः । जभारं ।
शरदः । च । पूर्वीः । नृही । नु । अम्य । प्रतिमानं । अस्ति । अंतः । जनिषु ।
एत । ये । जनिष्वाः ॥ ४ ॥

अव॒षमि॑व॒ मन्य॑माना॒ गुहा॑करि॒न्द्रं मा॒ना वी॒र्ये॒णा नृ॑ष्टम् ।

अथो॑द॒स्थात्स्वय॑म॒त्कं व॒सान् आ रो॑द॒सी अ॒ष्टृणा॒ज्जार्थ॑मानः ॥ ५ ॥ २५ ॥

ए॒ता अ॑र्षन्त्य॒लला॒भवं॑न्ती॒र्ज्ञाव॑रीरि॒व स॒ङ्क्रोश॑मानाः ।

ए॒ता वि॒ष्टृच्छ॒ किमि॑दं भ॒नन्ति॒ कमा॑पो अ॒र्द्धि परि॑धिं रुंजन्ति ॥ ६ ॥

किमु॑ ष्वि॒दस्यै॒ निवि॑दो भ॒नन्ते॒द्रस्या॑व॒द्यं दि॑धिपन्त॒ आर्षः॑ ।

ममै॑तान्पु॒त्रो म॑ह॒ता य॒धेन॑ वृ॒त्रं ज॑घ॒न्वाँ अ॑मृ॒जहि॒ सिन्धू॑न् ॥ ७ ॥

मम॑च॒न त्वा॑ यु॒वतिः॒ परा॑स॒ मम॑च॒न त्वा॑ कु॒पवा॑ ज॒गार॑ ।

मम॑द्दि॒दापः॒ शि॒र्गावे॒ ममृ॑द्भ्यु॒र्मम॑द्दि॒न्द्रः स॒हसा॑द॒निष्ठ॑त् ॥ ८ ॥

मम॑च॒न ते॒ ममृ॑दन्त्ये॒मो नि॒जि॒वि॒ध्वाँ अ॒प ह॑न्त॒ जयान॑ ।

अथा॑ नि॒जि॒क॒ उ॒त्तरो॑ व॒भृ॒याञ्छि॒रो दाम॑न्त्य॒ त्वं पि॑ण॒ग्वधे॑न ॥ ९ ॥

अव॒षमि॑व । मन्य॑माना । गु॒हा । अ॒दा । रं । मा॒ना । वी॒र्ये॒ण । नि॒ष्टृक॑ष्टं । अथ॑ ।

उ॒त । अ॒र॒यात् । स्व॒यं । अ॒त्कं । व॒सान् । आ । रो॑द॒सी रं । अ॒ष्टृणा॒म् । अ॒ज्जार्थ॑मानः ।

अष्ट० ३ अध्या० ५ व० २६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १८

गृष्टिः संसूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुष्टमिन्द्रम् ।

अरीलहं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्वं इच्छमानम् ॥ १० ॥

उत माता महिषमन्ववेनदमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।

अथाब्रवीदृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्त्सखे बिष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥ ११ ॥

कस्ते मातरं विधवांमचक्रच्छयुं कस्त्वामजिघांसश्चरन्तम् ।

कस्ते देवो अथि माडीक आसीद्यत्प्राक्षिणाः पितरं पादगृह्य ॥ १२ ॥

अवर्त्या शुनं आन्त्राणि पेचे न देवेषु विविदे मर्दितारम् ॥

अपश्यं जायाममहीयमानामधा मे श्येनो मध्वा जभार ॥ १३ ॥ २६ ॥ ५ ॥

गृष्टिः । संसूव । स्थविरं । तवागां । अनाधृष्यं । वृषभं । तुष्टं । इन्द्रं । अरीलहं ।
वत्सं । चरथाय । माता । स्वयं । गातुं । तन्वं । इच्छमानं ॥ १० ॥ उत । माता ।
महिषं । अनुं । अवेनत् । अमी इति । त्वा । जहति । पुत्र । देवाः । अथ । अब्रवीत् ।
इन्द्रः । हनिष्यन् । सखे । बिष्णो इति । वितरं । वि । क्रमस्व ॥ ११ ॥ कः ।
मातरं । विधवां । अचक्रन् । शयुं । कः । त्वां । अजिघांसन् । चरन्तं । कः । ते ।
देवः । अथि । माडीक । आसीत् । यत् । प्र । प्राक्षिणाः । पितरं । पादगृह्य ॥ १२ ॥
अवर्त्या । शुनः । आन्त्राणि । पेचे । न । देवेषु । विविदे । मर्दितारं । अपश्यं ।
जायां । अमहीयमानां । अथ । मे । श्येनः । मध्वं । आ । जभार ॥ १३ ॥ २६ ॥ ५ ॥

॥ इति तृतीयाष्टके पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ अथ तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ १९ ॥ ऋषिः-वामदेव । देवता-इन्द्रः । मन्त्र-त्रिष्टुप् ॥

॥ १९ ॥ ए॒वा त्वामिन्द्र॑ वज्रि॒न्नत्र॑ वि॒श्वे दे॒वासः सु॒हवांस॑ ऊ॒माः ।
 म॒हा॒मु॒मे रोद॑सी वृ॒द्धमृ॒ष्यं निरे॒कमि॒ष्टृणते॑ वृ॒त्रह॒त्यै ॥ १ ॥
 अ॒वा॒सृ॒जन्त॑ जि॒घ्रयो न॑ दे॒वा भु॒वः स॒म्राजि॑न्द्र स॒त्ययो॑निः ।
 अ॒त॒महि॑ परि॒शयान॑म॒र्णः प्र व॑र्त॒नीर॑रदो वि॒श्वधे॑नाः ॥ २ ॥
 अ॒तृ॒णु॒वन्त॑ वि॒द्यन्त॑म॒बुध्य॑म॒बुध्य॑मानं रु॒पु॒पा॒णमि॑न्द्र ।
 स॒न्त प्र॑ति प्र॒वत॑ आ॒शयान॑म॒हि वज्र॑ण॒ वि रि॑णा अ॒पर्व॑न् ॥ ३ ॥
 अ॒क्षो॑द॒यन्त्य॑सा क्षा॒मं यु॒धं वा॒णं या॒नन्त॑वि॒षीभि॑मिन्द्रः ।
 इ॒ळा॒ग्यो॒गना॑वृ॒जमान॑ ओ॒जो॒द्यामि॑न्त॒ः पुनः॑ प॒र्या॒माना॑म् ॥ ४ ॥

॥ अथ तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

भट्ट० ३ अध्या० ६ व० १, २] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० १९

अभि प्र दंष्टुर्जनयो न गर्भे रथा इव प्र ययुः साकमद्रयः ।
 अतर्पयो विसृतं उज्ज ऊर्मीन्त्वं वृतां अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ५ ॥ १ ॥
 त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तुर्वीतये वय्याय क्षरन्तीम् ।
 अरमयो नमसैजदर्पाः सुतरणां अकृणोरिन्द्र सिन्धून् ॥ ६ ॥
 प्रायुवो नभन्वोऽन वक्ता ध्वसा अपिन्वद्युवतीकृतज्ञाः ।
 धन्वान्यजो अपृणक्तृपाणां अधोगिन्द्रः स्तर्योऽदंसुपत्नीः ॥ ७ ॥
 पूर्वोरुपसः शरदश्च गृतां वृत्रं जघन्वां अमृजद्वि सिन्धून् ।
 परिष्ठिता अतृणद्वधानाः सीरा इन्द्रः सवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥
 वस्रीभिः पुत्रमयुवो अदानं निवेगनाहरिव आ जभर्य ।
 व्यंश्वो अख्यदहिमाददानो निर्भूदुखच्छित्समरन्त पर्व ॥ ९ ॥

अभि । प्र । दंष्टुः । जनयः । न । गर्भे । रथाः । इव । प्र । ययुः । साकं । अद्रयः ।
 । । विसृतं । उज्जः । ऊर्मीन् । त्वं । वृतां । अरिणाः । इन्द्र ।
 ॥ ५ ॥ १ ॥ त्वं । महीम् । अवनिं । विश्वधेनां । तुर्वीतये । वय्याय ।
 । । अरमयः । नमसा । ऐजत् । अर्पाः । सुतरणान् । अकृणाः । इन्द्र ।
 ॥ ६ ॥ प्र । अयुवः । नभन्वः । न । वक्ताः । ध्वसाः । अपिन्वन् । युवतीः ।
 कृतज्ञाः । धन्वानि । अजान् । अपृणक्तृ । तृपाणान् । अधोक् । इन्द्रः । स्तर्यः ।
 दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥ पूर्वीः । उपसः । शरदः । च । गृताः । वृत्रं । जघन्वान् ।
 अमृजत् । वि । मिद्वेन । परिष्ठिताः । अतृणान् । द्वधानाः । सीराः । इन्द्रः ।
 सवितवे । पृथिव्या ॥ ८ ॥ वस्रीभिः । पुत्रे । अयुवः । अदानं । निवेगनाह ।
 रिव । आ । जभर्य । वि । जंघः । अभ्युज्ज । अहिं । आददानः । निः । पर्व ।
 उवसिद्भि । नं । अरन्त । पर्व ॥ ९ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २,३] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ नृ० २०

प्र ते पूर्वाणि अरुणानि विप्रविद्धाँ अह विदुषे कर्त्तासि ।

यथायथा वृष्णयानि ध्वजनीयानि राजत्रयीविदे त्रिः ॥ १० ॥

न घृतं दध्नु न गृणान इषं जरित्रं न गोधूत पीपेः ।

अकारि ते हरियो ब्रह्म नव्यं विधा रथाम रथ्यः सदास्ताः ॥ ११ ॥ २ ॥

॥ १० ॥ दधि-धामेव । देवता-दध्नु । घृत-विदुषः ॥

॥ २० ॥ आ न इन्द्रो वृणादा न आस्तादभिष्टिहृदवसे यासदुग्रः ।

आजिष्टेयितृपनिर्वज्जगद्गुः सङ्गे समन्तं तुर्वणिः घृतन्यूत ॥ १ ॥

आ न इन्द्रो हरिनि रथान्वच्छाजं जीनेऽ दे रथसे च ।

निष्टानि यज्ञा यथा विरुष्यान् यज्ञान्तु नो वाजस्तानौ ॥ २ ॥

इमं यज्ञं त्वमसमादमिह पते दत्तमनि यमि तनु नः ।

गतायै यजिन्सुतये यज्ञानां तया ययन्त्ये ताजिस्तमेम ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० ३,४] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० २०

उ॒शा॒नु॒षु॒ षु॒ णाः॒ सु॒म॒नां॒ उपा॒के सोम॑स्य॒ नु॒ सु॒ष्टु॒तस्य॒ स्व॒धावः॑ ।

पा॒ इन्द्र॑ प्र॒ति॒भृत॑स्य॒ मध्वः॑ स॒मन्व॑सा म॒मदः॑ पृ॒ष्ठये॑न ॥ ४ ॥

वि॒ यो र॑र॒ण्श ऋ॒षिभि॑र्न॒वंभि॑र्वृ॒क्षो न॒ प॒क्कः॑ सृ॒ण्यो न॒ जेता॑ ।

म॒थो न॒ योषा॑म॒भि म॒न्य॒मानोऽच्छा॑ वि॒वक्मि॑ पुरु॒हूत॑मिन्द्र॒म् ॥ ५ ॥ ३ ॥

गि॒रिर्न॒ यः स्व॑त॒वाँ ऋ॒ण्व इन्द्रः॑ स॒नादे॑व स॒हसे॑ जा॒त उ॒ग्रः ।

आ॒द॒र्ता व॒ज्रं स्थ॑वि॒रं न॒ भी॒म उ॒द्दे॒व को॒शं व॒सु॒ना न्यु॑ष्टम् ॥ ६ ॥

न॒ वस्व॑ व॒र्ता ज॒नुषा॑ न्वस्ति॒ न रा॒धंस॑ आ॒मरी॑ता म॒यस्व॑ ।

उ॒द्गा॒वृ॒षाण॑स्त॒विषी॑व उ॒ग्रास्म॑भ्यं द॒क्षि पुरु॑हू॒त रा॒यः ॥ ७ ॥

ई॒क्षे रा॒य क्षय॑स्य च॒र्षणी॑नामु॒त व॒ज्रम॑प॒वर्ता॑सि गो॒नाम् ।

शि॒क्षा॒नरः॑ संमि॒थेषु॑ प्र॒हावा॑न्व॒स्यो रा॒शिर्म॑भि॒नेता॑सि भू॒रिम् ॥ ८ ॥

उ॒शा॒नु॒षु॒ षु॒ णाः॒ सु॒म॒नाः॒ । उपा॒के । सोम॑स्य । नु॒ । सु॒ष्टु॒तस्य॒ ।

स्व॒धा॒वः॑ । पाः । इन्द्र॑ । प्र॒ति॒भृत॑स्य । मध्वः॑ । सं । अ॒न्व॒सा । म॒मदः॑ । पृ॒ष्ठये॑न ॥ ४ ॥

। यः । र॑र॒ण्शे । ऋ॒षिभिः॑ । न॒वंभिः॑ । वृ॒क्षः । न । प॒क्कः । सृ॒ण्यः । न । जेता॑ ।

। न । योषा॑ । अ॒भि । म॒न्य॒मानः । अ॒च्छे । वि॒वक्मि॑ । पुरु॒हूतं॑ । ई॒न्द्रं ॥ ५ ॥ ३ ॥

रिः । न । यः । स्व॑त॒वान् । ऋ॒ण्वः । इन्द्रः॑ । स॒नात् । ए॒व । स॒हसे॑ । जा॒तः ।

उ॒ग्रः । आ॒द॒र्ता । व॒ज्रं । स्थ॑वि॒रं । न । भी॒मः । उ॒द्गा॒वृ॒षाण॑ । को॒शं । व॒सु॒ना ।

निऽकृ॑ष्टं ॥ ६ ॥ न । वस्व॑ । व॒र्ता । ज॒नुषा॑ । नु॒ । अ॒स्ति । न । रा॒धंसः॑ ।

आ॒म॒री॒ता । म॒यस्य॑ । उ॒द्गा॒वृ॒षाणः॑ । त॒विषी॑वः । उ॒ग्र । अ॒स्मभ्य॑ । द॒क्षि ।

पुरु॑हू॒त रा॒यः ॥ ७ ॥ ई॒क्षे । रा॒यः । क्षय॑स्य । च॒र्षणी॑नां । उ॒त । व॒ज्रं । अ॒प॒वर्ता॑ । अ॒ग्नि ।

गो॒नां । शि॒क्षा॒नरः॑ । संमि॒थेषु॑ । प्र॒हावा॑न् । व॒स्यः । रा॒शिर्म॑ । अ॒भि॒नेता॑ ।

भू॒रिम् ॥ ८ ॥

अ० ३ अध्या० ६ व० ४,५] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू० २१

क॒या तच्छृ॑ण्वे श॒च्या श॒चिष्ठो॑ यया॑ कृ॒णोति॑ सु॒हु का चि॑दृ॒ष्वः ।

पु॒र दा॒शुषे॑ वि॒चयि॑ष्ठो अ॒होऽथा॑ द॒धाति॑ द्रवि॑णं ज॒रित्रे॑ ॥ ९ ॥

मा नो॑ म॒र्धा॒रा भ॑रा द॒क्षि तन्नः॑ प्र दा॒शुषे॑ दा॒तवे॑ भूरि॒ यत्ते॑ ।

नव्ये॑ दे॒ष्णे अ॒स्ते अ॒स्मिन्तं॑ उ॒च्ये प्र ब्र॑वाम व॒यमि॑द्र॒ स्तुव॑न्तः ॥ १० ॥

न ह्य॑न ई॒न्द्र न॑ गृ॒णान॑ इ॒ष्टं ज॒रित्रे॑ न॒द्योऽन॑ पी॒षेः ।

अ॒कारि॑ ते ह॒रिचो॑ ब्र॒ह्म नव्यं॑ धि॒या स्या॑म॒ रव्यः॑ सदा॒साः ॥ ११ ॥ ४ ॥

॥ ११ ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ २१ ॥ आ या॒तिव॒न्द्रांश्च॑स्र॒ उप॑ न इ॒ह स्तु॑तः स॒धमा॑दस्तु श॒रः ।

बा॒हृभान॑त॒विदी॑र्य॒स्य पू॒र्वीर्या॑नि भ॒द्रम॑ति॒भृति॑ पु॒ण्यात् ॥ १ ॥

त॒स्येदि॑ह स॒त॒व्यं वृ॑ण्ण॒यानि॑ तु॒मिह॑स्म॒न्य तु॒विरा॑भ॒सो नृ॑न् ।

प॒रं क॒लुषि॑द॒भ्योऽहं॑ न स॒बाद् स॒र्वो त॒व्यो अ॒न्यस्मि॑ कृ॒ष्टीः ॥ २ ॥

वर्षा । प॒र । वृ॒ण्णे । व॒ष्य । द॒क्षि । यया॑ । कृ॒णोति॑ । सु॒हु । का । चि॒नः ।

कृ॒ष्यः । पु॒र । दा॒शुषे॑ । वि॒चयि॑ष्ठः । अ॒हः । उ॒च्ये । द॒धाति॑ । द्रवि॑णं । ज॒रित्रे॑ ॥ १॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० ५६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० २ सू०

आ या॒न्वि॒न्द्रो दि॒व आ पृ॒थि॒व्या म॒क्षु स॒मु॒द्रा॒हुत वा पु॒री॒पात् ।

स्व॒र्णरा॒दव॑से नो म॒रु॒त्वा॒न् परा॒व॒तो वा स॒द॒ना॒ह॒नस्य ॥ ३ ॥

स्थू॒रस्य॑ रा॒गो बृ॒हतो य ई॒शे त॒मुं पृ॒वाम वि॒दधे॑ष्वि॒न्द्रम् ।

यो वा॒युना॒ जय॑ति गो॒म॒तीषु॒ प्र धृ॒ष्णु॒या नय॑ति व॒स्यो अ॒च्छं ॥ ४ ॥

उप॒ यो नमो॑ नम॑सि स्त॒भ्नाय॑न्निर्यति॒ वाचं॑ ज॒नय॑न्यज॑ध्यै ।

ऋ॒ज॒सानः॑ पुं॒रु॒वारं॑ उ॒क्थैरे॒न्द्रं कृ॒ण्वीत॑ स॒द॒नेषु॒ होता॑ ॥ ५ ॥ ५ ॥

धि॒षा यदि॑ धि॒षण्य॑न्तः सर॒ण्यान्त॑स॒द॒न्तो अ॒द्रि॒मौ॒शिज॑स्य गो॒हे ।

आ दु॒रो॒षाः पा॒स्त्यस्य॑ होता॒ यो नो॑ म॒हान्त॑सं॒वर॑णेषु व॒ह्निः ॥ ६ ॥

स॒त्रा य॑दी॒ भा॒र्व॒रस्य॑ वृ॒ष्णः सि॒ष॒क्ति शु॒ष्मः स्तु॒वते॑ भ॒राय॑ ।

गुहा॒ यदी॒मौ॒शिज॑स्य गो॒हे प्र य॒द्धि॒ये प्राय॑से म॒दाय॑ ॥ ७ ॥

आ । या॒तु । ई॒न्द्रः । दि॒वः । आ । पृ॒थि॒व्याः । म॒क्षु । स॒मु॒द्रात् । उ॒त । वा॒
पु॒री॒पात् । स्व॒र्णरा॒त् । अ॒व॒से । नः । म॒रु॒त्वा॒न् । परा॒व॒तः । वा । स॒द॒ना॒ह॒नस्य॑ ।
ऋ॒ज॒तस्य॑ ॥ ३ ॥ स्थू॒रस्य॑ । रा॒गः । बृ॒ह॒तः । यः । ई॒शे । तं । उ॒ं । इति॑ । म॒या॒प॒
वि॒द॒धे॑षु । ई॒न्द्रं । यः । वा॒युना॑ । ज॒य॑ति । गो॒म॒तीषु॑ । प्र । धृ॒ष्णु॒ड्या । न॒य॑ति॒
व॒स्यः । अ॒च्छं ॥ ४ ॥ उप॑ । यः । नमः॑ । नम॑सि । म॒न्ना॒य॒न॒ । इत्य॑ति । वा॒चं॑
ज॒न॒य॑न् । यज॑ध्यै । ऋ॒ज॒सानः । पुं॒रु॒वारः । उ॒क्थैः । आ । ई॒न्द्रं । कृ॒ण्वी॒त॒ ।
स॒द॒नेषु॑ । होता॑ ॥ ५ ॥ ५ ॥ धि॒षा । यदि॑ । धि॒षण्य॑न्तः । सर॒ण्यान् । स॒द॒न्तः ।
अ॒द्रि॒ । औ॒शिज॑स्य । गो॒हे । आ । दु॒रो॒षाः । पा॒स्त्यस्य॑ । होता॑ । यः । नः । म॒हान्त॑ ।
सं॒वर॑णेषु । व॒ह्निः ॥ ६ ॥ स॒त्रा । यन् । ई॒ । भा॒र्व॒रस्य॑ । वृ॒ष्णः । सि॒ष॒क्ति॒ ।
शु॒ष्मः । स्तु॒व॒ते॒ । भ॒राय॑ । गुहा॑ । यन् । ई॒ । औ॒शिज॑स्य । गो॒हे । प्र । यन् । यि॒ये॒ ।
प्र । अ॒य॑से । म॒दाय॑ ॥ ७ ॥

ॐ ॥ अध्या० ६ व० ६, ७] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० २२

वि प॒र्रांसि प॒र्येत॑स्य वृ॒ण्वे प॒र्योभिर्जि॑न्वे अ॒पां ज॒वांसि ।

वि॒द्वो॒र॒स्य ग॒व॒स्य गो॑हे य॒दी वा॒ज॒स्य सु॒ष्ट्यो॒ऽप॒र॑न्ति ॥ ८ ॥

अ॒ग्रा ते॒ रत्ना॒ सु॒ष्टो॒त पा॒र्णा प्र॑य॒न्ता॒री न्यु॒वते॑ रा॒ध इन्द्र ।

या ते॒ नि॒ःशिः॒ किमु॒ नो म॑म॒न्वि किं॒ मो॒हु॒तु॒ र॒णे दा॒त॒वा डं ॥ ९ ॥

ए॒वा व॒स्य॒ र॒न्तेः स॒त्यः स॒न्ना॒ड॒न्ता॒ दृ॒मं ज॒रि॒तः पू॒रवे॑ काः ।

ए॒ष्टुत॒ क॒न्वा नः॒ ज॒ग्नि॒ रा॒यो भ॑क्षी॒य ते॒ज॒व॒तो दे॒व्यस्य॑ ॥ १० ॥

न॒ दृ॒त इ॒न्द्र नृ॒ गृ॒णान॒ इ॒पं ज॒रि॒त्रे न॒यो॒ऽन॒ पी॒षि ।

अ॒शो॒रि ते॒ र॒ग्नि॒त्रे न॒व्यं प्रि॒या र॒यो॒म॒ र॒व्यः स॒दा॒ताः ॥ ११ ॥ ६ ॥ २ ॥

वृषा वृषन्धि चतुरश्रिमस्यन्नुग्रो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।
 श्रिये परुष्णीसुषमाण ऊर्णा यस्याः पर्वाणि सख्याय विव्ये ॥ २ ॥
 यो देवो देवतमो जायमानो सहो वाजैर्भिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।
 दधानो वज्रं बाहोरुशन्तं व्याममेन रेजयत्प्र भूमं ॥ ३ ॥
 विश्वा रोधांसि प्रयतंश्च पूर्वोद्योः कृष्वाज्जनिमन्नेजत क्षाः ।
 आ मातरा भरति शुष्म्या गोर्नृवत्परिज्मन्नोनुवन्त वाताः ॥ ४ ॥
 ता तू तं इन्द्रं महतो महानि विश्वेष्वित्सर्वनेषु प्रवाच्या ।
 यच्छूर धृष्णो धृषता दधृष्वानर्हि वज्रेण शबसाविवेषीः ॥ ५ ॥ ७ ॥
 ता तू ते सत्या तुविनृम्ण विश्वा प्र धेनवः सिस्त्रते वृष्ण ऊर्ध्वः ।
 अधः ह त्वदृषमणो भियानाः प्र सिन्धवो जवसा चक्रमन्त ॥ ६ ॥

वृषा । वृषन्धि । चतुःश्रि । अस्यन् । उग्रः । बाहुभ्यां । नृतमः । शचीवान् ।
 श्रिये । परुष्णी । सुषमाणः । ऊर्णा । यस्याः । पर्वाणि । सख्याय । विव्ये ॥ २ ॥
 यः । देवः । देवतमः । जायमानः । महः । वाजैर्भिः । महद्भिः । च । शुष्मैः ।
 दधानः । वज्रं । बाहोः । रुशन्तं । व्यां । अमेन । रेजयत् । प्र । भूमं ॥ ३ ॥ विश्वा ।
 रोधांसि । प्रयतः । च । पूर्वीः । द्योः । कृष्वात् । जनिमन् । रेजत । क्षाः । आ ।
 मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नृवत् । परिज्मन् । नोनुवन्त । वाताः ॥ ४ ॥
 ता । तु । ते । इन्द्रं । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् । सर्वनेषु । प्रवाच्या । यत् ।
 शूर । धृष्णो इति । धृषता । दधृष्वान । अर्हि । वज्रेण । शबसा । अविवेषीः ॥ ५ ॥ ७ ॥
 ता । तु । ते । सत्या । तुविनृम्ण । विश्वा । प्र । धेनवः । सिस्त्रते । वृष्णः ।
 ऊर्ध्वः । अधः । ह । त्वत् । दृषमणः । भियानाः । प्र । सिन्धवः । जवसा । चक्रमन्त ॥ ६ ॥

अट्ट० १ अध्या० ६ व० ८] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० २२

अत्राह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिरिन्द्र स्तवन्त स्वसारः ।

वत्सीमनु प्र सुचो ब्रह्मवना दीर्घामनु प्रसितिं स्पन्दयध्वे ॥ ७ ॥

पिपात्रे अंशुर्मयो न सिन्धुरा त्वा शमीं शशमानस्य शक्तिः ।

धम्मशृङ्गशुचानस्य यम्या आशुर्न रश्मिं तुव्योजसं गोः ॥ ८ ॥

भग्ने वर्षिष्ठा कृणुहि ज्येष्ठां नृमृणानि सुत्रा संहरे सहसि ।

अमम्यं वृक्षा सुत्नानि रन्धि जहि वध्वंनुपो मर्त्यस्य ॥ ९ ॥

लम्माकमिस्तु शृणुहि न्यभिन्द्राम्मयं चित्रां उप माहि वाजान् ।

लम्मायं विम्बां दपणाः पुंन्धीरम्मायं तु मंदवन्वायि गोदाः ॥ १० ॥

सु० सु० इन्द्रं नू वृ०णान् हर्षं जरि०त्रे न०नो०न पी०पेः ।

अकारि ते हरि०वो ब्रह्म नव्यं धि०या स्वा०स र०ध्यः सदा०साः ॥ ११ ॥ ८ ॥

० २३ ॥ ऋषिः-एतदेवः । देवता-इन्द्रः । उन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ११ ॥ क॒था म॒हा॒वृ॒ध॒त्क॒स्य॒ होतु॑र्यज्ञं जु॒षा॒णो अ॒भि सोम॑मू॒धः ।

पि॒वं॒क्षु॒द्या॒नो जु॒ष॒मा॒णो अ॒न्धो व॒वक्ष॑ क्र॒ण्यः शु॒च॒ते ध॒नाय॑ ॥ १ ॥

को अ॒स्य वी॒रः स॒ध॒मा॒द॒माप॑ स॒मानं॑ग मु॒म॒तिभिः॑ को अ॒स्य ।

क॒द॒स्य चि॒त्रं चि॒किते॑ क॒द॒ती वृ॒धे भु॒व॒च्छ॒श॒मान॑स्य य॒ज्योः ॥ २ ॥

क॒था शृ॒णोति॑ ह्य॒स्मान्नि॒द्रः क॒था शृ॒ण्वन्न॑व॒साम॑स्य वे॒द ।

का अ॒स्य पृ॒र्वी॒रप॑मा॒तयो॑ ह क॒थैर्न॑मा॒तुः प॒पु॒रिं जरि॑त्रे ॥ ३ ॥

नु । स्तु॒तः । इ॒न्द्र । नु । वृ॒णानः । इ॒षं । जरि॑त्रे । न॒व्यः । न । पी॒पे॒गिति॑ पी॒पेः ।

। ते । हरि॑वः । ब्रह्म । नव्यं । धि॒या । स्वा॒स । र०ध्यः । सदा॑साः ॥ ११ ॥ ८ ॥

क॒था । म॒हा । अ॒वृ॒ध॒त् । क॒स्य । होतुः । य॒ज्ञं । जु॒षा॒णः । अ॒भि । सो॒म ।

अ॒न्धः । पि॒वं॒क्षु॒द्या॒नः । जु॒ष॒मा॒णः । अ॒न्धः । व॒वक्षे॑ । क्र॒ण्यः । शु॒च॒ते । ध॒नाय॑ ॥ १ ॥

कः । अ॒स्य । वी॒रः । स॒ध॒मा॒द॒माप॑ । स॒मानं॑ । मु॒म॒तिभिः॑ । कः । अ॒स्य ।

क॒त् । अ॒स्य । चि॒त्रं । चि॒किते॑ । क॒त् । क॒द॒ती । वृ॒धे । भु॒व॒न । श॒श॒मान॑ ।

य॒ज्योः ॥ २ ॥ क॒था । शृ॒णोति॑ । ह्य॒स्मान्नि॒द्रः । क॒था । शृ॒ण्वन्न॑ । अ॒समा॑ ।

अ॒म्य । वे॒द । काः । अ॒स्य । पृ॒र्वीः । प॒प॒मा॒तयः॑ । ह । क॒था । प॒पु॒रिं । आ॒तुः ।

प॒पु॒रिं । जरि॑त्रे ॥ ३ ॥

अथ १ अथवा ५ ६० ९, १०] ५-१० : १०-१० १० १० १० १० १०

कथा सवार्थः जगमानो अस्य नगदसि द्रविणं दीर्घात् ।

देवो भुवन्नवेदा म कतानां नमो जगुः वां असि यज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कथा कदस्या उपसो व्युष्टौ देवो मतीत्य सत्यं लजोष ।

कथा कदस्य सत्यं सखिभ्यो ये अरिन्कायं तुजुजं ततले ॥ ५ ॥ ६ ॥

किमादमं सत्यं सखिभ्यः कदा तु ते भ्रात्रं प्र द्रवात् ।

श्रिये सुदृशां वधुरस्य सर्गाः स्वर्णं विप्रतंसदिद आ गोः ॥ ६ ॥

दृष्टं जिघांसन्धरसंमनिन्दां तेतिरो विरदा तुजुजे अनीना ।

कणा विप्रद्र कणया न उग्रो दुरं १० तता उपसो वदावे ॥ ७ ॥



अष्ट० १ अध्या० ६ प० १०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू०

ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वोक्तस्य धीतिवृजिनानि हन्ति ।

ऋतस्य श्लोकौ बधिरा ततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य दृब्हा धरुणानि सन्ति पुरुणि चन्द्रा वपुषे वपुषि ।

ऋतेन दीर्घमिषणन्त पृक्षं ऋतेन गावं ऋतमा विवेगुः ॥ ९ ॥

ऋतं घेमान ऋतमिष्टं नोत्पृतस्य शुष्मरतुरया उं गव्युः ।

ऋताय पृथ्वी बहुले गंभीरे ऋताय घेनू परमे दुहाते ॥ १० ॥

नू पृत इन्द्र नू गृणान हर्षं जरित्रे नद्योश्च पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥ १०

ऋतस्य । हि । शुरुधः । सन्ति । पूर्वीः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हन्ति ।
ऋतस्य । श्लोकः । बधिरा । ततर्द । कर्णा । बुधानः । शुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥
ऋतस्य । दृब्हा । धरुणानि । सन्ति । पुरुणि । चन्द्रा । वपुषे । वपुषि । ऋतं ।
दीर्घं । इषणन्त । पृक्षः । ऋतेन । गावः । ऋतं । मा । विवेगुः ॥ ९ ॥
येमानः । ऋतं । इत् । वनोति । ऋतस्य । शुष्मः । तुरयाः । उं इति । गव्युः ।
ऋताय । पृथ्वी इति । बहुले इति । गंभीरे इति । ऋताय । घेनू इति । परमे इति ।
दुहाते इति ॥ १० ॥ ह । सुवः । इन्द्र । ह । गृणान । हर्षं । जरित्रे । नद्यः ।
पीपेरिति पीपेः । अकारि । ते । हरिवो । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः ।
सदासाः ॥ ११ ॥

मह० १ अध्या० १ व० ११] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० १४

॥ २४ ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ १४ ॥ का सुष्टुतिः शर्वसः सुनुमिन्द्रमर्वाचीनं राधंस आ ववर्तन् ।

ददिहिं चीरो गृणते वसूनि स गोपतिनिष्पिधां नो जनासः ॥ १ ॥

स वृष्टत्ये हव्यः स ईद्व्यः स सुष्टुत इन्द्रं सत्यराधाः ।

स यामन्ना मघवा मर्त्याश्च ब्रह्मण्यते सुष्वये वरियो धातु ॥ २ ॥

तमिन्नो वि हवन्ते समीके रिरिकांसस्तन्वः कृण्वत ग्राम् ।

मिथो पत्न्यागमुभयासो अग्मन्नरत्नोकस्य तनयस्य सातौ ॥ ३ ॥

चातुपति क्षिन्वो योनं उग्राशुपाणामो मिथो अर्णीसातौ ।

हो पश्चिषोऽर्वाकन्त शुभ्रा आदिजेम एन्द्रयन्ते अभीकं ॥ ४ ॥

का । सुष्टुतिः । शर्वसः । सुहं । ईद्वं । अर्वाचीनं । राधसे । आ । ववर्तन् ।
 ददिः । रि । चीरो । गृणते । वसूनि । स । गोपतिः । निःस्पिधां । नः ।
 जनासः ॥ १ ॥ स । वृष्टत्ये । हव्यः । स । ईद्व्यः । स । सुष्टुतः । इन्द्रः ।
 सत्यराधाः । स । यामन्ना । मघवा । मर्त्याश्च । ब्रह्मण्यते । सुष्वये । वरिवः ।
 धातु ॥ २ ॥ त । तमिन्नो । वि । हवन्ते । समीके । रिरिकांसः । तन्वः ।
 कृण्वत । ग्राम् । मिथो । पत्न्यागमुभयासो । अग्मन्नरत्नोकस्य । तनयस्य । सातौ ॥ ३ ॥
 चातुपति । क्षिन्वो । योनं । उग्राशुपाणामो । मिथो । अर्णीसातौ ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० ११, १७] अथर्ववेदः [मण्ड० ४ अनु० १ पं० १४

आदि॒ष्ट ने॒मं इ॒न्द्रि॒यं य॒जन्त॒ आदि॒ प॒क्तिः पु॒रो॒द्गा॒मं रि॒रि॒च्यात् ।

आदि॒त्सो॒मो वि॒ प॒ृ॒च्य॒त्सु॒मृ॒षी॒णादि॒ज्जु॒जोष॒ वृ॒ष॒मं य॒ज॒ध्वै ॥ ५ ॥ ११ ॥

कृ॒णोत्य॒स्मै व॒रि॒चो य इ॒न्द्रा॒य सो॒मं सु॒ ते पु॒नोति॒ ।

स॒ध्री॒ची॒नेन॒ स॒न॒सावि॒वेन॒न्त॒नित॒स॒खायं॒ कृ॒णु॒ते स॒ तत्तु॒ ॥ ६ ॥

य इ॒न्द्रा॒य सु॒न॒व॒त्सो॒मं य॒ प॒चा॒त्प॒क्ती॒स्त नृ॒जातिं॒ प्रा॒नाः ।

प्रति॑ म॒नायो॒रु॒च॒थानि॒ ह॒र्य॒न्त॒स्मि॒न्द॒ध॒वृ॒ष॒णं शु॒ष्म॒मि॒न्द्रः ॥ ७ ॥

प॒दा सं॒स॒र्यं व्य॒चे॒द॒धा॒वा दी॒र्घं य॒दाजि॒म॒भ्य॒रु॒ष॒र्द्यः ।

अ॒धि॒क्र॒द॒धृ॒ष॒णं प॒त्न्य॒च्छा॒ दुरो॒ण आ॒ नि॒शितं॒ सो॒म॒मृ॒द॒भिः ॥ ८ ॥

आत् । इत् । ह । नेमं । इन्द्रियं । यजन्ते । आन । इत् । पक्तिः । पुरोद्गामं ।

रिरिच्यात् । आत् । इत् । सोमः । वि । पृच्यन् । अमृषीन् । आत् । इत् ।

जुजोष । वृषमं । यजध्वै ॥ ५ ॥ ११ ॥ कृणोति । अस्मै । वरिचः । यः । इन्द्रा ।

इन्द्राय । सोमं । उच्यते । पुनोति । सध्रीचीनेन । सनसा । अधिवेनन्त । तं । इत् ।

सखायं । कृणुते । समनः ॥ ६ ॥ यः । इन्द्राय । सुनवन् । सोमं । अय । प्राणाः ।

पक्तीः । इत् । नृजातिं । प्राणाः । प्रति । मनायोः । उचथानि । हर्यन्त । स्मिन्द ।

दधन् । वृषणं । शुष्मं । इन्द्रः ॥ ७ ॥ यदा । समस्य । वि । अचेद । दधावा ।

दीर्घं । यत् । अजि । अभि । अन्वयन् । अर्यः । अधिकदन् । वृषणं । पत्नी । उच्छा ।

दुरोणे । आ । निशितं । सोममृदभिः ॥ ८ ॥

भृयसा वस्नमचरत्कनीथोऽदिक्नीतो अक्नानिषं पुनर्यन् ।

स भृयसा कनीयो नारिरेचीदीना दक्षा वि ह्वहन्ति प्र वाणम् ॥ ९ ॥

क इमं दशभिर्ममेन्द्रं क्षीणाति धेनुभिः ।

पदा वृत्राणि जद्वयनद्वयं ये पुनर्ददत् ॥ १० ॥

न एत ईन्द्र नू गृणान इपं जरित्रे नग्योऽन पीपे ।

अकारि ते हरिदो प्रस नग्यं धिया स्याम त्वयः सदासाः ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १५ ॥ इति - तामेद । वृत्रा-वृत्र । इन्द्र-इन्द्र ॥

॥ २५ ॥ इति नग्यं देवताम उजस्विनं नग्यं नग्यं जुजोष ।

इति वा गुरोऽर्चसे पार्याय समिधे अग्नौ हुतत्वांम ऋते ॥ १ ॥

भृयसा । वस्न । अचरत् । कनीयः । अदिक्नीतः । अक्नानिषं । पुनः । यन् । सः ।

भृयसा । कनीयः । न । नारिरेचीत । दीनाः । दक्षाः । वि । ह्वहन्ति । प्र । वाणं ॥ ९ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० १३] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू०

को नानाम॒ वच॑सा सो॒म्याय॑ मना॒युर्वी॑ भवति॒ वस्तं॑ उ॒द्याः ।

क इन्द्र॑स्य यु॒ज्यं कः॑ सखि॒त्वं को॑ भ्रा॒त्रं व॑ष्टि क॒वये॑ क॒ ऊती॑ ॥ २ ॥

को दे॒वाना॑मवो॒ अद्या॑ वृ॒णीते॑ क आ॒दित्याँ॑ अदि॒तिं ज्योति॑रीद्रे ।

कस्या॒श्विना॒विन्द्रो॑ अ॒ग्निः सु॒तस्यां॑शोः पि॒बन्ति॒ मन॒सावि॑वेनम् ॥ ३ ॥

तस्मा॑ अ॒ग्निर्भार॑न्तः शर्म॑ यंस॒ज्ज्योक्प॑श्यात्सूर्य॑मु॒च्चर॑न्तम् ।

य इन्द्रा॑य सु॒नवा॑मेत्याह॒ नरे॑ नया॑य नृ॒तमा॑य नृ॒णाम् ॥ ४ ॥

न तं जि॑नन्ति व॒हवो॑ न द॒ध्रा उ॒र्वेस्मा॑ अदि॒तिः शर्म॑ यंसत् ।

प्रि॒यः सु॒कृत्प्रि॒य इन्द्रे॑ मना॒युः प्रि॒यः सु॒भावीः प्रि॒यो अ॑स्य सो॒मी ॥ ५ ॥ १३ ।

कः । न॒ना॒म । वच॑सा । सो॒म्याय॑ । मना॒युः । वा । भव॑ति । वस्तं॑ । उ॒द्याः । कः ।

इन्द्र॑स्य । यु॒ज्यं । कः । सखि॒त्वं । कः । भ्रा॒त्रं । व॑ष्टि । क॒वये॑ । कः । ऊती॑ ॥ २ ॥

कः । दे॒वानां॑ । अवो॒ । अ॒द्या । वृ॒णीते॑ । कः । आ॒दि॒त्यान॑ । अदि॒तिं । ज्योति॑ः ।

ई॒द्रे । कस्य॑ । अ॒श्विनो॑ । इन्द्रः॑ । अ॒ग्निः । सु॒तस्य॑ । अंशोः॑ । पि॒बन्ति॑ । मन॑सा ।

अवि॑वेनं ॥ ३ ॥ तस्मै॑ । अ॒ग्निः । भार॑न्तः । शर्म॑ । यंस॒न् । ज्योक् । प॒श्यान् । सूर्ये॑ ।

उ॒च्चर॑न्तं । यः । इन्द्रा॑य । सु॒नवा॑म । इति॑ । आ॒ह । नरे॑ । नया॑य । नृ॒तमा॑य ।

नृ॒णां ॥ ४ ॥ न । तं । जि॑नन्ति । व॒हवः॑ । न । द॒ध्राः । उ॒र्वे । अ॒र्धम् । अदि॒तिः ।

शर्म॑ । यंस॒न् । प्रि॒यः । सु॒कृत् । प्रि॒यः । इन्द्रे॑ । मना॒युः । प्रि॒यः । सु॒प्रः॒भावीः॑ ।

प्रि॒यः । अ॒स्य । सो॒मी ॥ ५ ॥ १३ ॥

मह० ३ अध्या० ६ व० १४, १५] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० २६

सुप्रान्व्यः प्राशुपान्त्रेष वीरः सुप्वैः पक्तिं कृणुते केवलेन्द्रः ।

नासुप्वेरापिर्न सखा य जामिद्विष्प्राव्योऽवहन्ते देवाचः ॥ ६ ॥

न रेवतां पणितां सख्यमिन्द्रोऽसुन्वता सुतपाः सं गृणीते ।

आम्य वेदः म्रिदन्ति हन्ति नम्रं वि सुव्यये पक्तये केवलो भूत् ॥ ७ ॥

इन्द्रं परेऽवरे मध्यमास इन्द्रं यान्तोऽवसितासं इन्द्रम् ।

इन्द्रं क्षियन्तं उत युध्यमाना इन्द्रं नरो वाजयन्तो हवन्ते ॥ ८ ॥ १४ ॥

॥ २६ ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्रः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ २६ ॥ अहं मनुरभवं सूर्येद्याहं कक्षीवाँ ऋषिरस्मि विप्रः ।

अहं कुन्ममाशुनेपं नष्टं जेऽहं कदिमजना पय्यता मा ॥ १ ॥

आँ भूमिमददामार्थीयाहं वृष्टिं दालुपे मर्त्याय ।

अहमपो अन्नयं पावजाना मम देवायो अनु वेतमायन् ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० १५] ऋग्वेदः [गण्ड० ४ अनु० ३ सू० २३

अहं पुरो मन्दसानो व्यैरं नयं साकं नवनीः शम्बरस्य ।
 शततमं वेद्यं सर्वताता दिवोदासमतिथिग्वं यदावम् ॥ ३ ॥
 प्र सु य विश्वो अरुतो विररतु प्र ह्येनः ह्येनेभ्य आशुपत्वा ।
 अचक्रया यत्स्वधया सुपणो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टम् ॥ ४ ॥
 भरच्चदि विरतो वेदिजानः पथोरुणा मनोजवा अराजि ।
 तूयं ययौ सधुता सोम्येनोन श्रवो विविदे ह्येनो अत्र ॥ ५ ॥
 ऋजीपी ह्येनो ददसानो अंशुं परावतः शकुनो मन्द्रं मदम् ।
 सोमं भरद्वाह्वाणो देवाचान्दिवो अशुप्ताशुतागदादाय ॥ ६ ॥
 आदाय ह्येनो अशरत्मोसं नृक्षमं भवो अशुतं न शक्तम् ।
 अत्रा पुरंन्धिरजहादगतीमिदे नोषम्य सुग अमूरः ॥ ७ ॥ १५ ॥

अहं । पुरः । मन्दसानः । वि । नयं । साकं । नवनीः । शम्बरस्य । शततमं ।
 वेद्यं । सर्वताता । दिवः । दिवः । मतिथिग्वं । मन । आ । ॥ ३ ॥ प्र । सु । मः ।
 विश्वः । अरुतः । विः । अशु । प्र । ह्येनः । ह्येनेभ्यः । आशुपत्वा । अचक्रया ।
 यन् । स्वधया । सुपणः । हव्यं । भरन् । मनवे । देवजुष्टं ॥ ४ ॥ भरन् । यदि ।
 विः । अतः । वेदिजानः । पथा । उरुणा । मनः । मनवाः । अराजि । तूयं । ययौ ।
 सधुता । सोम्येन । अत्र । श्रवः । विविदे । ह्येनः । अत्र ॥ ५ ॥ ऋजीपी । ह्येनः ।
 ददसानः । अंशुं । परावतः । शकुनः । मन्द्रं । मदम् । सोमं । अशु । ददसानः ।
 देवतातः । दिवः । अशुता । अशुतागदादाय ॥ ६ ॥ आदाय । ह्येनः ।
 अशरत् । मोसं । नृक्षमं । भवः । अशुतं । न । शक्तम् । अत्रा । पुरं ।
 अगतीः । मिदे । नोषम्य । सुगः । अमूरः ॥ ७ ॥ १५ ॥

अनु० ३ अध्या० ६ व० १६] ऋग्वेदः [षण्ड० ४ अनु० ३ सू० २७

॥ २७ ॥ कृषि-नमोदेव । देवता-इन्द्र । इन्द्र-विष्णु ॥

॥ २७ ॥ गर्भे तु सप्तर्षेणासवेदजतं देवानां जनिमानि विश्वा ।

जनं ना पुर आर्यहीरक्षतर्ष द्येनो जघ्रसा निरं दीयम् ॥ १ ॥

न घा न मामप जोषं जभाराभीमांस त्वक्षसा वीर्येण ।

ईमां पुरंन्धिरजहादरातीमन वार्तां अन्तरच्छृणुवानः ॥ २ ॥

अव यच्छयेनो अस्वनीदध द्योविं यद्यदि वार्तं ऊहुः पुरंन्धिम ।

सृजयदग्मा अर्धं ह क्षिपज्यां कृणालुरत्ना सन्तं वा ध्रुण्यन् ॥ ३ ॥

प्रजिप्य ईमिन्द्रावतो न भ्रुज्युं द्येनो जंभार वृहतो अधि णोः ।

अन्तः पंतत्पतज्यस्य पर्णमव यामनि प्रसितस्य तडेः ॥ ४ ॥

अर्धं ध्वेतं कालशं गोभिरक्तमपिप्यानं सवदा लुक्तमन्यः ।

अवयुमिः प्रथितं मग्नां अग्रमिन्द्रो मदाय प्रति धत्पित्वध्वै

मग्नां मदाय प्रति धत्पित्वध्वै ॥ ५ ॥ १६ ॥

अं० ३ अध्या० ६ व० १७] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० १ सू० २८

॥ २८ ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्रः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ २८ ॥ त्वा युजा तव तत्सोम सख्य इन्द्रो अपो मनवे सुसुतस्काः ।
 अहन्नहिमरिणात्सप्त सिन्धूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ १ ॥
 त्वा युजा वि खिदत्सूर्यस्येन्द्रश्चक्रं सहसा सद्य इन्द्रो ।
 अधि षणुना बृहता वर्तमानं महो बृहो अपं विश्वायुं धायि ॥ २ ॥
 अहन्निन्द्रो अदहदग्निरिन्द्रो पुरा दस्यून्मध्यन्दिनादभीके ।
 दुर्गे दुर्गणे कृत्वा न यातां पुरु सहस्रा शर्वा नि बर्हीत् ॥ ३ ॥
 विश्वस्मात्सीमधर्मा इन्द्र दस्युन्विशो दासीरकृणोरप्रशस्ताः ।
 अवावेधाममृणतं नि शत्रूनविन्देधामपचिति बध्नैः ॥ ४ ॥
 एवा सत्यं मघवाना युवं तदिन्द्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।
 आददत्तमपिहितान्यश्ना रिरिचधुः क्षादिचत्तदुदाना ॥ ५ ॥ १७ ॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्ये । इन्द्रः । अपः । मनवे । सुसुतः ।
 करिति केः । अहन् । अहि । अरिणात् । सप्त । सिन्धून । अपः । अष्टाणा ।
 अपिहिताऽश्च । खानि ॥ १ ॥ त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इन्द्रः । चक्रं ।
 सहसा । सद्यः । इन्द्रो इति । अधि । षणुना । बृहता । वर्तमानं । महः । बृहः । अपः ।
 विश्वऽआयु । धायि ॥ २ ॥ अहन् । इन्द्रः । अदहत् । अग्निः । दुर्गे इति । पुरा ।
 दस्यून् । मध्यन्दिनात् । अभीके । दुर्गे । दुर्गणे । कृत्वा । न । यातां । पुरु ।
 सहस्रा । शर्वा । नि । बर्हीत् ॥ ३ ॥ विश्वस्मान् । र्मा । अवधाम । इन्द्र । दस्यून् ।
 विशः । दासीः । अकृणोः । अमऽअन्ताः । अवावेधां । अमृणतं । नि । बध्ना ।
 अविन्देधां । अपऽचिति । बध्नैः ॥ ४ ॥ एव । सत्यं । मघवाना । युवं । तत् ।
 इन्द्रः । च । सोम । ऊर्व । अश्व्यं । गोः । आ । आददत्तः । अपिहितानि । अश्ना ।
 रिरिचधुः । क्षाः । चित् । तदुदाना ॥ ५ ॥ १७ ॥

॥ २९ ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्र । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ २९ ॥ आ नः स्तुत उप वाजंभिस्तुती इन्द्रं याहि हरिंभिर्मन्दसानः ।

निरश्विर्द्वयः सवना पुष्ट्यादृपेभिर्गुणानः सत्वरवाः ॥ १ ॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चित्यन्द्यमानः सोतृभिरुप यज्ञम् ।

त्वञ्चो यो असीर्भन्यमानः सुण्याणेभिर्मदन्ति सं हं वीरः ॥ २ ॥

थावयेदम्य कर्णी वाज्यध्वै जुष्टासनु प्र दिशं मन्द्यध्वै ।

वृषाणो राधसे तुधिष्मान्करञ्च इन्द्रः सुतार्यस्य च ॥ ३ ॥

अच्छा यो गन्ता नार्धमानमृती इत्या विप्रं हवमानं गृणन्तम् ।

एष तमनि दधानो धुर्याऽग्नन्तसहस्राणि शतानि चक्रवाहुः ॥ ४ ॥

त्वातासो मघवन्निन्द्र विप्रा वयं तं स्याम सूरयो गृणन्तः ।

भेजानासो वृष्टिदस्य राय आकाशस्य दावनें पुरुक्षोः ॥ ५ ॥ १८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० १९, २०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३०

॥ ३० ॥ ऋषिः-वामदेव । देवता-इन्द्र । छंद-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३० ॥ नकिरिन्द्र त्वदुत्तरो न ज्यायौ अस्ति वृत्रहन् ।

नकिरेवा यथा त्वम् ॥ १ ॥

सत्रा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेव वावृतुः ।

सत्रा महौ असि श्रुतः ॥ २ ॥

विश्वे चनेदना त्वा देवासं इन्द्र युयुधुः ।

यदहा नक्तमातिरः ॥ ३ ॥

यत्रोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते ।

मुषाय इन्द्र सूर्यम् ॥ ४ ॥

यत्र देवाँ ऋधायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत् ।

त्वमिन्द्र वनूरदन् ॥ ५ ॥ ११ ॥

यत्रोत मर्त्याय कमरिणा इन्द्र सूर्यम् ।

प्रायः शर्वाणि त्वं हन् ॥ ६ ॥

नकिः । इन्द्र । त्वम् । उन्ऽतरः । न । ज्यायान् । अस्ति । वृत्रहन् । नकिः ।
एव । यथा । त्वं ॥ १ ॥ सत्रा । ते । अनु । कृष्टयः । विश्वा । चक्राष्टयः । वृत्रः ।
सत्रा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥ विश्वे । चन । इत । अना । न्या । देवासः ।
इन्द्र । युयुधुः । यत् । अदा । नक्तं । आ । मतिरः ॥ ३ ॥ यत्र । बाधितेभ्यः ।
चक्रं । कुत्साय । युध्यते । मुषायः । इन्द्र । सूर्यम् ॥ ४ ॥ यत्र । देवान् । ऋधायतो ।
विश्वान् । अयुध्यः । एकः । इत् । त्वं । इन्द्र । वनूरदन् । अदन् ॥ ५ ॥ ११ ॥ यत्र ।
इत । मर्त्याय । क्रं । शर्वाणि । इन्द्र । सूर्यम् । प्रायः । शर्वाणि । त्वं । हन् ॥ ६ ॥

अष्टः ३ अध्या० ६ व० २०, २१] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३०

क्रिमादुतासिं वृत्रहन्नाथेवन्मन्युमतमः ।

अत्राह दालुसातैरः ॥ ७ ॥

एतदेतुत वीर्यमिन्द्रं चकथ पौत्रम् ।

रित्रयं बहुर्हणायुवं यधीर्दितरं दिवः ॥ ८ ॥

दिवदिवद्वा दितरं महान्महीयमानाम् ।

उपासमिन्द्रं सं पिणक् ॥ ९ ॥

अपोषा अनेमः सरन्वभिषष्टादहं विन्दुषी ।

नि यत्मीं निक्षयदृषां ॥ १० ॥ २० ॥

एतदग्ना अर्नः जये नुसंमिषष्टं विपाठया ।

सुतारं सीं परावतः ॥ ११ ॥

उत विन्धुं निक्षयं विनरथानामपि क्षमि ।

परिं छा दन्द्र साययां ॥ १२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २१, २२] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३०

उत शुष्णस्य धृष्ण्या प्र मृक्षो अभि वेदनम् ।

पुरो यदस्य सम्पिणक् ॥ १३ ॥

उत दासं कौलितरं बृहतः पर्वतादधि ।

अवाहन्निन्द्र शम्बरम् ॥ १४ ॥

उत दासस्य वर्जिनः सहस्राणि शतावधोः ।

अधि पञ्च प्रधीरेव ॥ १५ ॥ २१ ॥

उत त्वं पुत्रमयुवः परावृक्तं शतक्रतुः ।

उक्थेष्विन्द्र आभजत् ॥ १६ ॥

उत त्या तुर्वशायदू अस्तातारा शचीपतिः ।

इन्द्रो विष्टो अपारयत् ॥ १७ ॥

उत त्या सुद्य आर्या सुरयोरिन्द्र पारतः ।

अर्णोन्निन्नरंभावधीः ॥ १८ ॥

उत । शुष्णस्य । धृष्ण्या । प्र । मृक्षः । अभि । वेदनं । पुरः । या । अस्म्य ।
संपिणक् ॥ १३ ॥ उत । दासं । कौलितरं । बृहतः । पर्वतादधि । अधि । अ ।
अहन् । इन्द्र । शम्बरं ॥ १४ ॥ उत । दासस्य । वर्जिनः । सहस्राणि । शता ।
अवधोः । अधि । पञ्च । प्रधीरेव ॥ १५ ॥ २१ ॥ उत । त्वं । पुत्र । अयुवः ।
परावृक्तं । शतक्रतुः । उक्थेष् । इन्द्रः । आ । आभजत् ॥ १६ ॥ उत । त्या ।
तुर्वशायदू इति । अस्तातारा । शचीपतिः । इन्द्रः । विष्टः । अपारयत् ॥ १७ ॥
उत । त्या । सुद्यः । आर्या । सुरयोः । इन्द्रः । पारतः । अर्णोन्निन्नरं भावधीः ॥ १८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २२, २३] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३०

अनु० हा जहिता नयोऽन्धं श्रोणं च वृत्रहन् ।

न तर्त्तं सुम्नमष्टवे ॥ १९ ॥

शतमंशमन्मयीनां पुरामिन्द्रो व्यास्यत् ।

दिवोदासाय दाशुषे ॥ २० ॥ २२ ॥

अर्वाणामभीतये सहस्रां त्रिशतं हर्षैः ।

दासानामिन्द्रो मायया ॥ २१ ॥

स प्रेवृतासि वृत्रहन्तसमान इन्द्र गोपतिः ॥

यस्ता विश्वानि चिच्छुषे ॥ २२ ॥

एत नूनं यदिन्द्रियं करिष्या इन्द्र पौर्यम् ।

अथा नकिष्टदा मिनत ॥ २३ ॥

वामंक्षामं त लादुरे देवो ददात्वर्चमा ।

दामं पूषा दामं भगो दामं देवः कस्तुरी ॥ २४ ॥ २३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २४, २५] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३१]

॥ ३१ ॥ ऋषिः—वामदेवः । देवता—इन्द्र । छन्दः—गोयत्री ॥

॥ ३१ ॥ कयां नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा ।

कयां शचिष्ठया वृता ॥ १ ॥

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः ।

दृळ्हा चिदारुजे वसुं ॥ २ ॥

अभीषु णः सखीनामविता जरितृणाम् ।

शतं भवास्यूतिभिः ॥ ३ ॥

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः ।

नियुद्धिश्चर्पणीनाम् ॥ ४ ॥

प्रवता हि कर्तृनामा हा पदेव गच्छसि ।

अभक्षि सूर्ये सचां ॥ ५ ॥ २४ ॥

सं यत्तं इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे ।

अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥

कयां । नः । चित्रः । आ । भुवत् । दूती । सदावृधः । सखा । कयां ।
शचिष्ठया । वृता ॥ कः । त्वा । सत्यः । मदानां । मंहिष्ठः । मत्सदन्धः । अंधः ।
दृळ्हा । चित्र । आदरुजे । वसुं ॥ २ ॥ अभी । सु । नः । सखीनां । अविता ।
जरितृणां । शतं । भवाभिः । ऊतिभिः ॥ ३ ॥ अभि । नः । आ । ववृत्स्व ।
चक्रं । न । वृत्तं । अर्वतः । नियुद्धिभिः । चर्पणीनां ॥ ४ ॥ प्रवता । हि । कर्तृनां ।
आ । ह । पदादिव । गच्छसि । अभक्षि । सूर्ये । सचां ॥ ५ ॥ २४ ॥ सं । यत् ।
ते । इन्द्र । मन्यवः । सं । चक्राणि । दधन्विरे । अध । त्वे शिवे । अध । सूर्ये ॥ ६ ॥

अध० ३ अध्या० ६ व० २५, २६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३१
 उ॒त म॒मा हि त्वा॒माहु॒रिन्म॒घवा॑नं श॒चीप॑ते ।
 दा॒तांर॒सवि॑दीध॒युम् ॥ ७ ॥
 उ॒त स्मा॑ सु॒य इत्य॑रिं श॒जमा॒नाय॑ सु॒न्वते॑ ।
 पु॒रु चि॑न्म॒हसे॒ वसु॑ ॥ ८ ॥
 न॒दि ष्मा॑ ते श॒नं च॒न राघो॑ वर॒न्त आ॒सुरः॑ ।
 न च्यौ॒तना॑नि॒ करि॑ष्यतः ॥ ९ ॥
 अ॒गमो॑ अ॒वन्तु॑ ते श॒नम॒स्मान्त॒सह॑स्र॒मृत॑यः ।
 अ॒स्मान्वि॒श्वो अ॒भिष्ट॑यः ॥ १० ॥ २५ ॥
 अ॒गमो॑ इ॒हा घृ॑णी॒ष्व स॒रपा॑यं स्व॒स्तये॑ ।
 म॒हो रा॒ये दि॒वित्म॑ते ॥ ११ ॥
 अ॒गमो॑ अ॒दिद्दि॒ दि॒वरे॑न्द्र रा॒या परी॑णसा ।
 अ॒स्मान्वि॒श्वोभि॑रु॒तिभिः॑ ॥ १२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २४, २५] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३१

॥ ३१ ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्रः । छन्द-गायत्री ॥

॥ ३१ ॥ कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा ।

कया शचिष्ठया वृता ॥ १ ॥

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः ।

दृक्हा चिंदारुजे वसु ॥ २ ॥

अभी पु णः सखीनामविता जरितृणाम् ।

शतं भवास्यूतिभिः ॥ ३ ॥

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः ।

नियुद्धिश्चर्पणीनाम् ॥ ४ ॥

प्रवता हि क्रतुनामा हा पदेव गच्छसि ।

अभक्षि सूर्ये सचा ॥ ५ ॥ २४ ॥

सं यत्तं इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे ।

अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥

कया । नः । चित्रः । आ । भुवत् । दूती । सदावृधः । सखा । कया ।
शचिष्ठया । वृता ॥ कः । त्वा । सत्यः । मदानां । मंहिष्ठः । मत्सदन्धः । अर्धतः ।
दृक्हा । चिन् । आरुजे । वसु ॥ २ ॥ अभि । सु । नः । सखीनां । अविता ।
जरितृणां । शतं । भवाभि । अतिभिः ॥ ३ ॥ अभि । नः । आ । ववृत्स्व ।
चक्रं । न । वृत्तं । अर्वतः । नियुद्धिभिः । चर्पणीनां ॥ ४ ॥ प्रवता । हि । क्रतुनां ।
आ । ह । पदादेव । गच्छमि । अभक्षि । सूर्ये । सचा ॥ ५ ॥ २४ ॥ सं । यत्तं ।
ते । इन्द्र । मन्यवः । सं । चक्राणि । दधन्विरे । अध । त्वे इति । अध । सूर्ये ॥ ६ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २५, २६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३१

उ॒त स्म॑ हि त्वा॒माहु॒रिन्म॒घवा॑नं श॒चीप॑ते ।

दा॒तांर॒सवि॑दी॒धयु॑म् ॥ ७ ॥

उ॒त स्मा॑ स॒द्य इत्प॑रिं श॒शमा॒नाय॑ सु॒न्वते॑ ।

पु॒रु चि॑न्म॒हसे॒ वसु॑ ॥ ८ ॥

न॒हि ष्मा॑ ते श॒तं च॒न रा॒धो व॑र॒न्त आ॒सुरः॑ ।

न च्यौ॒तना॑निं क॒रिष्य॑तः ॥ ९ ॥

अ॒स्माँ अ॑व॒न्तु ते॑ श॒तम॒स्मान् स॒हस्र॑सू॒तयः॑ ।

अ॒स्मान्वि॒श्वा अ॒भिष्ट॑यः ॥ १० ॥ २५ ॥

अ॒स्माँ इ॒हा धृ॑णी॒ष्व स॒ख्याय॑ स्व॒स्तये॑ ।

म॒हो रा॒ये दि॒वित्म॑ते ॥ ११ ॥

अ॒स्माँ अ॑वि॒द्धि वि॒श्वहे॑न्द्र रा॒या प॑री॒णसा॑ ।

अ॒स्मान्वि॒श्वाभि॑रु॒तिभिः॑ ॥ १२ ॥

उ॒त । स्म॑ । हि । त्वा॑ । आ॒हुः । इत् । म॒घवा॑नं । श॒ची॒प॒ते । दा॒तांर॑ ।

अ॒वि॒द्दी॒धयु॑ ॥ ७ ॥ उ॒त । स्म॑ । स॒द्यः । इत् । प॑रिं । श॒शमा॒नाय॑ । सु॒न्व॒ते । पु॒रु ।

चि॒न् । म॒ह॒से । व॒सु ॥ ८ ॥ न॒हि । स्म॑ । ते । श॒तं । च॒न । रा॒धः । व॑र॒न्ते ।

आ॒सु॒रः । न । च्यौ॒तना॑निं । क॒रि॒ष्य॒तः ॥ ९ ॥ अ॒स्मान् । अ॒व॒न्तु॒ । ते । श॒तं ।

अ॒स्मा॒न । स॒ह॒स्रं । उ॒त॒यः । अ॒स्मान् । वि॒श्वाः । अ॒भि॒ष्ट॒यः ॥ १० ॥ २५ ॥

अ॒स्मा॒न । इ॒हा । धृ॑णी॒ष्व । स॒ख्याय॑ । स्व॒स्तये॑ । म॒हः । रा॒ये । दि॒वि॒त्म॑ते ॥ ११ ॥

अ॒स्मा॒न । अ॑वि॒द्धि । वि॒श्व॒हे॒न्द्र । रा॒या । प॑री॒णसा॑ । अ॒स्मान् । वि॒श्वाभिः॑ ।

रु॒तिभिः॑ ॥ १२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २६, २७] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३२

अस्मभ्यं तां अपां वृधि व्रजां अस्तैव गोमतः ।

नवाभिरिन्द्रोतिभिः ॥ १३ ॥

अस्माकं धृष्ण्या रथो शुभ्रो इन्द्रानपच्युतः ।

गव्युरं वयुरीयते ॥ १४ ॥

अस्माकमुत्तमं कृधि श्रवो देवेषु सूर्य ।

वर्षिष्ठं व्यामित्रोपरिं ॥ १५ ॥ २६ ॥

॥ ३२ ॥ ऋषिः-वामदेव । देवता-इन्द्र । छंदः गायत्री ॥

॥ ३२ ॥ आ तु न इन्द्र वृत्रहन्स्माकमर्धमा गहि ।

महान्महीभिर्हृतिभिः ॥ १ ॥

भूमिश्चिच्छासि तूतुजिरा चित्र चित्रिणीष्व ।

चित्रं कृणोष्युतये ॥ २ ॥

दध्रेभिश्चिच्छशीयांसं हंसि वाधन्तमोजमा ।

सन्धिभिर्ये त्वे सवा ॥ ३ ॥

अस्मभ्यं । तां । अपां । वृधि । व्रजान् । अस्तांश्च । गोमतः । नवाभिः । इन्द्र ।
उतिभिः ॥ १३ ॥ अस्माकं । धृष्ण्या । रथः । शुभ्रान् । इन्द्र । अनपच्युतः ।
गव्युः । अव्ययुः । इयते ॥ १४ ॥ अस्माकं । उत्तमं । कृधि । श्रवः । देवेषु ।
सूर्य । वर्षिष्ठं । व्यामित्रं । उपरिं ॥ १५ ॥ २६ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । वृत्रहन् । अस्माकं । अर्धमा । आ । गहि । महान् ।
महीभिः । उतिभिः ॥ १ ॥ भूमिः । चित्र । च । अग्निः । तूतुजिः । आ । चित्र ।
चित्रिणीषु । आ । चित्रं । कृणोषि । उत्तये ॥ २ ॥ दध्रेभिः । चित्र । शशीयांसं ।
हंसि । वाधन्तः । मोजमा । सन्धिभिः । ये । त्वे श्वे । सवा ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २७, २८] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३२

व॒यमिन्द्र॒ त्वे स॒चा व॒यं त्वा॒भि नो॒नुमः ।

अ॒स्माँअ॒स्माँ इ॒दुद॑व ॥ ४ ॥

स न॑श्चि॒त्राभि॑र॒द्रि॒वोऽन॑व॒द्याभि॑रु॒तिभिः ।

अ॒ना॒ष्ट॒ष्टाभि॑रा ग॒हि ॥ ५ ॥ २७ ॥

भू॒यामो॒ पु त्वा॑व॒तः स॒खाय॑ इन्द्र॒ गो॒म॒तः ।

यु॒जो वा॒जाय॑ घृ॒ष्वये ॥ ६ ॥

त्वं शो॒क ई॒शिष॑ इन्द्र॒ बा॒जस्य॑ गो॒म॒तः ।

स नो॑ य॒न्धि म॒हीमि॑ष॒म् ॥ ७ ॥

न त्वा॑ व॒रन्ते॒ अन्य॑था॒ यद्वि॑त्स॒सि स्तु॒तो म॒घम् ।

स्तो॒तृभ्य॑ इन्द्र॒ गि॒र्व॒णः ॥ ८ ॥

अ॒भि त्वा॑ गो॒त॒मा गि॒रानू॑ष॒त प्र दा॑वने ।

इन्द्र॒ वा॒जाय॑ घृ॒ष्वये ॥ ९ ॥

व॒यं । इ॒न्द्र । त्वे इति॑ । स॒चा । व॒यं । त्वा । अ॒भि । नो॒नुमः । अ॒स्मान्ऽअ॒स्मान् ।
इत् । एत् । अ॒व ॥ ४ ॥ सः । नः । चि॒त्राभिः । अ॒द्रि॒वः । अ॒न॒व॒द्याभिः ।
उ॒तिभिः । अ॒ना॒ष्ट॒ष्टाभिः । आ । ग॒हि ॥ ५ ॥ २७ ॥ भू॒यामो इति॑ । पु ।
त्वाऽव॑तः । स॒खायः । इ॒न्द्र । गो॒म॒तः । यु॒जः । वा॒जाय॑ । घृ॒ष्वये ॥ ६ ॥ त्वं । हि ।
एवं । ई॒शिषे । इ॒न्द्र । बा॒जस्य॑ । गो॒म॒तः । सः । नः । य॒न्धि । म॒हीं । इ॒षं ॥ ७ ॥
न । त्वा । व॒र॒न्ते । अ॒न्य॑था । यद् । दि॒व्स॒सि । स्तु॒तः । म॒घं । स्तो॒तृभ्यः । इ॒न्द्र ।
गि॒र्व॒णः ॥ ८ ॥ अ॒भि । त्वा । गो॒त॒मा । गि॒रा । अ॒नू॑ष॒त । प्र । दा॑वने । इ॒न्द्र ।
वा॒जाय॑ । घृ॒ष्वये ॥ ९ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २८, २९] कण्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३२
प्र ते वोचाम वीर्याया मन्दसान आरुजः ।

पुरो दासीरभीत्यं ॥ १० ॥ २८ ॥

ता ते गृणन्ति वेधसो यानि चकथ्य पौण्यां ।

सुतेष्विन्द्र गर्बणः ॥ ११ ॥

अवीध्वन्त गोतमा इन्द्र त्वे स्तोमवाहसः ।

ऐषु धा वीरव्यशः ॥ १२ ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीन्द्र साधारणस्त्वम् ।

तं त्वा वयं हवामहे ॥ १३ ॥

अर्वाचीनो वंसो भवासमे सु मत्स्वान्वसः ।

सोमानामिन्द्र सोमपाः ॥ १४ ॥

प्र । ते । वोचाम । वीर्या । याः । मन्दमानः । आ । अरुजः । पुरः । दासीः ।
अभिऽइत्यं ॥ १० ॥ २८ ॥ ता । ते । गृणन्ति । वेधसः । यानि । चकथ्य । पौण्यां ।
सुतेषु । इन्द्र । निर्वणः ॥ ११ ॥ अवीध्वन्तः । गोतमाः । इन्द्र । त्वे । स्तोमवाहसः ।
आ । ऐषु । धाः । वीरव्यशः । वयं ॥ १२ ॥ या । यिन । चि ।
शश्वतां । अमि । इन्द्र । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥ १३ ॥
अर्वाचीनः । दमो इति । भव । अस्मे इति । सु । मत्स्व । अन्वसः । सोमानां ।
इन्द्र । सोमऽपाः ॥ १४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० २९, ३०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३२

अ॒स्माकं॑ त्वा म॒तीना॑मा स्तोमं॑ इन्द्र॒ यच्छ॑तु ।

अ॒र्वागा॑ व॒र्तया॑ ह॒रीं ॥ १५ ॥

पु॒रो॒ज्जाशं॑ च नो घ॒सो ज॒ोषया॑से गि॒रंश्च॑ नः ।

ब॒धूयुरि॑व॒ योष॑णाम् ॥ १६ ॥ २९ ॥

स॒हस्रं॑ व्य॒तीनां॑ यु॒क्ताना॑मिन्द्र॒मीमहे॑ ।

श॒तं सोम॑स्य खार्थः॑ ॥ १७ ॥

स॒हस्रां॑ ते श॒ता व॒यं गवा॑मा च्या॒वया॑मसि ।

अ॒स्मा॒न्ना रा॒ध एतु॑ ते ॥ १८ ॥

द॒शं ते क॒ल॒शानां॑ हि॒र॒ण्याना॑मधीमहि ।

भूरि॒दा अ॑सि वृ॒त्रह॑न् ॥ १९ ॥

अ॒स्माकं॑ । त्वा । म॒तीनां॑ । आ । स्तोमः॑ । इन्द्र॒ । य॒च्छ॑तु । अ॒र्वाक् । आ । व॒र्तय॑ ।
ह॒रीं इति॑ ॥ १५ ॥ पु॒रो॒ज्जाशं॑ । च । नः । घ॒सः । ज॒ोषया॑से । गि॒रः । च । नः ।
ब॒धूयुः॑ इव । योष॑णां ॥ १६ ॥ २९ ॥ स॒हस्रं॑ । व्य॒तीनां॑ । यु॒क्तानां॑ । इन्द्रं॑ । ई॒महे॑ ।
श॒तं । सोम॑स्य । खार्थः॑ ॥ १७ ॥ स॒हस्रां॑ । ते । ग॒वा । व॒यं । गवा॑ । आ ।
च्य॒वया॑मसि । अ॒स्मा॒न्ना । रा॒धः । एतु॑ । ते ॥ १८ ॥ द॒शं । ते । क॒ल॒शानां॑ ।
हि॒र॒ण्याना॑ । अ॒धीम॑हि । भूरि॒दा । वृ॒त्रह॑न् ॥ १९ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० ३०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३२

भूरि॒दा भूरि॑ देहि नो मा दु॒भ्रं भूर्या भ॑र ।

भूरि॒ वेदि॑न्द्र दित्ससि ॥ २०

भूरि॒दा अ॒सिं श्रुतः पु॒रु॒त्रा श॑र वृत्रहन् ।

आ नो भज॑स्व राध॑सि ॥ २१

प्र ते॒ ब॒भू॒ वि॒चक्ष॑ण शंसा॑मि गोष॑णो नपात् ।

माभ्यां॑ गा अनु॑ शिश्र॑यः ॥ २२ ।

क॒नी॒न॒के॒वं वि॒द्र॒धे न॒वे॒ ह॒प॒दे अ॒र्भ॒के ।

ब॒भू॒ यामे॑षु शोभे॑ते ॥ २३ ॥

अ॒रं म॒ उ॒स्र॒या॒म्णेऽ॒र॒म॒नु॒स्र॒या॒म्णे ।

ब॒भू॒ यामे॑ष्व॒स्त्रि॒धा ॥ २४ ॥ ३० ॥ ६ ॥ ३ ॥

भूरि॒ऽदाः । भूरि॑ । दे॒हि । नः । मा । दु॒भ्रं । भूरि॑ । आ । भ॒र । भूरि॑ । य । उ॒त् ।
इ॒न्द्र । दि॒त्स॒सि ॥ २० ॥ भूरि॒ऽदाः । हि । अ॒सिं । श्रु॒तः । पु॒रु॒त्रा । श॑र ।
वृ॒त्रऽह॒न् । आ । नः । भ॒ज॒स्व । रा॒ध॑सि ॥ २१ ॥ प्र । ते । ब॒भू॒ इति॑ । वि॒चक्ष॑ण ।
शंसा॑मि । गो॒ऽस॒नः । न॒पात् । मा । आ॒भ्यां । गाः । अनु॑ । शि॒श्र॒यः ॥ २२ ॥
क॒नी॒न॒काऽई॒वं । वि॒द्र॒धे । न॒वे॒ । ह॒प॒दे । अ॒र्भ॒के । ब॒भू॒ इति॑ । यामे॑षु ।
शो॒भे॒ते इति॑ ॥ २३ ॥ अ॒रं । मे । उ॒स्र॒या॒म्ने । अ॒रं । अ॒नु॒स्र॒या॒म्ने । वृ॒त्र इति॑ ।
यामे॑षु । अ॒स्त्रि॒धा ॥ २४ ॥ ३० ॥ ६ ॥ ३ ॥

॥ इति तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ अथ तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

॥ ३३ ॥ ऋषिः—वामदेवः । देवता—ऋभवः । छन्द—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३३ ॥ प्र ऋभुभ्यां दूतसिंघ वाचमिष्य उपस्तिरे श्वैतरीं धेनुमीळे ।

ये वानंजुतास्तरणिभिरैवंः परि चां सद्यो अपसों बभूवुः ॥ १ ॥

यदाऋभुभ्यः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणां दंसनाभिः ।

आदिहेयानां दुपं सख्यमायन्धीरांसः पुष्टिमवहन्मनायै ॥ २ ॥

पुनर्ये चक्षुः पितरा युवानां सना यूपैव जरणा शयाना ।

ते वाजो विष्टीं ऋभुरिन्द्रयन्तो मधुप्सरसो नोऽवन्तु यज्ञम् ॥ ३ ॥

प्र । ऋभुभ्याः । दूतंऽद्व । वाचं । इष्ये । उपस्तिरे । श्वैतरीं । धेनुं ।
 ळे । ये । वानंजुताः । तरणिभिरैवंः । परि । चां । सद्यः । अपसों ।
 बभूवुः ॥ १ ॥ यदा । अरं । अक्रन् । ऋभुभ्यः । पितृभ्यां । परिविष्टी । वेषणां ।
 दंसनाभिः । आदि । हेयानां । दुपं । सख्यं । आयन् । धीरांसः । पुष्टिं ।
 मनायै ॥ २ ॥ पुनर्ये । चक्षुः । पितरां । युवानां । सनां । यूपैव ।
 जरणा । शयानां । ते । वाजोः । विष्टीं । ऋभुः । इन्द्रयन्तः । मधुप्सरसः । नः ।
 यज्ञम् ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ६ व० ३०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ३ सू० ३२

भूरि॒दा भूरि॑ देहि नो मा द॒भ्रं भू॒र्या भ॑र ।

भूरि॒ वेदि॑न्द्र दि॒त्ससि ॥ २० ॥

भूरि॒दा अ॒सिं श्रु॒तः पु॒रु॒त्रा श॑र वृ॒त्रह॑न् ।

आ नो भ॒जस्व रा॑र्ध॒सि ॥ २१ ॥

प्र ते॑ व॒भ्रू वि॑च॒क्षण॒ शंसा॑मि गो॒षणो॑ न॒पात् ।

माभ्यां॑ गा अ॒नुं शि॒श्रथः॑ ॥ २२ ॥

क॒नी॒न॒के॒वं वि॒द्र॒धे न॒वे॒ ह्र॒प॒दे अ॒र्भ॒के ।

व॒भ्रू या॑मेषु शो॒भेते ॥ २३ ॥

अ॒रं म उ॒स्रया॑म॒णेऽर॒मनु॑स्रया॒मणे ।

व॒भ्रू या॑मेष्व॒स्त्रिधा॑ ॥ २४ ॥ ३० ॥ ६ ॥ ३ ॥

भूरि॒ऽदाः । भूरि॑ । दे॒हि । नः । मा । द॒भ्रं । भू॒र्या । आ । भ॒र । भूरि॑ । घ । इत् ।

इ॒न्द्र । दि॒त्स॒सि ॥ २० ॥ भूरि॒ऽदाः । हि । अ॒सिं । श्रु॒तः । पु॒रु॒त्रा । श॑र ।

वृ॒त्र॒ह॒न् । आ । नः । भ॒ज॒स्व । रा॑र्ध॒सि ॥ २१ ॥ प्र । ते । व॒भ्रू इति॑ । वि॒च॒क्षण॑ ।

शंसा॑मि । गो॒ऽस॒नः । न॒पात् । मा । आ॒भ्यां । गाः । अ॒नुं । शि॒श्रथः॑ ॥ २२ ॥

क॒नी॒न॒काऽइ॑व । वि॒द्र॒धे । न॒वे॒ । ह्र॒प॒दे । अ॒र्भ॒के । व॒भ्रू इति॑ । या॑मेषु ।

शो॒भेते॑ इति॑ ॥ २३ ॥ अ॒रं । मे । उ॒स्रया॑म॒णे । अ॒रं । अ॒नु॒स्रया॑म॒णे । व॒भ्रू इति॑ ।

या॑मेषु । अ॒स्त्रि॒धा ॥ २४ ॥ ३० ॥ ६ ॥ ३ ॥

॥ इति तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥



॥ अथ तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

॥ ३३ ॥ ऋषिः-वामदेव । देवता-ऋभवः । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३३ ॥ अ ऋभुभ्यो दृतमिव चार्चमिष्य उपस्तरे श्वेतरि धेनुमीळे ।

ये कान्तं जृतास्तरणिभिरैवंः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः ॥ १ ॥

यदारमकृन्तुमवः पितृभ्यां परिविष्टी वेण्णां दंसनाभिः ।

आदिष्टे दानागुपं मरुतानां यन्धीरांसः पुष्टिमवहन्मनाथै ॥ २ ॥

पुनर्ये स्रुतः पितरा युयाना सना यृषेव जरणा शयाना ।

ते वाजो विर्यं ऋभुरिन्द्रवन्तो मधुप्सरसो नोऽवन्तु यज्ञम् ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० १,२] ऋग्वेदः [मण्ड०-४ अनु०-४ सू०-११

यत्संवत्संमृभवो गामरक्षन्त्यत्संवत्संमृभवो मा अपिंशन् ।

यत्संवत्समभरन्भासो अस्यास्ताभिः शर्माभिरमृतत्वमांशुः ॥ ४ ॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान्त्रीकृण्वामेत्याह ।

कनिष्ठ आह चतुरंस्करेति त्वष्टं ऋभवस्तत्पनयद्वचो वः ॥ ५ ॥ १ ॥

सत्यमृचुर्नरं एवा हि चक्रुरनुं स्वधामृभवो जग्मुरेताम् ।

विभ्राजमानांश्चमसां अहेवावेनत्त्वष्टां चतुरो ददृभान् ॥ ६ ॥

द्वादश द्यून्गदगोह्यस्यातिथ्ये रणंभुवः ससन्तः ।

सुक्षेत्रांकृण्वन्ननयन्त सिन्धून्धन्वातिष्ठन्नोषधीर्निम्नमार्षः ॥ ७ ॥

यत् । सं॒वत्सं । ऋ॒भवः । गां । अ॒रक्षन् । यत् । सं॒वत्सं । ऋ॒भवः । माः ।
अ॒पिंशन् । यत् । सं॒वत्सं । अ॒भरन् । भा॒सः । अ॒स्याः । ताभिः । श॒र्माभिः ।
अ॒मृत॒त्वं । आ॒शुः ॥ ४ ॥ ज्ये॒ष्ठः । आ॒ह । च॒मसा । द्वा । क॒र । इति । कनी॒यान् ।
त्रीन् । कृ॒ण्वाम् । इति । आ॒ह । क॒निष्ठः । आ॒ह । च॒तुरः । क॒र । इति । त्वष्टां ।
ऋ॒भवः । तत् । प॒नयत् । वचः । वः ॥ ५ ॥ १ ॥ स॒त्यं । उ॒चुः । नरः । ए॒व ।
हि । च॒क्रुः । अनुं । स्व॒धां । ऋ॒भवः । ज॒ग्मुः । ए॒तां । वि॒भ्राज॑मानान् । च॒मसान् ।
अ॒हा॒श्च । अ॒वेन॑त् । त्वष्टां । च॒तुरः । द॒दृभान् ॥ ६ ॥ द्वा॒दश । द्यून् । यत् ।
अ॒गो॒ह्यस्य । आ॒ति॒थ्ये । रण॑न् । ऋ॒भवः । स॒सन्तः । सु॒क्षेत्रां । अ॒कृ॒ण्वन् । अ॒नय॑न्त ।
सिन्धू॑न् । ध॒न्व । आ । अ॒ति॒ष्ठन् । ओष॑धीः । नि॒म्नं । आ॒र्षः ॥ ७ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० २] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ३३

रथं ये चक्रुः सुवृत्तं नरेष्ठां ये धेतुं विश्वजुवं विश्वरूपाम् ।

त आ तक्षन्तृभवो रथि नः स्ववंसः स्वपंसः सुहरताः ॥ ८ ॥

अपो ह्येषामजुषन्त देवा अभि कृत्वा मनसा दीध्यानाः ।

वाजो देवानामभवत्सुकर्मेन्द्रस्य ऋभुक्षा वरुणस्य विश्वा ॥ ९ ॥

ये हरी मेधयोक्था मदन्त इन्द्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वा ।

ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयन्तो न मित्रम् ॥ १० ॥

इदाहः पीतिसुत वो मदं धुनं ऋते आन्तस्य सख्याय देवाः ।

ते नूनमरमे ऋभवो बरुनि तृतीये अस्मिन्त्सवने दधात ॥ ११ ॥ २ ॥

रथं । ये । चक्रुः । सुवृत्तं । नरेष्ठां । ये । धेतुं । विश्वजुवं । विश्वरूपां । ते ।
आ । तक्षन्तु । ऋभवः । रथि । नः । सुववंसः । सुवपंसः । सुहरताः ॥ ८ ॥
अपः । हि । एषां । अजुषन्त । देवाः । अभि । कृत्वा । मनसा । दीध्यानाः ।
वाजः । देवानां । अभवत् । सुवर्मा । इन्द्रस्य । ऋभुक्षाः । वरुणस्य । विश्वा ॥ ९ ॥
ये । हरी इति । मेधया । उक्था । मदन्तः । इन्द्राय । चक्रुः । सुयुजा । ये । अश्वा ।
ते । रायः । पोषं । द्रविणानि । अस्मे इति । धत्त । ऋभवः । क्षेमयन्तः । न ।
मित्रं ॥ १० ॥ इदा । अहः । पीति । सुत । वो । मदं । धुनः । न । ऋते । आन्तस्य ।
सख्याय । देवाः । ते । नूनं । अस्मे इति । ऋभवः । बरुनि । तृतीये । अस्मिन् ।
सवने । दधात ॥ ११ ॥ २ ॥

अ० ३ अध्या० ७ व० ३] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ३४

॥ ३४ ॥ ऋषि—वामदेवः । देवता—ऋभवः । छन्द—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३४ ॥ ऋ॒भुर्वि॒श्व॒वा वा॒ज इन्द्रो॑ नो अ॒च्छे॒मं य॒ज्ञं र॑त्न॒धेयो॑ष यात ।

इ॒दा हि वो॑ धि॒षणा॑ दे॒व्यहा॑सधा॒त्पी॒तिं सं म॒दा अ॒गम॑ता वः ॥ १ ॥

वि॒दा॒नासो॑ जन्म॒नो वा॒ज॒र॒त्ना उ॒त ऋ॒तुभि॑र्क॒भवो॑ मा॒दय॑ध्वम् ।

सं वो॒ म॒दा अ॒गम॑न्त॒ सं पु॒र॑न्धिः सु॒वी॒रा॑म॒स्मे र॒यिमे॑र॒यध्व॑म् ॥ २ ॥

अ॒यं वो॑ य॒ज्ञ क॑भवोऽका॒रि य॒मा म॑नु॒ष्वत्प्र॒दि॒वो द॒धि॒ध्वे ।

प्र वोऽच्छा॑ जु॒जुषा॑णासो॑ अ॒थुर॑भू॒त वि॒श्वे अ॒ग्रि॒योत॑ वा॒जाः ॥ ३ ॥

अ॒भू॒दु वो॑ वि॒ध॒ते र॑त्न॒धेय॑मि॒दा न॑रो द॒ाशु॑षे म॒र्त्या॑य ।

पि॒बन्त॑ वा॒जा ऋ॒भवो द॒दे वो॒ महि॑ तृ॒तीयं॑ स॒र्व॒नं म॒दा॑य ॥ ४ ॥

ऋ॒भुः । वि॒श्व॒वा । वा॒जः । इन्द्रो॑ । नः । अ॒च्छे॒ । इ॒मं । य॒ज्ञं । र॑त्न॒धेया॑ ।

उ॒ष । या॒त । इ॒दा । हि । वः । धि॒षणा॑ । दे॒वी । अ॒ह्नां । अ॒धा॒त् । पी॒तिं । सं ।

दा॑ः । अ॒गम॑न्त॒ । वः ॥ १ ॥ वि॒दा॒नासः॑ । जन्म॒नः । वा॒ज॒र॒त्नाः । उ॒त ।

ऋ॒तुभिः॑ । ऋ॒भवः॑ । मा॒दय॑ध्वं । सं । वः । म॒दाः । अ॒गम॑न्त॒ । सं । पु॒र॑न्धिः ।

सु॒वी॒रा॑ । अ॒स्मे इति॑ । र॒यि । आ । इ॒र॒य॑ध्वं ॥ २ ॥ अ॒यं । वः । य॒ज्ञः । ऋ॒भवः॑ ।

अ॒का॒रि । यं । आ । म॑नु॒ष्वत् । प्र॒दि॒वः । द॒धि॒ध्वे । प्र । वः । अ॒च्छे॒ ।

जु॒जुषा॑णासः॑ । अ॒थुः । अ॒भू॒त । वि॒श्वे । अ॒ग्रि॒या । उ॒त । वा॒जाः ॥ ३ ॥ अ॒भू॒त् ।

उं इति॑ । वः । वि॒ध॒ते । र॑त्न॒धेय॑ । इ॒दा । न॑रः । द॒ाशु॑षे । म॒र्त्या॑य । पि॒बन्त॑ ।

वा॒जाः । ऋ॒भवः॑ । द॒दे । वः । महि॑ । तृ॒तीयं॑ । स॒र्व॒नं । म॒दा॑य ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० ३,४] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ३४

आ वाजा यातोषं न कसुक्षा महो नरो द्रविणसो गृणानाः ।

आ वः पीतयोऽभिपित्वे अहामिमा अस्तं नवस्वं इव गमन् ॥ ५ ॥ ३ ॥

आ नपातः शवसो यातनोपेसं यज्ञं नमसा हूयमानाः ।

सजोषंसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इन्द्रवन्तः ॥ ६ ॥

सजोषा इन्द्र वरुणेन सोमं सजोषाः पाहि निर्वणो मरुद्भिः ।

अग्नेपाभिर्ऋतुपाभिः सजोषा आस्पतीभी रत्नधाभिः सजोषाः ॥ ७ ॥

सजोषंस आदित्यैर्मादयध्वं सजोषंस ऋभवः पर्वतेभिः ।

सजोषंसो दैव्येना सवित्रा सजोषंसः सिन्धुभी रत्नधेभिः ॥ ८ ॥

आ । वाजाः । यात । उषं । नः । कसुक्षाः । महः । नरः । द्रविणसः । गृणानाः ।

आ । वः । पीतयः । अभिऽपित्वे । अहामिमा । अस्तं । नवस्वंऽइव ।

गमन् ॥ ५ ॥ ३ ॥ आ । नपातः । शवसः । यातन । उषं । यज्ञं । नमसा ।

हूयमानाः । सऽजोषंसः । सूरयः । यस्य । च । स्थ । मध्वः । पात । रत्नऽधाः ।

इन्द्रवन्तः ॥ ६ ॥ सऽजोषाः । इन्द्रे । वरुणेन । सोमं । सऽजोषाः । पाहि । निर्वणः ।

मरुद्भिः । अग्नेऽपाभिः । ऋतुऽपाभिः । सऽजोषाः । आस्पतीभिः । रत्नऽधाभिः ।

सजोषाः ॥ ७ ॥ सऽजोषंसः । आदित्यैः । मादयध्वं । सऽजोषंसः । ऋभवः ।

पर्वतेभिः । सऽजोषंसो । दैव्येन । सवित्रा । सऽजोषंसः । सिन्धुऽभिः । रत्नऽधेभिः ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० ४,५] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४४

ये अ॒श्विना॒ ये पि॒तरा॒ य ऊ॒ती धे॒नुं त॑त॒क्षुः ऋ॒भवो॒ ये अ॒श्वा ।

ये अ॑सं॒त्रा य ऋ॒ध॒ग्रोद॑सी॒ ये वि॒भवो॒ नरः॑ स्वप॒त्यानि॑ च॒क्रुः ॥ ९ ॥

ये गोम॑न्तं॒ वाज॑वन्तं॒ सु॒वीरं॑ र॒यि ध॒त्थ वसु॑मन्तं पु॒रु॒क्षम् ।

ते अ॒ग्रेषा॑ ऋ॒भवो म॑द॒साना॒ अ॒स्मे ध॑त्त॒ ये च॑ रा॒तिं गृ॑णन्ति ॥ १० ॥

नापा॑भू॒त न वो॑स्ती॒तृषामा॑निःशस्ता॒ ऋ॒भवो य॒ज्ञे अ॒स्मिन् ।

समि॒द्रेण॒ मद॑थ॒ सं म॒रुद्भिः॒ सं राज॑भी रत्न॒धेया॑य दे॒वाः ॥ ११ ॥ ४ ॥

॥ १५ ॥ ऋषिः-नामदेवः । देवता-ऋभवः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३५ ॥ इ॒होप॑ या॒त श॒वसो॒ नपा॑तः सौ॒ध॒न्वना॒ ऋ॒भवो मा॑पं भू॒त ।

अ॒स्मिन् हि॒ वः स॑र्व॒ने रत्न॑धेयं ग॒म॒न्ति॒व॒न्द्र॒मनु॑ वो म॒दांसः॑ ॥ १ ॥

ये । अ॒श्विना॑ । ये । पि॒तरा॑ । ये । ऊ॒ती । धे॒नुं । त॑त॒क्षुः । ऋ॒भवः॑ । ये । अ॒श्वा ।
ये । अ॑सं॒त्रा । ये । ऋ॒ध॒ग्न । रोद॑सी इति । ये । वि॒भवः॑ । नरः॑ । सु॒अ॒प॒त्यानि॑ ।
च॒क्रुः ॥ ९ ॥ ये । गो॒म॑न्तं । वाज॑वन्तं । सु॒वीरं॑ । र॒यि । ध॒त्थ । वसु॑मन्तं ।
पु॒रु॒क्षम् । ते । अ॒ग्रेषा॑ । ऋ॒भवः॑ । म॑द॒सानाः॑ । अ॒स्मे इति॑ । ध॒त्त । ये । च॑ ।
रा॒तिं । गृ॑णन्ति ॥ १० ॥ न । अप॑ । अ॒भू॒त । न । वः॑ । अ॒ती॒तृषा॑म । अ॒निःश॑स्ताः ।
ऋ॒भवः॑ । य॒ज्ञे । अ॒स्मिन् । सं । इ॒द्रेण॑ । मद॑थ । सं । म॒रुद्भिः॑ । सं । राज॑भिः ।
रत्न॑धेयाय । दे॒वाः ॥ ११ ॥ ४ ॥

इ॒ह । उप॑ । या॒त । श॒वसः॑ । न॒पा॒तः । सौ॒ध॒न्वनाः॑ । ऋ॒भवः॑ । मा । अप॑ ।
भू॒त । अ॒स्मिन् । हि॒ । वः॑ । स॑र्व॒ने । रत्न॑धेयं । ग॒म॒न्तु । इ॒द्रे । म॒नु॑ । वः॑ ।
म॒दांसः॑ ॥ १ ॥

आग॑मृ॒भूणामि॒ह र॑त्न॒धेय॑म॒भूत्सोम॑स्य सु॒ष्ठुत॑स्य पी॒तिः ।

सु॒कृ॒त्यया॑ यत्स॒व॑स्ययां च॒ एकं॑ वि॒च॒क्र च॑म॒सं च॑तु॒र्धा ॥ २ ॥

व्य॑कृ॒णोत॑ चम॒सं च॑तु॒र्धा स॒खे वि॒ शि॒क्षे॒त्य॑ब्रवी॒त ।

अथै॑त॒ वाजा॑ अ॒मृत॑स्य प॒न्थां ग॒णं दे॒वाना॑मृ॒भवः॑ सु॒हस्ताः॑ ॥ ३ ॥

कि॒मयः॑ स्वि॒च॒म॒स ए॒ष आ॒सु यं का॒व्ये॑न च॒तुरा॑ वि॒च॒क्र ।

अथा॑ सु॒नु॒ध्वं स॒र्व॑नं मदा॒य पा॒त ऋ॒भवो॑ म॒धुनः॑ सो॒म्यस्य॑ ॥ ४ ॥

श॒च्या॒कर्त॑ पि॒तरा॑ यु॒वा॒ना श॒च्या॒कर्त॑ चम॒सं दे॒व॒पान॑म् ।

श॒च्या॒ हरी॑ ध॒नु॒न्तरा॑वत॒ष्टेन्द्र॒वाहा॑वृ॒भवो॑ वा॒जर॑त्नाः ॥ ५ ॥ ५ ॥

आ । अ॒ग॒न् । ऋ॒भू॒णां । इ॒ह । र॒त्न॒धे॒यं । अ॒भू॒त् । सो॒म॒स्य । सु॒ष्ठु॒त॒स्य । पी॒तिः ।

सु॒कृ॒त्य॒या । यत् । सु॒अ॒प॒स्य॒यां । च॒ । ए॒कं । वि॒च॒क्र । च॒म॒सं । च॒तुः॒धा ॥ २ ॥

वि । अ॒ग॒णो॒त । च॒म॒सं । च॒तुः॒धा । स॒खे । वि । शि॒क्ष॒ । इति॑ । अ॒ब्र॒वी॒त । अथ॑ ।

ए॒त॒ । वा॒जाः । अ॒मृत॑स्य । प॒न्थां । ग॒णं । दे॒वा॒नां । ऋ॒भ॒वः । सु॒ह॒स्ताः ॥ ३ ॥

कि॒म॒यः । स्वि॒च॒म॒सः । ए॒षः । आ॒सु । यं । का॒व्ये॑न । च॒तु॒रः । वि॒च॒क्र ।

अथा॑ । सु॒नु॒ध्वं । स॒र्व॑नं । मदा॒य । पा॒त । ऋ॒भ॒वः । म॒धु॒नः । सो॒म्य॒स्य ॥ ४ ॥

श॒च्या॒ । अ॒कर्त॑ । पि॒त॒रं । यु॒वा॒ना । श॒च्या॒ । अ॒कर्त॑ । च॒म॒सं । दे॒व॒पान॑म् । श॒च्या॒ ।

हरी॑ इति॑ । ध॒नु॒न्त॒रो । अ॒नु॒ष्टु॒ । इन्द्र॒वा॒हां । ऋ॒भ॒वः । वा॒ज॒र॒त्नाः ॥ ५ ॥ ५ ॥

अष्ट० ३० अध्या० ७ व० ६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ३५

यो वः सुनोत्यभिपित्वे अहां तीव्रं वाजासः सर्वनं मदाय ।

तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तक्षत वृषणो मन्दसानाः ॥ ६ ॥

प्रातः सुतमपिवो हर्यश्व माध्यन्दिनं सर्वनं केवलं ते ।

समृभुभिः पिवस्व रत्नधेभिः सखीं याँ इन्द्र चक्रुषे सुकृत्या ॥ ७ ॥

ये देवासो अभवता सुकृत्या श्येना इवेदधिं दिवि निषेद ।

ते रत्नं धात शवसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतांसः ॥ ८ ॥

यत्तृतीयं सर्वनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वपस्या सुहस्ताः ।

तदृभवः परिषिक्तं व एतत्सं मदभिरिन्द्रियेभिः पिवध्वम् ॥ ९ ॥ ६ ॥

यः । वः । सुनोति । अभिपित्वे । अहां । तीव्रं । वाजासः । सर्वनं । मदाय ।

तस्मै । रयिं । ऋभवः । सर्ववीरं । आ । तक्षत । वृषणः । मन्दसानाः ॥ ६ ॥

प्रातरिति । सुतं । अपिवः । हरिऽअश्व । माध्यन्दिनं । सर्वनं । केवलं । ते । सं ।

ऋभुऽभिः । पिवस्व । रत्नऽधेभिः । सखीन् । यान् । इन्द्र । चक्रुषे । सुकृत्या ॥ ७ ॥

ये । देवासः । अभवत । सुकृत्या । श्येनाऽइव । इत् । अधिं । दिवि । निऽसेद ।

ते । रत्नं । धात । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । अभवत । अमृतांसः ॥ ८ ॥

यत् । तृतीयं । सर्वनं । रत्नधेयं । अकृणुध्वं । सुऽअपस्या । सुहस्ताः । न ।

ऋभवः । परिऽसिक्तं । वः । एतत् । सं । मदभिः । इन्द्रियेभिः । पिवध्वम् ॥ ९ ॥ ६ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० ७] ऋग्वेदः [गण्ड० ४ अनु० ४ सू० ३६

॥ ३६ ॥ इति वामदेव । देवता-ऋभव । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३६ ॥ अ॒न॒श्वो जा॒तो अ॒न॒भी॒शुः॒र॒थो॒ऽर॒थ॒स्त्रि॒च॒क्रः॒ परि॑ व॒र्त॒ते र॒जः॑ ।

म॒ह॒त्त॒हो॑ दे॒व्य॒स्य प्र॒वाच॑नं चा॒मृ॒भवः॑ पृ॒थि॒वीं यच्च॑ पु॒ष्य॒थ ॥ १ ॥

र॒थं ये च॒क्रः सु॒वृ॒तं सु॒चे॒त॒सोऽवि॑ह॒रन्तं॑ म॒न॒स॒स्परि॑ ध्यया ।

ताँ ज॒ न्य॒स्य स॒र्व॒न॒स्य पी॒त॒य आ॒ वो॒ वा॒जा ऋ॒भ॒वो वे॒द॒या॒म॒सि ॥ २ ॥

त॒हो॑ वा॒जा ऋ॒भवः॑ सु॒प्र॒वाच॑नं दे॒वेषु॑ वि॒श्वो अ॒भ॒वन्म॒हि॒त्स्व॒नम् ।

जि॒ह्वी य॒त्स॒न्तां पि॒तरां॑ स॒ना॒जुरा॑ पु॒न॒र्यु॒वा॒ना च॒र॒था॒य तक्ष॑थ ॥ ३ ॥

ए॒कं वि॒ च॒क्रा च॒म॒सं च॒तु॒र्व॒यं नि॒श्च॒र्म॒णो गा॒म॒रि॒णीत॑ धी॒नि॒भिः॑ ।

अ॒था दे॒वेष्व॑मृ॒त॒त्व॒मा॒न॒श श्रु॒ष्टी वा॒जा ऋ॒भ॒वस्त॑ह उ॒च्य॒म् ॥ ४ ॥

अ॒न॒श्वः । जा॒तः । अ॒न॒भी॒शुः । उ॒च्य॒यः । र॒थः । त्रि॒ऽच॒क्रः । परि॑ । व॒र्त॒ते । र॒जः ।
 ग॒त॒ । त॒व । वः । दे॒व्य॒स्य । प्र॒ऽवाच॑नं । याँ । ऋ॒भ॒वः । पृ॒थि॒वीं । यत् । च॒ ।
 पु॒ष्य॒थ ॥ १ ॥ र॒थम् । ये । च॒क्रः । सु॒वृ॒तम् । सु॒चे॒त॒सः । अ॒वि॑ह॒रन्तं॑ । म॒न॒सः । परि॑ ।
 ध्य॒या । ताँ । जं॒ इति॑ । तु । अ॒स्य । स॒र्व॒न॒स्य । पी॒त॒ये । आ । वः । वा॒जाः ।
 ऋ॒भ॒वः । वे॒द॒या॒म॒सि ॥ २ ॥ त॒व । वः । वा॒जाः । ऋ॒भ॒वः । सु॒प्र॒वाच॑नं । दे॒वेषु॑ ।
 वि॒श्वः । अ॒भ॒वन् । म॒हि॒त्स्व॒नं । जि॒ह्वी इति॑ । यत् । सं॒तां । पि॒तरां॑ । स॒ना॒जुरां॑ ।
 पु॒न॒ः । पु॒न॒र्यु॒वा॒ना । च॒र॒था॒य । तक्ष॑थ ॥ ३ ॥ ए॒कं । वि॒ । च॒क्रा । च॒म॒सं । च॒तु॒र्व॒यं ।
 निः । च॒र्म॒णः । गाँ । अ॒रि॒णीत॑ । धी॒नि॒भिः । अ॒थ । दे॒वेषु॑ । अ॒मृ॒त॒त्वं । आ॒न॒श ।
 श्रु॒ष्टी । वा॒जाः । ऋ॒भ॒वः । त॒व । वः । उ॒च्य॒म् ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० ७,८] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ३६

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तमो वाजंश्रुतासो यमजीजनन्नरः ।

विभ्वतष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्पणिः ॥ ५ ॥ ७ ॥

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।

स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वाँ ऋभवो यमाविषुः ॥ ६ ॥

श्रेष्ठं वः पेशो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।

धीरांसो हि ष्ठा कवयो विपश्चितस्तान्व एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७ ॥

यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।

द्युमन्तं वाजं वृषंशुष्मसुत्तममा नो रयिर्मभवस्तक्षता वयः ॥ ८ ॥

इह प्रजामिह रयि रराणा इह श्रवो वीरवत्तक्षता नः ।

येन वयं चितयेमात्यन्यान्तं वाजं चित्रमृभवो ददा नः ॥ ९ ॥ ८ ॥

ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवःस्तमः । वाजंश्रुतासः । यं । अजीजनन् । नरः ।
 विभ्वतष्टः । विदथेषु । प्रवाच्यः । यं । देवासः । अवथा । सः । विचर्पणिः ॥ ५ ॥ ७ ॥
 सः । वाजी । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु ।
 दुष्टरः । सः । रायः । पोषं । सः । सुवीर्यं । दधे । यं । वाजः । विभ्वाँ ।
 ऋभवः । यं । अविषुः ॥ ६ ॥ श्रेष्ठं । वः । पेशः । अधि । धायि । दर्शतं । स्तोमः ।
 वाजाः । ऋभवः । तं । जुजुष्टन । धीरांसः । हि । स्थ । कवयः । विपश्चितः । तान् ।
 वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥ ७ ॥ यूयं । अस्मभ्यं । धिषणाभ्यः ।
 परि । विद्वांसः । विश्वा । नर्याणि । भोजना । द्युमन्तं । वाजं । वृषंशुष्मं ।
 उत्तमं । आ । नः । रयिं । ऋभवः । तक्षत । आ । वयः ॥ ८ ॥ इह । प्रजां ।
 इह । रयिं । रराणाः । इह । श्रवः । वीरवत् । तक्षन् । नः । येन । वयं । चितयेम ।
 अति । अन्यान् । तं । वाजं । चित्रं । ऋभवः । ददा । नः ॥ ९ ॥ ८ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० ९] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ३७

॥ ३७ ॥ ऋषि—वामदेव । देवता—ऋभव । छन्द—त्रिष्टुप् ॥

॥ ३७ ॥ उपं नो वाजा अध्वरसृष्टुक्षा देवा यात पथिभिर्देवयानैः ।

यथा यज्ञं मनुषो बिक्ष्वांसु दधिध्वे रण्वाः सुदिनेष्वहाम् ॥ १ ॥

ते वाँ हृदे मनसे सन्तु यज्ञा जुष्टांसो अद्य घृतनिर्णिजो गुः ।

प्र वः सुतासो हरयन्त पूर्णाः क्रत्वे दक्षाय हर्षयन्त पीताः ॥ २ ॥

द्युदायं देवहितं यथा वः स्तोमो वाजा ऋभुक्षणो ददे वः ।

जुहे मनुष्वदुपरासु विक्षु युष्मे सचा वृहद्विषेषु सोमम् ॥ ३ ॥

पीवोअश्वाः शुचद्रथा हि भृतायः शिप्रा वाजिनः सुनिष्काः ।

इन्द्रस्य सूनो शवसो नपातोऽनुं वध्नेत्यग्रियं मदाय ॥ ४ ॥

उपं । नः । वाजाः । अध्वरं । ऋभुक्षाः । देवाः । यात । पथिभिः । देवयानैः ।
यथा । यज्ञं । मनुषः । बिक्षु । आसु । दधिध्वे । रण्वाः । सुदिनेषु । अहाम् ॥ १ ॥
ते । वाः । हृदे । मनसे । सन्तु । यज्ञाः । जुष्टांसः । अद्य । घृतनिर्णिजः । गुः । प्र ।
वः । सुतासः । हरयन्त । पूर्णाः । क्रत्वे । दक्षाय । हर्षयन्त । पीताः ॥ २ ॥
त्रिऽद्युदायं । देवहितं । यथा । वः । स्तोमः । वाजाः । ऋभुक्षणः । ददे । वः । जुहे ।
मनुष्वदु । उपरासु । विक्षु । युष्मे इति । सचा । वृहद्विषेषु । सोमम् ॥ ३ ॥
पीवोऽश्वाः । शुचद्रथाः । हि । भृतायः शिप्राः । वाजिनः । सुनिष्काः ।
इन्द्रस्य । सूनो इति । शवसः । नपातः । अनुं । वः । चेति । अग्रियं । मदाय ॥ ४ ॥

अं० ३ अध्या० ७ व० १०,११] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ३६

ऋ॒भृ॒मृ॒क्ष॒णो र॒यि वा॒जे वा॒जिन्त॑मं यु॒जम् ।

इन्द्र॑स्वन्तं हवामहे सदा॒सात॑मम॒श्विन॑म् ॥ ५ ॥ ९ ॥

से॒ह॒भवो॑ यमव॑थ यू॒यमिन्द्र॑श्च म॒र्त्यम् ।

स धी॒भिर्स्तु॑ स॒निता मे॒धसा॑ता सो अ॒र्वता ॥ ६ ॥

वि नो॑ वा॒जा ऋ॒भृक्ष॒णः प॒थश्चित॑न यष्ट॑वे ।

अ॒स्मभ्यं॑ सूर॒यः स्तु॒ता वि॒श्वा आ॒शास्त॑री॒षणि ॥ ७ ॥

तं नो॑ वा॒जा ऋ॒भृक्ष॒ण इन्द्र॑ नास॑त्या र॒यिम् ।

सम॑श्वं च॒र्षणि॑भ्य आ पु॒रु श॑स्त म॒घत्त॑ये ॥ ८ ॥ १० ॥

॥ ३८ ॥ ऋषिः-वामदेव । देवता-दधिका । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३८ ॥ उ॒तो हि वाँ दा॒त्रा स॒न्ति पूर्वा॑ या पु॒रुभ्य॑स्त्रस॒दस्यु॑र्नि॒तोशे॑ ।
क्षेत्रा॑सां द॒दथु॑र्र्वरा॒सां घ॒नं दस्यु॑भ्यो अ॒भिभू॑तिमु॒ग्रम् ॥ १ ॥

ऋ॒भृ । ऋ॒भृक्ष॒णः । र॒यि । वा॒जे । वा॒जिन्त॑मं । यु॒जं । इन्द्र॑स्वन्तं । ह॒वाम॑हे ।
रा॒दाऽसा॑तमं । अ॒श्विनं ॥ ५ ॥ ९ ॥ सः । इत् । ऋ॒भृवः । यं । अ॒व॒थ । यू॒यं ।
इन्द्र॑ः । च । म॒र्त्यं । सः । धी॒भिः । अ॒स्तु । स॒निता । मे॒धऽसा॑ता । सः । अ॒र्वता ॥ ६ ॥
वि । नः । वा॒जाः । ऋ॒भृक्ष॒णः । प॒थः । चि॒त्त॒न । यष्ट॑वे । अ॒स्मभ्यं॑ । सूर॒यः । स्तु॒ताः ।
वि॒श्वाः । आ॒शाः । त॒री॒षणि ॥ ७ ॥ तं । नः । वा॒जाः । ऋ॒भृक्ष॒णः । इन्द्र॑ ।
नास॑त्या । र॒यि । सं । अ॒श्वं । च॒र्षणि॑भ्यः । आ । पु॒रु । श॑स्त । म॒घत्त॑ये ॥ ८ ॥ १० ॥

उ॒तो इति॑ । हि । वाँ । दा॒त्रा । संति॑ । पूर्वा॑ । या । पु॒रुऽभ्यः । त्रस॑दस्युः ।
निऽतो॒शे । क्षेत्रा॑सां । द॒दथुः । उ॒र्वरा॑सां । घ॒नं । दस्यु॑भ्यः । अ॒भिऽभू॑ति । उ॒ग्रं ॥ १ ॥

उ॒त वा॒जिनं॑ पु॒रुनि॒ष्पिध्वा॑नं दधि॒क्रासु॑ ददथुर्वि॒श्वकृ॑ष्टिम् ।

ऋ॒जि॒प्यं श्ये॒नं पु॒षित॑पु॒नुमा॑शुं च॒र्कृत्य॑म॒र्यो नृ॒पति॑ न शूरं॑म् ॥ २ ॥

यं सी॒मनु॑ प्र॒वते॑व॒ द्रव॑न्तं वि॒श्वः पू॒रुर्म॑दति॒ हर्ष॑माणः ।

प॒द्भिर्गृ॑ध्यन्तं मे॒धयु॑ न शूरं॑ रथ॒तुरं वा॑तमि॒व ध्र॑जन्तम् ॥ ३ ॥

यः स्मा॑रु॒न्धानो॑ ग॒ध्यां स॒मत्सु॑ स॒नु॒तर॑श्चर॒ति गो॑षु गच्छ॑न् ।

आ॒वि॒र्कजी॑को वि॒दथा॑ नि॒चि॒क्यन्ति॒रो अ॒रति॑ पर्या॒प आ॒योः ॥ ४ ॥

उ॒त रमे॑नं वस्त्र॒मधि॑ न ता॒युम॑नु॒ क्रोश॑न्ति क्षि॒तयो॒ भरै॑षु ।

नी॒चाय॑मानं॒ जसु॑रि॒ न श्ये॒नं श्रव॑श्चाच्छा॒ पशु॑म॒च्च यू॒थम् ॥ ५ ॥ ११ ॥

उ॒त । वा॒जिनं॑ । पु॒रुनि॒ऽसिध्वा॑नं । दधि॒ऽक्रां । ऊं इति॑ । द॒दथुः॑ । वि॒श्वऽकृ॑ष्टिम् ।

ऋ॒जि॒प्यं । श्ये॒नं । पु॒षित॑ऽपु॒नुं । आ॒शुं । च॒र्कृत्यं॑ । अ॒र्यः । नृ॒ऽपति॑ । न । शूरं॑ ॥ २ ॥

यं । सी॒ । अनु॑ । प्र॒वता॑ऽइव । द्रव॑न्तं । वि॒श्वः । पू॒रुः । म॑दति । हर्ष॑माणः । प॒द्भिः ।

गृ॒ध्यन्तं॑ । मे॒धऽयु॑ । न । शूरं॑ । रथ॒ऽतुरं॑ । वा॑तमि॒व । ध्र॑जन्तं ॥ ३ ॥ यः । स्म ।

आ॒ऽरु॒न्धा॒नः । ग॒ध्यां । स॒मत्सु॑ । स॒नु॒तरः॑ । चर॒ति । गो॑षु । गच्छ॑न् । आ॒विऽ-

र्कजी॑वः । वि॒दथा॑ । नि॒ऽचि॒क्यन् । ति॒रः । अ॒रति॑ । परि॑ । आ॒पः । आ॒योः ॥ ४ ॥

उ॒त । स्म । ए॒नं । वस्त्र॒ऽमधि॑ । न । ता॒युं । अनु॑ । क्रोश॑न्ति । क्षि॒तयः॑ । भरै॑षु ।

नी॒चा । अ॒यमा॑नं । जसु॑रि । न । श्ये॒नं । श्रवः॑ । च । अ॒च्छं । पशु॑म॒त् । च ।

११ ॥ ५ ॥ ११ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० १२] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ३८

उत स्मांसु प्रथमः सरिष्यन्नि वेवेति श्रेणिभी रथानां ।

त्रजं कृण्वानो जन्यो न शुभ्वा रेणुं रेरिहत्किरणं ददृश्वान् ॥ ६ ॥

उत स्य वाजी सहुरिर्ऋतावा शुश्रूषमाणस्तन्वां समर्ये ।

तुरं यतीषुं तुरयं वृजिप्योऽधि भुवोः किरते रेणुमृजन् ॥ ७ ॥

उत स्मांस्य तन्यतो रिं चोऽक्रुधायतो अभियुजो भयन्ते ।

यदा सहस्रमभि षीमयो धीदुर्वतुः स्मा भवति भीम क्रुजन् ॥ ८ ॥

उत स्मांस्य पनयन्ति जनां जूर्ति कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः ।

तैनमाहुः समिथे वियन्तः परां दधिका अंसरत्सहस्रैः ॥ ९ ॥

ना दधिकाः शवसा पञ्च कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।

हस्रसाः शतसा वाज्यवा पृणक्तु मध्वा समिमा बचांसि ॥ १० ॥ ११ ॥

त । स्म । आसु । प्रथमः । सरिष्यन् । नि । वेवेति । श्रेणिभिः । रथानां ।

त्रजं । कृण्वानः । जन्यः । न । शुभ्वा । रेणुं । रेरिहत् । किरणं । ददृश्वान् ॥ ६ ॥

। स्यः । वाजी । सहुरिः । ऋतवा । शुश्रूषमाणः । तन्वा । समर्ये । तुरं ।

। तुरयं । वृजिप्यः । अधि । भुवोः । किरते । रेणुं । मृजन् ॥ ७ ॥

। स्म । अस्य । तन्यतोऽईव । चोः । क्रुधायतः । अभियुजः । भयन्ते । यदा ।

हस्रैः । अभि । सीं । अयो धीत् । दुऽवर्तुः । स्म । भवति । भीमः । क्रुजन् ॥ ८ ॥

त । स्म । अस्य । पनयन्ति । जनाः । जूर्ति । कृष्टिप्रः । अभिभूति । आशोः ।

त । एनं । आहुः । संऽइथे । वियन्तः । परां । दधिऽक्राः । अंसरत् । सहस्रैः ॥ ९ ॥

। दधिऽक्राः । शवसा । पञ्च । कृष्टीः । सूर्यऽइव । ज्योतिषा । अपः । ततान ।

हस्रसाः । शतसाः । वाजी । अवा । पृणक्तु । मध्वा । सं । बचांसि ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ ३९ ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-दधिका । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ३९ ॥ आशुं दधिकां तनु नु त्वाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।
 उच्छन्तीर्मासुपसः सुदयन्त्वति विश्वानि दुरितानि पर्षन् ॥ १ ॥
 महश्चर्कर्मर्वीतः क्रतुग्रा दधिकाव्णः पुरुवारस्य वृष्णः ।
 यं पुरुभ्यो दीदिवांसं नाग्नि ददथुर्मित्रावरुणा ततुरिम् ॥ २ ॥
 यो अश्वस्य दधिकाव्णो अकारीत्समिद्धे अग्रा उपसो व्युष्टौ ।
 अनांसं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥ ३ ॥
 दधिकाव्ण इष ऊर्जो महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रम् ।
 रयन्तये वरुणं मित्रमग्नि हवामहे इन्द्रं वज्रं वाहुम् ॥ ४ ॥
 इन्द्रमिवेदुभये वि दयन्त उदीराणा यज्ञहुपप्रयन्तः ।
 दधिकासु सुदमं मर्त्याय ददथुर्मित्रावरुणा नो अश्वम् ॥ ५ ॥
 दधिकाव्णो अकारिपं जिष्णोरश्वम्य वाजिनः ।
 सुरभि नो मुक्तां करत्प्र ण आयूषि तारिपत् ॥ ६ ॥ १३ ॥

आशुं । दधिऽक्रां । तं । ऊं इति । नु । त्वाम । दिवः । पृथिव्याः । उत ।
 चर्किराम । उच्छन्तीः । मां । उपसः । सुदयन्तु । अति । विश्वानि । दुःऽइतानि ।
 पर्षन् ॥ १ ॥ गृहः । चर्कर्मि । अर्वीतः । क्रतुऽग्राः । दधिऽक्राव्णः । पुरुवारस्य ।
 वृष्णः । यं । पुरुभ्यः । दीदिवांसं । न । अग्नि । ददथुः । मित्रावरुणा । ततुरिम् ॥ २ ॥
 यः । अश्वस्य । दधिऽक्राव्णः । अकारीत् । समिद्धे । अग्रा । उपसः । विऽउष्टौ ।
 अनांसं । तं । अदितिः । कृणोतु । सः । मित्रेण । वरुणेन । सजोषाः ॥ ३ ॥
 दधिऽक्राव्णः । इषः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुतां । नाम । भद्रम् ।
 रयन्तये । वरुण । मित्रं । अग्नि । हवामहे । इन्द्रं । वज्रं वाहुम् ॥ ४ ॥ इन्द्रं ऽव । इत् ।
 रयन्तये । वि । दयन्त । उदीराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयन्तः । दधिऽक्रां । ऊं इति ।
 रयन्तये । मर्त्याय । ददथुः । मित्रावरुणा । नः । अश्वम् ॥ ५ ॥ दधिऽक्राव्णः ।
 अकारिपं । जिष्णोः । अश्वम्य । वाजिनः । सुरभि । नः । मुक्तां । करत् । प्र । नः ।
 आयूषि । तारिपत् ॥ ६ ॥ १३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० १४] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ४०

॥ ४० ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-सूर्य । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४० ॥ दधि॒क्राव्ण॒ इ॒दु नु च॑र्कि॒राम॒ विश्वा॒ इन्मा॒मु॒पसः॑ सू॒दयन्तु॑ ।

अ॒पा॒म॒ग्रे॒रु॒षसः॑ सू॒र्यैर॑य॒ बृ॒ह॒स्प॒त॑रा॒ङ्गि॒र॒स॒स्य॑ जि॒ष्णोः ॥ १ ॥

स॒त्वा भ॒रि॒षो ग॑वि॒षो दु॒व॒न्य॒स॒च्छ्र॑व॒स्यादि॑ष॒ उप॒सस्तु॑र॒ण्य॒सत् ।

स॒त्यो द्र॒वो द्र॑व॒रः प॑त॒ङ्ग॒रो द॑धि॒क्रा॒वे॒षमूर्जे॑ स्व॒र्जन॑त् ॥ २ ॥

उ॒त स्मा॑स्य॒ द्रव॑तस्तु॒र॒ण्य॒तः पर्ण॑ न वे॒रनु॑ वा॒ति प्र॒ग॒र्थि॒नः ।

इ॒येन॑र॒यैव॑ ध्र॒ज॑न्तो अ॒ङ्क॒सं परि॑ दधि॒क्राव्णः॑ स॒होर्जा॑ त॒रि॒त्रतः॑ ॥ ३ ॥

उ॒त स्य॑ वा॒जी क्षि॑प॒णि तु॑र॒ण्य॒ति ग्री॒वायां॑ व॒द्धो अ॑पि॒क्ष आ॒सनि॑ ।

ऋतुं॑ दधि॒क्रा अ॒नु सं॒त॒वी॒त्वत्प॒थासं॑क्रां॒स्यन्वा॒प॒नी॒फ॒णत् ॥ ४ ॥

हंसः॑ शु॒चि॒ष॒द्रु॒र॑न्त॒रि॒क्ष॒स॒होता॑ वे॒दि॒ष॒दति॑थि॒दुरो॑ण॒सत् ।

नृ॒ष॒द्र॒स॒द॒त॒स॒द्रयो॑म॒स॒द्व॒जा गो॒जा ऋ॒त॒जा अ॒द्रि॒जा ऋ॒तम् ॥ ५ ॥ १४ ॥

दधि॒ऽक्राव्णः॑ । इत् । ऊं इति॑ । नु । च॒र्कि॒राम॒ । विश्वाः॑ । इत् । मां । उप॒सः ।

सू॒दय॑न्तु । अ॒पां । अ॒ग्नेः । उप॒सः । सू॒र्यैर॑य । बृ॒ह॒स्प॒तैः । आ॒ङ्गि॒र॒स॒स्य॑ । जि॒ष्णोः ॥ १ ॥

त्वां । भ॒रि॒षः । गो॒ऽइ॒षः । दु॒व॒न्य॒ऽसत् । श्र॒व॒र॒यात् । इ॒षः । उप॒सः । तु॒र॒ण्य॒ऽसत् ।

त्यः । द्र॒वः । द्र॒व॒रः । प॑त॒ङ्ग॒रः । दधि॒ऽक्रा॒वा । इ॒षं । ऊ॒र्जे । स्वः । ज॒नत् ॥ २ ॥

उ॒त । स्म । अ॒स्य । द्र॒व॑तः । तु॒र॒ण्य॒तः । पर्ण॑ । न । वेः । अ॒नु । वा॒ति । प्र॒ग॒र्थि॒नः ।

इ॒येन॑र॒यैव॑ । ध्र॒ज॑न्तः । अ॒ङ्क॒सं । परि॑ । दधि॒ऽक्राव्णः॑ । स॒ह । ऊ॒र्जा । त॒रि॒त्रतः॑ ॥ ३ ॥

उ॒त । स्यः । वा॒जी । क्षि॑प॒णि । तु॒र॒ण्य॒ति । ग्री॒वायां॑ । व॒द्धः । अ॒पि॒क्षे । आ॒सनि॑ ।

ऋतुं॑ । दधि॒ऽक्राः । अ॒नु । सं॒त॒वी॒त्वत् । प॒थां । अ॒क्रां॑सि । अ॒नु । आ॒प॒नी॒फ॒णत् ॥ ४ ॥

हंसः॑ । शु॒चि॒ऽसत् । व॒धुः । अ॒न्त॒रि॒क्ष॒ऽसत् । हो॒ता । वे॒दि॒ऽसत् । अ॒ति॒थिः । दुरो॑ण॒ऽसत् ।

नृ॒ऽसत् । व॒र॒ऽसत् । ऋ॒त॒ऽसत् । व्यो॒म॒ऽसत् । अ॒प्ऽजाः । गो॒ऽजाः । ऋ॒त॒ऽजाः ।

अ॒द्रि॒जाः । ऋ॒तं ॥ ५ ॥ १४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० १५] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ४१]

॥ ४१ ॥ ऋषिः-वामदेवः । देवता-इन्द्रावरुणौ । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४१ ॥ इन्द्रा॒ को वां॑ वरुणा सु॒म्नसा॑प॒ स्तोमो॑ ह॒विष्माँ॑ अ॒मृतो॒ न होता॑ ।

यो वां॑ ह॒दि क॑र्तुमाँ॑ अ॒स्मदु॒क्तः प॒स्पर्शो॑दिन्द्रावरुणा नमस्वान् ॥ १ ॥

इन्द्रा॑ ह॒ यो वरु॑णा च॒क्र आ॒पी दे॒वौ म॑र्तः स॒ख्याय॒ प्रय॑स्वान् ।

स ह॑न्ति वृ॒त्रा सं॒मिथे॑षु श॒त्रून्वाँ॑भिर्वा म॒हद्भिः॑ स प्र शृ॑ण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा॑ ह॒ रत्नं॑ वरु॒णा धे॒ष्ठेत्था नृ॑भ्यः शश॒माने॒भ्यस्ता॑ ।

यदी॒ सखा॑या स॒ख्याय॒ सोमैः॑ सु॒तेभिः॑ सु॒प्रयसा॑ मा॒दय॑न्ते ॥ ३ ॥

इन्द्रा॑ यु॒वं वरु॑णा दि॒द्युम॑स्मि॒न्नोजि॑ष्ठमु॒ग्रा नि व॑धिष्टं व॒ज्रम् ।

यो नो॑ दुरे॒वो वृ॒कति॑र्द्भीति॒स्तस्मि॑न्मिमा॒थाम॑भिभू॒त्योजः॑ ॥ ४ ॥

इन्द्रा॑ । को । वां । वरु॒णा । सु॒म्न । आ॒प । सोमः । ह॒विष्माँ॑ । अ॒मृतः । न ।
होता । यः । वां । ह॒दि । क॑र्तु॒मान् । अ॒स्मदु॒क्तः । प॒स्पर्शो॑ । इन्द्रावरु॒णा ।
नमस्वान् ॥ १ ॥ इन्द्रा॑ । ह॒ यः । वरु॑णा । च॒क्रे । आ॒पी इति॑ । दे॒वौ । म॑र्तः ।
स॒ख्याय॑ । प्रय॑स्वान् । सः । ह॑न्ति । वृ॒त्रा । सं॒मिथे॑षु । श॒त्रून् । अवाँऽभिः । वा ।
म॒हद्भिः । सः । प्र । शृ॑ण्वे ॥ २ ॥ इन्द्रा॑ । ह॒ रत्नं॑ । वरु॒णा । धे॒ष्ठं । इत्था ।
नृ॒भ्यः । शश॒माने॒भ्यः । ता । यदि॑ । सखा॑या । स॒ख्याय॑ । सोमैः॑ । सु॒तेभिः॑ । सु॒प्रयसा॑ ।
मा॒दय॑न्ते इति ॥ ३ ॥ इन्द्रा॑ । यु॒वं । वरु॑णा । दि॒द्युम् । अ॒स्मिन् । ओजि॑ष्ठं । उ॒ग्रा । नि ।
व॒धिष्टं । व॒ज्रम् । यः । नः । दुरे॑वः । वृ॒कतिः । द॒भीति॑ । तस्मि॑न् । मिमा॒थां । अ॒भि॒
भू॒त्योऽजः॑ ॥ ४ ॥

इन्द्रां युवं वरुणा भूतमस्या धियः प्रेतारां वृषमेव धेनोः ।
 सा नो दुहीयद्यवसेव गत्वी सहस्रधारा पर्यसा मही गौः ॥ ५ ॥ १५ ॥
 तोके हिते तनय उर्वरासु सूरौ दृशीके वृषणश्च पौंस्ये ।
 इन्द्रां नो अत्र वरुणा स्यातामवोभिर्दस्मा परितक्म्यायाम् ॥ ६ ॥
 युवामिद्वयवसे पूर्याय परि प्रभूती गविपः स्वापी ।
 वृणीमहे सख्याय प्रियाय शूरा मंहिष्ठा पितरैव शम्भू ॥ ७ ॥
 ता वां धियोऽवसे वाजयन्तीरार्जि न जग्मुर्युवयूः सुदानू ।
 श्रिये न गाव उप सोमसस्थुरिन्द्रं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥ ८ ॥
 इमा इन्द्रं वरुणं मे मनीषा अगमन्नुप द्रविणमिच्छमानाः ।
 उपैमस्थुर्जोष्टारं इव वस्वो रघीरिव श्रवसो भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

इन्द्रां । युवं । वरुणा । भूतं । अस्याः । धियः । प्रेतारां । वृषभाश्च । धेनोः । सा ।
 नः । दुहीयत् । यवसाश्च । गत्वी । सहस्रधारा । पर्यसा । मही । गौः ॥ ५ ॥ १५ ॥
 तोके । हिते । तनये । उर्वरासु । सूरः । दृशीके । वृषणः । च । पौंस्ये । इन्द्रां । नः ।
 अत्र । वरुणा । स्यातां । अवःऽभिः । दस्मा । परितक्म्यायां ॥ ६ ॥ युवां । न ।
 हि । अवसे । पूर्याय । परि । प्रभूती इति प्रभूती । गोऽर्पः । स्वापी इति सुआपी ।
 वृणीमहे । सख्याय । प्रियाय । शूरा । मंहिष्ठा । पितराश्च । शम्भू इति शम्भू ॥ ७ ॥
 ताः । वां । धियः । अवसे । वाजयन्तीः । आर्जि । न । जग्मुः । युवऽयूः । सुदानू
 इति सुदानू । श्रिये । न । गावः । उप । सोमं । अस्थुः । इन्द्रं । गिरः । वरुणं ।
 मे । मनीषाः ॥ ८ ॥ इमाः । इन्द्रं । वरुणं । मे । मनीषाः । अगमन् । उप । द्रविणं ।
 इच्छमानाः । उप । ई । अस्थुः । जोष्टारःश्च । वस्वः । रघीःश्च । श्रवसः । भिक्ष-
 माणाः ॥ ९ ॥

अ६० ३ अध्या० ७ व० १६, १७] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ४२

अश्व्यस्य त्मना रथ्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

ता चक्राणा ऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मन्ना रायो नियुतः सचन्ताम् ॥ १० ॥

आ नो बृहन्ता बृहतीभिस्तु इन्द्रं यातं वरुणं वाजसातौ ।

यद्विद्यवः पृतनासु प्रकीळान्तस्य वां स्याम सन्तितारं आजेः ॥ ११ ॥ १६ ॥

॥ ४२ ॥ ऋषिः-पौरुषुर्य । देवता-इन्द्रावरुणौ । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४२ ॥ ममं द्विता राष्ट्रं क्षत्रियस्य विश्वायोर्विश्वे अमृता यथा नः ।

क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वज्रेः ॥ १ ॥

अहं राजा वरुणो मयं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयन्त ।

क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वज्रेः ॥ २ ॥

अश्व्यस्य । त्मना । रथ्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम । ता ।
चक्राणो । ऊतिभिः । नव्यसीभिः । अस्माऽन्ना । रायः । निऽयुतः । सचन्तां ॥ १० ॥
आ । नः । बृहन्ता । बृहतीभिः । इन्द्रं । यातं । वरुणं । वाजसातौ । यत् ।
विद्यवः । पृतनासु । प्रकीळान् । तस्य । वां । स्याम । सन्तितारं । आजेः ॥ ११ ॥ १६ ॥

ममं । द्विता । राष्ट्रं । क्षत्रियस्य । विश्वाऽजायोः । विश्वे । अमृताः । यथा ।
नः । क्रतुं । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वज्रेः ॥ १ ॥
अहं । राजा । वरुणः । मयं । तानि । असुर्याणि । प्रथमा । धारयन्त । क्रतुम् ।
सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वज्रेः ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० १७, १८] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ४२

अहमिन्द्रो वरुणस्ते संत्विर्वीर्यं गभीरे रजसी सुमेके ।

त्वष्ट्रेव विश्वा भुवनानि विद्वान्समैरयं रोदसी धारयं च ॥ ३ ॥

अहमपो अपिन्वमुक्षमाणा धारयं दिवं सदनं कृतस्य ।

ऋतेन पुत्रो अदितेऋतावोत त्रिधातुं प्रथयद्वि भूमं ॥ ४ ॥

मां नरः स्वश्वा वाजयन्तो मां वृताः समरणे हवन्ते ।

कृणोम्यार्जि मघवाहमिन्द्र इर्यमि रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥ १७ ॥

अहं ता विश्वा चक्रं नकिंमा दैव्यं सहो वरते अपतीतम् ।

यन्मा सोमासो ममदन्यदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥

विदुष्टे विश्वा भुवनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।

त्वं वृत्राणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ७ ॥

अहं । इन्द्रः । वरुणः । ते इति । माहस्त्वा । उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति ।
सुमेके इति सुमेके । त्वष्टाऽइव । विश्वा । भुवनानि । विद्वान् । सं । ऐरयं । रोदसी
इति । धारयं । च ॥ ३ ॥ अहं । अपः । अपिन्वं । उक्षमाणाः । धारयं । दिवं ।
सदने । कृतस्य । ऋतेन । पुत्रः । अदितेः । ऋतवा । उत । त्रिधातुं । प्रथयत् ।
वि । भूमं ॥ ४ ॥ मां । नरः । सुअश्वाः । वाजयंतः । मां । वृताः । संअरणे ।
हवन्ते । कृणोमि । आर्जि । मघवा । अहं । इन्द्रः । इर्यमि । रेणुं । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥ १७ ॥
अहं । ता । विश्वा । चक्रं । नकिं । मा । दैव्यं । सहः । वरते । अपतीतम् । यत् ।
मा । सोमासः । ममदनं । यत् । उक्था । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति ।
अपारे इति ॥ ६ ॥ विदुः । ते । विश्वा । भुवनानि । तस्य । ता । प्र । ब्रवीषि ।
वरुणाय । वेधः । त्वं । वृत्राणि । शृण्विषे । जघन्वान् । त्वं । वृतान् । अरिणाः ।
इन्द्र । सिन्धून् ॥ ७ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० १८, १९] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ४३

अ॒स्माक॒मत्र॑ पि॒तर॒स्त आ॑सन्त॒सप्त॑ ऋष॒यो दौर्ग॑हे व॒ध्यमा॑ने ।

त आ॒यज॑न्त त्र॒सद॑स्यु॒मस्या॑ इन्द्रं॒ न वृ॑त्र॒तुर॑म॒र्धदे॒वम् ॥ ८ ॥

पु॒रु॒कु॒त्सा॒नी हि॒ वा॒मदा॑श॒व्येभि॑रिन्द्रावरु॒णा नमो॑भिः ।

अथा॒ राजा॑नं त्र॒सद॑स्यु॒मस्या॑ वृ॒त्रह॑णं ददथु॒रर्ध॑दे॒वम् ॥ ९ ॥

रा॒या व॒यं स॑स॒बांसो॑ मदे॒म ह॒व्येन॑ दे॒वा यव॑सेन॒ गावः॑ ।

तां धे॒नुमि॑न्द्रावरु॒णा यु॒वं नो॑ वि॒श्वाहा॑ ध॒त्तम॑न॒पस्फुर॑न्तीम् ॥ १० ॥ १८ ॥

॥ ४३ ॥ ऋषिः-सौहोत्र । देवता-अश्विनः । छन्दः-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४३ ॥ क व अ॒व॒त्क॒त॒मो य॒ज्ञिया॑नां व॒न्दारु॑ दे॒वः क॒त॒मो जु॑षाते ।

का॒र॒येमा॑ दे॒वीम॒मृते॑षु प्रे॒ष्टां ह॒दि अ॑षाम सु॒ष्टुति॑ सु॒ह॒व्याम् ॥ १ ॥

अ॒र॒माव॑म् । अ॒त्र । पि॒तरः॑ । ते । आ॒स॒न् । स॒प्त । ऋ॒षयः॑ । दौर्ग॑हे । व॒ध्यमा॑ने ।

ते । आ । अ॒य॒ज॑न्त । त्र॒सद॑स्युं । अ॒स्याः । इ॒न्द्रं । नं । वृ॒त्र॒तु॒रं । अ॒र्ध॒दे॒वं ॥ ८ ॥

पु॒रु॒कु॒त्सा॒नी । हि । वा॒म॒दा॒श॒व्येभिः॑ । इ॒न्द्रा॒वरु॒णा । नमो॑ऽभिः । अथ॑ ।

रा॒जा॒नं । त्र॒सद॑स्युं । अ॒स्याः । वृ॒त्र॒ह॒णं । द॒दथुः॑ । अ॒र्ध॒दे॒वं ॥ ९ ॥ रा॒या । व॒यं ।

स॑स॒बा॒ंसो॑ । म॒दे॒म । ह॒व्ये॒न॑ । दे॒वाः । यव॑सेन । गा॒वः । तां । धे॒नुं । इ॒न्द्रा॒वरु॒णा ।

यु॒वं । नो॑ । वि॒श्वा॒हा॑ । ध॒त्तं । अ॒न॒प॒स्फुर॑न्ती ॥ १० ॥ १८ ॥

कः । वं । इति । अ॒व॒त् । क॒त॒मः । य॒ज्ञिया॑नां । व॒न्दारु॑ । दे॒वः । क॒त॒मः । जु॑षा॒ते ।
का॒र॒यं । इ॒मां । दे॒वी । अ॒मृते॑षु । प्रे॒ष्टां । ह॒दि । अ॒षाम् । सु॒ष्टु॒ति॑ । सु॒ह॒व्यां ॥ १ ॥

को सृ॒ळाति॒ क॒त॒म॒ आ॒ग॒मि॒ष्ठो दे॒वाना॑सु क॒त॒मः श॒म्भ॒वि॒ष्ठः ।

रथं॑ क॒सा॒हुर्द्र॒व॒द॒श्व॒मा॒शुं यं सूर्य॑स्य दु॒हिता॑वृणीत ॥ २ ॥

म॒क्षू हि ष्मा गच्छ॑थ ई॒वंतो॒ द्यूनि॑न्द्रो न श॒क्तिं प॑रि॒त॒क्म्या॑याम् ।

दि॒व आ॒जा॒ता दि॒व्या सु॑प॒र्णा क॒या श॒ची॒नां भ॒वथः श॒चि॒ष्ठा ॥ ३ ॥

का वां भू॒दु॒ष॒मातिः॑ क॒या न॒ आ॒श्वि॒ना ग॒मथो॑ ह॒यमा॑ना ।

को वां म॒हश्चि॑त्त्यज॒सो अ॒भीकं॑ उ॒रु॒प्यतं॑ मा॒ध्वी द॒स्रा न॒ ऊ॒ती ॥ ४ ॥

उ॒रु वां रथः॑ प॒रि न॒क्षति॑ द्या॒मा यत्स॑मु॒द्रा॒दभि॑ वर्त॒ते वा॒म् ।

म॒ध्वी मा॒ध्वी म॒धु वां पु॒षाय॑न्यत्सीं वां पृ॒क्षो भु॒रज॑न्त प॒क्वाः ॥ ५ ॥

सिन्धु॑र्ह॒ वां र॒सया॑ सिञ्च॒द॒श्वान्घृ॑णा व॒योऽरु॑षा॒सः प॒रि ग॑मन् ।

तद् पु॒वान्जि॑रं चे॒ति या॒नं येन॑ प॒ती भ॒वथः॑ सू॒र्या॒याः ॥ ६ ॥

कः । सृ॒ळाति॒ । क॒त॒मः । आ॒ग॒मि॒ष्ठः । दे॒वानां॑ । ऊं इति॑ । क॒त॒मः । श॒म्भ॒वि॒ष्ठः ।

रथं॑ । कं । आ॒हुः । द्र॒वत्स॑श्वं । आ॒शुं । यं । सूर्य॑स्य । दु॒हिता॑ । अ॒वृणी॑त ॥ २ ॥

३ । हि । स्म । गच्छ॑थः । ई॒वंतः । द्यून् । इंद्रः । नः । श॒क्तिं । प॒रि॒त॒क्म्या॑यां ।

४ । आ॒जा॒ता । दि॒व्या । सु॑प॒र्णा । क॒या । श॒ची॒नां । भ॒वथः॑ । श॒चि॒ष्ठा ॥ ३ ॥

का । वां । भूत् । उ॒प॒मातिः॑ । क॒या । नः । आ । अ॒श्वि॒ना । ग॒मथेः॑ । ह॒यमा॑ना ।

का । वां । म॒हः । चि॒त् । त॒यज॑सः । अ॒भीकं॑ । उ॒रु॒प्यतं॑ । मा॒ध्वी इति॑ । द॒स्रा । नः ।

ऊ॒ती ॥ ४ ॥ उ॒रु । वां । रथः॑ । प॒रि । न॒क्षति॑ । द्यां । आ । यत् । स॒मु॒द्रान् । अ॒भि ।

वर्त॑ते । वां । म॒ध्वी । मा॒ध्वी इति॑ । म॒धु । वां । पु॒षाय॑न् । यत् । सीं । वां । पृ॒क्षः ।

भु॒रज॑न्त । प॒क्वाः ॥ ५ ॥ सिन्धुः । ह । वां । र॒सया॑ । सिञ्च॑त् । अ॒श्वान् । घृ॒णा ।

व॒योः । अ॒रु॒षा॒सः । प॒रि । ग॑मन् । तद् । ऊं इति॑ । सु । वां । अ॒जि॒रं । चे॒ति । या॒नं ।

येन॑ । प॒ती इति॑ । भ॒वथः॑ । सू॒र्या॒याः ॥ ६ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० १९, २०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ४४

इहेह यद्वा समना पृथ्ने सेयमस्मे सुमतिर्वीजरत्ना ।

उरुप्यतं जरितारं युवं हं श्रितः कानौ नासत्या युवद्विक् ॥ ७ ॥ १९ ॥

॥ ४४ ॥ ऋषिः-गौरीवः । देवता-अश्विन । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४४ ॥ तं वां रथं वयमद्या हुवेस पृथुज्जयमश्विना सङ्गतिं गोः ।

यः सूर्या वहति बन्धुराधुर्गिर्वाहसं पुरुतमं वसूयुम् ॥ १ ॥

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपातः वनथः शचीभिः ।

युवोर्ध्वपुरभि पृक्षः सचन्ते वहन्ति यत्ककुदासो रथे वाम् ॥ २ ॥

यो वामद्या करते रातहव्य उतये वा सुतपेयाय वाकैः ।

ऋतस्य वा वनुषे पूर्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तत् ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० २०] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ४४

हिरण्ययेन पुरुभू रथेनेमं यज्ञं नासत्योर्पं यातम् ।

पिनाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधथो रत्नं विधते जनाय ॥ ४ ॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।

मा वामन्ये नियमन्देवयन्तः सं यद्दे नाभिः पृर्व्या वाम् ॥ ५ ॥

नू नो रयिं पुरुवीरं बृहन्तं दस्त्रा मिमाथामुभयेष्वस्मे ।

नरो यद्रासश्विना स्तोममावन्तसधस्तुतिमाजमीह्लासो अगमन् ॥ ६ ॥

इहेह यद्रां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।

उरुष्यतं जरितारं युवं हं श्रितः कामौ नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥ २०

हिरण्ययेन । पुरुभू इति पुरुभू । रथेन । इमं । यज्ञं । नासत्या । उपं । यातं । पिनाथः ।

इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधथः । रत्नं । विधते । जनाय ॥ ४ ॥ आ । नः ।

यातं । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन । सुवृता । रथेन । मा । वां । अन्ये ।

नि । यमन् । देवयन्तः । सं । यत् । ददे । नाभिः । पृर्व्या । वां ॥ ५ ॥ नु । नः ।

रयिं । पुरुवीरं । बृहन्तं । दस्त्रा । मिमाथां । उभयेषु । अस्मे इति । नरः । यत् । वां ।

अश्विना । स्तोमं । आवन् । सधस्तुति । आजमीह्लासः । अगमन् ॥ ६ ॥

इहेह । यत् । वां । समना । पपृक्षे । सा । इयं । अस्मे इति । सुमतिः । वाज-

रत्ना । उरुष्यतं । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥ २०

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० २१] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ४ सू० ४६

॥ ४५ ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-अश्विनौ । छन्द-त्रिष्टुप् ॥

॥ ४५ ॥ ए॒ष स्य॒ भ्रात॒रुदिय॑ति॒ युज्य॑ते॒ रथः॑ परि॑ज्मा दि॒वो अ॒स्य सान॑वि ।
पृ॒क्षासो॑ अस्मिन्मि॒धुना॑ अधि॒ त्रयो॑ दृति॒स्तुरी॒यो मधु॑नो वि रं॒शते ॥ १ ॥
उ॒द्रां पृ॒क्षासो॑ मधु॑मन्त ई॒रते॒ रथा॑ अ॒श्वांस॑ उ॒पसो॑ व्यु॒ष्टिषु॑ ।
अ॒पो॒र्णुव॑न्तस्त॒म आ॒ परी॑वृ॒तं स्व॑र्णं शु॒क्रं त॒न्वन्त॒ आ रजः॑ ॥ २ ॥
म॒ध्वः पि॒बतं॑ मधु॒पेभि॑रा॒साभि॑रु॒त प्रि॒यं मधु॑ने यु॒ञ्जाथां॑ रथ॑म् ।
आ॒ न॑र्त॒न्ति मधु॑ना जि॒न्वथ॑स्प॒थो दृति॑ वहे॒धे मधु॑मन्तम॒श्विना ॥ ३ ॥
हं॒सासो॑ ये वां मधु॑मन्तो अ॒स्त्रिधो॑ हि॒र॑ण्यप॒र्णा उ॒हुव॑ उ॒षर्षु॑धः ।
उ॒द॒प्रुतो॑ म॒न्दिनो॑ म॒न्दिनि॑स्पृ॒शो मध्वो॑ न म॒क्षः स॒र्व॒नानि॑ गच्छ॒थः ॥ ४ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० २१, २२] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ५ सू० ४६

स्वध्वरासो मधुमन्तो अग्नयं उसा जरन्ते प्रति वस्तोरश्विना ।

यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणः सोमं सुपात्र मधुमन्तमद्रिभिः ॥ ५ ॥

आकेनिपासो अहंभिर्दविध्वतः स्वर्णं शुक्रं तन्वन्त आ रजः ।

सूरश्चिदश्वान्युयुजान ईयते विश्वां अनुं स्वधयां चेतथस्पयः ॥ ६ ॥

प्र वामवोचमश्विना धियन्धा रथः स्वश्वो अजरो यो अस्ति ।

येन सद्यः परि रजांसि याथो हविष्मन्तं तरणिं भोजमच्छं ॥ ७ ॥ २१ ॥ ४ ॥

॥ पंचमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

॥ ४६ ॥ ऋषिः-चामेदेवः । देवता-इन्द्रावायू । छन्द-गायत्री ॥

॥ ४६ ॥ अग्रं पिवा मधूनां सुतं वायो दिविष्टिपु ।

त्वं हि पूर्वपा असि ॥ १ ॥

सुऽअध्वरासः । मधुऽमन्तः । अग्नयः । उसा । जरन्ते । प्रति । वस्तोः । अश्विना ।
यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽचक्षणः । सोमं । सुपात्रं । मधुऽमन्तं । अद्रिभिः ॥ ५ ॥
आकेऽनिपासः । अहंभिः । दविध्वतः । स्वः । न । शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः ।
सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । विश्वान् । अनुं । स्वधयां । चेतथः ।
स्पयः ॥ ६ ॥ प्र । वामं । अवोचं । अश्विना । धियन्धाः । रथः । सुऽअश्वः । अजरो ।
यो । अस्ति । येन । सद्यः । परि । रजांसि । याथः । हविष्मन्तं । तरणिं । भोजं ।
अच्छं ॥ ७ ॥ २१ ॥ ४ ॥

अग्रं । पिवा । मधूनां । सुतं । वायो इति । दिविष्टिपु । त्वं । हि । पूर्वपाः ।
असि ॥ १ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० २२] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ५ सू० ४६

शतेनां नो अभिष्टिभिर्नियुत्वाँ इन्द्रसारथिः ।

वायो सुतस्य तृप्तम् ॥ २ ॥

आ वां सहस्रं हरयं इन्द्रवायू अभि प्रयः ।

वहन्तु सोमपीतये ॥ ३ ॥

रथं हिरण्यवन्धुरमिन्द्रवायू स्वध्वरम् ।

आ हि स्थाथो दिविरपृशम् ॥ ४ ॥

रथेन पृथुपार्जसा दाश्वान्समुप गच्छतम् ।

इन्द्रवायू इहा गतम् ॥ ५ ॥

इन्द्रवायू अपं सुतस्तं देवेभिः सजोषसा ॥

पिवतं दाशुषो गृहे ॥ ६ ॥

इह प्रयाणमस्तु वामिन्द्रवायू विमोचनम् ।

इह वां सोमपीतये ॥ ७ ॥ २२ ॥

शतेन । नः । अभिष्टिभिः । नियुत्वाँ । इन्द्रसारथिः । वायो इति । सुतस्य ।
तृप्तम् ॥ २ ॥ आ । वां । सहस्रं । हरयः । इन्द्रवायू इति । अभि । प्रयः । वहन्तु ।
सोमपीतये ॥ ३ ॥ रथं । हिरण्यवन्धुरं । इन्द्रवायू इति । सुतस्य ध्वरं । आ । हि ।
स्थाथः । दिविरपृशं ॥ ४ ॥ रथेन । पृथुपार्जसा । दाश्वान्सं । उप । गच्छतं ।
इन्द्रवायू इति । इह । आ । गतं ॥ ५ ॥ इन्द्रवायू इति । अपं । सुतः । तं । देवेभिः ।
सजोषसा । पिवतं । दाशुषः । गृहे ॥ ६ ॥ इह । प्रयाणं । अस्तु । वां । इन्द्रवायू
इति । विमोचनं । इह । वां । सोमपीतये ॥ ७ ॥ २२ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० २३, २४] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ५ सू० ४७

॥ ४७ ॥ ऋषिः—वामदेव । देवता—इन्द्रवायू । छन्दः—अनुष्टुप् ॥

॥ ४७ ॥ वा॒यो शु॒क्रो अ॒यामि ते म॒ध्वो अ॒ग्रं दि॒विष्टि॒षु ।

आ या॒हि सोम॑पी॒तये स्पा॒र्हो दे॒व नि॒युत्वं॒ता ॥ १ ॥

इन्द्र॑श्च वा॒यवे॒षां सोमा॑नां पी॒तिर्म॑र्हथः ।

यु॒वां हि य॒न्तीन्द्र॑वो नि॒म्नमा॒पो न स॒ध्वय॑क् ॥ २ ॥

वा॒यविन्द्र॑श्च शु॒ष्मिणां स॒रथं॑ श॒वस॑स्पती ।

नि॒युत्वं॒न्ता न ऊ॒तय॑ आ या॒तं सोम॑पी॒तये ॥ ३ ॥

या वां स॒न्ति पु॒रु॒स्पृ॒हो नि॒युतो॑ दा॒शुषे॑ नरा ।

अ॒स्मे ता य॒ज्ञवा॒हसेन्द्र॑वायू नि य॒च्छत॑म् ॥ ४ ॥ २३ ॥

॥ ४८ ॥ ऋषिः—वामदेव । देवता—वायु । छन्दः—अनुष्टुप् ॥

॥ ४८ ॥ वि॒हि हो॒त्रा अ॒र्वी॒ता वि॒पो न रा॒यो अ॒र्यः ।

वा॒यवा च॒न्द्रेण॑ रथे॒न या॒हि सु॒तस्य॑ पी॒तये॑ ॥ १ ॥

नि॒यु॒वा॒णो अ॒श॒स्तीनि॑यु॒त्वाँ इन्द्र॑सारथिः ।

वा॒यवा च॒न्द्रेण॑ रथे॒न या॒हि सु॒तस्य॑ पी॒तये॑ ॥ २ ॥

वा॒यो इति॑ । शु॒क्रः । अ॒यामि । ते । म॒ध्वः । अ॒ग्रं । दि॒विष्टि॒षु । आ । या॒हि । सोम॑पी॒तये । स्पा॒र्हः । दे॒व । नि॒युत्वं॒ता ॥ १ ॥ इन्द्रः । च । वा॒यो इति॑ । ए॒षां । सोमा॑नां । पी॒ति । अ॒र्हथः । यु॒वां । हि । य॒न्ति । इन्द्र॑वः । नि॒म्नं । आ॒पोः । न । स॒ध्वय॑क् ॥ २ ॥ वा॒यो इति॑ । इन्द्रः । च । शु॒ष्मिणां । स॒रथं॑ । श॒वसः । प॒ती इति॑ । नि॒युत्वं॒ता । नः । ऊ॒तये॑ । आ । या॒तं । सोम॑पी॒तये ॥ ३ ॥ याः । वां । स॒न्ति । पु॒रु॒स्पृ॒हः । नि॒युतः॑ । दा॒शुषे॑ । न॒रा । अ॒स्मे इति॑ । ताः । य॒ज्ञवा॒हसा । इन्द्र॑वायू इति॑ । नि । य॒च्छत॑म् ॥ ४ ॥ २३ ॥

वि॒हि । हो॒त्राः । अ॒र्वी॒ताः । वि॒पोः । न । रा॒यः । अ॒र्यः । वा॒यो इति॑ । आ । च॒न्द्रेण॑ । रथे॒न । या॒हि । सु॒तस्य॑ । पी॒तये॑ ॥ १ ॥ नि॒यु॒वा॒णः । अ॒श॒स्तीः । नि॒यु॒त्वाँ । इन्द्र॑सारथिः । वा॒यो इति॑ । आ । च॒न्द्रेण॑ । रथे॒न । या॒हि । सु॒तस्य॑ । पी॒तये॑ ॥ २ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ व० २४, २५] ऋग्वेदः [भा० ४ अनु० ५ सू० ४९

अनु कृष्णे वसुधिते येसाते विश्वपेशसा ।

वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ३ ॥

वहेन्तु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव ।

वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ४ ॥

वायो शतं हरीणां युवस्व पोष्याणाम् ।

उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥ ५ ॥ २४ ॥

॥ ४९ ॥ ऋषि.-वामदेव । देवता-इन्द्रावृहस्पती । छन्द-गायत्री ॥

॥ ४९ ॥ इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्रावृहस्पती ।

उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १ ॥

अयं वां परि विच्यते सोमं इन्द्रावृहस्पती ।

चारुर्मदाय पीतये ॥ २ ॥

आ न इन्द्रावृहस्पती गृहमिन्द्रश्च गच्छतम् ।

सोमपा सोमपीतये ॥ ३ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिते इति वसुधिते । येसाते इति । विश्वपेशसा ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ३ ॥ वहेन्तु । त्वा ।
मनोऽयुजः । युक्तासः । नवतिः । नव । वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि ।
सुतस्य । पीतये ॥ ४ ॥ वायो इति । शतम् । हरीणाम् । युवस्व । पोष्याणाम् ।
उत । वा । ते । सहस्रिणः । रथः । आ । यातु । पाजसा ॥ ५ ॥ २४ ॥

इदं । वामास्ये । हविः । प्रियं । इन्द्रावृहस्पती इति । उक्थं । मदः । च ।
शस्यते ॥ १ ॥ अयं । वां । परि । विच्यते । सोमः । इन्द्रावृहस्पती इति । चारुः ।
मदाय । पीतये ॥ २ ॥ आ । नः । इन्द्रावृहस्पती इति । गृहं । इन्द्रः । च । गच्छतम् ।
सोमपा । सोमपीतये ॥ ३ ॥

अष्ट० ३ अध्या० ७ द० २५, २६] ऋग्वेदः [मण्ड० ४ अनु० ५ सू० ५६]

अस्मे इन्द्रावृहस्पती रयि धत्तं शतग्विनम् ।

अश्वान्तं सहस्रिणम् ॥ ४ ॥

इन्द्रावृहस्पती वयं सुते गीर्भिर्हवामहे

अस्य सोमस्य पीतये ॥ ५ ॥

सोममिन्द्रावृहस्पती पिबन्तं दाशुषो गृहे ।

मादयेथां तदोक्सा ॥ ६ ॥ २५ ॥

॥ ५० ॥ ऋषिः—वामदेवः । देवता—वृहस्पतिः । छन्द—त्रिष्टुप् ॥

॥ ५० ॥ यस्तस्तम्भ सहसा वि जमो अन्तान्वृहस्पतिस्त्रिषधस्यो रवेण ।

तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मन्द्रजिह्वम् ॥ १ ॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मदन्तो बृहस्पते अभि ये नस्ततसे ।

पृषन्तं सुप्रमदन्धमूर्वं बृहस्पते रक्षतादस्य योनिम् ॥ २ ॥

अस्मे इति । इन्द्रावृहस्पती इति । रयि । धत्तं । शतग्विनं । अश्वान्तं । सहस्रिणं ॥ ४ ॥

इन्द्रावृहस्पती इति । वयं । सुते । गीःऽभिः । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

सोमं । इन्द्रावृहस्पती इति । पिबन्तं । दाशुषः । गृहे । मादयेथां । तत्ऽओक्सा ॥ ६ ॥ २५ ॥

यः । तस्तम्भ । सहसा । वि । जमः । अन्तान् । वृहस्पतिः । त्रिऽसधस्यः ।

रवेण । तं । प्रत्नासः । ऋषयः । दीध्यानाः । पुरः । विप्राः । दधिरे । मन्द्रजिह्वं ॥ १ ॥

धुनऽइतयः । सुऽप्रकेतं । मदन्तः । बृहस्पते । अभि । ये । नः । ततसे । पृषन्तं । सुप्रं ।

अदन्धं । ऊर्वं । बृहस्पते । रक्षतात् । अस्य । योनिं ॥ २ ॥

वृहस्पते॒ या पर॒सा परा॒वदत॒ आ तं कृत॒स्पृशो॒ नि सेंदुः ।
तुभ्यं॑ खा॒ता अ॒वता॒ अद्रि॑दुग्धा॒ सध्वः॑ श्रोत॒न्त्यभितो॑ विर॒प्शम् ॥ ३ ॥
वृहस्पतिः॑ प्रथ॒मं जाय॑मानो स॒हो ज्योति॑षः पर॒मे व्यो॑मन् ।
सप्त॑स्य॒स्तुविजा॒तो रवे॑ण वि स॒प्तर्दिभ॑रध॒न्तमांसि॑ ॥ ४ ॥
स सु॒ष्टुभा॒ स कृ॒क्वता॒ गणे॑न॒ बलं॑ रु॒रोज॒ फलि॑गं रवे॑ण ।
वृहस्पति॑ऽस्त्रिया॒ हव्य॑सूदः कनि॒कृद॑द्वा॒वंशती॑शुदा॒जत् ॥ ५ ॥ २६ ॥
ए॒वा पि॒त्रे वि॒श्वदे॒वाय॒ वृष्णे॑ य॒ज्ञैर्वि॑धेम नम॑सा ह॒विभिः॑ ।
वृहस्पते॑ सुप्र॒जा वी॒रवं॑तो व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम् ॥ ६ ॥
स इ॒न्द्राजा॒ प्रति॑ज॒न्यानि॒ वि॒श्वो शु॒ष्मेण॑ त॒स्थाव॑भि वी॒र्ये॑ण ।
वृहस्पति॑ यः सुभ्र॑तं वि॒भक्तिं॑ न॒रगृ॑भति॒ वन्द॑ते पू॒र्वभाज॑म् ॥ ७ ॥

वृहस्पते॒ । या । पर॒सा । परा॒वद॒त् । अतः॑ । आ । ते । कृत॒स्पृशः॑ । नि । सेंदुः ।
तुभ्यं॑ । खा॒ताः । अ॒वताः । अद्रि॑दुग्धाः । सध्वः॑ । श्रोत॒न्ति । अभि॑तः । वि॒रप्शं॑ ॥ ३ ॥
वृहस्पतिः॑ । प्र॒थमं॑ । जाय॑मानः । सहः॑ । ज्योति॑षः । पर॒मे । वि॒ओमन् । सप्त॑स्य॒स्यः ।
तुवि॑जानः । रवे॑ण । वि । सप्त॑स्य॒दिभः॑ । अ॒वमन् । तमांसि॑ ॥ ४ ॥ सः । सु॒ष्टुभा॑ ।
सः । कृ॒क्वता॑ । गणे॑ । बलं॑ । रु॒रोज॑ । फलि॑गं । रवे॑ण । वृहस्पतिः॑ । उ॒स्त्रियाः॑ ।
हव्य॑सूदः । कनि॒कृद॑ । वा॒वंशती॑ । उ॒त् । आ॒जन् ॥ ५ ॥ २६ ॥ ए॒व । पि॒त्रे ।
वि॒श्वदे॒वाय॑ । वृष्णे॑ । य॒ज्ञैः । वि॑धेम । नम॑सा । ह॒विऽभिः॑ । वृहस्पते॑ । सुप्र॒जाः ।
वी॒रवं॑तो । व॒यं । स्या॑म॒ पत॑यो । रयी॒णां ॥ ६ ॥ सः । इ॒न्द्रा॒जा । प्रति॑ज॒न्यानि॑ । वि॒श्वो । शु॒ष्मेण॑ । त॒स्थाव॑ । अ॒भि । वी॒र्ये॑ण । वृहस्पति॑ । यः । सुभ्र॑तं ।
वि॒भक्तिं॑ । न॒रगृ॑भति॒ वन्द॑ते । पू॒र्वभाज॑म् ॥ ७ ॥

स इत्क्षेति सुधित ओकसि स्वे तस्मा इळां पिन्वते विश्वदानीम् ।
तस्मै विशः स्वयमेवा नमन्ते यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति ॥ ८ ॥
अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।
अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ९ ॥
इन्द्रश्च सोमं पिवतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मन्दसाना वृषण्वसू ।
आ वां विशन्तिवन्दवः स्वाभुवोऽस्मे रयि सर्ववीरं नि यच्छतम् ॥ १० ॥
बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिभूत्वस्मे ।
अविष्टं धियो जिगृतं पुरन्धीर्जजरतमर्यो वनुषामरातीः ॥ ११ ॥ २७ ॥ ७ ॥

सः । इत् । क्षेति । सुधितः । ओकसि । स्वे । तस्मै । इळां । पिन्वते । विश्व-
दानीम् । तस्मै । विशः । स्वयं । एव । नमन्ते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजनि । पूर्वः ।
एति ॥ ८ ॥ अप्रतिङ्गतः । जयति । सं । धनानि । प्रतिजन्यानि । उत । या ।
सजन्या । अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तं । अवन्ति ।
देवाः ॥ ९ ॥ इन्द्रः । च । सोमं । पिवतं । बृहस्पते । अस्मिन् । यज्ञे । मन्दसाना ।
वृषण्वसू इति वृषण्वसू । आ । वां । विशन्तु । इन्दवः । सुआभुवः । अस्मे इति ।
रयि । सर्ववीरं । नि । यच्छतं ॥ १० ॥ बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतं । नः । सचा ।
सा । वां । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति । अविष्टं । धियोः । जिगृतं । पुरन्धीः ।
जजरतं । अर्यः । वनुषां । अरातीः ॥ ११ ॥ २७ ॥ ७ ॥

॥ इति तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अध्याय ५.

सूक्त १८४.

॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-अश्विन ॥

हे सत्य-स्वरूप अश्वीदेव, आपको हवि अर्पण करनेवाला (ऋत्विज यहां आपके सामने गड़ा है) । आप बड़े प्रसिद्ध हैं । हम आपके भक्त हैं; इस लिये आज, कल और सदाके लिये उपाका उदय होते ही हम स्तोत्रोंसे आपका स्वागत करते हैं । हे आकाशमें प्रकाशित होनेवाले देव, आप चाहे जहा रहें, हम आपकी उपासना करते हैं । दान देनेवाले यजमानके लिये हम (आपको हवि अर्पण करते हैं) । १

हे दीर्घवान अश्वीदेव, हमारे यजमें आप आनन्दिन हूजिये । और हम जैसे भक्तोंके प्रेमकी ओर आप ध्यान दीजिये । दान न देनेवाले कञ्जूस और दुष्ट मनुष्योंका आप नाश कीजिये । दृ पगवर्मा अश्वीदेव, अच्छे अच्छे स्तोत्रोंसे हम आपकी उपासना करते हैं । आप उसका स्वीकार कीजिये । हमारी उपासनाका उद्देश्यभी आप अच्छी तरह जानते हैं । इस लिये हमारी प्रार्थनाकी ओर ध्यान देकर आप उसको सुनिये । २

हे मय लोगोका पालन करनेवाले अश्वीदेव, सूर्यादेवोंके विवाहको जानेके लिये भक्तलोग वागावती नद्य वेगमें चलनेवाले अश्वीदेवोंकी स्तुति गाते हैं । हे अश्वीदेव, आपके प्रसिद्ध और बल शस्त्र अन्तर्गर्भमें प्रकट होते हैं । सामर्थ्यवान् वरुणके पुराने अश्वोंकी तरह आपके अश्व भी प्रशंसा करने योग्य हैं । ३

हे मधुर रसका पान करनेवाले देव, आप अपना वर्णन करने योग्य प्रसाद हमें अर्पण कीजिये । आप अपने माननीय कवियोंके स्तोत्रोंका प्रभाव प्रकट कीजिये । हे उदार देव, पशुनाम और बल प्राप्त होनेके लिये आपके उपासक लोग आपकी स्तुति सुनते हैं और आपकी स्तुति गातेम मय होते हैं । ४

५६

हे उदार अश्वीदेव, मानपुत्रोंने पवित्र अन्तःकरणसे आपके लिये आपका स्तोत्र गाया है ।
हे नासत्य, हमारे पोताका, हमारे पुत्रका, और हमारा कल्याण करनेके लिये आप हमारे
घरमें आइये और अगस्त्य ऋषिपरभी सन्तुष्ट होकर आप कृपा कीजिये । ५

हे अश्वीदेव, आपकी कृपासे (अज्ञानरूपी) अन्धकारके परे हम जा सके । क्यों कि, हे
अश्वीदेव, हमने अपने मुखसे आपका स्तोत्र गाया है । आप जैसे देवोंको जो मार्ग ठीक ठीक
विदित है उस मार्गसे आप हमारी ओर आइये । इस तरह आपका सहारा हमें प्राप्त होगा
और शीघ्रतासे हमारी इच्छा पूरी करनेवाला हमारा उत्साह भी बढ़ेगा । ६ (१)

सूक्त १८५.

॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-धावापृथिवी ॥

हे ज्ञानवान् पुरुष, क्या यह बात कोई जानता होगा कि (धु और पृथिवी) इन दोनोंमेंसे
किसका जन्म पहिले हुआ और इन दोनोंका जन्म किस तरह हुआ ? इन्होंने (धावा
पृथिवी) सब विश्वको धारण किया है । दिन और रातकी जोड़ी चक्रकी तरह सदा घूमती
रहती है । १

मनुष्यकी तरह धावापृथिवी पैरोंसे नहीं चलती । तथापि पैरोंसे चलनेवाले हजारों प्राणी
ज्योंको आप दोनों धारण करती है । जिस तरह असली पुत्र अपनी मातापकी गोदमें बड़े
प्रेमसे खेलता कुदता है उसी तरह, हे धावापृथिवी, हम जैसे सब प्राणीको अपनी गोदमें
लीजिये और भयंकर सङ्कटसे हमारी रक्षा कीजिये । २

५ हे मघवाना अश्विना, एषवाम् स्तोम. मानेभिः सुश्रुक्ति अकारि । नासत्या, तनयाय तमेन च वर्तिः
तम्, अगस्त्ये च मदन्ता (भवतम्) ।

६ अस्य तमसः पारम् अतारिष्म । अश्विना एष स्तोमः वाम् प्रति अधायि । देवयानैः पयिभिः इह आ
यातम् (येन) इष जीरदानु वृजनम् विद्याम् ।

१ कवयः, अयोः कतरा पूर्वा, कतरा परा, कथा जाते (इति) को वि वेद । यत् ह विश्व नाम त्मना
विभ्रतः, (येन) अहनी चक्रियेव वि वर्तेते ।

२ (यदि) द्वे अपदी (सन्धौ पदभ्याम्) अचरन्ती, चरन्तम् पदन्त भूरि गर्गम् दधाते । निय गुरु
पित्रोः उपस्थे न, हे धावापृथिवी नः अभ्वात् रक्षत ।

अदिति (ईश्वररूपी अनन्त शक्ति) का दान (आपके आयुधकी तरह) निष्कलंक, पवित्र चिह्न और दिव्यतेजोमय है । वह दान प्राप्त होनेके लिये मैं आपको हवि अर्पण करता हूँ और नम्रतासे आपकी प्रार्थना करता हूँ । हे अन्तरिक्षमे रहनेवाले देव, आपके भक्तोंपर ईश्वरकी कृपा होवे और भयंकर संकटसे आप भक्तोंकी रक्षा करे । ३

हे द्यावा पृथिवी, आपको कोई भी कष्ट नहीं दे सकता है । आप सब देवताओंके मातापिता हैं । आप अपने भक्तोंपर कृपा करती हैं और उनका पालन करती हैं । इस लिये यह बात हमारे लिये उचित है कि आपकी आज्ञाके अनुसार हम चले । हे द्यावा पृथिवी, आप दोनों रत दिन बारीबारीसे देवोंके साथ रहती हैं । इस लिये भयंकर संकटसे आप हमारी रक्षा कीजिये । ४

हे द्यावा पृथिवी, आप दोनों सदा साथ रहती हैं । आप दोनों सदा युवा अवस्थामें रहती हैं, आप दोनोंका स्वरूप इतना मिलता जुलता है कि आप दोनों नातेदार अथवा बहिनकीसी मालूम होती हैं । मातापिता की गोदमें खेलनेवाले और सब भुवनोंके बीचमें रहनेवाले (मर्यादा) आप बड़े प्रेमसे चुम्मा लेती हैं । इस लिये, द्यावा पृथिवी, भयंकर संकटसे आप हमारी रक्षा कीजिये । ५ (२)

हे द्यावा पृथिवी, आपका स्वरूप विस्तीर्ण है । सब देवोंका अधिष्ठान आप ही है; और सब देवोंपर आप प्रेम करते हैं । सब देवोंकी माता आपही हैं । इस लिये यज्ञरूपी सत्यमार्गसे मैं आपकी प्रार्थना करता हूँ । आपका स्वरूप मोहित करनेवाला है । भक्तोंके लिये आप धर्मन पास अग्रत रखते हैं । इस लिये आप भयंकर संकटसे हमारी रक्षा कीजिये । ६

हे पृथिवी, आपका स्वरूप विस्तीर्ण है। आपका (शरीर) विशाल और असीम है। इस लिये यज्ञके द्वारा आप जैसे देवताओंकी वड़ी नम्रतासे मैं प्रार्थना करता हूँ। आप सहज रीतिसे यशका लाभ करा सकते हैं। इस लिये भयंकर संकटसे आप हमारी रक्षा कीजिये। ७

यदि देवोंका, मित्रोंका अथवा अपने यजमानका हमने द्वेष किया हो तो हमारे ध्यानसे गये हुए स्तोत्रोंके द्वारा उस पापका नाश होवे। हे द्यावा पृथिवी, भयंकर संकटसे आप हमारी रक्षा कीजिये।

हे द्यावा पृथिवी, आप स्तुति करने योग्य हैं। आप मनुष्यजातिका लाभ करनेवाले हैं। आप हमारी रक्षा कीजिये। हमारे काममें आप सदा सहायता देवे और हमपर आपकी कृपा सदा बनी रहे। हम आपके भक्त हैं; इस लिये आपके सत्य स्वरूपको हम समझे और हमें आनन्द होवे। हमारे दानी यजमानका लाभ करानेके लिये हम अपनी प्रार्थनाके द्वारा आपका मन आकर्षित करते हैं। ८

हे द्यावा पृथिवी, आपहीकी कृपासे हमें बुद्धिका लाभ होता है। सबसे पहिले सत्यार्थसे भरा हुआ हमारा स्तोत्र आप शान्त रीतिसे सुनिये। आपका स्तोत्र गानेसे हमारे पापोंका और दुःखोंका नाश होता है। आप हमारी रक्षा कीजिये। आप हमारे मातापिता हैं, इस लिये आपकी कृपा सदा हमपर बनी रहे; उससे हमारी रक्षा होवे। १०

हे द्यावा पृथिवी आपकी प्रार्थना मैंने की है। इस लिये वह मेरी प्रार्थना सफल होवे। देवोंकी अपेक्षा हमपर आप अधिक प्रेम कीजिये हमारी प्रार्थना सफल होवे। आपकी कृपासे हमारा उत्साह भी अधिक बढ़ेगा। ११ (३)

७ ऊर्वी पृथ्वी बहुले दूरे अन्ते (वाम्) अस्मिन् यज्ञे नमसा उपब्रुवे। ये (युवा) सुभगे सुप्रवृत्ति (सर्वान्) दधाते ते, द्यावापृथिवी युवा अम्वात् नः रक्षत।

८ यत् कश्चित् आगः देवान्, सखाय वा सदमित् जास्पतिं वा चकृम, एषा द्यौः धीः अवयान भूया। तत् हे द्यावापृथिवी अम्वात् नः रक्षत।

९ शसा, नर्या एते उभा माम् अविष्टाम्, उभे ऊती अवमा च माम् सचेता। हे देवाः (वयं) अर्यं द्या भूरि चित् मदन्तः (वाम्) सुदास्तराय इपयेम।

१० (तयोः एव अवसा) सुमेधाः तत् (इदं) कृतं (स्तवनं) दिवे पृथिव्यै च अग्निभ्रावाय प्रथमं अगोचम्। (तत् युवाम्) अवधात् दुरितात् अभीके पाताम्, पिता माता च अवोमि रक्षताम्।

११ हे द्यावापृथिवी, हे पितृ मातृ यद् इह वा उपब्रुवे तत् सत्यं अस्तु। अवोमि, देवानामपि जननं भूतम् (येन वयं) इषं जीरं दानु वृजनं विद्याम।

सूक्त १८६.

॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-विश्वेदेव ॥

नवितारूपी (विश्वे) देव सब लोगोके स्वामी हैं । आप बड़े देदीप्यमान हैं । हम आपकी स्तुति करते हैं । और आपका यश बढ़ानेके लिये आपको हवि अर्पण करते हैं । आप उससे गन्तुष्ट होकर हमारे यज्ञगृहमें आइये । हे सदा युवा अवस्थामें रहनेवाले देव, आप हमें ज्ञान अर्पण कीजिये और सब जगत्को आनन्दित कीजिये । १

एक स्वरूपमें मिलनेवाले सब देव-मित्र अर्यमा और दयालु वरुण हमारी ओर आवे । क्योंकि आपके आनेसे हमारी उन्नति होगी और आपके प्रभावसे हमारा सामर्थ्य और बढ़ेगा और दृढ होगा । २

अग्निदेव हमारा महिमान् हुआ है और अग्निदेवपर हम बड़ा प्रेम करते हैं । अग्निदेवका हम यश वर्णन करते हैं और हम आपकी स्तुति भी करते हैं । आप बड़े दयालु हैं और भयंकर मवादमें भक्षोकी रक्षा करनेके लिये आप बड़े वेगसे दौड़ते हैं । ३

हे उषा और रात्रि देवी, (भक्षोको) यषेष्ट दूध दिलानेवाली आप हैं । मानो आप प्रत्यक्ष धेनुही हैं । पराक्रमसे हमारी इच्छा पूरी करनेके लिये मैं आपके पास आया हूँ और आपकी नगरवार दारता हूँ । आप अपने स्तनमें भिन्न भिन्न समयपर नानाप्रकारका (दूध लभारूपी) दूध उत्पन्न करा सकते हैं । किन्तु आपके यशका वर्णन मैं सदा केवल एकही स्तोत्रमें गाता हूँ । ४

हे महदाकाश, अहिर्बुध्न्य हमारा कल्याण करे । जिस तरह गौ बछड़ेको दूध पिलानेके लिये दौड़ती चली जाती है उसी तरह आकाश-नागा हमारी ओर वेगसे आवे । आकाशने उत्पन्न होनेवाले अग्निका हम स्तवन करेंगे । मनुकी तरह वेगवान् और जवान अश्व अग्निके रथको जोते हुए हैं । ५(४)

दयालु त्वष्टा ज्ञानवान् देवोंके साथ हमारी ओर आवे । वृत्रको मारनेवाला, जगत्को व्याप्त करनेवाला, सब पराक्रमी पुरुषोंमें श्रेष्ठ और शूर इन्द्र भी हमारी ओर आव । ६

मनोरूप अश्वको अधिकारसे रखनेवाला इन्द्र हमपर कृपा रखे और जिस तरह गौ अपने बछड़ेको चाटनेको दौड़ती है उसी तरह इन्द्र भी बड़े प्रेमसे हमें आनन्दित करे । क्यों कि जिस तरह नवीन स्त्री अपने पतिको आलिङ्गन देती है उसी तरह हमारी वाक्देवी प्रशंसा करने योग्य और पराक्रमी इन्द्रकी ही स्तुति करती है । इसमें सन्देह नहीं है । ७

मरुत्-देवोंकी सेना बहुत बड़ी है । वे अपनी रोदसी स्त्रीकी सम्मतिसे चलते हैं । वे मरुत्-देव हमारी ओर आवे और हमारे पास बैठे । जलके प्रवाहकी तरह वेगसे दौड़नेवाले और चित्रविचित्र रङ्गके अश्व मरुत्-देवोंके रथको जोते हुए हैं । वे मरुत्-देव, मानो शत्रुओंका नाश करनेवाले, मित्ररूप इन्द्रके साथ सदा रहते हैं । ८

पवित्र अन्तःकरणसे की हुई प्रार्थनाओंको मरुत्-देव सफल करते हैं । जब वे अपने अश्व रथको जोतते हैं तब वे अपने सामर्थ्यसे बड़े विभूषित दिखाई देते हैं । जब सूर्य अपने तेजसे प्रकाशित होता है तब मरुत्-देव विजलीके साथ नीचे आते हैं और जमीन और नदियोंको जलसे भरा देते हैं । ९

५ उत अहिर्बुध्न्य. नः मयः कः, शिशुं न पिष्युपी इव सिंधुः वेति । येन अपाम् नपात जुनाम, मनोऽनु-
वृषणः य वहन्ति ।

६ उत सजोपा* लष्टा अभिपित्वे स्मत् सूरिभि. न ईम् अच्छ आ गन्तु । (अपिच) वृत्रदा, चर्यणिप्राः
इंद्र. नरा तुविष्टम* इह न* आगम्या ।

७ उत गावः ईम् तरुण शिशु रिहन्ति न, अश्वयोगा (इदस्य) मतय. न रिहन्तु । (न) गिर न पत्नी
जनय न, नरा सुरभिष्टम तर्मी नसन्त ।

८ उत वृद्ध सेना मरुतः स्मत् रोदसी समनस*, न ईम् (आगल) सदन्तु । (एतेषा) रथा अगतय-
न पृषदश्वास*, (एते) देवा च रिशादमः मित्रयुज न ।

९ यद् ते (भक्ताना) सुवृक्ति प्रयुज प्रयुजन्ते (तदानी मेव) एषा महिना (ते) प्र विरिक्ते । अय यद्
सुदिने शर न एषा सेना, विश्व इरिण शुपायन्त ।

हे ऋत्विज, देवोंकी कृपा प्राप्त करनेके लिये अग्नीदेवोंको प्रसन्न कीजिये । आप पूषादेवीको भी प्रसन्न कीजिये । क्यों कि वे स्वयम् बलवान् हैं । इस लिये वे अपने निजके बलसे विभूषित होते हैं । उसी तरह विष्णु, वायुदेव, और ऋभुओंका नेता इन्द्रदेव भी स्वयं बलवान् है । इस लिये कोई भी शत्रु आपके सामने खड़ा नहीं रह सकता । हमारा कल्याण करनेके लिये सब देव हमारी ओर आवे । १०

हे नमस्कार करने योग्य देव, हमने बड़े ध्यानसे आपकी प्रार्थना की है । हमारी प्रार्थनाको आप सफल कीजिये । हमारी प्रार्थना सदा सचेत रहे । क्यों कि हमारी प्रार्थना कुछ बड़े उद्देश्यसे आप जैसे देवोंकी ओर जानेकी चेष्टा करती है । इस लिये शीघ्रतासे सफल होनेवाला आपका सद्गारा हमें प्राप्त होवे और हमारा उत्साह बड़े । ११ (५)

सूक्त १८७.

॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-अन्नस्तुति ॥

हे अन्नरूपी सोम, आपमे पुष्टि देनेवाला जो (तत्त्व) सामर्थ्य है उसकी स्तुति मुझे पगनी चाहिये । बलवान् पुरुषोंकी शक्तिको भी आपका रस बढ़ाता है । उस सामर्थ्यवान् और पुष्टि देनेवाले बलके कारण ही त्रित-देव अपने शत्रुओंको मार डाल सका । १

हे अन्नरूपी सोम, आप पीनेके योग्य है । आपका मधुर रस पीनेसे आनन्द होता है । हम आपकी सदा श्रद्धा करते हैं । इस लिये आप हमपर कृपा कीजिये और हमारी रक्षा कीजिये । २

हे उत्कृष्ट (सोमरस, आप अपने सुन्दर चमचोंके साथ हमारी ओर आइये। आप हमारा लाभ करनेवाले हैं। आप हमारे मित्र होनेके योग्य ह। आप किसीका द्वेष नहीं करते। आप कपटनीति नहीं जानते। ३

हे पीनेके योग्य अन्नरूपी सोमरस, आकाशमें सञ्चार करनेवाले वायुकी तरह आपका अर्क (रस) रजो लोकमें सब जगह भरा हुआ है। ४

हे उदार पेय, हे मधुर रस, जो मनुष्य आपके स्वादिष्ट रसका प्राशन करता है उसका गला चलते समय (मलकी तरह) हृष्ट पुष्ट दिखाई देता है। ५ (६)

हे मधुर सोमरस, वे अष्ट देव आपपर बड़ा प्रेम करते हैं। आपहीकी सहायतासे उन देवोंने अही राक्षसका वध किया। केवल आपहीकी सहायतासे ऐसा बड़ा और अच्छा काम हो सकता है। ६

हे रस, जव (पर्वतरूपी) भेघोंके चमकनेवाले (पवित्र) जलोंके साथ आप मिल जाते हैं तब भी वहांसे आप हमारी ओर आइये। ७

हे सब स्थानोको व्याप्त करनेवाले पेयरस, हम जल भी पीते हैं और ओषधीयोंका रस भी पीते हैं। तथापि उन सबोको पुष्टि देनेवाले तत्व आपही हैं। ८

३ हे पितो शिवः त्वम् शिवाभिः दुतिभिः नः उप आचर, मयोभुः अद्विपेण्य मुनेवः अद्वयाः सगा भव)।

४ पितो तव से रसाः दिवि वाताः ध्रिताः इव रजांसि अनु विष्टिताः।

५ पितो, ददत. तव, हे स्वादिष्ट पितो ते रसनां स्वाद्यान तुविप्रीवा इव ईरते।

६ हे पितो त्वे महानां देवाना मनः हितम् (अपिच) तव केतुना चारु अमारि (यद्) तव अवगा आँ अवधीन।

७ हे पितो यद् अदः पर्वताना विवस्व अजगन्, अत्र चित्र मधो पितो, न. भक्षाय अर गन्याः

८ यद् आपां ओषधीना परिक्षा आ रिक्षामहे, हे वातामे (तस्य) पीन. इत भव।

हे सोमरस, दही, दूध अथवा अनाज आदि सब वस्तुओंको पुष्टि देनेवाला तत्व (सार) आपही है । ६

हे ओषधिरूप सोमरस, करम्भमे (लह्मे) पुष्टि देनेका गुण आपहीने रखा है । हमारे हृदयके जीवितका सार आपही है । हमारी बुद्धिको आपही तीव्र बनाते हैं । इस लिये हमें पुष्टि देनेवाले आपही हूजिये । १०

हे पोषकरस, जिस तरह गौसे दूधका लाभ होता है उसी तरह जब हम आपकी स्तुति करते हैं तब आपसे हमें यज्ञ करनेका सामान प्राप्त होता है । जब आप हमारे हवियोंका स्वीकार करते हैं तब आप आनन्दित होते हैं । जब आपको आनन्द प्राप्त होता है तब आप मिलजुकर मित्रतासे हम जैसे भक्तोंमें रहते हैं । ११ (७)

सूक्त १८८.

॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-आग्नि ॥

हे हजारों मनुष्योंको जीतनेवाले अग्नि, आप देदीप्यमान् है । जब आप प्रज्वलित होते हैं तब देवोंके साथ आप बड़े विभूषित दिखाई देते हैं । आप बड़े ज्ञानवान् है । आप हमारे प्रतिनिधी बनकर हविर्भाग देवोंको पहुँचाइये । १

हे भव्यगु अग्नि, मघा वर्ताव करनेवाले यजमानके लिये हम इस यज्ञको मधुर आहुति अर्पण करते हैं । इस यज्ञसे सैदाहो आनन्द देनेवाले लाभ प्राप्त होते हैं । २

हम आपको एवि अर्पण करते हैं । आप पूजा करने योग्य हैं । पूज्य देवोंके साथ आप हमारी ओर आते हैं । इस लिये यह बात उचित है कि हमारे लिये हजारों आशीर्वाद देनेवाले आपही हैं । ३

हजारों वीर पुरुषोंसे आप श्रेष्ठ हैं । पूर्व दिशाकी ओर आपके लिये कुशासन बिछा हुआ है । उस प्रकारके आसनपर, हे आदित्य, आप अपने तेजसे विभूषित दिखाई देते हैं । ४

महाराज्ञी, चक्रवर्तिनी, वैभवयुक्ता, प्रभावशालिनी, असंख्या आदि नाना प्रकारके यज्ञमण्डपके द्वार धाँकी तरह स्निग्ध (चिक) रसकी वर्षा करते हैं । ५ (८)

अच्छे अच्छे अलंकारोंसे लदी हुई उपा बड़ी सुन्दर और विभूषित दिखाई देती हैं । यहा आकर उपा अपनी आसनपर बैठें । ६

प्रज्ञावान् और सबसे पुराने दो दिव्य होता हमारा यज्ञ समाप्त करें । आपका उच्चारण बहूतही अच्छा है । ७

हे भारती इले सरस्वति, हम आप जैसे सब देवताओंकी प्रार्थना करते हैं । इस लिये आप हमें ऐश्वर्यकी ओर ले जाइये । (आप हमें ऐश्वर्य दीजिये) । ८

प्रार्थियोंको उत्पन्न करनेवाले त्वष्टादेव भी पशुओंको उत्पन्न करते हैं । त्वष्टादेवकी उन्नतिके लिये आप यज्ञ कीजिये । ९

हे वृक्षराज, आप स्वयं देवोंके लिये हविरन्न उत्पन्न कीजिये । अग्नि स्वयं उस हविरन्नमें मधुरता उत्पन्न करेगा । १०

सब देवोंका नेता अग्निही है । गायत्रि स्तोत्र गाकर हम आपका आदर करते हैं । म्वाहा-कार युक्त हवि जब हम आपको अर्पण करते हैं तब आपका प्रकाश अतीव प्रज्वलित होता है । ११ (९)

४ सहस्रवीर वहिं प्राचीन अस्तृणन् हे आदित्याः (तत्) ओजसा विराजथ ।

५ या विराट् सम्राट् बिम्बीः प्रम्बीः बन्ही. भुयसीः च (इति नाम्न्य) ता दुर. घृतानि अन्नरन् ।

६ सुस्वमे सुपेशसा धिया अधि विराजत (ते) उपासौ इह आ सीदताम् ।

७ प्रथमा सुवाचसा कवी दैव्या होतारा, न इम यज्ञ यक्षना ।

८ हे भारति इले सरस्वति या वः सर्वा. उप ब्रुवे ता. न श्रिये चोदयत ।

९ एपाणि प्रभु त्वष्टा विश्वान् पशन् समानजे, तेषा (पशना) स्मृतिं न. (अर्थम्) धा यज ।

१० वनस्पते त्मन्या देवेभ्य पाय उप सृज, अग्नि हव्यानि सिध्दिदन् ।

११ देवानां पुरोगा अग्निः गायत्रेण समज्यते स्वाहा कृतीषु रोचते ।

सूक्त १८९.

॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-अग्नि ॥

हे अग्निदेव, सब प्रकारके धर्मोंको आप जानतेही है । इस लिये सत्य मार्गसे आप हमें श्रेष्ठ सम्पत्तिकी ओर ले जाइये । पापके कारण ही मनुष्य सत्य मार्गसे भ्रष्ट होता है । ऐसे पापको आप हमसे दूर ले जाइये । वही नम्रतासे हम आपकी स्तुति करते हैं । १

हे अग्नि, स्तुति करने योग्य केवल आपही है । कल्याण करनेवाले साधनोंसे आप हमें संकटके परे ले जाइये । पुत्रपौत्रादिकोंका कल्याण करनेके लिये, प्रचण्ड, विस्तीर्ण और अस्तीम (प्राकार) कोटकी भौतकी तरह आप हमारी रक्षा करनेवाले बन जाइये । २

हे अग्निदेव, हमारे सब रोगोंको आप भगाइये । हे अग्निदेव, यह बात निश्चित ही है कि आप जिनकी रक्षा नहीं करते उसको वे सब रोग कष्ट देते हैं । हे पूजा करने योग्य अग्निदेव, हमारा सदा कल्याण करनेके लिये आप सब देवोंके साथ इस भूलोकमें आइये । ३

हे अग्निदेव, आप अपने यज्ञवेदीपर विराजमान हूजिये । क्यों कि आप यज्ञवेदीपर बड़ा प्रेम करने हैं । आप सदा हमारी रक्षा कीजिये । हे महापराक्रमी अग्निदेव, आपकी युवा अवस्था कभी नष्ट नहीं होनी । इस लिये आप ऐसा कीजिये जिससे हम जैसे भक्तोंको वर्तमान कालमें और भविष्यत् कालमें कभी डर न लगे । ४

हे अग्निदेव, दुष्ट, पापी और बध करनेवाले शत्रुओंके चंगुलमें हमें मत दीजिये । बड़े सशक्त हमारी रक्षा कीजिये । हे चलवान् अग्निदेव, दुष्ट, क्रूर और दात न होनेपर भी वाहनवाले सर्पादि प्राणीयोसे हमारी रक्षा कीजिये । ५ (१०)

अ० २ अध्या० ५ व० ११, १२] ऋग्वेद [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १९०

हे सत्यधर्मकी रक्षा करनेवाले अग्निदेव, हम जैसे आपके भक्त आपकी स्तुति करते हैं। इस लिये आप हमें, मानो, एक ऐसा कवच अर्पण कीजिये जिससे निन्दा करनेवाले दुष्ट लोगोसे हमारी रक्षा होवे। क्योंकि, हे अग्निदेव, दुष्ट और नाच मनुष्योंको वाधकर उनका नाश करनेवाले आपही हैं।

हे पूजा करने योग्य अग्निदेव, (दुलोक और मृत्युलोक) दोनों लोकोको आप अच्छी तरह जानते हैं। आप (इतने बड़े होनेपर भी) प्रातःकालमें मनुष्य लोगोमें आपके जो भक्त हैं उनकी ओर आप प्रेमसे आते हैं। सायंकालमें भी आप मानवी भक्तोंके स्वाधीन होते हैं। आप बहुत क्रोधी भी हैं; किन्तु कभी लोगोंके वशमें आप रहते हैं। विद्वान् लोग आपको चाहे जिस तरह समझते हैं।

हे अग्निदेव, आपहीके लिये हम स्तुति-स्तोत्रोंको गाते हैं। मैं मानपुत्र हूं। मैंने भी बलवान् अग्निपर निष्ठा रखी है। ऋषि-मण्डलीके द्वारा हमें हजारों लाभ होवे। उसीसे हमारी इच्छा सफल होगी और हमारा उत्साह बढ़ेगा। आपका आधार मिलनेसे हमें आनन्द प्राप्त होता है।

सूक्त १९०.

॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-वृहस्पति ॥

सब विद्याओंका स्वामी वृहस्पति है। आपको जीतनेवाला कोई नहीं है। आप बड़े बर्चवान् हैं। आपकी वातचीत तो बड़ी मीठी होती है। आप स्तुतिकरने योग्य हैं। हम आपको अर्क-स्तोत्रोंसे प्रसन्न करते हैं। सब स्तुतियोंके स्वामी आपही हैं। आप बड़े देदीप्यमान् हैं। जब वृहस्पतिकी स्तुति गाई जाती है तब सब देव और मनुष्य एकाग्र ध्यानसे सुनने लगते हैं।

बारबार जो स्तुति गायी जाती है वह आपहीकी सेवामें रहती है। मानो, भक्तजनोके प्रेमका झरनाही बहता अथवा प्रकट होता है। विश्वके सुन्दर वस्तुओंको जो शोध करने है वे आप वृहस्पतिही हैं। मातरिश्वा अन्तरिक्षके मानो, प्राणतत्वही है। मातरिश्वाके रूपसे सब धर्मकार्योंमें आप प्रकट होते हैं।

६ हे ऋतजात अग्ने त्वावान् (त्वाम्) शृणान तन्वे विश्वात् रिरिक्षो उत वा नितित्गो वयं च वि यसत् । दे देव त्वम् अभिन्दुताम् विषद असि ।

७ हे यज्ञ अग्ने, तान् उभयान् विद्वान् (अपि त्वम्) प्रपित्वे मनुष्य देयि, अभिपित्वे मनने गाम्य अन्न न उशिग्भि मर्मुजेन्यः च भू ।

८ अस्मिन् निवचनानि अलोचाम । (अह) मान्मस्य सूनु सदसाने अग्रौ (नि तिष्ठामि) । ऋषिभिः वय सहस्र मनेम, इष जीरदान् वृजनच विद्याम् ।

९ अनर्वाणम् वृषभ, मद्रजिह्व नव्य वृहस्पति अर्कं वर्धय, यय गायान्य सुरच नवमानय, देसा मतां आ गृण्वन्ति ।

२ तम् ऋत्विष्या वाचः उप रचन्ते, य. देवयताम् सर्ग. न अगर्जि । स हि वृहस्पति. वर्गणि अगः (खलु) । स विश्वा मातरिश्वा ऋते समभवत् ।

अष्ट० २ अध्या० ५ व० १२, १३] ऋग्वेद [मण्ड० १ अनु० २४ सू० १९०

जिस तरह सूर्य अपने बाहुरूप रश्मियोंका प्रवेश हर एक वस्तुओंमें करता है उसी तरह वृहस्पति अपने भक्तोंके अन्तःकरणमें स्तुति और भाक्ति करनेकी और कीर्तिका लाभ करनेकी इच्छा उत्पन्न करते हैं। इतनाही नहीं, किन्तु दिनका स्वामी सूर्य भी परम सात्विक वृहस्पतिके प्रतापसेही सिंहकी तरह भयंकर और पराक्रमी बना हुआ है। ३

वृहस्पति बड़े ज्ञानवान् है। और आप सुन्दर वस्तुओंका भण्डार है। वेगवान् शक्तिकी तरह आपकी कीर्ति आकाशमें और पृथ्वीपर सबदूर फैली हुई है। जिस तरह (शिकारीके पास) बड़े वेगसे हिरनपर गिरते हैं उसी तरह वृहस्पतिके सुन्दर और तेजस्वी अस्र बुलोकको व्याप्त करते हैं। ४

हे भगवान् वृहस्पति, जो बलवान् और पापी लोग आपको कुछ नहीं समझते किन्तु आपके आधारपरही जीवित रहते हैं उन नीच मनुष्योंको आप कभी अच्छी वस्तु अर्पण नहीं करते किन्तु आप उन दुष्ट लोगोंको निस्संदेह दण्ड दिलाते हैं। ५ (१२)

जिस मार्गपर घाम बिछा हुआ है उस मार्गकी तरह आप बड़े सुगम है और आपको कोई गेका भी नहीं सकता। सधे मित्रकी तरह आपका अन्तःकरण सदा प्रसन्न रहता है। वृहस्पतिनी कृपासे कई लोग ऐसे हैं जिनको कोई जीत नहीं सकता। वे लोग हमपर कृपादृष्टि रखते हैं। पहिले पहल वे लोग (अज्ञानमें) मग्न हुये थे। किन्तु पीछेसे वे लोग (अज्ञानसे) मुक्त हुये। (अथवा) मानी बन गये। ६

जिस तरह वायु वेगसे चलता है अथवा नदीके जलकी लहरे समुद्रमें जाकर मिलती हैं उसी तरह हमारी प्रार्थना आपकी ओर दौड़े। सब वस्तुओंको देखनेवाले वृहस्पति अपनी दिव्य दृष्टिसे नाव और जल (अथवा और बिधि) दोनोंको बड़े ध्यानसे देखने हैं। ७

भक्तोंको सुगम रीतिसे प्राप्त होनेवाले, बलवान् उदार और बड़े बृहस्पति देव, हमारे हृदयमें सदा रहते हैं । बृहस्पति देव हमारी प्रार्थनाओंसे आनन्दित होते और हमपर शूरता और ज्ञानकी वर्षा करे । उससे सफल होनेवाली और उत्साह बढ़ानेवाली शक्ति हमें प्राप्त होवे ।

८ (१३)

सूक्त १९१.

॥ ऋषि-अगस्त्य । देवता-सूर्य ॥

यह बात निश्चित है कि भूमीपर अथवा जलमें रहनेवाले किसी जहरीले प्राणीका विष मेरे शरीरको जलाता है ।

(शरीरके) जिस स्थानपर यह विष रहता है उस स्थानमें यह ओषधी लगानेसे उस विषका नाश हो जाता है । दूसरी ओषधी लगानेसे वह अदृश्य विष दूर भागने लगाता है । इस ओषधीका गुण ऐसा है कि एकही समय यह ओषधी लगानेसे किसी भी प्रकारके विषका नाश होता है । दूसरी ओषधी ऐसी है कि केवल उसके सूँघनेसे चाहे जिस प्रकारके विषका नाश होता है ।

यह मालूम होता है कि शर (बासकी लकड़ी) कुशर, दर्भ सैर्य, मुञ्ज, वैरीण आदि प्रकारके घांसमें रहनेवाले प्राणियोंका अदृश्य विष मेरे शरीरको तीव्रतासे जलाता है ।

जिस समय गौ अपने स्थानमें लेट रही थी, हिरन अपनी जगहपर सो रहे थे और मनुष्य प्राणियोंका चैतन्य अपने स्थानपर आनन्दसे आराम करताथा उस समय वह अदृश्य विष मेरे शरीरको जलाने लगा ।

ये जहरीले प्राणी चोरोंकी तरह रात्रिके समय छिपकर घूमते हुए दिखाई देते हैं । ये जहरीले प्राणी स्वयं सब लोगोंको देखते हुए छिपकर घूमते रहते हैं । किन्तु अब सचेत रहिये ।

५ (१४)

८ एव महः तुविजात तुविष्मान् वृषभः बृहस्पतिः देवः अघायि । सः स्तुतः वीरवत् गोमन् नः धातु (येने) इपम् जीरदानु वृजनम् विधाम ।

१ ककत न ककतः अथो सतीन ककतः द्वौ इति कृपी इति (अथो वा) अदृशः मां नि अलिप्यत ।

२ (काचित् ओषधी) आयती अदृशान् हन्ति, अथो (काचित्) परायती हन्ति । अथो अवपन्ती हन्ति, अथो पिपती पिनष्टि ।

३ शरासः कुशरासः दर्भासः सैर्याः उत मौष्ठाः वैरीणाः (एतेषु निलीना) सर्वे अदृशः मां (मा) नि अलिप्यत ।

४ गावः गोटे नि असदन्, मृगासः नि अविक्षत, जनानाम् (अपि) केतवः नि (अभयन्, एतानिन् काले) अदृशः नि अलिप्यत ।

५ एते उले (अदृशः) तस्कराः इव प्रदोषे अदृशम् । हे अदृशः विश्वदृशः (यूय) प्रविशन् अभूतन ।

हे जहरीले प्राणी, आपका भी बु पितृ है, पृथिवी माता है, सोम भाई है, और आदिती भगिनी है । स्वयं छिपकर सब प्राणियोंको देखनेवाले जहरील विष, शीघ्रतासे यहांसे चले जाव, दौड़ो, भागो । ६

पैरोसे चलनेवाले, (सर्पकी तरह) वडनसे भी चलनेवाले, (बिछूकी तरह) डंक मारकर काटनेवाले और इससे भी अधिक जहरीले हे दृश्य और अदृश्य विष, आप सबको शीघ्रतासे नाश द्योवे । ७

देखिये, सब विश्वको देखनेवाले और अदृश्य विषोका नाश करनेवाले सूर्यका उदय पूर्व दिशाकी ओर हो रहा है । वह सूर्य अदृश्य विष और दुष्ट द्योवेका नाश करे । ८

सब विश्वको देखनेवाला, सब दुष्ट लोगोंका नाश करनेवाला और अदृश्य विषोका भी नाश करनेवाला सूर्य आकाशमें ऊपर चढ़ रहा है । ९

भगवती दुक्कानमें रहनेवाले मनुष्यको जिन तरह शराबके पीपेसे बाधा नहीं होती उसी तरह सब विषोका नाश करानेके लिये मैं उनको सूर्यकी ओर भगा देता हूं । जिस तरह सूर्य कभी मरता नहीं है उसी तरह हम भी कभी नहीं मरेगे । सुवर्ण रंगके रश्मिरूप अश्वोपर आरुढ़ होकर सूर्यने सब विषोका नाश किया और मधुविद्यासे उनका अमृत बना दिया । १० (१५)

वापिजला जैसे लोटेमें पक्षीने तुमारे शरीरको जलानेवाले विषको चाट डाला, किन्तु वह नहीं मरता । उसी तरह हम भी नहीं मरेगे । क्यों कि सुवर्ण रश्मिरूप अश्वोपर आरुढ़ होकर सूर्यने सब विषोका नाश किया । और मधुविद्याके द्वारा उनका मधुर अमृत बना दिया । ११

विष्पुलिङ्ग नामकी एक्कीस चीड़ियोंने बढ़ते हुए विषोंको चाट डाला । किन्तु वे नहीं मर गयीं । उसी तरह हम भी नहीं मरेंगे । सुवर्ण रश्मिरूप अश्वोंपर आरूढ होकर सूर्य सब विषोंको दूर ले गया और मधुविद्याके द्वारा उनका मधुर अमृत बनाया । १२

विषोंका नाश करनेवाली नव्वानेवे नदीयोंके नामोका उच्चारण मैंने किया । इस लिये सुवर्ण रश्मिरूप अश्वोंपर आरूढ होकर सूर्य सब विषोंको दूर ले गया और मधुविद्याके द्वारा उनका मधुर अमृत बनाया । १३

एक्कीस मयुरी (मोरनी) और विवाह न हुई सात वह्निन तुमारे शरीरको जलानेवाले विषोंको जलकी तरह ले गयी । १४

यह नकुल (नेवला) छोटासा है । यदि मेरे विषका नाश यह नहीं करेगा तो मैं उसको कुचल डालुंगा । देखिये, इस स्थानसे विष उतरने लगा । वसः सब कहीं दूर चला गया । १५

पहाडसे बाहर एक नकुल आया और उसने कहा कि यह तो मामुली (साधारण) बीड़का विष है । वह कुछ नहीं है । हे विष्णु; चले जाव । तुमारा विष तीव्र नहीं है । १६ । १६ । २४ । १

१२ त्रि सप्त विष्पुलिङ्गाः विषस्य पुष्पम् अक्षन् तां चिन्तुवमरन्ति, नो वय मराम, हरिष्ठाः (स.) अस्य योजनं आरे (चकार । हे विष) त्वा मधुला मधु चकार ।

१३ नवाना नवतीनां विषस्य रोपुपीणाम् सर्वासां नाम अग्रभम् । हरिष्ठा । अस्य योजन आरे (चकार । हे विष) मधुला त्वा मधु चकार (स) ।

१४ त्रि सप्त मयूर्यः (याश्च) अश्वव सप्त स्वसारा तां ते विष, कुभिनीः उदकम् इव विजगिरे ।

१५ इयत्तक कपुभक* (पर यदि विषम् नाप गच्छति तन्हि) तक अश्मना भिनद्धि । ततः विष अनु पराची. सवत प्र वावृते ।

१६ तत्, गिरे. प्रवर्तमानक. कुपुभक* अन्नवीत (यद् इद) वृथिकस्य विषम् (इद) अरम । हे वृथिक ते विषम् अरसम् ।

॥ इति चतुर्विंशोऽनुवाकः । प्रथमं मंडलं समाप्तं ॥



॥ द्वितीय मंडल ॥

॥ प्रथम अनुवाक ॥

सूक्त १.

॥ ऋषि—आजिरस । देवता—अग्नि ॥

हे अग्निदेव, आप सब लोगोंकी रक्षा करनेवाले हैं और आप बड़े तेजःपुंज हैं । प्रत्येक दिन जब आप कभी स्वर्गको उड़कमे अथवा कभी कडे पत्यरसे अथवा कभी निर्जन अरण्यसे अथवा कभी कभी वनस्पतिसेभी प्रकट होते हैं तब आपका पवित्र स्वरूपही दिखाई देता है ।

१

हे अग्निदेव, यज्ञमें होता (पुरोहित) का सम्मान आपहीको दिया जाता है । योग्य समयपर ऋत्विजोंको काम करनेका सम्मान आपहीको दिया जाता है । सत्य धर्मसे आचरण करनेवाले यजमानको यज्ञमें नेष्ट्रियोंकी सम्मान आपहीको दिया जाता है । शासन करनेका कामभी आपही करते हैं । अथर्वका कामभी आपही करते हैं । आपही ब्रह्मा हैं और हमारे यज्ञमें गार्गित्य अग्नि भी आप है ।

२

हे अग्निदेव, पुण्यदान पुरषोंकी इच्छा पूरी करनेवाले इन्द्र आपही हैं । पूजा करने योग्य विष्णु आपही हैं । आपकी कीर्ति सब दूर फैली हुई है । हे ब्रह्मणस्पतिरूप (अग्निदेव), आपका नाम निरन्तर ही आपही है । हे जगत्की रक्षा करनेवाले अग्निदेव, अपूर्व बुद्धिदेवीने आपकी स्तुति की है ।

३

हे अग्निदेव, विश्वका राजा वरुण आपही हैं जिसके नियम सदा अटल है। महा पराक्रमी और स्तुति करने योग्य मित्र आपही हैं। सब सज्जन लोगोंके स्वामी अर्यमा आपही हैं। हे अग्निदेव, उपभोग लेने योग्य जो सुख (अर्यमा) अर्पण करता है वह सुख यज्ञमण्डपमें उदारतासे अर्पण करनेवाले अंश नामके देव आपही हैं। ४

हे अग्निदेव, त्वष्टादेव आपही हैं। इस लिये भक्तोंके शरीरमें जो उत्तम वीर्य उत्पन्न होता है वह आपहीका स्वरूप है। हे अग्निदेव, मित्रकी तरह आपकी कान्ति सुख देनेवाली है। इस लिये आपकी दिव्य शक्ति भी सब विश्वके साथ भीतरी रूपसे फैली हुई है। विजलीकी तरह शीघ्रतासे आकर भक्तोंको बुद्धिरूप अश्व आपही अर्पण करते हैं। आप बड़े ऐश्वर्यवान् हैं, इस लिये बलवान् पुरुषोंका बल आपही हैं। ५ (१७)

हे अग्निदेव, विस्तीर्ण आकाशमें रहनेवाले परमात्मारुद्र आपही हैं। मरुत-देवोंकी सेना आपही है। जिस सामर्थ्यसे प्राणीजातिका पोषण होता है उस सामर्थ्यके स्वामी आपही हैं। कल्याण करनेवाले आप प्रातःकालमें तेजस्वी वायूके साथ सबदूर सञ्चार करते हैं। सब लोगोंका पोषण करनेवाले पुषादेवके रूपसे आप भक्तोंकी रक्षा करते हैं। ६

हे अग्निदेव, सेवारूप अलंकारसे आपको विभूषित करनेवाले भक्तोंको सामर्थ्यरूपी धन अर्पण करनेवाले आपही हैं। सब प्रकारके श्रमोंका रत्नोंका भण्डार सवितादेव हैं और सवितादेव आपहीका रूप है। हे सब लोगोंके स्वामी अग्निदेव, आप सबका कल्याण करनेवाले हैं। इस लिये जो उत्तम दिव्यधन है उसपर आपही अधिकार चलाते हैं। आप वेदीमेंही रहते हैं और वहाँपर प्रेमसे सेवा करनेवाले भक्तोंकी आपही रक्षा करते हैं। ७

४ हे अग्ने, धृतव्रत. वरुणो राजा त्वमसि, दसम ईज्य च मित्र त्वम् (असि)। त्वम् सत्पति अर्यमान, हे देव, यस्य (अर्यम्ण) सभुजम दिदंय भाजयु. अशः (अस्ति, स) त्वमेव।

५ हे अग्ने विधते सुवीर्यं (य) त्वष्टा (स) त्वमसि, तव मित्रमह माव (वियेन) गजात्यम्। ताम आशु हेमा स्वद्व्य ररिपे। त्वम् पुरुवसुः नरा शर्ध अग्नि।

६ अग्ने मह दिव असुर रुद्र (स) त्वमग्नि, मारुत शर्ध त्वमेव, पृक्ष ईशिपे। त्वम् शगत्र अक्षं वार्तिर्यासि, त्वम् पूषा सन् विधत त्मना पामि नु।

७ हे अग्ने त्वम् अरुहते द्रविणोदा, रत्नधा सविता देव त्वम् अग्नि। नृपते त्वम् भग वग्ने ईशिपे, यस्य ते अविघ्न (तस्य) त्वम् पायु भवामि।

हे अग्निदेव, आप सब लोगोका पालन करनेवाले हैं और सब जगत्को उदार राजा है; हम लिये भक्तलोग आपका सम्मान करते हैं। हे सुन्दर अग्निदेव, सब वस्तुओंको स्वामी आपही हैं। यह बात नहीं कि आप दस पांच लोगोसे श्रेष्ठ हैं किन्तु आप सैकड़ों, नहीं, अक्षय्य लोगोसे भी श्रेष्ठ हैं। ८

हे अग्निदेव, आप जगत्के पिता हैं। इस लिये सब लोक यज्ञयागोंसे आपको सन्तुष्ट करने हे और आपकी कृपा प्राप्त करनेके लिये आप जैसे तेजोमय शरीरवाले देवको अपनी नपथ्योसे प्रसन्न करते हैं। उस समय आपकी सेवा करनेवाले भक्तोंके आप पुत्र, बन जाते हैं प्रथवा उनके आनन्द देनेवाले मित्र बनकर शत्रुओंकी चढ़ाईसे उनकी रक्षा करते हैं। ९

हे अग्निदेव, आप प्रत्यक्ष पूजा करनेयोग्य ऋभुही हैं। पराक्रम और सामर्थ्यरूपी सम्पत्तिके स्वामी आपही हैं। हवि अर्पण करनेवाले भक्तोंका कल्याण करनेके लिये ही आप प्रज्वलित होते हैं और प्रकाशित होते हैं। हवि अर्पण करनेवाले भक्तोंके यज्ञकी सिद्धि करनेके लिये आप उनका मन्त्र मार्ग दिखाइये। १०(१८)

हे अग्निदेव, हवि अर्पण करनेवाले भक्तोंके आपही अग्नि हैं। होत्रा और भारती देवताओंके रूपमें, गृत्तियोंमें आपही आनन्दित होते हैं। भक्तोंके शरीरमें कूर्म उत्पन्न करनेके लिये अक्षय्य वर्षाकी पुगनी इलाका रूप आपही धारण करने हैं। हे उत्तम वस्तुओंके स्वामी, आग्नेय, आप वृत्रका नाश करनेवाले हैं और सरस्वति भी आपही हैं। ११

हे अग्निदेव, आपका शरीर बहुत बड़ा है। अपूर्व युवा अवस्थाकी आप प्रत्यक्ष मूर्तिही है। सुन्दरता जिसको कहते हैं वह केवल आपहीके प्रशंसा करने योग्य और मनोहर शरीरमें दिखाई देती हैं। सब संकटोंकेपार ले जानेवाले केवल आपही है। बड़े सात्विक प्रतापकी आप प्रत्यक्ष मूर्तिही है। विश्वसे भी बड़ी और अपार सम्पत्ति आपही है। १२

हे अग्निदेव, आदित्यदेव आपहीको अपना मुख कहते हैं। हे ज्ञानवान् अग्निदेव, वे पवित्र विभूति, आपहीको अपनी जिह्वा कहते हैं। उदार देव आपके पीछे पीछे आकर यज्ञमें आपको अर्पण कीये हुए हविर्भागको खाते हैं। १३

हे अग्निदेव, जो देव स्वयं अमर होकर किसीका द्वेष नहीं करते वे भी आपको अर्पण किये हुए हविर्भागको निजके मुखसे खाते हैं। मरनेवाला मनुष्य भी आपहीकी कृपासे अन्नरसका आस्वाद लेता है और ओषधियोंके उदरमें भी सूक्ष्मरूपसे आपही प्रकट होते हैं। १४

पवित्रस्थानमें प्रकट होनेवाले अग्निदेव, जगत्में सब वस्तुओंको आप व्याप्त कर सकते हैं। क्योंकि आप अपने प्रतापके कारण सब वस्तुओंसे श्रेष्ठ हैं। आपका सामर्थ्य इतना बड़ा है कि पृथिवी और आकाश दोनोंको अन्तरिक्षमें व्याप्त करके आपका सामर्थ्य अवशिष्ट रहता है। १५

१२ हे अग्ने, सुभृत. त्वम् उत्तम वयः (असि), तव स्पर्शे सदृशि वर्णे आ (नितिला) श्रियः (अर्थ वसन्ति)। प्रतरणः बृहन् वाज त्वमसि, बहुल विश्वतस्तृथु च रायि त्वमेव।

१३ हे अग्ने आदित्यास. त्वाम आस्यम् (चकिर), हे कर्त्रे, शुचय (देवा) त्वाम् जिह्वा चकिरे। रातिपाच देवाः त्वाम् अश्वरंयु सथिरे, त्वे च आहुतम् हवि अदन्ति।

१४ हे अग्ने, अद्भु विभे अमृताम देवा त्वे आहुत हवि आमा अदति। मर्ताग (अपि) आगुनि त्वया (एव) त्वदन्ते, वीरुधा त्व शुचि गर्भो जज्ञिष।

१५ अग्ने त्वम् मज्जना (न केवल) तान् च मम् अग्नि, प्रति च अग्नि, (क्रिनु) हे गुतान देव प्र रिच्यसे च। यत अन्नतेष्टुक्ष भव महिना द्यावापृथिवी रोदसी उभे अनु वि भुन्द।

आपकी स्तुति करनेवाले भक्त लोगोको आप (ज्ञान), गोधन, और (सुबुद्धिरूपी) अश्व-
धन भी बड़ी उदारतासे अर्पण करते हैं। आनन्द देनेवाली वस्तुओकी ओर आप उनके साथ
हमे ले जाइये। हम भी पराक्रमी वीरोके साथ यज्ञमे आपके महत् यशका वर्णन करेगे। १६

सूक्त २.

॥ ऋषि-श्वत्सुमद । देवता-अग्नि ॥

अग्निको सब वस्तुओका ज्ञान है। इस लिये यज्ञमे पहिले पहल अग्निको प्रसन्न करना
चाहिये। स्तुतियुक्त शब्दोसे और हवियोसे अग्निकी पूजा कीजिये। प्रज्वलित हुआ अग्नि
आनन्द देनेवाला है। आप बड़े दिव्य और पराक्रमी पुरुष हैं। स्वर्गलोकमे होता और
पृथिवीमे हमारे नेता आपही हैं। १

हैं अग्निदेव, जिन तरह धेनु अपने स्थानमे (गोष्ठ) अपने वत्सकी ओर रांभती हुई चली
जाती हैं उसी तरह उषा और रात उत्साहसे आपकी ओर दौड़ती हुई चली जाती
हैं। हैं अग्ने, आपपर सब लोग प्रेम करने हैं। आप स्वर्गलोकके महाबुद्धिमान
अभिष्टाना हैं। मानव युगमे आप भूलोकमे रात्रिके समय प्रकाशित होते हैं। २

पृथिवी और आकाश दोनोपर नियमसे अधिकार चलानेवाले सूर्यको और अद्भुत कर्म
करनेवाले अग्निको देव राजाओके तले अपना भूलोकमे ले आये। वेगवान् रथकी तरह
आग्नेय बरें प्रसिद्ध हैं। आपका तेज बड़ा शुद्ध है और मित्रकी तरह सब स्थानोमे आपकी
स्तुति की जाती है। ३

अन्तरिक्षमे (दिनपर दिन) बढ़नेवाले चन्द्रमाकी तरह अग्नि की कान्ति मनोहर है । जिस तरह सुवर्णका नीधि गुप्त स्थानमें रखा जाता है उसी तरह तेजस्वी अग्नि भी वेदोंके स्थानमें स्थापित किया जाता है । अग्निदेव चित्र विचित्र रंगकी मेघमालामें मानो एक सुन्दर पक्षी बनकर रहता है । जिस तरह नदीके जलपर पूल सदा स्थित रहता है उसी तरह तु और पृथिवी दोनों लोकोपर आपकी दृष्टि सदा-अटल रहती है । ४

अग्निदेव होताका रूप धारण करे और सबको व्याप्त करनेवाले यज्ञकी चारों ओरसे रक्षा करें । सब लोग हवियोंसे और स्तुतियोंसे आपहीको विभूषित करते हैं । अग्निदेव वनौपरीयोंके अरण्यमें बड़े ठाठसे सञ्चार करते हैं । जिस तरह नक्षत्रोंके कारण आकाश चमकता हुआ दिखाई देता है उसी तरह अग्निदेव भी अपनी ज्वालाओंसे अन्तरिक्षके प्रदेशको प्रकाशित करता है । ५ (२०)

हे अग्निदेव, आप बड़े उदार हैं । इस लिये हमारा कल्याण करनेके लिये आप दिव्य सम्पत्तिरूपी प्रभासे प्रज्वलित हूजिये और उस सम्पत्तिकी वर्षा हमपर कीजिये । आप प्रकाशित हूजिये और हमारा कल्याण करनेके लिये मैं जैसे दीन मनुष्यके हविर्भागका आप स्वीकार कीजिये । इसी लिये तु और पृथिवी दोनोंको इधर आप ले आइये । ६

हे अग्निदेव, जा सम्पत्ति अष्ट है उन सबका आप हमें अर्पण कीजिये । जो सबसे बड़ी और श्रेष्ठ सम्पत्ति है वह भी हमें अर्पण कीजिये । जिस तरह द्वार खोलनेसे भीतरका मार्ग दिखाई देता है उसी तरह (सात्विक) सामर्थ्य प्राप्त करनेका भी मार्ग आप हमें दिग्बलाइये जिससे आपकी कीर्ति सबदूर फैले । आप ऐसा कीजिये जिससे यावापृथिवीकी कृपा हमपर बनी रहे और हमारी प्रार्थना सफल होवे । तेजस्वी सूर्यकी तरह उपा भी ७

४ रजसि उक्षमाण, (चद्रमिव सुरुच अग्निम्) हारे सुरुच चद्रमिव स्वे दमे आ तम आदतु । पृष्ट्या पतरम्, पाथ पायुम् न, उभे जनमी अक्षमि अनु चितयन्तम् (तम् आ दधु) ।

५ स होता विश्व अध्वर परिभृतु, तमु मनुष हव्यं गिरा च ऋजंते हिरिशिप्र वृयमानासु जर्भुगा (अय अग्नि) यौ. रतृभि. न, रोदसी अनुचितयत् ।

६ स त्वम् सददस्वान, न स्वस्तये रेवन् समिधान रयिम् अम्मासु दीदिहि । न मुविनाय च, दे अने देव, मनुष मे हव्या वीनये, रोदसी आ वृणुष्व ।

७ हे अने बृहत दा, सहस्रिण (अपि) दा, धृत्यं दुर् न वाजम अप वृषि । ब्रह्मणा यावा पृथिवी प्राची वृषि, शुक्र स्व न उपम वि दितु ।

अष्ट० २ अध्या० ५ व० २१] ऋग्वेद [मण्ड० २ अनु० १ सू० २

गान्धिका और उपाका उदय होतेही सब लोग अग्निको प्रज्वलित करते हैं। अग्नि भी मृचकी तरह अपनी लाल प्रभासे प्रकाशित होते है। जब भक्त लोग अग्निकी स्तुति करते है तब यज्ञकी सिद्धि भी अच्छी तरह सफल होती है। अग्निदेव, सब देवोका राजाही है; किन्तु भक्त जनोका कभी न आनेवाला प्यारा महिमान् है।

हे अग्निदेव, आप अमर देवोमे बड़े श्रेष्ठ हैं। इस तरह हम जैसे मनुष्योंकी ध्यानवुद्धि परम दीप्तिमान् देवोकी ओर लगी हुई है। उसी कारण स्वर्ग लोककी धेनुएं हमारी इच्छाके अनुसार पृथिवीमे आती है और सैकड़ो प्रकारकी और अच्छे स्वरूपकी वस्तुएं अपने मतनोमे निकालकर हमें अर्पण करती है।

हे अग्निदेव, आपकी कृपाके कारण और हमारी प्रार्थनाके कारण हमारे पुरुषार्थ (सामर्थ्य)का प्रभाव सब लोगोमे दिखाई देवे। आप ऐसा कीजिये जिससे हमारा प्रताप मृचकी तरह अमल होकर पांच प्रकारके लोकोमे उच्च स्थानपर चमकता हुआ दिखाई देवे।

हे परमात्मी अग्निदेव, जिन महात्माओका जन्म उद्यकुलमें हुआ है वे भी आपकी कृपाकी शक्ति करत हैं। आप प्रशान्त करने योग्य हैं। आप पूजा करने योग्य हैं। इस लिये सामर्थ्यवान लोग भी आपकी सेवा करते हैं। आप हमें अपने प्यारे बालबच्चे समझकर हमारे धर्मिक स्थानपर प्रकाशित होते हैं। आप हमें अपनाइये और सब प्रकार हमारा प्रशान्त कीजिये।

हे सर्वज्ञ अग्निदेव, आप हमें ऐसा आशीर्वाद दीजिये जिससे हम जैसे आपके भक्त लोक और हमारे यजमान दोनों आनन्दमें रहें। आप हमें ऐसा उत्कृष्ट ऐश्वर्य दीजिये जिससे हमें आनन्द, बहुत सन्तान, और पुत्रपौत्रका लाभ होवे। १२

जो बड़े बड़े उदार महात्मा आपकी स्तुति करनेवाले लोगोंको, ज्ञानरूपी गोधन और बुद्धिरूपी अश्वका दान देते हैं उन्हें और उनके साथ हमें भी आप आनन्द देनेवाली वस्तुओंकी ओर ले जाइये। आपकी कृपासे हम और हमारे पराक्रमी और विजयी वीर यज्ञसभामें आपके यशका वर्णन करते हैं। १३ (२१)

सूक्त ३.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—अग्नि ॥

देखिये, पृथिवीपर अथवा वेदीमें स्थापित किया हुआ अग्नि प्रज्वलित होकर सब भुवनोंके सामने खड़ा हुआ है। सनातन, परम पवित्र, महाप्रज्ञावान्, देदीप्यमान, और बंदनीय अग्नि सब देवोंको हवियोंसे सन्तुष्ट करे। १

हे अग्निदेव, सब लोग आपकी स्तुति करते हैं और आपकी ज्वालाएं बढ़ा सुन्दर दिखाई देती हैं। उन दीप्तिमान् ज्वालाओंके कारण आप तीनों स्थानोंको अथवा तीनों गुलोंको प्रकाशित करके जगत्को स्पष्टरूपसे दिखाई देते हैं। जब लोग आपकी स्तुति करते हैं और यज्ञकुण्डमें धीकी धाराएं बहती हैं तब आप हमारे स्तुतियुक्त हवियोंको यज्ञके पहिले देवोंको अर्पण करके उन्हें विभूषित कीजिये। २

१२ हे जातवेदा अग्ने, वय ते स्तोतार (अस्माक) सूरयः च उभयासः शर्मणि स्याम। पुनश्चन्द्राय भूयसः प्रजावत स्वपत्यस्य वस्व राय नः शग्धि।

१३ हे अग्ने ये सूरयः स्तोतृभ्यः गो अग्रा अश्व पेशस रातिम् उपसृजन्ति तान् च अस्मान् च वयम् आ प्र नेपिहि (वयं च) सुवीरा (सतः) विदधेः बृहन् वदेम्।

१ पृथिव्या निहित (अयं) अग्नि रुमिद्ध (सन्) विश्वानि भुवनानि प्रत्यद्रु अस्यान्। प्रदिव पातः सुमेधा देव अर्हन् (च अयं) अग्निः होता देवान् यजतु।

२ सुअर्चिं नराशसः (रवः) रुद्रा (ग्वानि) धामानि तिष्ठ दिवश्च प्रति वसन् (वर्तन्ते) वृत्प्रया गन्ता हव्य उन्दन, यज्ञस्य मूर्धन् देवान् समनक्तु।

हे अग्निदेव, आप पूजा करने योग्य हैं। आप सबसे पुराने हैं। हम आपकी हार्दिक स्तुति करते हैं। इस लिये आप देवोंको हविर्दानसे सन्तुष्ट कीजिये। जो कभी युद्धमें पीछे नहीं घटने ऐसे मरुत्-गणोंको आप ले आइये। हे ऋत्विज, कुशासनपर बैठे हुए इन्द्रकी आप पूजा कीजिये। ३

हे देदीप्यमान् कुशासन, दिव्य ऐश्वर्यकी प्राप्ति होनेके लिये हमने आपको अग्निके वेदीपर विछाया है। आप वीर्य देनेवाले हैं, उन्नति करनेवाले हैं, और सम्पत्ति बढ़ानेवाले हैं। आप मन्त्रधनकी तरह मुलाहम भी हैं। इस लिये हे वसुदेव, हे पूजा करने योग्य आदित्यदेव, हे द्यवापृथिव्या, आप सब मिलकर इस आसनपर विराजमान् हूजिये। ४

जब हम नमस्कार और प्रार्थना करते हैं तब यज्ञ-शालाका लम्बा और चौड़ा दिव्य द्वार खुल जावे। कभी न टूटनेवाला यज्ञमण्डपका चौड़ा द्वार अब खुल जावे। यह बात सबको विदित ही है कि बड़े बड़े शूर पुरुष आपकी सेवा करते हैं; इस लिये आप अपने भक्तोंकी रक्षा करके उनको पवित्र करते हैं। ५ (२२)

देगिये, युवा गत और उषा सुन्दर पक्षीकी तरह मनोहर दिखाई देती है। वे आपसमें चिपके हुए (संलग्न) दिग्बाई देती हैं। प्रेमसे इच्छारूपी दूध देनेवाले आपही हैं। आपमें प्रेमरूपी रस पूर्ण रीतिसे भरा हुआ है। (कालरूप) सूत सबदूर फैला हुआ है और उर्मदा धारा आप सदा घननी रहती हैं। हमारे यज्ञका स्वरूप और हमारा सत्कर्म आप सदा बढ़ानेवाले हैं। ६

हमारे यज्ञोंके दो दिव्य यज्ञारोता सबसे पुराने घटे ज्ञानवान् और तेजस्वी हैं। आप हमारा यज्ञ श्रद्धा-भक्तोंसे योग्य रीतिसे समाप्त करते हैं। आप योग्य समयपर देवोंका यजन करते हैं। पृथिवीके बीचमें (यज्ञवेदीपर) तीन उद्य आसनोंपर उन देवोंको बिठलाकर आप उनको विभूषित करते हैं। ७

हमारा ध्यान सफल करनेवाली सरस्वति, देदीप्यमान इळा और जगत्पर अधिकार चलानेवाली भारती तीनों देवी हमेंशाकी तरह कुशासनपर बैठे हमें अपनी सहायता देवे और हमारी रक्षा करे ।

देखिये; सुवर्णकी तरह कान्तिमान और हृष्टपुष्ट वीर प्रकट होता है । आप प्रत्यक्ष यौवनका निधी ही हैं । त्वष्टादेव, सब लोगोंकी प्रार्थनाको सुनते हैं । सब देवोंके आप प्यारे हैं । आपकी कृपासे हमारे कुलमें एक ऐसा (वीर) पुरुष उत्पन्न होवे जो सब कुलकी उन्नति करे और अन्तमें देवलोकको चले जाय ।

यह वनस्पति यूप पास खड़े रहकर (मेध्य हवि) को (मुक्त करें) छोड़ दे । जब ध्यान-स्तोत्र शुरू होते हैं तब अग्निदेव उसको पकायेगे । देवलोकमें रहनेवाला और ब्रह्माकी रीतिको जाननेवाला शमिता (जो पशुका वध करता है) तीन बार सिञ्चित किये हुए हवियोंको देवोंकी ओर ले जावे ।

इस अग्निमें घी सिञ्चित किया हुआ है । क्यों कि घीसे अग्नि प्रज्वलित होता है । घीमें अग्नि रहता है और घी अग्निका तेज है । हे इच्छाको सफल करनेवाले अग्नि, आप अपने स्वभावके अनुसार आनन्दित हूजिये और स्वाहा शब्दका उच्चारण करके हमने अर्पण किये हुए हवियोंको देवोंकी ओर पहुंचाइये ।

८ न. धिय साधयन्ती सरस्वती, देवी इळा, विश्ववृत्ति. भारती, (एता) तिस्र देवी स्वयया इद वदिः निपद्य, (इद) शरण अच्छिद्रम् पान्तु ।

९ पिशाग्रूप सुभर वीर. जायते (सः) वृष्टी, देवक्रम च । अय (सोय) त्वष्टा अग्ने प्रजा पि प्यतु नाभि च (यथा) सः देवानाम पाय अपि एतु ।

१० वनस्पति (हव्य) अवमृजन् उप अस्थान, (ततः) अग्नि घीमि हवि प्र मृज्यात् । देय शमिता प्रजानन् तन् त्रिवा समनक्त हव्य देवेभ्य उपनयतु ।

११ घृत मिमिले, घृतम् अग्न्य घोनि, (अय) घृते त्रिन्, घृतम् उ अग्न्य भाम (भानि) । अग्ने (अनुपद्य मादयच, स्वाहाकृत हव्यम् वक्षि, (तस्मान् तद देवेभ्य) आ वद ।

सूक्त ४.

॥ ऋषि-सोमाहुति । देवता-अग्नि ॥

अग्निका प्रकाश बहुतही उज्ज्वल है । आप पवित्र हैं । आप प्रत्यक्ष आनन्दकी मूर्ति हैं । आप सब लोगोके महिमान् हैं । तुमारे कल्याणके लिये मैं तुमको आहुति अर्पण करता हूँ । सब भक्तिवान् लोग मित्रकी तरह सर्वज्ञ अग्निसे प्रेम करते हैं । १

भृगुऋषियोने दिव्य उदकके निवास स्थानमे पहिले पहिल अग्निदेव की सेवा की । उसके अनन्तर उन्होने अग्निदेवको दो स्थानोमे स्थापित किया । अग्निका बुद्धिरूप अश्व बडा बगवान् है । देवोके नियमके अनुसार चलनेवाले अग्निदेवका सब भुवनोमे जय हो । २

अग्निदेवको मनुष्यलोकेमे रहनेकी इच्छा हुई । इस लिये देवोने मनुष्यलोकेमे आपको स्थापित किया । सब देव आपसे बडा प्रेम करते हैं । दानी भक्त बडी नम्रतासे आपका सम्मान करते हैं । अग्निदेव उत्सुक गात्रियोको प्रकाशित करते हैं । ३

जब अग्निदेव सब दूर फैलते हैं तब आपकी कल्याण करनेवाली उन्नति होती हुई दिखाई देती है । जब आप प्रज्वलित होते हैं तब भी आपका दर्शन मनोहर होता है । जिस तरह जोरमे दौटनेवाला घोटा अपनी जिह्वाको (मुँहमे बारबार बाहर निकालकर) और अपनी पुच्छको हिलाना है उसी तरह अग्निदेव जब वनस्पतिमें प्रवेश करते हैं तब वनस्पति भी उसका चलने चलने लगती है । ४

अग्निने अपने भयंकर सामर्थ्यसे पापरूप अरण्यको जलाया । कवियोंने मेरे पास आपके सामर्थ्यका वर्णन किया । जब आपकी स्तुति की जाती है तब आप भक्तोंके सामने प्रकट होते हैं और अपना सामर्थ्य दिखलाते हैं । जब अग्निदेवके स्वरूपका नाश (भस्म) होता है (बुझा हुआ दिखाई देता है) तब फिर आप बड़े सुन्दर तेजसे प्रकाशमान दिखाई देते हैं । ५

जब अग्नि बड़े तेजसे प्रकाशमान होते हैं तब मानों, ऐसा विदित होता है कि आप किसी अरण्यको जलानेके लिये तैयार हुए हैं । जिस तरह मार्गसे वेगसे बहते हुए जलके प्रवाहका बड़ा आवाज होता है अथवा जोरसे चलते हुए रथका भी बड़ा आवाज होता है, उसी तरह अग्नि भी अरण्यको जलाते समय बड़ा आवाज करते हैं । अग्निदेवका मार्ग काला है किन्तु आपका स्वरूप उज्ज्वल और आनन्द देनेवाला है; जिस तरह मेघोंसे आकाश हंसना हुआ दिखाई देता है उसी तरह अग्निका मुख भी हंसना हुआ दिखाई देता है । ६

जब अग्निदेव (अरण्यको जलाकर) सब दूर फैलते हैं तब आप विस्तीर्ण पृथिवीको भी जलाते हैं । वनके पशुओंकी तरह स्वतन्त्र रीतिसे चारों ओर सञ्चार करते हैं । आपका मार्ग काला है, आप बड़े डेढ़ीप्यमान हैं और आपकी ध्वजा भी काली है । जब आप वनके वनस्पतियोंको जलाते हैं तब यह बात विदित होती है कि उसके वहानेसे मानों, आप सब पृथिवीको जलानेको तैयार हुए हैं । ७

प्राचीन कालमें आपने हमपर जो कृपा की है उस कृतज्ञताका स्मरण करके हम तीमरे यज्ञसभामें हम आपकी स्तुति करते हैं । इस लिये, हे अग्निदेव, हमपर कृपा करके आप हमें ऐसा ऐश्वर्य दीजिये जिससे हमें सज्जन, श्रेष्ठ, प्रतापवान् और सात्त्विक सुपुत्र प्राप्त होंगे । ८

हे अग्निदेव, हम आपकी स्तुति और भक्ति एकाग्र ध्यानसे करते हैं । जो दुष्ट शत्रु हमारे ने खड़े हुए हैं उनका नाश करनेके लिये आपकी कृपासे ऐसे सामर्थ्य और पराक्रमका पूर्ण लाभ हम जैसे भक्त और यजमान दोनोंको सदा होंगे जो युवा अवस्थामें प्राप्त । । है । ६ (२५)

५ यत् (अत्य) वनदः अश्वम् आ पनन्त, (असौ) उक्षिप्यो न (स्वीय) वर्णम् मे अभिमीत । (तः यः जुजुर्वान् मुहु आ युवा भूत म (अग्नि अय) चित्रेण भासा रमु चिकीरे ।

६ य वना तातृपाण न आ भाति, पवा वा न, रभ्येव स्वानीत् (अय) कृष्णावा तपुः रण्य, नगानि रस्यमान यौरिव चिकेत ।

७ य वि अस्थात् ऊर्वाम् अभि वक्षन् सः अगोपा पशु न स्वयु एति । (म. अयम्) शानिमा । अतमानि उण्णन् कृष्णव्यविः अग्नि भूम अम्बदयन् न ।

८ ते पूर्वम्य अवसा अवीतो तृतीये विदेय तु (उष्ट) मन्मशमि । (अत.) हे अग्ने मयदीर वृत्तिन क्षुमन्त वाजम् स्वपन्य रयिम् अस्मे दा ।

९ हे अग्ने (त्वा) गुहा वनन्त वय गुल्ममदाम उपग त्वया यथा अभि पु, (वरा च) मुनिप्य अभिसादिपाद (भवेम तथा) स्मन् मुनिभ्यो गृणते च तव वय वा ।

अष्ट० २ अध्या० ५ व० २६] ऋग्वेद [मण्ड० २ अनु० १ सू० ५

सूक्त ५.

॥ ऋषि—सोमाहुति । देवता—अग्नि ॥

यज्ञके होता, चैतन्य देनेवाला और जगत्के पिता अग्नि हमारे पितरपर कृपा करनेके लिये प्रकट हुए हैं। हमें कल्याण और विजय प्राप्त करानेके लिये आप हमारे यज्ञका स्वीकार करने हैं। इस लिये पराक्रमी और सात्विक अग्निको हम इस यज्ञमें पहिले बुलाते हैं। १

अग्निदेव यज्ञके नेता है। सातकर्मोंका सूत्र आपहीके अधिकारमें है। आप अब पोता बनकर देवोंके विषयमें आठवां कर्म भी मनुराजके घरकी तरह यहां भी करते हैं। २

जो हविर्भाग ऋत्विज अर्पण करते हैं जो प्रशंसायुक्त स्तोत्र ऋत्विज प्रेमसे गाते हैं उन सब कर्मोंको आप जानने ही हैं। जिस तरह चक्रके चारों ओर धुरी होती है उसी तरह ऋत्विज कर्मोंका ज्ञान आपहीमें भरा हुआ है। ३

पवित्र यज्ञ कर्मके साथ पवित्र अग्नि सब लोगोको मार्ग दिखलानेके लिये प्रकट हुए हैं। आपका कर्मके प्रचारमें कभी भी परिवर्तन नहीं होता है। वृक्षकी शाखाकी तरह कर्मके ज्ञानको जाननेवाला विद्वान् ऋत्विज अग्निके सकल ज्ञानका एक छोटासा हिस्साही है। ४

जो तीन वर्तित यज्ञकर्ममें उपरिष्ठ भी उनमें अधिक मनेंहर विजली रूपी चञ्चल धेनु अग्निरूपी नटर्वा घान्निमें मोहित हुई। ५

जब वर्तित भी आपमें लेकर (अग्निमें डालनेके लिये) माताके पास खड़ी रहती है अथवा जिस तरह धीरे हुए अनाजको जल गिरनेसे आनन्द होता है उसी तरह दोनों गर्वात्मानों आनन्दसे आवर्ण्य (अग्नि)को आनन्द होता है। ६

अग्नि निजको सन्तुष्ट करनेके लिये स्वयं पुरोहित बन जाय और ऋत्विजका कार्य अच्छी तरह समाप्त करे । आपका वर्णन करनेसे हमारा आनन्द बढ़ेगा और हम भी यह यज्ञ आपहीको अर्पण करेंगे । २

हे ज्ञानवान्, अग्निदेव, सब माननीय देवोंको सन्तुष्ट करनेके लिये हमने यह यज्ञ किया है । हे अग्निदेव, यह यज्ञ आपहीको अर्पण होवे । ७

८ (२६)

सूक्त ६.

॥ ऋषि-सोमाहुति । देवता-अग्नि ॥

हे अग्निदेव, मैंने अर्पण की हुई समिधा और उपासनाका आप प्रेमसे स्वीकार कीजिये । मैं आपकी जो स्तुति करता हूँ उसको भी आप आनन्दसे सुनिये । १

हे तपस्तेजके कारण प्रकट होनेवाले अग्निदेव, बुद्धिरूप अश्व आपके बड़े प्यारे हैं । योग्य रीतिसे आपकी सेवा करनेका मुझे अवसरे मिले । हे ज्ञानवान् देव, इस स्तुतिके द्वारा मैं आपकी सेवा करता हूँ । २

हे देव, आपको स्तुति बड़ी प्यारी है । इस लिये स्तुतिके द्वारा आपकी सेवा करना हम चाहते हैं । हे सामर्थ्य और सम्पत्ति देनेवाले देव, आप भक्तिरूप सम्पत्तिकी इच्छा करते हैं । इस लिये भक्तिके द्वारा आपकी सेवा करनेकी हमारी इच्छा है । ३

हे धनके स्वामी, आप दिव्य धन देनेवाले हैं । कृपारूपी दान देनेवाले आप हमारे यजमान हूजिये । आप हमारे शत्रुओंका और द्वेष करनेवाले दुष्ट लोगोंका नाश कीजिये । ४

हे अग्निदेव, आप आकाशसे वर्षा कीजिये । नाश न होनेवाले सत्य-सामर्थ्य आप हमें अर्पण कीजिये । आप ऐसा कीजिये जिससे सैंकड़ों प्रकारका बल हमें प्राप्त होवे । ५

७ (अयम्) ऋत्विक् रवः रवाय धायसे ऋत्विजम् कृणुताम् । आन् वय (अय) स्तोम वनेम, यज्ञ न अरेम् ररिम ।

८ यथा विद्वान् (अग्निः) विश्वेभ्य यजतेभ्य अरम् वरन् (तथा) हे अग्ने यम् (इम) यज्ञ ययग चकृम (स) अय त्वे अपि (अर्पित स्यात्) ।

१ हे अग्ने इमा मे समिध, इमा उपमदम् (इमौ च) वने उ च इमा गिर मु श्रुवि ।

२ अग्ने, हे ऊर्ज नपात्, अश्वमिष्टे, अया ते विधेम, हे मुजात एना सूक्तेनापि (विधेम) ।

३ त त्वा निर्वणम् गीमि, हे द्रविणोद, द्रविणायु (त्वा) वय सपर्यव सपर्येम ।

४ हे वसुपते, वसुदावन्, स त्व रुधवा सृगि. च बोधि, द्वेपाणि अगमन् युयोधि ।

५ स (त्वम्) न दिक्परि वृष्टिम् (वृष्टिहि), न (त्वं) न अन्वणम् वाजम्, न (त्वं) न मन्त्रिणी

दपश्च (देहि) ।

हे घाँवतकी मूर्ति, हे देव प्रतिनिधि, हे पूजा करने योग्य पुरोहित, हमारी स्तुतियोंसे आप नन्तुष्ट हजिये । आपके गुणोंका वर्णन करनेवाले और आपकी कृपाकी इच्छा करनेवाले भक्तोंकी ओर आप आइये ।

हे प्रजावान् अग्नि, आप सर्वज्ञ हैं । आप निजके लोगोंका और दूसरे लोगोंका भी कल्याण करनेवाले हैं । देव और मनुष्यजाति दोनों प्रकारके लोगो में आप एकसा हेलमेलका वर्ताव करते हैं ।

आप सब बातोंको जानतेही हैं । इस लिये आप ऐसा कीजिये जो देवोंको प्रिय है । हे दानवान देव, यज्ञमें आप सब देवोंको यथेष्ट सन्तुष्ट कीजिये । आप इस कुशासनपर विराजमान हजिये ।

सूक्त ७.

॥ ऋषि—नोमाहुति । देवता—अग्नि ॥

हे नमगा अग्निदेव, हे भारत, आप बड़े श्रेष्ठ और तेजस्वी हैं । आप ऐसी सम्पत्ति ले आइये जिनमें सब लोक लालमिन होते हैं ।

हे अग्निदेव, देवों और माननीय मनुष्योंका सन्मान न करनेकी दुर्बुद्धिका प्रभाव हमपर न पड़े । सज्जन लोगोंका द्वेष करनेवाले और दुष्ट लोगोंके चंगुलसे हमें आप मुक्त कीजिये (त्राह दीजिये) ।

जिस तरह पानीके छोटे नालेके परे मनुष्य सहज रीतिसे जा सकता हैं उसी तरह आपकी कृपासे सज्जन लोगोंका द्वेष करनेवाले शत्रुओंका नाश हम सहज रीतिसे करें ।

हे परम पवित्र अग्नि, आप पवित्र और पूजा करने योग्य हैं । जब घीकी आहुति आपको अर्पणा की जाती हैं तब आप अधिक प्रज्वलित होते हैं ।

हे भारतवर्ष लोगोंपर प्रेम करनेवाले अग्निदेव, जब हम आपकी हार्दिक प्रार्थना करते हैं और जब आपकी वरदानोंसे सामगायनोंसे और छन्दयुक्त ऋचाओंसे आपकी उपासना करते हैं तब आप हमको आपनाते हैं (हमारा कल्याण करने हैं) ।

हे अग्निदेव, वारपति आपका अन्न है; घी आपका पेय है। आप यज्ञके प्राचीन, उत्कृष्ट होता है। आप तपके सामर्थ्यसे प्रकट होनेवाले अद्भुत विभूति हैं। ६ (२८)

सूक्त ८.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—अग्नि ॥

जिस तरह युद्धको जानेवाला योद्धा अपने रथका और वड़े वड़े घोड़ोंका वर्णन करता है उसी तरह हमको (हे भक्त), अग्निके अद्भुत दानका भी वर्णन करना चाहिये। १

अग्निदेव दान देनेवाले भक्तोंको अच्छी तरह मार्ग दिखलाते हैं। धर्मके अनुसार न चजनेवाले लोगोंको आप कष्ट देते हैं। किन्तु आपको कोई भी कष्ट नहीं दे सकता। आपका स्वरूप बहुत मनोहर है। इस लिये अग्निदेवको हम हवि अर्पण करते हैं। २

हे अग्निदेव, जब आपकी स्तुति की जाती है तब मानों, हर एक घरमें प्रान काल और सायंकालमें अग्निरूपी ईश्वरके वैभवका स्तवन किया जाता है। ३

जिस तरह सूर्य अपने रश्मियोंसे देदीप्यमान् होता है उसी तरह आप भी अपनी प्रभासे तेजःपुज दिखाई देते हैं। आपकी नाश न होनेवाली ज्वालाओंके कारण सब वस्तुएं स्पष्ट-रूपसे दिखाई देती हैं। ४

सब वस्तुओंको खानेवाले (भक्षण करनेवाले) अग्निका (ब्रह्माण्डपर) साम्राज्य है (वे अधिकार चलाते हैं)। उस महत्त्वके अनुसार सामगानसे हम आपके यशका वर्णन करते हैं और उसको बढ़ाते हैं। क्यों कि सब प्रकारका ऐश्वर्य आपहीमें इकट्ठा हुआ है। ५

अग्नि, इन्द्र, सोम, और अन्य देवताओंकी कृपासे हमें कोई भी कष्ट न दे सके। मज्जन) लोगोंके शत्रुओंका और उनकी सेनाका पराभव होवे। ६ (२९) (५)

६ इन्द्र सर्पिराशुति प्रवः वरेण्य सहस्र पुत्र (अय) होता अद्भुत (सख)।

१ वाजयन् रथान् इव नु यशतनस्य मीळ्हुप अग्ने योगान् उगस्तुहि।

२ य दाशुपे सुनीथ (स्वय) अजुर्य अरिम् जरयन् चारुप्रतीक (च म) आहृत।

३ य उ दमेषु आ दोषोपसि त्रिया प्रशम्यते यस्य च त्रत न मीयते (म आहृत)।

४ यः स्व. न भानुना (रोविमान्) अर्चिपाच अजरे अभि अत्तान चित्र विमानि।

५ (इम) अत्रिम् अग्निम् (अस्य) स्वराज्यम् अनु उक्त्वानि ववृवु, म विद्या त्रिय अवि देते।

६ अग्ने इन्द्रस्य सोमस्य, देवाना ऊतिभिश्च वयम् अरिभ्य न, वृत्न्यन्त. अभिभ्याम।

॥ इति द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्याय ॥ ५ ॥

अध्याय ६.

सूक्त ९

॥ ऋषि-शृङ्गमद । देवता-अग्नि ॥

हे अग्नि, आप बड़े ज्ञानवान्, उग्र, देदीप्यमान्, और बड़े कुशल यज्ञ-होता है।
 पितामे आपही अधिष्ठित हुये हैं। भक्तोंकी रक्षा करनेका काम आप सदा करते रहते
 हैं। आप बड़े मनोहर हैं। सैकड़ों प्रकारसे आप अपने भक्तोंका लाभ कराते हैं। आप-
 की भाषा बड़ी पवित्र है। १

स्वर्गमें ले जानेवाले आप हमारे नेता हैं। आप स्वर्ग-लोकमें हमारी रक्षा करते
 हैं। हमारी इच्छा पूरी करनेवाले अग्निदेव, जिन वस्तुओंकी हम इच्छा करते हैं उनकी
 ओर हमें आपही ले जाते हैं। हे अग्निदेव, हमारी और हमारे पुत्र और पौत्रोंकी उन्नति
 करनेके लिये आप प्रकाशित होते हैं। आप हमें कभी भी नहीं भूलते हैं। आप हमारी
 रक्षा करनेवाले हैं। २

हे अग्नि, जिस उंचे लोकमें आप प्रकट होते हैं वहांभी हम आपकी सेवा करेंगे।
 नाचेंगे, गुणोंवालेभी हम स्तुतियोंके द्वारा आपको भजन करेंगे। जिन जिन स्थानोंपर
 आपको जन्म पिता हैं वहां मैं आपकी पूजा करता हूं। इसी लिये आप प्रज्वलित होते
 हैं। जब आप प्रज्वलित होते हैं तब अश्विज आपको हवि अर्पण करते हैं। ३

हे अग्निदेव, आप भक्तलोकोंकी प्रार्थना सुनते हैं। आप यज्ञ-कर्म करनेमें बड़े
 समर्थ हैं। इसलिये हवियोंसे देवोंके लिये आप यजन कीजिये। आपको अर्पण करनेके
 योग्य हमारे पास जो सम्पत्ति है वह यही है। इसलिये आप उस हविरूपी सम्पत्तिका
 भक्षणमें से रक्षाकार कीजिये और उसकी प्रशंसा कीजिये। मच पृछा जाय तो आपको
 किसी बातकी चर्चा नहीं है। आप भूलोक और स्वर्गलोकके वैभवके स्वामी हैं। हमारे
 यज्ञ-अर्पणमें जो सब दाहिता उत्पन्न करनेकी प्रेरणा आपही कराते हैं। ४

हे अग्निदेव, वनापति आपका अन्न है; घी आपका पेय है। आप यज्ञके प्राचीन, उत्कृष्ट होता है। आप तपके सामर्थ्यसे प्रकट होनेवाले अद्भुत विभूति हैं। ६ (२८)

सूक्त ८.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-अग्नि ॥

जिस तरह युद्धको जानेवाला योद्धा अपने रथका और बड़े बड़े घोड़ोंका वर्णन करता है उसी तरह हमको (हे भक्त), अग्निके अद्भुत दानका भी वर्णन करना चाहिये। १

अग्निदेव दान देनेवाले भक्तोंको अच्छी तरह मार्ग दिखलाते हैं। धर्मके अनुसार न चरनेवाले लोगोंको आप कष्ट देते हैं। किन्तु आपको कोई भी कष्ट नहीं दे सकता। आपका स्वरूप बहुत मनोहर है। इस लिये अग्निदेवको हम हवि अर्पण करते हैं। २

हे अग्निदेव, जब आपकी स्तुति की जाती है तब मानो, हर एक घरमें प्रातःकाल और सायंकालमें अग्निरूपी ईश्वरके वैभवका स्तवन किया जाता है। ३

जिस तरह सूर्य अपने रश्मियोंसे देदीप्यमान् होता है उसी तरह आप भी अपनी प्रभासे तेजःपुज दिखाई देते हैं। आपकी नाश न होनेवाली ज्वालाओंके कारण सब वस्तुएं स्पष्ट-रूपसे दिखाई देती हैं। ४

सब वस्तुओंको खानेवाले (भक्षण करनेवाले) अग्निका (ब्रह्माण्डपर) साम्राज्य है (वे अधिकार चलाने हैं)। उस महत्त्वके अनुसार सामगानसे हम आपके यशका वर्णन करने हैं और उसको बढ़ाते हैं। क्यों कि सब प्रकारका ऐश्वर्य आपहीमें इकट्ठा हुआ है। ५

अग्नि, इन्द्र, सोम, और अन्य देवताओंकी कृपासे हमें कोई भी कष्ट न दे सके। मजन) लोगोंके शत्रुओंका और उनकी सेनाका पराभव होवे। ६ (२९) (५)

६ हुअन्न* सर्पिरासुति प्रलः वरेण्य सहस पुत्र* (अय) होता अद्भुत (सख)।

१ वाजयन रथान् इव नु यगतनस्य मीळ्हुप अग्ने योगान् उपस्तुहि।

२ य दाशुपे सुनीथ (स्वय) अजुर्य अरिम् जरयन् चारुप्रतीक (च म) आहुत।

३ य उ दमेषु आ दोषोपसि त्रिया प्रगस्यते यस्य च व्रत न मीयते (म आहुत)।

४ यः स्वः न भानुना (रोविष्मान्) अर्चिपाच अजरे अग्नि अचान चित्र विभानि।

५ (इम) अग्निम् अग्निम् (अस्य) स्वराज्यम् अनु, उक्त्वानि वद्वुः, म विन्वा त्रिय अनि दपे।

६ अग्ने इद्रस्य सोमस्य, देवाना ऊतिमिथ वयम् अरिण्य न, पृतन्यन्त. अभियाग।

॥ इति द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्याय ॥ ५ ॥

अध्याय ६.

सूक्त ९

॥ ऋषि-गृत्तमद । देवता-अग्नि ॥

हे अग्नि, आप बड़े ज्ञानवान्, उग्र, देदीप्यमान्, और बड़े कुशल यज्ञ-होता है । होता-मे आपही अधिष्ठित हुये हैं । भक्तोंकी रक्षा करनेका काम आप सदा करते रहते हैं । आप बड़े मनोहर हैं । सैकड़ों प्रकारसे आप अपने भक्तोंका लाभ कराते हैं । आपकी भाषा बड़ी पवित्र है ।

स्वर्गमे ले जानेवाले आप हमारे नेता हैं । आप स्वर्ग-लोकमे हमारी रक्षा करते हैं । हमारी इच्छा पूरी करनेवाले अग्निदेव, जिन वस्तुओंकी हम इच्छा करते हैं उनकी ओर हमे आपही ले जाते हैं । हे अग्निदेव, हमारी और हमारे पुत्र और पौत्रोंकी उन्नति करनेके लिये आप प्रकाशित होते हैं । आप हमे कभी भी नहीं भूलते हैं । आप हमारी रक्षा करनेवाले हैं ।

हे अग्नि, जिस उचे लोकमे आप प्रकट होते हैं वहांभी हम आपकी सेवा करेंगे । नीचेके भूलोकमेभी हम स्तुतियोंके द्वारा आपका भजन करेंगे । जिन जिन स्थानोंपर आपका जन्म होता है वहां मैं आपकी पूजा करता हूं । इसी लिये आप प्रज्वलित होते हैं । जब आप प्रज्वलित होते हैं तब ऋत्विज आपको हवि अर्पण करते हैं ।

हे अग्निदेव, आप भक्तलोगोंकी प्रार्थना सुनते हैं । आप यज्ञ-कर्म करनेमे बड़े कुशल हैं । इसलिये हवियोंसे देवोंके लिये आप यजन कीजिये । आपको अर्पण करनेके योग्य हमारे पास जो सम्पत्ति है वह यही है । इसलिये आप उस हविरूपी सम्पत्तिका आनन्दसे स्वीकार कीजिये और उसकी प्रशंसा कीजिये । सच पूछा जाय तो आपको किसी बातकी कमी नहीं है । आप भूलोक और स्वर्गलोकके वैभवके स्वामी हैं । हमारे अन्तःकरणमे उत्तम कविता उत्पन्न करनेकी प्रेरणा आपही कराते हैं ।

१ विद्वान् त्वेष दीदिवान् सुदधत् (अयम्) होता होतृ सदाने असदत् । (स अयम्) अग्नि अदधत्प्रतप्रमति वामिष्ट सहस्रभर शुचि जिह्वश्च ।

२ त्वम् न दत् त्वसु (न) परसा, वृषभ त्वम् वस्य आ प्रणेता असि । हे अग्ने न (न) तोकस्य च तनूनाम् तने (त्वम्) दीधत् अग्रयुच्छन् गोपा बोधि ।

३ अग्ने, ते परमे जन्मन् (त्वा) विधेम, अवरे मधस्थे विस्तोमै विधेम । (यत्) यस्मात् योने त्वम् उदारिष त (स्थान अधिकृत्य) यजे, (अत) समिद्धे त्वे (ऋत्विज) हवींषि प्र जुहुरे ।

४ अग्ने, धृष्टं यजीयान् च त्वम् हविषा (देवान्) यजस्व, इदं (एव) देष्णम् राध (तव) अभिगृणीहि । किन् अन्वामन त्वया । न्वम हि रयीणाम् रयीपतिरसि, न्वम शुक्रस्य वचस च मनोता ।

हे पराक्रमी देव, भक्तोंको दान करनेके लिये आप प्रत्येक दिन प्रकट होते हैं। तबभी स्वर्गलोक और भूलोककी सम्पत्तिकी जो पुञ्जी आपके पास है वह कभी घट नहीं जाती। हे अग्नि, आप अपने भक्तोंको पराक्रमी बनाइये। आप उनको ऐसा वैभव अर्पण कीजिये जिसपर किसीका अधिकार नहीं चल सकता है। ५

हे अग्निदेव, आप बड़े दयाशील हैं। यज्ञ कर्ममें भी आप बड़े कुशल हैं। हमारा कल्याण करनेके लिये आप अपने प्रज्वलित मुखसे देवोंको सन्तुष्ट करते हैं। आप ऐसे होशियार हैं कि आपके सामने किसीकी चालाखी नहीं चलती। पृथ्वीपर आप हमारी रक्षा करनेवाले हैं। इतनाही नहीं, किन्तु स्वर्गलोकमें भी हमारा कल्याण करनेवाले आपही हैं। इस लिये, हे अग्निदेव, आप इस तरह प्रकाशित हूजिये जिस तरह आपके प्रकाशके द्वारा हमें ऐश्वर्य प्राप्त होवे और हमारी उन्नति होवे। ६

सूक्त १०.

॥ ऋषि—यत्समद । देवता—अग्नि ॥

हे अग्निदेव, सब विश्वको उत्पन्न करनेवाले आपही हैं। इसलिये आपकी जग हो। जब हमारे ऋत्विज आपको उत्तर—वेदीपर प्रज्वलित करते हैं तब अमर और महाज्ञानी (अग्नि) अपने तेजोरूप वैभवसे विभूषित होते हैं। सब तरहसे आप सेवा करने योग्य हैं। आप बड़े पुण्यवान् हैं और सत्वगुण आपमें दिखाई देता है। १

मनोहर अग्नि सब प्रकारके स्तोत्रोंके द्वारा हमारी पुकार सुने। आप अमर हैं। सबको जाननेवाले आपही हैं। आप अपने रथको कभी कभी काले रंगके, कभी कभी लाल रंगके और हारे रंगके घोड़ोंको जोतते हैं। ऐसे रथमें बैठकर आप नाना प्रकारके यज्ञमें चले जाते हैं। २

अग्निकुण्ड जैसे पवित्रस्थानमें ही अग्नि उत्पन्न होता है और प्रकट होता है। नानाप्रकारकी वनस्पतियोंके पेटमें आप सदा सूक्ष्म रूपमें रहते हैं। इस लिये मत्त जाड़ेके दिनोमेंभी अन्धेरी रातमें महा प्रज्ञावान् अग्नि अपने तेजसे प्रकट होता है। आप कभी अन्धेरेसे ढक नहीं जाते और आप सब स्थानोंमें रहते हैं। ३

५ हे दस्म, (भक्तानुग्रहाय) दिवे दिवे जायमानस्य ते उभयम् वमव्यम् न क्षीयते । अप रारिणा ते शुमन्तं कृधि, स्वपत्य च राय पति कृधि ।

६ सुविद्वन् आयजिष्ठ च स त्वम् अस्मे स्वास्ति, एना अनीकेन देवान् यथा । हे अग्ने यदन्न त्वम न गोपा उत परस्पा । सन्) युमत् उत रेवत् दीदिहि ।

१ अग्नि प्रथम पिता (इति) जोहृत् (स) यत् इष्टम्बदे मनुष्या समिद्ध (नरान् नदा स) अमृत विचेता प्रिय वमान (भवति), (स) मर्मज्ञेन्य (स) अवस्य स वाची ।

२ (अय) चित्रमानु अग्नि विश्वामि गीर्भि मे हव अया स अमृत विनाया (यदा) ११ श्यावा रोहिता वा उत अस्या (अर्था) वहत अह (स) विभ्रत चक्रे ।

३ सुपृतम् (अग्निम्) उन्नानायाम (अर्ण्याम्) अजनयन्, (यत स) अग्नि पुन्येनाय (आप (१) गर्भं भुवन् । शिग्याणाम् चित् (स) प्रचेता अग्नि स्वमतीभि अन्तुना अपागित वमदि ।

ऐसे अग्निपर अब मैं हविर्द्रव्यसे और घीसे वर्षा करता हूँ । सब भुवनमें हर एक स्थानमें आप रहते हैं । आपका शरीर बड़ा चौड़ा है । आपका सामर्थ्य बहुत बड़ा है । आप सब स्थानोंको व्याप्त करके रहते हैं । सब प्रकारकी अनाजरूपी सम्पत्ति आपके पास है । इस लिये आप बड़े सुन्दर दिखाई देते हैं । ४

हे अग्नि, आप सब प्रकारसे श्रेष्ठ हैं । मैं अब घी की वर्षा करता हूँ । मुझपर आप कृपा करके अंत करणसे हमारी सेवाका आप स्वीकार कीजिये । नयी स्त्रीके पराक्रमी और युवा पतिके समान अग्निके शरीरकी कान्ति बड़ी तेज और सुन्दर दिखाई देती है । जब आपका तीव्र तेज सब दूर फैलता है तब आपको कोई स्पर्श नहीं कर सकता । ५

हे अग्नि, आप अपने उत्कृष्ट सामर्थ्यसे सब लोगोपर अधिकार चलाते हैं । इस लिये आप हमारे हवियोंका स्वीकार कीजिये । आप हमारे नेता हैं । इस लिये जिस तरह मनु राजाने आपके यज्ञका वर्णन किया है उसी तरह हम भी आपके यज्ञका वर्णन करेंगे । आपके शरीरका अवयव टूटा हुआ नहीं है । आप अपने भक्तोपर मधुर रस की वर्षा करते हैं । सब प्रकारकी सम्पत्तिकी इच्छा करके स्तुति द्वारा मैं अग्निका स्वागत करता हूँ और आपको घीकी आहुति अर्पण करता हूँ । ६ (२)

सूक्त ११

॥ ऋषि—यत्समद । देवता—इन्द्र ॥

हे इन्द्र, आप हमारी पुकार सुनिये; आप हमारा तिरस्कार मत कीजिये, आपकी कृपासे स्वर्गकी सम्पत्तिका लाभ हमें प्राप्त होवे, धनकी इच्छासे हमारी स्तुति लालसित हुई है । इस लिये हमारी स्तुति नदीके प्रवाहकी तरह बड़े आनन्दसे शीघ्रताके साथ आपकी ओर दौड़ती चली जाती है । १

हे शूर इन्द्र, उस दुष्ट भुजंगने अधाह और अपार जलको चारों ओरसे रोक रखा था । उल्लंघी हुई जलकी लहरोको आपने भूमीपर छोड़ दिया (गिराया) । साम-गीतके द्वारा आपकी स्तुति की गयी और आप बड़े आनन्दित हो गये । निजको अमर समझकर घमण्डमें रहने वाले राक्षसको आपने भूमिपर गिरा दिया और उसको चीरफाड़ कर उसका नाश कर डाला । २

४ (इमम्) विश्वा भुवनानि प्रति क्षियन्तम् अग्निम् हविषा घृतेन च जिघर्षिम् । तिरश्चा पृथु, वयसा दूरन्तम्, व्यचिष्टम्, धन्ने रभस हगान च (जिघर्षिम्) । ५ विश्वत प्रत्यंचम् (इमम्) अग्निम् जिघर्षिम्, (त) धरक्ष्ण मन्सा तज्युपेत । नर्यथ्री सृहयद्वपोपि (अचम्) अग्निं जर्भुराण, तन्वा न अभिमृशे । ६ वरेण (गुणेन सर्व) नहमान (स्वीय) भाग ज्ञेया, त्वादूतास मनुवन् (स्तोमं) वदेम । (इमम्) वदन्तम् मधुपचम्, अग्निं धनसा (अहम्) जुह्वा वचस्या च जोहवीमि । १ हे इन्द्र हव (न) श्रुधि, मा त्पिप्य ते वतूनाम दावने स्वाम । इमा हि ऊर्ज वसुधव सिन्धव न धरन्त त्वाम् वर्धयन्ति । २ हे इन्द्र मा नही पूर्वा च (आप) अहिना परिस्थिता (ता) त्व अपिन्व, अमृज च (तदा) उवै वावधान सन् वसन्तं चित् (आत्मान) मन्यमानम् दानम् त्वम् अवाभिनत ।

हे शूर इन्द्र, जिन सामगान और रुद्रपुत्र-मरुत स्तुतियुक्त स्तोत्रोंको आप चाहते हैं उन स्तुतियोंसे आप आनन्दित होते हैं। वे ही पवित्र और वन्दनीय स्तुतियां वायु कैसे वेगसे आपकी और शीघ्रतासे दौड़ती चली जाती हैं। ३

हे शूर इन्द्र, आपके अपूर्व और निष्कलंक प्रतापकी कीर्ति हम चारों ओर फैलाते हैं। आपका चमकनेवाला वज्रभि हम आपके कन्धेपर रखते हैं। हे इन्द्र, आप बड़े पवित्र हैं। आप अपने सामर्थ्य और वीर्यके कारण आनन्दित होते हैं। हमारा कल्याण करनेके लिये सूर्यकी तरह आप अपने तीव्र वज्रसे अधर्मी और अनार्य शत्रुओंका नाश कीजिये। ४

हे शूर इन्द्र, आप अपने पराक्रमसे उस दुष्ट राक्षसका वध कीजिये जो पोले आकाशमें (शून्य स्थानमें) रहता है, जो वहाँके जलमें डुबकर छिपा हुआ रहता है, जो अदृश्य और माया रूपमें रहता है, जो सब स्वर्गलोकको ढांकता है और जो मेघोद-कोको रोक लेता है। ५

हे इन्द्र, जिस तरह प्राचीन कालमें आपने किये हुए पराक्रमोंका हमने वर्णन किया उसी तरह आजकल आपने किये हुए पराक्रमोंका भी हम वर्णन करेंगे। आपके कन्धेपर रखे हुए और युद्धके लिये तैयार हुए आपके तीव्र और चमकनेवाले वज्रके प्रता-पका जिस तरह हम वर्णन करते हैं उसी तरह आपके तेजोमय और पीले रंगके दोनों अश्वोंकाभी [जो, मानो, सूर्यकी देदीप्यमान ध्वजाही है] हम वर्णन करेंगे। ६

हे इन्द्र, जब आपकी गम्भीर घोषणा होती है तब आग्निमें घीकी आहुति अर्पण की जाती है और पृथिवीपर जलकी वर्षा होती है। जब आपके तेजोरूप अश्वोंने अपने र्व्यसे इस प्रकारका सिंहनाद (घोषणा) किया तब सब दूर पृथिवीपर सन्नाटा छा [और मेघरूप पहाड़ एक क्षणमें चुपकसा स्थिर हो गया। ७

३ हे शूर इन्द्र येयु उक्थेयु स्तोमेषु वा रुद्रियेषु (गानेषु) चाकन्, यासु च त्वं मंदगान (ता) एता शुभ्रा वायवे न तुभ्य इत् प्र सिष्यते ।

४ ते शुभ्र शुभ्रं (वयं) वर्धयन्त नु, (उत च) शुभ्रं वज्र ते वाव्हो बधाना (मन्त वर्तामहे) । (अत) हे इन्द्र, शुभ्रस्त्वं वावृधान सन् वाम्मे सूर्येण वज्रेण दामी विश मया ।

५ (म्वर) गुहा हितम्, (तत्रत्येषु) आसु अपीश्रुतम् तत्रैव गृच्छं क्षियन्तम् (अपि) गुहां मायिन, उत च अप या च तस्तन्वाम अहि दानु, हे शूर त्वम् वीर्येण अहन् ।

६ हे इन्द्र ते पूर्व्या महानि (कृतानि) स्तव, उत नूतना कृतानि स्तवाम । (मग्रामम्) उग्रन्त ता वाव्हो वज्र स्तवाम । सूर्यस्य केत् (इव ते) हरी (अपि) स्तव ।

७ हे इन्द्र ते हरी धृतध्रुत म्वाग् अम्वायाम नु, (एतन्मित्रेवावमरे) भूमि मगना नि अप्रतिष्ठ, पतः श्रित मरिष्यन् (अपि) वरम्न ।

पर्वत एक क्षणमे गिर गया । किन्तु वह मेघरूपी पर्वत उदकरूपी माताओंके साथ घोषणा करते करते इधर उधर घुम रहा था । भक्तलोगोंने उस दिव्य घोषणाका महिमा पृथिवीके दूरदूरके देशोंमे सब दूर फैलाया । मानो, इन्द्रकी प्रेरणासे उत्पन्न हुए गन्भीर घोषणाका आवाज (प्रतिध्वनी) चारो ओर फैला । ८

चुपचाप महासागरमे छिपकर पड़े हुए, महासागरको सामर्थ्यसे रोकनेवाले, और नाना प्रकारकी कुटिलनीतिसे वर्ताव करनेवाले वृत्रको इन्द्रने फेंक दिया और उसका नाश किया । भयंकर घोषणा करनेवाले इन्द्रके वज्रसे डरकर आकाश और पृथिवी थरथर कांपने लगी । ९

मनुष्य जातिका कल्याण करनेवाले पराक्रमी इन्द्रने अपने वज्रसे जब मनुष्य जातिका द्वेष करनेवाले वृत्रका नाश किया तब उस तीव्र वज्रकी भयंकर घोषणा हो रही थी । भक्तलोगोंने जो सोमरस इन्द्रको अर्पण किया था उसका प्राशन (पान) जब आपने किया तब मायारूपी राक्षसकी कपटनीतिका आपने नाश कर डाला । १०

हे पराक्रमी इन्द्र, कृपा करके आप सोमरसका पान कीजिये । यह पवित्र और आनन्द देनेवाला रस आपको आनन्दित करे । सोमरसका यथेष्ट पान कर आपकी शूरता बढे । आप हमारी प्रार्थना सुनिये और सोमरससे आपका मन शान्त होवे । ११

हे इन्द्र, आपके गुणोंका वर्णन करनेवाले हम जैसे भक्तजन आपकी शरण लेते हैं । सत्यधर्मसे हम आपकी उपासना करते हैं । इस लिये आपकी कृपासे हमारा मन आपकी ओर आकर्षित होवे । आपकी कृपाकी हम आशा करते हैं और आपके यशका हम वर्णन करते हैं । इस लिये हमे आपकी दिव्य सम्पत्तिका लाभ होवे । १२

८ पर्वत अप्रयुच्छन् नि नादि, (तत प्राक् स) मातृभि सं वावशान अक्रान् । (भक्ता अपि) दूरे पारे (ता) वार्णा वर्धयन्त, इद्रेपिताम् (एव) धनर्निं नु पप्रथन् ।

९ महा निन्धु आनयान मायाविन वृत्रम् इद्र नि अस्फुरत् । (एतस्मिन् अवसरे) अस्य वृष्ण (इद्रस्य) वनिक्कदत वज्रात् भियानो रोदसी अरेजताम् ।

१० मातुष वृष्ण अस्य (इद्रस्य) वज्र यन् अमानुषम् (वृत्रं) निजूर्वात् (तदा स वज्र अपि) अंगेरवीत् । (एवम्) सुतस्य पपिवान् इद्र मायिन दानवस्य माया निरपादयत् ।

११ हे इन्द्र (इम) नोमं पिव पिव इन् नन्दिन सुताम् त्वा मन्दन्तु । कुक्षी ते पृणन्त (इमे सोमा त्वाम्) वर्धयन्तु । पौर सुत (अय) इन्धा इद्रम् आव ।

१२ हे इन्द्र विप्रा (वय) त्वे अपि अभून् । ऋतया (त्वा) सपन्त धियं (त्वयि) वनेम (इति आशान्मे) अवन्त्यव (वय, तव) प्रगस्तं यय वीनाहि, सय ते राय दावने (पात्रीभूता) स्याम ।

हे इन्द्र, आपकी कृपारूपी प्रसादकी हम इच्छा करते हैं। आपकी कृपाके कारण ही आपके तेजोमय प्रतापकी कीर्ति दिन प्रतिदिन हम बढ़ाते हैं। इस लिये अब आप हमें अपनाइये। हे भगवन्, आप ऐसा कीजिये जिससे हमें उत्तम शौर्यका लाभ होवे, और जिससे हमें वैभव और वीर पुरुषोंके मंगतिका भी लाभ होवे। १३

हे इन्द्र, हमें शान्ति अर्पण कीजिये। हे सन्मित्र, हमें मरुत-देवोंकी सेनाका आश्रय दीजिये। आपकी कृपासे आनन्द देनेवाले, प्रेम करनेवाले, और सोमरसका आम्बाद लेनेवाले वायुकी भी अनुकूलता हमें प्राप्त होवे। १४

जिन मरुत-देवोंको देखकर आप आनन्दित होते हैं वे मरुत-देव सोमरसका पान करें। आपको कभी प्यास नहीं लगती और आप बड़े सामर्थ्यवान भी हैं, आप मदा सन्तुष्ट रहते हैं, तबभी कृपा करके आप सोमरसका प्राशन कीजिये। आप लोगोंकी रक्षा करनेवाले हैं, युद्धमें हमारी कीर्ति आपने ही बढ़ाई। जब हम उग्र स्वरमें आपके गुणोंका वर्णन करते हैं अथवा अर्कका (सूर्य) गान गाकर आकाशमें चिह्नाहट मचाते हैं तब भी आप हमारा गौरव बढ़ाते हैं। १५

हे जगन्की रक्षा करनेवाले देव, सचमुच वे लोक धन्य हैं जिन लोगोंने बड़े प्रेमसे आपकी स्तुति की और जिनको आपकी कृपासे शान्ति सुखका लाभ हुआ। यज्ञ सभामें जो लोक लम्बा चौड़ा कुशासन आपके लिये बिछाते हैं केवल उनको ही सात्विक सामर्थ्यका लाभ होता है और उनको आप कृपारूपी प्रसाद अर्पण करते हैं। १६

हे वीर पुरुष, भयंकर काम करनेके समय भी आप आनन्दित होते हैं। इस लिये 'त्रिकटुक' नामक उत्सवमें आप सोमरसका प्राशन कीजिये। जिस रथको पीले रंगके तेजस्वी अश्व जोते हुए हैं ऐसे रथमें बैठकर और अपने मूँछपर हाथ फिगतें हुए होकर सोमरसका प्राशन करनेके लिये आप इधर आइये। १७

१३ हे इन्द्र, अवस्यव ये (वय) ते ऊर्ता (एव) ऊर्जम् वर्धयन्त (सन्त) ते (वय) ते स्याम । हे देव शुष्मिन्तम्, वीरवन्तम् यम च चाक्रनाम तम् रयिम् अस्मे गमि ।

१४ (सुम्नस्य) क्षयं गमि, अस्मे मित्र गमि, हे इन्द्र मार्तं शयं न गमि । मजोपम मन्दमाना च ये वायव अग्रणीतिम् पान्ति (तानपि राभि)

१५ येषु (त्व) मंदमान (ते मरुत) नु व्यन्तु इत । पर च हे इन्द्र नृपन द्रव्यन च गोम पाहि । (अपि च) हे तस्त्र अस्मान् पृत्सु आ सु (अवर्धय खल पर) वृद्धन् मि अर्ह स्याम चापि अत्रये ।

१६ (अपि च) हे तस्त्र, ये ते सुम्नम उवयं आर्विवासान ते इत वृद्धन् नु । अथ वा हे इन्द्र ये पम्त्यावन् वरिं स्तृणानाम (नेपि) त्वोता वाचम अगमन ।

१७ हे शर इन्द्र उप्रेषु इत (कर्मसु) मन्दमान त्वं त्रिकटुषु गोमं पाहि । (अपि च) मरुत प्रभु वुवन् प्रीणान मन हग्निंया मुत्स्य पीन्ति याहि ।

हे इन्द्र, जिस सामर्थ्यसे आपने वृत्रको और और्णभाव राक्षसको कुचल डाला वह सामर्थ्य आप अब प्रकट कीजिये । हे देव, हम जैसे आर्यलोगोंके लिये आपने दिव्य प्रकाश प्रकट किया । दिव्य प्रकाशको रोकनेवाला अधर्मी और पापी दुष्ट राक्षस आपकी वायी और मर हुआ पड़ा है । १८

आपकी कृपासे हमारे कुल पापी और अधर्मी शत्रुओंका नाश होवे । जो जो आर्यलोग अपने पराक्रमसे हमारे शत्रुओंका नाश करते हैं उनकी सहायताका लाभ हमें प्राप्त होवे । हमारे साथ मित्रकासा वर्तव करनेवाले लोगोके त्रित नेता होते हैं । हमारे लिये ही त्वष्टाके पुत्र विश्वरूपको आपने, उसके आधीन करा दिया । १९

त्रित नामक भक्त इन्द्रको स्वच्छ वस्त्रमे छाना हुआ और आनन्द देनेवाला सोम-रस अर्पण करता है । उसीके लिये इन्द्रने विशाल रूप धारण किया और अर्बुद राक्षसको मिट्टीमे मिला दिया । इन्द्र अंगिराऋषीके पक्षपाती हैं । जिस तरह सूर्य अपना तेजस्वी चक्र घुमता है उसी तरह इन्द्रने अपना वज्र घुमाकर बल राक्षसका नाश किया । २०

हे इन्द्र, आपकी प्रसिद्ध दयालु और उदार बुद्धिरूपी धेनू अपने भक्तोको मनो-रथरूपी दूध पिलावे और उनको सन्तुष्ट करे । आप अपने सब भक्तोको वैसाही दूध पिलाइये । आपही हमारे कल्याण करनेवाले हैं । हमारा तिरस्कार मत् कीजिये । हम अपने वीर पुत्रोके साथ यज्ञसभामे आपके यशका वर्णन करेंगे । २१

सूक्त १४.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-इन्द्र ॥

हे सज्जन लोग, जिसके प्रकट होते ही और जिसके प्रताप और वीर्यरूपी तेजके कारण आकाश और पृथ्वी डर गयी वही इन्द्र है । आपके प्रकट होतेही आप सब विश्वके स्वामी और सब देवोके श्रेष्ठ अधिपति बन गये । आप अपने करतूतसे देवोके अलंकार बन गये । १

१८ हे इन्द्र, येन वृत्रम च और्णवाभ च दानुम् अवाभिनत् (तत्) शव (अधुना) धिष्व । हे इन्द्र (यत्) त्वम आर्याय उद्योति अप अवृणो (तदा एव) दस्यु सव्यत नि सादि ।

१९ विश्वा स्पृष्ट दस्यून् ते (एव) ऊतिभि (परं च) आर्येण (ओजसा) ये तरन्त (तान्) सनमे । (अतः) । नान्यस्य त्रिनाय त्वाष्टम विश्वरूपम यन अरंधयः तत् अस्मभ्यम एव ।

२० मन्दिन (सोमान्) सुवानस्य अस्य त्रितस्य (हेतो) वावृधान (इन्द्र) अर्बुद निरस्त । (तथा) च अगिरस्वान् इन्द्र सूर्य (स्वर्ग्य) चक्र न वज्रम अवर्तयन् वलम् च भिनत् ।

२१ नून हे इन्द्र ते ना (विरुता) मघोनी दक्षिणा मति जरित्रे वरं प्रति दुहीयत् । (तदेव) स्तोतृभ्यो निक्ष ना न वाति धक्, भगोभि न सुवीरा (सन्त) विदधे ते वृहन् (यश) वदेम ।

१२ जात एव प्रथम मनस्वान् च देवो (भूत्वा) देवान् ऋतुना पर्यभूयत् । यस्य शुष्मान् नृमणस्य नारा न रोदनी चन्द्रमेताम हे जनाम न इन्द्र ।

जिमने हिलनेवाली पृथिवीको दृढ़ किया और जिमने काम्पित होनेवाले पर्वतको भी स्थित किया, जिसने विशाल अन्तरिक्षके प्रदेशको भी व्याप्त किया और जिसने आकाशके नक्षत्रोंको भी स्थिर किया वही यह इन्द्र है। २

जिसने अहि नामक महाभुजंगका वध करके सात नदीयोंको बन्धनसे मुक्त किया जिसने प्रकाशरूपी गौत्रोको बलराक्षसके बन्धनसे छुड़ा लिया, जिसने कडेमे कडे पत्थरके पेटमेंभी अग्निको उत्पन्न किया और युद्धमे सज्जन लोगोके शत्रुओका जिसने नाश किया वही इन्द्र है। ३

जिमने सब अस्थिर भुवनोंको उत्पन्न किया, जिमने आर्यजनके पापी और दुष्ट शत्रुओंका नाश करके उनको गुफाकी ओर हकाल दिया और जिमने शिकारीकी तरह पराक्रमी और विजयी सज्जन लोगोके शत्रुओंको परास्त करके उनकी घमण्ड उतार दी और उनका वैभव छीन लिया वही यह इन्द्र है। ४

कुछ नास्तिक लोग पूछते हैं कि वह भयंकर इन्द्र कहां है? कई लोग इन्द्रको मानतेही नहीं। किन्तु यह उनकी भूल है। क्यों कि पक्षीयोको हकाल देनेका काम जैसा सहज है वैसे इन्द्रदेव सज्जन लोगोके शत्रुओका नाश सहज रीतिसे करते हैं। इस लिये इन्द्रदेवकी प्रेमसे स्तुति करनी चाहिये। वही यह इन्द्र है। ५

कोई भी मनुष्य श्रीमान् हो, दीन हो, ज्ञानी हो, नम्रतासे प्रार्थना करनेवाला हो अथवा कवि हो, सबको प्रेरणा करनेवाले आपही है। सोमवल्लीको पीस डालनेके लिये पत्थरको लेनेवाले और सोमरसको निचोड़नेवाले दोनों पुरुषोंकी रक्षा करनेवाले इन्द्र ही है। ६

२ य व्यथमाना पृथिवीं अदंहत्, य प्र कुपितान् पर्वतान् अग्म्यात् । य वर्गीयः अन्तरिक्षं विममं, याम अस्तत्रात्, हे जनासः स इन्द्र ।

३ यः अहिम् हत्वा सप्त सिन्धून् अरिणात्, य बलम्य अपथा गा उदाजत । य अश्मनः अन्तः अग्निम अजान ममत्सु च (सताम शत्रूणा) मवृक् (भवति) हे जनासः स इन्द्र ।

४ येन इमा विश्वा च्यवना भुवनानि कृतानि, यः दास वर्णम् गुहा अधरम् अक् । श्वेदीय य विगीवान् अर्थ पुष्टानि लक्ष्म च आदत्, हे जनासः स इन्द्र ।

५ स कुहेति य घोरम् (अविहृत्य) पृच्छन्ति स्म, उत एष नास्तीति एतम् आहु । (परं च) विद्वद्वा य अर्थ पुष्टी- (लालया) आ मिनानि अस्मै श्रुत् वन (एव), अतः हे जनासः स इन्द्र ।

६ यो ग्ध्रम्य चोदिता, य कृशम्य, यो ब्रह्मण (वा) नाधमानस्य कीरे (वा) । य युष्मन्प्राण मन्मोमस्य च मुशिप्रः अविता (भवति), हे जनासः स इन्द्र ।

जिसकी आज्ञाके अनुसार सब (बुद्धिरूप) अश्व चलते हैं, जिसकी आज्ञाके अनुसार सब (प्रकाशरूपी) धेनूएं चलती हैं, जिसका शासन (इन्द्रियरूप) गांवपर चलता है, जिसकी आज्ञाके अनुसार मनोरूप रथ चलता है, जिसने सूर्य और उपाको उत्पन्न किया, और जिसके कथनके अनुसार दिव्य उदक वर्षा करते हैं, हे सज्जन, वही इन्द्र है । ७

आपसमें लड़नेवाली, परस्परके ऊपर चढ़ाई करनेवाली, परस्परका द्वेष करनेवाली दोनों पक्षोंके शत्रुओंकी सेना जिसकी सहायताकी इच्छा करके जिसको पुकारती हैं, और विजयकी इच्छा करके दोनों पक्षोंके लोक जिसको निजकी ओर बुलाते हैं, हे सज्जन लोग, वही इन्द्र है । ८

बिना जिसकी कृपाके किसीको जयका लाभ नहीं होता है, युद्धमें लड़ते समय निजकी रक्षाके लिये सब लोग जिसको पुकारते हैं, जिसके रूपके अनुसार सब विश्वका आकार बन गया है, और जो अचल वस्तुकोभी उलट पुलटकर चल कर सकता है, हे सज्जन, वही इन्द्र है । ९

भयकर पाप करनेवाले और उद्वण्डतासे वर्ताव करनेवाले दुष्ट लोगोका जो अपने वज्रसे नाश करता है, सज्जन लोगोका अपमान करनेवाले लोगोको जो कभी क्षमा नहीं करता है और जो अधर्मी दुष्ट लोगोका सदा नाश ही करता है, हे सज्जन, वही इन्द्र है । १०

पर्वतकी गुहामें चुपचाप छिपे हुए शंखरासुर राक्षसका तलाश करके जिसने उसका वध कर डाला और शरद् ऋतुके चालिसवें दिन नीचे गिरनेपरभी पराक्रम दिखा-नेका बहाना करनेवाले अहि राक्षसका जिसने नाश किया, वही, हे सज्जन, इन्द्र है । ११

७ यस्य प्रदिशि (सर्वे) अध्वास, यस्य (प्रदिशि सर्वे) गाव यस्य (प्रदिशि) ग्रामा, यस्य (प्रदिशि) विश्वे रयात् । य सूर्यम्, य उपस जजान, यो अपा नेता, हे जनास स इन्द्र ।

८ वदसी (परस्पर) संयती (अनीके) य विव्ह्येते, परे अवरे च उभया अमित्रा यं (आन्वह्यन्ति) । नमान (मन्ते) रथम् आतस्थिवासा (द्वावपि य) नाना ह्वेते, हे जनास स इन्द्र ।

९ यस्मा रते जनास न विजयन्ते, युध्यमाना य अवसे ह्वन्ते । य विश्वस्य प्रतिमान बभूव, यो अच्युतच्युत् हे जनान स इन्द्र ।

१० शश्वत महि एनो दधानान् अमन्वमानान् (वृशमान्) य शर्वा जघान । य शर्धते शुष्याम् य न अनुरवाति न दस्यो हन्ता हे जनास स इन्द्र ।

११ पर्वतेषु क्षियन्त शबरम् य शरदि चत्वारिण्या तिथौ अन्वविन्दत् । य शयानम् अपि ओजायमानं अहिं दारुण जघान हे जनान स इन्द्र

नानाप्रकारके सात रश्मियोंसे जो विभूषित होता है, जिस बड़े पराक्रमी वीरने अपने बड़े सामर्थ्यसे महानदीयोंके जल प्रवाहोंको पृथ्वीपर बन्धनसे मुक्त किया, स्वर्गपर चढ़ाई करनेवाले रौहिणी राक्षसको, अपने वज्रकी तरह कड़े हाथोंमें फेंक दिया, हे सज्जन, वही इन्द्र है ।

१२

पृथिवी और आकाश जिसको नमस्कार करते हैं, जिसके डरके कारण सब पर्व-तभी कांपने लगते हैं, भक्तोंने अर्पण किये हुए सोमरसका जो प्राशन करता है, जिसके बाहु वज्रकी तरह बड़े कड़े होते हैं और जिसके हाथमें वज्र रहता है, हे सज्जन, वही इन्द्र है ।

१३

सोमरसको निचोड़कर छाननेवाले ऋत्विजोंकी जो रक्षा करता है, हविरन्न पकाने वाले, स्तोत्र पढ़नेवाले और निजके गुणोंकी प्रशंसा करनेवाले लोगोपर कृपा करके जो उनकी रक्षा करता है, सोमरसका प्राशन करके जो आनन्दित होता है और जिसको हवि अर्पण किया जाता है, हे सज्जन, वही इन्द्र है ।

१४

किसीके अन्तःकरणों आपके स्वरूपका पता नहीं लगता है । किन्तु आपको हविरन्न अर्पण करनेवाले भक्तोंको आप सत्व सामर्थ्य प्रदान करते हैं । इसमें सन्देह नहीं कि उस समय आप अपना स्वरूप सामर्थ्यके द्वारा प्रकट करते हैं, हे इन्द्र, हम आपसे प्रेम करते हैं । इस लिये हम अपने शूर पुत्रोंके साथ आपके यज्ञका वर्णन करते रहेंगे ।

१५

वर्षाऋतुही सोमलताकी माता है । वर्षाऋतुके उदकसे सोम उत्पन्न हुआ है । जिस आकाशके उदकसे सोम उत्पन्न होता है उसीमें सोम प्रवेश करना है । इस लिये सोमलता तेजोमय और दृष्टपुष्ट दिखाई देती है । सोमलताका रस दूधकी तरह सफेद दि-
देता है और ऊपर उछलता है, सोमलतासे जो अमृत निकाला जाता है वह यही इस लिये पहिले आपके बड़े कामकी प्रशंसा करनी चाहिये ।

१

१२ ममरश्मि वृषभ तुविष्मान् च य मस मिन्धन् सर्तवे अवास्तुजत । य वज्रबाहु बाम आगेदन्त
रहिणम् अस्फुरत् हे जनास म इन्द्र ।

१३ अस्मै द्यावापृथिवी चित नमेते, अस्य शुमान् पर्वता चित भयन्ते । य सोमया निचित वज्र-
बाहु (अपि) वज्र हस्त हे जनास म इन्द्र ।

१४ य सुन्वन्तम्, य पचन्तम्, य शंसन्त, य शशमानम् (अपि) उती अयन्ति । यस्य वज्रा वर्धनं
(भवति) यस्य सोम, यस्य इदम् राध (अपि) वर्धनं (भवति) हे जनास म इन्द्र ।

१५ य त्वम दुध्र (मन्) चित सुन्वते पचते वाजं आ ददपि, म मिन्द्र मन्त्रोमि, (अत) हे इन्द्र
ययं विश्वहा ते प्रियाम (सत) सुवीर्याम विदधम आवदम ।

१ (वर्षा) ऋतु (सोमस्य) जनित्री, तस्या पवित्रात् याम् (म) वर्धते (ता) अप म इन्द्र
अविशत् । तत (ना वाति) आहना पयः पिप्पुपी अभवत्, (तत एव) अशो पीयूष भवति । ता (महत्कर्म) प्रथम उक्थ्यम् एव ।

पूर्वरीतिसे जलसे भरी हुई सब नदीयां चारो ओरसे आपकी ओर आती हैं। सब जगत्का पोषण करनेके लिये जलरूप अनाज वे (नदीयां) अपने साथ ले आती हैं। आकाशसे नीचे आनेवाले प्रवाहोका, समुद्रकी ओर बहनेका मार्ग एकही है। ये सब वस्तुएं आपहीने उत्पन्न की हैं, इस लिये सबसे पहिले आपहीका स्तवन करना चाहिये। २

ईश्वर जो कुछ अर्पण करता है वह जीव है। आकार नष्ट करनेका काम केवल मृत्युका ही है। और वह सबका नाश करके सब स्थानोमें सञ्चार करती है। प्रत्येक प्राणीकी चेष्टाओको-चाहे भली हो अथवा बुरी हो-केवल पृथ्वी ही सहती है। आपहीने सब वस्तुएं उत्पन्न की हैं। इस लिये पहिले आपकी स्तुति करनी चाहिये। ३

जिस तरह याचकने स्वीकार किया हुआ बहुत धन वह अपने कन्धेपर ले नहीं जा सकता उसी तरह सब प्राणी पृथिवी भरके सब अनाजका उपयोग नहीं कर सकते। चाहे जितना अनाज उत्पन्न करनेके लिये (मेघ) तैयार रहता है। जगतके पिताने दूधरूपी अन्नभी बच्चोंके लिये उत्पन्न किया है। क्योंकि बच्चे चाव नहीं सकते। दूधको चावनेकी आवश्यकता नहीं है। आपहीने सब वस्तुओको उत्पन्न किया है। इस लिये सबसे पहिले आपहीका स्तवन करना चाहिये। ४

आपने जो पृथिवी उत्पन्न की है उसकी शोभा बढ़ानेके लिये आपने नक्षत्र युक्त आकाश भी उत्पन्न किया। वृत्र राक्षसका वध करनेवाले आप ही हैं। पवित्र जलके बन्द किये हुए मार्गको भी आपने खोल रखे हैं। जिस तरह प्यासे वीर पुरुषको जल देकर सन्तुष्ट किया जाता है उसी तरह स्तोत्रोंके द्वारा आपके यज्ञका वर्णन करके आपको भी प्रसन्न किया जाता है। इस तरह आपका उत्साह और बढ़ता है। आपहीने सब वस्तुओंको उत्पन्न किया है। इस लिये सबसे पहिले आपहीका स्तवन करना चाहिये। ५(१०)

हे इन्द्र, केवल आपही हमें अनाज और सम्पत्ति देकर हमारी उन्नति करते हैं। गीले जमीनसे सूखा अनाज उत्पन्न करनेकी आपहीकी कर्तव्य है। आपने अपने दिव्य सम्पत्तिका मन्त्र सूर्यमण्डलमें ही रखा है। उपर्युक्त सब वस्तुओंके आप अकेले ही स्वामी हैं। इस लिये सबसे पहिले आपका स्तवन करना चाहिये। ६

२ पय परि विव्रती (नय) सग्री ईम आ यन्ति, विश्वस्त्र्याय भोजनं च प्र भरन्त। प्रवता (उदधि प्रति) अनुपदे आवा नमान, य ता (वीर्याणि) अकृणो स प्रथममेव उक्थ्योसि।

३ यदेव (ईश्वर) ददाति तन् (अन्न जीव) अनुवदति, तदपा एकः (वस्तु) रूपा मिनन् उदते। एणस्प विधा विनुद, एका तितिष्ठते, य ता (वीर्याणि) अकृणो स प्रथममेव उक्थ्योसि।

४ पू प्रभवन्त नयि आदते (ददति) इव प्रजाभ्य पुष्टिम् विभजन्त आसते। (जगत्) पितु भोजनं दत्तं, अमिन्वतेव (अर्धव) अन्ति, य ता (वीर्याणि) अकृणो स प्रथममेव उक्थ्योसि।

५ इन्द्र दिवे मह्ये पुर्विर्वाग् अकृणो, हे अहि हन् य (त्वम्) धौतीना पथ अरिणक्। वाजिनम् उदति न त त्वा देवन् दवा स्तोमेमि अजनन् स (त्वम्) उक्थ्योमि।

६ य (त्वम्) भोजनं च वर्धनं च दयने, (अपि च) आर्द्रात् (क्षेत्रान्) आ शुक्रं मधुमच्च दुदो-
१२। न त्वा विज्यन्ति देवधि नि दधिपे एक एव विश्वस्य ईशिपे स (त्वम्) उक्थ्योसि।

सृष्टिनियमके अनुसार जिसके सामर्थ्यसे फल और फूलोंसे भरे हुए वृक्ष उत्पन्न होते हैं जिसके सामर्थ्यसे जलके प्रवाह भिन्न भिन्न स्थानोंमें बहते हैं, जिसके तेजके तुल्य कोई भी वस्तु नहीं है, जिसने आकाशमें विजली उत्पन्न की, जो विस्तीर्ण सागरको घेरता है ऐसे केवल आप, हे इन्द्र, अकेले ही हैं। इस लिये आप स्तुति करने योग्य हैं। ७

भक्तोंको सामर्थ्य प्रदान करनेके लिये और पापी दुष्टोंका नाश करनेके लिये आपने नार्मर राक्षसको मार डाला और उसके वैभवका नाश किया। इस तरह आपने अपनी उज्ज्वल तलवारका तेज प्रकट किया। इतनाही नहीं, किन्तु इससेभी अपूर्व काम आप करते हैं। इस लिये पहिलेकी तरह अबभी आप स्तुति करने योग्य हैं। ८

हे इन्द्र, अपने भक्तोंकी पुकार सुनते ही आप अपने रथको घोड़ोंको जोतते हैं और उसकी रक्षा करनेके लिये शीघ्र ही चले जाते हैं। दभीति नामके भक्तकी रक्षा करनेके लिये आपने उसके शत्रुको ऐसे स्थानमें रखा जहाँसे वह किसी तरह छुट नहीं सका। इस तरह आप भक्तोंकी रक्षा करनेमें सदा तैयार रहते हैं। सचमुच इस लिये आप स्तुति करने योग्य हैं। ९

उदक-प्रवाहको रोकनेके लिये तैयार हुई सब प्रकारकी शक्तियोंका आपके सामर्थ्यके सामने कुछ भी नहीं चला। बड़ा काम करनेमें आप बड़े कुशल हैं। छः लोकोंको और पांच दिशाओंको आपने नियत स्थानमें स्थापित किया। सबको व्याप्त करके आप फिर भी बाकी हैं। इस लिये यह निसन्देह बात है कि आप स्तुति करने योग्य हैं। १०

हे शूर इन्द्र, केवल एक बड़ा काम करके आप सब सम्पत्तिको हरण करते हैं। जातुष्टिर सरीखे बलवान् और जवान राक्षसकी भी घमण्ड आप उतार देते हैं। इस लिये आपके पराक्रमका गौरव बड़े उतनाही अच्छा है। हे इन्द्र, सब बड़े बड़े काम आपने किये हैं। इस लिये सचमुच आप स्तुति करने योग्य हैं। ११

७ य (त्व) पुष्पिणी च प्रस्व अवनी च दाने अवि धर्मणा वि आधारय । य च दिव जगमा दियुत अजन उरु (मन्) ऊर्वान् (उदधीन्) अभित (अमि) स उस्व अमि ।

८ पृक्षाय च दामवेशाय च य त्वम नार्मरं सहवसुं निहन्तवे अवह । ऊर्जयन्त्याश्र (अगिलताया) आस्यम अपरिविष्टम, (कृतम, नच एता वन्त्येव ते वीर्याणि) उत पृस्कृत एव स त्वम अघ उस्व त्वमि ।

९ यद्ध एकस्य श्रुष्टं, शतं वा दश (हरान्) साक यस्य (तं रये) आय, चोदम च आश्रित । दभीतये दस्युत अरजौ मम उतप, (एव) मुप्रान्यो अभव स उक्थोगि ।

१० विश्वा इन् रोचना यस्य पौंस्यम अनुददु अस्मै च कृत्ववे वनम (अनु) दक्षिणं, (य तप) पृथ विष्टम पच मदशथ अस्तन्ना पर परि अभव, स उक्थोगि ।

११ हे वीर, एकैवैव क्रतुना वसु विन्दने, महस्वत जानृष्टिरस्य वय प्र (विन्दने च) तपस्य विन्द नुप्रवाचनम (भवति), या (एता) विश्वा त्वं चकथ्य स त्वम (उक्थोगि)

हे इन्द्र, आपने जोरसे बहनेवाले नदीके प्रवाहको इस लिये रोक लिया कि तुर्वीति और वय्य सहज रीतिसे तैरकर पार जा सके । लङ्गडे और अन्धे परावृजकी उन्नति करके आपने उसकी कीर्ति चारो ओर बढ़ा दी । इस लिये सचमुच आप स्तुति करने योग्य है । १२

हे दिव्यनिधे इन्द्र, आपका कृपारूपी धन हमें इसतरह प्रदान कीजिये जिससे आप उसको सदा बढ़ातेही रहेंगे । आपके पास अच्छी अच्छी सम्पत्ति बाकी है । वह सम्पत्ति प्राप्त करनेके लिये हम अपने वीरपुत्रोंके साथ यज्ञसभामें आपके यशका वर्णन करते रहेंगे । १३ (१२)

मुक्त १४.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-इंद्र ॥

हे अध्वर्यू, इन्द्रको अर्पण करनेके लिये सोमरस ले आइये । उस आनन्द देनेवाले सोमरसको पानी पीनेके बरतानमें डालो । शूर इन्द्र सोमरसका प्राशन करनेके लिये लालसित होते हैं । इस लिये पराक्रमी इन्द्रको सोमरस अर्पण कीजिये । क्योंकि वे उसीकी इच्छा करते हैं । १

हे अध्वर्यू, जिस तरह बिजली किसी वृक्षको कांट डालती है उसी तरह इन्द्रभी अपने वज्रसे दिव्य उड़कोको चारो ओरसे रोकनेवाले वृत्रको कांट डालते हैं । इन्द्र देव, सोमरसको बहुत चाहते हैं । इस लिये आपको सोमरस अर्पण करना चाहिये । सोमरस प्राशन करनेके लिये इन्द्रदेव बड़े योग्य हैं । २

हे अध्वर्यू, जिसने दृभिक राक्षसका वध किया जिसने प्रकाशरूपी धेनुओंको मुक्त किया, जिसने बल राक्षसका सच्चा स्वरूप लोगोंको दिखाकर उसको मार डाला और जिसने वायुकी तरह सब विश्वको व्याप्त किया है उस इन्द्रको बाणरूपी वस्त्रकी तरह सोमलतासे ढाक दीजिये । ३

१२ तुर्वीतये च वय्याय च व तगय सरपस स्तुतिम् त्व अरमय । अर्धं श्रोण नीचा सन्तं परावृजं प्र भवन् उदनय , स त्व उक्थोमि ।

१३ हे इमो इन्द्र, तन् ते राध अस्मभ्य दाना व समर्थयस्व, यत् (स्वयमेव त्वं) चित्रं श्रवस्या , बहु ते वसव्यन् । (तद्) सुवीरा वध अनुयून् विदधे ते बृहन् (यज्ञ) वदेम ।

१ अध्वर्यव , इन्द्राय सोम भग्न, भवन् अन्ध अमत्रेभि सिंचित । अयं विरो हि सदम् अस्य पीतिम् पामी (भवति), (तद्) दृष्टे जुहोत, एष तद् वष्टि इन् ।

२ अध्वर्यव अग्नयेव दृक्ष, य अप वज्रिवान वृत्र (वज्रेण) जघान । तस्मै तद्वशाय एतम् भरत, एष इन्द्र अस्य पीतिम् अर्हति ।

३ अध्वर्यव यो दृभिव जघान, यो (दिव्या) गा उदाजत् बलं हि अप व । अंतरिक्षे वातम् न तस्मै (विश्वरूपिणे इन्द्राय) एतम् (वृजत) ऊ न वस्त्रं सोमै इन्द्र वा ऊर्जुत ।

हे अध्वर्यू, जब उरण राक्षसने अपने नव्वानव्वे बाहूओको उठाकर हमला किया तब इन्द्रने उसका नाशकर डाला । आपने अर्बुद राक्षसकोभी नीचे पटककर उसको मार डाला । इस लिये हमारे सोमरसका अम्बाद लेनेके लिये हम आपसे प्रार्थना करते हैं । ४

हे अध्वर्यू, जिस इन्द्रने अश्व राक्षसका वध किया और जिसने लालची शुष्ण-व्यस, पिशु, नमुची और रुधिका आदि राक्षसोंका नाश किया उस इन्द्रको हम सोम-रसका प्राशन करनेके लिये आग्रहसे बुलाते हैं । ५

हे अध्वर्यू, जिसने शम्बर राक्षसके सौ विशाल किलोका विजलीकी तरह नाशकर डाला और जिसने वर्चीकी एक लाख सेनाकाभी नाश किया उस पराक्रमी इन्द्रके लिये सोमरस ले आइये । ६

हे अध्वर्यू, जिसने लाखों शत्रूओका वध करके उनको पृथिवीपर चारों ओर फेर देया जिसने कुत्स, आयु और अतिथिग्व आदि मत्तोंके लडनेवाले शत्रूओको पराग्न किया ऐसे इन्द्रके लिये सोमरस ले आइये । ७

हे शूर अध्वर्यू, आप इन्द्रकी आज्ञाको मानते ही हैं । इस लिये इन्द्रकी कृपासे आप अपनी इच्छा पूरी कर सकते हैं । हे यज्ञनिष्ठ भक्त, अपने बाहुबलसे सोमलतामें नेचोडा हुआ पवित्र रस पुण्यवान इन्द्रको अर्पण कीजिये । ८

४ अध्वर्यव , नव नवति च बाहून् चम्बाम उरण यो जघान, य अर्बुद नीचा अव मबाधे तम इदं सोमस्य भूधे हिनोत ।

५ अध्वर्यव , यो अश्वं सु जवान, य अशुपं शुष्णम, य व्यसम, य पिशु नमुचिम च यो रुधिका (जघान) तस्मै इन्द्राय अन्धम जुहोत ।

६ अध्वर्यव , य शम्बरस्य शत पृथा पुर अग्मनेव विभेद । य इन्द्रं वर्चिन शतम सदधम (सोवान) अवापतन अस्मै इन्द्राय सोमं भरत ।

७ अध्वर्यव , य शत महस्र (अगान) जपन्वान भूम्या उपम्ये वा अवपत । य कृन्म्य आपी अतिथिग्वस्य च वीगान (अगर्तान्) न्यव्रणक्, अस्मै सोमं भरत ।

८ नर अध्वर्यव , (अम्य) भृष्टा वदन्त (वृषं) यद कामयाये नृद उन्ते नराय । हे मन्वत , गन्तं स्तपतम सोमं श्रुताय इन्द्राय भरत जुहोत ।

हे अध्वर्यू, इन्द्रकी आज्ञाके अनुसार आप वर्ताव कीजिये। वनमें अथवा अर-
ण्यमेंभी सोमरस पवित्र समझा जाता है। इस लिये सोमरसको पानीमें मिलाकर इन्द्रको
अर्पण करनेके लिये साथ ले जाइये। इन्द्र देव सदा सन्तुष्टही रहता है, किन्तु तुमने
अपने हाथोंसे निकाले हुए रसकी इच्छा इन्द्र करता है। इस लिये आनन्द देनेवाला
सोमरस इन्द्रको अर्पण कीजिये। ९

हे अध्वर्यू, जिस तरह गौका स्तन दूधसे भरा रहता है उसी तरह सोमरससे
भरा हुआ प्याला उदार इन्द्रको अर्पण करके सन्तुष्ट कीजिये। यह बात मुझे विदितही
है, नहीं, मैं निश्चयसे जानता हूं कि पूजा करने योग्य इन्द्र, सोमरस अर्पण करनेवाले
भक्तोंको अच्छी तरह पहचानता है। १०

हे अध्वर्यू, दिव्य ऐश्वर्य और भूलोककी ऐहिक सम्पत्तिके स्वामी इन्द्र ही है।
जिस तरह धान्यकी वर्षा करके विजयी वीर पुरुषको सन्तुष्ट किया जाता है उसी तरह
सोमरसकी धाराएँ बहाकर इन्द्रको पूर्ण रीतिसे सन्तुष्ट कीजिये। आप ऐसा समझिये
कि आपका मुख्य कर्तव्य यही है। ११

हे दिव्य ऐश्वर्यके भण्डारके स्वामी इन्द्र, आप कृपारूपी धन हमें ऐसा अर्पण
कीजिये जिससे चारों ओर हमारी कीर्ति दिनपर दिन आप बढ़ावेगे। आपके पास अच्छी
अच्छी सम्पत्ति अर्भातक बहुत बाकी है। वह सम्पत्ति प्राप्त करनेके लिये हम अपने
वीर पुत्रोंके साथ यज्ञसभामें आपका यश वर्णन करेंगे। १२ (१४)

सूक्त १५.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—इन्द्र ॥

हे इन्द्र, आपका चरित्र बहुत बड़ा है। आपका चरित्र बहुत सच्चा है। इस
लिये मैं आपके चरित्रका वर्णन करता हूं। “चिकद्रुक” उत्सवमें इन्द्रने सोमरसका
प्राशन किया। उससे आनन्दमें आकार आपने अहि राक्षसका वध कर डाला। १

९ हे अध्वर्यव, अस्मै धृष्टिं कर्तन, वनेपि निपूतम् (सोमं) वने (संमिश्रं) अन्नयन्वम् । जुपाणोपि व
अय अभिवावशे, (तट) मंदिर सोम इंद्रय जुहोत ।

१० हे अध्वर्यव, यथा गो ऊध पयसा (प्र पूर्ण) ईम् भोजम् इंद्रम् सोमेमि पृणत । अहम् एतद्
वेद, (एतद्) मे निभृतम्, (यद्) यजन दित्सतम् भूय चिकेत ।

११ अध्वर्यव यो दिव्यस्य वस्व, य पार्थिवस्य क्षम्यस्पापि राजा । ऊर्दरं (वीरं) यवेन न तम् इंद्रं
सोमेमि पृणत, तदेव अप व अस्तु ।

१२ वनो इद्र तद् (ते) राध अस्मभ्यं दानाय समर्थयस्व यत् अनु यूत् चित्रम् ध्रुवस्या, बहु ते
दमय्यम् (अत) सुर्वाग (वयम्) विदधे (ते) वृहत् (यश) वदेम ।

१ नु अय महत सत्यस्य महानि नन्या करणानि प्र य वोचम् । म इंद्र चिकद्रुकेषु अस्य सुतस्य
अपिदम् मदे चाम्य अहिम् जघान ।

अष्ट० २ अध्या० ६ व० १५, १६] ऋग्वेद [मण्ड० २ अनु० २ सू० १५

जिस आकाशमें किसीका सहारा नहीं है ऐसे स्थानमें आपने नक्षत्रोंको दृढ़तामें स्थापित किया । सब अन्तरिक्षको आपने वायूसे भरा दिया और (आकर्षण शक्तिमें) उसको संभालकर उसकी सीमा बढ़ायी । सोमरसका प्राशन करके आनन्दमें आकार आपने उपर्युक्त वाते की । २

घरका स्थान नियत करनेकी तरह आपने पूर्व (पश्चिम) आदि दिशाओंको नियत किया । स्वर्गकी नदीयोंके उगतका स्थान आपहीने अपने वज्रसे खोल दिया । और उनको बहनेके लिये उनका बन्धन तोड़कर उनका लम्बा चौड़ा मार्ग सहजरीतिमें खोल दिया । सोमरसके प्राशनके आनन्दमें आकार इन्द्रने उपर्युक्त वाते की । ३

हे इन्द्र, दभीति नामके भक्तको पकड़कर ले जानेवाले दुष्ट राक्षसको आपने घेर लिया और उसके हथियारोंको जलते हुए अग्निमें फेककर उनको जला दिया । दभी भक्तको आपने धेनू, अश्व, और रथरूपी सम्पत्ति दे दी । सोमरस-प्राशनके आनन्दमें आकार आपने उपर्युक्त वाते की । ४

जोरसे आवाज करनेवाले संसाररूपी जलके प्रवाहको रोककर इन्द्र अपने (न तैरनेवाले) भक्तोंको सहज रीतिसे उसके पार ले गया । जब (संसाररूपी) जलके पार वे भक्त चले गये तब वे आनन्दित हुवे । सोमरस-प्राशनके आनन्दमें आकार आपने उपर्युक्त वाते की । ५

इन्द्र अपने प्रभावसे समुद्रके उदकके प्रवाहको ऊपर ले गये । आपने उपाके रथको डाला । जोरसे चढ़ाई करनेवाली शत्रुकी सुस्त सेनाका आपने नाश कर डाला । ६

१. , , , आनन्दमें आकार आपने उपर्युक्त वाते की ।

२ अवंशे (आकाशे) वृहन्तं द्याम् अस्त भायन्, रोदसी च अंतरिक्षं (वायुना) आ अपृणन् । (तस्मिन्) य पृथिवीम् धारयन् पप्रथत् च, (एता) ता सोमस्य मदे इन्द्रं चकार ।

३ संप्रेव मानै (स) प्राच (दिश) वि मिमाय, वज्रेण नदीनाम् खानि अतृणन् । (ताश्च) दीर्घयायं पथिभि वृवा अमृजत् (एता) ता इन्द्रं सोमस्य मदे चकार ।

४ स दभीतिं प्रवोद्वृन् परिगत्य (तेषां) विश्वम् आयुधम् इदं अर्मा अश्व । (दभीति च) गानि अश्वं सममृजन् (एता) ता इन्द्रं सोमस्य मदे चकार ।

५ स ईं महीम् धुनिम् एतो अगम्णात्, स च अन्तानृन् स्वति अपारयन् । ते च उन्मनाय रथिम् गानि प्रतम्यु, (एता) ता इन्द्रं सोमस्य मदे चकार ।

६ स मज्जिन्वा मिन्धुम् उदक्षम् अरिणान् । वज्रेण उपस अनं मे पिपेय । वज्रनीति (मृताभि) अजवम् (सेना) विवृधन्, (एता) ता इन्द्रं सोमस्य मदे चकार ।

जिस स्थानमे वे युवा स्त्री छिपी हुई बैठी थी वह स्थान (इन्द्रकी कृपासे) परिव्राट
पिको मिला। उसी समय वह वहां उपस्थित होकर उनके सामने खड़ा हुआ। वह
गडा था, किन्तु इन्द्रकी कृपासे वह अच्छी तरह चलने लगा। वह अन्धा था, किन्तु
इन्द्रकी कृपासे वह अच्छी तरह देखने लगा। सोमरसका पान करनेके आनन्दमे आकार
इन्द्रने उपर्युक्त अद्भुत वाते की। ७

अङ्गिरसकी स्तुतिसे आप बड़े प्रसन्न हुए और आपने बल राक्षसको चीरकर
सको मार डाला। पहाड़के किलोको आपने हिलाया और कौटकी भीतिका बड़ी कुशल-
तासे आपने नाज किया। सोमरसका पान करनेके आनन्दमे आकार इन्द्रने उपर्युक्त
प्रदभुत वाते की। ८

चुमुरी और धुनि राक्षसको आपने नीन्दके रोगसे तंग किया और जमीनपर
टककर उनको मार डाला। पापी दुष्टोका वध करके आपने दर्भीतिकी रक्षा की। आ-
रकी कृपासे ही नाश न होनेवाले वस्तुका उसको लाभ हुआ। सोमरसका प्राशन करनेके
आनन्दमे आकार इन्द्रने उपर्युक्त अद्भुत वाते की। ९

हे इन्द्र, भक्तोके विषयमे आपकी प्रसिद्ध और उदार बुद्धिरूपी धेनू भक्तोकी इच्छाको
पूरी करके उनको दूध पिलाती है। उसी तरह हमारी इच्छा पूरी करके हमें दूध पिलाइये।
क्योंकि हमभी आपके भक्त हैं। हमारा भाग्य आपही पर निर्भर है। हमारा तिरस्कार
मत कीजिये। हम अपने शूर पुत्रोके साथ यज्ञसभामे आपके यशका वर्णन करेंगे। १०

सूक्त १६.

॥ ऋषि-युत्तमद । देवता-इन्द्र ॥

हे सज्जन लोग, जिस तरह प्रज्वालित अग्निमे (इन्द्रके लिये) हवि अर्पण किया
जाता है उसी तरह इन्द्रको-जो सब सज्जनोंसे श्रेष्ठ है-अपूर्व स्तवन में अर्पण करता हूं।
आप सब जगत्को दुर्बल कर सकते हैं। किन्तु आप कभी दुर्बल नहीं होते हैं। आपका
बेटा हुआ सामर्थ्य प्राचीन कालसे सदा स्थित रहता है। आप सदा युवा अवस्थाही में
रहते हैं। ऐसे विख्यात इन्द्रकी कृपा हमपर होनेके लिये हम इन्द्रकी स्तुति करते हैं। १

७ स परावृत्त वनीना अपगोह विद्वान् (तेषां पुर) आवि भवन् उदतिष्ठत् । श्रोणोर्षि (म.)
प्रतिष्ठात् अनक् व्यचष्ट (एता) ता इद्र नोमस्य मदे चकार ।

८ अगिरोभि एणान बल भिनन्, पर्वतस्य दहितानि वि ऐग्यन् । एषाम कृत्रिमाणि गेवामि रिणक्,
(एता) ता इद्र नोमस्य मदे चकार ।

९ चुमुरि धुनि च स्वप्नेन अभ्युष्य दस्यूम जघन्थ, दर्भीतिम् प्र आव । गम्भी चित् अत्र हिरण्यम्
दिदिदे, (एता) ता इद्र नोमस्य मदे चकार ।

१० हे इद्र नन ते ना मघोनी दक्षिणा (अनुग्रहमति) जरित्रे वर प्रति दुहीयत्, (तमेव वरं).
स्तोतुम्यो रिषि ना अग्नि धव भगो न. (अत) सुवीरा (वय ते) वृहद्यज्ञ विदध वदेम ।

१ नभिपाने इन्द्रो हवि विव, व नता ज्येष्ठतमाय (इय) सुवृतिम् प्र भगे । जरयन्तमपि अजुर्यम्,
गता उदितम् एजान इद्र अदने हवामहे ।

बड़े श्रेष्ठ इन्द्रके अतिरिक्त इस जगत्में कुछभी नहीं रह सकता है। आपहीमें सब सामर्थ्य एकत्रित हुआ है। आप जैसे भगवानके उदरमें सोमरस, शरीरमें अपाग सामर्थ्य-तेज, हाथोंमें वज्र और मस्तिष्कमें दिव्य ज्ञान रहता है। २

हे इन्द्र, आपके दिव्य महिमाका पता भूमि और स्वर्ग दोनों लोकोको नहीं लगा। समुद्र और पर्वत दोनों आपके रथको रोक नहीं सकते। आपके सामर्थ्यका सामना कोई नहीं कर सकता। जब आप अपने रथको वेगवान घोड़ोंको जोतकर उसमें बैठकर असंख्य योजनोत्तक (असीम सीमातक) दौड़ते चले जाते हैं तब आपका बड़ा सामर्थ्य सहज रीतिसे लोगोको विदित होता है। ३

आप पूजा करने योग्य हैं, आप धैर्यकी केवल मूर्ति ही हैं। भक्तोंको सहायता देनेके लिये आप सदा तैयार रहते हैं। आप जैसे पराक्रमी वीरकी सब लोग उपासना करते हैं। हे मित्र, आपको हवि अर्पण करके आपका यजन करना चाहिये। हे इन्द्र, आप बड़े पराक्रमी और बड़े ज्ञानी हैं। आपके रश्मिसमुदायमें बड़ा भारी वीर्य भरा हुआ है। आप अपने तेजोमय मुखसे हमारा सोमरस प्राशन कीजिये। ४

वीरता उत्पन्न करनेवाले सोमरसके कटोरेमें मधुर रस उछलकर बह रहा है। वीरोंने अर्पण किये हुए हवियोंका इन्द्र स्वीकार करते हैं। वीरश्रेष्ठ इन्द्रके प्राशन करनेके लिये ऋत्विज कटोरेमें सोमरस डालते हैं। अध्वर्यु अच्छे स्वभावके मनुष्य हैं, प्रेरणा करनेवाले सोमरसको कूटनेके लिये पत्थरभी अच्छे उपस्थित हैं। सोमरस स्वयम् वीरता बढ़ानेवाला है। ऋत्विजोंने वीर-श्रेष्ठ इन्द्रको अर्पण करनेके लिये छाना हुआ सोमरस तैयार रखा है। (इसमें आश्चर्यही क्या है ?) ५

आपका वज्र विजयी होता है, आपका रथ विजयी है, आपके घोड़ेभी विजयी हैं, आपका हथियार भी विजयी है। हे वीरश्रेष्ठ, वीर पुरुषमें जो वीरता विराट् देती है उसके स्वामी आपही हैं। हे इन्द्र, सोमरस वीरताको उत्पन्न करनेवाला है, इस लिये उसका प्राशन करके आप सन्तुष्ट हजिये। ६

२ यस्मात् वृहत् ई इंद्रात् ऋते किं चन (विद्यते), अस्मिन् इद्रे अधि विश्वा वीर्यां सभृता (गन्ति। एतादृशा स) जठरे सोम, तन्वी मह सह, हस्ते वज्रं, शीर्षणि च क्रतुं भरति।

३ इंद्र ते इन्द्रिय क्षोणीभ्या न परिभवे, ते रथो पि समुद्रं पर्वते (परिभवे) न यत् आयुनि (हविर्नि) पुरु योजना पतसि, (तदा) ते वज्रम् कश्चन न अन्वभोति (इति विनायामं ज्ञायते)।

४ अस्मै यजताय, वृष्णवे मध्वने वृषभाय विश्वे हि क्रतुं भरन्ति। (तत्र मित्र तम) इति पा. यत्तत्, ६ इदं त्वं वृषा विदुष्टं वृषभेण (अग्ने) भानुना सोमं पिब।

५ वृष्ण मध्व कोश ऊर्ध्वे, वृषभानाय वृषभाय पातवे पवते। वृष्णा अजय्यं, वृषभाय अजयं, ३५० म सोमम् वृषभाय मुध्वति।

६ ते वज्रं वृषा, उत ते रथो वृषा, हरा वृष्णा, आयुर्धानि (वीर्या) वृषनाभिः। हे वृषन, वृष्णा मध्वं त्वं ईशिपे, इदं वृषभस्य सोमस्य वृषादि।

हे इन्द्र, आप स्तुतिको पसन्द करते हैं। युद्धरूप समुद्रमे तैरनेके लिये आप, मानो, नौका ही हैं। धीरजको पकड़कर सोम अर्पण करते समय प्रार्थनाके द्वारा मैं आपके पास आता हूँ। क्या इन्द्र हमारी प्रार्थना सुनेगे? मानो, इन्द्र स्वयं अपार सन्पत्ति देनेवाला स्थिर झरना ही हैं। किन्तु उसको भी हम सोमरससे भिगो देते हैं। ७

वनमे चारा खाकर हृष्टपुष्ट हुई धेनु जिस तरह अपने बच्चाकी रक्षा करती है उसी तरह हमपर आनेवाली आगामी आपत्तिसे हमारी रक्षा करनेके लिये आप हमारी ओर आइये। हे इन्द्र, आप बड़े जानी हैं। जिस तरह वीर पुरुष अपनी पत्नीसे प्रेमसे मिलता है उसी तरह हमारी भेट शीघ्रतासे आपकी दयालु बुद्धिके साथ होवे (अथवा आप हमपर शीघ्र कृपा करें)।

हे इन्द्र आपकी प्रसिद्ध और उदार बुद्धिरूपी धेनु अपने भक्तोंके मनोरथ पुरे करके उनको सन्तुष्ट करे। हम जैसे भक्तोंको वैसाही दूध पिलाइये। आपहीपर हमारा भान्य निर्भर है। हमारा तिरस्कार मत कीजिये। हम अपने शूरपुत्रोंके साथ यज्ञ सभामे आपका यश वर्णन करेंगे। ९ (१८)

सूक्त १७.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—इन्द्र ॥

अगिरसकी तरह इन्द्रके लिये खड़े स्वरसे एक प्रसिद्ध और नया स्तोत्र गाना चाहिये। प्राचीन कालकी तरह इन्द्रका प्रभाव भी अबतक सबको विदितही है। कोटकी भीतमे रुके हुए प्रकाशरूपी धेनूओके समुदायको, हे इन्द्र, आपने बन्धनसे मुक्त किया। सोमरसका प्राशन करके आनन्दमे आकर कोटकी भीतका आपने नाश किया। १

सोमरसका प्राशन करनेका अधिकार सबसे पहिले आपहीका है। आपका सामर्थ्य इतना बड़ा है कि उसके द्वारा आपने सब बड़ेपनको व्याप्त किया है। युद्धमे तेज-रूपी कवचसे आप अपना शरीर ढाक देते हैं। आपहीने अपने शिरपर अन्तरिक्ष रूपी नक्षत्र-गोलको धारण किया है। ऐसे पराक्रमी इन्द्रकी जय हो। २

७ ममने नाव न त्वा वचस्युव दाधीपि (अह) ते ब्रह्मणा मवनेषु प्र यामि । स अस्य न वचसः निवो-
धिपत् इदित्, द वल्लन उत्तम न (सोमेन) सिचामहे ।

८ यदमस्य पिप्पुषी धेनु वन्त न नवाधान् पुरा न अभि आ ववृत्स्व । शतक्रतो, वृषण पत्नीभि न,
ते ह्यमनीभि महत् सु न न्नीमहि ।

९ इन्द्र नून ते सा मधोर्नी रक्षिणा (अनुग्रहमति) जरित्रे वर प्रति दुर्हीयत् । (तमेव वरं) स्तोतृभ्यो
सिद्ध, सा इति धव भगो न (अत) सुर्वारा (वय ते) वृहत् यज्ञ विदधे वदेम ।

१० यत् त्वस्य पुष्पा प्रनया उदीगते यच्च परावृत्ता विश्वा गोत्रा दंष्टितानि न नोमस्य मदे ऐरयत्,
तत् क्षगिरस्वत् वस्स नव्य ददन्त ।

११ सो ह प्रथमाध धापमे (भवति) य ओजो मिमान महिमान आतिरन् । य शूर पृत्सु तन्व परिव्यत्,
तर्पति च मन्ति दा प्रत्युचन न भुत ।

हे इन्द्र, आपका पराक्रम सबसे बड़ा और प्राचीन है। केवल अपने शत्रुओंसे आप अपना प्रभाव दिखाते हैं। पीले रंगके अश्व अपने रथको जोतकर और उसमें बैठकर आप अपने पराक्रमी शत्रुओंका नाश करने हैं। शत्रुओंमेंसे कुछ मिलकर और कुछ अकेले चारों ओर दौड़कर भाग गये। ३

हे इन्द्र, आप सब भुवनोंके पराक्रमी प्राचीन स्वामी हैं। आप सदा युवा अवस्थामें रहते हैं। आप सब भुवनोंको व्याप्त करके अधिक बढ़े हुए हैं। आपही सब जगत्के स्वामी हैं। आपहीने विश्वरूपी गोल उत्पन्न किया है। आपही उसको प्रकाशित करते हैं। और आपहीने अन्तरिक्षको व्याप्त किया है। सब दूर फैले हुए अन्धकारोंको मित्रित करके आपने अपने प्रकाशके द्वारा उसको बान्धकर रखा है। ४

आगे झुके हुए और गिरनेवाले पर्वतको आपने अपने प्रतापसे दृढ़तामें स्थित किया और जलकी ओर वर्षा करनेका काम सौंप दिया। सब प्राणियोंका पोषण करनेवाली पृथिवीको आपहीका आधार है। हे इन्द्र, आपहीने अपने दिव्य बलसे अन्तरिक्षमें नक्षत्रोंको सम्भालकर अपनी ओर खींचकर रखा है। ५ (१९)

हे जगत् पिता इन्द्र, सब प्राणियोंके ज्ञानरूपी सामर्थ्यमें श्रेष्ठ आपका वज्र है। हे इन्द्र, जिस वज्रसे आपने बड़ी घोषणा करके क्रिविराक्षसका नाश करके उसको भूमिपर फेंक दिया वह वज्र आपके बाहू पर अच्छीतरह शोभायमान दिखाई देता है। ६

जिस तरह पिताके गृहमें युवा कन्या अपने कल्याणके लिये आपमें प्रार्थना करती है उसी तरह मैं भी बड़ी नम्रतासे अपने कल्याणके लिये आपमें-जो सब प्राणियोंका एकही आधार है-विनति करता हूँ। बुद्धिरूपी प्रकाश हमारेमें उत्पन्न कीजिये। जो कुछ हमें देना है सो आप देतेही हैं। जिस भाग्यमें आप आनन्दित होते हैं वही भाग्य हमें अर्पण करनेके लिये ले आइये और हमें दे दीजिये। ७

३ अध तन् महत् वीर्यं प्रथमं अकृणो यन् अग्रे ब्रह्मणा (एव) अम्य शुभ्र ऐरय । (तत्) स्तोत्रेन हयैश्चैन त्वया विच्युना जीरय सध्यक् पृथक् च प्र मिस्रते ।

४ अध यो मज्जन्ता विश्वा भुवना अभि प्रवया ईशानकृत अभ्यर्धन्त । आत स तन्दि सौम्या तेषां तिपा अतनोत्, दुधिता तमामि र्माव्यन समव्ययन् ।

५ स प्रार्चानात् पर्वतान् ओजसा दहत अपा अप अधराचानम् (च) अग्निं । विश्व भागम् पति । आधारयत्, मायया च द्याम् अवग्रस अस्तन्नात् ।

६ यम् पिता (इन्द्र) विश्वस्मात् आ जनुष वेदस परि अकृणोत्, येन च तृविश्वानि क्रि। द। शस्यै पृथिव्याम् नि अवृणक्, स (वज्र) अस्मै बाह्व्याम् अगम् ।

७ पित्रोः सचा अमाज् गतां (त्वत्) समानात् सदस आ (भाग्य ईयते तद्वत्) अम्यै ना तमम् ईये । प्रजेन वृधि, उपमामि, (पर च) येन तन्व मामह तम् नम आ नर ददे च ।

हे इन्द्र आपका आत्मा बड़ा उदार है, हम आपहीको पुकारते हैं। काम करनेकी बुद्धि आपही अर्पण करते हैं और सात्विक सामर्थ्य आपही दे देते हैं। आप अपने अद्भुत लीलासे हमारी सहायता कीजिये। हे वीरश्रेष्ठ इन्द्र, हमें उच्च आनन्द भी प्रदान कीजिये। ८

हे इन्द्र, आपकी प्रसिद्ध और उदार बुद्धि अपने भक्तोंपर अनुग्रह करे और उनकी इच्छा पूरी करे, इस तरह आपकी कृपारूपी दयालु धेनु अपने भक्तोंको दूध पिलावे। आपही प्रत्यक्ष हमारा भाग्य है। इस लिये हमारा तिरस्कार मत कीजिये। हम अपने पराक्रमी पुत्रोंके साथ यज्ञ सभामें आपका यश वर्णन करेंगे। ९ (२०)

सूक्त १८.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-इन्द्र ॥

देखिये, प्रातःकालकेसमय यज्ञरूपी रथ विलकुल तैयार है। यह रथ (भक्तोंकी) इच्छा पूरी करनेवाला है, उसके चार घोड़े होते हैं, उनके (घोड़ोंके) तीन चायूक होते हैं, और उनके सात लगाम होते हैं। उस रथके दस दरवाजे होते हैं। वह रथ मनुष्यका सदा कल्याण ही करता है। और स्वर्गके प्रकाशका भी लाभ कराता है। उत्साहके साथ अग्निमें अर्पण की हुई आहुतियोंके कारण और हार्दिक स्तवन करनेके कारण ही उपर्युक्त रथ बड़े वेगसे दौड़ता है। १

इन्द्रके निमित्त यज्ञ करनेके लिये पहिले पहल अग्निकी आवश्यकता है। दूसरे बार विचार करनेसे यह विदित हुआ कि ऐसे कार्यके लिये अग्निकी ही आवश्यकता है। तिसरे बार विचार करनेसे भी यह विदित हुआ कि अग्निकी आवश्यकता है। क्योंकि सब मनुष्योंके लिये यज्ञ करनेवाला अग्नि ही है। (वह भिन्न भिन्न स्थानोंमें भीन्न भीन्न रूपमें रहता है)। वह अग्नि सूक्ष्मरूपसे किसी जगह रहता है, किसी जगह प्रकट रूपसे रहता है, वह पराक्रमी वीर किसी दूसरे मनुष्यके साथ भी रहता है। २

यहां इन्द्रके आनेके लिये खड़े आवाजसे मैं एक अपूर्व स्तोत्र गाता हूं और पीले रंगके घोड़ोंको रथको जोतता हूं। हे इन्द्र, हमारे यहां ऐसे बहुत कवि हैं जो आपकी सेवा करनेके लिये तैयार हैं। इस लिये और और दूसरे भक्त जन सेवा करनेके लिये आपको न रोके। ३

८ इन्द्र त्वा भोजम वयं हुवेम, इन्द्र त्वम अपामि वाजान च ददि । चित्रया उनी न अविद्वि, हे वृषन् इन्द्र, न वस्यस कृधि ।

९ हे इन्द्र नूनं ते मा मघोनी दक्षिणा (अनुग्रहमति) जरित्रे वरं प्रति दुहीयत । (तमेव वरं) स्तोतृभ्यो शिध, मा अतिधष्, भगो न (असि, अत) सुर्वारा वय ते वृहत् (यश) विदधे वदेम ।

१ (अय यज्ञरूपो) नवो रथ प्रातः अयोजि, स च मसि चतुर्युग, मत्तरदिम, दशारित्र, मनुष्य स्वर्पा च । न च इष्टिभि मतिभि गृह्यो भूत । २ अस्मै प्रथमं स अरं, स द्वितीयं, उनी तृतीयं स मानुष होता । अन्यस्या गर्भ, अन्ये जनत ऊ, स जेन्य वृषा अन्येभि सचते । ३ नु कम इन्द्रस्य आर्य मृतो न नवेन वचसा रये (अस्य) हरि योजम । (इन्द्र) अत्र वहवो विप्रा (परिचरन्ति त्वाम अत) अन्ये यजमानान मो ए त्वाम नि गंगमन ।

हे इन्द्र, हम आपको बुलाते हैं, हम लिये रथको दो घोड़े जोतकर आइये अथवा चार घोड़े जोतकर आइये अथवा छः घोड़े जोतकर आइये अथवा आठ घोड़े अथवा दस घोड़े जोतकरभी सोमरस प्राशन करनेके लिये आइये । हे परम पवित्र देव इन्द्र, यह सोमरस आपहीके लिये छानकर तैयार रखा हुआ है । इस लिये इसका तिरस्कार मत कीजिये ।

४

बीस, तीस अथवा चालीस अश्वोकोभी जोतकर आप हमारी ओर भूलोकमें आइये । हे इन्द्र, आप अपने उत्तम रथको पचास साठ और सत्तर घोड़ोको जोतिये, किन्तु सोमरसका प्राशन करनेके लिये आइये ।

५

यदि आवश्यकता हो तो ऐसी, नव्वे, अथवा सौ घोड़े जोते हुए रथमें बैठकर (भूलोकमें) हमारी ओर आइये । आपको आनन्दित करनेके लिये बड़ी भक्तिमें शुनहोत्र नामके पात्रमें सोमरस रखा हुआ है ।

६

हे इन्द्र, मेरी प्रार्थना सुनिये । कृपा करके सब घोड़ोको अपने रथको जोतिये । अन्य अन्य स्थानोंमें कई भक्तलोग आपको बुलाते हैं । तथापि सबसे पहले सोमरस प्राशन करनेके लिये आप हमारे यहां सवन नामके यज्ञमें आइये और आनन्दित हजिये ।

७

इन्द्रके साथ मेरी बड़ी मित्रता है । उसका कभी नाश न होवे । आपकी दया-रूपी धेनू हमारे मनोरथ पुरे करे । आपके बाहुही हमारा कवच है । आपके बाणों सेही हमारा युद्धमें विजय होवे ।

८

४ द्रद्र ह्यमान (त्वं) सोमपेय द्वाभ्या हरिभ्या आ याहि, चतुर्भि रयाहि, पञ्चभि रयाभि दशभि रयाभि । हे सुमन्त्र अय ते मुन, मा मृध क ।

५ हे द्रद्र विशन्त्या, त्रिशता चत्वारिंशता वा हरिभि युजान अर्वाट आ याहि । (अथवा) पन्नाशता सुग्धेभि (अग्नेभि) आ याहि, पृष्ट्या ममन्त्या (वा) आ याहि ।

६ अर्शत्या नवत्या वा अर्वाट आ याहि, शतेन हरिभि उद्धमान आ याहि । हे द्रद्र अय त्ति माम । मदाय शुनहोत्रेषु न्याया परिषिक्तो (भवति) ।

७ हे द्रद्र (त्वं) मम व्रद्धा अन्छ याहि (ते) विश्वा इरी रयस्य भुवि विश्व । पुत्रा रिश्वो यम । हि । तथापि हे शर अस्मिन् सवने मादयस्व ।

८ द्रद्रं यत्त मे मन्त्र्य (तत्त) न वि योपन, अस्य दक्षिणा (अनुग्रह वृद्धि) अस्मन्व । अम्य गमस्ती डर ज्येष्ठे वन्त्ये प्राये प्राये निर्गावाय स्याम ।

हे इन्द्र आपकी उदार और प्रसिद्ध अनुग्रहबुद्धि रूपी धेनू आपके भक्तोंकी इच्छा पूरी करे और इस तरह उनको दूध पिलावे हम जैसे भक्तोंको भी हमारे मनोरथ पूर्ण करके दूध पिलावे। हमारा भाग्य आपही पर निर्भर है। इस लिये हमारा तिरस्कार मत कीजिये आप ऐसा कीजिये जिससे हम अपने शूर पुत्रोंके साथ यज्ञसभामें आपके यशका वर्णन करेंगे।

९ [२२]

सूक्त १९.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-इन्द्र ॥

सोमरसके मधुर पानसे बुद्धिमान भक्तोंको मानो, आनन्दही उत्पन्न होता है। इस लिये बहुत लाग सोमलताका हृदयसे स्वीकारही करते हैं। इन्द्रका महिमा प्राचीन कालसे बहुत बढ़ा हुआ है। इन्द्रकी प्रार्थना करनेमें मग्न हुए भक्तलोगोंको भी सोमरस पान बड़ा मीठा लगता है।

मधुर रसका पान करके आनन्दमें आये हुए इन्द्रने अपने हाथमें वज्र लेकर अहि राक्षसका वध किया। क्योंकि उस अहि राक्षसने उछलनेवाले दिव्य उदकोके प्रवाहको रोक दिया था। जिस तरह पक्षी अपने घोंसलेकी ओर चले जाते हैं उसी तरह रुके हुए दिव्य नदीयोंके आनन्दमय प्रवाहभी पृथिवीकी ओर दौड़ते हुए चले जाते हैं। २

अहि राक्षसका नाश करनेवाले श्रेष्ठ इन्द्रने दिव्य जलकी लहरोंको समुद्रमें मिल जानेके लिये उसकी ओर भेज दिये। आपहीने सूर्यको उत्पन्न करके प्रकाशरूपी धेनुओंको अपने आधीनकर लिया। आपहीने रात्रिको उत्पन्न किया और दिनमें उद्योग करनेके लिये मनुष्यको नियत किया। ३

इन्द्रने हवि अर्पण करनेवाले भक्तोंको अपार और अपूर्व धन अर्पण किया है। आपहीने वृत्र राक्षसका वध किया। जिन जिन लोगोंको सूर्यका प्रकाश मिलनेकी इच्छा है वे बड़ी नम्रतासे इन्द्रका सहारा लेते हैं। सहारा लेने योग्य केवल इन्द्रही है। ४

९ हे इन्द्र नून ते सा नद्योनी दक्षिणा (अनुग्रहमति) जरित्रे वरं प्रति दुहीयत् । (तमेव वरं) स्तोतृभ्य शिष्य, मा अति धक् भगो न (असि, अत) सुवीरा (वयं ते) वृहत् (यश) विदये वदेम ।

१ मनीषिण सुवानस्य प्रयस अस्य अधस मदाय अपायि । प्रदिवि वावृधान इन्द्र ब्रह्मण्यन्त नर च यस्मिन् ओक् दधे ।

२ अस्य नप्य मन्दान वज्रहस्त इन्द्र अर्णोवृतम अहिम् वि वृधन् । यत् वय स्वसराणि अच्छ न, नदीनाम प्रयासि च (तम) प्र चक्रमन्त ।

३ स अहिता माहिन् इन्द्र अपा अर्ण ममुद्रम अच्छ प्रैरयन् । सूर्यम अजनयत्, गाथ विदत्, अन्हाम् ददुनानि वृत्ताना साधन् ।

४ इन्द्र अप्रतीनि पुरुषि दाशुपे मनवे दायन, न च वृत्र हन्ति । (अत) सूर्यस्य सातौ पस्पृधानेभ्य न नष्ट अन्तस्त्वो न्त (न इन्द्र एव) ।

स्तुतिसे प्रसन्न होनेवाले इन्द्रने सूर्यको सोम अर्पण करनेवाले तुच्छ भक्तोंके स्वाधीन करा दिया । एतशाने जो स्तुति की उसका इन्द्रने स्वीकार किया और उसके लिये उसको आपने अपार सम्पत्ति दे दी । वह सम्पत्ति ऐसी थी कि जिससे निन्दनीय पापोंका नाश होता था ।

श्रेष्ठ और तेजःपुञ्ज इन्द्रने सबको खानेवाले शुष्ण और कुयव (धान्यका नाश करनेवाले) राक्षसोंको सारथी कुत्सके आधीन करा दिया । आपहीने दिवोदासके लिये शंवर राक्षसके नव्वानवे किलोका नाश किया ।

हे इन्द्र, सात्विक सामर्थ्य प्राप्त करनेकी हमारी इच्छा है । इस लिये हमारे लिये यह बात सहज और उचितही है कि कीर्ति प्राप्त करनेकी इच्छासे हम आपकी स्तुति करें । सात वंश (पीढ़ी) से आपका प्रेम हम (भक्तों) पर है । इस लिये आपकी कृपाका लाभ हमें मिलनाही चाहिये । हे भगवन्, देवोंकी निन्दा करनेवाले और पापी लोगोंके शस्त्रोंका आप नाश कीजिये ।

गुत्समद आदि और हम भी आपके प्रसादकी इच्छा कर रहे हैं । इस लिये हे पराक्रमी इन्द्र, आपके स्तोत्र और उपासनाके अनुसारही हम काम करते हैं । हे इन्द्र, आपकी प्रार्थनामे मग्न हुए नये भक्तोंको आप उत्साह, तेज, आराम और आनन्द अर्पण कीजिये ।

हे इन्द्र, आपकी प्रसिद्ध और उदार अनुग्रह बुद्धिरूपी घेनू आपके भक्तोंकी इच्छा पूर्ण करें । हम आपके भक्त हैं इस लिये हमें भी वैसा दूध पिलाइये । आपकी हमारे भाग्य है । हमारा तिरस्कार मत कीजिये । हम अपने शूर पुत्रोंके साथ आपके - क वर्णन सदा करते रहेंगे ।

५. स्तवान् न इन्द्रो देव सुन्वते मर्त्याय सूर्य आ रिणक । यत एतश दशम्यन (मन), अस्मे (मन शाय इन्द्र) गुहदवयम रयिम अशं व आ भरत् ।

६ म मदिव इन्द्र. मारयये कुन्माय, अशुपम् शुष्णम् कुयवम् अरधयन् । दिवोदासाय च शंवरस्य ना नव तिम पुं वि णरयत्

७ हे इन्द्र थावस्या न त्मना वाजयन्त ते उचथम एव अहेम । आशुशाणा (वय ते) ता माम् अशुपाम अदेवस्य पायो वध (त्वम्) ननम

८ हे शूर एव अवस्यवो न गृन्ममदा ते मन्म वयुनानि च तशु । इन्द्र व्रक्ष्यन्तथ (त) ते तर्पय ऊर्जम् इपम मुक्षितिम् मुम्न च अशु ।

९ हे इन्द्र नूनं ते मामवोती दक्षिणा (अनुग्रामानि) जग्मे यः प्रति दुक्षियत् । (तमेव यः) एतन्ना दित, मा अति यद् भगो न अमि, सुर्वाग (वय ते) वृद्ध यश विदधे वंदम ।

सूक्त २०.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-इंद्र ॥

जिस तरह पराक्रमी पुरुष बड़े जोरसे अपना रथ चलता है उसी तरह, हे इन्द्र, हम बड़े उत्साहके साथ आपका काम करनेमें अपनी आयुके दिन व्यतीत करते हैं। इस लिये, हे इन्द्र, हमारी ओर कृपाकी दृष्टिसे आप देखिये। हम आपहीके गुणोंका वर्णन करते हैं। हम हृदयसे आपहीका ध्यान करते हैं और गूर पुरुषोंको आनन्द दिलानेके लिये यज्ञ करते हैं। १

हे इन्द्र, आप हमारे ही हैं। आपहीपर भरोसा रखकर जो भक्त आपकी सेवा करता है उनके मनोरथ आप पूरे करते हैं और कृपारूपी कवचसे आप उनकी रक्षा करते हैं। जो भक्त सच्चे हृदयसे आपकी शरण लेते हैं उन दानी भक्तोंके आप रक्षा करनेवाले स्वामी बन जाते हैं। २

जिमके जयकी सब लोग घोषणा करते हैं वही आप है; आप पराक्रमी पुरुषोंके कल्याण करनेवाले मित्र हैं, आप जवानोंके बड़े पुतले हैं, आप हमारी रक्षा करनेवाले बन जाइये। हे इन्द्र, आप अपनी कृपाकी द्वारा प्रशंसा करनेवाले ऋत्विज अर्चन करनेवाले भक्त, हवि अर्पण करनेवाले और स्तुति करनेवाले उपासक आदि लोगोंको दुःख-समयके पार लेजाते हैं। ३

जिसकी कृपासे सब भक्तलोगोंकी उन्नति हुई और सबको अधिकार प्राप्त हुआ उस इन्द्रकी स्तुति मैं करता हूँ और उसके गुणोंका वर्णन करता हूँ। जब आप कृपा करते हैं तब प्रार्थनामे मग्न होनेवाले नये भक्तोंका भी आप दिव्य सम्पत्ति प्रदान करके उनके मनोरथ पूरे करते हैं। ४

अंगिरसोंके स्तोत्रोंसे आप सन्तुष्ट होते हैं। उनके मार्गोंको आप साफ करते हैं। जब आप उनका प्रार्थना स्तोत्र सुनते हैं तब आप उन्हें सामर्थ्य अर्पण करते हैं। जब आप स्तुतियोंसे बड़े प्रसन्न होते हैं तब आप सूर्यको उत्पन्न करते हैं और उषाको दूसरी ओर हटाते हैं। आपने भूके पापी और दुष्ट लोगोंके स्थानोंका नाश किया। ५(२५)

१ वाज्यु रथ न, वय ते इन्द्र न वय प्र भरामहे सु विद्धि विपन्यव, मनीषा दीभ्यत, त्वावत वृन् ह्यन् इयक्षन् ।

२ इन्द्र त्व न, त्वामि ऊनी त्वायत जनान् अभिष्टिषा असि, य त्वा इत्थाधी अभि नक्षति दाशुष इत वरुना त्व ।

३ जेहृद्र युवा न्ना गिव मखा इन्द्र न पाता अन्तु, य ऊनी शमतं, शशमान, पंचतं, स्तुवंतच प्र नेषत् ।

४ यस्मिन् युग बहृष्ट गागट च त ऊ इन्द्रं स्तुपे, त गृणीषे इयान, ब्रह्मण्यत नूतनस्य आयो स यन् वान पीषान् ।

५ अंगिरसा उवधा उडुष्वान्, गातु इष्णन् न इन्द्र ब्रह्म वतोत्, स्तवान्, सूर्येण उयस मुष्णन्, एतस्य चित् एवर्णसि विभ्रमन् ।

इन्द्र जैसे प्रसिद्ध देवने नाना प्रकारकी अद्भुत वस्तुएं उत्पन्न की है। भक्तोंकी सहायता करनेके लिये आप सदा तैयार रहते हैं। इसी कारणसे स्वतन्त्ररीतिसे आधिकार चलानेवाले स्वामीने पापी और घातुक राक्षसके सिरको तोड़कर जमीनपर गिरा दिया। ६

वृत्रका वध करनेवाले इन्द्रने बड़े बड़े किलोका नाश कर डाला। काले और पापी अनार्यलोगोका आपहीने पृथिवी और दिव्य उदकोको आर्य लोगोके लिये उत्पन्न किया। इस लिये भक्त लोगोंने आपकी बड़ी प्रशंसा की और आपने उनको सामर्थ्य अर्पण किया। ७

लहरोसे उछलनेवाले दिव्य जलप्रवाहोको आपने जब अपने आधीन कर लिया तब सब देव आपके अपार बल और महिमाका सम्मान करने लगे। जब इन्द्रने अपने कन्धेपर अपना वज्र रखा तब आपने अधर्मी और दुष्ट लोगोका नाश कर डाला। आपने उनके नगरोका भी नाश किया जिसके कोटकी भीत लोहेकी बनी हुई थी। ८

हे इन्द्र, आपकी विख्यात और उदार अनुग्रही बुद्धिरूपी धेनु आपके भक्तोंके मनोरथ पुरे करे और इसतरह उनको दूध पिलाकर उनको सन्तुष्ट करे। हमें भी उम्मी तरह दूध पिलाइये (हमारे मनोरथ आप पुरे करे) हमारा भाग्य आपही पर निर्भर है, हमारा तिरस्कार मत कीजिये। हम अपने वीर पुत्रोके साथ आपके यज्ञका यज्ञ सभामें वर्णन करेंगे। ९, [२६]

सूक्त २१.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-इन्द्र ॥

सब विश्व, सब वैभओं, स्वर्गके प्रकाश, सब लोगो, सब वीर पुरुषों, गोधन और द्रव्य उदकोको जीतनेवाले पूजनीय इन्द्रको मधुर सोमरस अर्पण कीजिये। १

६ स ह श्रुत इन्द्र नाम देव मनुष्ये दस्मन्तम ऊर्ध्वं भुवन् । स्वधावान् सव्हान् अग्रगान्त्स्य दागन्त्स्य प्रिय शिर अवभरन् ।

७ स वृत्रहा इन्द्र पुरंदर कृष्णयोनी दासी वि णेरयन् । क्षाम अप च (आर्याय) मनये दानया, यजमानस्य शंसम सत्रा तृनोत् ।

८ अर्णमातौ तस्मै इन्द्राय देवेभि सत्रा तवस्यं अनु दायि । यत् च अस्य बाद्धो वज्रम प्रा । १ ।

९ हे इन्द्र, नन ते मा मघोनी दक्षिणा (अनुग्रहबुद्धि) जग्निरे वर प्रति दृश्यन् । (नगर ११) स्तोतृभ्य शिध, मा जति वर, भगो न (अग्नि अत) मृवांग (वय ते) वृद्ध यश मिता वः ।

१ विश्वजिते, धनजिते, स्वर्जिते, सत्राजिते, वृत्तिते, उर्वर्गाजिते, अश्वजिते, गोविन्दे, अग्नि ११ यदा ११ । इन्द्राय ह्येतम सोमम भर ।

जो शत्रुओंका नाश करता है, जो राक्षस सेनाका भी नाश करता है, जो भक्तोंको प्रेमसे अपनता है, जो सबको जीतने वाला है, जो सब लोगोपर अधिकार चला कर न्याय और नीतिसे प्रबन्ध रखता है, जो सिंहकी तरह गरजता है, जो स्तोत्रोंके स्वामी है, जिसके बलका पता किसीको नहीं लगता और जो बड़ेसे बड़े लोगोपर भी अपना अधिकार चलाता है ऐसे श्रेष्ठ इन्द्रके गुणोंका वर्णन कीजिये । २

बड़े बड़े लोगोको दबावमे रखनेवाला, सब लोगोपर अधिकार चलानेवाला, लोक-प्रिय, स्थिर वस्तुको अस्थिर करनेवाला पराक्रमी योद्धा इन्द्र अपनी इच्छाके अनुसार विशालरूप धारण करता है । सब दिव्य निधिके आप भण्डार हैं । आप बड़े विजयी हैं सब लोग आपकी शरण लेते हैं । ऐसे पराक्रमी इन्द्रके बड़े कामोंका मैं वर्णन करता हूँ । ३

जिस पराक्रमी महावीरने दुष्ट और घातुक राक्षसोंका नाश किया, जो बड़े धैर्यवान् और उदार है, जिसकी चतुरताका पता नहीं लगता, जो धनवान् लोगोका उत्साह बढ़ाता है और दुष्ट लोगोका नाश करता है, जो सबसे बलवान् है और जो सबको व्याप्त करता है, और जिसके यज्ञसे आनन्द बढ़ता है ऐसे इन्द्रने उषा (प्रातःकाल) और सूर्यको उत्पन्न किया । ४

जब भगवानकी कृपा प्राप्त करनेके लिये उत्साही और ज्ञानी भक्त लोगोंने अपना ध्यान इन्द्रकी ओर लगाया तब यज्ञके कारणही दिव्य उदकोंकी वर्षा उनको प्राप्त हुई और वे आनन्दित हुवे । इन्द्रके प्रसादकी इच्छा करके भक्तलोगोंने अपने पांच इन्द्रियोंके द्वारा इन्द्रकी ओर ध्यान लगाया । जब उन्होंने इन्द्रकी स्तुति और उपासना की तब उनको सामर्थ्यरूपी सम्पत्तिका लाभ हुआ । ५

हे इन्द्र, जो सबसे उत्तम और श्रेष्ठ सम्पत्ति है वह हमारे स्वाधीन कीजिये । आप हमे अच्छे विचार प्रदान कीजिये । उद्योगसे जो भाग्य प्राप्त होता है वही भाग्य हमे प्रदान कीजिये । आप हमारा सब ऐश्वर्य बढ़ाइये । हमे स्वास्थ्य अर्पण कीजिये, हमारी वाणी मधुर होवे, हरएक दिन आप हमपर कृपा करके हमारा कल्याण कीजिये । ६

२ अभिभुवे अभिभगाय वन्वते अपाळ्हाय महमानाय वेधमे, तुविग्रये बह्ने दुष्टरातिते सत्रासाहे इंद्राय नम वोचत ।

३ सत्रासाहो जनभक्षो जनसह च्यवन युष्म अनुजोपम उक्षित वृतचय महुरि (इंद्र) विश्व आरित । (अर्य) इन्द्रस्य वार्या कृतानि प्रवोचम ।

४ अनानुद, रुपम दोषतो वध, गर्म्भिर, रुष्व, अममष्टकाव्या, रत्रचोद, श्रयन, वीक्षित, पृथु, सुसह इद्र, उपम स्वश्च अर्जाजनत ।

५ उजिज मनापिण धियो हिन्वान अप्पु (इन्द्रान) यज्ञेन गातुं विविद्रिरे । अवस्यव गा इद्रे हिन्वान भारिस्वरा निषदा इविणानि आगत ।

६ इद्र, अस्मे श्रेष्ठानि इविणानि, किन्तिम दक्षस्य सुभगत्व, रयीणा पोषम तन्नाम अरिष्टिम, वाच स्वाशानम्, उ नाम रयिन्व च प्रेति ।

मुक्त २०.

॥ ऋषि-गुत्तमद । देवता-इन्द्र ॥

इन्द्र वड़े बलवान् है और आपका प्रभाव भी बहुत बड़ा है । 'त्रिकटुक' उत्तम-वमे आपने विष्णुका रूप धारण करके यथेच्छा सोमरसका प्राशन किया । उस सोमरसके प्राशनके कारण ही इन्द्रके शरीरमें बड़ी वीरता उत्पन्न हुई । मानो सर्व श्रेष्ठ और सर्व-व्यापी इन्द्र वड़े वड़े अद्भुत पराक्रम दिखलावे । दिव्य और सत्य-प्रभाव सोमरस इन्द्र-देवके शरीरमें पूर्णरीतिसे अपने तेजका प्रभाव दिखावे । १

क्रूर इन्द्रने अपने पराक्रमसे युद्धमें क्रिवि राक्षसको परास्त किया और आकाश और पृथिवीको व्याप्त किया । सोमरसके प्राशनसे इन्द्रकी शक्ति और बढ़ गयी । जब इन्द्रने सोमरसका प्राशन किया तब इन्द्रकी शक्ति अधिक बढ़गयी । इसतरह दिव्य सोमरस भी इन्द्र-देवके शरीरमें पूर्णरीतिसे अपने तेजका प्रभाव दिखावे । २

आपके ज्ञानके कारणही वड़े वड़े काम होते हैं और आप भी अपने ज्ञानके साथ प्रकट होते हैं । आप अपने पराक्रमके तेजसे चारों ओर फैलते हैं । आप अपनी शूरतामें और बलसे दुष्ट शत्रुओंका नाश करते हैं । आप सबको देखनेवाले हैं । स्तुति करनेवाले लोगोंको आप कृपारूपी सम्पत्ति और वैभव प्रदान करते हैं । इस लिये दिव्य और सत्यप्रभाव सोमरस इन्द्र-देवके शरीरमें पूर्णरीतिसे अपने तेजका प्रभाव दिखावे । ३

हे रणभूमिमें पराक्रम दिखलानेवाले इन्द्र, आपका पराक्रम प्राचीन कालमें मा जगत् विदितही है । आपके पराक्रमसे सब जगत्का कल्याण ही होता है । आपने ईश्वरी सामर्थ्यसे दिव्य उदकोको बन्धनसे मुक्त किया और पृथिवीपर प्राणज्योतिको प्रकट किया । इन्द्रने नास्तिक और दुष्ट लोगोंका अपने तेजमें नाश किया । इस लिये प्रज्ञावान् देव हमारे शरीरमें शूरता उत्पन्न करे और उत्साह भी उत्पन्न करे । ४

१ महिष तुविशुष्म त्रिकटुकेषु यथा अवशत् (तथा) यवागिरम मुन सोम विष्णुना तप्त जपियाम
म (सोम) महि कर्म कर्तवे ई महाम् ऊर्ध्वं ममाद, देव मन्य म इन्द्र देवम एनम इंद्रम मथत ।

२ अथ त्विपीमान इद्र ओजसा युधा क्रिवि अभ्यभवन्, अस्य (सोमस्य) मन्मना तारे, रोक्षी न
आपृणत (इद्र) अन्यं जटरे अधत्त (अन्य) ईं प्राग्न्यत, (अत) देव मन्य म इन्द्र, देवम मन्य
एनम इंद्रम मथत ।

३ (त्वम् इद्र) कृतुना माक ज्ञान ओजसा माक वर्धयिष त्राय माक उद्र (मन) त्विपीमि मा
मासहि (भवामि), काम्यम राव वम् च स्तुवते दाता (अग्नि अत) देव मन्य म इन्द्र, देवम मन्य
इद्र मथत ।

४ हे इद्र, हे कृतो, तत् तव नर्य दिवि प्रवान्य पृथ्वी अप प्ररत उत (एतत् भवति), यत् दाता
यवसा अप विष्णुना अमु प्राणिना । यत्कतु विश्व जेद्व ओजसा अभ्यभवत्, ऊर्ध्वं विषात एतत् इन्द्र ।

अनुवाक ३.

— — — — —

सूक्त २३

॥ ऋषि-गृत्थमद । देवता-बृहस्पति ॥

हे बृहस्पति, आप लोगोके समुदायके स्वामी हैं, इस लिये आपका नाम गणपति है । आप ज्ञानवान् लोगोमे बड़े श्रेष्ठ हैं । जिनकी कीर्ति उत्कृष्ट है उनमे भी आप श्रेष्ठ हैं । हे राजाधिराज, आपको बड़े आदरसे हम बुलाते हैं । हे ब्रह्मणस्पते, हमारी पुकार सुनिये और सब शक्तिके साथ शीघ्रतासे हमारी ओर आकर आसनपर विराजमान हजिये । १

हे बृहस्पति, हे परमात्मन्, आप ज्ञानवान् होनेके कारण ही यज्ञमे सब देवोको हवि अर्पण किया जाता है । जिस तरह देदीप्यमान सूर्य अपने तेजसे उषाके प्रकाशको उत्पन्न करता है उसीतरह हमारे सब प्रार्थनास्तोत्रोके आपही पिता और स्वामी हैं । २

निन्दा करनेवाले लोग और अन्धःकार दोनोका अपने तेजसे नाशकरके सत्यधर्म-रूपी तेजोमय रथमे बैठकर आप चारों ओर घूमते हैं । हे बृहस्पते, सत्यधर्मरूपी तेजोमय रथ उग्र, दुष्टराक्षसोका नाश करनेवाला, ज्ञानरूप धेनुओको रोकनेवाले किलोका भी नाश करनेवाला और स्वर्गको प्राप्त करानेवाला है । ३

हे बृहस्पति, आप लोगोको सदाचारके मार्गसे ले जाकर उनकी रक्षा करते हैं । जो आपकी (अनन्यभावसे) भक्ति करते हैं उनसे पाप और दुःख दोनों दूर हट जाते हैं । ब्रह्मद्वेषी मनुष्यको आप सताते हैं और उनपर बड़ा वृथा क्रोध करते हैं । हे बृहस्पते, इस लिये, आपका महिमा बड़ा है । ४

१ ब्रह्मणस्पते गणाना गणपति कवीना कवि उपमश्रवस्तमं, ज्येष्ठराजं त्वा हवामहे । न शृण्वन् जतिभि सदनं आ नीद ।

२ हे असुर्य, बृहस्पते, प्रचेतस देवा चित ते यज्ञिय भाग आनशु । मह सूर्य ज्योतिषा उखा इव, त्व इन् विश्वेषा ब्रह्मणा जनिता अस्मि ।

३ दृष्टस्ते, परिष्प तमामि च विवाध्य ऋतस्य ज्योतिष्मन्त भाम अमित्रदम्भनं, रक्षोहणं गोत्रभिदं स्वविद ग्य आतिष्ठानि ।

४ उन सुनीतिभि नयसि प्रायमे च य तुभ्यं दागात् त अंह नाश्रवन् । त्वं ब्रह्मद्वेष तपन मन्त्रनाथ इति, (अत) हे बृहस्पते, ते तत् महित्वनम् महि (एव) ।

हे ब्रह्मणस्पते, भक्तोंकी रक्षा करनेके लिये आप सदा तैयार रहते हैं। जिन भक्तोंकी आप रक्षा करते हैं उनको पाप छूता भी नहीं और उनपर संकट भी नहीं आता है। दुष्ट, कपटी और नीचा मनुष्य भी आपके भक्तोंको दबावमें नहीं रख सकता। क्योंकि मन्मार्गमें भ्रष्ट करनेवाले दुष्ट लोगोंको आप आपने भक्तोंके पाममें दूर भगा देते हैं।

हे बृहस्पति, आप सबको देख सकते हैं। आप हमारी रक्षा करनेवाले हैं और आपही हमें नीतिका मार्ग दिखाते हैं। आपकी आज्ञाके अनुसार ही प्रशंसायोग्य स्तोत्रोंसे हम आपका भजन करते हैं। इस लिये, हे बृहस्पति, हमारा नाश करनेके लिये जो मनुष्य कपटनीतिका अनुसरण करेगा उस कपटनीतिके द्वारा उसका नाश होवे। ६

हे बृहस्पति, हमारे साथ शत्रुता करनेवाला, घमण्ड करनेवाला, दूसरेके भनका हरण करनेवाला, जो मनुष्य हम जैसे निरपराधी भक्तोंको फसानेका प्रयत्न करेगा उसको सरल मार्गमें चूभनेवाले काटेकामा दूर हटाइये। और हमारा मार्ग सीधा बनाइये। ७

जगत्की रक्षा करनेवाले बृहस्पति, हमें बल प्रदान करनेवाले आपही हैं और हमपर प्रेम करके हमें मन्तुष्ट करनेवाले आपही हैं। इस लिये हम आपकी प्रार्थना करते हैं। हे बृहस्पते, देवोंकी निन्दा करनेवाले दुष्ट लोगोंका आप नाश कीजिये। उत्तुष्ट गुप्तका भण्डार जहां भरा हुआ है वह भण्डारका स्थान पापी और दुष्ट लोगोंके हाथमें चले न जाय। ८

हमारी उन्नति आपही पर निर्भर है, इसलिये हे ब्रह्मणस्पति, आपकी कृपासे हमारा सब लोगोंका वैभवस्पी लाभ होवे। हमारे साथ शत्रुता करनेवाले, गत्यकर्म न करने और हमपर चढाई करनेवाले दुष्ट लोगोंका आप नाश कीजिये। ९

१ ब्रह्मण पते, सुगोपा (त्व) य रक्षामि त अह न, त कुतश्चन दुग्तिम्, न अगमय मापि विन तितिर । यत अस्मात् (भक्तान्) विश्वा इत त्वरम् वि बाधये ।

२ विचक्षण त्वं न गोपा पिथकृत, (वय) तव वताय मतिभि नगमन् । बृहस्पते य न तानि ध्या दधे तं हरस्वता स्वा दुच्छुना मर्मतु ।

३ इत वा दो अगर्तवा मानुको वृक् मन न अनागम मन्वात बृहस्पत, न (न) पय मापि । अर्मे देवर्वातये न मुग दृधि ।

४ हे बृहस्पते तदना आनाम् अन्मय आधिवत्स्य त्व हवामहे । बृहस्पते दवतिद विदः । इत्य मुन्त दुरे वा मा उग्रन् ।

५ ब्रह्मणस्पते, त्वना सुगो वत स्वात् मनुदा वय हा ददामहे । य भण्डार इत वा नरिभ न शनि मन्ति ता इन्द्रस उग्रम् ।

हे बृहस्पति, जिस ऐश्वर्यको भक्ति न करनेवाला मनुष्य कभी नहीं पाता है, जो ऐश्वर्य, ज्ञान और बलसे विभूषित और देदीयमान दिखाई देता है और जो स्वयंप्रकाशित है ऐसे अद्भुत ऐश्वर्यको, सत्यधर्मकी रक्षा करनेके लिये प्रकट होनेवाले देव, हम-पर कृपा करके हमें प्रदान कीजिये । १५

वर्तमान अवस्थामें सन्तुष्ट रहनेवाले सज्जन लोगोंको जो दुष्ट शत्रु फसाते हैं और उनके धनका हरण करते हैं ऐसे पापी लोगोंके आधीन हमें मत कीजिये । हे बृहस्पति, ऐसे शत्रु देवोंकी निन्दा ही करते हैं किन्तु आपके भक्तलोग सदा आपहीकी स्तुतिमें मग्न रहते हैं । आपके भक्तलोग आपकी स्तुतिके अतिरिक्त किसीकी ओर ध्यान नहीं देते । १६

त्वष्टा देव तीन लोगोंसे भी श्रेष्ठ है और उसने आपको प्रकट किया । सामगानकी रचना करनेवाले जो कवि हैं वही ब्रह्मणस्पति है । वह देव भक्तोंका भक्तिरूपी ऋण लेता है और परिवर्तनमें उनके पापोंका ऋण चुका देता है । जब आप सत्यधर्मका परिपालन करते हैं तब आप पापोंका भी नाश कर डालते हैं । १७

हे अङ्गिरसका सन्मान करनेवाले देव, जब आपने ज्ञानरूप धेनुओंको बन्धनमें छुड़ाकर भूमिपर भेज दिया तब सबसे श्रेष्ठ पर्वतका भी भंग हुआ । उसमें आपका गौरव बहुत बढ़ गया । हे बृहस्पति, इन्द्र और आप दोनों एकही रूपमें मिलगये । जो जलका निधि-जिसमें लहरे उछलती थी-अन्धकाररूपी पर्वतसे रुका हुआ था उगका आपने गिरा दिया अथवा बन्धनमें छुड़ा दिया । १८

हे ब्रह्मणस्पते, हमारी स्तुतिको आपही पा लीजिये । हमारे पुत्र और पौतरी भी उन्नति कीजिये । जिस ओर आप कृपाकी दृष्टिमें देखते हैं वह सब कल्याणरूप हो जाता है । आप ऐसा कीजिये जिसमें हम अपने शूर पुत्रोंके साथ यज्ञमभ्यास आपसे १९

५ वर्णन करें ।

१३ बृहस्पते, यत्, अर्थः अत्यर्हत्, जनेषु च युमतः क्रतुमतः विभाति, यत् च दायया दास्यते । ६
ऋतप्रजातः, तत् चित्रं द्रविण अस्मात् वेदि ।

१६ ये अभिद्रुह रिपवः निगमिणः पदे अन्नेषु जगृधु तेभ्यः स्तेनेभ्यः न मा (दा), ते र्षि ॥
देवानां त्रय एव वि ओहते, (जग्ताग्धते) मात्र पर (न मिचिदपि) विद् ।

१७ त्वष्टा त्वा विदेभ्यो भुवनेभ्यः परि अजनत्, त्व च माम्ना माम्न र्षि (अग्नि) । स न द्रवणात्ता
कर्णाचित् कृणया च, महः ऋतस्य वर्तमि द्रुह हन्ता ।

१८ हे अग्निः दत्त पर्वतं व्यजिह्वान, त्व च गवा गोत्र उदमच (त्व) र्षि (अग्नि) ।
(अग्नि च) दद्रेन युजा (त्व) तस्मा परिवृत्त अया अर्णव र्षि ।

१९ हे ब्रह्मणस्पते, त्व अस्म्य मुत्स्य दन्ता वेदि न तस्मै च र्षि । दत्त यज्ञस्य नः ॥ ३॥
(तत्) र्षि र्गवा वज्र विदधे ददन् ददेम ।

अध्याय ७.

—००७.००—

सूक्त २४.

॥ ऋषि-गृन्सगद । देवता-ब्रह्मणस्पति ॥

इस उपायनको आपकी सेवामे अर्पण करनेके लिये लाया है. आप प्रेमपूर्वक स्वीकार करिये । आप सर्वसमर्थ है । इसी लिये इस अपूर्व व उत्कृष्ट स्तोत्रोने हमको आपकी सेवा करने दीजिये । हे बृहस्पति, आपका दुसरा आत्माही है (कि क्या) ऐसा [इंद्र] जो भक्तोके लिये इच्छित लाभोकी वर्षा करता है वही स्तोत्रकी प्रशंसा करेगा ऐसी हमारी बुद्धिको प्रेरणा कर । १

[देवताके सन्मुख] नम्र होना योग्य होनेपरभी जो नम्र न हुए उनके माथेको ब्रह्मणस्पतिने अपने तेजस्वरूपसे धरतीपर टेकनेको लगा दिया । इसने अपनी क्रोधाग्निसे शंवरकी हजारो टोलियोको गर्द कर डाला, महान् पर्वतोकोभी उलट डाला और सारे सृष्टिकी सम्पत्ति अपने आधीन कर यह पर्वतकी गुफामे जा बैठा । २

जो जो महापुरुष कि जिनका हलचल होनेवाला नहीं था इसके पराक्रमके सन्मुख कपायमान होने लगे । और जो अतिशय कठिन थे उनको इसने मक्खनके सम नरम कर डाला यह पराक्रम सब देवताओमे अत्यन्त श्रेष्ठ होनेवाले उसीको शोभा देता है । इसने अपने भक्तोकी प्रार्थनापर ज्ञानधेनुओको मुक्त किया और बलराक्षसका नाश करके अंधकारको वंदकर सबको दिव्य प्रकाशका दर्शन करवाया । ३

(नागररूप) पुष्करणीका मुंह पत्थरसे बंद हो गया था. परन्तु ब्रह्मणस्पतिने अपने तेजोबलद्वारा उस पत्थरको फोड़कर उस झरनेका मुंह जिसमेसे मधुर रसके धाराकी वर्षा होती थी खुला किया । रविकी सारी किरणे अमृत प्राशन कर (भूलोक) के सूखे हुए झरनेको जलसे क्षणभरमे भरकर जलमय कर देती है । ४

१ य ईहिषे, स त्वं इमाम् प्रभृतिम् अविद्धि, अया नवया महा गिरा विधेम । यथा हे बृहस्पते, तव मीथान् नसा (इन्द्र) न स्तवते, (तथा) स त्वं उत न मतिम् सीपथ

२ य नत्वानि (अवलिप्ताना अनतानि गिरासि) स्वौजसा अनमत, उत मन्युना शंवराणि वि अदद्, स ब्रह्मणस्पति अच्युता अच्यवयन् वसु मन्त च पर्वतम् वि आ विशत् ।

३ देवाना देवतनाय तन् वर्तम यन् (अस्य पुरा) दृष्ट्वा अपि अश्रयन्, वीक्रिता (अपि) अब्रदन्त, (उत च) न ना उदाजन्, ब्रह्मणा बलम् अभिनन्, तन अगूहत्, स्व च व्यचक्षयत् ।

४ यम यन्मास्य मधुधारम् अवत ब्रह्मणस्पति ओजसा अभि अतृणत् तमेव विधे त्वं दश. (रश्मय.) परिंर. (नौन) जिह्म सुत्त साक बहु सिसिबु ।

सारे (अद्भुत) भुवनो यद्यपि वे चाहे पुराने हो या नये हो वे अपना द्वार आपके लिये चाहे मासमें या वर्षमें खुलही जायंगे । कारण जो व्यवस्था ब्रह्मणस्पति महाराजने कर रखी है उसी प्रमाणसे (भूलोक व स्वर्गलोक) ये दोनों अपने २ कार्य एक दुसरेके पश्चात् क्रमानुसार अपनी सहज लीलासे करही रहते हैं । ५ [१]

पणि राक्षसोंने दिव्य प्रकाशका एक अत्युत्कृष्ट खजाना विलकुल गुप्त स्थानमें दबा रक्खाथा । उसको हस्तगत करनेके लिये जो जो सत्पुरुष वहां आये थे वे उन राक्षसोंके मायाजालका उपसर्ग बार बार जिस तरफसे होता था उसी तरफ निकल गये । ६

सत्य-धर्मकेही आचरण करनेवाले महाज्ञानी ऋषियोंने उन राक्षसका कपट पहचान कर वह संपत्ति अपने हस्तगत कर लेनेके लिये अद्भुत मार्गका प्रयत्न किया । “यह कोई सहज व्यक्ति नहीं है” ऐसा कहकर उन्होंने अपने बाहुबलद्वारा प्रयत्न किया । आग्नि लेकर जिस पर्वतपर ये अपनेको छुपाये हुए बैठे थे फेंका । ७

सत्यकी राक्षससे बंधा हुआ अतिशय तीव्र बाणोंका धनुष्य अपने कर्भमें धारण कर उसके योगसे जहां चाहे वहां जाकर ब्रह्मणस्पति शत्रुओंमें मोरचा लेता है । वह जिस बाणसे प्रहार करता है वे इतने उत्कृष्ट होते हैं कि वे कानके पामने छूटते हैं तांबीं उनको देखते आवे इस प्रकारकी आवे होती है ऐसा मालुम होता है । ८

जिनमे वियोग हुआ हो उनको एकत्र करनेवाला और जो एक दूसरेपर घोर संग्रामके लिये टूट पड़े हो उनको एक दूसरेसे दूर करनेवाला यही सबका मध्यस्थ व प्रतिनिधि है। युद्धप्रसंगमे जिसकी मनोभावनासे शूरवीर स्तुति करते हैं वे यही ब्रह्मणस्पति है। ये बड़े दयावान् हैं। देखिये, केवल मनःपूर्वक उनकी स्तुति करनेसे ये अपने भक्तोको नाना भांतिके सामर्थ्य व अभीष्ट धन देते हैं। जिसके उदय होनेमे कोईभी प्रकारकी बाधा नहीं पड़ती वह जलजलाता हुआ सूर्यभी भक्तोके लियेही तपा करता है। ९

उदार ब्रह्मणस्पतिजीकी ऐसी कृपा है कि जो व्यापक, प्रभावसंपन्न, सर्वोत्तम और अत्यन्त प्रेमसे परिपूरित रहती है। ये जो हम लोगोको अनेक प्रकारके लाभ हुए हैं वह सर्व ब्रह्मणस्पतिजीके कृपाका फल है। यह भक्तिप्रेमको सर्वथा योग्य व अत्यन्त सत्वधीर है। और इसहीके कृपासे देवता व भक्तजन और मनुष्योंभी आनंददायक सुखका फल ले रहे हैं। १० [२]

इस भूतलपर आप अत्यन्त सामर्थ्यवान् और पराक्रमी हैं। केवल इतनाही नहीं किन्तु आप देवाधिदेव दूसरे देवताओकी अपेक्षा तुलनामें बढ़कर सर्व-व्यापक हैं। ये यावत् वस्तुओको व्यापकर रहनेवाले आपही हैं। ११

हे दयाके भंडार, जो जो सत्य वस्तु हैं वे सर्व आपहीसे हैं। यह सारा विश्वभी आपका है। प्रत्यक्षमे मेघभी आपकी आज्ञा उल्लङ्घन नहीं कर सकता। हे इन्द्र, हे ब्रह्मणस्पति, रथोको अश्व जोत कर शीघ्र आइये। इसी प्रकार हमारे हवियोका स्वीकार करनेके लियेही शीघ्र आइये। १२

९ स ब्रह्मणस्पति सद्यस, स विनय स पुरोहित, स च युधि संस्तुत । स चाक्ष्म (खलु) तत् स-
मती (भत्ताय) वाज धना च भरते, आदित् तप्यतु सूर्यश्च वृथा तपति ।

१० नेतनावत वृहस्पते राघ्या विभु प्रभु, प्रथमं सुविदत्राणि (भवन्ति) । (यानि) इमा सातानि
(तानि) देव्यस्य वाजिन (वृहस्पतेरेव) येन उभये, विश जनाश्च भुजते ।

११ स त्व अवरे वृजने विश्वा विभु महा रण्य (सन्) शवसा ववक्षिष । स त्वं देव देवान् प्रति
ष्टु प्रथे, त्व ब्रह्मणस्पति ता विश्वा इव परिभू (वामि)

१२ हे मघवाना इन्द्र विश्व सत्यं सुवोरित् । वाम व्रतं आप. च न प्रमिनन्ति । इन्द्रा ब्रह्मणस्पती, न.
रक्षिष्य रथञ्ज इजा वाजिनेव (त्वया) जिगातम् ।

यह देखिये, अग्नि की अत्यन्त ज्वाला उन्हींके ओर ध्यान लगाई हुई है । और यज्ञसभाके विद्वान् स्तोता अंतःकरणपूर्वक स्तुति करके अभीष्ट संपत्ति प्राप्त कर रहा है । जो दुर्जनोंका घृणा और भक्तोंकी भक्तिऋणका यथेच्छ स्वीकार करता है वही इस युद्धके मध्य पराक्रम करनेवाला वीर ब्रह्मणस्पति है । १३

महान् पराक्रम करनेके समय ब्रह्मणस्पतिके क्रोधका परिणाम उमाके इन्द्रा प्रमाणसे होता है । देखिये, उसने प्रकाशधेनुओंको मुक्त कर आकाशमें उनको अलग २ बांट दिया । उसीके साथ, महा नदीका पूर जैसा चारों तरफ फैलना चाहता है उसी प्रकार, उनका समूह चारों तरफ फैल गया । १४

हे ब्रह्मणस्पति, जो हमेशा सुयंत्र चलता है व जिसमें तरुनाईही मजा कभी कम नहीं आती ऐसे ऐश्वर्यके मालिक हम हो ऐसी कृपा कर । हम शूर हैं हम कागग हमारे कुलमें वीरोकोही जन्म दे । आप जगन्नायक होनेपरभी आपकी स्तोत्ररूपे उपासना करना चाहिये ऐसी आपकी इच्छा रहती है । १५

हे ब्रह्मणस्पति, आपही हमारे स्तुतिके प्रेरक ब्रजिये । हमारे पुत्रपौत्रादिको ही उन्नति करिये । आप देव अपनी कृपादृष्टिसे जिमकी तरफ दंगत है वह गद्य भगल्लभ्ये पूर्ण होता है । इस लिये हम शौर्यसंपन्न मंडलीके साथ यज्ञसभामें आपका यश वर्णन करते रहे ऐसी कृपा कीजिये । १६ [३]

सूक्त, २५

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-ब्रह्मणस्पति ॥

जिसको ब्रह्मणस्पति अग्निको प्रज्वलित करनेसे अपनासा कहता है वह भक्त अपने घातकी शत्रुका निश्चयही नाश कर सकेगा । और इसी प्रकार जो भक्त प्रार्थना करके प्रेमपूर्वक हविर्भाग अर्पन करता है उसका निःसंशय उत्तरोत्तर उत्कर्ष होता है । और वह अपने पुत्रपौत्रके द्वारा आयुर्मयादाकी अपेक्षा अधिक दिन जीवित रहेगा । १

जिस २ भक्तको ब्रह्मणस्पति अपनासा कहे वह भक्त अपने शौर्यसंपन्न सैनिकोंसह अपने शूर परंतु घातकी शत्रुका रणभूमिमें विध्वंस करेगा और ज्ञानधेनुद्वारा अपने ऐश्वर्यकी मर्यादा चारों ओरसे विस्तृत कर उस ऐश्वर्यका स्वतः अनुभवभी लेवेगा । उसके पुत्रपौत्रोंकाभी ब्रह्मणस्पति उत्कर्ष करेगा । २

जिस भक्तको ब्रह्मणस्पति अपनासा कहता है वह विद्याकलाकी सामर्थ्यसे युक्त होता है और खौलते हुए समुद्रके समान बल दिखाता है । शत्रु कितनाही त्रसित क्यों हो परन्तु जैसा बलवान् कट्टर वैल दुर्वल वैलकी कोई शंकाही नहीं करता उसी तरह शरीरके तेजसे उसको उस दुर्वलकी मजा मालुम होती है । अग्निकी चमकीली ज्वाला समान उस भक्तकोभी कोई नहीं पकड़ सक्ता । ३

जिस भक्तको ब्रह्मणस्पति अपनासा कर लेता है उसके लिये दिव्य जलका प्रवाह हमेशा भरा रहता है । अपने सात्विक गुणोंसे वह प्रथमही अपने ज्ञानशक्तिकी किरणोंके समूहमें घुस जाता है । और उसके सामर्थ्यमें किंचित् मात्रभी न्यूनता नहीं होती । और यदि उसके मार्गमें किसी प्रकारका विघ्न आ जाय तो वह अपने तेजके पराक्रमसे उसको रगड़ डालता है । ४

जिस भक्तको ब्रह्मणस्पति अपनासा कहता है उसके लिये हरएक बड़ी १ नदियें बड़े वेगसे बहती जाती हैं । इस जगत्में जो सैकड़ों निर्दोषित सुखें हैं वे उसीके लिये रक्खी जाती हैं और जिस आनन्दका उपभोग स्वतः देवताओंको मिलता है उसी पानदकी भरभराटमें वह भाग्यवान् पुरुष रहता है । ५

१ य य ब्रह्मणस्पति युज कृणुते, स अग्निम् इंधान वनुष्यत वनवत्, स कृतब्रह्मा रात हव्य च गृहवत् । न च जातेन जात अति प्र सन्मते ।

२ य य (भक्त) ब्रह्मणस्पति युज कृणुते, न वीरेभि वनुष्यत वीरान् वनवत्, गोभि रयि पप्रथत्, तान च (त) दौघति तस्य तौक् तनय च वर्धति ।

३ य य (भक्त) ब्रह्मणस्पति युज कृणुते, न शिर्मीवान् मिन्धुर्न धोद ऋषायत वृषा दध्रीन इव ओजसा अनिष्टा स अग्ने प्रमिति इव वर्तवे नाह (भवति) ।

४ य य (भक्त उन्) ब्रह्मणस्पति युज कृणुते, अस्मै दिव्या असश्चत अर्पन्ति, स सत्वाभि प्रथम (सन्) गोष्ठे गच्छति अनिष्ट तविधि (सन्) शत्रु ओजसा हन्ति ।

५ य य (भक्त उन्) ब्रह्मणस्पति युज कृणुते, तस्मा इन् विधे सिन्धव धुनयन्त, पुरुणि अच्छिद्रा इन् दधिरे । स सुन्ना देवाना सुन्ने एधते ।

सूक्त २६.

॥ ऋषि-श्रुत्समद । देवता-ब्रह्मणस्पति ॥

सच्चे सद्भावसे देवताकी स्तुति करनेवाला भक्तही घातकी शत्रुका नाश कर सकता है । देवतापर भक्ति रखनेवाला पुरुषही देवतासे विमुख दुर्जनका समाचार लेता है । जिसपर देवताकी कृपा है वही पुरुष एक भयंकर युद्धका प्रसंग क्यों हो विजयी होता है और धर्मविहीन मनुष्यकी संपत्तिकाभी वही भक्त उपभोग करता है । १

हे धर्ममें निष्ठा रखनेवाले वीर, (ब्रह्मणस्पतिक) भजन कर । आधा उल्लापन करनेवाले मनुष्यकी आशा मत कर । शत्रुसे युद्ध करते समय मनको उत्तार रग । (ब्रह्मणस्पति को) अर्पण करने के लिये हविर्भाग सिद्ध कर, कारण के उसीके द्वारा तु भाग्यशाली हुआ है । हमभी उसी ब्रह्मणस्पतिकी दयाकी याचना करते हैं । २

अन्तःकरणमें पूरी रीतिसे विश्वास रख सब देवताओंका पिता जो ब्रह्मणस्पति उसको हवि अर्पण कर । जो उसकी उपामना करेगा वही मनुष्य अपने कुटुम्ब समेत, सारी प्रजामसमेत, अपने बन्धुजनसमेत, पुत्रपौत्रसमेत और अपने वीर सैनिकोंसमेत, सत्त्व, सामर्थ्य व धनका आनंद लेवेगा । ३

जो भक्त घृतयुक्त हविसे उसकी आराधना करता है उसको यह महागज ब्रह्मणस्पति सन्मार्गसे ले जाता है । उसको वह सब पापोंमें मुक्त करके हानि और दग्धतांगभी उसका संरक्षण करता है और उसके लिये जैसे चाहिये वैसे महान व अद्वितीय पापकर्म करता है । ४ [१]

१ ऋजु शस इत् वनुष्यत वनवत्, देवयन् इत् अदेवयनाम् अन्यगन् । सुग्राही इत् कृणु ॥
वनवत्, यज्वा इत् अयज्यो भोजन विभजति ।

२ वीर, (ब्रह्मणस्पति) यजस्व, मनायत प्रविद्धि, वृश्नूयै मन मत् कृणुव हवि ॥ १ ॥ ययं पुनः
अनि, (अत) वयमपि ब्रह्मणस्पते अव आ वृणामहे ।

३ य ध्रुवामना देवाना पितरम् ब्रह्मणस्पति हविषा आ विवर्गति, स इत् जनेन, स विष्णु, स
स पुत्रै नृभिश्च वाज धना च भरते ।

४ य अस्मै हव्यै घृतवद्वि अविन्द, त ब्रह्मणस्पति प्राजापत्यं प्र वर्गति । इत् अहो यदस्मै वि
५ होविन् रक्षति, अस्मै इन्वर्जि, अहो यदस्मै (न्वर्जि) ।

सूक्त २७.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-आदित्य ॥

जिनके साथ घृतधाराभी इस अग्निमे पड़ती है इस प्रकारकी सुंदर स्तोत्रो में अपने मुखद्वारा इन आदित्य महाराजका सेवामे अर्पण करता हूं । ये हमारी प्रार्थना मित्र, अर्यमा और भगभी सुने और अपने अपार सामर्थ्यसे प्रकट होनेवाले महा चतुर वरुणजी और अंश येभी उस प्रार्थनाको सुनें । १

जो एकका पराक्रम वही सर्वोंका इस प्रकारसे एकही स्वरूपके रहनेवाले मित्र, अर्यमा, और वरुण मेरे स्तोत्रोंका स्वीकार करें । वे सारे आदित्य तेजपुंज, वर्षाकी धाराके प्रमाण निर्मल, निष्पाप, निष्कलंक हैं । उन्होको किसी प्रकारके दुःखसे धोका नहीं पहुंचता । २

ये आदित्यो सर्वव्यापक और गंभीर हैं । उनको असत्यता कभी सहातीही नहीं । पापियोको वे ढंड देते हैं । उनके असंख्य नेत्र हैं । प्राणियोके अन्तःकरणकी बुराई और भलाई उनको विदित होती है । कोई पदार्थ कितनेही दूर क्यों नहो वह आदित्य महाराजके लिये बिलकुल निकटही है । ३

ये अत्यंत तेजवान् आदित्यजी सारे जंगमस्थावरोको धारण कर हरएक भुवनोंका पालनपोषण किया करते हैं । इनकी बुद्धि अत्यंत विशाल है । दैवी सामर्थ्यकाभी संरक्षण करनेवाले ये सत्यस्वरूप आदित्यजी भक्तोंके ऋणको एकदम अदा कर देते हैं । ४

१ इमा घृतस्नु गिर राजभ्य आदित्येभ्य सनात् जुह्वा जुहोमि । मित्र अर्यमा भगः च, जुविजात, दक्ष वरुण अंशश्च न शृणोतु ।

२ इम मे स्तोम, सक्रतव मित्र अर्यमा वरुण अय जुपन्त, एते आदित्यास, शुचयः, धारपूताः, अक्विना वनवया वरिष्ठाश्च (सन्ति) ।

३ ते (एते) उरवा गभीरा अदव्धास (धर्महीन) दिप्सन्त भरि अक्षा आदित्या, सर्व साधु उत दृजिना वन्त (अपि) पदवन्ति, राजभ्य परमा चित् अन्ति (भवन्ति) ।

४ आदित्यान् देवा जगत् स्था धारयन्त, विश्वस्य भुवनस्य गोपा, च ते दीर्घधिय असुर्य रक्षमाणाः, अक्विना (भस्मान्) ऋणानि चयमाना च (भवन्ति) ।

हे आदित्यजी, हे अर्यमन्, सङ्कटसमयमें जो कल्याणकारक है ऐसे आपकी दया लुताका सहारा मुझको प्राप्त हो । नेत्रवाला मनुष्य मार्गके बीचमें कांटेकंकर इत्यादि को बचाकर चलता है । उभी प्रकार हे मित्रवरुणाजी आपकी आज्ञानुसार परिवर्तन करते समय कोई संकट पातककी प्रचंड आपत्ति न आने पावे ऐसा आशीर्वाद दे । ५ (६)

हे अर्यमन्, हे मित्र, हे वरुण यथार्थमें आपका मार्ग सीधा, सर्वोत्कृष्ट और निष्कण्टक है । इस लिये, हे आदित्यजी, हम उसी मार्ग जायें ऐसा आशीर्वाद दीजिये । जिस सुखका स्वप्नभी नाश नहीं होता ऐसा सुख हमको दीजिये । ६

ये भुवनोंके राजा आदित्यजी जिससे प्रकट हुए वह शक्ति (अदिति) और अर्यमा ये हमको सुमार्गसे जहां दुर्जनोकी द्वेषबुद्धिका चिन्हभी न हो वहां ले जा । मित्रका और वरुणजीका महान् आनंदमय बहुत बड़ा आश्रय है । वहां हमारी हानि न होते वीर पुरुषोत्तम वह आनंदमय आश्रय मिले ऐसा प्रयत्न करिये । ७

आदित्यजीने तीनो स्वर्गलोक और तीनो भूलोक धारण किये हैं और उनके सम्बन्धी कार्य जो यज्ञमें किये जाते हैं वे भी तीन हैं । हे सत्यधर्मके प्रतिपालक, आपकी महिमा अपार है, इतनाही नहीं, किन्तु, हे अर्यमन्, हे मित्र, हे वरुण, वह श्रेष्ठही है ।

सुवर्णमय अर्थात् अविनाशी, देदित्यमान, वर्षाकी धारा के समान यन्त्रन्त पवित्र आदित्यजी कभी निद्रा नहीं लेते व पलके तक मूढ़ इतनाभी विश्राम नहीं लेते । वे अव्यय हैं और उनकी स्तुति सर्वके मुखमें विराजमान है । वे आदित्यजी जो तीनो तेजोमय सुन्दर लोक धारण करते हैं वे पुण्यवान् भक्तजनके लियेही हैं । "

७ हे आदित्या हे अर्यमन्, यत् भये आ चित् मर्याभु अन्य व अवग विद्याम् । मित्रावरुणा, यु० ना २

सूक्त २८.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-वरुण ॥

जो परम ज्ञानवान् और पूर्ण स्वतन्त्र है उस अदित्यका यह स्तोत्र है । इस लिये तो २ वस्तु इस विश्वमें दृश्यमान हैं उन २ वस्तुओंसे यह स्तोत्र अपने उत्तमतासे स्रष्ट होवे । यह वरुण सद्भक्तको आनन्द देता है इस लिये मैं इस सर्व शक्तिमान् वरुणसे सत्कीर्तिकी याचना करता हूँ । १

हे वरुणजी, हम अन्तःकरणपूर्वक आपका ध्यान करते हैं और आपका स्तोत्र गाते हैं, इस लिये हम आपसे यह भिक्षा चाहते हैं कि हम भाग्यशाली होकर आपके ही आज्ञामें रहे । अपने उज्ज्वल प्रकाशसे प्रकट होनेवाली उपा प्राप्त होतेही जैसा अग्नि वेदिपर प्रज्ज्वलित होता है उस प्रकार हमभी आपका भजन नित्य किया करते हैं । २

आपको आज्ञाके अधीन असंख्य वीर रहते हैं । आपकी स्तुति हर एक मानव करता है । हे वरुण, हे वीर नायक, आपसे हमारी यही प्रार्थना है कि हम आपके कृपाके छत्रतले निवास करसके यही दान दीजिये । हे देव, आप अदितिके पुत्र हैं । आपमें अनन्तका गंध किञ्चिन् मात्रभी नहीं है । इस लिये आप हमारे अपराधोंकी क्षमा कीजिये और हमें आपनेसे कहिये । ३

जो विश्वप्रति पालक अदित्य है ऐसे इस वरुणने संसारके और धर्मके अबाधित नियम अस्तित्वमें लाये । बड़ी २ सरिताएँ वरुण देवताके सत्य नियमानुसार पृथ्वीपर बहती हैं । वे न तो कभी थकती हैं ना ठहरती हैं । जिस प्रकार पक्षिगण आकाश-मार्गमें उड़ते हैं उन्हीं प्रकार इन भूगोलपर नदीएँ वेगसे दौड़ती हैं । ४

१ देवे स्वराज आदित्यस्य इदं (स्तवनं) नन्हा विश्वानि सन्ति अभ्यस्तु । य देव जयधाय अतिमंद्र (त्वम्) भूरे वरुणस्य सत्कीर्तिं निक्षे ।

२ हे परम त्वन्ते (त्वा) तुष्टुवान् स्वाध्य सुभगास्त स्यान् । गोमतीना उपसा उपायने (प्रज्ज्वल्यमाना) अग्नय न (वय अनतिपातं त्वा) अनुयून् जरमाणा (स्याम्) ।

३ हे प्रजेत वरुण एवमस्त्य उरगमस्य तव गर्भन् न्याम् । हे अदव्या अदिते पुत्रा देवा, युयं उत्पद्य न अग्निं धमपन् ।

४ (जगन्) विधति आदित्य ईम् ऋतम् प्र अमुज्जत, वरुणस्य (तद् ऋतम् अनुसृत्य) सिन्धवोऽपि (त्वम्) वन्ति । एते न धम्यन्ति न विन्दन्ति, वय परिजन् न रघुया पशु ।

हे आदित्यजी, हे अर्यमन्, सङ्कटसमयमें जो कल्याणकारक है ऐसे आपकी दया लुताका सहारा मुझको प्राप्त हो। नेत्रवाला मनुष्य मार्गके बीचमें कांटेकंकर इत्यादि को बचाकर चलता है। उसी प्रकार हे मित्रवरुणाजी आपकी आज्ञानुसार परिवर्तन करते समय कोई संकट पातककी प्रचंड आपत्ति न आने पावे ऐसा आशीर्वाद दे। ५ (६)

हे अर्यमन्, हे मित्र, हे वरुण यथार्थमें आपका मार्ग सीधा, सर्वोत्कृष्ट और निष्कण्टक है। इस लिये, हे आदित्यजी, हम उसी मार्ग जायें ऐसा आशीर्वाद दीजिये। जिस सुखका स्वप्नमेभी नाश नहीं होता ऐसा सुख हमको दीजिये। ६

ये भुवनोके राजा आदित्यजी जिससे प्रकट हुए वह शक्ति (अदिति) और अर्यमा ये हमको सुमार्गसे जहां दुर्जनोंकी द्वेषवृद्धिका चिन्हभी न हो वहां ले जा। मित्रका और वरुणजीका महान् आनंदमय बहुत बड़ा आश्रय है। वहां हमारी हानि न होते वीर पुरुषोसहित वह आनंदमय आश्रय मिले ऐसा प्रयत्न करिये। ७

आदित्यजीने तीनों स्वर्गलोक और तीनों भूलोक धारण किये हैं और उनके सम्बन्धी कार्य जो यज्ञमें किये जाते हैं वे भी तीन हैं। हे सत्यधर्मके प्रतिपालक, आपकी महिमा अपार है, इतनाही नहीं, किन्तु, हे अर्यमन्, हे मित्र, हे वरुण, वह श्रेष्ठही है। ८

सुवर्णमय अर्थात् अविनाशी, देदिप्यमान, वर्षाकी धारा के समान अत्यन्त पवित्र आदित्यजी कभी निद्रा नहीं लेते व पलके तक मूढ़े इतनाभी विश्राम नहीं लेते। वे अव्यय हैं और उनकी स्तुति सबके मुखमें विराजमान है। ये आदित्यजी जो तीनों तेजोमय सुंदर लोक धारण करते हैं वे पुण्यवान् भक्तजनके लियेही हैं। ९

५ हे आदित्या हे अर्यमन्, यत् भये आ चित् मयोभु अस्य व. अवस विद्याम्। मित्रावरुणा, युमा प्रणीतो श्वश्रेव दुरितानि परि वृज्याम्।

६ हे मित्र, अर्यमन्, वरुण, व पंथा सुग अनृक्षर साधु अस्ति हि, तेन द्वे आदित्या न अपि वोचत, न दुष्परिहन्तु शर्म यच्छत।

७ राजपुत्रा अदिति न पिपर्तु, अर्यमा सगेभि पद्भि द्वेपागि अति (पिपर्तु), वयं अरिश्ठा मित्रस्य वरुणस्य वृहत् शर्म उप स्याम।

८ (एते आदित्या) तिस्र भूमी. उत त्रीन् युन् च धारयन्, विदधे अंत अपि एषा त्रतानि त्रिण्णो । हे आदित्या हे अर्यमन् हे वरुण, मित्र ऋतेन व महित्वम् (न केवलं) महि (अपि) चान् न भवति।

९ हिरण्यया शुचय, वारपृता, अस्वप्रजा अनिमिषा अदद्या उदशमाश्च आदित्या दिव्या रोचन वारयन्त (तन्) ऋजवे मर्त्याय (एव)।

सूक्त २८.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—वरुण ॥

जो परम ज्ञानवान् और पूर्ण स्वतन्त्र है उस अदित्यका यह स्तोत्र है । इस लिये जो २ वस्तु इस विश्वमें दृश्यमान हैं उन २ वस्तुओंसे यह स्तोत्र अपने उत्तमतासे श्रेष्ठ होवे । यह वरुण सद्भक्तको आनन्द देता है इस लिये मैं इस सर्व शक्तिमान् वरुणसे सत्कीर्तिकी याचना करता हूँ । १

हे वरुणजी, हम अन्तःकरणपूर्वक आपका ध्यान करते हैं और आपका स्तोत्र गाते हैं. इस लिये हम आपसे यह भिक्षा चाहते हैं कि हम भाग्यशाली होकर आपके ही आज्ञामें रहे । अपने उज्ज्वल प्रकाशसे प्रकट होनेवाली उषा प्राप्त होतेही जैसा अग्नि वेदिपर प्रज्ज्वलित होता है उस प्रकार हमभी आपका भजन नित्य किया करते हैं । २

आपको आज्ञाके अधीन असंख्य वीर रहते हैं । आपकी स्तुति हर एक मानव करता है । हे वरुण, हे वीर नायक, आपसे हमारी यही प्रार्थना है कि हम आपके कृपाके द्रवतले निवास करसके यही दान दीजिये । हे देव, आप अदितिके पुत्र हैं । आपमें अमृत्यका गंध किञ्चिन् मात्रभी नहीं है । इस लिये आप हमारे अपराधोंकी क्षमा कीजिये और हमें आपनेसे कहिये । ३

जो विश्वप्रति पालक आदित्य है ऐसे इस वरुणने संसारके और धर्मके अबाधित नियम अस्तित्वमें लाये । बड़ी २ सरिताएँ वरुण देवताके सत्य नियमानुसार पृथ्वीपर बहती हैं । वे न तो कभी थकती हैं ना ठहरती हैं । जिस प्रकार पक्षिगण आकाश-मार्गमें उड़ते हैं उसी प्रकार इस भूगोलपर नदीएँ वेगसे दौड़ती हैं । ४

१ वदे स्वराज आदित्यस्य इदं (स्तवनं) मन्हा विश्वानि सन्ति अभ्यस्तु । य देव जयधाय अतिमद्रं (तस्य) भूरे दरणस्य सुनीतिं भिक्षे ।

२ हे वरुण तदमृते (त्वा) तुष्टवान् स्वाध्य सुभगास स्याम, । गोमतीना उपसा उपायने (प्रजापत्यामाणा) अनय न (वय अनतिपात त्वा) अनुयून् जरमाणा (स्याम) ।

३ हे प्रथेन वरुण पुरवीरस्य उरुशमस्य तव गर्मन् स्याम । हे अदव्धा अदिते पुत्रा देवा, युयं सुधाय न जग्मि क्षमधम् ।

४ (वरुण) विधति आदित्य ईमं श्रुतम् प्र अमृजत, वरुणस्य (तद् श्रुतम् अनुसृत्य) सिन्धवोपि (नमः) दीतिः । एते न शान्तिं न विमुञ्चन्ति, वय परिजमन् न रघुया पशु ।

हमारी भुजा पातकोंसे जखड़ी हुई है । आप कृपादृष्टि कर पातकोंके बन्धनसे हमें मुक्त कीजिये । हे वरुण, आपकी सत्यरूप नदीका प्रवाह हमारी उपासनास्तोत्रोंसे अधिकाधिक वेगवान् हो ऐसा कीजिये । आपका जो ध्यानरूप वस्त्र मैं बनाताहूं उसका धागा बीचहीमें न टूटने दे । और जो मैं आपके उपासनाका कर्म करताहूं उसमें कोई न्यूनता न होने पावे ऐसा अनुग्रह कीजिये । ५

हे वरुण, मेरे हृदयसे भय दूर कीजिये । हे विश्वके राजा, हे सत्यधर्मके प्रतिपालक, मुझ दीनपर अनुग्रह कीजिये । जैसे बछड़ा डोरीसे बंधा हुआ उसको टोड डालता है उसी प्रमाण आप मुझको पापोंसे मुक्त करिये । आपकी सहायता बिना पलकतक कोई नहीं मार सकता । ६

हे वरुण, पाप आचरण करनेवाले अधमोंको जो कठोर शस्त्र मार डालता है उस शस्त्रसे हमको बचाइये । आपके ज्ञानमय प्रकाशसे हमको अलग न करिये । ७

हे वरुणजी, आप स्वतः समर्थ हैं और हम प्रणिपात कर आपका जय जयकार जैसा पहिले ही कियाथा उस प्रकार सांप्रतभी करते हैं और आगेभी करेंगे । कारण हे कपट जालके नाश करनेवाले देव, जो जो कर्म आपकी सेवामें अर्पण हो जाते हैं वे पर्वतके उपर रखनेके समान अचल रहते हैं इसमें कोई संशय नहीं । ८

मैंने जो पातक और ऋण किये हैं उनका नाश कीजिये । हे जगत्प्रभु जो दूसरेने कमाकर धन रखा है उससे उदर पोषण करनेका प्रसंग हमारेपर न ला । और जो बहुतसे दिन आगे आनेवाले हैं उनकी अवधि पूर्ण होनेतक हम कुशल पूर्वक रहे गेम्हीं हम दीनोपर कृपा करिये । ९

५ (बन्धनी) रशनामिव आग मत् विश्वथाय । हे वरुण ते ऋतस्य राम ऋयाम । (तव) त्वि वयत मे तंतु मा छेदि । पुरा ऋतो मे अपस मात्रा मा शारि ।

६ हे वरुणं भियसं मत् सु अपो म्यक्ष । हे सध्राद् ऋताव अनु गृभाय । यथा दामेव वग्मान (११) विमुंचति) तथा विमुमुग्वि । त्वत् आरे निमिपश्चन नहि ईंशे ।

७ हे असुर वरुण, एन कृष्वन्तं (दुःगत्मानं) ते इष्टं श्रीणन्ति तै वयं न मा (वन्नी) । योनिष प्रवमथानि मा गन्म, जीवसे न मृध विषु शिथय ।

८ हे वरुण ते (अह) पुरा, उत ननं, उत हे तुविजात अपरमपि ब्रवाम । हे दळम, त्वे (१५) ध्रितानि व्रतानि पर्वते (ध्रितानि) न अप्रच्युतानि हि भवन्ति ।

९ अय मत्कृतानि ऋणा परामावी, हे राजन् अहम् अन्यकृतेन मा भोजम । हे वरुण भृगवी ग्यम अव्युष्टा इत् नु, (तद्) न तामु जीवान् आ शारि ।

हे वरुणजी, हे परमेश्वर, मनुष्य, देवता इत्यादि सबके आपही अधिपति है । पृथ्वीपर जो जो वस्तु दृष्टिगोचर होनेके योग्य है उनको उत्तम प्रकारके दृष्टिसे देखनेके लिये हमको १०० वर्षकी आयुव्य दीजिये । जिस पुरातन व्यवस्थाके प्रामाण्यसे हमारी आयुव्य मर्यादा आपने निश्चित की है वह आयुव्य हम पूर्ण रीतिसे क्रमण कर सकें ऐसा आशीर्वाद हमें दीजिये । १०(७)

हे आदित्यजी, न तो मुझको दाहिनी तरफ दिखता है न बाई तरफ, न सामने और न पीछे । हे दैवी संपत्तिके निधि, सत्य और धैर्यसे आपने मुझको युक्त किया है । इस लिये जहां ज्ञानमय प्रकाश है वह मार्ग मुझे विदित कीजिये । ११

सत्यधर्मका प्रतिपालन करनेवाले आदित्यजीकी जो कोई भक्तिपूर्वक उपासना करता है उस भक्तका उद्धार भक्तवत्सल अदित्यजी करते हैं । वही भक्त ऐश्वर्यवान्, नदारचरित और धर्मसभामें श्रेष्ठ कहा जाता है और सबके सामने रथारूढ होता है । १२

जो आदित्य महाराजकी आज्ञानुसार चलता है वह तेजस्वी और पराक्रमी होकर जहां नरम और हरित वृणोसे आच्छादित भूमिपर दिव्य जलका प्रवाह बहता है ऐसे स्थानमें निवास करता है । नौकाओंका समूह उसके निकट रहता है और वह श्रेष्ठ वीर होता है । चाहे निकट या दूर रहने परभी शत्रु उसका घात नहीं कर सकता । १३

१० हे असुर वरुण, येच देवा येच मर्ता तेषा विश्वेषा त्वं राजासि । (तत्) न विचक्षे शत शरद रास्य, त्वया पूर्वा मुधितानि आयूषि अद्याम् ।

११ न दक्षिणा वि चिकित्ते, न सव्या, हे आदित्या, न प्राचीनं नोत पश्चा (चिकित्ते) । हे वसव पाञ्च्य चिन् धीर्पा चिन् अपि शुष्मानीत एव अभय ज्योति अद्याम् ।

१२ य ऋतनिन्म राजन्म ददाग यंच पुष्ट्य, नित्या च ते वर्धयन्ति । स रेवान् वसुदावा विदधेपु परस्व (सन्) स्पेन प्रथम याति ।

१३ (अदित्) य आदित्याना प्रणानौ भवति (न) शुचि अद्वय, वृद्धवया, सुवीर (सन्) नृवन् अप उप ह्येति त (शत्रव) अतिन नक्वि, दूरान् अपि न व्रन्ति ।

हे चिच्छक्ति, हे मित्र, हे वरुण, हमने जो कुछ आपके अपराध किये हो उन हमको क्षमा कर दीजिये । हे इन्द्र, जो भयरहित है और जहां अनन्त प्रकाश है व मैं जा पहुंचूं ऐसा आशीर्वाद दीजिये । दुर्गतिरूप और कोयलेके समान काली ऐ भयंकर रात्री मेरे निकट न आने पावे ऐसी कृपा कीजिये । १

जो देवताके अनुग्रहसे पुनित हुए हैं ऐसे सत्पुरुषोंके लिये एकत्र रहनेवाली दोगावा पृथिवी आकाशसे आपने प्रसादकी वर्षा करती है । वही भाग्यवान् पुरु उत्कर्षकी प्राप्ति करके संग्राममें जाता है और यह लोक और परलोक जीतकर अपने व करता है । उसको दोनों ओरसे अनुकूलता प्राप्त होती है । ११

हे परमपूज्य आदित्यजी, जो दुष्ट शत्रु साधुओंसे द्वेष करनेवाला है उनके शासन करनेके लिये जो मोहपाश आप जगमे फैला रहे हैं उनका मैं घोड़ेपर सवार होकर अत्यन्त वेगसे दौड़ते हुए किसी तरहका उपद्रव न होते उल्लङ्घन करूँ और आपके आनन्दरूप आश्रयमें जाकर रहूँ ऐसा आशीर्वाद दीजिये । १६

हे भगवान् वरुणजी, जो धनाढ्य, प्रेमी और अति उदार है ऐसा मनुष्यभी यदि मेरा मित्र हो तोभी उसको अपनी दानता सुनाकर याचना करनेका प्रसंग मुझपर कभी न आवे ऐसा कीजिये । और हे विश्वपालक मेरा अधिकार जिसपर उत्तम नीतियें चले ऐसे सब्ब ऐश्वर्यसे मुझको दूर न रखते वीर पुरुषोंके साथ यत्नभामें हम अपने गुण वर्णन करते रहे ऐसा आशीर्वाद हमको अर्पण कीजिये । १७

१४ हे अदिते, मित्र, उत हे वरुण यत् कत् चित् व आग चक्रम तत् मृळ । हे इन्द्र, उर अर्धं । ज्योति अद्या, दीर्घा (दुर्गतिरूपा) तमिह्वा नो माभि नशन् ।

१५ अस्मै उमे (द्यावा पृथिवी) समीची दिव वृष्टि पीपमत , स सुभग नाम पुण्यन् पृणु उमा अर्धं । आजयन् याति । उर्ध्वं अर्धं अस्मै माधु भवत ।

१६ हे यजत्रा आदित्याः या व माया पाशाश्च अभिद्रुहे रिपवे विचृन्ता तान् जयीर रयेन जीयेथम् । अरिष्ठा (वय व) उरौ शर्मन् आ स्याम ।

१७ हे वरुण, मघोन भूरिदात्र प्रियस्यापि आपे (मे) शन मा अह आ विदम् । इ शान्ति सुयमा राय माहं अवस्था । सुवीराश्च विदथे वृहन् वदेम ।

अष्ट० २ अध्या० ७ व० १२]

ऋग्वेद

[मण्ड० २ अनु० ३ सू० ३०

सूक्त ३०.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—इन्द्र ॥

सत्य धर्मको प्रकट करने वाला, सृष्टिका नियामक और अहि राक्षसका वध करनेवाला जो परम श्रेष्ठ इन्द्र उसके आज्ञानुसार जल वहता है । वह कभी ठहरता नहीं और रात्रिदिन चलता रहता है । तो यह कहिये के उसको निर्माण होनेसे कितने दिन हो गये है ।

वह इन्द्र अपना शुभ्र और तेजस्वी वज्र वृत्रकी और फेकना चाहताथा इतनेमे जगन्माता अदितिने उसका महिमा ज्ञानी पुरुषो को विदित किया । इस इन्द्रके इच्छानुसार नदीएँ अपने प्रवाहका मार्ग भूमिको फोड कर निर्माण करती है और समुद्रकी और वेगसे जाती है ।

इन्द्रने आकाशके ऊपर खड़ा होकर वहासे अपना घातकी वज्र वृत्रके शरीर पर फेका । जलकी वर्षा करने वाले मेघको वस्त्र के तुल्य पहिनकर वह वृत्रपर दौड और अपने लखलखाते हुए तीव्र अस्त्रसे इन्द्रजीने उसको निपाता ।

सारे स्तुतिके नाथ हे इन्द्र, वृकद्वर नामक लोगोंका जो महान प्रबल देव है उनके अखिल सैनिकोका विद्युत्के प्रहार के समान अपने प्रखर शस्त्रसे आप वा कीजिये । हे इन्द्र आपने जैसा दुष्टोका वध अपने पराक्रमसे कियाथा उसी तरह हमारे धर्महीन शत्रुओका नाश कीजिये ।

१ ऋतु लुण्ठते, (विभं) सवित्रे देवाय इद्राय अहित्रे आप (वहन्त्य) न रमन्त । अह. अह. अक् च अपा (यान्तीना) याति, (तद्) आत्ता प्रथमः सर्गः कियति आ ।

२ य वृत्राय सिनम् (वज्रम्) अभरिष्यत् तं विद्युषे जनाय जनित्री प्रोवाच, (इदानी) अस्य जोष अनु ऋन्मै पथ रदन्ती धुनय दिवे दिवे अर्थम् यन्ति ।

३ अथ (त) अतस्ते अधि ऊर्ध्व अस्थात् हि, (ततः) वृत्राय वधं प्र जभार, अपिव मिहं (मेघ एव) दमान ईम् उप वरुद्रोत्, तिग्मा । युषश्च इन्द्र शत्रु अजयत् ।

४ हे इन्द्रस्ते (इद्र) अथा इव तपुषा वृकद्वरस असुरस्य (राज्ञ) वरान् विध्य । यथा परा हे वृकद्वरस

जो शस्त्र हाथमें लेकर वीरश्रीके जोरसे आपने शत्रुओंका प्रथमही निःपात कियाथा उसही शस्त्र को आकाशसे आज नीचे फेंकिये । हमको पुत्रपौत्रों की और ज्ञान धेनुओंकी प्राप्ति हो ऐसी हमारी इच्छा है, इस लिये, हे इन्द्रजी, अपने आनन्द का हमको भी हिस्से दार बनाइये ।

५

जो भक्त आपको प्रिय होता है उसका बुद्धी सामर्थ्य आप बढ़ाते हैं । भक्ति सम्पन्न यजमानकी प्रेरणा करनेवाले आपही हैं । इस लिये हे इन्द्र और हे सोम, हमपर दया करिये और संकटोंसे हमको बचाइये ।

६

ईश्वर के भक्तिका मुझको किञ्चित् मात्रभी त्रास न हो और उससे मुझको कभी थकावटभी मालुम न हो । सेवाके कार्यमें मुझको आलस्य न आवे और “ तुम सोम रस अर्पण कर सेवा न करो ” यह शब्दभी मेरी जिह्वासे कभी न निकले । वही इन्द्र मेरी इच्छा पूर्ण करता है और सोमरस अर्पण करनेसे मेरी ओर आता है ।

७

हे स्वरस्वति हमारी ओर अपने कृपा कटाक्ष फेंकिये । मरुतोंके साथ शौर्य तासे चढ़ाई कर आप शत्रुओंको जीतते हैं । उन्मत्ततासे दूसरेका अपमान करने और अत्याचारी ऐसा सो शण्डीकोंका राजा है उसका वध तो इन्द्रजी हैं ।

८

५ उच्चा (स्थित सन्) दिव अस्मान् अवक्षिप येन त्वं मंदसान शत्रुं (वृत्रं) निगूर्वा । हे इन्द्र तोकस्य तनस्य गोना भूरेश्व सातौ अस्मान् अर्धं कृणुतात् ।

६ यं वनुथ (अस्य) क्रतुं प्र बृहथ हि, (द्वावपि शुवा) रधस्य यजमानस्य चार्द्धं रय । हे इन्द्र गा युवम् अवम् अस्मान् अविष्टम् अस्मिन् भयरथे उलोकं कृणुतम् ।

७ (इन्द्रस्य परिचर्या) या न तमत्, न मध्रत, उत न तंद्रत, सोमं मा मुनोतेति न वोचाम । य (ग इन्द्र) मे पृणात्, य ददत्, य निबोधत् य मुन्वन्तम् मा (म्व) गौंभि उपायत् ।

८ हे सरस्वति त्वम् अस्मान् अविष्टि, महन्वती त्वम् वृषती शत्रून् जेषि (नु, पर) इन्द्र न्य गौं तन विषीयमाणम् शण्डिकाना वृषभं हन्ति चित् ।

हे जगत्प्रभु, मुझको आपनासा कहनेवाला मेरा कोई कुटुम्बी या मित्र स्वप्नावस्थामे मुझको प्राप्त हुवा भय वृद्धिज्ञत करे, अथवा कोई चोर या दुष्ट मानव हमारा घात करनेको उद्युक्त हो, तो इन सब आपत्तिओसे, हे वरुण, हमारी रक्षा कीजिये । १०

हे वरुण, यदि कोई धनाढ्य, प्रेमी या अतिशय उदार मानव मेरा नातेदार हो तो उसके पास अपनी दीनता दिखाकर याचना करनेका प्रसङ्ग मुझपर कदापि न आने दीजिये । और हे विश्वधिपति, मेरी सत्ता उत्तम रीतिसे चल सके ऐसे सब ऐश्वर्यसे मुझको दूर न रखते वीर पुरुषोंके साथ हम यज्ञसभामे आपकी कीर्ति वर्णन करते रहे ऐसी कृपा करिये । ११ (१०)

सूक्त २९.

॥ ऋषि-मृत्समद । देवता-विश्वेदेव ॥

विधि नियमोंके पालन करने वाले हे आदित्यजी, आप अन्तःकरणमें आनन्द उपजाने वाले हो । गुप्त रीतिसे बालकको जन्म देनेवाले स्त्रीको जैसे लोग बाहर निकालते हैं उसी प्रकार मुझसे पातकोका उच्चाटन करिये । हे वरुण, हे मित्र, हे अश्विल देव, आप भक्त जनोके कल्याण करनेवाले हो यह मुझको पूर्ण रीतिसे विदित है । आप हमारी चिन्तितपर ध्यान देते हैं, इस लिये आपका प्रसाद हमको मिले ऐसी हम आपकी प्रार्थना करते हैं । १

हे देवता गण आपही हमारे भलाई चुराईकी चिन्ता रखते हैं और आपही हमारा सत्व बल है । इस लिये सज्जनोका अन्तःकरणमे द्वेष करनेवाले दुष्टोंका उच्छेद करिये । पातकोकी मूल का आपही भञ्जन करनेवाले हो । तस्मात् आप हमारे अपराधोंको क्षमा करिये और इसी विधि आगे ही आपकी कृपा रखिये । २

१० हे राजन् य मे युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भीरवे मय तद् भयं (भूयोपि) आह, य स्तेन वा वृक वा न दिप्सति तस्मात् (सर्वस्मात्) हे वरुण त्वम् अस्मान् पाहि ।

११ हे वरुण, मधोन भूरिदात्र प्रियस्यापि आपे (स्वस्य) शूतं अहम् मा आ विदम् । अत) हे राजन् सुभस्मात् राय माहं भव स्या, सुवीराश्च विदये वृहत् वदेम ।

१ हे शूतव्रता आदित्या, इपिरा यूयं रहसू इव आग मत् आरे कर्त, । हे वरुण मित्र, हे देवाः भद्राय दिज्ञान (अह) शृण्वत व, व अवसे हवे ।

२ हे देवा यूयं (न) प्रनति, यूय ओज, यूयं सनुत व्हेपासि युयोत । (दोषाणा) अमिक्षतार (पृथ) न च क्षानि क्षमध्वम्, अथ च क्षपरं च न मृद्वयत ।

हे दिव्य धनके निधि, हम पर आपका अकृत्रिम कुटुम्बियोंके समान प्रेम है। इतना ही नहीं किन्तु पूर्वसेही आपका प्रेम वैसाही है। तथापि हम आपके अनृणी कैसे हो सके? तोभि हे मित्र वरुण, हे अदिति, हे इन्द्र, हे मरुद्गण आप हमारा कल्याण करनाही चाहिये। ३

हे देव हमारे (माता पिता ओर) कुटुम्बी सब आपही है। हे प्रभु हम आपके सामने हाथ जोड़ते हैं इस लिये आप मुझको कृपा दान कीजिये। आप हमारे यज्ञकी ओर आते समय अपने रथकी गतिको मन्द न करिये, और आपके तुल्य हमारे कुटुम्बी और वन्धु होते हुए हमको कोई आपत्ति सहना पड़े ऐसा न होने दीजिये। ४

केवल मैनेही आपके कोट्यवधि अपराध किये होंगे। इसी लिये जैसी पिता दुर्वर्तनी बालककी ताडना करता है उसी प्रकार आपनेभी मुझको शिक्षा दी। तथापि हे देव अपने पाश अभी कृपा करके निकालिये और मेरे पाससे पातकोको दूर भगाइये जैसे बच्चाको मातासे छुड़ाकर उसकी माताको पकड़ले जाते हैं उसी प्रकार मेरी दुर्दशा न कीजिये। ५

हे परम पूज्य देवगण, आज इस दासकी ओर आपना मुख कमल कीजिये। मैं अति व्याकुल होगया हूं और मैं इस चिन्तामें निमग्न हूं कि किसी तरह आपके हृदयके अंदर एक कोनेमें आ पड़ूं। हे परम पवित्र देवगण, कोई क्रूर या अधम हमारा घात करनेपर उद्युक्त हो तो उससे हमारी रक्षा कीजिये और पातकोके कुण्डमें गिरनेसे हमको बचाइये। ६

हे वरुण, यदि कोई धनाढ्य, प्रेमी या अतिशय उदार मानव मेरा नाते हो तो उसके पास अपनी दीनता दिखाकर याचना करनेका प्रसंग मुझपर कदापि न दीजिये। और हे विश्वाधिपति, मेरी सत्ता उत्तम रीतिसे चल सके तब मैं ऐश्वर्यसे मुझको दूर न रखते वीर पुरुषोंके साथ हम यज्ञ सभामें आपकी कीर्ति न करते रहे ऐसी कृपा करिये। ७

३ हे वसव, व अपरेण आग्नेन किमु (प्रत्युपकृतं) करवाम अथवा मनेन (अपि) भाग्नेन किम। व (करवाम)। हे मित्रावरुणा, हे अदिते, हे इंद्रा मरुत च न स्वस्ति दधान।

४ ह्ये देवा यूयम् इत् मे आपय स्थ, (तद्) ते यूयम नावमानाय मयम् मृजत। व रथ नते मयमवात् मा भूत, युष्मावत्सु आपिषु मा श्रमिम।

५ (अह) एक (एव) व भरि आग भिमय, (अत) एत् पिना कितवम इव मा (देव) यशाग (तद्) हे देवा पाशा अरे (कृणुत), अधानि च आरे (कृणुत) अविषुत्रे विमित्रा मा मा प्रभीष्ट

६ हे यज्ञत्रा (यूयम्) अघ भर्वाय भवत भयमान अहं व हार्दि आव्यधेयम्। देवा वृक्ष्य निनु न त्राव, हे यज्ञत्रा कर्तात् अवपद च त्रावम्।

७ हे वरुण, मघोन भरिदात्र प्रियस्यापि आपे (म्यस्य) ग्रनं अहं मा आविदम (अत) हे राजन समान् राय अह मा अवस्था, सुवीराश्च वयं विदधे वृहन् वदेम।

जो हमपर छापा डालनेके विचारमे है या हमारा घात करनेका जिनका उद्देश हो उनका पता लगाके आप तीव्र शस्त्रसे वध करिये । हे बृहस्पति अपने आयुधोसे आप शत्रुओका सहार करतेही है । इस लिये हे जगत्प्रभु, अपना घातकी अस्त्र आप धर्म द्वेपीयोके अङ्गुल फेकिये । ९

हे वीर जो जो पराक्रम आपको करना हो वे हमारे शूर सैनिकोको साथ लेकर करिये । जो रा बहुत दिनोसे बिलकुल मस्त और निर्भय होगये है उनको जड़ मूलसे उखाड कर उनकी सम्पत्ति हमारे हाथ मे दीजिये । १०

हे मरुत गण, आप दिव्य लोकमे निवास करने वाले है, इस लिये सुखके प्राप्तिकी इच्छासे आपके सेनाको वन्दन कर उत्तम कविताओसे मै उसके कीर्तिका गान करता हू । और आपसे यही विनय करता हूं कि हमको ऐसे ऐश्वर्य का लाभ होने दीजिये के जिसमे प्रतिदिन् बढ़नेवाली कीर्ति, अगणित सेना और स्वाधीन ताका लाभ हमको मिले । ११ (१३)

सूक्त ३१.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—विश्वेदेव ॥

हे मित्रा वरुण, आपके साथ आदित्य, रुद्र और वसु ये सदैव रहते है । जगलमे निवास करनेवाले पत्नी क्षुधावन्त होनेपरभी जिस तरह स्वतन्त्रतासे अपने घोसलोसे बाहर निकल कर आनन्दके साथ उड़ जाते है उसी तरह हमारे रथके घोडे विजय प्राप्त करनेके लिये आनन्द सहित उड़ जाते है । आप भी विजयके क्षुधावन्त. आनन्द भरित और तेजो लोक निवासी है । इस लिये, हे प्रभु, हमारे रथकी रक्षा कीजिये । १

१ यो न सन्त्य उत वा जिघन्तु (अस्ति) तं अभिरव्याय, तिगितेन (आयुधेन) विध्य । हे बृहस्पते अयुधै शत्रून् जेपि, हे राजन् इहे रिपन्त (पारा) परिधेहि ।

१० हे इर (इन्द्र) यानि वीर्या ते कर्त्वाणि (तानि) अस्माकेभि सत्वाभि शूरै कृधि । (ईश्वर द्वेपिण १०००) उद्योव अन्धृपितान् बभूवन्, हत्वा तान्, तेषा वमूनि न आभर ।

११ एतद् (अहम्) व त मारुतं शर्ध, दैव्यं जनम् नमसा गिरा च उपब्रुवे । यथा सर्ववीरम्, अत्परायणं दिदेदिवे शुत्पम् रयिम् नमामहे ।

१ हे मित्रा वरुण सुवा आदित्ये रूद्रं वसुभिध सत्वाभुवा, श्रवस्यव हृषीव तश्च, यत् (श्रवस्यव १०००) इन्द्रो वस वन्तम् न (अस्माक रथ्या) श्रवस्यव हृषीवन्त पतन् (तदा) अस्माक १०००० ।

हे प्रेमवद्ध देव, जब हमारे चपल घोड़े अपने गतिके वेगसे धूलिमय प्रदेशमें दौड़ते हैं और अपने टापो द्वारा पृथिवीके ऊंचे जगह पर अवाज करते हैं ऐसे समयपर हमारे रथको लोगोके सामने सहालकर ले चलिये । २

वह सर्व साक्षी, महा प्रज्ञावान् इन्द्र, मरुद्गणके साथ स्वर्गसे आकर श्रेष्ठ सम्पत्तिका और सत्य सामर्थ्यका लाभ कर देनेके लिये शुत्रुओंको अजित ऐसे अपने शस्त्रास्त्रोंसहित हमारे रथके पीछे खड़ाही है । ३

सर्व लोग जिसकी वन्दना करते हैं ऐसा परोपकारी त्वष्टा अपनी स्वरूपवान् स्त्रियोंके साथ हमारे रथको प्रेरणा करे । और इसी विधि इडा, भग, महदा काश, अन्तराल, पूषा, पुरन्धि और अश्विदेव येभी हमारे रथकी प्रेरणा करे । ४

जो दिव्य और महा भाग्य शाली है, जो एक दूसरीके पीछे आके सारे जगत्की दृष्टिगोचर होती है और होशियारी बतलाती है, उन दोनों उषा और रात्रिसे सावित्र्य प्रार्थना है की वे इस रथकी प्रेरणा करे । तुम दोनोंकी और, हे पृथ्वि, तेरीभी जब मैं उत्कृष्ट स्तोत्रोंसे स्तवन करता हूं उस समय तुम्हारा तीन प्रकारका मत्त्व तेज और सनातन परमेश्वरका सामर्थ्यही दृष्टिगोचर होता है । ५

२ अध हे सजोपम. देवास यत् आशव रज पद्याभि तित्रत, पृथिव्या सानां पाणिभि जंघनन्त (तदा) न वाजयुम् रथं विक्षु अभि उदवत ।

३ उत स्य विश्वचर्यणि इद्र सुक्रतु भारतेन शर्धेन दिव (आगत्य), महे रानये वाजमातये अत्राभि ऊतिभि न रथ अनुस्थाति नु ।

४ उत स्य भुवनस्य सक्षणि त्वष्टा देव सजोपा गाभि रयम् जृजुवत् । (तथा च) इडा, भग, वृहत्दिवा, उत रोदसां, पूषा, पुरन्धि अथ अश्विनौ पती (अपि जृजुवत्) ।

५ उत त्वे सुभगे मिथृद्वो देवी उपसान्ता जगता अपि जुवा (रथ प्रेरयताम्) (हे द्यां) दे पृथिव्या यत् वा नव्वसा वच स्तुधे, त्रिवया स्थातु वय च उपस्तिरे ।

स्तवन करनेवाले दूसरे भक्तोंके समान हमभी आपकी स्तुति करने को उद्युक्त हैं। इस प्रकारकी प्रार्थना सुनकर अहि, बुध्न्य, अज—एकपाद, त्रित, ऋभुक्षा, सविता और भक्तों के लिये अत्यन्त शीघ्रतासे दौड़ कर आनेवाला अपानपात् ये सब हमारे मननीय स्तोत्रोंसे प्रसन्न हुवे और उन्होंने हमारे यज्ञकर्ममें रुचि रखली। ६

हे परमपूज्य देवताओ, मुझको आपकी स्तुति करनेसे आनन्द प्राप्त होता है और भक्त जनभी आपका गुणानुवाद करते समय उसमें तल्लीन होते हैं। हम सबको सत्कीर्ति और सत्त्व सामर्थ्यकी रुचि है, इस लिये जिस प्रकार रथको जोता हुआ अश्व अपने ठीक स्थानपर जा पहुँचता है उसी प्रकार हमारे साथ सबको आपके ध्यान सुखका लाभ मिले ऐसा कीजिये। ७(१४)

सूक्त ३२.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—द्यावापृथिवी इत्यादि ॥

सत्य धर्म के अनुसार आपकी प्रार्थना करके अभीष्ट प्राप्ति का मैं प्रयत्न कर रहा हूँ। इस लिये, हे द्यावा पृथिवी, इस मेरी प्रार्थनापर प्रसन्न हुजिये। आपके आयुष्यको मर्यादा नहीं है। अतः मैं आपका स्तवन कर आपकी कीर्ति दिव्य धनकी इच्छासे मैं सबके सन्मुख वर्णन करता हूँ। १

किसी मनुष्यके गुप्त कपट जालसे हमको क्षणमात्रभी उपद्रव न पहुँचाइये और दूसरे भी ऐसे सकटमें हमको न पड़ने दीजिये। हमारे स्नेह भावमेंभी व्यत्यय न आने दीजिये। श्रेष्ठ सुखके प्राप्तिकी इच्छा कर हम अन्तःकरणपूर्वक यह प्रार्थना करते हैं। कृपा कर इसके ओर ध्यान दीजिये। २

६ उत, उशिजामिव व शंसं इमसि, (अत) अहिर्बुध्न्य अज एकपाद्, त्रित, ऋभुक्षा, सविता, आग्रेमा अपा नपात् (न) शमि धिया चन दधे।

७ हे यजत्रा (देवा) एता व उयता (स्तोत्राणि) वदिम आयवश्च सम् नव्यसे (तानि) अतक्षन्। अह ध्रुवस्व वाजं चक्राना, रभ्य सप्ति न (त्वरया) युष्माकम् धीतिम् अश्या।

९ हे द्यावा पृथिवी, क्रतायत सिपासत मे अस्य वचस अवित्री भूतम्। ययो (युवयो) आयु प्रतरं, ते (एता) उपस्रुते, वसूय अहं इदं वा मह पुर दधे।

२ आपो गुप्ता रिप अहन् न मा दभन्, आभ्यो दुच्छुनाभ्य. न मा रीरध न सख्या मा वि यौ, न तस्य दिष्टि, इच्छता मनसा तत् त्वा इमदे।

हमारे विषय किसी विधिका क्रोध न कर हमको मनोरथरूपी दुग्धपान कराने वाली और हमारी इच्छानुसार चलनेवाली धेनु हमको दीजिये । हे सर्वजनोंकी स्तुति सुननेवाले इन्द्र, आप सब जगह तत्काल पहुँचने वाले, सत्वधीर और शूर हैं । इसी लिये आपकी स्तवनोंसे और कवितासे हम प्रार्थना करते हैं । ३

जिसके बुलानेमें आयास नहीं पड़ता ऐसे राका देवीका यथोचित स्तवन कर हम उसको बुलाते हैं । वह सौभाग्य मण्डित देवी हमारी स्तुति अपने ध्यानपर लावे । न दूटनेवाले सूचीसे हमारे यज्ञकर्मीको सीकर वह उनको एकत्र करे और हमको ऐसा पुत्र दे कि जो सहस्रो विधिके दानधर्म करनेवाला और सबमे प्रशंसित पानेवाला हो । ४

हे राकादेवि, जिस प्रेमसे आप भक्तोंको सहस्रो प्रकारका धन देती हैं उसी प्रेमको धारण कर प्रसन्न चित्तसे हमारी ओर आइये । हे सौभाग्यशालिनी, भक्तोंको नानाविध वैभव आपही देती हैं । ५

हे विपुल कुन्तल धारण करने वाले सिनीली, आप देवोंकी भगिनीही हैं । तस्मात् जो हविर्भाग हम आपको अर्पण करने हैं उसका स्वीकार कर हमको सन्ततिका लाभ दीजिये । ६

जिसके बाहु मनोहर और करांगुलि भी मृदु हैं, जिमकी सन्तति बहोत है और जो सब लोगोंकी जननी ही है ऐसे सिनीवाली को हवि अर्पण करो । ७

३ (त्वं) अहेळता मनसा, शुष्टिम् दुहाना पितृरुपा वेतुं अमश्नन् आ वट । पयाभि वनगा न हे पुत्रा त्वा आशुम् वाजिनम् विश्वहा हि नोमि ।

४ अहम् सुहवा राका हुवे, सुभगा मा न शृणोतु, त्मना च बोधतु । अन्विष्यमानया मूच्या अप गात्रतु, शतदायम् उक्थ्यम् वार ददातु ।

५ हे राके या ते सुपेजमा सुमतय, याभि दाशुपे वयन्नि ददामि, ताभि अय ते मभगे महत्त्वपापम रराणा समना त्वं न उप आगहि ।

६ हे पृथुश्रुके मिनीवालि या त्व देवाना स्वना अमि मा त्व आहुत हव्य जुषम्ब, दवि प्रनाम न दिना ११ ।

७ या सुवाटु स्वंगुरि सुप्रमा, वटुम्वरी, तर्न्य विष्पन्त्र्य मिनीवाय्य हवि शृणोतु ।

गुंगु, सिनीवाली, राका और सरस्वती इनको और इन्द्राग्नीको तथा वरुणा-
नीकोभी मेरी रक्षा करने के लिये मैं बुलाता हूं ।

८ (१५) (३)

अनुवाक ४.

सूक्त ३३.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—रुद्र ॥

मरुतों के पिता हे रुद्र, आपका आनन्ददायक प्रसाद हमारी ओर भेजिये ।
सूर्यके दर्शनसे हमारा वियोग न कराइये । जो अत्यन्त दुष्ट है उनके साथ व्यवहार
करने के समय हमारा शूर पुत्र सुज्ञतासे चाले । हे रुद्र पुत्र प्रौत्र और सेवक गणके
समेत हमारा उत्कर्ष होने दीजिये ।

हे रुद्र, आप कृपालु होकर हमको जो अत्यन्त सुखकारक औषधे दिये हैं
उन्होसे हम अपने आयुष्यका १०० वर्षतक पूर्ण रीतिसे उपभोग करसके ऐसी
कृपा कीजिये । आप हमारे हृदयसे द्वेष बुद्धीको दूर कीजिये और पातकोका तथा सब
रोगोंकाभी उद्घटन कीजिये ।

इस जगत्में जो २ उप्तन्न हुए हैं उन सबमें, हे रुद्र, आपही अपने प्रतापसे
अत्यन्त श्रेष्ठ हैं । आपके भुजदण्ड वज्रकी समान बलवान है । इसी कारण हे वज्र-
बाहु रुद्र, बलवान पुरुषोंमें भी आप अतीव बलिष्ठ हैं । आप हमको सब दुःखोंसे
पार कीजिये और जो पातकी हमारे साथ युद्ध करने को सिद्ध होंगे उनका संहार
कीजिये ।

८ या शुगू या सिनीवाली या राका या सरस्वती (इति अभिहिता ता) इन्द्राणी, वरुणानी च ऊतये
स्वगन्तये अतो ।

१ हे मरुता पित ते सुम आ एतु सूर्यस्य संदश न मा युयोधा । वीर. (पुत्रो) न अर्वति (जते)
पानिधमेत वि च हे रुद्र प्रजामि प्रजायेमहि ।

२ हे रुद्र त्वदत्तेभि शतमेभि मेपजेभि शत हिमा अशीय द्वेष अस्मत् वितरम् (यथा स्यात् तथा)
वि चातयस्व अह वि चातयस्व विपृची अर्मीवा (अपि) वि चातयस्व ।

३ रुद्र (रु) स्व प्रिया (वस्तु) जातस्य श्रेष्ठ अस्ति, वज्रबाहो तवसा तवस्तम. असि । त्वं न. अंहस
एव स्मृति पति रपन विश्वा वनाती युयोधि ।

मनोरथोको पूर्ण करनेवाले हे श्रेष्ठ वीर हमसे आपको अच्छी तरह प्रणिपात नहीं हुआ इस लिये आप क्रुद्ध न हूजिये । आपकी सेवा योग्य रीतिसे नहीं हुई अथवा दूसरे कनिष्ठ देवों के साथ आपको बुलाया इस लिये ही आपको क्रोध न आने दीजिये । आप अपनी औपधिके योगसे हमारी सेनाको निरोगी कीजिये । वैद्योके भी आप वैद्य हैं ऐसा आपका यज्ञ सर्व प्राणियों के मुखसे सुनाई आता है । ४ हवि अर्पण करनेसे और चिन्तन करनेसे भक्त जन जिसकी कृपा चाहते हैं वह रुद्र मैं स्तवनके योगसे प्रसन्न करसकूँ । उसका हृदय बहुतही कोमल है और भक्तों की पुकार की ओर वय शीघ्र ध्यान देता है । इस लिये गौर वर्ण और प्रकाशमान किरिट धारण करने वाला रुद्र मुझको दुर्वासने के अधीन कभी न होने देगा । ५

मैंने पल्ली पसरकर जब उसकी प्रार्थना की उस समय मनोरथों को पूर्ण करने वाले मरुतिता रुद्रजीने मुझको दीर्घ आयुष्य दिया कि जिसमे बहोत मामर्त्य भरा हुआ था । रुद्रके इस कृपासे मुझको अत्यन्त आनन्द मालुम हुआ । अत्यन्त प्रखर धूपमें जैसा सीतल छायाका सुख आनन्द देता है उसी प्रकार, हे रुद्र, आपके आनन्द पदका मुझको उपभोग मिले ऐसा कीजिये । ६

हे रुद्र, आपका वह मझल कारक हस्त कहां है ? पीडितोंकी व्याधि हरन करनेवाला वह आपका औपधियुक्त हस्त कहां है ? किसी अदृष्ट कारणसे जो जो दोष हमको लगे हुवे हैं उनका परिमार्जन आपका वही हस्त करेगा । इस लिये, हे वीरश्रेष्ठ, कृपादृष्टि रखिये । ७

४ रुद्र (भगवन्) (अस्माकं विकलैः) नमोभि त्वा मा चुक्रुधाम, (अपिच) हे वृषभ दुष्टी मा चुक्रुधाम सद्गती अपि मा चुक्रुधाम । उत न. वीरान् भेषजेभि उदर्पय, (यत) त्वा भिषजामपि भिषक्तमम शृणामि ।

५ य हवीमभि हविर्भि हवते (तं) रुद्रं स्तोमेभि अवदिपीय । स रुद्रर मुह्य, वधु, मुधिप्र । (भगवान्) न अस्त्यं मनार्यं मा रीरधन् ।

६ मारुत्वान् वृषभ (भगवान्) रुद्र नाधमानं मा त्वक्षीयसा वयमा उन् ममन्दहि । (पर च) शृणीत छायाम् अरपा (अहं अम्य) रुद्रस्य (कृपाछायां) अजीय, मुघ्नं च आ विवामेयम ।

७ हे रुद्र य ते हस्त भेषज, जलाप स ते मृज्याकु हस्त क्वाप्ति । न्वम् दैव्यम्यापि रम्य अपमर्ग, (अत. हे) वृषभ मा नु अभि चक्षमीथा ।

यह रुद्र जगत्का संरक्षण करनेवाला, वीरश्रेष्ठ और गौर वर्ण है। उसको सबसे उत्कृष्ट स्तुति में अर्पण करता हूँ। उज्ज्वल कान्तिवाले रुद्रको वन्दन और उसका स्तवन करके उसके घोर प्रराक्रमकी वड़ाई हम गाते हैं। ८

नाना प्रकारके रूप धारण करनेवाले, उग्र, और जगत्का सहाल करनेवाले रुद्रका शरीर अतन्त सुदृढ है। अपने तेजसे और सुवर्ण के समान कान्तिसे वह शोभायमान दिखता है। वह सर्व भुवनोका प्रभु है और उससेही सर्व भुवनोकी समृद्धि बढ़ती है। उससे उसका सामर्थ्य कभी दूर नहीं जाता। ९

हे भगवन् आपके हाथमे विराजमान होनेवाले धनुर्बाण आपकी शोभा बढ़ाते हैं। आपने शरीरपर धारण किये हुवे स्वच्छ और पवित्र पुष्पहारभी आपको शोभा देते हैं। आपकी यह बड़ी कृपा है कि यह विश्व इतना विशाल और इतना पापी होते ही आप उसको सहलालके लेते हैं। हे भगवन् रुद्रजी, आपसे कोईभी अधिक तेजस्वी नहीं होगा। १०

इस रुद्रका स्तवन कर क्यों कि वह कीर्तिमान्, सिंहासनपर विराजमान होनेवाला, तारुण्य युक्त, दुष्टोका निःपात करनेवाला, तथा सिंहके समान उग्र और भयप्रद है। हे रुद्र, जो भक्तगण आपकी स्तुति करता हैं उनके ऊपर कृपा कीजिये। हमसे जो भिन्न स्वरूप अर्थात् दुष्ट हैं उनकेही ओर जाकर आपके घाण उनका नाश करे। ११

८ (जगत्) द्रव्ये, दृषभाय क्षितीचे (भगवते रदाय) मह महीम् सुश्रुति ईरयामि । त कल्मलीनम् नग्नेभि नमस्य, रदस्य त्वेष नाम शृणीमसि ।

९ (स जगत्) द्रष्टु पुररूप उग्र (रद्र) स्थिरेभि अंगै, शुक्लेभि हिरण्यै पिपिशे । अस्य भुवनस्य ईशानाय रद्रात् अस्ये न वा उ योषत् ।

१० (हे भगवन्) य सयवानि धन्व च विमपिं (सत्त्वं) अर्हन् एव, अर्हन्नेव यजतं विश्वरूपं निष्कं अर्हन् रद्र विश्व अन्व दयते (यत) हे रद्र त्वन् ओजीय नैव आस्ति ।

११ तुन रत्नमद एवान् भीमं नृगं न उग्रं, (दुरात्मन) उपहन्तुं रद्र स्तुहि । हे रद्र स्तवान् जरित्रे रद्र ते रत्ना अस्मद् जन्म (नाम दुरात्मान) नि वपन्तु ।

जिस प्रकार पुत्र पिताजीको वन्दन करता है उसी तरह, हे रुद्र, आपके समीप आनेसेही मैंने आपको वन्दन किया । यह रुद्र सौभाग्यके दाता और सर्व सज्जनोका प्रभु है इस लिये उसका स्तवन करना मैं अपना कर्तव्य मानता हूँ । हे रुद्र, हमारे स्तवनोका स्वीकार करके अपनी दिव्य औषधें हमको दीजिये । १२

हे मरुद्गण, आपके पवित्र, मङ्गलकारक और कल्याणप्रद औषधोको सब मानवोंका पिता जो राजा मनु उसने आपके पाससे सम्पादन किया । अखिल जगत्के सौत्यके और कल्याणके लिये हम रुद्रजीसे उनको मांग रहे हैं । १३

भगवान् रुद्रका शस्त्र हमको छोड़कर दूसरी ओर जाय । उसके क्रोधका भयप्रद जोरभी हमको छोड़ दे । जो यजमान दानशूर हैं उनके कल्याणके लिये आप अपने धनुष्यकी डोर ढीली कीजिये, और हे वर्षा करनेवाले देव, हमारे पुत्र पौत्रोंके ऊपर कृपादाष्टि रखिये । १४

जगत् को आधार देनेवाले हे पराक्रमी और सर्वज्ञ देव, आप हमको न मारेंगे और क्रोध न करेंगे । हे रुद्र हमारा शब्द आपको शीघ्रही कर्णगोचर हो इस लिये आप हमारे हूजिये और ऐसा कीजिये कि हम अपने वीर पुरुषोंममेत यत्नमभामें यश वर्णन करते रहें । १५

१२ वंदमानं पितरं कुमारश्चित्, (अहं) हे रुद्र त्वा उपयन्तं प्रणि ननाम । भृगे दादागम, सर्वाणि या गृणीषे, स्तुत त्वम् अस्मै भेषजा रासि ।

१३ हे मरुत व या भेषजा शुचीनि, या शंतमा, अपिच हे वृषण या मय्यो भु (मन्त्रि), यानि न पिता मनु. अवृणीत ता शंच योश्च, रुद्रस्य वरिम ।

१४ रुद्रस्य हेता न परिवृज्या, अस्य त्वेषस्य मही दुर्मनिर्गपि परिगात् । मयवद्रय, त न्यिषि (धेनुषि) अवतनुव, माद्व त्वम् न तोकाय तनयाय च मृद ।

१५ हे (जगत्) वयो वृषभ, चेकितान, हे देव, यथा अस्मान न वृषाणे न हनि (न हान् अन्धत्) । हे रुद्र त्व न इह हवन्धुत् वीवि, सुवीराश्च वय वृद्त् वदेम ।

सूक्त ३४.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-मरुत् ॥

जल धाराओंसे सारा आकाश गर्द करनेवाला जिनका पराक्रम है, जिनका बल शत्रुओंका बल वेधडक आक्रमण करता है ऐसे ये मरुत् सिंहकी तरह भयंकर है । वे धैर्य और तेजो बलसे उज्ज्वल अग्निकी समान दीप्यमान और हमेशा सोमपानके लिये अतीव उत्कण्ठित रहते हैं । उन्होंने मेघपटलका नाश कर स्वर्गके धेनुओंको मुक्त किया । १

अपने वक्ष स्थलपर तेजस्वी और सुन्दर अलङ्कार धारण करनेवाले हे मरुतो, जिस समय आपका रूप धारणकर प्रत्यक्ष रुद्र पृथिवी के शुभ्र और शोभायमान उदरमें प्रकट हुआ, उस समय, नक्षत्रोंसे जैसा आकाश चमकीला दिखाई देता है उसी प्रमाण आप अपने चक्र बलयोंसे प्रकाशमान मालुम हुए, और, मेघोंमें प्रकट होनेवाली विजलीसमान आपके जलधारों की वर्षा चकचकाती मालुम हुई । २

जैसे द्वन्द्वयुद्धमें या शर्तोंमें चालाक वीर वेधडक छूट जाते हैं उसी प्रकार मरुत् देव अपने घोड़ोंको अत्यन्त वेगसे छोड़ते हैं, और गर्जना करनेवाले सिंहके तीक्ष्ण कानोंके समान अपने कानोंसे भक्तोंकी प्रार्थना सुनकर बड़ी त्वरासे भूलोकमें आते हैं । मुवर्ण मुकुट धारण करनेवाले और एकही विचारसे चलनेवाले हे मरुत्जी, जिस समय आप अपनी चित्र विचित्र हरणी जोड़कर बाहर जानेको सिद्ध होते हैं उस समय आप प्रत्यक्ष सामर्थ्यको भी भीतिसे कम्पायमान करते हैं । ३

लोगोंको सामर्थ्यकी प्राप्ति हो या भक्तोंका हित हो ऐसा उद्देश धारण करके वृष्टिरूपसे तत्काल फल देनेवाले मरुत्तोंने अखिल भवनोमें प्रचण्ड वर्षा की । चित्र विचित्र हरिणी इनके रथको जोड़ी जाती है । मरुत्तोंके प्रसादसे प्राप्त हुई सम्पत्ति अक्षय रहती है । जैसा सरल स्वभावका योद्धा रणाङ्गणपर सर्वोंके आगे खड़ा रहता है उसी प्रकार धर्म ज्ञानमें आप सबके आगुण होते हैं । ४

१ धारावरा, एणु ओजसा, भीमा मृगा न (उग्रा) तविर्षाभि अर्चिन । अम्रय न शुशुचाना, भूमिं धमन्त मरुत गा अपावृण्वत ।

२ यन् हे समन्वधन मरुत व (पिता) रुद्र वृषा पृथ्व्या शुक्रे ऊधनि, (तदा) याव स्तृभि न सादिन भित्तयन्त वृष्य अभिया न विशुतयन्त ।

३ आगन् (दीरान्) वाजिषु इव, स्वान् अश्वान् उधन्ते नदस्य (मिहस्य तीक्ष्णै इव) आशुभि पशू (वृषान्) नुरयन्ति । हे समन्वध मरुत, हिम्याशिप्रा यूयं पृथ्वीभि पृक्ष दविध्वत याव ।

४ (मरुत जन्य) पृथे, नित्राय दा (ते) जीगदानव (मरुत) न विना भुवना नदम् आववक्षिरे । (मरुत) एतद्वरान् अनवन् राधन, ऋजिष्यान् न वदुनेषु धृवन् (मन्ते) ।

विचुलता रूप चमचमाते हुए भाले हाथमे धारण करनेवाले हे मरुतजी धेनुओंको साथ लेकर आप अपने अकुण्ठित मार्गोंसे हमारी ओर आइये । आपकी धेनुएँ अभिके समान तेजःपुञ्ज है और इनके स्तन दूधसे भरे हुए है । हंसोंका समूह जैसे अपने निवासके स्थानपर चला जाता है उसी प्रकार एक चित्तसे रहने वाले हे मरुतजी, सोमपानसे तुष्ट होनेके लिये हमारे मधुर रसकी ओर आइये । ५ (१९)

एक विचारसे चलनेवाले हे मरुतजी, हमारी प्रार्थनासे प्रसन्न होकर इधर आइये । शूरोमे श्रेष्ठ इन्द्रजीके समान आपही हमारे सोमरसका प्राशन करनेकी इच्छा रखकर आइये । अपने तेजसे आकाशको व्याप्त करनेवाली उषाके पुष्ट स्तनके समान अपने धेनुओंके स्तन आप पुष्ट करिये और स्तोत्र गानेवाले भक्तोंके प्रार्थनाको सत्व सामर्थ्यसे अलंकृत करिये । ६

हे मरुतजी आगे चलनेवाले रथमें एक वीरकी स्थापना करिये । हमको ऐसे स्तुतिकी स्फूर्ति दीजिये कि जो देवोत्तक जा पहुँचेगी और जो हमारे आत्मभावको प्रतिदिन जागृत करेगी । स्तोत्रजनको उत्साह बढ़ाइये और इस आर्य भूमिमे रहनेवाले भक्तोंको यश, बुद्धि और श्रेष्ठ सामर्थ्य अर्पण कीजिये । ७

अपने वक्षःस्थलपर अलंकार धारण करनेवाले और अत्यन्त उदार ऐसे मरुतजी भक्तोंका भाग्योदय करानेके उद्देशसे जिस समय अपने अश्वोंको रथको जोड़ते हैं उस समय जैसी धेनु अपने वत्सको प्रेमसे दूध देती है उस प्रकार ये भक्तोंको अपूर्व सौम्य देते हैं । ८

हे मरुतजी, जो कोई दुष्ट अशु सियालके समान हमारे सब धनका अपहारा करनेको चाहता है उससे, हे दिव्यनिधि, हमारी रक्षा करिये । अपने चक्रके समान उससे उनको पकड़कर उसका नाश करिये । जो कोई देवोंकी निन्दा करने में शस्त्र जमीनपर पटककर उसके टुकड़े करिये । ९

५ हे भ्राजत् ऋष्टय समन्यव मरुत, इन्धन्वाभि रण्णदूधगि वेनुभि यूय हंसात् स्वराणि न, आ । स्मभि पथिभि. मधो मदाय आ गन्तन ।

६ हे समन्यव मरुत, नरा शंस (इन्द्र) न यूयं न ब्रह्माणि जा गन्तन, अयाम् (पीनोगेजा उपगं) इव धेनु ऊधनि पिप्यत जरित्रे वाजपेशसं विर्यं कर्त ।

७ हे मरुत, न (रणधुरि) रये तं वाजिनं (वीरं) दात, (भगवन्तं) आपानम् दिवेदिने नितान्न दात । स्तोत्रभ्य इष, वृजनेषु कारवे, सनि मेधा, अग्निम्, दुष्टरं सह्य (दान) ।

८ यत् सुदानव मरुत एकम वक्षम, भगे आ ग्येषु अश्वान् युचते, (तदा) स्वंगेषु वेनु धिन न, रात हविषे जनाय मर्हाम् इषन् पिन्वते ।

९ हे मरुत, य. मर्यं गिषु न वृक्तानि दधे, तस्य रिय हे वगव न रक्षत । तम (दृगम न) तपुता चक्रिया अभिवर्तयत, हे रद्रा तस्य अशस वव अवहन्तन ।

हे मरुत्जी, जिस समय सब बन्धु मिलकर आपने पृथ्वी के स्तनका दोहन किया, और, हे रुद्रजीके पुत्रों, जिस समय आपने स्तोताओंके शत्रुओंकी शासन करनेके लिये या त्रित ऋषिको सतानेवाले दुष्टों की हड्डी नरम करनेके लिये आप बाहर निकले, उस समय आपकी शोभा अतीव उत्कृष्ट दिखाई देती थी । १० (२०)

आप श्रेष्ठ और सब मनोरथोंकी पूर्णता करनेवाले हैं इस लिये व्यापक और शीघ्रतासे आनेवाले विष्णु के लिये किये हुए इस यज्ञमें आपको हम बुलाते हैं । आपके शरीरकी कान्ति सुवर्णके समान है और आप अत्यन्त श्रेष्ठ हैं । आपकी प्रार्थनामें मग्न होकर और आपको आहुति अर्पण कर आपके अवर्णनीय धनकी याचना हम आपसे करते हैं । ११

पुरातन कालमें जो प्रसिद्ध थे ऐसे दशग्व नामक ऋषिओंका रूप लेकर जिन्होंने प्रथम यज्ञ किया ऐसे थे मरुत्जी, उषाका उदय होतेही, हमारे हृदयमें स्फूर्तिका संचार करे । जिस प्रकार वह उषा अपने रक्तवर्ण किरणोंसे रात्रिके अन्धकारको दूर करती है उसी तरह ये श्रेष्ठ मरुत्जी भी अपने शुभ्र, पवित्र और दुग्धके समुद्रकी समान अगाध तेजसे अन्धकारका नाश करते हैं । १२

अपने चमकदार अलंकारोंके साथ रोदसीप्रमुख अपने स्त्रियोंकोभी साथ लेकर इन रुद्रस्वरूप मरुतोंने सत्यधर्मके अर्थात् यज्ञके मण्डपमें अपना महिमा वृद्धिज्ञत किया । जिन समय उन्होंने वर्षाका आरम्भ किया उस समय ऐसा मालूम हुआ कि चमकनेवाली विजली के सहायतासे उन्होंने आल्हादकारक और नयनमनोहर अंगकान्ति धारण की । १३

अपनी रक्षाके लिये हमको मरुतोंका कवच मिले इस उद्देशसे अतीव नम्रता पूर्वक उनकी स्तुति करके और उनके पास जाके हमने उनके स्तुतिका आरम्भ किया । कारण अपने मनोरथ सिद्ध हो और अपनी रक्षा हो इस लिये त्रित ऋषिने पांच होताओंके समान उनको अपने समीप बुलाके लाये थे । १४

१० हे मरुत यत् आपय यूय पृथ्व्या ऊष अपि दुहु, यत् वा हे रुद्रिया नवमानस्य दिने (तं पाप्मानं शासितुं) हे अदाम्या त्रित जुरताम् जराय वा (याध तदा) तत् व याम चित्रम् चेकिते खलु ।

११ तान् गृह एवसान मरुत व, एषस्य विष्णो प्रभृये हवामहे, । तान् हिरण्य वर्णान् ककुहान् (दयं) यत्तमव ब्रह्मण्यन्त शस्य राध ईमहे ।

१२ ते एषमा दशगवा (नृवा) यज्ञ ऊहिरे, ते मरुत उपस व्युष्टिषु न हिन्वन्तु । उषा. रामी न एषा. (तेजोभिः) अपोर्णते (तथा इमे) मह मरुत अपि गो अर्णसा शुचता ज्योतिषा (तम अपवृण्वन्ति)

१३ ते रुद्र वरणेभि रजिर्भिर्न क्षोणीभि ऋतस्य सदनै वावधुः । ते निमेषमाना अत्येन पाजसा, सुचंद्रं ह्योरस दयं ऊहिरे ।

१४ तान् अवगा एव हंतुन् न त्रित वनिष्टये ववने नञ्जिया आववर्तव, तान् (एतान्) ऊतये महि ररा रुद्रा एन नमरा एव इ इव गुणीनति ।

हे मरुत्जी, जिस प्रेमसे आप भक्तोंको संकटसे पार करते हैं और जिस कृपामें आप स्तोताओंको निन्दकोंके पीडासे बचाते हैं वही अपनी भक्तकी रक्षा करनेवाली बुद्धि हमारी ओर फिरे । जिस प्रकार धेनु अपने बछड़ेकी तरफ दौड़ती है उमी विधि आपकी दयाबुद्धि हमारी ओर दौड़ती आवे ।

१५ (२१)

सूक्त ३५.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—अपात्रपान् ॥

शौर्यकी इच्छा धारण करके इस स्तुतिको मैं देवके सन्निध गाता हूं, इस लिये यह दिव्य नदीओका स्वामी मेरे स्तुतिमें प्रेम रखे यह आपांनपान भक्तोंके सहायके लिये दौड़ता आता है । क्या यह हमारी स्तुतिको सुन्दर बनावे ? । क्या हमारी स्तुति उसको प्रिय होगी ?

१

जिसमें शब्दों की रचना सुव्यवस्थासे की गई है ऐसी यह स्तुति हम अपने अन्तःकरणसे गायें तथापि क्या वह उसको सुने ? । अपने दिव्य सामर्थ्यमें इस अपांनपात्रने सब भुवनोको निर्माण किया ।

२

जिस प्रकार एकत्रतासे या अकेली सब नदीएँ सागरमेंही जा मिलती हैं उमी तरह आकाशकी तेजोरूप और अत्यन्त दीप्यमान नदीओने अपांनपान देवको चारों ओरसे घेर दिया ।

३

१५. हे मरुत्, यया रत्रं अहं अति पारयय, यया वंदितारम निद मुंचथ, । एनादृशी या व यनि या व मुमति मा वाश्रेव न अर्वाची ओ पु जिगातु ।

१ वाजयु. (अहं) ई वचम्या उप अन्वृक्षि, नाय मे गिर चन दधीत, । स आशुमेमा अपानपान ना सुपेजना कर्ति कुवित्, जोजिपत् कुवित् ।

२ एन्मै मुतष्टं उमं नन्त्र ह्द आ वोचेम स अन्य वेदन कुवित् । अर्थ अपा नपात्र (देवता) । एनादृशी नन्हा विश्वा भुवनानि जजान ।

३ अन्यया संयान्ति, अन्यया उप चन्ति, (परं च) ममानं ऊर्म नय पृथान्ति । (तस्मै) एमु शु । दीर्धावांसं अपा नपात्रम्, शुचय आप परि तस्यु ।

नदीरूप सुन्दर स्त्रीएँ अलङ्कार धारण करके जिस तरुणके ओर निःशङ्क होकर दौड़ही जाती है, जिसको प्रदीप्त करनेके लिये अन्य वस्तुकी आवश्यकता नहीं पड़ती और जो जलमे ही प्रदीप्त रहता है वही सुन्दर कान्ति धारण करनेवाला अपांनपात् अपने शुभ्र वर्ण और लखलखाते हुए तेजके सामर्थ्यसे ऐसा प्रकाश दे कि जिससे हम वैभवसे परिपूर्ण होसके । ४

जिसको दुःख या क्लेश स्पर्शभी नहीं कर सकता ऐसे इस दिव्य बालकको दूध पिलानेके लिये तीन दिव्य स्त्रीएँ तत्पर रहती है । यह कटारीकी तरह आकाशके जलमें घूसता है और सर्वोके आदिमाताका दूध पीता है । ५

विद्युत्के अग्निका रूप धारण करनेवाले इस अश्वका जन्म इधरही हो गया । सूर्यभी इसकाही रूप है । हे अपांनपात् नीच और दुष्ट लोगोंसे हमारे यजमानकी रक्षा कीजिये । यद्यपि यह मेघरूप तटके अन्दर हो तथापि वह अजित है । इसके सामने धर्महीन शत्रुओंका और उनके कपट जालका सामर्थ्य किञ्चित् मात्रभी नहीं चल सकता । ६

बिना प्रयाससे अभीष्ट दुग्धको अर्पण करनेवाली कामधेनुभी उसके निवासके स्थानमे रहती है और वहोत अमृत देकर उत्कृष्ट अन्नभी देती है । भक्तोको उत्कृष्ट वैभव देनेके लिये यह तेजस्वी अपांनपात् आकाशके उदकमे अवतीर्ण होता है । ७

जिसको सत्यधर्म प्रिय है ऐसा यह सनातन देव अपने दैवी शक्तिसे आकाशमें दूरतक प्रकाशमान होता है । ये अखिल भुवनो उसके दैवी सामर्थ्यकी शाखाएँ है । प्राणिमात्र और वनस्पतिएँभी इससे जन्म लेती है । ८

४ तम् युवानम् (दिव्या) युवतय आप (स्वयं) मर्मुज्यमाना अस्मेरा परि यन्ति । स अप्सु जानिया एतनिणिक् रुक्मभि शिबभि अस्मे रेवत् दीदाय ।

५ अस्मे अव्यभ्याय देवाय तिस्र देवी नारी (स्तन्यं) अन्नं दिधिपान्ति, । स च कृता इव अप्सु उप प्रगर्धे पर्वगता पीयूष धयाति ।

६ अत्र अश्वस्य (अपा नपात्) जनिम, अस्यच स्व (स्वरूपं एव), दृह रिप संपृच सूरीन् पाहि । स आनात् पृषु पर (पर च) त अप्रनृष्य अगतय न विनशन्, न अमृतान्यपि विनशन् ।

७ अत्र रवे दने वा सुदुष्टा धेनु स्वधा पीपाय सुभु अन्न अति । स अपा नपात् अप्सु अन्त ऊर्जयन् दिधते दत् देवाय दिभाति ।

८ अत्र अश्व अप्सु वा इचिना दैव्येन उचिया विभाति । अस्य अन्या भुवनानि वया इत्, प्रजयन्ते ।

यह अपांनपात् विद्युत्को साथ लेकर मेघोके समीप खड़ा है । सुवर्णके समान सुन्दर कान्ति धारण करनेवाली महा नदीएँ इसके कीर्तिका प्रसार कर सर्वत्र बहती है ९

इसका रूप सुवर्णकेसमान अविनाशी और सुन्दर है । अपांनपात्के शरीरकी कान्तिभी सुवर्णके समान चमकनेवाली है । अपने सुवर्णमय स्थानमें विराजकर यह भक्तोको नाशरहित वैभव अर्पण करता है । भक्तजनभी उसको भक्तिसे हवि देते हैं । १०

अपांनपात्का सुन्दर रूप और मीठा नाम गुप्तरूपसे वृद्धिज्ञत होता है । दिव्य लोकमें रहनेवाली युवतिएँ उसको प्रज्वलित करती हैं । सुवर्णके समान अविनाशी दिव्य धृतही उसका अन्न है । ११

यह असंख्य भक्तोंका प्राणप्रिय मित्र है । अतः उसके लिये यज्ञ करके, उमठो प्रणाम करके और उसको हविभी अर्पण करके हम उसकी सेवा करें । उसके मस्तकको हम अलकारोसे विभूषित करते हैं । अपने गिरस्त्राण उसके सामने रखकर हम उमठो प्रसन्न करते हैं । हम उसको हविओसे सन्तुष्ट करते हैं और स्तुतिओंसे हम उसका वर्णन करते हैं । १२

इन दिव्य स्त्रियोंके उदरमें उसने गर्भ स्थापन किया । किन्तु आपही वालरु वन कर वह उनका दूध पीने लगा और वही उसका लालन करने लगी । उस अपांनपात्के शरीरकी कान्ति कभी मलीन नहीं होती । (जिस समय यह अग्निरूप धारण कर पृथ्वीपर विराजता है उस समय) वह दूसरे किसीके शरीरमें लुप्त हुवा है ऐसा मात्स्य होता है । १३

९ (पदय्यायं) अपा नपात् विद्युतं वसान जिह्माना (मेघाना) उपस्थं आ अस्थात् हि । हिरण्यवर्णा यव्ही. (उदकमिषेण) तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्ती. तं परि यन्ति ।

१० स हिरण्यरूप, स हि हिरण्य संदृक्, (स) अपा नपात् च हिरण्य वर्ण इत् । हिरण्ययात् योनं परि निपद्य (स) हिरण्यदा (भवति, भक्त अपि) अस्मै हविरन्नं ददाति ।

११ अस्य अपा नप्तु तत् अनीकं, उत चारु नाम अपीच्यम् वर्धते । यं (त) हिरण्यवर्णं (निया) युवतयः समिन्धते इत्या, अस्य हिरण्यवर्णं धृतं अस्य अन्न ।

१२ अस्मै वहना अवमाय मन्थे, यज्ञे नमसा, हविर्भि च विधेम, तस्य मानु मान्मि, न निग्ने दिधिपामि, अन्ने दधामि, ऋग्भि परिवन्दे ।

१३ स ई वृषा तामु (दिव्यामु योषिन्मु) गर्भम् अजनयत्, (परं च) स ई (तामा) शिशुः (भूमा) धयति, तं च ता. रिहन्ति । स अपा नपात् अनभिम्लत् वर्णं दद अन्यस्यैव तन्ना प्रियं ।

अत्यन्त श्रेष्ठ स्थानपर अर्थात् इस वेदीपर विराजमान होकर जो अपने अविनाशी तेजसे प्रकाशता है ऐसे इस अपांनपातके हवि अर्पण करके दिव्य स्त्रीएँ उसको विद्युत रूपी वस्त्रोंसे विभूषित करती हैं । १४

हे अग्निदेव, मैंने दीनोंको आश्रय दिया है और हमारे दानशूर यजमानके लिये शुद्ध मनसे मैंने आपकी स्तुतिभी की है । आप देवो जिसकी ओर अपनी कृपादृष्टि फेकते हैं वह मंगल स्वरूप होता है । इस लिये ऐसा कीजिये कि अपने वीरपुरुषोंसमेत यज्ञ सभामें हम अपना यश वर्णन करते रहे । १५

आपके लिये लाये हुए इस सोमरसमें दूध और कुशोदक डाला है । और उसको ऋत्विजोंने पापाणोंसे निकालकरा ऊनी वस्त्रसे छाना है । इस लिये, हे इन्द्र, “वषट्” और “स्वाहा” शब्दोंके साथ अर्पण किये हुए इस रसका आप होताके पात्रसे स्वीकार कीजिये । क्योंकि विश्वका नियन्ता आपही है । १

सूक्त ३६.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—इन्द्र ॥

१

जहां यज्ञ होता है वहां आप विराजते हैं । जब आप चलने लगते हैं उस समय चित्रविचित्र वर्णकी हरिणीसे और आपके हाथमें रहनेवाले उज्ज्वल शस्त्रोंसे आप वहीतही शोभायमान और तेजस्वी मालुम होते हैं । अपने शरीरको प्रकाशरूपी अंगराग लगानेसे आपको आनन्द होता है । अतः हे भरतपुत्रों, हे आकाशपुत्रों, कुशसनोपर विरजमान होकर पोतानामक ऋत्विजके पात्रसे सोमरसका प्राशन कीजिये । २

१४ अपा नात्रे पृत अगं वहन्ती (दिव्या) यही , अस्मिन् परमे पदे तस्थिवासं, अध्वस्माभि (तेजोभिश्च) विश्वा दीदिवान तं अत्कं स्वयं परि दीयन्ति ।

१५ हे अग्ने (दीनान्) जनाय सुक्षिति अयासं उ, उत मघवद्भ्य सुवृत्ति अयांसम् । यद्देवा अवन्ति, गर्व तत् भद्रमेव (अतः) सुवीरा वय ते दृहत् यश विदधे वदेन ।

१६ हे इन्द्र (इन्द्रो हिन्दान्) ना अपथ वनिष्ट नर । नीम् अविमि अद्रिभिश्च अधुधन्, हे इन्द्र य त्वम् ईदये । (इन्द्रो) प्रथम स्वाहा शब्देन प्रहृत वपट् वृत्त सोम होत्रान् पिवं ।

१७ हे इन्द्र (इन्द्रो हिन्दान्) ना अपथ वनिष्ट नर । नीम् अविमि अद्रिभिश्च अधुधन्, हे इन्द्र य त्वम् ईदये । (इन्द्रो) प्रथम स्वाहा शब्देन प्रहृत वपट् वृत्त सोम होत्रान् पिवं ।

आप भक्तोंकी प्रार्थनापर शीघ्रही ध्यान देते हैं । इस लिये, हे देवो, अपने घरके समान हमारी ओर आइये और इस कुशासनपर विराजकर इसी स्थलमें आराम कीजिये हे त्वष्टा, आपही अन्य देवो और देवपत्नीओके समेत इस सोमके प्राशनसे सन्तुष्ट होकर प्रसन्न हूजिये ।

हे महाज्ञानी अग्निदेव, आप देवोंको इधर ले आइये, उनको सन्तुष्ट कीजिये, और बड़ी उत्सुकतासे इन तीनोंभी वेदिओपर विराजमान हूजिये । आपके सामने रखे हुए सोमको मान्य करिये और आग्नीध्र नामक ऋत्विजके पात्रसे इस रसका प्राशन कीजिये ।

(हे इन्द्र), यह प्रसिद्ध और शरीरके सामर्थ्यकी वृद्धि करनेवाला सोमरस आपको अर्पण किया है । शत्रुओंका पराभव करनेका सामर्थ्य और तेजस्विता आपने भुजदण्डमें पुरातन कालसेही है । ऐसा नहीं कि वे नये निर्माण हुये हैं । हे दिव्य ऐश्वर्यके स्वामी इन्द्र, इस रसको छानकर आपके सामने रखवा है । इस लिये इस ब्रह्मपात्रसे आप उसका प्राशन कीजिये ।

हमारे यज्ञको आप मान्य कीजिये । हमने अर्पण किये हुये हविओपर आप ध्यान दीजिये । आसनपर विराजमान होकर यज्ञहोता निविद् नामक पुरातन स्तोत्रांगों आपके लिये गाता है । इस लिये [हे मित्रो] आपको इधर ले आनेके लिये यह प्रणिपात आपकी ओर जा पहुँचा है । अतः प्रशास्ता नामक ऋत्विजके पात्रसे सोमरसका प्राशन कीजिये ।

३ हे सुहवा अमेव न (सदन्) हि आगन्तन, वहिषि निपीदतन, रणिष्ठन । अथ हे त्वष्ट, सुमा गण देवेभि जनिभि अंधसा जुजुपाण मन्दस्व ।

४ हे विप्र देवान् इव आ वक्षि, हे होत उशन् त्वं त्रिषु योनिषु निपद । प्रस्थिनं गोम्यं मधु प्राति वीति । आग्नीध्रान् तव भागस्य तृणुहि ।

५ एष. स तन्व नृम्णवर्धन ते (एव), मह ओज प्रदिवि (ते) बाहो हिन (सोम) हे मानस तुम्य सुत, तुम्य आभुत (अत) त्व ब्राह्मणात् अम्य तृपन् आ पिव ।

६ (मित्रावरुणौ) इम यज्ञ जुषया, हवम्य मे बोधतम, (अस्माक) होत मन पूर्वा निरिद । त्व (बोधति) । (अस्माक) नम गताना आग्रतम् (तौ) नृष्ट एभि, (तट) प्रशाम्नाम मान्य मधु जा विरिष्य ।

अध्याय ८.

सूक्त ३७.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-द्रविणोद ॥

[हे द्रविणोदा, हे अग्नि] आप होताके पात्रसे सोमरसका आकण्ठ प्राशन करके प्रमत्त हूजिये । हे अध्वर्युजन, केवल तृप्ति होनेतक अर्पण किये हुवे सोमरसको वे चाहते हैं । अतः इस अग्निको अर्पण करनेके लिये सोमरसको ले आइये । (हे द्रविणोदा,) आप बहोत उदार हैं और इस मधुर सोमरसके ऊपर आपका अतीव प्रेम है, इस लिये भक्तोंको सामर्थ्यरूप धन अर्पण करनेवाले हे अग्निदेव, आप हरएक यज्ञसमयपर इधर आकर होताके यज्ञपात्रसे सोमरसका प्राशन कीजिये । १

जिमको मैं आगे बुलाता था उसको आजभी बुलाता हूँ । यदि कोई देव स्मरण करनेके योग्य हो तो यही अति उदार देव है । वह सर्वोका स्वामी है । इस लिये, (भक्तोंका) सामर्थ्यरूप धन अर्पण करनेवाले हे अग्निदेव, हरएक यज्ञसमयपर इधर आकर अध्वर्युने आपका अर्पण किये हुवे इस मधुर सोमरसका, होताके यज्ञपात्रसे प्राशन कीजिये । २

जिनका जोतकर आप सर्वत्र गमन करते हैं वे आपके वालारूप घोड़े पुष्ट हो । आप सब वृक्ष-वनस्पतिओंके भी स्वामी हैं । अतः एव हे भगवन्, भक्तोंकी किसी प्रणाम हानि न होने दीजिये और उनको प्रचल कीजिये । हे धैर्यके समुद्र, हे सामर्थ्यरूप धनको अर्पण करनेवाले अग्निदेव आप यहां आइये और हमारा उत्साह बढ़ाइये । ऐसेक यज्ञसमयमें, नेष्टा नामक ऋत्विजके पात्रसेही आप सोमरसका प्राशन कीजिये । ३

१. तोता २. सु जंषम (सोमस्य) अन्यथ मन्दस्व, हे अध्वर्यव स अग्नि पूर्णाम आसिचम् चष्टि । (अग्नि) तस्मा एत (अन्य) भगन्, स यदि तदयं हि तन् हे द्रविणोद त्वम् ऋतुभि होत्रात् सोमं पिव ।

२. एव एव त्वम् उद हवे, ए नाम पत्यते स इन् यदि हव्य । अध्वर्युभि सोम्यं मधु पर्यस्यन् । (अग्नि) हे द्रविणोद, त्वम् ऋतुभि पोत्रान सोमं पिव ।

३. नेष्टा ४. त्वम् उद हवे, ए नाम पत्यते स इन् यदि हव्य । अध्वर्युभि सोम्यं मधु पर्यस्यन् । (अग्नि) हे द्रविणोद, त्वम् ऋतुभि पोत्रान सोमं पिव ।

अग्निदेवने सोमरसका होताके पात्रमे प्राशन किया । पोता नामक ऋत्विजके भी पात्रसे उसका प्राशन कर वह तुष्ट हुवा । और नेष्टाके पात्रसेभी मधुर सोमरसका स्वीकार कर उसको आनन्द प्राप्त हुवा । अब जो चौथा यज्ञपात्र है वह निर्मल और अमरपद देनेवाला है । और सब दानशूर यजमान उससेही सोमरसका दान करते हैं । इसलिये सामर्थ्यरूपी धन देनेवाला यह अग्निदेव इस चौथे पात्रमे सोमरसका प्राशन करे ।

४

आपका रथ आपके तुल्य शूरोको बैठने योग्य है और वह बहुत वेगसे जाता है । इस लिये आज हमारी ओर आनेके उद्देशसे उसको जोड़कर शीघ्र चलिये और यहां आ पहुँच अश्वोको मुक्त कीजिये । आपके मधुर रससे हमारे हविको पावन करिये, प्रसन्न चित्तसे यहां आइये और हे सात्विक धनके भाण्डार, आप इस सोमका स्वीकार कीजिये ।

५

हे अग्नि, समिधोंका स्वीकार कर तुष्ट हजिये, हविसे प्रसन्न रहिये, दितकारक और उत्कृष्ट स्तोत्रसे आनन्दका लाभ लीजिये और स्तवनोमे सन्तोष मानिये । हे दिव्य धनके भाण्डार अग्निदेव, प्रेमपूर्ण चित्तसे आपके सर्व सामर्थ्योंके साथ आकर सब श्रेष्ठ और प्रेमी देवताओंको उचित समयपर सोमरसके हवियोंका आस्वाह कराइये । ६ (१)

सूक्त ३८.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-सविता ॥

देखिये, यह देदीप्यमान सविता—यह विश्वकी प्रेरणा और निग्रह करनेवाला पवित्र देव—अखिल प्राणियोंको उत्साह देनेके लिये उदित हुवा है । उसका यह उद्योग निर्विघ्न चला है । उमीने सब देवोंके पास रत्नोंका भाण्डार रखकर जो कोई भक्त यज्ञकर्मोंपर ध्यान रखता है उसको अनुपम मौग्यका विभागी किया है ।

१

४ स होत्रात् अपात् उत पोत्रात् अमत्त, उत नेष्टात् हित प्रय अनुपत्त । तुगायं पात्र अग्नौ समृत । (भवति), (तद्) द्रविणोदा (तस्मान् तुरीयान्) द्रविणोदम् रम पिबतु ।

(५ युवयो यय्यं नृवाहणं रय अय अर्वात्त युज्यायाम (तत्) वाम दृष्ट विमोचनम् अस्त । न स्वीय मधुना पृष्टक्तम् कम आगतम् हि, अय हे वाजिना वम् सोम पिबनम् ।

६ हे अग्ने इमा समिध जोषि, आहुतिम् जोषि, व्रज जोषि, व्रज जोषि मृग्युतिम् जोषि, । इ रम विमोचनम् (स्व शक्तिभि आगत्य) मत् उद्यत विभान देवान त्वम् उद्यत मधुना रय पाय ।

१ म्य देव सविता वन्ति शश्वत्तम् तदपा उद् अग्नौ । न जन देवेभ्यो । तम् हि अग्निर्दत्तं धाय वाति होत्रम् स्वम्नो अग अमत्त ।

विश्वका हित करनेके लिये यह हमेशा सिद्ध है । सर्वत्र फैलनेवाला किरणोंका समुदाय यही उसका हाथ है । अखिल विश्वके कल्याणके लिये इस हाथको वह बारबार चलाता है । उसके आज्ञासेही पातकोका नाश करनेका सामर्थ्य जलमे आया है और वायु अन्तरिक्षमे सञ्चार और कीड़ा करता है । २

अपने अतीव वेगवान् अश्वोंको रथको जोतकर जातेही वह उनको छोड़ देता है, किन्तु इन रीतिसे जब वह रथको खड़ा करता है उस समय शीघ्रतासे चलनेवाले सब मुसाफिरोको वह आराम करनेके लिये ठहराता है और सर्पकी तरह आवेशसे आगे बढ़नेवाले वीरोका वेगही वह कुण्ठित करता है । रातभी सविता देवके आज्ञासे वृद्धि पाती है । ३

अन्धकाररूपी बहुत बड़ा कपड़ा बूनकर तैयार करनेवाले रातने जब उसको नव विश्वपर फैला दिया, उसी समय ज्ञानवान् भक्तने अपना पूजनकर्म बीचमे छोड़ दिया था, किन्तु थोड़े अवसरके बाद निद्राका त्याग कर वह फेर पूजा करने लगा और इतनेमे परम तंजस्वी सविता, जिसका आराम कभी नहीं मिलता और जिसने सब ऋतुओंका योग्य काल निश्चित किया है, फेर उदय पाया । ४

रत्न गृह्यार्थीका तेज यजमानोको घरमे फैला जाता है । इतनाही नहीं किन्तु सष मन्दतन प्राणियोंके शरीरमेभी वह प्रवेश करता है । इसी कारण, अग्निदेवके इच्छाके अनुसार (सुगोपा) जो श्रेष्ठ भाग सर्वको प्रेरणा करनेवाले देवसे उषा माताको मिला है उसी भागका वह अपने भक्तरूपी पुत्रोंको अर्पण करती है । ५ (२)

जयप्राप्तिके लिये जो उत्सुक है ऐसा वीर रणमैदानपर कितनाही दूर क्यों न गया हो तोभी लोटके आता है । इतनाही नहीं किन्तु सब दिन उधर उधर परिभ्रमण करनेवाले प्राणियोंका ध्यान घरपर लग जाता है । तमाम लोग अपना पुरा न हुवा काम वैसाही छोड़कर आराम करने लगते हैं और जगतको प्रेरणा करनेवाले ईश्वरके आगेसेही यह सब होता है । ६

आकाशमें जो जलका सञ्चय आपने रक्खा है वह जलरहित और रेतीले प्रदेशमें निवास करनेवाले प्राणियोंको प्राप्त होता है । जङ्गलके सब वृक्षोंकोभी आपने पक्षियोंके रहनेके लिये अर्पण किये हैं । तात्पर्य, सर्वप्रेरक और तेजस्वी सविताकी आज्ञा कोई भङ्ग नहीं कर सकता । ७

प्रवासके लिये सबसे सुभीताका स्थान समुद्र है । उस समुद्रको और आकाशको यह सविता एक क्षणमें, सूर्यका अस्त होतेही, वरुणका रूप लेकर व्याप्त करता है । सब पक्षी उस समय अपने २ कोनोंमें घूमते हैं और सब पशु अपने २ आरा मके स्थानमें जा बैठते हैं । तात्पर्य, जगत्प्रेरक सविताजीने सबको विश्राम लेनेका स्थल निश्चित कर दिया है । ८

इसके कार्यका नाश जो इन्द्र, वरुण, मित्र, अर्यमा, और रुद्रभी नहीं कर सकता । अधर्मी और दुष्ट लोग उसको क्या करेंगे ? इन्हीं कारण मैं जगत्प्रेरक और तेजस्वी, नमन और उसका स्तवन करके सबके कल्याणके लिये उसको गुलाता हूँ । ९

२ विस्थित जिर्गाणु समावर्तति, विन्नेपा चरता काम अमा अभुत् । शशान् लोक विहृत्य अप दिवि आ अगात्, परं सर्वम् एतत् सवितु देव्यस्य व्रतम् अनु ।

३ अथ भागं त्वया आमु हितं धन्वा अनु मृगयस आ वि तस्तु । त्वम् वतानि विभ्य (जरद), अस्य सवितु देवस्य तानि व्रतानि नकि मिनन्ति ।

८ (ग) वरुण यात् ग यं अयं योनिम् निर्मपि अर्निशानं जर्भुराण (अभवत्) । विभ्य मन्तः पन्थ व्रतं आ गात्, सविता उन्मानि स्थग वि या गत् ।

९ यस्म व्रत (अथ हवामक) इन्द्र न, वरुण न, मित्र न, अर्यमा इन्द्र व्रत मिनन्ति । जगत्प्रेरक इति (किमु वस्तव्यम्), त सविता देव इन्द्र स्वान्त नमोभिर्बुव ।

श्रेष्ठ भाग्य. मनकी एकाग्रता और स्फूर्ति इनका लाभ अपने पराक्रमसे करानेके लिए हम अतीव उत्सुक हैं। अतः सब लोगोके स्तुतिको पात्र और दिव्य शक्तिके स्वामी सविता हमारे ऊपर कृपादृष्टि रखे। यद्यपि हमको उत्कृष्ट धनका लाभ हो या ऐश्वर्यका उपभोग मिले तोभी हम इतनाही चाहते हैं कि इस जगत्प्रेरक देवके हम प्रिय भक्त बन जायें। १०

हे देव. आपने हमारे ऊपर किया हुआ प्रसाद हमको आकाशसे, उदकसे और पृथिवीसेभी प्राप्त हो। हे विश्वको प्रेरणा करनेवाले देव, उससे जगत्का केवल हितही होता है। आपकी हमेशा स्तुति करनेवाले कवि-भक्तोकोभी उससे एक प्रेमल मित्रकी प्राप्ति होती है। ११ (३)

सूक्त ३९

॥ ऋषि—यत्समद । देवता—अश्विदेव ॥

जैसा दो सोमपापाणोका ध्वनि [सोमरसको निचोड़ना] इसी एक उद्देशसे होता है उसी प्रकार आप दोनों एकही भक्तकी प्रशंसा करते हैं। गीधकी समान ध्रुवासे पीडित पक्षी जैसे फलोंसे भरे हुये झाड़की ओर दौड़ते हैं उसी प्रकार आपभी प्रेमसे भरे हुये भक्तकी ओर बहुत त्वरासे दौड़ते हैं। देवताओका स्तवन करनेवाले ब्रह्मा नामक ऋत्विज जैसे दो रहते हैं उसी प्रकार आपभी दो हैं। लोगोके हितकी इच्छा करनेवाले मयस्थ जैसे दो होते हैं वैसे आपभी दोही हैं। १

युद्धवृत्तल वीरके समान आप रणशूर हैं। आप भक्तकी ओर बड़ी प्रभात जाते हैं। आप जन्मरहित हैं और आप अपने इच्छासंही चलते हैं। जैसी सुन्दर युवतियों अलङ्कारों धारण करनेसे और भी सुन्दर दिखती हैं उस प्रकार आपकी मधुर वाणी सुन्दर है। यह सबको विदित है कि जैसी कोई स्त्रीपुरुषोकी जोड़ी ईश्वरकी उपासनासे पूर्वाण रहती है वैसे आप दोनोंकोभी ईश्वरके कर्तृत्वका गुह्य ज्ञान है। २

शृंगोकी तरह आप पहले हमारी ओर (अपनी दृष्टि रखकर) आइये । सुरोंके समान वेगसे दौड़ते २ आप हमारी ओर आइये । हे तेजस्वी आश्विनो, हे पराक्रमी देव, चक्रवाक पक्षीओंकी तरह या दो पराक्रमी पुरुषोंके समान आप हरदिन प्रभातसमय हमारी ओर आइये ।

३

जैसी नाव लोगोंको किनारेके पास ले जाता है उस प्रकार आप हमको दुःखोंके पार ले जाइये । जिसका दोनों तरफका जांखड, दोनों तरफका चाक और दोनों तरफका दूसराभी सामान अच्छा है ऐसे रथके समान हमको सङ्कटोंके पार ले जाइये । आपकी हानि होनेका कभी सम्भव नहीं है । इस लिये आप जागृत रहकर डमानी कुत्तेके समान हमको बचाइये । कबचकी तरह सब प्रकारकी दुर्बलतासे हमारी रक्षा कीजिये । ४

वायुके समान आपको कभी क्षीणता नहीं आती । नदीओंके समान आपका गमन शीघ्र है और जिनकी शक्ति क्षीण हुई नहीं ऐसे आंखोंके समान आपकी जोंडी अभंग है । इस लिये हमारी ओर आइये । जैसे शरीरको हाथ पांव अवश्य है उस प्रकार आपभी हमको बहोत सुख देनेवाले है । अतः इच्छा करनेके लायक धनकी ओर हमको ले जाइये ।

५ (५)

जैसे हमारे हांड हमारे लिये मधुर वात करते हैं उस प्रकार आप भी हमारे साथ मीठी वात कीजिये । जननीके दो स्तनोंके समान हमको दुग्ध पिलाइये, इस उद्देशमें कि हम अपना आयुष्य आनन्दमें ले जायें । शरीरमें जैसा नाक मुख्य है वैसे हमारी रक्षा करने आप प्रधान है । इस लिये जैसे हमारे कान हमारा शब्द तत्परतामें सुनेंगे वैसे आपभी हमारा शब्द अच्छी तरह सुनिये ।

६

३ (शशि) शृंगेव प्रथमा न अर्वाक आ भन्तम, शक्राविव तर्गाभिर्जर्भुगणा आगत । हे उमा हे दामा, चक्रवाकाविव, अथवा रज्याविव प्रतिवस्तो अर्वाञ्चा यानम् ।

४ नावेव न पाग्यतं, (अभग्रम्य ग्यम्य) युगेव, नभ्येव, उपधाव, प्रर्वाव न पाग्यतम् । जीर्णया युवा श्रजेव न तनुना पातम्, स्वर्गलेव अस्मान् विचस्य पानम् ।

५ युवा वातेव अनुर्या, नयेव रीतिः, चतुता अत्र अर्वाक आ यानम् । इत्यर्वाक तत्र शर्वाक युवा पदेव न वस्य अच्छ नयतम् ।

६ आले ओष्टाविव नृ वदन्ता (भवन्) स्तनान्विर्जये न पिप्यन् । नभ्येव न त्व रश्मिणा (भवत्.), शक्राविव अस्मे एष्टा भूतम् ।

हमको ऐसा उत्कृष्ट सामर्थ्य दीजिये कि जाणो आपही हमारे हाथ है । सूखे घासके समान हमारे पातकोका नाश कीजिये । हे अश्विदेवो, हमारी स्तुति आपमें रममाण हो गई है इस लिये जैसे पत्थरपर छुरीको धार लगाते हैं उस प्रकार हमारे स्तुतिको तीक्ष्णता देके उसको उत्कृष्ट बनाइये ।

हे अश्विदेवो, हम गृत्समद ऋषिओंने आपका महिमा बढ़ानेवाली और आपको अतीव आनन्द देनेवाली स्तुति की है । इस लिये, हे वीरो, आप प्रसन्न होके यहां आइये और हमारे मित्रगणसमेत यज्ञसभामें आपके यशका वर्णन करने दीजिये ।

सूक्त ४०

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—सोमापूषण ॥

हे सोम, सृष्टिके पोषण करनेवाले हे देव, आप दिव्य सम्पत्तिके, आकाशके और इस भूमिकेभी पिता हैं । सर्व भुवनोकी रक्षा करनेवाले आप अचानक प्रकट हुवे । सब देवताओंने ऐसी गवाही दी है कि अमर्त्यपनका प्रधान—तत्त्व आपही हैं । १

ये दोनो देव प्रकट होतेही सब देवताओंको आनन्द प्राप्त हुवा । क्यों कि सर्व लोगोको अप्रिय होनेवाले अन्धकारका उन्होंने नाश किया । 'सोम और पूषा इन दोन देवोंके लिये, यद्यपि धेनुओंकी बाढ पूर्ण नहीं हुई थी तोभी इन्द्रने उनके शरीरमें मण्ड और मधुर दूध निर्माण किया ।

७ न हस्तेषु न शक्तिम् नाभि मर्ददा (भवत) धामेव न रजासि समजतम् । हे अश्विना, इमा गिर अश्वमन्ता । इमात्रेण स्वर्धितम् इव नम शिशितम् ।

१ आपोना तानि एतानि वा वर्धनानि, ब्रह्म (वा) स्तोम वा गृत्समदास अकन् । हे नरा तानि सुगुणाणां ताना (तेन) सुवीरा वय विदधे नूतन वदेम ।

२ हे सोम पूषा युवा रशीणा जनना दिवो जनना, पृथिव्याश्च जनना (भवत) । युवा जातौ एव विश्वम् सुवन्म गोपा देवा अपि युवा अमृतस्य नाभिम् अकृष्वन् ।

इति देवा जाम्बवान् (जाम्बा देवा) जुषन्त, यत इमा अजुष्य तमामि गृहता । आभ्यां अश्वमन्ता । इमात्रेण स्वर्धितम् इव नम शिशितम् (प्रवास दुग्ध) जनन ।

हे सोम, (विश्वका) पोषण करनेवाले हे देव, रजोलोक बहुतही बड़ा है किन्तु आपका रथ उसकाभी नाथ ले सकेगा । आपके रथको मान चाक है । अग्निल विश्वकोभी आपके रथका ज्ञान नहीं होता । चाहे वहां वह जा सकता है और केवल संकल्पसे वह जोड़ा जाता है । हे वीरश्रेष्ठ देवो, किरणरूप पांच लगाम लगाके आप अपने रथको दौड़ने दीजिये । ३

आप दोनोंमेंसे एकका निवास सबसे ऊँचे आकाशमें है और दूसरा पृथिवी और आकाश इनके बीचमें रहता है । ये दो देव हमको ऐश्वर्यका ऐसा उत्कृष्ट दे कि जिसको सब लोग चाहते हैं और जिसमें सब सामर्थ्य एकट्ठा होता है । ने हमारे कुलमें श्रेष्ठ सन्ततिकोभी निर्माण करे । ४

आपसे एकने सब भुवनोको निर्माण किया और दूसरा अग्निल विश्वोको देवता २ परिभ्रमण करता है । इस लिये, हे सोम, हे पूषा हमारी प्रजाकी ओर कृपादृष्टि फेंकिये क्यों कि आपके कृपासे हम अपने (शत्रुओंके) मेनाका पराभव कर सकें । ५

सब भुवनोमें सञ्चार करनेवाला यह सर्वपोषक पूषा हमको एकाग्र ध्यानकी प्रेरणा करे और दिव्य धनका स्वामी सोम हमको श्रेष्ठ ऐश्वर्य दे । सर्वाङ्गमें परिपूर्ण रहनेवाली दिव्य चिच्छक्ति हमारी रक्षा करे और यज्ञसभामें हमारे शत्रु मित्रोंके हमारे मुंहसे देवोंका यज्ञ-वर्णन चलावे । ६

३ हे सोमाप्यणा, हे वृषणा, युवयोः, रजस विमानं, गमचक्र, अविनामिन्य, विप्रायं, मनसा युज्यमानं तं पञ्चरश्मि, रथं त्रिन्वय ।

४ युवयो. अन्य उत्रा दिवि मदन चक्रे, अन्य पृथिव्या अंतर्गते च आवे । चरे । । ता या अम्मभ्यं पम्वार पुक्षुं गयम्पोष (धन्ता), अम्मे नाभि च विप्यता ।

५ युवयो. अन्य विश्वानि भुवनानि जज्ञान, अन्य विश्व अभिचक्षण एति । हे सोमाप्यणां मे वि । भवन येन युवभ्या विश्वा पृतना जयेम ।

६ विश्वमिन्व पपा विर्यं त्रिन्वतु, गयिपति सोम गयि दधातु । मनसा तानिनि दत्तं गयं दत्तं सुवीरा. वर्यं बृहन् वदेम ।

सूक्त ३८.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-वायु ॥

हे वायुदेव, आपके पास वेगसे दौड़नवाले जो हजारो रथ हैं उनको नियुत् नामक घोड़े जोतकर सोमरसकी रुचि लेनेके लिये हमारी ओर आइये । १

हे वायुदेव, अपने नियुत् नामक घोड़े रथको जोतकर आइये । देखिये, यह सोम-रस आपको अर्पण किया है । सोमरस अर्पण करनेवाले भक्तके घरको आप जातेही है । २

इस सफेद और तेजस्वी सोमरसमे दही मिला दिया है । इस लिये, हे इन्द्र, हे वायु, हे वीरोके नायक, अपने नियुत् नामक घोड़े जोतकर (यहां) आइये और इस सोमरसको चखिये । ३

हे मित्रावरुणो, (सनातन) धर्मकी रक्षा करनेवाले हे देवो, आपके लिये यह सोमरस छाना रखा है । अतः आप हमारी प्रार्थना सुनिये । ४

ये सब देवताओके अधिपति है, किन्तु इनके मनको द्वेष, मत्सर इत्यादि विकारोका कभी स्पर्शभी नहीं होता । इनका मन्दिर अचल, ऊँचा और अगणित स्वर्गभोसे सजा हुआ है और ये उसमे रहते हैं । ५ (७)

१ हे वायो ये ते सहस्रिण रथास तेभि नियुत्वान् सोमपीतये वा गहि ।

२ हे वायो त्व नियुत्वान् वा गहि, अय ते शुक्र रस अयामि । यत त्वम् सुन्वतो गृहं गन्तासि एव ।

३ हे इन्द्राहु, हे नरा, युवा नियुत्वत (नियुज्य) आयातम्, शुक्रस्य गवाशिर सोमस्यं चाय पिबतम् ।

४ हे मित्रावरुण, हे ऋतु रथा अय सोम वा (अर्थे) युत, तदिह धमेत् हवं धुतम् ।

५ हे गन्तव्य, हे गन्तव्य, हे गन्तव्य, हे गन्तव्य, हे गन्तव्य ।

अष्ट० २ अध्या० ८ व० ८] ऋग्वेद [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ४१

यद्यपि ये सब विश्वके अधिपति हैं तोभी ये आहुतियोंका प्रेमसे स्वीकार करते हैं। समस्त उदार लोगोंमें ये अदित्य श्रेष्ठ हैं, और जिसका मन निर्मल है ऐसे भक्तके पास ये हमेशा रहते हैं। ६

हे सत्यस्वरूप अश्विनो, अपने प्रकाशयुक्त और सर्वव्यापी सामर्थ्योंके साथ जल्दीसे यहां आइये। हे रुद्रो, यह हमारा यज्ञगृह आपकी रक्षाके मन्त्रों योग्य है। ७

पराक्रम और धनके स्वामी हे अश्विनो, बाहरसे या अन्दरमें बैर करनेवाले दुष्ट मानवभी जिसका छिन्न नहीं सकेंगे। ८

और ध्यानसे दर्शन देनेवाले हे अश्विदेवो, जो बहुतसे उत्कृष्ट सौख्यकी प्राप्ति कराता है और जिसको उपमा नहीं है ऐसे सौन्दर्यका तेज जिसमें अच्छी तरहसे दिग्ग देता है ऐसा वैभव हमारे लिये ले आइये। ९

कोई सङ्कट कितनाही भयंकर और हिम्मत घटानेवाला क्यों नहीं उन्हीं उग्रक नाश करताही है। क्यों कि वही सबको देखनेवाला, हरकहीं सञ्चार करनेवाला और अचल है। १० (८)

१. ना मघ्राजा मनामुता, (ना) दानुनम्पना वादव्या अनवराम् ॥ (भक्त) यन्त्र ।

२. हे नाम्ना अश्विना, गोमन् अश्ववन् मृ यानम्, हे रुद्रा न वति नृपायमेव ।

८. हे वृषावमू यत् न पर नापि अन्तर दुर्दान्त मर्त्य रिपु आदवर्षत ।

९. हे भिष्व अश्विना ता युवा तन् पिशममश्वाम् वर्क्यैर्विदम नृपि न ना व ऋध्

१०. रुद्र. अंग मरुदपि यत् भयम् अप युच्ययत्, नन् न रि दिवः विषयः च ।

अष्ट० २ अध्या० ८ व० ९, १०] ऋग्वेद [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ४१

यह इन्द्र हमारे ऊपर प्रेम करे। क्यों कि इसके कृपासे हमको पातक नहीं
हुएना और आगेभी हमारा सर्वथा हित होगा। ११

इन्द्र हमको हरेक तरह निर्भय करे। यही सर्वसाक्षी देव शत्रुओंका पराभव
करनेवाला है। १२

हे सर्व देवो, यहां आइये, हमारी बात सुनिये और इस कुशासनपर
विराजमान कीजिये। १३

हे सर्व देवो, तीव्र, तथापि मधुर, तथा आनन्द देनेवाले और सबके प्यारे सोम-
रसका शुनहोत्रोंके यज्ञमण्डपमें प्राशन कीजिये। १४

हे सर्व देवो, आपमें इन्द्र श्रेष्ठ है। आपमें पूषा बहुत उदार है। आपमें मरुद्गणही
है। आप हमारी बात सुनिये। १५

हे श्रेष्ठ माता, हे श्रेष्ठ नदी, हे श्रेष्ठ देवि सरस्वती, हमारी बहुत अकीर्ति हो
गई है। इस लिये हमारी विख्याति कीजिये। १६

११ इन्द्रो न भवति (नेन) अथ पथात् न न नगत अपर च पुर भद्र भवति (एव) न।

१२ इन्द्र सर्वान् अशान्त एव अस्माकं वसन्तं कर्तुं न हि शत्रून् जेता विचर्यति च।

१३ हे विदेवो न अस्मिन् मे इन्द्र इव शत्रून्। इदम् बहि आ निषीदत।

१४ इन्द्रो न भवति सर्वान् अशान्त एव अस्माकं वसन्तं कर्तुं न हि शत्रून् जेता विचर्यति च।
१५ इन्द्रो न भवति सर्वान् अशान्त एव अस्माकं वसन्तं कर्तुं न हि शत्रून् जेता विचर्यति च।

१६ इन्द्रो न भवति सर्वान् अशान्त एव अस्माकं वसन्तं कर्तुं न हि शत्रून् जेता विचर्यति च।

१७ इन्द्रो न भवति सर्वान् अशान्त एव अस्माकं वसन्तं कर्तुं न हि शत्रून् जेता विचर्यति च।

हे सरस्वती, हमारा सबका आयुष्य आपके हाथमें है । इस लिये हमारे—
शुनहोत्रोंके—घरको आकर आप प्रसन्न हूजिये और हमको सन्तति और सेवकोंका
लाभ कराइये । १७

हे सात्त्विक सामर्थ्य धारण करनेवाली और सत्यधर्मकी रक्षा करनेवाली
सरस्वती, देवोंको प्रिय होनेवाले और हमने दिलसे गायन किये हुवे स्तोत्र आपको
गृत्समदोने अर्पण किये हैं । इनका स्वीकार कर आप प्रसन्न हूजिये । १८

[आप और अग्नि ये] दोनों यज्ञका उत्कर्ष करनेवाले हैं, इस लिये आप दोनों
यहां आ जायें ऐसी हम हवि पहुँचानेवाले अग्निके पास प्रार्थना करते हैं । १९

हमारे हेतुकी सिद्धि करानेवाले और स्वर्गको जा पहुँचानेवाले इस यज्ञको
द्यावापृथिवी देवोंको अर्पण करे । २०

जिनके चित्तमें द्वेष इत्यादि विकारोंका कभी वास्तव्यभी नहीं होता ऐसे ये
पूज्य देव सोमरसका प्राशन करनेके लिये आपके निकट आ बैठे । २१(१०)

१७ हे सरस्वति, विश्वा आयूंषि त्वे (एव) श्रिता, (अत) हे देवि शुनहोत्रेषु मत्स्व, प्रजाम न न
दिदिद्वि ।

१८ हे वाजिनविति, ऋतावग्नि, सरस्वति, गृत्समदा या इमा देवेषु प्रिया ब्रह्म मनस च ते तुक्षी (ता
ब्रह्माणि) जुषस्व ।

१९ यज्ञस्य शंभुवा युवाम प्र उताम् युवाम हव्यवाहनम् अग्नि च इव धातृणीमहे ।

२० द्यावा पृथिवी इम मिध्रम् दिविस्पशम् यज्ञम् देवेषु यच्छताम् ।

२१ हे अश्रुहा, हे यज्ञिया देवा अय सोमपीनये, वाम उपम्य धा मीदन्तु ।

अष्ट० २ अध्या० ८ व० ११] ऋग्वेद [मण्ड० २ अनु० ४ सू० ४२

सूक्त ४२.

॥ ऋषि—गृत्समद । देवता—कपिञ्जल ॥

जैसा मलह सन्देह छोड़कर नौका चलाता है उस प्रकार यह कपिञ्जल नामक पक्षी अपना मधुर अवाज बारबार सुनानेसे अपने श्रेष्ठपनको बतलाने लियेहि अपना मीठा शब्द खुले दिलसे निकालता है । हे श्रेष्ठ पक्षी, तु हमको मंगल शकुन कर । अन्दरसे या बाहरसे तुझपर कभी हमला न होगा ।

२२

गीध या गरुड तेरा घात न करे । धनुष बाण हाथमे लेनेवाले शिकारीसेभी तेरेको जखम न हो । पित्तरोके दिशाकी ओर बार बार शब्द कर तु हमको मंगल और हितप्रद ऐसी बात सुनाव ।

२

हे कपिञ्जल, तु मंगल और हितप्रद बात सुनानेवाला है । इस लिये घरके माथे बाजूमे तु अपना शब्द कर । चार और घात करनेवाले पातकीयोकी प्रभुता हमारे ऊपर कभी न हो और ऐसा हो कि शूर वीरोंके साथ, यज्ञसभामे हम देवोंका गुणवर्णन करे ।

३ (११)

सूक्त ४३

॥ कपि-गृत्समद । दंवाता-कपिजल ॥

ये कपिजल पक्षी कवि हैं । ये जानो तरुणार्कका उमड़ा गाना गाते २ दक्षिण दिशाकी ओर सुस्वर गायन करते हैं । सामगायनमें प्रवीण गवैयाके तरह ये दोनों प्रकारके ध्वनि निकालते हैं । गायत्र और त्रैष्टुभ ऐसे दोनों प्रकारके मधुर गगमें ये गाते हैं । १

हे कपिजल, सामगायनमें प्रवीण उद्गाताकी नाई तु सामगायन करता है । ब्रह्मपुत्र नामक ऋत्विजोंके समान तु यज्ञकालमें (देवोंके) गुणोंका वर्णन करता है । जैसा कोई पराक्रमी पुरुष साहसका काम करता है उस विधि तु बचा होनेसेभी हमारे लिये सर्वत्र मंगल शङ्क कर । हे पक्षी, तु सर्वत्र शुभ और मंगल गायन कर । २

हे पक्षी, बोलते समय तु मंगल शङ्क कर, चुप बैठनेके समय हमारे कल्याणका चिन्तन कर, ऊड़ते समय कर्करी नामक वादनयन्त्रके तुल्य मञ्जुल ध्वनि कर और ३ ॥ ऐसी प्रार्थना कर कि हम अपने शूर मित्रोंके साथ यज्ञसभामें [देवोंके] यशका भोग करते रहें । ३ (१२) (५) (२)

१ शकुन्तय एव कारव कृतुवा वय वदन्त, प्रदक्षिणित अभि गृणन्ति । (अयं) सामगा इव उर्मा वार्चा वदति, गायत्रं त्रैष्टुभं च अनु गजति ।

२ हे शकुने त्वं उद्गातेव साम गायसि, ब्रह्मपुत्र इव मवनेषु शनमि । शिशुमता अर्पित्य अभि न्य म्मा वार्जाव सर्वत न भद्र आ वद, हे शकुने विश्वत न पुण्य आ वद ।

३ हे शकुने त्व आवदन् (न) भद्र आ वद तृष्णां चार्पित्य न गृणन्ति विविदि । ॥ १२ ॥ वदमि यथा कर्करी (तथा मनु वद आजगमन्व यन्) सर्वत्र यय विन्य वृत्त वदम ।

॥ इति चतुर्थोऽनुवाकः । द्वितीयं मंडलं समाप्तं ॥



द्वितीय मण्डल

प्रथम अनुवाक १.

सूक्त १.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

हे अग्नि, इस यज्ञमन्दिरमे यज्ञ करनेके लिये आपने मुझको पुरोहित बनाया है । अतः मुझको सोमयज्ञ करनेकी शक्ति दीजिये । आपका प्रकाश देवलोकतक जा पहुँचा है और मैंभी सौमरस तैयार करनेवाले पत्थरोकाँ एकट्ठे किये हैं । इस लिये, हे अग्नि, आप अब प्रसन्न हूजिये । १

हमने लगभग इस यज्ञको पूर्ण किया है । अतः स्तोत्रोंका गान दिलसे चलने दीजिये । (ऋत्विजोंनेभी) अग्निको वन्दन कर और उसको समिधा अर्पण कर उसका पूजन किया है । पूजनकी यह रीति (देवोंने) स्वर्गलोकसे आकर ऋषियोंको सिखलाई है । और भक्तोंका ज्ञान और सामर्थ्य मिले ऐसे हंतुसे उन्होंने यज्ञमार्गका उत्कर्ष किया है । २

अग्नि बहुत ज्ञानवान है और सब पवित्र कार्योंको उसका आधार रहता है । सूर्य और पृथ्वी जबसे निर्माण हुई उस दिनसे उनकी रक्षा करनेवाला यही है । सबका हित धर्म ही है । जब यह सुन्दर अग्नि दिव्य उदकोमे अपने वहिनोंके—अर्थात् नर्जीलोने—वर्णमे निमग्न था उस समय उसका देवोंने बड़ा किया ।

महाभाग, तथा वर्णसे शुभ्र किन्तु अपना श्रेष्ठ कार्य करनेके समय लाल रंग धारण करनेकाला यह अग्नि प्रकट होतेही उसकी सात नदीयोंने पालना की । थोड़े दिनोंके बच्चेको जैसे सब लोग प्रेमसे देखनेको चाहते हैं उसी प्रकार अग्निको देखनेके लिये सब देव दौड़े और उसका रूप देखकर वे अचम्भा करने लगे । ४

वह अपने शुभ्र तेजसे आकाशको व्याप्त करता है और अपने दिव्य ज्ञानमूर्तिसे भक्तोंकी उपासनाको पावन करता है । प्रकाशरूपी कपड़ा पहिनेवाला और सब विश्वको आयुष्य अर्पण करनेवाला यह अग्नि भक्तको अपनी विस्तीर्ण और उत्कृष्ट सुन्दरताको दिखलाता है । ५

सब नदीयों आकाशकी कन्या है । वे कभी खाती नहीं । किन्तु उनको कोई डरा नहीं सकता । वे कभी कपड़ा पहिनेती नहीं । तो भी वे नंगी नहीं रहती । बहुत पुरानी हानेसे भी वे तरुण दिखती है । जब अग्निने उन्होमें प्रवेश किया उस समय एक जगह जन्म लेनेवाली सात नदीयोंने एकही गर्भको धारण किया । ६

जहांसे दिव्य उदकोंकी घीके तुल्य वृष्टि होती है और मधुर जलकी धारा जहांसे बहती है उस जगह तक—अर्थात् स्वर्गतक—भी अग्निके एकट्टे हुवे भिन्न भिन्न रंगके किरणोंका समूह जा पहुंचा है । जिनके स्तन अमृतसे भरे हुए हैं ऐसी दिव्य धेनु वहां रहती है । अद्भुत कर्म करनेवाले इस अग्निके मातापिताभी उधर वास करते हैं । ७

सामर्थ्यसे जन्म लेनेवाले हे अग्निदेव जब आपकी पालना हो रही थी उस समय आप शुभ्र, अद्भुत और भयानक तेज धारण करके प्रकाशने लगे । भक्तोंके मूर्तिरहित ० जिस २ जगह यह श्रेष्ठ वीर प्रकट होता है वहां २ घीके तुल्य तेजस्वी और समान मधुर ऐसे जलकी वृष्टि होती है । ८

४ तम् सुभग, (आदे) श्वेतम् (परम्) माह्निम् अरुप ज्ञानम् तम् सप्त यज्ञा अवर्धयन् । अपा देवास जातं शिशुं न अग्निम् अग्नात् (परं न ते) अग्निम् जनिमन् वपुयन् ।

५ शुक्रेभि अंग रज आततन्वान्, पवित्रे कविभि क्तु पुनात, शोचिर्वसान्, (सोपाम) भा १ न अग्नि स्वस्य अपा वृद्धतां अनुना भ्रिय परि मिमांते ।

६ अनदतां अपि अदव्या, अवमाना अपि अनग्रा दिव यही वज्रात् । अत्र सयोना युवनग म्प वाणी एक गर्भं दधिरे ।

७ अस्य विश्वरूपा सहता, घृतस्य योनौ मधूना सववे स्तीर्णा । अत्र (दिव्या) पित्रताना वनय दस्मस्य (अग्ने) समीचीं मही मातरा च जसु ।

हे सहस्र सूतो वज्राग त्वमं शुक्रं रजसा वपुषि दयान् वि जयसि । अत्र ग अत्र कन्दोत् वपुषि रजसा वपुषि मनुत च धाम चरामि ।

धू मनुष्योका पिता है। उसकी छाति मेघोसे ढांपी गई थी। अग्निदेवने प्रकट होतेही उसका पता लगाया और पानीकी बड़ी वृष्टि करके आकाशवाणीको—अर्थात् मेघगर्जनाको—भूलोकपर भेजा। जब अग्नि विश्वके हित करनेवाले अपने मित्रोके साथ छिपके सञ्चार करता है उस समय वह किसीको मिलता नहीं। किन्तु जब वह स्वर्ग-लोकके बड़ी नदीयोंके सङ्ग क्रीड करता है वह गुप्त नहीं रहता। १०

जगत्की रक्षा करनेवाले और उसका निर्माण करनेवाले ईश्वरके सृष्टिरूपी गर्भकी अग्निनेही पालना की। यद्यपि ईश्वरकी शक्तियाँ अगणित हैं अकेला अग्नि उनके बड़े मन्त्रोंमें रहनेवाला दूध पीता है। हे अग्निदेव सपत्नी होनेसेभी ये जो दो बहिनो प्रेममें रहती हैं उनकी हमारे शूर और सद्गुणी यजमानके लिये रक्षा कीजिये। ११

जिमको सीमा नहीं है और जिसको दूसरे कोईका आधार नहीं लगता ऐसे आकाशमें अग्नि वज्रपनमें रहा। कीर्तिमें भूषित और अपार अपोदेवीयोंने उसकी पालना की अतएव इन बहिनोंके और कुटुम्बियोंके पालनमें—अर्थात् सत्यधर्मके उत्पत्तिके ग्यानमें—यह शान्त चित्तवाला अग्नि सो रहा।

जब बड़ी बड़ी सेना परस्परसे झगडती है यह तेजकी वृष्टि करनेवाला और अर्थात् सुन्दर अग्नि कोई भयङ्कर वीरके तरह (भक्तोंको) सहाय्य देता है। अपोदेवी-योंके उदरमें अग्नि बीजरूपसे रहता है। वही श्रेष्ठ वीर—सदैव सञ्चार करनेवाला वही देव—जगत्का पिता है। प्रभातसमयका तेजस्वी प्रकाश उसने निर्माण किया। १२

इस नानाविध रूपोंको धारण करनेवाले और अपोदेवीके उदरमें सूक्ष्म रूपसे रहनेवाले अग्निको वनस्पतियोंमें बहुत सुन्दर अरणिं जन्म दिया। अग्नि प्रकट होतेही सब देव भक्तिमें उसके पास गये और उन्होंने स्तुतिको सर्वथा योग्य और पराक्रमी अग्निकी उपासना की।

अष्ट० २ अध्या० ८ व० १५, १६] ऋग्वेद [मण्ड० ३ अनु० १ मू० १

अपने तेजकी चारी ओर वृष्टि करनेवाले अग्निकी सेवा करनेको सब किरणोंका समुदाय तैयार हुआ। वह किरणोंका समुदाय ऐसा तेजःपुञ्ज था कि वह तेजस्वी विजलीके समान दिखता था। असीम और अपार आकाशसे अमृतरूपी द्रवका दोहन करके वह छिपके बढ़ते २ अचानक बड़े हुए अग्निकी सेवा करनेको तैयार हुआ। १४

आपके लिये यज्ञ करनेवाला मैं भक्त आपका हवि अर्पण करके आपका स्तवन करता हूँ। बड़ी अधीरतामें मैं आपके पास आपका प्रेम और कृपा इनकोही मांगता हूँ। अतः, हे देव, अपने दिव्य शक्तियोंके साथ आपकी स्तुति करनेवाले हमारे ऊपर आपकी कृपा कीजिये और अपने अनिवार्य तेजमें हमारी रक्षा कीजिये। १५

सन्मार्गको बनलानेवाले हे अग्निदेव, ऐसा कीजिये कि आपके सेवामें रहनेवाले हमको ऐश्वर्यका भाग मिले और जो केवल पराक्रमसेही हो सकती है उसे सत्कृत्य करनेके इच्छासे हम आगे आकर देवोंका वैर करनेवाले शत्रुओंके सेनाका पराभा करे। १६

हे अग्नि, आप देवताओंका बड़ा झण्डा है। आप सदा आनन्दमें निमग्न रहते हैं। आप सदा आनन्दमें निमग्न रहते हैं और भक्तोंके किया हुआ सब काव्य आप पहलेही जानते हैं। आपका चित्त शान्त है। हमारे समान दुर्बल मानवोंका आपमें रहनेके लिये पृथक् स्थान दिया है। देवोंका यज्ञ अच्छी तरह समाप्त करके स्वयं होकर आप देवोंकेही पीछे जाते हैं। १७

१४ भा० जा० कम अग्निम विद्युत न शुक्रा बृहन्न मानवः सन्त इव । (ते) उग्र अपार जगत् ज्ञानां गुह्यं स्वे सदाभि अन्न (सपथेव) वृद्धम् अग्निम् (सचन्त)

१५ अह यजमान त्वा हावसि ईक्ष, (ते) गायन्त मुमानि च निजामाहम् । (तद) इ । (नामान्) जग्ने जव मा ममाहि, दम्येभि अनाक् च न गन् ।

१६ इ सुपानि जय (जय) इ उग्रतार वि ज्ञान नन्ना दाना, मुनमा यमा नमाना अद्वान पतना ज्ञा ज्ञाना ।

१७ हे अग्नि त्व दवाना केतु आ जगत्, त्व विद्युत वा जगत् पदुत (जग्ने) । त्पुन मा सन्त प्रभि अनाक्, सवि च । (तद) गायन् देवन् अह यजमान ।

सब मनुष्योंको अमर्त्य स्वामी यह अग्नि यज्ञसभाका कार्य समाप्त करके अपने घरमें बैठा है। जिसका वर्ण घृतके समान उज्ज्वल है और भक्तोंके काव्यका ज्ञान जिसको आगेही होता है ऐसे अग्निका तेज बहुत दूर तक फैला गया है। १८

अपने हितकारक प्रेमके साथ हमारी ओर आइये। आप बहुत बलवान् हैं हम लिये अपने सबसे प्रबल सामर्थ्यके साथ दौड़तेही आप हमारी ओर आइये। सब दुःखोंमें वचनेवाला श्रेष्ठ वैभव हमको दीजिये और जिसकी सर्वत्र प्रशंसा हो रही है और जो सदैव विजयी होता है ऐसा भाग्य हमको अर्पण कीजिये। १९

हे अग्निदेव, आपके पुराने तथा नये अवतारोंका यह जो वर्णन मैंने किया है वह आप मन्तानदेवके लीयेही है। आपको सब वस्तुओंका ज्ञान है क्योंकि हर एक प्राणीके अन्तःकरणमें हमेशाके लिये आपकी स्थापना हो चुकी है। २०

जिसको सब वस्तुओंका ज्ञान है और जिसकी स्थापना हर एक प्राणीके अन्तःकरणमें हो चुकी है ऐसे अग्निको कुशिकके कुलमें जन्म लेनेवाले ऋषियोंने प्रज्वलित करके रखा है। हम लिये ऐसा हो कि परम पूज्य ऐसे अग्निके कृपाछत्रके और मंगल सौजन्य स्थापनमें हम रहे। २१

हे पराक्रमी और जानी अग्निदेव आप उदार मनसे हमारे यज्ञको देवोंके पास पहुँचाइये । यज्ञकी सिद्धि करनेवाले हे अग्निदेव, आप हमको बहुत उत्साह देतेही है इस लिये इस यज्ञसे हमको सामर्थ्यरूपी श्रेष्ठ धन अर्पण कीजिये । २०

हे अग्निदेव, ऐसा कीजिये कि धन-धान्यसे युक्त भूमि और प्रदुभुत कृत्योंसे युक्त ज्ञान आपका दिलसे स्मरण करनेवाले भक्तोंको सदैव प्राप्त हो । हे अग्निदेव, पुत्रपौत्रोंसे हमारे वंशका विस्तार करके हमारे ऊपर आपकी निरुपम कृपा रखिये । २३ (१६)

सूक्त २.

॥ कृषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

यह अग्नि वैश्वानर, सर्व जगत्का हित करनेवाला है । वही सत्यधर्मका उत्कर्ष करता है । इस लिये जैसे इस अग्निको आपन घीका पवित्र हवि देते है उसी प्रकार उसके लिये ध्यान करनेके योग्य स्तोत्रभी बनाएंगे । यन्त्र चलानेमें हांशियार मनुष्य जैसा रथको जल्दीसे चलाता है उसी प्रकार [देव और मनुष्य] इन दोनोंके यज्ञकी सिद्धि करनेवाले अग्निको हमारे यज्ञमान और ऋत्विज आतुरतासे बुलाते हैं । १

प्रकट होतेही उसने आकाश और पृथ्वीको अपने उज्ज्वल नेत्रसे प्रकाशित किया और सबसे “ धन्य जगत्के मातापितरोंके पुत्रकी ” ऐसा धन्यवाद प्राप्त किया । यज्ञोंके हवि देनेवाले अग्निको बुढ़ापेका स्पर्शभी नहीं होता । वह प्रेमल, अनय और न के पाहुना है । उसके पास प्रकाशरूपी धन बहुत है । २

२० हे महमावन मुक्तों रगण त्व इम नो यज्ञं देवता वेदि । हे होत, बुढ़नी इम न यज्ञि, (तस्मात्) हे अग्ने महि द्रविणम न आ गन्म्व ।

२३ हे अग्ने त्वा त्वमानाय उद्धा नो सनिम च यश्च न तम गार । अग्ने न तनय मनुष्य विताम स्तुते, ते मा मुमतिश्च अस्मे भवतु ।

१ वैश्वानरम् कृतावृत्रे अग्नेय, पन् वृत्त न विषणा ज्ञानमसि इत्ययं यवन, (न) दित्वा तन्मयं मनो वाघत न प्रिया समुवति ।

२ म जन्तुना च न गेदम् गेचयत मात्रे च म दय पुत्र अचन । (यम) दययाम् मि अय न च वनेदिन दयाम् मिदाम् गतिमि मिदाम् कृत्व ।

अपने सदा यशस्वी होनेवाले चातुर्यसे तथा एकाग्र ध्यानसे देवोंने इस नानारूप विश्वमें अग्निको प्रकट किया । हमको मान्विक सामर्थ्यके लाभकी इच्छा है । इस लिये पराक्रमी वीरके समान इस तेजस्वी और श्रेष्ठ अग्निकी मैं स्तुति करता हूँ । ३

किमीकी परवा न करनेवाला जो अग्नीका उत्कृष्ट और प्रशसायोग्य सामर्थ्य है उसके प्राप्तिकी हम भक्तजन बड़ी इच्छा रखते हैं । इस लिये भृगुके कुलमें जन्म लेनेवाले भक्तोंका कृपालु दाता, कवियोंके स्फूर्तिकार तेज और अपने अलौकिक तेजसे प्रकाशित होनेवाला जो अग्निदेव उसकी हम बहुत नम्रतामें प्रार्थना करते हैं । ४

अपने मान्विकतामें विख्यात हुए अग्निकी स्थापना भक्तोंने सोमरसमेंसे दूर्ध्वोके टुकड़े चूनेके निकालकर [यज्ञमें] अपने सामने वेदीपर किया । हवि देनेके लिये यज्ञचमस उठाकर इस तेजस्वी अग्निकी उन्होंने सेवा की । यह सर्व देवोंका स्वामी, यज्ञकर्मका पाल देनेवाला और रुद्ररूप है । ५(१७)

आपका तेज भयको पावन करता है । इस लिये हे यज्ञको सिद्धि देनेवाले देव, दूर्ध्वोके टुकड़े चूनेका सोमरसको तैयार करके भक्तजन आपके निवास स्थानपर आपकी उपासना करते हैं । हे अग्नि, मेवामें आपके प्रेमकी इच्छा रखनेवाले मनुष्य भक्तिसे आपका पूजन करते हैं । इस लिये, हे देव, उनको धन अर्पण कीजिये । ६

अग्निके प्रकट होनेही स्वकीय कर्ममें तत्पर होनेवाले ऋत्विजोंने उसकी वेदीपर स्थापना की। उस समय उसने आकाश और बहुत उंचाईपर रहनेवाले स्वर्गकोभी अपने प्रकाशमें व्याप्त किया। जैसे कोई पराक्रमी वीरको युद्धमें विजयी होनेके लिये ले जाते हैं उस प्रकार उस ज्ञानी अग्निको यज्ञमिष्टिके लिये भक्तजन ले जाते हैं ।

यह देवोंको हवि पहुँचाता है और यज्ञकी मिष्टि करता है। इसको साम्राज्ञ नमन करो। घरके मनुष्योंके समान यह प्रेमल और सब वस्तुओंको जाननेवाला है। उस लिये भक्तिसे इसका पूजन करो। श्रेष्ठ मनातन धर्मकी रक्षा करनेके लिये यह रथमें बैठकर तैयार रहता है और इससेही यह सर्वसाक्षी देवोंका अगुआ बना है।

सब विश्वको घेरनेवाले और अकुण्ठित गतिसे चलनेवाले अग्निके तीन अमर और तेजस्वी विभूतियोंने भक्तिमान् सेवकोंको पावन किया। अग्निके तीन विभूतियोंने एकको भक्तोंने भूलोकपर रहवाया। बाकी दोनों भूलोकके साथही उपरन हूण स्वर्गलोकको चली गई।

जैसे तलवारको तेज करनेके लिये उसको धार लगाने है उसी प्रकार मनुष्योंके प्रार्थनामें सब लोगोके स्वामी अग्निमें तीव्रता आ गई है। पृथिवीके प्रदेश चाहे ऊँचे हो या नीचे हो अग्निने व्याप्त किये हैं और अपना बीज उसने सब भुवनोंके भीतर रखा है।

बहुत ज्ञानवान और पराक्रमी अग्नि पृथिवीके गुफामें भयङ्कर गर्जन करनेवाला है। नाई बहुत जोरसे वृद्धि पाता है। सर्व लोगोका प्यारा और अपने अनन्त तेजसे राजमान होनेवाला यह अमर देव अपने भक्तोंको दिव्य वस्तुओंकी और सब उन्नत वस्तुओंकी प्राप्ति कर देता है।

१ यत् जातम एत क्षपम (ऋत्विज) अवाग्यन् (तदा न) गेदगी मन्त्र स्युथ आ प्रणत । तस्य (वीर) वाजमानये न, स कवि चनोहित अग्नि अ वागय वाचगातये परिणीयते ।

८ (इमम्) हव्यदाति स्व वर अग्निम् नमस्यन्, दस्यं ज्ञानवेदमम् नमस्यन् । (जन) तृप्ता इत्यस्य रथा (अय) विचर्षणि अग्नि देवाना पुगेहित अभवन् ।

९ पग्निमन् यदस्य अग्ने तिस्र अश्वेभ्य मग्निव उजित अपुनन् । तामागमसाम भुजिमम । (क्षपे) दे जाति उलोक्म उप द्यवतु ।

१० स्वधिति तेजसे न, विना विन्दति क्विम् नोम् अजिम मानुर्ध उप गन् अपन । (११) उदत निवन् वेदिपन् यानि । स च एषु भुवनेषु गर्भ दीरगन् ।

११ स प्रचक्षिन् वृक्ष (पृथिव्य) विद्रेत् तद्वेगमन्तम् मित्र नन्विरे । स च पृथग् गन् । (१२) वैश्वानर दस गन्त च दातुं वि शस्यन्त (ऋत्विज) ।

सर्व लोकोका प्यारा अग्नि अनादि कालसे ब्रूलोकके शिखरपर आरूढ हुआ है । भक्तोंनेभी हरेके समयपर बनाई मनोहर और ख्याल रखने योग्य स्तुतिओसे उसके दिव्य वैभवकी प्रशंसा की है । जैसा पुरातन कालमें यह (भक्तोंके) दिव्य धन देताथा उसी विधि अबभी उनका ख्याल रखकर दिव्य धनका दान करनेमें यह अपनी पुरानी रीतिसेही चलता है ।

१२

यह सद्धर्मप्रिय, बहुत ज्ञानी और पूज्य है । इतनाभी नहीं किन्तु वह स्तवनके योग्य और भूलोकमें वाम करनेवाला है । मातरिश्वाने इसकी भूमिपर स्थापना की । हमकी गति अद्भुत और किरणरूपी बाल पीले है इस तेजस्वी अग्निकी प्रार्थना बहुत योग्य प्राप्त होनेके इच्छेसे हम लीनतापूर्वक करते हैं ।

१३

जो बहुत पवित्र और दिव्य लोकको देखनेवाला अग्नि आकाशका झण्डा है जो नेजर्वा बलोकमें रहता है जो उपाको जगाता है और ब्रूलोकके शिरके समान दिग्गता है, जो अजित और पराक्रमी है और इच्छित लाभोंकी प्राप्तिके यत्नमें जो भक्तोंको हिम्मत देता है ऐसे अग्निको वन्दन करके हम बहुत नम्रतासे उसकी स्तुति करते हैं ।

१४

जो आनन्दमय, पवित्र और निष्कपट है, जिसका चित्त शान्त है, जो स्तुतिको योग्य और सर्वसार्थ ऐसा यज्ञहोता है, अद्भुत रथके समान जो अपने मनोहर प्रभासे सुन्दर दिग्गता है और जो लोकोका दित करनेवाला है ऐसे अग्निके पास हम बहुत नम्रतासे पार्थवों याचना करते हैं ।

१५ (१९)

ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि सबके प्यारे और अपने तेजसे विराजमान होनेवाले अग्निकी उपासना भक्तजन अपने उत्कृष्ट स्तोत्रोंमें करते हैं उसमें यह उद्देश है कि वे अग्निके शाश्वत स्थानोंको जा सकें । यद्यपि अग्नि अमर है वह (गजमें) देवताओंको राजी रखता है । अतः धर्मको दाग लगे असा आचरण कोईभी कभी न करना चाहिये ।

१

अद्भुत कर्म करनेवाला अग्नि भक्तोंका प्रतिनिधि बनकर बलोंक और भूलोकोंके बीचमें अपने इच्छासे मन्त्रार अरता है । वह सब भक्तोंके यज्ञको मिट्टि देनेवाला और यज्ञका मुख्य आचार्य है । इसने देवोंके प्रार्थनासे उनके विशाल निवासस्थलका- अर्थात् आकाशको-तारामण्डलसे मुशोभित किया । भक्तोंका स्तवन और गान यही इसका धन है ।

२

अग्नि यज्ञका तेजस्वी झण्डा और धर्मसभाके उन्नतिका आदिकाग्रण है उस लिये उसकी श्रेष्ठताका वर्णन ज्ञानवान् मनुष्य एकाग्र चित्तसे करते हैं । जिसको सब भक्तान् अपनी पूजा और स्तुति अर्पण करते हैं उसी अग्निसमें श्रेष्ठ सौख्योंका लाभ होनेकी यजमान उम्मेद रखते हैं ।

३

जो यज्ञका पिता है, जिसको ज्ञानवान् ऋषि ' परमात्मा ' है, जो स्तोत्र करने-वाले ऋत्विजोंके भक्तिका नाप और हेल है और जो सबको प्यारा है उसे अग्निसमें विशाल द्यावापृथिवीको व्याप्त किया । उसके किरणोंका स्पर्श होनेही ऋषिकी उन्नति होता है ।

४

जो आनन्द देतावाला है, जिसका गन्धर्वा आनन्द देनेवाला है, जिसकी हरक मोहोंके समान बहुमूल्य है, जो सबका प्यारा है, सब वस्तुओंके प्रत्यक्ष ज्ञाता है जो स्वर्गमें गमन करनेवाला और पराक्रमी है, जिसका वर बड़ा है और जो सुन्दर कान्तिमें युक्त है उसे अग्निकी खुद देवोंने पृथ्वीपर स्थापना की॥२०॥

१ पृथुपाजं वयानगय विष नग्नेषु नातव म्ना विवन्त । अगत जतिर्हि देवान् स्वर्गाणि ॥१॥
कोपि सन्ता प्रसाणि दृष्टवन्त ।

२ इमं अग्नि इत मत्त गेदसा अन्त इयत्त म च मनष हन्ता पुर्गादित्य मत्त निपत्त । अग्निं द्रष्टवन्त अग्निं देवा ब्रह्मन्म अयम् गुप्तं परि रक्षन्ति (यत्त म) विद्यावन्त ।

३ यजाना व्तु विदथम्ब साधनम् अग्निम विप्र म । अग्निं म मय्यन्त । भक्ता प्रयत्नम् न तं पण ।
गिरव मन्दतु तस्मिन् यजमान मुम्भन्ति आ चर ।

४ यत्त पिता विद्यावन्तम् अमुं वयन्त मावमन् वयन्त च, (अग्निं) पृथुपाजं वयानगय विष नग्नेषु नातव म्ना विवन्त । अगत जतिर्हि देवान् स्वर्गाणि ॥१॥
कोपि सन्ता प्रसाणि दृष्टवन्त ।

५ ब्रह्मन्, ब्रह्मन् द्रष्टवन्त अमुं दत्तं मय्यन्त । (अग्निं) विद्यावन्तम् अयम् गुप्तं परि रक्षन्ति ।
अद्भुत भूमिम् । (अग्निं) मुम्भन्ति यजमान मुम्भन्ति आ चर ।

देव और मनुष्य इन दोनोंको साथ लेकर हरेक यज्ञको अग्नि पूर्ण करता है । रथमे आरूढ होनेवाला यह वीरोका अग्रणी—शान्त चित्तवाला यह अग्निदेव—भक्तोंकी निन्दा करनेवाले दुर्जनोका नाश कर और भक्तोको उपासनाका फल देकर भूलोकमे सर्वत्र सञ्चार करता है ।

हे अग्निदेव, जिसको सुपुत्र है उसको दीर्घ आयुष्य दीजिये और उसकी तेजस्विता बढ़ाइये । हमको उत्साह अर्पण कीजिये और हमारे यजमानकी उम्मेदभी बढ़ाइये । हे हमेशा जागृत रहनेवाले देव, आप देवोके उपर प्रेम करनेवाले हैं । ज्ञानी पुरुषोकी अद्भुत कर्तव्यशक्तिभी आपही है ।

मनुष्योंका अधिपति होनेपर भी जो हमेशा उद्योगी रहता है, जो भक्तोंका पाहुना, शुद्धिका नियमन करनेवाला, ऋत्विजोके प्रेमके लिये उत्कण्ठित होनेवाला और यज्ञोका केवल प्राण है और जिसको सब वस्तुओका ज्ञान रहता है ऐसे अग्निको वन्दन करके सब भक्तजन अपने उत्कर्षके लिये दिलसे अर्पण किये हुए स्तोत्रोसे उसकी उपासना करते हैं ।

मधुर वात करनेवाले तेजस्वी अग्निदेवने अपने स्वयंप्रेरित रथमे विराजमान होकर सब जगत्को अपने सामर्थ्यसे, जो चाहे उतना बढ़ सकता है, व्याप्त किया है । इस लिये विश्वका पोषण करनेवाले अग्निके यज्ञमन्दिरमे शुद्ध चित्तसे उसका पूजन करना अपना कर्तव्य है ।

हे सबके प्यारे अग्निदेव, जिस महिमासे आप भक्तोको दिव्य प्रकाश अर्पण करते हैं उसकेही उपर हमारा प्रेम है । क्योंकि आपने प्रकट होतेही दोनों लोगोको, पार्थिव सब भुवनोको, व्याप्त करके उनको बाहरसे भी घेरा है ।

१ देवेभि मनुष्य जन्तुभिश्च धिया पुरुषैश्च यन्म तन्वान अग्नि रथीं, माधत इष्टिभि, जार, दमूना, अभिशार, तातनश्च (सुवनम्) अन्त ईयत ।

२ हे अग्नि स्वपत्ने आग्नि जरस्व, उर्जा पिन्वस्व, न इय सदिदाहि । दे जायुवे, वृहतश्च वयासि जिन्व, (त्वम्) देवानाम् उशिश्च विषाम् सुकृत्वा वसि ।

३ दिव्यपतिर्यं स्वर्ग (अस्मान्) वातिभिन्, धानाम् सदा वन्तारम, वाधता च उगिजम् अध्वराणां तं (एतम्) जगदेवम अग्नि नर इतिभिर्नमसा च वृधे प्रनमन्ति ।

४ हे अग्नि दुरा देव, दुन्तरथ अग्नि क्षितौ परिवभुव । (अत) तस्य भुरिपोषिण व्रतानि, दमे

५ हे देव त्वं हे अग्नि त्वं त्वम् स्ववत् अन्व तानि त्व धामानि वा चके । हे अग्ने, जात

यदि काव्य करनेवाला भक्त अपने कर्तव्यमें तत्पर रहेगा सबको प्यारे अग्निके अद्भुत पराक्रमोंसे अपना कार्य, वह चाहे उतना बड़ा क्यों न हो, बना मकेगा। जगत्के मातापिता पृथिवी और द्यु जिनका उत्पत्ति करनेका सामर्थ्य विशाल है उनका आदर करके अग्नि प्रकट हुआ है। ११ (२१)

सूक्त ४३

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-आग्नी ॥

हे अग्नि जिस प्रमाणमें आपका तेज बढेगा उसी प्रमाण आपके कृपाको नडाइये और अपने बढते हुए तेजके साथ अपने उत्कृष्ट वैभवकी ओर हमारा ध्यान लगाइये। हे अग्नि, अपने देवगणको हमारे यज्ञके लिये ले आइये। आप हमारा मित्र है उम लिये हमारे ऊपर प्रसन्नता धारण कर अपने मित्रोंको, अर्थात् देवोंको, सन्तुष्ट कीजिये। १

हरदिन तीन बार यज्ञ करनेके लिये आपको वरुण, मित्र और अग्नि सन्तुष्ट करते हैं। आप तनूनपात्, देवोंका आदर करनेवाले और बीसे प्रकट होनेवाले हैं। इस लिये आप हमारे यज्ञको मधुर अमृतसे भागिये। २

सब विश्वकी मनेहर्गता जिसमें भरी है ऐसी एकाग्र स्तुति हमारे पुण्यमान आचार्य जो अग्नि उमको हवि अर्पण करनेके लिये और सब इष्ट पदार्थोंकी वृष्टि करनेवाले अग्निको वन्दन करनेके उद्देशमें बड़ी लीनतामें आगे आती है। इस लिये यह अग्नि हमारे प्रार्थनामें हमारा याजक बनके देवोंको सन्तुष्ट करे। ३

इस यज्ञमें आप दोनोंके कर्तव्यका मार्ग अच्छा हुआ है। अग्निकी जाला भाँ रजोलांककी ओर जाती है और यज्ञोंकी सिद्धि करनेवाला वह अग्नि जालांकके मध्यमें ऊँचे जगहपर विराजमान हुआ है। अतः सब देवोंके विशाल आसनमें सब तैपार रखना चाहिये। ४

११ ऋक् ऋषि स्वपस्यया, वैश्वानरस्य दमनाभ्या तृहर्दिणात् । (अतः) यः जगि (यथा) उमा पितरा गावा पृथिवीं महयन् अजायत ।

१ समित् समित् अस्मै सुमना वोवि, जुचाद्युना वस्व सुमति गमि । (अतः) दे दे देवान् यथा य वाधि दे अस्मै मया त्वम सुमना मन गमान् यमि ।

२ यम देवाग वरुण, मित्र अग्निश्च दिव दिवित्र । इन् । भक्तान् । यज्ञतः । ता । य । म । तनूनपात उम न । मृत्योनिम् । देवान् । विश्वम् यतः मनुमन्तम् हवि ।

३ (भक्तस्य) विश्ववाग दातिनि प्रथमः ताता दय यतः १, तृपम अच्छा नमान वन्दः । ११ यथा (अस्माभिः) दपित य यज्यान् । (अतः) देवान् पश्यम् ।

४ (हे पत्नी यज्ञमाने) यान् गतुं य वरे कर्तुं अस्मि, (यथा) यमपि न १ । (यथा) यमः प्रस्थिता । होना वा दिव नभः नि अस्मादि, (अतः) देवयचा धर्मः विस्तृतिम् ।

मातां यज्ञकर्मोन्की जिनको बड़ी इच्छा है वे सब देव सर्व जगतको आनन्दित करके अपने निबमानुसार हमारी ओर आये हैं। नानाविध देवताभी जिनकी चेष्टा वीर पुरुषोंके समान है और जिनका यज्ञमभागही दर्शन होता है हमारे यज्ञकी ओर आ गये हैं। ५

अपने यशसे विराजमान होनेवाली उषा और रात रूपसे भिन्न होनेसेही परस्परसे संयुक्त रहती हैं। वे हमारी ओर अपना हास्य करे। उनका कृपापूर्वक हास्य होने-सेही मित्र, वरुण और अपने वैभवके साथ प्रकट होनेवाला मरुतोका स्वामी इन्द्र हमारे ऊपर कृपा करेगा। ६

ज्ञाने जो दो दिव्य यज्ञ थे उनका मैं आदर करता हूं। सामर्थ्यवान् सात ऋषि अपने पुरानी पद्धतिकी अनुसार आनन्दित हो गये हैं। वे सत्यधर्मके महात्म्यका वर्णन करते हैं, सदाधित सत्य भाषण करते हैं और धर्माचारोंका युक्तीतिसे परिपालन करके भगवन्की आज्ञानुसार ध्यानमें मग्न होते हैं। ७

भारती अपने मेवकोके साथ, प्रेमी इडा देवसमुदायके साथ और अग्नि मनुष्य तथा ऋषियोंके साथ, यहां भूलोकपर आकर कुशामनपर बैठे। ८

लज्जित कान्तिसे विराजमान होनेवाले हे त्वष्टा आप सन्तुष्ट होकर हमारे प्रबल वीर्यको ऐसे काममें लगाइये कि हमारा पुत्र शूर, सदाचारी, चतुर, सोमयाग करने-वाला और भगवत्पूजा भक्त होगा। ९

अष्ट० २ अध्या० ८ व० २२, २३] ऋग्वेद [मण्ड० ३ अनु० १ सू० ४

माता यज्ञकर्मोंकी जिनको बड़ी इच्छा है वे सत्र देव सर्व जगतको आनन्दित करके अपने निम्नानुसार हमारी ओर आये हैं। नानाविध देवताभी जिनकी चेष्टा वीर पुरुषोंके समान है और जिनका यज्ञमभामेही दर्शन होता है हमारे यज्ञकी ओर आ गई है। ५

अपने यशसे विराजमान होनेवाली उषा और रात रूपमे भिन्न होनेसेही परस्परसे संयुक्त रहती है। वे हमारी ओर अपना हास्य करे। उनका कृपापूर्वक हास्य होनेसेही मित्र, वरुण और अपने वैभवके साथ प्रकट होनेवाला मरुतोका स्वामी इन्द्र हमारे ऊपर कृपा करेगा। ६

आगे जो दो दिव्य यज्ञ थे उनका मैं आदर करता हूं। सामर्थ्यवान् सात ऋषि अपने पुरानी पद्धतिकी अनुसार आनन्दित हो गये हैं। वे सत्यधर्मके महात्म्यका वर्णन करते हैं, अबाधित सत्य भाषण करते हैं और भर्माचारोंका युक्तीतिसे परिपालन करके भगवत्प्री आज्ञानुसार ध्यानमे मग्न होते हैं। ७

भारती अपने मेघकोंके साथ, प्रेमी इडा देवसमुदायके साथ और अग्नि मनुष्य तथा ऋषियोंके साथ, यहां भूलोकपर आकर कुशासनपर बैठे। ८

उज्ज्वल कान्तिसे विराजमान होनेवाले हे त्वष्टा आप सन्तुष्ट होकर हमारे प्रबल वीर्योंको ऐसे कामसे लगाइये कि हमारा पुत्र शूर, सदाचारी, चतुर, सोमयाग करने-वाला और भगवत्का भक्त होगा। ९

यदि काव्य करनेवाला भक्त अपने कर्तव्यमें तत्पर रहेगा सबको प्यारे अग्निके अद्भुत पराक्रमोंसे अपना कार्य, वह चाहे उतना बड़ा क्यों न हो, बना सकेगा। जगत्के मातापिता पृथिवी और द्यु जिनका उत्पत्ति करनेका सामर्थ्य विशाल है उनका आदर करके अग्नि प्रकट हुआ है।

११ (२१)

सूक्त ४३

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-आग्नी ॥

हे अग्नि जिस प्रमाणमें आपका तेज बढ़ेगा उसी प्रमाण आपके कृपाको बढ़ाइये और अपने बढ़ते हुए तेजके साथ अपने उत्कृष्ट वैभवकी ओर हमारा ध्यान लगाइये। हे अग्नि, अपने देवगणको हमारे यज्ञके लिये ले आइये। आप हमारा मित्र है इस लिये हमारे ऊपर प्रसन्नता धारण कर अपने मित्रोंको, अर्थात् देवोंको, सन्तुष्ट कीजिये। १

हरदिन तीन बार यज्ञ करनेके लिये आपको वरुण, मित्र और अग्नि सन्तुष्ट करते हैं। आप तनूनपात, देवोंका आदर करनेवाले और बीसे प्रकट होनेवाले हैं। इस लिये आप हमारे यज्ञको मधुर अमृतसे भंगिये। २

सब विश्वकी मनेहरता जिसमें भरी है ऐसी एकाग्र स्तुति हमारे पुरस्सन आचार्यों का अग्नि उमका हवि अर्पण करनेके लिये और सब इष्ट पदार्थोंकी वृद्धि करनेवाले अग्निको वन्दन करनेके उद्देशसे बड़ी लीनतासे आगे आती है। इस लिये यह अग्नि हमारे प्रार्थनामें हमारा याजक बनके देवोंको सन्तुष्ट करे। ३

इस यज्ञमें आप दोनोंके कर्तव्यका मार्ग अच्छा हुआ है। अग्निकी ज्वाला भी रजोलांककी ओर जाती है और यज्ञोंकी सिद्धि करनेवाला वह अग्नि ब्रह्मके मन्त्रमें ऊँचे जगहपर विराजमान हुआ है। अतः सब देवोंके विशाल आसनको अब तैयार रखना चाहिये। ४

११ एक हवि स्वपस्या, वैश्वानस्य दंमनाभ्यां वृहदरिणान् । (अत) स अग्नि (जगत्) उभा पितरा यावा पृथिवी महयन् अजायत ।

१ समित् समित् अस्मै सुमना वोवि, शुचाशुना वस्व सुमति गांस । (अत) हे देव देवान् । १॥ य वाध्रि, हे अमे सखा त्वम सुमना मन मर्यान् यद्वि ।

२ यम देवाग वरुण, मित्र, अग्निश्च दिवे दिवे त्रि नहन् (भक्तकृतेन) यज्ञेन जायजन्त । स त्व तनूनपात् इम न वृत्तयोनिम् (देवान्) विवन्तम् यज्ञ ममुमन्तम् कृति ।

३ (भक्तस्य) विश्ववारा दीवाति प्रथम होता इह यज्ञ ये, उपम अच्छा नमोनि वन्द्यं प्रार्थनादि (अस्माभि) इषित स यज्ञायान् (अग्नि) देवान् यदत् ।

४ (हे पत्नी यज्ञमानां) वाम् यातु अ बरे ऊर्ध्व जसादि, (अग्ने) साचापि न जया (मन्त्र) प्रसाद प्रस्थिता । होता वा दिव नाभा नि जसादि, (अत) देवश्च वा धीर पि स्तुभामर्दि ।

जब अग्नि प्रज्वलित होता है उस समय वह यज्ञकी सिद्धि करता है। वही मित्र और सब वस्तुओंको जाननेवाला वरुण होता है। सर्व जगत्का मित्र, सबको उत्साह देनेवाला और चित्तको शान्त करनेवाला अग्निही अध्वर्यु होता है और महानदीयोपर और पर्वतोपर उपकार करता है। ४

वह पृथ्वीकी तथा (दिव्य) पक्षीके प्यारे और ऊँचे घरकी रक्षा करता है। जिसके गतिको भङ्ग नहीं ऐसा अग्नि सूर्यके सातो मार्गोंकी रक्षा करता है। (पृथ्वीके) मध्यभागपर निवास कर वह सात शिरवाले छन्दोंकी रक्षा करता है। देवोंको आनन्द देनेवाले यज्ञकी रक्षाभी वही श्रेष्ठ अग्नि करता है। ५(२४)

सर्व धर्मविधियोंका जिसको उत्कृष्ट ज्ञान है ऐसे अग्निदेवने ऋभुका रूप धारण कर अपने सुन्दर नामकी कीर्ति और भी बढ़ाई है। जगत्में जितना अनाज और धन है उसकी ढालके नाई रक्षा करके अग्नि दिव्य पक्षीके जगहका बचावभी बहुत होशीयारीसे करता है।

घीके समान बलप्रद, विशाल और (देवोंके आगमनके लिये) उत्कण्ठित हुए यज्ञस्थलपर अग्निदेव बहुत आतुरतासे चढ़ा है। देदीप्यमान, श्रेष्ठ, पवित्र और दूसरे-कोभी पवित्रता अर्पण करनेवाला अग्नि अपने अरणिरूपी माताओंको हरेक समय फिर तरुणाई देता है। ७

जैसे लताओंके कोमल अङ्गुरोंका पोषण आकाशके पानीसे होता है उसी विधि अग्नि अचानक प्रकट होतेही वृक्षोंमें वृद्धि पाता है। ऊँचे जगहसे जोरसे नीचे गिरनेवाले जलप्रवाहके समान अग्निकी ज्वाला प्रबल है। हमारे मातापिताके—अर्थात् पृथ्वी और आकाशके—गोदपर बैठे हुए हमको अग्नि पापसे मुक्त करे। ८

हे यूप, अपने पासका हवि देवोंको अर्पण कर । अग्नि अपनी सत्तासे उसको पकाएगा । वह सत्यस्वरूप है इस लिये यज्ञकी सिद्धि करके वही उसको पूर्ण करेगा । देवोंकी उसको अच्छी पहिचान है । १०

हे अग्नि, आप प्रज्वलित होकर त्वरासे यहां आनेके लिये सिद्ध हुए देवोंको लेकर और एकही रथमें इन्द्रके साथ बैठकर यहां आइये । सत्पुत्रोंको जन्म देनेवाली चिच्छक्ति अदिति भी यहां कुशासनपर विराजमान हो । 'स्वाहा' शब्द होतेही हवियोंका स्वीकार करके सब देव आनन्दमे मग्न हो । ११

सूक्त ५.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

हरदिन अपने प्रकाशसे उपाओंको अच्छी तरह देखनेवाला और कवियोंको मार्ग बतलानेवाला यह ज्ञानवान् अग्नि जागृत हुआ है । भक्तोंने उसको प्रज्वलित करनेके पीछे अपनी प्रभा प्रकट करके हवि पहुँचानेवाले पवित्र अग्निने अन्धकारके वन्द हुए दरवाजे फोड़े और मार्गको खुला किया । १

पूजनको योग्य अग्नि भक्तोंके स्तुतिसे और सामगायनोंसे बहुत आनन्दित हुआ । सनातन धर्मकी नानाविध शोभा उसको बहुत हर्ष देती है । भक्तोंका प्रतिनिधि होकर वह उपाका तेज प्रकट होतेही प्रकाशित हुआ है । २

प्रेमी अग्नि दिव्य उदकोंके उत्पत्तिका स्थान है । वह सत्यधर्मसेही (भक्तोंका) कार्य और उद्देश सफल करता है । मर्त्यलोकमें उसकी संस्थापना हो गई है और १ लिये यह सुन्दर पूज्य और ज्ञानवान् अग्नि (वेदोंके) शिखरपर विराजमान हुआ है । ३

१० हे वनस्पते देवान् उप हवि अव सृज, अग्नि. च दैव्य शमिता सन् तत् सूदधाति । यद्वा उ सत्य-तर होता यथा देवाना जनिमानिवेद (तथा) यजाति ।

११ हे अग्ने समिधानः सन् इद्रेण (मह) सरथम्, तुरेभि देवेभिश्च सद अर्वाङ् आयादि । अथ मुपुत्रा अर्दिशित रपि नः चर्हि आस्ताम्, अमृता देवाश्च 'स्वाहा' (इत्यनेन) मादय ताम् ।

१ (दिवे दिवे) उपस चेकितान, कवीना पदवी. विप्र अग्नि प्रन्यचोधि । म पृथुपात्रा देवयद्रि (भक्त) समिद्ध बन्दि तमस द्वारा अप आष ।

२ नमस्य अग्नि स्तोत्राणा स्तोमोभिर्गाभि उग्रं च । वयवे ऋतस्य पूषा सश्र उक्तान (भक्ताना) दत्त सन् स उपस. विरोके समधौत् ।

३ मित्र अग्नि अपा गर्भं ऋतेन सायन्मानुषीषु विद्म अधायि । अत ग इर्यत यजन विप्र (वेदा) सानु आस्थान्, मर्तानाम् हव्यं च अभूत् ।

हे यूप, अपने पासका हवि देवोंको अर्पण कर । अग्नि अपनी सत्तासे उसको पकाएगा । वह सत्यस्वरूप है इस लिये यज्ञकी सिद्धि करके वही उसको पूर्ण करेगा । देवोंकी उसको अच्छी पहिचान है । १०

हे अग्नि, आप प्रज्वलित होकर त्वरासे यहां आनेके लिये सिद्ध हुए देवोंको लेकर और एकही रथमें इन्द्रके साथ बैठकर यहां आइये । सत्पुत्रोंको जन्म देनेवाली चिच्छक्ति अदिति भी यहां कुशासनपर विराजमान हो । 'स्वाहा' शब्द होतेही हवियोंका स्वीकार करके सब देव आनन्दमे मग्न हो । ११

सूक्त ५.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

हरादिन अपने प्रकाशसे उपाओंको अच्छी तरह देखनेवाला और कवियोंको मार्ग बतलानेवाला यह ज्ञानवान् अग्नि जागृत हुआ है । भक्तोंने उसको प्रज्वलित करनेके पीछे अपनी प्रभा प्रकट करके हवि पहुँचानेवाले पवित्र अग्निने अन्धकारके वन्द हुए दरवाजे फोड़े और मार्गको खुला किया । १

पूजनको योग्य अग्नि भक्तोंके स्तुतिसे और सामगायनोंसे बहुत आनन्दित हुआ । सनातन धर्मकी नानाविध शोभा उसको बहुत हर्ष देती है । भक्तोंका प्रतिनिधि होकर वह उपाका तेज प्रकट होतेही प्रकाशित हुआ है । २

प्रेमी अग्नि दिव्य उदकोके उत्पत्तिका स्थान है । वह सत्यधर्मसेही (भक्तोंका) व कार्य और उद्देश सफल करता है । मर्त्यलोकमें उसकी संस्थापना हो गई है और लिये यह सुन्दर पृथ्वी और ज्ञानवान् अग्नि (वेदीके) शिखरपर विराजमान हुआ है । ३

१० हे वनस्पते देवान् उप हवि अव सृज, अग्नि च दैव्य शमिता सन् तत् सूदयाति । म इत् उ सत्य-
तर होता यथा देवाना जनिमानिवेद (तथा) यजाति ।

११ हे अग्ने समिधानं मग् इंद्रेण (मह) सरमम्, तुरेभि देवेभिश्च सह अर्वाङ् आयाहि । अथ सुपुत्रा
अदिति रपि न वहिं आस्ताम्, अमृता देवाश्च 'स्वाहा' (इत्यनेन) मादय ताम् ।

१ (दिवे दिवे) उपस चेकितान, कवीना पदवीं. विप्र अग्नि प्रत्यबोधि । म पृथुपाजा देवयद्रि
(भक्त) समिद्ध वन्दि तमस द्वाग अप आध ।

२ नमस्य अग्नि स्तोत्राणा स्तोमेभिर्गार्भि उर्ये च । वज्रे ऋतस्य पूर्वा संश्र चक्रान (भक्ताना)
दत्त सन् स उपस विरोके समयौत् ।

३ मित्र अग्नि अपा गर्भं ऋतेन साधन् मानुषापु विश्व अधायि । जन स हर्यन् यज्ञत विप्र (वेद्या)
सानु आस्थान्, मर्तानाम् हव्य च अभूत् ।

जब अग्नि प्रज्वलित होता है उस समय वह यज्ञकी सिद्धि करता है। वही मित्र और सब वस्तुओंको जाननेवाला वरुण होता है। सर्व जगत्का मित्र, सबको उत्साह देनेवाला और चित्तको शान्त करनेवाला अग्निही अध्वर्यु होता है और महानदीयोंपर और पर्वतोंपर उपकार करता है। ४

वह पृथ्वीकी तथा (दिव्य) पक्षीके प्यारे और ऊँचे घरकी रक्षा करता है। जिसके गनिको भङ्ग नहीं ऐसा अग्नि सूर्यके सातों मार्गोंकी रक्षा करता है। (पृथ्वीके) मध्यभागपर निवास कर वह सात शिरवाले छन्दोंकी रक्षा करता है। देवोंको आनन्द देनेवाले यज्ञकी रक्षाभी वही श्रेष्ठ अग्नि करता है। ५(२४)

सर्व धर्मविधियोंका जिसको उत्कृष्ट ज्ञान है ऐसे अग्निदेवने ऋभुका रूप धारण कर अपने मुन्दर नामकी कीर्ति औरभी बढ़ाई है। जगत्में जितना अनाज और धन है उसकी ढालको नाई रक्षा करके अग्नि दिव्य पक्षीके जगद्का बचावभी बहुत होशीयारीसे करता है।

घाँके समान बलप्रद, विशाल और (देवोंके आगमनके लिये) उत्कण्ठित हुए यज्ञस्थलपर अग्निदेव बहुत आतुरतासे चढ़ा है। देदीप्यमान, श्रेष्ठ, पवित्र और दूसरे-सोभी पवित्रता अर्पण करनेवाला अग्नि अपने अरणिरूपी माताओंको हरेक समय फिर तरुणाः नेता है। ७

जैसे लताओंके कामल अङ्गुरोंका पोषण आकाशके पानीसे होता है उसी विधि अग्नि अचानक प्रकाट होतीगी वृक्षोंमें वृद्धि पाता है। ऊँचे जगहमें जोरसे नीचे गिरनेवाले बलप्रवाहके समान अग्निकी ज्वाला प्रबल है। हमारे मातापिताके—अर्थात् पृथ्वी और आवागयं—मोक्षपर बैठे हुए हमको अग्नि पापसे मुक्त करे। ८

जब हमने अग्निका स्तवन किया उस समय अखण्डगतिवाला अग्नि अपने प्रखर तेजसे पृथ्वीके मध्यभागमें आकाशके सबसे ऊँचे शिखरतक प्रकाशने लगा । यह सर्वत्र पूज्य अग्निही मित्र और मातरिश्वा है । वह हमारा प्रतिनिधि बने और देवोंको यहां बुलाए ।

० देवोंको हवि पहुँचानेवाला अग्नि आगे गुप्त था । किन्तु मातरिश्वाने उसको भृगुओंमें ले आकर प्रदीप्त किया । अपने कान्तिसे आकाशके तारागणमें श्रेष्ठ होकर उसने खास आकाशमण्डलकाभी धारण किया ।

हे अग्निदेव, जो दिलसे आपका स्मरण करता है उसको अनाज, धन, भूमि और सामर्थ्यसे युक्त (दिव्य) ज्ञानकी हमेशा प्राप्ति हो । हमारे पुत्रपौत्र हमारे वंशकी वृद्धि करे और हे अग्निदेव आपकी निरुपम कृपाभी हमारे ऊपर हो ।

सूक्त ६.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता- इन्द्र ॥

हे स्तोत्रगण, आप देवोंके सेवामें तत्पर हैं । देवोंके चिन्तनमें आपका हृदय प्रसन्न हुआ है । इस लिये देवोंकी सेवा करनेके लिये उत्कण्ठित हुए इस यज्ञचमसको उठावो । सामर्थ्य देनेवाला और घीसे भरा हुआ यह यज्ञचमस अग्निदेवके लिये हविको उठाकर पूर्वदिशाको अभिमुख होता है और दक्षिणदिशासे उसकी ओर जाता है । १

हे परम पूज्य अग्निदेव, प्रकट होतेही आपने आकाश और पृथ्वीको व्याप्त किया । २ नही किन्तु आप उनसेही बड़े । हे अग्निदेव, आपके सात जीभवाले घोड़े आपके चारों ओर से आकाश और पृथ्वीमें दौड़ते २ ही यहां आ जायें ।

१ (अम्माभि) स्तुत सन् म यव्ह समिवा पृथिव्या नाभा अवि दिव वर्मन् उदु अद्यौन । इन्द्र अग्नि (ण्व) मित्र मातरिश्वा न, म दूत (भूत्वा) देवान् यज्ञथाय वक्षन् ।

१० हव्यवाह (अग्निम्) गुहा नन्तं यदि मातरिश्वा भृगुभ्यः परि (आदाय) समिधे, (तदानीं) स ऋग्व अग्नि (स्वं) समिवा, रोचनाना उत्तमो भवन नार्क उदस्तम्भीत ।

११ हे अग्ने (मनसा) हवमानाय (इमा) उक्ता गोश्व पुरुदसं सनिम यज्ञचम साव । न सुनु तनयश्च विजावा स्यात्, अग्ने ते मा सुमतिश्च अस्मे भूतु ।

१ हे कारव देवयन्त युय मनना वन्यमाना देवद्रीचीम स्रच (पुर) नयत । अर्गा यातिना घनाभी अग्नेय हविर्भर्गन्ती प्राची दक्षिणावाट एति ।

२ हे प्रयज्यो, जायमान त्व गेदसी (न केवल) आ अपृणा (किन्तु) उत अब नु प्रगिष्या । (धत) अग्ने ते समजिह्वा तन्य दिव पृथिव्याधित न महिना (धर्वाट) वन्यान्ता ।

भगवन्की सेवाके लिये उत्कण्ठित हुए मनुष्य आनन्दित होकर आपके शुभ्र और तेजःपुज कान्तिका वर्णन करते हैं। शुलोक, पृथ्वी और पूज्य देवोंने आपको होता बनाकर पातकोका नाश करनेके लिये आपकी भूलोकपर स्थापना की है। ३

श्रेष्ठ भक्तोंको प्यारा और अचल अग्निदेव विशाल आकाशके अन्दर देवलोकमें विराजमान हुआ है। सपत्नी होनेसेही परस्परोंके ऊपर प्रेम रखनेवाली, सदैव तरुणाङ्का उपभोग लेनेवाली, निर्मल और अमृतरूपी दूध देनेवाली द्यावापृथ्वी अपने यशसे सब जगत्को व्याप्त करनेवाले अग्निकी धेनु बनी। ४

अग्निदेव, आप श्रेष्ठ हैं और आपकी आज्ञार्थी श्रेष्ठ हैं। आपने विशाल भूलोक और स्वर्गलोकको अपने पराक्रमसे सर्वत्र फैलाया है। हे श्रेष्ठ वीर, प्रकट होतेही आप मनुष्योंके प्रतिनिधि और चराचरोके नायक बने। ५

वर्षा अचालवाले आपके घोंडे घीकी वृष्टि करनेवाले और लाल रंगके हैं। उनको तगाम लगाकर अपने मत्स्यधर्मरूपी रथका जोड़िये और सब देवोंको यहां लाइये और हमारे यज्ञको मिलिभी कीजिये। इस जगत्में जो कुछ है आप उसका जानते हैं। ६

आपने तेजकी प्रभा ग्राम आकाशको पहुँचकर वहां प्रकाशनं लगी है। अनेक स्पाओंके पीछेही आपका प्रकाश जाता है। हे अग्निदेव, आप भक्तोंको आनन्द देनेवाला होता है। पौनर्मा लिये जगलमें दिखनेवाले आपके पराक्रमकी प्रशंसा देवोंने की है। ७

अन्तरिक्षमे आनन्दसे वास करनेवाले, द्युलोकके तारामण्डलमें रहनेवाले, भक्तोंकी रक्षामे तत्पर होकर उनकी प्रार्थना सुननेवाले और, हे अग्नि, जिन्होंने अपने घोड़े अभीतक रोके हैं ।

ऐसे सब देवोंको अपने रथमें बैठाकर हमारी ओर ले आइये । चाहे तो उनको पृथक् २ रथमेही बैठाइये । आपके घोड़े साधारण नहीं हैं किन्तु बहुत प्रबल हैं । इस लिये ३३ देवोंको उनके पत्नीयोंके साथ अपने नियमके अनुसार ले आइये और उनको आनन्द दीजिये ।

द्यावापृथिवी जिनको मर्यादा नहीं है उनके प्रगंसाकों पात्र होता यही अग्नि है । धर्मकी रक्षा करनेवाली, सत्यस्वरूप और सुन्दर द्यावापृथ्वीभी सनानन मत्स्यमे जन्म लेनेवाले अग्निके इच्छानुसार हमेशा चलती है ।

हे अग्निदेव, दिलसे आपका स्मरण करनेवाले भक्तोंको अनाज, धन, भूमि, सामर्थ्य और ज्ञान अर्पण कीजिये । हे अग्निदेव, हमारे पुत्रपौत्र हमारे वंशकी वृद्धि करे और हमको आपकी उत्कृष्ट कृपाका लाभ मिले ।



८ (अथवा) ये उरौ अन्तरिक्षे मदन्ति, ये वा देवा दिव गेचने मन्ति, ये वा ऊमा सुवामा, (अथवा) हे अग्ने ये यजत्रा रथ्य अथा (अथापि) आर्यामंग ।

९ हे अग्ने एभि (सर्वे) सरथ नानागथ वा अर्वाट आ याहि । विभ्रत हि ते अभा । त्रिगत ग्रंथ देवान् पत्नीवत अनुवयं त्वं आ वह (तान्) मादयस्व च ।

१० यस्य यज्ञं यज्ञ उवा रोदसां (अपि) त्रुं जभि गृणीत म (अमौ) होता (भवति । अत) मुमेक कृतावर्ग सत्ये (एतादृशे द्यावा पुथिव्या) कृत्तज्ञानस्य अग्ने अग्नेरेव तत्त्वतु ।

११ हे अग्ने (मनमा) हवमानाय (इमा) उक्ता गोथ पुद्गन मनि जयन्त माय । न मनु तनयथ विजावा स्यान्, अग्ने ते सा सुमतिश्च अग्ने भूतु ।

अन्तरिक्षमे आनन्दसे वास करनेवाले, द्युलोककं तारामण्डलमे रहनेवाले, भक्तोंकी रक्षामे तत्पर होकर उनकी प्रार्थना सुननेवाले और, हे अग्नि, जिन्होंने अपने घोड़े अभीतक रोके हैं ।

ऐसे सब देवोंको अपने रथमे बैठाकर हमारी ओर ले आइये । चाहे तो आपको पृथक् २ रथमेही बैठाइये । आपके घोड़े साधारण नहीं हैं किन्तु बहुत प्रबल हैं । इस लिये ३३ देवोंको उनके पत्नीयोंके साथ अपने नियमके अनुसार ले आइये और आपको आनन्द दीजिये ।

द्यावापृथिवी जिनको मर्यादा नहीं है उनके प्रशंसाको पात्र होता यही अग्नि है ।

धर्मकी रक्षा करनेवाली, सत्यस्वरूप और सुन्दर द्यावापृथ्वीभी सनातन मत्पमे जन्म लेनेवाले अग्निके इच्छानुसार हमेशा चलती है ।

हे अग्निदेव, दिलसे आपका स्मरण करनेवाले भक्तोंको अनाज, धन, भूमि, सामर्थ्य और ज्ञान अर्पण कीजिये । हे अग्निदेव, हमारे पुत्रपौत्र हमारे वंशकी वृद्धि करे और हमको आपकी उत्कृष्ट कृपाका लाभ मिले ।



८ (अथवा) ये उरौ अन्तरिक्षे मदन्ति, ये वा देवा दिव गेचने मन्ति, ये वा ऊमा सुवामा, (अथवा) हे अग्ने ये यजत्रा रथ्य अथा (अथापि) आर्यामंग ।

९ हे अग्ने एभि (सर्वे) सरय नानारथ वा अर्वाट आ याहि । विभय हि ते अथा । त्रिगत श्रीध देवान् पत्नीवत अनुवधं त्वं आ वह (तान्) मादयस्व च ।

१० यस्य यज्ञ यज्ञ उवा रोदसा (अपि) त्रुं अभि गृणीत म (अमौ) होता (भवति । अतः) सुमेके वृतावरी सत्ये (एतादृशे द्यावा पुत्रिव्यं) हनजातस्य अग्ने अन्वरेव तस्यतु ।

११ हे अग्ने (मनसा) हवमानाय (इमा) दृष्टा गोथ पुष्टन मनि शश्वन माव । न मनु तनयथ विजावा स्यान्, अग्ने ते सा सुमतिश्च अस्मे भुतु ।



तृतीय अष्टक ।

[प्रथम अध्याय]

॥ ऋग्वेद ॥

तृतीय मण्डल ।

[प्रथम अनुवाक]

सूक्त ७.

ऋषि-विश्वामित्र । देवता-आग्नि ॥

जगतका पोषण करनेवाले और पीठपर बहुत तेज धारण करनेवाले आग्नि की ज्वाला बाहर आ गई है । उन्होंने दोनों मातापिताको और सात वाणीओंको न्यास किया है । सब विश्वको न्यास करनेवाले मातापिता सर्वत्र सञ्चार करते हैं और हमको दीर्घ आयुष्य अर्पण करनेके लिये आगे आते हैं । ? धूलोकमें रहनेवाले प्रतापी आग्निने अपने रथको घोंडेके जगह धेनुओंको जोड़ा है । माधुर्यका प्रवाह बहानेवाले दिव्य गेनुओंपर आरुढ़ होकर वह आया है । सत्यके मंदिरमें सुखसे रहनेवाले आपके पास एक धेनु आती है ।

२

सब वैभवको हाथमें रखनेवाले, ज्ञानी और सर्व विश्वके ऊपर अधिकार चलानेवाले यह अग्नी अपने वाहनोपर आरुढ़ हुआ है । वे उसके सामने बहुत नम्र हुई है । जिस जगह वे घास खाती थी उधरसे उन्होंने यह ले आया । उसका पीठ नीले रंगका है । उसने अनेक प्रकारका रूप धारण किया था ।

३

त्वष्टा देवने इस बुढ़ापेसे मुक्त और बहुत स्थिरता धारण करनेवाले पुत्रका बहुत सन्मान किया । उसके रथको जॉड़ी हुई ये धेनु उसको ले आती हैं । देवोंके रहनेके जगहमें अपने नव सामर्थ्यसे प्रकाशित होनेवाला यह देव स्वर्ग और भूमि दोनोंमें द्रष्टृ हुआ है । वह उन दोनोंको एकही स्थान मानता है ।

४

इस सामर्थ्यवान और तेजस्वी देवकी शक्ति सबको मालुम है । और सब लोग इस श्रेष्ठ देवके अधिकारका आश्रय करके आनन्दमें रहने हैं । जिनका स्तवन और दीर्घ काव्य प्रशंसाके योग्य है । उनको तेजस्विता प्राप्त होती है और वे अपने श्रेष्ठ तेजसे स्वर्गलोकमें विराजमान होते हैं । ५

उसके मातापिताको उसकी खबर पृच्छके सब लोगोंने उसके श्रेष्ठ मातापिताके लिये ऊँचे आवाजसे उसदे स्तवनका गायन किया । इतनेमें रातका लोप करनेवाला वह सामर्थ्यवान देव भक्तोंके लिये अपने सब तेजमें वृद्धि पाया । ६

सात विद्वान भक्त, पांच अध्वर्युओंको ले आकर उस उत्कृष्ट पक्षीको प्यारे और स्थिर घोंसलेकी रक्षा करते हैं । बुढ़ापेसे मुक्त और पराक्रमी देवोंके आज्ञामें वे आनन्दमें रहते हैं । देव देवोंकी आज्ञा जरूर मानेंगे इसमें न्याय शक है । ७

पहले मैं उस दिव्य होताओंका सन्मान करता हूँ । हविश्योंका देखकर सात ऋत्विजोंकी आनन्द होता है । देवोंके आज्ञाका परिपालन करनेवाले वे तेजस्वी भक्त उस आज्ञाके अनुसार सत्यकी प्रशंसा करते हैं और केवल मत्स्यही कहते हैं । ८

श्रेष्ठ, अद्भुत पराक्रम करनेवाले और सामर्थ्यवान देवोंके पास जानेको उनके अनन्त और दीर्घ किरण चाहते हैं । हमारे हविश्योंको पहुँचानेवाले हे देव, आप जानी और सौख्यदायक हैं । इस लिये श्रेष्ठ देवोंको तथा मूलोक और भूलोकको आप इधर ले आईये । ९

५ वृण अरूपस्य श्रेवं जानन्ति, उत व्रध्नस्य शासने णन्ति, येषा इळा, माहिना गा, गण्या, तेचमाना मुम्व, दिवोरुच ।

६ उतां पितृभ्या प्रविदा महद्भ्याम् घोषं अनु मत् गूपम अनयंत, गव ह अक्ता परिधानं उवा स धाम जरितु ववक्ष ।

७ पत्राभि अध्वर्युभि सप्त विप्रा वे प्रियं निहितं पदं रक्षन्ते अजुया उक्षण प्राग मदन्ति, दत्ता देवानाम व्रताहि अनु गु ।

८ प्रथमा देव्या होताग नि कंजे सप्त पृथाम स्वधया मदन्ति दीयाना व्रतपा ने व्रतं अजुया धामन्त रुतं एव जाह ।

९ चित्राय वण सह प्रत्याय उवा सप्तमा रूपाय वृषाय नवा द्वा ॥ मन्त्रा ॥ १॥ १॥ १॥ १॥ देवान रोदसी इह आवाज ।

ने उपा देवी वैभवका अवतार है । ये हमको धन अर्पण करनेके लिये प्रकाशित हुई है । उनकी बोली मधुर और कान्ती मनोहर है । हवित्रोंसे उनका पूजन चला है । इस लिये हे अग्निदेव, यद्यपि हमारे हाथसे पृथ्वीके समान बड़ा पाप हुआ होगा, हमारे कल्याण के लिये उसका आप नाश कीजिये । १०

हे अग्निदेव आपका स्मरण करनेवाले भक्तने नित्य चलाई हुई स्तुतीकी सफलता कीजिये और उससे वह पराक्रम करनेको समर्थ हो । उसको धेनु इत्यादि वैभवकीभी प्राप्ति हो । हमारे पुत्रपौत्रोंसे वशका विस्तार होने दीजिये और हे अग्निदेव हमारे ऊपर आपकी कृपा दृष्टि रखिये । ११ (२)

सूक्त ८.

ऋषि-विश्वामित्र । देवता-विश्वेदेवा ॥

हे अरण्याके अधिपति, भक्त जन यज्ञमें आपके ऊपर दिव्य मधुर रसका अभिषेक करते हैं । चाहे आप खड़े हो या अपने माताके गोदपर विराजमान हो, हमको इस यज्ञमें वैभव अर्पण कीजिये । १

प्रदीप्त हुए अग्निके सामने भक्तोंके बुढ़ापेका नाश करनेवाले और पराक्रमी पुत्र पौत्रोंकी प्राप्ति करानेवाले स्तवनोंका स्वीकार कीजिये । हमारे पाससे सब संकटोंको भगाइये और हमारे कल्याणके लिये इस यज्ञमें खड़े रहिये । २

हे अरण्याँके आधिपति, इस भूमिपर ऊँचि जगह आप खडे हूजिये । आपका नाम हमने बहुत होशीयारीसे लिया है । इस लिये हमारे यज्ञकी सिद्धि करनेका आप हेतु धारण कीजिये और हमको उत्कृष्ट सामर्थ्य दीजिये । ३

उमड़े कपडे पहिनकर और अपने सेवक जनको साथ ले आकर यह तरुण देव यहां आया है । यह प्रकट होतेही सचमुच भक्तोंका हित करता है । सुज्ञ, ध्यानमें मग्न और मनमें भक्ति रखनेवाले ज्ञानी लोग इसकी ऊँची जगह स्थापना करते हैं । ४

प्रकट होतेही यह यज्ञमें वृद्धीगंत होता है । मङ्गल समयपरही यह प्रकट होता है । ज्ञानीलोग उसका स्तवन करनेसे अपने सब कृत्योंको पावन करते हैं । ज्ञानी भक्तभी उसके स्तुतीका घोष करता है । ५

हे वृक्षराज आपके तुल्य जिन यज्ञकाष्ठोंका भक्तोंने नाप लिया है और उनके हथियारोंने जिनको काटके तैयार किया है ऐसे सब दिव्य खम्भे यहां खडे होकर हमको पुत्रपौत्र और उत्कृष्ट वैभव अर्पण करे । ६

यज्ञके ये खम्भे, जिनको काटकर तैयार किया है, जिनको बराबर नाप लेकर जमीनमें खाडा है, जिनके लिये यह पवित्र चमचा सिद्ध होकर बैठा है । और जिन्होंने यज्ञभूमि कृतार्थ की है, हमारे उत्कृष्ट हविको देवोंके समुदायमें ले जावे । ७

३ वनस्पते पृथिव्या अधि वर्पमन् उत् श्रयस्व. सुमिती मीयमान यज्ञ वाहसे वर्च धा ।

४ सुवासा परिवित युवा आ अगत स जायमान श्रेयान् भवति ऊं धीरास, स्वाध्य मनसा देवयन्त. कवय तं उन्नयन्ति ।

५ समर्ये विदधे आ वर्धमान, जात, अन्हा सुदिनत्वे जायते । धीरा मनीषा अपम पुनन्ति । देवया विप्र वाचं उत् इ अर्ति ।

६ वनस्पते देवयन्त नर यान् व नि मिम्यु, स्वधिति वा ततश्च, ते देवामा स्वयं, तस्मिन्वांस अस्मे प्रजावत रत्नम् दिर्भाषन्तु ।

७ ये वृक्षणाम क्षामि अधि निमिताम यतश्च क्षेत्र माधमा ते दोत्रा न वार्यं व्यन्तु ।

आदित्य, रुद्र, उत्कृष्ट मार्ग बतलानेवाले वसु, द्यूलोक, भूलोक और अन्तरीक्ष परस्परके पास विराजमान होकर यज्ञकी रक्षा करे और इसके भण्डाको बहुत ऊँचे जगहपर रखे ।

हंसके समान एकही पक्तिमें विराजमान होकर और शुभ्र वस्त्र पहिनकर ये यज्ञ स्तंभ हमारे पास आये हैं । ज्ञानी लोगोसे सामनेके ऊँचे जगहपर स्थापना किये हुए ये देव देवोकेही मार्गोंसे गमन करते हैं ।

जब ये यज्ञस्तम्भ इस भूमिपर अपने पवित्र वस्त्रोंसे भूषित हुए उस समय सींगवाले प्राणीओके सींगोके समान वे दिखने लगे । युद्धमें भक्त जनोंने बुलाये हुए ये वस्त्रमें युद्धमें और समराङ्गणपर हमारी रक्षा करे ।

हे अरण्यके अधिपति हमारे हितकेलिये आपको इन तेजस्वी शाखोंने यहा लाया है । इस लिये सैकड़ो शाखाओको फैलाकर आप बृद्धी पाइये । हमारेही वंशका फैलाव होकर हम बृद्धी पाएँगे ।

११ (४)

सूक्त ९.

ऋषि- विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

आप अग्निदेवको, जो उदकोका पुत्र है, जिनका श्रेष्ठत्व बहुत है, जिनकी कान्ति उत्कृष्ट है, जिनके पराक्रम प्रशंसाको योग्य है और जो पापोका नाश करते हैं, आपके मित्रताकी इच्छा करनेवाले हम अपनी रक्षा होनेके लिये, धूँढते हैं ।

१

८ आदित्य, रुद्र, सुनीध वनव यावाक्षामा पृथिवी अंतरिक्षं सजोपम देवा यज्ञं अवन्तु, अध्वरस्य वेतुम्, जर्ष्य हृष्वन्तु ।

९ इमा इव ध्रेणिषा यताना, इमा वसाना स्वरव न आ आगु कविभि पुरस्तात् उनीयमाना. देवा देवानाम् अपिपाथ यन्ति, ।

१० पृथिव्याम् दपालवन्त स्वयं गृणीणाम् इव इन म ददृश्र वागद्रि विह्वे श्रोपमाणा वा अस्मान् पृथ्वा दौष् दवन्तु ।

११ वनस्पते त्वा आर तेजमान स्वधिति मतेन गोमगाय प्रणिनाय, शतवत्स वि रोह महस्रवत्सः कश्चिदहो ।

१२ अस्मान् यन्त मम हृदिनिम सुप्रवृत्तिम अनेतम त्वा देव नखाय मतीस ऊनये वव्रमहे ।

यद्यपि काष्ठोंके ऊपर आपका प्रेम है, आपने अपनी माताओंके, अर्थात् जलोके पास गमन किया है। दूरके रहनेवाले होकर भी आप हमारे पास आये हैं, किन्तु हे अग्निदेव हमारे पास हुआ आपका आगमन हम सहन नहीं कर सकते। २

आपकी ज्वाला काष्ठोंकेही ऊपर गयी है और इसीलिये आप बहुत प्रसन्न हुए हैं। जिनके प्रेमका आपने आश्रय किया है उनसे कोई भाग्यको पहुँचकर आगे जाते हैं और कोई आपकेही पास बैठे हैं। ३

किसीका द्वेष न करनेवाले और मरणसे मुक्त होनेवाले देवोंने अपने शत्रु और मार्गमें आनेवाले विघ्नोका नाश करनेवाले इस अग्निदेवको पानीमें छिपके रहनेवाले कोई सिंहके समान ढूँडा। ४

यद्यपि इस रीतीसे अग्निदेव छिपके रहताथा और अपने इच्छाने भ्रमण करता था मातरिश्वाँनें देवोंके कल्याणके लिये उसका पता लगाया और उसको द्रुमे वहाँ लाया। ५

हमारे हविको पहुँचानेवाले मानवोंका हित करनेवाले और सदैव तरुणाईमें रहने वाले हे अग्निदेव आप अपने सामर्थ्यमें सब यज्ञोंकी रक्षा करते हैं और इसी कारण देवोंको हवि अर्पण करनेके लिये आपको सब मनुष्य ऊपर ले आईये। ६

सचमुच आपका यह सत् कृत्य प्रशंसाके पात्र और अज्ञानी लोगोंकोही पसन्द होनेवाला है कि हे अग्निदेव रातके सलदीमें जब आप प्रदीप्त किये जाते हैं उस समय पशुभी आपके आश्रयके लिये आते हैं। ७

२ वना कायमान यन् त्वं मानु अप अजगन्, अग्ने, ते तत् निवर्तनं न प्रमृष्टे यत्ने मन इह जगत् ।

३ तृष्टं अति ववक्षिय अथ एव मुमना अमि। येषा मरुधे धित अभि, अन्ये प्रप्रयन्ति। अन्ये परि आगते ।

४ त्रिध अति शश्वती सश्वत अति ईयिवा गम् इ निचिगम् अद्रुह आम् धितम् गिरम् इव, तम् अविन्दन् ।

५ इत्या निराहितम् त्वना मगृवामम् उव देवेभ्य परिर्मायन् एन जगिम् मानग्या परानन् जानयन् ।

६ दृव्यवाहन, य विष्टय, मानुष, यन् विश्वान यजान तव कृत्वा अभि परिग नं त्वा गती देवेभ्य भृगुभ्यन्त ।

७ तव दंशना तद्रुह, पाकाय चिच्छदयानि, यन् जग्ने, पशव त्वा अपि अर्पय ममाहम् ममागन्त ।

अग्निदेवको, जिसमें यज्ञको शोभा आती है, जो सङ्कटोंकी नाश करता है, जिसकी अन्ति पवित्र है, हवि अर्पण कीजिये । उसका सुन्दर स्तुतिसे पूजनभी कीजिये । वह अत्र गमन करनेवाला दूत है । उसको बुढापा स्पर्श नहीं कराता । वह पुरातन है और अतिको पात्र है ।

३३३९ देवोंने अग्निकी पूजा की । उन्होंने उसपर घीका अभिषेक किया, उसके तले हुज्जानन तैयार किया और देवोंको हवि पहुँचानेवाले उस अग्निको कुशासनपर ठाया ।

मृत्त १०.

अग्नि - वि शमित्र । उवता - आम्र ॥

हे अग्निदेव, सब मानवोंके ऊपर साम्राज्य स्थापित करनेवाले आपको भक्तजन यज्ञमें प्रदीप्त करते हैं ।

हे अग्निदेव आप हमारे हवि पहुँचानेवाले ऋत्विज होनेके कारण सब लोग यज्ञमें आपका पूजन करते हैं । आप नित्यधर्मके प्रतिपालक हैं इस लिये अपने भक्तियोंमें प्रदीप्त हूँ जिये ।

हे अग्निदेव, आपको भूतमात्रोंका ज्ञान है । जो कोई आपको ईन्धन देता है उसको उत्तम दत्त प्राप्त होता है और उसका वैभव बढ़ता है ।

अग्निदेव जो यज्ञका भण्डा है और यज्ञ करनेवाले सात उपासकों ने जिसको अभिषेक किया है हवि अर्पण करनेवाले अपने भक्तों के साथ और सब देवों के समेत यहां प्राप्त हुआ है ।

४

सब देवों का तेज जो अपने शरीर में धारण करता है और जो हवि पहुँचानेवा है ऐसे इस हविर्दाता अग्निको एक उत्कृष्ट और बड़ा स्तोत्र अर्पण कीजिये ।

हमको सामर्थ्य और धन अर्पण करने के लिये यह सुन्दर और पूजनीय अग्नि दे आया है । हमारे स्तोत्रों से उसकी कीर्ति बढ़े ।

हे अग्निदेव, यज्ञ में आप ही पूजन करने को योग्य है । इस लिये हवि अर्प करनेवाले अपने भक्तों के लिये आप देवों का यज्ञ उनको पहुँचाइये । आप आत्म देनेवाले हविर्दाता हैं । आप अपने शत्रुओं का पराजय करके उनके ऊपर प्रभुता स्थापित करते हैं ।

जगत्को पवित्र करनेवाले हे अग्निदेव, हमको शौर्य दीजिये और हमारे लिये प्रव्वलित हूजिये । स्तोत्रगणों के कल्याण के लिये आप उनके साथ मित्रता के बुद्धि के आचरण कीजिये ।

८

सामर्थ्य से आप वृद्धिज्ञ हो गये हैं । आप अमर हैं और आप देवों को हवि है । हमेशा होगीयारी से रहनेवाले विद्वान् भक्तजन नाना स्तोत्रों का गायन करके आपको प्रदीप्त करते हैं ।

९

४ सः अध्वराणाम् केतुः, गमः हातृभिः अत्रान् अग्निं दत्तमते दवेभिः आगमन् ।

५ विषा ज्योतीर्णा विभ्रते न बंधमे होत्र अग्र्यं पूर्वं वृद्धं वचः प्र भरत ।

६ यतः महं ताजाय द्रविणाय दर्शतः उक्थ्य जायते, न गिरः अग्निं व वर्वतु ।

७ अग्ने अध्वर्याजेष्ट देवयते देवान् यज्ञं हाता मन्त्रं विधं अति निराजग्निं ।

८ पावकं स अस्मे सुवीर्यम्, तमत्, ण दीदिहि स्तोतृभ्य स्वस्त्य भव ।

९ त त्वा सहोष्वम् अमर्त्यं हव्यवाटम् जाग्रतां विपन्वयं विप्रा सं श्रुते ।

सूक्त ११.

ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

सर्वत्र परिभ्रमण करनेवाला अग्नि हमारे हवि पहुंचाता है और हमारे यज्ञका अगुआ है । उसको यज्ञके हरेक विधिके ज्ञान है । १

वह हमारे हवि पहुंचाता है । वह अमर्त्य है । वह अपने कर्तव्यमें तत्पर रहने-वाला दूत है । वह बहुत प्रेमी है । उसकी स्तुति करनेसे वह आता है । २

अग्निको, जो यज्ञका मुख्य अण्डा है, अपने बुद्धिसामर्थ्यसे सब कुछ समझता है । (भक्तोंको) इच्छा नफल करनेके लिये वह त्वरासे आता है । ३

अग्निको, जो पुरातन कालसे सामर्थ्यके पुत्र महशूर है और जिसको सब प्राणिमात्रका ज्ञान है, देवोंने अपने हवि पहुंचानेवाला दूत बनाया । ४

कोईभी अग्निका पराजय करनेका समर्थ नहीं है । अग्नि सब मानवोंका अगुआ है । उसकी गति शीघ्र है और वह हमेशा तरुणार्द्धका उपभोग लेता है । ५

अग्नि मंत्र शत्रुओंका पराजय करनेवाला है । यह देवोंका सामर्थ्य है जिसकी कोईभी बराबरी नहीं कर सकता । अनेक भक्तोंकी वाणी सुननेमें यह प्रवीण है । ६

इसको हवि अर्पण करनेसे भक्तोंको अग्निका, जिसका तेज जगत्को पावन करने-वाला है (दिव्य) लोक प्राप्त होता है । ७

अष्ट० ३। अध्या० १। व० १०, ११] ऋग्वेद [मण्ड० ३। अनु० १। सू० १२

स्तुति करनेमें प्रवीण रहनेवाले हमको अभिक्त, जिम्मेदार सब प्राणिमात्रका ज्ञान है, सब मन्दिरोका लाभ होगा।

हे अग्निदेव, हम चाहते हैं कि सब उत्कृष्ट वस्तुओंका लाभ हम करलें
आपमेही सब देवोंका वास्तव्य होता है। ९(१०)

सूक्त १२.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । मन्त्र-ऋग्वेदीय ॥

हे इन्द्र और अग्नि, हमारे स्तवनोंसे सन्तुष्ट होकर आपके लिये तैयार रखे हुए इस सोमरसकी ओर आइये और अपनेही दिलमें उगका प्राशन कीजिये। १

हे इन्द्र और अग्नि, अपनी स्तुति करनेवाले भक्तोंका यह यज्ञ, जो चित्तको प्रसन्न करनेवाला है, अपने दोनोंकी ओर आता है। इसमें सन्तुष्ट होजिये और इस तैयार रखे हुए सोमरसका प्राशन कीजिये। २

यज्ञसे प्राप्त हुए काव्यकी स्फूर्तिमें इन्द्र और अग्निको सन्तुष्ट करनेको मैं चाहता हूँ। कविजनको उनका बड़ा आश्रय है। मैं इन्द्र और अग्नि (हमारे) सोमरसमें इस यज्ञमें सन्तुष्ट हूँ। ३

शत्रुओंका नाश करनेवाले, वृत्रका वध करनेवाले, कभी पराजय न पानेवाले मैं सामर्थ्यकी बड़ी प्राप्ति करानेवाले इन्द्र और अग्निको मैं यज्ञ अर्पण करता हूँ। ४

भक्तवत करनेमें प्रवीण भक्तगण आपका पूजन करते हैं। हे इन्द्र और अग्निदेव आपसे हम अनाजके प्राप्तिकी इच्छा करते हैं। ५(११)

८ विश्वासः, ज्ञानवेदसः अग्ने विश्वानि सुधिता, मन्त्रमभिः परि अश्याम।

९ अग्ने वाजेषु विश्वानि वार्या सनिषामहे। देवाय न्व एगिरे।

१ इन्द्राग्नी गोभिः वरेण्यम् नमः सुत जायतम्। सुत आगतम्। विना श्रुतिता अस्व पातं।

२ इन्द्राग्नी जतिरु चेतन यज्ञ सचा जिगानि। अया इवम् सुतत् पात।

३ यज्ञस्य जूत्या कविच्छदा इन्द्रम् अग्निम् वृणे। इह ता गोमस्य वृन्त्यनाम्।

४ सोमः, ऋहृणा, स जिन्वाना, अमराजिना, वाजसन्तना इन्द्रानां हुवे।

५ अस्मिन् संप्रति वनिषां प्राप्तिं प्र अर्चन्ति। इन्द्राग्नी, इह आशुते।

अष्ट० ३ अध्या० १ व० १-१५] ऋग्वेद [गण० ३ अनु० १ सू० १३

हे इन्द्र और अग्नि, दृष्ट शत्रुओं को पादाक्रांत किये हुए ९० नगरों को आपने एक ही हस्ते में नाश किया ।

६

हे इन्द्र और अग्नि, गन्धर्वाओं की ओर लज्जा करनेवाला हमारा मन अपने पराक्रमों की तृप्ति जोड़ने लगा ।

७

हे इन्द्र और अग्निदेव, आपसे ज्ञानन्द और पराक्रम ये दोनों मिलकर रहते हैं । आपका सहाय (भक्तों का) दित करनेवाला है ।

८

हे इन्द्र और अग्निदेव, पराक्रम करने समय आप ध्रुलोक के तेजस्वी प्रदेशों को बहुत शोभा देते हैं । उस समय आपका बल उत्कृष्ट रीति से मालूम होता है ।

९

दूसरा अनुवाक २.

सूक्त १३

हवि - ययम । वना - अग्नि ॥

अग्निदेवको, जो तुमको बहुत प्यारा है, एक बड़ी स्तुति अर्पण करो । वह बहुत सम्माननीय देव सब देवों के साथ हमारे पास आवे और इस कुशासन पर बैठे ।

७

जो सत्यकर्मी है, धूर्त और धूर्तोज्ञ जो स्वामी है और जिसका सामर्थ्य पासे युक्त है ऐ व अग्नि ते उ व त भगवान् हवि अर्पण करके भजते हैं । जिसको यशों की इच्छा है वे अपने कर्मागते जिसे उ व गीही स्तुति करते हैं ।

२

अष्ट० ३ अध्या० १ व० १३] ऋग्वेद [मण्ड० ३ अनु० १ सू० १३

यही बुद्धिमान्, तब मानवोंका शास्त्र और यज्ञोंका अग्रस्था है। यह धन कमाता है और धनहीन भी है। इस अग्नि को सेवा करो। यह तुम्हारा प्यारा है। १

अग्नि द्वारा भाग्योदयके लिए हमको बहुत दिनबद सुखोंका लाभ देवे। द्यूलोक, उदक और पृथ्वीसे प्राप्त होनेवाले धनकी वही हमारे कल्याणके लिये वृद्धि करता है। ४

अग्नि को, जो हवि पहुंचानेवाला है, जो सब मानवोंका स्वामी है और अपने तेजःपुंज कान्तिसे जिसकी प्रभा अपूर्व मालूम होती है, स्तोत्र गानेवाले भक्तगण प्रज्वलित करते हैं। ५

हे ज्ञानी देव, हमारी रक्षा कीजिये। आपकी स्तुति करनेसे हमारे हवि देवोंके पास ले जानेके लिये आप हमेशा तैयारही हैं। आप भक्तोंका हजारों तरहका लाभ अर्पण करते हैं और पायुमें वृद्धि पाते हैं। आप प्रज्वलित होकर हमारी रक्षा कीजिये। ६

हे अग्निदेव, हजारों मार्गोंसे बढ़नेवाला, पुत्रपौत्रोंकी प्राप्ति करनेवाला, शौर्य देनेवाला, कभी नाश न होनेवाला, तथा तेजस्वी और उत्कृष्ट वैभवं हमको अर्पण कीजिये। ७(१३)

२ अताषा, यस्य रोदसी, ऊतय दक्ष सचन्ते, हं हविमन्न इच्छते, तं सनिध्यन्त अवमे।

३ स विप्र एषा यन्ता, अथ स हि यज्ञानाम। यः सधम वनिता, दाता त व अग्निम दुवस्यत।

४ स रुमि, नः धीतम शीतम शर्माणि यच्छतु, यत न वसु दिवि क्षितिभ्य अम आ गृणवत।

५ होतारं, विशाम विशति अम्य वस्वाभि धीतिभि अपूर्यं दीदिवासं अग्निम ऋक्वाण इन्धतं।

६ उत्, ब्रह्मन्, उक्थेषु देवदृतम न अविष अमे मरुद्वध, सहस्र सातमः न श शोच।

७ अमे सहस्रवत् तोकवत् पुष्टिन्त गुमन् मुविर्यं वरिष्ठ अनुपक्षितम् वसु न गम्य वु।

सूक्त १४.

ऋषि-ऋषभ । देवता-अग्नि ॥

आनन्द देनेवाला, सत्यस्वरूप और हमारे हवि और यज्ञ पहुँचानेवाला यह ज्ञानी सृष्टिकर्ता यज्ञमण्डपमें विराजमान हुआ है । इसका रथ विजलीका है और इसके दाल न्वालारूपी है । यह सामर्थ्यका पुत्र इस भूमिपर अपने शक्तिके समेत आ बैठा है ।

मैं आपके पास आता हूँ । मेरे प्रणामका स्वीकार कीजिये । हे सत्यस्वरूप और नामर्ध्यवान् अग्निदेव । आपको, जिसको सबका ज्ञान है, यह प्रणाम किया है । आप मानी है और ज्ञानी देवोंको आप ले आते हैं और हे यज्ञके सन्मानके पात्र अग्निदेवजी हमारी रक्षाके लिये आप सब देवोंके बीचमें कुशासनपर बैठते हैं । २

हे अग्निदेव, उत्साह बढ़ानेवाली दो उपांढवी वायुके मार्गसे आपकी ओर दौड़ी । भक्तगण आप पुरातन देवका अभिषेक करने लगे इतनेमें गाड़ीके जूएके समान वे दोनों यज्ञमण्डपमें प्राप्त हुई । ३

हे सामर्थ्यके पुत्र, हे बलवान् अग्निदेव, सूर्यका रूप धारण कर सब मानवोंको प्रकाश अर्पण करते जिस समय आपने सब भुवनोंको तेजसे व्याप्त किया उस समय मित्र, वरुण और मरुतोंनेभी आपको बहुत उमड़े हवि अर्पण किये । ४

आपके पास याचना करते और आपको प्रणाम करते आपके पास आकर हमने आप चाहते थे वही हवि आपको अर्पण किया है । हे अग्नि, हमारा वित्त आपके भविष्ये भरा हुआ है और सब विघ्नोंका नाश करनेवाली स्तुति हमने की है । इस लिये आप हमारा यज्ञ देवोंके पास पहुँचाइये । आप बहुत ज्ञानी हैं । ५

१ होता मन्द्र मन्त्र यज्ञवा कवितम न वेधा विष्टयानि आ अन्धान । विद्युद्रव्य सहस्पुत्र शोचिष्कश
अग्नि पृथिव्या पाज अग्नेन ।

२ ते व्यसनि नम इति जुष्टव । ऋषाव मन्त्रव च नते तुभ्य विद्वान् विदुष, आ वक्षि । यज्ञत्र,
जन्म मध्ये वति आ नियन्ति ।

३ आपने दाहयन् । उदसा वातस्य पथ्याभि ते अच्छ द्रव ना । यत्त हविर्मि पृथ्वीं सी अंजन्ति, बन्धुरा
ह दुराणे आ तद्वदु ।

४ एत एत मन्त्र अग्ने यत्त मर्त्य, नून पयस्वन् शोचिषा क्षिन्ता अभि तिष्ठा मित्र वरुण, विभ्ये
मरुत च तुभ्य हव्य अर्चन् ।

५ आपका हस्त मन्त्रा यमस्य वत्त ते काम स्य गमिन्ना हि अग्ने विप्र यजिष्येन मनसा, अक्षेयता
मन्त्रा देवता इति ।

हे सामर्थ्यके पुत्र, हरेक देवकी कृपा और सहाय्य आपसेही प्राप्त होता है। हे अग्निदेव, द्वेपवुद्धिसे विलकुल अलिप्त मन्त्रल शब्दोंका उच्चार करके आप हमको मह-सगुणित वैभव अर्पण कीजिये। ६

जानी पण्डितोंका ज्ञान अर्पण करनेवाले हे सामर्थ्यवान् अग्निदेव, इन यज्ञमें आपकी जो कुछ सेवा हमने की होगी उसको समर्पण रथोंमें विराजमान होनेवाले देवगणोंको विदित कीजिये, और, हे अमर अग्निदेव, उसका आपभी स्वीकार कीजिये। ७

सूक्त १५.

ऋषि-उत्कील । देवता-अग्नि ॥

अपने सामर्थ्यसे प्रज्वलित होकर शत्रु, राक्षस तथा रोगोंका नाश कीजिये। श्रेष्ठ अग्निदेवके जिसकी कृपा सुगमतापे प्राप्त होती है और जिसको बुराता कुछभी कठिन नहीं है कृपाछत्रके और अगुवाइके नीचे रहनेका मैं चाहता ह। १

उषादेवीने अपना तेज प्रकाश किये पाँछे और सूर्यका उदय होनेके बाद आप जागृत हूजिये। आप हमारी रक्षा करनेवाले हैं। हे श्रेष्ठ जन्मने लें आग्निदेव, मैंने मातापिता वृद्धोंका अपने पास लेते ह उस विधि मेरे स्तोत्रका प्रेममें स्वीकार कीजिये। २

हे सामर्थ्यवान् अग्निदेव, आप सब मानवोंको देख सकते हैं। उस शक्ति अपने हमेशाके पद्धतिके अनुसार इस अन्धेरी रातमें अपने तेजका प्रकाश वनवाइये। हे वैभ-सम्पन्न देव, आप हमारे मार्गदर्शक और सङ्कटोंमें हमारी रक्षा करनेवाले हैं। हे अग्निदेव आपके दर्शनकी इच्छा करनेवाले हमको धन अर्पण कीजिये। ३

हे अग्निदेव, जन्तुओंके सब नगरोंको और सम्पत्तियों जीतकर आप आपना नेत्र बतलाइये। आप अजय और सामर्थ्यवान् हैं। सब प्राणिमात्रोंके ज्ञानसे युक्त होनेवाले और पुनर्जातोंको बतलानेवाले हे अग्निदेव अपने सहाय्यकी इच्छा रखनेवाले पहिले भूतान्तके जगुआ आपही थे। ४

देवाः स्तुति पहुँचानेवाले हे अग्निदेव, आप देवोंकी ओर अपनी तेजस्वी प्रभा फैलानेवाले और बहुत जानी हैं। आप ऐसा कीजिये कि हमारे सौख्योमें कभी कमताई न हो और वे विपुल रहें। हे अग्नि, जैसा कोई रथ बहुत धन ले जाता है उसी प्रकार हमारी ओर बहुत सामर्थ्य ले आइये और भूलोक और धूलोक हमको सुखदायक होंगे ऐसी योजना कीजिये। ५

हे परमात्मा अग्निदेव, हमारे लिये सामर्थ्य ले आइये और उनकी वृद्धि कीजिये। हमको भूतान्त और भूलोकसे बहुत लाभ अर्पण कीजिये। देवोंके साथ उत्कृष्ट कान्तिसे विभूषित रहनेवाले हे अग्निदेव, किसी मनुष्यका दुष्ट कपट हमको पीडा न करे ऐसा कीजिये। ६

हे अग्निदेव, आपका स्मरण करनेवाला यह भक्त आपकी हमेशा स्तुति करता है। गन्धर्वज उमकों सफल कीजिये और उससे उसको पराक्रम करनेका सामर्थ्य और गोधन्तादि पदार्थ मिले ऐसी योजना कीजिये। हमारे पुत्रपौत्रोंसे हमारे वंशका विस्तार हो और हे अग्निदेव, आपकी कृपादृष्टि हमारे ऊपर रहे। ७

उत्तम पराक्रम और सौख्यपर अग्निका अधिकार है। उत्तम मन्तव्य और धेनु रत्नादि जिनके भी वही अधिकार चलाना है। जिन युद्धोमें दुष्टोंका नाश होता है उनके स्वर्गीय उन्नति पर अधिकार है। १

युद्धोंमें पराजय न पानेवाले और शत्रुओंका हमेशा पराजय करनेवाले हे वीर्यशाली देव, सबका उत्कर्ष करनेवाले और सब सौख्योके ऊपर अधिकार चला देनेवाले अग्निकी सेवा कीजिये ।

उत्कृष्ट कान्तिसे विभूषित हे उदार अग्निदेव, हमारे ऊपर कृपा रखिये और हमको ऐसी सम्पत्ति दीजिये कि जिससे हमको उत्कृष्ट शौर्य, सन्तति, आरोग्य और बल प्राप्त हो ।

यह अग्निदेव, जिसने सब विश्व निर्माण किया, जो अजय है और जो हमारे देवोंके पास ले जाता है, मनुष्योंको उत्कृष्ट शौर्य प्राप्त हो और उनकी कीर्ति बढ़े । इस उद्देशसे देवसमूहमें यत्न करता है ।

सामर्थ्यसे जन्म लेनेवाले हे अग्निदेव, हमका अविचार, नामर्दपन, धेनुइत्यादि सम्पत्ति अभाव और निन्दा इनकी बाधा न होने दीजिये और हमारे शत्रुओंका नाश कीजिये ।

हे भाग्यावान् अग्निदेव, ऐसा कीजिये कि इस यज्ञमें हमको सन्तति और सामर्थ्य प्राप्त हो । हे उत्कृष्ट कान्तिमे विराजित अग्निदेव, हमको वैभवसे जिसमें यश और सुख बहुत है, युक्त कीजिये ।

२ ये पृतनासु दृष्टा अभि गान्ति, त्वग्नाहा शत्र आह भु । नरं गहनं, यस्मिन् शत्रधाम राय उग्रं नृधं सधत ।

३ त्रुवि यन्न मीढ अग्ने य त्व न सुवीर्यस्य वषिष्ठस्य, प्रजावत, अनमीवस्य शुष्मिण राय शिशोदि ।

४ य विश्वा भुवना नक्ति अभि सामाहि देवेषु देवदे आचकि, नृणाम् सुतीर्ये शमे देवेषु आ यनते ।

५ सहस्र पुत्र अग्रे वसमग्रे, अवीर्यनायै अघोनायै, निद मा शीरघ्नः त्रेषामि त्वय आ कृषि ।

६ सुभग अने, अन्वे प्रजावन् वृहत् वाजसा शशि नुविदुः शरत्स्य, मयोधुना भूतस्य स्य य दृष्ट ।

सूक्त १७.

॥ ऋषि-कत । देवता-अग्नि ॥

देवोको यज्ञकी प्राप्ति होनेके उद्देशसे अग्निके ऊपर अनेक स्निग्ध द्रव्योंका सिन्धन होता है । यह अग्नि प्रदीप्त होने लगा है । उसके दर्शनकी सबको इच्छा है । उसके केश ज्वालारूपी हैं । उसने घृतरूपी वस्त्र पहिना है और उसका पूजन अच्छी तन्हासे चला है । १

हे अग्निदेव, जिस विधि आप ज्ञानी देवने पृथ्वीका तथा धुलोकका यज्ञ-कर्म सफल किया उस विधि इन हवियोंसे देवोका पूजन कीजिये और मनुके यज्ञकी तरह इस यज्ञको देवोके पास पहुँचाइये । २

हे सर्वज्ञ अग्निदेव, आपका तीन प्रकारका आयुष्य है और तीन उषा आपकी तीन माता हैं । आप प्रज्ञावान् है इस लिये उनकी सहायतासे हमारे कल्याणकारक हविको देवोके पास पहुँचाइये । आपका आश्रय करनेवाले भक्तको जो सौख्य आप अर्पण करते हैं वही सौख्य हमको दीजिये । ३

मुन्दर प्रभा धारण करनेवाले और मनोहर रूपसे दर्शन देनेवाले आप देवका स्तवन करते २ हम आपको वन्दन करते हैं । क्यों कि आप सर्वज्ञ और स्तुतिके पात्र हैं । देवोंने आपको, जो हवि पहुँचानेवाला और कभी आराम न करनेवाला दूत है, अमर पदका प्रमुख अधिकारी बनाया । ४

हे अग्निदेव, यह हविर्दाता आपसेही पुरातन और यज्ञकर्ममें प्रवीण था । हे प्रज्ञावान् देव, जिसका वास दोनो लोकमें था और हवि अर्पण करनेसे जो भक्तोका कल्याण करता था उसके बताये हुए मार्गके अनुसार, हे ज्ञानवान् देव, आपही यज्ञकी सफलता कीजिये और उसको देवोके पास पहुँचाइये । ५

१ समिध्यमान, विश्ववार, शोचिष्केश, घृत निर्णिक पावक, सुयज्ञ अग्नि देवान यजथा य, प्रथमा यर्मा अनु, अवतुभि सम ऽज्यते ।

२ अग्ने, यथा पृथिव्या होत्र अयज जातवेद, चिकित्स्वान यथा दिव, एव अनेन हविषा देवान् यक्षि, इम यज्ञ अयं मनुष्यत प्र तिर ।

३ जातवेद, तव र्जाण आयूषि, अमं उपस ते तिस्र आ जानी तामि, विद्वान अवः देवानाम् यक्षि, अथ यजमानाय सो सं भव ।

४ रुदाति रुद्रा व्यभि गुणन्त, जातवेद इक्ष्य त्वा नमस्याम । हव्यवाह अरतिं दूतं त्वा देवा ऽतस्त्य नमिम ऽहृषन् ।

५ इमे य होता त्वन पूर्व र्जायान्, द्विताच सत्ता, स्वधयाच शम्भु, तस्य धर्म अनु प्र यज, अथ ऽक्षिन् न ऽम्पर देवदानौ धा ।

सूक्त १८.

॥ ऋषि-कत । देवता-अग्नि ॥

हे अग्निदेव, मातापिताके समान आप प्रेमी हैं । जिस समय हम आपके सन्निधि आएंगे उस समय जैसा मित्र मित्रके ऊपर प्रेम करता है उस विधि हमारे ऊपर प्रसन्नता रखिये । सचमुच जगत्में ऐसे बहुत लोग रहते हैं कि जिनका अनेक शत्रु द्वेष करते हैं । इस लिये दुष्ट अन्तःकरणोंके शत्रुओंका आप दहन कीजिये । १

हे अग्निदेव, गुप्त शत्रुओंको दग्ध कीजिये । भक्तिहीन शत्रुओंको शापवचनोंका खाक भस्म कीजिये । वैभवके स्वरूपमें दर्शन देनेवाले हे देव, आप जानी हैं, इस लिये जिनका मन दुष्ट है उनकोभी भस्म कीजिये । सर्वत्र सञ्चार करनेवाले और कभी कम न होनेवाले आपके किरण आपके पास चारों ओरसे आ पहुँचें । २

हे अग्निदेव, स्तोत्रोंका गायन करते २ हम आपको प्रणम करते हैं । सामर्थ्य और बलकी प्राप्ति होनेके लिये आपके दर्शनकी हम इच्छा करते हैं । अतः मैकड़ों लाभोंके लिये गाये हुए इस दिव्य स्तोत्रका जितना फायदा हम ले सकते हैं उतना लेकर हम इस हविको, इन्धन और घीके साथ, आपको अर्पण करनेको तैय्यार हुए हैं । ३

सामर्थ्यसे जन्म लेनेवाले हे अग्निदेव (भक्तकी) स्तुति सुनकर आप अपने सामर्थ्यसे उसको दीर्घ आयुष्य दीजिये । हे अग्निदेव, आपके प्रत्यक्ष दर्शनका भक्तजन बड़ा लाभ समझते हैं इस लिये हम भी-विश्वामित्रोंको धनकी प्राप्ति होनेके इच्छामें—
—आपके देहपर फिरफिर सिञ्चन करते हैं । ४

उदारतासे धन अर्पण करनेवाले हे अग्निदेव, आप प्रदीप्त होते हैं । इस लिये
५८ २ लाभोंको आपके साथ ले आइये । आपके भाग्यवान् भक्तोंके घरमें धनको ले
निँके लिये अपने हाथ उठाये हैं ऐसा रूप आप धारण करते हैं । ५

१ अग्ने पितरा इव साधु, उपेतौ सत्ये सखा इव न सुमना भव । जनाना पुरु दृढ हि क्षितय, प्रतीची अराती. प्रति दहतात् ।

२ अग्ने अन्तरान् अभिन्नान् तपो, अरूप परस्य शमं न च तप, वसो, चिकितान. अचिन्तान नपो, ते अजरा. अयास वितिष्ठन्ताम् ।

३ अग्ने ब्रह्मणा चन्दमान, शतसेयाय दमाम् देवाम विभं यावन् दृष्टे, दग्धेन घृतेन तग्मे वक्ष्याय, इच्छमान हव्यं जुहोमि ।

४ सहस पुत्र, स्तुत शोचिषा शशमानेण बृहत् वय उन् वेहि । अग्ने यो अनेचनं मित्रामित्रं मेता भूरी वृत्त्व भर्मुज ।

५ धनाना सुसन्नि, अग्ने यत् स य ममिद एत भवमि, गन्तं दृष्टि । सुभगस्य स्तोतु ग्राण मेता दग्ना करस्ता वपुषि दक्षिणे ।

सूक्त १९.

॥ ऋषि-गाथी । देवत.-अग्नि ॥

मैं चाहता हूं कि इस पवित्र यज्ञमें अग्निदेवका आगमन हो । वह हमारे हवि पहुँचाता है उसकी बुद्धि तीक्ष्ण है, ज्ञान बड़ा है, वह सब विधिओंको जानता है और कभी गलती नहीं करता । वह पूज्य देव इस यज्ञमें हमारे स्तवनोको देवोंके पास ले जावे । हमको धन और सामर्थ्यकी प्राप्ति हो इस उद्देशसे वह उत्कृष्ट वैभव (हमारे लिये) ले आता है । १

हे अग्निदेव, मैं इस यज्ञचमसको (चमचको) आपके सामने करता हूं । उसमें हवि रखा है, उसमें घीभी भरपूर है, उसकी कान्ति बड़ी है और उससे (देवोंको) हवि अर्पण किया जाता है । यज्ञको प्रदक्षिणा करके उसका सन्मान करनेवाला अग्निदेव धन और श्रेष्ठ लाभोंके समेत इस यज्ञमें आ जावे । २

जिसकी आप रक्षा करते हैं उसकी बुद्धि बहुत तेज होती है । इस लिये आपके बोधामृतकी इच्छा करनेवाले आपके गरीब लड़केको अच्छी शिक्षा दीजिये । हे अग्निदेव, उत्कृष्ट स्तुति गाते २ आप शूर देवसे प्राप्त हुए वैभव और सम्पत्तिके भण्डारमेंही हम निवास करेंगे । ३

हे अग्निदेव, आप श्रेष्ठ देवकी उपासना करनेवाले भक्तजन मानते हैं कि आपमें अनेक देवोंका वास है । इस लिये, हे अत्यन्त तरुण अग्निदेव, हमारे यज्ञको देवोंके पान ले जाइये जिससे सब देवगणका पूजन आप आज कर सकेंगे । ४

हे अग्निदेव, आप हमारे हविर्दाताको देवोंने यहां बैठाकर आपके पूजनके लिये आपका अभिषेक किया है । अतः हे अग्निदेव, हमारी रक्षाके लिये आप जागृत हूजिये और हमको कीर्ति अर्पण कीजिये । ५

१ निधे होतार एतं वाक् विभ्रविदं अमूरन् अग्निं प्रवृणो । स यर्जायान् न देवताना यक्षत । राये दाज्याय सप्तानि वनते ।

२ उमे ते उग्रतृ हविष्मतां, सुष्टुम्ना, रातिर्ना घृताचीं प्रह अग्निं । देवतातिम् प्रदक्षिणित् उराणा राति-
१३० दाज्याय सप्तानि वनते ।

३ त्वीत् न तेजायसा सन्मा एतं निधो स्वपत्यस्य निध अग्ने सुष्टुतथ नृतमस्य ते वस्व राय
पशून्ते गच्छत ।

४ अग्ने देवत उग्रतृ उग्रतृ जताम् त्वे न्नापि वर्णावा दधिरे हि यविष्ट स देवताति आवह, यत अय
१३० दाज्याय सप्तानि ।

५ अग्ने त्वे न तेजायसा सन्मा एतं निधो स्वपत्यस्य निध अग्ने सुष्टुतथ नृतमस्य ते वस्व राय
पशून्ते गच्छत ।

सूक्त २०.

॥ ऋषि-गार्गी । देवता-विश्वेदेव ॥

यह भक्त प्रभातके समयमें अनेक स्तोत्रोंका गायन करते २ अग्नि, उषा, ऐं अश्विन, और दधिक्राको हवि देता है । सुन्दर तेज धारण करनेवाले और एकही जगह रहनेवाले देव इस यज्ञके ऊपर प्रेम रखकर हमारी प्रार्थना सुने । १

हे अग्निदेव, आपको सामर्थ्य देनेवाली तीन वस्तु हैं । आपके रहनेके स्थानोंभी तीन हैं । सत्यसे जन्म लेनेवाले हे देव, आपको तीन लम्बी जिह्वा हैं । देवोंको प्रिय होनेवाले आपके देह तीन हैं । उन्होसे हमारे स्तावनोंका तिरस्कार न कर हमारी रक्षा कीजिये । २

हे अग्ने, हे बलवान् और सर्वज्ञ देव, आप अमर है और आप अनेक नामोंसे प्रख्यात हैं । विश्वकी प्रेरणा करनेवाले हे देव, सबकी इच्छा पूर्ण करनेवाले हे अग्ने, दुष्ट लोगोको जो कोई कपटविद्या आती है उसका अन्त आपमें हो गया है । ३

सत्यकी रक्षा करनेवाला और सत्यस्वभाववाला यह अग्निदेव, भगकी नाई सब मानवसृष्टिका और देवसमुदायका अगुआ है । सर्वज्ञ, सनातन और दुष्टोंका वध करनेवाला अग्निदेव अपने भक्तको सब सङ्कटोंसे बचावे । ४

दधिक्रा, अग्नि, उषादेवी, बृहस्पति, सवितार्वेव, अश्विन, मित्रारुण, भग, रुद्र और आदित्य इनको हम आमन्त्रण करते हैं । ५

१ अग्नि, उषसं, अश्विना, दधिक्रा वन्दि उव्यै व्यष्टिषु हवते । मुज्योतिष सजोषम देवा अपरं वावशानाः, न शृण्वन्तु ।

२ अग्ने ते वाजिनात्री, सधस्थात्री, ऋतजात ते पूर्वा जिह्वा तिष्ठ । ते देव वाना तन्व उं तिष्ठ ताभि गिर अग्र युच्छन् न पाहि ।

३ जातवेद, स्वधाव देव अग्ने तव अमृतम्य नाम भूरीणि । विश्वान्वि, पृथ्वन्धो माधिना या च माया, पूर्वा त्वे सन्धु ।

४ ऋतुदा, ऋतावा अग्नि देव भग इव क्षितीना दैसीना नेता स वृत्रहा मनय विदववेदा गृणन्म विश्वा दुग्तिना अति पर्यत् ।

५ दधिक्रा, तर्गे, देवा उषसम् च, बृहस्पति, देव सवितारंच अर्धिना, मित्रा वरुणा, भग, वसून, रुद्रान् आदित्यान् च दह द्रुवे ।

सूक्त २१.

॥ ऋषि-गाथी । देवता-अग्नि ॥

अमर देवोंके सामने हमारे यज्ञकी स्थापना कीजिये और हे सर्वज्ञ देव, हवियोंका स्वीकारभी कीजिये । हे हविर्दाता अग्निदेव, आप सबसे श्रेष्ठ हैं इस लिये यहां विराजमान होकर घी और चर्वोंके बून्दोंका प्राशन कीजिये । १

जगन्को पावन करनेवाले हे अग्निदेव, घीके साथ मिलाये हुए चर्वोंके बून्द टपकते हैं । अपने नियमोंका पालन करनेवाले हे अग्निदेव, हमारे श्रेष्ठ और सुन्दर हवियोंको ऐसी जगहमें रखिये कि जहांसे देवगण उसका भक्षण कर सकेंगे । २

हे उदार अग्निदेव, आप बुद्धिमान् देवकेही लिये ये घीसे मिलाये हुए चर्वोंके बून्द तैयार किये हैं । आप बहुत ज्ञानवान् होनेसे हम आपको प्रदीप्त करते हैं इस लिये आप हमारे यज्ञका रक्षक हूजिये । ३

हे अग्निदेव, जिसके गतिको कोई रोक नहीं सकता और जो सामर्थ्यवान् है, आपके लिये घी और चर्वोंके बून्द टपकते हैं । विद्वान् पुरुषोंनेभी आपका स्तवन किया है । इस लिये अपने अनन्त तेजके साथ यहा आइये और हे बुद्धिशाली देव, इन हवियोंका स्वीकार कीजिये । ४

आपके लिये (पशुके) शरीरके मध्यभागसे चर्वी निकाली है और वही आपके अर्पण की जाती है । हे देदीप्यमान देव, उसके बून्द आपके शरीरपर टपकते हैं । इस लिये जो जिस देवका भाग हो वह उसको अर्पण कीजिये । ५

१ इमं न यज्ञं अमृतं धीहि जातवेद इमं हव्या जुषस्व । होत अग्ने, प्रथम निषद्य मेदस घृतस्य गोभागं प्र अश्नत ।

पादव घृतवन्न मेदस स्तोत्रा नेधेतन्ति । स्वधर्मेन देवर्वा न तये श्रेष्ठ वार्य धेहि ।

२ रन्म्य वीं विप्राय तुभ्य घृतधृत स्तोत्रा श्रेष्ठ ऋषि स इध्यसे, यज्ञस्य प्राविता भव ।

३ आसी शतवद अग्ने मेदस घृतस्य स्तोत्रान् तुभ्य ध्येतन्ति । कविशस्त बृहता भानुना आ

४ यज्ञं मेधर त्वया पुरातन ।

५ यज्ञं नो जग मेदं अश्नत रक्षत वयं ते प्रददामहे । वनो स्तोत्रा ते त्वचि अधि ध्येतन्ति, तान् देव्यं प्रविर्हि ।

सूक्त २२.

ऋषि—गाथी । देवता—अग्नि ॥

यह वही अग्नि कि जिस समय इन्द्रको अपने उदरमें सोम रसको रखनेके इच्छा होती है उस समय जिसमें सोमरसकी स्थापना वह करता है । हे सर्वज्ञ अग्निदेव, वेगसे दौड़नेवाले घोड़ेकी नाई आप (हमारी ओर) हजारों सामर्थ्योंको भेज देते हैं और इसी लिये आपका स्तवन होता है ।

हे पूज्य अग्निदेव जो आपका तेज स्वर्ग, भूमि, औषधि और पानीमें भासमान होता है और जिससे आपने इस विशाल अन्तरिक्षको निर्माण किया वह समुद्रकी नाई सब जगह फैला गया है और सबका अवलोकन करता है ।

हे अग्निदेव, आप दुलोकके पानीकी ओर जाते हैं । पूज्य देवसमुदायके साथ और सूर्यके ऊपर और नीचेके देदीप्यमान प्रदेशमें रहनेवाले उदकोके साथ आपका भाषण हुआ है ।

किसीका द्वेष न करनेवाले और रोगोंका नाश करनेवाले ये उदक और जलप्रवाहमें रहनेवाले सब अग्नि इन उत्कृष्ट हवियोंका स्वीकार करे ।

हे अग्निदेव, आपका स्मरण करनेवाले भक्तके लिये उसने दिनरात चलाई हुई प्रार्थना सफल कीजिये । उससे वह पराक्रम करनेको समर्थ हो और उसको धेनु इत्यादि सम्पत्तिभी मिले । हमारे पुत्रपौत्रोंमें हमारा वंश बढे और हे अग्निदेव आपकी कृपादि हमारे ऊपर रहे ।

१ अयं स अग्नि यस्मिन् सुतं सोमं जठरे वावशान इन्द्र दधे । जातवेद , सग्नि अत्यं न गहमिण वाजं समवान त्सन् तस्यमे ।

२ यजत्र अग्ने, यत् ते वर्चः, दिवि, यत् पृथिव्या, ओषधियु आम्स, येन उरु अन्नरिक्त आतनय, ग त्वेष भानु अर्णव नृचक्षा ।

३ अग्ने दिव अर्ण अच्छ जिगासि, येधिष्या देवान् ऊचिषे, सूर्यस्य परस्तात् रोचने या च नाप अवस्तात् उपतिष्ठन्ते ।

४ पुरिष्याम , प्रावणोभि सजोषम , अट्टह , अनमीवा अग्रय यज्ञे मही इष उपन्ता ।

५ अग्ने हवमानाय पुरुदंसं गो । सानि शस्वत्तमं द्यवा माथ न मूनु तनय विज्रवाम्यान् । तग्ने ते मा मुमति. अस्मे भूतु ।

सूक्त २३.

॥ ऋषि-देवश्रवा । देवता-अग्नि ॥

तारुण्य युक्त, प्रज्ञानशील व यज्ञका स्वामी ऐसा यह सर्वज्ञ अग्निदेव यहाँ अमरत्व लेकर आता है । सर्व देव यहाँपर इकट्ठे होते हैं इस लिये इस स्थानपर इसको मन्थन करके प्रकट करके उत्तम प्रकारसे स्थापना करी है व सबकाष्ठ जलकर (दग्धहोकर) थोड़ा २ घट रहा है तथापि इसकी जवानीका तेज (भडक) विलकुल न्यून नहीं होता है । १

देवश्रवा और देववात ये भरतके दो वंशजोंने अपनी सम्पत्ति मिलानेके लिये इस अत्यन्त पराक्रमी अग्निको मन्थन क्रिया द्वारा उत्पन्न किया । हे अग्निदेव विपुल सम्पत्ति बरोबर लेकर तू अपनी दृष्टि (नजर) हमपर फैक । और हररोज हमारे वास्ते समृद्धिका प्रेरक हो । २

इस श्रेष्ठ वंशोत्पन्न व सर्वप्रिय सनातन अग्निको उसके मातृसमुदायतक हाथकी दृष्टा अङ्गुलियोने बनाया । हे देवश्रवा जो (अग्निदेव) सब लोकोका मालिक होनेवाला है व जिनको देवताने प्रकट किया है, ऐसे इस अग्निदेवकी स्तुतिकर । ३

पृथ्वीसे अधिक श्रेष्ठ ऐसे इलाके निवासस्थानमें दिनके शुभमुहूर्त पर मैं तुझको स्थापित करता हूँ । हे अग्निदेव, हमको सम्पत्ति मिलनेके वास्ते सरस्वतीके आपयाके अथवा दशद्वतीके किनारेपर मनुष्य वसतिके जितने घर होंगे उतनेही (सब) घरोंमें तू प्रचलित हो । ४

हे अग्निदेव, तुझको प्रार्थना करने वाले इन भक्तोंके वास्ते उन्होंने चलाई हुई यह स्तुति सफल कर और उसके जरिएसे उसके हाथसे पराक्रमके कार्य करके उस गोधना दि सम्पत्तिका लाभ हाँय । हमारे पुत्रपौत्रोंसे हमारा वंश विस्तार चले और हे अग्निदेव, तुझारी वह सर्वप्रसिद्ध कृपा दृष्टि हमारी ओर आनेदो । ५

सूक्त २४.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

हे अग्निदेव, शत्रुओंके टोलियोंको दमन कर डाल और हमारे पर चढ़ाई करनेवालोंके छुके छुड़ादे । हमारे वैरियोंपर विजयी होकर अजेय ऐसा जो तू सां इस यज्ञ करनेवालेके वास्ते अनुपम सामर्थ्य लेकर आव । १

हे अग्निदेव, हवियोंका उपभोग लेनेवाला और अमर्त्य ऐसा जो तू सां हविसे प्रदीप्त होता है । इस लिये हमारे इस यज्ञको प्रसन्न चितसे स्वीकार कर २

जो आहुतियोंसे तुझको सन्मान करनेके वास्ते आता है व जो तू हविके द्वारा जागृत होता है ऐसे हे सामर्थ्य पुत्र अग्निदेव इस मेरे रचे हुए कुशासनपर विराजित हो । ३

हे अग्निदेव यज्ञमें जो हविके लिये लोलुप होते हैं उन्होके साथ और उसी प्रकार अन्य सब अग्निदेवके साथ वर्तमान होकर हमारे स्तोत्रोंकी प्रशंसा कर । ४

हे अग्निदेव शूर पुरुषोंका जिनमें संग्रह होगा ऐसे विपुल वैभव इस तेरे मेवकोंके दे । हमको सन्तति अर्पण कर (हमारे मुह) उज्जल कर । ५ (२४)

१ अग्ने पृतना महस्व, अभिमाती अप अस्य । आराती तरेन् दुस्तर यत्र बाह्वे वर्च वा ।

२ अग्ने वांतिहोत्र अमर्त्य इव्य सम् इव्यमे । न अवरं मुजुपस्व ।

३ आहुत, युम्नेन जागृवे, महय सूना अग्ने इद मम वर्हि आगद ।

४ ये ऊ यज्ञेषु चायव, विश्वेभि अग्निभि देवेभि गिर महय ।

५ अग्ने, वारवन्त, पर्गणग रथिम् दापुने दा, न मुनुमत शिर्शार्दि ।

अष्ट० ३ अध्या० १ व० २५, २६] ऋग्वेद [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २५, २६
सूक्त २५.

॥ ऋषि -- विश्वामित्र । देवता -- अग्नि ॥

हे अग्निदेव, अत्यन्त प्रजाशील व सर्वज्ञ ऐसा जो तू सो द्यलोकका वैसेही भू-
लोककाभी पुत्र है । हे प्रजावान् देव यहाँपर (अखिल) देवोंका पृथक् पूजन कर । १

वह प्रजावान् अग्निदेव (हमारे यज्ञको) भूषित करता हुआ (हमको) अमरत्व
होनेके वास्ते अनेक प्रकारके बल व सामर्थ्य इनका लाभ हमको कर देता है, जिसके
पास बहुत समृद्धि भरी हुई है ऐसे हे अग्निदेव (अखिल) अखिल देवोंको हमारे लिये
ले आ । २

(सर्व भक्तसमुदाय) वन्दन करते हुए, (यहाँपर) आपके अखिल सामर्थ्यसे
निवास करनेवाला, आत्माददायक, विपुल कान्ति करके युक्त व प्रमादवर्जित ऐसा यह
अग्निदेव सर्व विश्वके मातृवत् ऐसे ये दो देवता द्यलोक और पृथिवी—इनको सुप्रकाशित
करता है । ३

हे अग्निदेव सोमपानकी इच्छा करता हुआ तू और इन्द्र ऐसे दोनों देव सोम
अर्पण करनेवाले इस याजकके घरको उमके यज्ञकी उपेक्षा न करता हुआ उसको अलं-
कृत करनेके लिये यहाँपर आव । ४

हे सर्वज्ञ अग्निदेव, सामर्थ्यके पुत्र, अपनी कृपा करके यज्ञस्थलको शोभा देने-
वाला जो तू सनातन देव उस सुभक्तको पानीके निवासस्थानमे (तेरे उपासक प्रबलित
करते है । ५ (२५)

सूक्त २६.

ऋषि -- गाधि । देवता -- वैश्वानर ॥

हमको सम्पत्तिकी चाहना है इस कारण मनुष्यका सुहृद् ऐसा जो अग्नि उसका
पाँले ध्यान करके व उसकी प्रीतिके लिये हम कुशिक उसकी प्रार्थनाके साथ २ हवि
अर्पण करते हैं वह सत्यानुसारी, स्वर्गकी प्राप्ति कर देनेवाला, अत्यन्त उदार, शीघ्र-
गाभी व रमणीय है । १

१ अग्ने, प्रचेता विश्वेदेवा दिव उत पृथिव्या तना मनु अग्नि । चिकित्स्व, देवान् इह ऋधक् यज ।

२ दिवान् ऋषि भपन् अमृताय वार्याणि मनोति वाज मनोति । पुष्टो, स देवान् इह न आवह ।

३ अग्ने, पुर न्द अग्नि नमोभि वाज धयन् विश्वजन्ये ऋते यावापृथिवी देवी आधाति ।

४ अग्ने इह भर्गवर्धना देवा, सनातन दातृष दुर्गेण सोमपेयाय इह यज्ञ उपयातं ।

५ अग्नि दुर्गे, जातवेद अग्ने उता सधम्पानि महयमान, निथ्य अपा दुर्गाणे सं इध्यसे ।

६ अग्ने अग्नि नग्ना निच य हविमन्त वमयव कुशिकाम अनुपत्यं, त्वर्विदम्, सुदानु रथिरं
७ अग्ने अग्ने एव न्दे ।

तेजःपुंज, अखिल मानवका हितकर्ता, (प्रत्यक्ष) मातरिश्वा, (मूर्तिमान्) बृहस्पति, स्तवनीय बुद्धिशाली, भक्तोकी हांक सुननेको तत्पर, शीघ्रगामी व हमारे अतिथि ऐसे उसके अग्निदेवता मनुष्योंके यज्ञ सिद्धिको प्राप्त हों इस निमित्त हम संरक्षणार्थ आवाहन करते हैं ।

आनन्दसे हिनहिनाते हुए घोड़ेकी तरह आवाज उत्पन्न करनेवाला व सब मनुष्योंके हितके लिये तत्पर ऐसा यह अग्निदेव प्रत्येक यज्ञके प्रसङ्गपर कुशिक करके स्वकांगुलिसे प्रदीप्त कराया जाता है । अमर होनेवाला सब देवोमे अधिक जाग्रत ऐसा जो यह अग्नि वह हमको वीर्यसम्पन्न व उत्तम घोड़ो करके युक्त ऐसे ऐश्वर्यसम्पन्न करे ।

सामर्थ्यके पुतले ऐसे हे अग्ने अपने ३ पूर्ण आघेष्ट करके अगाडी जावो (बढ़ो) आपके सौन्दर्य प्रकट करनेके लिये (पवननेभी) एक जगह स्थिर होकर आपकी चित्र-विचित्र रङ्गवाली हरिणी रथके प्रति जोड़ दी है । अत्यन्त सामर्थ्यवान् सर्वज्ञ, व अजेय ऐसे ये मरुत् पहाडोंतकको कंपा डेते हैं ।

सर्व मनुष्योंके अधिपति ऐसे ये पवनदेव अग्निकाही आश्रय ढूँढते हैं । उनके उग्र व त्वेषयुक्त ऐसे सामर्थ्यको हम याचना करते हैं ये रुद्रपुत्र गर्जना करनेवाले, मेघ-रूपी कपड़े पहिनेवाले, अत्यन्त उदार व सिंहकी तरह मेवनाद करनेवाले हैं ।

मरुतोंके प्रत्येक समुदायकी और उनके प्रत्येक समूहकी स्तुति करते हुए हम उनके सामर्थ्यकी व अग्निके प्रखर तेजकी याचना करते हैं यज्ञकर्म चालु होनेपर जिनकी वा कभीभी नहीं घटती ऐसे वे प्रजावान् मरुत् अपनी चित कवरी हरणीपर चढ़कर ते गमन करते हैं ।

२ शुभ्रम्, वैश्वानरं, मातरिश्वानम्, उक्थ्यम् बृहस्पतिम् विप्रं, श्रोतारं, अतिथिम्, रघुयदम् तं अग्निं मनुष्ये देवता तये अवसे हवामहे ।

३ अथ न क्रन्दत् वैश्वानर युगे युगे कुशिकेभि गविभि सम इयते । स अमृतेषु जाग्रति अग्निं सुवीर्यं स्वर्थं रत्नं न दधातु ।

४ वाजा अग्नय ताविरीभि प्र यन्तु । मम्मिश्ला पृषती शुभे अयुजन्त । बहुदक्ष विव्यंदग आ दाभ्या मरुत पर्वतान प्र वेपेयन्ति ।

५ विश्वाकृष्टय मरुत अग्निं प्रिय । त्वेषम् उग्रं अव वयम् आ उमहे ते रुद्रिया म्यानिन, वर्षं निर्णिजं मुदान व मिहा न हेपयन्त व ।

६ व्रातं व्रात गणं अंगणम् मुशान्तिभि मरुताम् ओज अग्ने मामं उमहे । पृषदश्याम अन वज्रगयम् वीरा विदयेषु यज्ञ गन्तार ।

अष्ट० ३ अध्या० १३० २७, २८] ऋग्वेद [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २७

मै अग्नि हूं, मैं जम्मसेही सर्वज्ञ हुआ, घृत यही मेरा है, मेरे मुखमे अमृत है, तीन तत्त्वोंसे बना हुआ तो तेज, वह मैं हूं, मैंही रजोलोकका नाशनेवाला, मैं अग्नि भविनाशी तपनशक्ति, और हवि जिसको कहते हैं वहभी मैंहीं हूं । ७

एक उत्कृष्ट जाति उत्पन्न करनी चाहिये, ऐसा मनमे विचार लाकर उसने तीन तरहके साधनों करके ज्योतिर्युक्त सूर्यका शोधन किया. इस प्रकार उसने अपने खुदके सामर्थ्यसे अत्यन्त भेद्य प्रकारका एक रत्न निर्माण करके (अपने साधनसे दुलोक और पृथिवीलोकका दर्शन किया) । ८

यह दुलोक और पृथिवीलोक, जोकि कदापि क्षण न होनेवाला व सैकड़ों वर्ष प्रवाहो करके बहनेवाला ऐसा (मधुर) भरना है । विलकुल गानेके लायक ऐसे स्तोत्रोंका प्रज्ञावान् जनक है, जो उदार है व मातापिताकी गोदीपर बड़े आनन्दसे खेलता है ऐसे इस सत्यवादी अग्निको प्रसन्न करो. ९(२७)

सूक्त २७.

ऋषि—गाथी । देवता—अग्नि ॥

नवीन होशियारी लानेवाली आहुति घृतयुक्त पात्रमेंसे स्वर्गकी ओर जा रहा है । जिसको कल्याणकी इच्छा है, ऐसा भाविक पूजकही देवके प्रति जा पहुचता है । १

जो प्रज्ञाशालि है, जो यज्ञोका साधनीभूत है जिसकी कीर्ति बढी है और जो वैभ-
वके निधि अर्पण करता है, ऐसे अग्निका स्तोत्रो करके मैं गौरव करता हूं । २

हे अग्ने तू यदि सामर्थ्यवान् है तो तुझपरही (तेरी कृपासे) मैं अधिकार चला सकूँ । मेरे शत्रुओं हमलेके घातसे निर्मुक्त होऊँ । ३

जो सबको पवित्र करनेवाला है, जो स्तवन करनेके योग्य है, और जिसके केश ज्वालारूप हैं ऐसे उस अग्निको इस यज्ञमे प्रज्वलित करते हैं । ४

७ जन्मना जातवेदा अग्नि अस्मि, घृत मे चक्षु, मे आसन् अमृतम् । विधातु अर्कः, रजस विमानः,
राज्य घम हवि अस्मि नाम् ।

८ ज्योति अरु हृदा मतिं प्रजानन् त्रिभि पवित्रं अर्कं अमुपोतहि स्वधाभि वपिष्टं रत्नं अकृत, अति
हृद एवा पृथिव्या परि वपश्यन् ।

९ रेतसा शन्धार अनीमाय उन्म, वक्त्रवानाम् विपाधित पितरं, मेळि, पित्रो उपस्ये मदन्तं तं
न शक्य विष्टुम् ।

१० एतिग्गन् राजा हुताग्न्या प्र अभिषव स्रजयु देवान् जिगाति ।

११ जिवन्ति रजस साधनं पुत्रावान् विनावान् अग्नि निग ईळे ।

१२ अग्ने त्वं हि देवता ते तमसु वस शक्वेम देवानि अतितरेम ।

१३ एत एत हं निवेद्य ज्ञाने अ वर मभिषमान, त इमेह ।

श्रेष्ठ० ३ अध्या० १ व० २८, २९] ऋग्वेद [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २७

जिसके सामर्थ्य बड़े हैं, जो अमर हैं, धृत येही जिसके कपड़े हैं, व उत्तम २ आहुति जिसको अर्पण करी हुई है ऐसा अग्निदेवही ब्रह्ममेंसे हमारी हविको पहुँचा देता है ।

५ (२८)

यज्ञपात्र इस प्रकार सिद्ध करके बड़ी भक्ति करके यज्ञ अर्पण करनेवाले उपासकोंने इस अग्निको अपनी रक्षाके लिये बुला लिया है ।

६

हमारे हविको पहुँचानेवाला यह अमर्त्य देव यज्ञकर्मको उत्तेजन देता हुआ अपनी अतर्क्य शक्तिकरके यहांपर आता है ।

७

प्रजाशिल यज्ञके प्रति साधनीभूत व सामर्थ्यवान् ऐसे उस अग्निदेवके पराक्रमके काममें (भक्तजन) स्मरण करते हैं व यज्ञकर्ममें उसको अग्रसन देते हैं ।

८

उस श्रेष्ठ देवने यह सब अपनी बुद्धिद्वारा निमोण किया. सामर्थ्यको सदोदित जन्म देनेवाले ऐसे सब भूतोंके आदिकारणको उमनेही अस्तित्वमें ले आए ।

९

सामर्थ्यमें उत्पन्न होनेवाले हे अग्निदेव मनोंमें श्रेष्ठ अन्यन्त दीप्तमान व (यज्ञ-पर) प्रेम करनेवाले ऐसे तुम्हको नर बलके स्तोत्रोंको गा करके मैं यहांपर प्रस्थापित करता हूँ ।

१० (१०)

बुद्धिमान् भक्त यज्ञसमयपर अपना सब बल खर्च करके [सब जगत्के] नि-यन्ता व संरक्षणकर्ता अग्निदेवको प्रदीप्त करते हैं ।

११

जो सामर्थ्यका पुत्र है, जिसकी दीप्ति स्वर्गलोक तक फहरा रही है व बुद्धिगाली पैण्डितोंको जिससे ज्ञानसामर्थ्य प्राप्त होता है, एम उस अग्निदेवका स्तवन मैं यज्ञपर्यन्त ।

१२

सामर्थ्यवान्, स्तवनीय, वन्दन करने लायक व सुन्दर ऐसे इस अग्निदेवको उमके जन प्रदीप्त करते हैं ।

१३

५ पृथुपाजा अमर्त्य धृतनिर्णिक, स्वाहुत अग्नि यज्ञस्य हव्यवाट ।

६ इत्या यत्स्त्रुच धिया यज्ञवत्त मवान अग्नि ऊतये आचक्र ।

७ अनर्त्य देव होता, विपयानि प्रचोदयन् मायया पुग्स्तात् एति ।

८ विप्र यज्ञस्य मायन, वार्जा वाजेषु वीयते, अश्वेषु प्रणीयते ।

९ वरेण्य श्रिया चक्र, दक्षस्य तना पितरं भूताना गर्भम् आदधे ।

१० सहस्रत, अग्ने मुदातिम, उशिजम, वरेण्य, भूतानाम गर्भ आ दधे ।

११ क्तस्य योगे विप्रा वनुष यन्तुर, अतुरम, अग्नि वार्ज समिन्वते ।

१२ ऊर्ज नपातम उग्रवि दादिवाम, कविक्तु अग्नि अश्वरं ददे ।

१३ यपा ईक्षन् नमस्य तमामि निर द्यौं, अग्नि मम द यमि ।

अष्ट ३० अध्या० १ व० ३०, ३१] ऋग्वेद [मण्ड० ३ अनु० २ सू० २८

अश्व की तरह दोनोंको इधर ले आनेवाले इस सामर्थ्यवान् अग्निदेवको उसके भक्त प्रदीप्त करते हैं। हवि अर्पण करनेवाले उपासक उसके स्तोत्रोको गाते हैं। १४

हे सामर्थ्यवान् अग्निदेव (तेरी कृपासे) सामर्थ्यका उपयोग लेनेवाले हम अति-शय सामर्थ्य करके प्रचलित हुए तुझ सामर्थ्यवान् देवको प्रदीप्त करते हैं। १५

सूक्त २८.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

स्तुति और स्तोत्र—यह ही जिसकी सम्पत्ति है, ऐसे हे अग्निदेव सर्वज्ञ प्रातःकालके यज्ञ समयपर हमारे हवि व आहुतिको स्वीकार कर। १

हे अग्निदेव यह आहुति तेरोलिये सिजी हुई (पक्क) है और तेरे लिये ही वह अधिक स्वादिष्ट करी है, हे अत्यन्त तरुण अग्निदेव उसे स्वीकार कर। २

हे अग्निदेव कल तैयार करी हुई जो आहुति हम तुझे अर्पण करते हैं उसका आस्वाद ले सामर्थ्यसे जन्म लेनेवाला जो तू उसकी यज्ञ में अनुकूल दृष्टि है। ३

हे सर्वज्ञ और बुद्धिमान् (अग्निदेव) मध्याह्नकाल के यज्ञप्रसंगपर इस हमारी आहुतिका यहां पर स्वीकार कर। हे अग्निदेव तेरे श्रेष्ठ होने पर यज्ञमें तेरे हविर्भागको बुद्धिमान् लोग कभी हरकत नहीं पहुंचाते। ४

हे सामर्थ्य पुत्र अग्निदेव तीसरे यज्ञप्रसङ्गतक हम अर्पण करी हुई इस आहुतिके बारेमें (मनमें) अभिरुचिधर और होशियारीसे कियेहुए उत्कृष्ट द्रव्योंसे परिपूर्ण इस यज्ञको उस अमर समुदायके पास पहुंचा। ५

हे सर्वज्ञ अग्निदेव तुझे अर्पण करीहुई इस आहुतिको सफल कर और उसको अंगीकार कर. यह कलही तैयार की गई। ६

६(३१)

१४ अश्व न देववाहन, वृष अग्नि सम् इध्यते । हविष्मन्त तं ईळते ।

१५ वृषत् अग्निं वहत दीधत्, वृषणं त्वा वयं वृषणं सम् इधीमहि ।

१ शिवायसो जातवेद अग्ने, प्रातः सावे न हवि पुरोवाशं जुपस्व ।

२ अग्ने, पुंवा तुभ्य वा य पचत, परिष्कृत । यविष्ठय तं जुपस्व ।

३ अग्ने तिरास्यम् वाहत पुरोवाशं वा नहम मनु अवरे हित असि ।

४ जातयेष्ट वदे, माधन् दिने सवने पुरोवाश इह जुपस्व । अग्ने धीरा ब्रह्मस्य तव भागधेयं विदधेयुः ।

५ इहम नृणे ह्यने हवीसे सवने वाहन पुरोवाशं वानिप अथ अमृतेषु देवेषु जाग्रवि रत्नवते अवरे धाः ।

६ जातयेष्ट अग्ने, पुरोवाशे आहुति दधान । तिग अन्नधम जुपस्व ।

सूक्त २९.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

यहांपर मंथन की तैयारियां हैं. यहांपर (अग्नि) उत्पन्न करने की सब साम-
ग्रियां सिद्ध करी हुई रखी हैं. अब श्रेष्ठ योतिपको लेकर आओ. अर्थात् अपन अपनी
सनातन घर्षण पद्धतिसे अग्निको उत्पन्न करो । १

जिस तरह गर्भवती औरतोके पेटमें गर्भ रखा जाता है उसी प्रकार यह सर्वज्ञ
(अग्निदेव) इन दो मथन यष्टिके ठिकाने स्थापित हुआ है. मनुष्यको जागृत रहकर
व हवि अर्पण करके प्रतिदिन उसका गौरव करना ऐसी अग्निदेवकी महिमा है । २

यह जो मंथन यष्टि यहांपर चित्त पड़ी है (सो रही है) उसपर (दूसरी यष्टि)
बड़ी होशियारीसे डाल. देखो इसने झटपट ही गर्भवती होकर इस सामर्थ्यवान देवको
उत्पन्न किया. यह तेजका एक स्तम्भ है और इसकी दीप्ति बहुत देदीयमान है । इलाके
इस पुत्रका जन्म बड़े मान आदरके साथ हुआ है । ३

हे सर्वज्ञ अग्निदेव हमारे हविको तू पहुंचावे, इस कारणसे हम तुमको नाभिपर
अर्थात् इलाके श्रेष्ठपनेके ठिकानेपर प्रस्थापित करते हैं । ४

हे मनुष्यो, जो बुद्धिमान् है, जिसको भीतर (अन्तःकरणमें) और बाहर
समत्व है, अर्थात् जो छली नहीं है, ऐसे मालूम नहीं होते जिसको मौतकी बाधा नहीं
व जिसकी आकृति मनोहर है, ऐसे इस अग्निदेवको उत्पन्न करो. हे मनुष्यो जो यज्ञमें
विजयध्वज है, जो सबोमें वारिष्ठ और जिसके पाससे उत्कृष्ट सुख प्राप्त होते हैं,
ऐसे अग्निदेव को मथन काष्ठोमेंसे बाहिर निकालो. अर्थात् प्रकट करो । ५ (३२)

१ इदं अविमन्यनम् अस्ति, प्रजनिनं कृतम् अस्ति । एता विपपत्नाम आभर, अग्नि पूर्वना मन्याम् ।

२ गर्भिणीषु गर्भं सुवित. इव जातवेदा अरण्यो निहित जगद्भि, हविष्माद्भि, मनुष्यभि जात
दिवे दिवे इडय । .

३ उत्तानायाम् चिकित्वान् अवभर । सद्यः प्रवाता वृषणं जनान । अहस्त्नृष अम्य पात्र स्थान, इका ।
पुत्र वयुने अजनिष्ठ ।

४ जातवेद अग्ने हव्याय वोळहवे पृथिव्या नाभा अवि इकाया पदे त्वा नि वामर् ।

५ नर कविम् अद्रयन्न, प्रचतनम् अमन मुप्रतीक्ष्य मन्यत । नर, यज्ञस्य हेतु प्रथमतः गताम् विना
पुरस्तात् जनयत ।

यदि अपनी भुजाओंसे मनुष्योंने इसको धर्पण करके उत्पन्न किया है तो इस काष्ठमे यकादेक सामर्थ्यवान् घोड़ेकी तरह वेदीप्यमान भासित होता है. जिस समय अग्निनी देवोंके मार्गसे यह प्रगट होता है उस समय अत्यन्त आश्चर्यकारक इसकी कांति दिखती है मानो इसने तृणोंको जलाकर सब पापाण साफ (उछड़ासा) कर देता है। ६

हवि पहुँचानेवाला, सर्वज्ञ और स्तवनीय होनेके कारण अग्निदेवकी देवोंने यज्ञके ठिकाने स्थापना की है। प्रज्ञावान सामर्थ्ययुक्त, मेधावी, अत्यन्त उदार व बुद्धिमान् पुरुषों करके स्तुत अग्निदेवके प्रकट होतेही उनका प्रकाश सर्वत्र फैलता है। ७

हे हविके देनेवाले अग्निदेव, तू अपने स्थानपर विराज (बैठ) और इस सत्कर्म के मन्दिरमें सर्वयज्ञार्ह (देवोंको) अपने २ स्थानपर विराजित कर तू देवताओं की इच्छा को तृप्त करनेवाला है व हविद्वारा तू उनकी पूजा करता है, इसलिये हे अग्निदेव अपने इम उपासक को दीर्घ आयु अर्पणकर । हे मित्रो इस घूम्रयुक्ति (अग्निकी) स्थापना करो । और सर्व विघ्नोंसे मुक्त होकर उसके सामर्थ्यके शोधार्थ चलो । ८

इस वीर्यशाली अग्निदेवकी मदतसे देवतोने दुष्टलोगोका पराभव किया. वह प्रचण्ड मेना के पराभव करनेको समर्थ है। ९

जिस जगह तू (पहिले) जन्म लेकर प्रकाशित होता है वे तेरे लिये हरेक यज्ञा-
वसर पर रखे हुये ये स्थान है। हे अग्निदेव, तू उनको अच्छी तरह पहिचानकर वहांपर
विराजमान हो और हमारे स्तोत्र सफल हो वैसा कर । १० (३३)

जिम समय यह चेतनतासे भरगया हो किन्तु गर्भरूपमे ही स्थित होवे उस समय इसको तनूतपान कहते है और जिस समय यह उत्पन्न होता है (जन्मत्वको प्राप्त होता है) उस समय नराशस ये नाम इसको मिलता है और जिस समय ये माताके पेटमे प्रगट होता है उस समय यह मातरिश्वा कहा जाता है, यह जिस समय शपना मार्ग आक्रमण करने लगता है तब नायु नाम हो जाता है । ११

६ यदि पाह्यमि गन्धति, वनेषु वाजी लश्च न अरूप विरोचते अश्विनो यामन् अनिश्रुत चिघ्न न
नया दारन समान इणक्ति ।

७ ईशा विगदिद ह्यदात्मन देवास अध्वरेषु अदधु, केचितान, वाजी, विप्र, कविशस्त, सुदानु,
सात जात गन्तते ।

८ ऐम निदि तान स्वे लोके सादज । सुहृतस्य योनौ यज्ञ सादय । देवावी देवान् हविषा यजसि
९ ते यज्ञाते नृणां दा ध ।

इति । अथ देवानां दस्यून् असहन्त, अयं

[illegible]

३१.०.१९७८ तः पूर्वात्काले च यथावत् भवति । अतः मातरं अभिमानीत मातरिद्वा ।

इस प्रज्ञाशील देवको उत्तम मंथनक्रियासे उत्पन्न किया है व उसकी उत्तम रीतिसे संस्थापना हुई है. हे अग्निदेव, हमारे यज्ञ उत्तम रीतिसे सिद्धि प्राप्त कर और तेरे उपासक के लिये उसके यज्ञकर्म देवोको सोप ।

१२

नाश रहित शत्रुओं को पराभव करनेवाला और कठोर डाढ़ोसे युक्त इम अमर देवको मानवोंने उत्पन्न किया इस वीरके जन्म लेते ही वहन वहन के मुजब्र एक मतमे रहने वाली दस अँगुलियां उसका समारम्भसे स्वागत करती है।

१३

सात प्रकारसे दातृत्व करने वाला यह अग्निदेव जिस समय अपनी माताके स्तनके पास लगा हुआ था तबसे यह सदैव उसीकी गोदमें विराजमान हुआ है. इम रमणीय देवने जिस समय उस चैतन्यदायक पुरुषके पाससे जन्म लिया तबसे एक दिन भी विश्रांति लेता हुआ वह दिखाई नहीं देता ।

१४

यह शत्रुओके साथ युद्ध करने वाला, मरुतके साथ (मानो) मित्रता जोड़नेवाला और सर्व संसारसे पहिले प्रगट हुआ है उसकी स्तुति करनेवाले को यह मय मालूम होय इस कारण कुशिकोने उसका एक प्रतिभासम्पन्न स्तोत्र गाकर उसको अपने घर प्रज्वलित किया है ।

१५

हे ज्ञानवान् हविर्दायक जिस प्रयोजनके लिये हमने यहां पर इम पवित्र यज्ञ में आज तुझसे प्रार्थना करी है उसी लिये तू आया है. यह सत्य है. तूने अपना सामर्थ्य प्रकट किया है यह भी निसन्देह ठीक है. तू बुद्धिमान्, तू सब कुछ जानता है, इसलिये हमारे सोमकी तरफ आ ।

१७-३४-१-२

१२ कवि सुनिर्मया निर्मञ्जित, सुनिधा निहित । अग्ने स्वध्वगा कृणु, दवयते देवान् यज ।

१३ मर्यास, अघमाण, तरणि वीळुजम्भम, अमन (मर्याम) अर्जा जनन् । दश स्वमार गमनी । अग्रुव पुमासं जात अभिसंरभन्ते ।

१४ यन् ऊधनि अगोचत्, मातु उपरथे सप्त होता सनकान् प्र अरोचत् । यन् असुगम्य जटगान् गतापान् दिवे दिवे सुरण न निमिपति ।

१५ अमित्रा युध मरुताम् इव प्रया, प्रथमजा ब्राह्मण विद्वम दन विटु । कुशिकाम युमासं प्रया आ एरिरे, एक एक दमे अग्नि मम् ईविरे ।

१६ चिकित्त्व होत, यत अद्य अस्मिन् प्रयति यज्ञे त्वा उद अवृणां महि, ध्रुवम अया दत प्रया आशमिष्टा । प्रजानन् विद्वान् सोमम उपयाहि ।

अध्याय दूसरा २.

अनुवाक तिसरा ३.

सूक्त ३०.

॥ ऋषि—विश्वामित्र । देवता—अग्नि ॥

सोम अर्पण करनेवाला तेरा मित्र तेरे (आगमनकी) इच्छा कर रहा है । वे सोमरस निकाल रहे हैं और हविको तैयार करके ला रहे हैं । लोगोंने कितनी निन्दा की तथापि उस (निन्दाको) वह सहन करनेको आरूढ़ है; क्योंकि हे । इन्द्र तुम्हारे तुल्य विवेकी यहाँ और कौन है ? १

अत्यन्त विस्तृत रजोलोकतकभी जाना तुम्हारे लिये दूर (मुश्किल) नहीं है । इस लिये पीतवर्ण अश्वपर आरूढ़ होनेवाले (सवारी करनेवाले) हे देव तू अपने घोड़ोको जोतकर शीघ्र यहाँपर आव, अग्नि प्रदीप्त करके यह जो हवि प्रदीप्त करनेमें आ रहे हैं, वे सब तेरेही प्रीत्यर्थ हो रहे हैं क्योंकि तू धैर्ययुक्त और शौर्यवान् है । २

इन्द्रका मुकुट बहुतही उमदा शोभायमान हो रहा है । उसको सब जगय विजय प्राप्त होना है । सैन्यममुदायपर उसहीका आधिपत्य है । (अधिकार है) उसके पहुँच ही दै २ कार्य है और वह शत्रुओका नाश करनेवाला है, हे सामर्थ्यवान् देव, शत्रुओ-करके आक्रान्त अधच पीडित होनेपरभी तूने उग्रत्व धारण करके जो २ पराक्रम किए थे सो फिर करना चाहिये. ३

निष्मन्वेह स्थिर पदार्थोंकी व्यवस्था करके दुष्टोंका शासन (दण्ड) करता है व (इस जगहपर) तेराही एक प्रभुत्व गजे रहा है । द्यूलोक, भूलोक तथा पर्वतो तक वे सब तेरीही आज्ञानुसार अपने २ स्थानपर स्थिर होकर आरुढ़ है. ४

अनेक भक्तोंके सिवाय (अतिरिक्त) जिसका अन्यसेभी आमन्त्रण किया जाता है, ऐसे हे इन्द्र, दुष्टोंका संहारक और जगत्काप्रभु अकेला तूही है । जब २ मनुष्योंने तेरी स्तुति करी तब २ तू उनको धैर्य देकर आश्वासन करता है । हे उदार इन्द्र, जिसका अन्त लाना कठिन है ऐसे इस द्यावा पृथिवीको तूने हथेलीपर (हस्तामलकवन) रग्य छोड़ा है । वह तेरी एक मुष्टिमात्र हुई है । ५ (१)

हे इन्द्र तेरा (रथ) अश्वोमहित खाली उतरता हुआ यहांपर (आवे), शत्रुओंका संहार करते हुए तुझको वज्रभी यहांपर प्राप्त होवे. जो तेरा प्रतिरोध करते हैं, जो पिछाडीसे आकर तेरेपर हल्ला (आक्रमण) अथवा तेरे पाससे जो बहुत दूर है उन सबको मार डाल. यह सब जगन् मृत्यमय कर और उनमें अपना प्रवेश होने दे. ५

जिस मनुष्यके लिये तू द्रव्यकी निधिवटोर कर रखता है पहिले कभी गृहमौल्य न पाए हुए उसको उसका उपयोग कर देता है, हे इन्द्र विपुल धृत प्राप्त कर देनेवाली तेरी कृपा वास्तवमें कल्याण देनेवाली है । अनेक भक्तोंसे आमन्त्रित किण्टुण हे देव तेरे वैदर्य गुण हजारों प्रकारके सुख देनेवाले हैं । ७

४ अच्युतानि च्यावयन् हि स्म त्वं वृत्रा विघ्नमान एक चरमि । द्यावा पृथिवी पर्वताग तव वृत्ताय अनु निमिता इव तन्धु ॥

५ पुष्टूत, उन एक वृत्रा मन् यवोमि अमगे दृष्ट अवद । मयान् इन्द्र इमे अपरे मेदमा चिप यन् सङ्गुणा ते काजा इन् ॥

६ इन्द्र हरिभ्याम् प्रवता ते म प्र । ते वच शत्रुन प्रसृणन् प्रणु प्राच यमच पगान तं विश्व मन्य वृणुहि विष्ट अस्तु ॥

७ वायु यस्मै मर्त्याय अदवा म अमक्त चित्तं रोय नच न । इन्द्र ते वृत्ताया मर्ता मय । पुष्टूत गति मह्य दाना ॥

जिसका अनेक भक्त स्तवन करते हैं, ऐसे हे इन्द्र, दानवोंके साथ वास्तव्य करनेवाले कुणारुके हाथ तोड़ कर तू उनका चूर्ण कर डाल. वृत्र और पित्रारुके पाँव तोड़ डालकर तू अपने सामर्थ्यसे उनका वध करता है ।

८

हे इन्द्र समान, सब प्रेरक और विस्तीर्ण पृथिवीको तेने अपनी जगहपर स्थिर कर रखी है इस पराक्रमी देवने आकाश और अन्तरिक्षको स्थिरता सौंपी है (दी है). तूने जिनमें वैर उत्पन्न किया वे जल इधर बहते हुए आवे ।

९

हे इन्द्र, जिसने गायको प्रतिबन्धयुक्त कर रखी थी, ऐसा वह बल आपके प्रहारके प्रथमही चूर्ण होगया. (इस इन्द्रने) गायको जानेके लिये मार्ग सुगम किया था प्रार्थना करके अनेक भक्तोंमें स्तुति होनेपर इस इन्द्रको अधिक उत्तेजित किया था.

१० (२)

एक दूसरेसे संलग्न हुए वे धनमें परिपूर्ण धूलोक और भूलोकको एकत्वसे व्याप्त कर दिया है. इस लिये ये गूर अपने रथमें आरुढ होकर उनके प्रति जोड़े हुए अपने रथोंमें अन्तरिक्षमें हमारे पान ले आवे.

११

८ पुरातन इन्द्र सत्प्राप्तु धियन्तम् जुगात्सु अहस्त सम् गिणकू । इन्द्र वर्धमानं वृत्रं पियरुं तवसा
अपाद अभि जघन्य ॥

९ इन्द्र स नगम् इन्द्रिगम् अपाग सहाम् नृनि सदनं निमसत्थ । वृषभ अन्तरिक्षं व्या अस्तम्भनात् ।
न त इह प्रमृता २१,२२ अन्त ॥

जिसका अश्व पीतवर्ण है, ऐसे इन्द्रसे नियुक्त व दृष्ट कराई हुई दिशाकी ओर (जानेको) सूर्य कभीभी चूकता नहीं है । जब २ सर्व मार्गोंका आक्रमण अपने रथों-द्वारा वह करता है तब २ वह अपना रथ छोड़ देता है ।

१२

रात्रि व्यतीत होनेके अनन्तर ढंढीप्यमान, उपाके आश्चर्यकारक तथा स्थानोपर फैलनेवाले तेजको अवलोकन करनेके लिये सर्व जन उत्सुक हो रहे हैं, और जिस समय.

१३

स्तनोंके बीचमें स्थित सफेदीका पुञ्चही (मानो) पकहुए रुचिकर (दुग्धको) धारण करके (नवीन वेतकी) जवान गाय इधरमे झूलना झूल रही है । जिस समय लोकके पोषणके लिये गायके अङ्गमे इन्द्रने दूध रखा उस समय उसमें (मानो) सर्व माधुर्य ओतप्रोत करके यज्ञ हुआ दिखाई देता है ।

१४

हे इन्द्र आपका सब सामर्थ्य अङ्गमे देओ, (शत्रुओंने) सब मार्ग बन्द कर रखे हैं, अपने मित्र और भक्तोंको गाना सिखाओ, जो मनुष्य अनेक प्रकारकी कठिन युक्तियां अथवा अभेद्य मार्ग निकालता है उमका बधही होताहुआ दिखाई दिया है, कारण कि वे शत्रुत्व दिखा रहे हैं और वे अपने पाम बडे २ धनुषलिङ्ग हुए हैं । १५(३)

१२ हर्यश्च प्रसृताः प्रदिष्टा दिशः सूर्य दिवे दिवं न मिनाति । यत् अध्वन आत उत अर्वा मे आनद तत अस्य तु विमोचनं कृणुते ॥

१३ अक्ता यामन विवस्वत्या उपम यदि चित्रम अर्वाक्रम दिदृक्षन्ते । यत् महिता वा प्रगात इन्द्रस्य कर्म, पुनणि सुकृता विश्वे जानन्ति ॥

१४ वक्षणासु निहित महिज्योति पक्व विध्रति आ मा गाँ, चरति । यत् भोजनाय इन्द्र मांम अदधात उच्चियाया विश्वे स्वाद्य सम्मृतम् ॥

१५ इन्द्र इव । यामकोशा अनुवत । कृणुते, नान्विभय यज्ञाय विश्व । दुमायव दुमा निपातः । गिव मन्त्राय इन्वाय ॥

अत्यन्त निकट आर्डहुई शत्रुओंकी एक २ गर्जना (सवको) व्यथित कर रही है । अपने अत्यन्त तप्तवज्रको उनके अङ्गपर फैंक उनकी जड़तकका तोड़ डाल और उनको यातना दे, उनको सङ्कट होय ऐसा उपाय कर, और हे उदार देव, शरण आए उनको (राक्षसोंको) दीन जानकर मत छोड़ो । वे मारने लायकही है । १६

हे इन्द्र, राक्षसोंको जड़से उखाड़कर उनके मध्यभागपर शस्त्र चला और उनको छेद डाल । कितनी दूरसे तू सन्देहमे पड़ा है । तेरे भक्तोंसे द्वेष करनेवाले (दुष्टोंके) अङ्गपर जलते हुए शस्त्र फैंक । १७

हे उत्तम मार्गदर्शक इन्द्र जिसके लिये अनेक तरहकी विपुल सम्पत्तिपर तेरी सत्ता है, उमके प्रयोजनार्थ हमारे कल्याण निमित्त अश्वपर आरूढ़ होकर आ । हम तेरे निकट बहुत धनकी याचना करनेवाले होंगे । हे इन्द्र सन्ततिके लिये हमारे भाग्यको नियुक्त कर । १८

हे इन्द्र, उत्कृष्ट धन हमारे लिये प्राप्त कर दे । तेरे सरागे उदार होनेपर हम क्या तेरे प्रसादसे खाली रह सकते हैं ? हमारी कामना बड़बानलकी तरह वृद्धिगत हो रही है । सम्पत्तिके अधिष्ठाता हे इन्द्र तू उसको शमन कर । १९

५८ अदम आग्ने घोष संगृण्ये । येषु तपिष्ठाम अशनिम निर्जहि । ईम अधस्तात् वृश्च वि रुज, मरुस्व मपवन रक्ष रन्मयस्व जहि ॥

५९ इन्द्ररथ नरुत्तम एन वृह । मध्यं वृश्च । अग्रं प्रति शृणोहि । सलल्लकं कावत आचकर्थ । मरुद्विषे तपुषि ऐति अरय ॥

६० प्रथम नम मरु । एवा इषा न आस्तस्मि, स्वस्तये वाजिभि च । वृहत राय वन्तार स्याम् । इन्द्र जगत् प्रजापति नम अस्तु ॥

६१ इन्द्र । इन्द्र नम जगत् । देवास्त न प्रगे निधीमहि । अस्मे काम ऊर्व इय प्रथे । वसूनाम् मरुद्विषे तपुषि ॥

हमको धेनु और अश्व अर्पण करके हमारी इस कामवासनाको तृप्त कर और अपने आनन्दप्रद कृपाप्रसाद करके हमारी योग्यता (प्रतिष्ठा) ददा । अलौकिक तेजकी इच्छा करनेवाले विद्वान् कुशिकोंने अपनी उत्तम स्फूर्तिके उपायसे ये स्तोत्र तेरे प्रीत्यर्थ रचे हैं ।

२०

हमको गाय देनेके लिये गायके गोष्ठ खोल. हमको विपुल सम्पत्तिके अविकारी करदे. हे सामर्थ्यवान् देव तू स्वर्गतक व्याप्त होनेवाला और सच्चा बलशाली है. हे उग्र इन्द्र तू गायका दान करनेवाला है इस कारण हमारी हाक सुनतेही (पुकार सुनतेही) जागृत हो ।

२१

जो प्रत्यक्ष सुखरूपही है जिसका शौर्य अप्रतिम है । यद्यपि तू उग्र है तथापि युद्धसमय जो संरक्षणके लिये पुकार मारता है सोही तू दिलसे जान जाता है । जो दुष्टोका वध करनेवाला है अथवा जो सम्पत्ति फिर गृहण कर देता है ऐसे उन्त्रके लायक यह उस्साह-वर्धक सोम सिद्ध होनेपर अपने उनकाभी आमन्त्रण करेंगे । २२ (४)

सूक्त ३ ।

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता- इन्द्र ॥

जिस जगह अपनी कन्या (उपाकी) सन्ततिको अलङ्कार चटते हैं पत मनको समाधान करके जगत्पिताको (द्यौको) विश्रान्ति हुई, उमही समय विद्वान् तथा गवोका अनुशासन करनेवाली अग्निका सत्यपूर्ण विधिके साथ परिपालन होता है, उस लिये वह जगत्पिताकी कन्याके (उपाके) पुत्रत्वको प्राप्त हुआ ।

१

२० गोभि अथै इमं काम मन्दय, चन्द्रवता राघसा च पप्रथ स्वर्यव विप्रा कुशिताग तुभं उन्त्रा । मतिभि वाह अक्रन् ॥

२१ गोपते गा गोत्रानः आ ददृहि । अस्मभ्यं सनय वाजा गम यन्तु । वृषभ दादा आ गम असि मघवन् गोदा अस्मभ्य सुवोवि ॥

२२ शुन नृतमं उग्र समत्सु ऊमये शृण्वन्तम वृत्राणि ध्वन्त वनानाम सावता मराना उन्त्रा निगन्मरे हुवेम ॥

१ यत्र दुहितु मेक ऋक् पित्ता शम्येन मनगा नद मन्धे । आस्य विद्वान् वरि कर्णान्तरा मभ्यन् दुहितु नप्य गान ॥

उस पिताने सम्पत्ति भाईवन्धुको नहीं दी, किन्तु अपनी कन्याके पुत्रको उसने सम्पत्ति मिलनेवाले सत्र पदार्थोंका उत्तराधिकारी किया. तो सस्कृत्यका एक कर्ता और उसका कौतुक करनेवाला भलताही है, कहना चाहिये । २

अपनी जिह्वाद्वारा कम्पायमान दिखते हुए उस महत्तेजके पुत्रका सन्मान करनेके लिये अग्निने जन्म लिया । अग्निका जन्म अलौकिकही होता है अथवा उसीकाही जन्म अलौकिक होता है । यज्ञ करनेपर पीतवर्ण अश्वोंसे युक्त इन्द्रकीभी अलौकिक प्रवृत्ति (पराक्रमकी ओर) होती है । ३

इन्द्रके युद्ध होनेपर विजयी सेनाने उससे मिल करके और अन्धकारमें बलवत्तर तेज उसमें प्राप्त कर लिया इन्द्रको पहिचानकर उनके स्वागतार्थ मामने आई और इन्द्र धेनुका अकेलाही मालिक हुआ । ४

मुद्गद किलेमें कैद हुई ऐमी (धेनुको) प्रजाशील पुरुषोंने मुक्त करी और सात विद्वान् पुरुषोंने उसको भक्तिपूर्वक अन्तःकरणसे उस जगहमेंसे निकाली. सत्यधर्मका मार्ग विस्तारपूर्वक उनको विदित हुआ इन्द्रने इन सबको पहिचानकर भक्तोंकरके नम्र-तापूर्वक प्रार्थना किये जानेपर प्रवेश किया । ५ (५)

जिम समय पर्वतोमेंसे छिद्र सरमाको ज्ञात हुआ. उस समय उसने पहिलेके मुताबिक एक बड़ा रम्ता उत्तम रीतिसे तैयार किया । उस सरमाने बिनाशरहित उस सेनाका अग्रभाग अपने पास लिया था. धेनुका शब्द (रम्माना) सुनतेही वह वहांपर ठेक तक पहुँची । ६

अत्यन्त ज्ञानसम्पन्न इन्द्र अपने मित्रोंको साथ लेकर कहांपर गया । इतनेहीमें उदरमें छिपी निधिको उस सत्कृत्यशील इन्द्रके सामने पर्वतोंने (एकदम) निकाली । अपने तरुण मित्रोंके साथ इन्द्रकी उपामना करनेवाले मानवोंको धेनुकी प्राप्ति हुई और अङ्गिरसमी उसके पूजनमें निमग्न हुआ । ७

जो २ वस्तु अस्तित्वमें है उनकी प्रतिमास्वरूप उस मनातनकालसे अस्तित्वमें स्थित इन्द्रको पृथिवीमेंके सब गोष्ठ मालूम है । शुष्णाकोभी यह इन्द्रही मार डालता है । अपने स्वर्गमें उच्चस्थानपर विराजमान, धेनुओंके प्यारे, देदीयनान कान्ति करके युक्त और हमारे अत्यन्त प्यारे इन्द्रने हमारे सब मित्रोंको सङ्कटमें मुक्त किया है । ८

धेनुकी प्राप्ति होनी चाहिये ऐसी इच्छा मनमें रखकर जिन्होंने अमर्त्यत्वका मार्ग प्रार्थनाके द्वारा ढूंढा । वे खाली बैठे । निःसन्देह येही उनके विस्तृत सदन कि जहांपर बैठकर उन्होंने सत्य व्यवहार द्वारा (उत्सवप्रद) महिनोकी प्राप्ति होनेकी प्रार्थना की । ९

प्राचीन निर्भरमेंसे दुग्धप्राप्तिकी इच्छा करनेवाले (अङ्गिरसको) जब कभी उनके वैभवनिधि दृष्टि पड़े, तब उनको सन्तोष हुआ । उनकी आनन्दगर्जना सुलोक और भूलोकको भीड़राने लगी । गाय मिलनेपर उन्होको आनन्द हुआ और उन्होकी रक्षाके लिये उन्होंने शूरपुरुषोंको नियुक्त किया । १० (६)

उस वृत्रनाशक इन्द्रने स्तुति और हविके योगमें सन्तुष्ट होतेही मैन्मसमुदाय गृहण करके धेनुको प्रतिबन्धसे मुक्त किया । अनन्तर उस सर्व व्यापिनी और उत्कृष्ट धेनुने अपने ऊधमें घृत उत्पन्न करनेवाला दूध भरावे रुचिकर व मधुर पंय इन्द्रके लिये दोहगे लगे । ११

७ विप्रतम सर्वायन अगच्छत वं, मुकृते अद्रि गर्भम अ सुदयन् । मर्यं युवमि सगवन्ता गमान् ।
अथ अग्निग सथः अर्चन अमवत ॥

८ सत सत प्रतिमानं पुगेभू विश्वा जनिम वेद, शुष्णम इन्ति । दिन पद्वी गन्तुं अर्चन गता न
सर्सान् अवद्यान् प्र नि अमुजन ॥

९ गव्यता मनसा अक अमृतन्वाय ऋष्वानाम नि मेनु इदं निन नु एता भर्गव गन्त न प्र नि
मासान् अ निषामन् ॥

१० एतन्म्य रेतम पय द्याना स्व सम्पत्त्यमाना अभि अमदन । एता पोषा इदं ता आपा
जाते नि एतम, गं प वीगन् अद्भु ॥

११ न वृत्रहा इन्द्र जनेभि देवै अर्चं च, यथा उत गन्ता इत इत एता नृणां मा तासां
पुनवन् भगन्ता मधु स्वाद्य दुदहे ।

उस आङ्गिरसने अपने पिताके लियेभी एक गृह तैयार किया और वहांपर प्रकाशमान और विस्तीर्ण बसतिस्थान उसको दिखाया । अपने मातापिताको दृढ आधारदेकर वाद स्थिरता आनेपर उच्चस्थानपर विराजमान उस आङ्गिरसने अपने अत्यन्त चपल स्वभाववाले पिताको स्थैर्य दिया ।

१२

जिनमे दोषरहित सब स्तोत्र एकत्रित हुए हैं, जो अकस्मात् बड़ा हो सकता है अधवा जो सर्व नञ्चारी है, ऐसे इन्द्रको सामर्थ्यवती स्तुतिओसे धूलोक और भूलोक एक २ विभाग करनेके लिये जिस समय प्रवृत्त किया उस समय सर्वशक्ति इन्द्रके अङ्गमे प्रकट हुई ।

१३

तेरी मित्रता उत्कृष्ट है इसलिये तेरे सामर्थ्यकी इच्छा करता हूं । तेरे वास्ते रचेहुए इन स्तोत्रको (देख) प्रज्ञावान् तेरे अनुग्रहकी इच्छा रखकर मैं आया हुआ हूं । हे उदार (इन्द्र), हमारा संरक्षक हो ।

१४

विस्तीर्ण, विनाश और सुखकारक प्रदेश जानकर, उसने अपनी कृपाके कारण वृषापर भक्तोको जानेके लिये प्रवृत्त किया । देदीप्यमान इन्द्रने अपने शूर सहायता करनेवालेकी मददने मूर्ख, उपा क्षाणी और आग्निकों एकही समयमे निर्माण किया । १५(७)

घटक कृपालु अधिपति इन्द्रने वास्तवमे सर्वव्यापि एवम् अखिल सन्तोषकारक उदकके एकत्र प्रवाह चलानेके लिये उसको बन्धनसे मुक्त किया । ज्ञानवान् और पवित्र पुरुषोंके यत्नमे जगत्को पवित्र करनेवाली वह मधुर जलधाराएँ अपना प्रवाह अहोरात्र (बहाने) चला रही है ।

१६

१२ अस्य । अत्र चित् नदन मंचक सुकृत निषीमत् महि विद्यन् हि । स्कन्भनेन जनित्री विश्वः ।

१३ यदि "स्मिन्" वनपदा निरु चनाकी मयावृत्त विश्वं रांदस्याः शिष्ये धात् । इन्द्राय विश्वः ।

१४ ते नान् महि वा । गच्छा आ वसिम । वृत्रे पूर्वा नियुत यन्ति । महि स्तोत्रं सुरै अव ।

१५ यदि एह चन्द्र इत्ये वि विहन् नस्तिन्न चरयं सम ऐरत् बान् इत् । दीवान् इन्द्र वृभिः ।

१६ एष वृत्रे चित् मयाचि दिग् चन्द्रा अप लम्बजत् चित । मध्य पवित्रै कविभिः ।

कृष्ण और शुभ्र ऐसे वेदो अने सूर्यके सामर्थ्यके लिये साथ २ जा रहे है । और उसीही समयमे हे इन्द्र, तेरे प्यारे, चपल तथा शूर मित्र पापका परिहार करनेके लिये सामर्थ्यके पास एकत्र होते है ।

१७

वृत्रका वध करनेवाले (हे इन्द्र) सबकी आयुः तेरे हाथमे है और जिस प्रयमे तू सामर्थ्यवान् है उसी प्रयोजनके लिये हमको चिरायु करके हमारे सत्य पूर्ण और मधुर स्तोत्रोंका स्वामी हो ।

१८

आङ्गिरसकी तरह प्रमाणपूर्वक उसका पूजन करके अपने उत्कर्ष होनेके लिये पुरातनदेवको पुनः नवीनत्व मै देता हूं । हे उदार इन्द्र, भक्तिहीन दुष्टोंको समूलोच्छेद नष्ट कर डाल और हमारे कल्याणके लिये तेजकी प्राप्ति कर दे ।

१९

जगत्को पवित्र करनेवाले उदकका यह प्रवाह भरपूर हो गया है । हम उस प्रवाहसे सहजमे पार हो जाय । हे इन्द्र, तू रथमे आरूढ होकर शत्रुओंसे बचा ले, और हमारी गाय शीघ्र हमको मिले, ऐसा कर ।

२०

वृत्रका वध करनेवाला धेनुके स्वामी (इन्द्रने) (हमको) गाय दिखलाई है और कृष्णवर्ण प्रदेशके अन्तरङ्ग भागमे उसने अपनी प्रदीप किरणोंसे प्रवेश किया है । आपकी सत्वधीर आज्ञाको हमको सत्यका उपदेश करे । उसने अपने (दिव्यमन्दिरके) सब फाटक खोल रखे है ।

२१

१७ कृष्णे वसुधित्ता यजत्रे उभे सूर्यस्य मंहना अनुजिहते । यत् काम्या कृजिया मराय १३ ५ । इन्द्र ते महिमानं परि ॥

१८ वृत्रहन्, विश्वायु, वृषभः, वयोधा सूनृताना गिरा पति भव । शिवेभि, मरुधेभि मर्दीभि ऊतिभि सरण्यन् महान् न आ गहि ॥

१९ अग्निस्वत् तं नमसा सपर्यन् सन्यसे पुराजाम् नव्यंकृणोमि । बहुला अदेवा दुह ति गार्दि, मघवन् न सातये च स्व. धा. ॥

२० पावकः मिहः प्रतना अभूवन् । आसाम् पार न स्तस्ति पिपृहि । इन्द्र रथिर त्व न गिरा पाहि । मधु मधु न गोजित कृणुहि ॥

२१ वृत्रहा गोपति गा अदिदिष्ट, धर्म्य धाममि कृणा नन्त गात् । मूत्रता कृन्त न विज्ञा तान विज्ञा स्वाः दुः च अप वृणोत् ॥

जो प्रत्यक्ष सौख्यही है। जिसके शौर्य अप्रतिम है, उग्र होनेके कारण युद्धमें सरक्ष-
णके लिये हांक (पुकार) मारतेही जो आतुरताके साथ सुनता है, जो दुष्टोंका नाश
करनेवाला है व जो सम्पत्ति प्राप्तकरवा देता है ऐसे उस इन्द्रको अपने अपने इस
सिद्ध उत्साहवर्धक सोमके लिये आमन्त्रण करे ।

२२ (८)

सूक्त ३२.

॥ ऋषि - विश्वामित्र । देवता - इन्द्र ॥

हे सोमके अधिपते इन्द्र, जैसे मध्यान्हका हवि तुझको प्रिय लगता है । वैसेही
हमारे इस सोमका प्राशन कर । हे उदार (इन्द्र), अपने घोड़े छोड़कर इस सोमरसमें
इतना तल्लीन हो कि तेरे कपोल फूलेहुए दिखाई देवे ।

१

हे इन्द्र, जिसमें दुग्ध और यव मिलाया गया है, ऐसे इस चमकी ले सोमर-
सको पी । तुझको आनन्द होय इस लिये यह तुझको अर्पण किया गया है । स्तोत्रोंके
गानेमें निमग्न मरुत्का समु आय तथैव रुद्रके साथ सोमरससे तू वृष होकर वृद्धिगत
हो ।

२

जिम्हने तेरा सामर्थ्य व बल बढ़ाया और हे इन्द्र जो तेरे तेजका पूजन करता
है ऐसे मरुत् और रुद्रको साथ लेकर हे वज्रधारी व मुकुट धारण करनेवाले देव, मध्या-
ह्नये यज्ञ प्रसङ्गमें (सोमरसका) प्राशन कर ।

३

१९ इन्द्र, वृत्तम वन समस्त जगत्वे शृण्वन्तम वृत्रगणि घ्नन्तं, धनानाम् मायितं मघवानं इन्द्रं अस्मि-
न्मरे तुवेन ॥

१ सोमपते इन्द्र वन माध्यन्दिनं सवन ते चारु इमं सोमं पिब ऋजीपिन् । मघवन् हरी विमुच्य
सिंघे पापुः इह नारदराव ॥

२ इन्द्र मघवसिं मरिचन्म इन्द्र सोमं पिब ते मदाय ररिम । वज्रकृता मरुतेन गणेन रुद्रै सजोषा
हृष्य वज्रधरन् ॥

३ वज्रहन् रुद्रिन्द्र इन्द्र ते मरुत ते इन्द्र, से तविषीम् अवर्धन् ते क्षोज अवन्त, स्त्रेभि सगण-
मरुतसिं हरे विद ।

जो मरुत इन्द्रके सैनिक है वा जिमकी प्रेरणा करनेपर अपने कोही अमर मम-
झनेवाले वृत्रके मर्मस्थान इन्द्रको विदित हुए । उसी मरुतने निम्नन्देह मधुर सोमरस
इन्द्रके पास पहुंचाया ।

४

हे इंद्र जिस तरह मनुके हविका नृने स्वीकार किया है तथैव हमारे हविकोभी
अङ्गीकार करके शाश्वत आनंद प्राप्त होनेके लिये सोमका प्राशन कर । गील घोंडेपर च-
ढ़नेवाले देव उसी तरह यज्ञद्वारा तू वृद्धिगत हो । चपल मरुतकी महायतामे उदकका
प्रवाह तूही वहानेके लिये लाता है ।

५ (९)

हे इंद्र, (युद्धमे) फहरानेवाले शस्त्रो करके पवित्र जलमे गेरे हुए वृत्रको मार
डालता है उस समय जैसे घोंडे रणाङ्गणमे दौड़ते फिरते हैं उसी तरह दौड़ जानेके
लिये तूने उदकको मुक्त किया ।

६

नमस्कृतिसे जो बढ़ता है, जो श्रेष्ठ और व्युत्पन्न है, जिसको संसारका हाल
विलकुल मालूम नहीं है, व जो सदा तरुणही रहता है और जो यज्ञार्हदेवकी मतिमा
जिसको प्रिय है एसी द्यावाभूमितककोभी जिमका नापना न आसका और न अगारी
वह इसको नापसकेगी । ऐसे इंद्रकी प्रीत्यर्थ हम यजन करते हैं ।

७

इन्द्रके कृत्य तथा सुकृत्य बहुतही है । कोईभी देव उसकी आद्याका भद्र करनेके
लिये नहीं आ सकता । इसने मूलोक और इम अलोक आधार दिया और अदभुत
कार्य करके सूर्य और उषाको उत्पन्न किया ।

८

४ ये मरुत इन्द्रस्य शर्व आसन् । येभि हपित अमर्मग मान्यमानस्य वृत्रस्य मर्म निोद व

५ नु अस्य मधुमत् विविप्रे ॥

५ इन्द्र मनुष्वत् सवनं जुषाण शक्ते वीर्याय मामं पिय । हव्या म यज या वानस्य मरुतुभि
अप अर्णा सिमर्पि ॥

६ यत् ह चरता वधेन देवो परि वत्रिवार्गं गयान अद्व वत्र जवन्त्रो न्य जाता मन्ये ज यं ॥
अप प्र अस्तज ॥

७ नमसा वृद्धं, वृहन्तम् नृपं अजग, युवानम्, यस्य यज्ञस्य मतिमान प्रिय रोदसा मनन्तु ममा
इन्द्र याजस इत् ॥

८ इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुत्राणि । दिव्ये देवा उदग्नि न जिनन्ति । य पयस्य उष उषा याम दायाम
सुदंसा सूर्य उपम अजान ॥

हे द्रोहरहित इन्द्र जन्म लेतेही तू सोमका प्राशन करता है, द्यूलोक अथवा दिवस, माम अथवा वर्ष इनमेसे कोईभी तेरे तेजको परास्त करनेके लिये नहीं आया । ९

हे इन्द्र तू जन्म लेतीही उस विस्तीर्ण स्वर्गमें विराजमान होकर अपने संतोषार्थ सोमरसका पान करता है । इसी कारण तुझ व्याप्त करनेको द्यावापृथिवी आई । तू अपने स्तोत्र गानेवाले भक्तजनोका पोषक हुआ है । १० (१०)

अनेक भक्तोके लिये जन्म लेनेवाले (हे इन्द्र), जलको वेष्टन कर रखनेकासामर्थ्य तुझमे है । तू अपने पराक्रमसे सबको मार सकता है । द्यूलोकतकभी तेरे माहात्मकी इयत्ता मालूम नहीं हुई. कारण कि तू एकही जंधामे (पैरमे) सब पृथिवीको नाप सकता है । ११

हे इन्द्र, वस्तुतः यज्ञ तुझको वर्धन करनेवाला है और सोमरससे युक्त हविही तुझको प्रिय हुआ । जिस कारण तू यज्ञके योग्य कहा जाता है उसीकारण यज्ञद्वारा हमारे यत्नका रक्षण कर । अहिके वध करनेके समय यज्ञनेही तेरे वज्रकी रक्षा करी । १२

९ अन्द्राह इन्द्र तव तत् महित्वं सत्यं यत् जातं सद्य सोमम अपिच. ह । न द्याव न अहा, न स सा शरद ते तदस ओजा वरन्त ॥

१० इन्द्र तव जात सद्य परमे व्योमन् मदाय सोमं अपिच यत् ह द्यावा पृथिवी आविवेशी अथ पथारा तव शमसः ॥

११ तव हविर्जात तद्वात ओजायमान अर्ण परिश्रपानं अहिं अहन्ते महित्वं द्यौ न अनुभूतः ॥ अहिके वधे तव यज्ञे ॥

१२ इन्द्र तव हि ते वर्धन भूत, उत नुतमोम नियेष प्रिय यज्ञिय सप्त, यज्ञेन यज्ञं अह अहिः ॥ अहिके वधे तव यज्ञे ॥

जो इन्द्र प्राचीन, मध्यकालीन एवम् व नूतन स्तोत्रोंसे वृद्धिगत हुआ। उन २ सामर्थ्यसे मैं यज्ञद्वारा यहां आनेको प्रवृत्त करता हूं व मुझे नवीन आनंद प्राप्त हो इस लिये मैं उनके मनको प्रसन्न करता हूं। १३

जिस समय मेरे अन्तःकरणमे (स्तोत्र रचनेका) इच्छाने प्रवेश किया उस समय मैंने (इन्द्रपर) स्तोत्र रचे। हगको उससे सङ्कटका पार सुखरूप गुजरे, इसलिये कार्यसमाप्ति दिन आनेके प्रथमही मुझको इन्द्रका स्तवन करने दे। जैसे नाँवपर बैठकर जानेवाले मनुष्योंको डभय (किनारेपरमे) मनुष्य हांक मारते हैं उमी तरह दोनों पक्षके मनुष्य इन्द्रकी स्तुति करते हैं। १४

इन्द्रके लिये यह कलश भरकर रखा गया है। अब “ स्वाहा ” ऐसे बोलकर मैं उसको अर्पण करता हूं। जिस तरह पानीवाला (भिखी) अपनी मशक छोड़ता है इन्द्रके प्राशनार्थ मैंने सोमरस यहा छोड़ रखा है। इन्द्रको प्रिय लगनेवाले इस सोमरसमे उसको प्रदक्षिणा करके उसके सन्तोषार्थ उसको भर रखा है। १५

अनेक भक्तोंसे स्तुति किये हुए हैं इन्द्र, जिस समय इस प्रकार अपने मित्रपर उपकार करनेवाले जौकसे जिसमे धेनुओंका प्रतिबन्धने डाला था ऐसे अत्यन्त विस्तीर्ण और अभेद्य किलेकोभी तूने तोड़ा था। उन समय अगाध समुद्रको अथवा बड़े घेरेदार पर्वतोंतककोभी तेरा प्रतिबन्ध करते नहीं आया। १६

जो प्रत्यक्ष सौख्यही है, जिसका शौर्य अप्रतिम है, युद्धसमय पुकार मारतेही जो आतुरतासे सुनता है, जो दुष्टोंका वध करनेवाला है जो सम्पत्ति जीतकर लाता है ऐसे उस इन्द्रको यह उत्माहवर्धक सोम मिद्ध करके अपन निमन्त्रण करेंगे। १७(११)

१३ ग प्रवृत्तिं व मध्यमं न नूतनेभि स्तोमैभि वावृते, इन्द्रम अवसा यज्ञेन अर्वाक आचक्र, एन नव्यमे मुह्याय आ ववृन्याम ॥

१४ यत् मा विपणा विवेप जज्ञान । यच्च अहम न यथा पापान्त पार्यान् अन्त पुग इन्द्र स्तौ । नावाडव यान्तम उभये हवन्ते ॥

१५ अस्य कल्प आपर्ण । स्वाहा । कोश सेक्ता इव मित्रानिमित्ते । प्रि ॥ न मात इन्द्र अभि प्रदक्षिणित सम आ अथ वज्रत उ ॥

१६ पुम्हत् इन्द्र दया मन्विभ्य क्षिति यत् न चित्त ऊ र्वमू गव्यम जन्त, न गमत् । मिन्द्र न परिषन्त आडय त्वा वरन् ॥

१७ युन नूतम इव गन्तुम् ऊनये शुण्वन्तम्, वज्राणि घ्नन्, यन्तानाम मर्त्येन संपदन्त इन्द्रा अस्मिन्नेर द्वेम ॥

सूक्त ३३.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता- इन्द्र ॥

सवत्स और उसको चाटनेके लिये दौड़नेवाली गायकी तरह अथवा रथसे छोड़े-
हुए और आगन्दसे हिताहिनातेहुए घोड़ोंकी नाई विपाट और शुतुद्रि ये दो प्रेमपूरित
नदियां पर्वतोंकी ढाल धरप अपने जलके वेगसे दौड़ रही हैं (वह रही हैं) १

इन्द्रसे प्रेरित होकर अथवा उसके पाससेही अगाड़ी मार्गाक्रमण करनेकी आज्ञा
मांगकर एकही रथ कीनाई जुड़ेहुए तुम समुद्रकी ओर जाती हो । अहो श्वेत
नदियों ! उछलनेवाली लहरोंसे तुम अपने प्रवाहको एकत्र (तुमसे) एक दूसरेमें
विलकुल बेमालूम मिल जाती हैं । २

अत्यन्त श्रेष्ठ माता जो सिन्धु उसके पास मै गया हूं । विशाल और सौख्यदा-
यिनी विपाट् नामकी नदीके निकट मै गया हूं । आपके बछड़ोंको चाटनेकी इच्छा
फरनेवाली वे व्याईहुई गायकी नाई ये दोनों एकही मागमें दौड़ती हैं । ३

हम अपने जलको देवोंके नियुक्त किये हुए मार्गकी और बहाती हैं । अगाड़ी
जानेमें निश्चित हमारी गतिको छोई नहीं रोकनेवाला है ? तब कौनसी इच्छा रखकर
यह विद्वान भक्त हमको (धामन्त्रण) करता है भला ? ४

१ शुभ्रे मातया रिहाणे गावाश्च, विपिते हानमाने अथ इव उशता विपाट शुतुद्रौ पर्वतानाम उप-
रदाह प्र पयरा प्रवेवते ॥

२ इन्द्रेपिते, प्रत्वं भिक्षमाण रज्या इव समुद्र अच्य या । शुभ्रे समागणे जर्मिभि पिन्वमाने
क्षाम् एन्धाम् ए प एति ॥

३ एतन्मत्तं रूपं सवत्स इव समानं द्यौं अनु सन्त्यन्ताः-माततमाम् सिन्धु अच्य अपासं, उर्वौ
हृश्या रिहाणे गावाश्च

४ एतन्मत्तं विद्वान् भक्तः हमं धामन्त्रणं प्रयत्नं वर्तते न । किं शु ।
३३ सूक्त ३३

हे पवित्र नदियों, मेरे नम्र शब्द सुननेके लिये एक मुहूर्तमात्र तुम अपनी गति धन्द करके खड़ी रहो । मैं कुशिकाका पुत्र एक दीर्घ स्तोत्र गाकर कल्याणकी इच्छामे सिन्धुको हांक मारता हूँ ।

५

जिसने सब नदियोंको रोक रखा था ऐसे उस वृत्रको मार कर वज्रबाहु इन्द्रने अडचल (अप्रवाहरूप दुख) से मुक्त किया । और मुहम्म सवितादेवने हमको मार्ग दिखा दिया । उसीके इच्छासे हम विशाल नदियां मार्गक्रमण कर रही है ।

६

वो इंद्रका पराक्रम—वे उसके शूरत्वके कृत्य सदा वर्णन करने योग्य है कि उसने आहिके खरड २ कर डाले और (नदीके) प्रतिबन्ध करनेवाले मन्त्र दुष्टोको (उसने) अपने वज्रसे मार डाले । जिसका अपन विचार करते थे कि कब मुक्त होंगे ? वहाँ कार्य सफल हुआ अर्थात् जल बहने लगा ।

७

हे स्तुति करनेवाले भक्तो तेरे ये वचनकि, जिसका घोष अगली पीढ़ियाँ सुर्गती रहेंगी उसको मत भूल । हे स्तोत्र करनेवाली तू जिस समय स्तुति वचन पड़ती जानी है उस समय हमारीभी स्तुति करती जा । मनुष्योंमे हमको तुच्छ मत मान (अब जा) नमस्कार ।

८

५ अतावरोः मे सोम्याय वचमे एवै मुहूर्त उपरमवम । अवस्तु कुशिरम्य मनु वृत् ॥ मनाया सिन्धुं अच्छ प्र अहे ।

६ नदीना परिधम वृत्रम अप अहन् वज्रबाहु इन्द्र अस्मान अरुदत । सुपाणा सविता नर ॥ यत् तस्य प्रमवे उवा वयं याम ॥

७ तत् इन्द्रस्य वार्यं कर्म यथवा प्रवाच्यं यन अहि विवृश्वन्, वज्रेण परिधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अपन इच्छमानाः अप भयन् ॥

८ जरित एतत् ते वच अपि यन् उत्ता युगानी घेषान्, मा गप्ता मान मय्यम न पा उपत्त । नः पुहत्या मा निक् ने यम ॥

हे भगिनियो, तुझारी भक्ति करनेवाला जो यह भक्त गाड़ी और रथसे (प्रयाग करताहुआ) बहुत दूरसे तुझारे पास आया है, इसलिये उसका वचन श्रवण करो । हे नदियो, तुझारा उत्तम रीतिसे हम उतरण करे । आप कृपा करके इतनी उतर जाओ कि गाड़ीके धुरे तक तुम कम हो जावो । ९

हे स्तवन करनेवाले भक्त तुम्हें जो बोलना है उसे हमको सुनने दे । निस्सन्देह तू गाड़ी अथवा रथसे स्थित होकर बहुत दूरसे आया है । बालकको पिलानेवाला एकाद बच्चेवालीके तुल्य मैं तेरे लिये और अपने प्रिय करके अगाड़ी खड़ी हुई एकाद कुनारिकाकी नाई नम्र होऊंगी । १० (१३)

इन्द्रसे प्रेरणा व स्फूर्ति उत्पन्न करहुए व गायके शोधार्थ निकले हुए मनुष्य—हे भरत—निस्सन्देह जिस समय तेरे प्रवाहके उस पार जावेगे उस समय अगाड़ी जानेके लिये निश्चित हुआ तेरा प्रवाहभी (अव्यग्र रीतिसे) अगाड़ी चलने लगेगा । पूजनीय नदियोंकी (तुझारी) कृपाकी मुझे इच्छा है । ११

गायके अन्वेषणार्थ निकले हुए भरत नदीके पार गये और विद्वान् स्तोत्रकर्ताओंकोभी नदीकी कृपाकी इच्छा हुई । हे नदिओ, हमें प्रेरणा तथा अनुग्रहभी अर्पण करके तुम वृद्धिद्धत होवो । अपना सब प्रवाह जलने भरपूर कर डालो और शीघ्रही प्रागे चलने (बहने) लगे । १२

तुझारी लहरे केवल जुएकी सेल तक लगे. अर्थात् इससे ऊपर न आवे । हे जलो (तुम) डोरीके खण्डको (हांकनेकीवांगको) त्रिलकुल सावूत रखना । जो पापसे रदित है, जिनको किसीकोभी अपाय करना नहीं आता और जो किसीका अपाय नहीं करती है ऐसी ये दो नदियां कभीभी हीन स्थितिमें नहीं पहुचती है । १३ (१४)

१ ओ रवसार दूरात् अनसा रथेन व ययौ, कारवे सु शृणोत । सिन्धव सू गि नमध्वं । अधो ८५१ सोत्याभि सुरास भवत ॥

१० वारो ते वचासि दृणवाम । दूरान् अनसा रथेन ययाध । पीप्याना योपा इव ते नि नंसै । गद्यास इव वन्सा ते शश्वच्च ॥

११ अगा भरता इन्द्रजन इपित गव्यन् प्राम त्वा सन्तरेयु, अह सर्गतक्त प्रसव अर्पात् । सहितानाम व रुमति आदधे ॥

१२ न यव भरत न अन्तारिष्ट विप्र नदीनाम् सुमति अभक्त । इषयन्ती सुराधा प्र पिन्वध्वम् ८५२ ॥ इन्द्रो १३ नम दात ॥

१३ य उरि गम उव हन्तु । दोक्त्राणि सुयत । अदुग्धतौ, वि एनसा, अधयौ गनं मा आ ८५३ ॥

सूक्त ३४.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्र ॥

पुरोका नाश करनेवाले और धनको जीतलानेवाले इन्द्रने दासोंको (तथैव) इतर शत्रुओंको जीते । स्तोत्रके द्वारा जिमका उत्तेजन होता है, (विशाल) शरीर धारण करके जो वृद्धिज्ञत होता है व जिमका दातृत्व उदार है ऐमे उस देवने बृलोक और भूलाक—इन दोनों लोकको व्याप्त किया है । १

तेरे सत्कृत्यों व दलको उत्तेजित करनेवाले एकाद स्तोत्रको तेरे (अमरदेवके) प्रीत्यर्थ समझाकर मैं अर्पण करता हूं । हे इन्द्र, तू मानवोंके कुल वे देवोंके समुदाय—इन दोनोंकोभी अग्रणी है । २

अपनी सेनाको अगाडी लेकर इन्द्रने वृत्रको घेर लिया । युक्तिप्रयुक्तिमे निष्णात होनेके कारण उसने मायावी लोकोकी (सब योजनाएँ) निष्फल की । वनमे अपने मय सामर्थ्यतक अग्नि फैलकर उसने व्यंसको मारा और धेनुको अपने प्रिय भक्तजनोंकी दृष्टि दिख पडे । ३

प्रकाशकी प्राप्ति कर लेनेवाले व (भक्तोंके) साहाय्य करनेवाले इन्द्रने, दिवसोंको उत्पन्न करके अपने प्रेम करनेवाले (योद्धाओंकी) महायतामे शत्रुसेनापर विजय प्राप्त किया । उसने मानवजातिके हितार्थ दिवसोंकी विजयपताकाकोही (अर्थात् सूर्यको) जीत लिया व मनुष्योंके परम सन्तोषार्थ प्रकाशका लाभ कर लिया । ४

१ पूर्वमे विद्वद्भ्यु दथमान इन्द्र दाम शत्रुन् आ वि अतिरन् । ब्रह्मजन, तन्ना वावृधान, भी दात्र उभ गेदसी आ अष्टयन् ॥

२ अमृताय ते मयस्य त्विषम्य नति वाच न्यपन प्र द्यामि । इन्द्र मानुषीणा क्षिताना इव देवाना विशा पूर्वयावा अमि ॥

३ उर्वनाति इन्द्र वृत्र शरणान्, उर्वनाति मायिता प्र अभिनात् । वनेषु उग्रधम व्यंग अज, राक्षसा येन आवि अष्टयन् ॥

४ स्वर्गे इन्द्र अहानि चत्वरन अभिष्ट शशहृमि पृतना निगाय । अन्त्या भेनु मनो प्र अगे चत्, वृष्टे रण व उग्रोति अविन्दन ॥

शूरोकी नाई क्रमोंके अनेक काम करते हुए इन्द्रने (शत्रुओंकी) भरा हुआ सेनामे प्रवेश किया । उसने अपने भक्तोंके लिये इस स्तोत्रोंकी स्फूर्ति करी । और इस (उपाके) उज्ज्वल वर्णको उत्पन्न किया ।

५ (१५)

इस श्रेष्ठ इन्द्रके महत्कृत्योंकी पराक्रमकी और अनेक सत्कृतिकी (सब लोग) प्रशंसा करते हैं । जिसका तेज शत्रुओंको पराभूत करनेवाला है ऐसे उस (इन्द्रने) कुटिल योजनाओंसे कुटिलोका व (क्रूर) हिकमतोंसे क्रूरोंका पारिपत्य किया । ६

मज्जनोंके नायक व मनुष्योंकी इच्छा पूरण करनेवाले इन्द्रने बड़े २ उग्र युद्ध करके देवोंके लिये आश्रयस्थान तैयार किये । वे उनके कृत्य विवस्वान्के घरपर विद्वान् स्तोत्रकर्ता लोग (अनेक प्रकारके) स्तोत्रोंको रचकर गाते हैं । ७

जो सर्वदा विजयी होता है व अत्यन्त श्रेष्ठ है, जो सामर्थ्यकी प्राप्ति कर देता है, जिसने दिव्य उदक लाकर दिये और जिसने पृथिवी व इस धूलोककीभी प्राप्ति की उस इन्द्रको देखकर स्तोत्र गानकी जिसे रुचि है ऐसे (भक्तोंको) आनन्द मिलता है । ८

५ नृवत् पुरुषि नर्या दधान इन्द्र वर्हणा तुज आ विवेण । जरित्रे इमा धिय अचेतयत् इम इम वर्ण वासा आतिरत् ॥

६ अर्य मर इन्द्रस्य महानि, वर्म, पुराणि मुकृतापनयन्ति । अभि भूर्याजा वृजनेन वृजिव्यान् मायाभि दस्यून् स अपेध ॥

७ संपाति नर्यापिप्रा इन्द्र, मन्हा युधा, देवेभ्य वरिव चकार । अस्य तानि, विप्रा कवय, जेवस्तत् रदने उवसेनि सन्ति ॥

८ पुराणत् सन्तत्, वंष्य, स्रोता, स्व वंवी अप च ससवांसं, य पृथिवी उत इमा वां पुराण, इन्द्र वृजु नृवत् ॥

इन्द्रने अश्वोंकी और सूर्यकी प्राप्ति कर दी और उसने अनेकोंको पोषण करने-
वाला धेनुकाभी लाभ कर दिया । इसके अतिरिक्त हिरण्यसम्पत्तिभी उसनेही प्राप्त करवा
दी और दुष्टोंका वध करके आर्यवर्णका संरक्षण किया । ९

इन्द्रने औषधिका लाभ कर दिया और दिवस, वनस्पति और अन्तरिक्षकीभी
प्राप्ति कर दी । जिसने बलको छिन्नभिन्न काट डाला, निन्दकोको समूलोन्धेदित किया
और सामर्थ्यका गर्व रखनेवाले उदाम (गन्धर्वोंके) जो दमन करनेवाला हुआ । १०

जो प्रत्यक्ष मौख्यही है, जिसका शौर्य अप्रतिम है, ठग होनेके कारण युद्ध
रक्षाके लिये हांक मारतेही जो आतुरतासे सुनता है, जो दुष्टोंका वध करनेवाला है व जो
सम्पत्ति जीतकर लाता है ऐसे उस इन्द्र लिये इम सिद्ध उत्साहवर्धक मंत्रको अपन
निमन्त्रण करे । ११ (१६)

सूक्त ३५.

॥ ऋषि -- विश्वामित्र । देवता -- इन्द्र ॥

रथमें जो जोड़े जाते हैं ऐसे अपने अश्वोंपर आरोह हो । और जिन प्रकार
वायु अपने घोड़ेपर सवार होकर आता है उसी प्रकार तूभी हमारी ओर आ । तू हमारी
ओर निकला इस कारण हमने तेरेको आनन्द प्राप्त करनेके लिये वह दिया है । १

१ इन्द्रः अत्यान् उत सूर्यं समान, पुरुभोजसं गा समान । उत हिरण्यं भोगं समान, दम्युन् हवीं
आर्य वर्णं प्र अवन् ॥

१० इन्द्र. ओषधी असनोन् अहानि, वनस्पतीन् अन्तरिक्षं अमनोन् वानं विभेद, बलं विभेद, प्रियाय
नुनुदे, अथ अभिवन्तुना दमिता अभवन् ॥

११ युन, वृत्तमं, उग्र समत्सु ऊनये शृण्वन् वृत्राणि घ्नन्, धनानाम सप्तित मयवानं इदम
निन्दन्ते हुवेम ॥

१ रथे युज्यमाना दृगं आनिष्ट । वायु निवृत्त न न अच्य याहि । अग्ने आभिमृष्ट अथ विप्रमि
इन्द्र, स्मादा ते मन्त्र ररिन् ॥

मैं चपलता और त्वरासे दौड़नेवाले इन्द्रके घोड़ेको अनेक भक्तोंसे नियन्त्रित किये हुए उस देवके प्रीत्यर्थ रथमें जोड़ता हूं। कारण (मेरी ऐसी इच्छा है) कि, सब प्रकारसे सजे हुए इस यज्ञकी ओर वे इन्द्रको शीघ्र ले आवें। २

अपने प्रबल व पुष्ट अश्व यहांपर ले आवो। हविको स्वीकार करनेवाले हे देव तू इस (यजनकर्ताका) संरक्षण कर। घोड़ोंको चरु दो। उस रक्तवर्ण अश्वको यहांपर छोड़ दो। प्रदिदिन तू उस २ प्रकारकी लाजे (खीले) खाते जाओ। ३

केवल स्तोत्रद्वाराही जो रथमें नियुक्त होते हैं और जो चपल हैं ऐसे तेरे प्रिय अश्वोंको तू सर्व सन्तोषकारक यज्ञकी ओर आवे इसलिये एक स्तोत्र गाकर मैं (रथको) जोड़ता हूं। हे इन्द्र, जिसको सब ज्ञान है अथवा जो विद्वान् है ऐसा तू इस सुखकारक और स्थिर रथमें आरुढ़ होकर हमारे सोमकी ओर आ। ४

शोभायुक्त, पुष्टेवाले, प्रबल तेरे घोड़ोंको दूसरे उपासक (मार्गमें) अटका न रखे। एनको न देखते यहां आ। तेरे लिये निकाले हुए सोमरससे तुझको सदा सन्तुष्ट करने दे।

५ (१७)

१ पुरयुताय अजिरा सप्तां हरी रथस्य धूर्षु उप आ युनजिम। यथा विश्वत चित् सम्भृतं इमं यज्ञं ददम् दधत् आ ददात० ॥

२ एषणा तपुष्य उपो नयस्व, उत वृषभ, स्वधाव, त्वं इं अव। अश्वा प्रसेता इह। शोणा विमुच्य। दिवे दिवे सदसी दाना अदि ॥

३ यज्ञपुजा आरा सप्ताया ते हरी यज्ञपुजा सधमादे युनजिम। इन्द्र, स्थिरं सुखं रथं आधि तिष्ठन् प्रजान् दिहो सोम उप दाहि ॥

४ ते एषणा वीर्यं हव, उन्ते यजनानाम ना नि शरमन्। अत्यायाहि। ते सुतेभि सोमे वयं दधत् आ ददात० ॥

यह सोमरस तेरे लिये है । तू हमारे पास आ, और संतुष्ट अन्तःकरणसे उसका प्राशन सदा करता जा । इस यज्ञमें कुशासनपर विराजमान होकर हे इन्द्र, इस चमकते हुए सोमरसको अपने उदरमें रखो ।

६

तेरे लिये आसन (बिछाया है) और हे इन्द्र, (तेरे लिये) सोम निहाल रखा है । लाजे (खीले) तेरे अश्वके खानेके लिये तैयार की है । जिसने हविके धीचमें (मानो) अपना वसतिस्थान कर लिया है, जिसके अनेक पराक्रम हैं, जो साम-धैर्यवान् है अथवा जो मरुत्से परिवेष्टित है ऐसे तेरे लिये (यहांपर) हवि अर्पण किया है ।

७

हे इन्द्र, धेनुयुक्त मनुष्यो, पर्वत और उदक करके यह सोमरस तेरे लिये तैयार किया हुआ है । हे श्रेष्ठ देव, प्रसिद्ध और प्रज्ञाशील ऐसा तू स्वमार्गसे यहाँपर आकर संतुष्ट अन्तःकरणसे उसका प्राशन कर ।

८

हे इन्द्र, तूने जिस मरुत्को सोमरसमें भागी किया जिसने तेरा बल उड़ाया और जो तेरे अनुचर बने उनके साथ इस सोमरसको आग्निकी जिह्वासे उत्सृज्य हो कर पी ।

९

६ अयं सोम तव । त्वं अर्वाष्ट आ इहि । सुमना अम्य शशत्तम पाहि । अस्मिन् यज्ञे वर्हिषि ॥
निसद्य इन्द्र इमं इन्दुं जठरे दधिध्रु ॥

७ ते वर्हिं स्तीर्ण, इन्द्र सोम सुत ने हरिभ्या अस्तवे धाना कृता । तदोकमे, पुदशाफाय, वृं
मह्यते तुभ्यं हवापि राता ॥

८ इन्द्र नर, पर्वता, आप, गोभि मधुमंत उम सम अक्रन् । स्व पन्था अनु आगन्त विद्वन्
प्रजानन् तस्य पाहि ॥

९ इन्द्र सोमे यान् मरुत आ अभज, ये अर्वाण् ने गण अभवन्, तेभि मन्ताया गन्त मः
अग्ने जिह्वया वाचशान् निव ॥

हे यजार्ह इन्द्र, हमसे सिद्ध कियेहुए सोमरसका अपनीही अथवा अग्निकी जिन्हासे प्राशन कर और हमारे पवित्र यज्ञ अध्वर्युके हाथसे अथवा होताकी हविद्वारा स्वीकार कर ।

१०

जो प्रत्यक्ष मौख्यही है, जिमका शौर्य अप्रतिम है, उग्र होनेके कारण युद्धमें रक्षणके लिये हाक मारतेही जो घबराहसे सुनता है, जो दुष्टोका वध करनेवाला है अथवा जो सम्पत्ति जीतके लाता है ऐसे उस इन्द्रको अपना यह सिद्ध हुआ सोम अर्पण करनेके लिये अपन निमन्त्रण करे ।

(११) १८

सूक्त ३६.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता- इन्द्र ॥

मदा सर्वदा अपना भक्तसंगृहक कृपा करके यहांपर (हे इन्द्र) जो तू श्रेष्ठ कृत्य-सम्पादनमें सर्वत्र प्रसिद्ध हुआ है और उत्साहवृद्धि करनेवाले सोमने प्रत्येक हवि होतेही वृद्धिगत हुआ वह हमारे कल्याणके लिये इस (सोमरसके) भरपूर आहुतिको स्वीकार कर ।

१

जिमके द्वारा इन्द्र चतुर, सुच्छ हाडोका और (देहसे) जो विशालवन्त हुआ है वे सोम प्राचीनकालसेही इन्द्रके अर्पण करनेमें आते हैं । वे हवि हम तेरेको अर्पण करते हैं उसका हे इन्द्र, तू स्वीकार कर और प्रबल साधनोमें (सोमवल्लीमेंसे) बाहर निकाला हुए इस बलवर्द्धक सोमको पी ।

२

१० यजत्र इन्द्रं सुतस्य सन्ध्यां विन् अत्रे पिव । वा जिह्वया पाहि । शक प्रयतं यज्ञं अन्वयोः धा एतान् । होतु वा हविष एतस्य ॥

११ इन्द्रं नतम, उग्रं समस्तं उतये गुणवन्तम्, वज्राणि घ्नत, धनानाम् साजितं मधवानं इन्द्रम् अस्मिन्मारे हुयेन ॥

१२ त्वं हि हुने हुने बहूने महद्भिर्बर्नने सुतुत भूत, शक्नु कतिभि यादमानः इमाम् प्रयते सते ह्य उ ॥

१३ इन्द्रं वरुणं, विष्णुं सोमं प्रदिशे इन्द्राय विदामा प्रयप्यमानान् प्रति सु गृभाय, इन्द्रं एतान् ॥

इसका प्राशन कर । वृद्धिज्ञत हो । निस्सन्देह प्राचीनकालके तथैव ये (आजके) सिद्ध किए हुए सोमरस हे इन्द्र, जैसे पहिले समयके सोमरसका तूने प्राशन किया था तथैव हे स्तवनीय, तू इम नवीन सोमरसकाभी प्राशन कर । ३

श्रेष्ठ, अमित बलशाली और संकष्टमें आश्रासन देनेवाले इन्द्रको सामर्थ्य उग्र होनेके कारण शौर्य और भीति उत्पन्न करनेवाला है । पीतवर्ण अश्वपर आरूढ होनेवाले इन्द्रको सोमरसने जिस समय हर्ष उत्पन्न किया उस समय पृथिवीभी उसकी फोड़ करनेको समर्थ नहीं हुई । ४

श्रेष्ठ और उग्र इन्द्र पराक्रम करनेके लिये वृद्धिज्ञत हुआ । उस सामर्थ्यवान् देवने अपनी बुद्धिसे यह सब किया । जिसको “सुदैव” कहते हैं वह इन्द्रही होता है । उसकी धेनु (मनुष्यके) अङ्गमें शक्ति उत्पन्न करती है । इसके पामसे विपुल लाभ प्राप्त होते हैं । ५ (१९)

जैसे नदियां जलके समुदायकी ओर दौड़ती हैं अथवा जैसे रथपर सवार हो करही कोई (मानो) उदक समुद्रकी ओर दौड़ पड़ते हैं । उसी तरह जिस समय (सोमबह्निसे) निचोड़कर निकाला हुआ चमकनेवाला यह सोमरस इस (इन्द्र) का उदर भर डालता है उस समय इन्द्र इस उसकी वसतिस्थानमेंभी अधिक विशाल होता है । ६

३ पिब, वर्धस्व प्रथमा उत इमे सुताम सोमाग, उग्र, तव व उग्रं यथा पुर्व्या सोमान् अभिष एव नवीयान् अथ पन्थ पाहि ॥

४ महान् मत्र वज्रने विग्ना उग्र याव, शृणु ओज पन्थने । यत् हरि अथ सामाग अमन्दन पृथिवी चन् एत न विव्याच अह ॥

५ महान् उग्र वार्याय ववृषे । वृषभ काव्यन मज चक्र । उग्र भग । अग्र मात मातया अग्र पूर्वा दक्षिणा प्र जानते ॥

६ वन् निवव प्रवव यथा प्र आयन्, आह, रन्वा उव समुद्र नगन्, यत् तुग । अग्र मात मातया अग्र पूर्वा दक्षिणा प्र जानते ॥

जैसे नदियां अपनेको समुद्रके हवाले कर देती हैं (उसी तरह) उत्तम प्रकारसे सिद्ध किए हुए सोमरसको इन्द्रके लिये अर्पण करनेवाले कुशल भक्त उस चमकनेवाले सोमरसको सोमवह्नीसे निचोडकर निकालते हैं और पवित्र द्रव्योसे और मधुकी धारासे उसको शुद्ध करते हैं ।

७

सोमरससे भरीहुई इन्द्रकी कुत्ति सरोवरकी तरह पूर्ण (भरीहुई) दिखती है, उसने अनेक हविको पेटमे एकत्रित कर रखी है । वृत्रको मार कर (थकेहुए) उस इन्द्रने प्रथमही भोजन करनेके लिये माँगे हुए हविरन्न सोमरस यहही है । जिस समय इन्द्रने हविरन्नका पहिलेही पहिले स्वीकार कियाथा उस समय वृत्रको मारकर (धकजानेके कारण) उसने प्रथम सोमरसही मांगा ।

८

उस वैभवोको शीघ्र ले आओ और इसको कोईभी व्यत्यय मत करो । सच मुच तू धनका स्वामी है यह मैं जानता हूं । पीले रङ्गवाले घोडेपर चढनेवाले हे इन्द्र, जो कुछ सम्पत्ति तेरे पाम अर्पण करने लायक हो वह हमको दीजिये ।

९

हे सरल वृत्तिके उदार इन्द्र सवोको हवि वांटनेवाली ऐसी विपुल सम्पत्ति हमको अर्पण कर । इस जगह हमारे रहनेके लिये शतवर्षकी (आयुः) दे और (सुन्दर) सुखदोसे युक्त हे इन्द्र हमारे पाम सदा रहनेवाले वीर पुरुषोकी भरती कर (वीर पुरुषोको ऐसे दे) ।

१०

७ समुद्रेण दादमाना सिन्धव इन्द्राय सुपुतं सोमं भरन्तः हस्तिन भरित्रै अंशं दुहन्ति, पवित्रै रुद्रा धारणा, पुनन्ति ॥

८ रोमायाना इन्द्राय रुद्रा इव पुरुषे नवना ई समं विव्याच, यत् इन्द्रः प्रथमा अभा वि आश, स हविरन्नं ते दत्तं वदन्ति ॥

९ अग्रे तु । एतत् नमि एति स्मात् । त्वा वसूनाम् वसुपतिं विद्महि । हर्यश्च इन्द्र यत् ते दत्तं । स हविरन्नं ते दत्तं वदन्ति ॥

१० रुद्राणां, कर्माणां इन्द्र, विद्वांसो भूते राय अस्मे प्र चन्वि । अस्मे शत शरद जीवसे । स हविरन्नं ते दत्तं वदन्ति ॥

जो प्रत्यक्ष सौम्यही है, जिसका और्थ अप्रतिम है, उग्र होनेके कारण युद्धमें अपनी २ रक्षाके लिये त्राहिमाम् २ ऐसी पुकार मारनेवाले भक्तोंकी आर्तवाणीको जो घबराहटसे सुनता है, जो दुष्टोंका वध करनेवाला है व जो सम्पत्ति जीत कर लाता है ऐसे उस इन्द्रको इस सिद्ध उत्साहवर्धक सोमके स्वीकारार्थ अपन निमन्त्रण दे ।

११ (२०)

सूक्त ३७.

॥ ऋषि -- विश्वामित्र । देवता -- इन्द्र ॥

हे इन्द्र, दुष्टोंके हनन करने लायक और शत्रुको हानि पहुंचाने लायक सामर्थ्य तुझको करना चाहिये, इस लिये हम इस ओर तेरा मन खींचते हैं । १

शतावधि सामर्थ्य जिसके अङ्गमें है हे इन्द्र, स्तुति करनेवाले भक्तजन तेरी दृष्टि और तेरा मन हमारी ओर सानुकूल करे । २

शतावधि सामर्थ्यसे युक्त रहनेवाले हे इन्द्र, जितनी वाक्शक्ति हमारे अङ्गमें उतनी सब खर्च करके हम तेरे नाम (तू हमारेपर चढ़ाई करनेवालोंको वश करे इस कारण) प्यारके साथ लेते हैं । ३

इन्द्रकी सेकड़ों प्रकारकी दृग्गोचर होनेवाली कान्तिको देखकर मैं इन्द्रकी महिमा वर्णन करता हूं । वह मनुष्योंका पोषण कर्ता है इसलिये बहुतोंने उसकी स्तुति करी है । ४

सोमरसके अर्पणमें इन्द्रको मावधानता आवे और वह इन्द्र वृत्रको मारे, इसलिये अनेक भक्तोंने आमन्त्रित (उसको) मैं आमन्त्रण करता हूँ । ५ (२०)

११ शुत, नधत, उग्र समन्सु ऊतये शृग्वन्तम वृत्राणि व्रन्तं, बनानाम गार्गित मवान इन्द्रम जागम
नमरे हुवेम ॥

१ इन्द्र वार्त्रहत्याय पृतनाया त्वाय च शक्वे न्वा वर्तये मयि ॥

२ शतवन्तो इन्द्र वापत नै मन उत चक्षु सु अर्वाचीन दृश्यन्तु ॥

३ शतवन्तो इन्द्र अभिमति पान्ते ते नमानि विश्वांस गार्गि ईमेते ॥

४ पुष्टवत्स्य चपणि वृत्र इन्द्रस्य शतन वाष्पमि मदयामगा ॥

५ मरेषु वाजसामये, वृत्राय इन्द्रवे पुष्टत ग्यव्रवे ॥

पराक्रम दिखाती समय तूही विजयी हो । शतावधि सामर्थ्य अङ्गमे जिसके है,
ऐसे हे इन्द्र, तू वृत्रका वध करे, इसलिये हम तेरे आगमनकी इच्छा करते हैं । ६

वैभव प्राप्त करनेके अवसरपर युद्धके समय अथवा जिस समय लड़ाईसे जीत
याकर कीर्ति मिलनकी होगी, उस समय हे इन्द्र, तेरे विरुद्ध चाल करके (कपटसे)
आनेवाले शत्रुको दुर्दशायुक्त करके तू ला । ७

शतावधि सामर्थ्य धारण करनेवाले हे इन्द्र, तू हमारे कल्याणके लिये चेतना
उत्पन्न करनेवाले, और अत्यन्त शक्तिप्रद, और उज्ज्वल सोमरस पी । ८

शतावधि सामर्थ्य रखनेवाले हे इन्द्र, जो तेरी शक्ति पांचो वर्गके लोकमे प्रकट
हुई है, उसकी मैं स्थापना करता हूं । ९

हे इन्द्र तूने अतिशय कीर्ति सम्पादित की है, अपाय करते जिसका कोईभी
अपाय न कर सके ऐसा वैभव हमको दे । हम तेरे प्रतापका सर्वत्र प्रचार करेंगे । १०

हे सामर्थ्यवान् देव पासके अथवा लम्बे प्रदेशसे हमारी ओर आ । हे इन्द्र, जो
तेरा लोक है, वहाँमे हम स्थानपर आ । ११ (२२)

१ वाङ्मे रासहि भव । शतवतो इन्द्र वृत्राय हन्तवे त्वा ईमहे ॥

२ इन्द्र एग्नेषु पृतनाग्ने, पृष्टतूर्ण ध्रुव सु व, अभिमातिषु साक्ष्य ॥

३ शतवतो इन्द्र न जग्ने, शुभिन्यसं जाग्रहि, शुभिन सोमं पाहि ॥

४ तमो इन्द्र या ते इन्द्रियाणि पशुषु जग्नेषु ते तानि आ वृणु ॥

५ इन्द्र इन्द्र इव इन्द्र इन्द्र दुर्मं वदिष्व ते इन्द्र उन् तिरामसि ॥

६ इन्द्र इन्द्र इन्द्र इन्द्र पराक्रम न आ गहि । अद्रिव इन्द्र य. क ते सोक. तत. इह आ गहि ॥

सूक्त ३८.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्र ॥

(रथमे) जो जोड़ने लायक एकाद्व सामर्थ्यवान् अश्वकी नाई त्वरामे जाकर (कुशल) कारीगरकी तरह अपने स्तोत्र अच्छे सजावो (स्तोत्रको उत्तम रचो) । जो उत्कृष्ट प्रकारके सुख है, उनका अनुभव ले । उत्तम बुद्धिवाला मैं प्रजावान् पुरुषोंके दर्शनकी इच्छा करता हूँ ।

१

और अब सामर्थ्यसे युक्त कविका जन्म (कैसा हुआ) इसकी चौकसी कर । अपने मनकी इच्छा सच्ची करनेवाले और शोभन कृत्य करनेवाले उन प्रजावान् लोगोंके स्वर्गलोक बनाया और पुनः तेरे मनमें अन्तःकरणसे स्फूर्ति पानेवाली व बुद्धिज्ञत होनेवाली स्तुति यज्ञके बीचमें (उसके प्रति) जा पहुँची ।

२

अनन्तर इस स्थानपर गुह्यशक्ति रखनेवाले उन प्रजाशोलोने, अपनेको (आचार) कृत्य करवानेको मिले, इस लिये द्यावापृथिवीको मुशोभित किया । उसने गिननेके माधनोको लेकर उसका मापन किया । और उस विशाल द्यावापृथिवीको स्थिरता प्राप्त हुई उस समय एक दूमरेमें मलय होनेके कारण उन्होंने उन दोनोंको शाश्वत बनानेके लिये उन उनके मर्यादाके भीतर लाकर रखा ।

३

वो वहाँपर जब खड़ा था तब उसने गवक्षा अलंकृत किया । स्वतःके तेजस्वी पोशाख चढ़ाकर सबको प्रिय लगनेवाला वह (इन्द्र) सन्धार कर रहा है । जगत्का उत्पन्न और नाश करनेवाले उस पराक्रमी देवके नाम बड़े फलदायक हैं । सब प्रकारके धारण करके उसने चरणरहित प्रदेशको व्याप कर डाला ।

४

१ सुधुः वार्जो धृष न जिहान तथा इव मनीषा अभि दाधया । पराणि प्रियाणि अभि मर्गशा । सुमेधा कवी सादये इच्छामि ॥

२ वर्जना इन्द्र जानेम पृच्छ । मनोवृत्त मुवृत्त याम दक्षत । शेष तु इमा ने मनोयाना व रमान् प्रत्यः धर्मनिगमन् ॥

३ उन अत्र गुह्य दधाना मीन क्षत्र नोदर्य नि मीतन । मात्रभि म मभिरे, इति येमु मी मृते धायमे धु ॥

४ अमिपुन विभे पति मनुष्य । मने वि रथन विरा रमि । अमपुन त्व नाम मी । विधन्य अमपुन विरा मर्य ।

सबकी अपेक्षा जो वयमे बड़ा है ऐसा यह सामर्थ्यवान् देव पहिले उत्पन्न हुआ और प्रथमही उत्पन्न हुआ यह उसका सामर्थ्य है। हे उभय राजाओं—हे स्वर्गलोकके पुत्रो, यज्ञमे स्तुतिसेही तुमको प्राचीनकालसे बल प्राप्त हुए है। ५ (२३)

हे राजाओ, तीनही नही बल्के अनेक अथवा सबही स्थान तुम सुशोभित करते हैं। यहांपर इस पवित्र विधिकी जगह मनसे परिभ्रमण करते २ मैने जीनके केश वायुरूप है ऐसे गन्धर्व देखे। ६

सचमुच उस सामर्थ्यवान् देवकी धेनुकाही प्रभाव है कि उनके नाम जपतेही उस धेनुसे उत्पन्न हुए द्रव्य उनको गिनते आये। युक्तिप्रतुक्तिमे निष्णात रहनेवाले उनने बारी २ से आतिशय सामर्थ्य धारण करके उसके रूपका मापन उसकेही शरीरमे किया। ७

निस्तन्देह वह उस सविताका प्रभाव मेरे सरीसे (दुबलेका) नही है कि उसने सुवर्णको तुल्य उज्ज्वल कान्ति धारण करी। स्तुतिओसे मोहित होकर उसने सर्व प्रकारके पोषण करनेवाली छायापृथिवीको जिस प्रकार एकाद स्त्री अपने लडकेको मोदमे लेकर बैठती है उसी प्रकार बगलमे रख लिया। ८

५ उवायान् वृषभ पूर्व असूत। इमा अस्य पूर्वा शुरुध सन्ति। राजाना दिवः नपाता, विदधस्य धामि। प्रादेद क्षत्र दपाये ॥

जो कार्य उस श्रेष्ठ पुराण (पुरुषने) चालु किये वे तुम दोनो मित्रिको प्राप्त करते हुए हमारे पासहीहो, अर्थात् दैवीसमाधान हमको प्राप्त होयगा । अभयदान देने-वाला देव जो खडा हुआ है उसके अनेक कृत्य चतुर मनुष्योंको मालूम होते हैं । ९

जो प्रत्यक्ष सौख्यही है, जिसके शौर्य अप्रतिम है, उग्र होनेके कारणही जो युद्धमे संरक्षणके लिये हांक मारनेवाले भक्तोकी आतुरताके साथ जो पुकार सुनता है जो दुष्टोका वध करनेवाला है व जो सम्पत्ति जीत कर लाता है ऐसे उस इन्द्रको उत्साहवर्धक सोम सिद्ध हो जानेके कारण अपन निमन्त्रण करे १० (२४)(१)

अनुवाक चवथा.



सूक्त ३९.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता- इन्द्र ॥

जो स्तुति जागृत बुद्धिमे परिपूर्ण है, जो यज्ञके अवसरपर कही जाता है, जिसकी रचना गौरवयुक्त वाक्योंसे हुई है व जिसके पठन भक्तोके विलकुल अन्तःकरणमें होता है उसके नाथ (इन्द्रको) ढूँढती हुई उसकी ओर चली है, हे इन्द्र, जिन स्तोत्रोंमें लिये पाया है वे तूही विदित करके ले । १

१ प्रतप्तस्य मह यत् युवं सावथ न. परि स्यात्, देवी स्वस्ति गोपा निवृद्धस्य तन्मयुष सिन्धो कृतानि विश्वे मायिन पश्यन्ति ॥

१० शुनं, नवंमं उग्रं समत्सु ऊनेय दृष्टवन्तम वृत्राणि प्रन्त, यनानाम गां नि मययाने इन्द्रम अस्मि नमरे हवेम ॥

१ या जागृवि विद्ये शस्यमाम स्तोमत्तष्टा हृद आ वच्यमाना मदि इन्द्र पति तां इ गिराणि । यम्न दन्ते जायते तस्य विद्धि ॥

गाय लिपीहुई जगहमे धेनुके गरीरमे मिलेहुए मधुर पेय पांक पशुभी उसका मिले । उस उदार इन्द्रने गुहामे रखेहुए उक्कमें दलेहुए ऐसे गुप्त भण्डार अपने दक्षिणहस्तमे रखे ।

६

अन्धकारको देखकर इन्द्र प्रकाशके गोघार्थ गया । अपनभी अपने पास संलग्न दुरितसे दूर जावे । सोममे वृद्धि पानेवाले हे इन्द्र तू जब सोमपान करे उस समय अत्यंत नम्र भक्तोंकेभी स्तोत्रकोभी स्वीकार कर ।

७

धूलोक और भूलोकका अनुकरण करके प्रकाशभी हमारे पास आवे । गहन दुरितसे अपनभी दूर होवेगे । हे वमूनो सचमुच अत्यंत भक्तिसे स्तुति करनेवाले मनुष्योंके (शत्रुओंका) निर्दलन करके तुम उसको सुखसे सङ्कटके पार ले जाओ ।

८

जो प्रत्यक्ष सौख्यही है, जिसका गौर्य अप्रतिम है, उग्र होनेके कारण युद्धमें रक्षणके लिये जो भक्त त्राहि २ ऐमे पुकारते हैं उनकी आर्त हांकको तुम बड़े धनराहमें सुनतेही है, जो दुष्टोंका वध करनेवाला है और जो सम्पत्ति जीत कर लाता है ऐमे उस इन्द्रको अपना उत्साहवर्धक मिद्ध हुए सोममे संतुष्ट करनेके लिये अपन निमन्त्रण करे ।

९ (२६) (०)

६ इन्द्र उचियाया गम्भृतं मधु, पद्वत्, शफवन, गो नमे विवेद । दक्षिणावान् गुहां दित, गुणं, ५५ गूढं दक्षिणे हस्ते दधे ॥

७ तमस विजानत ज्योति ऋणात असीक्रे दुग्धित आं स्याम । सोमवृद्ध इन्द्र पुनर्मम्य ऋणा इमा गिर सोमपा जुषस्व ॥

८ रोदसी अनु यद्याय ज्योति स्यात् मूरे दुग्धित आं स्याम । वमव भूरि गित हा दूतम मर्त्यस्य वर्धगावन् सुगारात् ॥

९ इन्द्र नदस इन्द्र समस्तु उत्तये गम्भृतम् वृत्राणि द्रव्यं, धनानाम् गच्छितम् मयवान् इन्द्रम नमिन्-
मरे हुषेम ॥

तृतीय अध्याय.

सूक्त ४०.

ऋषि—विश्वामित्र । देवता—इन्द्र.

हे इन्द्र, आप सामर्थ्यवान् है । इस लिये सोमरस तैय्यार होतेही हम आपको बुलाते हैं । इस मधुर हविका आप स्वीकार कीजिये । १

अनेक भक्तोंके स्तुतिको योग्य होनेवाले हे इन्द्र, बुद्धिको प्रदीप्त करनेवाले सोमरसका स्वीकार कीजिये । यह सन्तोष देनेवाला है । इसका प्राशन कर सामर्थ्यवान् कीजिये । २

हे सर्वस्तुत और सर्वाधिपति इन्द्र, सब देवोंके साथ आकर हमारे समृद्ध यज्ञका उत्कर्ष कीजिये । ३

हे सजनोके स्वामी इन्द्र, ये तैय्यार हुए सन्तोषदायक सोमरस आपकी ओर चले हैं । ४

हे इन्द्रदेव, इस तैय्यार हुए उत्कृष्ट सोमरसको आपके उदरमें स्थान दीजिये । पृथ्वीगतक पहुँचनेवाले ये सोमाग्निन्दु आपकेही हैं । ५

१ इन्द्र, मामिं सते स्वा वृषभ वय हवामहे । स भध्व अंधम पाहि ।

२ परात इन्द्र मनुषिद सुत सोमं हर्य । पिब । तानृषिं आ वृषस्य ।

३ इन्द्र सवाम दिव्यते, दिग्भिर्भि देवेभि न वितावानं यज्ञ प्र तिर ।

४ इन्द्र सते इमे हवाम चक्ष्मस इदं सोमा तव क्षयं प्र यन्ति ।

५ सोमाग्निन्दु इमे हवाम जज्ञे दीपिष्व । तुक्षाम इदं तव ।

हे स्तुतिप्रिय देव, हमने सिद्ध किये हुए सोमरसको पीजिये । मधुर सोमरसके धाराका आपको अभिप्रेकही होता है । इन्द्र, जो यश आप देओगे वही हमको प्राप्त होगा । ६

याचकोसे सतत प्राप्त होनेवाले हवि इन्द्रकी ओर जाते हैं । सोमरसका प्राशन करनेसेही वह सामर्थ्यवान हुआ । ७

हे वृत्रनाशक, आप चाहे समीप हो या दूर हों, उस स्थानमें यहां आइये । हमारे स्तोत्रोंका स्वीकार कीजिये । ८

हे इन्द्र, जहांसे हम आपको बुलाएंगे वहांसे आप हमारी ओर आइये । फिर चाहे आप समीप हो, या दूर हो या मध्यम अन्तरपर हो । ९

मृक्त ४१.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता इन्द्र ॥

हे वज्रधारी इन्द्र, हम आपको बुलाते हैं । इसलिये अपने पीछे घोंडेपर आरुढ़ होकर सोमप्राशनके लिए जल्दीमें डधर आइये । १

उचित समयका जाननेवाला उपामक अपने आमनपर बैठा है । ये दर्भदीधर फैलाये हैं । प्रातःकाल होतेही सोमपापाणोंका काम शुरू हुआ है । २

६ गिर्वण, न सुत पाहि । मयो धाराभि अज्यसे । इन्द्र, यश त्यादान इत् ।

७ वनिन शुन्नानि अक्षिता इन्द्र अभि मन्त्रे । सोमस्य पीत्वा वाग्नेव ।

८ वृत्रहन्, अर्वावत परावत च न आ गहि ।

९ इन्द्र (वयं) इह ह्यमे । यत् अतस परावत असीदन्तं च आ गहि ।

१ अद्रिव इन्द्र, हुवान सोमपातये मयस न दग्मिया आ तु याहि ।

२ ऋचिन् न होत्वा मन । बर्हि आनुषक निश्चिन्ने । प्रत अद्रय अयन्न

हे स्तवनोंका स्वीकार करनेवाले इन्द्र, ये स्तोत्र यहां चले है। इस लिये
दुःशमनपर विराजमान हूजिये। हे शूर, इस हविका स्वीकार कीजिये। ३

हे वृत्रविनाशक व सोमप्रिय इन्द्र, हमारे हवियोंमें, स्तोत्रोंमें और प्रार्थनामें
सन्तोष मान लीजिये ।

जिम प्रकार बड़ेवाली धेनुएं आपके वत्सोंको चाटती है उस विधि हमारी प्रार्थना श्रेष्ठ, सामर्थ्यवान और सोमप्राशन करनेवाले इन्द्रको स्पर्श करती है । ५

हमदो श्रेष्ठ सुख अर्पण करनेके लिये आप हवियोंका स्वाकार कर सन्तुष्ट हूँ-
ये । आपके भक्तकी निन्दा हो ऐसा न कीजिये ।

हे इन्द्र, आपके आगमनकी इच्छा रखकर हम हवियोंसे आपका पूजन करते हैं।
हे तेजस्वी देव, आपभी हमारे ऊपर प्रेम रखिये।

हे अध्वप्रिय इन्द्र, अपने घोड़े हमारेसे दूर न छोड़िये । हे बलवान इन्द्र, आप
उपर मन्तुष्टृ हजिये ।

हं इन्द्र, लम्बी अयालवाले और घीसे न्हाये हुए आपके घोड़े आपको कुशासनपर विराजित करनेके लिये सुखकारक रथमेंसे आपको यहां ले आवे । ९

प्रणवात् गुरु, उमा व्रतम क्रियन्ते । आ बहिं सांदि । पुरोब्धशं बाहि ।

७७७७ गिर्यण इव, ण्णु न सवनेप्पु स्तोमेप्पु उक्थेषु गारान्धि ।

^१ मातरं धत्तं न गोमया उरु शक्यं पति इन्द्रं मतयं रिहन्ति ।

५ रा. गौ राधने नन्वा अधम महम्ब । स्तोतार निदे न कर ।

उत वयो, त्वं अम्मयु ।

... ५५ ... दि सुमुख । स्वभाव मंत्र, दह मतत्व ।

१६ वे 'आम' का मुखे रथे अर्वांग रहता । पृतस्तु वहिं आमदे ।

सूक्त ४२.

ऋषि—विश्वामित्र । देवता इन्द्र.

हे इन्द्र, जिसमें दूध डाला है ऐसे हमारे सोमरसकी ओर, हमारे ऊपर कृपा रग्वनेवाले अपने घोड़े जोतकर, आइये । १

यज्ञपापाणोंसे निचोड़कर दर्भोंके ऊपर रखे हुए इस आनन्ददायक सोमरसकी ओर आइये । इसके बिन्दु मचमुच तृप्ति देनेवाले है । २

हमारे सोमरसका प्राशन कर इन्द्र हमारी रक्षा करे ऐसी इच्छासे अर्पण की हुई स्तुति यहांसे इन्द्रकी और चली है । ३

अनेक स्तुतिओंसे हम इन्द्रको सोमपानके लिये बुलाते हैं । वह मचमुच स्तोत्र-गायनके कारणही यहां आया था। ४

हे इन्द्र, यहां सोम तैय्यार कर रखे हैं । हे अत्यन्त सामर्थ्यवान और अपने प्रभावसे देदीप्यमान होनेवाले देव, उनको अपने उदरमें स्थान अर्पण कीजिये । ५

हे प्रज्ञावान देव, हम जानते हैं कि आप वैभवोंको जीतकर ले आनेवाले और युद्धमें शत्रुओंका नाश करनेवाले हैं । इस लिये आपकी श्रेष्ठ सम्पत्तिकी हम याचना करते हैं । ६

१ इन्द्रं, य ते अस्मयु हरिभ्या न गवाशिर मुतं सोमं उप आ गहि ।

२ इन्द्रं, विश्वामि मुतं वहिं प्रा तं मदं आ गहि । कुविन नु अम्य तृणव ।

३ इन् इत्या दयिता मम गिर इन्द्रं अच्छ सोमपातये आग्ने अगु ।

४ सोमस्य पीतये इन्द्र स्तेभे इह हवामहे । उभ्येभि क्विन आगमत् ।

५ इन्द्र, तमे सोमा मुता । गतस्त्वो वाचिनीवसो तान जये दधिप ।

६ हि क्वे त्वा वाचेपु यनंयं दधम मिप्र । अय ते सुप्र ईमेः ।

जिसमे यव और दुध डाला है और सरल यज्ञपाणोंसे जो निचोड़के रखा है
उन्में हमारे सोमरसका (यहां) आकर प्राशन कीजिये । ७

आपकेही प्राशनके लिये हम इस सोमरसको आपके निवासस्थानकी ओर
भेजते हैं । यह आपके हृदयमे आनन्द उत्पन्न करे । ८

हे इन्द्र, आपकी कृपाकी इच्छासे हम कुशिकके कुलमे जन्म लेनेवाले भक्त
आपको सोमरसके प्राशनके लिये बुलाते हैं । आप (बहुत) पुरातन हैं । ९

सूक्त ४३.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता इन्द्र ॥

अपने रथमे बैठकर आप यहां आइये । पुरातन कालसे सोमपानका सचमुच
आपकाही अधिकार है । अपने प्रिय और सहायकारी अश्वोंको दर्भासनके पास छोड़
जिये । हवि अर्पण करनेवाले ये भक्त आपको निमन्त्रण करते हैं । १

दूसरे अनेक उपासक छोड़कर आप कृपा करके हमारेही हवियोंकी ओर अपने
प्रश्वोंके ले आइये । हे इन्द्र, आपकी मित्रताकी इच्छा रखकर स्फूर्तिसेकी हुई (हमारी)
मार्थना आपकीही सेवामे लगी रही है । २

हे इन्द्रदेव, आपको वन्दन करनेसे यह यज्ञ उत्कर्ष पाता है । इस लिये आपके
अश्वोंके साथ जल्दीसे उसकी ओर आइये । जिसमे घी डाला है ऐसा हविसिद्ध करके
हम अनेक स्तोत्रोंका गायन करते करते इस सोमरससे भरे हुए यज्ञ मण्डपमें आ-
पको बुलाते हैं । ३

१. २२, अपभि सुतः सम गवाशिर यवाशिरं च न आगत्य पिव ।

२. २३ तुभ्यं इव खे ओषथे सोमं चादामि । एष ते यदि रागंतु ।

३. २४, अद्यम्यष्ट कुशिकास सोमस्य पीतये प्रन त्वा हवामहे ।

४. २५, एता वृद्धा उप आ दाहि । सोमपेय अनु प्र दिव तव इन् । प्रिया मयाया उप वरिहि वि
भुते । २६, एतावत त्वा हवते ।

५. २७, चर्षणं वृत्ति आ दाहि । हरिभान न अर्थ आशिष आ । हि इन्द्र, स्तोममष्ट सम्य
तापः इति मन्त्रः स्या हवते ।

६. २८, इह हरिभे सज्जेषा नमोऽग्ध न यदं तर्थ आ दाहि । हि घृतप्रया अहं मतिभि त्वा
७. २९, इह ते हवति ।

प्रतापी, रथको सुलभतासे जोतनेको योग्य, सुन्दर और आपको सहाय करने-
वाले आपके अश्व आपको यहां ले आवे । धानासे युक्त हुए हमारे यज्ञका स्वीकार
करते करते मेरे मित्र इन्द्रदेव मेरी स्तुतिको सुने । मैं उनका मित्र हूं । ४

हे इन्द्र, आप मुझको लोगोंका रक्षण करनेवाला बनाइये । सरलवृत्ति धारण
करनेवाले हे उदार देव, सचमुच हमको राजाभी बनाइये । हमको सोमरसको प्राशन
करनेवाला ऋषि कीजिये और हमको अविनाशी वैभव अर्पण कीजिये । ५

आप बहुत सामर्थ्यवान् है । आपके साथ (सोमप्राशन करके) आनन्दित हो-
नेवाले आपके अश्व-जो आपके हाथ उनके पीठको लगतेही जोसमे आकर दो दिशामे
शुलोककी सीमा प्रदेशतक दौड़ते रहते हैं—आपके रथको जोते हुए आपको यहां
ले आवे । ६

हे इन्द्र, शूर पुरुषोंने निचोड़के रखे हुए और शूरतांकी प्रेरणा करनेवाले इस
सोमरसका—जिसको इयेनपर्चीने आपको तृपित देखकर (यहां) लाया, जिसमे
आनन्द पाकर आप शत्रुओंका पराजय करते हैं, और जिसका सुखानुभव लेते लेते
आपने धेनुओंका कारागार खुला किया—आप (यहां) प्राशन कीजिये । ७

वैभववाले, प्रतापी और मौल्य देनेवाले इन्द्रका पराक्रम बढ़ानेके लिये उसको
सोमरस अर्पण कर हम उसको बुलाएंगे । भक्तोंकी प्रार्थना सुननेवाले, उग्र, और शत्रु-
ओंका नाश करनेवाले इन्द्रको हम अपनी रक्षाके लिये हम युद्धमे आमन्त्रण करेंगे । ८

च त्वाम एता सखाया सुयुगा मृअंगा वृषणा हरी आ वहात । मगा इद्र नानागत गवन
मव्यु वदनानि क्षणवत ।

५ इद्र, कुर्वित् मा जनस्य गोपा कसे । मयवन ऋजीषिन्, कुर्वित गजान । मा मुतस्य पवित्राय
कुर्वित । कुर्वित् मे अमृतस्य वम्ब शिक्षा ।

६ इद्र, वृहत सवमाद्र हरय युताना त्वा अर्वाक् आवहेतु । ये मगा उपमस्य समप्राण दिा
॥ता द्विता प्र ऋषित ।

७ इद्र, वृषवृत्तस्य वृष्ण पित्र । य उशने ते इयेन आ चमार । यस्य मये ऋषि प्र च्यापयामि ।
रस्य मदे गोत्रा अप ववर्थ ।

८ अस्मिन् भगं वाजसन्तो मयवानं वृतम इद्रं युन हवेम युध्वन् उग्र वृत्राणि मत्त धनाना गां॥१॥
समन्त वने ।

सूक्त ४४.

ऋषि विश्वामित्र-देवता-अग्नि ।

सुन्दर यज्ञपापाणोंसे निचोड़कर तैय्यार किया हुआ यह सोमरस आपको अर्पण हो । हे इन्द्र, आप यहां आकर उसका स्वीकार कीजिये । इस सुन्दर रथमें आप विराजमान हूजिये । १

आप सुन्दर हैं । आप उपादेवीको प्रकाशमान करते हैं और सूर्यकी प्रभा प्रकट करते हैं । हे पीले अश्वोंके स्वामी इन्द्र, आप विद्वान् व ज्ञानवान् होनेके कारण सब वैभवोंकी सर्वथा वृद्धि करते हैं । ३

वावापृथिवीके-तिनके मध्यमे गौरवर्ण इन्द्र संञ्चार करता है-वही इन्द्र धारण करता है । वावापृथिवीके ऊपरही उसके अश्वोंका पोषण होता है । ४

सर्वज्ञ, सुन्दर और पराक्रमी इन्द्र सब जगह उज्ज्वल प्रकाश उत्पन्न करता है । पीले अश्वोंका वह स्वामी सुन्दर शस्त्रोंको और सुन्दर वज्रको अपने भुजपर धारण करता है । ५

सुन्दर, शुभ्र और उज्ज्वल तेजसे युक्त वज्रको इन्द्रने धारण किया । सुन्दर यज्ञपापाणोंसे निचोड़कर तैय्यार किये हुए सोमरसका उसने गोध लगाया, और अपने पीले रथके अश्वोंकी सहायतासे धेनुओंको कारागरमे छुड़ाया । ६

सूक्त ४५.

॥ ऋषि विश्वामित्र । देवता इन्द्र ॥

हे इन्द्र, जिनके केश मयूरापिच्छके तुल्य हैं ऐसे पीले रंगके अपने आनन्दी घोड़ोंको साथ लेकर यहां आइये । जैसे शिकारी लोग पक्षियोंको जालमें पकड़ते हैं उसी तरह आपको कोई प्रतिबन्ध न करे । जैसे जलरहित देशको सब कोई छोड़के चलते हैं उस प्रकार उपरिनिर्दिष्ट लोगोका त्याग करके आप आइये । १

इन्द्र वृत्रका वध करनेवाला, बल राक्षसका संहार करनेवाला, शत्रुओंके कीलोंका भंग करनेवाला, पानीको प्रेरणा करनेवाला, अपने पीले घोड़ोंको चलानेके लिये रथमें आरूढ़ होनेवाला और मजबूत पदार्थोंकाभी उच्छेद करनेवाला है । २

हे इन्द्र, गंभीर महासागर या धेनुके समान आप सामर्थ्योंकी वृद्धि करते हैं । जिस तरह अच्छी रीतीसे रखी हुई धेनुएँ अपने चरनेकी जगहकी ओर जाती हैं अथवा पानीके भिन्न भिन्न प्रवाह जैसे बड़े सरोवरमें घूस जाते हैं उसी प्रकार सब मा-मर्थ्य आपमें एकट्ठा हुआ है । ३

जैसे सज्जान पुत्रको फोड़ अपने धनका विभागी बनाता है उसी तरह शत्रुके नाशके काममें आनेवाली सम्पत्ति हमको अर्पण कीजिये । हे इन्द्र, जिस तरह कोई मनुष्य हाथमें लकड़ी लेकर वृक्षके फलोंको नीचे निकाल लेता है उसी तरह हमारे मरुदम हमारे कामको आवे ऐसी सम्पत्ति हमारे पास फेक दीजिये । ४

हे इन्द्र, आप स्वतन्त्र सम्राट हैं । आप अच्छी आज्ञा करनेवाले और अपने यहांसे विराजित हैं । अनेक भक्तोंकी स्तुतिको पात्र होनेवाले हे इन्द्र, आप अपने मा-मर्थ्यसे वृद्धि पाकर हमको कीर्तिका लाभ कर दीजिये । ५

१ इन्द्र, मयूररोमाभि मद्रं दृग्भि आ याति । वि न पायिन त्वा केचिन् मा नि यमन । तां अन्येव अति दृहि ।

२ इन्द्र वृत्रमाद, बल रक्ष, पुग दर्म, अपा भन द्यां तामि स्वरे राक्षस्य स्वाता शत्रुभि आ रज ।

३ सम्भारान् उद्वेन द्रव गा द्रव द्रुतु पुण्यणि । सुगोपा येन यत्रयं यात द्यामाद द्रव आगत ।

४ प्रतिपान्ते अय न तुजं रयि न आ भग । दृष्ट, पक्ष पक्ष पृथं न दृष्ट मपायण यत्र न दृष्ट ।

५ दृष्ट स्वयु स्वगत स्मद्विष्ट स्वयमस्मर अभि । पुम्यन्, स न आत्मा तावता न पक्ष स्तम भव ।

सूक्त ४६.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवतर-इन्द्र ॥

हे इन्द्र आप युद्धकर्मसे कुशल, अपने तेजसे मण्डित, बलवान्, अखण्ड तारुण्यसे युक्त, पुरातन, शत्रुओंका पराजय करनेवाले, वृद्धावस्थासे मुक्त, वज्र धारण करनेवाले और श्रेष्ठ वीर होनेसे आपके पराक्रम बहुत बड़े हैं । १

हे बलवान् व सामर्थ्यशाली देव, आप श्रेष्ठ हैं। आप वैभव जीतके ले आते हैं। अपने पराक्रमसे आप दूसरे लोगोका पराजय करते हैं। सर्व भुवनोका आप एकही स्वामी हैं। आप शत्रुओंके साथ सङ्ग्राम कीजिये और अपने भक्तजनको (आनन्दमें) रखिये । २

देदीप्यमान इन्द्र पर्वतोसे श्रेष्ठ है। सब देवोसे इन्द्र—जिसको कहींभी प्रतिबन्ध नहीं—बड़ा है। सामर्थ्यसे इन्द्र द्युलोक और भूलोकसे श्रेष्ठ है। सरल वृत्तिवाला यह देव विन्तीर्ण और भव्य अन्तरिक्षसेभी बहुत बड़ा है । ३

जैमी नदी समुद्रमें प्रवेश करती है उसी विधि ये सिद्ध किये हुए सोमरस प्रतिदिन इन्द्रमें—जो श्रेष्ठ, गम्भीर, स्वभावसेही उग्र, विश्वको व्याप्त करनेवाला और (सब) सामर्थ्योंका भांडार है—प्रवेश करते हैं । ४

हे इन्द्र, जिस प्रकार माता गर्भका धारण करती है उसी प्रकार द्यावा पृथिवीने धारण किया हुआ सोमरस आपको भक्तजन अर्पण करते हैं। हे वीर, आपके प्राशनके लिये उनी सोमरसको वे शुद्ध करते हैं । ५

१ इन्द्रः सुभस्य वृषभस्य स्वराजः उग्रस्य यूयं स्वविरस्य धृष्वे अजूर्यत वज्रिण श्रुतस्य महतः ते वीर्याणि महानि ।

२ नरिषु, नरान् अस्ति उग्रः धनस्पृत् वृष्पदेभिः अन्यान् सहमानः । विश्वस्य भुवनस्य एकः राजा ।
३ इन्द्राद् देवस्य च क्षयस्य च ।

४ सोमरसः सान्नाभिः च प्र रिरिवे । विश्वतोऽप्रतीतः देवेभिः प्र । इन्द्रः भजमना दिवः पृथिव्याः प्र ।
५ इन्द्राद् देवस्य च क्षयस्य च ।

६ इन्द्राद् देवस्य च क्षयस्य च । इन्द्राद् देवस्य च क्षयस्य च । इन्द्राद् देवस्य च क्षयस्य च ।

७ इन्द्राद् देवस्य च क्षयस्य च । इन्द्राद् देवस्य च क्षयस्य च । इन्द्राद् देवस्य च क्षयस्य च ।

सूक्त ४७.

॥ ऋषि विश्वामित्र । देवत.-इंद्र ॥

हे इन्द्र, मरुतोके साथ आकर आप आनन्द व सौम्यका अनुभव लेनेके लिये चाहे उतने सोमरसका पान कीजिये । इस मधुररसकी धारा अपने पेटमें डाल दीजिये । पुरातन कालमें आपही सोमरसके अधिकारी हैं ।

हे शूर इन्द्र, आप वृत्रका वध करनेवाले और जानी हैं । इस लिये आप मरुतोंके साथ आकर सोमप्राशन कीजिये और हमको हरेंक तरहकी निर्भयतामें रखिये ।

आप योग्य समयपर सोमका प्राशन करनेवाले हैं । इस लिये उसका प्राशन कीजिये । हे इंद्र, आपके मित्र मरुद्रुणके साथ सोमका पान कीजिये । उन्होंने आपने सोमका भाग अर्पण किया था । उन्होंने वृत्रवधके समयमें आपको सहायता दी थी और उन्होंने आपके शरीरमें पराक्रमकी इच्छा उत्पन्न की ।

पीले घोड़ेके ऊपर विराजमान होनेवाले हे इंद्र, मरुत् देवोंके—जिनमें अग्नि और शम्बरका वध करनेमें आपका सहाय किया और धेनुओंको जीतके लिये जाना—समस्त आपके सामर्थ्यकी वृद्धि की, जो प्रजावान हैं, और आपके साथ जो आनन्द रहते हैं—साथ सोमरसका प्राशन कीजिये ।

मरुत् देवोंके साथ रहनेवाले, वीर्यशाली, वृद्धिज्ञत हुए, बड़ेबड़े शत्रुओंका पराजय करनेवाले, दिव्य, सबके ऊपर अधिकार चलानेवाले, प्रबल और सामर्थ्यकी प्राप्ति करानेवाले इंद्रको, उसके कृपाप्रसादके लिये, हम बुलाते हैं ।

१ इन्द्र मरुत्वान् वृषम सीमं रणाय मदाय अनुपय विव । मरु ऊर्ध्वं आ जग्मे मियमा । १॥
मुत्तमा प्रदिव राजा अग्नि ।

२ इन्द्र, शूर, वृत्रहा विद्वान् मरुद्रि यज्ञोपाः सगण सोम पिब । शत्रुन् विद्व । मरुत् । ॥ मरुत् । ॥
अथ न विश्वत अभयं कृणुहे ।

३ उत, इंद्र, ऋतुपा सविभि देवेभ्यो न तुव पिब । यान् मरुत् । ॥ मरुत् । ॥ मरुत् । ॥
शन्वदन्, तुभ्य ओज अदधु ।

४ दृष्टिव, मधवन्, ये अद्रिह्ये, ये शम्बरं य गविर्धे । या अवरेन य विप्रा । ॥ मरुत् । ॥
मरुद्रि मरण, इंद्र, सोम विव ।

५ मरुत्वन्त, वृषमं, वाक्पान, अकृत्रि, दिव्य, शत्रु, विद्वान्, उत, मरुत् । ॥ मरुत् । ॥
अवमे मरुत्वेम ।

सूक्त ४८.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इंद्र ॥

जन्म पातेही जो तरुण वीर हुआ वह (इंद्र) सोमरस अर्पण करनेवाले भक्तकी रक्षा करे। (हे इंद्र), जिसमे दूध डाला है ऐसे इस उत्कृष्ट सोमरसका प्राशन कीजिये ।

१

हे इंद्र, जिस दिन आपने जन्म लिया उसी दिन पर्वतके उपर रखे हुए उज्ज्वल और मधुर सोमरसकी इच्छाने आपने उमका प्राशन किया। आपको जन्म देनेवाली अपनी तरुण माताने आपके पिताके घरमे आपसे उसका पान कराया ।

२

माताके पाम जाकर उसने भोजन मांगा। उसके स्तनमे तीव्र सोमरस उसको दिव्य पद्म। नव पदार्थको कम्पायमान करते करते उस प्रजावान् देवने सञ्चार किया अपनेक रूप धारण करनेवाले इंद्रने बड़े बड़े पराक्रम किये ।

३

शत्रुओंको भय उत्पन्न करनेवाले, विजयी और पराक्रमी इंद्रदेवने अपनी इच्छानुसार नानाविध रूप धारण किया। जन्म पातेही उसने त्वष्टाका पराजय करके चमससे सोमरस छिन लिया और उनको पी डाला ।

४

वैभववाले, पराक्रमी और सौख्य देनेवाले इंद्रके पराक्रमोंकी प्राप्तिके लिये उसको सोमरस अर्पण कर हम बुलाएंगे। भक्तोंकी प्रार्थना सुननेवाले, उग्र, शत्रुओंका वध करनेवाले और धनको जीतके ले आनेवाले इंद्रको, अपने सहायके लिये, हम युद्धके समक्षपर आमंत्रण करेंगे ।

५

१ तं ते जातमपमं वनीत सुतस्य अंधम प्रभर्तु अवत् । ते प्रतिकामं यथा साधो रसागिरः ।

२ तं ते जातमपमं वनीत सुतस्य अंधम प्रभर्तु अवत् । ते प्रतिकामं यथा साधो रसागिरः ।

३ तं ते जातमपमं वनीत सुतस्य अंधम प्रभर्तु अवत् । ते प्रतिकामं यथा साधो रसागिरः ।

४ तं ते जातमपमं वनीत सुतस्य अंधम प्रभर्तु अवत् । ते प्रतिकामं यथा साधो रसागिरः ।

५ तं ते जातमपमं वनीत सुतस्य अंधम प्रभर्तु अवत् । ते प्रतिकामं यथा साधो रसागिरः ।

सूक्त ४९.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्र ॥

सोमरसका प्राशन करनेवाले सब लोंग इन्द्रसे अपनी सब इच्छा पूर्ण कर लेते हैं।
 द्यावापृथिवी और दूसरे सब देवोंने विश्वकी सहायता लेकर वृत्रके वधके लिये उमको
 जन्म लेनेको तैय्यार किया। उस इन्द्रकी आप स्तुति कीजिये। १

साम्राज्यका उपभोग लेनेवाले और पीले घोड़ेपर आरुढ होनेवाले शूर इन्द्रका
 पराजय करनेको कोईभी समर्थ नहीं है। वह प्रबल और पराक्रमी मरुतोंकी सहायता
 लेकर बहुत सामर्थ्यवान् होता है। उस वेगवान् इन्द्रने दस्युका वध किया। २

सामर्थ्यवान्, अवकी तरह युद्धमें विजयी होनेवाले, दोनों भुवनोंको व्याप्त
 करनेवाले और दैभव देनेवाले इन्द्रकी हरएक पूजनप्रसङ्गमें प्रार्थना करना उचित है।
 आनुकी वृद्धि करनेवाला इन्द्र पिताके समान प्रेमी और बुलानेसे जल्दी आनेवाला है। ३

बुलोक और अन्तरिक्षका वह प्रियसंरक्षक है। वह श्रेष्ठ है। वह वसुके
 साथ आनेवाला और रथकी नाई वेगवान् है। वह रात्रीओको प्रकाशमान करता
 है और सूर्यको उत्पन्न करता है। जैसी बुद्धि सामर्थ्यकी प्राप्ति कर देती है उमी तरह
 वह भाग्यकी प्राप्ति कर देता है। ४

वैभववान्, पराक्रमी और सौख्य अर्पण करनेवाले इन्द्रके पराक्रमकी प्राप्ति होनेके
 लिये हम उमको जोनरत अर्पण करके बुलाएंगे। भक्तकी प्रार्थना सुननेवाले, शत्रुओंका
 नाश करनेवाले और वैभवको जीतके ले आनेवाले इन्द्रको हम युद्धमें सहायताके लिये
 बुलाएंगे। ५

१ यस्मिन् विश्वा कृष्यः सोमपाः कामं आ अय्यन्, यं मुकृतं धिपणे, देवा विश्वतष्टं वृत्राणा धनं
 जनयन्त महा इन्द्र शस ।

२ स्वराजं नृतमं हरिस्थां पृतनासु नकि द्विता तरति, यं ह मध्वभिः इततम, पृथुन्नया दम्भो,
 आयु अमिनात् ।

३ सहावा पृसु अर्वा न तरणिः रोदसी अ्यानशिः मेहनावान् कारे मतीना भग न हव्य । वयोव
 पितेव चारु मुहव ।

४ दिव, रज्म पृष्ट धर्ता । रय न ऊर्ध्व । वसुभि नियन्वान् वायु । क्षपां वप्ता सूर्यस्य अग्निः ।
 धिपणा भाग इव वाज विमप्ता ।

५ अस्मिन् भरे वाजसन्तं मेघवानं नृतमं इन्द्रं शुनं हुयेम । वृष्यन्त उग्र पृथाभि धनः । वयना
 नञ्जित समन्सु इतये ।

सूक्त ५०.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्र ॥

सोमरसके ऊपर सर्वथा अधिकार चलानेवाले, शत्रुओका नाश करनेवाले और सामर्थ्यवान् इन्द्र (यहां) मरुतोंके साथ आकर स्वाहाशब्दका उच्चारण होतेही (सोमरसका) प्राशन करे । सर्वव्यापी इन्द्र हवियोंसे सन्तुष्ट होकर (हमारी सब इच्छा) परिपूर्ण करे । यह हवि उसकी तृप्ति करे । १

आपके दोनो आज्ञाङ्कित अश्वोंको—जिनकी सेवा आपने पुरातन कालसे स्वीकृत की है—आपको जल्दमे यहा ले आनेके लिये मै रथको जोतता हूं । सुन्दर मुकुट धारण करनेवाले (हे इन्द्र), आपके प्रिय अश्व आपको यहां ले आवे । अच्छी तरहमे निकाले हुए इम सोमरसका आप प्राशन कीजिये । २

यह दूध डाला हुआ कल्याणकारक सोमरस सबसे अच्छा होनेके कारण उसको स्तुति करनेवाले उपासकोंने आपको अर्पण किया है । हे सरल वर्तनवाले इन्द्र, उसका प्राशन कीजिये और अनेक मार्गोंसे हमको धेनुओंका लाभ कर दांजिये । ३

हमको धेनु और अश्व अर्पण करके हमारी इच्छा पूर्ण कीजिये । उज्ज्वल सम्पत्ति देकर हमारी कीर्ति बढ़ाइये । सौख्यकी इच्छा रखनेवाले कुशिक कुलोत्पन्न भक्तोंने आप इन्द्रके लिये बहुत प्रेमसे इस स्तोत्रको बनाया है । ४

१ सरय सोमं तुम्र मरत्वान् वृषभ. आगत्य स्वाहा पिबतु । उहव्यचा. एभि. अनै. पूणता । हवि. धारय तन्व वाम आ कृष्या ।

२ ते सप्त्युं जवरो वा पुनजिम् । यथो धृष्टिं प्रदिव अनु आव । सुशिप्र, ह य ता इह वेयु । तु वरस सुततरय चारो पिब ।

३ इमं सप्त्युं धामने एणाना गोभि मिमिक्षु सुपारं दधिरे । ऋजीपिन, सोमं पपिवान् मन्वानः । एतत् एरथा गा त दृषण् ।

४ इमं व म गोभि वृष्टिं मदय । चदवता राधसा पप्रथ । स्वयं विप्र कुशिकास मतिभिः ।

पराक्रमकी प्राप्ति होनेके लिये हम वैभवशाली, पराक्रमी और सौख्यदायक इन्द्रको सोमरस अर्पण करके यहां बुलाएंगे । भक्तोंकी प्रार्थना सुननेवाले, उग्र, शत्रुओंका नाश करनेवाले और धनको जीतके ले आनेवाले इन्द्रको हम हमारे महायज्ञके लिये युद्ध उपस्थित होतेही आमन्त्रण करेंगे ।

सूक्त ५१.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता- इन्द्र ॥

मानवोंका पोषण करनेवाले, उदार, स्तुति करनेको योग्य, वृद्धिगत होनेवाले अनेक भक्तोंने रक्षार्थ बुलाये हुए, मृत्युसे मुक्त और हरेक दिन स्तुति पानेवाले इन्द्रके पूजनमें बड़े बड़े स्तोत्र निमग्न हो गये हैं ।

प्रज्ञावान्, सबको आश्रय देनेवाले, प्रबल, पराक्रमी, धन देनेवाले, शत्रुके नग रोंका नाश करनेवाले, विजयी, उदकोको बन्धनमुक्त करनेवाले, अपने निवागम्यत्वमें रहनेवाले, शत्रुओंका पराजय करनेवाले और स्वर्गलाभ करानेवाले इन्द्रकी ओर हमों सब स्तोत्र चारी तरफसे जाते हैं ।

इन्द्र वैभवका भण्डार है । इसी कारण इन्द्रके भक्तकी (सर्वत्र) प्रशंसा होती है । जिसमें पातकका अंशभी नहीं है ऐसे स्तवनका इन्द्र स्वीकार करता है और भक्तोंके घरमें सन्तोष पाता है । इस लिये सब शत्रुओंका पराभव करनेवाले और मगध दुश्मनोंका वध करनेवाले इन्द्रकी स्तुति कर ।

५ आभिन् भरे वाजसातौ मेघवानं नृतम दंडं शुतं हुवेम । शृण्वन्तं, उग्र, वृत्राणि ध्वन्तं पानाता संजितं समत्सु कतये ।

१ वृहती गिर चर्यणीशृतं मेघवानं उक्थ्य पावृवानं पुनृत अमन्यं दिवेदिवं सर्गा अभि तमसापि ६ अभ्यनूषत ।

२ मे गिर शतक्रतु अर्णवं शाक्निं नरं वाजसनि पृभिदं नृणि अतुस समगता आत्मानं सर्गा इन्द्र विश्वतः उपयन्ति ।

३ वसो आक्रे जरिता पनम्यते । दंडं अनेदस्य स्तुम त्यम्यन्ति । ११ विविषत मदन १ ११५ । सूत्रासाहं अभिमातिहनं स्तुदि ।

अरु पुरुषोमे आप सबसे श्रेष्ठ होनेके कारण भक्तजनोने आपका बहुत स्तुति-
न्तोत्रोसे यज्ञ-वर्णन किया है । अनेक अद्भुत कृत्योमे प्रवीण होनेवाला इन्द्र अपना
नामार्थ्य प्रकट करनेके लिये आता है । उसको मेरा प्रणाम है । पुरातन कालसे वह
नव जगत्पर अकेला अधिकार चलाता है । ४

उसके अनेक पराक्रम मानवोको दिख पड़े हैं । उसकी कृपाके अनेक फल पृथ्वी
धान्य करती है । शुलोक, औषधी, जल, मानव और जङ्गल ये सब उसकेही सम्पत्तिकी
रक्षा करते हैं । ५

पलित अश्वोंके ऊपर आरुढ होनेवाले हे इन्द्र, आपको हमेशा स्तुति अर्पण की
जानी है । उसका स्तुतिकार कीजिये । आप नयी कृपा करनेवाले हमारे आप्त हूजिये ।
हमारे ऊपर प्रेम करनेवाले हे प्रकाशमान देव, अपने उपासकोकी आयुकी वृद्धि कीजिये । ६

मर्गतोंके साथ आनेवाले हे इन्द्र, जैसा आपने शार्यातके घरमे सोमका प्राशन
किया उम विधि यहाभी सोमका प्राशन कीजिये । हे शूर, आपकी अगुवाईको मान्य
कर उत्कृष्ट यज्ञ करनेवाले विद्वान् पुरुष आपका आश्रय करके रहते हैं । ७

४. ३३, तदाध नृणा ऊ नृतम वीरं त्वा गाभि उवथै अभि प्र अर्चत पुरमाय. सहसे सं जिहीते ।
५. १. ५१५० अरु एव ईरो ।

५. १. ५१५० अरु एव ईरो । पुरु वसूनि विभर्ति । इन्द्राय द्याव औषधी उत आप जीरय
५. १. ५१५० अरु एव ईरो ।

५. १. ५१५० अरु एव ईरो । हरिव जुषस्व । नूतनस्य अवस आपि बोधि ।
५. १. ५१५० अरु एव ईरो ।

५. १. ५१५० अरु एव ईरो । हे शूर, तव प्रणीता तव शर्मन् आ
५. १. ५१५० अरु एव ईरो ।

इस लिये, हे इंद्र, अपने मित्र मरुतोंके साथ हमारे सोमरसका प्रेमसे स्वीकार कीजिये। अनेक भक्तोंसे बुलाये हुए हे इंद्र, आपका जन्म होतेही सब देवोंने बड़े सङ्ग्रामके लिये आपको तैय्यार किया। ८

हे मरुद्गण, शत्रुका विनाश करनेमें इंद्र आपको महाय देनेवाला है। इंद्रको देखकर ये उदार मरुत् भ्रम आनंदित हो गये। वृत्रका नाश करनेवाला इंद्र अपने लिये तैय्यार किये सोमरसका भक्तके खास यज्ञमंडपमें प्राशन करे। ९

वैभवोंके अधिपति हे इंद्र, आपके सामर्थ्यको शोभा देनेवाला सोमरस हमने तैय्यार कर रखा है। हे स्तुतिप्रिय इंद्र, उसका आप जल्दीसे प्राशन कीजिये। १०

यह सोमरस आपके सामर्थ्यको शोभा देनेवाला है। इसमें आप अपना गुंथ डालिये। आपको सोमरस प्रिय होनेके कारण वह आपको आनंद देवे। ११

वह आपका पेट भरे। हे इंद्र, उस स्तोत्रसे वह आपके मस्तकतक जा पहुँचे। आपकी हमारे ऊपर कृपा होनेके लिये वह आपके भुजोंपर चढ़े। १२

८ इंद्र, स वावसान मखिभि रमद्भि न सुतं सोपं दृ गाहि। पुरुद्वृतं, जात त्वा विभं देवा मदे राय पर्यभूपन्।

९ मस्त एष अमृत्ये अपि। दानिवारा इन्द्र अ वमन्दन्। तेषां गातं वृत्रराद दाशुष सो सधम्ये सुत सोम पिबन्तु।

१० गवाना पते, इद अनु ओजसा सुत हि। मित्रं, तु अस्य पिब।

११ य ते अतु न्दव असन् सुते तन्व नि यन्त। स सोम्य त्वा समन्तु।

१२ इन्द्र, य त्वं ददा द्रोष्ट इन्द्राणि जिह प्र। इन्द्र, रायसे प्रादृ प्र।

सूक्त ५२.

॥ ऋषि—विश्वामित्र । देवता—इंद्र ॥

धाना, करंभ, और अपूपसे मिश्रित, और स्तोत्रोके साथ अर्पण किये हुए हमारे मोमरसका प्रभात होतेही स्वीकार कीजिये । १

हे इंद्र, अच्छी तरहसे तैय्यार किये हुए इस पुरोडाशका—हविके अन्नका—स्वीकार कर उसकी प्रशंसा कीजिये । ये हवि आपकी ओर जानेको सिद्ध हुए है । २

हमारे पुरोडाशका भक्षण कांजिये । जिस तरह कामी पुरुष स्त्रीके सेवाकी इच्छा करता है उन्नी तरह हमारे स्तुतियोंकी सेवा ग्रहण कीजिये । ३

पुरातन कालसे प्रख्यात हुए हे इंद्रदेव, प्रातःकालके यज्ञसमयपर हमारे पुरोडाशका स्वीकार कीजिये । सचमुच आपका पराक्रम बड़ा है । ४

गडबडमें रहनेवाला और बहुतही उत्कठित होनेवाला उपासक मध्यान्हकालके जिन यागसमयपर आपकी स्तुति करता है उस समयपर हमारी धाना और पुरोडाश अच्छे बनेगे ऐसा कीजिये । ५

अनेक भक्तोमे स्तुति लेनेवाले हे इंद्र, तीसरे यागसमयपर अर्पण की हुई हमारी धाना और पुरोडाशका गौरवबुद्धिसे स्वीकार कीजिये । हवि अर्पण करनेवाले हम भक्त गण आपकी—जो ऋभु और वाजके साथ यहां आये हैं—स्तुतियोंसे सेवा करेंगे । ६

१ इंद्र, प्रातः धानावन्त वग्मिभं अपूपवन्त उक्थिन् न जुषस्व ।

२ इंद्र, पचस्य पुरोडाश जुषस्व आ गुरम्ब च । तुभ्यं हव्यानि सिक्षते ।

३ न पुरोडाशं च घम । वधयु योषणा इव च न गिर जोषयामे ।

४ सगं पुनः प्रातः नावे न पुरोडाशं जुषस्व । इंद्र, ते ऋतु बृहन् हि ।

५ इंद्र, मध्याह्नस्य स्वन्तस्स धाना पुरोडाश इह चारं वृष । यन् स्तोता जरिता तृप्यर्थः वृषा यन् स्तोता प्रत्यर्हति ।

६ इंद्र, त्वं त्वं स्वन्तं न धाना अगृह्य पुरोडाशं नमहस्व । ववे, प्रयस्वन्तः धीतिभिः ऋभु-
वाजकेन सह ।

पूपादेवके साथ प्राप्त हुए आपके लिये हमने करंभ सिद्ध किया है। आर पीले अश्वोंके स्वामी और पीले अश्वोंके ऊपर आरूढ होनेवाले है। आपके लिये हमने धाना सिद्ध की है। मरुतोके साथ यहां आकर आप अपूपका भक्षण कीजिये। हे शूर, आप इस सोमरसका प्राशन कीजिये। आप ज्ञानमम्बन्न और वृत्रका वध करनेवाले है। ७

यह देव शूरोमे श्रेष्ठ है। इसको धाना और पुरोडाश अर्पण कीजिये। शत्रुओंका विनाश करनेवाले हे इन्द्रदेव, हरेक दिन इसी तरह आपको धाना अर्पण होती है। वह आपके हृदयमे सोमप्राशनके लिये इच्छा उत्पन्न करे। ८

सूक्त ५३.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इंद्र ॥

हे इंद्र और पर्वत अपने रथमें विराजमान होकर मनाहर और शूर पुरुषोंकी प्राप्ति कर देनेवाला वैभव ले आइये। हे तेजस्वी देवों, यज्ञमे आप हविका भक्षण कीजिये, स्तुतियोंमे प्रबल हूजिये और हमारे हवियोंमे प्रसन्नता पाइये। १

हे उदार देव, आप रहिये। जाइये नहीं। अच्छी तरहसे निचोड़के रसा हृषा सोमरस मैं आपको अर्पण करूं गा। हे सामभ्यवान् इंद्र, जैसा पुत्र पिताके वक्षसे पकड़ता है उसी तरह मधुर स्तोत्रोंका गायन करते करते मैं आपके वक्षसे पकड़ूं गा। २

७ पृथ्वी ते कर्मभं चक्रम् । हरिवते हर्यश्वाय वाना । महद्भि मगण अपा अदि । अग, ॥ विद्वान् सोम पिव ।

८ अस्मै नृणा वाग्नमाय वाना पुरोडाश त्वय प्रति भग्न । इन्द्र, दिवोदिवो गत्या तुन् । ॥ ५॥ ता त्वा सोमपेयाय वर्धन्तु ।

९ इन्द्रापर्वता, वृहता रथेन वार्मा सुवारा द्य आ वदत । देता, त्वरं पुरोडाशानि । ॥ ५॥ मदन्ता गर्भि वयेथा ।

१० मववत सु च त्रिष्टु । मा पय न । नृ वा नमृत्स्य सोमस्य यत् । अतिव, ॥ ५॥ स्वादिष्टा निग ते मिय ता रमे ।

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० १९, २०] ऋग्वेद [मण्ड० ३ अनु० ४ सू० ५३

हे अध्वर्यु, अब (देवोंका) स्तवन करना उचित दिखता है। तू मेरेको धन्यवाद दे। इंद्रको मान्य होनेवाला स्तोत्र गाना चाहिये। यजमानके दर्भासनपर आ बैठ। इंद्रके लिये उक्त स्तोत्र बचना चाहिये। ३

हे उदार देव मनुष्यकी भार्याही उसका घर है। मनुष्यका वही विश्रांतिका स्थान है। इस लिये आपके रथके घोड़े आपको वहां ले जावे। जब जब हम सोमरस तैय्यार करेंगे उस समय अग्नि दूत होकर आपकी ओर दौड़ने लगा। ४

हे उदार देव, आप जाइये और फिर आइये। हे प्रिय वंधु, दोनों जगह आपके आगमनकी आवश्यकता है। दोनों जगह आपका भव्य रथ गमन करता है और दोनों जगह जोरसे घट्ट करनेवाला आपका अश्व (रथसे) मुक्त होता है। ५

हे इंद्र, सोमरसका प्राशन कर घरको जाइये। आपके घरमें आपका गृहसौख्य—आपकी सुजील स्त्री—गृही है। आपका भव्य रथ वहांही ठहरता है और उसी जगहपर आपका अश्व (रथसे) मुक्त होकर अच्छा इन्तजाम पाता है। ६

भोज, अंगिरस, विरूप, द्युलोकके ये पुत्र, अमरुके ये पराकर्षा भैरव हजारे
यज्ञमें विश्वमित्रको वैभव अर्पण कर उसकी आयु बढ़ावे ।

यह उदार देव अपने शारीरिक बलमें, अनेक भिन्नभिन्न रूप धारण करता है
यदि योग्य समय स हो तोभी सोमरमका प्राशन करनेवाला यह सत्यनिष्ठ देव हर
दिन तीन दफे आता है । उसका आगमनभी एक निमित्तमें हो सकता है ।

जब नदी पानीमें भरी गई थी, उस समय देवोंमें जन्म लेनेवाले, देवोंमें प्रेरण
पानेवाले और सब विश्वका अवलोकन करनेवाले विश्वमित्रने उसको रोखा । जब हि
मित्रने मुदाससे हवि अर्पण कराया उस समय इंद्रने सब कुशिककुलोपन्न पुरुषोंके मतमें
उसके ऊपर प्रेम उपन्न किया ।

यज्ञपापाणोसे हंसकी नाई अवाज करो । यज्ञमें सोमरम तैयार होनेही सोमोंमें
देवोंको आनंदित करो । हे प्रजाशील और सब मानवसृष्टिका अवलोकन करनेवाले
कुशिक ऋषिओं, देवोंके साथ मधुर सोमरमका प्राशन करो ।

७ उसे नोजा अगिरस विरूपा अमरुस्य पुत्रा दिव वीरा विश्वमित्राय सवामि नमः पय
न ये आयु प्र तिगन्ते ।

८ सववा स्वा तन्वं परि माया दृष्टान स्पर्धयं योगवीनि । यद् अत्रुणा तासा म
देव परि सुर्वे त्रि भा अमान ।

९ देवता देवत्वं नृचक्षा मदान् रुषिः यमव निर्वं तन्वता । यत् हि तामि न मय म
यत् इन्द्र रुष्टिर्भूति अप्रिययत ।

१० इमं दद अद्रिभिः शैर्व द्रुमुः । य प्रे मं नृवा मां मदः । विषा नृभिः ।

११ देवेभिः नोजा मनु वि रिगन्ते ।

हे कुशिको, चलो । धनप्राप्ति होनेके लिये सुदासके अश्वको मुक्त करो । पूर्व, पश्चिम और उत्तर दिशामे अपने जितने शत्रु थे उन सबका इंद्रने नाश किया है । और इसी कारण पृथ्वीके ऊपरके उत्तम प्रदेशमे उसके लिये यज्ञ चले हैं । ११

मैंने सावापृथिवीओका और इंद्रका स्तवन किया है । इसलिये विश्वामित्रका स्तोत्र भारत कुलमे जन्म लेनेवाले मनुष्योंका अवश्य रक्षण करेगा । १२

वज्रधारी इंद्रके लिये यह स्तोत्र विश्वामित्रोंने किया है । वह हमको वैभवशाली करे । १३

कीकट देशकी गैय्याँ आपके लिये क्या करती है ? वे सोममे डालनेके लिये नाश देती हैं, ना गर्म गर्म हवि तैय्यार करनेके लिये कुछ मदद देती है । प्रमज्जदका धन छीन लेकर हमको दे दीजिये और हे उदार देव, नैचाशाखको हमारे अधीन रीजिये । १४

समर्परी नामकी धेनु—जो जमदग्निने दी थी और जो अज्ञानका विनाश करनेवाली है—रागभने लगी । वह सूर्यकी कन्या है । जो देव वृद्धावस्था और मृत्युसे मुक्त है ऐसी देवाँकी वीर्ति उमने बढ़ाई । १५

पाञ्चभी जातिके मनुष्योंके पास जो धन होगा वह उनके हाथमें छीन लेकर ससर्परी हमको जल्दी देवे । यह ससर्परी—जो हमको पलस्तिजमदग्निने दी है—इसके पंधरह दिनपर हमारी आयुकी वृद्धि करे । १६

बैल खड़े रहे । गाड़ीकी धूरी मजबूत हो । उसकी लकड़ीयाँ न टूटें । उसका भग्न न हो । इंद्र उसके खीलोको न टूट देवे । उनको वह दुरुस्त रखे । हे रथ, तेरे खीले न टूटें । तू हमको ले जा । १७

हे इंद्र, आप हमारे शरीरमें और हमारे बैलमें सामर्थ्य उत्पन्न कीजिये । हमारे पुत्रपुत्रों की आयु बढ़ानेके लिये आप उनकोभी सामर्थ्य दीजिये । मचमुच सामर्थ्य देनेवाले आपही है । १८

आप खदिर नामक वृक्षमें मजबूती उत्पन्न कीजिये । शिंशपा नामक वृक्षमें बनाई हुई गाड़ीमेंभी आप मजबूती उत्पन्न कीजिये । हे मजबूत धूरी, तूभी मजबूत हो । इस रथमें हमको न गिरने दे । १९

यह उत्तम वृक्ष हमको न गिरावे और हमको जख्म न होने देवे । जबतक हम घरको गग नहीं, जबतक हमारी गाड़ी खड़ी हुई नहीं, और जबतक हमारे बैल खड़े नहीं तबतक हम सुगन्धित रहे । २०

१६ पाञ्चजन्वासु वृष्टिषु अवि श्रव एभ्यः ससर्परी त्वयः अभवत् । या पलस्तिजमदग्निः यः १६
पक्ष्या नव्य आयुः दधाना ।

१७ त्रौ न्निग्रे भवता । अश्वो वाळु । ईषा मा वि वरि । युष्मा मा वि आरि । इन्द्रः १७
पातन्त्य ददता । अग्निनेने, अग्नि न गच्छस्व ।

१८ इन्द्र, न तनपु वरि वरि । न अतद्वन्तु वल । जायम गोत्राय तनयाय वरि । १८
अग्नि ।

१९ खदिरस्य नाम अग्नि वृक्षस्य । स्पन्दने शिंशपाया आजः नरि । १९
रथ । उन्नात् दानात् न मा अतर्जद्विष ।

२० त्वं वन्धस्वनि । अस्मात् मा च त्वं ना न गच्छ । २०
स्वस्ति ।

हे उदार और गूरु इन्द्र, अनेक प्रबल गस्ताखोंसे आज हमारी रक्षा कीजिये । जो कोई हमारा द्वेषी हो उसको हीन स्थिति प्राप्त हो और हम जिसका द्वेष करते हैं वह मर जावे । २१

परशुकी तरह वह शत्रुओंको ताप देता है । शिम्पल पुष्पकी तरह वह शत्रुओंके टुकड़े टुकड़े करता है । हे इंद्र, फूटे और भङ्ग पाये हुए वरतनकी तरह वह शत्रुओंका नाश करता है । २२

हे मानवों, लोगोंको यह नहीं समझता कि उनका घात करनेवाला कौन है । इन्हीं लिये लाल मोंडियाको पालू जनावर समझकर वे उसको (घरमें) रखते हैं । विन्तु जो सुत है वह घोड़ेकी दृमरे जनावरोंसे बराबरी नहीं करेगा और घोड़ेके सामने गधेको खड़ा नहीं करेगा । २३

हे इंद्र, ये भारतके वज्रज, यह नातेदार और यह दूसरा, ऐसा भेद (अपने मनमें) विलग्न रखते नहीं, अपने खास घोड़ेकी तरह वे दूसरेका घोड़ेकाभी अच्छा इंतजाम रखते हैं और धनुषकी डोरीकी नाई उसकी रणमैदानपर दौड़ कराते हैं । २४

अनुवाक पांचवा ५.

सूक्त ५४.

॥ ऋषि-प्रजापति । देवता इन्द्र ॥

यज्ञ और स्तुति करनेको योग्य होनेवाले श्रेष्ठ अग्निदेवके लिये यह स्तोत्र अर्पण किया है । यह अग्नि घरके और शुलोकके अनुचरोंके साथ यहां आकर (हमारी प्रार्थना) सुने । १

श्रेष्ठ शुलोक और पृथिवीके लिये एक बड़ा स्तोत्र गाओ । हमारे मनकी उन्मत्त जानकर और उसकी तृप्ति करनेका उद्देश रखकर वे सर्वत्र सञ्चार करते हैं । (मानगोत्री) मेवा लेनेवाले देव (द्यावापृथिवीके) स्तोत्रसे यज्ञमें प्रसन्न होते हैं । २

हे द्यावापृथ्वी, आपकी आज्ञा सत्य हो । आप हमारा हित करनेवाली हो । हे अग्निदेव, शुलोक और पृथिवीको हमारा वन्दन पहुँचे । मैं हवि अर्पण करके उनका पूजन करता हूँ और वैभवकी प्राप्ति कर लेता हूँ । ३

हे सत्यपूर्ण द्यावापृथिवी, पुरातन सत्यव्रत उपासकोंपर आपका कृपाप्रसाद हुआ । हे पृथिवी, शूर लोगोंके ऊपर आपकी कृपा हुई । इसी लिये उन्होंने युद्ध और पराक्रमके फलमें आपको वन्दन किया । ४

१ इमं नमं महे विदध्याय ईन्त्याय शश्वत कृत्वा प्रजन्तु । अजस्र अग्नि दिव्यं दध्मन्ति गन्तौ न शक्नुवतु ।

क्या सचमुच कोई जानता है कि देवोंके पास कौन मार्ग जाता है ? । क्या वह मार्ग किसीने बतलाया है ? । केवल देवोंके गुह्य और श्रेष्ठ कृत्योंसे विदित होनेवाले उनके निवासस्थानोंका ज्ञान लोगोको हुआ है । ५

मानवी सृष्टिका अवलोकन करनेवाला ज्ञानी पुरुष रसपरिपूर्ण और आनन्ददायक द्वावापृथिवीयोंका दर्शन ले सकता है । एकही सामर्थ्यसे युक्त, अत एव एकही उद्देशसे चलनेवाली द्वावापृथिवीयोने पक्षियोंके घोंसलेकी नाई अपनाअगना निवासस्थान अलग-अलग बनाया है । ६

समानरूप होनेसेही अलगअलग होनेवाली और हमेशा जागृत रहनेवाली ये द्वावापृथिवी दूर प्रदेशमें अचल स्थानपर स्थिर हुई और परस्परोकी वहिन बनी । इसी लिये लोग उनका नाम (आदरबुद्धिसे) लेते हैं । ७

ये द्वावापृथिवी नव मानवोंका पोषण करती हैं । श्रेष्ठ देवोंका पोषण करनेमें ये कभी धकती नहीं । इन्होंनेसे एक चराचर विश्वका, तथा संचार करनेवाले सब प्राणि-योंका और आकाशमें उड़नेवाले सब पक्षियोंका पालन करती हैं । ८

हमको जन्म देनेवाले श्रेष्ठ पितासे हमारा पुरातन कालसे जो सम्बन्ध चला आया है उनको मैं जानता हूं । सबकी स्तुति लेनेवाले देव इसकेही सहायतासे विस्तीर्ण और दूरके मार्गपर जाकर वहां स्थिर हुए । ९

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० २५, २६] ऋग्वेद [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० ५४

हे द्यावापृथिवी, यह स्तोत्र मैं गाता हूँ। उसको विश्वके अधिपति मित्र और वरुण, और तरुण, ज्ञानवान् और स्तवनीय आदित्य सुने। उनका हृदय कोमल है। अभिदेव उनकी जिह्वा है। १०

हे सविता देव, आपके हाथ सुवर्णसमान हैं। आप सबकी प्रेरणा करते हैं और आपकी जिह्वा सुन्दर है। आप उद्धान करते करते यजमण्डपके पास तीन ढके प्राते हैं। आप देवोंमें सन्मान पाउंये और हमारे सब यज्ञोंकी साक्षता करनेके लिये उगित हजिये। ११

त्वष्टा देव—जिनके कृत्य सुन्दर हैं, जिनके हाथ मनोहर हैं, जो अग्नी नरहमे जगत्का पालन करता है और जो सत्यमय है—हमारी रक्षाके लिये जो कुछ अवश्य हो वह देवे। हे ऋभुओं, पूरा देवके साथ आप आनन्दमें रहिये। आपके लिये गन्पापाणोंका काम चला है और इसी लिये आपने इस यज्ञकी सिद्धी की है। १२

मरुत्वती और यजार्ह मरुत देव—जिनका रथ विजलीका है, जिन्होंने भाले ले लिए हैं, जिनका जन्म मृत्युमें हुआ है और जो अलोकमें रहनेवाले हैं—(हमारी स्तुति) गुप्त हे वेगवान् देवों, आप हमको वीर पुरुषोंकी और वैभवकी प्राप्ति होने दीजिये। १३

महाभाग्य अर्पण करनेवाली हमारी प्रार्थना और स्तुति अनेक अद्भुत पराक्रम करनेवाले विष्णुके पास जा पहुँची है। विष्णुका—जिसको (विश्वको) जन्म देने वाली, पुरातन तथापि तरुण दिशाभी नहीं गंव सकती—मन्त्रार नष्ट विमर्षण पदंशपर होता है। १४

सब सामर्थ्योसे युक्त इंद्रदेवने अपने श्रेष्ठ बलसे द्यावापृथिवीयोको व्याप्त किया । इंद्र, आप शत्रुयोके नगरोका नाश करनेवाले, वृत्रका वध करनेवाले और शूर सैनिकोके अधिपति है । आप हमको बहुत पशु अर्पण कीजिये । १५

हे सत्यपूर्ण देवो, आप अपने कुटुम्बियोका सोच करनेवाले मेरे मातापिता हैं । आपका प्रेम और आपका नाम मङ्गल है । आपही सचमुच धन देनेवाले हैं । आप अविनाशी हैं । हवि अर्पण करनेवाले उपासकोकी आप अच्छी तरह रक्षा करते हैं । १६

हे बुद्धिशाली देवो, आप सब इन्द्रमें हैं । इसी लिये आपका नामभी मङ्गल है । अनेक भक्तोसे आमन्त्रण पानेवाले हे इंद्रदेव, आप हमारे मित्र हैं । अपने प्रिय ऋभुओके साथ आकर इस स्तोत्रसे हमको बहुत वैभव अर्पण कीजिये । १७

अदिति, अर्यमा और वरुण यज्ञ करनेको योग्य है । वरुणकी आज्ञाका उल्लंघन कोई कर नहीं सकता । हे देवो, अनपत्यताका कलङ्क हमको न लगाइये । हमको पशु प्राण सन्तति प्राप्त हो । १८

यह देवोका दूत ऐसा है कि जो बहुत जगहपर भेजा जाता है । वह हमको 'निष्पाप' कहे । पृथिवी, बुलोक, मर्य, नक्षत्र और विस्तीर्ण अन्तरिक्ष हमारी श्रुति सुने । १९

अष्ट० ३ अध्या० ३ व० २७, २८] कवेदः [मण्ड० ३ अनु० ५ सू० ५५

अपनी जगहपर स्थिर हुए पराक्रमी पर्वत हमारे हवियोंसे प्रसन्न होकर हमारा स्तोत्र सुने । आदिन्य और आदिति हमारी स्तुति श्रवण करे और मरुत् देव हमको कल्याणकारक सौख्य अर्पण करे ।

हमारा मार्ग हमेशा सुगम रहे और उसपर सब प्रबन्ध अच्छी तरह किया जावे हे देवों, अपने मधुरतासे सब वृक्षोंको परिपूर्ण कीजिये । हे अग्नि, आप हमारा भारी है । हमको अपने कृपाश्रवके अन्दर रखिये और हमारी हानि न हो दीजिये । विपुल अनाजमें भरे हुए घरका तथा (विपुल) वैभवात्ता उपभोग हमको मिले ।

हे अग्नि, हवियोंका भक्षण कीजिये । प्रकाशित होकर हमको कीर्ति प्रदान कीजिये । हे अग्नि, युद्धमें सब शत्रुओंका पराजय कीजिये और सर्वथा प्रसन्न होकर प्रकाशित हजिये ।

सूक्त ५५.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता- इन्द्र ॥

आगे जब उषा प्रकाशित हुई उस समय धेनुओंके निवास स्थानमें अग्निः तत्त्व उदित हुआ । उसने देवोंकी आज्ञाको भूपित किया । वह अविनाशी तत्त्व पेट और वही अग्नेला सब देवोंको स्फूर्ति देता है ।

परमपदका जिनका ज्ञान है ऐसे हमारे पुगतन पितर और देव यश हमारा नाश न करें । यह अविनाशी तत्त्व दोनों पुगतन निवासस्थानोंके अन्तर भागमें रहनेवाला दिव्य उद्योतिष्ठि है । वह अकेला सब देवोंको स्फूर्ति देता है ।

मेरे मनोरथ बहुत जगह दौड़ रहे हैं । इस यज्ञकर्ममें मैं पुराने स्तोत्रों-
का प्रकाशन करता हूँ । अग्नि प्रज्वलित होनेके बाद आपन सब सत्यही बोलेंगे । यह
अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ होनेसे देवोंको यही अकेला स्फूर्ति उत्पन्न करता है । ३

सबपर राज्य करनेवाले इस महाराजको हरेक जगह लोंग ले जाते हैं । समिधोंकी
इच्छा रखकर यह भिन्न भिन्न जगह अपने (काष्ठरूपी) शय्याके ऊपर शयनकरता है । (दो
माताओंमें) एक इस वत्सको खिलाली तो दूसरी उसको खुलानेका काम करती है । यह
(अविनाशी तत्त्व) श्रेष्ठ होनेका कारण यही अकेला देवोंको स्फूर्ति उत्पन्न करता है । ४

वह (अन्न) अगले काष्ठोंमें तो अब नये काष्ठोंके अनुरोधसे बढ़ता है ।
नये उत्पन्न हुये काष्ठोंमें वह प्रज्वलीत होता है । कुमारी गर्भवती होकर इसको जन्म
देती है । यह (अविनाशी तत्त्व) श्रेष्ठ होनेके कारण यही अकेला देवोंको स्फूर्ति
उत्पन्न करता है । ५

दो माताओंका यह अकेला पुत्र थोड़े आवकाशमें दूरपर जाता है और निर्वेध
मंचार करने लगता है । भिन्न और वरुणकी आज्ञा यह है । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ
होनेके कारण देवोंको स्फूर्ति उत्पन्न करना है । ६

यह दो माताओंमें प्रसूत हुवा यह हविर्दायक देव यज्ञका सम्राट् है । यह कभी
शिरगर्तक गमन करता है और कभी तलमेंही विश्रान्ति लेता है । आनन्दपूरित
रत्नोत्तर गानेवाले उपासक आनन्दपूरित स्तोत्रोंही (उसको) अर्पण करते हैं । यह (अवि-
नाशी तत्त्व) श्रेष्ठ होनेके कारण यही अकेला देवोंको स्फूर्ति उत्पन्न करता है । ७

३ मे वामा पुरत्रा वि पतयति । शमि अच्छ पूर्वाणि दीये । समिद्धे अग्नौ क्रतं इत् वदेम ॥

४ गमान राजा पुरत्रा विभृत । प्रयुत शयासु वना अनु शये । अन्या वत्स भरति अपरा माता
५

५ पूर्वाणि वामा । अपरा धनुर् । सय जातासु तरणीषु अत । अप्रवर्ता अंतर्वती सुवते ॥

६ पुरत्रा एक वत्स पुरत्रात् शसु अध नु अधधन च चरति । ता मित्रस्य वरुणस्य व्रतानि ॥

७ पुरत्रा विभृत राजा । अनु वप्र चरति । वृध क्षेति । रण्यवाच । रण्यानि प्र भरति ॥

बुद्ध करनेवाले शूर पुरुषके समान इसका आगमन समीप होतेही सब जगत् विरुद्ध दिशासे भगने लगा । ऐसा समय प्राप्त होनेपर गैर्याँको घास मिलानेके लिये उसकी प्रार्थना करना पड़ता है । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और यही अकेला सब देवोंको स्फूर्ति उत्पन्न करता है ।

सफेद घालवला यह श्रेष्ठ दूत उनके समूहमें प्रवेश करता है और अपना ज्वाला-मय रूप प्रकट कर वहां संचार करता है । अनेक रूप धारण कर वह हमको देगता है । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और यही अकेला सब देवोंको स्फूर्ति उत्पन्न करता है ।

अपने प्यारे अविनाशी स्थलोका रक्षण करते सबका पालनवाला विष्णु अपने परम श्रेष्ठ मार्गकी रक्षा करता है । उन सब भुवनोको अग्नि जानता है । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और यही अकेला सब देवोंके स्फूर्ति उत्पन्न करता है ।

इन दोनों बहिनोमें नाना रूप धारण करनेका सामर्थ्य है । उनमेंसे एक उज्जल वर्णवाली है और दुसरी काली है । उज्जल वर्णवाली और काली ये दोनोंका नाना बहिनोका है । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और यही अकेला देवोंको स्फूर्ति उत्पन्न करता है ।

जहां गो और उसकी बछिया रहती है वहां वे दोनों अमृततुल्य दुग्ध देकर (विश्वका) मन्तोष करती हैं । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और यही अकेला गोपोंके स्फूर्ति उत्पन्न करता है ।

एकके वत्सको चाटकर दूसरी राम्भने लगी । कौन स्थलपर धेनुने अपना स्तन प्रकट किया भला ? । सत्यके दुग्धसे इलादेवीका पोषण हुआ । यह अविनाशी तत्व श्रेष्ठ है और वह अकेला देवोको स्फूर्ति देता है । १३

पृथिवी अनेक रूप लेती है । ढेढ वरसके अपने वत्सको वह चाटती थी । और वहां खड़ी थी । मैं सुज होनेके कारण सत्यके मंदिरमें मैं संचार करता हूं । यह अविनाशी तत्व श्रेष्ठ है और वही अकेला देवोको स्फूर्ति देता है । १४

उन दोनोंको सुन्दर स्थलमें रखा है । उनमेंसे एक गुप्त और दूसरा प्रकट है । उनका मार्ग यद्यपि एक है तथापि वह भिन्नभी हो गया है । यह अविनाशी तत्व श्रेष्ठ है और वही अकेला देवोको स्फूर्ति देता है । १५

जिनको वत्स नहीं है, जो अमृतका दुग्ध देनेवाली है, जो निद्रित है, जिनका दूध किसीनेभी निकाला नहीं और जो (हमेशा) तरुणार्द्धमें रहती है ऐसी धेनुएँ दुग्धकी वृष्टि करे । वह अविनाशी तत्व श्रेष्ठ है और वही अकेला देवोको स्फूर्ति देता है । १६

प्रगपि यह बैल एक गौको देखकर डकारता है तथापि वह अपना रेत दूसरे गोममनमें गगता है । रात्रिका वही पति है, वही भग है, वही राजा है । यह अविनाशी तत्व श्रेष्ठ है और वही अकेला देवोको स्फूर्ति देता है । १७

१३ अन्वत्या वत्त रिहती मिमाय । कया भुवा धेनु ऊध निदधे ? । सा इळा ऋतस्य पयसा
रुपिन्यत ॥

१४ पया पुररूपा वपूषि वस्ते । न्यविं रेरेहाणा ऊर्ध्वा तस्थौ । विद्वान् ऋतस्य सन्न वि चरामि ॥

१५ एरये एत निहिते पदे द्यु । तयोः अन्यत् शुभं, अन्यत् आविः । सा पथ्या सध्रीचीना
वपूषी ॥

१६ अन्वत्या वत्त रिहती मिमाय । कया भुवा धेनु ऊध निदधे ? । सा इळा ऋतस्य पयसा
रुपिन्यत ॥

१७ एरये एत निहिते पदे द्यु । तयोः अन्यत् शुभं, अन्यत् आविः । सा पथ्या सध्रीचीना
वपूषी ॥

हे मानवों, इस वीरके भाग्यसे इसलिये उत्कृष्ट अश्वोंका भाग्य प्राप्त हुआ है । उसका वर्णन करना चाहिये । वह देवोंकोभी विदित है । उसके रथको छे या सातभी नोटे रहते हैं और वे उसको ले जाते हैं । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और वही अकेला देवोंको स्मृति देता है । १८

सविता देवही त्वष्टा है । वह सब तरहका रूप धारण करता है । उसने अनेक प्राणियोंको उत्पन्न किया और उनका पोषण किया । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और वही अकेला देवोंको स्मृति देता है । १९

इन दोनों बड़ेबड़े गोलोंको जोड़कर उसने एकत्र किया । वे उमड़ेही सम्पत्तियों भर हुए हैं । जब यह अनेक प्रकारका वैभव कमाने लगा उसकी कीर्ति सारा प्रसार हुई । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और वही अकेला सब देवोंको स्मृति देता है । २०

(प्रजाका) अल्याण करके उनसे मित्रता रखनेवाले नृपतिरूप समान पिताका पोषण करनेवाला यह देव पृथिवीके ऊपर निवास करता है । युद्धके लिये प्रागे दो गे-वाले ये धार आये हैं । वह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और वही अकेला सब देवोंको स्मृति देता है । २१

औरवि और उदक आपकेही आज्ञासे हैं । पृथिवी आपका वैभव धारण करती है । हम आपके मित्र होकर आपके वैभवके विभागी होंगे । यह अविनाशी तत्त्व श्रेष्ठ है और वही अकेला सब देवोंको स्मृति देता है । २२

॥ तृतीय अष्टकका तीसरा अध्याय समाप्त ॥ ३ ॥

अध्याय चवथा.

सूक्त ५६.

॥ ऋषि-प्रजापति । देवता-विश्वेदेवा ॥

कैसाभी बड़ा युक्तिमान् पुरुष हो अगर कोई सूत्र सज्जन हो प्राचीन कालसे अवाधित समझे हुये देवोंके जो जो नियम है उनको कोहीभी मनुष्य बाधा नहीं कर सकता. ये सब बातें बग़ावर ध्यानमें लाकर द्यावापृथिवी किसीकाभी द्वेष नहीं करती. परंतु वे अपने सिरकोभी कभी नीचे नहीं झुकाते और अचल पर्वतभी अपने आप कभी नहीं झुकेंगे १

निश्चल रहकर छे लोकोंका भार ईश्वर अकेला सहन करला है. (अर्थात् इन्द्रलिये) सर्वोत्कृष्ट जो सनातन धर्म उसमें सर्व (ज्ञानरूप) धेनुएं (उसी ईश्वरी इच्छा नुसार) आर्या है बड़े वेगसे परिभ्रमण करनेवाली उसकी वे तीनो विशाल शक्तिएं भी (लोगोंके) अत्यंत समीपवर्तीही है, किंतु उनमेंसे दोनों तो गुप्त रहती है और केवल तीसरी दृग्गोचर होती है. २

यह जो अनंत रूप धारण करनेहारा कामवर्षक वीर्यशाली परमेश्वर है उसकी ऊर्ज-श्रिता तीन प्रकारकी और उसके वक्ष स्थलभी तीनोंही उसकी प्रजा सर्वत्र व्याप कर रही है. उसके प्रकाशमय स्वरूपभी तीनोंही प्रकारके होकर वह सर्वश्रेष्ठ (अखिल जगत्का) प्रभु है. वही कामवर्षक वीर शाश्वत (उपाओं) में अपना तेजस्वरूप वीर्य रख देता है. ३

वह सन्मार्गदर्शक प्रभु इन (उपाओं) के सन्निधही प्रगट हुआ, और (आदित्य में उसीके स्वरूप हैं इसवान्ते वे आदित्योंके मनोरम नामोंकी उसने प्रसिद्धि कियी. उसके सामने आपोदेवीएं (आकाशोदक) चुप रहीं. और यदि उनके प्रवाह पहिले अलग रास्ता में तो राशि अन्तमें वे उसीको जाकर मिली. ४

१ न माहिन् वा न धीरा वा देवाना ता प्रथमा ध्रुवाणि व्रता मिनन्ति । न चापि अद्भुश रोदसी
न चि (निम्ने), न चापि तस्थिवास पर्वता निनमे ।

२ एव (ईश्वर) लक्ष्मन् पद भारतु दिभर्ति, (अस्यानुज्ञया) वर्षिष्ठं ऋतं गाव उप आ
३ । त निष्ठ गरी वस्या (शक्त्य) उपरा सन्ति । तासु द्वे गुहा निहिते, एकाच दर्शि ।

४ (जगत्) दिवस्प. त्रिषाजस्य हृषभ नृधः उ च पुरुष प्रजावान् अस्ति । स माहिन्वान्
५ । त एव ते, त एव ते शर्वा नम (उत्पत्ता) रेतोधा ।

६ न एव ते वस्या लक्ष्मन् वे वेधि (स आदित्य अतएव) आदित्याना चारुनाम अहे । आपो
७ । त एव ते हृषभ पुरुष नृधः सन्ति परि लक्ष्मन् ।

हे सिंधुओ । प्रतिभासंपन्न जनोके वसतिस्थान तीनके तीगुने याने नौ है । और उस त्रिभुवनका उत्पन्नकर्ता (जो परमेश्वर वही) हमारे सनातन धर्ममंडलका राजा-
राज है । इसलिये सत्यधर्मप्रिय व आपोदेवी स्वामिनीए जो तीन दिव्यागनाए हैं वे स्वर्ग-
लोकमेसे तीनोंभी त्रिकाल आकर हमारे यज्ञोत्सवमें मालकिनीओंके समान काम करती
रहती है ।

हे जगत्प्रेरक सवितृदेव, अति स्पृहणीय जो जो तेरे वरलाभ है वे ते प्रतिदिन
तीनों सभय गुलोकमेसे तू आकार हमें देता जा । हे भाग्यदायक त्रिमूर्तात्मक तेषां
व तीनोंभी प्रकारकी अभीष्ट संपत्ति हमें प्रदान कर । अग सद्गुह्यदायक, अग दीनोद्धारक,
हमारा ध्येय हमें मिले इसवास्ते (जो दिव्य संपत्ति) हमें अर्पण कर ।

वह जगत्प्रेरक भगवान् गुलोकमेसे आविर्भूत होता है । विश्वके जो अति उग्र
अधिगले मित्रावरुण (उन्हींके स्वरूपमें वह) प्रगट होता है । इसवास्ते आपोदेवी व
शाल यावापृथिवी उन्हींनेभी (सर्व जगत्को) अर्पण करनेके लिये जगत्प्रेरक भगवान्
पान (चेतन्यरूप) रत्नकी भिक्षा मांगी है ।

प्रकाशमय, अतिश्रेष्ठ अतः अति दुर्लभ जो भगवान्के लोक है वे तीनों ही और
उम सर्व शक्तिमान् ईश्वरके वीर जो उज्ज्वल तेजमें भगमगाते हैं वे भी तीनोंही । वे
हमेशा सद्धर्मप्रिय, आवेशप्रद व अजिंक्य होते हैं, इसवास्ते वे गुलोकमेंसे तीनोंभी आकर
हमारे उपासने-नयमें विराजमान रहें ।

सूक्त ५७.

॥ ऋषि—विश्वामित्र । देवता—विश्वदेव ॥

कोहीभी दवाघ रखनेहारा न होनेके सबव मेरी बुद्धिरूप धेनु अकेलीही इतस्ततः विचरती थी. परन्तु सत् असत् की बराबर पसंदी करनेवाला जो (परमेश्वर इद्र) उसने उसको मार्गपर लगाया । उसीदम उसने (अंतःकरण) तृप्तिका विपुल पवांस छोड़ा । उस-नमय इन्द्रने, अग्निने (व और देवोंने) उसकी प्रशंसा कियी । १

मनोरथवर्षक वीर व सोदारहस्त इन्द्र व पूषा इन्होंने (हमारे स्तवनसे) प्रसन्न होकर ब्रुलोक के अक्षय्य निधिका दोहन किया । मेरे स्तवनमधुरतामें अखिल देवोंका चित्त रममाण हुआ है, तो, हे दिव्य निधियो, तुमारे उस सुखमय पदकी प्राप्ति मुझे दोगी ऐसा कीजियेग । २

हमारी स्तवनवाणीएं मानो आपसमें अति निकटवर्ती आप्रही है, व मनोरथपूरक वीरग्रेष्ठ जो परमेश्वर उनकी शक्ति अब प्रगट होगी ऐसी उत्कट इच्छा उनको लगी हुयी है. देवके मन्मुख वे लीन होती है और इसवास्ते उनके शरीरमें सूक्ष्मरूपसे वर्तमान शक्तीकीभी उनको सहज प्रतीती आती है, और बड़े विलक्षण स्वरूप धारण करने वाला दिव्य पुत्रके प्रति वे धेनुआ (के समान) जोरसे शब्द करती हुईही जाती है । ३

नोसरस पीस काढनेके पाप, पतुहालमें बराबर भक्तिपूर्वक आपसमें जुड़े हुये रम्यके और रम मनोहर रोदसीआकी प्रशंसा करके मैं उनको निमंत्रण करता हूं हे (अग्निरूप देव,) जिन्होंने अपने स्पृहणीय वर मनुराजको बहोत अर्पण किये वे ये तेरी पवित्र व वर्गनीय उवालाए देख कैसी सीधी उपर नभोमंडलके प्रति जा रहीं है । ४

तेरी जो ज्वालारूप मधुरभाषिणी जिह्वा (भक्तकी) श्रेष्ठ बुद्धिमत्ता देती है उस तेरे सर्वव्यापक जिह्वाकी स्तुति देवमंडलीमें सर्वत्र होती है । तस्मान्न अपने उस माधुर्यवाणीमें सर्व परमपूज्य दिव्य विभूतीओपर कृपा करने को यहां भेजकर उनमें निठाला है और उनमें हमारे मधुर सेसरसका पान करवा ।

हे अग्निदेव, तेरी कृपा पर्वत परमे नीचे गिरते हुये अजय प्रवाहके समान निरालोक और अक्षय्य है। वह हमारी उन्नति करें। हे दिव्य निधिके प्रभु, हे अरिनिजान-संपन्न देव, तेरे जगत्कल्याणविषयक असामान्य और दयार्द्रबुद्धिका लाभ तू हमें (कृपाकरके) दे ।

सूक्त ५८.

॥ ह्यपि विश्वामित्र । देवता-अग्निदेव ॥

मनातन परमेश्वरकी (उपारूप) धेनु भक्तोंको मनोरथरूपी दुग्ध गयेन्द्र देती है (फिर) हम दयावान् गेदसीना पुत्र (सूर्य) आकाशमें भ्रमण करने लगता है । जो अपने शुभ्र रथपर आरुढ़ होके अपना उज्ज्वल प्रकाश पृथ्विपर फैलाती है उसे हम उपांके स्तोत्रमें महजतीमें देखो ये अग्निदेव जागृत हुए है ।

तुझारे रथको घोंडे बड़े ठाटमायमें जोते हुए हैं वे मनातन व सन्य पण्डित भी मार्गभेदी तुनको बड़ा लाते हैं । उससमय (भक्तोंके) मायाप जो आप विगतसत्य स्तुतिका स्वीकार करनेके लिये स्मिद्ध होते हैं उसी प्रकार कविजनोकी भवाण (बुद्धि) भी आपके स्तुतिके लिये तैयार रहती है । अतः कृपणत्वकी नीच बुद्धि हमसे ऊपर हो करके उसका नाश करे । तुम्हें हम शरण आया है, तो हमारे प्रति भूलोंमें मायापों ।

अयं शक्तिमान् अश्वीयो, अपने ऐठकर चलने वाले घोड़े और बड़े वेगसे मजेमें चलने वाला तुम्हारा रथ इनके साथ तुम ठाटमाटसे आते आते हमारे सोमपाषाणोंका यह गंभीर ध्वनि सुनो । हे अश्विदेवो, भक्तजन प्राणसंकटमें रहते हैं तब तुम उनके नाहाय्यार्थ अत्यंत सत्वर दौड़कर आते हो । ऐसे पुरातन ऋषि जिनका कथन करते थे वे क्या तुमही हो ?

३

तो अब कृपया जरा इधर ध्यान दो, और अपने चपल अश्वोंको जोतकर हमारे प्रति आगमन करो । हे अश्विदेवो, सब जगत् तुमको बुला रहा है । ये दुग्धमिश्रित मधुर रस तुमारे लिये तैयार है । और (हमारी अपेक्षा श्रेष्ठ होकरभी) जो हमारे साथ मित्रभावने रहते हैं ऐसे ऋत्विजोंने, उपाकालकी प्रभा दिखने लगतेही, वे मधुर रस तुमरो अर्पण किये हैं ।

४

हे ऐश्वर्यवत देवो, नवलोकोंमें जो यह गंभीर स्तुतिघोष चल रहा है वो तुमारे ही प्रीत्यर्थ, तो, हे अश्विदेवो, मार्गने सेकड़ों रज्जुलोक हो, तौ भी उनको आक्रमण बरक तुमारे नरीवे दिव्य विभूतिओंको योग्य ऐसे मार्गोंसे इस भूलोक में आवो । हे अजर पराक्रमी वीरो, ये मधुर रस भरित चपक तुमारीही नाईं रक्खे हैं ।

५

(हमारा यशमंदीर यही) तुमारा पुरातन गृह है । तुमारा प्रेम मंगलप्रद होता है । अयं वीरो, तुमने अपना सामर्थ्यरूपी धन जन्हुकुलोत्पन्न पुरुषोंमें रक्खा है । तो, तुमारा वह शुभसारक प्रेम पुनः नया करके अब हम तुम समान एकत्र बैठकर सोमप्राशनने आनंदमें लीन होंगे ।

६

तेरी जो ज्वालारूप मधुरभाषिणी जिह्वा (भक्तकी) श्रेष्ठ बुद्धिमत्ता देती है उस तेरे सर्वव्यापक जिह्वाकी स्तुति देवमंडलीमें सर्वत्र होती है । तस्मान् अपने इस मधुर वाणीसे सर्व परमपूज्य दिव्य विभूतीओपर कृपा करने को यहां भेजकर उनको विठलाव और उनसे हमारे मधुर से मरसका पान करवा । ५

हे अग्निदेव, तेरी कृपा पर्वत परसे नीचे गिरते हुये अजब प्रवाहके समान निष्कलक और अश्रव्य है. वह हमारी उन्नति करे । हे दिव्य निधिके प्रभु, हे अखिलज्ञानसंपन्न देव, तेरे जगत्कल्याणविषयक असामान्य और दयार्द्रबुद्धिका लाभ तू हमें (कृपाकरके) दे । ६

सूक्त ५८.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्निदेव ॥

सनातन परमेश्वरकी (उपा रूप) धेनु भक्तोंको मनोरथरूपी दुग्ध यथेच्छ देती है (फिर) इस दयावान् रोदसीचा पुत्र (सूर्य) आकाशमें भ्रमण करने लगता है । जो अपने शुभ्र रथपर आरुढ़ होके अपना उज्ज्वल प्रकाश पृथिवीपर फैलाती है ऐसे इस उपोके स्तोत्रमें सहजहीमें देखो ये अग्निदेव जागृत हुए है । १

तुम्हारे रथको घोंडे बड़े ठाटमाटमें जोते हुए हैं वे सनातन व सत्य ऐसे धर्ममार्गसेही तुमको यहां लाते हैं । उससमय (भक्तोंके) मावाप जो आप निमित्तहमें स्तुतिका स्वीकार करनेके लिये सिद्ध होते हैं उसी प्रकार कविजनकी मेवाएं (बुद्धि) भी आपके स्तुतीके लिये तैयार रहती हैं । अतः कृपणत्वकी नीच बुद्धि हमसे कतई दूर करके उसका नाश करो । तुम्हें हम शरण आये हैं, तो हमारे प्रति भूलोत्तम सत्त्व । २

५ याते मधुमती सुमेधा च जिह्वा, सा हे अग्ने उरुची देवेषु उच्यते । तया विश्वान् यन्त्रान् उदभवसे आसादय, मधूनि च प्रायय ।

६ हे देव अग्ने, पर्वतस्य चित्रा धारेव असश्वन्ता, सा न पीपयत् । हे वगो जातवेद ता ते विजान्यां सुमतिम् प्रमतिम् न रास्व ।

१ प्रत्नस्य धेनु काम्यं दुहाना (भवति, दक्षिणाया पुत्र (सूर्य) अंत चरति । या शुभ्रयाम्योननिम् आवाहति, अस्या उपम स्तोम अश्विनौ अत्राग ।

२ वां सुयुक् ऋतेनैव वा बहन्वि युवा पितृगावित्र (अतः क्वाना) मेवा (स्तोतु) ऊ वां भवन्ति । विषणे मनीषा अस्मत्त वितरेथा । युव अत्र सृष्टम्, अवाक आयातम् ।

अयं जक्तिमान् अश्वीर्यो, अपने ऐठकर चलने वाले घोड़े और बड़े वेगसे मजेमें चलने वाला तुझारा रथ इनके साथ तुम ठाटमाटसे आते आते हमारे सोमपाषाणोंका यह गंभीर ध्वनि सुनो । हे अश्विदेवो, भक्तजन प्राणसंकटमें रहते हैं तब तुम उनके नाहान्यार्थ अत्यंत सत्वर दौड़कर आते हो । ऐसे पुरातन ऋषि जिनका कथन करने थे वे क्या तुमही हो ?

३

तो अब कृपया जरा इधर ध्यान दो, और अपने चपल अश्वोंको जोतकर हमारे प्रति आगमन करो । हे अश्विदेवो, सब जगत् तुमको बुला रहा है । ये दुग्धमिश्रित मधुर रस तुमारे लिये तैयार हैं । और (हमारी अपेक्षा श्रेष्ठ होकरभी) जो हमारे साथ मित्रभावने रहते हैं ऐसे ऋत्विजोंने, उपाकालकी प्रभा दिखने लगतेही, वे मधुर रस तुमरो अर्पण किये हैं ।

४

हे ऐश्वर्यवत देवो, सबलोकोंमें जो यह गंभीर स्तुतिघोष चल रहा है वो तुमारे ही प्रीत्यर्थ, तो, हे अश्विदेवो, मार्गमें सेकड़ो रजोशोक हो, तौ भी उनको आक्रमण करके तुमारे नरीन्हे दिव्य विभूतिओंको योग्य ऐसे मार्गोंसे इस भूलोक में आवो । हे अजय पराक्रमी वीरो, ये मधुर रस भरित चपक तुमारीही नाई रक्खे हैं ।

५

(हमारा यजमंदीर यही) तुमारा पुरातन गृह है । तुमारा प्रेम मंगलप्रद होता है । अयं वीरो, तुमने अपना सामर्थ्यरूपी धन जन्हुकुलोत्पन्न पुरुषोंमें रक्खा है । तो, तुमारा यह शुभकारक प्रेम पुनः नया करके अब हम तुम समान एकत्र बैठकर सोमप्राशनके आनन्दमें लीन होंगे ।

६

हे चातुर्यबलमंडित अश्वीदेवो, तुम नायूके साथ “नियुत्” नामके चालाग घोड़ोको जोतकर सप्रेमांतःकरण आवां । हे अक्षय्य तारुण्यशाली देवो, हे दानश्रो, तुम सत्यस्वरूपमें हो । तुमको किसीसेभी अपकार होना शक्य नहीं । तुम वृष हो । तथापि हमारा कलही तैयार किया हुआ यह सोमरस ग्रहण करो । ७

अश्वीदेवों, (भक्तोंके) स्तुतीके साथही जो बड़े ईर्ष्यासे आगे बढ़ती है ऐसी यह अनेकविध अखंड उत्सुक भक्ति डमनें तुमको चारों तरफ घेर लिया है । सत्यमेमे निकला हुआ तुमारा रथ सोमपाषाणोंका गभीर घोष सुनकर दौड़तेही निकल पड़ता है, और आकाश व पृथिवी इनकी एक क्षणमे परिक्रमा करके भक्तोंके तर्फ जाता है । ८

अश्वीदेवो, तुमारी नांड पीसा हुआ यह सोमरस अति मीठा बना है । इसवास्ने, उसे ग्रहण करनेको हमारे यज्ञमंदीरमे आओ । तुमारा रथ प्रतिक्षण चाहे वैसे सेकड़ों रूप धारण करता है, तो सोमरस अर्पण करनेवाले भक्तके सोमरस रूप उत्कृष्ट कृतीके प्रति बहोत जीव्रतासे दौड़ आता है । ९

सूक्त ५९.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-मित्र ॥

मित्र (दृग्गोचर होतेही) अपने मुखद्वारा आज्ञा करके सर्व लोकोको अपने अपने उद्योगमे लगत देता है । मित्रनेही यह पृथिवी और यह आकाश पकड़ रक्खे हैं । निमिष मात्र न लगा, यह मित्र सर्व लोकोके ऊपर अपनी दृष्टि एक समान चारों ओर मरीखी रखता है, तो इस मित्ररूप देवको तुम घृतयुक्त हवि अर्पण करो । १

७ सुदध, अश्विना, वायुना नियुट्ति मजोपमा (आयातम्), हे युवाना नाग या अग्निधा युवा, सुदान् जुषाणा युवाम् तिरो अन्धम् सोमम पिबन्तम् ।

८ हे अश्विना, गीभिर्जनमाना अमृता पुष्टी इष वा परि ईयु । वा ह कृतज्ञा रय अश्विना यावा पृथिवी मय परि याति ।

९ हे अश्विना, युवाष्ट ओम मयुनुत्तम, तं पातम दुरोणे आगतम् । रय इ वा मग्नि वर्ष समिष्टा, सुतवन् निवृत्तम् आगमिष्ट (भवति) ।

१ मित्र ब्रवाण जनान् यातयानि, मित्र पृथिवीं उत या दामाग । मित्र अग्निमिषा दृष्टं अग्नि चष्टे, तद् मित्राय घृतवत् हव्यं पुद्गात ।

हे मित्र, हे आदित्य, जो भक्त तेरे आज्ञानुसार (सन्मार्गसे) वर्ताव रखकर
 निक्षण लेता रहता है वह भाविक मनुष्य सुखी रहे. तू उसका संरक्षण करने लगा वह
 किसीनेभी हारा नहीं जाता, न तो जीता जाता, और पाप या दुःख उसके पास
 उसके उसे स्पर्श करनेकी तो बातही क्या ? परंतु दूसरेभी वह उसे बाधा नहीं कर
 सकेगा । २

हम नीरोग हैं इतनास्ते स्तुतिप्रेम के आनंदमे तल्लीन होके और इस विस्तीर्ण
 पृथ्वीतलपर गोडे टिकाकर हम आदित्यके आज्ञानुसार उपासनापर रहते हैं, तो उस
 मित्रकेही कृपाछत्रके भीतर हम रहे ऐसा हो । ३

यह ननस्करणीय और सुखकर मित्र जगतका राजा, तथा प्रबंधकर्ता और महा
 दानवान् प्रभु ऐनाही प्रगट हुआ है, तो उस यज्ञार्हे आदित्यके कृपाछत्रके भीतर, उसके
 मंगलमय मौजन्यके (छायाके) अंदर . हम रहे ऐसा हो । ४

यह आदित्य बड़ा श्रेष्ठ है । उसे प्रणाम करके उसकी उपासना करना यही उचित
 है । वह सर्व लोकोंको निज धर्ममें प्रवृत्त करता है, और स्तोत्रवर्गको अत्युत्तम सुखमे
 रम्यता है । उनकी महिमा कितनीभी वर्णन किई तथापि छोटी ही होती है । इसवास्ते, ऐसे
 उन मित्रदेव प्रीत्यर्थ ये उत्कृष्ट हवि तुम अग्नीमें अर्पण करो । ५

जो सर्व प्राणिमात्रोंका आधार है ऐसे इस प्रकाशरूप मित्रदेवका कृपाप्रसाद
 नान्यन्य यदा प्राप्त कर देनेवाला है । और उसके दिव्य कांतिका वैभव तो इतना अद्भुत
 है कि उसकी प्रगत्याति अत्यंत हो गयी है । ६

जिसकी कीर्ति सर्वत्र गाज रही है, ऐसे उस मित्रने अपने यशोबलसे आकाश मंडलकोभी बहुत संकुचित कर डाला है, और उसके कीर्तिने पृथ्वीकोभी सर्व तरहसे हत गर्व कर छोड़ा है.

७

जो अपने महासामर्थ्यका उपयोग भक्तसंरक्षणमेंही करता रहता है, ऐसे उस मित्रदेवके आनामें पांचोभी मानवजातिए रहता है और सब देवोंका पोषणभी वही करता है

८

सोमरसमेंसे दर्भाग्र काढ कर (निःसीम भक्तियुक्त) सोमरस अर्पण करने हारे भक्तोंके प्रतिही वह सब देवों और मानवों के बीचमें इस प्रकार मनोत्साह देता है कि जिसके द्वारा सर्व पुण्यकारक सत्कर्म अपने हाथसे सहजही बन पड़ते हैं

९

सूक्त ८

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-ऋभु ॥

हे शूरो यहां—इसी स्थान पर—अत्युत्सुक ऐसे कै भक्त जनेने अपने सद्भावमें और ज्ञानसे तुमारेसाथमें ऐसा कुछ विलक्षण दैवी बंधुत्वसंबंध संपादन किया है कि उससे—उस अग्रतिम चातुर्ययोगसे—अय सुधनः । पुत्रों, तुमका अत्यंत उत्साहभरित और नेत्रस्थी प प्राप्त होकर देवोंके साथ तुमकोभी हविभार्ग मिल गया.

१

७ य. सप्रथाः मित्र महिना दिवं अभि बभूव, श्रवोभि च पृथिवीं अभि बभूव ।

हे इन्द्र, तू ऋभुओंका स्वामी है, तू सत्वाढ्य है, हे सकलजनस्तुत भगवान् तू अपने दिव्य शक्तीसह यहां आय इस सोमसेवनोत्सवमे सोमप्राशनमे आनदित हो. ये आकाशस्थित दिव्य भवन तेरेही नियमसे वद्ध हुई है देवोंके और हम मानवोंके वर्तन नियमभी निसर्गतः तेरेही आज्ञानुरूप चल रहे है. ६

हे इंद्र, सात्विक ऋभुओंसहित प्रसन्न हे और स्तोत्रजनोंके माननीय स्तोत्रोंको सुशोभित कर यहां आ. अत्यंतोत्सुक हमारे सेकड़ों मनोदयोंने तेरी विनति कियी है, इसवास्ते, अनंत विद्यानिपुण तू इन दीन जनोके लिये यज्ञसमारम्भके प्रति (कृपया) आगमन कर. ७

सूक्त ६१

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्रदेव ॥

हे उषा, तू सत्त्वनेही सत्ववल्युक्त हुयी है, तू महाज्ञानी है, तो, अय उदारशीला, मैं स्तोत्रजनका यह स्तोत्र तू मान्य कर ले. हे देवि तू पुरातन होकरभी यौवनयुक्त है. हे सकलजनप्रिय देवता, कविजनो की तू प्रतिभा ईश्वरीय आज्ञानुरूप उदित होती रहती है. १

हे उषा देवि, तू अमर है, परंतु तेरे रथकी कांतिभी परमाल्हाददायक है, तौ भक्तोंको सत्यार्थपूर्ण परंच अतिरसयुक्त कवनोंकी स्फूर्ति देय अपनी प्रभासे यह भूलोक प्रकाशमान कर. तेरे अश्व सुगत्र चलने वाले और महान् ओजस्वी है वें सुवर्ण समान अविनाशी अंगकांतियुक्त तेरे ताई (क्षितिजोपरी) वर ले आय. २

६ इंद्र त्वं ऋभुमान् वाजवान् च, हे पुरुष्टुत इह न अस्मिन् मयं न शन्या मन्स्व । दमनि पागागणि तुभ्य येभिरे, देवाना मनुव च तता तव धर्मभि (वतन्ने) ।

हे उपा, तू सकल भुवनोके सन्मुख तैयार हो खड़ी रहती है उस समय ऐसी दीगती है के मानो अमरत्वकी क्या पताका उड रही है. एकही उद्देशपर ध्यान रख-
कर तू पुन पुन आती है, तौ, अथ अपूर्व लावण्यसंपन्न देवि रथचक्रके समान तू
अपना ध्यानभी डधरही दे । ३

देखो, यह औदार्यशालिनी, सूर्यरमणी, उपादेवी एकाद शुभ्रवस्त्रसमान अपना
प्रकाशस्तोत्र नीचे छोड दे रही है । इस रीतीसे यह भाग्यशालिनी, अद्भुतचरित्री उपा
नर्गप्रकाशको प्रगट कर धुलोक-सीमासे लेकर इस पृथिवीतक एकसरीखी व्याप
रही है । ४

(हे स्तोतृजनो) तुमारे लिये प्रकट हुयी प्रकाशमान् उपादेवीको प्रणाम कर उसे
गुह्यचित्तेप्रेरित स्तोत्र समर्पण करो । मधुर प्रेमकी यह खानही है, और उपर आका-
शमे उमने अने तेजका खजाना धरा रख (पृथ्वीपरभी) इस तेजस्वी व मनोरम
उपाने अपना तेज लललकायमान किया है । ५

यह सत्यधर्मप्रिय उपा (कविओके) अर्कगायनोमे आकाशमे जागृत हो वह
दिव्यैश्वर्यसंपन्न देवी क्षितिजोपरी अंतरालमे चित्रविचित्र प्रकाशसे भरी है । अतः, हे
अग्नि, उम प्रकाशमान् उपाने आते आते अपना सर्वोत्कृष्ट “ द्रविण ” नामक सामगान
मुके सुनवाना चाहिये ऐसी प्रार्थना करनेके लिये तूभी उधरही जाता रहता है । ६

१ हे उपा । अपा नृनानि प्रतीचा अमृतस्य १ तु (इव) त्वम् ऊर्ध्वा तिष्ठसि । ह नव्यास समानमर्थ
२ अपा नाना त्वम् अपा न आ ववृत्स्व ।

३ अपा नपेना ददमस्य पत्नी उभा स्यम अव चिन्वताव अव याति सुमगा सुदंसा स्व जनन्ती
४ अपा नपेना पृथिवी च आ पप्रथे ।

५ (१-२-३-४) ६ दिनाती देवो उपन नमसा मुह्यक्तिम् प्र भरध्वम् । इयम् मधुधा, ऊर्ध्व दिवि
७ अपा नपेना रान हव (च इय पृथिव्यामपि) प्ररुचे ।

८ अपा नपेना रान हव (च इय पृथिव्यामपि) प्ररुचे ।
९ अपा नपेना रान हव (च इय पृथिव्यामपि) प्ररुचे ।
१० अपा नपेना रान हव (च इय पृथिव्यामपि) प्ररुचे ।

उपाके समागमके लिये उत्सुक होते हुए सूर्यनेभी इस चिरतन आकाशके तलमे (क्षितिजके ऊपर) अतरालमे प्रवेश किया. तोभी भित्र और वरुण (ईश्वर) की अतर्क्य शक्ति जो यह चंद्रवन् रमणीय उपा उम उपाने अपना किरणजाल अभीतक वैसाही फैला रखवा है ।

७

सूक्त ६२.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इंद्र ॥

जो अपने अभिमानके जोरमे चक्कर लेते लेते (गत्रूपर जा) टूट पड़ते है वे ये तुमारे अस्त्र, जो अपने ताँई तुमारा दास कहलाता है ऐसे भक्तके शरीरपर, तुमारे हाथमे कभी नहीं फेंके जाते, (ऐसा तुमारा वचनप्रमाण है । तो इसलिये) हे इन्द्रावरुणों, ' तुम अपने भक्तोंको धवल कीर्तिका लाभ कर देते हो ' यह जो तुमारा लोकोत्तर लौकिक है वह आजही कहा गया ।

१

यह मैं तुमारा भक्त तुमारी सेवा अत्यंत एकनिष्ठतासे करनेहारा हूँ । मुझे (दिव्य) धनके प्राप्तिकी बड़ी इच्छा है, वह तुमसे पूर्ण हो इसवास्ते मैं सतत तुमारी प्रार्थनाही करता रहता हूँ । अय इन्द्रावरुणों, तुम भक्तवत्सल हो, तो, धुलोऊ और मरुदणके तुमारे सत्रे परिवारके साथ (इधर आओ और) मेरे प्रार्थनाकी तर्फ कृपया अवधान दा ।

२

हे मरुतों, जिमसे सवही पुरुष शौर्ययुक्त हो ऐसा वैभव हमे प्राप्त हो ऐसा करो । दिव्य स्वामिनी वरुणी अपना सहारा हमे दे हमारी रक्षा करो, और होत्रा व भारती येभी सौजन्ययुक्त वरदानोंसे हमारा संरक्षण करो ।

३

• उपसा इष्यन् वृषा ऋतस्य बुधे मही रोदसी आविवेश । इयं चंद्रा (उपा) मित्रस्य वष्णस्य ही मायेव भानुं पुरुत्रा विदधे ।

१ इमा उ वा भूमय मन्यमाना. युवावते तुज्या न अभूवन् (एतस्मिन् घृति) हे इन्द्रावरुणा, नव घृतिभ्यः मित्रम् भरथ त्यत् वाम् यशः अय क यातम् ।

२ अयमहं वाम् पुस्तमः (भक्तः) रयियन् शश्वत्तमं अवसे जोहवीति । हे इन्द्रावरुणा राजोपां सुताम दिवा पृथिव्या मरुदभिश्च इमं मे हवं दृणुतम् ।

३ हे इन्द्रा वरुणा, त्यत् वसु अम्मे म्यात् । हे मरुत सर्ववार्ग रयि अम्मे म्यात् । वरुणी धम्मामः एते अवन्तु, होत्रा भारती च दक्षिणाभि अम्मान (अवन्तु) ।

हे बृहस्पति, सर्व दिव्य विभूतिएं तेरी सेवा करती हैं, तो हे सकलदेवपूज्य भगवन्, हमारे प्रार्थनों का स्वीकार कर और हवि अर्पण करनेवाले इस भक्तको तेरे (कृपा) रत्नका लाभ दे ।

यह बृहस्पति परम पतित्र है, इसलिये यज्ञकर्ममे अर्क-गायनोसे उसे संतुष्ट कर प्रणिपात करो । कारण, (भीति इत्यादिकोसे) मैं कभी न डरूं ऐसे ओजस्वीप-
नेकी मुझे अत्यंत प्रीति है और इसीलिये मैं उस (ओजस्वीपनेकी) प्रार्थना करता
रहता हूँ ।

भगवान् बृहस्पति सर्व लोकोका पुरस्कर्ता है । और इच्छामात्रसे ये सब आकार उसीने धारण किये हैं । वह अपराजित है और सर्वोत्कृष्टही वही है.

हे प्रखर दीप्तिमान्, हे सर्वभर देव, तेरी जो अतिमनोहर अपूर्व स्तुति है वही हम तेरे प्रीत्यर्थ गाते हैं ।

तो, मैंने अर्पण किया हुआ यह तेरी प्रार्थना-स्तुति तू मान ले. मेरी ध्यानबुद्धि तेरी सत्वगुणमयिका चित्तन करती रहती है, तो प्रियाविरहसे बाधित उत्सुक विलासी (भोगी) पुरुष जैसा अपने लावण्यलतिकाके ऊपरही आसक्त हुआ रहता है, वैसा, हे देव. मेरेभी ध्यानभक्तीछे ऊपर तू आसक्त हो ।

जो (इस विश्वमें) सकल भुवगोको, और उनमेंसे एक एकको-चारो ओरसे घटे निगरानीमें देखता रहता है, और जो साथ साथ सबकोभी एकही दममें देखता रहता है वह सर्वपोषक पूषा हमपर कृपा कर हमारा रक्षणकर्ता बना रहे ।

४ हे विश्वेदव्य दूरस्पते न हव्यानि जुपस्व, दाशुध्रे रत्नानि रास्व ।

५. प्र. २. नमस्तस्मिन् भव नमस्तस्मिन् । अनानि आज वा चक ।

१. २५ 'न' न 'दोषः' शिवाय बाह्यं चरेण वृत्तपतिम् तत्र लोभ आचके ।

१. मया नृणां भवन्ति सुखे अस्मानि तुभ्य शस्यते ।

१. ० म री विषय वाचकमसिदिन, वधूद्य घोषणाभिद अव ।

१. अथानुप्रासः = अनुप्रासः, न न प्रशंसति, न मुदा न अविता भुवत् ।

अखिल चराचरको प्रेरणा करनेवाला जो भगवान्, उसके सबको अत्यंत प्रिय ऐसे जो एक सर्वश्रेष्ठ अवर्णनीय उज्ज्वल तेज है उसका ध्यान करना ये हमारा कर्तव्य है। वही भगवान् हमारे बुद्धिको और ध्यानभक्तिको उत्तम रीतिमें प्रेरणा करे। १०

सब सामर्थ्य प्राप्त कर लेनेकी हमें इच्छा है; अतः चराचरको प्रेरणा करनेवाला भाग्यदाता जो भगवान् सविता, उसका उदार अनुग्रह हमपर हो इसलिये सद्भावनामें हम उसकी प्रार्थना कर रहे हैं। ११

वीर्यशाली जानी पुरुष, ध्यानयोगसे प्रेरित हो, यज्ञ, और शुद्धभक्तिमुक्त स्तोत्र इनसे सविता देवकी उपासना कर, उस चराचरप्रेरक भगवन्तको प्रणाम करते रहते हैं। १२

देखो, यह सन्मार्गदर्शक सोमराजा इधर आनेको निकला। वह देवोंके सभा-स्थानमें, अर्थात् सत्यधर्मके उद्गमस्थानमें विराजमान होनेके लिये आ रहा है। १३

वह सोमराजा हमको, हमारे आदमीओंको और पशुओंको रोगरहित रख उत्साहमंजरे करे। १४

हमारी आयु ढाकर और हमारे शत्रुओंको कुचलाकर, देखो, यह सोमराजा इस दिव्य सभास्थानमें आरूढ़ हुआ है। १५

हमारी धनुर् जहां विहार करती हैं उस प्रदेशपर, हे भित्रावरुणों, तुम घृतघृष्टि करो। हे अगाधचरित्र देवों, हमारे सब प्रदेश (तुमारे कृपारूप) मधुर रससे आर्द्र करो। १६

१० य न विय प्रचोदयात्, तत् देवस्य मवितु वरण्यम् भर्गं (वयम्) वीमदि।

११ पुरंध्या वाजयन्त वयं देवस्य मगम्य मवितु राति ईमहे।

१२ देव मवितारं वियेगिता विप्रा नर मुवृक्ति- यज्ञ नमम्यन्ति।

१३ सोम त्रुवित् कृतस्य योनिम् आमदं, देवाना निवृद्धम् विगति।

१४ सोम अस्मभ्यं द्विदे, अतुष्टद, पश्ये च यनम वा टपा तनू।

१५ अस्माक आयु वर्धयन् अभिमाता सन्मान सोम मगम्यम् आ प्रगदा।

१६ त्रिष्व वयम् अने न मव्यन्ति आ उग्रत। इत्यनुवृत्तामिह ता (॥ अन्त्यम्)।

तुमारी कीर्ति अपरंपार है। केवल भक्तिपूर्वक किये हुए प्रणिपातसे तुम बहुत नतुष्ट होते हो। अथ शुद्धचरित्र देवो, अपने चातुर्यबलके माहिमासे और अपने अनंत शक्तियोंसे तुम इस अखिल विश्वके ऊपर आश्रित य चला रहे हो। १७

तो, जमनामिके स्तवनसे प्रसन्न हो, इस सत्यधर्मके आद्यस्थानमें तुम आज विराजमान रहो, और हे सत्यधर्मका उत्कर्षही करनेवाले देवो, मैंने अर्पण किये हुए इस मोमरत्नका (कुर्या) आस्वाद लो। १८

तीसरा मंडल समाप्त।

मंडल चौथा ।

अध्याय ४

सूक्त १.

॥ ऋषि- प्रजापति । देवता-ऋगु ॥

हे अग्निदेव, सब देव एक विचारसे प्रेरित हो, तुम्हें जगत्प्रभुकाही निरंतर भजन करते रहते हैं और इसीलिये, उन्होंने तुम्हें निज भक्तिभावसे इस मृत्युलोकमें भेजा है। तो, हे भक्तजनो, मृत्युलोकमें होतेभी अमर रहनेवाले इस भगवंतका तुम यथसांग पूजन करो, इस देवप्रिय व ज्ञानभेष्ट अग्निको प्रगट करो। वह विश्वव्यापक, भगवत्स्वरूप व सर्वत्र अग्नि आविर्भूत होगा ऐसा करो। १

तो, हे अग्नि, (देवोंका) जो (मानो) ज्येष्ठ भ्राताही ऐसे उस यज्ञप्रिय भगवान् वरुणको तू अपने सुजनतासे देवोंके तरफ जा इधर) ले आ । वह अपने आगमनसे यज्ञको शोभा लाता है । वह सद्धर्मरक्षक, चराचरपालक, विश्वका राजा और सकल मानवोंका अधिपति है । इसलिए, ऐसे इस आदिन्य वरुणको हमारे प्रति ला । २

हे भक्तमखा अग्नि, भक्तकैवारी भगवान् वरुणको समझाकर इधर ले आ । अत्यन्त दौड़नेनाले घोड़े जैसे एकाद शीघ्रगतीके रथको त्वरित ले आते हैं वैसे हे अद्भुत कर्म करनेवाले देव, उस भगवन्तको हमारे प्रति अतिशीघ्र ले आ । अय अग्नि भगवान्, वरुणके और उस सर्वतः तेजस्वी ऐसे मरुतोंके हृदयमें हमारे चावतमें एकदमही दया पैदा कर । हे तेजःपुंज देव, परोपकारार्थ हमारे पुत्रपौत्रोंका कल्याण कर । हे अद्भुत पराक्रमी अग्नि, हमाराभी मंगल कर । ३

हे अग्नि, तू सर्वज्ञ है, इसलिए भगवान् वरुणका हमारे ऊपर जो कुछ क्रोध होगा उसकी शांति कर । परमपूज्य देवोंको उष्कृष्ट तरङ्गपर हविर्भाग पहुँचानेवाला तूही है, और उनको दिव्य तेजसे प्रकाशवान करनेवालाभी तूही है । अतः जो कोई हमारा द्वेष करते हों उनको हमसे दूर करके नष्ट कर । ४

२ हे अग्ने स त्वं, ज्येष्ठ भ्रातर यज्ञवनमं वरुण यज्ञवनमं (देव) सुमतिं देवान् अ-उ आ वरुण ।
(तं) ऋतवानं आदित्यं चर्यणिशृतम (देव वरुण आववृत्स्व) ।

हे अग्नि हमारी रक्षार्थ हमारे सन्निध ही रह. यह हमारे उपःकालकी प्रभा उज्ज्वल हो रही है, इस लिये, हमारे अ-यत सन्निध (हृदयमे) प्रगट हो । तू सं-तुष्ट होकर हमारे लिये भगवान् वरुणको यज्ञद्वारा प्रसन्नकर हमारी । तुझे करुणा आने दे और तू, हमारे लिये हमारे पुकारतेही आनेवाला है, ऐसी प्रतीति (लोगोमे) ला दे. ५

महा-भाग्यवान् इस अग्नि देव का अलभ्य दर्शन इस मृत्युलोकमें सबको हो गही प्रथम तो बड़ी अद्भुत बात है । दिव्य गोमाताका तप्त घृत जैसा शुद्ध, अथवा धेनुका (दूग्ध रूप) दान जैसा पवित्र होता है वैसा डम भगवान् (अग्नि) का वर प्रसादभी मृत्णीय होता है । ६

डम भगवान् अग्निके जो श्रेष्ठ, मत्स्य और स्पृहणीय स्वरूप है वे तीन है । और हमीलिये अमर्याद अंतरिक्षमे यह पवित्र शुभ्रकांती भगवान् अग्नि निज दिव्य तेजसे प्रकाशमान होता हुआ अवतीर्ण हुआ है । ७

देवोका प्रतिनिधि जो अग्नि उसका प्रेमरसभी यज्ञमंदिरोंपर रहता है । वह आचार्य अविनाशी सुवर्णमय रथपर आरूढ होता है । उसकी ज्वालारूप जिन्हा बहुत मनोहर होता है उसके रथ के प्रश्व रक्तवर्णके है और वह स्वयं दर्शनयोग्य और उज्ज्वल कांतिवान् है । अमृतमे परिपूरित ऐसी देवसभा जिन्मप्रकार आनंदमे तल्लीन रहती है उसप्रकार अग्नि सगर्वा आनंद मग्न रहता है । ८

इस यज्ञप्रिय देवने मनुष्योंमें चैतन्य जागृत किया । तथापि भक्त जन अत्यन्त दीर्घ (लांबी) (यज्ञरूप) रगनीसे (जिह्वोमे) उसका आकलन कर सकते हैं, और वहभी भक्तोंके मनोरथ सिद्धकरके यज्ञमंदिरमें वसति करता है, और इस गेर्तामें ईश्वर व मर्त्य मानव इनका अति निकट संबंध होगया है । ९

जिस ऐश्वर्यका सब देव उपभोग लेते हैं उस निज ऐश्वर्यरत्नके तरफ अग्नि हमको ले जाय । देवविभूतिओंमेंभी ध्यान यागमेंही वह (ऐश्वर्य) प्राप्त किया है । और जगत्प्रष्टा व जगत्पिता द्यु (रूपी ईश्वर) क कुपामृत्से वह सत्य (ऐश्वर्य) रत्न आर्द्र हुआ है । १०

प्रथम अग्नि अपने भक्तगणोंमें इस विशाल रजोलोकोंके मूल प्रदेश में—अपने आश्रयस्थानमें—(वेदी के ऊपर) अवतीर्ण हुआ । परन्तु उस समय उसने अपना शरीर इतना संकुचित (संकुचित) कियाकी उसमें चरण और ममरु ये दोनों भाग यहाँ हैं यही मालूम न हुआ और वह मनोरथ वर्षक वीरश्रेष्ठ (इंद्र), उसके निवास स्थानमें जा सर्वत्र फैला रहा । ११

जिसका (श्वात्मारूप) मेनाममूह स्तुतीओंके योगमें सनातन धर्मके आश्रयस्थानमें उस वीरधुरीण (इंद्र) के निवासस्थानतक जा भिड़ा, उस समय वह यौवनाढ्य अग्नि अति स्पृहणीय, भव्य और उज्ज्वल दीखने लगा । इस प्रकार प्रिय सप्त होताओंने अग्निका वीर्यशाली यजमानके लिये प्रगट किया । १२

९ म यज्ञवंतु मनुष्य चैतन्य, ।। न मया रश्मि । प्रण ।। न, म देव (ममनरान्)

१० अग्न्य दुर्यामु क्षेति, अतश्च देव गन्तुः सर्वस्य सनातनत्वम् जाय ।

यहांही हमारे मानवी पूर्वजोंने सनातन धर्मका आचरण करके भगवान्‌को नमृष्ट किया था, और (प्रकाश रूप) दुग्ध विपुल प्रसवनेवाली तेजो रूप धेनुएं एक गहरी गुफाके अंदर पापाणमय घेरमें दबा रक्खी हुई थीं उन धेनुओंको, उपःकाल होते ही, (भगवंतकी) उत्कट प्रार्थना करके बाहर लाया. १३

बड़ा पर्वत फोड़कर दो टुकड़े करनेसे उन्होंने (भगवंतका) और भी गौरव किया, और उनके इम सहकृत्यकी तारीफ औरोंने आपसमें सर्वत्र कियी । पर्वत काटनेवाले अपने पशु (परशु) यत्रको लेकर जब ये आगे बढ़े तब उन्होंने उच्च स्वरसे देवोंकी स्तुति कियी । स्तुति करतेही उनको दिव्यप्रकाश लाभ हुआ, और अपने ध्यान-भक्तिके योगसे वे (ईश्वर) के कृपा पात्र बन गये । १४

धेनुओंको मुक्त करनेके लिये उनका मन उत्कठित हुआ था । परंतु धेनुओंका नमृष्ट जहापर दबा रक्खा या वह पर्वत अत्यंत मजबूत और चारों ओर बराबर दबावस्तीका होनेके मयवसे वे धेनुएं घिरा हुई थीं । तथापि वह अभेद्य पर्वत अपने दैवी शार्णानेही फोड़कर उन उत्सुक वीरोंने वह गोसमूह स्वतंत्र किया. १५

उन्होंने प्रकाशरूप धेनुओंके पहलेही नामाभिधानका स्मरण किया, और क्रमशः (उपा) माताके पवित्र इसीस नामाभिधानोंकाभी उच्चारण करके उसको पुकारा । वह पुकार पहिचानकर धेनुओंने रभाया और ऋषियोंका अभिनंदन किया इतने अंगें वह अनुरागशील उपादेवी निज यशरूप तेजसे विभूषित होकर उदय हुयी । १६

वस्स । इतना घन अंधकार होता हुआ भी उसका लेजमात्र रहा नहीं । आकाश उज्ज्वलित होने लगा । प्रभात समयकी रोजनी (क्षितिजके) ऊपर चमकने लगी और बादमे भगवान् सूर्य भी मर्त्य लोकके भलेबुरे कर्मोंको अवलोकन करता हुआ बड़े बड़े ऊँचे मैदानोंपर प्रकाशने लगा । १७

तव ऋषि सावधान होकर इधर उधर देखने लगे । उनके नजरमे एक दिव्य-रत्न आया, और दिव्यलोकमेंही उपभोग्य वह रत्न उन्होंने धारण किया । (ऐसे करते ही) सर्व देवताएं (भक्तोंके) घर घर प्राप्त हुई । अतः हे जगन्मित्रवरुण, हमारे ध्याननिष्ठ यजमानको इस बातका प्रत्यय सचमुच आ जाय । १८

यज्ञका होता, विश्वका भर्ता, और अत्यंत पूजनीय परम दिव्य व तेजस्वी अग्निके यज्ञका वर्णन मैं बड़े प्रेमसे करूंगा । हे देव, दुग्ध अर्पण करनेके लिये यज्ञधेनुओंके पवित्र दुग्धका इस भक्तने दोहन किया नहीं । ने सोमवल्लीका शुद्ध रसभी पीसकर तुझे समर्पण किया इस बातपर उसे क्षमा कर । १९

सर्व यज्ञाई विभूतिओका मोक्षदाता, सर्व मानवोंका (श्रेयदाता), अतिथि और सर्व देवोंके रक्षणका जिसने निरंतर स्वीकारही किया है ऐसा यह सर्वज्ञ अग्नि हमपर अपना कृपाछत्र रखे । २०

१७ दुधितं तम नेशन् द्यौं रोचत, देव्या. उपम. भानु उन् अर्त । मर्त्ये कृत्वा गतिता न
र्यन सूर्य वृत्त अत्रान् आ तिष्ठत च ।

सूक्त २.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-अग्नि ॥

मद्धर्मरक्षक, मनुष्यलोक और देवोका प्रभु, देवलोकमे जिस अमर भगवंतकी प्रतिष्ठा है वह अग्नि हमारा परमपूज्य यज्ञाचार्य होकर स्वकीय तेजसे आनंदमे प्रकाशित हो, और हविर्भागका ग्रहण करके उसके द्वारा हमारे मानवोकी सन्मार्गके तर्पण प्रवृत्ति करे । १

सामर्थ्यसे आविर्भूत होनेवाले हे अग्नि देव, आज इस जगह प्रगट होकर (मर्त्य और दिव्य) दोनो लोकोंमे तू दोनोकाभी मध्यस्थ नामसे संचार करता है । हे उदार चरित, तू अपने रथको जो अश्व जोतता है वे अश्वभी बड़े रसिक, वीर्यशाली प्राण शुभ्र तेजस्क है । २

तेरे मृत्युधर्मरूप रथके घोंडे बड़े चपल है । उनका रंग लाल होकर भक्तोपर वे समृद्धिके और घृतके स्रोत बहाते रहते है । मुझे प्रतीत होता है के उनकी गति मनसंभी व्यादत्त वेगवान है । तो इसप्रकारके आरक्तवर्ण अश्वोको रथमे जोतकर (हे भगवन) तू उन देवोमे और हमे मानवोमेभी सर्वत्र संचार करता रहता है । ३

हे अग्निदेव, तेरे अश्व अति उत्तम, रथभी उत्कृष्ट और तेरी कृपारूप धनभी अति विपुल है । हम लिये (तू यह बात सुनकर), अर्यमा, वरुण, मित्र, इन्द्र, विष्णु तथा मरुत व अश्वी (अश्विन) देव इन सबको (हमारे) हविर्दान तत्पर यजमानके तर्पण स्तवर ले जा ४

हे अग्नि, यह हमारा यज्ञ सदैव (ज्ञानरूप) धेनु देनेवाला, (सौजन्यरूप) मेहे देनेवाला, (बुद्धिरूप) अश्व देनेवाला, वीर पुरुषोंसे मित्रत्वकी जोड़ कर देनेवाला और अपराजित रहे। हे परमात्मन्, यह यज्ञ हमें भूमिदायक व प्रजादायक होकर दीर्घ काल रहनेवाले, दृढमूल व लोकसभायुक्त ऐश्वर्यभी वह हमें दे। ५

जो कोई भाविक भक्त तेरे यज्ञ प्रीत्यर्थ समिधा लानेके परिश्रमसे स्वेद्युक्त होता हो, अथवा तेरे चिंतनसे अपना मस्तक तपा लेता हो, ऐसे भक्तका, हे अग्निदेव, तू रक्षक व । तूं सामर्थ्यवान् है। इसलिये, सर्व दुरात्माओंके फंदोंमेंसे उनको मुक्त कर। ६

तेरे पास अन्नसंपत्ति विपुल होतेभी तुझे जो भक्त हविर्भाग अर्पण करेगा, हर्ष भरित सोमरस समर्पण करेगा, तूं अत्यंत महान् अतिथि है इस भावनासे तेरी स्तुति करेगा और जो भगवद्भक्त अपनी यज्ञशालामें तुझे प्रज्वलित करेगा उस भक्तको अचल वैभव प्राप्त हो और उस वैभवको औदार्यका जोड़ मिले। ७

जो भक्त सायंकाल अथवा प्रातःकाल तेरा स्तवन करेगा और हवि हाथमें लेकर तेरा प्रिय इच्छित पूर्ण करेगा और पीठपर सुवर्णका साज चढ़ाये, अश्वशालामें तैय्यार रखे हुये अश्वके समान जो तेरी सेवामें तत्पर रहेगा उमी दानरत भक्तको पातकके परे ले जा। ८

५ हे अग्ने एष यज्ञ गोमान् अविमान्, आश्वी, नृवत् सखा मदसित अप्रमृश्य, उल्लावान् प्रजा त्वतु, । हे असुर, दीर्घं पृथुयुत्र सभावान् च रवि न भवतु ।

६ य मिध्वेदान ते डम जभन्त, त्वाया वा (स्वीय) मृगानम ततपते । स्यनराव नो तमा

(यु भव, हे अग्ने विश्वन्मात् अदयत मीम उरुय ।

हे अग्निदेव, जो भक्त तुझे अमर देवको यज्ञभाग अर्पण करता है और सृचा अगे करके तेरी उपासना करता है वह स्तवनतत्पर भक्त (दिव्य) ऐश्वर्यसे कभी वि-
रुक्त नहीं होगा और दुर्जनोके पीडाकी बाधाभी उसे कभी न होगी । ९

हे अग्नि, जिन नानवके सुव्यवस्थित यज्ञका तूं सोह्रास अंतःकरणसे स्वीकार करता है उन भक्तकी यज्ञसेवा तुझे तो प्रिय होगी ही, परंतु हे तरुणमूर्ति देव, ऐसे उपासनानिष्ठ भक्त के उपासने हमाराभी हाथ लगे ऐसा कर । १०

वह सर्वज्ञ है, इनलिये विचार और अविचारकी पसंदी वही कर सकेगा । और जिस प्रकार पृष्ठ (नामगानका भेदविशेष) पहचानता उसी प्रकार सीधे मार्ग कौनसे, वह जानने, और कोई आदमी कैसा है यह वही समझेगा । हे भगवन् ! वैभव प्राप्त होकर तनने आत्मबन्धी रहना चाहिये इसवास्ते हमसे औदार्यशीलता रख और (मार्ग लिये) मोक्षमार्ग खुला कर । ११

जिन्हें शक्ति नहीं हो सकता, उन ज्ञानी पुरुषोंने भक्तके यज्ञमंदिरमें (वर्णन रूप) सर्वज्ञ देवकी—तेरी—स्थापना करके तेरे गुणोंका कीर्तन (वर्णन) किया है । अतः न जगन्मनुष्य । अब बतासेभी तू निज तेजोरूप चंचल नेत्रोंसे इन सज्जनस्य व अज्जन पाणिग्रोहो देख सकता है । १२

हे तरुणमूर्ति अग्निदेव, सोमरस सिद्ध करके तेरी उपासना करनेवाले सेवकका तू सन्मार्गदर्शक है, इसलिये, हे दीपिमान् तेरा यश वर्णन करनेवाले भक्तको अमूल्य और आल्हादजनक (दिव्य) रत्न अर्पण कर । क्यों के अखिल जनोका रक्षणकर्ता तूही है । १३

हे अग्नि, तुझे शरण आये हुए हम भक्तजनोंने निज स्वकीय हाथपैरैसे भी क्या परं च सर्व शरीरसे भी सहाचरण किया हुआ है । और अपने बहुबलके कर्तृत्वसे कर्तगार लोग जिसप्रकर रथको व्यवस्थित यार्गपर (दिशाको) लगाते हैं, उस प्रकार और दूसरेभी सत्पुरुष ध्यानासक्त मनसे तेरे सेवाकीही इच्छा रख कर वेबल सद्धर्मकोही चिपटे हुये हैं । १४

तो, अब, उपा माताके उदरमे हम सत्पति व शूरवीरोके आधजनक (आद्यपुरुष) होकर हमारा जन्म हो, हम आंगिरस वंशजोंने द्यूकेपुत्र होके हमारी प्रसिद्धि कों और प्रखर तेजस्वी होकर हमारी संपत्ति छिपा रखने वाले पर्वतका हम भेद करें यही हमारी मनीषा है । १५

वैसेही, हे अग्नि, हमारे पुरातन श्रेष्ठ पितर (आंगिरस) जिस प्रकार सनातन धर्मका भक्तीसे आचरण करके निष्कलंक पदको प्राप्त हुए और ध्यानरूप तेजमे मग्न हुए उसी प्रकार उन्होंने सामगान करके अवर्षण गिरिरूप दुर्गका भेद किया व उप. कालीय अरुण वर्ण प्रवाहोका सोत छोड दिया । १६

१३ हे अग्ने यविष्ट, त्वं वाषते, सुतसोमाय विधते सुप्रणीति । तद् द्यूके चर्षणिऽप्रा त्वम् शश-

य अबमे प्रयुचद्र रत्न भग ।

१४ अध ह हे अग्ने वगम् त्वाया पट्भि हस्तेभि तन्मभि यत् (सुकृतं) चकृम । कत भुरिजो रथं (येमु) न, (तथा तोय) आशुशाणा सुध्व अपसा ऋ१ येमु ।

१५ अब वय सप्तविप्रा नृन् प्रथमा वेधस उपस मातु जायेमहि । नयं अंगिरसा दिव पुत्रा भवे , शचत वनिन अद्रिम् नजेम ।

१६ अब हे अग्ने यया न परम प्रस्नाम पितर ऋतम् आशुशाणाः शुचि दीनितिम् इन् अयन् ।

तथा ते उच्य शम सत क्षाम भिदत अरुणी अपत्रन् ।

सत्कर्मरत, तेजःपुज, भगवत्सेवातत्पर आंगिरसोने, लोहा भट्टीमें डालकर जला देनेके प्रकार, अपने सर्व जन्मोंको औटाकर वे देवरूप बने. उन्होंने अग्निको प्रव्रलित किया, भगवान् इन्द्रकी महिमा बढ़ाई और उस तेजोरूप प्रचंड गोसमूहको धिंरा कर स्वहस्तगत कर लिया । १७

हे उग्ररूप अग्निदेव, पशुओंका समुदाय (जब चरागाहोंमें चरता रहाता है,) गोपाल लोग जिसप्रकार देखते रहते हैं, उस प्रकार देवोंका प्रतापमय जीवनक्रम ईश्वर आति निट रहकर शांतिसे देखता रहता है। उन (देवताओं) की प्रबल उकठा (उर्वशी) हमारे मनुष्योंके लिये, और उसमेंभी उसको (उर्वशीको) अत्यंत ममीपमा जो मालूम होता है ऐसा जो उस (उर्वशी) का महान् महान् भक्त होता है उसके उन्नतिके लिये—बहोतही चिंतातुर रहती है। १८

हे अग्नि हमने तेरी सेवा की और हम कृतकृत्य हुए। प्रकाशवती उषा देवीने यह मत्सरूप आकाशको प्रकाशित किया है, और ईश्वरके सुंदर, परिपूर्ण, मनोहर व वातिमान् नेत्ररूप अग्निको हमने नाना अलकारोंसे विभूषित किया है। १९

हे अग्निदेव, हे विधाता, ये तेरे स्तोत्र तेरे प्रीत्यर्थ हमने गाये हैं तो जन्मों तू मान ले तू अय प्रवीण हो। हमें ऐश्वर्योन्मुख कर और हे सकलजनप्रिय देव, परमश्रेष्ठ देव हमको प्रधान कर। २०

सूक्त ३.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-वामदेव ॥

यज्ञकर्मका अधिपति सत्यमार्गानुसार यजन करनेवाला त्रिभुवनका आचार्य, रुद्रस्वरूप, सुवर्णमय (अर्थात् अग्निनीशी) अग्निको अपने ऊपर एकदा अकल्पित संकट आ जानेसे पहिलेही निजकल्याणार्थ प्रज्वलित करो । १

हे भगवन् अग्नि, देख यह सुंदर वेदी हमने तेरे सिद्ध की । है पतीके लिये उत्सुक स्त्री सुंदर वस्त्रालकारोसे विभूषित हो कर (उसकी-पतीकी-मार्गप्रतीक्षा करती रहती है) तद्वन् यह वेदीभी तेरे लिये उत्कण्ठीत होकर तेरी मार्गप्रतीक्षा कर रही है । तो, तू अपने दैवी परिवारोंके साथ इस वेदीपर आरुढ हो । है पुण्यश्रेष्ठ, ये (सृचाएं) तेरे तरफ झुकती है । २

हे प्रतिभासन्न विप्र, जो भक्तकी प्रार्थना दयालुतासे सुन लेता है, जिसके पास अहंकार का लेश मात्र नहीं है, मनुष्योपर जिसकी नजरा रहकर जो दयासागर है, ऐसे इस अमर अग्नीका तू अब यशोगान कर । सोमवह्नीका रसपीसने वाला यह पापाण भी मधुर रस स्रवत हुआ अपनी मधुरतासे इस अग्निका स्तवनही करता रहता है । ३

हे अग्नि, हे सत्यधर्मज्ञ, हमारा यह सत्यप्रयत्न और यह धर्मानुष्ठान अबभी ध्यानमे ले, कारण स्वाधीनचित्त केवल तू ही है । जहांपर सोमप्राशनसे अनदही-आनद हाता रहता है ऐसे यज्ञसमारंभमे गाये जानेवाले स्तोत्र हमारी तरफसे कब कहे जायेंगे और तेरा निकट सहवास हमारे गृहमे कब होगा (ऐसा हमें हुआ है) । ४

१ व अश्वरस्य राजानं रुद्रं, रोदस्यो सत्ययजं होतारं हिरण्यरूपं अग्निम् अचितात् तनायत्नो पुरा अवमे कृणुध्वम् ।

२ अयम् योनि वयं ते चकृम, संचि सुवासा, सुवासा जाया पत्ये इव ते उशती (भवति) । तद् त्वं अर्वाचीनं परिवात निषीद, हे सुभपाक इमां उ (सच) ते प्रतीची ।

३ हे वेध आशृण्वते अद्विताय, नृचक्षसे, सुमृळीकाय अग्रये मन्म, देवाय अमृताय शस्तिम च शंस । यम् मधुपुत साता ग्रावा इव ईळे ।

४ हे त्वं चित् न अस्या शस्या बोधि त्वम् च ऋतंचित् स्वाधीः च । ते सधमायानि उक्वा ऋदा (भवंति) गृहे मे ते सख्या कदा भवन्ति ।

हे अग्निदेव, भगवान् वरुणके पास अथवा द्युके पास तू भी हमारी निर्भ-
त्तना क्यों करेगा ? हमने ऐसा कोनसा पाप किया है ? इष्ट लाभोकी वर्षा
करनेवाला मित्रदेव, तथा पृथिवी, अर्यमा अथवा भग इनके पास भी तू हमारी
चुगाई क्यों कहेगा ? ५

हे अग्नि, चारो तर्फोंकी छोटी छोटी वेदिओं पर (हम भक्तोंने अर्पण कि
हुई आहुतिओंसे तू वृद्धिगत होता रहता है । तो महाबलवान तथा जगत्क-
ल्याणकारी वायु देवको तू क्या कहेगा ? हे अग्नि, अंतरालमें परिभ्रमण
करनेवाले नासत्यको, अथवा भूमी देवी को, अथवा दुर्जनाशक रुद्रको भी
तू क्या कहेगा ? ६

जगत्पोषणकर्ता पृषा देव किंवा (देवताओं को) हविर्भाग पहुचाने वाला
परमव्य रुद्रदेव इनके पास भी (हम निंद्य है ऐसे) कैसे कहेगा ? हे अग्नि
गतवा आक्रमण करनेवाले विष्णुको अथवा, उसरिद्युत्प्रेरक महाशक्तिको भी
क्या कहेगा ? ७

भग्नोका जो न्यायशील सेनासमूह है उसके पास किंवा परमश्रेष्ठ सूर्य (रूप
व) ने (हमारे वारेमें अगर) प्रश्न किया तो उसके पास कैसे क्या कहेगा ? भक्त-
ताम्यार्थ मत्वर दौडनेवाला जो अखंडित शक्ति (रूप ईश्वर) उसके पास तू क्या
रेगा ? हे जातवेद अग्नि, तू सर्वज्ञही है । अतः द्युलोकवासी ईश्वरकी अनुकूलता हमें
प्र कर दे । ८

५ हे अग्नि त्वं वरुणाय तत् कथा ह, दिवे च कथा गर्हसे कस्य भागः । कथा मीळुषे मित्राय
१००० वधा हव, वद् अर्यम्णे, वद् भगाय हव ।

६ हे अग्नि धिष्ण्यासु उधमान प्रतवसे दुभये नाताय कत् (वव) । परिज्मने न सत्याय क्षे च
१००० १००० च वद् हव ।

जो सत्य व शाश्वत है उसका महत्त्व मैं सत्याचरणसेही बढ़ाता हूं. यह यज्ञधर्म यद्यपि कोमल दीखती है तथापि उसका दूध बहुत स्वादिष्ट और परिपक्व है। और उसका वर्ण यद्यपि उग्राम हो तथापि शुभ्र, चीकने, और पौष्टिक दुग्धसे वादवहोतही भरी हुई होती है.

वीरश्रेष्ठ और पौरुषशील अग्निका पृष्ठभागभी सत्यधर्मरूप दुग्धरससेही भर हुआ रहता है। तारुण्यावेश पैदा करनेवाला वीरधुरीण (अग्नि) कभी न डरकर संचार करता रहता है. (परंच ऐसे समयपर) चित्र विचित्र वर्णकी मेघरूप धेनु अपनी वांकमेंसे शुभ्र व तेजस्वी दुग्धकी पांवस छोड़ती है।

सत्यधर्मके प्रभावसे ही अंगीरसोंने पर्वतोंको फोड़कर प्रकाशरूप धेनुएँ हस्तगत कीं, और उनके साथ (ईश्वरका) स्तवन किया। जगन्का हित साधन जो उपा उस उपा देवीकोभी उन वीरोंने स्वाधीन कर लिया। परंतु अग्नि वेदीपर आविर्भूत (होनेके) और उसकी उपासना) होनेके बाद सूर्य दृग्गोचर हुआ।

हे अग्नि, सत्यधर्मके योगसेही आपोदेवी अमर व निष्कलंक रहकर मीठे जलके लहरिआसे भरीं हुई रहती है. और हमला करनेको प्रोत्साहित शूर वीरके (महासागरको मिलनेकेवास्ते) वे जोरसे बहती ही रहती है।

किसी कपटी अधमके, अथवा दांभिक पड़ोसीके, किंवा आप्त कहकर हमारा घात करनेवाले किसी दुष्टके यत्नके तरफ तू कभी मत जा। हे अग्नि, हमारे बंधुके कुटिल चालका पलटा तू हमारे ऊपर मत काढ ले। मित्रके ही क्या परंच शत्रुकेभी प्रामाणिकत्वसेही हमारी आजीविका चले ऐसा मत होने दे।

९ ऋतेन नियतं कृतं आ ईळे, हे अग्ने गो आमा सत्रा मधुमत् पक्व च (ददाति)। एषा कृष्णा तीं रुजता वासिना जामयेण पथगा पीपाय।

१० ऋतेन पयसा पुनान् वृषभ अग्नि चित् पृष्ठयेन अक्त हिस्म। अस्मदना न वयोऽग स वृषा अचरत्, पृथिव्य ऊच शुक्रम् दुदुः।

११ कृतन अद्रन् भिदन्त वि असन्, अंगिरस गोभि सं नवन्त। नर उपसम् (जगत) शुन परिपदन् तत अग्न। जाने स्य आवि अभवत्।

१२ (आपो) देशे ऋतेन अमृता, अमृक्ता, हे अग्ने मधुमद्भि अणोभि (प्रवहन्ति। सर्गेषु प्रस्तुभान वाजी न, एता सदन्ति (ममुद्रं) पवित्रवे प्र दवन्त्यु।

१३ कस्य चित् दुः खलम् न. नित् मा गा, मा (दुरात्मनो) वेगस्य, प्रमिनत आपेथापि मा गा। हे अग्ने अनृतो त्रातु कृणु मा दे, सुव्यु निषे वा दक्ष मा भुजेम।

हे अग्नि. हे परमवच देव. तू प्रसन्न रहकर हमारी रक्षा (पहिले से ही) करता आया है. (वैसे आगेभी) तू स्वकीय संरक्षण सामर्थ्यके बलसे हमारी रक्षा कर. तू प्रज्वलीत हो, और हमको जखड़े हुए पापोंके दूक दूक कर. और अधिक अधिक बढ़ते हुए राक्षसोंका नाश कर। १४

हे अग्नि हमने उच्च स्वरसे गाये हुए इस स्तवन के द्वारा तू सतुष्टचित्त हो. हे वीर, हमारे मननीय स्तोत्रोंसे तू (प्रसन्न हो कर), हमारे हविर्भागों स्पर्श कर; हे अगिरस, इस स्तुति-प्रार्थनाको मान्य कर ले । देवप्रिय ऐसी यह तेरी प्रशंसा अब तेरे ही गुणोंका अनुवाद करती रहे । १५

हे विधाता अग्निदेव, ये तेरे सर्व अनन्य मार्ग, तेरे गूढ़ वचन, तेरे गुण कीर्तन तथाच ये सब तेरी कान्यमय स्तुति सर्वज्ञ जो तू तेरे प्रीत्यर्थ, मैंनेस ने साम-गायनके साथ साथ गई है (उनका स्वीकार कर) । १६

सूक्त ४.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-विश्वदेव ॥

प्रचंड अखजाल छोटे हुए के माफिक तू अमने तेजका कलाप जिधर उधर फैला दे और दस्ती पर सवार हो कर घूमते हुये राजाके समान बड़े ठाठसे संचार कर । (भक्तों पर) आवेशयुक्त हमला करनेवाले उन्मत्त राक्षसोंकी सेनाका पीछा करके उन्का सत्पनास करनेवाला तू ही है. इसलिये, हे । अग्नि अपने पासके ज्वालाओंसे राक्षसों का संहार कर.

बड़े जोरसे चकर घूमते हुए तेरे (ज्वालारूप) अस्त्र अति वेगसे जाकर (शत्रु के ऊपर) गिरते हैं, तो तू अपना प्रखर तेज प्रकट करके भरे हुए आवेशमें उनपर चढाई कर और हमारे शत्रुओंके साथ लढाई करनेके लिये उनसे भीड़ तू अनिवार्य है, इसवास्ते अपनी ज्वालासे आगे, पतंग व अंगारों को इधर उधर फैला दे. २

तू अपना किरणसमूह चारों ओर फैला दे, तेरा वेग अति तीव्र है, और तू अपराजित है. इसलिये, (हे देव) तेरे प्रजानन कहानेवाले हम भक्तजनोंका जन-निंदा करनेवाले अधर्मोंसे फिर वें हमसे दूर हो या नजदीक हों—तू बचाव कर, और सबको गर्भगलित करनेवाले तेरे क्रोधकी हमको बाधा मत होने दे. ३

तो, अब अग्नि, ऊठ खड़ा हो, और अपना (विकराल) रूप (शत्रुओंके) सामने प्रसृत कर । हे तक्षिणास्त्र, हे दीप्तिमान् देव, शत्रुओंको जला डाल, और जो के हमारे साथ अतिवैर करता हो उसको, एकाद अति शुष्क सन लकड़ीको जिसप्रकार जलावें उसप्रकार, जलाकर भस्म कर डाल । ४

अब तैयार हो । हमारेसे (शत्रुओंको) दूर और अलग कर डाल, और निज दिव्य सामर्थ्यको प्रगट कर । जादूगार राक्षसोंके धनुष्य कैसेभी मजबुत हो उनको ढीलेकर, और हमारे सन्मुख जो जों शत्रुभावसे खड़े रहेंगे—फिर हमारे कोही संबंधी हो या न हो—उन सबका संहार कर । ५

२ तव भ्रमास० आशुया पतन्ति, शोशुचान० त्वं धृषता (अरीन्) अनु स्पृश । हे अग्ने असंदित जुह्वा तपूषि, पतङ्गान्, उल्का च बिष्वक् विसृज ।

३ प्रतिस्मश, विसृज, तूर्णितमः अदग्धः स्वम् अस्या विशः य न. दूरे वा यः न० अन्तिवा अघ-शंस० (स्यात् अस्मात्) पायु. भव । हे अग्ने, त व्याथ मा माकि आ दधर्षीत् ।

४ अग्ने उतिष्ठ, प्रत्यातनुष्व, तिग्महेते अमित्रान् नि ओषतात् । समिधान, य न अरातिम् चक्रे त शुष्कं अतसं न नीचा धक्षि ।

५ ऊर्ध्व भव, अस्मत् अधि प्रतिविध्य, अग्ने दैव्यानि आवि कृणुष्व । यावुजूना स्थिरा अवतनुदि जामि ता अजामि शत्रून् प्रवर्णादि ।

जो भक्त इसप्रकार प्रगल्भ प्रार्थनाको (अपने हृदयमें) मार्ग खुल कर देता है
 पंमें सङ्गतकोही, है तत्पूज्यमूर्ति देव, तेरे वात्सल्यका अनुभव आता है । तू
 जगत्प्रभु है । इनलिये ऐसे तेरे भक्तके आयुष्य के सब दिन मंगलमय करके उसके
 निवासमंदिरके द्वार मङ्गायके उज्ज्वलतासे तुने सुप्रकाशित करना (यथायोग्यही है) । ६

हे अग्नि, स्वकीय अखण्ड (भक्ति युक्त) हवींसे अथवा स्तोत्रोंसे तेरे मंदिरमें
 (उपासना) करके तुझे प्रसन्न रखना ऐसी इच्छा जो भक्त अपनी भर उमर रखता
 है वही सङ्गत भाग्यशील और वही औदार्यशील होवा चाहिये उसके सब दिन सुखमें
 जा कर उमका मनोरथ सफल हो । ७

तेरे मौज्ज्यकी ही महती मैं बड़ी अवाजसे गा रहा हू, तो अब यह स्तुति तेरी
 प्राणवल्गु—तेरेही गुणकीर्तन करे । (हे देव), हम तीक्ष्ण बुद्धिरूप) अश्वोंसे संपन्न ऐसे
 महार्थी होकर तेरी सेवा करे ऐसा कर और हमारी सामर्थ्य सत्ता हमेशा कायम रख । ८

यत्ता—(हम यज्ञ मंदिरमें)—दिनरात प्रज्वलित रहनेवाले तेरे भगवन्तकी
 भक्तने प्रति दिन अपने आप उपासना करना यही उचित है । इसलिये सोझास
 व मनुष्यातःकण तेरा अर्चन हमें करने दे और जगन्में लोगोंको जो जो कुछ वैभव
 प्राप्त होता है उसमेंभी परे जाकर दिव्यैश्वर्योपभोग हमें लेने दे । ९

जिसका बुद्धिरूप अश्व बड़ा तडफ दार और जो (भक्तिरूप) सुवर्ण भूषण सं-
 दित कोई (तेरा) भक्त बहुमूल्य (प्रेम) संपत्ति परिपूरीत अपने मनोरथोंके साथ
 तुझे दारण आता है, उसका तू रक्षक बनता है, और तेरा यथायोग्य सस्कार करने-
 में । जिसको आनंद मालूम होता है उसका तू हितकर्ता मित्र बन जाता है । १०

१. भावेन २. ईवते ब्रह्मणे (हृदि) गतुम् ऐत न ते सुमजिम् जानाति । अस्मै विश्वानि सुदि-
 ३. (भद्रं ४. ५. गद्य विद्वा अभि यन्त ।

७. ८. ९. तदा निधेन हादधा १०. उक्ते हिप्रीपति न इन् सुभग सुदानु (भूयात्) । यः स्वे
 ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

तेरे बंधुप्रेम के और स्तुतीके जोर पर मैं बड़ोंबड़ोंकाभी पराभव कर डालता हूँ। यह तेरा (मेरे विषयक) प्रेम मेरे पिता गोतम के ही कारण मुझमें भरा हुआ है। तो हे तरुण यज्ञनायक, हे महानुभाव देव, तू स्वाधीन चित्त है, इसलिये, मेरे इस विनंतिके तरफ तेरा पूरा पूरा ध्यान रहने दे। ११

जो कभी निद्रा नहीं लेते, जो हमेशा आगेही होते हैं, जो अत्यंत सुखवर्धक, अनलस, व परोपकारी होकर जिनको कर्तव्यके परिश्रम कभी भासतेही नहीं ऐसे तेरे आज्ञाधारी सेवक एकत्र होकर, अजड देव, हमारा संरक्षण करे। १२

तेरे जो भक्तरक्षक सेवक हैं उन्होंने ममताके अध पुत्र को देखते ही उसका क्लेशोसे बचाया। एवम् उस महान् शक्तिमान् सर्वज्ञ भगवन्तने (इस रीतीसे) भक्तोंका रक्षण किया के मनमें नुकसान करनेका होनेपरभी शत्रु उनका कुछभी टंढा न कर सके। १३

तेरी कृपासे हम सचमुच धन्य हुये हैं। अब तेरे कृपाछत्रके अंदर रहकर तेरे अनुशासनसे हमको सत्त्वसामर्थ्य प्राप्त हो अथ सत्यप्रतिज्ञ भगवन्त, हमारी दोनों इच्छाये शांत कर। हे निस्पृह देव, यह अभी के अभी कर। १४

हे अग्नि, यह समिधा तुझे अर्पण करके तेरी उपासना हम कर रहे हैं। इसलिये हमसे अब जो स्तोत्र कहा उसका तू स्वीकार कर। हे मित्रवत् सुखकर कान्तिमन्त देव, सज्जनद्वेष्टे, देवनिन्दक व मिथ्या दोष लगानेवाले नीचोसे हमारा बचाव कर। १५

॥ चवथा अध्याय समाप्त ॥

११ ते बहुता वचोभि च महो रुजामि, तत् मे पितु गोतमात् मा अन्विष्याम । हे होत यविष्ट,
, दमूना त्वम् न अस्य वचस चिकिद्धि ।

१२ मे तव पायव. अस्वप्नज तरणय सुशेवा अतंद्रास अवृका अभ्रमिष्ठा ते सद्भ्यश्च निषय,
अमूर्ग अग्ने न पान्तु ।

१३ हे अग्ने ये मामतेयं अंध पश्यंत दुरितान् अरयान् त नव पायव ! विश्ववेदा तान् सुकृत
रक्ष इति रिपवः दिप्सन्त इत् अपि एतान् नाहं देभु ।

१४ वयं त्वया सधन्या त्वोता तव प्रणीती वाजान् अश्याम । हे सत्यताते उभाशंसा सूदय,
अन्ध्याण तत् अनुष्टु॥ कृणुहि ।

१५ हे अग्ने अया समिधा ते विधेम, इमं स्तोमम् शस्यमानं प्रति गृभा ।
मित्र मह अस्माम् दुहं निद अवचात च पाहि ।

सूक्त ९.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-अग्नि ॥

मकल (भक्त) जनोका हितही करनेवाला व अखिल मनोरथवर्षक जो अग्निदेव उमके प्रति हमको सप्रेम एकत्र होकर जो हवि अर्पण करनेका है वो भला किस प्रकार करना चाहिये ? इस अग्नि की प्रभा कुछ अपूर्व है । घरकी आढ जिस प्रकार खंभेके आधारपर स्थिर रहती है उस प्रकार (आकाश) मंडलको उसने (अग्निने) अपने संपूर्ण व दृढे नामधर्यके जोरसे संभाल रक्खा है । १

स्वयं मैं दीन मर्त्य होकर भी जिस देवने अपना प्रसाद जान कर भुक्ते ऐश्वर्य दिया है, वह अग्निदेव बड़ा सत्ताधीश, अजरामर, सर्वज्ञ, भक्तजनप्रिय, वीरश्रेष्ठ पार महाबलवान् हैं. उसको तुम कभी दोष मत लगावो । २

जो दोनो लोगोमे वरिष्ठ है और जिसके शस्त्रास्त्र अति तेज है ऐसा यह अग्निदेव अनन्तवीर्य, गुरोका नेता और बहुत बहादूर है । जानधेनुओके गुप्त निवासस्थानको जैसे वह जानता है वैसेही सर्वोत्कृष्ट " साम " (गायनभी) वह जानता है । ऐसे अग्निदेवने प्रत्यक्ष अपने अनःकरणमेकी गुप्त बात मुझे कही है । ३

अग्नि बड़ा कृपालु है सही, परंतु उसकी ज्वालारूप जाडे (बड़े दांत) पटी तेज है । (हम लिये अर्पणही) लोकमित्र व चित्स्वरूप भगवान् वरुणने सज्जनोको प्रिय होनवाले जो त्रिकालाबाधित नीतिनियम कर रक्खे है उन नियमोको टोडनेवाले दुष्टोको वह (अग्नि) अपने अत्यंत तप्त अंगारमे भस्म कर डालता है । ४

जिनको भार नहीं अथवा जिनको पुत्रभी पैदा हुआ नहीं ऐसे स्वैरवर्तनी तरुण गियोने समान जो भेन्नाचारी होते है, अथवा अपने पतिकोभी फसानेवालो स्त्रियोके समान जो दुगचारी होते है ऐमेही महान पातकी. हठपूर्वक असत्यवादी और अति दुर्भाव लोगोने बड़े गहर (नरक) लोक अपने लिये उत्पन्न किये है । ५

मैं कितना क्षुद्र मनुष्यजंतु हूं, परंच देवोंकी आज्ञा न टोडनेवाला होनेके कारण, हे पापनाशक अग्नि, मुझे तुझे यह स्तोत्रगायन उसी लिये ऋतु प्रेमसे सिखाया है । परंतु वह मुझे एक बड़े भारी बोझके समान मालूम होता है । (कारण) वह “वृहन्” और “पृष्ठ” (नामक) स्तोत्र बड़ा गंभीरार्थक, जोरदार और सप्तस्वरात्मक है । ६

अतः, चित्त शुद्ध करनेवाली यह हमारी ध्याननिष्ठता, एकात्मतासे सबको समान वर्तनेवाले (अग्नि) कोही उसीके कर्तृत्वके द्वारा जा पहुंचे । देखो, उसका वह सुंदर परच वेगवान् बड़ा स्वरूप पृथ्वीपरके तृणधान्योंसे बने हुए आच्छादनके ऊपर चित्र-विचित्र (वेदी) के अग्रभागमें दृष्टिगोचर हो रहा है । ७

अब मेरे इस बातके लिये मैं क्या बोलूं ? (इतनाही कहता हूं के) प्रकाशरूप धेनुओंका जो दुग्ध करके कहा जाता है, वह बहुत गुप्त है । किंतु (झरनेमेंका) जल जैसे छोड़ देना वैसे (भक्तोंने वह दुग्धका भंडार) खोल दिया है । पृथ्वीके उच्च शिखरोंका और दिव्य पक्षियोंके स्थानका रक्षण यह अग्निही करता रहता है । ८

उन श्रेष्ठ विभूतिओंका तेजोमय उदात्त स्वरूप यही है । यह पुरातन है और स्वर्गीय प्रकाशरूप धेनुभी उसके पासही रहती है । अत्यंत प्राचीन आकाशगोलमें दीप्ति (उजियाला) करता हुआ यह बड़ा शीघ्रसंचारक है । उसकी तीव्र गति बहुत गुप्त होती है, तथापि उसका ज्ञान उस स्वर्गलोकके धेनुको है । ९

(मनुष्योंके) मातापिता (जो द्यावापृथिवी) उनके समीप और उनके समक्ष देदीप्यमान अग्निने पृथ्वीमाताके अत्यंत गूढ़ स्वरूपका चिंतन किया । उस समय अत्युच्च स्वर्गलोकमें उस दिव्य गोमाताके समीपवर्ती दुग्धका आस्वाद उस वीरश्रेष्ठ, आत्म-संयमी, दीप्तिमान् अग्निकी जिह्वाने तत्काल ले लिया । १०

१ अक्यत (अपि) अभिनते मे, हे पावक अग्ने, त्वम् इदम् मन्म प्रयसा धूपता च दधाथ, । परं
२ पृष्ठ (साम) गुरु भारं न, तच्च बृहत् गभीरम् गहम्, सप्तधातु (भवति) ।

७ अत पुनती नः धातिः समना समानम् तम् अभिम् इत् (अस्य) कृत्वानु अभि अश्या एव ।
अस्य चारु जवार (अनाकम्) सप्तस्य चर्मन् अधि पृथ्रे रूपः अरुपितम् ।

८ अरय वचस किं म प्रवाच्यम् (अस्ति), यद् उल्लियाणा निष्किं वदन्ति तद् गुहा हितम्,
(पर भक्ता) वारिव अपव्रन्, तद्च रूप प्रियं अग्रम्, वेथ पदम् (अग्निरेव पाति) ।

९ त्वत् महाम महि अनाक इदम् उ, यद् च पूर्व्य उल्लिया गौ सचत । तद् ऋतस्य पदे अधि
दीयाम्, रघुयत् गुदा रघुयत्, (सा गोरैव) विवदे ।

१० अब (जनाना) नित्रा मचा आमा च (नक्त पृथ्रे चारु गुह्यम् (रूपम्) अमनुत । उत
तत्त गा मातु परम पदे आत्त सत् (निष्किं) वृष्ण शोचिप प्रयतस्य (अग्ने) ण्दिवा विवेद ।

तुझे पूछा, इस लिये मैंने तुझे प्रणाम करके और तेरेही आशीर्वादसे जाना हुआ सनातन मृत्यु मैं अब कहता हूँ; वह यहही है कि, हे जातवेद, जो जो कुछ है वह सब तेरेही कृपासे प्राप्त होता है। और जो जो कुछ सामर्थ्यरूप धन इस पृथ्वीपर अथवा आकाशमें है उस सब [धन] का स्वामी तूही है। ११

उसमेंसे हमारा (कह जानेवाला) धन कौनसा है भला ? हमारा रत्न कौनसा है ? हे जातवेद, यह तूही कह। तू सर्वज्ञही है। हमारे इस मार्गका जो अत्युन्नत ध्येय है वह गूढ़ है परंतु हम किसी एकाद क्षुद्र वातके छंदसे पड़े हैं ऐसा हमारा वृथा उपहास तू मत होने दे। १२

(तेरे उस परम पदकी) सीमा कौनसी है ? सदाचार कौनसा ? और अत्यंत सुंदर ऐसा मार्ग कौनसा है ? यह हमको कह, वेगवान् (स्वार) जैसे रणभूमीकी तरफ दौड़ते हैं वैसे हमभी सत्त्वसामर्थ्यकी तरफ दौड़ेहीं जायँ। क्योंकि, केवल अमरत्वके ऊपर जिसकी सत्ता है ऐसी आप उपादेवी, सूर्यसमान उज्ज्वल कांतिसे “अलंकृत” होकर, (अपना प्रकाश इधर उधर कब फैला देगी) ऐसा हमें हुआ है। १३

जिममें कुछभी तथ्यांश नहीं, जो अन्यथा याने वृथा, फलगु अथवा त्रुटीयुक्त होता है ऐसे स्तोत्रसे मनोरथ कभी पूर्ण नहीं होते। हे अग्नि, ऐसे लोग तेरे पास आकर कहेंगे तोभी क्या ? इनके पास अगर (यज्ञ) सामग्री ही नहीं, तो इनके हाथमें आगिर कुछभी नहीं आया, ऐसा जरूर होगा। १४

वीर्यशाली और दिव्य निधिरूप अग्नि प्रज्वलित हो गया, हमको ऐश्वर्य मिले इस लिये हमारे यज्ञशालामें उसका स्वरूप प्रकाशमान हुआ और सतेज वस्त्रोंको परिधान करनेसे अत्यंत दर्शनीय व सर्वजनप्रिय यह अग्नि “क्षिती” [पृथिवी] के समान अपने ऐश्वर्यकान्तिसे चमकने लगा है। १५

११ पृच्छमान आर नमसा तव (एव) आशसः (तर्बव) ऋनम् वोच । हे जातवेदः यदि इदम् (यद्वत् नाम), यत् १ विश्वम् द्रविणम् दिवि, ददु उ पृथिव्याम् तद् अस्थ (विश्वस्थ) त्वमेव धारय ।

१२ हि ते परमपदस्य, क्व ह न रत्नम्, तद् हे जातवेद त्वम् चिकित्वान् न वि वोच । ते रत्नं परम् पदम् गृहा (रितिम् तदपि विदोच, येन) निन्दानाः वयम् रेकु पदम् न नः ।

१३ (ते परमपदस्य) वा मर्यादा, क्व ह वामम् अस्ति ? रघवः (अश्वरोहा) वाजम् न, वायुः, इन्द्रो वज्रं गमेस (वज्रम्) वज्रतन्व पत्नी उपसः देवी मूर वर्णेन कदा न तत्तनम् । (वज्रपत्नी) ।

१४ हि ते, पादेन, प्रतीयेन, इष्टुना वस्त्र (वस्त्रिता) अवृषास (भवन्ति) । अध हे (वज्र) इन्द्र दि वदन्ति । ते वज्रमुधालः सन्त असना सन्तान्ताम् ।

१५ वायु इन्द्र, इन्द्रो, वज्रपत्नी वज्रं स्व दमे (अस्माकं) श्रिये भारतोच, । यः स्वात् । इन्द्रो इन्द्रो इन्द्रो (इन्द्रः) इन्द्रिणं त्वया वदोत् ।

सूक्त ६ ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-अग्नि ॥

हे यज्ञसंपादक अग्निदेव, तू यजनकर्ममें निष्णात है, इस लिये, हमारे यज्ञ-प्रसंगमें [हमारे सहाय्यार्थ] तू तैयार (सावधान) रहकर खड़ा हो । कारण, अखिल ध्यानस्तोत्रों को ही तू व्याप लेता है । ऐसा केवल नहीं, किंतु, प्रतिभासंपन्न कविओंकी कल्पनाओंमेंभी अंतर्वाह्य तू ही व्याप्त है । १

यह अग्नि सामान्य नहीं, किन्तु अमूर्त व चर है । आनंदरूप और यज्ञसंभाषित यह अग्नि अपने भक्तमण्डलमें विराजमान हुआ है । सूर्यके समान उसकेभी किरण आकाशमें पर्याप्त होकर उसीने शिल्पकारके समान आकाशमण्डलको अपने धूमरूप स्तंभका सहारा लगा दिया है । २

अभीष्ट प्राप्त करा देनेवाली, धृतपूर्ण, अतः, उज्ज्वल सुचा (ऋत्विजोंने आहुति देनेके लिये देख) आगे की, उस समय भगवदुपासनाका पुरस्कर्ता जो अग्नि उसकी ज्वाला दाहिनी तरफसे (भक्तोंके सन्मुख) झुकी । यह नया बनाया हुआ और बराबर बिठाया हुआ डौलदार स्वरु (खड्ग) भी अभी पैदा हुए उग्र (श्वापदके) समान दिग्ग पड़ता है । परन्तु उसकी वज्रसे नजदीक बांधे हुए मेध्य पशुको शोभाही आई है । ३

कुशासन बिछानेके बाद अग्नि प्रज्वलित भया हुआ, (अग्नि देवको) प्रसन्न करानेके उद्देशसे, अध्वर्यु सिद्ध हुआ । एकाद गोपाल (पशुओंके चारों ओर जैसे रक्षणार्थ घूमता है) उस प्रकार यज्ञका पुरातन पुरस्कर्ता होता और अग्नि देव मेध्य पशुके चारों ओर त्रिवार चक्कर ले रहा है । ४

आनंदमय, मधुरवाणी (प्रेरक), और सनातन (धर्म) पालक ऐसा यह यज्ञार्ह अग्नि स्वयं बड़ी शांतिसे एक एक पैर आगे आगे डाल कर मेध्य पशुके चारों ओर घूमता है । शूर लढवय्ये (समारांगणमें जिस प्रकार) दौड़ते जाते हैं उस प्रकार अग्नि चल रहा है और) ऐसे समय उसके ज्वालारूप देदीप्यमान किरण इधर चारों तरफ फैलते हैं । परन्तु (ऐसे करते करते) जब वह एकदम भड़क जाता है अखिल जग केवल गर्भगलित होता है । ५

१ अध्वरस्य होतः हे अग्ने त्वम् यनीवान् तद् न देवताता उर्न ऊ पु तिष्ठ । (न केवलं) त्वम् वश्वं मन्म अभि असि (किंतु) हि, वेधसश्चि । मनीषा प्र तिरसि ।

२ अयं होता अग्निः अमूर, स च मन्द्र, विदयेषु प्रचेता विश्व नि अमादि । स भानुर्गवितेव ऊर्ध्वम् अथ्रेत् मेतेव ध्रुवं याम् उप स्तभायन ।

३ रातिनी, घृताची (अतएव) सुजृणि (जुहू) यता भवति, । देवतातिन उराण अग्निम् प्रदक्षिणत् (भवति) । अयं नवजः सुधित सुमेक स्वरु (नवजा) अक न उत उ । स एव पश्वः अनक्ति ।

४ स्तीर्णे वर्हिषि, समिधाने अग्नौ, जुजुपाण अध्वर्यु ऊर्ध्व अस्वात् । प्रदिव उराण, अयं हंता अग्निः मशुपा न, त्रिवष्टि पर्येति ।

५ मंद्रः मधुवचः कृतावा होता अग्नि त्मना मितद्र परि एति । वाजिनः न अस्य शोका यदा द्रवन्ति परंच यत् अम्राद् तदा विश्वा अपि भुवना भयन्ते ।

हे शोभनस्वरूप अग्निदेव, तू सर्वव्यापक और भयंकर है तो सही परन्तु तेरी कान्ति मचमुच बड़ी सुंदर और मंगलप्रद है। देख, कैसेही जबरदस्त घातकी दुष्ट (हो गये हैं, परन्तु) उनसे तेरा प्रकाश अधिकारके अन्दर ढका नहीं गया, अथवा तेरे निःकलंक शरीरको यत्किञ्चिन्भी धन्वा नहीं लगाया गया। ६

जिस जगदुत्पादकके औदार्यको किसीसेभी प्रतिबंध नहीं हो सकता। और जिनकी इच्छाको (जगन् के) मातापिता (यावापृथिवी) भी विरोध नहीं कर सकते जेना वह पापनाशक अग्नि (वेदीके ऊपर) सुस्थित होकर सहृदय मित्रके समान इस मानवलोफमे सुप्रकाशित हुआ है। ७

दो गुने पाच चाने दस, (सदा) एकत्र रहनेवालों, भगिनीएं (जो दम्तानुली), उन हस्तांगुलिओने अग्निको इस मानवलोफमे प्रकट किया। वह अग्नि ऐसा है कि वह देवोंको प्रभातकालमेही जागृत करता है, वह विद्युलताके दन्तके समान तेजस्वी व मंदर, और धार लगाये हुए परशुके समान तीव्र है। ८

हे अग्नि, वे जो [तेरे रथके] घृतसाजी, वरायर सीधे दौड़नेवाले, सुयंत्र, तेजस्वी, ज्ञानवित्त, अद्भुत पराक्रमी और अत्यंत वीर्यवान् अश्व है उनकोभी हमने इस देवोपासनप्रसंगमें निमंत्रण दिया है। ९

जैसेही ते अग्निदेव, जो सबकोही द्वाते है और जो कभी न थकते हुए चारों ओर घूमते हैं ऐसी तेरे ज्वालात्रोकी गरम गरम लपटें अपने उद्दिष्ट पदार्थकी तरफ ज्येन पंक्तिं गगन जाते हुए सप्तो के सैन्य के समान बड़ी गंभीर गर्जना करते है। १०

(अग्निदेव, दंतस्व विष्णुस्व सतः ते सवस्वाश्च भद्रा च, यत् ध्वस्मानोपि ते शोचि-
राता न भद्रा, ते तानि न रेव न स्यात् ।

१६

४ सतः अग्नि (सतः) सतः न सतति, मातापितरापि यस्य इष्टौ नू भित् न । अथ सः
५ सतः अग्नि (देवः) इष्टेन मित्र न, सतुदीष्टं विष्टु दीदाय ।

६ सतः अग्नि, ते सतः सततः स्वरात् सतुदीष्टं विष्टु जीजनन् । तं उवर्द्धयन्, अथर्यः दन्ते
७ सतः अग्नि (देवः) इष्टेन मित्र न, सतुदीष्टं विष्टु दीदाय ।

८ सतः अग्नि, ते सतः सततः स्वरात् सतुदीष्टं विष्टु जीजनन् । तं उवर्द्धयन्, अथर्यः दन्ते
९ सतः अग्नि (देवः) इष्टेन मित्र न, सतुदीष्टं विष्टु दीदाय ।

१० सतः अग्नि, ते सतः सततः स्वरात् सतुदीष्टं विष्टु जीजनन् । तं उवर्द्धयन्, अथर्यः दन्ते
११ सतः अग्नि (देवः) इष्टेन मित्र न, सतुदीष्टं विष्टु दीदाय ।

हे प्रज्वलित अग्निदेव, यह प्रार्थनास्तोत्र तेरे प्रीत्यर्थ कहा गया है। अब [उद्गाता] तेरे सामने सामगायन करेगा तो तेरी उपासना करनेवाले यजमानको कृपाप्रसाद दे। (इस प्रकार भक्तोंको परमस्तुत्य यज्ञका होता जो अग्नि उस अग्निको (प्रार्थना व) प्रणिपात करकर उत्कंठित भाविक जनोंने उसकी वेदीपर स्थापना की। ११

सूक्त ७.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-अग्नि ॥

बिलकुल पहिला, अति पूज्य और यज्ञमें जिसकी महती गाई जाती है ऐसा यज्ञका होता जो अग्नि उसकी स्थापना ऋत्विजोंने यहांपर की ही है। अरण्यमें विचित्र रूप धारण करनेवाला और घरघर व्याप रहनेवाला ऐसा जो अग्नि उस अग्निको “ अप्रवान् ” और “ भृगु ” ओने कुछ विशेष विधिसे प्रदीप्त किया था। १

हे अग्निदेव, तेरे देवका (चिन्तोधक तेज हमारे सामने निरंतर संतत कब प्रगट रहेगा ? क्यों कि स्तवनयोग्य जो तू उस तेराही आश्रय हम मर्त्य मानवोंने इस लोकमें लिया है। २

तू सद्धर्मप्रतिपालक, महाप्रज्ञ, और घरघर होनेवाले हमारे सब यज्ञ-यागोंको तारकामंडित आकाशके समान उज्ज्वल करके उनका पुरस्कार करनेवालाभी तूही है, यह देख कर हमने (तेराही सहाय लिया है)। ३

११ हे समिधान, इदं ब्रह्म तुभ्यम् अकारि, उक्थं (उद्गाता) शंसाति, तद् यजते वि उ भाः ।

(एयम्) आयोः शंसं होतारम् अभिन् नमस्यन्तः अशिजः मनुषः तम् नि सेदुः ।

१ अयम् प्रथमः यनिष्ठः अच्वरेषु ईदृषः होता (अग्निः) धातुभिः इह अधायि । यम् वनेषु निश्रम्

। मिशे पिसे विभ्यम् आप्तवानः गुणवध्व विरुक्षुः ।

२ धामे ते देवस्य येतनम् कुरा (नः) धानुषक् भुवत्, अध मर्तासः विश्व ईदृयम् त्वा जगृत्रिरे ।

३ गृतावानं विचेतरं, दमेदमे विश्वेषाम् धाम्भराणां दस्तुतारम् त्वाम् स्तुभिः (दीप्तिमन्वम्), याम

इह ददन्तः (एयम् जगृत्रिमेहे) ।

तू अपने नाई विवस्वान्का वेगवान् दूत कहलाता है, परंतु तू सर्व मानवजातिका अधिपति है । भृगुके समान सबोकेही घरपर प्रगट होनेवाला जो तू यज्ञका देदीप्यमान यज्ञ, (उस) तुझे भाविक जनोंने घरघर भ्रमण करवाया (वरात के समान आनंदसे बुमाया) ।

४

जो मर्मज्ञ व आनन्दरूप है, जिसका केवल प्रकाशकिरणोंग भी अनंत पातकोका नाश करनेवाला होता है और जो अपने सातो विभूतियोंसे परमपूज्य हो चुका है, ऐसे उस यज्ञ-होता को (भक्तोंने अपने) घर घर रख लिया है ।

५

वह वनमे अपने बहुविध माताओंके उदरमे स्थित व शांत रहता है, इस लिये उस अग्निमें जिसकी उपासना नहीं करते ऐसे अद्भुत गुप्त रूपसे रहनेवाला, महा-दानी और चाहे वहां संचार करनेवाला जो अग्नि उस अग्निको, वह यज्ञका होता है इस लिये, भक्तोंने रख लिया है ।

६

(उस पृथिवीके ही) वक्ष स्थलपर—सद्धर्मके तंजोमय स्थानपर—प्रातःकालमें धान्यके अन्तावन (भुमी) दूर किये जानेपर, देव यज्ञद्वारा संतुष्ट हो गये । कारण अर्द्धमप्रिय व परम उदार अग्निकोही, अर्पण किया हुआ हविर्भाग गृहण करके सर्व हमारे यागसमारभमे पानेमे, प्रेम रहता है ।

७

तू सब जाननेवाला है । चावा व पृथिवी ये दोनों लोक और अंतराल इन सबपर तेरा निरीक्षण होता हुआ तू इस यागसमारंभप्रसंगमें हमारे प्रतिनिधित्वका बड़े प्रेमसे अंगीकार करता है । तू पुरातन कालसे हमारा पुरस्कर्ता है । धुलोकमेके उत्कृष्ट प्रदेशमें तुझे अच्छे प्रकारसे भाखूम हैं । इतना (बड़ा) होकर तू हमारे लिये प्रतिनिधि बनकर (देवोंमें) संचार करता रहता है (यही आश्चर्य है) ।

तेरा मार्ग कृष्णवर्ण है सही, परंतु आरक्त प्रभा जब निकल पडती है, तब आगे पीछे सर्वत्र प्रकाश ही प्रकाश होता है । सब मनोहर पदार्थोंमें दर्शनीय पदार्थ केवल एकही है और वह (दर्शनीय पदार्थ) तेरी चंचल ज्वालाही है । देख, (अरणि यह एक) अविद्ध कुमारी होकर तुझे गर्भरूपसे धारण करती है, और तू प्रकट होतेही हमारा प्रतिनिधि बनता है ।

अग्निकी दीप्तिकी अनुसार वायु बहता रहता है । तो इस लिये, यद्यपि अग्नि (अभी) प्रकट हुआ है, तथापि उसकी तेजस्विता झगमगाती हुई आंखको दिख पडती है, और शुष्क काष्ठोंकी ओर जब वह अपनी जाज्वल्य जिह्वा घुमाता है तब उसके खाद्य पदार्थ कितनेभी घन (सख्त) हो उनको वह अपनी जाडके नीचे दबाकर चूर्ण कर डालता है । १०

अपनी आवेशयुक्त जिह्वासे जब अपने खाद्य पदार्थोंको बड़ी चपलतासे वह देवलोकमे ले जाता है, तब यह अति बलवान् अग्नि स्वयमेव (हमारा) एक खास उत्साहयुक्त प्रतिनिधि बन जाता है, और उसका ज्वलनकर्म जोरसे शुरू होकर जब उसका फट् फट् आवाज हवा के जोरमे मिल जाता है तब एकाद तीव्र वेगवाले अश्वको (उत्तेजन मिलें) उस प्रकार वह उत्साह बढ़ाता है और अश्वारूढ [योद्धाके] समान वह स्वयंभी स्फुरित होता है ।

११

८ त्वम् विद्वान् उभे रोदसी अन्तश्च स चिकित्वान् (अपि त्वम्) अश्वरस्य दूत्यानि वेः । प्रदिवः (नः) उराणः, दिव आरोधनानि विदुष्टरः त्वम् (नः) दूतः (सन्) ईयसे (इति चित्रम्) ।

९ कृष्णम् ते एम, रुशत. ते पुर. भाः, वपुषाम् एकम् दत् (दर्शनीयम्, तन्न) ते चरिष्णु भार्षिः । यत् अप्रवीता (अरणिः) त्वाम् गर्भम् दधते तद् सद्यः चित् जातः नः दूतः भवसि दत् ४ ।

१० यत् अस्य (अग्ने.) शोचिः वात. अनुवाति तदा सद्यः जातस्यापि अस्य भोजः दृशानम् (भवति) । यदा सः अतसेषु तिग्मां जिह्वाम् वृणाफि, तदा स्थिरा चित् अत्रा जग्मैः नि दयते ।

११ यत् तृपुणा अत्रा तृषु ववक्ष, तद् यव्हः अग्नि. (आत्मानं) तृपुम् पूतम् कृणुते । निजूर्वत्त सः पातस्य सेलिम् सचते, भाशुं (अश्वम्) न वाजयते, अर्वा सन् हिग्ये ।

सूक्त ८.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-अग्नि ॥

अग्निलज्जानसंपन्न, हविर्भाग पहुंचानेवाला, अमर व परमपूज्य ऐसा जो (भक्तोंका) प्रतिनिधि अग्नि (है) उसको तुमारे लिये मैं स्तवनोंके द्वारा पुकार रहा हूँ । १

वह बहुत बड़ा है। उत्कृष्ट संपत्तिका भण्डार और स्वर्गमेके उत्तमोत्तम प्रदेश जन्मे जात है। देवोंको यहांपर वही लाता है । २

यन्त्रालामें नद्धर्मरत भक्तोंकी ओर देवोंका दिल बहलाकर उनको कैसे ले आना यह उस भगवन्तका विदित है। सर्वोत्कृष्ट और प्रिय अभीष्ट धन भक्तोंके प्रति वही देता है । ३

वही हमारा होता है। हमारा प्रतिनिधित्व किस तरह करना पड़ता है इस जानको यह उत्तम प्रकारसे जानकर वह देवोंके वचिमे वर्तता रहता है। शुलोकमें आपुन प्रदत्त है वंभी उसकोही विदित है । ४

हम अर्पण करके जो अग्निकी उपासना करते हैं और भक्तिका परिपोष कर के प्रवर्धित करते हैं इस प्रकारके उत्तम भक्त हम हो, (हे भगवन् अग्नि, तू) ऐसा कर । ५

जिनने अग्निकी उपासना की वे ऐश्वर्योंसे और शौर्यपराक्रमसे मण्डित बन गये हैं । ६

जिसमें सबहीकी चाहना है वह (दिव्य) ऐश्वर्य्य प्रतिदिन हमारी ओर आवे और सत्त्वसामर्थ्यका आवेश हमारेमें प्रादुर्भूत हो । ७

वही ज्ञानवान् विप्र अग्नि मानवजातिपर छोड़े हुए (अस्त्रों) को धनुष्यबाणसे और अपने उत्कृष्ट बलसे छिन्न भिन्न कर डालता है । ८

सूक्त ९.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-अग्नि ॥

हे अग्नि देव, कुशासनपर आरोहण करनेके लिये तूं इस दीन भगवद्भक्तकी ओर आया है । तुझे कितना उदार कहना ! तो इस लिये अब तूं (सबपर) कृपा रख । १

अखिल मानतजातिओंमें अप्रतिहत और सबकी चिन्ता रखकर संभाल करनेवाला अमर देव (अग्नि) है, इसलिये सबका प्रतिनिधि वही हो । २

प्रातःकालके इष्टिके समय स्थण्डिलकी चारों ओर उसकोही घुमाते हैं । वही आन्दमय अग्नि देव होता व पोता बनकर आसनपर विराजमान होता है । ३

वैसेही, हमारे यज्ञोत्सवोंमें देवपत्निओंको (साथ लाकर) अग्नि, यज्ञमन्दिरमें और ब्रह्मा बनकर स्थानापन्न हुआ है । ४

७ पुस्तुह राय. दिवे दिवे अस्मे सं चरन्तु, वाजासः च अस्मे ईरताम् ।

८ स इन् विप्र चर्षणीनाम् मानुषाणाम् (वपुंषि अभिलक्ष्य क्षिता क्षिप्रा) क्षिप्रेव अभि विच्यति

१ हे अग्ने यः त्वम् ईन्द्रः देवयुं जनम् वहि. आसदं आ इयेथ, तद् महान् असि, न. मृळ ।

२ स. मानुषाणु विशु दूळभः सन् हे (तासां) प्रावा. अमर्त्य. (तद् सः) विधेषां दूतः भुवद् ।

३ दिविष्टिषु स परि सन्न नीयते, स मन्द्र (अग्निः) होता उत पोता च (सन्) नि षीदति ।

४ उत अध्वरे मा. (आवृत्य), उत दमे गृहपतिः उत ब्रह्मा च सन् निषीदति ।

तू सर्व लोगोंका प्रबंधकारी है । तथापि सकल यागकर्मीत्सुक भक्तजनोंके हवि-
र्भागोंकी तुझे चाहनाही रहती है । ५

दीन भक्तोंके यज्ञ—यागोंमें तुझे प्रेम लगता है । इसलिये उनकेही हविर्भाग देवोंके
प्रति पहुंचानेके लिये तू उनके प्रतिनिधित्वका स्वीकार बड़े आदरभावसे करता है । ६

इस लिये हमारा यह यज्ञ और याग दोनोंकाभी तू प्रेमसे सेवन कर, और हे
अंगिरा (अग्नि), हमारा (करुणायुक्त) कहना मान । ७

जिस रथपर आरूढ होकर तू भक्तोंका संरक्षण करता है, वही तेरा अप्रतिहत
रथ हमारी चारों ओर तैय्यार रहकर हमारा रक्षण करे । ८

सूक्त १०.

ऋषिः—वामदेव । देवता—अग्नि ।

हे अग्नि, तेरे अश्वके समान (सर्वगामी), तेरे दैवी कर्तृत्वके अनुसार शुभदा-
यक ऐसा जो तेरा दिलको प्रिय होनेवाला (सहवास) है उसी का आज हमारी ओरसे
मोक्ष प्राप्त प्यार ध्यान इनके द्वारा गौरव हो । १

ययों कि. हे अग्नि. (दैवी) कर्तृत्वका, मंगलप्रद तथा श्रेयस्कर चातुर्यबलका
द्वारा इस मदान् सदस्यका नायक सचमुच तूही हुआ है । २

५ अनामम् उपरक्षा त्वम् अन्वरीयताम् न मानुषाणाम् हन्या वेधि हि ।

६ इत्यर्हते १ अनामम् अन्वरीयताम् इत्यर्हते इत्यर्हते त्वम् दूत्यम् वेधि ।

७ अनामम् अन्वरीयताम् इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते त्वम् दूत्यम् वेधि ।

८ इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते त्वम् दूत्यम् वेधि ।

९ इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते त्वम् दूत्यम् वेधि ।

१० इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते त्वम् दूत्यम् वेधि ।

११ इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते इत्यर्हते त्वम् दूत्यम् वेधि ।

हे अग्नि देव, हमारे अर्कों (स्तोत्रों) से तू प्रसुदित होकर स्वर्गीय तेजोनिधि (सूर्यके) समान अपने सर्व परिवारके साथ प्रसन्नांत.करणसे हमारी और भुक्त । ३

हे अग्निदेव, इस प्रकार स्तुतिस्तवनोंसे तेरे गुणोंका कीर्तन करके हमको आज तेरी उपासना करने दे । देख, तेरे (ज्वालाओंकीं) विकराल लपटें आकाशमेंके सेधके समान गर्जना कर रही हैं । ४

हे अग्नि, तेरे दीप्तिमय व अतिमधुर कृपाकटाक्ष, क्या दिनमें क्या रात्रिमें, (हमें-शा) हमारे शरीरपर एकाद रत्नजटित अलंकारके समान शोभा लाकर हमको वैभव देते हैं । ५

हे स्वतंत्र, तेरी निष्कलंक मूर्ति स्वच्छ, पवित्र घृतके समान, अथवा सुवर्णके समान, किंवा रत्नजटित अलंकारके समान चमकती रहती है । ६

हे सद्धर्मप्रिय अग्निदेव, जो जो कुछ द्वेषमूलक पाप तेरे भक्तके (हाथ) से हो चुका हो, वह सब [पाप] तू उससे (उसके पाससे) सचमुच समूल नष्ट कर डालता है । ७

हे अग्नि, तेरे दिव्य विभूतिओंके साथ संबद्ध हो चुके हुए हमारे मित्रत्व और वंधुत्व हमको मंगलप्रद हो । इस धरित्री (भूमाता) के वक्षःस्थलपर इस यज्ञा-गारमें हमको उसकाही आधार है । ८

३ अग्न, एभि न अर्कै (प्रसुदितः सन्) स्व ज्योति सूरः न सुमनाः विश्वेभिः अनोक्तैः नः अर्वाह भव ।

४ अग्ने आभिः प्रीभिः गृणन्तः वय ते ऋष दाशेम । ते शुष्माः दिवः न प्र स्तनं यन्ति ।

५ अग्ने तव स्वादिष्टा संरष्टिः इदा चित् अहः, इदा यित् अक्षोः रुक्मः न (नः) उपाके (नः) ध्रिये रोचते ।

६ तद् हे स्वधावः अरेपाः ते तनूः पूर्तं घृतं न, शुचि हिरण्यं रुक्मः न रोचत ।

७ हे ऋतावः अग्ने, (भक्तेन) कृतं चित् हि द्वेषः सनेमि मर्ताव यज्ञमानाव इत्या इनोपि स्म ।

८ अग्ने शुष्मे देवेषु नः सत्या भ्रात्रा च शिवा सन्तु सस्मिन् रुधन् (यज्ञ) सद्ने सा (एव) न नाभिः ।

सूक्त ११.

॥ ऋषि वामदेव । देवता-अग्नि ॥

हे विजयशाली अग्निदेव, सूर्यके सन्निध, तेराभी मंगलकारक तेजःपुंज स्वरूप अतिमुशोभित दिख पड़ता है । और रात्रिसमयमे तो उसकी आरक्त प्रभा नेत्रोको विशेष ही मनोहर लगती है, इतनाही नहीं, किन्तु (तुझे समर्पण किया हुआ) हविर्भाग भी तेरे (ही) प्रकाशमे नेत्रोको अत्यंत मोहक दिख पड़ता है । १

हे स्वतः निष्ठ बलशाली अग्नि, बड़ी उत्सुक भावनासे मैंने तेरा स्तवन किया है तू, तू अब इस मेरे स्तोता (यजमान) के सामने अपना अंतःकरण खुला कर और आनंद का धाम (भी) खोल दे । हे शुभ्रतेजस्क देव, हे तेजोमूर्ति, तेरा सर्व देवगणोंके द्वारावर जिन मननीय स्तोत्रोपर प्रेम जड़ा हुआ है उसही की प्रतिमा हमारेमें पड़ा कर । २

हे अग्निदेव, काव्यशक्ति तेरी कृपासे प्राप्त होती है, विचारशक्ति तेरे पाससे और अतिमनोहर सामगायन भी तेरे ही कृपाप्रसादसे प्राप्त होते हैं । और उसी प्रकार वीर एवमोदे उत्पन्न नृगांचर होनेवाली (शरीर) सामर्थ्यसंपत्ति भी सत्यनिष्ठ, दानशूर भक्तोंके तेरेही द्वारा प्राप्त होती है । ३

सम्बन्ध, मत्ता उदार, स्वर महाव्यर्थ दौड़नेवाला (झट्ट तैयार होनेवाला) शूर होता तेरे (कृपा) से ही जन्म पाता है । सत्य ही केवल उसका ब्रीद रहता है । और तेरे ही द्वारा प्राप्त होनेवाले वल्याणप्रद ऐश्वर्य और वेगवान् व चालाख अध्वारूढ वीर ये भी तेरे ही कृपाप्रसादसे प्राप्त होते हैं । ४

हे अजरामर अग्नि, तू सर्वोंमें प्रमुख, मधुरभाषी, द्वेषवृद्धिनाशक और आत्म वश है। इसलिये, तेरे जैसे ज्ञानधन देवकी उपासना भगवद्भक्तलोग ध्यानयोगसेही करते रहते हैं।

५

हमारे पाससे सब अविचार, यज्ञयावन् पातक, समूल कुवृद्धि दूर कर। सर्वतः तूही हमारा संरक्षण करता है। और हे सामर्थ्यवान् अग्नि, तू मंगलरूप देव हमारे कल्याणके निमित्त रात (दीन) हमारे अत्यन्त सन्निध रहता है।

६

सूक्त १२.

॥ ऋषि—वामदेव । देवता—अग्नि॥

हे अग्निदेव, जो भक्त सुचाको ऊपर उठाकर (आहुति देकर) तुझे प्रज्वलित करता है और प्रतिदिन त्रिकाल हविर्भाग अर्पण करता है, वह भक्त, हे सर्वज्ञ (जात-वेद), तेरे अगाध कर्तृत्वके बलसे, तेरे ओजस्वितासे, सूक्ष्मदृष्टि बनकर बड़े निग्रह-पूर्वक (शत्रुपर) हमला कर उनका अत्यंत नाश करे।

१

और, हे अग्नि, जो तेरे तेजोमय स्वरूपका अर्चन करनेके उद्देशसे बड़े परिश्रमके साथ समिधा जमा कर लाता है, और सायंकाल और प्रातःकाल तुझे प्रज्वलित कर (तेरी उपासना करता है) वह (तेरा भक्त) शत्रुओंका नाश कर उत्कर्ष लाता है और ऐश्वर्यका उपभोग लेता है।

२

५ हे अमर अग्ने, त्वाम् प्रथमम् मन्द्रजिह्वम्, द्वेपोयुतम् दमूनसं गृह्णतेम् अमूरम् देवम् देवयन्तः मनी र्थं मि आ विवसन्त ।

६ यत् (त्व न) निपासि । हे सहस्र सूनों अग्ने, शिव. देव त्व यत् (इम जन्) आचित् स्फुटित सचसे (अत) असन् वीमति आरे, अंह आरे, विश्वा दुर्मति आरे (कृणुहि) ।

१ अग्ने य यतसक् त्वा इनधते, सस्मिन् अहन् त्रिः ते अन्न कृणवत् । स. हे जातवेदा. तव ऋ वा तव व्युम्नं चिक्वितान् (सन्) प्रमक्षत सु अभिअस्तु ।

२ हे अग्ने य ते मह अनाक आ सपर्यन् इष्म जभरन् यः प्राति दोषा उपसं च इषातः अभिप्रातः घ्नन् पुष्यन् च रश्मि सचने ।

3

8

4

3

॥ १०० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

सूक्त १३.

ऋषि—वामदेव । देवता—अश्विन

उज्ज्वल कान्तिसे अलंकृत उषा देवीके [ऐश्वर्य] रत्नप्रद प्रकाशका अप्रभा अभिने बड़ी सुजनतासे अवलोकन किया है । ऐसे समय, हे अश्विदेवो, तुम हमारे पुण्य शील यजमानके घर में आवो । देखो, भगवान् सूर्यभी अपने रश्मिसमूहके सा उदित हो रहा है ।

एकाद विजयकांक्षी वीरके समान जगत्प्रेरक सविता देवने अपना ध्वज आकाशमें (फडकाकर) अपने किरण दूरतक फैलाये हैं । जगन्मित्र भगवान् वरुण [औ दूसरी दिव्य विभूतिएं सब मिलकर] सूर्यकी स्थापना आकाशमें करते हैं । इस लिये वे भी अपने नियमानुसार ही वर्तित करते रहते हैं ।

जिनका निवासस्थान अक्षय व अवल और जो कभी अपने उद्देशको किंचित् भी नहीं भूलते ऐसे देवोंनेही अधिकारको हटाकर सब जगत्का निरीक्षण करने के लिये जिस सूर्यकी योजना की है उस सूर्य (देव) को सात जोरदार घोड़ीयाँ लाती रहती है ।

हे अश्विदेवों, रथको जोते हुए तुमारे मजबूत घोड़े इस उपःकालमें तुमको इधर ले आवे । तुमको कुछ तोभी मधुर पेय चाहिये इस लिये सोमरस तुमारे सामने रखे है, तां हमारे इस यज्ञमें तुम हर्षभरित हो ।

उसको तो ना कुछ आधार, न कुछ वधन है । ऐसा होकरभी यह (सूर्य क्षितिज-पर) चढ़ता हुआ या उतरता हुआ नीचे कैसे नहीं गिरता ? वह कौनसे सामर्थ्यसे चार करता है यह कभी किसीने विचार करके देखा है ? आकाशका एक खंभा ही कर और उसको मजबूत पकड़कर उस [आकाशरूप] घुमटी को उसीने सहारा या हुआ है ।

१ विभात्रीना उपसा अग्रं प्रति अग्निं सुमना रत्नघेय (प्रकाश) अक्षयत् । तद् दे अभिना न सुकृते दुराणे गत । देव सूर्योऽपि ज्योतिषा सह उदेति ।

२ गवि सत्त्वा न देव सविता द्रप्स दाविष्कत्तां गुणं ऊर्वं अयत् । मित्र वरुण. (देवाः) यत् सूर्य (दिवि) आगोहन्ति (तद् तेपि) अनु व्रत यान्ति ।

३ ध्रुवक्षेमा अर्य अनवस्थन्तः (देवाः एव) य सौ (सूर्य) तमसे विपृचे अकृण्वन्, त सूर्यं विधेयस्य जगत स्वश सप्त यव्ही हगित् । गृह्णन्ति ।

४ हे देव वद्विष्टोऽमे अविजितं वस्म अव्ययश्च तन्मु विदग्म च त्व यामि । (पश्य) सूर्यस्य दविष्कत रश्मय चर्मेव तम अप्पुअन्तः अवा धु ।

५ अनायत अभिवद्ध अय (सूर्य) न्यद उचानश्च क्वा न यव पत्रने ? अमो कदा स्वधया याति ? (एतद्) के ददर्श ? दिव स्कंभ सन् समृतधारा नाक पाति ।

अपनी उज्ज्वल (रूप) कान्तिसे प्रकाशमान उषादेवीकी ओर सर्वज्ञ अग्नीने प्रवलोकन किया है । हे सत्यरवरूप अश्विदेव । आप सर्व जगत्का आक्रमण करते तो इस समय आप अपने रथपर आरूढ होकर, हमारे ओर आओ । १

अखिल भुवनके उपयोगके लिये अपना प्रकाश प्रगट करके जगत्प्रेरक (भगवान् सूर्य नारायण) देवने-देखो, अपनी तेजोमय ध्वजा कैसी उन्नत खड़ी कर दी है । विश्वको निरीक्षण करनेवाले सूर्य नारायणानें आकाश, पृथिवी और अन्तरिक्ष-इनको-देगा, कैसा व्याप डाला है । २

अपने तेजसे आल्हाद उत्पन्न करनेवाली यह आरक्तवर्ण उषा देखो, उदित हो गई है । सब वस्तुओंका यथार्थ ज्ञान जिसको है ऐसी वह उषादेवी अपनी कान्तिसे प्रतीव अद्भुत दीख प्राती है । ' जगत्को सुखप्राप्ति होनी चाहिये ' इस हेतुसे उसको जागृत करके यह उषा उत्तम अश्व जोड़े हुए अपने रथमे बैठके इधरहि आती है । ३

हे अत्रिदेव । रथका जोड़ेहुवे तुझारे मजबूद घोड़े इस उपःकालमे तुमको इधर ले आवें । तुमका कुछभी मधुर पेय पीनेको चाहिये, इस वास्ते ये सोमरस तुझारे आगे रक्का है, तो इस हमारे यज्ञमे हविरजसे तुम हर्ष निर्भर होओ । ४

न उसका आधार, न उसका कुछ बन्धन, ऐसा होनेपरभी यह (सूर्य क्षितिजकी पार) ऊपर चढ़ते समय या उतरते समय दौंचे कैसा नहीं गिर पड़ता ? वह किस सामर्थ्यसे गिरा करता है, यह कभी किसीने (विचार करके) देखा है ? आकाशका एवं रतन घनवर व उसको रेटके पकड़कर उस घुमटको इसीने संभाल रखा है । ५

सूक्त १५.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-अग्नि ॥

अग्नि हमारे यज्ञमेका होता है । वह महावीर है इसलिये उसको यज्ञशालामें चारो ओर घुमाते हैं । वही देव दिव्य विभूतियोंमें पूजनीय है । १

एकाद महारथी वीरके समान विबुधगणोंके वासंत सुखमय हविर्भाग धारण करके हमारे स्थाण्डिलके चारो ओर वह परिभ्रमण करता है । २

और यजमानको देनेके लिये (ऐश्वर्यरूप) रत्नगंपत्ति हाथमें लेता हुआ वह सत्वसामर्थ्य युक्त, प्रतिभासंपन्न प्रभु अग्नि हविरन्नके चारो तर्फ [तीन] परिक्रमा करता है । ३

देववाताका पुत्र जो सृज्जय उसके घरमें (उत्तरवेदीके ऊपर) पूर्वकी तर्फ जो ज्वाला प्रज्वलित करता है वही यह देदीप्यमान् व शत्रुविध्वंसक अग्नि है । ४

इसकी जाड़े अतिशय तीव्र है । यह अग्नि सकल कामवर्षक और [भक्तोंके हृदय-मस्तिष्कमें] सवेग प्रवेश करनेवाला ऐसा वीर होकरभी उसपर भक्तजन [केवल निष्ठाके द्वारा ही] अधिकार चला सकेगा । ५

एकाद विजयशाली अश्वारूढ वीरकी सेवाका प्रवध रखना, अथवा आकाशके । लालन करना इसके माफिक भक्तगण इस आरक्तवर्ण ईश्वर-स्वरूप की सेवा रहते हैं । ६

१ देवेषु यज्ञिय देव अग्नि दाता वानी ना भवे परि ना गते ।

२ देवेषु ना प्रयो ज्वत (अग्नि) रना रिम अन्वर त्रिनिष्ठि परियाति ।

३ वाजपाने रवि अग्नि दाशुगे रत्नानि दवत हव्यानि परि अरुमीन् ।

४ यं पुर देवताते गुत्तये नामि पते (ग) अयं तुमान् अमित्र दम्भन अग्नि ।

५ अम्य य इवत निगजम्भस्य मच्छुप. अग्ने (निष्ठया) मर्त्य वार. ईयति ।

६ त मागर्ता यस्मिन्, दिवा अररा सिन्धु न, इवे रिवे मट्ठ्यन्त ।

जिसमय महदेव राजादे कुंवर नें (साहदेव्य नें) दो हरिद्वर्ण अश्वके वावतमें मुझे सदेसा भेजा उसीसमय मैं (सट) न्यूता दिये हुए के समान उसको उधर जानेको निकला । ७

और उस साहदेव्य (राजपुत्र) नें मुझे दिये हुए उस उत्कृष्ट घोड़ोंके जोड़ीका मैंने तत्काल स्वीकार कर लिया । ८

हे अश्वीदेवी, यह आपका साहदेव्य राजकुमार सोमरस लेता हुआ दीर्घायु बना रहे । ९

हे तंजत्री अश्वीदेवी, इस कुंवर साहदेव्यको दीर्घायुपी करोही । १०

सूक्त १६

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्र ॥

मत्स्यस्वरूप, पद्मगुणैर्धर्म्य संपन्न, प्रचण्ड वेगवान् ऐसा इन्द्र इधर आय । उसके हरिद्वर्ण अश्वर्षी हमारे नर्प आनेके लिये दौड़ते निकले । उसके वास्ते यह कार्यक्षम सोम प्राणी हमने पासकर उसका रस सिद्ध किया है । इसलिये जिसकी कीर्ति सर्वत्र गायी जाती है ऐसा यह भगवान् (इन्द्र देव) हमारे प्रति आगमन करे । १

हे जगद्गौर, मजलशो पतुंचनेके ऊपर आविर (मुकाम पर) घोड़े जैसे बदल जाते हैं वैसे आज हमारे सोममेवन प्रसंगसे उल्लसित होनेके लिये तू अपने घोड़ोको (या १५२) गेट दे । उशनाकर्षाके समान यह हमारा प्रतिभाशाली उद्गाता, महाप्रज्ञ और परममर्ष भगवान् (जो तू) तेरे प्रीत्यर्थ सामगायन करेगा और मननीय स्तोत्रगी बनेगा । २

वीरश्रेष्ठ इन्द्रनें तृप्तिहोवे तो सोमरस प्राशन करके और हमारे यज्ञोत्सव (यथासांग संपूर्ण करकर (हमारे यज्ञोंकी) वडे जोरशोरसे प्रशंग्ना कियी । उससमय, जैसे एकाद कवि गूढभाव प्रचुर कवच बनाता है उसप्रकार उस भगवन्तने सचमुच सप्त कवि (अंगिरस) निर्माण किये । तब उन्होंने (उसकी) स्तुति करके उसीदिन धर्माचरणके मार्ग प्रसिद्ध किये ।

अर्कस्तोत्रोंके योगसे स्वर्गलोकोंमेका नयनात्हावक तेज षपलवध होकर जिससमय उन्होंने प्रातःकालमें सर्वत्र सुप्रकाशित किया उससमय परम शूर (इन्द्र) ने, अभीष्ट प्राप्त्यर्थ प्रयत्न करनेवाले उन वीर्यशाली भक्तोंको अग्रेछे तरहमे (उनके नेत्रको) दीख पड़े इसलिये, (जगत् को) अंध बनानेवाले अंधकाराकी दुर्दशा कर डाली ।

(उससमय) प्रचण्डवेग इन्द्र अपरिमित बढ गया, (वो इतना के) अपने स्थूलत्वके योगसे उसने पृथिव व आकाश इन दोनों लोगोंको संपूर्ण व्याप्त कर डाला । तौभी उसका बडापन (सबको व्याप कर) शिलक ही रहा । क्यों के उसने (दोनों लोकोंकोही क्या ? परंच) सर्वत्र भुवनोंकोभी आक्रमण कर लिया है ।

मनुष्योंको हितकर क्या है यह वह परम समर्थ प्रभु उत्तम तरहसे जानता है । इसीलिये अपनेमें दृढ निष्ठा रखनेवाले प्रिय मित्र (अंगिरसों) के साथ उसने दिव्य उदक प्रवाह पृथ्वीपर छोड दिया । उससमय उस उत्सुक (अंगिरसों) ने अपने स्तोत्र से उनको दुभंग करकर उदकमय पर्वत का अर्थात् मैधोंका भेद करकर प्रकाशधेनु बंधमुक्त किया ।

३ यत वृषा सेकं विपिपानः अर्चात्, कविः निष्य न, दिवः इत्यासप्त कारुन् जीजनत् । गृणन्तदः अहाचित् वयुना चक्रुः ।

४ यत् अकै सुदशीकं स्व. वेदि, यत् वस्तो (तत्) महिज्येतिः रुचु (तदा) वृतम (इद्र.) नृभ्यः अभिष्टौ विचक्षे तमासि दधिता चकार ।

५ ऋजीपी इन्द्रः अमितम् ववक्षे, महित्वा उभे रोदसी आ प्रपौ । य विश्वा भुवना (आपि) आभि बभूव अस्य महिमा अतः (रोदस्यो.) चित् विरेचि ।

६ विश्वानि नर्याणि विद्वान् स. शक्र निकामै. सखिभि. (आगिरस) अप, रिरिचे । ये वचोभिः चित् अस्माकं विभिदु ते उशिजः अंगिरस गोमन्तं वज्रं वि वशु ।

दिव्य उदकोंको विल्कुल घेरनेवाले वृत्रको तुने दूर धगलेकर मार डाला, उससमय तू पृथिवीभी सचेतन होकर (उस पृथ्वीका), तेरे वज्रके ऊपर बड़ाही प्रेमाकर्षण हुआ। महानगरोंके जलकहलोलोंमें चलविचल तुनेही पैदा किया। और हे अतिशूर वीर, तू अपने उक्त सामर्थ्यसे (जकतका) मालिक बन गया। ७

असंख्य भक्त जिसकी करुणायुक्त प्रार्थना करते रहते हैं ऐसे हे (पुरुहूत) इन्द्र देव, जिससमय उदक संचयन पर्वतका तुने भेद किया उस समय "सरमा" तेरे नामने गड़ी हो गयी। तू हमारा धुरीण है। अंगिरसोंने (कवियोंने) तेरी कीर्ति गायी है। तो, ज्ञानधेनुओंके बंधनपटलको फोड़कर शुद्धसत्त्वका हमको पूरा पूरा लाभ कर दे। ८

हे धीरोदात्त, हे (पद्मगुणैश्वर्य संपन्न) मधवन्, स्वर्गीय प्रकाशको जीतकर उसको निज हस्तगत करनेके लिये, तेरा वहीतही बहोत ज्ञानघन कवियोंने विनय किया। उस-समय उनके माहात्म्यार्थ तू तत्काल प्रगट हुआ। अन्तःस्फूर्तिसे उनके पुकारतेही तू सकल नामर्षीके साथ दौड़ गया, और उतनेहीमें उस कपटाचरणी धर्महीन दस्युका पराभव हो गया। ९

तो नयभी, दस्युओं (सज्जनोंके शत्रुओं) का नयनाट करनेका हेतु रखकर तू हमारे वयतिस्थानके श्वर आजा। कुत्स नामक तेरा भक्त तेरे सहवासके लिये अत्यन्त आतुर रहता है। इसलिए, जब तुम दोनों विल्कुल समान स्वरूपी बनकर अपने मन्दिरोंमें दिगजमान हुए तब ("कुत्स" की) महासाध्वी पत्नि तुमारे दोनोंके रूपका निरीक्षण परस्पर घटोत सशयप्रस्त हुई। १०

“ कुत्स ” को मदद करनेकी इच्छासे तू उसको अपने रथमें बिठाकर ले जाता है । वायुके हरिद्वर्ण अश्वोंकाही तू जगदीशही प्रेरक है । इसलिये, उस जानी भक्त (कुत्स) को उस दिन आखरी प्राप्त करवानेके लिये, अभिलषणीय धन (जिसप्रकार खरदारीसे रखे उस प्रकार) तुने अपने मजबूत घोड़ेभी तैय्यार कर रखे हैं । ११

हे इन्द्र, बड़ा खाऊ और धान्यादिकोंका नाश करनेवाले अवर्षणरूप “ शुष्ण ” राज्ञसको और उसके हजारों साथीदारोंको, अपने “ कुत्स ” भक्तकेवास्ते, तुने उजाड़-तेही दूर भगाया है । वैसेही अबभी अपने वज्रसे त्वरित दम्पुओंको मार डाल और सूर्य (के रथ) का चक्र (जो गढ़ गया है उसको) ऊपर काढकर हमारे ऊपर उसको चला दे । १२

अति उन्मत्त “ पिप्रु ” को और “ मृगय ” को जीतकर उनको तुने “ विदधी ” का पुत्र जो “ ऋजिन्वा ” उसके स्वाधीन कर दिया । अति कृष्णवर्णके पचास हजार शत्रु-ओंकोभी तुने मारकर उनको जमीनपर सुलाया और जिसप्रकार वार्द्धक्य तारुण्यकी शोभाका नाश कर देता है उसीप्रकार तुने उनके मजबूत तटवधयुक्त नगरोंकोभी जमी-नके बराबर कर डाला । १३

सूर्यके पास तेरे सरीखा मोहरा (सरदार) मज्ज रहता हुआ, तेरे अमर भग-वन्तका तेजस्वी स्वरूप प्रकट होता है । तेरा धैर्य बड़ा है, कर्के, तू गजेन्द्रसमान मादृम देता है, और तेरे हाथमेके आयुध बड़े उग्र होनेके सबब तू भयानक सिंहके मानिन्दभी पीछ पडता है । १४

११ भवस्यु. त्वं कुत्सेन सरय यागि, ईशान इव वातस्थ ह्यो. च तोद । गन्ध वाजं न ऋत्रा युयूपन् यत् अहन् कवि पार्थय भूयान् ।

१२ त्वम् कुत्साय अशुपं कुवयं शुष्णं सहस्रा च अन्ह प्रपित्वे नि वर्ही । कुत्सेन सय दस्युर् प्रमृण, सूर चक्र अभीके वृत्तात् ।

१३ त्वं शशुवाम पिप्रु मृगय वैदयिन य ऋजिन्वे रन्धी. । पनाशत् सहस्रा कृष्णा (दस्यव. अपि) नि वप, जरिमा अर्कं न, त्व हतेपा पुर. वि दर्द ।

१४ (यदा) सूर. उपाके तन्न दभान, (यदा च) अमृतस्य ते वर्ष विनेनि । तदा त्व तपि धी रूपाण. हस्ती मृग. न, आयुवानि विभ्रत् भीम सिंह न ।

स्वर्गीय प्रकाशका लाभ हो इसलिये लड़ाईके समयके माफिक ही इस सोमसेवन-
संगमे भी दिव्य निधीके प्राप्तीके लिये आतुर होकर हमारी प्रेमल वासनाएं इन्द्रकी तर्फ
वर्था है । हमको मत्कृत्योंकी लालसा है । हम सामगायनसे ईशस्तवन करते रहने हैं ।
यस समय अपना घर जैसा हमको मनोरम मालूम पड़ता है अथवा नयनानन्द-
दायिनी लक्ष्मी जैसी हमको रम्य मालूम देती है, वैसी (भगवद्भक्तिभी) हमको रम्य
ही वांछ पड़ती है ।

१५

जिसके कर्मणाशोत्र गाना बड़ाही सुखकारक होता है, ऐसे भगवान् इन्द्रको हम
तुम्हारे लिये पुकारेंगे मानवजातीका जिससे कल्याण होता है, ऐसे असख्य प्रसिद्ध
भक्तान पराक्रम उसने किये हैं । मेरे सरीसृप दीन भक्तों अभिलषित शुद्ध सत्त्वरूप धन
मैंने तत्काल ला देता हूँ । यद्यो क, स्पृष्टणीय जंग संपत्ति वह उसीके पास है ।

१६

१ सौर्यजाली देव, हैं प्रभु, ऐसा बलवान् हुआ खड्ग मनुष्योंके झुडमे पड़े
२ जो लसत, ३ यथा ऐसा भयंकर युद्ध सुरू हो इससमय, ४ मे युद्धमेसे हमारा रक्षण
५ परमेश्वर, ६ मेरे पास (तुम्हारे इतनाही चाहिये—हमारे हाथमे न हमारी कृपा ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

वामदेवके ध्यानोपासनाओंका [बुद्धिओंका] प्रिय नम्र (अधिष्ठाता) तू वन और पवित्र सामर्थ्य प्राप्त कर लेनेके हमारे प्रयत्नमें हमारा दयायुक्त साहाय्यकारी मित्रभी तूही हो । तू हमारा हितचिन्तक नायक है और तेरेही पीछे पीछे हम चलेंगे, इसी लिये तो तेरे स्तोत्रकर्ताके साथ तू ऐसा वर्ताव रख के जिससे तेरे स्तोत्रकी तर्फ मेरी अभिलाषा हमेशा घनीही रहे ।

१८

हे षड्गुणैश्वर्यसंपन्न (मघवन् इन्द्र देव), तेरेमें चित्त लगाये हुए और तेरे कृपा प्रसादसे सम्पन्न हुए इन वीरोंके सहित हम सर्व युद्धोभे विजयी होकर, आकाश जिसप्रकार तारकापुंजोंसे (शुशोभित दीखता है) उसप्रकार, बलाढ्य होकर (शोभा-यमान हो रहें हैं) । इसलिये शरदृतूकी रात्रियां यद्यपि बहोत (लम्बीं) हैं तथापि उन सब रात्रियां भर हम उल्लसित रहें ऐसा कर ।

१९

वीरश्रेष्ठ, वीर्यवान् (और कामनावर्षक) भगवान् इन्द्रके प्रीत्यर्थ पूर्वकालमें जिस प्रकार भृगुओने रथ सिद्ध किया था, उसप्रकार हमनेंभी इस रीतीसे उसका (इन्द्रका) प्रार्थनास्तोत्र गाया है, इसवास्तेके, उसका हमारे ऊपर जो प्रेम है उसमें वह कदापि अन्तर न करें । और, वह उग्र है, तो भी वहही हमारा त्राता व रक्षणकर्ता रहे । २०

हे इन्द्र, तेरा स्तवन हमारी तर्फसे वन नहीं पडा क्या ? तेरी सर्वत्र कीर्ति नहीं हो रही है क्या ? तो नदियां जिसप्रकार जलसे पूर्ण भर जाती हैं उसप्रकार तेरे स्तोत्रजनोंके वास्ते तू परिपूर्ण उत्साहभरित बना रह । हे हरिदश्व इन्द्र, हमनें अपने अल्पबुद्धिके अनुसार यह तेरा अपूर्व प्रार्थनास्तोत्र कह दिया है । तो इसलिये, हम दार व महारथी वीर बन जाय ऐसा कर ।

२१

१८ वामदेवस्य धीनाम् अविता भुवः, वाजसातौ च अवृकः सखा भुव । नः प्रमतिम् त्वाम् अन्तां जगन्म, जरित्रे मे विद्वन् उरुसंसः स्याः ।

१९ हे मघवन् इन्द्र त्वा त्वायुभि एभिः मघवद्भिः नृभिः (वय) विश्वे आ नो द्यावा युष्मै न अगि सन्तः (स्मः), तद् अर्यः वयम् शरदः पूर्वाः क्षयः मदेम ।

२० एव इत् भृगवः रथ नः, (वयम्) वृषभाय वृषे इन्द्राय ब्रह्म अकर्म, यथानुचिन्त नः मान्था वियोपत्, यथा च न उग्रः अविता तनूना असत् ।

२१ हे इन्द्र नू स्तुत (असि), नू गणानः (असि) तद् जरित्रे नद्य न इयम् पीये । हे हरिवः धिया ते नव्यं ब्रह्म अकारि, (अतः) सदास रथ्यः स्याम ।

सूक्त १७.

॥ ऋषि वामदेव । देवता-इन्द्र ॥

हे इन्द्र, तू परम श्रेष्ठ है । पृथिव और आकाश इन्होंने तेरे औदार्यके सबव (तेरे अंकित होकर) तेरी सत्ता मान ली है । तुने, अपने उत्कट बलसे वृत्रको मारकर, उस प्रचंड महा भुजंग [असुर] ने सर्वथा प्रस्त किये हुए दिव्य महानदीयोंके प्रवाहोंको मुक्त कर दिया है । १

तू दीप्तिमान् देव आविर्भूत हुआ, उससमय तेरे क्रोधको डरकर आकाश लट-लट कांपने लगा, पृथ्वी चलायमान हुई, बड़े बड़े नामधारी पर्वत भयभीत हो गये, शुष्क बालुकाभय प्रदेश (रेगिस्तान) भी (डरके मारे) उदकरूप धर्मसे भीग गये और जलप्रवाहोंने तो जिधर रास्ता मिले उधरही जोरसे दौडना शुरू किया । २

रणधुरधर इन्द्रने अपने तेजस्विताका आविष्कार करकर और वज्र फेंककर पर्वतको फोड़ डाला । विजयानन्दके जोपमे वज्रसेही उसने वृत्रका वध किया, तब, जब-गर्द करनेवाले शत्रूका प्रतिबंध दूर हो गया है ऐसा देख कर, दिव्य जलप्रवाह अत्यन्त जोरसे बहने लगे । ३

हे इन्द्र, आकाशको ऐसाही मालूम हुआ कि तेरा पिता कोई सर्वोत्कृष्ट वीर होगा (उमर्या गतिन) ऐसा निश्चित कर लिया, कि इन्द्रया उत्पन्नकर्ता बड़ा कुशल होना चाहिये । । तूने के ऐसा लोकोत्तर, नामधारी और इस भुवनके माफिक अपने उच्चपदसे कभीभी न हलनेवाला ऐसा (वीर) उताने उत्पन्न किया । ! । ४

जा भवलाई इन सब भुवन हिला सकता है, जिसकी सर्व जगत् करुणायुक्त रति गाना रहता है वही यह सब प्राणिमात्रोंका राजा है । इसही सत्यस्वरूप भगवन्तके अनुसंधान-समय ही पृथ्वी पर देवके कृपाप्रसादकी महती गानेवाले भक्तोंकी श्रुतिसे सबके दिव्य आनंदमे रहता । ५

सचमुच, सकल सोमरस उसीके हो गये । अति हर्षप्रद सकल मधुर पेयभी इसही परमश्रेष्ठ भगवन्तके हो गये । कारण, हे इंद्र, सकल दिव्य निधिओंका भण्डारी तूही है, और संपूर्ण प्राणिमात्रोंको अपनी कृपाके औदार्यमें रखता हुआ तूही चला आया है । ६

तू प्रथम प्रगट हुआ उसहीसमय क्षट तुनें सब प्राणिमात्रोंमें बल ला दिया । कारण, हे षडैश्वर्यसम्पन्न (मघवन्), (सामर्थ्यरूप) प्रवाहके मार्गमें जो आडा पडा हुआ अहि (भुजंग वृत्रासुर था, उस)को तुनें अपने वज्रसे टूक टूक कर दिया है । ७

जो बडे बडे धुरंधरोंकोभी मार डालनेवाला, और बडा धारिष्टवान् है और जो तीव्र, श्रेष्ठ, अपारशक्ति, धीराग्रणी, और वज्रधर है ऐसे इन्द्रके (हम गुणानुवाद गाते हैं) उसहीने वृत्रको मारा । सत्वमामर्थ्य देनेवाला वहही है । और वैभवदाता, दिव्यैश्वर्यसंपन्न व कृपाधनाढ्यभी वहही है । ८

युद्धमें जिस षडैश्वर्ययुक्त देवकाही नाम सुननेमें आता है वहही यह [इन्द्र] देव इकठ्ठा जमे हुए सकल शत्रुसेनाको पराभूत कर देता है । वह जो जो सत्वसामर्थ्य प्रेमसे लाता है वह सब भक्तोंकी दे डालता है । तो, हम उसके सप्रेम सहवासमें रहकर उसको प्रिय हो जाय ऐसा हो । ९

(शत्रुओंके ऊपर) विजय कमाता हो, अथवा उनका संहार करता हो, इस (भगवन्त) देवकी प्रख्याति एकसरीखीही है । युद्ध करकर प्रकाशरूप धेनुओंको यही प्रगट करता है । परंच जब कभी यह इंद्र क्रुद्ध होता है, तो उस समय सकल चल वा अचल पदार्थ डरके मारे इसके सामने घबडाते हैं । १०

सत्रा विश्वे सोमा अस्य अभवन्, सत्रा अस्य वृत्न मदिष्टा मदासः । हे इंद्र सत्रा (एतत् यद्) सुपति अभव, (यत् च) विश्वा कृष्टी. दत्ते अधिया ।

७ इंद्र, अध त्वम् प्रथम जायमान. विश्वा कृष्टी अमे अधिया । मघवन् त्वम् प्रवत प्रति आश-
। अहिम् वज्रेण विवृथ. ।

८ सत्राऽण दावृषिम् तुभम् महाम् अपारम् वृषभम् सुवज्रम्, यथ वृत्रं हन्ता, वाजम् मनिा, मघानि दाता, मघवा सुगधा च (तम्) इद्रम् (स्तुत्रीमहे) ।

९ य मघवा एक (एव) आजिषु शृण्वे य अयम् समीचो वृत चातयते । अयम् य सनोति तम् (भक्त) वाजं भरति, अस्य सन्त्ये प्रियाम स्याम ।

१० अध अयम् जयन् उत घ्नन् शृण्वे, उत गुधा गा. प्रकृणुते, । इंद्र यदा सत्य मन्यु कृणुते हृद्भम् गुजत विश्वम् अस्मात् भयते ।

हम स्तोतृजन [ज्ञानरूप] गोधनकी, (तितिक्षारूप) अश्वसम्पत्तिकी और सत्व-सामर्थ्यकी इच्छा धारण करते हैं । हमको स्त्रीविषयकभी वासना है । इसलिये स्त्रीकाभी लाभ कर देनेवाला व सकल कामवर्षक वीर जो इंद्र देव, उसके चित्तको हम (प्रेमद्वारा) अपनी ओर खींच लेते हैं । तलावमें छोड़ा हुआ उच्छ्वास [कोश] जिस प्रकार अखंड चलता रहता है वैसे इस (इंद्रके) राक्षससामर्थ्यसे कभी खंड नहीं पड़ता । १६

तू हमको दृष्टिगोचर है, इसलिये तू हमारा सरक्षणकर्ता बन, तू हमारा आप्त (वंधु) हो । सोम अर्पण करनेवाले भक्तकी आज्ञा पालन करनेवाला और उसको सुख देनेवाला तू है । तू हमारा सखा है, पिता है, इानर्ता नहीं, परन्तु तू पितासेभी अति श्रेष्ठ पिता है । भक्तको उत्तम लोकदाता और उत्तमपिंडा लोगोंको तारुण्यदाता तूही है । १७

तेरे सप्रेम सहवासकी इच्छा रखनेवाले भक्तोंका तू प्रेमल सखा बन । हे इंद्र, तेरे गुण सय गाते हैं । तो, तेरे स्तोतृजनोंको तारुण्यका आवेश दे । हे इंद्र, हम आतुर होकर और इस अपूर्व उपासनाविधिसे तेरा गौरव करकर, हमने तुझे पुकारा है । १८

भगवान् इंद्र स्तुतिओंसे प्रसन्न होकर अंधकार फैलानेवाले असंख्य शत्रुओंका संहार वह अकेलाही कर डालता है । भक्तजन उसको अत्यन्त प्रिय मालूम देते हैं । अतः, उसके कृपाछत्रके भीतर देव वा मनुष्य कोईभी हमको कुछही विपरित नहीं कर सकते । १९

१६ गव्यन्तः अश्वायन्तः, जनीयन्तः, विप्राः वृषणं जनिदां अक्षितोति इंद्रम् सख्याय, अवते कोशं च्यावयामः ।

१७ (इंद्र) ददृशान् त्वम् त्राता आपिश्व वोधि, सोम्यानाम् (भक्तानां) अभिख्याता, मर्षिता, सखा पिता, पितृणां पितृतमः (वोधि), त्वम् उद्यते उलोकम् कर्ता वयोधाश्च ।

१८ सखीयताम् अविता सखा वोधि, इंद्र, गृणानः त्वम् स्तुवते वयो धा. । वयम् हि सवाधः इंद्र अभिशमीभिः महयन्त ते वा चक्रम ।

१९ यद्ध मधवा इंद्रः स्तुतः (सन्) एक (एव) भूरिणि अप्रतीनि वृत्राणि हन्ति, । जरिता अस्य प्रियः भवति, यस्य शर्मन् (त भक्त) नक्तिः देवाः वारयन्ते न मर्ताः ।

हे इंद्र, तेरा स्तवन हमसे नहीं बन पड़ा क्या ? तेरी कीर्ति सर्वत्र नहीं क्या ?
हां, नदियां जिसप्रकार जलसे पूर्ण होकर भर जाती हैं, उसप्रकार तेरे स्तोतृजनोंके वास्ते
तू परिपूर्ण होकर दत्तात्मभरित बना रहे । हे हरिदत्त इंद्र, अपने (मन्द) बुद्धिके अनु-
सार हमने यह तेरा अपूर्व स्तोत्र घड़ी करुणामे गाया है । अतः, हम अति उदार व महा-
।। दीर बन जाय, ऐसा कर ।

सूक्त १८.

॥ ऋषि धामदेव-सेवता इति ॥

यही। यह पुरातन य सबको उपलब्ध ऐसा मार्ग है कि जिस मार्गसे सकल देवभी
 भगवत् प्राप्त हुए। यह परोक्ष ही इलिंगत दुष्ठा है। इस लिये इसही मार्गसे उसको भी
 भगवत् देना और माताको मरने नदी देना (यहही उत्तम) है।

२०१५ भाषा दिवसी पर्याप्त अनर्वा इन्द्र न (ब्रह्मणि) सथा कसं । इन्द्र त्वं जनुयां राजा त्वं
१००) ७८० (२२०) गानिन् शब्द कस्मे लपि हेदि ।

१५. ॥ २० ॥ नमो भगवते वासुदेवाय । हरिः ते नम्य ब्रह्म धिया अकारि, वयं

... .. ନିଶ୍ଚିତ ହେବା ପରେ, ତେଣୁ ବିନୁ ପ୍ରକୃତ: ଆ ଜନିତୀୟ,

मैं इधरसे बाहर नहीं आऊंगा । यह मार्ग तो बहोत कठिन है । मैं इस तरहपर ऐसा आडा (इस तर्फ) छोकर बाहर आऊंगा । अबतक रहे हुए बहोत काम मुझे करवाने है । [और उसवास्ते] मैं एककेसाथ लहूंगा, व दूसरेकेसाथ सलामसलतभी करूंगा ।

२

बादमें, उसने आसन्न हुए माताकी छोर एक ध्यान (टुकटुकी) लगाते हुए (देखकर) कहा । (भला, तो,) मैं तुमारे कथनानुसार बर्ताव करता नहीं ऐसा नहीं । देखिये, मैं वैसाही बरतता हूं । क्योंकि त्वष्टाके घरपर छाणकर सिद्ध रखा हुआ और सैंकड़ों गुने मूल्यवान् ऐसा सोमरस चमस (चमचे)मेंसे (क्या) इंद्रने प्राशन नहीं किया ?

३

जिसको माताने हजारों महिनोतक क्या ! परंच असंख्य वर्षोंतक धारण किया है उस [इंद्र]ने और जादे अलौकिक [कृत्य] क्या करना ? देखो, आजतक जों जों पैदा हुए हैं अथवा आगे होंगे उनमें इस इंद्रके बराबरीका एकभी नहीं निकलेगा ।

४

वीर्यसे ओजस्वित इंद्रको (अदिति) माताने और फोही समझकर अत्यंत गुप्त स्थलमें रख दिया. परंतु वह [इंद्र] वहांसेभी फवच चढाकर ऊठ खडा हो गया और आप [स्वयं] प्रकट होकर उसने पृथ्वी और आकाश ये दोनों लोक [अपने] तेजसे परिपूर्ण भर दिये ।

५

२ नाह अत. निरय, एतं दुर्गहा । तिरश्चता पार्श्व निर्गमानि । अकृता बहूनि मे कर्त्तानि, त्वेन युद्धयै, त्वेन संपृच्छये ।

३ स. परायती मातरं अन्वचष्ट, न नानु गानि, अनु नु गमानि । इंद्रं त्वष्टुः गृहे सुतस्य शतधन्य सोमं अपिवं ।

४ यं सहस्र गाम. पूर्वाः च शरदः जभार, स किं कृष्यक् कृणव । अस्य प्रतिमानं जातेषु अन्तः उत ये जनिन्वा (तेषु) नहि नु अस्ति ।

५ माता इक्ष्म अवयं इव मन्यमाना तं वीर्येण न्यूयं गुहा क. (अवापि) उन् अम्भान्, अतः प्रसानः स्वयं जायमान रोदसी आ अष्टणाम् ।

सहस्रपोषक (स्तुतिके) माफिक बंध दोनों नदियां मग्न होकर बड़े (जोरसे) गोर धरतीं दुर्ग (समुद्रकी ओर) लोधीं जा रही है । उनको पूछो, के यह कौनसा बाल्य ले जा रही हों । सब जगन्को घेरनेवाला कौनसा पर्वत अब वे फोड़ डालती है। क्या ? उन (इंद्रके) प्रीत्यर्थ वे “ निविद ” स्तोत्र कह रहे हैं । परंतु इंद्रको वीर्य लगानेका (विचार) उन्होंनेही (प्रथम) मनमें किया था । और (जिसको) मेरा पुत्र [कहते हैं] उसहीने तो मारकगन्ध हाथमे लेकर और धृत्रको मारकर इन नदियोंको बंधमुक्त किया है । ७

उस तरुणीने इन बालकको फेंक दिया यह प्रमाद है । “ कुपवा ” (दुष्ट प्रसूता) राजां निगल गयी यहभी प्रमादही है । दिव्य उदकोने उस बालरूप (इंद्र)का संगोपन किया [यह कहना] प्रमादही है । और उससे इंद्र शौर्यवेगयुक्त हो एकदम ऊठ गया तो गया [यह कहनाभी] प्रमादही है । ८

हे ऐश्वर्यमन्त्र भगवन्, “ वृषस ” राक्षसने लगातार प्रहार करकर तेरी ठोड़ी फोड़ डाली (ऐसा कहना) यह उन्मत्तपनाकीही ब्यवक है । क्यों के, इतनी तकलीफ तो नहीं, तभी आखिर तेरीही परिष्टता [बनी] रह कर तुने अपने अधम राक्षसका तब अपने तमिथारने कुचलाकर चूर्ण कर डाला है । ९

जो सबसे व्यष्ट है, जिसपर हमला करनेकी किसीकी छाती [हिंमत] नहीं, जो जानें जा बलात्कार है ऐसा रद्र (रूप) प्रसन्न पुत्र अग्नि धेनु [माता] को पैदा हुआ । उस बालको उसनी [धेनु] माताने चाटाभी नहीं, कारण, उससे पहिलेही उसने [रद्र बाल] रथ यांन्त मचार करनेकी इच्छा होकर, माताने उसकी इच्छा-कार विचार करने लिये दे दिया । १०

अनन्तर, माता उस परमश्रेष्ठ [देवको] सविनय कहने लगी, [के] हे पुत्र, मैं विबुधगण थककर तुझे छोड़ देंगे क्या? उसपर वृत्रके मारनेको निकले हुए इंद्रने कहा, प्रिय मित्र विष्णु, तू जरा आगे होकर [बढ़कर] दूरतक (तमाम) प्रदेशको व्यापक कर डाल ।

तेरे व्यतिरिक्त [वृत्रकी] माताको किसने विधवा किया? स्व इच्छासे स्वस्थ पड़े रहनेवाले अथवा संचार करनेवाले तुझको मारनेके लिये वृत्रपिताके सिवाय दूसरा कौन दौड़कर आया? तुने इस वृत्रके पिताकी टांग पकड़कर और (उसको जमीनपर) पटककर मार दिया। इसवास्ते तेरी अपेक्षा दूसरा कौन देव हम मानवोंको सुख देनेमें अधिक (सामर्थ्यवान्) हुआ है ?

ध्यान [समान] हीन वृत्तिसे मैंने अपने पेटको भर दिया, परंच इतने देवोंमें दयालु ऐसा दुसरा देव मुझे मिलाही नहीं। मेरी स्त्रीका अपमान होता हुआभी मैंने देखा। परंच इतनेमें उस (इंद्ररूप) श्येन पक्षीने निज कृपासे मुझको मधुर अमृत ला दिया ।

पांचवा अध्याय समाप्त.

११ उत च माता महिषं अनु वेनं यं पुत्र अमी देवा स्वा जहति । अथ इंद्रं वृत्रं हनिष्यन् अथ वीन् सखे विष्णो वितरं वि क्रम स्यति ।

१२ कः ते (अन्यः वृत्रस्य) सत्तरं विधवा अचक, क त्वां शयु चरंतं अजि घोषं य (वृत्रस्य) पितरं पादगृह्य प्राक्षिणां तद् ते (अन्यः) कः देव माद्रीके आधि आसी ।

१३ शुनः अर्धत्या आत्राणि पेचे (परं च) देवेषु मर्दितारं विविदे जायामपि अमदीयमाना आतः ततः श्येनः मे मधु जभार ।

अध्याय ६.

सूक्त १९.

॥ ऋषि वामदेव । देवता-इन्द्र ॥

देवोंको कच्चीभी पुकारो, वे हमेशा बिल्कुल तैयार रहते हैं । परंतु, हे वज्रधर-इंद्र, मेरे सर्व भक्तानुग्रहकारी देव और द्यावापृथिवी इन्होंने, परमथोर पुरातन और उदारचारेन्द्र ऐसे तुझ अकेले देवकोही, वृत्रको मारनेके लिये, यहां इस रीतीसे सर्वथा पसन्द किया । १

वृद्ध आदमीके माफिक देवोंने [विजयकी] आशा छोड दिया, तथापि, हे इंद्र, तू हम जगन्नाथका अधिराज है और सत्यका उद्भवभी तेरेहीपाससे है । इसलिये उदकप्रदातामे जाटा पटकर उनको धवा रखनेवाले उस दुष्ट भुजंगका तुनेही निर्दलन किया और सकल जगन्नाथ पोसनेवाले [नदियों]के प्रवाहमार्ग तुनेही पृथ्वीके ऊपर खोद रक्खे । २

हमेशाका जो खऊआ ऐसा वह (असुर) भुजंग बड़ा लंबा चौड़ा फैला रहकर निर्धियोंको दग्धोच्चर होनेवाला नहीं था. और वह इतना घोर निद्रावश हो गया था के वह निर्धियों प्रवार न जागा होता । ऐ इंद्र, ऐसा भयानक वह भुजङ्ग इस भूलोकमे आनेवाले साथ [निर्धियों] प्रदाताके मार्गमे जो आटा पटा था उसके सुस्त शरीरपर तुने अपने दग्धमे प्रहार करके उसको विदीर्ण किया । ३

तुषतान तथा जिसप्रकार अपने जोरसे (समुद्रके) उदकोको क्षुब्ध करती है उस प्रतीति केगर्भा अपने जोरसे पृथ्वीके तटवर्ती (मानो) खोद डाला । अपनी अलौकिक शक्तसे पर्वत धरानेकी शक्तासे उसने अनेक पदार्थोंका भेद करकर बड़े बड़े पर्वतोंकी रचना करवा ली । ४

४

५

६

७

८

माताएं जिसप्रकार अपने बच्चोंकी तर्फ दौड़ जाती हैं उसप्रकार (मरुत् देव न-
दिओंके छुटकारेके लिये) सत्वर दौड़ गये । उससमय पर्वतोंनेभी रथसमान महान्
वेगसे उनके [मरुतोंके] पीछे पीछे एकदम उधरही प्रयाण किया । तुनें उस (दिव्य)
जलौषको परितृप्त कर डाला, उनके तरंगलहरिओंको व्यवस्थित रास्तेपर लगा दिया और
हे इंद्र, उन आवृत महानदिओंकी तुनें मुक्तता कियी । ५

सर्व जगदाधार जो एक प्रचण्ड जलनिर्झर जोरसे वह रहा है उसके सवेग प्रवा-
हको, “ तुर्धाति ” व “ वय्य ” इनके (भक्तोंके पार जानेके लिये) विनन्तिके अनुसार
तुनें यथायोग्य स्थानस्थित स्थिर किया और हे इंद्र, तुनेंही दुस्तर महानदिओंको सुन-
णीय किया । ६

वाद्यके माफिक मञ्जु व मधुर रव करनेवाली नदिओंको उमनें (उदककी बाढसे)
परिपूरित कर दिया और सदाचारप्रवीण तरुण कुमारिकाओंकोभी (भावी सुखाशासे)
आनन्दभरित किया । अतितृपित निर्जल भूमिभागोंको उसनें पर्जन्यवृष्टिद्वारा तर्क किया
और जिनका स्वामी अद्भुत कान्तीसे अलंकृत है ऐमे [दिव्य] धेनुओंके न व्यातेही
उसनें उनका दोहन किया । ७

बृत्रको मारकर इंद्रनें, असंख्य उषा तथा अनेक मनोरम और त्रस्त हुए शरत्काल,
इनको और स्वर्गीय नदिओंको बन्धनमुक्त किया । वे चारो ओर घिरी जाकर अति
त्रस्त हो गयीं थीं, उससमय उन नदिओंके पृथ्वीपर यथेच्छ विहार करवानेके लिये
इंद्रनें उनको ठीक रास्तेको लगा दिया । ८

“ अग्र ” नामक पुत्र चिउंटीओसे काटे जाने पर, हे हरिदश्वप्रभो, उसको बर्मीसे
खपूर्वक तुनेंही बाहर निकाला, और बाहर लाकर अन्धा होता हुआभी [उसे दृष्टि दे
र] उसनें भुजङ्ग देखा । अनन्तर वर्तनके नाई उस बर्मीको फोड़कर उसके खडे
तेही उसके सर्व सन्धि जुड़े गये । ९

५ जनयः गर्भम् न (महत् नदी) अभि प्रदद्म । अद्रयः अपि रथाः इव साक प्रययु । त्वम्
विसृतः अतर्पयः, कर्मीन् उज्जः, (एवम्) हे इन्द्र वृत्तान् सिधून् आर्णः ।

६ विश्वेता महाम् क्षरन्ताम् अवनिम् (अस्याः) एजत् अर्णः । तुर्धातये घय्याये च (एनयो)
नमसा अरमयः । हे इन्द्र त्वम् (दुस्तरणान्) सिधून् सुतरणान् अकृषोः ।

७ वक्ता न नभन्व ध्वन्ताः, ऋनज्ञाः अप्रुवः युवतीःश्च इन्द्रः प्रापिन्वत् । धन्वानि तत्प्राणान् अजागृ
षापृणत्, दंसुपत्नीः स्तर्यः अपोक् ।

८ पूर्वा उपसः गृतां शरदश्च (गृताः संतः) सिधून् च वृत्रं जघन्वान् अगृजत् । ता च परिष्टिताः
वद्रधाना सोराः इन्द्रः पृथिव्या सवितवे अतृणत् ।

९ अग्रम् पुत्रम् अग्रिभिः पदानम् हे हरिवः, निवेशनात् त्वम् आजगये । स च अंधोऽपि आददानः
अहिम् व्यह्वत्, स अग्रच्छित्ति भूत् पर्व च समरत् ।

हे बुद्धिमन्, तेरे वें पुरातन चातुर्ययुक्त महत्कृत्य, और अब विश्वाधिप, स्वप्रेरणासे किये हुए तेरे पराक्रमपूर्ण व लोकहितकर सत्कृत्य, इनको तुनें जैसे जैसे ध्यानमें ला दिया वैसे वैसेही मैंने उनको मालूम कर (अब) विद्वज्जनोंके सामनें उनका मैं [यथायोग्य) वर्णन करता हूं । १०

हे इंद्र, तेरा स्तवन हमसे नहीं बन पडा ना^१ तेरी कीर्ति सर्वत्र है ना^२ अतः, नदियां जिसप्रकार दुर्तक जलसे परिपूर्ण हो बहती है उसप्रकार तू उत्साहभरसे स्तोत्रजनोंके लिये परिप्रसिद्ध बना रह । हे हरिदत्त इंद्र, हमने हमारे अल्प बुद्धिके अनुसार यह तेरा अपूर्व प्रार्थनास्तोत्र गाया है, तो हम सदाही विजयशाली व महारथी (योद्धे) बने रहे ऐसा कर । ११

सूक्त. २०.

॥ ऋषि—वामदेव । देवता—इन्द्र ॥

हमें सर्वतोपरि साहाय्यक किन्तु उग्ररूप इंद्र दूरस्थ उस (स्वर्ग) लौकसे अथवा समीपस्थ हम (भू) लोकसे हमारे संरक्षणार्थ हमारे प्रति आ जाय । वह सकल जगत्का राजा है । उसके भुजदण्ड वज्रतुल्य मजबूत होकर द्वंद्वयुद्धमें अथवा घोर रणसंग्राममें चटा चटा कर आनेवाले शत्रुओंका वह अपने अति प्रखर तेजोंसे वातवातमें नाश कर रालता है । १

हमारे सन्मुख प्रकट भया हुआ इंद्र, हमारे संरक्षणके लिये और हमें अपना कृपाप्रसाद समर्पण करनेके लिये, अपने हरिद्वर्ण अश्वोंको जोतकर हमारे ओर लाय । वह वज्रधर, सदास्तुत तथा परैश्वर्ययुक्त भगवान्, सर्व सामर्थ्यप्राप्तिके इस प्रसंगमें, हमारा यज्ञ पाप हमारे पास रखकर सिद्धिप्रद ले जाय । २

हे इंद्र, इस हमारे यक्षका तू पुरस्कर्ता बनकर हमको कर्तृत्वशक्ति प्राप्त करा देगा [हमसे तो सदाही नहीं], परन्तु हे वज्रधर, अभीष्ट प्राप्त्यर्थ तेरे साहाय्यके द्वारा, हम विनाशियोंमें नाश (एकाग्रान् रक्त और बराबर समयपर) शत्रुओंके ऊपर बाण प्रत्यागार दिलिय प्राप्त करे ऐसा कर । ३

सोत्सुक और सुप्रसन्न चित्तसे हम समीप समीप [बैठकर] उत्तम रीतीसे पीस-
कर तैयार करके तुझे सादर समर्पण किये हुये इस मधुर सोमरसका तू आस्वाद ले ।
हे स्वतन्त्र शक्तिरूप देव, (पर्वतकी) चोटीपरसे लाये हुए (सोमवल्लीके) इस उत्कृष्ट
पेयद्वारा तू आनन्दित हो । ४

नऊ ऋषिओंके स्तवनसे जिसका गौरव पहलविष द्रव्य है, पक्क फलादिकोंसे परिपू-
रित वृक्षसमान अथवा सायुध सज्ज स्थित दूराल वीरके समान जो आदरणीय है, मुग्ध
रमणिओंके अभिनन्दनका स्वीकार करनेवाले वीरके माफिक जो शोभा देता है ऐसे उस
सकलजनप्रिय इंद्रको मैं बहुत प्रकारसे विनयपूर्वक पुकारता हूं । ५

पर्वतसमान स्वकीयही बलसे विभूषित ऐसा यह उदात्तचारित्र्य किन्तु उग्ररूप
इंद्र अनादिकालसेही दुष्टोंका दमन करनेकेलिये प्रकट हुआ है । इस भयानक इंद्रदेवने आ-
पना पुरातन वज्र हाथमें लेकर (उसका) स्वीकार किया और एकाद जलाशय जलसे
परिपूर्ण भरा हो उसप्रकार यह (भगवान् इंद्र देव) दिव्य धनसे परिपूर्ण भर रहा है । ६

तेरा निवारण करनेवाला ऐसा कोई जन्माही नहीं । तेरे कृपाधनको और अपार
औदार्यको विघातक ऐसा कोईभी न हो सकेगा । तू (भक्तोंपर मनोरथोंकी) अपरिमित
वृष्टि करनेहारा है, तो हे उग्र (मूर्ति), हे उत्कट शौर्यशाली वीर, हे पुरुहूत, हमें वह
तेरा ऐश्वर्य अर्पण कर । ७

दिव्य ऐश्वर्यका और चगचर जीवोंके इस अधिष्ठानका तू स्वामी है, और (प्र-
काश) धेनुसमूहको मुक्त करनेहाराभी तूही है, और अत्युत्कृष्ट सम्पत्तिके अपार राशिके
तर्फ (भक्तोंको) ले जानेवालाभी तूही है । ८

४ उशनः सुमना. च (त्वं) नः उपाके सुपुतस्य प्रतिभृतस्य सोमस्य मध्वा, हे स्वधावः इंद्र, त्वं
पाः । पृष्ठेन अंधसा च स ममदः ।

५ य नवेभिः ऋषिभिः विररजो, यथ पक्रो वृक्षो न सुण्यो जेता न (सज्ज.) तं पुरुहूतं इंद्रम् योषाम्
अभिमन्यमानः मर्यं. न अच्छ विव विम ।

६ य. गिरिर्न स्वतवान् (एतादृश) ऋष्वः उग्रः इंद्रः सहसे सनात् एव जातः । मीमः (सिद्ध) न
स्वविरं वज्रं आदत्ता वद्धा निःशृण्म कोशम् इव वसुना (निकृष्ट च) ।

७ यस्य ते वर्ता जनुषानु नास्ति, ते राधस. मघस्य (अपि) न (कोपि) आमरीता । हे तवि-
पीवः हे उग्र हे पुरुहूत, सत्वम् उत्तववृषाणः अस्मभ्यम् रायः दाद्ध ।

८ (त्वम्) रायः क्षयस्य चर्षणीनाम् (च) ईक्षे, उत गोना व्रजं अपवर्ता असि । (अपिच)
दिक्षानरः समिधेषु प्रहावान् वस्वः च भूरिम् राशिं अभिजेता असि ।

जिनके द्वारा यह उदात्तचारित्र्य भगवान् बारवार ऐसेही पराक्रम करता है ऐसे क्रान्तमे दिव्य शक्तीके योगसे यह (इंद्र) पराकाष्ठाका सामर्थ्यवान् [है] कर्के इसकी प्रमिद्धि हो गयी है ? हवि अर्पण करनेवाले भक्तके पाप कितनेभी वलिष्ठ हो, तौभी, वह उनका सर्वतोपरि क्षय कर डालता है और भगवत्स्तवन करनेवाले पुरुषको सामर्थ्यसम्पत्ति देता है ।

९

हमारा वध मत कर । हविर्दानमे तत्पर रहनेवाले यजमानको देनेकेलिये जो [दि-
न्यधन] तेरेपास विपुल है वह ले आ और हमें वह अर्पण कर । यह (आपरूप)
हविर्भाग हमने तुझे समर्पण करनेके बाद और यह सामसूक्त तेरे प्रीत्यर्थ गानेके बाद, हे
इन्द्र. हम तेरा स्तवन व प्रार्थना करेंगे ।

१०

हे इंद्र, तेरा स्तव हममें नहीं बन पडा क्या ? क्या तेरी सर्वत्र कीर्ति नहीं है ?
ना, नदियां जिनप्रकार दुर्तके पूर्ण भरकर बहती हैं उमप्रकार तू स्तोत्रजनोंके लिये उत्सा-
हभरमे परिपूर्ण बना रह । हे हरिदम्भ इंद्र, हमने अपन मंद बुद्धिसे यह तेरा अपूर्व प्रार्थना
श्रोत्र गाया है । इसलिये, हम सदैव विजयशाली व महारथी [वीर] हो ऐसा कर । ११

श्लोक २१.

॥ अग्नि-वामदेव । देवता-इन्द्र ॥

भगवान् इंद्र हमपर अनुग्रह करनेके लिये हमारे ओर आगमन करें । (भक्तोंने)
स्तवन करनेके उपरांत वह शूर वीर यहां (यज्ञमें) सबके साथ सोमरस (पान) से
पानन्दमाद्य होवे बह [हमेशा] उल्लसितही है । और उसका आवेशभी बडाही है । इसलिये
समानस्य समान (समबोली) भागी ऐसे उसके राजसत्ताका उत्कर्ष जरूरही होगा । १

जिसकी तेजस्विता अपार है. और शूर पुरुषोपर जिसकी कृपाभी वैसेही निःसीम
रहती है. और धर्मसभासे प्रापिष्ठित हुवे चक्रवर्ती राजाके नाई जिसकी कृतृत्वशक्ति
[हमारे] विजय पावर (भक्तोंको) सबटोके पार ले जाती है. और प्राणिमात्रोंपर
प्राप्त शक्ति प्रापिष्ठित करता है ऐसे इस इंद्रकेही महान् पराक्रमोंकी यहांपर (यज्ञमें)
भाती गाथा ।

इंद्र द्युलोकमसे, पृथिवीपरसे, अन्तरिक्षमेंसे अथवा महासागरोंमेंसे अवतीर्ण हो हमारेप्रति दौड़े आंय । आकाशस्थे ज्योतिष्योंका नाथ जो मूर्ख उसके पासमें, किंवा अत्यंत दूरस्थ जो (देव) लोक वहांपरसे, अथवा मनातन सत्यलोकमें [अगर वहां वो सुखार्सीन हुआ हो तथापि वहां]मेभी वह मरुत्परिवेष्टित भगवान् हमपरअनुग्रह करनेके लिये हमप्रति त्वरित आंय ।

अचल व श्रेष्ठ ऐश्वर्यका जो स्वामी उस इंद्रकाही हम अपनी यज्ञसभामें यशस्तव करेंगे । प्रकाशधेनुओंके वास्ते किये हुए संग्राममें वह वायूमह विजयी होता है और जो-रशोरसे (भक्तोंको) अभिलषणीय सम्पत्तिके तर्क ले जाता है ।

जो (देवोंके सामने) लोटपोट होकर मनको धैर्य ऐता है, अपनी वाक्शक्ति जागृत करके यज्ञकर्म करानेके लिये (लोगोंको) प्रोत्साहन देता है और इसप्रकार दीर्घ-प्रयत्नद्वारा जो स्वको प्रिय हुआ है वह हमारा आचार्य सामगायनद्वारा इंद्रको यज्ञमदिरमें बुलावें ।

एकाग्रचित्त ध्यानासक्त हुए भक्तजन, उसुक यजमानके मन्दिरमें बैठके अगर आज (सोमरस काढनेके) पत्थर घुमा रहे हैं तो, स्वयं दग्ध न होनेवाला और भक्तोंको परतीर पहुंचानेवाला ऐसा यजमानका बड़ा यज्ञहोता अग्नि यहांही हमारे इस यज्ञमंडपमें प्रकट होवें ।

यह बात ठीक सत्य है कि इस “ भार्वर ” वीरके प्रभावका महारा, स्नोतृजनोंका उत्कर्ष हो इसवास्ते निरंतर उसको रहता है । उस्साही यजमानोंके यज्ञगृहमें जो गुप्तरूपसे रहता है वह (इंद्रका प्रभाव भक्तोंको) सद्बुद्धिदायक व अभीष्टदानसे हर्ष- होता है ।

३ इन्द्र दिवः आ यातु, पृथिव्याः, समुद्रात् उत वा पुरीषान् मधु आयातु । त्वर्नशान्, परावतः वा ॥ स्य सदानात् सः मरुत्वान् अवसे नः (आ यातु) ।

४ यः स्थिरस्य वृद्धः रायः ईशे, यः गोतर्तापु वायुना जयति धृष्णुया वस्य अचष्टं प्र नयति तसु इन्द्रम् विदधेपु स्तवाम् ।

५ यः नमसि नमः उपस्त भायन् यजध्वे वाचं जनयन् (भक्तान्) दयति, (सः) कृत्स्नान् पुरुवारः होता सदानेषु इत्यर्थः इन्द्र आ कृष्णीत ।

६ यदि विषा विषयन्तः आंशिजस्य गोदे सदान् अद्रिम् सरण्यान् (तर्हि) यः दुरोपाः वदिः पास्तस्य महान् होता, (सः) नः संवरणेषु आ (यातु) ।

७ इत् भार्वरस्य वृष्णः शुभ्रः स्तुवते भराय सिपक्ति तत् सत्रा । यत् च इम् आंशिजस्य गोदे गुहा (भवति) यद्य धियं अयसे सदाय प्र (भवति) ।

पर्वतके चोटीओंपरका विस्तीर्ण प्रदेश जब वह इंद्र दृष्टिगोचर करता है, नदीप्रवाहोंके जोरदार धाराओंको जब वह जलवृष्टिद्वारा बहोतही वेग देता है, अथवा ध्यानतत्पर भक्त सत्त्वसामर्थ्यका विजय करानेके लिये जब उसे (बुलाके) स्वगृहमें ले जाते हैं, उससमय गौरमृग अथवा गवय पशु [इंद्र देवको] समर्पण होते हैं । ८

जिन तेरे हाथोंसे सत्कर्मही बन पड़ते हैं, जिन तेरे करतलोंसे स्तोतृजनोंको तेरे कृपाधनका पारितोषक मिलता है वे तेरे हस्त, हे इंद्र सत्यमेव धन्य हैं ऐसे होते हुये, तू आज सर्वथा स्वस्थ क्यों ? (तू) सोमरससे (आनंद)भरित क्यों नहीं होता ? [और] भक्तोंका स्वीकार प्रसाद देनेके लिये (आज तुझे) हर्ष क्यों भला नहीं मालूम होता ? ९

इसप्रकार यह मत्स्यस्वरूप इंद्र अमोलिक [दिव्य] धनका राजाधिराज है । [अज्ञान] प्रेक्षकारका उच्छेद करके मनुष्यमात्रको स्वतन्त्रताके आरामका लाभ उसीने कराया । अतः, हे सर्वलोकमृत देव, तू अपने कर्तृत्वशक्तीसे हमें अलौकिक ऐश्वर्यप्राप्ति कर दे, और तेरे दिव्यप्रसादका भोग उभोग लेता रहूँ ऐसा कर । १०

हे इंद्र तेरा रत्न हमसे नहीं बन पड़ा क्यों ? क्या तेरी कीर्ति सर्वत्र नहीं है ? अब, नदिया जिनप्रकार जलमें दुर्ग भरकर बहती है, उसप्रकार तू स्तोतृजनोंके लिये उत्साहक घाटमें परिपूर्ण भरा रहा । हे हरिदश्व इंद्र, हमने अपने अल्प बुद्धिके अनुसार यह तेरा अपूर्व प्रार्थनास्तोत्र गाया है । इसलिये, हम सदैव विजयशाली और महा-वीर्यी शोधेंगे ऐसा कर । ११

सूक्त २२.

॥ १५-वामदेव । देवता-इंद्र ॥

तमारे जिन जिन पुरस्कारोंका इंद्र सप्रेम उपभोग लेता है वे अथवा जों उपायन (परस्पर), स्तोत्र, वा प्रार्थना, वा सोमरस वा सामगायन इनमेंसे चाहे वो हो, उन सब उपायनोंका वह परम श्रेष्ठ प्रभावशाली भगवान्, जो अपने उत्कृष्ट बलसे भयंकर शक्ति प्राप्त है, भक्तसामर्थ्य आदा है वही दिव्यैश्वर्यसम्पन्न देव निर्माण कर

पौरुषका केवल निधिही ऐसा उसका चौधारी वज्र, वह पौरुषशाली व वीरशिरोमणि और अद्भुत शक्तिमान् इंद्र अपने बाहुबलसे [शत्रुओंपर] फेंक मारता है और भौओंके बीचमेके भोरेके साफिरु (चित्ताकर्षक) परुष्णी नदीको गोभा आ जानेके लिये उसपर प्रकाश डालकर प्रेमके साथ उमके [चट्टानी प्रवाहके] अलग अलग भाग वह एक दूसरेमे गूँथा देता है । २

जो महान् देव अपने सत्वसामर्थ्यसे और बड़े बड़े पराक्रमोंसे देवोंमें अत्यन्त श्रेष्ठ कर्केही अवतीर्ण हुआ, व (सज्जनोंका रक्षण करने वास्ते) उत्सुक होते हुए वज्रको जो निज बाहुओंपर धारण करता है उस इन्द्रने अपने रुभावसे (डरावसे) धु और पृथिवी इनकोभी लटलट कँपाने लगाया । ३

तमाम गिरिदुर्ग, असंख्य जलोच तथा स्वर्ग व भूलोकभी इन्द्र प्रकट हुआ उस समय उस अत्युदात्त विभूतिके सामने आपने लगे । तथापि ज्योतिर्मय वृषभ (मूर्यके माता-पिताओंकी संभाल वह प्रभावशाली देवही करता है । इसलिये, वायुभी अन्तरिक्षमे मनुष्योंके समान बड़े जोरशोरसे (उसका) स्तुतिघोष करने लगा । ४

हे इंद्र तू परम श्रेष्ठ है, एतदर्थ वे तेरे सब महान पराक्रम सोमसेवनोत्सवमें सत्यमेव वर्णन करने योग्य है, कि हे शूर वीर, हे वैर्यमण्डित, तू धैर्यका सागर है, इसलिये तुने अपने उत्कट बलसे वज्रके द्वारा अतिशीघ्र अहि भुजङ्गको अलग कर डाला । ५

अपनी सहज वर्षा करनेवाली बाँकमेंसे स्वधेनुएं [अभीष्ट वस्तुओंको] बरसाती है । और हे शुरोदारमनस्क, महानदियां डरके भोरे अत्यन्त वेगसे (समुद्रकी) ओर दौड़े जाती येभी सत्य तेरेही पराक्रम है । ६

२ वृषन्वि चतुर भ्रिम् वज्रम्, वृषा, उग्र तूतम शचीवान् (उग्र) बाहुभ्याम् अस्यन्, उर्णाम् पक्षिणाम् यस्याः पर्वाणि सरध्याय विज्ये (ताम्) भ्रिये उपमण (वर्तने) ।

३ यः मह देवः वाजेभिः महामिध शुष्मे जायमानः देवतमः स उशन वज्रं घावोर्दधानः अमेन वा भूत प्रयोजयत् ।

४ विश्वा रोधासि पूषा प्रवतः यो जा च ऋषात् (अस्मात्) जनिमन् रेजत । आ गो मातर (अर्वा) शुष्मो आ भाति (ज्य स्मात्) वातः वृषत् परिज्मन् नो नुवन्त ।

५ हे इन्द्र महतः ते ता महानि विश्वेषु मवतेषु प्रवच्या उरतु । यत् हे शुभ इणो, त्वम् दशवान् शवसा वज्रेण अहिम् वृषता आविवेषा ।

६ हे तुविमृग ता ते विश्वा (कर्गासि) सत्या तु यत् धेनवः वृण ऊग्रः प्र सिङ्गे । अथ हे वृषणः सिन्धवः त्वत् भियाना जवगा प्र चक्रमन्त ह ।

हे हरिदय इन्द्र, आपोदेवी प्रतिबंधमं पड़ी हुयी होकर उन(के स्रोतों) को अति लम्बा मालिकामे यथेच्छ संचार करनेके लिये जब तुने वन्धमुक्त किया उससमय हे इन्द्र, उन भगिनीतुल्य आपोदेवित्रोने बड़े आनन्दसे तेरा यशोगान किया ।

मन को उत्प्रेक्षित करनेवाला सोमवर्लीका रस इतना पीसकर तैय्यार रक्खा कि बि गानो उनकी एक नदीही बन गयी है । तो, तेरा स्तवन करनेवाले इस भक्तकी अपूर्ण वन्दना और (भक्ति) सामर्थ्य ये, तुझे—तुझ तेजःपुंज भगवन्तके रश्मीको—मोहित बनाकर हमारेप्रति ले आय । एकाद जीघ्र दौड़नेवाला घोडेसवार अपने [घोडेके] मज्जन कानटी लगामको तान देना जिमप्रकार दौड़े आता है उरीप्रकार तू हमारेप्रति आंय ।

हे विजयशाली वीर, अत्यन्त प्रशसनीय और श्रेष्ठ ऐसे शौर्यके व साहसके एतत् तू निरन्तर हमारे हाथमे करवा । हमको अन्धकारसे व्याप्त करनेवाले परंतु तेरे हाथमे राज मांर जानेवाले जो दुष्ट उनको हमारे आधीन कर और हमारा घात करनेवां उग्र जघ्नांका एधियार टोडकर नीचे ढाल ।

हे इन्द्र, हमारा स्तोत्र तू सर्वथा लक्ष्यपूर्वक श्रवण करही । नानाप्रकारके अद्भुत सामर्थ्य तू हमारेमें रख । सर्व प्रकारकी घुस्सामत्ता तू हममें सत्वर उत्पन्न कर । और हे इन्द्र, तू हमें (ज्ञानरूप) धेनुए देनेवाला बन ।

हे इंद्र, हममें तेरा स्तव नहीं बन पड़ा क्या ? क्या तेरी कीर्ति सर्वत्र नहीं है ? तो, नदियां जिसप्रकार जलसे दुर्लभ भरकर पूर्ण रहती हैं उसप्रकार स्तोत्रजनोंके वाक्से तू उत्साहभरमें परिपूर्ण बना रह । हे हरिश्चंद्र इंद्र, हमने अपने अस्पृच्छीके अनुसार यह तेरा अपूर्व प्रार्थनारत्न गाया है, तो, हम मदैव विजयशाली और महारथी [योद्धे] बने ऐसा कर ।

११

सूक्त २३ .

॥ ऋषि वामदेव—देवता-इन्द्र ॥

सोमरस और (भक्तिनिर्झर) इनकी अतःकरणसे सेवन करनेवाला इंद्र आनंदमें कैसा परिपूर्ण हो गया ? कौनसे यजमानके उत्तम यज्ञका उसने कैसा उत्कर्ष किया ? कारण बड़ी उत्सुकतासे मधुर पेय प्राशन कर ब तृप्त हो वह उदात्तचारित्र्य देव उच्चैःश्रित्य दिव्यधन देनेवास्ते (वलिशालित्वसे) बढ़ गया (यह खास है) ।

कौनसा शूर पुरुष भगवंतके आनन्दका विभागी हुआ ? उसकी दयाद्वि बुद्धीके साथ किसका योग हुआ ? उस देवका अद्भुत प्रेम कब हृष्टीगोचर होगा और स्तवनरत यजमानके रक्षणार्थ और उसके उत्पन्नार्थ वह कब अवतीर्ण होगा ?

(भक्त) जो उसकी करुणा गाते हैं वह करुणापर स्तोत्र वह (देव इंद्र) क्या करनेसे सुनेगा ? और सुनकर, उसपर अनुग्रह करनेकी बात उसके मनमें कैसे आवेगी ? उसके जो असंख्यवरपसाद हैं वे कौनसे ? और उसे स्तोत्रजनाका समोदय पूरे करने-
जो कहते हैं वह क्यों ?

११ इव स्तुतं तु, शृणोतं तु, नयः न त्रिभिरे उप पीतः, हे हरिश्चंद्र तू नदी नदी भिया जलपि, (नदी) सदासा रम्य स्याम ।

१ सोमं कथं आभिजुषाणं कस्य हेतुं सदा यज्ञं कथा अमुना । उवाच सा अथ भिया जुषाणश्च, कथं (अपां) श्रुत्वा घनाय ववक्षे ।

२ कं वीर्यं अस्मिन्ममार्द्रं आप, कं अस्मिन् सुगतिभिः यं आनस । अस्मिन् विजयं कथा निहितं, अस्मिन् मानसं यज्यां कथं ज्ञाता मुने भूयत ।

३ उवाच भगवां कथां श्रुत्वा, श्रुत्वा च यथा यज्यां कथां नयः, अस्मिन् इति उवाच । एव लरिजे पशुभिः कथां गातुं ।

आपमान प्राप्त करने का प्रयत्न कर (भगवन्तके) सागर्भ्यसम्पत्तीका अनुभव होता है ऐसे जो कहते हैं वह कैसा ? अगर (भक्तोंने किये हुए) प्रणिपात उसे प्रिय है तो ऐसे पण्डितोंका स्वीकार कर वह भगवान् मेरे सद्धर्माचरणकी कीमत जान में लिया होगा ।

४

। उदा। प्रभातसमय प्राप्त हो [भगवन्त] दिशागंभी उज्ज्वल हुई । अब तो भी, भगवन्तने इस दीन सान्त्वने साथ सत्य किया यह बात धर्मोपर व कब धन पड़ेगी । प्रिय भगवन्त पर उन्नीस दयालामे (बदलेमे) कब व कैसा जुड़ेगा ?

५

। उदा। परम भक्तिक सम्बन्धमे जो तेरा हार्दिक [मित्र] प्रेम रहता है उसका क्या भय होगा । परन्तु, तब भानूप्रेमका वर्णन करनेको हमें कब अवसर प्राप्त होगा ? (भगवन्त) पादगुण स्वरूपका दर्शन सूर्यके समान अप्रवा (स्वर्गीय) धेनुओंके दुग्धप्रवाहके समान (भगवन्त) स्पष्टी है ।

६

। उदा। उनाट करनेवाले व उद्वेगको न भजनेवाले जो मानवदंष्ट्रे शत्रु है उनका हानि करने के लिए भगवन्तने अपने अस्त्राग्रे [उनपर] चलानेके लिये तेज पैनाकर रक्खे । भगवन्तने अस्त्राग्रे (पातकरूप) कण नष्ट करनेवाले उस उग्र देवने हमारे अन-भक्तोंको नष्ट करने के लिये पातव रूप लगे उन भक्तोंको दूर भगवाकर उनका सत्या-पन ।

७

सत्यधर्मके बीचमें क्लेशविनाशक असंख्य शक्तियां हैं। सनातन सत्यके चिन्तन-द्वारा पातकोंका नाश हो जाता है और सत्यधर्मका बोधप्रद परम पावन संकीर्तन, भा-विकोंके कर्ण बधिर हों तो भी, उनको भेदकर भीतर घुसता है।

सनातन सत्यकी जड़ (पहिया) सचमुच अभेद्य है। अब उसके चित्ताकर्षक स्वरूपके बारेमें अगर कहें तो सत्यधर्मके आल्हादकारक रूप बहोत है। सद्धर्माचरणके द्वारा चिरकाल रूपका सामर्थ्य (सच्छील लोक अपनेमें) कमा लेते हैं और सत्याचरणसेही बुद्धीरूप धेनुएं सनातन सत्यमें जा भिडतीं हैं।

सद्धर्मको चिपटे हुए भक्तको सनातन सत्यही प्राप्त होता है। सद्धर्मका जोर इतना है कि वह शीघ्रही (ज्ञानरूप) धेनुओंको हस्तगत कर देता है। सनातन सत्यके लियेही विस्तीर्ण व गम्भीर द्यावापृथिवी, सनातन सत्यके लियेही वें परमश्रेष्ठ धेनुएं [ज्ञान और वृष्टिरूप] दुग्धके प्रवाह छोडतीं रहतीं हैं।

हे इंद्र, तेरा स्तव नहीं हुआ क्या ? क्या तेरा यश सर्वत्र नहीं है ? तो, नदियां जैसे दुतर्फ भर बहतीं है वैसे तू भोवृजनोके लिये उत्साहकी बाढसे परिपूरित बना रह। हे हरिदत्त इंद्र, हमने अपनी अल्प मतीके अनुसार यह तेरा अपूर्व प्रार्थनास्तोत्र गाया है, अतः हम सदैव विजयशाली और महास्थी (योद्धे) होंवें ऐसा कर।

८ ऋतस्य हि शुरुषः पूर्वीः सन्ति, ऋतस्य धीति वृजिमात्रि हन्ति। ऋतस्य लोक दुधाग शुच नक्ष, आयोः बधिरा अपि कर्णा ततर्द।

९ ऋतस्य धरुणामि दृच्छा सन्ति, वपुषे वपुषि पुरुणि चंद्रा च ऋतेन दीर्घे पुक्ष् इषणन्त, ऋते गवः ऋतं आविवेशुः।

१० ऋतं येमानः ऋतं इत् वनोति, ऋतस्य शुष्म तुरया च ऋताय बहुले गभीरे पृथ्वी दुहात्रे ऋताय परमे धेनू दुहाते।

११ इंद्र स्तुतः त्वं जु, गृणानः न, नद्य न जरित्रे इष पीपे, हे हरिव ते नय्यं मद्रा धिया अमारि वयं सदास्तः रभ्यः स्याम।

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इंद्र ॥

नामधेयप्रभव इंद्रको कौनसी रमणीय स्तुति हमपर कृपाप्रसादार्थ हमारे प्रति ले
ती ? वही वीर स्तोत्रजनोंको अमूल्य अभीष्ट वस्तु देता है । अय लोगों, सकल उत्कृष्ट
जोका महान् अधिपति वही है । १

महनीय वही । उत्तम रीतिसे स्तव उसकाही होता है । अंधकाररूप (वृत्र) श-
। नाश करनेके लिये उसकी प्रार्थना करनी चाहिये । उसकेही कृपाप्रसाद सत्य होते
और वही दिव्यैश्वर्यसम्पन्नप्रभु, आते आतेही, प्रार्थनारत व सोमार्पणपरायण ऐसे दीन
को. (दुःख) मुक्तताका आराम प्राप्त कर देता है । २

गूर सैनिक युद्धमें अपने ओर बुलाते रहते हैं । जिससमय, उभय पक्षोंके योद्धा-
ने. जानपर उदार हो, परस्पर लड़ते लड़ते, (सर्वस्वकी आशा) छोड़ी हुई होती है,
अथवा उनको जब पुत्रपौत्रोंके लाभकी चाहना होती है, उससमय, सकल शूर पुरुष
मर्णाते अपना तारक समझते हैं । ३

हे उग्रमूर्ति देव, जब किसी कारण रणसंग्राम उपस्थित हो चल पड़ता है तब
प्रायः तत्पर नागरिक परस्पर लड़ भिड़ पराक्रम बतते हैं अथवा युद्धकुशल सैनि-
कीकी पक्षियां गव गूसरोंके ऊपर दूट पड़ती हैं उस समयभी उनमेंसे बहोतसे लोग युद्ध
में मरती गतिवा. शत्रुवरण करते हैं । ४

कई एक भक्त इंद्रके ईश्वरी सामर्थ्यका कौतुक कर रहे हैं (ऐसे समयमें) पुरो-
डाशका खाली रत्ता हुआ स्थान पकानसे भर जाने दें। सोम अर्पण करनेवाला भक्त
सोमार्पणविमुख लोगोंको उसी समय अलग कर देगा (भाग डालेगा) । कारण, उस
श्रीरश्मेयको भक्तने गजार्थ मन्तुष्ट किया हुआ होता है ।

उत्कण्ठित हुए इन्द्रप्रीत्यर्थ जो अंतःकरणपूर्वक सोमरस मित्र करता है उसे वह
भगवान् सुखसमाधान प्राप्त कर देता है । और किञ्चिन्नभी मन्तुष्ट न होने तत्परतासे
समराङ्गणमें उसीको अपना मित्र कहवाता है ।

इंद्रके प्रीत्यर्थ जो कोई आज सोमरस तैयार करेगा, पकान्न पनावेगा अथवा उसके
निमित्त (यज्ञार्थ) धान भुनाकर उसकी खील (लात्रा) तैयार करेगा ऐसे सच्चे हार्दिक
भक्तोंके स्तोत्र सप्रेम सुनकर जिस पराक्रमसे सर्वत्र डर पैदा हो जाता है ऐसा पराक्रम
वह इंद्र उस भक्तमें रखेगा ।

उस उग्रप्रतापी भगवान्के युद्धार्थ उद्युक्त होनेपर और उस जगन्पभूने, वहीत दिनों-
तक चलनेवाले लढाईको अवलोकन करनेपर, सोमयाजी शक्तोने यज्ञमन्दिरमें जो पौरुष-
मय सोमरस अति तेज बना रक्खा होता है उसको प्राशन करनेके लिये गजभाषिणी
(इंद्रकी) बड़े जोरसे पुकारने लगती है ।

५ आदित् ह नेमे इन्द्रिय भजन्ते, आदित् पक्तिः पुरोव्याज रिचिवात् । आदित् सोम भसुगिन्
पपृच्यात्, आदित् यजर्थ्यं (भक्तः) वृषभं (इंद्र) जुजोष ।

६ यः इत्या उशते इन्द्राय सोमं सुनोति, अस्मै सा वरितः कृणोति । रद्राचोनेन मनसा अर्धवेन
(सः इंद्रः) संमत्सु तमित् सखाय कृणुते ।

७ यः अथ इन्द्राय सोमं सुनवत्, यश्च पक्ता पचान् उत धाना भुजाति, तस्मा भगवो
उचयाति प्रतिदर्यन् तस्मिन् इन्द्रः वृषगं शुभं दधत् ।

८ यदा ऋधावा समयं त्रि अत्रेत्, यदा यः अर्गः दीर्घं आर्जि आग अय्य । तदा दुराणि या
सौमसुद्रिः निशितं वृषगं (सोमः) अच्छ पत्नी अचिन्तवत् ।

ब्रह्मणः मालिके लिय वह अल्प कीमत देने लगा उस समय विक्री न करतेही मैं
 तो जादार स्वयं पडा रहा । तथापि वह ब्रह्मणः मालिकी अल्प कीमत देनेका अपना
 -- नही ना । उसप्रकार गरीब व व्यवहारदक्ष दोनोंभी अपनी अपनी तरफसे सौदा
 करनेमें लग्न करत रहते थे । ९

इस अनुयोग द्वारा हमारे ब्रह्मणः इस उदको मेरे पासमे ले जानेको कोई तैयार
 नही । इस अनुयोगी अनुयोगी नही उनसे कर देनेके बाद फिर तो उसने उसे मेरे-
 पास वापिस जरूर लाना चाहिये । १०

ये सब बातें हमें स्तुति नहीं की । क्या तेरी कीर्ति सर्वत्र नहीं है ? तो नदिगां
 विषमता जाकर उदक जरूर बहनी रहनी है उदकप्रकार तू स्तोत्रजनोंके वास्ते उत्साह-
 मयसे परिपूर्ण बना रहे । ये तस्मिन् उदक रूपसे अपने अल्प बुद्धीके अनुसार यह तेरा
 धर्म पा जायगा या नहीं तो तू सब विजयशाली महारथी (योद्धे) बने ऐसा कर । ११

कौनसे भक्तने गुणानुवाद वर्णन कर सोमप्रिय देवके सामने अपना मस्तक भुकाया ? भक्तिका हार्दिक प्रेम कोम जानला है ? प्रभातमे ऊठकर सन्धिप्रकाशकी उपासना कौन करता है ? इंद्रके आत्मत्वकी, मित्रत्वकी अथवा बन्धुत्वकी लालसा किसको लगी है ? उस महान बुद्धिमंतके प्रति संरक्षणार्थ कौन गया है ?

दिव्य विभूतिओंका कृपाछत्र (अपनेपर) हो ऐसी याचना आज कौन कर रहा है ? आदित्य, अदिति (अनाद्यनन्त शक्ति) और दिव्य तेज इनकी उपासना कौन कर रहा है ? कौनसे भक्तने पीस और निचोड़ करके तैयार किया हुआ सोमरस, इन्द्र, अश्विनी (देव) व अग्नि ये आज मनःपूर्वक प्राशन कर रहे हैं ?

वीरद्विदक्ष तथा वीरश्रेष्ठ ऐजा जो स्वयम् वीर इन्द्र देव उसके प्रीत्यर्थ हम सोम-रस पीसकर तैयार करेंगे ऐसा जो कोई कहता है उसकाभी भारणीयोंके ऊपर प्रेम करनेवाला यह अग्निदेव कल्याण करे । वह भक्त उदयोन्मुख सूर्यका दर्शनलाभ चिरकाल ले ।

शत्रु बहोत हो या अल्प हो, उस (भक्त) का कोईभी पराभव नहीं कर सकता । अदिति ऐसे भक्तको शाश्वत सुख देगीही । (इस इंद्रको कौन भला प्रिय नहीं है ?) सदाचरणी मनुष्य प्रिय, मनःपूर्वक इशचिन्तन करनेवाला प्रिय, उत्सुकतासे सेवा करनेवाला प्रिय और सोम अर्पणकरनेवालाभी उसे प्रियही होता है ।

२ क सोम्याय (इद्राय) वचसा ननाम, क मनायु भवति उवा च वस्ने । क. इन्द्रस्य युज्यं । कः सखित्वं, कः भ्रात्रं वष्टि, कवये उती क. (गच्छति) ।

३ क. देवाना भवः अद्य वृणांते, कः आदित्या । अदिति ज्योतिश्च इंद्रे । कस्य भशो मुत्स्य अश्विनौ इन्द्रः अग्नि च मनसा अविवेन पिवन्ति ।

४ य इद्राय (सोमं) सुनवाम इत्याह नस्मै नयांग वृणा वृत्तमाग नरे भारत. अग्नि शर्म गंसत्, सच उचरन्त सूर्य ज्योक् पद्यात् ।

५ तं न बहव. दध्रा दिनन्ति, अस्मै अदिति उरु शर्म यसत्, (अस्मै इद्राय हो नाम न प्रिय.) इंद्रे प्रियं सुदत्, प्रियं मनायु प्रियः सुप्रावी, सोमी चापि अस्थ । प्रया

यह ब्रह्म वीर (दीनोंकी) संभार नष्टी निगरानीसे करनेवाला और दुष्टोको अति न्यायित थादायान्त करनेवाला होता है । सोमगेयन करनेवाले भक्तों अर्पण किये हुए पक्वान्न (या) इंद्र (देव) विन्कुल चपनेही समस्तकर ग्रहण करता है । परंतु तो सोमरस अर्पण नहीं करता उसका वह कौहीभी नहीं होता, न तो वंशु, न प्राप्त, न वह उसका मित्र । सोमविमुख जनोपर उसकी इतराजी होती है और वह उसका नाशही कर डालता है ।

६

महा धनाढ्य विन्तु वटु कंजुप ऐसे लोगोंके साथ किंवा सोमविमुख जनोके साथ योगप्रिय इंद्र कभी प्रेम नहीं रचता चाहता । [इतनाही नहीं बलिकन) ऐसे दातृत्वहीन धर्मवक्ता वह नृगही उतार डालता है और सर्वनांपरि नम्र स्थितिमें वह उसका अन्त कर डालता है [याने उसे वटु संग कर डालता है] । परंतु सोमरस तथा पक्व हविरन्न मनमोक्त अर्पण करनेवाले भक्तोंका तो वह सवेतः आधीन हो जाता है ।

७

इष्ट तथा कपिष्ट सकल जन इंद्रवांही पुकारते हैं । मध्यमस्थितिमेके लोगभी इंद्र-वांही प्रार्थना करते हैं । तथा, उन्माद करने हुए और स्वस्थ [विश्रान्त] बैठे हुए सगही लोग इंद्रको पुकारते रहते हैं । धैसेही, मुग्धवस्तु लंग तथा लडाईपर गये हुए सैनिक लोग धैर्यी द्रव्योकी वृत्तान्त हैं और मत्तमानव्यप्राप्त्यर्थ उन्मत्त करनेवाले शूर पुरुषभी इंद्रवांही साजान करते रहते हैं ।

८

मृत्त. २६.

॥ १०५-अनंत । दत्ता-इन्द्र ॥

पाठः मेरी मनु रजा ५ । मेरी मृत्यु और महाबुद्धिमान् " कर्षवित् " ऋषिभी मेरी मनु रजा ५ । " लज्जा " मेरी पुत्र " रुद्र " मेरी तथा " उग्रता " कविभी मेरी । तो, अर्पण है ।

९

सकल देश "आये" का मैंने दिया । दानशूर भाविक जनोके लिये पर्जन्यवृष्टि मैंने
केई । धो धो शब्द फरत वहनेवाले पदकोंको रास्ता मैंनेही कर दिया । और मेरेही
(ईश्वरी) इच्छानुसार वेच बर्तते चले आ रहे है । २

हर्षभरित होकर मैंने "शम्बर" दानवोंके नन्वे नन्वे तटबन्धयुक्त नगर उन्वस्त
कर डाले । परंतु फेरल "शततमा" का ध्यान पूर्ण सुखमय कर दिया और "दिवोदास"
च "अतिथिग" इनका रक्षण किया । ३

हे मरुतू देवों, सब पक्षिगणोंमें वही पक्षी श्रेष्ठ हों । मर्व ज्येन पक्षिओंमेंभी वह
अतिशक्ति उड़ान करनेवाला ज्येनही श्रेष्ठ हो । देखो, (रथके माफिक) जिसको चकोंकी
कतई जरूर नहीं लगती ऐस अपने शरीरके बलसे उस पक्षिराजे, देवभी जिसपर लुब्ध
हों, ऐसे (सोमरूप) हव्य मानवोंके ताई नींच लाया है । ४

(सबको) भयसे कम्पित करनेवाले उस पक्षीने जब बहापरसे सोम हरण किया
उससमय वह मनोवेगसे सडनेवाला पक्षी विस्तीर्ण आकाशमार्गसे सीधा निकला और
मधुर सोमरस ग्रहण करके अति त्वरित उड़ता चला और यहा (मृग्युलोकमें) सोमरस
लानेका महद्यज्ञ उस ज्येन पक्षीको मिल गया । ५

२ अहं भूमिः आयांय अददा । अहं दाश्रुषे मत्यांय वृष्टि (अवर्ष) अहं दावशाना अपशाय
धेवासश्च सम कते अनु आयम् ।

३ अहं मदसान शवगस्य नव नवनी पुं माकं वि ऐरं, शततम वेदयं अपि सर्वतावा (वि ऐर)
यत दिवोदासम् अतिथिग च आतम् ।

४ हे मरुतः स आशुपसा वि विन्ध सु ग्राम्नु, ज्येनेभ्यो वि ग्राम्नु । गन् स सुवर्णं ज्येनः दाउत
इयं शचक्रया स्वयया मनवे भग्न ।

५ वनिजान मोषा वि यदि (योमं) अतो मातृ दहणा पथा च अमन्ति । यथा सोम्येन
मधुना तस्य यजौ, उ- हान न इत न इत विविदे ।

उक्त सीपी उद्यान-साधनेवाले उस देवपितृ ज्येनने अति उच्च व अति दूरवर्ती
। लोकमेंसे वह हर्षप्रद-उल्लासप्रद-सोमलता ले उठाय और उसे मजबूत पकड़ कर
। (मृत्युलोकमें) लाई । ६

ज्येन पक्षीने सोमवल्लीको उठाघ हजारों, किम्बहुना, लक्षावधि सोमसेवनोंका श्रेय
र वह वहां (भूलोकमें) लाई उम चण, सोमके हर्षमें मत्त होते हुए उस प्रजाशाली
। जटातीत पक्षीने अधार्मिकोंको जटमूढ़ कर डाला । ७

सूक्त २७.

॥ ऋषि वाग्देव । देवता-इन्द्र ॥

मर्ममें होनेही मुझे इन देवोंके सकल जन्म प्रवगत हुए । और लोहेके ' सेंकड़ों
सदोंमें यद्यपि मुझे जलन कर रह्या था तथापि मैं ज्येनपक्षी दक्षमेंसेभी जोरसे निकल,
। ग. बाहर आया । १

इससे मेरा पूरा पराभव नहींही किया गया । मैंनेही तो पट्टया उसे अपने उज्ज्वल
जंघों और दीर्घभरसं कुचन डाला । इसप्रकार हम संगतगति व मदादृष्टिसाली पक्षीने
अधार्मिकोंको दूर लोका दिशा और (निरालसे) स्फुरण पाय, वह वायुसेभी भागे
। परा । २

उस श्येन पक्षीने चुलोकके नीचेके प्रवेगों (जाकर) बड़े ज़ोरसे शब्द किया और उस बुद्धिवर्धक सोमरसको [भक्त-जन] निज गृहमें ले गये; इतनेमें, [सोमवल्लीका रक्षणकर्ता] “ कुशानु ” नामक धनुर्धरने, मनही मन तडफट्टाय, उस श्येनपक्षीके ऊपर (धनुष्यकी) प्रत्यञ्चा झाड़ी और बाणभी मारा ।

घरावर सीधमें उड़नेवाले उस श्येन पक्षीने “ भुज्यु ” [को अश्विनी देवीने संभाल लाया उस] प्रकार इंद्रलोकके अत्युष शिखरपरसे इस सोमवल्लीको भूलोकमें लाया । उस समय मार्गमें (‘ कुशानु ’ ने) हमला करनेके सबब उस पक्षीके पंजमेंसे एक पर टूटकर नीचे गिर पड़ा ।

तो अब, हे दिव्यैश्वर्यसम्पन्न भगवन् इंद्र, वह (चंदाका) ह्युभ्रकलश हाथमें लेकर और दुग्धमिश्रित, पौष्टिक, तेजस्वी तथा अध्वर्युओंने अति नम्रतासे अर्पण किया हुआ यह मधुर सोमसार [पेय] पीकर हर्षभरित होनेके वास्ते तू इसे हाथमें ले । वह महावीर (इंद्र) सोमप्राशन करके आनन्दमग्न होनेके लिये यह (चषक)द्राजमें पकड़े । ५

सूक्त २८.

१ १

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्र ॥

हे सोमरस, खुद इंद्रने तुझसाथ संयुक्त होकर, तेरा सख्य सम्पादन करके, मनुष्यमात्रके हितार्थ नदिओंके प्रवाह वहाँ ऐसा किया । समने “ अहि ” का बध करके सात । नदिओंको बन्धमुक्त किया और ज्ञानेन्द्रियोंके कवाच जों ढके हुएसे होगयेथे खुले ।

१

३ यत् श्येनः खोः अवास्वनीत्, अय यादे वा यत् पुरन्धि जत. वि ऊदु, यत् कुशानु अस्ता मगरा भुरण्यन अस्मै (शरान) सृजतं ज्योच अव क्षिणतं ह ।

४ ऋजिष्य श्येनः भुज्युं न ईदवत बृहतः स्तो अवि ईजमार । अध प्रासितस्य तेः तत् पतत्रि पण अतः यामनि पतत् ।

५ अध मघवा, गोभिः अक्तं आपिप्यानं शुक्तं अन्य मध्वः अग्र अव्ययीम प्रयतं भेतं (रजत) कलशं इंद्रः मदाय पिवत्ये प्रतिधत, गूरः (इंद्र) मदाय पिवत्यै प्रतिधत ।

६ हे सोम स्वा युगा, तव तत् सन्ने इंद्रः मनो अपः सन्तः जक्तः । अहिम् अह्न गम सिन्धून् क्षरिणात्, अपिहितानि इयुः स्थानि अपा शोत ।

हे आल्हादप्रद सोम, तुझे अपनेमें मिलवाकर, इंद्रने जोरसे सूर्य (के रथ) के
 ने एक दमदवा रक्खा और परम उग्र आकाशशेखर [सूर्य] के कारण जो विश्व-
 त वहां वर्तमान है उसको मानवद्वेष्टे शत्रुओंके कब्जेमेंसे छुड़ाया । २

हे चित्ताभिराम सोम, पुराणकालमें इंद्रने मध्यान्ह होनेसे पहिलेही दस्युओंका
 किया। उस समय उन अधार्मिकोंको अग्निदेवने जलाकर भस्म कर डाला । निविड
 यमें और (गांवोंमेंके) घरोंमेंभी उन दुष्टोंने मानो अपनी कर्तवगारीसे प्रवेश कर
 ला था । (ऐसे होते) उनमेंसे सहस्रावधि दुष्टोंका इंद्रने अपनी अशनीके तडाकेसे
 मर कर टाळा । ३

हे इंद्र, उन नीच धर्मविहीनोंको, उन धर्मभ्रष्ट जातित्रोंको तुने सबसेभी निंद
 र मिथुनियों पहुंचा दिया । हे इंद्रसोमो, धर्मनीतिविहीन शत्रुओंको इसीप्रकार जेर
 म। उनको मर्याताम करो । तुम दोनोंभी अपने पापविनाशक आयुधोंके योगसे सकल
 य हुए हो । ४

हे दिग्भ्यश्चर्यसम्पन्न देवों, हे इंद्र और हे सोम, तुम उभयोने, (बुद्धीरूप)
 लावा अधनष्ट और [प्रकाशरूप] शत्रुओंको गुप्त रखनेके स्थान, जो कि चिणाकर
 तद कर लाले थे, अपनी अशनीमें फेंककर खोल दिये और अंधकारको निवारण कर
 मये प्रदेश भूतोंको सुला कर दिया । ५

सूक्त २९.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इंद्र ॥

हे इंद्र, हमने तेरा यशोगान किया है, तो, तू हृष्टचित्त होकर सत्वसामर्थ्य और रक्षणसामग्री इनके सहित अपने हृग्निर्घ्न अधोपर आरूढ हो हमारेतर्फ आ और (मार्गमें) शत्रुओंने यद्यपि बहोत सोममेवनसमारम्भ सुरू किये हों तथापि उनको छोड़ हमारेही प्रति आगमन कर । तेरा संकीर्तन उच्चस्वरमें (हम) कर रहे हैं, इसलिये तेरा कृपाप्रसाद कभी असत्य नहीं होता ।

१

यह मानवहितकारी व (सकल) निरीक्षण करनेहारा देव सोमयाजकोंके निमन्त्रण करतेही यज्ञसमारम्भमें तत्काल आता है । जिसका दिव्य अश्व अति उमदा है, जिसको भीतिका स्पर्शमात्र नहीं हो सकता, उत्तम रीतीसे सोम तैयार करनेवाले भक्त जिसकी अतिशय प्रशंसा करते हैं ऐसा इंद्र अपने वीरगणोंसह रहकर हमेशा सोमरससे आनन्दमग्न होता है ।

२

इंद्र यथेच्छ (सोमरस ग्रहण कर) उल्लसित होवें और निज सत्वसामर्थ्यका पराक्रम दिखलावें, इसलिये, (हे स्तोत्रकर्ता) तू, अपनी स्तुति उसके कानपर जायेगी, ऐसा कर, [उससे] वरप्रसादोंकी केवल वर्षा करनेवाला महाप्रतापी इंद्र, हमपर कृपानुग्रह करनेके लिये हमें सब कुछ सुलभकर परिपूर्ण निर्भय करेगा ।

३

१ हे इंद्र स्तुतः मंदसानः वाजेभिः कृती, हविभिः न उग यादि आगूषेभि गुणान्, मय राधाः, र्गैः पुरुणि लयना तिरभित् उपयादि ।

२ नर्यः चिह्नित्वान् स्तोत्रभिर्दृश्यमानः (इंद्रः) यज्ञम् उग आयाति दि । यः सद्यः अभीद, मुधाः णेभि. मन्यमानः (सन्) वीरैः सं मदति ।

३ जुष्टाम् अनुप्रदिशं मंदयध्वै वाजगध्वै (हे स्तोत्र) अय कर्णं ध्रावयेत् । तुविभान् रा गधे यतवराणः इंद्रः न सुतीधा, अभयं च करन ।

अन्न वरणपूर्वक, सकरण स्तुतिस्तोत्र गानेवाले ज्ञानी भक्तकेतर्फी वह जाता है ।
 और इमीलिये यह वज्रधर भगवान् संकरो किवहुना हजारो चपल घोडे स्वयम् रथको
 चेतकर विन्कुल तैयार हां बैठा है । ४

हे दिव्यध्वजेसम्पन्न इन्द्र, तेरे रक्षणछत्रके तले रहकर गुणानुवाद गानेवाले हम
 विप्र अधिकारी बनकर तेरेही हां जाय । और सर्वतः स्तवनार्ह, अतुलबल, महदाका-
 न्त ऐं तेरे आदरसे हम दिव्यध्वजका उपभोग लेवे । ५

सूक्त ३०.

॥ ऋषि वामदेव-देवता इन्द्र ॥

हे इन्द्र, हे वृत्रनाशन, तेरी अपक्षा उ-रुष्ट अथवा श्रेष्ठ ऐसा तो कोई हैही नहीं,
 परन्तु तेरेमानमी नाई नहीं । १

वामनविप्र सर्व मनुष्यप्राणी तेरी अनुरोधसे चक्रके नाई घूमते है, तो सत्य सत्य
 तु परमेश्वर आर विन्यास है । २

अगर सब देवर्मा (एकाग्रित) हुए तोभी, हे इन्द्र, उन्होंने तेरे साथ युद्ध किया
 मर्या नहीं हुआ, वारण रक्षाया जाता जाता अधिकार तुनेही नष्ट कर डाला । ३

और हे इंद्र, पीड़ित होते हुए जनोके हितार्थ और युद्ध करनेवाले " कुत्स " के प्रीत्यर्थ तुने सूर्यके रथका चक्र हरण किया । ४

हे इंद्र, देवोको सतानेवाले यत्र यावत् घातकी और अधम शत्रुओंसे तुने अकेलेने युद्ध करके उनका मार डाला । ५

हे इंद्र, मानवप्राणिओंके लिये उन्हीके सुखार्थ तुने सूर्यको आविष्कृत किया और अपभी शक्तीसे " एतश " का संरक्षण किया । ६

हे वृत्रमाशन, हे दिव्यैश्वर्यसंपन्न, इसीलिये तुझे अत्यन्त ओजस्वी मनवाला कहते है, मही क्या ? और इसीलिये तूने दानवोंका संहार नहीं किया क्या ? ७

और हे इंद्र, तुने पराक्रमका यह एक पुरुषार्थ किया कि दूसरेका घात करना चाहनेवाली " द्यौ " की कन्या उषा [नामक] स्त्रीका नाश कर डाला । ८

तू है तो श्रेष्ठही, परंतु मैही क्या तो बड़ी ऐसे उद्दामपनेसे समझनेवाली जो " द्यौ " की लडकी " उषा " उसको हे इंद्र, तूने शासन किया । ९

जब वीरश्रेष्ठ इंद्रने उसके रथका चूर चूर कर दिया तब घबडाकर उस दूटे कूटे रथमेंसे वह भाग गई । १०

४ उत इंद्र यत्र बाधितेभ्यः युज्यते कुत्साट्, त्वं सूर्यं चक्रं मुषाय ।

५ यत्र देवान् ऋधायत विश्वान् शत्रून् एक इन् अयुध्यः हे इंद्र त्वं वनूतहन् ।

६ उत हे इंद्र यत्र भर्त्याय कं सूर्यं भरिणा शचीभिः एतश प्राव ।

७ आत् उत वृत्रहन् मघवन् मन्बुप्रतमः आसि किन् । अत्राह दानुन् अतिरः ।

८ उत हे इंद्र एतदित् पौंस्यं चकर्थ ह यत् दुर्दणायुवं स्त्रियं उपम (नामिक) दिव दुहितर यवो ।

९ हे इंद्र महान् त्वम् महीयमानाम् दिग्धित दुहितं उपमं सपिणक ।

१० यत् उषा (इंद्र) सीम् नि शिन्नयत् (तदानी) स पिष्टान् यम्भः उषा यम्भः सन् ।

रजसमान दूक दूक हो चुका हुआ उसका रथ विपाशा नदीके किनारेही पड़ा
था और वहांसे केवल वह (उपा) दूर भाग गयी । ११

और हे इंद्र, जिसका प्रवाह कुछ छोटा नहीं, विस्तीर्ण है और भिन्न भिन्न है ऐसे
न्यु नदीकी स्थापना पृथ्वीपर तूनेही अपने अतर्क्य शक्तीसे की है । १२

और जिस शुष्ण नामक दानवके तटवन्धयुक्त नगरका तूने विध्वंस किया उस
नगरे वैभवका बड़ापनभी तूने धडाकेसे पार उतार डाला । १३

देवता "कुलितर"का पुत्र जो शन्वर नामका अधार्मिक (दास) उसकोभी, हे
न्द्र, परंतपन्ने नीचे गिराकर तूनेही मर्दा डाला । १४

मिदाय, पशिं नामक (दस्यु) का पांच लाख सैन्य (चाकके) आश्राओंके
समान मृत्युवर्धित रहा था परंतु उस ममस्त सैन्यका तुझे विलकुल पराभव कर
दाला । १५

गौर गम् (नामक एव भी) का पुत्र जो परावृज छुपा था उसका नाम अपने
नरार्थी इंद्रने सामन्तोमे पायस रहेगा ऐसा किया । १६

और जिसको जलमे तेरना व गोता लगाना नहीं आता था ऐसे तुर्वश व यदु
संघोषा पर (जिस शक्तिवाले प्रभूने, उस सर्वज्ञ इंद्रने, परतीर पहुंचा दिया । १७

औरभी, हे इंद्र, अर्ण व चित्ररथ ये दोनों ये तो आर्य, तथापि [दुष्ट होने
सबव) सरयु नदीके परे तीरपर तुने एकदम उनका वध कर डाला । १

हे वृत्रनाशन देव, एक अंधा और एक पंगु ऐसे दोनों अनाथोंको किसीने त
दिया था उनको सुखरूप बांट तूने दिखलायी, तस्मात् तेरे आनन्दधामका अन्तप
किसीको नहीं लगेगा यही सत्य है । १

(शत्रुओंके) कटवा पत्थरोंके दिवालोंसे चारों ओर [किलेके माफिक] दि
हुए सैकड़ों नगरोंका इंद्रने अपने दिवांदास नामके भक्तके लिये विध्वंस कर डाला । २

और दधीति नामधारी भक्तके लिय अपने दिव्य शक्तीसे व मारक गाखोंसे ती
हजार अधार्मिक (दस्यु) ओकों समरभूमीपर सुला दिया । २

हे वृत्रनाशन इंद्र, इस प्रकार तू सकल (मानवोंका) समान महाधिपति है
इस सकल [भुवनो] को चालना सतत तूही देता है । २

वैसेही, हे इंद्र, जो जो कुछ ईश्वरी सामर्थ्य और पौरुष तुने प्रकट किया है उस
को आजतक किसनेभी नहीं धक्का लगाया । २

हे सौम्य [भाविक], अर्यमा रूप [इंद्र] देव तुझ सर्वोत्कृष्ट अभिलषणी
प्राप्तव्य समर्पण करे । वही पूषा, वही भाग्यदाता देव, वो वाञ्छित प्राप्तव्य वो उत्तमे
त्तम प्राप्तव्य—तुझे दे, और वही “ कर्तुःकृती ” नाम—धारक देव तेरा स्पृहणीय ध्ये
तुझे प्राप्त कर दे । २

१८ उत हे इंद्र त्या आर्णो अर्णोचित्ररथा सगो पारत सथ अववा ।

१९ हे वृत्रहन् द्वा जहिता अन्वधं त्राण च त्व अयु नय तद् (खलु) ते सुध्रम् नाष्टवे (भवति)

२० इंद्र, अश्मन्मनया शत पुर दिवांदासाय दक्षुषे विष्मस्यात् ।

२१ इंद्र, दर्भातये (भक्त्या) ह्ये दासाणा त्रिशतं सहस्रा (स्व) प्रायया अश्रापयत् ।

२२ हे वृत्रहन् इंद्र, य त्वमृता (एता) विद्यानि विच्युःस (त्वत्) धत् उत समानः गोपि
असि (सर्वेषाम्)—

२३ उत हे इंद्र यत् नन पौंस्य इंद्रिय ऋगिया तन् अय नकि आ मिनत् ।

२४ हे आदुगे (सद्गुरु) अयं अर्यमा देव (उद) ते वामंवाग ददातु, वामं पूषा (ददातु)
यामं भग. वामं कर्तुःकृती देव ददातु ।

सूक्त ३१.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्र ॥

यत् अद्भुत तेजस्क, मदा आनन्द वर्धन और जगन्मित्र भगवान् कौनसे रक्षण-
नामर्षिकें मन्त्रि-कौनसे अति बलाढ्य सेना-सहित निरंतर हमारे पास रहेगा ? १

हम हर्षप्रद सोनमे-हम पेयमे-अत्यंत उद्बलित करनेवाला ऐसा कौनसा अस्सल
रस भरा है कि जिससे अति वन्दोद्योगमें रक्त्वा हुआ अभीष्ट धनका भाण्डार खोल देनेके
लियें तू (मानो) आनन्दसे मत्त हो जाता है ? । २

तू मित्रोंका और स्तोत्रजनोंका प्रतिपालक मंकडों संरक्षक साधनोंके साथ हमारे
भक्षिभ रत । ३

लोच (रूप) चर्मों की योजनामें स्थिता चक्र अश्वोंके पीछे पीछे सहज घूमता
गता है जैसे तू भक्तोपरी प्रार्थनावे, बल [वयात्मानमे] हमारे प्रति झुक । ४

(मूलोपमे आनेवे) निम्न मार्गमें जम तू अपनी कर्तृत्वशक्ति दिखलानेके स्थान-
पर प्राप्त होता है तब मृशोदय होनेकी तेरी उपासना हमारे हाथसे हो । ५

हे इंद्र, हमारी मनोवृत्तियां जैसे जैसे तेरे तर्फ जोरसे बढ़ती हैं वैसे वैसे (सूर्यके) रथके चक्रभी वेगसे भागते हैं, अतः तेरे तर्फ और सूर्यके तर्फ हमारा ध्यान लगा रहा है ।

६

इसीलिये, हे दिव्यशक्तिके नाय, भक्तोंको अविलंबसे, अकुटीलत्वसे अभीष्ट देने-वाला दाता कर्के तुझ षडैश्वर्यसम्पन्नकोही [सूक्त लोग] कहते आये हैं ।

और तेरा [गुण] संकीर्तनपूर्वक सोम अर्पण करनेवाले भक्तको इच्छित सम्पत्ति तू तत्काळ विवृल दे ढालता है ।

८

कैसेभी घातकी दुष्ट हो तथापि उनसे तेरे सेकको कृपाप्रसादमें प्रतिबंध पडा ऐसा (कभी) हुआही नहीं । अथवा भक्तोंके अन्तःकरण जागृत करनेवाले जो कुछ महापराक्रम करनेवाला है उनको वे दुष्ट बाधा कर सकेंगे ऐसाभी नहीं ।

९

तेरी सेकडो व हजारो संरक्षक शक्तियां हमारा परित्राण करें । तेरी यज्ञ यावत् साहाय्यताएं भी हमारा प्रतिपालन करें ।

१०

तू परम श्रेष्ठ देव मित्रप्रेमार्थ, अत्युच्च मंगलार्थ, इस स्थानमें हमें परन्द कर । पारलौकिक सम्पत्ति [देनेके] लियेभी तू हमारीही पसन्दी कर ।

११

६ इंद्र यत् (नः) मज्यवः ते संदधत्विरे, (सूर) चक्राणि अपि स दधत्विरे अघे त्वे अघ सूर्ये । खिलीभूता दृष्टिः) ।

७ उत हे शचीपते त्वाम् इत् मघवानं अविदीधयुम् दातारम् आदु स्म हि ।

८ उत स्म त्वम् शशमानाय मुन्वते, सद्यः इत् पुरुजित् वसु परि मंहसे ।

९ नहि आसुरः ते शतंचन राघः वरन्त स्म, न च चौत्रानि करित्यत ते (ज्योत्नानि वरन्त) ।

१० ते द्यतम् ऊतव्यः अस्मान् अवस्तु, सहस्रं अपि नस्मान् अवस्तु, तव विश्वा अमिष्टय अपि

अस्मान् अवस्तु ।

११ महःस्वनू यस्माय, स्वस्तये, विवित्मते राये च इह अस्मात् आवृणीष्व ।

हे इन्द्र, अत्यन्त समृद्ध ऐसे ऐश्वर्य (कें दानयोग) से तू हमपर अपना दयालोभ रख, और अपने सकल संरक्षक शक्तिओंसे हमारा प्रतिपालन कर । १२

हे इंद्र, (प्रकाशरूप) धेनुओंका समूह धनुर्धर योद्धाके समान तू अपनी अजब कंठ हमारे लियें खोल रख । १३

उममे फिर, [प्रकाशरूप] धेनुओंकी व [बुद्धिरूप] अश्वोंकी आकांक्षा करने-
ला हमारा (दिव्य) मनोरथ सर्वत्र वेधडक अप्रतिहतपनेसे संचार करेगा । १४

हे मृर्यरूप इंद्र, हमारा यश तू उज्ज्वल कर; वह आकाशसे उच्च होते हुए के मा-
न्य देवोंमें श्रेष्ठ ठहरेगा ऐसा कर । १५

सूक्त ३२.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्र ॥

हे इन्द्रनाशन इंद्र, तू माताश्रेष्ठही है, तो अपने प्रखर आयुधोंके साथ हमारे स-
हाय था । १

हे परशुमत्तरूप इंद्र, जगत्का पोषण करनेमें अत्यन्त व्यापृत होता हुआभी तू इन
नानादेवधर्मी जनोंके बीचमें (भक्तोंके लियेही) बड़े आवेशसे दौड़ आता है और उनके
संरक्षणके लिये परशुमत् पराक्रम करता है । २

जो तेरे सेवामें तत्पर रहते हैं ऐसे तेरे प्रेमल मित्र संख्यामें कम हो तोभी उन-
पर हमला करनेवाले बड़े बड़े मोटे शत्रुओंकाभी तू उनके हाथसे अपनी तेजस्वितासे
हनन करवाता है । ३

(इसलिये), हे इंद्र हम तुझेही चिपट रहे है । और सर्वत तेराही स्तव करते
रहते हैं । अतः हमारी संभाल तू करही । ४

हे वज्रायुध, तू अपने सर्वतः निर्दोष, अद्भुत तथा अप्रतिहत रक्षणसाधनोंसहित
हमारे तर्फ आगमन कर । ५

हमें सत्वाढ्यता और शान्तिसौख्य इनका लाभ हो इसलिये हे इंद्र, हम तेरेस-
मान प्रकाशसम्पन्नकेही एकात्मीय जिवलग मित्र रहे ऐसा हो । ६

हे इंद्र, केवल तूही अकेला सत्वमाप्रश्रयका और प्रकाशबोधनका स्वामी है तो
हमारे में बह आवेश (हमेशाही) रहें । ७

हे इंद्र, हे स्तुतिकामुक, तेरा संकीर्तन किया जानेपर तू भक्तोंको जो जो वरदान
मनमें लायेगा उनमें बदल करके वह भूट कर्ममें कोईभी समर्थ नहीं है । ८

३ ये त्वा सचा, (तैः) दध्रेभिः चित् सायिभि शशीयाम प्रावन्तं प्राजमा दमि ।

४ इह वयं त्वे सचा, वयं त्वा अभिनो जुम, अस्मान् अस्मान् इत उा अत्र ।

५ हे इंद्र घृष्वये वाजाय, त्वावत गोमतः सखायं युज सु भूयाम ।

६ इंद्र त्वम् हि एकः वाजस्य गोमतः ईशिषे, स त्वम् न महीम् इयं यन्वि ।

७ हे निर्भिणः इंद्र यत् त्वं स्तोतृभ्यो मघं दित्समि तन्त्वा अन्यथा (भेदनि) : सन्त ।

तेरे सेकंडोही क्या परं च सहस्रावधि धेनुओंकां हम हमारे तरफ घेर ले आते तो यही तेरा कृपाप्रसाद हमपर निरंतर रहें । १

तेरे सुवर्णरूप (अविनाशी) संपत्तिसे भरे हुए दश कलश हमें मिलेही है । इस प्रकार हे वृत्रनाशन, तू वही दे देनेवाला दाता है । १६

तू अनि उदार है, इसलिये हमे दान देना वह वही दे । थोडा न दे, वही तो आ । हे इंद्र, भक्तोंको वरदान दें ऐसीही तेरी मनीषा रहती है । २०

हे शूर वृत्रनाशन, असंख्य लोगोंमें वही दे देनेवाला वही है ऐसी तेरी प्रसिद्धि है तां तेरे कृपाधनक, अंश हमकोभी दे । २१

हे चतुरश्रेष्ठ, हे प्रकाशप्रद, हे भक्त रक्षक, तेरे ईषत् पीतवर्ण अश्वोंके जोड़ीकीभी मैं प्रशंसा करता हूं । हमारी धेनुएं उनको डर कर मर जाय ऐसा मत कर । २२

अक्षताराके (आंखमेंसे ताराके माफिक) किवा एकाद छोटे खंभेपर खोदेहुए पुतलीके माफिक ये तेरे पीले वर्णके अश्व मार्गमें भागते हुए शोभायमान दीख पड़ते हैं । २३

मैं प्रभातमें प्रवास करता हो या न हो, किन्तु तेरे पीतवर्ण अविनाशी अश्व मेरे-साथ सतत रहे २४

छठा अध्याय समाप्त ॥ ६ ॥

१८ वय ते गवा शता गह्व्रा आ च्यावयामसि ते रावः अस्मन्ना एतु ।

१९ ते हिरण्यानां कलशाना दश आवीनहि, (यत) हे वृत्रहन् त्व भूरि दा असि । ।

२० त्वं भूरिदा न. भूरि देहि, दश मा (देहि), भूरि आभर, हे इद भूरि धेत् दित्समि ।

२१ शूर वृत्रहन् त्व पुरुषा भूरिदा यत असिहि न रावासे आ भजस्व ।

२२ हे गोपण नपान्, हे विक्क्षग ते वन् प्रशसामि अभ्या (न) गाः मा अनु शिषथ ।

२३ ते वय्र (अश्व) यामनि, कर्त्तानकेव उत वा अर्भके नवे द्रुदे (स्थिता, विद्रुवे इव शोभन्ते ।

२४ ते वय्र सन्निवा (यभा) मे उयाम्नसे अग वा, अनुग्न याम्ने अग (भवता) ।

अध्याय सातका.

सूक्त ३३.

॥ ऋषि—वामदेव । देवता—ऋभु ॥

एकाद दूतको भेजे उसप्रकार मैं अपनी स्तवनवाणी ऋभुओंकी तर्फ उनका स्तवन करनेके लिये भेज रहा हूँ और सोमरसमें दुग्ध-मिश्रण करके वो मधुर बनें इसलिये उस अभ्यन्तरक धेनूकी विनंति (जो कर्तव्य है वो) मैंने कियी है । ऋभु वायुवेगी और महान चतुर होते हुवे उन्होने अपने किरणरूप वेगवान अश्वोंके द्वारा एक निमिषार्धमे सर्व नभमण्डल घेर लिया है ।

१

ऋभुओंने सन्तत परिचर्यासे, अव्याहत परि-श्रमसे और अद्भुत कृत्योंसे मातृपि-तृपिपयक स्वीय कर्तव्यका उत्तम रीतिसे परिपालन किया; उसीसमय वे देवोंके आभ्यन्तराय प्रेमका पात्र बन गये । (इसप्रकार) उन ज्ञानी ऋभुओंने केवल भक्तिके (अभि-प्रेमका) ही अपने (आत्मिक) बलको पुष्ट किया ।

२

जोर्ण हो गये हुवे शुक्ल काष्ठके समान एक तर्फ पडे हुवे अपने मातापितरोंको जितने पुनरपि लग्न किया वे इन्द्रभक्त महात्मे—ऋभु, विभ्वा और वाज ये त्रिवर्ग—वा मधुर रस प्राप्त करनेवाले तीनों दंधु—हमारे यज्ञपर प्रेम करें ।

३

जिसके जरियेसे ऋभुवोंने सन्तत एक वर्षभर उस गौकी रक्षा की, जिसके योगसे ऋभुवोंने बराबर एक वर्षभरमें उसके मांसमय स्नायुवोंको पुष्ट किया, जिसके द्वारा परिपूर्ण एक संवत्सरतक परिश्रम कर उन्होंने उसकी क्रांति बढ़ाई उसी अजब कर्तृत्वके जरियेसे उनको अमरत्वपद प्राप्त हुआ ।

४

देवोंका सोम प्राशन करनेका पेल्ला (गिलाम) एकहीं था । इसलिये ऋभूमेंसे सबसे ज्येष्ठ भ्राताने कहा कि “ अपन एक पेलेके दो पेले बनावे । ” उससे छोटे भाईने कहा “ दोही क्यों ? तीन बनावे ! ” और जो सबसे कनिष्ठ भ्राता था उसने कहा कि “ एक पात्रके चार पात्र करे । ” हे ऋभुवां, तुमारे डम बहादुरीके भाषणकी त्वष्टादेवने बड़ी प्रशंसा की ।

५

उन गिरांक ये बहादूर बाल बिल्कुल सत्य थे । क्योंकि उन्होंने प्रत्यक्ष वैसीही कृति दिखलायी । [वृथा बोलना नहीं परंच कृति करके दिखलाना] ये जो उनका स्वभाव, उस स्वभावके अनुसार ऋभुवोंने वर्तन किया; और सूर्यसमान तेजःपुंज उन चारों वर्तनोंको देखकर त्वष्टाको मोह पैदा हुआ ।

६

जिसको छिपाना अशक्य है ऐसे उस आदि-यदेवके घरमें मेहमानी लेते ऋभु वारे दिनतक स्वस्थ मजेमें दंडे रहते हैं । उस मौकेमें वे खेतीको फसलसे परिपूर्ण कर डालते हैं, महान् महान् नदियोंको बाढ लाते हैं, रुक्ष प्रदेश लतादिकोंसे सजीदार बनाते हैं और जनीनपरक खड़े सब जलमय कर डालते हैं ।

७

४ यत् ऋभव संवत्स गा अक्षन्, यत् ऋभव संवत्स मा. अपिशन्, यत् संवत्स अस्या भाषः क्षन्, तानि. शमीभि अमृत व आशु ।

५ ज्येष्ठ आदि चमसा द्वा कृति, कनीयान् त्रीन् कृण्वाम् इत्याह, कनिष्ठ चतुर करोति, आह, एव हे ऋभव तत्र व वचा त्वष्टा पश्यत

६ नर ते न्यून ऊचु चतु एव हि, ऋभव एता राधा अनु जग्मु, अदेव (नियुक्.) चतुर वृश्वात् त्वष्टा कवेनत् ।

७ यत् अने उग्र आत्माने ऋभव दादय चतु मघन्न रणन् (तदानीं) युजेन्ना अहृषन्, सिन्धु सतनन्त. वन्न आ ओषधी अतिष्ठन्, आप निम अकृषन् ।

जिनोंने जल चलेवाला और वीरोंके आरोहण करनेको योग्य ऐसा रथ तैयार किया, और अखिल वस्तुमात्रको चालन देनेवाली तथा अखिल रूप धारण करनेवाली धेनु निर्माण कियी वे ऋभु देव हमारे लिये [दिव्य] ऐश्वर्यभी निर्माण करे । (कारण) वे ऋत प्रेमल, कुशल और उदारहस्त हैं ।

देवोंने, अपनी देवी कर्तृत्वशक्ति स्वर्च करके उनके चातुर्यशक्तियोंको मनःपूर्वक पूर्ण दिचार करके गौरवने जब देखा तब देवभी संतुष्टही हुये । उस समय राज देवोंका वार्यगरी हुवा, ऋभुधा इंद्रका और विश्वा इन्द्रका कार्यकारी हुवा ।

सामगायनने हृष्टचित्त होकर इन ऋभुओंने अपनी कल्पतासे इंद्रके लिये ऐसी गद घोड़ोंकी जोड़ी निर्माण कियी कि वो रथनों आणही जोनी जाय । हे ऋभुओं, तुम (दिव्य ऐश्वर्यका परिपोष करके) हमारेने नामधर्ममन्त्र रक्खो । (कारण) जगन्मित्र मर्मममान तुमभी हमारा कुशलार्थ करने रहने में ।

राज या ज्ञानगर्मप्रद सोमरस पेय तुम्हारे लिये तुम्हारे नामने किया है । (स-हृष्टचित्त) गम किये बिना तुम देव उसपर टोए करनेमें उद्युक्त होतेही नहीं । इसलिये, हे ऋभुओं, जयंत अक्षितपणीय जो मन्त्रमन्त्रि होगी वह हमारे इस तीक्ष्ण रेवन्प्रसंगके समय जोभी हमारे पीछी हम रहे पावे ।

सूक्त ३४.

॥ ऋषि- वामदेव । देवता-ऋभु ॥

ऋभु, विभ्वा, वाज और भगवान् इंद्र ऐसे तुम सब हमको रत्नसम्पत्तिका पारितोषिक देनेके लिये हमारे इस यज्ञसमारम्भमें पधारो । तुमारे दिव्य बुद्धिने (आजके) दिन इससमय (हमाराही सोमरस) पेय प्राशन करनेका निश्चय किया है और इस लिये ये आनन्दरूप रस तुमारे तर्फ चले आये है । १

ऋभुवों, सत्त्वरूप रत्नसम्पत्ति तुमारे पास भरी हुयी है और तुम्हारा दिव्यलोकमें जन्म हुवा, इस कारण तुम यथाकाल सोमरस प्राशन कर हर्षमग्न होवो । ये आनन्दरूप सोमरस तुमारे तर्फही झुके हैं । भक्तोंकी शुद्धबुद्धिभी तुमारेमेही लगी है । तो वीरपुरुषोंसे परिपूर्ण ऐश्वर्य कृपया हमें प्रदान करो । २

ऋभुवों, यह यज्ञ तुमारे प्रीत्यर्थ किया है । ऐसाही यज्ञ हम मनुष्योंके माफिक तुमनेभी प्राचीनकालमें किया होगा । हर्षोत्सुक भक्तजन तुमारे सामने कवीके [हाथ जोड़] खड़े हैं । कारण हे सत्त्वाढ्य ऋभुवों, तुमही तो हमको सर्वत्र अग्रेसर हो । ३

[तुमारे प्रसाद] रत्नके पारितोषिकका लाभ तुमारे सेवकको—तुम्हें हवि अर्पण करनेवाले भाविककोही—होता चला आया है । इसलिये हे सत्त्वाढ्य ऋभुवों, यह सोमरस प्राशन करो । तुमको आल्हाद हो इसलिये यह सोमरस पीसकर अर्पण करनेका मैंने तीसरी दफे किया है । ४

१ ऋभुः विश्वा वाजः इंद्रः (युय) इमम् न यज्ञम् अच्छ रत्नधेया उपयात । इदा अन्हा हि व.
५ ० देवी पीतिम् अघातू, (इमे) मदाः च वः समग्रमत ।

२ हे वाजरत्नाः ऋभवः, यूयं जन्मनः विदानासः उत ऋतुभिः मादयध्वम् । वः मदाः समग्रमत, पुरधिध्व समगच्छत्, अस्मे सुवीराम् रयिम् आ ईरयध्वम् ।

३ ऋभवः अयम् व यज्ञः अकारि, (एतादृशं यज्ञं) युयमपि मनुष्वत् प्रदिवः आदधिध्वे । इमे जुजुपाणासः (सोमाः) वः अच्छ प्रास्थुः, हे वाजाः उत (अस्मासु) यूयं विधे अमिया अभूत ।

४ हे नरः, इंद्रा वः रत्नधेयम् विधते जनाय, दाशुपे मर्त्याय वा अभूत् । तद् हे वाजाः ऋभवः, सोमं पिबत, महि तृतीयं सवनं वः मदाय द दे ।

हे ऋभुप्रभृति सत्वसम्पन्न देवों, हमारे प्रति आगमन करो । हे वीरों, तुम्हारे प्रति आगमन करो । हे वीरों, तुम्हारे सामर्थ्यसंपात्तिकी वज्रसे तुम्हारी कीर्ति चारोंतर्फ हैही । भीम ! तुम सोमरस प्राशन करे इसलिये हमने तुम्हारी जो प्रार्थनाएं की हैं वे, नवप्रसूत देवुण नव्यारतके तुम्हारे निज निज निर्वास्थानके तर्फ जैसीं मत्वर दौड़ी भागी जाती हैं वे (वे मेरी प्रार्थनाएं) तुम तक जा भिड़ी हैं । ५

हे उत्कटयलोत्पन्न ऋभुवों, तुम्हारे सन्मुख हम हाथ जोड़ विनन्ति कर रहे हैं । हमारे तर्फ आगमन कीजिएगा । हे वीरनायको, जिस मधुररसपर तुम्हारा इतना प्रेम है कि यह रस तुम (आज) प्राशन करो । तुम इंद्र (प्रिय) भक्त हों और (श्रेष्ठ) रत्नसम्पत्तिभी तुम्हीं देते रहते हो । ६

हे भगवन् इंद्र, भक्तप्रेमके कारण तू वरुणसे एकरूप होकर यह सोमरस ग्रहण कर । हे गतिप्रिय, प्रेमल अंतःकरणने मरुद्गणोंके साथ आकर इस सोमरसका स्वीकार कर । यथाकाल परंतु प्रथमही [सोम] प्राशन करनेवाले देवसमूहके साथ प्रसन्नान्तःकरणसे यहां आकर भगवो रत्नसंपत्ति देनेवाली देवपत्नीओंके साथ अति सुप्रसन्नचित्त-रूप तु (यह) सोमरस प्राशन कर । ७

भगवो, वात्सल्यसे आदित्यके सहित व वात्सल्यसेही (मेषरूप) पर्वतोंके सहित आनन्दमग्न होवो । और हमी भक्तवात्सल्यसे भगवद्रूप सविता देव और नानाविध रत्न देनेवाली नदियां इनसे सहित तुम आनन्दसे सोमरस प्राशन करके हर्षभरित बन जावो । ८

जिन ऋभुवोंने अपने कार्यक्षम बलके द्वारा अश्वीदेवोंको और अपने मातापिताओंको संतुष्ट किया, जिन्होंने कामधेनु तथा अश्वोंके जोड़ीको निर्माण किया, जिन्होंने देवोंका बखतर बड़ी गौरसे बनवाया, जिन्होंने आकाश व पृथिवी इनको अलग अलग स्पष्ट किया और जिन व्यापक वीरोंने महत्कृत्य किये ।

९

ऐसे तुम [देव] भक्तोंको ऐसा ऐश्वर्य प्राप्त कर देते हों कि वह (ऐश्वर्य) ज्ञानगोधन, सत्त्वसामर्थ्य, वीरपुरुष, अभिलषणीय सम्पत्ति तथा अतुल बल इनसे परिपूर्ण रहता है । इसलिये हे ऋभुवों प्रथम सोमपान करनेवाले तुम हर्षोत्फुल्ल होकर हमको तथा जो हमारे ज्ञानश्रुत्वकी प्रशंसा करते हैं उनकोभी वह अमोलिक (ऐश्वर्य) रत्नसम्पत्ति प्राप्त हों ऐसा करो ।

१०

तुम हमसे कभी अलग रहेही नहीं और हमनेभी तुमको वहीत देरतक तृपाकांत नहीं रक्खा है, इसलिये हे निष्कलंक ऋभुवो, तुम हमारे यज्ञमें इंद्र और दीप्तिमंत मरुत् इनके सहित पधारकर हमको वह अमोलिक रत्नसम्पत्ति प्राप्त करवानेके लिये उल्लसित बन जावो ।

११

सूक्त ३५.

॥ ऋषि—वामदेव । देवता—ऋभु ॥

उत्कट सामर्थ्यसे प्रकट होनेवाले ऋभु देवों, यहां हमारे सन्निध आवो । हे सुधन्वाके पुत्रों, हमको छोड़ दूर मत जावो । इसी सोमसेवनप्रसङ्गमें तुम भक्तोंको रत्नोंका ऐतौषिक जरूर देते हों, इसलिये सोमप्राशनका आनंद इंद्रके पीछे तुमकोही प्राप्त होगा ।

९ ये अश्विना, ये पितरा च (अप्रीणयन्), ये ऋभवः ऊर्ता धेनुं, ये च अश्वः ततश्च । ये अंसत्रा, ये नरः विश्वः रोदसी ऋषक् चक्रुः सुअपत्यानि चक्रुः ।

१० ये गोमन्त्र, वाजवन्त, सुवीरं, वसुमन्तं पुरुषु रयिन्त्य, हे ऋभव ते यूयं अप्रेषा मंदसानाः अस्मे, ये च युष्माकं रार्तिं गृणन्ति (तेषुच) रयिं घत्त ।

११ अस्मत् न अपाभूत्, हे ऋभवः वयमपि व. न अती तृपाम । अनिशस्ताः यूयम् अस्मिन् यज्ञे इंद्रेण, राजाभि मरुद्भिश्च सह, हे देवा. रत्नधेयाय स मदय ।

१ शवसः नपात् इहोपयात् । सौवन्वना ऋभवः मा अपभूत्, अस्मिन् दि सवने व रत्नधेयम्, इंद्रमनु वः मदासः गमन्तु ।

देवों यह ऋभुवोंके रत्नसम्पत्तिका प्रवाह हमारे तर्फ भुका । उत्तम तज्हेसे तैयार किये एवं सोमरत्नका प्राशन निमटही चुका है । और [हे ऋभुवो] अपने कौशल्यके जोरसे तुमने एक चपकके चार चपक बनाये हैं । २

तुमने एक चमनके अलग अलग प्रकारके चार चमस किये और कहा कि “ हे प्रिय युद्ध, अब (भगवानकी मजेमें) आराधना कर । ” हे सत्वाढ्य देवों, कुशलहस्त ऋभुवों, सदाचरणसे तुम अमरत्वके मार्गपर लगे हो और देवोंके मण्डलमें सहज प्रविष्ट हो । ३

जिस एक गिलासके तुमने अपने अपूर्व चातुर्यसे भिन्न भिन्न चार गिलास बनाये या ऐसा गिलास तैयार काहेंका था ? (अस्तु ।) अब उनको सुख हो इसलिये तुम आसुर्य लानकर गिलासभर तैयार करो और हे ऋभुवों, तुम उस मधुर पेयका आस्वाद लो । ४

आपने लोधांतर सामर्थ्यमें तुमने मानापिताओंको फिरभी तरुण किया, सोम प्राशन करनेवाला योग्य ऐसा सोमचपक तुमने अपनी असाधारण कर्तव्यगारीसे देवोंके पास बनाया, और हे स्वयस्व रत्नसे अलङ्कृत ऋभुवो, तुमने अपनी अलौकिक शक्तिसे भगवान शिवों (रथमेंसे) दत्त ले आने योग्य अश्वोंकी एक अत्यंत चालाग जोड़ी निर्माण की । ५

हे सत्वाढ्य ऋभुवों, जो भक्त दिन अस्त होनेके सुमार तुमको उलसित करनेके लिये तीक्ष्ण सोमरस पीस छान तैयार रखता है उसके लिये हे वीरश्रेष्ठ ऋभुवों, तुम हर्षमग्न होकर ऐसा ऐश्वर्य निर्माण करो कि वह सब प्रकारके शूर पुरुषोंसे सुशोभित हो ६

हे पीताम्ब देव (इंद्र) प्रातःकाल तुने सोमरस प्राशन कियाही है । तथापि मध्याह्नकाल छानकर तैयार किया हुआ यह रसभी केवल तेरेही प्रीत्यर्थ है । इसलिये हे इंद्र, भक्तोंको रत्नसंपत्ति प्रदान करनेवाले ऋभुवोंकेसहित—जिनको उनके पुण्याचरणसेही तुने अपने जानदार मित्र कहा है ऐसे ऋभुवोंकेसहित—तू इस सोमरसका आस्वाद ले । ७

हे ऋभुवों, जो तुम अपने सुकृताचरणसे देव बने हो और द्येनपक्षीकेमाफिक देवलोकमेंही विराजमान हो गये हों ऐसे हे उत्कटसामर्थ्यसे प्रकट होनेवाले ऋभुवों, तुम हमको जो उत्कृष्ट होगी वोही संपत्ति दो । (कारण) हे सुयन्वपुत्रों, तुम अब अजरामर हुवे हो ।

हे उदारहस्त देवो, सोम अर्पण करनेका यह तीसरा प्रसङ्ग तुमने अपने अनुपम चातुर्यके बलसे रत्नोका पारितोषिक देकर सुशोभित किया है । हे ऋभुवों, इसलिये यह पात्रमें डाला हुआ सोमरस भगवान् इंद्रके सान्निध्यके सबब आनंदसे तुम प्राशन करो । ९

६ हे वाजासः यः अन्धाम् अभिषिष्वे तीव्रं सवनं वः मदाय पुनोति, हे ऋभव वृषभ, मंदघाना तस्मै सर्वं वीरम् रथिम् आ तक्षत ।

७ हे हर्यश्च इंद्र, त्वम् सुतम् प्रातः अपिब, माव्यन्दिनम् समननभि केवल ते (एव) तद् ऋभुभि रत्नधेभिः, यान् हे इंद्र त्वं सुकृत्या सखीन् चक्रे (तैश्च सह) सम् पिबस्व ।

८ ये सुकृत्या देवासः अभवत्, द्येना इत् दिदि इत् अधि निवेदः हे शत्रवः नपात ते गृयं रत्नं धात, सौधघाना यूय अमृताम् अभवत् ।

९ हे सुहस्ता यत् स्वपस्या तृतीयं सवनं रत्नधेयं अकृणुध्वन्, तत् हे ऋभव एतद् (सवनं) वः परिपिक्तम्, इदियेभि मेदाभि संपिबध्वम् ।

सूक्त ३६.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-ऋभु ॥

जिनको घोड़ेकी न अवश्यकता न कुछ लगामकीभी, पुरन्तु जिसके तीन चक्र (पहिये) होते हैं ऐसा तुझारा नामवार अपूर्व रथ उत्पन्न होकर वह अंतरिक्षमें परिभ्रमण करता रहता है । हे ऋभुवो, इसप्रकार तुम आकाश व पृथ्वी इनका उत्कर्ष करते हो । इसमें तुझारे दिव्य सामर्थ्यकी प्रसिद्धिही होती है । १

जिन तुम महान् विभूतिओने अपने मनके दृढ संकल्पसे रत्तीभरभी इधर उधर न टिलनेवाला दृत्तम सुयन्त्र रथ बनवाया है, हे सत्वाढ्य ऋभुओं, ऐसे तुमकोही, यह (हमारा) नोमस्म प्राप्तन करनेके लिये, हम हाथ जोड़ प्रार्थना कर रहे हैं । २

हे सत्यम्पन्न ऋभुवो, तुझारा नाम देवोंमें विख्यात होनेका और एक कारण यार्भी है, हे व्यापक विभूतियों, तुझारा महिमा इससे प्रकट हुआ कि अतिवृद्ध व धाँज माता पिता अपने पैरोंसे घूमें इसलिये उनको तुमने तारुण्य युक्त नया धनवाया । ३

तुमने एक समसपात्रके चार समसपात्र अलग अलग बनवा दिये, केवल एक समसपात्र लेकर उससे अपने दुर्लभलसे जीन्दी गाँ निर्माण की और देवमण्डलिमें प्रवेश करने समस्त सम्पादन किया, इसलिये हे सत्वमण्डित ऋभुवों, यह तुमारी कर्तव्यता समस्त स्तुति योग्य है । ४

जिसकी महिमा सबसे पूर्व प्रथमही निश्चयपूर्वक प्रतीत होती है ऐसा ऐश्वर्य ऋभुवोंसे प्राप्त होता है । सत्वसामर्थ्यसम्पन्न कर्के जिनकी ख्याति, ऐसे वाजप्रभृति वीरोंने भक्तोंके लिये ऐसा ऐश्वर्य निर्माण किया और विभ्वाप्रभृति देवोंने अपने विभुत्वसे उसको सुव्यवस्थीत आकार दिया । यज्ञसभामे ऐसेही ऐश्वर्यकी प्रशंसा होती है । (एवं च) हे देवों, जिस भक्तपर आप कृपा करते हो वही विचक्षण (विचारवान्) हो जाता है । ५

जिसके लिये वाज, विभ्वा व ऋभु इनको कृपाका पंवास छूटता है वही सत्पुरुष वीर्यशाली व अजिह्व होता है और वक्तृत्वसे (सबको गारीगार करनेवाला) ज्ञानी ऋषिभी वही बनता है । वह धनुर्धारी शूर वीर शत्रुसैन्यको अनावार होकर वैभवके उत्कर्षसे व वीर्यसम्पत्तिसे विभूषित होता है । ६

तुम्हारा सर्वोत्कृष्ट और दर्शनीय स्वरूप हमने अपने अन्तःकरणमे समा रक्खा है । सत्वालङ्कृत ऋभुवो, यह तुमारा स्तवन तुम अब प्रिय मान लो । तुम धीरोदात्त और विद्वान् कवि हो । इसलिये इस प्रार्थनास्तवनसे हम तुम्हारा चित्त अपनी ओर खेंच लेते हैं । ७

हे ऋभुवों, तुम ज्ञानी है; इसलिये हमारे ध्यान भक्तिसे (प्रसन्न होकर ऐसा करो कि) लोगोंको हितावह जो जों गुण होंवे हमारेमें लावो । और तेजस्वी, उत्कृष्ट और वीरश्रीकी वजे जिसका असर पडता है ऐसे सत्वसामर्थ्य, (दिव्य) ऐश्वर्य, और तरुण्यका आवेश इनकीभी हमारेमें योजना करो । ८

तुम आनन्दमें डोलनेवाले देव हमारे वास्ते इस लोकमे प्रजा ऐश्वर्य और वीर पुरुषोंके लिये योग्य ऐसी कीर्ति इनकी योजना करो । और जिसके जरियेसे इतर लोगोंकी अपेक्षा हम विशेष रूपसे जगत् के सामने (नजरमें) आ जाय ऐसा विलक्षण सामर्थ्य, हे ऋभु देवो, हमें कृपा करके दे दो । ९

५ यन् वाजश्रुतासं नरः (ऋभवः) अजीजनन् स प्रथमश्चस्तमः इयि ऋभुतः (लभ्यते),

विभ्रतष्ट, विदधेपु प्रवाच्य, हे देवास यम् यूय अवय सः विचर्षणिः ।

६ यम् वाजः यम् च विभ्वा ऋभवः यम् आविषु स वार्जा अर्वा (भवते), सः वचरय्या ऋषिः सः शूरः अत्ता पृतनासु दुष्टः, स च रायस्पोषं, स सुवीर्यं दधे ।

७ वः श्रेष्ठं दर्शतं पेशः (द्विदि) अधि धायि, अयं स्तोमः, हे वाजः ऋभवः णं जुजुष्ट (यूयम् हि) धीरास कवय विपश्चितः रय तान् व एना ब्रह्मणा आ वेदयामाचि ।

८ यूय विद्रासः धिपणाभ्यः परि, विश्वानयाणि भोजना अस्नभ्य (आ वहत) । हे ऋभवः शुमन्तं, वृषशु मं, उत्तमं वाजं रयि च ना आ (वह) वयश्च आ तक्षत ।

९ रराणां (यूय) इह प्रजाः इह रयि इह वीरवन् श्रव नः तक्षत । येन वय अन्गान् अति (ऋभ्य) चितयेम, त चित्र वज्र न दद ।

सूक्त ३७.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता-ऋभु ॥

मत्समामर्घ्यं मण्डितं ऋभु देवों, दिव्य विभूतियोंको योग्य ऐसे मार्गोंसे हमारे
चागतभारगर्भमें आवो । अर्थान् हे आनन्दप्रद ऋभुओं, इस मानव लोकमें ऐसे उत्तम
दिनोंमें हमारे दम चक्रका तुम पुरस्कार करो । १

तुमने मान लिये हुये और घृताहुतिओंसे अलंकृत होकर तुमको पंहुचे हुये वें
या तुम्हारे प्रन्त करणमें, तुमारे दिलमें भरे रहें । पात्रमें परिपूर्ण भरे हुये सोमरसोंने
तुम्हारा चित्त आकर्षित किया, (तब) उनका आस्वाद लेकर तुम हृष्टचित्त बन गये
और अपनी चतुरता व कर्तव्यगारी लोक विख्यात की । २

सोमसेवन करनेको तीन समय वेदीके समीप जाना ऐसी देवोंकी आज्ञाही है ।
इसलिये हे वाज-ऋभु प्रभृति देवों, मैंने यह रतोत्र तुमको अर्पण किया है । और मनु-
जोंमें शमान, आज कलके जमानेमेंभी श्रेष्ठ तथा दिव्यविभूतिओंसे तुम्हारे प्रीत्यर्थ मैं
एसासमय सोमरसकी प्राप्ति (एमेशा देता रहना हूं ।) ३

तुम्हारे पात्र पुष्ट है, रथ दीप्तिमान व शिरस्त्राण पौलादी है । वीरालङ्कार धारण
विधे तब शर धोके तुम हैं ही । इसलिये हे इन्द्रपुत्रों, हे सामर्घ्यवन्तों, यह पहिले
(मन्त्र ५१) सोमरस आप एषोंकुल हो इस वास्ते तुमको समर्पण हो रहा है । ४

हे ऋभुक्षों, उस ऐश्वर्यरूप ऋभुको, युद्धमें अतिशय लढवय्ये दिलदार मित्रको उस इंद्ररक्षित व सर्वदा अत्यंत उदार अध्वारूढ वीरको हम तल्लीनभावसे पुकार रहे हैं । ५

हे ऋभुवों, तुम और इंद्र जिस दीन मानवपर कृपा करोगे वही बुद्धिवैभवसे सम्पन्न हो । यज्ञकार्योंमेंभी वह चपल और बड़ा दाता हो । ६

हे सत्ववन्त ऋभुवों, यज्ञके लिये (हम यज्ञ करें इस लिये) हमारा मार्ग तुम सुप्रकाशित करो । इससे अर्थात् हे सन्तधुरीणों, तुम्हारे स्तवनके द्वारा सर्व आशा (पाश) तर जानेके काममें हमको सहायता होगी । ७

हे सत्वाढ्य ऋभुवों, हे भगवन् इंद्र, हे नासत्यदेवों, दिव्य ऐश्वर्य व न्यायक बुद्धिसामर्थ्यका वर लाभ हम मानवोंको प्राप्त हो ऐसा हमको तुम बार बार आम्नी-वादि दो । ८

सूक्त ३८.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-दधिका ॥

त्रसदस्यु राजाने पहिले जो दान स्वजनोंको जलके समान दे दिये थे वें दान तो तेरेही हैं । [क्यों कि] उसी दानोंमें उपजाऊ भूमि सम्पादन करनेवाला, हरकिस्मके धान्योंसे समृद्ध भूमिभाग हस्तगत करा देनेवाला, घोर पराक्रमी और दस्युओंको कुच-
। [मानो] घनही ऐसा दधिका महावीर तुमने दिया । १

५ ऋभुक्षणः रयि, वाजे वाजितयं युजं, इंद्रस्वन्तं सदासातमम् अश्विन ऋभुम् हवामहे ।

६ हे ऋभवः, यूयम् इदं य ऋत्यं अवथ, स इत् सः धाभिः सनिता अस्तु, स मेघसाता अर्कता, (सनिता अस्तु) ।

७ ऋभुक्षणः वाजाः, यष्टे नः पथः वि चितन । हे सूरयः स्तुताः यूयं अस्मभ्यं विश्वाः आशाः तरी- (चितन)

८ ऋभुक्षणः वाजाः, हे इंद्र हे नासत्या, तं रयिम् अश्वं च मघात्तये न. चर्यणिभ्यः पुष्टं सम आ शास्त ।

९ या पूर्वा त्रसदस्यु. पूरुभ्यः नितोरो, ता दात्रा वाम् दि सन्ति । (तेष्वेव) क्षेत्रसाम्, उर्वरासाम् दस्युभ्यः अभिभूतिम् उपमं घनमिव (दधिकां) ददथुः ।

दत्तादय योद्धा, सबसे अत्युत्कृष्ट, सकल जनोंका शास्ता तथा प्रतिपालक ऐसा वीर तुम दोनोंने दिया । वह जोरसे सीधी उड़ान साधनेवाला और चित्रविचित्र पैरोंको पैलाकर भरारी मारनेवाला मानो श्वेन पक्षी किंवा सभ्य आर्यजनोंका माननीय शूर जैसा कि वेदल राजाही था ।

२

हालपरमे नीचे गिरें उसप्रकार जो उस भरधाव दौड़कर [दुष्टोंको] पैरोंके तले दबा रखता है, कसे हुये शरीरवाले पहलवानके समान जो शूर और महारथी है, और भयंकर शार्ङ्गोंके समान नुकसान करनेवाला योद्धा है उसको सर्वही लोग स्वयम् हर्षभरित होकर आनन्दित करते हैं ।

३

जो युद्धमें बहुत किसमकी लूट जीतकर और वीरपुरुषमण्डलमें प्रविष्ट होकर मन्त्रोंमें पूज्यता है जिसकी साधनसम्पत्ति स्पष्टतः दृग्गोचर होती है ऐसा वह योद्धा अधा-
मिर्षां। छोटकर यद्यप्यमारुगभ और भाविकोंके सत्कर्म इनके तर्फे कृपादाष्टिसे दे-
यता है ।

४

यक्षादि तृण लेनेवाले जवरदस्तोंको देखकर जैसे सुखवसति लोग घबड़ाकर दिलाते हैं अथवा अश्वानय भाषटनेवाले श्वेन वृभुक्षित श्वेनको देखकर जैसे पक्षीगण भयभीत होकर भागते हैं उस प्रकार यह वीर (युद्धमें) कीर्ति (मंपादन करनेके)लिये विंदा पशरामूर [जीतने]के लिये जब निवृत्तता है तब उसे देखकर शत्रु [डरके मारे] भागाएँ परते रहते हैं ।

५

और यह महान् योद्धाभी चढाई करनेकी ईर्ष्यासे रथमालिकोंके अघाडीमें होकर [शत्रुसैन्यमें] घुसता है और एकाद कुलवन्त सजाया हुआ घोडा अपने खुरोंसे धूल उडाकर, लगाम दांतोंसे चवाकर जिसप्रकार हमला करता है उसीप्रकार दधिका वीरभी हमला करता है ।

अलावा, यह बलाढ्य योद्धा जगज्जेता परन्तु धर्मप्रिय है । समरभूमिमें वह खुद स्वयं कोशीश करके लढ पडता है और सवेग दौडनेवाले सैन्यको अतिवेगसे दौडकरके पकडकर उसपर चढाई करता है उससमय ऐसी लढाई हो पडती है कि पृथ्वीपरकी धूल ऊपर उठती है [और सब आश्चर्यचकित मुद्रासे ऊपर देखतेही रहते हैं ।] ७

आकाशमेंके मेघगर्जनाके समान सिंहनाद करके हमला करनेवाले उस योद्धाके सन्मुख बढचढकर आनेवाले शत्रुभी डरके मारे घबडा जाते हैं । और यद्यपि कभी वह हजारों सैनिकोंसे लढनेभी लगा तो वह उसीमें लवलीन हो जाता है और अनिवार होकर भयङ्कर दीखने लगता है ।

मानवोंका प्रतिपालन करनेवाले उस महान् वेगवान वीरकी तडफ व पराक्रम इनकी सब जन स्तुतिही करते हैं और युद्धमें शत्रु उसके वारेमें ऐसे उद्गार काढते हैं कि “ यह दधिका वीर अपने हजारों सैनिकोंसहीत यहासे चला जाय (तो भलाही है) ” ।

सूर्य अपने प्रखर तेजके द्वारा (आकाशमें) चारों ओर वाष्प (भापकी कोहर) फैला देता है उस प्रकार निज सोत्साह बलके द्वारा यह दधिका शूर वीर पांचोंभी मानवजातिओंको इस समस्त पृथ्वीतलपर विस्तारित देता है । सेकडोंकी बात क्या ? वह तो हजारों विजय सम्पादन करनेवाला है । तो, यह शीघ्रसञ्चारी वीर हमारे इस प्रार्थनाओंको माधुर्यगुणयुक्त कर दें ।

६ उत स्म प्रथमः सरिष्यन् रथानाम् श्रेणिभिः शुभ्रैः जन्मः स्रजं कृण्वानः रेणुं रेरिहत् किरणं ददधान् आसु निवेवेति ।

७ उत स्यः वाजी स्रहुरिः (पर) ऋतवा, समये तन्वा शुश्रपमाणः यतीषु तुरं तुरयन् ऋजिन्यः ऋजन् सन् रेणुं भुवोः आधि किरते ।

८ उत स्म अस्य घोः इव तन्दतोः ऋषायतः आभियुजः भयंते, यदा सीम् सदृशं आभि अयोधीत्, तदा ऋजन् दुर्वतुः भमिः च भवति ।

९ उत स्म अन्य कृष्टिर् आशोः जृतिम् अभिभूतिम् जनाः पनयन्ति । उत एनम् समिये (दृष्टा) वियन्तः आहु “ दधिकाः सदसैः परा अपरत् ” इति ।

१० दधिका शवसा, सूर्य ज्योतिषा अप इव, पंच कृष्टीः आततान । सः सहस्रसाः शतसाः वात्री अर्वा इमा वचासि मघ्वा संपृणक्त ।

सूक्त ३९.

॥ ऋदि-विश्वामित्र । देवता-इन्द्र ॥

उम प्राँघ्रसञ्चारक वीरकी फिरभी प्रशंसा करें । और वैसीही आकाश तथा
स्थिती इन्कीभी महती वर्णन करे । अपनी उज्ज्वल प्रभासे प्रकाशित होनेवाली उषा
हमें हम कार्यमें उत्तेजित कर सब सङ्कटोंके पार ले जाय । १

वर्तुत्वशक्ती जिनके शरीरके अन्तरङ्गमें भर रही है ऐसे श्रेष्ठ, अजिङ्ग्य, सकल-
जनप्रिय व कामनावर्षक योद्धा वीर दधिकाके गुणोंका वर्णन हम कर रहे हैं । हे
मित्रावरणों तुमने मनुष्योंको तेजःपुञ्ज अग्निका जैसा लाभ कर दिया वैसा इस वीरकाभी
लाभ कर दिया है । २

उषा की प्रभा होने समय अग्निको प्रज्वलित कर उसके सन्निध जो भक्त सर्वव्या-
पक दधिका वीरकी स्तुति करता है उसे अनाद्यनन्त शक्ति (अदिति देव परमेश्वर)
पापनिर्मुक्त करे । वह (भक्त) जगन्नित्र वरुण (देव) के साथ सानन्द सायुज्य-
शुक्तिपद पावे । ३

दधिका वीरका उन्माह, अोजम्बिता, और पराक्रम इसका जब हमने ध्यान
किया उमीममय मरुत (देवोंके) मङ्गल नामकाभी साथ साथ ही ध्यान हमने किया
तथा मित्रावरण अग्नि इन्कीके स्वरूपमें हम वज्रवाहु इन्द्रके लिये भी (सबके) कल्या-
णार्थ यज्ञ करते हैं । ४

यह परनेको तैयार हुये और जिन्होंने चरको मुक्तात की है ऐसे दोनों प्रकारके
भक्त जत उम दधिका वीरकाभी इन्द्रवै समानही अपनी ओरसे विनन्ति करते रहते हैं ।
हे मित्रावरणों, सत्वायोस्तेजव व व्यापक वीर दधिका हमको आपनेही मनुष्यहितार्थ
दिया है । ५

अमर्जिता, नर्दवर्गिता, और सत्त्वाटप योद्धा दधिकाकी महती (इसप्रकार) मैंने
वर्णन की है । यह हमारे हृदयोके सगन्धित कर और हमारी आयु वृद्धिगत करें । ६

सूक्त ४० ॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्र ॥

अब फिरभी हम दधिका वीरकाही सङ्कीर्तन करें और इस कार्यमें सकल उपःकाल मुझे स्फूर्ति दे । (यह केवल दधिकाकीही प्रशंसा नहीं, किन्तु) आपोदेवी, अग्नि, उषा, सूर्य बृहस्पति और अङ्गिरा कुलोत्पन्न जयशाली वीरकीभी यह स्तुति है । १

वह सत्व व सामर्थ्य इनसे युक्त, युद्धोत्सुक और प्रकाशरूप गोधन हस्तगत कर देनेवाला है । वह भाविक और सत्वर उद्योग करनेवाले भक्तमण्डलमेंही सर्वकाल रहता है । इसलिये वह (हमारे) आजके इस उपःकालीय तथा औत्सुक्यस्फुरित स्तवनको सुननेकी इच्छा करे । वह सत्य तथा भक्तिसे द्रवनेवाला—बहुतही द्रवनेवाला—है । इसलिये, ऐसा वह तीव्रवेग दधिका (वार हमारेमें) उत्साह, ओज, और दिव्य तेज पैदा करें । २

यह चपल और जिसे सत्कार्यकी बड़ी इच्छा लगी हुयी है ऐसा वीर दधिका वेगसे दौडकर अपनी ओजस्वितासे शत्रुसैन्यको दुभङ्ग करके जव चलता है उस समय उसका साफा पक्षीके दुममेके परसमूहके भाफिक, सवेग उड़ान करनेवाले श्येनपक्षीके छल के भाफिक, उसके अङ्गके वाजूकी तर्फ फडफडता है । ३

वह जोरदार, धीर (जैसाकि कोई) अथ पीठपर कन्धोंपर और मूँहमें (लगाय तंग इत्यादि) सजवूत कसा हुवा भी भरधाव जोरसे कूद फान्दता है उसप्रकार दधिका वीर वेगसे दौडता है । वह दधिका वीर अपनी कर्तृत्वशक्तिको सजेगा इस तरहसे अपने शरीरको समताले रखकर कितनेभी झुकाव हो तोभी उनमेसे उनके झुकावोंमेंसे ताण ताण कूद फांदकर अपने रास्तेसे चलता रहता है । ४

यह निष्कलंक तेजके बीच अधिष्ठित होनेवाला हंस है और अन्तरिक्षमें विराजमान रहनेवाला दिव्यनिधि है । वेदीपर आरोहण करनेवाला अग्निरूप होता है और यजमानके घरमें वास करनेवाला अतिथि है । यह शुरोके समाजमें विचरता है, अ युव लोकमें रहता है और सद्धर्ममे भरा पूरा रहकर आकाशमेंभी स्थानापन्न रहता है । वह दिव्योदकमें प्रकट होता है, प्रकशमेंसे आविर्भूत होता है और सद्धर्मसे तथा पर्वतसेभी प्रकट होता है । वह केवल धर्मरूपही है । ५

१ दधिकाव्य इत् उन् उ चर्किराम, (अस्मिन्) विश्वा उपपः माम् सूदयन्तु इत् । (एतद् न केवलं दधिकाव्य किन्तु) अपाम् अने उपस सूर्यस्य बृहस्पते आगिरसस्य जिष्णाः अपि ।

२ सत्व मरिप, गविप दुवन्वसत्, इप उपस तुरण्यसत् श्रवस्यात् । सत्य द्रवः द्रवरः, पतंगरः दधिकावा इपम् ऊर्जम् स्व. जन्तु ।

३ उतस्म अस्य द्रवत तुरणत. प्रगर्धन. श्येनस्ये व प्रजत ऊर्जासह तरित्रतः दधिकाव्यः अक-सम् परि वे पर्णम् न (पर्णम्) अनु वाति ।

४ उतस्यः व.जी, ग्रं वाया अधिकक्षे आसनी वद्ध. (अथ इव) क्षिपणिम् तुरण्यति । (एतादृशः) दधिकाः कर्तुं अनु संतवातवत्, पयाम् अंकासि अनु आपनीकणत् ।

५ (स हि) शुशिपत् हस, अनरिक्षसत् वमु, वेदिपर होता, दुगसेन् अतिथि. (सः) शृपत् वरसत् कृतसत् श्योमयन्, (सहि) अत्रा गोत्राः कृतजा अत्रिजा. कृतम् ।

सूक्त ४१.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्र ॥

हे इन्द्रवर्णो, अमरत्वमण्डित आचार्यके समान हमने हवि समर्पण करके गाये हुये कौनसे स्तवनके योगसे (यह) तुझारे आनन्दमय प्रसादका लाभ कमाया ? हमने लवर्त्मान दोंके बहे हुये और हमारा कार्यभाग नफल करनेवाले कौनसे स्तवनने हे इन्द्र-वर्णो, तुम्हारा अन्तःकरण घेर लिया है ? १

जो मुग्धाभिलाषी मर्त्यजन तुम इन्द्रवरुणोका हार्दिक प्रेम सम्पादन करनेके लिये तुम देवोंको अपना आप मान लेता है वह अंधकाररूप अवरण डालनेवाले शत्रुको संग्राममें पराजित कर देता है और वही तुझारे कृपाप्रसादके योगसे प्रख्यातभी होता है। २

आनन्दपूर्ण अन्तःकरणने गलाकर (छानकर) निद्ध किये हुये सोमरसोसे, सच्चे प्राणमिश्र इन्द्रवर्ण (देव) यदि हर्षभरित हाँई (भक्तोपर) आत्मनिर्विशेष प्रेम करने लगेंगे तो वे मनःपूर्वक स्तवन करनेवाले भाविकोंको अवरन्धार सम्पत्ति अवश्य देंगे । ३

हे इन्द्रवर्णो, हे प्रतापी देवो, हम दुरात्मापर तुमने अपने जाज्वल्य और शक्त्युत्त तेजस्वी दण्डका प्रहार किया । दुराचारी तथा परधनापहार करनेवाले इस मारक हथियार तुमने शत्रुओंको पराभूत करनेवाले अपने तेजका प्रयोग किया । ४

हे इन्द्रवरुणो, धेनुके ऊपर मोहित भये दो वृषभोंके समान तुम इस मेरे ध्यान-
स्तुतिपर प्रेम करनेवाले हो जावो । इससे, वह धेनु चरागाहोंमें चरकर और दूधसे पूर्ण
भरकर जैसी पुष्ट दीखती है और हजारो दुग्धधारा छोड़ती है वैसी तुझारी (यह)
स्तुतिभी अमृतरससे परिपूर्ण होकर हजारो (पीयूष) धारा छोड़ेगी । ५

इस अर्भकके, इस बालकके, कल्याणके लिये—इस उपजाऊ भूमिके लिये—सूर्यका
मनोहर दर्शन (हमें नित्य) हों वें और वीर्यवान् योद्धाका पौरुष (हमारेमें कायम रहें)
इसवास्ते वे अद्भुत पराक्रमी इन्द्रवरुण देव हमारा मन चिन्तातुर करनेवाली इस तमो-
मय रात्रिमें यहां (आकर) अपने कृपाकटाक्षोंसे हमारे सहायकारी बने । ६

प्रकाशप्राप्तिकी मनीषा रखनेवाले हम भक्तजन, तुमारे उस सनातन कृपाप्रसादार्थ,
और सर्व प्रिय तुझारे वात्सल्यार्थ तुझेही अति विनीत होकर मांग रहे हैं । तुम श्रेष्ठ प्रभु
(भक्तोंके) सत्य आप्त है, तुमही उदार, अत्यन्त उदार, और मातापिताके समान
(सज्जनोंके) हितकर्ता है ।

हे दातृश्रेष्ठो, हे दानशूरों, तुमारेमें लगीं हुयीं हमारी ध्यानबुद्धिएं, सत्वसामर्थ्य-
प्राप्तिकी ईर्ष्या रखकर, एकाद पण (जीतनेको जाय) उसप्रकार, तुझारा कृपाप्रसाद
प्राप्त करनेके लिये तुमारेही तर्क गर्या है । (अपना दुग्धदेवकार्यमें लगे इसलिये) धेनुएं
(दोहन स्थानपर खड़ी रहें उसप्रकार) जैसी मेरी स्तवनरूप वाणिए, मेरीं मननबुद्धिएं,
दिव्य वैभवप्राप्त्यर्थ, इन्द्रके सन्मुख व वरुणके सन्मुख खड़ी है । ८

ये मेरी मननबुद्धिएं सामर्थ्यसम्पत्ति लाभकी आशा कर रही है । अतः वे भग-
वान् वरुणके सन्निध गर्या है । धनकी अन्वेषा करनेवाले सेवकके समान किंवा ससम्भ्रम
दौडनेवाले भिखारियोंके समान सत्कार्यकीर्तिकी याचनार्थ वे (मेरी मननबुद्धिएं) उसकी
तर्फ गर्या है । ९

५ इंद्रा वरुणा दुवम् अथा. धियः, धेनो वृ भा इा प्रेतारा भूतम् । सा यवसा गत्वी पयसा मदी
इव न दुर्नयत् ।

६ (मयि) तोके तनने हिते, उर्वरासु, सूर दशाके वृषणश्च पौत्ये, हे इंद्रा वरुणा हे दत्ता अत्र
परितक्म्याः काम् धावन्ति न रातम् ।

७ गविष. (वयम्) व पूर्यि अवये, त्रिदाय सत्वाय, युवाम् इन्द्रि (युयाम्) प्रभूतीं स्थायी
शग नदिष्ठा पित । इव शभू परि वृ गमहे ।

८ हे मुदाग युयत् ता. वाजयन्ती आजिम् न अवसे जग्मु । गाव न सोमस उपास्तु,
(एवम्) इन्द्र वरुण ने मनीषा प्रिय उपास्तु ।

९ इन्द्र ने मनीषा द्रविग इच्छमाना इन्द्र वरुण उप अगमन् वस्व जोष्टार इन्द्र गोवि वा प्राय-
भिस्मागा. उप उपास्तु ।

(बुद्धिरूप) अश्वोंके, (मनोरूप) रथोंके, उत्कर्षके (उन्नतिके) तथा अविनाशी ऐश्वर्यके हम स्वयं धनी (मालिक) बनै ऐसा हो । हमेशा अपने अश्रुतपूर्व रक्षण-सामग्रीओंके कृतकार्य होनेवाले वे (उभय) देव अपने अपरिमित ऐश्वर्यके साथ हमारा सन्ततसह योग हों ऐसा करै । १०

हे श्रेष्ठचरित्र इन्द्रवरुणों, सात्विक संग्राममें हमारे लागते, तुम अपने श्रेष्ठ रक्षण-साधनोंसहित हमारे तर्क आओ । जहांपर शत्रुसैन्यमें तुमारे तेजस्वी आयुध सहज लीला सेही खेलते हैं (ऐसे संग्राममें) बड़े आवेशसे हम उस संग्रामको जीतें ऐसा कर । ११

सूक्त ४२.

॥ ऋषि-पौरुष (वामदेव) । देवता (आत्मा) इन्द्रावरुण ॥

मुझे विश्वात्माकेही जैसे ये सब देवगण आकृति हैं वैसेही (ऐहिक और पारलौ-
किक) दोनों प्रकारका यह राष्ट्र मुझ सार्वभौम प्रभुकाही है । मुझवरुणके अगाध
कर्तृत्वानुसारही देव वर्ताव रखते आये हैं । सर्व चराचरका और सर्वोत्कृष्ट अच्छादन
(जो स्वर्गलोक उस) का भी मैंही राजा हूं । २

१० षट्पदस्य स्यस्य पुष्टे. नित्यस्य राय. च पतयः स्याम, नव्यसीभि. जातिभिः चक्रणौ ता
इदाम् षट्पदा निष्कृत राय. सचन्ताम् ।

११ ई दृष्टता ईद दरण, दृष्टीभिः ऊती नः व्याताम् यत् वाम् दिशवः पृतनासु प्रकीळान्
हस्य धातं. रदितार. स्यात् ।

११ ई दृष्टता. रथा नः, तथा हम दिशयोः क्षत्रियस्य दिता राष्ट्रम् । मे वरुणस्य ऋतुं देवाः
वचन्ते. ११ ईद दरणस्य राजाभि ।

११ ईद दरण. तथा. त नः प्रथमा बहुव्रीहि नयं धारयन्त । मे वरुणस्य ऋतुं देवाः सचन्ते
११ ईद दरण. ११ ईद दरण. राजाभि ।

इन्द्र मै और वरुणभी मैही । अपनी महिमासे अतिविस्तीर्ण, गहरे और रम्य बने हुये (दो रजोलोकभी) मैही हू । मै सर्वज्ञ देवने “ त्वष्टा ” बन कर अखिल भुवनोको एकसमयावच्छेदसे चालन दिये (सबको बराबर) संभाल रक्खा है । ३

बढता हुआ दिव्य उदक मैनेही पूर्ण भर दिया है और सनातन सत्यके अधिष्ठा-
नमें देवलोकभी मैनेही धारण किया है । (इसप्रकार) अनाद्यनन्त शक्तिकें मैं सद्धर्म-
प्रिय पुत्रने सनातन सत्यके योगद्वारा यह त्रिविध जग विस्तृत कर दिया है । ४

कुलवन्त घोडेपर स्वार भयें युद्धोत्सुक वीर और शत्रुओसे घिरी हुयी सेना (दोनों
भी) रणभूमीपर मेरीही करुणायुक्त प्रार्थना करते हैं । मै दिव्यैश्वर्यसम्पन्न इन्द्र (सबकी
ऐन प्रसंगपर रक्षा करता हूं और असह्य तेजसे (व युद्धके कन्दनोंसे रजो धूल) उडा
देता हूं । ५

सब वस्तुएं मैनेही निर्माण किई । मेरे अप्रतिहत तेजोबलका विरोधी नाममा-
त्रभी नही मिलेगा । और सोमरस तथा सामगायन इनसे अगर मै एकदकेभी हर्ष
निमग्न हुआ तो उसीइन्द्र ये दोनों रजोलोक (इतने) अमर्याद (बडे-बृहत्) होतेभी
धराने लगते हैं । ६

हे परमेश्वर, वो तेरा [अतुल पराक्रम] सर्व चराचरको विदित है । और अय
प्रतिभासम्पन्न कावेशंष्ट, तूभी भगवान् वरुणके प्रीत्यर्थही अपने प्रसिद्ध कवन गाता
रहता है । हे इन्द्र, अन्धकाररूप शत्रुका तुने संहार किया ऐसेही तेरी कीर्ति है ।
(चारोंतर्फ पर्वतोसे धिरे हुये) नदिओंको तुनेही मुक्त किया । ७

३ अहं इन्द्रः वरुणं च, महित्वा ऊर्गं, गर्भीरे सुमेके च ते रजसी (अपि अहमेव) । त्वष्टेव अहं
विश्वा भुवनानि रोदसी समैरयम् धारय च ।

४ उक्षमाणा अप अह अपिन्वम्, ऋतस्य सदने दिवम् धारयम् । उत अदिते ऋतवा पुत्रः
गतु भूम ऋतेन वि प्रथयत् ।

५ स्वश्वा. वाजयन्त. नरः माम् हवन्ते समरणे वृता. (अपि) माम् हवन्ते । अहम् इन्द्रः
मघवा आजिम् वृणोभि, अभिभूति ओजा. रेणु इयमि ।

६ अहं ता विश्वा चक्षरम्, मा च मे दैव्य अप्रतीतम् सह नकि वरये । यत् मा सोमासः यत्
श्वया मा ममदन् उभे अपारे रजसी भयेते ।

७ विश्वा भुवनानि तस्य ते (ओज) विदुः, हे वेध ता (तव काव्यानि) वरुणाय प्रव्रीषि ।
त्वम् वृत्राणि जघन्वान् ध्रुविषे, हे इन्द्र त्वम् वृत्रान् सप्त सिन्धून् अरिणा ।

दुर्गहका पुत्र (पुरुकुत्स) जब प्रतिवन्धमें पड़ा उस समय हमारे सात पूर्वज ऋषि रहे उन्होंने यज्ञ करके उस [यज्ञके प्रभाव] से पुरुकुत्सके पत्निको, इन्द्रसमान पराक्रमी व अन्धकार रूप शत्रुका नाश करनेवाला तथा आधा देवही बना [हुवा] ऐसा व्रसदस्यु [पुत्र कर्के] दिया ।

८

हे इन्द्रवरुणों, पुरुकुत्सके पत्तिने हवि अर्पण करके और साष्टांज [दण्डवत] प्रणाम करके तुमारी सेवा किई । तब तुमने उसे शित्रुविनाशक तथा देवकोटि (पद) का पहुँचा हुआ व्रसदस्यु राजा [पुत्रकके] दिया ।

९

हमारे मनोरथ पूर्ण होकर हम [दिव्य] ऐश्वर्यसे (सम्पन्न), देवमण्डल हविर्भागप्राप्तिने [मन्तुष्ट], और धेनु (समूह) हरित तृणसे (पुष्ट तथा आनन्दित) होवें । (इमलिये) हे इन्द्रवरुणों, जो कभी [अभीष्ट मनोरथ रूप] दुग्ध देनेमे कपट करतीही नहीं ऐसी वद [तुमारी काम] धेनु तुम हमें अर्पण करो ।

१०

सूक्त ४३.

॥ ऋषि-सौदोत्र वामदेव । देवता-अश्वदेव ॥

(हमारी प्रार्थना) कौन सुनेगा ? पूजनीय दिव्य विभूतिऔंमेंसे कौन हमारी दन्दनासे सुप्रसन्न होगा ? दिव्य, सर्वप्रिय तथा हविर्युक्त ऐसी यह मनोहर स्तुति अमर-विभूतियोंमेंसे किसके हृदय सम्पुटमें हम निविष्ट करै ? हमारे ऊपर कौन दया करेगा ?

१

१. ईन्द्र इन्द्राणां रूपं वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम
२. ईन्द्राणां इन्द्राणां हि वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम
३. ईन्द्राणां इन्द्राणां हि वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम
४. ईन्द्राणां इन्द्राणां हि वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम
५. ईन्द्राणां इन्द्राणां हि वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम
६. ईन्द्राणां इन्द्राणां हि वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम
७. ईन्द्राणां इन्द्राणां हि वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम
८. ईन्द्राणां इन्द्राणां हि वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम
९. ईन्द्राणां इन्द्राणां हि वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम
१०. ईन्द्राणां इन्द्राणां हि वासावम् पितरं ते सप्त ऋषयः वासन्, ते अस्याः इन्द्र न वृत्रं तुरम

हमारी तर्फ झट दौड़े आनेवाला ऐसा देवोंमें कौन है ? और हमारा अत्यन्त हित करनेवाला भी कौन है ? रविकन्यकाने जिजे पसन्द किया, जिनके बाण अनिशय चपल होकर जो अतिशय त्वरासे चलता है ऐसा (जिसके बारेमें) कहते हैं वह रथभी कौनसा ?

आज इतने दिन गये परन्तु सब समय तुम इन्द्रके समान (हमारे) सङ्कटमयमें [हमारे] हाथोंमें [गट्टोमें] जोर लानेके लिये दौड़े आतेही हो । तुम दिव्य लोकमेंसे अवतीर्ण होते हो । तुमारे पंखभी दिव्य हैं । अतः, (हे भगवन्) भौतिक शक्तिओंमेंसे कौनसे शक्तिके द्वारा तुम अत्यन्त बलाढ्य हुए है (यह हमे बतलाओंगे क्या ?)

तुमारी तर्फसे कौनसा दान मिलेगा ? हे अश्विदेवों, हमारे प्रार्थना करनेसे तुम हमारी तर्फ क्या सम्पत्ति ले आओगे । तुमारे क्रोधाग्निके पास कौन जा सकता है ? इस लिये, हे मधुरप्रिय, हे अद्भुत चरितदेवों, पातकोंसे तुम हमारा छुटकारा करोही ।

तुमारा रथ समुद्रमेंसे तुमारे सन्मुख जब आता है तब उससमय वह बड़े चक्र खाकर ध्रुलोकको जा भिडता है । और, तुम महानुभाव विभूतिओके प्रति (भक्तोंके) पक हविरन्न जब पहुंचते हैं तब, हे मधुरताका सिञ्जन चारोओर कर देते है ।

आकाशसिन्धुने अपनी तरंगलह रिओंसे तुमारे अश्वोंको नहवाया है, और प्रसर तेजसे चमकनेवाले वे आरक्तवर्ण पक्षी मण्डलयुक्त प्रदक्षिणा कर रहे है, इसलिये जब तुम रविकन्याके पति होनेको निकले तब तुमारी सवेग सवारी सबको स्मृतः दृष्टिगोचर हो गयी ।

२ को मृळाति, कतम. आगमिष्टः, देवाना कतम. शभविष्ठा यं सूर्यस्य दुहिता अट्टगीत (एतादृशं) कं रथं इवहर्षं आशुं आहु ।

३ इवतः घृन् मधु हि स्म इंद्र न परितक्म्याया (न.) शक्ति गच्छय, (युवा) दिवः आजाता, (वा) दिव्या सुपर्णा, शचीना (मध्ये) कया शच्या शचिष्ठा भगव ।

४ वा उपमाति का भून्, हे अश्विना द्वयमाना (युवा) कया आगमय । वां महः चित् त्यजवः अभीष्टे कः चित्, हे दत्ता माध्वी उर्ता न उत्पत ।

५ वा रथ यत् समुद्रान् वा अभिवर्तते (तदा) या उह परि नक्षति । हे माध्वी, यत् सी पता. (नैवेद्या.) पृक्ष वा भुरजन्त, (तदा भक्ता) वा मध्वा मधु प्रपायन् ।

६ सिधु ह रमया वा अश्वान् अश्विन्, घृणा क्षम्याम् वय पंगिमन् । (अत) येन मृर्गायाः पती भवथ (तदा) तन् वा अजिरं यानं सु चेति ।

सत्त्वरूप रत्नसम्पत्तिके प्रभुओं, यहां—यहांही हमने तुमको जिसके जरियेसे सह एक मत होकर एकत्रित बुलवाया है वही (यह) हमारी मज्जूनीय स्तुति है ! इसलिये तुम इस अपने भक्तजनको (दुःख) मुक्त करो । सत्यस्वरूप देवों, देखो हमारा सब ध्यान तुमारी ओर लगा रहा है ।

सूक्त ४४.

॥ ऋषि—वामदेव । देवता—ऋषु ॥

हे अश्वीदेव, सबेरा दौड़नेवाले तुमारे रथकीभी हन अब स्तुति करते हैं । वहभी प्रकाशमय धेनु प्राप्त कर देता है । उसमें शुशोभित आसन होनेके कारण उसपर- (देवोंकी) स्तुति मृज्जती है । वह प्रशस्त (लम्बा चौड़ा) और अभीष्टप्रद है । सूर्यक न्याने उनी रथपर आरोहण किया था ।

हे अश्वीदेवों, हे आकाशपुत्रों, अपने देवत्वसे, अपने दैवी सामर्थ्यसे तुमने वह दिव्य वेषधन अनासा किया है और तुमारे उन्नत अथ तुझे रथमें बिठलाकर ले जाते हैं उस समय भी सकल शक्ति तुमारेही शरीरका आश्रय करती रहती है ।

ध्यानमा भक्त, आज तुमारे हवि अर्पण करके अग्नि संरक्षणके लिये अथवा तुमारे संगमरसके प्राप्ति लेनेके लिये, अर्हस्तोत्रोंसे तुमारी स्तुति करता रहता है ? अथवा तुमारे वन्दना कर, सत्समाधिष्ठाता जो ह पुरातन सम्प्रदाय (प्राचीन कालसे चलता आया हुआ सनातन धर्म) उनकी तर्क, हे अश्वीदेवों, (कौनसा भक्त) तुमारे मनको लगाता है ?

हे सकलस्थलवर्ती देवो, हे सत्यस्वरूपो, सुवर्णके (अविनाशी) रथमें बैठकर हमारे इस यज्ञमें उपास्थित होओ । मधुर सोमरसका स्वीकार करो और उपासना तत्पर भक्तको रत्नसम्पत्ति दो ।

४

देवलोकमेंसे किंवा पृथिवीपरसे तुज (अपने) सुयन्त्र चलनेवाले सुवर्णमय [अविनाशी) रथमें (बैठकर) हमारे सन्निध आओ । दूसरे भक्तजन तुझे जगद्दे समय न रख्ये ऐसा प्रवन्ध करो क्यों कि, तुमारा हमारा जो प्राचीन आप्तसम्बन्ध है उसमें तुम वद्ध हो गये हो ।

५

हे अद्भुत चरित्र देवो, वीरसन्तान युक्त महद्दैश्वर्यलाभ हम दोनोंको होवे । हे अश्वीदेवो, हम पराक्रमी भक्तोंने तुमारा यज्ञोगाथन किया है । हम माजमीड्ङ्के वंशजोंने एकत्रित हो, तेरा स्तवन किया है ।

६

सत्वसम्पत्तिके प्रभुवो, यहां—यहाही—जिसके द्वारा हमने तुमको एकमतसन्निहित किया वही यह हमारी मननीय स्तुति है इसलिये तुम अपने इस उपामक जनको [दुःखसे] मुक्त करो । सत्यस्वरूप अश्वीयो, देखो कि हमारी सब आकाङ्क्षाएं तुमारेमेंही सङ्कलित हुई हैं ।

७

४ हे नासत्या, पुनरु, हिरण्यधेन रथेन इमम् यज्ञम् उपयातम् । सोमस्य ङ् मनुन पिबाथः, विधते जनाय इत् रथं दधथ ।

५ दिव पृथिव्यः वा न अच्छ हिरण्यधेन सृष्टा रथेन आयातम् । अन्ये देव न्त वाम मा नियमन्, यत् न पृथ्या जनिः वाम सन् ददे ।

६ हे देवा पुन, रन् वदन्तम् रथिम् न अस्मे उभयेषु मिमाथाम् नु । हे अभिना, यत् ना वाम् सोमम् अवन्, (वयम्) अजमीड्ङ् स मयन्तुतिम् अगमन् ।

७ व जगन् देह यत् वा गगन गते, ना ङ् मन्म सुमति । तद युवम् नगितां उदत्त, हे न सन्ना नि (न) काम एवदत् ।

सूक्त ४५.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्र ॥

देवों, वह प्रयाग क्षितिजपर आ रहा है [अर्थात्] वह [अश्वीदेवोंका परिभ्रमण करनेवाला रथ इन आगमनके शिरोमानमे जोता जा रहा है । उस रथमें वह प्रभा-
वमूर्ति दिव्य एतन्न पालन बैठकर साथमे चाँधे मधुर रसके कुम्भसे शोभा आ रही है । १

मधुर रस देनेवाला तुमारा प्रभाव, तुमारा रथ, और अश्व ये सब उपकालमें
मित्राओंके उत्पन्न होतेही देखने लगते हैं और सर्वत्र भरे हुये अन्धकार आवरणके
दूर कर, मूर्तमान अन्तरालमे शुभ्र तेजसे परिपूर्ण भरे रहते हैं । २

तुम अपने मधुरग्न परिचित सुन्दारे रस मधुर पेयका आस्वाद लो । मधुर
सांसने पिये तुम अपना प्रिय रथ जोनकर तैयार करो । (भक्तोंका) वर्तन क्रम और
तुमारा गमनगती तुम अपने नाधुर्यसे भर देने हे और हे अश्वीदेवो, कृपा युक्त मधुसे
प्राप्तप्राप्त भरा तुवा कोष भक्तोंके लिये ले आते हो । ३

तुमारे इन मधुमाषी, त्रपाय रहित, व सुवर्णपक्ष है । वे (हंस) बहुत मजबूत
गोः दते प्रभातमेही जागृत होनेवाले है । वे आनन्दमग्न होकर जलमें मजेसे तैरते हैं
और आनन्दमग्न नोसरसके युमुक्षित होते हैं । इसवास्ते मधुमाक्षिका (पुष्पोंकी तर्फ)
जाती है इसमग्न (भक्तोंके) इस मधुररसके सवन की तर्फ तुम ठीक निकल चले
जाते हैं । ४

अपने स्वच्छ हाथोंसे उत्साही और प्रज्ञावान् भक्त पाषाणपैसे मधुसहित सोम-रस निचोड़कर अर्पण करता है उस समय गहतके आहुतिओंसे सन्तुष्ट भये त्रेताग्निभी यागको सम्पूर्ण करके उषःकालमें देदीप्यमान् आश्विदेवोंकी महती दिखलाते हैं । ५

पृथिवीके ऊपर हररोज पहुंचकर अन्धकारको उड़ानेवाले (तुमारे) किरण स्वर्गलोकके समान अन्तरिक्ष लोककोभी शुभ्र तेजसे भर डालते हैं और सूर्यभी अपने सारे घोड़े जोतकर निकलता है उससमय तुम अपने स्वभावानुसार उसका (सूर्यका) गमनमार्ग स्पष्टतः ध्यानमे ला देते हो । ६

हे अश्वीदेवों, मैने ध्याननिमग्न होकर तुमारे गुणानुवाद गाये हैं वैसेही तुमारे रथकीभी प्रशंसा कियी है । उस (रथ) के घोड़े अस्सल है और वह कभी जीर्ण नहीं होता । उसमें आरोहण करके तुम हवि अर्पण करनेवाले उत्साही तथा उदार यजमानके समीप सर्व अन्तरालको चक्कर लगाकरभी, तत्काल प्राप्त होते हैं । ७

सूक्त ४६.

॥ ऋदि- वामदेव । देवता-अश्वीदेव ॥

हे वायुदेव, प्रातःकालके इष्टिमें तूही यह मधुर सोमरस प्रथम ग्रहण कर । कारण सबसे प्रथम रस प्राशन करनेका मान तेराही है । १

५ सुअध्वगसः मधुमन्तः शमय० ते उक्षा अश्विना प्रति वस्तेः जरन्ते । यत् निष्कहस्तः तरणि विचक्षण (ऋत्विक्) आदिभि मधुमन्तं सोम सुपाव ।

६ अहभि अ. केनिपास (तमः) दविधतः, (वां रमय) शुक्रं ररन रज. आतन्वन्तः (शानन्तः) । मूरं चित् अश्वान् युयुजान इयते, विश्वान् पथ अनुस्वधया चेतय. ।

७ हे अश्विना प्रियवा वा प्र अश्वोचं, य वां रथ अजर शुभ्र अग्नि । येन च रताय परि, हवि मतं तरणि सोजं अच्छ याय (सोपि रथ स्तूयते) ।

१ वायो दिविष्टिः धूना अग्र पिबे, त्व हि पूर्वापा आसि ।

अपने सेकड़ों रक्षणसामग्री सहित " नियुक्त " घोड़ियोंको जोतकर और इन्द्र
सहित एकही रथमें बैठकर, हे वायु, तू [आ] और इस सोमरससे तृप्त हो । २

हे इन्द्रवायुओं, तुमारे हजारों अश्व हमारे सुखनिमित्तक सोमरसस्वाद लेनेके
ये तुम ले आओ । ३

तुमारे रथमें सुवर्णके तो असान हैं । ऐसा वो तुमारा रथ हमारे याग सम्पूर्ण
है । हे इन्द्रवायुओं, उस गगन चुम्बी (आकाश तक पहुंचने वाले जिसके शिखर
) रथमें तुम सवार होओ । ४

उन अत्यन्त ओजस्वी रथमें विराजमान होकर हवि अर्पण करनेवाले इस उपा-
सक जनकी तर्फ तुम आओ । ५

हे इन्द्रवायुओं, तुम देवोंके साथ यजमान गृहमें [आकर] सप्रेमान्तःकरणसे
यह सोमरस प्राप्त करो । ६

तुमारा आगमन इधर होवे । हे इन्द्रवायुओं, सोमप्राशननिमित्त (आकर) तुम
घोरे छांटने बेभी चटाई छोड़ो । ७

१ शतं शशिभिः हे वासो नियुक्तान् रक्षसापिः त्वं सुतस्य तृप्तं ।

२ रक्षाय रक्ष रक्ष वा शशि भयः सोमपीतये वा वहन्तु ।

३ हि हे इन्द्रवायु इति शिष्यवन्दुर, स्वध्वरं दिविस्त्वृष्टं रथ वा स्थापः ।

४ इन्द्र वा इन्द्र इन्द्र रथेन शशिर्वा त्वं गच्छत, इह च वा गतं ।

५ इन्द्र वा इन्द्र इन्द्र तं देवेन सजोषसा दास्यो गृहे पितृ ।

६ इन्द्र वा इन्द्र वा शशिभिः, (शशिभिः) सोमपीतये इह वा विमोचन ।

सूक्त ४७.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-वायु ॥

हे वायुदेव, प्रातःकालके इष्टिमें इस मधुर पेयका अम्मल तेजस्वी सार तुझे हमने समर्पण किया है । तू स्पृहणीय विभूति है । इसलिये तेरे “ नियुत् ” अश्वोंको जोतकर सोमरसप्राशनार्थ तू (इधर) आगमन कर । १

हे इन्द्रवायुओं, इस सोमरसका आस्वाद लेनेकी तुमारी इच्छा है । और इसी-लिये जैसे जल गहराईकी तर्फ बहता है वैसे देख, ये (रस) एकदम तुमारी तर्फ (आनेको) निकले है ।

हे वायु, तू और इन्द्र महान् उग्रप्रतापी हैं । उत्कट बलपरभी प्रभुत्व चलानेवा देवों, “ नियुत् ” अश्वोंको जोतकर हमारी रक्षार्थ अरु सोमप्राशनार्थ तुम (दोनों) एकही रथपर आरूढ होकर हमारी तर्फ आओ ।

हे वीरों, तुमारे पास भक्तकार्यार्थ सर्वप्रिय “ नियुत् ” घोड़ियां हैं वे (घोड़ियां) हे यज्ञधुरंधर इन्द्रवायुओं, हमारे वास्ते (तुम अपने) रथको जोतो ।

सूक्त ४८.

॥ ऋषि-विश्वामित्र । देवता वायु ॥

श्रीमान् मनुष्य अपने ऐश्वर्यका उपभोग लेता है उसप्रकार इस अनुच्छिष्ट आतिथ्योंका और अनुपभुक्त स्तुतिओंका तू स्वीकार कर । हे वायुदेव, तू अपने आलह दायक रथपर आरूढ होइ यहां सोमप्राशनार्थ आ ।

गालीगलोच करनेवाले दुष्कर्म लोकोका तू पूरा पूरा नायनाट करके अपने रथ नियुत् अश्वोंको जोतकर इन्द्रसहित, हे वायुदेव, उस रथपर आरूढ होई सोमप्राशन यहां आगमन कर ।

१ वायो मध्वं शुक्रं रसं दिविष्टिषु धम्रं ते व्ययममि देव, स्पर्द्धं त्वं सोमपीतये नियुत्यता रं आ याहि ।

२ इन्द्रश्च, हे वायो, एषा सोममाना पीति अर्हय निघ्न हि आप न इन्द्रं मन्थ्यक युवा यन्ति ।

३ वायो त्व इन्द्रश्च शुमिणा नियुवन्ता, हे शवसम्पती उत्तमे न सोमपीतये न गगय आयातं ।

४ दहवाहसा नरा ददवायु, या वा पुरुषपृष्ट नियुत् दाशुपे सन्ति, ता अस्मे नि यच्छतं ।

५ वरं रायं न, अर्वाता होत्रा विपश्च मिदि हे वायो चंद्रेण रणे न सुतस्य पीतये आ याहि ।

६ अशन्तां नियुवातां नियुत्वान् ददवायु सन् हे वायो चंद्रगे रणेन सुतस्य पीतये आ याहि ।

ग्रामवर्ण किन्तु उत्कृष्ट सम्पत्तिका केवल एक भण्डारही और (विश्वंभरकी) सुन्दर सुन्दर आकृतिएं जहांपर दृष्टिगोचर होती हैं ऐसी द्यावापृथिवी तेरेसामने हाथ जोड़ खड़ी है । तो हे वायुदेव, तू अपने आह्लाददायक रथपर आरोहण करके सोमप्राशनार्थ यक्षांही आगमन कर ।

३

हे वायुदेव, तेरे वें सेकड़ो, किंवहुना हजारो, पीतवर्ण तुन्द (मोठे मोठे) घोड़े वा घोटियां अपने रथको जोत और इन सबके एकत्रित जोरके द्वारा तेरे रथको इधरः ही आने दे ।

४

सूक्त ४९.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-इन्द्रवृद्धस्पति ॥

हे इन्द्रवृद्धस्पतिश्रीं, तुमारा प्रिय हविर्भाग तुमारे मुखमें डाल दिया है और तुमारे प्रीत्यर्थ सोमस्तोत्र (सोमरसकी महती) भी गायन किई है ।

१

हे इन्द्रवृद्धस्पतिश्रीं, तुमारे लिये यह सोमरस तैयार कर रक्खा है । इस मनोभि-
राग रस वा स्वाद तुमारे हर्षोल्लसित होनेके लिये तुम लेवें, इसलिये हमने इसको इस (सपवामे तुमारेवारते) परोस रक्खा है ।

२

हे इन्द्र वृद्धस्पतिश्रीं, तुम और इन्द्र दोनों मिलकर, हे तुम सोमप्रिय देवों,
तुमारे मन्दिरपर सोमप्राशनार्थ आओ ।

३

१ इन्द्रो मनुषिती, विश्वंप्रसा रादसी त्वां अनुयेमाते (तद्) वायो चंद्रेण रथेन सुतस्य पीतये
२ ॥ ३ ॥

१ इन्द्रो मनुषिती, विश्वंप्रसा रादसी त्वां अनुयेमाते, तद् वायो चंद्रेण रथेन सुतस्य पीतये आ याहि ।

२ इन्द्रो मनुषिती, विश्वंप्रसा रादसी त्वां अनुयेमाते, तद् वायो चंद्रेण रथेन सुतस्य पीतये आ याहि ।

३ इन्द्रो मनुषिती, विश्वंप्रसा रादसी त्वां अनुयेमाते, तद् वायो चंद्रेण रथेन सुतस्य पीतये आ याहि ।

४ इन्द्रो मनुषिती, विश्वंप्रसा रादसी त्वां अनुयेमाते, तद् वायो चंद्रेण रथेन सुतस्य पीतये आ याहि ।

५ इन्द्रो मनुषिती, विश्वंप्रसा रादसी त्वां अनुयेमाते, तद् वायो चंद्रेण रथेन सुतस्य पीतये आ याहि ।

हे इन्द्रवृहस्पतिओं, सेकड़ो प्रकारके ऐश्वर्य, व हजारो जातिके (बुद्धिरूप) अश्व धन हमे अर्पण करो । ४

हे इन्द्रवृहस्पतिओं, सोमरस (तुमारे) पीनेके लिये तैयार होतेही हम तुझे (उसके प्राशनार्थ) नम्रतः पुकार रहे है । ५

हे इन्द्रवृहस्पतिओं, हवि अर्पण करनेवाले भक्तोंके गृहपर (भक्तिरूप) रस तुम प्राशन करके उसीमे रममाण रहो ।

सूक्त ५०.

॥ ऋषि-वामदेव । देवता-वृहस्पति ॥

जिस त्रैलोक्यव्यापक वृहस्पतिने सर्वदमनक प्रभावशक्तिद्वारा अपने गम्भीर शब्दसे पृथ्वीके भिन्न भिन्न हिस्सोंको संभाल रक्खा है उसका प्राचीन ऋषिओंने एकामध्यान करके उस मधुरभाषी देवको (वहस्पतिको) उन ज्ञानी जनोंने (ऋषियोंने) अपने सन्मुख (अन्तःकरणमे) स्थापन किया । १

हे सकलभूतिनाथ, जो चलते चलते सहजही (शत्रुओंको) विस्खलित कर देते हैं और तुझ पूर्णप्रज्ञान्तः करणवालेको आनन्दित कर देते है ऐसे तेरे (सेवकगण) हमारे चारों ओर फैले हुए हैं ही । (हमारे मनोरथोंका) निधि जो अभीष्टवर्षक, विस्तृत और अपाय रहित है उसके भी चारों ओर उन तेरे सेवकोंकी वसति है ही, तौभी हे वृहस्पति, तू कृपया उस निधिके केन्द्र (मूलस्थान-उत्पत्तिस्थान) का संरक्षण कर । २

४ इंद्रा वृहस्ती अस्मे शतग्विनं अद्वान्त सहस्रिण रयिं धत्त ।

५ इंद्रा वृहस्पती सुते वयं अस्य सोमस्य पीतये वा गीर्भिः हवामहे ।

६ इंद्रा वृहस्पती दाशुषः गृहे सोमं पिवतं, तदोक्सा युवा मादयेयां ।

१ यं वृहस्पति त्रिपथस्य सहस्रा रवेण जम्. अन्तान् वितस्तम्भ, त मंत्रजिह्वम् देवं दीभ्यान् प्रन्नास. ऋषय विप्राश्च पुरः दधिरे ।

२ ये अनेनय सुप्रचेनं (त्वा) मदनं, हे वृहस्पते, (ते सेवका) न अभि, पृपंतं मृष अदयं कृनंतं तत्ते, हे वृहस्पते अस्य (ऊर्वस्य) यानिमपि रक्षतात् ।

हे वृहस्पति, अत्युच्च तथा अतिदूर स्थापनपरसभी तेरे सद्धर्मवर्ती सेवक यहां आकर (यज्ञमें) स्थानापन्न हुए हैं । और तेरे (प्रसादप्राप्त्यर्थ) खोबे हुए जलाशय और तेरे प्रीत्यर्थ पापाणोंसे पीसकर तैयार किए हुए ये मधुर रस (पात्रमेंसे) उछल कर दध्न उधर बह रहे हैं ।

यह वृहस्पति प्रथमही प्रथम (आकाशस्थ) महत्तेजके ऊपर अत्युच्च प्रदेशमें प्राविर्भूत हुआ । (सप्त वृत्तही) उसके सप्त मुख हैं, वह स्वयंही बलाढ्य है, और सप्तप्रकारके किरणोंसे मण्डित है । उसने केवल अपने किंचित् फूत्कारमात्रसे (गाढ) ग्रन्थकारका विध्वंस कर डाला ।

चित्तवृत्ति तलीन करनेवाली स्तुति गानेवाले, भक्तिविनम्र सेवकगणोंके साथ और मिहनाद करता हुआ [यहां आकर] वृहस्पतिने बलाढ्य राक्षस और जलार्द्र मेघको [इन दोनोंको] भी एकसमयावच्छेदने विदीर्ण किया । हविर्दुग्धधारा बहानेवाली तथा [दन्धनमें लुब्धका पानेके लिये] रम्भानेवाली (बुद्धि) प्रकाशरूप धेनुओंको उसने गर्भीर गर्जना करके बाहर लाकर छोड़ दिया (मुक्त कर दिया) ।

जगत्पिता तथा सकल चराचरविश्वका अधिपति जो देव वृहस्पति, उसकी उपासना हम उसके मन्मुख माष्टांग [दण्डवत्] प्रणाम करके और यज्ञद्वारा हविर्भाग समर्पण करके करें । हे स्तुति (योग्य) प्रभो (वृहस्पते), हम उत्तम प्रजावान् तथा वीर्यशाली होकर (देवी) सम्पत्तिके नाथ बनै ऐसा हो ।

भक्त्याकृति वृहस्पति देवको [निज भक्तिके वाढसे] जो परिपूर्ण भर होता है, सरल परतुओंका प्रथम आरवाद लेनेवाले उस [भगवान्] को जो (स्तुतिकुसुमोंसे) गालगुलत करके, उसके चरणमें लीन हो जाता है वही भक्त सत्ताधारी राजा होता है और उसके उससे व पराक्रमसे (उसके) सकल प्रतिस्पर्धी शत्रु पदाक्रान्त हो जाते हैं ।

उस राजाके राज्यमें ब्रह्मवेत्ता सत्पुरुषको (ब्राह्मणको) मान मिलता है । वही अपने स्वकीय [साम्राज्य] भवनमें सुखसमाधान (तथा शान्ति) युक्त क्रीडा करता है । उसके लिये अन्नदात्री धरित्री निरन्तर (धन ध्यान्योंसे) समृद्ध होती है और उसीके सन्मुख सफल प्रजाजन विनीत होकर स्वयमेव (सेवातत्पर रहते हैं ।) ८

वह अप्रतिहत सामर्थ्यवान् होकर शत्रुओंकी धनसम्पत्ति जीत सकता है । उसके स्वजनभी उसीके मतानुकुल चलते हैं । संरक्षणापेक्षित विद्वान् ब्राह्मणको वह राजा विश्रामभूत होता है । उसके ऊपर (सकल) देव कृपाही रखते हैं । [उसका रक्षण देव स्वयं करते हैं] । ९

हे इन्द्र, तू, और हे वहस्पति, तूभी, ऐसे तुम दोनोंभी इस सोमरसका आस्वाद लो । हे वीर्यरूपधनयुक्त देवो, इस यज्ञमें तुम हर्षभरित बनो । तुमारी आज्ञामें तत्पर ये तेजस्वी सोमाविन्दु तमारे मुखमें प्रवेश करै । और तुमभी हमें वीर्यसंपन्न पुत्र युक्त ऐश्वर्य सम्पादन कर दो । १०

हे वृहस्पति, हे इन्द्र हमारा उत्कर्ष [याने उन्नति] करो । तुमारे कृपाकी छाया हमारे ऊपर सर्वत्र रहै । तुम बुद्धिके संरक्षक बनो [हमारेमें] काव्यप्रतिभा (शक्ति) जागृत करो । और शीलवान् उपासकोके धर्महीन शत्रुओंका उच्चाटन करो । ११

॥ सातवा अध्याय समाप्त ॥

८ यस्मिन् राजनि ब्रह्मा पूर्वं एति स इत् सुधितः सन् स्वे ओकसि क्षोति, तस्मै विश्वदानी इत्या पिन्वते, तस्मै विशः स्वयमेव नमन् ।

९ स अप्रतिहत प्रतिजन्यानि धनानि, उत या सजन्यातानि सजयति यः राजा अवस्थेव ब्रह्मणे वरिव कृणोति त देवा अवन्त ।

१० हे वृहस्पते ईदं त्वंच, हे वृहस्पत युवा अस्मिन् यज्ञे मन्दप्राना सोमं पिबन् दमे गु भाभुवः इन्द्र वा विगन्तु सर्ववीग्म् रयिम् अस्मै नियच्छत ।

११ हे इन्द्र हे वृहस्पति न वर्धन, गग वाम मुनानि अस्मे सवा भूतु, वियः अविष्ट पुंशीः त्रिष्टुतं अत वटुन अगता चतस्त ।

हे अग्निदेव, वनरूपि आपका अन्न है; घी आपका पेय है। आप यज्ञके प्राचीन, उत्कृष्ट होता है। आप तपके सामर्थ्यसे प्रकट होनेवाले अद्भुत विभूति हैं। ६ (२८)

सूक्त ८.

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-अग्नि ॥

जिस तरह युद्धको जानेवाला योद्धा अपने रथका और बड़े बड़े घोड़ोंका वर्णन करता है उसी तरह हमको (हे भक्त), अग्निके अद्भुत दानका भी वर्णन करना चाहिये । १

अग्निदेव दान देनेवाले भक्तोंको अच्छी तरह मार्ग दिखलाते हैं। धर्मके अनुसार न चजनेवाले लोगोंको आप कष्ट देते हैं। किन्तु आपको कोई भी कष्ट नहीं दे सकता। आपका स्वरूप बहुत मनोहर है। इस लिये अग्निदेवको हम हवि अर्पण करते हैं। २

हे अग्निदेव, जब आपकी स्तुति की जाती है तब मानों, हर एक घरमें प्रातःकाल और सायंकालमें अग्निरूपी ईश्वरके वैभवका स्तवन किया जाता है। ३

जिस तरह सूर्य अपने रश्मियोंसे देदीप्यमान् होता है उसी तरह आप भी अपनी प्रभासे तेजःपुंज दिखाई देते हैं। आपकी नाश न होनेवाली ज्वालाओंके कारण सब वस्तुएं स्पष्ट-रूपसे दिखाई देती हैं। ४

सब वस्तुओंको खानेवाले (भक्षण करनेवाले) अग्निका (ब्रह्माण्डपर) साम्राज्य है (वे अधिकार चलाने हैं)। उस महत्त्वके अनुसार सामगानसे हम आपके यशका वर्णन करते हैं और उसको बढ़ाते हैं। क्योंकि सब प्रकारका ऐश्वर्य आपहीमें इकट्ठा हुआ है। ५

अग्नि, इन्द्र, सोम, और अन्य देवताओंकी कृपासे हमें कोई भी कष्ट न दे सके। गजान लोगोंके शत्रुओंका और उनकी सेनाका पराभव होवे। ६ (२९) (५)

६ दुअन्नः सर्पिरासुति. प्रतः वरेण्य सहम पुत्र (अय) होता अद्भुत (खलु)।

१ वाजयन् रथान् इव नु यशतनस्य मीळ्हुप अग्ने योगान् उरस्तुहि ।

२ य दाशुपे सुनीध (स्वय) अजुर्य अरिम् जरयन् चारुप्रतीक (च म) आद्भुत ।

३ य उ दमेपु आ दोपोपसि त्रिया प्रशस्यते यम्य च व्रत न मीयते (म आद्भुत) ।

४ यः स्व. न भानुना (रोविष्मान्) अर्चिपाच अजरे अग्नि अथान चित्र विमानि ।

५ (इम) अत्रिम् अग्निम् (अस्य) स्वराज्यम अनु. उक्त्वानि वदतुः, म विना. त्रिय अग्नि दे ।

६ अग्ने इद्रस्य सोमस्य, देवाना ऊतिभिश्च वयम् अरिण्य न, पृतन्यन् अग्निध्याम ।

॥ इति द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अध्याय ६.

सूक्त ९

॥ ऋषि-गृत्समद । देवता-अग्नि ॥

हे अग्नि, आप बड़े ज्ञानवान्, उग्र, देदीप्यमान्, और बड़े कुशल यज्ञ-होता है। होतासे आपही अधिष्ठित हुये हैं। भक्तोंकी रक्षा करनेका काम आप सदा करते रहते हैं। आप बड़े मनोहर हैं। सैकड़ों प्रकारसे आप अपने भक्तोंका लाभ कराते हैं। आपकी भाषा बड़ी पवित्र है।

स्वर्गमें ले जानेवाले आप हमारे नेता हैं। आप स्वर्ग-लोकमें हमारी रक्षा करते हैं। हमारी इच्छा पूरी करनेवाले अग्निदेव, जिन वस्तुओंकी हम इच्छा करते हैं उनकी ओर हमें आपही ले जाते हैं। हे अग्निदेव, हमारी और हमारे पुत्र और पौत्रोंकी उन्नति करनेके लिये आप प्रकाशित होते हैं। आप हमें कभी भी नहीं भूलते हैं। आप हमारी रक्षा करनेवाले हैं।

हे अग्नि, जिस उचे लोकमें आप प्रकट होते हैं वहांभी हम आपकी सेवा करेंगे। नीचेके भूलोकमेंभी हम स्तुतियोंके द्वारा आपका भजन करेंगे। जिन जिन स्थानोंपर आपका जन्म होता है वहां मैं आपकी पूजा करता हूं। इसी लिये आप प्रज्वलित होते हैं। जब आप प्रज्वलित होते हैं तब ऋत्विज आपको हवि अर्पण करते हैं।

हे अग्निदेव, आप भक्तलोगोंकी प्रार्थना सुनते हैं। आप यज्ञ-कर्म करनेमें बड़े कुशल हैं। इसलिये हवियोंसे देवोंके लिये आप यजन कीजिये। आपको अर्पण करनेके योग्य हमारे पास जो सम्पत्ति है वह यही है। इसलिये आप उस हविरूपी सम्पत्तिका आनन्दसे स्वीकार कीजिये और उसकी प्रशंसा कीजिये। सच पूछा जाय तो आपको किसी बातकी कमी नहीं है। आप भूलोक और स्वर्गलोकके वैभवके स्वामी हैं। हमारे अन्तःकरणमें उत्तम कविता उत्पन्न करनेकी प्रेरणा आपही कराते हैं।

१ विदान त्वेप दीदिवान् सुदक्षश्च (अयम्) होता होतुं सद्ने असदत् । (स अयम्) अग्नि अद्वयव्रतप्रमति वानिष्ट सहस्रभर शुचि जिह्वध ।

२ त्वन् न दूत त्वसु (न) परम्मा, वृषभ त्वम् वस्य आ प्रणेता असि । हे अग्ने न (न) तोकस्य च तदनाम् तने (त्वम्) दीधत् अप्रयुच्छन् गोपा वोधि ।

३ अग्ने, ते परमे जन्मन् (त्वा) विधेम, अवरे नधस्थे विस्तोमै विधेम । (यत) यस्मात् योने त्वम् उदारिभ त (स्थान अधिष्ठाय) यजे, (अत) समिद्धे त्वे (ऋत्विज) हवीषि प्र जुहुरे ।

४ अग्ने भूर्गो यज्ञादान् च त्वम् हविषा (देवान्) यजस्व, इदं (एव) देणम् राध (तद्) अभिशृणीहि । किन् अन्वामन् त्वया । त्वम् हि ग्वीषाम् रथीपतिरसि, त्वम् शुक्रस्य वचम च मनोता ।